

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

1

PH2001

M35

1885.

v. 14

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

JAN 17 1971

JANUÁR 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK.

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIV. KÖTET. I. FÜZET.

BUDAPEST, 1885.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

	Oldal
A „Czápa” családja és származása. <i>Szarvas Gábor</i>	1
A „nek”-ragú név és a birtokszó. <i>Joannovics György</i>	9
A magyar-ugor szótár. <i>Munkácsi Bernát</i>	15
Budenz ugor alaktana. <i>Simonyi Zsigmond</i>	24
Nyelvtörténeti adatok. <i>Babics Kálmán</i>	32
Helyreigazítások. Magyarázatok :	
1. Melleszt, mellyezni. <i>Herman Ottó</i>	35
2. Fügét mutatni. <i>Ponori Thewrewk Emil</i>	36
3. Fordul elő. <i>Simonyi Zsigmond</i>	36
Aprólékok :	
1. A Nyelvtörténeti Szótár ügye.	38
2. Új germanizmus.	38
3. Délibábos nyelvészek.	38
Kérdések és feleletek. <i>Szarvas Gábor</i>	39
Népnyelvhagyományok :	
1. Elbeszélések. <i>M. Németh Sándor</i>	42
2. Párbeszéddek. <i>Rokonföldi</i>	42
3. A gazdasági nyelvből. <i>Csomár István</i>	43
4. Népmese-töredék. <i>Simon György</i>	43
5. Orvosi kifejezések a nép ajkán. <i>Csapodi István</i>	44
6. Babonák. <i>Versényi György</i>	44
7. Gyors mondókák. <i>Abri Mózses</i>	45
8. Lakodalmi köszöntők. <i>Németh Gyula</i>	45
9. Tájzsók. <i>Kispál Mihály, Tömölő Lajos</i>	46
10. Mesterműszók. <i>Frecksay János</i>	48

ÜZENETEINK.

Dolgozó társainkat békés türelemre kérjük. A fölgyűlt kéziratok legjobb akaratunk mellett sem engedik meg a gyors közlést. Némely értekezésnek a hosszúság hátráltatja megjelenését, másokat a napi érdekű fejtegetések szorítanak ki egyelőre helyükből; de a maguk helyén és idején, a melyek beválnak, mind sorra kerülnek.

Gyűjtőinknek. A folyóiratunk borítéklapjain olvasható utasítások világosan kijelölik, melyek a ránk nézve értékesebb tartalmú népnyelvi közlemények, megjelölik egyszersmind a kevésbé fontosokat: helynevek, családnevek, gúnynevek (kivált ha magyarázat nélkül állanak), népdalok s különösen a literátus kézre valló mindennemű köszöntők, a melyek nagyobbára kevés beccsel bírnak; s mindamel-

Megjelenik
minden hónap
15-én
három iónyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.

XIV. kötet.

1885. JANUÁR 15.

I. füzet.

A 'CZÁPA' CSALÁDJA ÉS SZÁRMAZÁSA.

Fialowski Lajos, a régi magyar botanikai *csaba*-ire mű. szó alaki s tartalmi mivoltának kutatásában annál az eredménynél állapodott meg, hogy a szónak első tagja, mely régi íróinknál elég szétágazó ortografiával van írva: *czaba*, *czába*, *czyaba*, *chyaba*, *chaba*, bizonyára imígyen olvasandó: *csába*. Ez elszámolt alakok változatának, másának tartja még Beythe *csapa*: melopepo s Lippai *csapa*-dinnye s Diószegi *csápa*: cucurbita pepo műszavát is; igaz jelentését pedig Beythe *melopepo*-jában látja, s kimondja, hogy *csaba*-ire voltaképen annyit tesz, mint: *dinnye*-szagú fű (Nyr. XIII. 119., 401.).

A nagy gonddal írt s alapos kutatásra valló értekezésnek van egy pontja, az, melyben a *dinnye* jelentésű alakokat: *csapa*, *csápa*, *csapa* az előbbi *csabaféle* csoporttal szövetkezteti, a mely, nézetem szerint a kiegyenlítés minden akadályát nem bírta teljesen legyőzni; a megokolás erősségén van egy rés, a melyet az értekező ismert ugyan s megkisérlett, de nem tudott egészen betölteni. Ez a *p:b* hangkülönbségnek kiegyenlítése. Az igazoló *pasa*: *basa* analogia ugyanis nem állja ki a tűzpróbát. Nem számítva azt, hogy ez egyen kívül más adattal nem tudja támogatni e hangváltozást s nem számítva, hogy példájának erejét nem kevésbé csökkentti az a mozzanat, hogy a bizonyítékban *szókezdő*, a bizonyítandóban pedig *szóközépi* hangváltozás jelenségével van dolgunk, hozzájárul az a fontos körülmény, hogy a *pasa* 'főember, vezér' jelentésben (*pasa* = *padišah*, *padšah*: császár, király) pusztán fictio; nincsen alapja sem a régi irodalomban, sem a szerb nyelvben, a melynek révén hozzánk került; sem magában a törökben, a melynek eredeti birtoka; ezekben mindenütt *basá*-nak hangzik a szó.

A kérdés: ha nem valószínű, hogy *csába*, vajjon mi lehet tehát régi botanikusaink *czápája*, *czápája* vagy akár *csápája*, erősen fölköltötte kíváncsiságomat, s neki indultam keresni, ha tán megtalálhatnám valahol rokonait és hazáját. Minthogy pedig őseink nem azon a verőfényen sütkeztek, a mely a dinnyét megérleli, s kettejük hazája közt bizonyára szertelen hosszú lehetett, ha ugyan volt, a kociút, bizonyosra vettem, hogy valamint a d i n n y e, úgy a *czapa* sem azon az ajakon termett, a melyen a fű, nyír és a tölgy; utbaigazításért tehát az idegen nyelvek ajtaján kopogtattam be, s ide-oda vándorlás és sokszoros kérdezősködés után végre, úgy hiszem, ráakadtam, a honnan hozzánk került, előbbi hazájára és rokonságára.

Kissé messziről kezdem, azzal a nyelvvel, a mely, habár nem egy szava szaporítja szókincsünk tárházát, egyenest kevés hatással volt nyelvünkre, kezdem a francziával. Van a francziának egy különös szava, a *chagrin*, a mely, a mint általánosan ismeretes, annyi mint: g o n d, b ű, g y ő t r e l e m; de van e szónak még egy más jelentése is, t. i. b ő r. Ez a b ő r jelentésű *chagrin* pedig, a mi szintén nem titok, ugyan az a szó, a mi a törökben *sagri*: r ü c k e n d e s p f e r d e s; k o r d u a n l e d e r; kurd *sagri*: la croupe du cheval (Mikl.: Türkische Elemente) s a kún *sagri*: pannus damascenus és *savri*: pellis (Kuun: CodCum.). E szó a franczián kívül átkerült még az olaszba: *sagri*, *sagrino*: eine art narbiges leder von der haut der esel, seehunde (Val.), vel. *sagrin*, *sigrino*: némely tengeri halaknak a bőre (Boer.); a szerbbe: *sagrija*, *sargija*: (bőr) h ű v e l y, or. *savry* (Mikl.: TürkElem.).

Ezeknek előrebocsátásával belekezdhetünk a voltaképi kérdés vizsgálatába: a) Honnan került a *czápa* szó nyelvünkbe? b) Egybetartozik-e vele a kezdetben említett d i n n y e jelentésű *czapa*, *csapa* vagy *czápa*? c) Vannak-e még egyéb rokonai is?

Az adatok, a melyek e kérdésre világot deríthetnek, a helyek, a melyekben a *czápával* azonosnak vehető nevezetek előfordulnak, jelentésük szerint négy csoportba osztva a következők.

Az első csoportbeli adatok, a melyeket Herman Ottó volt szíves közölni velem. eme halnevezetekből állanak:

száfp- vagy *száfpakeszeg*; idevaló még a Tájszótárban a 'keszeg' alatt fölemlített *száfpókeszeg*.

A második csoportbeli adatok hosszabb sorát Pápai Páriz *tzapa* szavával nyitjuk meg, melyet ő így magyaráz: „corium punctis asperatum. leder, das auf fischotter art zu gerichtet wird“. Ide vágó példáknek vehetjük, habár egyelőre föntartással is, a következőket: „Zöld fodor *czapával* nyergét borították (Gyöngyösi). Héjába póltzolja két melyje *tzapáját*, öszve főzte vénség dere már pofáját (Gvad: Fal. Nót. 115.). Fekete *czapával* burított szablya, aranyba foglalt. (Radv.: MagyCsal. II. 229.). Vagyon egy szép fekete *czapára* varrott skófumos tegzem; vagyon más skófumos tegzem, kék *czapára* varrott készen (uo. 287.). Egyben járó merőn aranyas *czapa* apró poharak fedelestül (uo. 274.). Feleségemnek hagyok hat apró *czapa* pohárt (Nyr. V. 159.). Nem arany serlegből, vagy *czapa*-pohárból köszönöm ezt rátok; hanem Szent Jakab szoros száju kobakjából (Csúzi: ZSipszó 741.). Volt eszében Eusebiusnak, hogy le tsapná szájárúl a *tzapa*-poharat, bátor két foga hullásával lenne-is meg“ (Fal: NU. 104.).

A harmadik, formailag a *czáppával* szintén egybevethető szó a *czáp*, melynek jelentését Pápai-Páriz eme latin s német szókkal adja vissza: „hircus, ein geiss-bock“. Pápai magyarázatát négy más régi irat, sőt a Tájszótár is megerősíti: „A ketske baknak, *tzápnak* az álla alatt ket tsutsotskájának kell lenni (ACsere: Enc. 274.). A herélt hím ketskét *Tzápnak* szoktuk nevezni (Misk.: VadK. 215.). Erdélyben készített *czap* bőrből tsinált kordovány csizma (MagyTörE. XVIII. 223.). Marhák száma: öreg kecske 31, öreg *czáp* 3, nöstény olló 4, *czáp* olló 4 (TörtTár. 1885. 207.). *Tzáp*: kecskebak; székely szó“ (Tájsz.).

Végre a negyedik csoportot a már idézett magyar botanikusok 'dinnye' jelentésű nevezetei alkotják.

Az alaki különbségek kiegyenlítése nincs semmi nehézséggel összekötve. a) A *czápa* és *szápa* egybetartozhatósága mellett szólanak: *csimbora*: szimbora, *szikra*: szikra, *czulák*: szulák. b) A kezdőszótagbeli rövid magánhangzó megnyúlását igazolják: *kacsa*: kácsa, *naszád*: nászád, úsl. *baba*: magy. *bába*. c) A végszótagzáró magánhangzó elkopásának

is számos példájára akadunk nyelvünkben: szápa: száp (l. főntebb), gyaka: gyak, gomba: gomb.

Jóval nagyobb nehézséget okoz a jelentésbeli különbségek kiegyeztetése; s noha egészen kétségtelen adatok sokkal csodálatosabb jelentésváltozásokról tesznek is tanubizonyosságot, a haifisch, geissbock, leder és melone, kürbis egybetartozása erősen kihívja a bizalmatlanságot. Lássuk mégis, mit tesznek a rendelkezésünkre álló adatok mind ebből elfogadhatóvá, s mi marad netán továbbra is kétségesnek.

Itt vissza kell térnünk ama nyelvre, á melyet először említettünk, a francziára s ennek *chagrin* szavára, a melynek egyik jelentése 'gond, bú', a másika pedig Littré meghatározása szerint 'cuir grenu fait d'ordinaire d'une peau de mulet ou d'âne', azaz: szemcsés bőr, rendszerint öszvér vagy szamárbőrből készítve. Ha ezzel egybevetjük Schmeller szótárának imez adatát: *zapp*: a) unwille, verdruss, franz. chagrin; b) chagrin, als benennung einer art gestippten leders, türkisch sagri; *zappeleder*: corium camelinum', két igen valószínű következtetésre jutunk. Ezeknek elseje, hogy a német szó a francziának jelentésbeli másolata. Hasonló utánzatoknak, vagy jobban mondva szolgál fordításoknak nem egy példájával találkozhatni a nyelvekben, a melyek valamely előrehaladottabb nép forrásaiból merítettek. Ilyen a görög-latin *centaureum*, mely a hagyomány szerint nevét fölfödözőjétől Chiron centaurustól vette, s melyet, a szókezdő tagot *centum*nak vélvén, a szintén e magyarázaton alapuló ném. tausendguldenkraut hatása alatt valamely magyar népbotanikusunk 'százforintos' fűnek nevezett. Ilyen a magyar chemikusok *bátrany* szava is, mely a ném. wismuth, bismuth második tagjának értelmetlen fordítása; vagy a német 'in die faust lachen' példaképeére készült s néha-néha olvasható új-magyar szólás: 'öklébe nevet', holott öklébe még a ki úgy mondja, maga a német sem nevet, hanem faust-ot azért használ, mert nincs neki marka. A második, szintén valószínű következtetés, hogy a most említett német *zapp*, *zappe* szóban megtaláltuk az elsorolt magyar nevezetek eredetijét.

Az egyazonosság két kelléke, az alaki s jelentésbeli egyezés közül jelen esetünkben nagyobb fontosságú az utóbbi, vele kezdjük meg tehát a kiegyenlítés munkáját.

A tartalmi tekintetben egységes ném. *zapp, zappe* „eine art gestippten leders“ s francz. *chagrin* — „cuir grenu“ jelentésével teljesen egybevág Pápai-Páriz „corium punctis asperatum“-a, vagyis: (kikészített) „szemölcsös bőr“, még pedig minden tekintet nélkül az állatra, a melynek bőrét földolgozták. Ezt magyarázza a latinhoz csatolt német értelmezés: „leder, das auf fischotter art zugerichtet wird“.

Világosan e jelentése van a *czapa* szónak a hallott példák közül ezekben: „Fekete c z a p á val burított szablya. Vagyon egy fekete c z a p á ra varrott skófiomos tegzem“. Ide való kétségtelenül a c z a p a-pohár is, mint ez Pápai-Páriz magyarázatából kitűnik, a ki e német szavakkal adja vissza a c z a p a - p o h á r jelentését: „ein trink-becher, welcher mit solchen leder überzogen, welches anf fischotter art verfertigt worden“. Szirmai szerint (Hung. in. parab. 98.) pedig: „C z a p a p o h a r, erat poculum aureum vel argenteum deauratum tegumento corii *Czapa* dicti inclusum. Corii hac specie etiam vaginae framearum tegebantur“.

Metonimikus változásnak tartom (anyag a belőle készült tárgy helyett) a valószínűen t a k a r ó jelentésben álló *czapa* szót Gyöngyösinél: „zöld fodor c z a p á val nyergét borították“; továbbá eme régi inventariumbelieket: „Egy paraszt pallos, egy hitvány szablyácska, egy c z a p a, egy kopott fekete rókabőr süveg. Egy viselt veres selyem mente gomb nélkül, egy c z a p a“ (Radv. II. 124., 303.).

A kölcsönvett szót gyakorta, különösen kezdetben, mikor még kevésbbé ismeretes, valamely hazai, vele teljesen egyértékű szóval találjuk megmagyarázva. Ilyenek a régi íróknál olvasható emez összetételek: s e l l y e-szék, s z e c z e l-szék, s ó l y a-czipellő, p á n t o f é l y-papucs, m a j o r-gazda sat., noha *sella* és *sessel* ugyanaz, a m i s z é k, *solea* meg — c z i p ő, *pantoffel* = p a p u c s, *meier* = g a z d a. Így járult az érezhetőleg idegen *czapa* szóhoz magyarázat-kép a b ő r ez összetételben: *czapa*-bőr, melyet Szabó Dávid szótárában találunk följegyezve, épen mint e népies használatban: s z a t t y á n-bőr és f i s l é d e r-bőr.

Az ily összetett szókkal megtörténik néha, hogy idő jártával az első tag elveszti eredeti tárgynévi jelentését s tulajdonságnévvé változik át, mint erre több eseten kívül egyik találó példa a *zomok-kígyó*, melyből a *coluber*

(vaskos vagy kurta kigyó) jelentésű *zomok* hosszabb együtt-lét után kivált, melléknévvé lett s a mai *zömök* jelentést vette föl. Így lett idővel a *czapa* főnévből melléknév, a bőr értelemmel rendszerint együtt járó szemölcsös, érdes jelentést véve föl, a mint ezt Szabó Dávid következő magyarázata igazolja: „*Tzapa*: hal-héjas forma, rögös, darabos. *Tzapa*-pohár“. Ez adat szerint tehát, a mint archaeológusaink különben is jól tudják, *czapa*-pohár nem csak bőrrel bevont, hanem általában tekintet nélkül az anyagra, szemölcsös, pöttyös, varacskos, barkás poharat jelentett.

Ezt a melléknévi „tipacsos, kérges“ jelentést látom én régi botanikusaink *czapa*-dinnyéjében. Hogy a *czapa* e kapcsolatban jelzőként áll s a *dinnyének* kérges haját jelenti, világossá válik Lippai következő helyéből: „A dinnyéknek héjokrúl külömb külömb-féle nevek vagyon, ki sárgasima, ki cser-hajú, ki *czapa*-dinnye, ki bőr-hajú“ (Posoni Kert II. 177.). E hely szavai szerint a dinnyék két osztályt alkotnak: sima héjúak és kérges héjúak; az utóbbiakat majd cserhajú, majd *czapa*-, majd bőr-dinnyének nevezik; vagyis a cser, *czapa*, bőr (t. i. héjú) e helyen szinonimák. Kétségtelenné válik ez a *bőr-dinnyéhez* folytatólag odacsatolt magyarázatból: „ennek kemény feje a bőre, a béli zöld“, ha vele Beythé-nek már idézett adatát teljességében egybevetjük: „*Melopepo duriore alba cute: bőr heyu dinnye. Melopepo dura et fusca cute: chér heyu dinnye. Melopepo qui suprema parte veluti corona insignitus est: érvári dinnye. Melopepo bibernus carne viridi albaque cute: czapa*“ (5b).

E pont alá tartozónak ítélem a haljelentésű *czápa* (*squalus maximus*) szót is. Boerio szótára szerint ugyanis a *sagrin, zigrino* = fr. chagrin, némely tengeri hálnak, különösen a *squalus catulus* és *squalus canicula* kikészített kérges bőre. E szerint a *czápa-bőr* = haifisch-leder mediumán át előállt idővel a *czápa*-hal összetétel, a melyet meg is találunk Sándor Istvánnál *czap-hal* alakban: *squallus*. Ez összetételből idő múltán ismét kivált az első tag, s a jelző *czápa* (kérges bőré) az egész összetétel kifejezőjévé lett. Tehát olyan nyelvi jelenség, minők üveg (edény), kocsi (szekér), pely (ing) sat.

Hogy bele tartozik-e a most tárgyalt szók családjába a *kecske* jelentésű *czáp* is, arra az adatok s hozzá még egy nemű adatok csekély száma miatt nem merek határozott véleményt mondani; de azt hiszem, igen, ide tartozik. A német *zappe-leder* valamint a franczia *chagrin* különböző állatok cserzett bőrét jelentette; ezek közé tartozott a *kecske* is, melynek bőre 'kordován' név alatt is ismeretes. A *zapp-leder* = *czáp-bőr* (kecske-bőr) összetétel első tagjában a csalódott nyelvérzék 'kecskét' sejtve, lassanként e jelentéssel ruházhatta fel a szót.

Ez a *kecske* jelentésű *czáp* különben megvan még a cseh, tót, rutén s oláh nyelvekben is. Annál a jelenségnél fogva azonban, hogy az oroszban s a déli szlávországban hiányzik s különben se találtam sem e nyelvekben, sem az oláhban alkalmas etimonját, nem ok nélkül ezekben is kölcsönzött szónak kell tartanunk. A csehbe valószínűen a németből s onnan a tótba és ruténba került; az oláhba meg vagy a magyarból vagy a ruténból mehetett át. Megemlíteném még, hogy az olaszban is van egy 'kecske' jelentésű, de csak költőktől használt, hasonló hangzású szó: *zeba*, a mely bizonyára szintén valamely idegen nyelvből jutott az olaszba.

A magyar nevezetek közül hátra van még a *száp*-, *szápa*- v. *szápo*-keszeg megfejtése. Ennek egyeztetése azon kívül, hogy hangtani nehézségbe ütközik, mert *cz:sz* hangváltozást föltételez, a főtebbiekhez tartozása már azért lehetetlen, mert ez a *száp*, *szápa* nem egyéb, mint a latin *salpa* szónak a mása, vagyis *szápa keszeg* = *sturio salpa*.

A megkövetelt másik kellék, a szoros alaki egyezés a látszatos különbségek ellenére is hiánytalanul megvan. A ném. *zapp* alaknak teljesen megfelel a magy. *czap* ezekben: *czap*-hal SI. és *czap-bőr* Mt; a magy. *czapa* pedig a ném. *zappe* alaknak magyaros hasonmása. A mássalhangzó rövidülésnek példái: lat. *puppa*, ném. *puppe*, magy. *pupa* MA.; lat. *gutta*: magy. *gufa*. A kezdő szótagbeli hangzónyújtást már fentebb igazoltuk.

Még három pontra nézve akarom észrevételeimet elmondani.

Történetbuváraink könnyen érthető s méltatható okból a régi iratokat többnyire a mai írásmódhoz alkalmazva adják ki; de míg ezzel egy részről megkönnyítik a nagy közönségnek az olvasást, addig más részről mostoha módon járnak el a nyelvbuvárok ellenében, a kik épen a fontosabb hangtani jelenségek megállapítására nézve nem lelhetik meg az így átírt szövegben a minden kétséget kizáró szükséges adatokat. Nem akarjuk állítani, hogy a történeti emlékek kiadványaiban nincsenek egészen híven átírva azok a helyek, a melyekben a *czápa* szó előfordul, de így, míg saját szemünkkel meg nem győződünk róla, nem lehet kimondanunk, hogy a *barkás* pohárnak a régi nyelvben *czápapohár* volt a neve, annál inkább nem, mert azok az írók, a kik az *a* és *á* hangokat világosan s állandóan megkülönböztetik egymástól, minők Pápai Páriz, Faludi s Baróti Szabó, tehát a jóval későbbiek, még mindig nem *czápa*-, hanem *czapa*-pohárnak nevezik. Óhajtandó volna tehát, ha régi emlékeink kiadványaiban a fontosabb, s különösen a kétes olvasatú szók az eredeti írásmód szerint volnának vissza adva s akár dőlt, akár szórt betűkkel ilyenekül föltüntetve.

Második észrevételünk a Fialowskitól a *Csaba* = dinnye támogatására Lippaiból idézett *csapa* alakra vonatkozik. Noha ez alaknak megvólta épen nem rontaná le a *csapa*-dinnye' és *czapa*-pohár' egybetartozását, hisz szókezdő *cs*-nek *cs*-re változtára nem ez volna az egyedüli s első példa, mindamellert tartozunk az igazságnak ama kijelentéssel, hogy e szóra nézve tévedéssel van dolgunk. A tévedés nem a *csaba*-ire szerzőjének, hanem a sajtónak rovására esik; mert Lippai második kiadásában az egy századdal korábban megjelent első kiadással ellentétben, a hol *cs*-vel van írva a szó, csakugyan *csapa*-dinnyét találunk. Lippai első kiadása egyéb helyeinek egybevetéséből, valamint Beythe ortografijából is azonban világosan megállapítható, hogy a kérdéses szónak nem *csapa*, hanem *czapa* hangzása volt.

A harmadik, a mit még meg akarunk jegyezni, hogy a tárgyalt összes nevezetek közül jelentés tekintetében legifjabb sarjadék a *hal* nevezet. Csak a jelen század kezdetén látjuk föllépni, és Sándor Istvánnál még *czap-hal* a neve s jelentése is határozatlan, ingadozó: *squallus*, *seewolf*. Sőt még a harminczas évek felé is szükséges

volt egy napi újdonságban latin egyértékesét hozzácsatolni, hogy az olvasó meg ne tévedjen a szó jelentésére nézve. A tudósítás, mely 1828-ban a Hasznos Mulatságok-ban jelent meg, szóról szóra így hangzik: „Az Adriai tengeri nagy hal. Berlinben mutogattatik egy nagy C z á p á nak (Squalus maximus) a kitömött bőre, melly az Adriai tengerben fogattatott“ I: 125.

SZARVAS GÁBOR.

A „NEK”-RAGÚ NÉV ÉS A BIRTOKSZÓ.

I.

* E cikksorozat folytatólag taglalja a múltévi 10. füzetben „A dativusnak nincs birtoka“ címen tárgyalt kérdést (XIII. 439—445.).

Ama cikkemben, azt mondtam, hogy ha az olyan szólásokban mint: vége szakadt a *vitáknak* stb. birtokviszonyt állítok fel a kérdéses szók között, megsértem e főelvet: A dativusnak nincs birtoka. Be kell e szerint bizonyítanom, hogy a *nek*-es ~~név~~ ilyenkor nem is birtokos, hanem dativus.

A *nek* rag dativusi eredetének tulajdonítható az, hogy a birtokszó régebben a többesszámú birtokoshoz is sürűen alkalmazkodott: „a *véneknek* szerzéseket“ (Tatr. más.) — „a *pogányoknak* istenök (dii) mind ördögök (Tih. cod.). Nem is mondhatjuk nagyon réginek ezt a ragozást. Lenyúlt az, haszinte gyérebbe is, egész az újabb időszakig, mégpedig a *nek*-telen birtokossal szemben is: „Vidd a nagy *urak* *füleikbe*“ (Faludi). — „mint az *argonauták* *unokáiké*“ (Kölcsey). Dívik ez ma is némely tájszólásban: *Bodóék* *ökrük*. *Bodorék* *kutyájuk* (Nyelvőr. II. 112.).

Mikor a birtokszó, — a nyelvnek mindenesetre csak javára, — lerázogatta magáról az *-uk* *-ük*, *-aik* *-eik*-féle többest, nem kérdezte, hol a határvonal, hanem csak folytatta ebbeli működését, és véges-végül rést ütött a dativus uralmát védő (gyengén védte!) bástyafalba is. A grammatikus ilyenkor, hahogy e nyelvténnyel ellenkezőt talált mondani az ő elmélete és szabálya, figyelembe veszi aényt, és hozzáilleszkedik. Ezt tettem én is régi cikksorozatomban; cselekszem most is. — Az eleve jelzett taglalásba csak úgy

bocsátkozhatom, ha visszatérek előbb amaz értekezésem némely pontjára.

A legelső kérdés mindig ez: A *nek*-es szó birtokos-e vagy dativus? Ez a vonzatok körébe esik. A másik kérdés ez: A birtokszó mikor egyezik a *nek* ragú névvel személyben, számban vagy mind a kettőben, és mikor nem egyezik? Ez az egyeztetések rovatába tartozik.

Az első kérdésben való eligazodásnak két próbája van. Az egyik a kérdéses szónak *nek*-kel vagy e nélkül állását, illetőleg állhatását tünteti föl. A mely név el lehet e rag nélkül, az birtokos; a mely nem állhat nélküle, dativus; pl. Megveszem a *Pál telkét*; v. *Pálnak a telkét* megvenném mindjárt. Birtokos tehát a *Pálnak* szó. Ellenben: *Pálnak a feje* fáj. E helyett nem mondhatjuk: A *Pál feje* fáj. Dativus e szerint a *Pálnak* név.

A másik a helyettesítés próbája, jelesül: a birtokosra nézve a névelős személynévmás: *az én, a te* stb. (*házzam, házzad* stb.); — a dativusra nézve a személyragos *nek*: *nekem, neked* stb. (*szokásom, szokásod* stb.). Amaz a birtokost, emez a dativusban álló nevet pótolja; pl. Jön a szomszédnak a leánya; más szerkezetben: Jön az ő leánya. — A szomszédnak e szerint birtokos. Ellenben: A szomszédnak fogja pártját; (nem *nekem*) más szerkezetben: *Neki* fogja pártját. — Nem mondjuk: *Az ő pártját* fogja. — Dativus tehát a *nak*-os szomszéd. A második kérdésben (egyeztetés) egy-két szabály adja meg az eligazodás kulcsát.

Az 1) szabály szerint: Bizonyos állitmányok bármely szerkezetben is mindig dativust vonzanak. Ez tehát eredeti dativus, a mely soha se válhatik birtokossá. A rá vonatkozó birtokszó egyezik vele személyben és, — a miről most különösen van a szó, — rendszerint számban is. Ez úgy értendő: hogy bármelyik számban áll is a birtokszó maga, a dativusnak egyes vagy többes számára mutató ragot vesz föl; pl. *Apámnak* is voltak jószágai. *Fiaimnak* nincs meg ez a tulajdonságuk. *Páléknak* majd akadnak követőik. *Kötelességükké* teszem a *tiszteknek*. A *tiszteknek* kötelességükké teszem. A *tiszteknek* teszem kötelességükké.

Látnivaló, hogy akárhogy forgatjuk a szerkezetet, nem maradhat *nek* nélkül az illető név (így: a *tisztek kötelességévé* tettem), azaz: nem változhatik át birtokossá; — ellenben:

A 2) szabály szerint: Dativussá válhatik a birtokos a szerkezetnek, vagy akárcsak a nyomtatosságnak is változtával; pl.

Birtokossal.

Dativussal.

Emezek családneve Asztalos.

Emezeknek A. a családnevük.

Lakatot teszünk a csevegők szájára.

A csevegőknek í. t. a szájukra.

Helyeslem Ácsék észrevételeit.

Ácséknek h. észrevételeiket.

Amazok mestersége a pörlekedés.

Amazoknak mesterségük a p.

A sürgetés nem áll a szomszédok érdekében (az ő érdekükben).

A szomszédoknak érdekükben áll a sürgetés (nekik érdekükben áll).

Az illető névszónak *nek* nélkül állása legott kétség telenné teszi birtokos mivoltát. Ezért használtam itt ilyen alakot. Csak e rag fölvételével támad a megoldandó kérdés, a melynek is ez a pont tárgyazza legkényesebb oldalát; mert gyakran alig látni a határvonalt.

A 3) szabály szerint (mely a birtokviszonyról szól): A birtokszó a birtokosnak többesével szemben sem vesz föl birtokostöbbségre mutató ragot. A különbség feltüntetésére bevezetésül dativusos és genitivusos példákat állítok szembe egymással.

Dativussal.

Birtokossal.

Csak van a hatóságoknak annyi tekintélyük, hogy stb.

Van-e a hatóságoknak az a tekintélye, a mellyel ne daczolna?

A leveleknek nincs keltük. (nekem *van*; *habeo*; *nincs*, *non habeo*)

Ninc olyan kelte a leveleknek, a melyet eszemben tartanék. (*van*: *est*, *existit*; *nincs*: *non est*, *non existit*).

A birtokviszonyt eszközölő állítmányoknak egy része a birtokszót a birtokos többesében foglalt személyekre vagy

dolgokra közösen, egyetemesen vonatkozóknak tünteti fel. Ezt azért emelem ki különösen, mert később a dativusnál is (épen a most szóban forgónál) találkozunk e jelenséggel; pl. *E bajoknak ő az oka* — v. ti vagytok az oka (nem: *okuk*, sem *okai*). A zavargásoknak ide is eljutott a híre. A hatalmasoknak megvetem a haragját. — Gyűjtőnévvel és ehhez hasonlóval: A bizottság tagjainak most írom le névsorát. Ő egyike azoknak, a kik stb. A tagoknak kétharmadrésze van jelen. A szavazóknak bizton számolok kétharmadára.

Már itt nem szűnik meg a birtokviszony azzal, hogy a birtokszó el van a birtokostól választva. A birtokos (más szerkezetben) *nek* nélkül állhat: Ő a *bajok oka*. Ide is eljutott a zavargások híre. Most írom a *tagok* névsorát stb. (Csak a nem-főnévnek kellhet egyszer-másszor ez a rag; pl. *ennek* v. *annak* a nézete; *ilyennek* v. *olyannak* a szava; a hosszabbnak a vége. Ezek helyett nem mondjuk: *c'nézete*, *a'háza*; *ilyen'* szavára; a hosszabb' vége; — többesben igen: *ezek nézete*, *azok háza*; *ilyenek szavára*; a hosszabbak vége stb.).

A már részletekkel foglalkozó 4) és 5) szabályt melőzhetem ezúttal.

Következnek a kivételek, jelesül a dativusra vonatkozó birtokszót illetőleg. — Megjegyzem mindenekelőtt, hogy a kivétel itt, igen sokszor legalább, csak versenyt fut a szabályszerű ragozással; kiszorítani ki nem szorította a használatból; pl. A *pereknek* majdcsak végük szakad; és szintűgy: Vége szakadt a *pereknek*. A *könyveknek*, — csak ne tagadd, — feléjük sem néztél; és szintűgy: Feléje se néz már a *könyvcinek*. — Szükség-e bizonyítanom, hogy az ilyenek: A *bajoknak* elejét kell vennünk; végére jártam bonyodalmas ügyeinek; utána szaladt a *tolvajoknak* stb. a közhasználatban általánosan elterjedt szólások? Legjobb magyarságú művekben is, nem elvétele, hanem elég gyakran találni hasonló mondatokat. Ezek tehát nem soloecismusok, hanem a nyelv természetével egybehangzóan fejlődött gyakorlat szüleményei.

De hátha itt nem dativus, hanem birtokos a *nek*-ragú név? Ekkor, természetesen, elesik a kivétel. Ámde kétségtelen dativussal van dolgunk az ilyen szólásokban. Bizonyítja ezt először is az, — a mit följebb jeleztem, — hogy

az eltérés jobbadán csak párhuzamosan halad a szabállyal; kétségtelenné teszi továbbá az a legbiztosabb próba, mely szerint: a tulajdonítórág (a *nek*) soha és sehogy se válik el a dativustól; holott a birtokos, tudvalévőleg, akárhányszor is ellehet e rag nélkül. *) Mondjuk például (birtokossal): Tudom a *bajok* kezdetét; de nem mondhatjuk (szintén birtokossal): A *bajok* elejét kell vennem; — csak így van helyesen: A *bajoknak* el. k. v. — A másik próba a birtokszót illeti. Ennek itt, ha birtokviszonyban állna a *nek*-es szóval, határozottnak kellene lennie; pedig nem az. Például ebben: E vígjátéknak az elejét nem szeretem, — a birtokost szabályosan pótolja a névelő: az elejét szeretném tudni; — ebben: Jánosnak a természete — pótolja a névelős ő is: az ő természete; — de nem pótolhatná a következőben így: (a bajnak) az elejét v. az ő elejét vettem (csak így helyes: *elejét* vettem); kifogástalan helyettese csak a (dativust kifejező személyragos) *neki*: Elejét vettem *neki*.

A következő példában: Végét vetem szenvedéseimnek — hogy úgy mondjam — tetten érjük a dativust; mert birtokszó nélkül is mondjuk: véget vetek v. szakasztok *kínjainak*. — Az ilyen szólásokhoz közel állnak azok, a melyekben a birtokszó tárgyesete az igének tárgyatlan ragozását eszközli. Ide is iktatok egypár példát Lehr Albert cikksorozatából („A tárgyas tárgyatlan ragozáshoz“. Ny. III): „Menj el az ötvöshöz; talán készlt párját“ (a *fülbevalómnak*; tehát: készlt *párt neki*). „Csináltass már nyelét ennek a fejszének“. „Mikor ragasztasz egyszer negyedik lábát?“ (a *széknek*; tehát: *neki*). „De minék keríték ilyen nagy fenekét?“ (beszédemnek. Arany „Daliás idők“). — Az e mondatokban határozatlanul szereplő birtokszó a nyilván kitett, vagy oda gondolt *nek*-es névnek dativusára vall. Nem-népies beszédben itt is birtokrag nélkül marad a tárgyeset: beszédének nagy feneket kerít; épen úgy, mint e mellett: végét vetette *kínjainak*, használatos ez is: véget vetett

*) A közhasználat is erre mutat. Arany János fölemlítette egyszer évtizedekkel ezelőtt, hogy még a következő, valóban szokatlan szólást is hallotta egy bihari ember szájából: *egy torony a számra* (tehát birtokviszonyban, e helyett: *egy toronynak a számára*). Ez a népies beszéd tehát legtovább megy a *nek* elhagyogatásában. De hogy ez a dativusban is előfordulhasson, lehetetlennek tartom.

kínjainak. Az e szólások közti analogia szembetűnő, mindamelletts is, hogy egyik esetben tárgyasan ragozzuk az igét (végét vetette).

A fejtegetéseim tárgyát tevő mondatokban a birtokszónak többi alakja is dativusi voltára mutat a *nek*-ragú névnek. Mondjuk nemde (birtokviszonyban): A *pöröm* végére kíváncsi vagyok, v. kíváncsi vagyok *pörömnek* a végére. De nem mondjuk (*nek* nélkül): A *pöröm* végére járok; se (névelővel): *Pörömnek* a végére járok. Csak így van helyesen: *Pörömnek* végére járok; *pöreimnek* végükre járok; v. végére járok én a *pöreimnek*.

A személyragos névutóval találkozó *nek*-es szó is kétségtelen dativus. A név csak nem-személyragos névutó előtt állhat *nek* nélkül: *ez* v. *ezek előtt*; *dolog* v. *dolgok után*; *zavar* v. *zavarok közepett* stb. — Ha itt egyáltalában lehetne birtokos, így is kellene állhatnia: *ez* v. *ezek előttte* (ad normam: *ezek iránya*); *a dolog* v. *dolgok utána* (mint: *a dolog* v. *dolgok állása*); *a zavar* v. *zavarok közepette* (mint: *a tó* v. *tavak közepe*); nem állhat pedig így, hanem *nek* ragot vesz föl mindannyiszor: *ennek* előttte; *a dolgoknak* utána néztem; *a zavaroknak* közepette mit tehettem? — és így tovább: *Pálnak* mögötte ültem. A *könyveknek* feléje sem néztél. Korábbi állításainak ellene mond (így is: ellentmond). Hogy itt a *neki* lappang a *nek*-es szókban, nem kell bizonyítanom.

A személyragos névutó e szerint nem birtoka a *nek*-es szónak; nem is birtokszó; mert határozói minőségében nem lehet birtoknevező. Ilyessé csak a név, vagy névül használt szó lehet. Lássunk mindjárt névutós példákat: a tegnapi *napnak* a *délelőtt-je*; a teendők *egymásutánj-a*; a javaslatnak *ellenet*. Ezek birtokszók; ellenben: a *fiúnak* előttte álltam; a *távozonak* utána néztem; a javaslatnak ellene nyilatkoztál. Ezek személyragos névhatározók, és már magukban rejtik a dativust kifejező *neki* szót: előttte álltam; utána néztem, ellene nyilatkoztál (*neki*).

Kijelentem ezúttal, hogy a mely nyelvtan birtokviszonyt állapít meg a személyragos névutó és a *nek*-es név között, hibás alapra állítja a birtokviszonyt.

Tehát, — hogy visszatérjek a számban nemegyezés tényéhez —, vannak dativusok is, a melyek többeséhez nem

mindig simul a birtokszó, illetőleg a személyragos névutó. Nincs mit csodálni rajta. Szintily makranczos a személyragot fölvevő névragoknak is egyike-másika az ő állítmányegészítő szereplésében; például: *rá* fortyant a pajtásaira; a törvényekben benne van; rajtakapták (*rajt* kapták) a turpisságokon; az indítványokhoz hozzájuraltam; (sőt, a mi több): neki ment a malom kerekeinek stb. Tehát maga a *nek*-i sem törődik a *nek*-es többessel. A szóban forgó birtokszók (illetőleg névutók), és e személyragos névragok működése közt csak az a különbség, hogy emezek eredeti alakja mindannyiszor ismétlődik a velők viszonyló nevekben (*rá*-akadt a levelekre); amazoknak pedig az illető nevek dativusa felel meg (végére jártam bonyodalmas ügyeinek; fölötte áll a pártoknak).

Az itt elősorolt viszonyragok nem-egyeztése sem föltételel; pl. A szegény gyermekekre, a szónak teljes értelmében, rájuk förmedt. Hozzájuk szokik ő majd az új pajtásokhoz. — Tehát ebben is van hasonlóság a szólásoknak e két neme között. Beh számosak még más irányban is a nem-egyeztés esetei! De nem folytatom. Tárgyunkat az itt felhordottak is eléggé megvilágítják.

JOANNOVICS GYÖRGY.

A MAGYAR-UGOR SZÓTÁR.

A hang-megfelelés esetei a szóközépben és szóvégen.

Magánhangzók: hangrend.

Az ugor alapnyelvi magánhangzót legnagyobb biztossággal hangrendi minősége szerint lehet meghatározni, vagyis azon szempontból, hogy a mély (hátsó = *a*, *o*, *u*, *ɨ*), vagy magashangú (mellső = *ä*, *e*, *i*, *ö*, *ü*) sorba tartozik-e. Teljes következetességgel ugyan e tekintetben sem őrizték meg az egyes nyelvek az eredeti hangállapotot, mert — mint alkalmunk lesz tapasztalni — akárhány eset is van rá, hogy egy eredetileg magashangú tő mélyhangúvá vált és viszont; mindazáltal az e téren történt változások bizonyos szabályossággal folytak le s korántsem homályosították el az eredeti hangminőséget annyira, hogy ez miattuk felismerhetetlenné vált volna. E föltűnő magánhangzói con-

servativismust főleg a hangrendi harmonia egykori általános uralmának köszönhetjük, mely természetszerűleg megakadályozta, hogy a szónak valamely magánhangzóján — különösen pedig a tőszótagot alkotó, hangsúlyos, első szótagbeli magánhangzón — olyan módosulás álljon be, mely a szónak megállapodott hangrendi jelleméhez nem illett. Kitűnik e kölcsönös összefüggés — t. i. a hangrendi harmonia s az eredeti hangrend épen tartása közt — már abból is, hogy mennél hívebben van meg valamely nyelvben a hangrendi harmonia, vagy mondjuk bár ennek legpraegnansabb nyilatkozata a végzetilleszkedés: annál kevesebb benne azon esetek száma, melyekben a tő magánhangzója hangrendileg változott. Eredeti tökéletességében, úgy mint a törökség egyes részeiben, pl. a jakutban tapasztalható — ma már nincs meg a hangrendi harmonia egyetlen ugor nyelvben sem (az *e* és *i* t. i. minden nyelvben előfordulhat mélyhangú szóban is) s így igen érthető, hogy az eredeti hangrend megváltozására is minden nyelvben akadnak példák. De mégis aránylag legkevesebb ilyen eset van a magyar és finn, utánok a mordvin és cseremiszi nyelvekben, melyekben tudvalevőleg kisebb-nagyobb mértékben a végzetilleszkedés is megtalálható; ellenben sok példájára akadunk a lapp, vogul-osztják és zürjén-votják nyelvekben, melyekben a nevezett törvény egykori léte csak gyér nyomokban mutatható ki. Magukban e hangrendi változásokban főképen egy irány érvényesül, még pedig a hangmélyedésé, mi analogikus viszonyban van avval, hogy a hangrendi harmonia megromlása is rendszerint avval kezdődik, hogy a kettős végzetek közül a mélyhangú kiszorítja a használatból magashangú társát. Jeles példát szolgáltatnak erre a finn dialektusok, melyek közül pl. az észten egyes és pedig mélyhangú végzetet találunk a nyugati finn kettős végzetei ellenében, így: az igei plur. 3. szem. *-vad* (*käivad* kelnek, *savad* kapnak) a finn *-vat*, *-vät* (*käyvät*, *savat*) ellenében; az inf. észtképzője *-ma* (*käima*, *sama*), a finn *-mä*, *-mää* (*käymä*, *saama*); az abessivus észtképzője *-ta* (*mata* föld nélkül, *töta* munka nélkül), ugyanez a finnben *-tta*, *-ttä* (*maatta*, *työttä*). Magában a nyugati finnben is megindult már ezen hangtani hajlandóság, hol némely esetben magashangú tövekhez mélyhangú képzők járulhatnak a megfelelő magashangú mellőzésével,

pl. *teko* tevés, *isku* ütés (innen: *teke-*, *iske-*; v. ö. *näkö*, *näky* látás), *kiitokse* köszönet (innen: *kiittä-*; v. ö. *näytökse* megmutatás). Ugyanígy viszonylanak egymáshoz a mordvinban az inessivus moksa *-sa* és erza *-so*, *-se*, valamint az elativus moksa *-sta* és erza *-sto*, *-ste* ragjai.

A hangemelkedésre sem mondható ugyan, hogy példátlan, de mindenesetre csak kevés, szórványos esetre szorítkozik, megjegyezvén, hogy nem számítjuk hozzájuk azokat, melyekben a hangemelkedés különös okkal, nevezetesen *j* mássalhangzó befolyásával keletkezett. Az eredeti hangrend megállapításához elsöben is azon feltételek, illetöleg szabályok ismerete szükséges, melyek közt az említett eltérések jelentkeznek, ezeket fogjuk tehát mindenelőtt az egyes nyelvek szerint vizsgálat alá fogni.

α) A **hangmélyedés** esetei:

A magyarra nézve az eddigi összehasonlítás még nem derített ki adatot, melyben mélyhangú alak eredetibb magashangúra volna visszavezethető; más szóval itt még nem zavarta meg az eredeti hangrendi állapotot az ugor nyelvekben lábra kapott hangmélyedés. Bizvást állíthatjuk fel ennél fogva törvényül, hogy a magyar mélyhangú alak mindenkor eredeti ugor mélyhangú alak képviselője.

Majdnem ugyane jelenséggel találkozunk a finnségben, hol a mélyhangú alakok eredetét általában szintén mélyhangúnak bizonyítja a rokon nyelvek tanúsága. A magyarra nézve felállított törvény azonban teljes kizárólagossággal mégsem illik a finnre, mert itt találunk — az igaz, hogy csak néhány — adatot, melyben a finn alak mélyhangúságát más, e kérdésben számbajöhető ugor nyelv nem igazolja, illetöleg annak eredetisége ellen nyilatkozik. Ilyenek: f. *talve* tél (v. ö. mordE. *tele*, cser. *tele*, magy. *tél*, vog. *tehi*, *tel*, osztIrt. *tede*, *tet*, zürj. *töl*) | f. *sappe* epe (v. ö. liv *šāp*, mord. *säpä*, zürj. *söp*, *sep*, magy. *epe*) | észt *saske* verwühltes stroh (v. ö. magy. *szösz*, zürjt. *söz*) | f. *vanha* vén (v. ö. magy. *vén*) | f. *ahtera* gelt, güst (v. ö. magy. *ester*) | f. *ammene* schöpfeimer (v. ö. magy. *mer-haurire*, osztIrt. *emerschöpfen*). E példák *) arra vallanak, hogy a mélyhangú

*) Kihagytuk itt azon eseteket, hol a finn mélyhangú alak mellé mordvin, vagy cseremisiz, esetleg mindkét nyelvbéli mélyhangú alakok sorakoznak

ság felé való hajlás, mely a finnben az első szótagon túl amúgy is uralkodik (v. ö. a fentebbi jegyzetet és f. *kelpaa- taugen*: m. *kell*-, f. *kitsaha* szük: m. *keskeny*-, f. *kisko- lacerare*: m. *küzd*-, f. *tempaa- arripere*: m. *löp*-, f. *tippa gutta*: m. *csepp* stb.), el kezd már harapózni az első szótagra is, még pedig — mint a felhozott adatokból (melyekben a hangrendileg változott magánhangzó egyformán *a*) következtetni lehet — könnyebben akkor, ha az első szótag magánhangzója *ä*, *e*.

A mordvin hangmélyedés adatai: *kučl*-, *kučo*- külden (v. ö. magy. *küld*-, f. *kylvä- serere*, cser. *kešk- jacere*) | mordE. *udeme*, *udime*, mordM. *uj* velő (v. ö. f. *ytime*, m. *velö*, cser. *vem*, *vim*) | *nujc*- ernten (v. ö. cser. *nüž- vakarni*, magy. *nycs*-, f. *nüttä- falce secare*) || *šoks* herbst (v. ö. f. *syksy*, magy. *ősz*, cser. *šežc*) | *mon*, *ton*, *son* ,én, te, ő' és *moñ*-, *toñ*-, *soñ*- (pl. abl. *toñdet* stb.; v. ö. f. *minä*, *sinä*, *häne*; m. *én*, *te*, *ő*) | *sod* korom (v. ö. f. *syte* szén) | *noška* tompa (v. ö. cser. *nüškö*, *niškc* id.). Igen világosan magyarázzák meg ez esetek a mordvin hangmélyedés természetét. Majd mindegyiknél t. i. azt tapasztaljuk, hogy a legközelebb álló rokon nyelv (finn, vagy cseremisiz) megfelelő magánhangzója *ö* vagy *ü*; tekintve már mostan, hogy a mai mordvinnak már sem *ö*, sem *ü* magánhangzója nincs, mi természetesebb, mint hogy a fentebbi alakok *u* és *o* magánhangzóiban régebben létezett *ü* és *ö* nyomait lássuk (l. MUGSz. 195. l.). Az *ä* és *e* magánhangzóknak hasonló mélyedésére a mordvin dialektusok nyújtanak példát, v. ö. mordE. *tele* tél: mordM. *fala* | mordM. *tä* ez, abl. *fada*, plur. nom. *hat* | *sä* az: mordM. abl. *šada*, plur. nom. *šat*. Látjuk ezekben, hogy a magashangúság elveszte mintegy a jésítés által pótolva van; evvel magyarázhatók a személyes névmások *moñ*-, *toñ*-, *soñ*- mellékalakjai s a *šoks*, *udeme* szók jésült mássalhangzói is, továbbá ezek: mordM. *amela*-, mordE. *amula*- schöpfen a magy. *mer*- és osztIrt. *emerd*- haurire ellenében, szintígy *čangode*- helfen (régibb *čangode*, *šangode*- helyett, v. ö. mord. *oču*, *oču* magnus és *očü* patruus) a magy.

(pl. f. *katkera*, cser. *kočo*: magy. *keserü*, vog. *kwäžertažt*- keseredni). Ezekben nézetünk szerint a mélyhang nem specialis finn hangmélyedésből származott, hanem ugorkori maradvány (l. róla bővebben lejjebb). M. B.

segít alakkal szemben. Ugyanilyen alapon eredetileg magashangúnak (*jész*-, *jés*- gyökekből származónak) veszi a Szótár a mord. *azl*- *sagen* szót is, melynek megfelelnek magy. *üzen*-, *izen* és osztB. *jastn* wort. rede. *jasta* *sagen*. Azonban itt semmi nyoma a mord. *azl*- eredetibb magashangúságának pl. jésülésben: *azl*-) s a szókezdő eltűnt *j*-nek is elvárnók legalább annyi jelét, hogy az amúgy is megvolt magashangúságot megőrizte legyen (v. ö. itt ezen analógiákat: f. *jäsene* íz: mord. *äznü* id.; f. *järve* tó: mord. *järhkä*, *ärhkä*, mordE. *erke*, *ärke* id.). Inkább azt hisszük, hogy a magyar *üzen*-, *izen*-ben szókezdő *j* eltűnésével előidézett hangemelkedés van (v. ö. *tüz*, *üz*, *tür*, *szün* stb. szokat, melyek az eltűnt *j* hatása alatt mélyhangúságukat elvesztették). — Mindezeknek alapján következő eredményhez jutunk: a mordvin hangmélyedés leginkább a zártabb (*ö*, *ü*) magánhangzókra szorítkozik s az eredeti magashangúságnak nyomát sokszor mássalhangzói jésítésben tartja fenn.

Cseremis hangmélyedésre — nem számítva a pusztán egy dialektusra szorítkozó eseteket, mint: cserM. *šār* nervus és cserS. *šar* pilus equinus (v. ö. magy. *szőr*) | cserM. *nāl*-, *hal*- sumere, emere és cserS. *nal*- (v. ö. magy. *nyer*-) | cserM. *vül*, *vil* superficies, cserS. *vül*, *val* (v. ö. f. *yle* superus, vog. *äl* id.) — a Szótár összesen két adatot nyújt, u. m.: cserS. *mo*, cserM. *ma* quid (v. ö. magy. *mi*, f. *mi-kü*, mord. *mezä*, *mez* id.) és cser. *jut*, *jud* nox (v. ö. f. *ehtoo*, magy. *est*). Azonban szorosán vizsgálva kitűnik, hogy hangmélyedés voltaképpen ezen alakokban sincs. A *ma*, *mo* névmásra vonatkozólag már maga a Szótár is megjegyzi (624. l.), hogy „nem lehet egyszerűen magashangú *me* helyett valónak tartani, minthogy a cser. nyelv az eredeti mély- és magashangúságot jól megőrizte. Szintígy különös az osztjákban *met*, *mada* [mi; a ki, a mely] ellenében az osztS. *mugu* (*mugusir* wie beschaffen), osztB. *muj* (*muj-sir* qualis). Ezek jóformán egy mélyhangú *ma* tőnek nyomai, mely a magashangú (*mi*. *me*) mellett úgy áll, mint a *ki*, *ke* kérdő névmástó mellett *ko*, *ku* (= magy. *ho*: *hol*, *hová*)^u. A mi a *jut* alakot illeti, ennek eredeti mélyhangúsága mellett bizonyíthat a lp. *jukt* heri, melynek magánhangzójából, illetőleg szókezdetéből igen könnyen meg lehet magyarázni a lp. *ikto*,

lpF. *jifta*, lpE. *jehti* alakok keletkezését. Hasonlóképen alkalmasan származtathatni a f. *ehtoo*, észt *øhtu*, *øhta* vesper alakokat is eredetibb *jakta*-ból, mert hogy szókezdő *j* eltűntével a kezdő szótag magashangúvá lett, akárhány analogiával bizonyítható. Csupán a magy. *est* szólhatna a cser. *jut* mélyhangúságának eredetisége ellen; azonban az nem is tartozik evvel egy etymologiai csoportba. Már CzF. is úgy vélekedett, hogy az *est* = nap-*eset*; ez ellen a Szótárnak legfőbb érve, hogy a régiség nem mutat fel *eset* (pl. *napeset*) alakot, Simonyi adataival (Tanulmányok 3. füzet) megsemmisült, úgy hogy bizony — más hangtani okok számbavételével is — mégis csak CzF.-nak kell igazat adnunk, vagyis a cser. *jut* = magy. *est*-féle szóegyeztetést el kell ejtenünk. Ilyenformán a hangmélyedés tekintetében a cseremisről ép úgy lehet nyilatkoznunk, mint a magyarról, vagyis hogy a cseremis mélyhangú alak mindenkör a megfelelő ugor tőalak eredeti mélyhangúságát bizonyítja.

Egészen más feleletet nyerünk kérdésünkre a lapp nyelv vizsgálatánál. Itt már általános a hangmélyedés, mely úgy látszik bizonyos mértékben csak a magánhangzó hangszínétől korlátozódik. Azt tapasztaljuk jelesen, hogy legsűrűbben a tőszótag *a* magánhangzója az, mely eredete szerint magas (*ä*, *e*) hangra vezethető vissza. Ide vágó adatok, melyekben a mellékelt magyar megfelelő alakok még többnyire az eredetibb *e* (illetőleg ebből elváltozott *ö*) hangot tüntetik fel: *kale* : kel*) | *kabmak* calceus : kengyel | *kar* : kéreg | *karve* : kerül- | *kadhel* : könny | *katke* : köt- | *kaska* : köz | lpF. *garga* : *dolla-g* flamme, feuerspitze; v. ö. f. *kärke* cuspis (? magy. *hegy* cuspis) | *kalma* frigidus : gémbered- | *jalg* : egyenes | *jake* : év | *taste* (= f. *tähte*) stella : tet-, tetsz- | *takle* csont : tetem | *takke* : tev- (teszek) | *tabde* lien : tődő (e. h. **tevedő*, ugor *tegende* + képző) | *sagge* clavus ligneus : szeg | *sagge* trahere : segít- | *salla* : öl sinus | *sarge* : dissecare : sér-, sért- | *čale* : szel- | *čalme* : szem | *čabče* festinanter eniti : seb- (*seblében*) | *čakse* tuber : csög

*) Rövidség kedvéért csak egy lapp dialektus alakját (rendesen a svéd lappét) említjük s a jelentést sem írjuk ki külön, ha a megfelelő magyar alakéval egyezik. Ugyanígy járunk el lejjebb is, hol nagyobb számban sorolunk fel adatokat más nyelvekből. M. B.

lappet niger: sötét | *lavadak* frost: hideg | *lakka*: ősz
autumnus | *namma*: név | *nadda*: nyél | *halme* száj: nyelv |
hamme-. em- | *haske*- glubere: nyes- | *hasalak*: nyű |
paije supernus: fej | *pagge*: fék | *palle*-. fél- (timere) |
palva: felhő | *passa*- lavare: fest- | *varra*: vér | *vaije*-.
vés- | *manje*: meny (nurus) | *mange* posticus: mög. meg |
nappe- aperire: reped- | *rapok* alacer: repül- | *lapče* evo-
lare: lebeg- | *lake*- percutere: löv- (lő) *addem*: velő |
akle: egy | *auta*: elő | *almaste*- schöpfen: emel- | *alme*
coelum: émen, émett | *arva*- gedeihen (v. ő. lpF. *ervok*
munter): örül | lpF. *arve*: öv. Kevesebb azon adatok
száma, melyekben a hangrendileg megváltozott magánhangzó
o (eredetileg, úgy látszik, *ö* vagy *ü*); ezek a következők:
mon, *ton*, *son*-. én, te, ő | lpF. *čokka*- sitzen: csökken |
čokle (és *čakse*) tuber: csög | *čolge*- spuere = f. *sylke*- | *coke*
vadum: sekély | *šolba* blaesus: selyp | lpF. *lofte*- (= lpS.
lapče) evolare: lebeg. Hasonló minőségű *u* hangzóra össze-
sen két példát lehetne felhozni, u. m. lp. *uce* parvus: össze
és *juskete* ad aliquid offendere: üt. Azonban ezek közül az
első nem természetes hangmélyedés, hanem szókezdő *v* eltü-
nése folytán keletkezett (v. ő. vogK. *viš* és vogh. *uš* klein,
továbbá osztB. *vaš* eng, f. *vähä* klein, mord. *viškine* id.)
s valószínűleg *ü*-t helyettesít, mely magánhangzó a lappban
hiányzik. A lp. *juskete*- mellett felhozott rokonnyelvi alakok
közül a zürj.-votj. *ički*- máhen akár eredetileg is mélyhangú-
nak vehető, a finn *iske*- 'viferire' magashangúságát pedig a
szókezdő *j* eltűnése folytán keletkezett hangemelkedésből
magyarázhatni. A mi végül a magy. *üt*- tanuságát illeti, ez e
helyütt nem igen vehető számba a mennyiben az etymolo-
giai összetartozás nem elég bizonyos; az *üt*- *t*-jét ugyanis a
jelentés momentánszerű voltánál igen alkalmasan azonosít-
hatjuk a *jut*-, *fut*-, *lät*-, *fält*-, *tült*- stb. igék momentán kép-
zőjével, az *ü* előrést pedig amaz ugor *vege*-, 'caedere, secare'
gyökkel, mely a *ve*-s- igében s mélyhangulag a *vág*- és *váj*-
ban mutatkozik (l. MUgSz. 574., 554. l.; a hangváltozásra
nézve v. ő. *üz*- ugor *vaga*- 'fluere, currere' + -*sk* frequ.
képző | *út* = ug. *vaga*- 'currere' + -*t* mom. | *osz*-. *osz*, *oszt*-.
ug. *vanga* 'caedere' + -*sk* frequ. képző stb.). A lappban
tehát a természetes — azaz nem mássalhangzótól (*v*)
befolyásolt — hangmélyedés eddigelé pusztán a

tőszótagbeli *a* és *o* hangzókra nézve mutat-
ható ki.

A vogulban szintén gyakori a hangmélyedés.
de úgy látszik csaknem kizárólag a nyílt *a* (illetőleg ere-
detibb *ä*, *e*) hangzóra szorítkozik. Ide vonatkozó
adatok, (melyek, hol külön kitéve nincs a dialektus, az éj-
szaki vogulból valók): *kual*: kel- | vogK. *kal*: *kalen*:
kell- | *kas* öröm: kész | *kät*: kéz | *kängä*: ki quis | *kał*:
kaltal néma: f. *kiele* nyelv | *jañ*: jég | *tarvit*: teher |
tajl: teli | *täreml*: terjed- | *taur*: tör- | *tär* wurzel: ér
vena | *taret* lassen: ered- | *sajr*-hauen: sér-, sért- |
sajr: ször | *sät*: hét | vogK. *sax*: sonnenschein, sonne:
sül-, süt- | *halej*: nyel- | *ñar*: nyers | *palimt*-sagen: fe-
lel- | *valem*: velő | *magint*: nevet- | *maltip*: meleg |
majl: mell | *mäert* fordern: mer- (audere) | *rač*-zögern:
rest | *rau* kleines stückchen: rövid | *lam*: lé | *laškat*:
les- | *ämp*: eb | *alm*: emel- | *aum* krankheit: é melyeg.
Ugyan ilyen hangrendi változás az egyes dialektusok kö-
zött is előfordul, mint: *keu*: vogK. *kav*, m. kő | *peł*: vogK.
pał, m. fül | *äm*, *näñ*, *täu*: vogK. *am*, *nag*, *tañ* (pluralis
mindkét dialektusban: *man*, *nan*, *tan*), m. én, te, ő | *atiñ*
édes és *ätiñ* szagos | *äkvä*: vogK. *aku*, m. egy | *äri*:
vogK. *ari* viel, m. erdő | *apši*: vogL. *vuäps* jungerer
schwager, m. öcs. Arra, hogy *o* vagy *u* magánhangzó
keletkezett volna a tőszótagban hangmélyedés által, csak
pár biztos példa hozható fel, u. m. *pos*-mos: fest- |
vogL. *kvos*: köszönt- | vog. *kvotl*, vogL. *kvätl*: közép |
vogP. *vür*. *ür*: vér | vogK. *es*: ész mellett vogB. *os* (= ug.
vese); ezek közül is a két utóbbi *v* hatása alatt kelet-
kezettnek vehető (*vür* így is: *ver*, *vir*, *vtr*, *vujr*, *vür*).

A vogullal egyezőleg az oszttyákban is főképen
a tőszótagbeli *a* hangzóra mutatható ki az
eredeti magashangúság. Adatok (ha a dialektus kü-
lön megnevezve nincs, az éjszaki oszttyákból): *kar*: kéreg |
kaš öröm: kész | osztS. *kabak* könnyű: kevés | *ka*: *ka-*
man hány: ki | osztIrt. *jänk*: ék cuneus | osztIrt. *täget*
schwer: teher | *takıl* locke: teker- | *tag*-werfen: tev-
(*tesz*) | *tartım* hart: dermed- | osztIrt. *täbet*: hét | *sami*
rost: szenny | *šavlj*-bewahren; v. ö. magy. sötét | *sabl*
hals: csipő | *dallım*: nyelv | osztIrt. *pañ* finger: fej |

pamijt-raten: f e n y í t- | *vaš*- aushauen: v é s- | *varas*: v e s z-
sz ő | *malrt*- streben: m e r- (audere) | *ma*: (plur. osztIrt.
meñ): é n | *ravlt*- zerstossen: r ö v i d | *lall*- schmieden: l ő- |
amb: e b | *āt*: é j | *arat* menge: e r d ő | *apsi*: ö c s | *vaš*
eng: ö s s z e. V. ö. ezekhez a következőket is, melyekben
még egyik másik dialektus az eredeti magas hangúságot
megőrizte: *kevi*: osztS. *kauχ*, k ő | *katl*- fogni: osztIrt. *kēt*.
k é z | *tal*: osztIrt. *tedē*, t é l | *taj* spitze: osztIrt. *tej* id.,
t e t s z- | *sāglr* és *šaglr* rindvieh: osztIrt. *sagar* kuh, s ő r e |
nal nyél: osztS. *nül* messerstiel, n y é l | *pallñ* osztS. *pelenñ*,
f e l h ő | *pal*: osztIrt. *pet*, f ü l | *mal*: osztIrt. *met*, m é l y |
lank-. osztS. *link*- decken, l i g e t | *lal*: osztIrt. *teł*, ő l k l a f-
t e r | *ālm*-. osztS. *ilm*-, e m e l. A mélyedett hangzónak o
hangszínére főképp a szurguti dialektus nyújt példákat, így:
osztS. *kōt*: k é z (Irt. *kēt*) osztS. *kouχ*, *kauχ*: k ő (osztB.
kevi) | osztS. *koss*- ziehen: k ü z d- (osztIrt. *kcs*-) | osztS. *toj*,
tuj spitze: osztIrt *teј*, magy. t e t s z-; az osztB. *ož* ‚verstand‘
hangzóját a magy. ész ellenében az ugor *vese* alapalak v
szókezdője magyarázza meg. Ugyanily keletkezésű u hang-
zóra (= eredetibb ö, ü) szintén találkozunk pár példa, ilye-
nek: osztS. *sugus*, osztB. *sus*: ő s z, f. *syksy* | *purlñ*: p. v o j
p ó k: f é r e g | *kut*: k ő z; v.ö. itt még ezeket is: osztB. *vur*
és *vtr*: osztIrt. *ver*, v é r | osztIrt. *hura* kahl és *hara* nackt:
n y e r s | osztB. *lunk* keil: osztIrt. *jānk* nagel, é k | osztIrt.
kuñnāj: k ö n y ö k, v.ö. osztS. *kunχni*. osztB. *kavan*, *keñlu*
id. (ez utóbbi adatban az u v beolvadásából keletkezett,
t. i. a *kuñnāj*, *kunχni* alakok *kun*- előrésze = osztB. *kavan*,
az utórész pedig nyilván = magy. *hón*, vog. *χoχni* kar,
vagy térd hajlás, osztj. *χon* bauch, magen szókkal, ezeknek
,hajlás‘-féle alapértelmében).

Legnagyobb arányban és változatosságban uralkodik
a hangmélyedés a zürjén-votják nyelvben. A votják
nem mutatja azon hangszínbeli korlátokat sem, melyeket az
előbb tárgyalt nyelvekben tapasztaltunk; az u, o, l magán-
hangzók egyaránt jó számban találhatók benne, mint ma-
gas hangzók megfelelői. Példa kedvéért csak pár esetet
fogunk idézni belőlük: *kur*-. k é r- | *pul*-. f é l- | *lul*-. l é l e k |
ul-. é l- | *lu*-. l e v- (leszek) || *tol*-. t é l | *kos*- b e f e h l e n-: k ő-
s z ő n- | *lobal* fliegen: l e b é g- | *odlg*-. e g y || *kik*-. k é t |
mīl-ktd-. k e d v, f. *miele* mens | *min*-. m e n- (megyek) |

nll.: nyel-. Kevesebb példával igazolható votj. *a* eredeti magashangúsága: *kapci* könnyű: *ke* és *gaŕal*-szet: *kész* | *das*: tíz | *ta*: ez | *ŕalŕ*-speien: f. *sylke*-id. | *vált*: vezet- | *var* knecht: űr | *ma*: mi quid. A zűrjén leginkább az *o* felé való mélyedést kedveli, mely általában votj. *u*-nak felel meg (v. ő. a fentebbi példák zűrjén másait: *kor*-, *pol*-, *lol*-, *ol*-, *lo*-) míg a mélyedett votj. *o*-val szemben rendesen az eredetibb magas (*ö*, *e*) hangot űrzi meg, így az idézett votj. példák zűrjén alakjai: *töl*, *kösji*- (*wünschen*), *lebal*-, *ölük*. E mellett kisebb számban a többi hangszínnel is meg vannak a maguk képviselői, ilyenek: zűrj. *gum* unterarm: könyök | *mun* :men- (megyek) | *us* : es- || *va*: víz | *ma*: méz | *gaŕ* freude: kész | *das*: tíz | *ta*: ez || *kik*: két | *kün* kalt: gémbered- | *sil* klafter: öl | *mll-kld* verstand: f. *miele* mens, m. *kedv* | *ll* ferne: elő.

MUNKÁCSI BERNÁT.

BUDENZ UGOR ALAKTANA. *)

Csak nem rég ünnepeltük örömmel és lelkesedéssel Budenz József negyedszázados tudományos működését, s íme: fáradatlan és fáradhatatlan szelleme ismét egy új munkával ajándékoz meg bennünket, olyannal, mely szintűgy mint a Magyar-Ugor Szótár, az ugor összehasonlító nyelvészetnek alapmunkái közt foglal helyet. Az Ugor-Alaktan közzétételeiben nagyon is szem előtt tartotta a tudós szerző a „nonum prematur in annum“ elvét. Munkája könyomatban — „Jegyzetek“ szerény címe alatt — már tíz évvel ezelőtt sokunk kezén forgott, és tíz év óta alig jelent meg a magyar alaktan körébe való dolgozat, melyen e munkának termékenyítő hatása meg ne látszott volna. És ha a szerző e javított kiadásban gyakran a mi kísérleteinkre is hivatkozik, fölhasználva eredményeiket: olyan benyomást tesz ránk, mint a nagylelkű hitelező, a ki adósainak még érdemül rója föl, ha az örök élvezetre átengedett tőke után időről időre némi csekély kamatot fizetgetnek.

Reménylem, fog találkozni nem sokára (vagy legalább az egész munka befejezése után) valaki, a ki az Ugor Alaktannak fontosságát s az előmunkálatokhoz való viszonyát ép oly alaposan, ép oly tanulságosan kimutatja, mint Mun-

*) Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Első füzet: Igeképzés. — Irta Budenz József. — Különnyomat a Nyelvtudományi Közlemények XVIII. kötetéből. — Budapest. Kiadja a M. T. Akadémia. 1884.

kácsi Bernát tette a Magyar-Ugor Szótárra nézve. Az illető aztán ki fogja emelni s kellően méltatni azt a nagy különbséget is, mely a két munka megbecsülése közben fölmerül: míg ugyanis a Szótár nagy részben már másoktól is föllállított szóegyeztésekből indult ki s az ezek rostálásában kiderített hangtörvények vezették a további egyeztetésekre, addig az Alaktan majdnem mindenütt töretlen úton járt, mert nagyon kevés az az előmunkálat, mely valósággal az összehasonlító nyelvtan módszerével és céljaival dolgozott. — Én azonban jelenleg csak azt tartom föladatomnak, hogy közönségünket figyelmeztessem e fontos munkára s röviden jelezzem a benne foglalt tárgyakat és eredményeket.

Az Ugor Alaktan rövid bevezetés után a szóképzésre tér át. Az ehhez való „bevezető megjegyzések“ főleg a tőknek esetleg kifejlődött többféleségével, a „teljesebb és kevésbé teljes (vagyis csonka, gyengébb hangtestű) szótóalakokkal“ foglalkoznak, s a szerző egyenesen kimondja, hogy „az ugor nyelvekben az eddigi hasonlító szófejtés szerint a kifejthető legrövidebb alaptők (nehány névmástón s talán a tagadó igén kívül) általában kéttaguaknak, még pedig vocalis-végűeknek mutatkoznak“. Ezt a tételt olyan kétségtelennek tartja a szerző, hogy csak röviden utal az ugor nyelveknek ide vágó jelenségeire, természetesen a nélkül, hogy ügyet vetne a Thewrewk Árpád fajta nyelvészek okoskodására. Most, hogy ezeken kívül Hunfalvy Pál is szembeszállt a teljes tők elméletével, szükséges lesz részletesen fejtegetni ezt a kérdést.

A füzetnek többi része egészen az igeképzéssel foglalkozik: először a deverbális, aztán a denominalis, végre függelékül a nem világos értékű igeképzéssel, melyet — mintaszerű óvatosságával — egyelőre elválaszt amazoktól.

A deverbális igék közül először a gyakorítókat tárgyalja és lépésről lépésre, minden egyes nyelvet külön-külön vallatva, kimutatja, hogy a ma élő ugor nyelvek összes gyakorító képzői a következő egyszerű elemekből fejlődtek: *l*, *nd*, *sk*, *j* (*g*), *ng*. Tehát már az ugor alapnyelvben öt frequentatív képző szerepelt. — A mozzanatos igeképzés, ámbár mai nyelveinkben kevésbé változatos az előbbinél, az ugor alapnyelvre nézve ép oly gazdagnak mutatkozik, a mennyiben hat ilyen értékű képző válik ki a mai alakokból: *m*, *t*, *p*, *k*, *ks*, *l*. — Ismeretes dolog, hogy az igeképzés említett két csoportjának gazdagsága élesen elválasztja a magyar nyelvet és ugor rokonait a törökségtől. Ép oly általános az összes ugor nyelvek egyezése a míveltető *t* képző használatában, de ez már a török nyelvekben is megvan. — Egyező viszsza-ható és szenvedő képző az ugor nyelvekben kettő

van, de ma többnyire különféle gyak. és mozz. képzők társaságában: *v, sk*. Az utóbbi a mi nyelvünkben biztosan nem mutatható ki; az előbbi tisztán csak *aluv(ó)*, *nyugv(ás)*-féle alakokban van meg, más képzőkben, minők *-ód, -kóz, -ú* csak lappang.

A *denominalis* igeképzők az ugor alapnyelvben: *d* (m. *l*), *j* v. *g* (a magyar *őríz i* hangjában s a *helyhec-*félék *h*-jában, különben csak lappangva), *m* v. *n*, *t* (az utóbbi kettőnek a magyarban csak gyér nyomai maradtak). — Azonfölül járulnak különféle *deverbalis* képzők is az igeszerű, azaz gyakran állítmányul is ige gyanánt szereplő névszókhoz, tehát főleg mellénevekhez: p. *gazdagodik, szépül*.

Ezek azok az egyszerű elemek, melyekből Budenz az ő mintaszerű, körültekintő módszerével a mai ugor nyelvek igeképzőit magyarázza s fejlődésük módját kimutatja. Munkája azok közé tartozik, melyek nélkül ezentúl el nem lehet az összehasonlító nyelvész, de a magyar nyelvész sem. — Ha pedig most e sorok írója, az ismertetés tisztén túlmenve, még egyes pótlásokat és igazításokat állít össze: nem azért teszi ezt, mintha ezen igazítások valami lényeges változtatásokat tennének a könyvnek eredményein, hanem csak hálatartozása némi részét kívánja leróni azzal, hogy a munkának néhány részletét teljesebbé vagy pontosabbá szeretné tenni.

A 18. lapon a *nyugalom* szó a feltételezett **nyugol* igéből van magyarázva. Pedig kell valami okának lenni, hogy a HB.-ben a szabályos *hololm* mellett nem *-olm* végzettel olvassuk a köv. kettőt: *kegilm, nugulm*. Ha az előbit összevetjük a HB. *kegiggen* igéjével, arra a gondolatra jöhetünk, hogy e két szónak és a *kegyes* melléknévnek alapszava *kegy* mégis főnév volt (nem ige, mint Bud. magyarázta szótárában); az *i* hangban t. i. ugyanaz a denom. képző lappanghat, mint az *őríz, fáiz* igékben. (l. Alaktan 142. 145.). A *nugulm* eltérő képzése módját az is igazolja, hogy még későbbi codexeinkben is rendszeren nem *nyugalm*-at hanem *nyugolm*-at találunk. valamint *alkolm(atos)*-t a későbbi *alkalm*- helyén. Ennek szerintem az az oka, hogy mind a kettő a reflexiv *nyugov-* és *alkov-* tökből vannak képezve. Később a hangtanilag szabályos *kegyilm, nyugolm, alkal-*alakok átmentek az *-alm elm* képzésű főnevek analógiájába. (Az elsőre nézve csak az támaszt némi kétséget, hogy a Münch. c.-ben *nyugolm* és *alkolm* mellett már *kegèlm*- van nyílt *e*-vel). — Az *alkolm* szón kívül e reflexivumból van képezve a míveltető *alkot* ige is, melyet Budenz 104. szintén közvetlenül az *alk*- alapszótól származtat. Itt az *o* hang helyett, mely már magában is föltűnő a rendes *-at* mellett, a régiségben még *u*-t is találunk (pl. Zvonaricsnál *alkutlat*

a. m. alkottat). *Alkuv-, alkuszik* a régi nyelvben a. m. meg-
egyez, összeillik, *alkot* pedig egyeztet, illeszt. — Az utób-
bihoz hasonló véleményem szerint a *tilut* ige is, *u-jánál*
fogva. *) Ez tehát szintén miveltető, nem momentán képzés.
mint Budenz véli 64. A *tilódik* ige, melyet B. u. o. említ,
úgy látszik csak az imperativusban fordul elő: *tilogyék* v.
tilodjék, s ez ép úgy viszonylik a *tiluv*-hoz, mint *nyugodjék*:
nyugov-, *igyék*: *iv-* stb. A HB. *tiluvt*-jában sem lehetne ok
nélkül az *uv*. A *tilut*: *tílt* ép úgy rövidült, mint a régi *alut*,
alot ma *olt*. — Szintén refl. igékből képzett miveltetők pl.
nyugov-: *nyugotni*, *haraguv-*: *haragutni*, *haragotni*. (Kulcsár c.).

A *d* képző eredetibb *nd* alakjára B., Kreszn. után
idézi ezt: *játszond-* a Margit-leg. Prayféle kiadásából (*ját-
szondjunk*). De most úgy látom, ez sajtóhiba lesz Praynal;
mert Volf kiadásában nincs ilyen alak; v.ö. *jachogyonk*
Marg. I. 209. *jachodny* 208.

A 33. l. egyszerűen megállapítja B., hogy a frequ. sz-
hez tartozik a mi sz-es praesensképzésünk: *tesz*, *visz* stb.
Erre Hunfalvy épen most (Egy. Ph. Közl. IX. 3.) azt
jegyzí meg, hogy „ezen felfogással ellenkezik a nyelvtu-
dat . . . *eszem*, *iszom* nem frequ., de *eszegetek*, *iszogatok* stb.
az“. Csakhogy a nyelvtudat negatív irányban semmit
sem bizonyít. A francia nyelvtudat szerint *oreille* ép úgy
jelölheti a legkisebb fület, mint a legnagyobbat, azért mégis
bizonyos, hogy ez a latin *auricula*, tehát az *auris* kicsinyít-
tóje. Mindennapi jelenség, hogy az efféle képzők jelentése
könnyen elhomályosul. Aztán meg véletlenség-e, hogy az
osztják praesens-képző *l* szintén egy frequ. képzővel azonos
hangzású, és hogy a votjában szintűgy fejlődött egy
praesens azzal a frequ. *sk*-val, melyből a m. sz lett? (L.
Alaktan 28. 29. az utóbbit úgy látszik Hunf. észre sem
vette). Azt pedig Hunf. maga is megengedi, hogy „a prae-
sens magában is tartósságot jelent s ez rokon a frequen-
tativséggel“. Viszont az sem lehet véletlen, hogy a *perfe-
ctum* képzője a magyarban is, a vogulban is azonos egy-
egy m o m e n t á n képzővel: *t. s.* — Különben a B. emlí-
tette sz-es praesensstőkön kívül ide tartoztak még a régibb
nyelvben: *vonszon*, *metsz* v. *metszen*, *ósz* (= *óv*, imper.
ógyon). *tetszik* (a **tetűv-* tőalak, melyet B. a 105. lapon csak
főltételez, valóban megvan a régiségben, pl. Komj. *tetevuce*)
stb. mint nem sokára bővebben ki fogom fejteni.

U. o. az *szt*-beli sz külön képző voltát csak a *nyugosz-*:
nyugoszt, *vigasz*: *vigaszt* igepárokkal bizonyítja B. Pedig ép

*) Lehet, Hunfalvy (ki ennek az *u*-nak nem csak hangszínevel nem
törődik, hanem semminek tartja az egész *u*-t Egy. Ph. Közl. IX. 9.) azt
fogja erre mondani, hogy megint a fű növést hallgatom. Se baj! ha már
van mikrophonunk, éljünk is vele.

oly jelentős bizonyítékok a *választ* (ma rövid. *válassz*) féle főnevek, melyekben ugyanazon alapigéhez nyilván a főnévképző *t* járult.

A 27. s 40. lapokon B. a *vagyon megyen* igék praesensstövét, melynek teljesebb alakja **valgyo-, mēngyē-*, a *j* frequ. képzővel magyarázza s azt mondja, hogy az alakra nézve ez még alkalmasabb, mint az ő régi magyarázata, mely szerint e *gy* a *d* képző változata. Szerintem épen alaki, hangtani nehézség forog fönn az új magyarázat ellen (a jelentés szempontjából egyre megy, akármelyik föltevést fogadjuk el, v. ö. fönn az *sz-es* praesensstöket). Budenz ezekre a példákra hivatkozik: finn *jälge-* m. *jegy.* f. *neljä* m. *négj* (ilyenek még *kegy,* *hegy,* *figyel,* *fagy*). Ezekben az esetekben föltehető, hogy **fej,* **néj* alakok előzték meg a mai *jegy-et* *négj-et*. Azt azonban nem tehetjük föl, hogy az *lj nj* hangcsoportok a magyarban *lgj,* *ngj-re* változtak volna (már pedig **valgyon* biztosan föltehető régiebb alak, minthogy a *mengyen* maiglan fönnmaradt), mert *lj nj* mi nálunk mindig *ly ny* hangot eredményez. Azonfölül B.-nek régiebb föltevése, vagyis a frequ. *d* mellett szólnak még a köv. okok: 1. a régi nyelv *vadnak mednek* alakjai; 2. a B.-től is említett mordvin *ulende-* „vagyok“.

39. 1. Az *-dl él* végűekhez járul most a *lesz* igének ez a régi származéka: *lěvěl,* *lejel,* *lecl,* *lél* (l. Ny. XII.), „*leclni*: esse solere“ MA.⁴

57. 1. Hogy a mom. *-am em -ám ém*-ből rövidült, azt ilyen olvasatok is bizonyítják: *zsaam-, teteemeny* Sánd. c.

58. 1. Az *-an en* végűekhez érdekes régi példa: *ijenő,* *ijenetes* terribilis (Ném. glossz., Keszth. és Kulcsár c); *ijenet-: ijed = daganat: dagad.*

U. o. a *mozzan csörren*-féle igéket így magyarázza: „*-an* az alapigebeli végconsonans megnyújtásával, a mi assimilált consonansra utal, p. *h* vagy *v*; még pedig alkalmasan fölvehető, hogy a *j* (ered. *g*) frequ. képzőnek változatául *h* volt itt a mom. képző előtt.“

(Elégtételemmül szolgál, hogy B. elfogadja [nem csak itt. hanem p. a 104. lapon is] a „consonans-nyújtás“ kifejezést, míg Hunf. valóságos üstökösöknek nevezi az én hosszú más-salhangzóimat, és Szinnyei Egy. Ph. Közl. VIII: 891. azzal oktat engem, a mit épen az én cikkemben olvasott [„Rövid és hosszú mássalh.“ Ny. VII: 530. Megmondtam ott magam is, hogy az explosíváknál nem a hangzás, hanem a szünet tart tovább. De azért nem lehet ezeket is hosszúknak nevezni? Vagy talán leszámítottuk a szüneteket, ha azt mondjuk, hogy a symphonia előadása fél óráig tartott?].

Kőrösi S. a Budenz-Albumban 121. a hangsúly s a trochaikus ritmus hatásából magyarázza a hosszú mássalhangzót; ennek a lehetőségét szintén megengedhetjük.)

Ennek bizonyítására a NyK. XVI. k.-ben az ill. jegyzetben idéztem néhány igét, melyben ez a *h* csakugyan megvan. Legfontosabb, mert legbiztosabb köztük ez: *verhődik*, *verhüődik* *luctatur*, *confligitur*, *dissilit*, *remis velisque conatur* PP. SzD. Hozzá tehetek most még egy biztos példát; *tömhöl*, *dömhöl* (szék. Kriza) a. m. gyúr vagyis tömköd, dömszöl stb.; *tömhüdt* (Balaton vid.) a. m. tömött, kemény összeálló, sűrű szövetű; ezzel van kapcsolatban s talán szintén a népnyelvből van merítve a *tömheszt* ige, mellyel a mai fizikai és műszaki irodalomban nem ritkán találkozunk (p. Révésznél a Mérn. Közl.-ben; „a szódavizünkben levő tömhesztett szénsav.” A Hon XIX. 347. sz.; szótárainkban még nincs meg).

59. 1. A *dív*-ige mellé idézett *dímatlan* „nem csinos” melléknévhez megjegyzendő, hogy *dimos* is van körülbelül „csinos” jelentéssel Tsz.; továbbá, hogy az előbbi csakugyan megvan *dívatlan* alakban is Tsz. és Ny. VII. 41.

A 70. 1. B. még nem fogadta el azt a tételemet, hogy a *vonakodik*-féle ikes igék a *csaphod*-féle iktelenektől különböző, reflexiv képzések, melyekben a képző eredetileg *-kód*, mint *hánykodik* stb. mutatják; s azt mondja, hogy itt az *ó* pótló nyújtás eredménye lehet, mert a *d* ered. *nd*. De már a *zárkózik*: *zárkózik* félékre e magyarázatot alig lehetne alkalmazni, és B. a 103. lapon csakugyan — igazi tudóshoz méltó tárgyilagossággal — csatlakozik nézetemhez, megvallva, hogy nem ellenezheti többé. Ezt csak azért említem föl, hogy szolgáljon mintául! — (Egyébiránt a *-kód-ik* és *-kóz-ik* végűekhez járulnak még: *hánykódik*, *iszkódik*, sőt *iszkudik* Ny. II. 372. *gyürkőzik*; *nevetkőzik*, mely szótárainkban nincs meg, Kaz. Diog. 187. és Bp. Szemle VI. 154. *szeretkőzik*, Szolohub beszélyei 131. *törülködzik* Ny. V. 275.)

A 85. lapon a *fejt* ige mellett nem említi a *fejlik* igét, és joggal, mert emez csak újabbkori analogiás képzés, s a régiség csak a *fesél* igét ismeri. De u. o. a *fül* ige mellett főlemlít a *fojlik* alakot, pedig ezt még kevésbbé lehet szófejtő célokra használni (mint B. már szótárában tette), mert ezt B. csak Bálint G. szóbeli közléséből ismerte, s így még az is lehet, hogy csak amolyan hapax-legomenon, mint p. a *dönt* megfelelőjeül a gyermeknyelvi *dömlik*. Szintoly kevéssé kellett volna fölhasználni és *olvik*, *aluvik*-ból magyarázni az *ólik* igét („előlik a gyertya”), mely a Ny.-ben csak egy helyt van említve, s az *ölt*-ből való analogiás képzés lehet. Ezt majdnem kétségtelenné teszi a somogyi *ojlik* („előjik a gyertya”), mely nem is lehet más, mint az *ojt* mellé képezett intransitivum. (L. a cikkirótól: Az analogia hatásairól 1881. 24. 1.)

86. és 39. 1. a mív. *ít* képzőt így elemzi: frequ *j* + caus. *t*. Ezzel szemben véleményem szerint azoknak van íga-

zuk, a kik a régibb *-ojt* végzetet a refl. *-ól ül* képzőből magyarázzák e h. *-ólt*. Erre a fölfogásra a köv. okok vezetnek: 1. Az *-ít, jt* végű míveltetők közül *állít, szakít szakajt, veszít veszajt, hullajt* stb. csak a legujabb korban, a mult század óta keletkeztek. A régi nyelv a *szállít* és *állapít* igéken kívül (az utóbbi elvétele fordul elő) csak olyanokat ismer, melyek mellett *-úl ül*, ill. *-ól ol* végű reflexiv igék állanak: *gyúl gyujt, tanól tanajt, fordól fordajt* stb. — 2. Az *-ojt* helyett *-ujt -út* végzetet is találunk, főleg olyan codekben, melyekben már a refl. *-ól* is *ül*-nak hangzik (p. Jord. Érdy cc. stb.), s az utóbbinak *ú* hangja magyarázza meg legjobban az előbbiét is; *tanujt, fordujt, tanút, fordút*. — 3. Az *-ít* helyett valóban megvan még elégyszer az eredetibb *-olt -ult* hangzás is. Előfordulnak p. *dölteni, gyülteni, hódoltani (hódtítani)*, s hasonlókép *dméltani aléltani* az *dmél alél* igékből. Szintúgy magyarázódik *hívöntözik* az Érdy c.-ben, egyebütt *hívöjtözik*, a mai *hütözik*. (L. ezeket bővebben „Tanulmányok az egyetemi nyelvtani társaság köréből“ 3. füz. 282.) — 4. Így érthetők meg legegyszerűbben a XV., XVI. sz.-ban oly gyakori *indolt-atik fordult-atik* (= *indojt-atik fordujt-atik*) féle szenvedő igealakok. — Csak az az egy ejtethetne gondolkodóba, hogy némely codekek így írják ezen igéket: *indoht fordohht zabadoht* stb. s a HB. *zoboducha*. Ezt a nehézséget úgy háríthatnók el, ha fölvennők, hogy a magyar *j* hang akkor még erősebb mássalhangzó volt s könnyen átváltozott *χ' χ* hanggá (v. ö. *mezejtelen*, h. még 1278. *mezechelen, rajtunk* h. a Kön. töredékben még *rohtonc*, l. „A régi nyelveml. olv.“ 22. továbbá *fejér: fehér*, és fönt a frequ. *j*-nek *h* változatát). — A sok *-ojt it* végű igében később ez az egész végzet egységes képzőnek látszott és míveltetű igéket képezett olyan igékből is, melyek nem végződtek *-úl ül*-re: *szállajt, állapét, háromlít* stb. A fejlődés tökéletesen olyan volt, mint a mai *-aszt eszt* míveltetű képzőé; l. „Az anal. hat.“ 20.

U. o. a mív. *tat tet* képzőt úgy magyarázza az egyszerű *t*-ből, hogy ehhez még egy nyomatékosító momentán (intensiv) *t* képző járult. S azért látja épen az első elemében a tulajdonképi caus. elemet, mert „némely esetben csak aránylag újabb időben lépett a *tat*-os alak a régiben használt egyszerű alak helyébe, p. *gyóntat* e h. *gyónt(ó)*, *áztat* e h. *ázt(ó)*, *nyugtat* e h. *nyugot*, *ítat* e h. *it-*, *étet* e h. *ét*. Hihetőleg még némely alapigének erősebb összevontsága is (pl. *ivo-* h. *i-*, *éve-* h. *é-*, *vive-* h. *vi-*) kedvezett a hosszabb *tat* képző fölkerülésének.“ Véleményem szerint az utóbbi körülmény a legfontosabb, sőt talán az egész *tat*-ot megmagyarázza, ha föltesszük, hogy az egytagu *ét, it, ázt* stb. a *jeket* (később *fektet*) *nyugot alut*-félék kedvéért, tehát csupán azért vették föl az *at- et* végzetet, hogy szintén kétaguak

legyenek. Hiszen ép így keletkeztek az *ötlet aztat eztet* accusativusok, a göcseji *szebbébb* stb. Azután, minthogy az *élet itat tétet vité* stb nagyon gyakran használt igék voltak, tölük tovább terjedt az egész *tat tet* mint egységes mív. képzők, s keletkeztek még *fektet nyugtat altat* (régebben csak *alut, aztán alutat*) stb. — A mom. képző ellen az szól, hogy mindössze nagyon kevés *-at et* végű momentán ige van (*sírat* stb.), s ez a képzés nem lehetett a XVI. sz.-ban olyan eleven, hogy annyi új igét alkottak volna vele. De az meglehet, hogy a mív. képző járult némely *t*-végű mom. igehez v. ö. *ültő* helyében, sőt *ét-el tít-el tétemény* stb.), úgy, hogy ezek is hozzájárultak a *-tat tet* végű míveltetők szaporításához: *ültet* stb.

88. 1. Az *-al -lal* végű míveltetőket (*aszal, nővel, érlel, bízlal* stb.) úgy elemzi, hogy a *t* valaha megvolt bennük, csak lappangásba jutott, tehát régebben így végződtek volna: *-atl -latl*. Ez a föltevés nézetem szerint hangtani tekintetben tarthatatlan. Nincs rá eset, hogy nem csak *t* az *-hez*, hanem egyáltalán tenuis következő liquidához hasonlólna a magyarban. Ez a tény megdönti azt az egyetlen adatot is, melyet B. idéz föltevése támogatására, hogy t. i. az *ecselteni* ige ebből keletkezett volna: **ecsetleni*. Nem is említve, hogy a népnelyben *öcsél* is van („öcséd meg a fejemet“ Göcs.), a tiszavidéki *ecs* fn. = *ecselő*, az *ecselő*-nek az a jelentése, mely szerint a. m. „hosszúkás, görbe vas-eszköz, mellyel a nyúzott bőr belsejét simára vakarják“, a népies *ös-mos* ige, a *fésű*-nek **fej-ösö*-ből való hihető származása egyrészt fölöslegessé teszik az *ecsell* igének *ecset*-ből származtatását, másrészt megczáfolják ennek a szl. *šcet*-tel való egyeztetését (v. ö. Ny. IV: 164., IX: 517., 556.). Hivatkozik ugyan B. a *dl: ll* hangváltozásra is, p. *beszédl: beszéll, ebédl: ebéll*; de ez egészen más, mert a media elveszése szintúgy előfordul p. a *dn, gn* hangcsoportokban, míg *tn kn* soha sem vesztek el a tenuist. (L. NyK. XIV. 76., 77. U. o. egy népn. közlemény *segillek* alakját *segítlek* h. valónak véltem ugyan, de ez sem lehet más, mint *segéllek*, tehát **segédl*).

101. 1. „*ód öd*. melyben határozottan a refl. *v* képzőnek frequ. *d*-vel való kapcsolata ismerszik föl (v. ö. finn *-undu*)“. Erre nézve tanulságos, mert megerősíti B. elemzését a régi *nyomvad* ige (p. Kat. leg. *mégnyomvad* a. m. elnyomatik. legyőzetik); ez jóformán mindenestül azonos a *nyomód-ik* refl. igével. (V. ö. még *nyomaszt*, e. h. **nyomaszt, nyommaszt*).

128. 1. „Csak refl. továbbképzéssel: **bajol: bajlód*“. *Bajol* megvan Ny. III. 164. — U. o. *vaktál* caecutire; megvan a tiszta denom. is: *vaklok* caecutio MA. v. ö. *vaklandos, vaklyás* caecutiens, caeculus MA.

140. 1. A denominális *h* igeképző példáit így egészíthetjük ki: a) A *-hod-ik -hud-ik -hosz-ik* félék közül B. ezeket említi: *sebhüdik, hírhedik, büzhödik, bűnhödik, vénhüdik, árva-hodik, hamuhodik* (Csok. Vitk.) *hamvahodik*. Hozzájuk járulhatnak: *kárhoszik (kárhot), estveheszik* (Münc. c.), *ügyehödik* (perf. *ügyehött* Münc. c.), *mérgehedik (elmérgüvék), vérhedik* (Czeglédi. Medgyesi), *meganyahodott* (apácák Pös. igazs. 564. = régi, t. i. definitio! Zvon. N 269. = anyányi madár Keressz. préd. 231.). „a régi megatyahodott sz. jámborok“ (Sz. hist. 3.). *szélhüdik* = megüti a szél, *elszelhedem* (dissipor SK. v. ö. szél-e, széles. *széled* mint *hamvahodik: hamvad*), *újhodik, megúrhadik* (úrrá lesz, Baranya Ny. VIII. 426.), *dalmahodik* (megtelik, teljes férfivá nő, Bihar Ny.: I: 245. v. ö. *dalma*: töltelék, *dalmás* káposzta u. o. 135.). Nem egészen világosak, de szintén ide tartozhatnak: *fertehét* (kenyér: pollutum, Bécsi c., úgy látszik: *fertehett, ferté* = *fertő*), *sashodik sassudik* (rég), *léveheszik?* („eltévehettek Izr. házát“ Bécsi c., így Apor c.), *tarhudik, ivahodik* (tájszók; az utóbival v. ö. *tvéd, tvik* a gyümölcs). — b) Az előbbiekből képezett míveltetők így végződnek: *-hot hét hőt*. Budenz ezeket említi: *sebhöt, hírhöt, helyhöt, büzhöt, bűnhöt; véghöt?* Hozzá adhatjuk a következőket: *vérhöt* (Wink. c 203.), *kárhot* (Érdy c. többször = megkárosít), *ügyehet* (Münc. c. v. ö. fönt *ügyehödik; ügyehít* GKat.). — c) A *helyhez* párja még *vérhez* (Nádor c. 256. v. ö. *virhedzik*, a mit B. idéz a népnyelvből, és fönt *vérhedik*). Jó volna földeríteni mennyi alapja van azon *j*-hangu denom. képzésnek, mellyel itt-ott találkozunk az irodalomban: *árjadosz* (Madách emb. trag. 1. és 4. szín), *árjong* (Szász K. Álmos 7.), *hírjesztel* (Vitk. munk. II: 180. 187., III: 85. 123.). Ez volna a legjobb kapocs egyrészt a *helyhez helyez*-féle, másrészt az *öríz fátz fátz halász*-féle alakok közt. — Ugyanazt a képzőt láthatjuk a köv. szók *é*-jében: *avél* (rég), a. m. *avúl*, innen *avétt*); „*sáre: sárgul*“ Ny. III: 230. „*sáre: sárga*“ Tüd. Gy. 1826. II. k. (mind a kettő ormánsági közlés); *csunyétt* (veszett kutya u. o.). Ide való még a köv. szócsalád: *sárit* (Ny. XII: 430.), *sárrhat* (e kettőnek összezavarása *sárrhít*), *sárrhodik, sárrhozik* (más denom. képzéssel *sárrlik*).
SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Növénynevek.

Diószegi Sámuel 1813-ban kiadott „Orvosi Fűvész-könyve, mint a Magyar Fűvészkönyv Praktika Része“ végén három columnában: „Régi nevek. Megállított nevek. Deák nevezetek“ mintegy 1600 növénynevet állított össze. Követ-

kezzék itt belőlük, a mi egy vagy más tekintetből érdeke-
sebbnek tetszik. Minden esetre figyelemre méltó a második
columna; itt vannak az állítólag új keletű nevek. Ezekről
Diószegi azt írja: „Sokan megütköztek a sok új nevekben,
és úgy nézték azokat, mint a fűvészkedés tanulásában igen
nagy akadályt. Ezeknek megnyugtatójukra való az, hogy
minden meghagyható neveket meghagytunk, új neveket
pedig csak akkor formáltunk, mikor arra a kénytelenség
szorított“.

Ha végig szaladunk a második columnán, az lesz az
igazság, hogy Diószegi uram épen nem faragott a csirbur
és virbur mintájú erőszakos neveket, hanem néha a tisztessé-
gtelen kifejezést cserélte el tisztességessebbel, többször a
latin szóból alakított, sőt fordított is, vagy, ha magyar
nevet is, de a növény fajára és osztályára nézve minden
esetre magyarázatosabbat alkalmazott. Pl.

<i>Régi nevek.</i>	<i>Megállított nevek.</i>	<i>Deák nevezetek.</i>
Ábrahám fája	Szivós szűzfa	Vitex Agn. cast.
Aggó fű	Aggó üszögör	Senecio vulgaris.
Alakor	Alakor buza	Triticum monoc.
Farkasalma	Gégevirág	Aristolochia.
Angyalrúgta fű	Pénzlevelű lizinka	Lysimachia num.
Anyafű	Sárkánykontyvi- rág	Arum draconis.
Arnyékfű	Hegyi kappanör	Arnica montana.
Bábaire	Tömjén	Pimpinella saxif.
Balla	Ballagó savar	Salsola tragus.
Báránynyelv	Kerti borágó	Borago officin.
Báránycsec	Borsos szaka	Sedum acre.
Barátfejű fű	Pongyola pitypang	Leontod farax.
Bájfű	Nyelves péra	Ruscus hypoglos.
Bikatók	Terjedő pimpó	Potentilla reptans.
Boldogasszony ága	Nehézszerű boróka	Janiperus Sabina.
B. a. haja	Fünyüg	Cuscuta.
B. a. köldöke	Kösony, konya	Cotyledon Umbil.
B. a. tenyere	Karéjos bokál	Alchemilla vulg.
B. a. rózsája	Rózsás fűlfű	Sempervivum tect.
B. a. teje.	Tarka bogács	Carduus marina.
B. a. csipkéje	Szederj	Rubus idaeus.
B. a. cipőkéje	Tarka cipőcím	Cypripedium calc.
Burongó fű	Peremér	Calendula.
Butykóró	Somkóró, löhere	Trifolium officin.
Ebfejű fű	Aranyevő pintyő	Antirrhinum maj.
Ebkérdi	Pujkaorru cik- szár	Polygonum orient.
Élekhalok	Pásztor tarsóka	Thlaspi bursa past.

Élet füve, engem szagolj	Tarorja	Tenerium marum.
Engem ne bánts	Üvegszáru fájvirág	Impatiens nolitang.
Istenátkozta tövis	Kék iringo	Eryngium plasum.
Isten kegyelme	Réti csikorka	Gratiola offic.
I. korbácsa	Fogas reseda	Reseda luteola.
I. kenyere	Libatopp	Chenopod.
I. korsócskája	Mérges bolonyik	Sium latifolium.
I. lofafarka	Spárga, nyulár- nyék	Asparagus officin.
I. nyilafű, kulcsa	Nagy szádor	Orobanche major.
I. paréja	Veres maglapél	Atriplex rubra.
I. pohárkája	Orvosi falfű	Parictaria offic.
I. szakálla	Háromszínű viola	Viola tricolor.
dtto	Tömjén	Pimpinella.
dtto	Mocskos kontyvi- rág	Arum maculatum.
I. táskája	Pásztortáska	
I. tenyere	Repedő himboj	Ricinus communis.
Kankós virág	Fehér narczis	Narcissus poetic.
Királyné káposz- tája	Somkóró	Trifolium offic.
Királydárda	Ágas magzating	Asphodelus ramos.
K. dinnye	Sulyom szurdancs	Tribulus terrestr.
K. gyertya	Ökörfarkkóró	Verbascum.
K. virág	Ajaja sarkvirág	Delphinium Ajacis.
Koldustetű	Szurós csimpaj,	Xanthium Strum.
Kurvavirág	Aranyvirág	Chrysanthum.
Mihályka monya	Baraboj	Chaerophyl bulb.
Nőszőfű	Agár kosbor	Orchis morio.
Papmonya	Piros páponya	Physalis.
Szamár vagy tót sáfrán	Gordon	Carthamus lanat.
Százszorszép	Százszorszép ru- kercz	Bellis parcutis.
Torok öröme	Torok villahim	Prunella vulgaris.
Szent Antal, Iván füve	Téjoltó galaj	Galium verum.
Sz. Benedek füve	Szegfűszagu cik- lász	Geum urbanum.
Sz. Borbála füve	Tormáncs	Erysimum Barbar.
Sz. György virág	Tavaszi kankalin	Primula veris.
dtto	Májusi gyöngyvi- rág	Convallaria majal.
Sz. György füve	Kigyónyelvű fű	Ophioglos. vulgat.
Sz. Gy. lofafarka	Spárga nyulárnyék	Asparagus officin.
Sz. háromság viola	Háromszínű viola	Viola tricolor.

Szt. Ilona füve	Füzén lizinka	Lysimachia vulg.
dtto	Sárga tarnics	Gentiana lutea.
dtto	Közönséges pá- rád	Polytrichum com.
dtto	Csipkés bordalap	Asplenium trich.
dtto	Keresztes czirnic	Gentiana cruciata.
dtto	Erdei sálya	Salvia silvestris.
Sz. Kunigunda füve	Kender pakócza	Eupatorium cann.
Sz. László füve	Keresztes tarnics	Gentiana cruciata.
Sz. Magdolna füve	Méregölő czinka	Cynanchum.
dtto	Macska gyökönke	Valeriana officin.
Sz. Péter kulcsa	Római gyökönke	Valeriana celtica.
Sz. Róbert füve	Tavaszi kankalin	Primula veris.
Sz. Simeon füve	Bakbúzá gerely	Geranium Robert.
Sz. Jakab füve	Csillagszörösmálva	Malva alcea.
Sz. Jakab virága	Berzedt üszögör	Senecio Jacobaea.
Sz. János virága	Vetési aranyvirág	Chrysanthem. se- get.
Sz. János füve	Erdei rukercz	Bellis silvestris.
dtto	Erdei sálya	Silvia silvestr.
dtto	Magas linka	Hypericum Ascyi.
Sz. János kenyere	Fekete üröm	Artemisia vulgaris.
dtto	Kolonczos bajmo- cza	Spiraea Filipend.
Sz. János gyökér	Édes likricz	Glycyrrhiza glabr.
dtto	Édes gyökerü páf- rán	Polypodium vulg.
Sz. János szőlője	Veres ribizke	Ribes rubrum.

E sok szent fűvét íme mind másképp keresztelte a kálvinista Diószegi.

BABICS KÁLMÁN.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Melleszt, mellyezni. (Nyr. XIII. 561.). A XVII-dik századbeli irott szakácskönyvek — jelesen a Nemz. Múzeum könyvtárában őrzött Fáy-féle gyűjteményből való kézirat — tanúsága szerint a halat is „mellyezték“, azaz: oly módon hasították ketté, hogy a két felet csak a mellhártya kötötte össze. Ismerve a magyar ember nagy szeretetét minden iránt, a mi analógia, előttem a disznóláb „megmellyezése“ mulatságos ugyan, de nem csoda. Van ugyanis a tulajdonképeni láb résznek oly készítmódja, pl.: a forrázás, a midőn a láb részt hosszában kettéhasítják, de úgy, hogy a két felet, — a láb feje felől (ha a kebelben lábra kaphat a fejetlenség, miért ne lehetne a lábnak feje?)

a bőr összetartja s így a megmellyezett hal és disznóláb közötti hasonlatosság szembeszökő. HERMAN OTTÓ.

Fügét mutatni. A Nyelvőr XIII. 456. lapján, a hol a *fige*, *füge* olasz eredetéről van szó, a *fica* értelmére nézve ezt olvassuk: „Tommaseo bizonyítja, hogy csak a XVI. századtól kezdve vette fel a nőnemű „fica“ ez újabb [t. i. a cunnus] jelentést, s a velencei dialektusban csakugyan van egy szólásmód, melyben megőrződött a fügegyümölcsnek régibb *fica* több. *fiche* vel. *figa* több. *fighe* alakja: *far le fighe*, vagy *le castagne* „midőn valaki hüvelykújját a mutató és középujjá közé teszi gúnyolás szándékából“ — *figét* mutat. A fügemutatás értelmében a közölszban is megmaradt a nőnemű alak (Tomm).“.

Nem tehetem e nézetet magamévá. Jól emlékszem, hogy gyerekkoromban, mikor egyikünk másikának fügét mutatott, az öreg urak azt szemérmetlen csunya dolognak mondták. Meg voltam lepve. Hogyan illik erre az ártatlan gyerekességre az a kemény megrovás? Okát csak akkor tudtam meg, mikor megtanultam olaszul. Ujra eszembe jutott a „fügemutatás“ mikor a népetymológiával, a helytelen fordítással, az euphemistikus módosítással s több efféle nyelvbéli tüneményekkel foglalkodtam; utoljára pedig annál a verbális injuria-lajstromnál, melyet Ihering számára készítettem, hol alkalmam volt egy pár gestusbeli injuriát is magyarázni.

„Far le fighe“ semmi egyéb mint cunnus-t csinálni; s ezzel meglettük a szólás magyarázatát; tudjuk, miért *fica* és nem *fico*; miért rótták meg mint szemérmetlen csunya dolgot; miért veszik gúnyolásnak. A „füge“-re való magyarázás nem egyéb mint euphemismus. De a szó hangzása még mindig veszedelmes; azért hogy az obscoenitást teljesen elpalástolják, *le fighe* helyett *le castagne*-t is mondanak. A német *feige* s a magyar *füge* az euphemistikusan értelmezett *fica*-nak a fordítása. PONORI THEWREWK EML.

Fordul elő. Még csak egy pár szónak kérek ez ügyben helyett és meghallgatást. Kérésemet támogatja az a körülmény, hogy Csapodi is, Lakatos is elismeri szórendi megfigyeléseim új és érdekes voltát, ebből pedig önként következik, hogy engem e vitában nem annyira személyes, mint inkább tárgyilagos érdek vezet. — Négyen foglaltak állást a vita tárgyát képező mondat ellen („az *e* mélyhangú szavakban is fordul elő, az *e* nem“). Hárman csak azért hibáztatják e szórendet, mert szerintük csak határozatlan kifejezések után van helye. Ezt én is megengedem, s megengedtem már „Fordul elő“ című cikkemben is; csakhogy e kérdést tisztázottnak még nem tekinthetem, s

minthogy magam sem tudnám még tisztázni, csak az említett czikkezők ellenmondásait kívánom kiemelni. Csapodi szerint az alany vagy a tárgy határozatlan volta szükséges, hogy használható legyen a nyomósító „fordul elő” a higgadtabb „előfordul” helyett. — Joannovics szól ugyan erről is (394. l.). de e mellett, úgy látszik, az *is*-sel kapcsolt kifejezés határozatlan voltát is megkívánja, és hogy az én mondatom még hibásabb legyen, azt állítja, hogy „mélyhangú szavakban” nem határozatlan névszó, hanem „adverbialis alak”. Az igaz, hogy mihelyt egy névszónak *-ben* a ragja, adverbialis alak lett belőle, de hogy azért ne lehetne határozatlan (vagy az *a* névelővel határozott), azt nehéz átlátni. — Király Pál ellenben azt kérdi, hogyan idézhetem Aranynak ezt a kifogástalan szerkezetű mondatát: Hyperbol fazekasból lett demagóg. már fordult elő”, mikor az én alanyom határozott, „az Aranyé ellenben határozatlan”! Király P. szerint Aranynak talán minden félreértés elkerülése céljából így kellett volna nyomatni a mondatot: „Hyperbol fazekasból lett demagóg, > ez már fordult elő! Egyébiránt újra ide teszem még s mind a három czikkezőnek újra figyelmébe ajánlom Gyarmathynak ezt a mondatát: „mégis azok is fordulnak . . . a hasonló grádicsban elő”. Már ez a két példa is elég annak a bebizonyítására, hogy *fordul elő* határozott alany után is megállhat (ez a Hyperbol, azok a melléknevek). — Végre Lakatos S. főleg azért nem helyesli a nyomós szórendet, mert „magyarul író és tanító ember előtt nem szükséges nyomósított állítással fejezni ki az *e* hangnak mélyhangú szókban előfordulását, mert azt a nélkül is tudni fogja”. Ellenkezőleg, nem fogja tudni. Ugyanis: az én nyelvtanom az első, mely azt tanítja (a mit különben a ragozás is bizonyít), hogy p. a *lány*, *szék* szók mélyhangúak. Míg előzőim valamennyien azt tanítják, hogy ezek nem mélyhangú, hanem *vegyes* hangú szók (l. p. Szvorényi 24. §. Ihász 11. §.). Hisz még 1884-ben is jobban tetszik Hunfalvy Pálnak a régi hármas fölosztás, mely szerint vannak *vastag*, *vékony* és *éles* hangok (Nyelvtud. és nytan. 33. s u. o. a jegyzetben még azt állítja, nem csak állítja, hogy „ez az elnevezés jobban fejezi ki *physiologiai* természetöket”! pedig annyi csak világos, hogy ezek az elnevezések csupán a fölszines *akusztikai* benyomásokat fejezik ki). Tehát nem csak az írók és tanítók, hanem még a nyelvészek sem győződtek meg mi nálunk arról, hogy az *e e e i* hangok egy hangrendbe tartoznak (*physiologiai* tekintetben pláne, l. p. Sweet v. Sievers hangtanát, hátsó és mellső hangok Budenz-Album 103. Ny. XIII. 344.). — Ebből kitűnik, hogy volt okom nyomatékosan szólni arról, hogy az *e* mélyhangú szavakban is fordul elő!

SIMONYI ZSIGMOND.

APRÓLÉKOK.

A Nyelvtörténeti Szótár ügye. A múlt év folyamán részben befejeztettek, nagy részben pedig egészen földolgoztattak a **d, h, k, p, r** és **t, s** még e hónap folytán befejezést nyernek a **g** és **gy** betűk, úgy, hogy az összes szótári anyagból csak az **f, m, s, sz** betűk vannak hátra, a melyek a jelen év végéig remélhetőleg szintén elkészülnek.

A ki komolyan figyelembe veszi az akadályokat, a melyekkel egy ily alapvető szótár szerkesztésének munkája egybe van kapcsolva, minők a még mindig folytonos anyaggyűjtés, sokszoros rendezés, a szó világos értelmét föl nem tüntető idézetek miatt a jelentésszótályozás nehézsége, a hézagosságot utánnézése s kiegészítése sat. sat., bizonyára nem fogja hosszúnak mondani a 14—15 évnyi időközt, a mely alatt e szótár remélhetőleg el fog készülni, különösen ha egybehasonlíttja vele a majdnem 30 évre terjedő időszakot, melyet a jóval kevesebb akadályokkal küzdő Nagy Szótár szerkesztése s kiadása emésztett föl.

Uj germanizmus. Schlauch Lőrincz ékesszólásának talán sikerül egy új germanizmussal gazdagítani az effélékben úgy is bővelkedő hirlapi nyelvünket. 1884. nov. 27-én a Sz. László társulat közgyűlésén megnyitó beszédében a többi közt ezzel a kifejezéssel élt: „... sánczba dobván különleges érdekeit, kibontakozni az állami hatalomnak karjaiból“ — in die schanzen schlagen. Érdekes, hogy ebben a német szólásban, mely a. m. „koczkára tenni“, nem is sánczról van szó; mert még a középnémetben élt egy másik *schanze* szó ilyen jelentéssel: koczkaesése, szerencsés koczkavetés. Ez pedig nem más, mint a francia *chance*, melyet régente szintén főleg a koczkajátékról mondtak (V. ö. a mi *koczkáztatni* és — elavult — *szerencsétlenni* szavainkat). A mai német nyelvben a sáncz jelentésű *schanze* (mely eredetileg rőzsekötést jelentett) természetesen sokkal közönségesebb, úgy hogy — mint már Tobler megjegyezte. Die fremden wörter in d. d. spr. 17. — ha a mai német pl. azt mondja „das leben in die schanze schlagen“, könnyen csatlakozik e kifejezéshez a sáncz-ostromlás veszedelmeinek képzete. Ezt bizonyítja ime Schlauch L. esete, melynek követésétől tartózkodásra intjük íróinkat.

Délibábos nyelvészek. Fölötte szívós faj, nem enged s tartja magát mind halálig; ha világot tartasz eléje, kifújja, hogy ne lásson; mindvégig gyermekek maradnak, s vén korukban is szeretnek humort játszani.

R a p s z (Rapos?) igazgató, így olvastuk az elmúlt napok valamelyikén a napi ujdonságok közt, vagy szót

példával kimutatta a *-da, -de* képző jogosultságát. A szép számmal egybegyűlt társaság megéljezte a fölolvast.

Az ellen nem akarunk s nem is teszünk kifogást, ha valaki egy zártkörű társaságban elmés ötleteivel mulattatja hallgatóságát, s a *garáz-da, baráz-da*-féle elviselt s rég elnyűtt bizonyítékokkal föl-föl riadó csatakiáltásokról nem is vettünk volna tudomást, ha a fölolvastó neve mellett az 'igazgató' szót nem olvastuk volna. Igazgató, a ki nyelvészkedik, valószínű, hogy valamely tanulmányának az igazgatója; a kit pedig annyira sarkal a közlékenység, hogy fölfödéseivel a nyilvánosság elé is kilép, bizonyosra vehető, hogy otthon a családi körben tanítványai előtt se rejti véka alá tudományának vígan lobogó szövétnekét. Szükségkép ezt a két következtetést kellett levonnunk belőle.

Az a kérdésünk tehát: részesülnek a tanítványok is az ilyen fölsőbb nyelvészeti előadásokban, s megtanítják őket is arra a nyilvánvaló igazságra, hogy közel száz *garáz-da* példa bizonyítja a *-da, -de* jogosultságát?

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Mint a természet-tudománnyal foglalkozónak igen sok rossz, hibás magyar szóval, s helytelen szófűzéssel van bajom. Én a természetrajzi magyarnyelv ügyében vagyok bátor a t. szerkesztő úrhoz folyamodni tanácsért, támogatásért; mert nem akarok (még önkénytelen se) a természetrajzi tudományok terén oly annyira elharapódzott rossz magyarnyelv s kifejezések terjesztője lenni.

a) A *növény* szó lépten-nyomon előjön, ezt használják mindenütt és mindig. Földi János „Természeti historia“-jában *növényt* ír, úgy szintén Diószegi „Magyar fűvész könyvében“. Így vagyunk b) a *futoncz* (carabus) szóval is. Földi fent említett munkájában *futrinkát* ír.

Alázatos kérelmem a t. szerkesztő úrhoz: méltóztassék felvilágosítást adni ezek felől. B. S.

Felelet. a) A *növény* a *növény* mellett jól megállhat; egyik olyan helyes mint a másik s mind a két alaknak megvan a maga analogiája, emennek a *jövény*-ben, amannak a *sövény*-ben (szövény) *szövény* helyett, a mely különben használatos is, csak hogy némileg eltérő jelentésben.

b) A *futoncz* nem helyeselhető szó. Hogy a *futrinka* népies használat-e, arra nézve felvilágosítással nem szolgál-

hatok; kellő utbaigazítást azoktól kell várnunk, a kik a néppel sűrűbb érintkezésben állanak.

2. Kérdés. A régi szótárak vizsgálásánál minap oly két adatra bukkantam, melyeknek elsejére fölvilágosítást történettudóstól vártam; ily ismerőseim azonban útba nem igazíthattak, ezért kéresemmel a t. szerkesztő úrhoz fordulok.

a) A Calepinus-féle szótár 1605. évi kiadásának „Onomasticon Propriorum Nominum” című függelékének 66. oldalán „Buda” szó alatt ezt olvasom: „Ung(arice) *Hay regyio*”. Van-e ennek az állításnak történeti alapja, honnan eredhetett és mit jelent? Budáról ezt semmiféle régi szótárban sem találtam.

b) A másik szó szintén az említett szótár függelékének 164. oldalán olvasható „Jugula”, signum est coeleste. quod et Orion dicitur. Ung. *Kasza hugy*. A szótárakban e néven találjuk egész Márton-ig; ő már csak azt mondja róla, hogy „egy tsillagzat az Orion”; magyar-latin részében azonban még ő is azt mondja róla, hogy „*Kasza hugy*”.

A számos helyből kétségtelen, hogy e név általános volt. Mért nevezték így? K. S.

Felelet. a) Nem szenved kétséget, hogy Calepinus idézett adatát ekként kell olvasni: *Hajh régi, jó!* Régi lantosaink műveiből eléggé ismeretes, hogy a *jó* fölötte tág értelmű jelző volt; használták nem csak hősök, hanem városok, várak, s ezek közt kiválóan Buda jelzőjeként: „Bolyog és búdosik, mégyen jó Budára (Ilosv.: Tholdi 67. v.). No mikor feljuta Tholdi jó Budára” (uo. 117. v.). Ilyen állandó jelzőül szolgált még a *kinses* szó is, mely több városunknak s köztük Budának is mellékneve volt. A *régi* valószínűen egy értelemben veendő a mai *ős* szóval, azaz *régi Buda* — *ős Buda*. A fölkiáltó *Hajh!* meg bizonyára a török járom alatt nyögő városra vonatkozik vagyis ezt akarja mondani: „Hajh, régi, jó Buda!”

b) A *hugy* elavult szó, jelentése annyi mint: *stella*, *csillag*; csak néhány codexben fordul elő: „Yollehet tudna hugyoknak folyasit: quamvis sciret stellarum cursus (EhrC. 29.). Ewuewltenek hugyokra: clamabant ad sidera (u. o. 152.). Holdath ees hwgyokath, kyketh the fondaalaal: lunam et stellas quae tu fundasti (FestC. 6.). Hwgyaknak kegyes teremteye: conditor alme siderum” (KesztC. 72.). *Kasza hugy* annyi mint *kasza csillag*, a nép ajkán egyszerűen *kaszás* a neve.

3. Kérdés. „A társulat célja: a magyar érdekek előmozdítása kiváltképen (v. különösen, v. főkép v. leginkább) két irányban nyilvánul” sat. Egy úr e mondatban a ki-

vált képen helyett különlegesen szót tétetett a „specialiter“ kifejezésére. Én ezt helytelennek gondolom, az illető nem. Molnárnál *specialiter* = *kiváltképen*. Én azt hiszem, az én szavam teljesen pótolja a „specialiter“ fogalmát: s a *különleges* torzszülött v. legalább fölös szót csak a „specialis dohány, szivar“ bejövetele óta kapták fel a trafikos mondása után.

b) *Vállal* és *vállalkozik* szót két *l*-lel írom, más egygyel. Kinek van igaza? Göcsejben: *vádolni* vállalni. A *vállal* lehet talán a *váll* főnévtől metaforikus értelemben verbum denominativum. Kérem etymonját. V. Gy.

Felelet. a) A *különleges* szóra épen semmi szükségünk nincs, s nincs különösen az idézett példában, a hol a „kiváltkép, kiválóan, főkép, különösen“ nem csak hogy pótolják, hanem ezek a valóban helyesek.

b) A *vállal* igét a tájszólásbeli *vádol* alak nem engedi meg, hogy a *váll* főnév származékának tartsuk. (L. Budenz MűgorSz. 564). A szónak két *l*-lel írása hagyományon alapszik.

4 Kérdés. Sokszor olvasom a lapokban a *nyárspolgár* szót. Gondolom ugyan, de nem értem mégis, hogy mit akar jelenteni. Olyan formán hangzik nekem, mintha csak olyan új magyar-féle szerzet volna. Kérem a Szerkesztő urat, írja meg a „feleletek“ rovatában, hogy csakugyan magyar honpolgár-e vagy sem? Mi a jelentése? és ha csak rossz, attilában és sarkantyús csizmában le füstött alakja valamely idegennek: mi a megfelelő becsületes magyar kifejezés? S. P.

Felelet. A *nyárspolgár* ama kölcsönszók osztályába tartozik, a melyek nem a hangtestre, hanem jelentésükre valamely idegen nyelv sajátjai, milyenek: *thatkraft*: *tellerő*, *grössenwahn*: *nagyzdühóbert*, *veilchenfresser*: *ibolyafaló*, *anspruch*: *igény* sat., mind nem hazai földön termett fogalmak. A *spiessbürger* jelentését Sanders szótára e szavakkal magyarázza: „ein spiessbewaffneter bürger als fusssoldat; dann zunächst im munde der ritter, u. jetzt allgemein verächtliche bezeichnung wie philister“. Nálunk, legalább a múlt időkben, ép oly ismeretlen, mint a németnek a *csikós*, *betyár*, *szegénylegény*, *csárda*, *tanya* sat. Körülbelül az előbbi időkben meg felelt neki az *inszurgens*. A magyarban, tekintve kicsinylő, lenéző értelmét, egyértékese lehetne az „anyámasszony katonája“.

SZARVAS GÁBOR.

hivattyák ét tisztességes lakodómi vacsorára, és csésze levesre ész szelet peccsényére ép pohár bornak éköttisíre, év vagy két pár táncznok éjárásáro; de mivé má éegyütt az üdö, hogy a hitnek kötelivée mégköttöztessenek vagy lánczávo mégbilíncsütessenek, má napon díl után két óráro mégjelénnyi szüveskégyyenek a völegí-nyünk házáná. Esz szó mondásunk másocczor.

(Pápa, Veszprém m.).

NÉMETH GYULA.

Tájszók.

I.

Alacsany: szemtelen, sem-miházi, gazember. „Hagy tuccz ajan alacsany lenni?” „Alacsany hazugság biza; alacsanyúl hazuccz“.

Ázalék: egy s más apró hús-nemf, különösen disznóhús. „Há bár égy szikra ázalékat istálak a kápasztára“.

Bolondikus: bolondozó, bolondforma. „Ne légy ajan bolondikus te!“

Bihaj: a cséplő gép locomobilja. (Nagyvárad táján, a mint értesültem, v a klú a neve). „A cséplő masinát mégcsak elhaztuk, de a bihajat ebbe a sárba tiz ökör*) se hazza fel“.

Birtyóka: a gyümölcs — különösen szilva — kis, éretlen állapotában. „Égy csamó birtyókát ett, attó rázza a hideg“.

Bakkszekér: gyerek-játék, melyet egy villa alakú veszöböl úgy készítenek, hogy két elágazó szárát az elágazás pontjába vissza hajtják, s megerősítik.

Csármálni: dühösködve lár-mázni, kiabálni. „Ne csármájj

te kutya, mer mingyár pafan váglak“.

Csörölő, csörölő: a szövőszékhez tartozó vetéllőbe illő bodzafacsőre fonalat tenni. A csörölő az ehhez való kis kézi gép.

Fejérember: kísértet, lélek. „A tennap öste a fejérember a csüreskerbe vót, Marcsi bá is látta.“

Ficzfá: fűzfá. „A ficzfákat mind egy szálíg kitördelték az écczaka a czigányak“.

Főre való: kalap, sapka. „Egy kicsi péndz kéne, istá-lam, hagy még vegyek annak a gyermeknek is égy hitvány főre valót“.

Futtig: futva. „Erígy a zsidóház dahányér, de mind fut-tig járj“!

Gandazó: curator. „Mer én vótam a gandazó, a kurátar“.

Gyanakszam: vélem; olyan forma szerepe van ebben az alakban, mint hiszen (hiszem) tá n (találom) szónak lehetett egykoron. „Gyanakszam, émult már délebéd“. „Gyanakszam, ő keme is att van“.

*) Kérjük a t. gyűjtőt, magyarázza meg. minő értéket tulajdonítsunk az ő jelnek? Szerk.

Hekkre: nagy dologgal. „Nagy hekkre émentünk mük is a hét elején, asztán többöt saha se vótunk“.

Hunczút: duellum: „Az ángor fiát hunczútra hitták, s levágták a fejit“. (A falubeli angol birtokos fia duellumban esett el). „Én nem mennék hunczútra, jába hinna akárki“.

Itkányas: részeges. „Ő kéme is itkányas, szereti az italt, mind a takács“.

Indzsiner: ingenieur. „Itt az indzsiner, ejjsze azér jött,

hogy kamesszáljan (comessáljon)“.

Karucza: kis szekér, gyermekek számára. „Gyere Pista, mé Bandiékna! (családnév) új karucza van, mennyünk karuczázni“.

Kozsok: bunda. „Add ide Mányi a kozsokamat“.

Kurázs: mersz, bátorság. „Gyer ide ki birakazni, ha van kurázsod“.

Lajtarja: létra. „Jűjjen hamar kamám, mer itt van a lajtarjás székel“.

„Eltörött a tennap a szekerem lajtarjája“.

(Szökefalva, Kis-küküllő m.).

KISPÁL MIHÁLY.

2.

Székelységek.

Bádirka: 1—8 kupás átalag; kis hordó.

Baklat, bislet: a kutyáról és macskáról mondják, mikor a párosodás idején sokat koslatnak.

Borított: túrótartó edény.

Budulék: fából készült viztartó edény.

Csűrök: guja, czigle, piszka, pittty. Csűrközni: gujázni, pitttyezni.

Dutka, dutkó: négykrajczáros.

Észtén: ökörhajtó vessző, szömös észtén: tűvel szeggel a végén.

Farkalló: hegyével a szekér után kötött bokor, hogy a

lőtőn (lejtőn) lejtő terhes szekér sebességét mérsékelje.

Gircsáva: a hátgerincz alsó vége, fark csigolya. Bétöröm a gircsávadat. (Másik jelentését l. Kriza: Vadrózsák).

Gologány: l. dutka,

Hajla: a fenyőfának hosszú, hajlékony ága.

Karincza: kötény.

Kasornya: kantár.

Kosza: gója, réti huszár.

Megfutosik: megfojtatik. Futoshatnak a tehén.

Rusnya: rút, csunya.

Susták: l. dutka.

Töncsöreg: kurta-vastag (ember).

TÖMLŐ LAJOS.

Mesterműszók.

1.

A Pisoni 'Takátsok' műszavaik.

Bél fonál: Eintrag.	Vászon: Leinwand.
Borda: Weber-Lamm.	kockás: gewürfelte.
Csinat: Zwilch, Zvilich.	huszonnégyes: vierzwanziger.
Dupla szél: Doppelte Breite.	huszas: zwanziger.
Gombolag: Knollen.	tizenhatos: sechszehner.
Nyüstös fonál: Zotten.	tizenkettős: zwölfher.
Ponyva: Blachen, Plachen.	tizes: zehner.
Szövő szék: Weberstuhl.	Vetélő: Weberspuhl.
Talpalló: Schamel.	Zugolyfa: Weberbaum.

2.

A Pisoni Szabók' műszavaik.

Bélés: Unterfutter.	Viaszkos vászon: Steifleinwand.
Czérna: { Zwirn.	Vitézkötés: Heldenbund.
Fonál: {	posoni: Pressburger Helden-
Dolmány: újjas: mit Ermeln.	bund.
újjatlan: ohne Ermeln.	két posoni: doppelter Press-
Fonyás: Zierathen.	burger.
Gallér: Kragen.	harmadfél posoni: dritthalber
Gyűszű: Fingerhut.	Pressburger.
Kesztyű: Handschuh.	keresztes posoni: gekreutzter
Köponyeg, köpenyeg, kepenyeg:	Pressburger.
újjas: mit Ermeln.	Rákóczy: Rákóczyform.
egész kerékre: ganz Rad.	két szives: zwei Herzform.
Mente: Pelz.	négy szives: vier Herzform.
Melyre való, Leibli, Pruszlik:	12. szives: 12. Herzform.
Leibel. Mantel.	16. szives: 16. Herzform.
Nadrág: Hosen.	Uhlánus: Uhlanerform.
Olló: Scheere.	csillagos: gesternter.
Prém: Gebräme.	gömbölyű: rund.
Paszovány: Borte.	malomkerék: Mühlradform.
Paszománytos: bortirt.	sarkanytús: Spornform.
Ruha újjas hoszszú: Kaput.	zsidós: Judenform.
Tarsoly: Säbeltasse.	borju szájú: Kalbsmundform.
Téglázó vas: Bögeleisen.	ökörfej: Ochsenkopfform.
Téglázni: bögeeln.	szárnyas: geflügelter.
Varzás: Nähte.	keresztes: gekreutzter.
	tököly: ganz runder.

FRECSKAY JÁNOS.

lett a gyűjtők legnagyobb része az ily tartamatlan közleményeknek tulajdonít főfontosságot; a mindenfelől nagy számmal beküldött s minden magyarázat nélkül álló helynevek sat. legalább erre a következtetésre kényszerítenek bennünket. Többszörös kérdezősködésre kijelentjük tehát, hogy az ilyenmű közleményeknek egyáltalában hasznát nem vehetjük. Ezzel kapcsolatban fölkérjük t. gyűjtőinket, a mit már különben is többször vettünk alkalmat magunknak megemlíteni, sziveskedjenek a könnyebb kezelés, valamint a közlés gyorsítása szempontjából is a más-más rovatba tartozó adatokat külön papírszeletre írva beküldeni; továbbá a tájszókat a kellő magyarázattal kísélni s a hol lehet idézetekkel ellátni.

Általános értesítés. Megkaptuk a következő küldeményeket:

1. *Csapodi Istvántól*: a) A helyes magyar orvosi műnyelv. b) Orvosi kifejezések a nép ajkán. c) Tájszógyűjtemény.

2. *Katona Lajostól*: a) Nyelvtörténeti adatok. b) Tájszógyűjtemény.

3. *Feleki Sándortól*: a) A nép szóalkotásai. b) Nyelvtörténeti adatok. c) Népdalok. d) Helynevek. e) Családnevek.

4. *Dobozitól*: A Békésmegyei nyelvjárás.

5. *Szilasi Móricztól*: Hangtani apróságok.

6. *Könnye Nándortól*: A névutók használata.

7. *Glósz Gizellától*: a) Tájszók. b) Párbeszéddek. c) Babonák. d) Köszöntők. e) Találós mesék.

8. *Veres Ferencztől*: a) Gyermekmondókák. b) Táncszók.

9. *Kolumbán Samutól*: a) Szólásmódok. b) Tájszók. c) Köszöntők.

10. *Babics Kálmántól*: Önként, önkényt.

11. *Sz. D.-től*: a) Kiépíteni. b) Szívmátra. Boncs.

12. *Kardos Alberttől*: a) Göcseji nyelvjárás. VII. b) Régi nyelv. népnelv, irodalmi nyelv.

13. *Veres Ignácztól*: A tyúkszem és az ősmagyarok.

14. *Kispál Mihálytól*: a) Román, rumuny. b) Tájszógyűjtemény. c) Szólásmódok.

15. *Kubinyi Ferencztől*: a) Hirlapjaink magyarsága. b) Az ipolyvölgyi tájszólás sajátosságai. c) Tájszógyűjtemény. d) Beszélgetések. e) Közmondások. f) Találós mesék. g) Népszokások.

16. *Kúnos Ignácztól*: A helynevekben levő népetymológiáról.

17. *Kulcsár Endrétől*: Nyelvújítási adatok.

18. *Barts Józseftől*: Masszolás.

19. *Simon Györgytől*: a) Gyermekjátékok. b) Tájszók.
c) Családnevek. d) Gúnynevek.
20. *Balassa Józseftől*: Hangzó illeszkedés.
21. *Deák Farkastól*: a) Nyelvtörténeti adatok. b) Népbal-
lada. c) Régi dal.
22. *Ebenspanger Jánostól*: A magyar genitívus.
23. *Szerelmehegytől*: Bojtár.
24. *Füredi Ignácztól*: Magyar kocshintások.
25. *Precskay Jánostól*: Nyelvtörténeti adatok.
26. *Fürst Miksától*: Nyelvtörténeti adatok.

MAGYAR NYELVŐR

egész évre 5 frt.

 Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

A pénzütalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, VI. kerület, Bakony-utca 6. sz.) küldendők.

 A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik, tizedik, tizenegyedik s tizenkettedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II—XIII. kötet pedig 45 frton kapható.

A II—XIII. kötet megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a 45 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.

 Reklamációkat csak egy hónap lefolytáig teljesítünk.

„MAGYAR NYELVŐR“
szerkesztősége s kiadó hivatala.

1885.

FEBRUÁR 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIV. KÖTET. II. FÜZET.

BUDAPEST, 1885.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

T A R T A L O M.

	Oldal
Szólásmagyarázat. <i>Szarvas Gábor</i>	49
A „nek”-ragú név és a birtokszó. <i>Joannovics György</i>	52
A magyar-ugor szótár. <i>Munkácsi Bernát</i>	58
Olasz kölcsönszók. <i>Kőrösi Sándor</i>	65
Irodalom.	
1. Nyelvtudományi közlemények. <i>Simonyi Zsigmond</i>	69
2. Die slavischen elemente im magyarischen	73
Irtás. <i>Kasztner Géza</i>	78
Nyelvtörténeti adatok. <i>Deák Farkas</i>	82
Helyreigazítások. Magyarázatok:	
1. „A számára”. <i>Szvorényi József</i>	83
2. Fige. <i>Kőrösi Sándor</i>	84
3. Túrhettelen. Használatos, járatos. <i>Baksay Sándor</i>	85
4. Csentesz. <i>L. A.</i>	86
Aprólékok.	
1. A magyar szótövek	86
2. Ki a Zápolya?	87
3. Jobb idők jele	88
4. Fővárosi tudósítás	89
Népnyelvhasználatok:	
1. Szólásmódok. <i>Kolumbán Samu. Kazay Gyula</i>	89
2. Népetimológiák	90
3. Orvosi kifejezések a nép ajkán. <i>Csapodi István</i>	90
4. Népmesék. <i>Versényi György</i>	91
5. Átkozódások, káromkodások. <i>Gaál Ferencz</i>	94
6. Tájszók. <i>Samu József, Katona Lajos</i>	95
7. Néprománczok. <i>Deák Farkas</i>	96

Megjelenik	MAGYAR	Szerkesztő
minden hónap	NYELVÖR	kiadó hivatal
15-én		Budapest
három ívnyi	SZERKESZTI	VI. ker. Bakony-
tartalommal.	SZARVAS GÁBOR.	utca 6. sz.

XIV. kötet.

1885. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Dugába dőlt.

Dunántúl a magyar iszik klázlibul, a rosziprádlit is megeszi czintálbul; Dunántúl, klázlibul, ebugatta módon van ez magyarul!

Ez a gúnyvers bizonyára valahol a Tiszamentén fogamzott meg. Már az atyafiságos szokás, hogy az egyik vidék a más vidékbeliek nyelvének különösségén, beszédének furcsaságán mulatozik s ki-kieregeti rá fulánkja hegyét. Pedig a pohárnak, meg a rostélyosnak, vagy akár a roston sültnek épen semmi oka sincs a klázlin és a rosziprádlin gúnyolódni, mert ők se ittak a 'Volga türemlő habjaiból' egy kortyot se soha. Ők is csak úgy jövevények, mint emezek.

Egyszer ifjú koromban velem is megesett, hogy csunyául kikaczagtak, midőn a *fringilla spinus*-t *csajzli*-nak mondtam. Nem is vettem többé ezután nyelvemre a förtelmes német szót, hanem neveztem, a mint romlatlan szittyaságukban büszkélkedő társaim megtanítottak rá, a mint igaz magyarhoz illik, magyarul *csízik*nek. Most persze, mikor tudom, hogy a kettő voltaképen egy (ném. *zeisel* = magy. *csajzli*, ném. *zeisig*, cseh-tót *ěižik* = magy. *csízik*), látom, hogy az igaz magyarságnak épen úgy nem vált a *csízik* hasznára, mint nem váltak neologusaink *kerevet* (újgör. *κρεββατι*, szerb. *krevet*), *szobor* (szerb. *stobor*, horv. *so-bor*), *szelencze* (tót *solńica*) sat. szavai, a melyeket az idegen *kanapé*, *státua*, *pikszis* helyébe iktattak.

Ezek a példák csak azt bizonyítják, hogy ismeretlen tárgyak és fogalmak néha két, sőt három vagy több különböző úton s különböző időben jutnak el hozzánk, s a szerint,

a mint más-más néptől érkeztek, különböző vidékeken más-más nevezetek alatt szerepelnek.

Más-más néptől való, de egy fogalmat jelölő különböző nevezetek: *paraszt* (ószl. *prostiu*) és *pór* (ném. *bauer*); *mester* (szerb *mešter*) és *májszter* (ném. *meister*); *czimbora* (oláh *sümbriü*) és *társ* (úszl. *tovariš*); *barát* (ószl. *bratü*) és *fráter* (lat. *frater*). *Tulok* (tör.-tat. *turuk*) és *bika* (szerb.-horv. *bika*); *csödör* (ném. *zelter*) és *kabala* (úszl. *kobila*). *Egres* (ném. *agress*) és *köszméte* (cseh *kosmatka*); *eper* (ném. *erdbeere*) és *szamócza* (úszl. *samonica*). *Almárjom* (lat. *armarium*), *szechrény* (ószl. *skrinija*) és *kaszni* (ném. *kasten*); *pest* (ószl. *pešti*), *kályha* (ném. *kachel*), *kandalló* (ol. *caldano*) és *kemencze* (**kominica* szerb.-horv. *komin*: *herd*); *csésze* (ószl. *čaša*) és *findzsa* (tör. *findzan*); *kóter* (ném. *kotter*) és *kalitka* (ószl. *klétika*); *czövek* (ném. *zweck*) és *czolop* [tájszó], *czölöp* (úszl. *stolp*); *szövetnek* (ószl. **svétinikü*) és *fáklya* (ném. *jackel*); *kintorna* (lat. *quinterna*) és *hárfa* (ném. *harfe*); *préda* (lat. *praeda*), *zsákmány* (ném. *sackman*) és *bitang* (ném. *beutung*). *Nadrág* (ószl. *nadragy*), *pantalló* (ném. *pantalon*), *berhe* (lat. *bracha*) és *salavári* (szerb. *šalvare*); *papucs* (tör. *pâpuđ*), *sólya* (lat. *solea*) és *pántófél* (ném. *pantoffel*); *szineg* (cseh-tót *žinka*) és *szinór* (ném. *schnur*) stb. stb.

Megtörténik az is elégszer, hogy ugyanaz az egy szó, természetesen más-más időben, két különböző néptől kerül át nyelvünkbe. Ilyenek például: *lámpás* (lat. *lampas*) és *lámpa* (ném. *lampe*); *papiros* (lat. *papyrus*) és *papír* (ném. *papier*); *palaczk* (ószl. *ploskva*) és *flaska* (klat. *flasca*); *lant* (ném. *laute*), és *lyiút* [régí szó] (olasz *liuto*); *lécz* (ném. *leiste*) és *lőcs* (tót *lieč*); *kártya* (ném. *karte*) és *hártya* (lat. *charta*); *tarsoły* (ném. *taschel*) és *táska* (tót *taška*); *káposzta* (cseh-tót *kapusta*) és *kompót* (ném. *kompott*); *finom* (klat. *finum*) és *fájn*, *fájtos* (ném. *fein*); *klastrom* (lat. *claustrum*) és *kolostor* (ném. *kloster*) stb.

Sőt nem ritka az az eset sem, hogy ugyanazt a szót ugyanegy nyelvből kétszer, sőt némelyikét háromszor-négyszer is átvettük; mint: *pendely* (ném. *bündel*) és *pántli-ka* (ném. *bandel*); *mente* (ném. *mäntel*), *mándli* (ném. *mantel*) és *mántil* (ném. *mantil*); *oszlop* és *czolop* (úszl. *stolp*); *sing* és *sin* (ném. *schiene*); *rőf* és *ráf* (ném. *reif*); *pánkó* és *fánk*

(ném. *pfannkock*); *munka* (ószl. *mąka*) és *múka* (szerb *myka*); *rend* (ószl. *ređū*), *réd*, *rét* és *red* (úszl. *red*) stb.

Noha tudjuk, hogy olvasóinknak egy része, különösen az avatatlanabbak, kétkedő szemmel tekintenek ez egybeállítások egynémelyikére, s például a *czölöp* és *stolp*, *rőf* *reif*, *czövek zweck*, *káposzta kompót* egységes voltát a kellő megokolás nélkül némi hitetlenséggel fogadhatják, mindamellettt bővebb fejtegetésbe ez alkalommal nem ereszkedünk, mert nagy részüknek egyazonsága már meg van állapítva, a többi néhánynak megokolását pedig alkalomadtán úgy is teljesíteni fogjuk. Ugyan csak a kevésbbé avatottak tájékoztatására hozzá kell még tennünk, hogy a magyar mellé minden egyes esetben csak az a nyelv van téve, a melyből az illető szót átvettük, s ez nem minden, sőt ritkább esetben a szónak eredeti birtokosa; pl. a szerb-horvát *komin* (**kominica*), a mint tanultjaink előtt különben is tudva van, nem szláv, nem is, a melyből a szlávba került, német (*kamin*), sőt még nem is latin (*caminus*). hanem görög szó: *καμινος*.

Eddigelé Miklosich egybeállítása alapján két külön, a szlávból vett kölcsönzésnek, tehát a harmadik szócsoportha tartozóknak kellett tartanunk a *donga* és *duga* szót is, noha a 'dugába dőlt' szólás sehogy sem akart bele illeni a *daube* jelentésbe. A NSzótár magyarázata ugyanis: „*d u g á b a* *d ő l n i*, azaz ép állapotját elvesztteni, semmivé lenni, mint mikor a hordó dongákba öszvedől; *d u g á b a* *d ő n t e n i*, azaz megsemmisíteni, elrontani, mint elromlik a hordó, midőn dugái bedőlnek“, a mint látható, erőltetett, s nem adja meg a kellő megnyugvást. Hozzájárul ehhez, hogy sem azt nem mondhatjuk: „Ennek a hordónak már korhadtak a *d u g á i*. Vézna *d u g á j u* legény“, sem pedig azt, hogy: „*d o n g á b a* *d ő l t* a lakodalom“.

Másképp áll a dolog, ha, a mint véleményem szerint kell, Kőrösi Sándornak (Olasz kölcsönszók. Nyr. XIII. 453.) abbéli nézetét elfogadjuk, hogy „a *duga* alak nem a szlávból, hanem az olaszból jutott át hozzánk. Az olaszban ugyanis a szónak 'receptaculum magyarul földhányás' jelentése is van“; ha tekintetbe vesszük, a mit Diez a francia dialektusbéli *doga* alakról mond: „man übersetzt es gewöhnlich mit *f o s s é*, *g r a b e n*“, továbbá: „es leitet sich vom

gr. δοχή: receptaculum; Hesychius erklärt εὔρεος (meerenge) mit δοχή ὕδατων, also: wasserbehälter, graben, fassung eines grabens: egész valószínűséggel következtethetjük, hogy az olasz *doga* szónak is volt, vagy talán van is valamely dialektusban a ,receptaculum: vizfogó' jelentésen kívül még árok, gödör jelentése is.

Ebből indulva ki, úgy hisszük, mindenki előtt világossá, könnyen érthetővé válik ,dugába dőlt' szólásunk értelme. Annyit tesz, mint ,gödörbe, árokba, vagy akár vízverembe dőlt'.

SZARVAS GÁBOR.

A ,NEK'-RAGÚ NÉV ÉS A BIRTOKSZÓ.

II.

A mikor a birtokszó ragozására nézve a dativus megállapítása magában véve nem ad kellő utmutatást, megadja az az általános elv, mely szerint: az egyezés folyamatja az állítmánynak az illető szóra való ilyen vagy amolyan vonatkozása szerint változhatik. Ekkor különösen a bővített állítmány legközelebbi kiegészítőjének — a dativussal szemben a birtokszónak — különböző minőségben szereplése és gyakran módosuló jelentése szolgál döntő tényezőül. Például (a dativus hatása körén kívül): A tárgyak nem voltak a szokott helyükön; és: Ez intézkedések nem voltak helyén v. idején, v. rendén (itt a birtokszók szorosabban vett határozók). Bolondoknak tart minket, hogy ilyesmit tesz föl rólunk? és: Minket ne tarts te bolondú. A rosszakat jókká akarja tenni; és: A hibákat jóvá akarja tenni. — A különbséget nem kell magyaráznom (Simonyi cikksorozata: „Szóegyeztetés az állapothatározásban“ alaposan fejtegeti a kérdést. Ny. XIII. 404. és 446.).

Ugyanez uton halad a dativusra vonatkozó állítmány is. Ismétlem azonban, hogy az eltérés itt nem kizárólagos, hanem a szabály mellett nagyobbrészt facultative használatos. Az esetek, a mennyire eddig kifürkészhettem, a következők:

Vannak szófordulatok, a melyekben az állítmány-egészítő birtokragos szó a nek-es név többesétől jelölt tárgyak-

nak közös sajátját, tulajdonságát, állapotát stb.-it fejezi ki; más szavakkal: a melyekben mindaz, a mit az ilyen birtokragos szó jelöl, a *nek*-ragú személyeket vagy dolgokat közösen illetőnek, egyetemesen oda tartozónak tűnik fel előttünk. épen úgy, mint a gyűjtőnév-jelölte tárgyak. Ebben látom én alapvonását az ilyen szófordulatoknak. Ez adja meg látszatát a kérdéses szók közötti birtokviszonynak; és ez a látszat ösztönöz bennünket a birtokszónak kényelmesebb formája (egyes-száma) használatára. Ez esetek hasonlítanak a birtokviszonyt tárgyazó 3) szabály eseteinek egyik részéhez.

Különösebb ismertető jeleik szerint ez állitmányokat következőkép osztályozom:

a) Birtokragos és jobbadán határozatlan nevekkal alakuló szólások: *elejét veszi, végét szakasztja, eleje vehető, vége szakad, végére jár (vminek)*; pl. „— — elejét venni a királyválasztás miatti villongásoknak” (Salamon F. A magy. kir. szék betöltése 2. l.). *Végét vetettem czivódásuknak*. „Még vége sem szakadt az üdvözléseknek” (Pompéry. A telivér. 20. l.). „Bárcsak hamar vége lenne Unalmas óráinak” (Csokonai. Tavasz 724). „Kínaimnak vége szakad” (Kisfaludy Sánd. A kesergő szerelem 14. dal). — *Vége nekem, nektek stb.* — Az ilyen műveknek hol találnál fordítóját? Tudok én jó orvosságát az ilyen bajoknak.

b) Olyan állitmányok (nagy részt szófordulatok), a melyek kiegészítője, t. i. a birtokszó, a szerint símul, vagy nem símul a dativus többeséhez, a mint hol a dativus hol az ige változtával, némelykor e nélkül is — saját jelentése módosul. Példák:

Egyező birtokszóval.	Nem egyező birtokszóval.
Testvércimnek semmi hasznuk se lesz benne (az egyént illető haszon).	Semmi haszna se lesz küzdelmecinknek (a dolognak a hasznossága). „Vedd hasznát a boltoknak, tarts szabót” (Faludi. Nemes ember. 30.), „gondolta, hogy azoknak hasznát veheti” (Kriza. Vadrózsák. 421.).

Páléknak én vallo^m be a ká-
rukat.

Szüleidnek föl sem veszed sü-
lyos gondjaikat.

Szürkéimnek beh sajnálom
elveszett párjukat!

Czivakodásaiknak én vallo^m
kárát.

A szerszámoknak ki viseli
gondját?

Az ilyen lovaknak hol talál-
ni párját?! (hol talál^{sz} párt
nekik?) „Itt hagynád a
Bimbót s Lombárt, a haj-
szását, Kiknek hét vásáron
sem találni másd^t?” (Arany.
Toldi 40.).

A nek-es szók itt, a nem-egyezés rovatában, mind ere-
deti dativusok. Egyikök sem állhatna nek nélkül. Nem
mondjuk: Vedd a bolto^k hasznát; ki viseli a szerszámok
gondját? Az ilyen lovak párját hol találni? Nem találni
ezek mását. — Csak is az 1) szabály szerinti „ab ovo”. da-
tívus világítja meg teljesen a kérdést. A másik, vagyis az,
mely (a 2. szabály sz.) birtokosból dativussá válhatik, de
igen gyakran nem válik azzá, már a benne rejlő dualis-
musnál fogva sem alkalmas eszköze a szóban forgó eltérés
kimutatásának. De hogy az általánvett nek-es névre vonat-
kozó birtokszónak különböző értelme mennyire befoly az
egyezés, illetőleg nem-egyezés folyamatjára, hadd mutassák
a következő példák is, a melyek közül a nem-egyezés ro-
vatában állók a 3) szabály alá foglaltak második csoport-
jával egyazon osztályba esnek:

Egyezés (dativus).

E férfiaknak nem kicsinylem
kivívott sikerüket.

Hát a szomszédoknak a föld
nyelte el a nyájukat (v.
nyájait)?

A bérkocsisoknak még a szá-
maikra is visszaemlékezem.

Nem - egyezés (birtokos).

Munkálódásaiknak nem ki-
csinylem sikerét.

„Oh hogy ez a várhegy meg
nem nyitja száját,

S e bámész juhoknak el nem
nyeli nyáját!” (Ar. Toldi
est.).

A bérkocsiknak még a szá-
mára is visszaemlékezem:
húsz kocsí volt mindössze.

A köz-szolgáknak a sapkán „A holtaknak hatvanra ment díszlik a számuk. száma (többre sem.)“ (Szász k. A Nibelungok. 45.).

Már itt más szerkezetben *nek*. nélkül is állhatna a kérdéses szók bármelyike: Nem kicsinylem munkálkodásaik sikerét. S el nem nyeli e bámész juhok nyáját stb.

c) Személyragos névutókkal alakuló állítmányok. — Minthogy az ilyen formájú névutók, szerintem, nem birtokszók, nem-egyezésöket, szorosan véve, nem is kellene a kivételek sorába iktatnom. De márcsak maradjanak itten. Sajátságos állásuk a szokott módtól eltérő szerepet juttat nekik. Példák: „Közepette siralmimnak, És hegyette kínaimnak“ (Kisf. S. A kesergő szer. 45.). „Telik a hintóknak utána, elébe“ (Ar. Toldi szerelme. 81. — *Elébe, elejébe, elibe*, és szintűgy: *ellenébe, ellenére* stb. birtokszókul is szerepelnek: *bolt elibe, víz ellenére* stb.). „Mert már is alatta rohanó lészáknak A király vitézi falra íme hágnak“ (Ar. Toldi szerelme. 310.). „igen utána jár a nagy urak példdínak (Faludi. Nemes ember. 70.). „Pallérozák eszét is bölcseknek általa“ (Szász K. Nibelungok. 6.).

A szabályszerű ragozás, vagyis a számban egyezés, mint mondtam, még a fenforgó esetekben sincs kizárva. Leginkább akkor jut érvényre, ha a birtokszó, illetőleg személyragos névutó távol esik a dativustól; vagy olyan szó jön közbe, mely a többesre mutatót elkerülhetetlenné teszi. Nem ritkán az előző beszédben szereplő többes indít rá minket, hogy a rá mutató birtokszónak is a többesével nyissuk meg a mondatot, utánvetve a dativust; sokszor el is marad az utánvetés. Példák;

Az a)-hoz. „— — a nézeteltéréseknek végük fog vettetni“ (Kállay B. értekezése a Keletről). Szenvedéscimnek akárhogy, de mentülelőbb végüket szakasztom. A zavaroknak nem a támadásuk után szokás elejüket venni. (Azok az elintézetlen ügyek!) Végükre járok én azoknak is; v. Majdcsak végükre járunk.

A b)-hez. (Mi lesz árva gyermekeiből?) Majd gondjukat viselem én — szegényeknek. (Gyönyörűek ám a könyvei). Csak hasznukat is venné — — szép könyveinek.

A birtokszónak különböző jelentése eszközölheti ugyan különböző ragozását; de a változó ragozás itt, mint látjuk,

már nem változtat a jelentésén (hasznót és hasznukat veszi). Ez nem is lehet másképen. A dativusnak utánvetése, vagy teljes elhallgatása itt ugyanazon eredményre vezet: Majd gondjukat viselem. Vajha hasznukat is venné.

A c) - h e z. (Ilyesmiről beszélni fülük hallatára!) Hogyan? hisz' mögöttük ültünk a hölgyeknek; jól messze pedig. — A távozóknak szomorúan és újra meg újra utánuk nézett. — „A kis Pista — — szűr-tarisznya nélkül állott eléjük gu-lyáséknak“ (Vas Gereben. Parlagi képek. 7.).

E kétféle példából kitetszik a dativussal számban-egyezés és nem-egyezés eseteinek bizonyos korlátok között egyforma jogosultsága.

A birtokviszonyról megjegyzem, hogy a mit a szabályszerű ragozásra vonatkozó szakaszban a többes-számú dativust megelőző birtokszónak számban-egyezéséről mondtam, az a birtokos többesét előző birtokszóra is alkalmazható; csak hogy a mi ott rendszerinti eset, az itt kivétel volna, haugyan az volna. Szorosan véve nem az; mert a birtokszó előrebocsátása általában használatos; és így mind a dativusi, mind a birtokviszonynyal közös mozzanat, a melynek eredményén a többes szám se ott, se itt nem változtat; pl. Hát titkárukat Molnárcéknak meg ne hívjuk? (Vannak ám kifogásaik). Törődöm is én kifogásaikkal — — az én kedves szomszédimnak! (A bizottságnak kik a tagjai?) Irom épen névsorukat — — a tagoknak. „(Hol anyánk? — Halljátok ezt?) Hol anyjok e kicsiknek?“ (Szász K. Herodes. 138.). — Hogy itt nem dativusok az illető nevek, nem szükség bizonyítanom, valamint azt sem kell kiemelnem, hogy a birtokszó többese „cum grano salis“ használandó.

A birtokszónak a birtokos többesével egyezése (és ez is csak permissiv egyezés) ím ennyire szigorodott össze ma. Igazán csak máról lehet itt a szó; mert ez ódon forma húzamosan, sőt majdnem a legújabb időszakig pályázott az egyes-számúval; még pedig jó magyarságú írók műveiben is: „Azoknak jobbág্যokat, jószágokat — — elkezdé foglalni“ (Cserei). „e két gyermekeknek visítássokat hallván“ (Dugonics). „Ha hazám nagy birtokosainak hatalmukkal és tehetségükkel bírnék“ (Kisfaludy S.). „s ifjainknak és leányainknak — —

mulatságaiknak megbüntetésében“ (jó, hogy e helyett is nem ez áll: megbüntetésükben! Csokonai). „magyar királyainknak sírhalmait az elpusztulástól meg nem védelmeztük“ (Kölcsy).

Az újabb irodalom jó szolgálatot tett a nyelvnek az-
zal, hogy a birtokszónak *k*-hangzású többesét, lehetőleg gyé-
rítette. Csak az a baj, hogy ez a gyérités a dativusék
tilosában jár nem egyszer, azaz: gyakran ott sincs többesre
mutatás, ahol a szabály határozottan „intransigens“. Hibá-
sak, péld. a következő mondatok: Az utasoknak nem lett
semmi baja. A rendőröknek kötelességéért kellene tenni. Ha
ez uraknak eszébe jutna. — A birtokszókban itt egyike
sincs meg az a) és b) alatt említett sajátságoknak, a melyek
igazolnák a többes számmal nem-egyezeit. A számban és
személyben való egyezés iránt együttesen tájékoztató próba
is mellettem szól. Magyarul tudó ember e h. *Nekem* jutott
eszembe, mondja-e: *Az én* eszembe jutott —? Dehogymondja!
következésképen a harmadik személyben is így szól: Ez
uraknak eszébe juthatna.

Másik neme a hibintásnak az, mely a dativust (akár
egyes, akár többes számban) megfosztja ragjától; pl. a mitől
sok magyar *ember* háta borsószik. Az elnök vetette a *botrá-
nyok* végét (ezek h. — — *embernek* borsószik a háta; — —
vetette végét a *botrányoknak*). — Vannak, igen is, ket-
tő természetű, és ennél fogva kétféle szereplésű szólások;
pl. Az öcsémnek is betöltöm a kedvét. Gyermekcinc sem-
mit sem tesz kedvükre; — és: „Ilon, hogy töltsd atyja
kedvét. .“ (Gyulai P. költ. 346.). „Soha semmit sem tesz
leányod kedvére“ (Gyulai u. ott. 466.). Ez intézményeknek
rakjuk le (vessük meg) alapját (*alapját* közös tulajdonsá-
got jelöl); meg így is: Vessük meg ez intézmények alap-
ját. — Az ilyen szófordulatokban, mint látjuk, lehet dati-
vusi, lehet birtokviszony is; de a fentebbiekben (az *ember-
nek* borsószik a háta; végét kell vetni a *botrányoknak*) csak
dativussal van dolgunk.

Találni mind a két nemét a hibáknak, vagyis: a kivé-
telt kizáró esetekben a dativus többesével nem egyező bir-
tokszót, és: *nek* nélkül álló dativust azaz álbirtokost. Te-
remnek az effélék prózában és versben, egyszer-másszor
jobbjaiknál is. De már nem bocsátkozom most az ilyen

szólások idézésébe; ki is fogytam az időből és helyből. — Van még egy-két részlete a birtokszó egyeztetése kérdésének, a melyet félig-meddig kifejtetlen hagytam régi czikk-sorozatomban. Ennek is végére járok a legközelebbi cikkben.

JOANNOVICS GYÖRGY.

A MAGYAR-UGOR SZÓTÁR.

A hang-megfelelés esetei a szóközépben és szóvégen.

Magánhangzók: hangrend.

β) A hangemelkedés esetei.

Mint említeni alkalmunk volt, a természetes hangemelkedés csak szórványosan jelentkezik az ugarságban. A magyarban egyetlen egy biztos adattal sem példázható, mert ha előfordul is m. *ül*-, *sedere*': vog. *unt*-, osztB. *omts*-id. alakokkal szemben, erre nézve már maga a Szótár is megengedi egy magashangú (ugor *em*-, *en*-, *sedere*') alakból való származás lehetőségét. Körülbelől hasonló eredményre jutunk a finn nyelv vizsgálatánál is. A mordvinban ellenben már előfordulnak: *piskeze*- *durchfall* haben = m. *fos*- és *kerza*, *kirza* wenig = m. *karcsú*, melynek még az eredeti hangrendet megőriző *kirza* alakja is van. — A cseremiszen főképp egy módja járja a hangemelkedésnek, jelesen midőn *ü* lép eredetibb *u* helyébe, pl. *tunukt*- és *tüñükt* = m. *tanít*- | *šön*, *šün* = m. *in nervus*, f. *suonc* | *pürdüz* paries = m. *part* (l. több példát MUgSz. 729. l.). — Lapp adatok: *kvepper* unguis: f. *kopara* ungula equina, m. *kapar* (a *v*-ben: *kvepper* e h. *kuepper* akár még nyomát is láthatjuk az eredetibb mélyhangúságnak) | lpS. *edne* mater (*ednam* anyám), lpF. *ädna* id.: *anya* (ha ugyan nem a zürj. *eh* weib, f. *emä* mutter, osztB. *imi* frau, m. *eme*, *emse* szókkal tartozik egy csoportba). — A vogul-osztjából is találkozánk egy példa a természetes hangemelkedésre: vog. *räget*- fallen: rogy-, f. *rauhea* languidum corruere; de ennek helyességét épen magánállósága teszi gyanússá. — Csupán a zürjén-votják engedett nagyobb tért a hangrendi romlás e fajának is, hol tetemes számmal találhatók különösen *ö*, *e*, *i* tőszótagbeli magánhangzók, melyeket a rokon nyelvek, vagy sokszor már a társdialektus, eredetileg

mély hangrendűnek bizonyítanak. Példák: v. *köm*: há m | zv. *sön*: ín nervus | zv. *bör* das hintere: far | z. *ökst*, v. *öksej* herr: asszony, *ohszun* | z. *römtid* (v. *žomlt*) dämmerung: rút | z. *čöl*: halk || z. *serög*, v. *sereg* ecke: sarok | v. *estl-* (z. *özjt-*, permi *važal-*) brennen: izzad- | z. *rektl-* rein machen, ordnen rak- | z. *verös* mann: úr || v. *kiž* (z. *kuž*): húgy urina | v. *kizili* (z. *kožul*) stella: hugy id. | v. *cini* (z. *čuh*): ujj finger.

Mind az eddigiekben, mint már többször kiemeltük, kizárólag azon hangrendi változásokról volt szó, melyek természetesen, azaz a nyelvnek kifejlődött hangtani hajlandóságából, nem pedig valami kivételes okból (pl. mássalhangzói befolyás, hangtörés) keletkeztek. Pedig az utóbbinak is nagy tere van a nyelvekben, különösen a hangemelkedésnél, melynek esetei nagyobbára ilyen módon keletkeztek. A *j* befolyása a szónak különböző részein hozta létre, hogy az *c* és *i* magánhangzók ma már mindenütt előfordulhatnak mélyhangú szóban is. De nem ritka az olyan példa sem, melyben a mélyhangúság a *j* hatása következtében teljesen eltűnt (tehát nem úgy, mint pl. ezekben: *híd*, *ín*, *ip*, *ij*, *szid*, *szíj*, *nyíl* stb., melyek a kettős végzetek közül a mélyhangút választják: *hidas*, *hídon*). Ilyen példák: *göz* (f. *kaasu* kód) | *gyöz-* (f. *jaksa-* posse) | *tüz* (osztS. *tüget*) | *dísz* (ug. *lagu-* 'valere', m. *divat*, *dévaj*) | *szűn* (osztB. *sogon-*) | *szürke* (v. ö. *szurtos*, lp. *čuorkok*) | *szűk* (f. *soukka*) | *nyír* (-ás és -és; osztIrt. *hoxr-* schnitzen) | *beteg* (v. ö. *bitos*; f. *vika* vitium physicum) | *füst* (osztB. *puziñ*, vog. *posim*) | *vél-* (vog. *vaj-* sehen) | *mér-* messen (v. ö. méltó, vogK. *mort-* messen) | *éh* (f. *hiuka* stimulatio stomachi) | *ítél-* (vog. *ojtel-* ausspannen) | *ív* (v. ö. *íj*: *ijas*) | *ínség* servitus (v. ö. *ín*, *inas*) | *üz-* (f. *aja-* id.) || f. *sääre* (m. *szár*) | f. *järve* lacus (m. *ár-víz*) || mord. *järhkä*, *erke* see (*ár-víz*) | *sejede* dicht (f. *sakea* id.; m. *sok*) | *vidä* (f. *oikea*, m. *igaz*) || cser. *mör* (f. *marja*, m. *bogyó*) | *nör-* madescere (*nyirok*) | *ű* (*vaj*) | *verež*, *vürüz* subula (*ár*; ug. *vagra-* volvi) | *jü-* bibere (*ív*: *iszom*) || vog. *sē-* wischen (*sík*, *sikárol*) | vog. *věrm-*, vogK. *perm-* (*bíro-*) | oszt. *jem* (*jó*) | oszt. *jíl* das untere (v. ö. *gyalog*). Egy másik ok, melynek következtében az *c* és *i* hangzók mélyhangú szóban is előfordulhatnak a hangtörés, vagy midőn valamely mély hangzó (többnyire *o* és *u*) minden észrevehető külső ráhatás

nélkül csap át *i*-be. Ennek példái különösen a finnben és magyarban fordulnak elő nagyobb számmal s valószínűleg az e nyelvekben is létezett *i*-nek (mélyhangú *i*-nek) képezik nyomait: ilyenek: *iparkod-*, *irány* (*arány*), *irt-* (*ort-*), *ip* (*apa*), *fiing-*, *liba*, *piczi*, *ripacs*, *típod* (*tapod*), *vigyáz*, *vissza* | f. *lintu* madár (*lúd*). f. *hinkalo* abgsonderter stand im stalle (= szugoly), *vilkku-* micare (v. ö. f. *valkea* lucidus) stb.

Áttekintve a hangemelkedésnek és mélyedésnek összes szabályait az egyes nyelvek szerint. látni való, hogy az ugor alapalak hangrendi meghatározásánál első sorban a magyar, utána a cseremisz, finn és mordvin nyelvek valótlomása dönt, míg a többi nyelvek a kimutatott feltételek számbavételével megerősítőleg járulhatnak hozzá. Igen egyszerű az alaptörvény, mely itt szem előtt tartandó: ha a magyar (illetőleg vele együtt a finn, mordvin és cseremisz) alak mélyhangú, mélyhangú az alapnyelvi alak is; ha a magyar (illetőleg vele együtt a finn, mordvin és cseremisz) alak magashangú s e magashangúság keletkezésében — a többi nyelvek tanúsága szerint — nem mutatkozik *j* hatása. az alapnyelvi alak is magashangúnak vehető.

De hát csak egy hangrendi alakja van-e minden ugor alapnyelvi szónak? Ugyanazon hangtani jelenség, melyet nálunk a „magyar-megyer“ szók „hangrendi párhuzamának“ szoktak Lugosy után nevezni — meg van más ugor nyelvben is, és semmiesetre sem a nyelvek újabb fejlődésének eredménye. Igazolja ezt a Szótár is, mely az egyes nyelvekben páros hangrenddel jelentkező alakok alapján gyakran kényszerül a szógyököknek kettős hangrendűségét felvenni.

Érdekes lesz e helyütt összeállítanunk ezen eseteket. részben egy későbbi részletesebb kutatás kedvéért, részben meg azért is, hogy már itt is lássuk, hogy az ily ikerítések mily beszédrészekben szoktak inkább előfordulni, továbbá, hogy eddigelé mily nagy számot lehet nekik tulajdonítanunk. Rövidség kedvéért azonban rendesen csak a cikkkfők magyar adatait fogjuk (rekeszben) szembeállítani, a közös páros hangrendű alapnyelvi alakkal. a) Igék: *k-g*, *fluere*, *currere* (*kóldál-*, *koldus*, *kódorog-*, *kutlog-*, *kutat-*, *kajtat-*, *kó-*

szál-, kullog-, küsz-, konya; *hajt-, hattyú-, hosszú: kék, kies, kezd-*) | *k-g-r* id., az előbbinek alapnyelvi képzése (*karika, karing-, kanyarod-, karamod-, kórdsz-, kurgat: kör, kerck, kerül-, kering-, kerget-, környék; görbe, gördül, görge-*) | *j-g-*, *currere*, *fluere'* (*jut-, jó fluvius, iszom-, izgat-, ivad. ívik a hal: év, jő-, ille-, gyül-* | *j-g-r* id., az előbbinek alapnyelvi továbbképzése (*jár-*; v. ö. még a *görbe* és *gyökér* cikkek adatait: *gyökér*) | *j-ng-* *ardere*, *splendere'* (*ég-: vog. jonkop luna* | *t-r-* *tegere'* (*árnyék, orom: ernyő*) | *t-g-, d-g-* *edere'* (*ev-: eszik: lak-essen*) | *t-g-* *haften* (*akad-: tőjked-*) | *t-gr-* *caedere* [*scindere*, *frangere'*] (*tarol-, arat-; sarol-: tör-; sér-*) | *t-gr-* *tergere*, *fricare'* (cser. *turž- dörzsöl; súrol-: töröl, dörzsöl-*) | *t-g-* *valere'* (*divat, diadalom, díj: tudó*) | *t-l-* *premere'* (*tol-: teleped-*) | *t-lm-* *premere'*, az előbbinek továbbképzése (*tom-; csomoszol-; nyom-: töm-*) | *s-lg-* *secare*, *scindere'* (*szalú, szilánk, szilaj, szijju: szel-, szél margo, széled-*) | *s-g-* *ire*, *fluere'* (csúsz; *száll-, szalad-: siet-; csüdül-, cseleked-*) | *s-g-* és továbbképezve *s-gl-* *lucere*, *splendere*, *calere'* (*csillag, salyog-: f. selkeä clarus, magy. sül-, süt-*) | *s-m-* *dunkel*, *trüb sein'* (szomorú: *szenny*) | *s-r-* *currere*, *moveri'* (*szorog-, zargat-: serény, serken-*) | *p-ng-, b-ng-* *tumere'* (*pofa, poffad-, pola, puha; bog, boglya, boka. botkos; mag, maga, magas: pöffed; begy*) | *v-n-* *trahere'* (*von-: f. veny- extendi etc.*), | *p-gr-* *secare*, *frangere'* (*por, parányi; farag-, forgács: fűrész*) | *b-ng-* *wickeln*, *winden'* (*bonyolód-, bongyol. bojt: bengyel-, peder-, benderít-*) | *p-g-* *haladó mozgást, különösen erősebbfélét jelent'* (*fut-, foly: fér-, fesel-*) | *p-g-* *haften*, *haften bleiben; fassen, halten'* (*fog-, fül-: függ-, fizet-*) | *p-rg-* *sich drehen; drehen, wenden'* (*forog-: fürgeteg, fűröd-*) | *p-g-* *splendere*, *calere'* (f. *paista- glänzen etc.: fény, fő-, fül-*) | *v-ng-* *caedere*, *secare'* (*vág-, vág-, ványol-; oszt-: vés-*) | *v-g-* *sumere'*, továbbképezve: *v-gl-* (*vall- bekommen, vállal-: vev-, visz-, visel-*) | *v-ns-* *grimmig sein'* (*acsarog-: f. ynseä unwillig*) | *v-gr-* *forogni'* (*orsó, árr subula: örvény, öröl, örül-, örül-; vergöd-, verseng-*) | *v-g-* *fluere*, *currere'* (*vált-, út, oml-, ok: úz, öml-, öblít-*) | *v-sk-* *schreiten'* (f. *askele- id.: ösvény*) | *v-g-* *valere'* (*vív-, viaskod-, víg, vídám: véd-*) | *v-g-*, továbbképezve: *v-gl-* *fényleni; látni'* (*vár-; villog-, világ: vél-* | *v-r-* *splendere*, *lucere'* (*virrad-: ver-: verő fény* | *m-tk-* *frangere*, *tundere; caedere*, *secare*,

(*muszol-: metsz-*) | *r-ng-* ‚haerescere‘ (*ragad-, rokon: rüh*) | *r-g-* ‚moveri, movere‘ (*rándúl-, rász-; irtóz-: rendül-, remeg-, reng-, retten-*) | *r-g-* ‚secare‘ (*rág, ró-; irt-, rombol-, roncsol-, ramas-: rés, remek stück*) | *r-g-* ‚calere‘ (*réül-, részeg: ránt-, frigere*) | *l-n-* ‚ereszkedni, engedni‘ (*langyos, lágy, lankad-: letyhed-, f. lensiä tepidus*) | *l-g-* ‚splendere, lucere‘ (*láng, ldt-: les-*) | *l-g-* ‚currere, ire‘ (*lázad-, löt-, lohog-: lézeng-, lejt-; lel-, lesz-*) | *l-mb-* ‚schweben‘ (*lobog-, lább-; lögg-: lebeg-, lepe, leppendék*) | *l-nd-* ‚volare‘ (*lúd: légy*) | *l-g-* ‚caedere‘ (*lő-, legyint-; lék: lyuk*) | *am-, em-* ‚sedere‘ (*apad-: ászok: eped-, enged- nachlassen, enyész-*) | *ask-, esk-* ‚calere, fervere‘ (*izzad-: üszög*) || b) NÉVSZÓK: *k-rm-* ‚unguis‘ (*karmol-: köröm*) | *t-ng-* ‚pars postica‘ (*távól: teg-nap, segg*) | *s-ng-* ‚aer‘ (*szag: ég*) | *s-ng-* ‚angustus‘ (*szigorú: szegény*) | *s-g-*, továbbképezve: *s-g-r-* (*sok: sűrű*) | *n-ng-* ‚femina‘ *uxor* (*nász: nő*) | *p-n-g-r-* (*nyers: f. nuore recens*) | *p-ng-*, továbbképezve: *p-ng-l-* ‚fél, oldal‘ (*faj, fal: fél*) | *m-ng-* ‚pars postica‘ (*mög: maga doch*) | *t-* (*az: ez*) | *k-* (*ho-: hol, hova: ki*) | *m-* (*más, ma, most, majd: mi*) | *v-gl-* ‚oberende, oberraum‘ (*által, óta: öldök*), összesen 48 igei és 13 névszói ikergyök.

S itt meg kell jegyeznünk, hogy az ilyen kettős hangrendű szógyököknek eredetileg sokkal nagyobb számban kellett létezniök, mint ma előttünk látszik; következtethetjük ezt azon esetekből, midőn a páros hangrendűség nyoma ma már csak egy nyelvben mutatkozik (pl. magy. *mell: mál, kavar: kever*), továbbá, midőn ugyanazon gyököknek az ugor nyelvek egy része csak mélyhangú, másika csak magashangú alakját őrizte meg (pl. magy. *késérű*, vog. *kvü-žertaxt* késérít: f. *katkera*, cser. *kočo, kača* késérű). Elcsenevészedett alakjai ezek ama tökéletesebb fejlődésnek, mely abban nyilvánul, hogy mindkét hangrendi ágnek ugorságszerzte meg vannak a maga hajtásai; az elsőben épen maradt az egyik hangrendi ág, de a másik csaknem az utolsó hajtásig kiveszett; a másodikban mindkét ág romlásnak indult, de megtartott még mindegyik pár hajtást, még pedig az egyik olyan helyen, illetőleg nyelvben, hol a másiknak nincs. A Szótár az utóbbiakat nem mindig veszi kettős hangrendűeknek, pedig csak nem lehet véletlen műve — hogy csak a fentebbi példánál maradjunk — hogy a különben

hangrendileg conservativ finn és cseremisiz egyszerre egyazon szón hajtott volna végre hangmélyedést, illetőleg a vogul és magyar hangemelkedést. A többi idesorozható adatok a következők: *köszörü*: f. *koske-* aciem reficio. mord. *kockete-* kratzen | *kél*, vog. *ket*, *kit*: f. *kahte*, mord. *kafta*, cser. *kok*, lp. *kuekte* | *far*, cser. *poč* cauda, mord. *pula* id.: f. *perä* pars postica, osztlirt. *pir* das hintere, vogK. *pär* zurück | *liszt*, f. *lese-* sieben: cser. *lošaš* farina, mord. *lokslem* sieb | *rög*: mord. *ronga* körper, f. *runko* gleba major | *vizsgál*, lp. *oce-* quaerere: f. *etsi* id., mord. *veše-* suchen | *facsar*, f. *puserta-* comprimere: cser. *pisir*, zürjP. *pižirt*, vog. *püzärt* ausdrucken | *fáj*, észt *pakita* schmerzen machen, lp. *pakēite-* dolere: osztlirt. *pök*, *pög*, vogK. *pak-* leiden | *marj*: vog. *märäk*, osztlirt. *mērek* | *arcz*, zv. *ord*, *urd* seite; *rippe*: cser. *örtöz* seite, mord. *irdes* rippe, lp. *ertek* id. | *es*, vog. *is-* le szállani: mord. *osa-* sich setzen, cser. *voz*, *vaz-* cadere | *ősz* canus, zür. *ježld* weiss: mord. *akša*, cser. *ošo* id. | *űsző*, vog.-oszt. *mis* kuh, lp. *mese* kalb: f. *vasa*, mord. *vaza* id. | *vesz* perire, f. *väsy-* lassari: vog. *uos*, oszt. *vuš-* sterben | *szirom* sneekruste, lp. *čarv* id., zürj. *čaröm* eisirinde: f. *härmä* pruina | *fog* dens: ug. *penge* id.

A kettős hangrendű gyökképzés nem specialis ugor sajáttság, hanem meg van más altaji nyelvcsoporthoz is s egyike azon characteristicus jegyeknek, melyek őket egyéb nyelvcsaládoktól közösen elkülönítik. Kétségtelen, hogy ok-sági viszonyban van a hangrendi harmoniával s csupán az a kérdés, vajjon ennek egyik kinövése, eredménye-e, vagy pedig megfordítva a hangrendi harmonia származott-e a kettős hangrendűségből? Valamennyire tájékoztató feleletet erre nézve csak az altaji összehasonlító nyelvtudomány tüzetesebb művelésével remélhetünk, a midőn egyúttal talán az is világossá válik, hogy mi célja volt e nyelvalkotásnak. Mert kell, hogy célja lett legyen; fölösleges anyagot nem tűr meg a nyelv gazdálkodó szelleme. Előttünk úgy látszik hogy a kettős hangrendűségnek eredetileg szóképzési funkciója volt s azon őskorból származik, midőn még az altaji nyelvekben képzők vagy általában nem léteztek, vagy ha igen, azon fejlődési fokon voltak, melyen még összetételi szerepük, illetőleg a később képzővé vált szók önállósága érezhető volt. E nézetünkben jelesen

az vezet, hogy az ikergyökök egymásnak synonymjai, nem pedig teljesen azonos jelentésű szóalakok. Ha pl. e szópárokat összehasonlítjuk: *omol: ömöl, kavár: kever, rándúl: rendül, lobog lebeg, topog: tipeg, karom: köröm* igen élenken kiérezhetjük, hogy a közöttük levő jelentéskülömbőség olyan, melyet különben a quantitativ (azaz frequentativ, momentan, augmentativ és diminutiv) képzőkkel szoktunk jelölni; vagyis pl. *kavar* = „nagyobb mértékben kever”, *lobog* = „erősebben lebeg”, *karom* = „nagyobb és erősebb köröm”. Természetes, hogy az alapnyelvi gyökpárok mai, egymástól eltérő alakú származékaiban nem látszik meg oly világosan a különbség, mint a fentebbi példákban; de azért néhol itt is mutatkozik nyoma; v. ö. pl. a *p-g-* „currere” gyök *fut-* és *fér-* származékait, melyek közül amaz mindenesetre erősebb fokú „currere”, mint emez. A belső magánhangzó-változás (flexio) ismeretes szóképzési tényező az indogermán és sémi nyelvekben is (a héberben pl. az igei „kal’ és a cselekvés intensivitását jelölő „piēl” formák, melyek hangzóikban is különböznek — körülbelül úgy viszonylanak egymáshoz, mint a fentebbi magyar páralakok) s így primitív szóképzési módnak felvehető az altaji nyelvcsaládban. Ilyen elmélet alapján a hangrend keletkezését is megmagyarázhatnók valamennyire. Fel lehet t. i. vennünk, hogy a nyelvnek azon fejlődési fokán, midőn más módja nem volt a képzésnek, mint a flexio — ezen képzésmód az egész szókincset áthatotta, vagyis hogy minden szónak volt két formája: egy egyszerű és egy flectált (mély- és magashangú). Két alakja volt tehát azon szónak is, melyek eredetileg mint összetételi elemek csatlakozván egy másik szóhoz, később képzőkké csonkultak. Ezen összetételes szók mindenesetre jelzői viszonyban állottak az alapszóhoz, mint jelzethez s így mi természetesebb, mint hogy szóegyezés volt köztük, ép úgy mint a finnben ma is egyezik a jelző a jelzett szóval a számképzőben (*hyvät hevosei boni equi*). Tehát pl. ha az alapszó intensív képzésű volt s az intensív képzésnek mélyhangú volt az alakja, akkor mélyhangú volt az alapszó is és a hozzá járult összetételi elem, illetőleg képző is. Ezekhez még azt kell számba vennünk, hogy pl. az ugarságban a gyökök kéttagúak (vagy ha háromtagúak, rendesen egy kéttagúnak tovább képzései); a két tag közül

az első hangsúlyos, a második hangsúlytalan. Ha most tehát harmadik tag gyaránt egy képző járult a gyökhöz, ez mellékhangsúlyt kapott s hangrendileg egyezvén (az előbbiekek szerint) az elsővel, evvel együtt természetsszerűleg assimilációra kényszerítette a közbenső hangsúlytalan tagot (ha az különben már előbb nem volt velük egy hangrenden) és hangrendi harmonia, egyneműség jött létre a szóban.

MUNKÁCSI BERNÁT.

OLASZ KÖLCSÖNSZÓK.

V.

Paróka. — ol. *parrucca* és *perrucca* sűrű, hosszú haj és vendég-haj. Eredetét a spanyol *peluca* mutatja, mely szerint a lat. *pilus* „szőr, hajszál“-ból származik.

Paszomán. — vel. mil. *passamán*, ol. *passamano*; az olaszban is kölcsönszó a franczia *passemant*-ból, mely Frisch szerint (Diez) a *passer* igéből származik. *Paszomán* mellett a magyarban *paszománt* is van, ép úgy mint *tulipán* és *bibas* mellett *tulipánt* és *bibaszt*.

Pástétom. — Az olaszban *pasta* tészta, *pasticcio*, *pastello* pástétom, *pasticceria* süteményesbolt; világos, hogy ebből a családból való a mi pástétomunk. Igen ám! de alakilag egyiknek se felel meg egészen! A német *pastete*, mely maga is egy eredetibb olasz *pastetta*-ból származik, szintén magyarázatlanul hagyja a magy. *pástétom*-nak latinos *-om* végzetét. Másutt kell tehát kereskednünk. A milánói dialektusban *pasteccum* „pástétom“ és „pofon“. A szónak ez a két jelentése, mik sehogysem egyeztethetők össze egymással, már magában véve is arra vall, hogy itt két szó olvadt össze egy alakba. A *pasteccum* szó csakugyan a bérnálaskor történő arczlegyintés és a kíséretében járó *pax tecum*-ból származik (Monti), mellyel aztán a *pástétom*-nak hasonló alakú neve egybeforrt. Ebből a *pasteccum* szóból alakult a magy. *pástétom*, mint a hogy *előké*-ből *előte* Nyr. IV:44, *cseelőké*-ből *cseelőte* I:232, *lucskos*-ból *luszto* VIII:515 lett a népnyelvben.

Patália láрма, perpatvar, zürzavar. — Az olasz *battere* „ütni“ igéből származik a *battaglia* „harcz“ szó, mely ezen

kivül „összetűzés, perpatvar, veszekedés“ értelemben is használatos (Cr. Ak. IV. §.). Mi tehát a *battaglia* szót mellékárnyalataival vettük át. A *p:b* hangváltozásra nézve v. ö. *pagát*: bagatt.

Piacz. — közöl. *piazza* tér, mely Diez szerint *platea* „hely, széles út“-ból származik. A magyar *piacz* azonban vásárteret, vagy szorosabban zöldségáruló helyet jelent, melyet alkalmasint a vel. *piazza dell'Erbe*, *piazza olitoria* „zöldségáruló piacz“ kifejezésekből vontunk el. Ugyanilyen értelemben használatos a *piazza* szó Pádovában és Veronában is. A kereskedelmi nyelvben különben „vásárhelyet, vásárt, vásári népet“ is jelent (Tomm.). Viszont a magy. *piacz* Petőfinél „tér“ értelemben is előfordul: „Vad haraggal vetett véres tekintetet a véres piaczra“.

Pika lándzsafajta fegyver. — Vel. *pica*, közöl. *picca* ugyanilyen jelentésű és valószínűleg a *piccare* „szúr“ igéből származik.

Pipa, pipál. — ol. *pipa*, *pipare*. A kltban *pipa* „vasculum, canalis“ (Ducange). E szerint a *pipa* szó nem is a pipára, hanem a szárra vonatkozott eleinte. A magy. *pipál* a *pipa* főnévből is származhatott, ép úgy mint *pipázik* ige.

Pisál. — ol. *pisciare*. Némelyek a lat. *pitissare*, gör. *πριτσειν* „spritzen“-ből származtatják, de Diez szerint a kplt. *pipa* „cső“-ből **pipisare*, *piþsare*, *piarsare* útján is képződhetett. Bármiképen legyen is a dolog, annyi világos, hogy mi *pisál* szavunkat az olasz *pisciare* szóból vettük, és a *pisa* főnevet is vagy ebből vontuk el a *piszkál*: *piszka* (fa), *pipaszurkáló*: *pipaszurka* analógiájára, vagy az oláh *piþa*-ból vettük át, de semmiesetre sem a szerb *piþ*-ből, mint a hogy Miklosich állítja.

Piczula hatos, kispénz. — Vel. *pizzolo* „kicsiny“ elavult szó *piccolo* helyett.

Pogány. — ol. *pagano*, *pagan*, a lat. *paganus*-ból.

Pojácza. — ol. *pagliaccio*, régente szereplő személy volt az olasz színházakban, mint a *Pulcinella* és a *Pantalone*, mai napság azonban csak a kötél-tánczosokat, vagy a legalábbvaló utczai komédiásokat hívják így (Tomm.). Piemontban *pajasza*, Milánóban *pajasc* és *pajazz*, mely utóbbinak eredetibb *pajazza* alakjából vehettük mi a *pojácza* szót. Olaszországban nagy divatja van még a farsangi utczai mu-

latságoknak; karnevál utolsó estéjén — mint nálunk is teszik sok helyütt — ünnepélyesen elégetik a szalmával, vagy csepüvel kitömött, emberalakú bábót. Ettől a bábtól kaphatta a *Pagliaccio* is a nevét: *paglia* „szalma“, *pagliaccio* „strohwisch, strohsack“; a színpadon az ügyetlenség, esetlenség személyesítője volt.

Posta. — ol. *posta* megállapodásra kijelölt hely, posta, postaépület, levél, üzenet stb. A klatinban *posta*: statio, positio (Ducange). Diez szerint *positus*-tól származik, mivel egyes kijelölt helyeken friss lovak várták a hírvivőt.

Regruta. — vel. *recluta*, mil. *reclutá*, ol. *recluta*, a francia *recruter*-ből barbármódon átvett szó (Tomm.). Etyimológiája Diez szerint: *recru* nachwuchs, *recrue* ersatzmannschaft s ebből *recruter*. Az olasz *reclutá*-nak *l*-je a magyarban az *r*-hez assimilálódott, a *k* meg *g*-vé változott, mint a *grajc*szár, *gánya*, *gréta* szókban.

Remete. — régi ol. *remito*, mai ol. *eremito*, lat. *eremita*. gör. ἐρημίτης, mely ismét ἐρημος „puszta, magányosság“-ból származik.

Remonda lovak. — Az olasz *mondare* ige annyi mint *hámoz*, *tisztít*; *rimondare* megtisztít, felfrissít, felüdít. Ebből származik az ol. *rimonta*, vel. mil. *remonta* főnév, mely általában „a lovasság rossz lovainak kimustrálását és újakkal való ellátását“ jelenti, de Velenczében ezen kívül a „tartalékban levő lovakról“ is mondják. A magy. *remonda* tehát a milánói *remonta*-ból származik; a *t* átváltozott *d*-re, mint a *pándlika* Nyr. IX:427, *viszked* III:226 szókban.

Reskontó. — ol. *resoconto* beszámolás, számadás; *rendere conto* számot adni. A magyar *reskontó*-ból kiveszett a középső *o*, mint a *hogy az ecztes, süttem, jáksztam, találkszik* szókban kiveszett a középső magánhangzó

Resztó; kártyajátékban használatos szó. — Az olasz *resto* annyi mint „maradok“; a *stare* állni igéből származik.

Rokka. — ol. *rocca*. az ófn. *rocco*-ból (úfn. *Rocken*) kölcsönvett szó (Diez).

Saláta. — vel. *salata*, ol. *insalata*. Vallauri szerint az *insalare*, *salare* „sózni“ igéből származik, mert sózva eszik. Elfogadhatóvá teszi e magyarázatot az a körülmény is, hogy mind ama zöldséget, mit nyersen. sóval. olajjal és

eczettel fűszerszámozva esznek, a velencei dialektusban *salatá*-n kívül *acetorie*-nek, tehát eczetesnek is hívják. V. ö. még a *szalámi* etymonjával is. A magyar *saláta* tehát tökéletesen megfelel a velencei *salata*-nak, még csak a kezdő mássalhangzót sem kellett elváltóztatnia, mert az olasz *s*-t a velencei selypítve *ś*-nek ejti: *śalata, śi śignor, śubito, śotto*.

Skatula, iskátula. — vel. mil. *scatola*, ol. u. a. Ép az imént említettük, hogy az olasz *s*-t a velencei *ś*-nek ejti; ugyancsak az olasz *sk, śp, śt*-vel kezdődő szók elé *i*-t függeszt a széphangzat kedvéért: *scuola* és *iscuola*, *stalla* és *istalla*, *scatola* és *iscatola*: magyar *iskola*, *istálló*, *iskátula*; csak hogy a magyarban ez *i* többnyire elválthatatlan a szótól, pl. *István*: Stefan, *istráng*: strang stb; az olaszban ellenben bármikor megállhat a szó *i* nélkül is és inkább csak az irodalmi nyelvben használatos a hosszabb alak. Az *iskátula* *i*-je e szerint nem tartozik a kölcsönvett szó testéhez, hanem maga a magyar fejlesztette.

Skíz a tarokkjátékban a huszonkettes. — A lombard dialektusban *matto*-nak, *bolond*nak hívják, mert csakugyan farsangi *bolond* van a kártyára festve. A magyar *skíz* az olasz *schiso*-ból származik, mely „kificzamodott, görbe, fél-szeg” jelentésével szintén jól jellemzi a skíz figuráját. Az olasz *schiso* a gör. *σχίσος* „balog” szóból származik.

Stilét tör, pl. stilétes bot. — vel. *stileto*, *stilet*, ol. *stiletto*. Az olasz *stile* (lat. *stilus*) szónak diminutivuma.

Szalámi. — ol. *salame* „sózott hús, kolbász”. A *salare* „sózni” igéből származik; a *-me* képző gyűjtőneveket képez, pl. *legname* faneműek: *legna* fa; *bestiame* lábas jószág: *bestia* állat; *salsume* sózott hús: *salsa* mártás; *legame* kötelék: *legare* köt.

Szamár. — Miklosich szláv eredetűnek mondja, azonban a tótban, ruthénben és csehben van meg, a miből éppen olyan joggal lehet következtetni, hogy a magyar volt a kölcsönadó nyelv. A szónak etymológiáját is hiába keresnők a szláv nyelvekben; e tekintetben csakis az olasz és latin világosíthatnak fel. A gör. *σάμμα*, lat. *salma*, barb. lat. *sauma* és *soma*-ból származott az olasz *soma* „teher”. Már a latinban élt a *sagmarius* szó „teherhordó állat” értelemben (Tomm), a kplatinban *summarius* már „szamarat”

jelentett (u. o.), a mely szó az olaszban *somaro*, *somar* alakot öltött. Alapjelentése tehát „teherhordó állat“. Ezenkívül még azt is figyelembe vehetjük, hogy alig van ország, hol a számár annyira el volna terjedve, mint Olaszországban s így az említett északi szláv nyelvek alkalmasint a magyar utján jutottak a „számár“ szóhoz.

Szekundál. — ol. *secundare* követ: kísér; kísér valakit szóval, véleménynyel; segít; szekundál. A szó származását szépen kitünteti a kplat. *secundare*: secundo loco dicere, referre, sequi (Ducange). A „követés“ értelme úgy fejlődött ki, hogy *secundare* előbb azt jelentette: második helyen jönni, a mi egyértelmű a követéssel; így lett belőle kísér s az olaszban már kísérszóval, zenével és ebből általában segít.

Szóda pl. mosószóda, szódavíz: ol. *soda* sziksó. Diez szerint a lat. *solida* „erős, szilárd“-ból származik. Olasz *sodare* annyira mint a lat. *consolidare*.

KÖRÖSI SÁNDOR.

IRODALOM.

Nyelvtudományi Közlemények. XVIII. k. 3. füz. Szerkeszti Budenz József.

E fontos tudományos folyóiratunknak legújabb füzete a következő tartalommal jelent meg: „Szlávság a magyar keresztény terminológiában“ Dr. Ásbóth Oszkártól. — „Votják nyelvtanulmányok I. (Befejezés: orosz elemek a votják szókincsben.)“ Dr. Munkácsi Bernáttól. — „Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. I. Igeképzés. 25. §. II. — 27. §.“ Budenz Józseftől. — Kisebb közlések: „Magyar elemek a déli szláv nyelvekben“. Dr. Halász Ignácztól. — Ismertetések és bírálatok: „Brugmann, Verwandtschaftsverhältnisse der Indog. Sprachen“. Balassa Józseftől. — „Ad Turcologiam“. Budenz Józseftől.

Budenz alaktani cikke az ugor alaktannak az igeképzésről szóló részét fejezi be, melyet már ismertettünk. Ezúttal tehát csak egy pár pótló megjegyzésre szorítkozom. Érdekes Budenznek a *fiadzik*-féle denom. igékről adott magyarázata (142), melyeknek vége szerinte < *asz-ik*, < *ahz-ik*-ból lett, s így az igésítő *h* képző nyomát tartotta fön. Erre nézve fölhozza, hogy azért volna bajos ez igékben külön < *ad* és *z* képzőt fölvenni, mert ezen igéknek általában nincs teljesebb **fiadoz*-alakjuk s az *övedöznek* alak is csak egyszer fordul elő a Nádor c.-ben. Itt megjegyezhet-

jük, hogy efféle bővebb alak a codexekben több is van, p. *övedözvén* Apor c. 11, és újabb időben is találkozunk egyekkel, p. *hamvados*, *befüvedezik* („apró befüvedezett dombok“ Jókai vadon vir. II: 66), *darvados*? De emezek külön új képzések lehetnek. s az *övedöz*-alak az < *ódz-ik*-félék analogiájára bővíthetett. Emezeket ugyan szintén úgy magyarázza B., de itt tán mégis valószínűbb az a föltevés, hogy < *ódz-ik* volt eredeti alakjuk. Ilyen végűeket ma is használunk még, p. *huzódzik*, *sínlődzik* („romlott egészségem és sínlődéseim visszatartanak“ PNapló XXXII: 50. mell. tárcza) stb.; v. ö. még *kérődöz*- Bécsi c. 191: *kérődzik*. — A 149. lapon B. az ugor denom. *m*, *n* képző nyomát látja a *kornyard*, *pirnyad* igékben. Tekintve, hogy nyelvünkben az *rj* nem ritkán *rnj*-re változik (*bornyu*, *sarnyu* stb.), meglehet, hogy ezek az igék azelőtt így hangzottak **kórjad*, **pirjad*. Az előbbi mellett szólna a régi *kórjúl* ige is („*hullarra koryula*“ Hofgr. gyűjt. 182); a **pirjad* mellé pedig a *virjad*, *virnyad*, *virrad* sorakoznék, melynek alapszavát talán névszóinak is vehetnők (v. ö. Bud. M.-Ugor szót.). Ezekben akkor az ígésítő képzőnek olyan alakja van, mint az *árjad*, *hírjesztel* igékben. — A 151. lapon B. a denom. *t* képzőre egy példát sejt a magyarban: *hánt*, e h. *hámt*, de megjegyzi, hogy ez az intr. *hámt-ik* szerint alakult csak, mint *romlik*: *ront* stb. Van azonban két igénk, melyben csakugyan az a denom. *t* látszik megőrizve, t. i. *magas*: *magasz-t*, *magasztal*, *nehéz*: *nehcz-tel*. — Hogy az *emberkedik*, *panaskodik* félék csakugyan **emberlkedik*, **panaszlkodik*-ből lettek (168), arra idézhetjük ezt a szópárt is: *vitész*: („*vitész*: militat“ Verseggy anal. I: 413, *vitészlő*): *vitész(l)kedik* — Egy sajtóhibát is megemlítek, mert kétszer is előfordul (43 és 171): *durog*, helyesen *durrog*; ámbár Kassai ilyent is említ: *durgolódik*.

Munkácsi cikke a Votják nyelvtanulmányok I. részét fejezi be, mely a votják nyelvnek idegen elemeivel foglalkozik. A tanulmány nagy pontossággal és körültekintéssel van dolgozva. Minthogy a Nyelvőrben már ismertették eredményei közül csak egyet emelek ki. A mi turkologusainknak legfőbb okadatuk mindig az, hogy a magyarban nagyon sok a török szó. Már pedig eddig is tudtuk, hogy a cseremiszen két annyi török szó van, mint a magyarban. Most meg azt látjuk, hogy a votjakok nyelvében is sokkal több törökség van, mint a magyarban. De azért senki sem vonja kétségbe e két nyelvnek ugor voltát.

Az új cikkek közül legfontosabb Ásbóthé, mely a mi szláv szavainknak egyik jelentős részével foglalkozik. A meghonosult szók kimutatásában a legtermékenyebb módszer az, mely a szokat, illetőleg fogalmakat és tárgyakat műveltségtörténeti kapcsolatukban vizsgálja. Tudjuk, hogy

az idegen szók ritkán jönnek egyenként, többnyire a rokon műveltségi tárgyaknak egy-egy egész csoportja megy át nevestül egyik néptől a másikhoz. Így kaptuk p. a háziállatok neveit mind együtt a törököktől; így később a kereszténység fogalmait és szavait a szlávoktól. Mi nálunk a Nyelvőr szerkesztője adott sokszor példát az említett módszeres eljárásra. Önként kínálkozik ez, ha épen műveltség-történeti célból vizsgálja valaki az idegen szókat, mint Ásbóth teszi. Ő a bevezetésben azon történeti hagyományokat ismerteti, melyek a szlávoknak a magyarok megtérítésében való szerepére vonatkoznak. Azután részletesen tárgyalja a kereszténység műszavait, melyeket a magyar nyelv az ószlovénból részben átvett, részben lefordított. Ásbóth sokkal behatóbban tárgyalja az illető szókat, mint előtte bárki más, és részletekbe ható elemzése nem egy szóra új fényt derít, s kivált az e tárgyra való módszert fejleszti tovább. E szerint korántsem érdemli meg azt a kemény ítéletet, melyet Volf György mondott e dolgozatra, noha a helyesírásról szóló függelékben nincs igaza. Kiválóan érdekes a második rész, melyben a szlávokból lefordított kifejezéseket tárgyalja, s kimutatja, hogy így magyarázandók a következők: *húshagyó, húsvét, vízkereszt, fészület, világ, képmutató, hálaadás, olvasó, olvasni* (legere, eredetileg csak numerare), *levél* (epistola, eredetileg csak folium). — Én itt csak egy pár igazító és pótló megjegyzést kívánok tenni. Én az ószlovén *sluga*-ból a *szolgát* hangátvétellel magyaráztam. Á. azt mondja (364). nincs szükségünk rá, hogy ezt az ugrást fölvegyük, mert az oklevelekben néhányszor *szuluga* fordul elő, s ebből aztán nagyon könnyű a mai *szolgá*-t magyarázni. Hát az igaz, hogy a hangátvetés ugrás, de olyan ugrás, mely — kivált ha *l* *r* hangokról van szó — sok nyelvben közönséges, így p. a finnben is épen olyan idegen szók átvételében, mint mi nálunk. Azonfölül Á. maga mondja, hogy már a *szuluga* alakkal egy korban előfordul a *szulga* is, még pedig sokkal gyakrabban. Bátran föltehetjük hát, hogy a szó kétféle alakban jött át; a nép egy helyt így, más helyt amúgy könnyített a kiejtésén. Szintúgy van p. egymás mellett *gereben* és *gerben*; a *kalmár* a Jord. és Erdy cc.-ben *kalomár* s a népnél néhol ma is *kalamár*; a *szerda* mellett is megvan a mai népnél is a *szereda* stb. (Az utolsó szóra nézve, igaz, pontatlanság volt, hogy nem az ószl. *sréda*-t említettem „A hangátvétetről“ 21. l.; de az már nem áll, a mit Á. vet szemre 384. l., hogy „ilyen alak egyetlen egy szláv nyelvben sincs“. Megvan a nálunk legismertebb szláv nyelvben a tótban. Hangtanilag pedig a *streda*-ból is válhatott volna *szerda*, a mint vált p. az ószl. *stréha*-ból *szerha* is.) — A 386. laphoz: Nagyon számbaveendő tény, hogy a *hét-fő*

mindenestül megvan a vogul nyelvben is: *sät-ponk*. Hunfalvy azt mondja ugyan a Vogul Föld és Nép 114. lapján, hogy ez „szószerinti fordítás“, de nem ad róla számot, honnan volna fordítva; s a Kondai Vogul Nyelvben (16) már azt is említi, hogy a vogul evangéliomban a hold-ujság is *uj-hold-fő*-nek van nevezve. Azt bizonyítja-e az a *sät-ponk*, hogy a régi ugorok csakugyan a *hét-fő*-től kezdték számlálni a napot? vagy csak azért nevezte így a vogul is, a magyar is ezt a napot, mert a *kedd*-et (vog. *möt kätel*: más nap) már a szlávok módjára nevezték második napnak? döntsék el mások. Hogy a m. *kedd* csakugyan *ketted* nap, bizonyítja a maig fönmaradt göcseji alak: *ketödkör* 'kedden' Ny. I:423 (v. ö. *keddetül úta* Budenz-Album 163). — A *feszület*-hez (400) megjegyezhetjük, hogy az alapul szolgáló ige is megvan codexeinkben, a passióban: *feszülj meg!* Sőt Dunán túl ma is mondja a nép (legalább Veszprémben): nem teszem, ha *megfeszülsz* is (a. m. pl. ha fölakasztod magadat). — A *világ* mundus értelemben, megengedem, lehet fordítása a szlávok szavának, mely *lux*-ot is *mundus*-t is jelent. De a következő magyarázat is elég valószínű volna. Mindennapi kifejezések: *a világra jön, a világra születik, a világra szül, a világra hoz*; ezeket úgy is érthették, hogy 'napfényre jön', de aztán úgy is, hogy 'zur welt kommen', s így ezekből a kifejezésekből válhatott ki lassanként (talán a szláv hatásnak hozzájárulásával) a *mundus*-t jelentő *világ*. — Az ószl. *þritvarjati se*, simulare, mely a g. *προσποιεσθαι* szolgai fordítása (403) eszünkbe juttatja, hogy ugyanezt a fogalmat Dunán túl így fejezi ki a nép: *teszi magát*, s ez talán szintén a szlovén hatás eredménye. Hasonlókép a *téteti magát* mai kiejtés; itt ugyanis a *causatio* képzésnek csak úgy van értelme, ha föltesszük, hogy eredetileg így hangzott *tet-teti magát*, 'er lässt sich scheinen', a *tet-ik, tetszik* igétől.

Halász cikke „Magyar elemek a déli szláv nyelvekben“ 50 szóval szaporítja azt a 270-et, melyet Munkácsi gyűjtött össze hasonló cím alatt a NyK. XVII. k.-ben. Az 1. szám *berék*; ehhez H. azt jegyzi meg, hogy nyelvünkben ismeretlen eredetű. Úgy látszik, nem egyéb, mint a német *berg*, régibb ném. *berc*, *berac*. Oklevelekben elő is fordul 'hegy' jelentésében: subtus montem *keselew berak*, ad montem *zewlew berék* 1256. (v. ö. *wein-berg*). Tehát eredetileg erdős hegyet jelentett, s utóbb erdőt, úgy mint p. a latin *saltus*. V. ö. *peregh-mcster* (1598) RMNy. IIIb:121, a. m. a mai hegy-bíró, t. i. a szőlőhegy bírása. — A *bot* szót (5. sz.), melyből a horvát *bota*-t eredtetik, elfelejtette H. „visszahódítani“. Dank. és Mikl. a mai déli szláv nyelvek *bat* szavából vettnek mondják, pedig ez soha sem válhatott volna m. *bot*-tá. Talán az olasz *botto* ütés, lökés (v. ö. *bottare* üt, lök, *battere* üt, ver)? — Legfurcsább a 44. szám: „szem: szlov.

osemci (többes) cilia, szempilla, szemöldök; a szl. szó lehet az *o* praefixumnak a m. *szem* szlávós deminutiv alakjával való összetétele, és tkp. azt jelenti: a szem fölötti“. Mintha csak a m. *szem-öldök* (— finn *üli* stb.) fordítása volna!

Az ismertetések és bírálatok rovatában Balassa J. tesz néhány jó megjegyzést Brugmann cikkére („Zur frage nach den verwandtschaftsverhältnissen . . .“) és arra az altaji családfára, melyét Munkácsi állított föl a Budenz-Albumban; csak hogy M. maga is megjegyezte, hogy a családfát csak „gondolatébresztőül“ közli, miként „képzeltetnők“ a többes-képzés alapján az altaji nyelvek elágazását. — Végül Budenz intéz „ad turcologiam“, kivált az ifjabbikhoz, egy kis megérdemlett leczkét.

SIMONYI ZSIGMOND.

Die slavischen elemente im magyarischen. Von Dr. Franz Miklosich. Zweite Auflage. Besorgt und eingeleitet von dr. L. Wagner.

„A körülmény, hogy a műnek első kiadása rég elkelt, kívánatossá tette, különösen a magyar nyelvtudósokra nézve, egy második kiadás megjelenését; hiszem tehát, hogy az illető tudományos körök jó szívvvel fogadják ezt az új, második kiadást“.

E szavakkal zárja be a kiadó a kiadást megnyitó Előszót. Ajándékot, még ha csekélyebb értékű is, mindenkör köszönettel illik fogadni; annál nagyobb köszönet illeti meg az oly adományt, a mely még értékes is, s különösen ránk nézve értékes. Vétenénk tehát a tisztesség és kötelesség ellen egyaránt, ha elmulasztanók kifejezni köszönetünket a kiadónak, a ki közrebocsátotta, s a tudós szerzőnek, a kinek beleegyezésével s megbízásából („im auftrage“) másodszor is napvilágot látott a bennünket, magyarokat kiválóan érdeklő dolgozat.

Az új kiadást Bevezetés nyitja meg, mely főképen a nem magyar ajkú közönség számára van írva. Ebben a mű kiadója Wagner L. általános vonásokban megismerteti az olvasót amaz eredményekkel, a melyeket a magyar nyelv mivoltára nézve az eddigi tudományos kutatások megállapítottak.

Bár csupa ismert dolgok foglalatja a Bevezetés, s noha, különösen nekünk magyaroknak, semmi olyat nem mond, a mivel ismereteink gyarapodnának, vagy olyant, a mi nézeteinkre hatást gyakorolhatna, mindamellett köszönettel fogadjuk e rövid, de tömött ismertetést, mely a magyar nyelv s nyelvtudomány birodalmában vakon járó s ide oda tapogatódzó idegen olvasónak, nagy sokszorta még tudósabbjainak is kezébe adja az útmutató vezérfonalat, a

mellyel ha akar, kibontakozhatik a sötétből s eljuthat a tiszta látás országába. Dicsérettel kell még megemlítenünk a Bevezetésnek azt az érdemét, hogy ha egészen új jelenségekről kell ítéletet mondania vagy eltérő, sőt egymással ellenkező nézetek közül választania, meggyőződésének irányát a tudományos okok ujmutatásával szabhatja meg s nem törődve a szíve szavára hallgató közvélemény ellenmondásával s kárhooztatásával ama tudományos nézetnek szegődik tolmácsává, melyet az értelem igazságderítő napvilága fogant s érlelt meg.

Wagner L., a mint saját nyilatkozata is tanúságot tesz róla, tanítványa volt a méltán nagy tudós hírében álló szerzőnek, Miklosichnak, s a hálás tanítvány egész ragaszkodásával csüng, a kinek ismeretei jó részét s tudományos képzettségét köszöni, egykori mesterén. Ezt dicséretére mondjuk, de mondjuk egyszersmind és főképen mentségére is. Az erős vonzalom, a rajongó szeretet, a szerelmesek és szülők nagy serege mindennapi példa rá, hályogot von a legépebb szemre is, s a tiszta látást nagy mértékben meghomályosítja. Kegyelete, ragaszkodása kiadónknak is sötétes fátyollal vonta be szeme világát s különben józannak tapasztalt ítéletét annyira megzavarta, hogy a legtisztább fehéret is feketének esküdözi; s míg egy részről igazságtalanságot követ el mások ellenében, addig más részről visszásan szolgálja mesterét is, a kire oly nézeteket erőszakol rá, a melyeket az nem vallhat magáénak s a kinek a vastagon gomolygó tömjénfüst illatára alig lehet más szava, mint: est modus, sunt certi fines.

Olvasóinknak nem mondunk vele új dolgot, hogy a Nyelvőrnek többször volt alkalmá Miklosichcal, s különösen szóban levő művével foglalkoznia; nevezetesen Ha lá s z Ig n á c z e folyóiratnak X. s XII. kötetében, Visszahódított magyar szók' című cikksorozatában sorra vette a szláv tudósnak amaz egybevetéseit, a melyek szerint nem állják ki a tűzpróbát s hetvenhét szóról mindenütt kellő megokolással azt igyekezett kimutatni, hogy azok nem szláv kölcsönvételek, hanem nyelvünknek eredeti birtokai. Ujabban Körösi Sándor, Olasz kölcsönvételek' dolgozatában (Nyr. XIII. XIV.) Miklosich ellenében egyik-másik szót szintén nem a szlávságból, hanem az olaszból való kölcsönvételnek tartja. A tanítvány előtt eme kimutatások s czáfolgatások megbocsáthatatlan vakmerőségnek látszottak, erősen fölkavarták epéjét, s nem is mulasztotta el, hogy ezen való méltatlankodásának nyomatékos kifejezést ne adjon. Bevezetése vége felé ezeket mondja: Mittlerweile war J. Budenz' voluminöses werk: 'Magyar-ugor összehasonlító szótár' erschienen. Man trachtete nun viele lehnwörter aus dem slavischen auf basis des Budenz'schen wörterbuches

az a magyar nyelv történetét és fejlődését. Nem lehetett J. Halász az akkori tudomány és a nyelvészeti kutatások állása szerint többet mondani, mint az a magyar nyelv történetéről, amelyről az akkori tudomány állása szerint nem lehetett többet mondani. Az akkori tudomány állása szerint nem lehetett többet mondani, mint az a magyar nyelv történetéről, amelyről az akkori tudomány állása szerint nem lehetett többet mondani.

A magyar nyelv történetéről az akkori tudomány állása szerint nem lehetett többet mondani, mint az a magyar nyelv történetéről, amelyről az akkori tudomány állása szerint nem lehetett többet mondani. Az akkori tudomány állása szerint nem lehetett többet mondani, mint az a magyar nyelv történetéről, amelyről az akkori tudomány állása szerint nem lehetett többet mondani.

borba tartoznak, a mely épen a „Magyar-ugor összehasonlító szótár“ hiveinek számából van alakulva. Miklosich kiadójának tehát semmi oka se volt, hogy tiszteletlenség miatt feddő szavát épen a „Magyar-ugor szótár“ hiveivel hallassa, sem arra, hogy az ismételten nyomatékolt „der grösste slavist“ figyelmeztetéssel olyasmire oktattasson bennünket, a mit nélküle is jól tudtunk és tudunk.

Tévedni emberi dolog s tévedhetünk, s egész bizony-nyal tévedünk is mindnyájan; kisebb-nagyobb mértékben a „Slavische elemente im magyarischen“ szerzője épen úgy, mint az ő kiadója és megbirálói is; de épen azért veniam petimusque damusque vicissim. Mi megengedjük, sőt tudjuk s tudtuk már akkor, mikor az illető közleményeknek helyt adtunk folyóiratunkban, hogy a „Visszahódított magyar szók“ s az „Olasz kölcsönvételek“ szerzői egy és más pontra nézve véleményükkel ingatag alapon állanak; meg fogja engedni tehát Wagner L. is, hogy tévedhetett, s egyben-másban bizonyára tévedett Miklosich is, valamint téved ő maga is. Midőn azt hiszi, hogy mestere, a mit az magáról maga se hisz, fölötte áll minden kritikának. A tudomány igazságot keres s nem csak nem tartozik, de sőt szoros kötelessége meg nem hajolni személyek, hanem csak is okok tekintélye előtt. Midőn tehát W. L. a más nézetten levőktől megtagadja a birálat jogát, mesterét csalhatatlannak akarja föltüntetni; hogy ez melyikre nézve nagyobb sértés, az igazságra-e, vagy arra nézve, a kit nem csak ő, de mások is az igazság első rangú kutatójának tartanak, annak meghatározását ő reá magára bizzuk.

Különben ha van ok elégedetlenségre s kifogásokra, akkor nem neki lehet ellenünk, hanem nekünk lehet s vannak is ő ellene méltó kifogásaink. És ezek a következők.

Halász a maga fejtegetéseinek „Visszahódított magyar szók“ címet adott. Nálunk mindenki elérte, ha a „Visszahódított“ szó nem ett volna is macskakörmök közé ékelve, hogy ez a NSzótárnak nálunk nevezetessé vált „visszahódításaira“ való célzással volt mondva. Nem akarjuk állítani, hogy W. L. is megértette, csak megemlíjtük, hogy egy korábbi iratában (Festschrift zum Jubiläum des Dr. Franz Miklosich) a „visszahódított“ kifejezésre támaszkodva Halász fejtegetéseit úgy tüntette föl, mint nemzeti-eskedő félszogséget. A Nyelvőr (XIII. 268.) fölvilágosította őt e tévedéséről s megmagyarázta a „visszahódított“ szó igaz értelmét; W. L. noha e fölvilágosítást tudomásul vette — bizonyíttják ezt saját szavai: „Künos nimmt an dem worte ‚visszahódítani, zurückerobern‘ besonders anstoss“ — mindamellett főnntartja előbbi állítását, hogy a MUGor szótár hívei Miklosich érdemeinek csökkentésére („Blosse n e r geleien können seine verdienste um dieses thema nich

beeinträchtigen“.) nem csak mentül több, hanem minden egyes szláv szót vissza erőlködnek hódítani: „jedes der slavischen sprache entlehntes wort als ugrisch zu erklären und zurückzuerobern“.

Szavainknak s törekvéseinknek eme szándékos félreértése, tudatos elmagyarázása ellen a legkomolyabban tiltakozunk, s tiltakozunk különösen ez oly sértő czélzatok ellen, a minőt a meggondolatlanul kiejtett „nergeleien“ foglalat magában.

Miklosichnak szóban levő művével a magyar nyelvtudomány sokszorosan foglalkozott; ismertette, bírálta, egy némely tételére nézve kétségeit fejezte ki; másokat, a melyek világos tévedések voltak, megigazított, s az egybeállított sorozatot új adatokkal bővítette. A „Slav. Elemente“ magyar fordítása (Nyr. XI.) minden egyes szónál meg is jelölte pontosan a helyet vagy helyeket, a hol valamely, az illető szóra vonatkozó észrevétel vagy megigazítás történt. A második kiadás, ellentétben az elsővel, mely a maga nézetének nyilvánítása alkalmával a mások (Budenz) véleményére való hivatkozást is minden egyes esetben szoros kötelességének tartotta, legcsekélyebb tudomást se vett mind eme megokolva közzétett helyreigazításokról. Kezdetben azt hittük, hogy a szerzőnek, a ki az új kiadás elintézését is másra volt kénytelen bízni, bokros elfoglaltsága nem engedte meg, a kiadó pedig nem tartotta magát illetékesnek arra, hogy a tett észrevételekre a maga nézeteit elmondja; a Bevezetés átolvasása után azonban átláttuk, hogy e hitünk csalódás volt. Ott a kiadó, midőn a magyar-ugor nyelvészek gyerekes ingerkedéseinek (nergeleien) fogatlanságát kimondja, eme záradékot csatolja hozzá: „Miklosich' Slavische Elemente im Magyarischen sind auch heutzutage noch in voller Giltigkeit“.

A kölcsönvételek története bizonyítja, hogyha nyelvünk valamely cselekvésszót vesz át, azt -l (ritkábban -s) képzővel toldja meg s ezzel avatja föl őt a hazai szók tagjává; pl. *circa*-re: *czirká-l*, *praedica* re: *prédiká-l*; *reisc*-en: *rajsz-ol* (rajzol), *kratz*-en: *karcz-ol*, *kost*-en: *kóst-ol* sat. Már ebből az okból se tekinthetők kölcsönvételeknek az *apad*, *mozdit* sat. cselekvésszók; a horv. *opaditi* ugyanis *apadá-l*, a cseh *hmožďiti* pedig *mozsd-ol* alakot öltött volna; de a mi a kölcsönvétel lehetőségét kizárja, az a tény, hogy mind az *apad*, mind a *mozdit* képzett szók s amannak gyökere *ap-*, emezé *moz-*, a melyekből egy részről *ap-ad*, *ap-aszt*, *ap-dly*, más részről *moz-og*, *moz-dít*, *moz-dul* hajtottak ki.

Bodza, *bozza*, *borza* hangtani okokból nem vezethetők vissza sem az úszl. *bez*, *bezeg*, sem a szerb *baz*, sem a folvett ószl. *būzū* alakokra. Török szó, a kel.-tör. *borsuk* hasonmása. Hasonlóképen a törökségből való a *turó* is

tör.-tat. *turak*. A cseh *tvoroh*-ból különben se vált volna *turó*, hanem, a mint valóban lett is: *taróh*, *tarhó*.

Kocsi több történeti adat szerint mint magyar szó már a 16. század kezdetén ismeretes volt több európai nép-nél; egyéb okokat nem tekintve, már ezért se kerülhetett az úszl.-ból hozzánk.

A *pir*- (pirít, pirul sat.) szlávságának határozottan ellene mond ismeretes régi *por*- (porejt) alakja.

Még csak egy esetet említünk meg. Miklosich szerint a magyar *zászló* ugyanaz, a mi a tót *záslon*: vortuch. a *poroszló* pedig a szerb *prusati*: tolutim incedere igének a származéka. Ezt az egybevetést, nem számítva a jelentés-beli nehézséget, lerontja a két szónak régibb *zásztó* és *porosztó* alakja; e tényből kétségtelenné válik, hogy a zászló eredetije ugyan csak a *fahne*, jelentésű *zasztava*, a *poroszló* pedig a 'servus villicus' jelentésű szerb *pristav*.

A ki, mint a kiadó, ismeri mind ez adatokat, a kinek, mint neki, tudomása van az itt elszámolt s a többi, említettlenül hagyott kétségtelen kimutatásokról, az nem veheti tőlünk rossz néven, ha azt következtetjük, hogy vagy ítélet-gyöngeségben szenved, vagy hogy értelmét megvesztegette a részrehajlás; s nem veheti rossz néven, ha szavának, mint olyanának, a kinek tudományos meggyőződése nincs, nem tulajdonítunk többé semmi fontosságot.

SZARVAS GÁBOR.

IRTÁS.

Az igaz, hogy vetés is lesz benne; mert közbe-közbe, egy-egy jó magot is lelünk a polyva közt, a mit érdemes felmutatni és vetőnek használni.

Böngésszünk egy kevéssé a lejárt „évfolyamokban“, meg egy-két újabb számban.

Könnyű azt a nagy római számot ott a lap fején eggyel megtoldani a 'beálló' esztendőben: de vajjon haladtunk-e a hírlapok nyelvének várva-várt magyarosodásában, arra már bajosabban felelhetnének az újságírók.

Annyit azonban eleve is kijelenthetünk pártatlanul, hogy a nyelvtisztító törekvések és a jó tanácsok nem hullottak sziklakőre. Fogott egy keveset a szó és legalább a jóakaratot e részben nem vitathatjuk el hírlapíróinktól.

Emeljünk legelsőbb is szót a jóformán legnépszerűbb kis lapról, a „Budapesti Hírlap“-ról.

Sok érdekes magyaros szólásformára akadunk tárczaczikkeiben, sőt ezek néha érdekes népnyelvi adatokat is tartalmaznak, főképp a Székelységről. A sok közül: *Kolon-*

a német *übernek* ilyenkor *-ról* ragos határozó felel meg: az érdekes tárgyról való vita.

A magyar szórend ellen hibintanak az ilyenek: Mindenkép az idegeneknek nagy népvándorlása Budapestre szükséges. Pesti Napló 319, — e helyett: Mindenkép szükséges az idegeneknek . . . stb. — A testületnek nem szabad volna egy többség kifolyásának (!) lenni. Függetl. Nov. 4. (Helyesen: A t. nem volna szabad . . .).

A „Függetlenség“ különben a milyen tűrhetőbb magyarságú általában, annyira elveti magát helyel-hellyel: Hires *festész* (festő), kivált állatokra, genre képekre és arczképekre (321) — arczképekben stb. helyett. — *Beismerjük* (helyesen: elismerjük) e feladat nehézségét 13, a *szállítási* határidő sem lett *betartva* 13, — e helyett: a szállítás határidejét sem tartották meg. Nyelvezet tekintetében még az ilyen tulipántos tarka mondásokról, mint imez: „A jeruzsálemi poloskák gyeplűjével kormányozott keresztény zsidóbérenczek harcra kelnek“ (321) — szólni sem lehet. Erre nézve már felsőbb folyamodású bíróságnak kell magunkat tekintenünk s mivel a józan ész illetékes alsó törvényszékén a „poloskák gyeplűjét“, mint magában tárgyaltan és képtelen keresetet elutasították, — mi is mellőzzük megjavítását, mint a „Magyar Állam“ „az istentelen sajtó iszonyu üvöltéseit“ (Lonkai. Okt. 26.).

A „Pesti Napló“ mióta vasárnapi mellékletet is ad, még sűrűbben termesztí a magyartalan magyarságot. „A félbeszakadt államélet 18 évi *tetszhalálszerű* pihenés után föltámadt“ (323). *Tetszhalálszerű* helyett a régiek álhalált vagy holt-elevent mondtak.

„Mikor? 60—70 éves korában? Mikor már képzelme csodás alkotásainak özönével *elborítandotta* a világot?“ 323. „Fontos *mozam* (nem momentum, vagy mozzanat?) ez főképp annak megítélésével, hogy . . . U. o. És ez mind Vajda János tollából, a ki tud magyarabban is írni! — Az *előadási és frazirozási árnyékolásnak* plasztikaibb feltüntetését alig lehet képzelni. — Magyarul: az előadás árnyékolásának, vagy színezésének p. feltüntetését stb. P. N. 13. *Lőse* e h. *lőtt* seb, (20) vagy lövés sebe.

Van azonban egy sport-lapunk is. Kár, hogy írói maguk csak a legzöldebb idegenességek hajszolásában töltik ki nemes sport-szenvedélyüket. — A „Vadász- és Versenylap“, „az összes megyei lótenyésztőbizottmányok (mért nem volna jobb: lótenyésztő-bizottság?) hivatalos közlönyének (lapjának) „tanulságos értekezleteiben“ (ez másképp „értekezést“ jelent) valódi kannibálismust űznek a magyar nyelvvel.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Béldi Kelemen inventariumából (1627).

Rücsön a mezőségben*)

Az méneseknek számok: Fehér-kék öreg kancza vemhes 5 darab. Almás-kék kancza meddő 2. Pej kancza öreg 10. Negyedfü kancza vemhes fekete 2. (Negyedfü három éves mult). Öreg szeg kancza vemhes 1. Negyedfü fekete kancza, az két utollia száár 1 darab. Egér szőrű, fákó szabásu negyedfü kancza, meddő 1. Öreg fekete vemhes kancza 1. Szürke-kék kancza meddő 2. Harmadfü, szürke-kék, gyermekló 2. Szürke-kék kancza vemhes 1. Tavalyi ló csitkó 2 (egyik pej másik szeg-szerű). Ez idei ló csitkó 8. Kancza csitkó ez idei 5. Fekete, tavalyi kancza csitkó 1.

Tehén marháknak számok: Eöreg fejeős tehén 58 darab. Az 52tei alatt borju vagyon, négye borjazó. kettei tinós, ezeknek öte harmad-fűek. borju vagyon alattuk. öt barna szerű vagyon köztük, az többi mind szőkek; az egyik barna tehént bor áráért fizették be. Ez idei ökörborju 33 darab. Ez idei üsző borju 19. Meddő tehén 9. Hete szőke, egyik barna az másik kesely szőrű, ezeknek egyikét bor árába fizették tinostól. Tuleők (= tulok) negyedfü 7 drb. hata szőke egyik sárga szőke. Öreg bika 3. Harmadfü bika 1. Tavali kis bikácska 1. Harmadfüre kelő tuleők 15. Ezek között vagyon egy barna szerű, két szőke, kesely az többi szőkék. Harmadfüre kelő üsző tehén vagyon 13. Egyik borjuzó leszen, egy holdas szerű vagyon közte, az többi szőkék. Tavalyi ökörbornyu vagyon 18. Egy alacs (így írva: alacz), egy rőt vagyon köztük az többi szőkék. Tavali üsző borju 14. Mind szőkék, csak egy szőkebabos. Az öreg meddő tehének közt vagyon egy felkért, válaszuti jobbágnak az tehene az borju megholt. Az háznál béres ökör 16 darab. Egyik barna az többi szép szőkék. Eladni való ökör vagyon 107.

Az juhoknak számok: Fejős öreg juh 91. Hete kecske. Ez idei nöstény bárány vagyon 40. Kos bárány ez idei 31. Ez inventálás előtt tiz bárányt Fehérvárra vittek. Öreg vert berbécs pénzen vött 14. Dizke vert berbécs 12. Öreg kos 3. Dizke kos 2. Öreg czáp pénzen vött 3. Dizke czáp pénzen vött 9. Dizke kecske 8. Dizke juh 22. Meddő öreg juh 2.

Disznók száma: Öreg disznó 38 darab. Annak tizenöte ártány. Apró malacz ez idei 40.

*) Magyarázó szó a mezőségben, vagy az inventariumban is megvan? s hogy van írva az eredetiben a Rücsön szó? Szerk.

A k o z m á s s i jóságban levő labas marhák. Öreg vonó ökör 20 darab. Borjus tehén 15. Meddő tehén 9. Bika 1. Harmadfű tulok 4. Harmadfű üsző tehenek 7. Tavalyi ökör-tinó (?) 8. Tavalyi üsző-tinó 4. Ez idei borjuk 14. Ezekben kilencz ökörborju vagyon.

D i s z n ó k: Öreg disznó 20. Malacz 24. Hízó disznó 3.

J u h o k: Öregfejős juh 217 drb. Meddő diszkékkel együtt 86. Kos 22. Czáp 2. Kosbárány 100; nyöstény bárány 86.

DEÁK FARKAS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

„A számára”. Érdemes nyelvtudósunk Joannovics György (Nyr. XIV. 13. l.) annak bizonyítására, mily gyakori a birtokos *-nek* elmaradozása szólásainkban, egy „szokatlan” példát is hoz elő, — igaz, csak mellesleg, noha Arany János után, ki valamely bihari embertől hallotta azt. A példa ez: „egy torony a számára” melyet a t. közlő nyomban így magyaráz: „birtokviszonyban, e helyett: egy toronynak a számára...“.

Hát *számdra* magában világos birtokszó, tagadni nem lehet. És ha fentebbi viszonyát nézzük is, számba szükség vennünk, hogy népünk tájonkint, szóban és szólásszerkezetben, sok oly különös szabadságot enged magának, melyekben tudományunknak lehet több kevesebb bökkenője, érzékünk azonban megnyugszik s akárhányszor még gyönyörködik bennük. A kérdéses példát mégis sehogy sem vehetem ide; mert hogy ebben a szólásban: „egy torony a számára” a *torony* birtokosa legyen a *számdra* birtoknak, ezt, nekem legalább, sem értelmem, sem érzékem nem tudja bevenni. T. i. annyira elidegeníti itt az a rámutató *a* a birtokot állítólagos birtokosától (torony *a* számára), hogy inkább akármi más birtokost kényszerít keresnem, mint a *nek*-telen *torony* szót annak gondolnom. Maga a t. közlő is meg látszik e viszonyt sokallani, midőn magyarázatának utána veti: „Ez a népies beszéd tehát legtovább megy a *nek* elhagyogatásában“.

És ez volna, ha csupán magában kellene is eme solocismust tekintenem, csak ez lehetne róla a nézetem. De szükség, hogy nyelvérzékem szavazatát szava-bevehetőbb adattal is igazoljam.

Hogyan értette a bihari ember a „szokatlan” szólást, nem találgathatom; s ha vajjon magyarságunk egyik legnagyobb ismerője s mindenestre legnagyobb művésze, Arany, szólott-e hozzá valamit, és mit? — ezt sem tudom, hanem hogy a borsodi palócságban mit tenne az, ezt

már, mivel e szólásfélével nőttem fel, egész tisztán értem s biztosan állíthatom. Semmi egyéb az *a számára* itt, mint tájéki határozó, mely az *úgyszólván, körülbelül, majd, majdnem* hozzátvető, hasonlító határozóknak felel meg. Pl. „A beteg csak úgy van *a számára* most is, mint tegnapelőtt volt (azaz úgy van körülbelül...). Mindegy *a számára* akár van, akár nincs (mindegy körülbelül). Ez a lakás egész kastély *a számára*! (úgyszólván egy kastély...). Ezt a szót Borsodban *a számára* minden ember mondja (majdnem minden ember). Vagy mint (Benőfi följegyzése szerint) a vásárról hazatért palócz beszéli szomszédjának: Mikor gyött kend meg bátyura?

— Az éczaka, *a számára* regvel.

— Eladta-e a cséklyést? *)

— Elvesztegettem...

— Ugyan hogy köt el?

— Bijon sehogy, meg *a számára* úgy se...

Részemről hát az: „egy torony a számára” szólásban csak egy nyomatékos hasonlítást látok, melyet akármely magasabb épületről, dongamáglyáról, boglyáról, vagy akár egy magas emberről is el lehetett mondani. Bármint legyen, azt tartom benne legjobbnak, hogy megvan. Hasznos az ilyeneket följegyezni; aztán pedig jó-mindnyájunk dolga azon lenni, hogy hamisított értékkel ne menjenek forgalomba.

SZVORÉNYI JÓZSEF.

Fig. Thewrewk Emil (Nyr. XIV: 36. l.) helyreigazítja a „fügemutató” vonatkozó észrevételemet.

Nyilatkozata kapcsán újra megvizsgáltam a kérdést és meggyőződtem róla, hogy „fügét mutatni” csakugyan annyi mint „cunnust mutatni”. Mindazonáltal továbbra is meg kell maradnom ama véleményem mellett, hogy a füg együ-mölcsnek régi olasz neve *fica*, a velenczei dialektusban *figa* és ennek többeséből a *fighe* alakból vettük a magyar *fige* szót. Állításom bebizonyítására újra csak Tommaseora hivatkozom: „*Fica: Il frutto del fico.* — Bibl. Re. I. 25: *Dugento masse di fiche secche*”. Tehát *fica* a mai olasz-ságban is előfordul még füg együ-mölcs jelentéssel. A bibliából, a királyok könyvéből idézett mondat pedig „Kétszáz rakás száraz fügéről” szólva, kétségtelenné teszi, hogy a *fica* szót 1471-ben, mikor a kérdéses biblia készült, botrányozás keltése nélkül lehetett „füge” értelemben használni.

*) Rendszerint ökör neve. Különben *cséklye* a palóczban: az eb, sertés, ló stb. nyakáról zsinegen lecsüngtetett, az előlábak előtt vízszintesen lógó fadarab, azon célra, hogy az állat térdeit verdesve, azt a járásban akadályozza, hogy kárba ne menjen. Innét *cséklyes lábúnak* mondják azt az embert is, ki botorkázva jár. Sz. J.

Állításomat bizonyítja a *fico* szó is, mely mai napság fügét és fügefát jelent. A dolog csakis úgy történhetett, hogy *fico* eleinte fügefát, *fica* pedig függyümölcsöt jelentett. Később talán valamely elveszett „cunus” jelentésű szó találkozott alakilag a *fica*-val, vagy talán egyszerű metaphora útján ruházták rá az újabb jelentést, mint nálunk a „szőrös barack”-ra, a vel. dialektusban a *fritola*-ra, „kis pástétomra”; elég az hozzá, a *fica* trágár szóvá lett, és helyette a *fico* „fügefa” szót kezdték használni. Most már a félreértés kikerülése végett a fügefa elnevezésére kellett új szót találni, elkezdtek tehát a *fica* szónak collectivumát: *ficaja* (fügés) használni. Figyelemreméltó, hogy a fügefának ez újabb neve nőnemű; tehát alapszava csakis *fica* lehetett, nem pedig *fico*, mert hímnemű szóból hímnemű szó származott volna. *Fico* gyűjtőneve *ficajo*, mely fügefával beültetett helyet jelent; tehát *fico* eleinte csakis a fára vonatkozott, a fügének meg az egész olaszországban *fica* volt a neve.

KÖRÖSI SÁNDOR.

Tűrhetetlen. Használatos, járatos. A Nyelvőr XIII. k. 326. lapján a *tűrhetetlen* jelentéséről van szó. Nem bírom tisztán kivenni, vajjon egészen elveti-e a Nyelvőr az Egyetértés amaz állítását, hogy a „*tűrhetetlen* jelent személyt, a ki túrni nem tud vagy nem akar”. Én több ízben hallottam a *tűrhetetlen*-t „*impatiens*” értelemben. Állító alakjában pedig lásd a Reform. Énekes k. egyik legrégibb énekében, 162: 6. v. „Nagy-tűrhető Szent Isten”.

A Nyelvőr használatossá tett egy *tűrhetetlen* szót sőt kettőt, — ha többet nem: a *használatos*-t és a *járatos*-t.

„Használni”, „felhasználni”. Igaz, hogy *utor* értelemben oly általánossá vált, hogy alig tudnánk ellenni nélküle, és használjuk is derűre borúra. Lehetetlenség és kár volna kiküszöbölni; de rokonságát terjeszteni és törvényesíteni kár. Nincs mód, időm a codexeket tanulmányozni, s az előző századok irodalmát felkutatni: de azoknak, a kik ezzel foglalkoznak, érdemes volna utáná nézni, vajjon a codexekben, Pázmánynál, Mikesnél stb. stb. fordul-e elő csak egyszer is a *használni* „*utor*” értelemben? Ha, mint én sejttem, nem fordul elő, ha ők a *használ* igét csupán „*prodest*” értelemben használják, akkor nem kellene propagálni a másik értelmű *használ* származékait. *Használatos* nem az, a mit használunk, hanem az, a mi használ. Használatos az orvosság a betegnek, az intés a gyerekeknek; sőt a szó is lehet használatos a babona ráolvasójának, de általában a szó sohasem helyesen *használtatik* e helyett: „mondják”.

Ugyanezen okból a *járatos*-sal is meg vagyunk járva. A *járatos*-sal én legalább mindig bizonyos öntudatosságot

kapcsolok össze. Járatos lehetek valamely házhoz (szoktam oda járni). Járatos lehetek valamely nyelvben; sőt a seregély is lehet járatos valamely cseresznyefára. — De már a *pénz*, ha nem jár, nem mondjuk róla, hogy *nem járatos*; bizony a szórul sem ám.

Egyébként pedig nem veszik-e észre e két szó forgatmányozói, hogy ők maguk is ösztönszerűleg érezték e két szó tökéletlenségét. Hiszen ők a két szót teljesen egy értelemben veszik! S ha már a *használatos*-t járatosná tették: mi szükség volt a *járatost* használatossá tenni? Felelet: mert ösztönszerűleg érezték, hogy van a dologban valami hiba, s egyik sem kielégítő.

BAKSAY SÁNDOR.

Csentész. Kispál Mihály szerint (Nyr. XIII. 518) ez a szó Marosvásárhelyt és vidékén, egész Marostorda megyében közkeletű; értelme: félkrajczár. Kissé változott alakban ugyan, de ismeretes s néha-néha hallható ez a szó Tolna megyében is. Magam a következő kifejezésben hallottam: „Nem adott egy árva csöntést se”. L. A.

APRÓLÉKOK.

A magyar szótövek. E cím alatt a régi szóvégi magánhangzóról tartott fölolvast a legközelebbi akadémiai ülésen Simonyi Zsigmond. Fejtegetéseit négy részre osztotta: 1. A rokon nyelvekből legerősebb bizonyítékul azt idézte, hogy az ugor nyelvek közül sokszor az egyikben meg vannak a szóvégi hangok, míg a hozzá legközelebb állóban, sőt csak a másik nyelvjárásban már nincsenek meg. Ez csakis úgy magyarázható, hogy eredetileg meg volt mindenütt az a magánhangzó s csak aránylag új korban vesztették el az illető nyelvek. köztük a magyar. Az értekező a vogul osztjából idézett legtöbb példát a véghangzó fönmaradására, mert az ellenvélemény azt állította, hogy e két nyelvben semmi nyoma sincs. — 2. A régi oklevelekben fönmaradt magyar véghangzókra nézve bebizonyította, hogy az ellennézetnek ide vonatkozó magyarázatai tarthatatlanok. Azonfölül idézte az Ehr. c. teljes alakjait, s idéz teljes töket a Bécsi c.-ből is: *ręo* = *ri*, *riu* = *ri*; még Heltaiból, Sylvesterből s későbbi írókból is idéz ilyen alakokat: *riyu*, *hiu* stb. — 3. Ugyanazt bizonyítják szerinte a magyarban rég meghonosult idegen szók; mert ezekről sok esetben ki lehet mutatni, hogy valaha magánhangzón végződtek s ezt csak a mi nyelvünkben vesztették el; pl. ó-perzsa *zaranju*: m. *arany*; török *bieri*, *verc*: m. *bér*; *jingü*: *gyöngy*; német *erdbeere*: m. *eper*; ó-szlóven *krisztu*: *kerecs*, *brātu*: *barát*

stb. — 4. Végre bírálat alá vette az ellennézetűeknek segédhangzós elméletét, és kimutatta, hogy számos ok szól ellene. Így főleg az, hogy sok esetben semmi szükség sem volna ejtéskönnyítő segédhangra, mert az illető szót minden nehézség nélkül ejthetnék amúgy is. Pl. *szár-a-t, nyál-a-t, ötven-e-t, ír-o-gat, fon-o-gat* a magánhangzó nélkül csak oly könnyű ejtésűek volnának, mint *pár-t, vált, zökkent, irgalom, kongat* stb. Sőt sok esetben az úgynevezett segédhang a helyett, hogy könnyítené, egyenesen megnehezíti a kiejtést, t. i. valahányszor hiatus keletkezik általa: *régi-e-bb, házi-a-k, mai-a-k, budai-a-k, menny-e-i, menny-e-i-e-k*. — A fölolvadó a végeredményt úgy állapítja meg, hogy e magánhangzóknek eredetileg a tőhöz tartozását kétségtelennek kell tekintennünk; hogy segédhangzóknak semmi esetre sem tarthatók; és hogy az iskolában is legfőlebb a „kötőhangzók“ közönyös nevével illethetők, melyekről aztán a tanításnak főlsőbb fokán egész biztossággal megmondhatjuk, hogy valaha hozzátartoztak a „szótőhöz“.

Ki a Zápolya? Sokszor törtem a fejemet eredménytelen azon a kérdésen, vajjon kit akart karrikálni a Mukányi szerzője, midőn Zápolya Ignácot párbaj helyett páros viaskodás-ról beszélteti? Mert tudomra a Nyelvőr emberei soha sem tettek kifogást a *párbaj* szó ellen. Hiszen *baj*, harcz, küzdelem, viadal' értelmében is régi szó, és *párbaj* mint összetétel csak olyan helyes, mint akár a *fa-haj* vagy *kocsi-zaj*: fának a haja, kocsinak a zaja, egy párnak a baja vagyis viadala. A mi annyi fejtörést okozott, azt végre megfejtette egy szerencsés véletlen. Kezembe került ugyanis Ebers Györgynek „Egy polgármesterné a XVI. századból“ című regénye. Olvasom, olvasgatom, egyszer csak ott találom (a II. kötet 26. lapján) a mint íme következik: „Becsületszavát köti le, hogy emberei nyugodtan nézik végig a páros viaskodást, végzödjék az így vagy úgy“. És a 141. lapon ugyancsak megduplázza: „Kardokkal gyakorolták magokat a páros viaskodásban“. Ennélfogva azt kell tartanunk, hogy a Zápolya kifejezése nem karrikatúra, hanem idézet, s az a vaskalapos orthologus, a kire e szóval a Mukányi szerzője céloz, nem egyéb mint Ebers fordítója — Szász Károly!

Óhajtottuk volna azonban, hogy derék fordítónk, a mint ebben orthologusnak bizonyította magát, más már meghonosodott idegenszerűségek kerülésével is jó példát adott volna hanyag fordítóinknak. Az ő példaadásának bizonyára megvolna sikeres hatása. Akadtunk ugyanis itt-ott egy pár germanizmusra, a melyeket ide kijegyzünk: „A te sorsod *feletti* aggodás“ II. 51. „a saját sorsa *feletti* csüggettség nyomasztólag nehezedett reá“ II. 32. A magyaros

szerkezet: aggódunk valakinek sorsán. „A ki nem akar áruló lenni saját *honán*“ II. 110. A német mondja: „*verrätther an dem vaterlande*“, de a magyarban ez a szerkezet szokatlan; nem „saját édes *apján* lett áruló“, hanem „saját édes *apjának* lett árulója“. „Az *ólomlábon* jár az idő“ II. 118. (Kisfaludy K. szerint „*ólomlábon* jár az ellen“). A II. 191. lapon ezt olvassuk: „Mára nagy gyűlés *lett* férje *által* összehíva“. Én így mondtam volna: „Férje mára nagy gyűlést *hítt* össze“, vagy akár szenvedővel: „*férjétől* mára nagy gyűlés *volt* összehíva“. „A hadügyi biztos *azon* volt, ha a herczeg felettébb bosszus fog lenni“ II. 47. e h.: „*abbana véleményben* volt“.

Jobb idők jele. Vándorlásainkban gyakorta igen furcsa nyilatkozatoknak voltunk tanúi. „Nem képzelik uraim, hogy tele van hibákkal ennek a népnek a beszédje! aztán olyan buták, iszonyú buták; nem fog rajtok a jó szó. Hiába prédikálok nekik, hiába tanítom őket a helyes beszédre, akár a falra borsót. Még csak az olyanokról sem tudom leszoktatni őket, hogy „aszongya, od van a szobábo, főkötte magát“ sat. helyett így beszéljenek: „*azt mondja*, ott van a szobában, *jelkölötte* magát.“ E nekikeseredett panaszt egy néptanítótól hallottuk.

Egy más alkalommal, midőn egy suhancznak következő mondását följegyeztük: „De naok a csécseidek Maris!“ a plebános úr ily észrevételt tett rá: „Hát az urak ilyen számságokat gyűjtenek?“

Ez alig tizenhárom év előtt történt, s ma örömmel tapasztalhatni, hogy a népnyelvi sajátságok megítélésében kedvezőbb fordulat állott be. Nem csak a Nyelvőr közleményei szaporodtak napról napra, hanem a napi sajtóban is többszörte találkozunk becses népnyelvi adatok följegyzéseivel. Jelen füzetünk is ad egy ilyen közleményt, melyet a Budapesti Hírlap egy tárczájából böngészünk ki s a Népetimológiák rovatában közlünk. Ugyan csak a B. H. 29. számában egy közleményt olvasunk a palócságról, melyből a következőket jegyezzük ide: „A falusi palócz is ismeri a kávét s különösen az asszony nép azzal él. A szegény zsellér panaszképpen mondá munkatadó urának, hogy ő csak szalonná t kábézik... Ha ur elé kerülnek, finoman törekednek beszélni: „Igenis kérem alássan, majd elhozom a férjemet is“ mondá egyszer a palócz s a meg nem értett *férj* szóval a feleségét gondolta“.

Az ilynemű közleményeket azonban szivesebben vennők, ha a Nyelvőr hasábjain látnának napvilágot; mert a napi lapokban közölve, ha csak véletlenül meg nem akad egyik-másikon a szemünk s ki nem jegyezzük, eltemetve maradnak és semmi hasznukat nem veheti a tudomány.

Fővárosi tudósítás. A napokban értekezlet volt az új városháza középítési termében. Az elnök az értekezlet figyelmét arra hívta föl, hogy az új tisztogatási rendszer elfogadásakor figyelmen kívül *maradt* a sugárút. Nagyon óhajtandó, hogy a sugárutat is *belevonjuk* az új rendszerbe. Az elnök megkérdi Kempelen parancsnokot, hogy tehetőségében állna-e a sugárutat is *géppel tisztíttatni*. Kempelen azt felelte, ha két géppel többet szereznek be s a *munkaerőt kellően megszorítják, a tisztítás hálózatába* a sugárút is *bele lesz vonható*. Az értekezlet elhatározta, hogy a tanácshoz erre vonatkozó *kérelmet intéli*. Az értekezlet abban állapodott meg, hogy jó *áztárók küldjenek*; s ezt a városi bizottság *figyelme alá ajánlja*. Sat.

E tudósítást az értekezlet jegyzője illetően magyarsággal adta elő: „A napokban értekezlet volt az új városháza középítési termében. Az elnök az értekezlet figyelmét arra hívta föl, hogy az új tisztogatási rendszer elfogadásakor figyelmen kívül ne hagyjuk a sugárút. Úgy gondolom, hogy a sugárút még inkább kell gondolni az új rendszerbe. Kérde elnök a jelen volt Kemeleni tiszti parancsnokot, hogy képes volna-e a sugárutat is gépies tisztítani. Válaszolt Kemeleni azt felelte, hogy ha a géppel több szennyvíz is be megfelelő munkát tudna végezni, a tisztítás feladata a sugárút is lehet tisztítás. Az értekezlet elhatározta, hogy előtérbe hozni a tisztítási gépek alkalmazását. Az értekezlet megállapította, hogy a sugárút tisztításának meg kellene előznie a városi tisztogatási rendszer megépítésének.”

KÉTTÉLYHAGYOMÁNYOK

Szűzességmódok

[illegible]

2.

Szatmármegyeiek.

Medvét fogott: terve nem sikerült.

Ha ilyen drágán aggya, nem férünk össze; ne fáskodjon!: így nem alkuszunk meg; ne bicsakolja meg magát (engedjen valamit az árából).

Nem úgy áll a bál, este beáll, reggelig áll.

Jó az öreg a háznál, ha kár nincs is kárt csinál.

Hammába hótt: ügyetlen, rest.

Nem haggya bordába vásznát: serény, ügyes.

Az a lu is jó felagatódczott: sovány.

Fejjük meg az ágast: nincs tejünk.

(Kömörő).

KAZAY GYÚLA.

Népetimológiák.

(Budapesti Hirlap. 17. sz.).

Nem utolsó, a mit a palócz atyafiak a fogfájás ellen használt kajeput olaj-jal elkövetnek. Először is lesz belőle kajaput olaj, azután kalaput olaj; ebből kalaputya, kajlaputya, kajla kutyaolaj; kalapolaj; kalapzsir. A kalapzsirből végre valamelyik javasoló azt süti ki fogfájásban szenvedő paczienseinek, hogy kerítsenek valahol egy zsíros kalapot, annak a darabját borítsák rá az ábrázatokra a fájós oldalon; — bizonyosan használ.

Gyermeكبajokban gyakran szenna-levéll forrázatot szokás használni, mit egyes vidéken, igen helyesen szennás viznek neveznek. Ezt félfüllel meghallotta valamelyik anyámasszony s mindjárt tovább adta, hogy 'a lelköm öszömta kicsikéjének csak szenes vizet aggyanak innya'; attól mindjárt jobban lesz.

A magyaros accentussal hoz en f e t t - n e k e j t e t t h a s e n f e t t - ből csináltak nadrágzsirt. A chinin por nekik hénysó; a kopaiva balzsam: bársony kupak, a benzín: penzió, a karmin pedig kármentő.

Orvosi kifejezések a nép ajkán.

Tikhálog van rajta: hemeralopia, farkas sötétje; a ki este nem lát, mint a tyuk. (Zala m.).

Homálzott a szemém. (Vas m.).

Ollan rosszul voltál, hogy el is haltál: ájul.

(Veszprém m.).

Folyt belül a sönnyedék: genyedség. (Veszprém m.).

- A tököm szé k t y a. (Veszprém m.).
 Szémérmés testém. (Veszprém m.).
 Hónapis vakság: némely lónak mulékony meg visszatérő
 vaksága. (Veszprém m.).
 Rögény szökjön mög: disznók járványa, mely a torok
 megdagadásában nyilvánul. (Somogy).
 Pillantyú: szemhéj. (Komárom. m.).
 Szémverésbe jöttem: valakinek a szeme nézése ártott
 meg neki. (Pest m.).
 Kikodult a gyomrom: mikor üres a gyomra. (Gömör m.).
 V a t o k a s: a legalja malacz, mely eszik, de nem fog rajta;
 nagyon hitvány beteges gyerek; „vatokas vót de félpéndűt a jó
 kosztón”. (Gömör m.).
 Lélek v á l t o z t a t á s: lélekzet vétel. (Visk).
 Nem látom a gyertyát, csak egy kicsint s á r g í t. (Tordacs, Fehér m.).
 Nem látom a gyertyát csak úgy ré m l i k. (Laczháza).
 CSAPÓDI ISTVÁN.

Népmesék.

A z í d e s m e g a m o s t o h a j á n y.

Éccer vaut, hun nem vaut, vaut a világon égy asszony.
 Annak vaut égy ídes meg égy mostoha jánya. A mostoha mitig
 daugozott, de azír mitig csak szitták, még enni sem igen kapott.
 A másik semmit sem csinált, csak ide-oda lötyögött. Mégis ű
 mondogatta, hogy minek tartják aszt a zingyenéleöt?

Éccer osztánd aszongya a zasszony: Na te lusta (— kurva),
 ne edd ingyen a zisten kinyerit, menny el száugálni.

Sütöttek neki hamupogácsat, s elindult. Amin menyen-mendegil,
 tanálkozik égy csikauval. Teli vaut bogáncsal. Aszongya: Ta-
 karices meg. ídes jányom, etteöl a bogáncstaul! Jautét hejjibe
 jaut várj!

Ű bizon szípen megtakarította s tovább indult. Menyen-men-
 degil, tanál égy kútat. Az is piszkos vaut, teli gizzel-gazzal.

— Gyere, ídes jányom, takarices meg! Jautét hejjibe
 jaut várj!

Kitakarította s ával tovább mena. Menyen-menyen, tanál égy
 motyaukörtifát. Teli vaut szalmával, tüvissel.

— Gyere, ídes jányom, takarices meg. Jautét hejjibe
 jaut várj!

Eszt is megtakarította. Menyen-mendegil, tanál égy süteőke-
 menceét. Kideöt-bedeöt a zódala.

— Gyere, ídes jányom, igazices meg, takarices meg! Jautét
 hejjibe jaut várj! Aszt is megtakarította. Amin tovább menyen, ta-
 nálkozik égy öreg asszonnyal.

— Hát te, jányom, hová missz? Kérdi a zöreg asszon.

— Eén bizon, neéném, szaugálni.

— Jer hát hozzám; van nekem heét szobám. Hatot kisöprögeccz, takaritol mindennap, de a hetedikbe nem szabad bemenni. Ha becsületesen vígzed a daugod, jaul megfizetlek.

A jány mingyár beis állott éggy esztendeöre. Met tudni kell, hogy akkor éggy esztendeő három napbaul állott. Miko hűsígiesen vígig szaugált, beviszi a zöreg asszony a hetedik szobába. Vaut ott sok kisebb-nagyobb tulipántos láda; éggyik szebb mind a másik.

— Nó, jányom, te jau vautál, válassz ezek közzül a ládák közzül.

A kis jány odamenyen leghátul a szegletbe, ott vaut éggy kis festetlen piszkos láda; aszt választotta ki. A zöreg asszon csak aszt mongya: Hogy választod ki aszt a pocseék kis ládát, mikor itt annyi szípet találsz?

— Nem írdelek één ijen kis szaugálatra többet, aszongya.

A zöreg asszon mindenkíppen leakarta beszólni. De ő nem tágitott. Vette a kis ládát s megindult hazafelé. Amin menyen, megírkezik a süteőkemenczéhez. Hát teli van fájin kalácsal meg lepínnyel.

— Na, jányom, aszongya, gyere, lakjál jaul s vigyeél a zútra is.

A jány jaul lakik, elis teszen éggy darab kalácsot meg lepínyt. De a zöreg asszon csak nem nyukhatott. A kezibe vett éggy mozsarat. Megindult vele a jány után s mitig ütötte és monta: Likit-lakat kis mozsaram, majd elérem, majd!

Oda érkezik a süteőkemenczéhez s kérdi: Nem látott itt éggy jányt éggy kis ládával?

— Nem één soha! aszongya.

Ezalatt a jány a motyaukörtifához írt. Teli vaut fájin körtivel.

— Gyere, jányom, aszongya, lakjál jaul s vigyeél magaddal is.

A jány jaul lakik s a köteőjjibe is teszen éggy csomaut. Osztan tovább menyen. Megírkezik a zöreg asszony is.

— Nem látott itt éggy jányt éggy kis ládával? Kérdi.

— Nem één soha! aszongya.

A jány meg odaír a kúthoz. Szíp tiszta a vize, a gárgyán meg éggy szíp arany pohár van.

— Gyere, jányom aszongya, igyál ebbeől a vízbeől s viddel a zarany poharat is.

Jaut ivutt s a zarany poharat is a köteőjjibe tette. Aval tovább menyen. Jön a zöreg asszony.

— Nem látott itt éggy jányt éggy kis ládával? Kérdi.

— Nem één soha! aszongya.

De a zöreg asszony íszre vette a daugot. Még ereősebben verte a mozsarat: Likit-lakat kis mozsaram, majd elérem, majd!

Mán csaknem utalírte, miko a jány a csikouhoz érkezett.

— Gyere, jányom, aszongya, üjj fel csak a hátamra, mingyár haza viszlek eén!

Felült rá a jány s égy pillanat alatt otthon termett vele. Mikor a kokas meglátta, felrepült a kapura s aszt kiátotta: Kukurikau gazdasszonyom, jön a mostoha jánya aranyba fagyva!

Megharagszik a zasszony s elkergeti onnan. Hát ihol, jön a mostoha jánya. Elmongya, hogy eszta ládát szaugálta. Elkesztek kaczagni, hogy csak ijent tudott szaugálni. Hanem mégis csak felbontották a ládát. Hát uramisten, teli van arannyal-ezüsttel. Na, gondolja a zasszony, elküdi most a zű ídes jányát, majd szaugál az külömbet. Szípen feleőtösztetí, süt neki jau vajas pogácsát s útra eresztí. Amin menyen-mendegíl, tanálkozik a bogáncsos csikauval.

— Takariccs meg, ídes jányom, etteöl a bogáncstaul, mongya, jautét hejjibe jaut várj!

— Maj bizon, te mosleék-csikaja, vélléd tötöm itt a zideömet! aszongya s ott hatta.

Menyen tovább, tanálkozik a kúttal.

— Gyere, ídes jányom, takariccs ki, jautét hejjibe jaut várj!

— Nem ismerem Csavarit! aszongya s ott hatta.

Menyen-menyen, eléri a körtifát.

— Gyere, ídes jányom, tisztogassál meg, jautét hejjibe jaut várj!

— Ha még tésis fa vagy, te pocseék? aszongya s tovább menyen.

Elírkezik a süteökemenczéhez.

— Gyere, ídes jányom, igaziccs meg!

— Maj megigazít tégedet is a zistennyila, aszongya s ott hatta. Tanálkozik a zőreg asszonnyal.

— Hová, hívá, ídes jányom?

— Eén bizon szaugálatot keresni menyek, néneém.

— Ippen jau, nekem égyy szaugálau kell. Ha beállsz hozzám, megfogadlak. Heét szobám van. Hatot kikell söprögetni, tisztogatni mindennap, de a hetedikbe nem szabad bemenni. Ha becsületesen megszaugálsz, jaul megfizetlek.

Beis állott a szaugálatba. A keét elseő nap elvégeszte rendesen a daugát. De a harmadik nap, a miko gazdasszonya a templomba vaut, kinyittya a hetedik szobát, felemel égyy nagy tulipántos ládát s megindul vele hazafelé. A pap sokat beszílt, sokáig tartott a templomozás. Miko a zőreg asszony haza ment, a jány mán hegyen-veőgyön tulvaut. Hamar kapja a mozsarat: Likit-lakat kis mozsaram, majd elírem, majd!

Fut utánna. Odaír a süteökemenczéhez.

— Nem látott itt égyy jányt égyy nagy tulipántos ládával?

Dehogy nem, aszongya, csak siessen meég utauléri.

Menyen-menyen, odaír a körtifához.

— Nem látott ére égyy jányt égyy tulipántos ládával?

— Dehogy nem, aszongya, csak siessen meég utaulíri.

Menyen-menyen, elíri a kútot.

— Nem látott itt éggy jányt éggy tulipántos ládával?

— Láttam eén, siessen csak, meég utaulíri.

Menyen-menyen, odaír a csikauhoz.

— Nem látott itt éggy jányt éggy tulipántos ládával?

— Üjjön csak, néni, a hátamra, aszongya, mingyár elérjük.

Felis ült rá a zöreg asszony s elírték a jányt. A zöreg asszony össze-visszaverte, vízbe köpülte, filhautan hatta a zútszílen. Mikor a jány magához tírt, nagytámojogva megindult hazafeleé. Mikor a kokas meglátta, felugrik a kapura s aszt kiáltta: Kukurikau gazzasszonyom, jön a zides jánya összeverve, vízbe fagyva!

Megharakszik a zasszony s elhessekteti onnan. Há jön a zides jánya vízbe köpülve. De nem baj, legalább ott a nagy czifra láda. Felis nyittyák. Há csupa kigyau-bíka ugrik ki beleölle.

Ottis maratt a zides jánya vín jánynak örökre. A mostoháját meg elvette a legjobb gazda a faluba, s máig is ilnek, ha meg-nem hautak,

(Zilah).

VERSÉNYI GYÖRGY.

Átkozódások, káromkodások.

Hogy a szeméd follen kü!

Hogy a vakulás érnén é!

Hogy a dühös nyavala törjön fő!

Hogy a kórság vessén fő!

Hogy a rosseb égye, kü a pofádot!

Hogy a nyüvek kezgyenek kü!

Hogy a kukaczok essenek beléd!

Hogy a tüzes ménkü csapjon hozzád!

Hogy a csattogó ménkü vággyon beléd!

Hogy a férég fenyé égyén még!

Hogy a veszekédett fenyé széggyén szét apróra!

Hogy a zördögök talicskállanak é!

Hogy a kutyák égyenek még!

Hogy a kutyák szalaggyanak é veled!

Hogy a Kesszeldorfer (volt z.-egerszegi hóhér) légyén a keresztapád!

Hogy a sünyedik (senyv) fészkelen beléd!

Hogy a kosz leptyén még!

Hogy a csuz fujjon fő!

Hogy a görcs rángosson össze!

Hogy a sörét vetégessen széllé!

(Nagy-Lengyel. Göcsej).

GAÁL FERENCZ.

Tájszók.

I.

Alföldiek.

- K a c c s a z :** kacsat letördel pl. dohánytőkéről. „Menjetek ki kaccsazni“.
- k a c z a b á j** vagy **kac zabajka :** leányok könnyű felöltője. „De szép kac zabajkád van hékás! — Van annak, aki meg nem issza“.
- k a j a b a , k a l a b a :** lármás veszekedés. „Micsoda kajaba az szomszédasszony?“
- k a j a b á l :** kiált, kiabál. „Ugyan ne kajabáljatok“.
- k a l a k ó t y o s :** szeles, szeleburdi. „Szinte tudtam, hogy így járok evvel a kalakótyossal“.
- k a l a m o l :** valami lében kotozás. „Mondja csak bátya: miért kurta némelyik birkának a farka? Azért, mert elvágtuk. De hát miért vágták el? Azért, mert azok bárányok és mikor fejjük, ne kalamoljon farkával a tejes edényben“.
- k a l a n c s a g o s , k a l a n c s o s :** tévelygős hely. „Vigyázz azon a kalancsagos úton, félre ne bódorogj“.
- k a l l a n t y ú z :** kőczot fon kallantyúval. Ezen fonálból ponyvának és zsáknak való durva vásznat szőnek. A kallantyúzást egyedül férfi cselédek végzik télen.
- k a n g ó d ű r :** olyan gödör, honét vályogot vertek vagy tapasztani való földet hordtak.
- k a n d a r í t :** kilódít. „Menj odább mert olyant kandarítok rajtad, hogy az eget is bőgőnek nézed“.
- k a p a r é k :** hulladék, mit gyűjtés után a tarlón gereblyével összekaparnak. „A kaparékot rakjátok külön; mert az gazos“.
- k a p a t , m e g k a p a t :** fuvarosok valamely álló helyen, csárdánál rövid időre megállanak és keveset etetnek. „Majd a koplálónál egy kicsit kapatunk, azután tovább ballagunk“.
- k a r c z o s :** rámpás, új bor. „Kóstoljuk meg komám a karczost, mit mond. Ejnye komám, ettől ugyan kinyílik a bicska az ember zsebében“.
- k a r i s t ó l :** nagyjából megfésül. „Karistold meg a fejedet, azután lódulj iskolába“.
- k a r i z s m á l :** gyengén vakar. „Éds anyám, karizsmálja meg egy kicsit a fejemet“.
- k á r o m s z ó :** káromkodás. „Ne megállj, majd bepaprikázza éds anyám a szádat a káromzóért“.
- k á r p á l :** zsörtölődik, durúzsol. „Ugyan ne kárpáld mindig azt a gyereket“.
- k á s z o l ó d i k :** készülődik, szedelőzködik. „Kászolódjunk gyerekek, azután induljunk“.
- k á s z ú - t ú r ó :** fenyőhéjba tömött turó. „Hogy ez a kászútúró bátya?“

SAMU JÓZSEF.

2.

Szatmármegyeiek.

- Csutak:** szalmából, szénából vagy málé héjjából összegöngyölített csomócska, melyel valamit bedugni akarnak, vagy szobát surolnak; szalmaszéna-csutak.
- Csutka:** a málénak takarmányul is szolgáló leveles kórója; nevezik azon részét is a málénak, melyről a szemet lefejtették; ezt kocsnának is mondják.
- Czinkó:** a hagymanemű növények még fel nem repedt magtokja s a vörös hagymának koratavasszal kihajtott első csiraszára.
- Czipehedik:** nehezen, lomhán felkél, feláll; „czipehedjtek már no!”
- Csillent:** tréfás neve a lopásnak; ügyesen elcsillentette.
- Csinja:** a hordónemű edényeknek azon befürészelt része, melybe a mester a feneket illeszti.
- Czurhó:** fajtalan-életű nőkre szokták alkalmazni; másként: kurva.
- Csobán:** Szatmár vidékén azon kétfenekű, igen rövid-dongájú lapos edény neve, melyben a mezei munkások vizet tartani szoktak.
- Csermál:** valamit ravaszul elcserél.
- Czigánkodik:** valamit igen erősen kér, követel.
- Csápol:** kézzel vagy egyébbel ide-oda hadonáz, üt, vág.
- Czaflat, czeplet:** sietve ide-oda jön, megy, fut, szalad.
- Csaviczka:** vízzel tulságosan vegyített rossz, zavaros bor, pálinka, sör.

(Nagybánya).

KATONA LAJOS.

Néprománczok *).

Nagyszereda gyászba van,	Még szeredán délután
Egy szép kis lány halva van.	Vigan sétált az utcán;
Édes anyja siratja,	Már csütörtökön este
„Kedves lányom jer haza“.	Vitték a temetőbe.
„Nem mehetek én haza,	„Engem hat lány vigyen ki,
Piros vérben fürdöm ma“.	S az rózsám kíséren ki.

Mind az hat lány fehérbe
S az rózsám feketébe“.

(Maros-Szék.)

(E kis versnek nótája is van, melyben minden sor ismételve van).

DEÁK FARKAS.

*) L. Nyr. XIII. 384.

AKADÉMIAI KÖNYVKERESKEDÉS

(KNOLL KÁROLY ÉS TÁRSA.)

BUDAPESTEN, A M. T. AKADEMIA ÉPÜLETÉBEN.

Folyó évi február hó közepén jelenik meg kiadásunkban:

RENDSZERES MAGYAR NYELVTAN KÖZÉPISKOLÁK SZÁMÁRA

1874

SZINNYEI JÓZSEF

A M. T. AKADEMIA TUDOMÁNYOS TANÁRSÁG TAGJA

Ára 1 frt 20 kr.

Bevezető szöveg a Magyar nyelv és nyelvtan című műhöz. A szerző, Szinnyei József, a Magyar Akadémia tagja, a nyelv és nyelvtan tanulmányait a középiskolák számára írta meg. A mű a magyar nyelv és nyelvtan tanulmányait a középiskolák számára írta meg. A mű a magyar nyelv és nyelvtan tanulmányait a középiskolák számára írta meg.

Bevezető szöveg a Magyar nyelv és nyelvtan című műhöz. A szerző, Szinnyei József, a Magyar Akadémia tagja, a nyelv és nyelvtan tanulmányait a középiskolák számára írta meg. A mű a magyar nyelv és nyelvtan tanulmányait a középiskolák számára írta meg.

Bevezető szöveg a Magyar nyelv és nyelvtan című műhöz. A szerző, Szinnyei József, a Magyar Akadémia tagja, a nyelv és nyelvtan tanulmányait a középiskolák számára írta meg. A mű a magyar nyelv és nyelvtan tanulmányait a középiskolák számára írta meg.

Bevezető szöveg a Magyar nyelv és nyelvtan című műhöz. A szerző, Szinnyei József, a Magyar Akadémia tagja, a nyelv és nyelvtan tanulmányait a középiskolák számára írta meg. A mű a magyar nyelv és nyelvtan tanulmányait a középiskolák számára írta meg.

ismertesse meg a növendékeket, azért az *Iskolai Magyar Nyelvtan* csak a *legfőbb, legfontosabb dolgokat foglalja magában*; a szerzőnek gondja volt rá, hogy a gyermekek elméjét olyasmivel ne terhelje, a mit még nem képesek megérteni. A nyelvtudománynak eddig elért eredményeiből bevett nyelvtanába annyit, a mennyit az iskolában tanítani lehet, *de mellőzött minden új és eddig még köllőleg meg nem állapított elméletet*. Nyelvtana módszeres könyv, melyet a nyelvtanítás kezdő-fokán alkalmas vezérfonalul lehet használni, kivált minthogy a szerzőnek előadása *oly világos, oly könnyen érthető, hogy a leggyengébb tehetségű gyermek is fölfoghatja*.

A február havában megjelenendő **Rendszeres Magyar Nyelvtan**, mely a középiskolák harmadik osztályának van szánva, a tantervnek és az Utasításoknak megfelelőleg, a nyelvtannak rendszeres áttekintését nyújtja, és három főrészt oszlik: hangtan-, szótan- és mondattanra. Magában foglalja mindazt, a mi az *Iskolai Magyar Nyelvtan* első és második részében el van mondva, csak hogy nem a mondatnani, hanem az alaktani kategóriák sorjában, és teljesebben, részletesebben tárgyalja a magyar nyelv tényeit, sajátosságait, mint az előbbi részek. A szerző, a mennyire lehet, mindenítt határozott szabályokat és útbaigazításokat ad, s a szabályokat a legmagyarosabb íróinkból vett példákkal illusztrálja. Ezen kívül figyelemzteti a növendéket a magyar nyelvben elterjedt idegenszerűségekre, hibás szavakra és magyartalan szólásmódokra. s minde-
nik mellé odateszi a helyette használandó helyeset, mert ő nem csak azt tűzte célul maga elé, hogy a nyelv rendszerével ismer-
tesse meg a tanulókat, hanem azt is, hogy megtanítsa őket: mikép kell magyarul beszélni és írni. A szaktanár urak bizonyára helyeselni fogják, hogy a szerző ezen praktikus célzt sem tévesztette szem elől.

Főtörékvése ebben a munkában is az volt, hogy a nyelvtanítást, illetőleg tanulást lehetőleg megkönnyítse, azért a lehető leg-
egyszerűbb nyelven, a legvilágosabb szavakkal adja elő a tárgyat.

A könyvnek nyomdai kiállítása is olyan, hogy az áttekintést nagyon megkönnyíti. A fontosabb dolgok nagyobb betűkkel, a mel-
lékesebbek apróbbakkal vannak nyomtatva. a példák dült betűkkel, a legfontosabb dolgok pedig kövér betűkkel vannak kitüntetve: a
ragok, név- és igeragozási minták táblázatosan vannak összeállítva.

Végül megjegyezzük még, hogy a szerző, tekintettel azon
tanár urakra, kik a magyar nyelvtannak mondatnani alapon való
tárgyalását nem tartják célravezetőnek, úgy írta *Rendszeres Magyar
Nyelvtanát*, hogy nem csak a harmadik osztályban, — melynek
tulajdonképen szánva van —, hanem némi kihagyásokkal már az
első és második osztályban is lehet használni.

Az alulírott könyvkereskedés kéri a t. szaktanár urakat: méltassák Szinnyi úr nyelvtanát szíves figyelmükre. Tiszteletpéldánnyal
szívesen szolgálunk a szaktanár uraknak, kik ebbeli kívánságukat
közlik velünk.

A mult esztendőben jelent meg, és már is számos iskolában használatban van:

ISKOLAI MAGYAR NYELVTAN

MONDATTANI ALAPON

KÖZÉPISKOLÁK HASZNÁLATÁRA IRTA

SZINNYEI JÓZSEF

EGYETEMI M. TANÁR

I. Rész. Az első osztály számára. Ára 60 kr.

II. Rész. A második osztály számára. Ára 40 kr.

*A nagyméltóságú Vallás- és Közoktatás-ügyi m. k. Miniszteriumnak
22338/1884 sz. rendeletével a gymnasiumok és reáliskolák hasz-
nálatára engedélyezett tankönyv.*

BIRÁLATOK

az

Iskolai Magyar Nyelvtan-ról.

I. Magyar Tanügy. 1884. 6. füzet.

SZINNYEI alaposan képzett nyelvész, ura a tárgynak, s egyuttal tapasztalt paedagogus is, ki *úgy* eszközeivel, mint *céljaira*l tisztában van; tudja mit, s miért tesz

SZINNYEI is mondattani alapon tanítja a nyelvet; de, mielőtt tényleg a mondathoz nyult volna, szíkségesebbnek látta a szók, szótagok és különösen a hangtan lényegének előre becsátását. Igy könyve a következő főbb fejezetekre oszlik: 1. A hangok. — 2. A mondatok. — 3. Az ige. — 4. A névszók. — 5. A szóképzés. A fejezetek fő és alrészeit czélszerűen megválogatott (20 db.) olvasmányok előzik meg, melyek közül 12 meseféle, 6 magyar és 2 görög monda. A tanítása menete az, hogy az olvasmányt előbb a célhoz képest elemzei, aztán pedig a szabályokat vonja le az elemzésből.

A szerző mint látszik, egészen a tantervhez alkalmazkodik s teszi ezt úgy, hogy a tanítandó tárgyból csak annyit ölel fel a mennyi az I. osztályban értékesíthető.

ismertesse meg a növendékeket, azért az *Iskolai Magyar Nyelvtan* csak a *legfőbb, legfontosabb dolgokat foglalja magában*; a szerzőnek gondja volt rá, hogy a gyermekek elméjét olyasmivel ne terhelje, a mit még nem képesek megérteni. A nyelvtudománynak eddig elért eredményeiből bevett nyelvtanába annyit, a mennyit az iskolában tanítani lehet, *de mellőzött minden új és eddig még kellőleg meg nem állapított elméletet*. Nyelvtana módszeres könyv, melyet a nyelvtanítás kezdő-fokán alkalmas vezérfonallal lehet használni, kivált minthogy a szerzőnek előadása oly világos, oly könnyen érthető, hogy a leggyengébb tehetségű gyermek is föl foghatja.

A február havában megjelenendő **Rendszeres Magyar Nyelvtan**, mely a középiskolák harmadik osztályának van szánva, a tantervnek és az Utasításoknak megfelelőleg, a nyelvtannak rendszeres áttekintését nyújtja, és három főrészcze oszlik: hangtan-, szótan- és mondattanra. Magában foglalja mindazt, a mi az *Iskolai Magyar Nyelvtan* első és második részében el van mondva, csak hogy nem a mondattani, hanem az alaktani kategóriák sorjában, és teljesebben, részletesebben tárgyalja a magyar nyelv tényeit, sajátosságait, mint az előbbi részek. A szerző, a mennyire lehet, mindenütt határozott szabályokat és útbaigazításokat ad, s a szabályokat a legmagyarosabb íróinkból vett példákkal illusztrálja. Ezen kívül figyelemzefi a növendéket a magyar nyelvben elterjedt idegenszerűségekre, hibás szavakra és magyartalan szólásmódokra, s mindehik mellé odateszi a helyette használandó helyeset, mert ő nem csak azt tűzte célul maga elé, hogy a nyelv rendszerével ismeresse meg a tanulókat, hanem azt is, hogy megtanítsa őket: mikép kell magyarul beszélni és írni. A szaktanár urak bizonyára helyeselni fogják, hogy a szerző ezen praktikus célt sem tévesztette szem elől.

Főtörekvése ebben a munkában is az volt, hogy a nyelvtanítást, illetőleg tanulást lehetőleg megkönnyítse, azért a lehető leg-egyszerűbb nyelven, a legvilágosabb szavakkal adja elő a tárgyat.

A könyvnek nyomdai kiállítása is olyan, hogy az áttekintést nagyon megkönnyíti. A fontosabb dolgok nagyobb betűkkel, a mellékesebbek apróbbakkal vannak nyomtatva, a példák dült betűkkel, a legfontosabb dolgok pedig kövér betűkkel vannak kitüntetve: a ragok, név- és igeragozási minták táblázatosan vannak összeállítva.

Végül megjegyezzük még, hogy a szerző, tekintettel azon tanár urakra, kik a magyar nyelvtannak mondattani alapon való tárgyalását nem tartják célravezetőnek, úgy írta *Rendszeres Magyar Nyelvtanát*, hogy nem csak a harmadik osztályban, — melynek tulajdonképen szánva van — hanem némi kihagyásokkal már az első és második osztályban is lehet használni.

Az alulírott könyvkereskedés kéri a t. szaktanár urakat: méltassák Szinnyei úr nyelvtanát szíves figyelmükre. Tiszteletpéldánynyal szívesen szolgálunk a szaktanár uraknak, kik ebbeli kívánságukat közlik velünk.

A mult esztendőben jelent meg, és már is számos iskolában használatban van:

ISKOLAI MAGYAR NYELVTAN

MONDATTANI ALAPON

KÖZÉPISKOLÁK HASZNÁLATÁRA IRTA

SZINNYEI JÓZSEF

EGYETEMI M. TANÁR

I. Rész. Az első osztály számára. Ára 60 kr.

II. Rész. A második osztály számára. Ára 40 kr.

*A nagyméltóságú Vallás- és Közoktatás-ügyi m. k. Miniszteriumnak
22338/1884 sz. rendeletével a gymnásiumok és reáliskolák hasz-
nálatára engedélyezett tankönyv.*

BIRÁLATOK

az

Iskolai Magyar Nyelvtan-ról.

I. Magyar Tanügy. 1884. 6. füzet.

SZINNYEI alaposan képzett nyelvész, ura a tárgynak, s egyuttal tapasztalt paedagogus is, ki úgy eszközeivel, mint czéljairal tisztában van; tudja mit, s miért tesz . . .

SZINNYEI is mondattani alapon tanítja a nyelvet; de, mielőtt tényleg a mondathoz nyult volna, szükségesnek látta a szók, szótagok és különösen a hangtan lényegének előre becsátását. Így könyve a következő főbb fejezetekre oszlik: 1. A hangok. — 2. A mondatok. — 3. Az ige. — 4. A névszók. — 5. A szóképzés. A fejezetek fő és alrészeit czélszerűen megválogatott (20 db.) olvasmányok előzik meg, melyek közül 12 meseféle, 6 magyar és 2 görög monda. A tanítása menete az, hogy az olvasmányt előbb a czélhoz képest elemezi, aztán pedig a szabályokat vonja le az elemzésből.

A szerző mint látszik, egészen a tantervhez alkalmazkodik s teszi ezt úgy, hogy a tanítandó tárgyból csak annyit ölel fel a mennyi az I. osztályban értékesíthető.

IV AKADEMIAI KÖNYVKERESKEDES (KNOLL KÁROLY ÉS TA.)

A nyelvtan vázát egészen fölépíti, de hagy még a további évekre is elég tenni valót

A czélt illetőleg, azt hiszem *egészen jó úton jár*. Gondosan összeválogatta mindazt, a mi lényeges és szükséges; ügyelt a berendezésnél az akadálytalan áttekinthetőségre, tanításait, szabályait pedig általában *oly egyszerű és könnyen érthető nyelven fogalmazta*, hogy a gyermeket schol semmi szükségtelen fáradságra, erőlködésre nem kényszeríti

Ez iskolai magyar nyelvtan sok szerencsével készült; valóságos (vagy nekem úgy vélt) hibái aránylag csekély számuak és könnyen megigazíthatók: olvasmányai mind eléggé naivak és érdekesek, előadása mindvégig könnyed, vonzó és jó magyar, szabályai pozitív természetűek és töblönyire jól sikerültek. *Szóval e kis könyv megérdemli, hogy a maga nemében nyereségnek nyúlárniúsuk s a közép és polgáriskolák figyelmébe minden legkisebb aggodalom nélkül ajánljuk.*

II. Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye. 1883/4. 10. füzet.

DR. SZINNYEI JÓZSEF jeles finnistánk, szintén a BUDENZ tanítványa, azon czélt tűzte maga elé, hogy az iskolákban használhatóbb módon adja elő az új irány tanítását. A czímbeu megjelölt munkája mind a tananyag, mind a beosztás tekintetében nem sokat tér ugyan el SIMONYI kisebb nyelvtanának legújabb kiadásától, de lényeges eltérései vannak a módszer szempontjából. Ez eltérések a következőkben foglalhatók össze.

1. A szabályokat nem egyes, össze nem függő mondatokból vezeti le, hanem apróbb összefüggő olvasmányokból. Összesen 20 ilyen olvasmányt vett föl az elméleti fejtegetések elé nyelvtanába, melyek mind prózai elbeszélések: állatmesék, népmesék, néhány a magyar ősmondákból s egy pár görög történeti monda.

2. *Előadásmódja általában vére világos*, a gyermekek fejlődő tehetségéhez mért. SZINNYEI elég jól le tud ereszkedni a gyermeki lélek álláspontjára s eléggé sikerül neki az elvont dolgokat is megértetni a 10—11 éves tanulóval. A tanítás alakja nála nem az úgynevezett közlő vagy dogmaticai, hanem inkább a kérdező, vagy heuristical. Igaz, hogy ezzel némileg a tanár dolgába vágott s a vezérkönyvek terére lépett át; de igaz az is, hogy a gyermek a könyvét is jobban megérti úgy, ha az nemcsak a szemlélet eredményét, hanem az egész szemlélődési processust is fölűinteti előtte.

3. SZINNYEI szerencsésen csoportosít sok oly összetartozó dolgot, melyeket SIMONYI a mondattani alap miatt szétszórva tárgyal.

. . . . Azt hiszem ennyiből is kitűnik, hogy *a szerző helyes czélt tűzött maga elé s ezt eléggé meg is közelítette*; mely körűlmény teljesen igazolja e könyv megjelenését s helyét mutat ki számára iskolai könyvtárolalmunkban. Nagy nyereségnek tartanám, ha e könyv azokat is megnyerné a magyar nyelvtanítás újabb, helyesebb irányának, a kiket a SIMONYI nyelvtanai nem tudtak meg nyerni. Ezért *szívesen ajánlom e nyelvtant*, melynek mint tudom, második része is nem sokára kikerül a sajtó alól, *tanártársaim becses figyelmébe.*

III. Nyelvtudomány és nyelvtanítás.

(HUNFALVY PÁLTÓL.)

„Előttém van az első rész, a középiskolák első osztálya számára, melyet érdemesnek tartok egy rövid ismertetésre . . . Ha SZINNYEI a középiskolák második osztályának egy hasonló nyelvkönyvet ír (a melyben azonban a névszóravezetést is teljesebben előadja), egy olyan mondatos nyelvtant nyújtana, mely előbbvaló volna a phrasisos nyelvtanoknál, s mely egyúttal az olvasókönyvet is pótolhatná a gymnasium első két osztályában.“

IV. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1884. febr. 23. 8. sz.

„SZINNYEI nyelvtana sokban különbözik az eddigi nyelvtanoktól. Tudunkkal ez az első nyelvtan irodalmunkban, a mely nem *úntatja a gyermeket holmi inuen-omian összeböngészett, szaggatott példamondatokkal, hanem érdekes és ügyesen összerálogatott kis olvasmányokban mutatja be a nyelvalkokat, ezzel érdekessé és vonzóvá teszi a nyelvtanítást.* Minden fejezet élén egy olvasmányt találunk, összesen húszat, nevezetesen állatmeséket, népmeséket, történeti mondákat a hunn, magyar és görög nép történetéből — a hogy a tantervben meg van állapítva — s ezekből szedi SZINNYEI példáit. *Örömmel üdvözljük ezen újítást, melyet kétségkívül minden paedagogus helyeselni fog.* A fejezetek élén álló olvasmányok mindig magukban foglalják mindazon nyelvtényeket, a melyeket a szerző az illető fejezetben tárgyal, és még sem lehet rajtuk észre venni, hogy grammatikai célra vannak szerkesztve, a mi a szerzőnek nem csekély érdemül róható fel és ügyes stilisztára vall. *Az eddigi nyelvtanoktól eltérőleg tárgyalja szerzőnk különösen az igeidők és határozók tudát, a magyar grammatikának két legnehezebb és legbonyolultabb részét; korántsem eredetiség-hajhászásból, hanem csak azon célból, hogy ezt a két homályos pontot kellő világításba helyezze.* Végre meg kell még említenünk, hogy a szerző *előadása oly világos, oly könnyen érthető, hogy a leggyöngébb tehetségtől tanuló is minden szavát megértheti és megjegyezheti.* *Szinnyei nyelvtana a magyar nyelvtudomány mai színvonalán áll, de a nyelvtudomány eredményeiből csak annyit vitt be az iskolába, a mennyit ott tanítani kell és lehet, és került minden tudókosságot és fölösleges szórásúhasogatást.* — Óhajtjuk hogy a kitűnő szerző mennél előbb közrebocsássa a második és harmadik részt (a rendszeres magyar nyelvtant) is, s addig is *melegen ajánljuk az előttünk fekvő első részt az illető szaktanárok figyelmébe.*“

V. Nemzeti Nőnevelés. 1884. márczius. III. füzet.

A napokban egy új magyar nyelvtan (illetőleg a teljes nyelvtannak csak első része, melyet azonban a második gyorsan fog követni) hagyta el a sajtót, SZINNYEI JÓZSEF fiatal tudósunk tollából; mely munkájával a szerző, úgy látszik, *eléggé jól rátalált a szeg fejére.* SZINNYEI, mint finnista, nagyon

VI AKADÉMIAI KÖNYVKERESKEDÉS (KNOLL KÁROLY ÉS TA.)

természetes, hogy teljesen azon tudományos alapon áll e munkájában, mint a melyen SIMONYI; de *munkája mégis haladást jelez iskolai magyar nyelrtanaink irodalmában.* E haladás abban áll, hogy a szerzőnek sikerült közelebb hozni a tudományos anyagot az iskola, s különösen az alsóbb osztályok tanulói lelki fejlettségének színvonalához. Ezt a sikert elérte a szerző az által, hogy 1. kellőleg megválogatta a tananyagot, kihagyván sok oly részletet, melyet nem talált alkalmasnak az alsóbb osztálybeli tanulók felfogásához; 2. az így megrostált és egyszerűsített tanítási anyagot igyekezett lehetőleg világosan s könnyű stílussal előadni; 3. a szabályok lehozásához nem példány-mondatok, hanem apróbb elbeszéléseket használ: állatmeséket, népmeséket, néhányat a magyar ősmondákból s egy pár görög történeti mondat. E szerint SZINNYEI nyelvtana terjedeleme tekintetében kisebb mint a SIMONYIÉ, mert ha lapjaik száma majdnem egyenlő is, a SZINNYEI-ében az egésznek mintegy harmadát az olvasmánydarabok képezik. Épen alkalmas rövidítés és egyszerűsítés az örökös túlterhelési láрма korában!

VI. Felső Nép- és Polgáriskolai Közlöny. 1884. április 1. 6. szám.

... Oly életre való törekvés van benne eddig nem tapasztalt mértékben kifejezve, a melynek célrajzútását mindnyájunknak óhajtanía kell. Ugyanis oly könnyedség nyilatkozik irányában, fejtegetéseiben, a lényegesek kiválasztásában, hasztalan nyelvészkedések mellőzésében, hogy e tekintetben elérte előszavában említett célját, azt t. i., hogy az eddigieknél legalább egyben-másban különöb nyelvtant írjon.

VII. Budapesti Hírlap. 1884. február 27.

„A mondattani alapon a középiskolák első osztálya számára írt első rész világosan mutatja, mennyit haladt magyar nyelrtanításunk ahhoz képest, mikor még nem is olyan nagyon régen, a SZVORÉNYI-féle grammatica legyőzhetetlen nehézségeiben megfenekelve anyanyelvünk tanulását tartottuk a világ legnehezebb feladatának. SZINNYEI nyelvtana olvasmányok olvasása közben kelti fel a tanuló figyelmét a nyelv elemeire, szabályaira, sajátosságaira, s így szólnán a tanulóval találkoztatja ki a nyelv történeteit. A tanuló így érdeklődni fog a tárgy iránt, s egész könnyedséggel ismeri meg anyanyelve minden csínját-bínját. E rendszer nem avval csúggeszti el a magyar tanulót, hogy neki még csak most kell magyarul tanulnia, hanem föltételezve, hogy a tanuló úgy is tud magyarul, kedvet szerez neki, hogy amely nyelven gondolatait kifejezi, azt öntudosan használja. SZINNYEI ezt a rendszert igen világosan, érthetően alkalmazza. Az ebben ez irányban első SIMONYI-féle nyelrtannal szemben határozott haladásnak tekinthetjük, hogy egyes mondatok helyett egész olvasmányokat szőtt könyvébe a szerző, továbbá, hogy a szabályok megállapítását megkönnyítette, hogy az állapot-határozók ismeretét a „képes helyhatározók“ révén érthetőbbé tette.“

VIII. Nemzet. 1884. febr. 24. 532. (54.) sz.

„Az eddigi nyelvtanoktól leginkább abban tér el SZINNYEI nyelvtana, hogy a nyelvalakokat nem egyes szakgatott példamondatokban, hanem összefüggő olvasmányokban mutatja be, a mivel kétségtávol sokkal élvezetesebbé teszi a nyelvtanítást az eddiginél. Eltér továbbá az eddigi nyelvtanoktól az igeidők és a határozók tárgyalásánál és sok egyébben is. Előadása oly világos, oly könnyen érthető, hogy a leggyengébb tehetségű gyermek is minden nehézség nélkül felfoghatja. A szerző kerülte mind azt, a mit az első osztálybeli gyermekek (kiknek e könyv szánva van) még nem foghatnak fel. Csakis a legfőbb dolgokra szorítkozott, mert a nyelvtanításnak ezen a fokon még nem az a feladata, hogy a nyelvnek teljes rendszerével ismeresse meg a tanulót. Ezt az első részt (melynek ára 60 kr.) nemsokára követni fogja a második és harmadik rész is. *A jeles fiatal tudós munkájának első kötete a szakkörökben élénk érdeklődést, sőt feltűnést keltett.*“

IX. Pesti Napló. 1884. febr. 24. 54. sz.

„Ismert nyelvészünk három kötetre tervezett nyelvtani művének az első része a középiskolai tanterv értelmében az egyszerű mondatról és a szóképzésről szóló tant fejteti, világos, könnyen érthető előadásban, SZINNYEI JÓZSEF a nyelvészet terén sokkal ismertebb, sem hogy nagy gonddal s a feladat szabatos számbacételével készült műve torábbi ajánlatra szorúlva. Nyelvtana módszeres könyv s alkalmas vezérfonalúl szolgál a nyelvtanítás terén. A nyelv különféle alakjait nem egyes szaggatott példamondatokban, hanem szakértelemmel kiszemelt apróbb olvasmányokban mutatja be s a munkát tanár és tanítvány egyformán sikerrel használhatja.“

X. Pester Lloyd. 1884. Febr. 27. Nr. 57.

„Die ziemlich allgemeine Ansicht, dass die vorhandenen ungarischen Schulgrammatiken nicht so beschaffen seien, wie sie die Schulkinder nach dem Mittelschul-Lehrplane und den demselben beigegebenen, den Gang des ungarischen Sprachunterrichtes genau bestimmenden Instruktionen bedürfen, hat die Abfassung dieser vollständig entsprechenden Schulgrammatik veranlasst, deren uns vorliegender erster Theil nach einer kurzen lautehrlichen Einleitung den einfachen Satz und die Wortbildung behandelt. Diese Grammatik unterscheidet sich von den bisherigen zumeist dadurch, dass sie die Sprachformen nicht in einzelnen abgerissenen Beispielsätzen, sondern in zusammenhängenden Lese-stücken vorführt, wodurch der Sprachunterricht unstreitig geniessbarer gemacht wird als bisher; ferner auch in der Behandlung der Verbalzeiten und Bestimmungswörter und manchem Anderen. *Die Darstellung ist so klar und leichtfasslich, dass sie selbst vom schwächstbegabten Kinde ohne Schwierigkeit begriffen werden kann.* Es ist Alles vermieden, was Kinder der I. Klasse, für welche dieser I. Theil bestimmt ist, noch nicht fassen können. Da der Sprachunterricht auf dieser Stufe den Schülern noch nicht mit dem ganzen System der Sprache bekannt zu machen hat, beschränkt sich derselbe zweckentsprechend auf die Hauptsachen.“

Azon városok, a melyekben

a Szinnyi J.-féle

„Iskolai Magyar Nyelvtan“

már használatban van:

Budapest, (öt középiskolában.)

<i>Alsó-Kubin</i>	<i>Kecskemét</i>	<i>Pozsony</i>
<i>Arad</i>	<i>Kolozsvár</i>	<i>Rimaszombat</i>
<i>B.-Gyarmat</i>	<i>Lugos</i>	<i>Rozsnyó</i>
<i>B.-Csaba</i>	<i>M.-Vásárhely</i>	<i>Sopron</i>
<i>Brassó</i>	<i>Nagy-Kőrös</i>	<i>Szatmár</i>
<i>Debreczen</i>	<i>Nagyvárad</i>	<i>Temesvár.</i>

LEGUJABB AKADÉMIAI KIADVÁNYOK.

- Ugor vagy török-tatár** eredetü-e a magyar nemzet? Hunfalvy Pál r. tagtól. 20 kr.
- Ujgöörög irodalmi termékek.** Dr. Tély Iván l. tagtól. 40 kr.
- Középkori görög** verses regények. Dr. Tély Iván l. tagtól. 30 kr.
- Idegen szók** a görögben és latinban. Dr. Pozder Károlytól. 50 kr.
- A csuvasokról.** Vámbéry Ármin r. tagtól. 30 kr.
- A számlálás módjai** és az év hónapjai. Hunfalvy Pál r. tagtól. 20 kr.
- Telegdi Miklós** mester magyar katechismusa 1562-ik évből. Majláth Béla l. tagtól. 10 kr.
- Káldi György** nyelve. Dr. Kiss Ignácztól. 50 kr.
- A Muhammedán** jogtudomány eredetéről. Goldziher Ignác l. tagtól. 10 kr.
- Vámbéry Ármin** „A magyarok eredete” czimü műve néhány főbb állításának bírálata, Barna Ferdinánd l. tagtól. Ára 60 kr.
- A nyelvfejlődés** történelmi folytonossága és a Nyelvőr. Ballagi Mór r. tagtól. Ára 20 kr.
- A magyarok eredete** és a finn-ugor nyelvészet I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálata megjegyzéseire. Vámbéry Ármin r. tagtól. Ára 30 kr.
- Finn-magyar szótár** Dr. Szinnyi Józseftől. Ára 3 frt — kr.
- A magyar kötőszók.** III. rész. Az alárendelő kötőszók II. fele. Irta Simonyi Zsigmond. Ára 1 frt 50 kr.
- Debreczeni Codex** — Gömöri Codex. Közzéteszi Volf Gy. l. tag. Ára 2 frt — kr.
- Magyar helyesírás** elvei és szabályai. III. kiadás Ára 10 kr.
- Nyelvtudományi Közlemények.** Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Budenz József. XVIII. kötet. 1 füzet ára 1 frt — kr.
- Tartalma. Felelet. Nyelvészeti észrevételek Vámbéry Á. „A magyarok eredete” cz. munkájára. II. közl. Irta Budenz J. — Votják nyelvtanulmányok. I. Idegen elemek a votják nyelvben. Irta Munkácsi Bernát. — Kisebb közlések.
- Komjáthy B.** Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Jegyzetekkel ellátva közzéteszi Szilády Áron. Diszkiadás hollandi papíron képekkel és initialékkal Ára 3 frt — kr.

Saját kiadásunkban megjelent:

- Nyelvtudomány** és nyelvtanítás. Tanítók és tanárok figyelmébe ajánlja Hunfalvy Pál. Ára 1 frt 20 kr.
- Budenz-Album.** Budenz J. XXV éves nyelvészeti működése emlékére. Kiadják tanítványai. Budenz J. arcképével. Nagy 8° 321 sűrűn nyomtatott lap. Ára 3 frt 80 kr.
- Iskolai magyar nyelvtan** mondattani alapon. Irta Dr. Szinnyi József I. és II. rész. A középiskolák I. és II. osztálya számára. Ára 1 frt. A nagymélt. közoktatási min. ur által a középiskolákra nézve engedélyezett tankönyv.
- Rendszeres magyar nyelvtan.** A középiskola felsőbb osztályai részére írta Dr. Szinnyi József. (Sajtó a.)

AKADÉMIAI KÖNYVKERESKEDEÉS

(Knoll K. és Társa)

Budapesten, az Akadémia épületében.

1885.

MÁRCZIUS 15.

MAGYAR NYELVŐR.

•••••

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

—————

XIV. KÖTET. III. FÜZET.

•

BUDAPEST, 1885.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

	Oldal
A helynevekben levő népetymológiáról. <i>Kúnos Ignác</i>	97
A „nek”-ragú név és a birtokszó. <i>Joannovics György</i>	102
A magyar-ugor szótár. <i>Munkácsi Bernát</i>	110
Olasz kölcsönszók. <i>Kőrösi Sándor</i>	118
Irodalom.	
1. Orvos-gyógyszerészeti Műszótár. <i>Csapodi István</i>	121
Adatok a nyelvújítás történetéhez. <i>Nagy-Szigethi Kálmán</i>	129
Helyreigazítások. Magyarázatok.	
1. Salavári. <i>Goldsiher Ignác</i>	130
2. „A számára”. <i>Lehr Albert</i>	131
3. „Férj”. <i>Szily Kálmán</i>	132
4. „Bonszók”. <i>Kispál Mihály</i>	133
5. „A lófuttatás néhány műszavá”. <i>Egy sportkedvelő</i>	134
6. „Eméng”. <i>Szarvas Gábor</i>	135
Aprólékok.	
1. Két új szótár	136
2. Utcakeresztelés	136
3. Tattatás, tettetés	137
Népnyelv-hagyományok.	
1. Hasonlatok. <i>Kasay Gyula</i>	138
2. Párbeszéddek. <i>Deák Farkas</i>	138
3. Népmesék. <i>Varga Imre</i>	139
4. Átkozódások, káromkodások. <i>Gadl Ferencz</i>	139
5. Szőlőművelés. <i>Csapodi István</i>	140
6. Balázsjárás. <i>Mórocz Emilián</i>	140
7. Tahó furcsaságok. <i>Zágonyi György</i>	142
8. Tájszók. <i>Katona Lajos</i>	143
9. Gúnynevek. <i>Spitzer Arnold</i>	144
10. Hegyfordulatok. <i>Spitzer Arnold</i>	144
11. Dülönevek. <i>Spitzer Arnold</i>	144

Megjelenik
minden hónap
15-én
három iuny
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SRKRESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Bukony-
utca 6. sz.

XIV. kötet.

1885. MÁRCZIUS 15.

III. füzet.

A HELYNEVEKBEN LEVŐ NÉPETYMOLOGIÁRÓL.

IV.

A népetymologiai átértelmesítéseket legtisztábban még az idegen alakok tüntetik szem elé. Eddigi adataink is jobbra másféle nép gondolkozása köréből valók, idegen organum illesztette hangcsoportokkal, idegen észjárás szülte fogalom alakulatokkal. Láttuk, hogy a szokatlan hangtömegekből mint elevenültek elé a magyarosdi alakok és hogyan értelmesedett új fogalommá a holtan hangzó betűhalmaz. Az idegen hangtömegnek magyar hangtömeggé, másodfokon pedig magyar szóvá kellett átalakulnia.

Mielőtt azonban tovább kísérnök e népi megértelmesítések grammatikális fokozatait, egy kérdés tisztába hozatalával kell még megpróbálkoznunk. Azzal a kérdéssel, hogy mit érez a nép nyelvtudata idegen és ennek folytán értelmetlen hangtömegnek? Már az első fokú átalakulásoknál az alaki népetymológiánál is volt rá eset, hogy a népi nyelvtudat még magyar szokat is idegen számba vesz, ha értelmüket vagy magyaros hangzásukat valami úton módon elvesztik (Ny. XIII:492). A tartalmi népetymológiánál meg éppen nem is az alak, hanem az alak tartalmatlanságán akad meg nyelvérzékünk; nem is az idegen hangsoron, hanem a hangsor érthetetlenségén. Hogy ez a jelentéstelen hangtömeg honnan került nyelvünkbe, vagy ha már benne is volt, hogyan vált azzá, nem a népetymologia dolga.

Magyar szókon is állhat hát elő a megértelmesedés művelete, ha eredeti értelmük kiveszett idő folytán a nép nyelvtudatából. Ily szóelhalásoknak különbözőnél különbözőbbek, tarkánál tarkábbak lehetnek az okai; szokatlan alak vagy idegenes hangzás nagy ritkán. Csak az első fokon, a

megmagyarosítás fokán, bajlódik az alakkal. De nem is jöhet számba a népetymologiai jelenségeknél, hogy idegen vagy magyar nyelv ivadéka-e az a szó, melyet a nép tudatosító ösztöne érthetővé gördített, vagy hogy az értelmesítés processusán kívül még más pszichikai momentum is működhetett közre. Idegennek veszi a nyelv szelleme mindazt, a mi előtte érthetetlen, noha az ő nyelvtestének a véréből való is; magyar szónak ismer el mindent, a mit csak megért, bármilyen nyilván való az indigenatusa.

Ezeket a rokon idegen szókat vesszük ezuttal szemügyre, mintegy függelékül ama merőben jövevény alakok mellé, melyek a népetymologiai átalakulások második foka köré csoportosultak. Számuk, nagyon természetesen, emezekét meg sem közelíti. Idegenné csak nagy kivételesen válhatik magyar szó, vagy ha fogalmastul elavult, vagy pedig ha tulajdonnév félévé válik és tulajdonnevekkel kerül kapcsolatba. Néha még akkor is, ha tulon tul való a kelendősége. A régibb *-falva*, *-fala* végű helynevek jó része ma már többnyire *-favá* zsugorodott össze, a nélkül, hogy eredeti értelme csak valamennyire is megmaradt volna a nép tudatában.

Idegen számba mennek mindenek előtt az elavult és így értelmük vesztett szóalakok. Az élő nyelvtudat nem érti többé néhai szavát és azon mód appercipálja őket egy alakilag hozzája közel eső kifejezéssel, mint akár a tiszta idegent. Az értelem összefüggése még csak szóba se kerülhet, pusztán elavultat kell megújítania. De szólaltassuk az adatokat.

Havas *elvének* azaz „Havason tuli“-nak nevezte hajdanta a magyar tul a Havasokat, de csak addig, a míg az *elve* szót megérthette. Mikor jelentése halványulóba kezdett menni, az alak is változásnak indult. Részben az elülső szó asszimiláló hatása, részben pedig az utána járult rész szokásosb kapcsolata, a mai Havasalföldet teremtetten helyébe. Ugyan ez az *elve* szó lappang még az *Erdély* (Erdő-elve), sőt némelyek szerint a *Székely* (Szék-elve) szóban is, csak-hogy a jelentése vesztett fogalom, nyilván az *-ély*, *-ely* végű nevek analogiájára, ezuttal emilyen alakot öltött. Még ennél is kihaltabb szava a magyarnak az *egy*, *így*. Valamikor „szent“-et jelentett és e jelentésének világos nyoma is

maradt még az oklevelekbeli *Egykő* németül *Heiligenstein* nevű helységben. A később nemzedék azonban, hogy a feledésbe ment szó jelentését valahogyan meg is magyarázza. *Hegykő*t alakított belőle. Nyoma maradt még e szónak az *egyházban* is, de már szintén nem „szent“-et, hanem „egy“-et értünk rajta, sőt ma napság már *szent-egy-házról* beszélünk. *egyvedül* idvezítő, *egységes* vallásra magyarázzuk Müller M. felolvasásai. ford. Simonyi. — Szintén elavult, csak tájbeszédben ha itt-ott még hallható a *séd* szó, melyet már Kresznerics is tájszónak jegyzett fel „rivulus, fluentum, bächlein“ jelentéssel. Egy helyneves kapcsolatát a *Hidegséd*et, ennek is megőrizték az oklevelek, horvát lakosai pedig még mai nap is annak ejtik. De már a magyarok nem tudták elég érthető magyarázatát adni a szó utójának és a horvát eredeti kiejtéstől eltérőleg, a hol így is meg amúgy is mindegy. *Hidegséggé* fagyasztották. Ny. Közl. VII:113. — Hasonló módon homályosult el az *aszó* is, melyen a régi magyarok „völgy“-et értettek. Még inkább elhomályosodhatott, sőt összezavarást is támaszthatott tulajdonneves kapcsolatokban, hol még a társszó is befolyhatott újonti megértelmesezésére. Így vált lehetővé, hogy ma már széltüben Szarvas~~sót~~ németül még *Hirschthal*, meg Hosszu~~sót~~ Koro hallatnak velünk, a hol régebben Szarvas~~szó~~, meg Hosszu~~szó~~ rejtőzött. — A tornamegyei *járda* ósrégies alakjából sehogysem tudott a nép valami értelemfelét kiokoskodni, fogta és *járda*t kerekített ki belőle.

Földrajzi elnevezésekből, melyeket szintén ide lehetne foglalnunk, több elavultat eleveníthetnénk még fel. Lugossy jegyezte fel a következőket. „Csillag“-ot jelentett valamikor a *húgy* szó, sőt a nép még ma napság is „Darvak *húgyrát*“, „Eke *húgyrát*“ szemléli a csillagos égen. A szót természetesen többé meg nem érti, más kapcsolatban más szóval jóval ismeretbellel keverzi össze, így hogy a többek közt „Szep aszony *húgyrát*-hoz is eljár értelmet meríteni. Ipolyi: Myth. 352. RMK. I:355. — A „*lactea*“-t meg Sándor István szótára is „fejér *húgyrát*“-nek fordítja, de már a néphagyomány így regéli *fejérhúgy*-ről, hogy *fejér húgy* jönnek. UjMM. V. évf. I:61. Ezáltal a szó jelentése inkább homályos mint elavult. Hasonlóan a *tejsav* szóhoz, melyről az *ca* csillagára ismer a székely nép. Benedek: Székely tánd 84.

Kihalt szó értékűek még azok a magyaros hangzású elnevezések, melyek részint idegen tulajdonnév eredetet sejtetnek velünk, részint még ismeretlen származásúak. Ép úgy érthetetlenek a nyelvtudatnak, mint akár az előbbiek és ép oly módon alakulnak át érthetőkké is. Csakhogy amazoknál megállapíthatóbb az eredeti alak és kimutathatóbb a népetymologikus átváltozás. Bizonytalanságban vagyunk, hogy vajjon a *Büd* helységből előszalajtott, vagy pedig a *bőjti* boszorkány rémisztgette-e először népünk lelkületét. — Más alkalommal meg szintén Ungot *Berket* járatna velünk a csalóka közkiejtés, ha ép az Ung tőszomszédsága *Bereg*-megye nem juttatna célhoz. Közmondássá merevültében *bereknek* domborodott ki formája és így csapzott el közel eredetétől oly kétes messzire. — Ép oly megvilágítása az értelme felejtett névnek, mint a XVII-ik századi költőé, a ki *Föllegvár* tartományába röpté képzeletét az elmohosodott *Fülek* vára alól. RMK. III:459.

Még szokottabb módja a jelentés elváltozásoknak, ha élő és ismeretes szók alakulnak át szintén élőkké és ismeretesekké. Az effajta elváltozásoknak, illetve felcseréléseknek többnyire alaki hasonlatosság a szülője. A hosszú más-salhangzók némelyikét a népkiejtés sok helyt *r*-es részre bontja pl. *talló* és *tarló*, *saccsol* és *sarczol*. Ép így változott át *Csallóköz* is *Sarló* alakura. RMK. II:381. Közel járó hasonlatosság változtatta *Fehéregyházát* *Feriházára* és egyéb földrajzi elnevezésekből véve példát, *siket* ér vezeti félre a *sikér* eret Ny. IX:125, és *szőke* víz hódítja magának a nagyváradi vidékiek *Székely* vizét.

De nem mindig áll módunkban a kettős alakok elsőbbjére és eredetibb formájára rámutathatni. Néha az egyik a járatosabb néha a másik, sokszor csak az írásból mutathatjuk elé párját, máskor maga a közkiejtés is ingadozik. Az effajta átalakulásoknak van a legbonyolultabb története. Bereg megyében pl. *Fedelesfalvának* is *Földesfalvának* is emlegetnek egy helységet, egyformán magyarosan és egyaránt érthetően. Eredetük mellett egyik sem vall különösebben, akár a *Fönlak*, melyet Kor. *Fénlakkal* igyekszik ragyogóbbá tenni, vagy akár *kerellő*, melynek *kerülő* párja adott értelmesebb hangzatot. A legtöbb esetben egyik sem látszik eredetibbnek, hanem mindketteje egy közös idegen forrás-

ból ihatta az élet vizét. E mellett szólnak a még nem eléggé érthető *koczkó*-s a már értelmesebb *koczkaszállás*, a kevésbé ismerős *kopor* és a hangzatosabb alakú *kapor*, a biharmegyei *Szókány* és a neki jelentésedett *Szökefalva*. Ilyennek tetszik még a beregmegyei *Macsola* és az illeszkedettebb *Mocsolya*, az egyaránt elterjedt *Gyülevész* és *Gyüleviz*, melyeket még Kor. *Gyülevic*nek hangoztat. Ugyanolyan elváltozás, a milyen a régiek *özönvíze* és *özönvésc*. Hogy, hogynem egy *Kurtakér* nevű helység is egyet fordított érthetetlen voltán, s lett belőle *kurtakér*; hasonlóan *Kurraháthoz*, egy nagy kunsági szántóföld nevéhez, melyet még a tisztesség tudóbbak *karahát* néven neveznek Ny. I: 230.

Máskor meg csak az ortográfia áll útjában a kettős alak megszüntetésének. Vagy a kiejtés lehetett hatással a szó jelölése módjára, vagy pedig a hagyományos írásmód dermedtett a szó alakján. Egyaránt hallunk *Hód*- és *Hold*-mezővásárhelyet, a nélkül hogy akár a kiejtés, akár a megszokás szentesítette volna vagy az egyikét vagy a másikat. Van úgy is, hogy már a régiségben kezdődik az összezavarás, az ide-oda ingadozó írásmód, mint a mai *Százhalom* példája mutatja, mely már a régi nyelvben is *Zacalom*, *Zazholm* alakúnak mutatkozik. A történet tanúsága szerint a *száz*oknak kellene e névben nyomát látnunk, de az ortográfia, mely a régi írásmódot egyúttal a kiejtésbe is átvitte, csak is *Százhalomról* akar hallani Ny. V: 391. Hasonló tévedés adott a *Szfhalom*nak is alakot. E név előrészét már a névtelen jegyző zavarta össze azzal a magyarázatával, hogy a honfoglaló magyarok a *Szfhalmon* táborozva lombsátorokat készítenek és innen nyerte Szfhalom nevezetét. A névtelen világosan a *szín* (schoppen, schirmdach) szóra gondolt a *szén* (carbo) helyett Ny. V: 391.

A tudatosabban működő nyelvösztön néha még magyarázatát is keresi ez átalakulásoknak. És e magyarázatos jelenségekkel egyúttal ama határához közeledünk a nép szellemi működésének, mely az eddigi, úgy nevezhető öntudatlan népetymológiát a tudatostól, a megokoló népetymológiától elválasztja. Átmeneti alakjaink még emide is amoda is elnyulnak. Ortografikus eredetű pl. a *Hadház*, *Hatház* név, melyet majd emigy irunk majd amugy ejtünk,

mindegyikét öntudatlanul. A tudatosító nyelvösztön azonban mindegyikére keresett igazoló történeteket és hol az ősi *hadakozások* egyik emlékét látja benne, hol meg csak gúnyolódásként említi, hogy „*hat ház nem falu*“. — Somogy-nak egy helysége *Szölömdl* nevet kapott, de az utórész elavulta folytán *Szolimánra* is keresztelte még a kegyeletes emlék. Azzal okolta meg a késő nemzedék a hite hagyott nevet, hogy Szigetvár ostromakor itt lett volna Szolimán sátora felütve. — Határjelző adataink legérdekesebbje *Nevetlen* falvának a története. *Dedköt* a népkiejtés sok helyt *gyáknak* hangoztatja, lett hát *Diákfalvából Gyákfalva*. De hogy mi módon keletkezett a *gyák* szónak gyakran való összezavarásából a falunak *Nevetlen* neve, a következőkép jegyezte fel a Krónika. Szatmár körül van egy *Nevetlen* nevű falucska, melynek eredetét egy arra utazó kocsisa így magyarázta meg: A falut eredetileg *Diákfalvának* hitták, ebből áztán *Gyákfalva*, *Gyakfalva* lett. Mivel pedig *gyakni* azon a vidéken csunya jelentésű szó, a nép e nevet mellőzte és így kezdett szólni: *Nevetlenre* megyek. Íme a nép aesthetikus érzete Ny. II: 187.

KÚNOS IGNÁCZ.

A „NEK“-RAGÚ NÉV ÉS A BIRTOKSZÓ.

III.

A birtokszó egyezésének régi cikksorozatomban meg nem oldott egy-két kérdése a visszatérő névmásra, a személyragos számnévre, számnévmásra, kérdő és visszamutató névmásokra vonatkozik. — Mindez alakok, *nek* nélkül állva, kétségtelen birtokosok; és így a birtokszó is, — első és második személyükhöz, s a többes-számi jelentésűek számához nem alkalmazkodva, — mindig csak egyes számra mutató, harmadszemélyi ragot vesz föl; pl. A *magam* pénzt költöm. Járj a *magad* lábán. *Maga* ura ő. Kitelik ez a *magunk* (*magatok*, *maguk*) vagyonából. — Csak egy-ünk (*kettőnk*, *hármatok*, *nyolczuk*) titka. Mindkettőtök sebe veszélyes. — Mindnyájunk kívánságát teljesíti. Többetk (néhányatok) feladata ez. — Melyikünk tanácsát kövesse? Hányatok szava dönt itt? — A melyikünk terve a legjobb

lesz, az fog stb. Annyi itt a nézet, a *hányatok* szavát hallom.

De *nek*-kel állva már különböző szerepet visznek e szók. Két osztályba soroztam őket.

Az első osztályba ezek tartoznak: *egy* (*egy-ünk*, *egy-etek*, *egy-ük*); és az *ik*- végűek: *egyike*, *másikunk*, *melyitek?* *hányadikunk?* *hatodiktok*, *némelyikünk*, *akármelyikük* stb. Ide értendő az *ik*-essel egyjelentésű forma is: *melyönk?* *melyőtök?* *egyönk*, *egyötök* stb. *) — Az *egy* magától érthetőleg, a többi pedig a tárgyakat külön-külön kiemelő, egyedítő *ik*-nél fogva mindig csak egyes-számú harmadik személyt jelöl. A birtokszó ennél fogva *nek*-es formájukkal szemben is csak egyes számra mutató harmadszemélyi ragot vesz föl; pl. Birtokossal: *Együnknek* (*egyikünknek*, *egyönknek*), *mindegyiteknek* (*mindegyötöknek*) az érdeke forog szóban. Valamelyiteknek a székét foglaltam el (tehát: *egynek* a t. k.). Dativussal: *Melyikünknek* (*melyönknek*) van igaza? Csak minden *harmadikunknak* akad párja a tánczban. *Egyiteknek* (*egyötöknek*) fájt a foga. *Némelyiküknek* (*némelyikének*) nem esik terhére.

A második osztályba esik mind a többi, u. m. *magam*, *magad* stb.; *mindnyája*, *mindnyájunk*, *mindnyájatok* stb., és így tovább: *mindannyitok*, *valamennyiük*; *mindkettőnk*, *mind a hármatok*, *mind a tízük* (*szászuk*, *ezrük* stb.); — továbbá a tőszámok *kettő*-től végig; és egypár határozatlan számnév: *hány*a? *hányunk?* stb. *sokunk*, *kevesünk*, *többetek*, *néhányatok*, *néhányuk*, *valahányuk*; — tagadólag: *semelyikünk*, *semennyiték*, *sehányuk* stb. — A függőben hagyott kérdések ezt az osztályt illetik.

Az egyik kérdés ez volt: Az ilyen (másodosztálybeli) névszó csak *nek* nélkül állva birtokos-e, vagy: *nek*-kel is alkalmas e szerepre? pl. *magadnak* a 100 frtja; *hármunknak* a készpénze; *mindnyájótoknak* (v. *mindannyitoknak*) a becsületéről van szó.

A másik kérdés ez volt: Minthogy e szók, — a többük e részben eltérő *magam* névmást ide nem számítva. — az egybirtokú személyrag föl vételével, többes-számi je-

*) „hisz *melyőnk* nem ismeri?” (Arany. Arist. ford. A lovagok. 87. l.)
„még hozzá se vetne *egyőtök* is”. (Ar. u. az. A darázsok 207—208.)

lentésők mellett is megtartják az egyes szám, és egyúttal (a főnévvel szorosan egybekapcsolt) harmadik személy formáját, — a melyhez is az ige mindannyiszor hozzástmúl (hányunk? hármunk. mind a négyetek, mindnyájuk stb. indul): nem következik-e ebből a dativusukra vonatkozó birtoknévnek kétféle ragozhatása: Tízünknek sem lesz itt több dolgunk; de így is: Tízünknek sem lesz itt több dolga. Elment az eszetek, mint látom, néhányatoknak; de így is: Néhányatoknak (többeteknek, mindannyitoknak) elment az esze. —? Még akkor, csekély számú adataim alapján azt állítottam, hogy az ilyen névmás, ha birtokos, nem vesz föl *nek* ragot; ha pedig dativus, mindig csak névmásul (nem főnévül is) működik; és így a rá vonatkozó birtoknév nemcsak számban, hanem személyben is egyezik vele mindannyiszor. A szabadabb mozgás lehetőségét egyébiránt már akkor sem zártam ki, és a végeldöntést további kutatástól tettem függővé. Lássuk tehát:

I. A *nek* fölvétele kérdésében (a birtokosra nézve) megszüntetem szabályom merevségét. Igaz ugyan, hogy sokan valódi hézag-töltőnek használják ezt a ragot; oda is ragasztják, a hova nem kellene; pedig jó azt kerülnünk, a hol csak lehet. De a hol nem lehet? A *nek*-es szóra ez esetben mindannyiszor dativust fogjunk rá? Hogy e névmásokat ez a rag meg nem fosztja birtokos mivoltuktól, hadd mutassák a következő példák:

„(Forma, mód, ajak — — —) Mintegy magamnak része benne“ (Kisf. Sánd. Az emberszilynek örvényei. Ujabb nemz. könyvt. 859.). „(Mindennek a' mit látsz — —), Váramnak és magamnak asszonya (Vörösmarty. Várnász. U. ott. 960). (Ellenségednek védője) s tenmagadnak vádolója akarsz lenni?“ — „(édes nemzetem) — — — és magadnak oltalmára kössünk kardot a pogány ellen“ (Zrinyi Mikl. A török áfium ellen való orvosság. U. ott. 203). „Magunk magunknak veszedelmét ne keressük“ (Régies. Révai nyt. 363). — „(Más esetekben bizonyos külső relatióinkat kívánjuk megváltoztatni — — —), ott mint barátjai vagy ellenei a rénynek és valónak, itt m. barátjai v. elleni ennmagunknak“ (Kölcsey F. mind. munk. V. köt. Engel' aesthetikai töredékei. 20). „— — — de inkább maguknak mutatását (keresik)“ (Régies. Révai nyt. 363). „a

melyre akkor kiszalad mind a kettőnknek lelke“ (Csokonai Állatok beszélgetése. 575). „(Fellepként borítja) Mind kettőnknek búját“ (Csok. Esdeklés. 781). „Ecce! hol jár mind kettőnknek esze“ (Vas. Ger. Parlagi képek. I. 33). Néhányunknak a haszna, eziünknek a kára. Többeteknek — nem tagadom — ellenzésével találkozott. Beiktattuk tiltakozását mindnyájuknak v. valamennyiüknek v. mind a harminczüknek. „(És a hont fentartó atyák epedése) Mindnyájunknak lelkét bizony nem emésztí“ (Pompéry. A telivér. 5).

Látni ezekből (kevés kivétellel), hogy vagy a birtokszó nyomosítása, vagy valamely szó, néha egész mondat közbeszúrása, majd a birtokszó előretétele, és nem egyszer a kötött forma eszközli az ilyenféle birtokosra nézve is a nek fölvételét. Magától érthető, hogy e ragot ott, a hol használatára szükség nincsen, márcsak a jóhangzás szempontjából is kerülnünk kell; és hogy e részben a versmérték és rythmus követelményének is megvan a maga határa. Hogy mikor kell és mikor nem kell a birtokosnak a nek, megmondja régi értekezésem IV. cikke (299—302).

II. Az e névmások dativusával találkozó birtokszó — a magam névmásével találkozót ide nem értve — szintűgy tágabb körben mozog, mint a minőt akkori dolgozatomban kijelöltem részére. Kétségtelen ugyan, hogy a mely dativusban benrejlík a nekem, neked stb., azzal okvetetlen egyezik a birtokszó személyben és számban; pl. Sorsunk függ tőle (nekiünk) mindnyájunknak. — Gyakran ki is van téve a személyragos nek; pl. Tinektek, jól tudom, mindnyájótoknak van annyi befolyástok. — De ebből épen az következik, hogy az olyan dativus, a melyben nem lappang, vagy nem okvetetlen lappang a nekem, neked stb., tisztán csak főnévül szerepel (a mely mindig csak harmadik-személyű): és akkor csakis ez lehet a kérdés: Az ilyen dativusnak egyes, vagy többes számára mutató (harmad-személyi) ragot vesz-e föl a birtokszó? — Már hónapokon át egyre kergetem e különféle dativusokat, és csak itt-ott találkozom egyikével-másikával. Pedig tisztába kell hoznunk minden előfordulható alakjuk ügyét. Hisz a csak néha-napján használatos szerszámnak is mindig jó karban kell lennie. Ráakadtam egypár útbaigazító adatra, a melynek nyomán, — számbavéve egyúttal a kérdéses névmások illetőleg szám-

nevek tudvalévő sajátságait is, — a következő eredményre jutottam:

1. A *magam* (*magad maga* stb.) visszatérő névmás abban különbözik szóban forgó társaitól, hogy a többest csak egyféle, t. i. szorosan vett névszói alakja jeleli: *magunk dolgozunk*, *magatok dolgoztok* stb. (ellenben: *hárman*, *sokan dolgozunk* stb.) —; továbbá: dativusától mind a három személyben elválaszthatatlan a *nekem* stb. —; mindannyiszor is egyezik vele a birtokszó személyben és számban; pl. (A fiaim vagyona illetlen maradt); de *magamnak* mindenem oda veszett „... *magamnak* ugyan nagyobb részem (Hordoztatik széllal az magas egeken“ (Zrinyi. Szigeti veszedelem. Újabb nemz. könyvt. 192.) — — *magamnak* is Oly édes ömlik el pilláimon“ (Arany. Arist. ford. A darázsok. 203). Most *magadnak* vásik a fogad rá. (Most tudom a közös czégtetket); de *magadnak* ezelőtt máskép hangzott a firmád. Sok munkátokba került az *magatoknak* is. (A gyermekük föl sem veszi); de *maguknak* ugyancsak nehezükre esik. — Tehát nem: *Magamnak* terhére vagyok, hanem: Terhemre vagyok *enmagamnak*; nem: *Magatoknak* rendben a szénája, h: — — szénátok (pedig *magam* más szerkezetben eredeti birtokos; pl. A *magatok* szénája rendben van); nem: *Maguknak* nem jutott eszébe, h: — — eszübbe.

2. A birtoknévnek személyben és számban egyezését szintügy megkívánja a) a személyragos számnevek közül a részlető (partitiv) jelentésűek dativusa. Ezek: *Mind a kettőnk* (*mindkettőnk*), *mindkettőtök* stb., *mind a hármunk* (*tízünk*, *százunk*) stb. —; továbbá: *mi-kettőnk(nek)*, *ti-hatatok(nak)* stb.) —; b) a személyragos számnévmások közül az egész mennyiséget (egyetemesen) jelelők dativusa. Ezek: *Mindnyájunk*, (*mindnyájatok*, *mindnyájuk*, *mindnyájja*), *mindannyink* stb., *valamennyink* stb. — Példák:

„(Igy a farsang jó napjaiban) *Mind a kettőnknek* részünk van“ (Kaz. Fer. level. Berzsényivel. Kiadta Kaz. Gáb. 1860-ban. 219. l.)*) *Mi-kettőnknek* más a feladatunk. Hát *ti-hárma-toknak* nem fér a fejetekbe? *Mind a hármuknak*

*) A Bajza J. és Schedel F.-től 1842-ben „Kaz. F. ered. munkái“ cz. szerkesztett kiadásban (K. F. lev. Kis Jánoshoz. II. k. 196) ez áll: „*Mind a kettőnknek* része van“; — nézetem szerint nem helyesen.

meggyűlt a bajuk vele. „Az álomból mind kettejüknek eszikbe jutott minden“ (Kriza. Vadr. Szép Palkó. 402.). Mindkettejük keze ügyébe esik. — Mindnyájunknak nem teheti kötelességünké. Jusson eszetekbe mindannyitoknak. Valamennyiüknek az lesz a jutalmuk. Mindnyájának nagyon fájt a foga rá.

Ez alakokat azért tettem külön rovatba, mert a visszaterő névmástól a többi közt abban is különböznek, hogy alanyesetük többesét is egybirtokú személyrag jeleli: Mind a hármunk, — — *tok* stb., mindnyájunk, — — *tok* stb. érzi; ellenben: magunk érezzük, magatok érzitek, maguk érzik. Továbbá még azért is tárgyalom külön e névszókat, mert jó magyarságú dolgozatokban egypár olyan mondatot találtam, a melyben az efféle dativus többesének harmadik személyére vonatkozó birtoknév egyes számra mutató raggal áll: Mindannyiuknak nehezére esik. Mindkettőjüknek elég oka volt később stb.“ (Horváth Mih. kisebb tört. munk. Frater György élete. IV. 10).

Emezeknél talán nincs is teljesen kizárva az a kérdés, havajjon: mindegyikök dativusa többesétől minden körülmény között, és így a harmadik személyben is elválaszthatatlan-e a személyragos *nek* többesének a fogalma, így: (nekiék) mindkettőjüknek elég okuk volt stb. —, vagy (permissive) elválasztható: mindkettejüknek elég oka volt stb. —? De az elméletet vajmi gyakran megczáfolja a gyakorlat; a logikát az élet. A számban nem-egyeztést feltűntető egypár adat, a számban egyezés eseteinek végtelen sorával szemben, korántsem, elegendő arra, hogy kétségtelen nyelvtényül állítsam ide; mint szemembe ötlő mozzanatot azonban czélszerűnek tartottam fölemlíteni. Az e 2. alatti szabályt, magatói érthetőleg, fentartom teljes épségében.

3. Ugyanezen számnevek az illető személyeket különösen kiemelő szóktól (*mind* v. *mind a* (kettőnk), *mi* (hármunknak) *ti* (nyolczatoknak) stb.) meg nem határozva, hanem pusztán állva így: *kettőnk*, *kettőtök* stb. *tiük*, *százatok* stb.; továbbá a határozatlan számnevek: *sokunk*, *számostok* stb., *többünk* stb., *kevesünk* stb., *néhányunk*, *ennyink*, *annyink* (*annyitok* stb.) kétféle jelentésűek; és így a dativusuk sem hat egyformán a birtokszó egyezése folyamatára, jelesül: ha tisztán csak mennyiséget jelöltetünk velök, rá nem mu-

tatván az illető személyekre, akkor csak főnevek gyanánt állnak a mondatban, és a birtokszó nem egyezik velők se személyben, se számban; ellenben: ha a számmal együtt az illető személyeket is ki akarjuk tüntetni, akkor az ilyen névszó, ugyanazon alakjában partitív jelentésüvé válván, kizárólag névmásképen szerepel, és a birtokszó személyben és számban egyezik a dativussal.

A kérdés itt mindig csak ez: Az első, második, harmadik személyben megemlíttettek egytől-egyig bele vannak-e értve, vagy sem? Ez: *tizünk* lehet a. m. *mi tizen*, de jelentheti azt is hogy: *tizen közülünk*; *néhányatok* a m. *ti néhányan*, és annyi is m. *néhányan a ti körötökből*. „(Csatasorban erős férfiak állnak) Őrt ellenem a kijáratokon: S *kettejök* épen, mint stb.” (Ar. Arist. ford. A darázsok. 224.) Itt *kettejök* = *ketten közülök*; a következőben pedig: (Ez a Pál meg drágálatos öcsce)! Sok bajom van *kettejökkel*! a számnév am. *velők kettejökkel*, v. *ezzel a kettővel*.

Sőt még itt sem éri végét az értelem különbözősége. Ime a következők: *az én egyem, a te kettőd, az ő hatja*; *a mi hármunk* stb. —; *ez az egyem* (*egyőnk, egyőtök*); *ilyen v. olyan kettőnk*, (*tizetek, harminczuk* stb.) csak abban térnek el a pusztán állóktól, hogy birtoknévi természetöknél fogva minden körülmény között főnévül állván, csupán csak számot jelölnek; pl. (Egy jószágatok jelzalognak nem elegendő); de *a kettőtök* együttléve kifutja majd. — Az effajta dativusnak is épen így változhatik a jelentése, és e szerint változik a rá vonatkozó birtoknévnek is a ragozása. Példák:

Csak számra értve.	Személyekre is értve.
(Nem szükség ezt mindnyájunkkal közleni); elég. ha <i>egyőnknek</i> , vagy <i>kettőnknek</i> adod tudtára.	<i>Kettőnknek</i> mégis <i>tudtunkra</i> adta.
<i>Tizünknek</i> vagy akár <i>húszunknak</i> is elég dolga lenne itt.	<i>Ötünknek</i> most annyi itt a <i>dolgunk</i> , a mennyi ezelőtt <i>tiznek</i> volt.
(Engem meg téged ez nem tántorít); de <i>sokunknak</i> borsószik a háta tőle.	Borsódzott ám a <i>hátunk</i> <i>töb-bünknek</i> .

- Ílát *a mi* bölcs *ötünknek* Hármunknak ez volt a külön-
(öt-ös bizottság) mi a vé- véleményünk.
leménye?
- (Nem nektek). — más kettő- K e t t ő n k n e k jutott az eszünk-
tőknek jutott eszébe. be; (gondoltok is ti vele!).
- (Mindannyitokra úgysem szá- V o l t annyi esze*ték* néhány-
moltam); csak is néhány- *toknak*, hogy stb.
- Ennek a hárm*atoknak* már Most egyszerre megfájdult a
nem fáj a feje (meghaltak). feje*ték* hárm*atoknak*.
- Mikor ez annyi*uknak* nem fér Ennyi*üknek* együttvéve sincs
a fejébe! hitel*ük* ottan!
- (A hányan itt lesznek épen); (Most csak övele meg az öcs-
akár tiz*üknek* is kiteszem csével volt dolgom); hanem
a szűrét! ugyancsak a körmükre ko-
pintottam kettej*üknek*.

A birtokszónak a harmadik személy többesére mutató ragja márcsak halványan tünteti ki az illető személyeket; de csak kitünteti ez esetben is.

4. Ezek: *hányunk?* *hányatok?* stb.; *a hányunk, a mennyink* stb. —; *sehányunk, semennyink* stb. dativusban állva is csak egyes számra mutató birtoknevet kívánnak: *Hányunknak* nem volt az terhére? *Hányatoknak* akad majd pártfogója? *A hányuknak* csak volt valami kis vagyona, (mind koldus most). *Sehányuknak* se lesz haszna belőle. — Ide iktatom a szintén többes-jelentésű *egymás* szót, mint a melynek dativusával szemben azonmódon szerepel a birtokszó: Szemére hányja v. hányják egymásnak. Mindig tudtára adjuk (adjátok) egymásnak.

5. A személyragos infinitivusról sem kell vala megfeleltkezni. Hisz olyan dativussal szokott az együttjárni, a melyhez még pillanatnyi kétség sem fér. Hogy mikor kell a határozatlan módnak a személyrag, arról itt már nem szólhatok. Annyi bizonyos, hogy a mikor személyragos, mindannyiszor nyomról-nyomra jár a birtokszó ösvényén; pl. Ezt mindnyájunknak tudnunk kellene; nem pedig: — tudnia kellene; a mit egy különben jó magyarságú könyvben olvastam.

A 3) alatti dativusok példái sorában egy idézetem sincs. Legkésőbb fogtam ehhez a részlethez. Nem csoda tehát, hogy egy ilyen alakra sem akadtam olvasás közben. De az elsorolt példák elég szokottan hangzanak; nem is hiszem, hogy a később majd fel-feltűnő nyelvtények valamelyike meghazudtolja az e példáimban szereplő birtoknevet; mert az itt a kérdéses-számnevek és számnévmások kétségtelen sajátosságaihoz van szabva. — Ezek azok, a mikkel a régi értekezésemben meg nem oldott kérdéseket most tisztába igyekeztem hozni.

JOANNOVICS GYÖRGY.

A MAGYAR-UGOR SZÓTÁR.

A hang-megfelelés esetei a szóközépen és szóvégen.

Magánhangzók: hangszín.

Minden tudomány körében található „perpetuum mobile“-féle problémák, azaz nehéz kérdések, melyek végül is csak abban az igazságban lelhetik megoldásukat, hogy megoldásuk lehetetlen. Ilyen természetűnek tűnik az ugor összehasonlító hangtanban a hangszín kérdése is, vagyis hogy minő kritériumok határozhatnák meg az ugor alapnyelvi alak magánhangzóját a nyíltság (vagy zártság) foka szerint. Ha a magánhangzót legváltozékonyabb elemnek mondhattuk a szó hangtestében, úgy viszont a hangszínt a magánhangzó jegyei közt tarthatjuk legkevésbé állandónak. Ismeretes körülmény, hogy e tekintetben mily széles fokban szoktak már dialektusok is eltérni (zürj. *va* víz, *ma* méz: *votj. vu, mu*), hogy pár századnyi idő elégséges a hangszín-fokozat teljes áthaladására (magy. *maga*, v.ö. HB-beli *mugának*), sőt hogy a nyelvnek egyazon fejlődési fokán is előfordulhatnak egymás mellett igen távol eső hangszínű változatok (magy. *hallad-*: *kullog-*). Ilyen hangsajátságtól alig lehet elvárni, hogy eredeti állapotát a nyelvtörténet teljes folyamán keresztül (az alapnyelvtől az önállóan kifejlett nyelvek mai fokáig), nem hogy épségben, de akár csak fölismerhetőleg is megőrizze. Nem lehet tehát megütköznünk rajta, hogy a Szótár is — noha az ugor alapnyelvi alakoknak lehetőleg teljes reconstruálását egyik fel-

adataul tüzi ki — a hangszín kérdését egyáltalában kirekeszti vizsgálata köréből, megelégedvén azzal, hogy a magánhangzót hangrendileg meghatározta ($\alpha = a, o, u, l$; $\epsilon = \ddot{a}, e, i, \ddot{o}, \ddot{u}$). De hát vajjon a „lehetetlenség“ tételét mondjuk-e ki kérdésünkre? Pusztán a hangszín általános természetéből s az ugor nyelvek adatainak általános értékéből indulva ki, bizony eléggé megokolt volna ilyen vélemény is; mielőtt azonban igazsággá erősödhetnék, gondosan latba kell vetnünk minden egyes adat tanúságát s minden körülményt, mely esetleg ellene szólhat. S itt figyelemre méltó, hogy a nyelvtudomány más ágaiban, pl. az indogermánságban is, a hangszín — minden változékonysága ellenére is — kisebb-nagyobb biztossággal meghatározható, noha a nyelvek rokonsági foka nem sokkal közelebbi, mint az ugor nyelveké. Lehetséges továbbá, hogy midőn az adatok tanúságai rendesen a legnagyobb mértékben elűtnek egymástól, egyes esetekben mégis különös körülmények (pl. jelentés, időmérték, hangkapcsolat) folytán egybehangzó vallomás jön létre, vagyis hogy néha mégis megmaradt az eredeti állapot a hangszín tekintetében is. Végül ott, hol a teljesen szabatos meghatározás nem eszközölhető, még nincs kizárva a megközelítő, kevésbé szoros meghatározás lehetősége, sőt ennek hiányában még az alapos hypothesis is tudományos értékű. Mindezek a következő feladatot szabják jelen fejezet tárgyául: vizsgálandó, mennyiben lehet az ugor alapnyelv, vagy esetleg a belőle származott kisebb nyelvegységek alakjaiban — általában, vagy egyes esetekben — a magánhangzó hangszínét meghatározni. Evvel együtt meg lesz világítva egy másik kérdés is, hogy t. i. minő hangszín-változatokat lehet az ugor nyelvekben ősz eredetűeknek tekintenünk.

Az összehasonlító nyelvkutatásnak egyik sarkalatos axiomája, hogy rokon nyelveknek azonos tüneményei azonos eredetűek, illetőleg egy közös alapnyelvi sajátságoknak képviselői. Ennek alapján bátran állíthatjuk a hangszínre is, hogy azon esetben, ha reá nézve minden ugor nyelv, vagy legalább az ugorság nagyobb része egybehangzólag tanuskodik, — alapnyelvi eredetű; vagyis ha pl. ezen egyező alakokban: magy. *atya*, oszt. *ata*, *azi*, vog. *aže*, f. *ati* (schwiegevater), mord. *ata* (senex), cser. *ata*, *ači*, lp.

ačče | magy. *szű*, mord. *suks*, cser. *šukš*, lp. *suoks*, vog. *suor*, *sou*, f. *sukse* (hókorcsolya) ugorságszerte csak *a*, illetőleg *u* hangszínt találunk, az nem pusztán esetlegesség műve, hanem legalább is annyit bizonyít, hogy az *atyá*-nak megfelelő alapnyelvi alak nyiltabb hangzójú (azaz *a*, esetleg *o*; de nem *u*), míg a *szű*-é zártabb (azaz *u*, esetleg *o*; de nem *a*) volt. Nyomatékkal emeljük ki a kevésbbé szoros „nyiltabb” és „zártabb” jelzőket; ezekkel t. i. arra akarunk utalni, hogy tekintve a hangszín változékonyságát, azt az alapnyelvi magánhangzóban csak úgy határozhatjuk meg valamennyire biztosan, ha a meghatározás keretében legalább is két hangszín-fok eshetőségét vesszük fel (jelesül az alakokban közösen mutatkozó, uralkodó hangszín-fok mellett még a hozzá legközelebb állót is). Noha tehát pl. az *atya* szónál, az ugor nyelvek egyező vallomása szerint, kellő valószínűséggel állíthatnók, hogy a megfelelő alapnyelvi alaknak *a* volt a hangszíne: mégis biztosabb lesz a meghatározás, ha az *o* hangszín eshetőségét is felvesszük és kevésbbé szorosan csak annyit mondunk az illető hangzóra, hogy „nyiltabb” hangszínű volt. Látni való, hogy az ugor alapnyelvi alak hangszínének ilyen módon csak két meghatározása lehetséges u. m. nyiltabb (= *a*, *o*; vagy *ä*, *é*, *ö*) és zártabb (= *u*, *o*, vagy *i*, *ü*, *ö*) s ez is csak akkor, ha az ugor nyelvek tanúsága egyik vagy másik irányban egybehangzó. Ez utóbbi pont, t. i. az egybehangzóság a hangszín változékonyságából kifolyólag, természetesen akkor is felvehető, ha esetleg az ugorságban általánosan uralkodó hangszín mellett egy két nyelv még a szomszédos hangszín-fokot is feltünteti; mondhatjuk pl. a magy. *húgy* urina, f. *kuse*, cser. *kuž*, vog. *kuš*, zürjP. *kuš*, lpF. *guž* id. alakok alapján, hogy az alapnyelvi alak magánhangzója *u*, esetleg *o* volt, noha a lappnak egy másik dialektusában *kožža* és az osztjákban is *χos* adatokat találunk. Az említett feltételeknek megfelelő adatok:

a) melyekben az uralkodó hangszín *a* s így az alapnyelvi alak magánhangzója *a*-nak, vagy *o*-nak vehető:

a t y a: oszt. *ata*, *azi*, vog. *aže*, f. *ati*, mord. *ata*, cser. *ata*, *ači*, lp. *ačče*.

a n y a: oszt. *aŋa*, *anki*, vog. *angu*, mordE. *nič-aŋa* (schwiegermutter).

ár (pretium): f. *arvo*, lp. *arvo*, vog. *ärteł-* (schätzen), oszt. *artala-* (kosten), zürj. *artal-* (denken), mord. *arse-* id.

varjú: f. *varekse*, mord. *varsi*, *varaka*, osztlrt. *varhaj*, zürj. *varš* (habicht) | osztS. *urši*, lp. *vuorča*, vogL. *vuarp*.

lap (fläche): f. *lappoa*, mord. *lapa*, cser. *lapa*, zürj. *lapa* | osztB. *lopsax*: l. an teller.

vall- (fateri): mord. *val* (wort), f. *vala*, lp. *vale* (eid).

kast: f. *kasta-* rigare, lp. *kastas-* humidus, mord. *gaste-* (bemocskolni).

csap-: f. *tappa-*, mord. *tapa-*, votj. *čapkt-* (schlagen), zürj. *čapkt-* (werfen) | lp. *čuoppe-* (hauen).

b) melyekben az uralkodó hangszín *u*, minélfogva az alapnyelvi alak magánhangzója *u*-nak, vagy *o*-nak vehető:

szú: mord. *suks*, cser. *šukš*, lp. *suoks*, vog. *suor*, *sou* (vermis), f. *sukse* (hókorcsolya).

úsz: f. *ui-*, mord. *uje-*, vog. *uj-*, osztj. *us-*, *ūd-*, zürj.-votj. *uj-*, lp. *vuoje-* | cser. *ej-*, *ij-*, *aj-*.

nyúgod-: f. *nukku-*, mord. *nuva-*, *nuvse-* (schlummern), zürj.-votj. *dugdt-* (aufhören), vogL. *huntlayt-* ruhen | lp. *nokke-* (schlummern).

fúj: mordE. *puva-*, cser. *pu-*, vogL. *puo-*, vogB. *pül-*, osztlrt. *pü-*, *püm-* (blasen), f. *puhku-*, *puhu-* (spirare) | osztB. *polt*, osztS. *pög*, zür. *pölat* id.

húgy (urina): f. *kuse*, cser. *kuž*, vog. *kuš*, zürjP. *kuž*, lpF. *guž* | oszt. *χos*, lp. *kožža*.

torok: HB. *turxukat*, oszt. *tur*, vog. *turr*, f. *kurkku* (kehle, gurgel), mord. *kurga* (mund), votj. *kvara* (e h. *kuara*) stimme | zürj. *gorš* (kehle), lp. *karas*, *kirs* id.

kutya: mord. *kutka*, *kutlu* (kutyaöltyök), vog. *kuša*, votj. *kuča* (kutya), zürj. *klél* (catulus).

Hogy az alakok olyan egybehangzóságánál, minőt az elősorolt adatokban észlelhetünk, kellő nyelvészeti biztossággal határozható meg az alapnyelvi hangszín — világosan bizonyítja azon tény, hogy ugyancsak ezen adatok egy része túl az ugarság körén még más altaji nyelvcsaládban is megtalálható, s a mi igen föltűnő, ugyanazon hangszínnel. Ismeretes, hogy a törökségben is vannak *ata* pater, *ana* mater, *čap-* (*čab-*) caedere alakok, melyek a magyar

atya, *anya* és *csap*- szók alapnyelvi másainak felelnek meg; a *kutya* szóval is bátran egybevetethetők alapnyelvileg az alt. *kučuk*, csag. *küčük*, kaz. *küčük* 'der junge hund'; hasonlóképpen a *szű*-val (föltéven, hogy alapnyelvi alakja *sanga*, mint *nyű* = *flenge*, s mint az egyes nyelvek hosszú magánhangzóiból is sejthető (a magy. *szűnyog* alapján felvehető, elavult **suňak* (v. ö. csag. *sunak* bremsé, *siňek* fliege). A *lap*, *varju*, *nyúgod*- szóknak ismét a szamojéd nyelvágban vannak hangszínelileg egyező másai. Mind az idézett adatokban az uralkodó hangszín egységes s alapnyelvileg annál biztosabban meg volt határozható, minthogy e meghatározás a szomszéd hangszín-fok eshetőségét is felvette. Ezekén kívül még egész sereg másnemű adat van, melyben szintén van uralkodó hangszín, csak hogy nem egységes, hanem a hangszín-fokozat két szomszédos tagjára kiterjedő, pl. magy. *vaj*, vog *vaj*, *vaj* (fett, salbe), mord. *vaj* (butter), *oj* (oel), f. *voi*, lp. *vuoj*, votj. *vaj* (butter), oszt. *vaj* (fett), melyben az uralkodó hangszín nyitabb (csak *a* és *o*; de nem *u*) és magy. *tud*-, f. *tunte*- (sentire), cser. *tušt*- (erraten), mord. *soda*-, votj. *tod*-, zür. *töd*- (e h. *tod*-), lp. *tobdi*- (sentire, cognoscere), melyben az uralkodó hangszín zártabb (csak *u* és *o*; de nem *a*). Ezekben az alapnyelvi hangszín pusztán valószínűségi fokon határozható meg, illetőleg nem azon biztossággal, mint olyan adatokban, hol az uralkodó hangszín egységes; emitt a tévedés csak úgy lehetséges, ha föl vesszük, hogy az egész ugarság pusztá véletlenből két fokon át haladt volna alá vagy fel (*u* vagy *a* felé) biztos nyomok látszata nélkül, míg amott elég a tévedésre, ha a mondottakat csakis egy fokra vesszük fel. Mindenesetre könnyebben megtörténhetett, hogy pl. az ugor *tanda*- 'sentire, scire' szónak esetleges *tand*-féle hangszíne véletlenül minden ugor nyelvben legalább egy fokkal zártabbá (*o* vagy *u*-vá) lett, mint az pl. hogy az *úsz*- szónak esetleges alapnyelvi *aj*- gyökéből mindenütt véletlenül két fokkal zártabb *uj*- hangszínnű alak fejlett. Az alapnyelvi hangszín tekintetéből hypothetikusán meghatározható adatok (pusztán a magyar alak elősorolásával) a következők:

a) melyekben az uralkodó hangszín zártabb, azaz *o* és *u*: *odu*, *olvas*, *ólom*, *orr*, *oz* (az); *új*, *újj* (digitus); *kosz*; *hol*- (hal-), *hom*-lok, *homuv* (hamu), *húgy* (stella) és *hó*, *húny*-.

*húr, húsz; jó (bonus), jó (fluvius); tó, toll, tosz-, tud-, tűz, domb, dorgál-, dug-; szokoszt- (szakad-, szakaszt-), szok-, szomorú, szűr-, sor, csomó; nyúl-, nyuszt; pofa, por; fog-, fon-, vol- (val-, vagyok); mo: most, monnó (ma, majd), mony, mos-, múlt-, muszol-, mutat-; ló, lom (pruina), hom-lok, lúd || aluv- (olt-), halad- (v. ö. kullog-), hall-, három, hat, ház (honn); lucasz, száj, szárad- (sorvad-). nyal-; fa, mar-. Az utóbbi esetekben a magyar (a *nyal-* és *ház* adatoknál még a vogulosztják) alakok kivételével az egész ugarságban csak *o*-t és *u*-t találunk; ámde számba kell vennünk, hogy a magyar *a* részben csak újabb időben változott el *o*-ból (mely hangfejlődésnek még sok nyoma látszik a HB-ben), továbbá hogy *a* hangszínnel még változatok is találhatók. Különben egy nyelv eltérése az uralkodó hangszíntől, mint a fentebbi adatokban, úgy itt sem lényeges.*

b) melyekben az uralkodó hangszín nyiltabb, azaz *a* és *o*: *ad-* (*od-*), *agyar*, *akad-*, *szál*, *száll-* (v. ö. cser. *šo-* és *šupervenire*), *gyalog*, *vissza*, *váll*, *bandsa*, *rajt*, *napa*, *vaj*, *láp* | *kap*, *hályog*, *bal*, *apa* (kevés nyelvben *a* hangszínnel).

c) A magashangú tövek hangszíne szintén csak ezen valószínűségi fok szerint határozható meg, minthogy nem találunk egyetlen egy adatot sem, melyben az uralkodó hangszín akár csupán *i*. akár csupán *ä* lenne. Az *i* hangszín kizárásával (vagy legfeljebb igen csekély körű szerepével) pusztán *ä*, *e* (*ö*) hangzókat mutatnak fel a következők: *kész* (kéz). f. *käte*, lp. *käta*, *kieta*, cser. *ket*, mord. *käd*, *ked*, vog. *kat*, *kat* (hangmélyedéssel e h. *kät*), oszt. *kēt*, *kat*: *katl*-fogni; zür.-votj. *ki* (— *kej*, *kel*, *ked*), cserM. *kid* | *tél* (tél), cser. *tele*, vog. *tel*, *teli*, *tal*, osztIrt. *tede*, *tēt*, zürj.-votj. *töl*, *töl*, mordE. *tele*, mordM. *tala*, osztB. *tal*, f. *talve* (hangmélyedéssel e h. *täle*) | továbbá a magy. *kengyel*, *kéreg*, *kés*, *jég*, *tev*-, *szeg*-, *néz*, *nyél*, *fej*, *fél* (oldal), *fest*-, *ő*, *menyül*-, *lé*, *elő*, *ev*- (enni) | *tele*, *szel*-, *fél*-, *vezet*-, *mell*, *meny* (nurus), *lebeg*-, *él*-, *egér*, *iz* (membrum) szóknak rokon nyelvi másai.

Kimondhatjuk tehát vizsgálatunk eredményeképen, hogy az ugarságban is van módja az alapnyelvi hangszín meghatározásának. Igaz ugyan, hogy e meghatározás általában csak megközelítőleg lehetséges s így is aránylag nem sok esetben, s nem egyenlő fokán a bizonyosságnak: mindamel-

lett, azt hisszük, van annyi értéke, hogy ezentúli vizsgálatainkban számba vehetjük, illetőleg a határozatlan (*a* és *e*) magánhangzók mellett külön jellel kifejezzük (pl. ilyen formán: ug. *vaj*, *vuj* = *vaj*, vagy *voj* 'fett, butter' | ug. *tanda*, *tunda* = *tonda*-, vagy *tunda* 'sentire, scire' | ug. *kede*, *küde* *käde*, vagy *kede* 'manus'). Meg kell még ezekhez jegyeznünk, hogy azon esetekben is, midőn az alapnyelvi magánhangzó hangszíne az adatok különbözősége miatt meg nem határozható, a kisebb nyelvegységekben sokszor már lehetséges a meghatározás; ez adatokban pl. f. *kala*, mord. *kal*, cser. *kol* (magy. *hal*) | f. *maksa*, mord. *maksa*, cser. *mokš* (magy. *máj*) | f. *happame*, mord. *šapama*, *čapamo*, cser. *šapa*, *šopa* (magy. *savanyú*) | f. *sala* (clandestinus), mord. *sala* (stehlen), cser. *šola* (fur) = magy. *tol-vaj* bátran mondható, hogy a déli ugor nyelvág alapalakja nyiltabb (*a*, *o*) hangszínű volt.

Feleletet adhatunk ezek után ama kérdésre is, hogy melyek voltak az ugor alapnyelvnek hangszín-különbözetei? Kétségtelenül meg voltak a közös alakokban kimutatható *a*, *o*, *u* és *ä*, *e*, *i* hangszínnemek. Ezeken kívül az ugarságban még a következő magánhangzók fordulnak elő: *a* a magyarban és vogulban — zártabb hangszínű *a* | *ø* = mélyhangu *e* az észten és votjában | *i* = mélyhangu *i* a mordvinban, zürjén-votjában, osztjában és dialectice (hegyi cser.) a cseremiszen | az *ö* és *ü* sincsen meg minden nyelvben; hiányzik a mordvinban, lappban s csak igen ritkán található dialectice a vogul-osztjában; a zürjén-votjában az *ö* gyakori, de az *ü* csak kevés példából ismeretes. Arra nézve, hogy mit tartsunk ez utóbbi magánhangzók eredetéről, utbaigazítást nyújthatnak a többi altaji nyelvcsoporthoz, melyekben az *i*, *ö*, *ü* magánhangzók szerte használatosak. Ujabb keletűeknek kell tehát az ugarságban is az *a*, *ø* vocalisokat tartanunk (az utóbbi közép hang az *a* és *o* között s a magyarban általában belőlük keletkezett), míg az *i*, *ö*, *ü* hiányzását egyes nyelvekben a közugor hangkészlet fogyatkozása magyarázhatja meg. Hogy az *i* a finnben, magyarban és lappban is meg volt valaha, bizonyíthatja az ezen nyelvekben gyakori hangtörés, vagyis midőn mélyhangú tőszótagban minden észrevehető mássalhangzó befolyás nélkül *i* (*e*) mutatkozik (l. példákat reá múlt cikkünk-

ben). Az *ö* és *ü* egykori szerepének nyoma a mordvin, lapp stb. nyelvekben az *o* és *u*-féle hangmélyedés adataiban mutatkozik (l. u. o.), sőt talán még közös keletkezésűnek is vehető néhány példában, mint: ősz autumnus, f. *syksy*, mord. *šoks* (e h. *söks*), oszt. *sūs*, *sus* (e h. *sūs*) | ől sinus, f. *sylc*, cser. *šülö* (orgyia) | tő (töve-t), f. *tyve*, cser. *tüng* s a személyes névmásokban, melyek több ugor nyelvben *o* hangszínnel (mord. *mon*, *ton*, *son* stb.) mélyhangúak. Az ugor alapnyelvi hangszínfokozat e szerint a következő: *a*, *o*, *u*, *i* | *ā*, *c*, *ō*, *ū*, *i*.

... A magánhangzók fejezetével befejezzük immár ezen cikksorozatot is. Korántsem mintha a benne kitűzött feladatot megoldottnak tekintenők — hiszen egészben véve még az első résznek a hangtani tárgyalásnak is csak kisebb felével foglalkoztunk s még legalább is két tekintélyes fejezet (a szóközépi egyszerű mássalhangzóké s mássalhangzó-csoportoké) volna hátra kiegészítéséhez — hanem mivel e folyóirathoz képest már is igen aránytalan cikkünk terjedelme s más részről feladatunk természete, tárgyunk viszonyai, különösen a vele kapcsolatos kérdések sokasága sehogy sem tűrik meg a szűk mederbe való szorítást. Ismertük ugyan feladatunk nehézségét még mielőtt megoldásához fogtunk volna; de valójában az mégis csak később nyilatkozott, később tűnt ki, hogy a Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár kritikai ismertetésének valamivel többet kell, hogy magában foglaljon, mint más hasonló dolgozatnak. Rendesen a kritikai méltatásnak alapjában csak annyi a teendője, hogy a tudomány, vagy művészet ismert törvényeit viszonyítsa az egyes művekhez; de hol vannak az ugor összehasonlító nyelvészetnek ismert törvényei, hol az előtanulmányok, melyekre utalni lehetne? Minden egyes pontnál, melyet vizsgálat alá fogtunk legelőbb is azon szükség merült fel, hogy a reá vonatkozó alapigazságot, vagy mondjuk bár törvényt megállapítsuk; mert csak ezután lehetett a kritika feladata szerint ezen törvényt a Szótárban talált minden egyes adatra vonatkoztatnunk. Így történt, hogy munkánknek okvetetlenül ki kellett bontakoznia az eredeti feladat szűkebb korlátaiból s a Szótár kritikai ismertetése céljából a Szótáron alapuló összehasonlító nyelvészeti tanulmányá fejlődni. — Máskülönbeh azt

hisszük, hogy munkánk ilyen töredék alakjában sem épen eredménytelen, legalább nem egyik főczélját tekintve, hogy t. i. az érdeklődők figyelmét összehasonlító nyelvészetünk több kérdéses pontjára ráirányítsa. Jöjjenek immár az avatottabbak a méltó munkához!

MUNKÁCSI BERNÁT.

OLASZ KÖLCSÖNSZÓK.

VI.

Tallán. — ol. *italiano* : olasz.

Tata. — Bergamóban és Romában (Trastevere) *tata*: apa. A közolaszságban, de meg Velenczében is megváltozott a szónak értelme: *tata*: nőtestvér, *tato*: fitestvér. — A *tata* szó tudvalevőleg latin hagyománykép maradt meg az olaszban (Vall.); János pápát, ki árvaházat építtetett Rómában, *Tata Giovannin*ak hívták az árvák. Hogy mégis csak olasz, nem pedig latin kölcsönszónak tartjuk, annak az az oka, mert sokkal valószínűbb, hogy a családi élet érzelmi világának körébe tartozó szó nem holt, hanem élő nyelvből származott át.

Tempósan lépdegél; **tempózik**: tréfálkozik, bolondozva késleltet valamit. — Az első szólásmódban *tempo* „tactus“-t jelent, mely értelme — úgy látszik — az olasz *a tempo* „kellő időben“ kifejezésből vált ki; a milánói dialektusban *temp* „időn“ kívül „rhythmust“ is jelent. **Tempósan** lépdegél tehát annyi mint *a tempo*, dobszóra, taktusra, a kellő időben lépdegél, azaz kényesen jár, mórlikálja magát. A második szó, **tempózik**, egy velencei frazissal függ össze: *aver bon tempo*: bohóskodni, tréfálkozni. A denom. -z képző magyar polgárrá avatta a latin *tempus* ivadékát.

Tenta, ténta, tinta. — vel. *tenta*, ol. *tinta* tinctura. festék és suviksz; mil. *tínka* litográfiához való tinta. Molnár Albert csak *téntá*-t, *tenta*-edényt ismer, de *tintá*-ról semmit sem tud. Ha összevetjük e jelenséget egyéb szavainkkal melyeket különböző vidékeken hol *c*-vel, hol *i*-vel ejtenek: azt találjuk, hogy MA. lelkiismeretesen feljegyzí a különböző alakokat: *esmet*, *ismét*; *esmer*, *ismer*, *ösmer*; *esmegint*.

ismegint; *estráng*, *istráng*; ellenben *istálló* csakis *i*-vel fordul elő s nincs *estálló*. Ha tehát a *tenta* mellett használatos lett volna a *tinta* alak is, MA. bizonyosan feljegyezte volna; a miből ismét az következik, hogy a magyarban a *tenta* alak az eredetibb s így nem származhatott a német *tintéből*, hanem a vel. *tentá*-ból. A szónak eredeti „tinctura” jelentése megmaradt a magyarban is, *kalapostinta* szóban. Hogy a vel. *tenta*, ol. *tinta* a *tingere* „mártani” igéből származik, melyet aztán a barbár latinság is átvett *tincta* alakban (Duc.), azt talán fölösleges is megemlíteni.

Tombola. — ol. *tombola*, római *tommola*. Az olaszok szenvedélyes játékosok. Nem is múlik el nagyobb népünnep nyilvános tombolajáték nélkül. Ilyenkor a főtéren, szabad ég alatt folyik a tombolázás. Magas emelvényen áll a bíróság; egy kerékkel hajtható, rostélyokkal ellátott hengerben vannak a számok s az egész népség — minden egyes szám kihúzása előtt — izgatottan nézi, mint fordul a kerék, hogy görögnek, hogy hányják a bukfenczet a számok. A számoknak eme gördülésétől, bukfenczhányásától kapta nevét a játék: *tombola* a *tombolare* igétől származik, melynek jelentése: buk fenczet hány, fejfelé lefelé esik (Tomm.).

Torta. — ol. *torta*. Diez szerint a latin *torta*-ból származik, mely a *torqueo* „fordítok, behajtogatok” igének participiuma lévén, a torta eredetileg olyas süteményt jelentett, „a mit összehajtogatnak”. A régi olaszok tortája tehát palacsintamódra készülhetett. Már a Vulgata is ösmeri a *torta* szót, de mindig *panis*-szal köti össze (Diez).

Torzsa. — vel. *torso* káposztatorzsa, almacsutak, kukoricacsutka; ol. *torso* ugyanazon jelentésű, de ezenkívül még „emberi test törzsöke (a nyaktól a lábakig)” és „csonka szobor” jelentése is közhasználatú. *Torso* Diez szerint gör. *θῦρσος* „schöszling”-ből származik. — A magyar *torzsá*-ban az olasz szó végső *o*-ja *a*-ra változott, mint a *pálya*: *palio* kölcsönszóban; az *o* előtt álló sziszegőnek nem kellett megváltoznia, mert a velencei a sziszegőket selypítve ejti: a közolasz *sz* hangot *š*-nek, *z* hangot *ž*-nek ejti s így a magyar a *toršo* szót *torzso*-nak hallotta.

Traffikál: titkolózik valakivel, többnyire csalás céljából. — Az olaszban *traffico*: kereskedés; ebből szár-

mazik — német kölcsönvétel útján — a magy. *trafik* szó. A *trafikál* igét azonban csakis az olasz *trafficare* „kereskedni“ igéből vehettük. Az olasz infinitivus-képző helyébe az idegen szókat magyarosító *-ál* képző lépett, mint ká n tál: *cantare*, prédikál: *praedicare*, lamentál: *lamentare*. — A *trafikál* szónak a föntebb említett jelentésen kívül egyéb értelemárnyalatai is vannak, melyek jobban megközelítik a kölcsönadó olasz szót; pl. mindig együtt *trafikálnak*: „rendesen előre megbeszélik a teendőket, hogy egyöntetűen járjanak el“, mint két kereskedő, kik hosszabb megbeszélés után közös megállapodásra jutnak: összetrafikálták a dolgot: „előre megállapították az eljárás módját, a többinek tudtán kívül“.

Trombita. — A lat. *tuba*-ból hangfestő módon keletkezett a *tromba* „cső, tölcsér, nagy trombita“ (Diez). Ennek kicsinyítője, a *trombetta*, már olasz képzés. Az *i:e* hangváltozásra nézve v. ö. igenyes: egyenes, szilíd: szelíd, sitit: setét. Ilyenformán a közolász *trombetta* a magyarban *trombittá*-vá vált volna, de éppen ez bizonyítja, hogy nem a közolász alakból, hanem a velencei *trombeta* szóból vettük a mi *trombitán*-kat.

Tulipán, tulipánt. — vel. *tulipan*, ol. *tulipano*. A perzsa *dulbend*, *turban*-ból származik s csak Európában vált tulipánná (Diez). A nasalison végződő szót könnyen megtoldja a magyar egy járulékmássalhangzóval, pl. *furfang*: *furfan*(te), *rozmaring*: *rosmarin*, *paszománt*: *paszomán*, *tulipánt*: tulipán.

Uzsora. — ol. *usura* haszon, pénzbeli haszon, azaz kamat, de leginkább „uzsora“ értelemben járatos. Eredetére nézve latin szó: *usura*: haszon, az *utor* igétől.

Vanília. — vel. *vaniglia*. Diez szerint a lat. *vagina*-ból keletkezik a spanyol *vaina* „hüvely“ szó s ennek diminutivuma, *vainilla*, szolgáltatta az ismeretes vanília növénynek a nevet, mert magvai kis hüvelyekben vannak. A spanyol *vainilla* az olaszban *vainigliá*-vá, s ez meg a velencei dialektusban *vanigliá*-vá lett. Innen vettük mi a *vanília* szót.

IRODALOM.

Orvos-gyógyszerészeti Műszótár.

Írta Barts József dr.

Más helyütt (Budapesti Hirlap 1884. 291. sz.) kellően méltattam az új orvosi szótár megjelenésének fontosságát. Egy olyan műként ismertettem, mely szakítani igyekszik a siralmas bugátista múlttal s orvosi műnyelvünket helyesebb útra akarja téríteni. Méltattam az úttal a Balogh Kálmán orvosi szótára jelentőségét is, mely ha nem is tekinthető az új helyes irány úttörőjének, legalább egyenlő jogot engedett a helyes nyelvhasználatnak a régi megrögzött barbarismusokkal.

Tartozom azonban — mint a jó magyar orvosi nyelv egyik harczosa — a jó ügynek még azzal, hogy a Magyar Nyelvőrben, mint a magyar nyelv jogaiért vívott harczok küzdő helyén, bővebben is elősoroljam a Barts szótárának kiváló jó tulajdonságait, de egyúttal bőven kiterjeszkedjem azokra a hibákra és fogyatkozásokra is, melyeknek megjavítása a művet valóban a jó magyar orvosi nyelv alapvető-jévé tenné.

Bőven szeretnék a szótárral foglalkozni, mert habár sok tekintetben ismert dolgokat kell elmondanom, de hát nyelvészetünk mostoha gyermekéről, a magyar orvosi műnyelvről, van szó, és bizonyos igazságoknak összefoglalása s mentül bővebb példatárral megvilágítása s bizonyos principiumok megállapítása épen e téren nagyon megteremné gyümölcsseit. Különben is orvosi nyelvünk bővebb fejtegetésére ez lenne az első alkalom.

A neológia legkedveltebb fogása volt az igenévi jelzők és egyéb igei származékok csonkítása. S minden meggondolás nélkül, egyszerűen német kaptára vert *látideg*, *hallideg*, *tapérvék*, *szórkör*, *kőthártya*, *hallcső*, stb. használói jobb ügyre méltó buzgalommal ragaszkodtak e csonkításokhoz. Nem volt semmi kifogásuk e semmit sem jelentő „műszavak“ ellen, míg a pótlásukra ajánlott *látóideg*, *hallóideg*, *tapintóérvék*, *szóródásos kör* vagy *szórt kör*, *kötőhártya*, *hallgató cső* stb. kifejezésekkel szemben mindenféle scrupulussal állottak elő. Nekik rossz volt pl. a *látóideg*, *hallgató cső*, mert az ideg nem lát, a cső nem hallgat, pedig ott van az *ívó pohár*, *ívó kalán* legvilágosabb analogiája. Mikor pedig a *kötőhártya*-val és *kötőszövet*-tel állunk elő, hogy de ezek már csak kötnek, ezeket meg csonkának tartják, mert hát tulajdonképpen „összekötőhártya“ és „összekötőszövet“ lenne helyes; ellenben a szerintük csonka *kötőhártya* mellett a *kőthártya* kifogástalan — a gárda meg-

hal. de magát meg nem adja. Barts szótárában természetesen mindezek ki vannak javítva, még pedig a hol lehetett nem egyszerű kitoldással, hanem néha igen helyes, magyaros fordulattal. Pl. *szülfájdalmak* helyett *vajudó fájdalmak*, *dülszem* h. *szemdülledés* v. *szemkidülledés*, *duglik* h. *borított lik* (foramen obturatum), *látszerek* h. *látóműszerek*, *látszercs* h. *szemüveges* v. *szemüvegműves*, *szúrscapolás* h. *megszúrás* v. *megcsapolás*, *sápkór* h. *sápadtság* [vagy talán: *kóros sápadtság*] *függér* (aorta) h. *törzsökverőér* v. *törzsökös verőér*, *üter* h. *verőér* [helyesen fejtegeti, hogy a magyar ember szíve s ere nem üt, tehát nem *ütőér*, hanem „ver“, tehát *verőér*]; *látletet* h. *orvosi lelet* v. *orvosi vélemény*; *hallcső* h. igen szerencsésen a *hangfogó*-t ajánlja [bár nem hiszem, hogy ez a szintén helyes „hallgató cső“ mellett lábra kaphat]; *külső halljárat* h. *külső hangfogás* v. *külső hallásjárat*, v. *hangvezeték*, *belső halljárat* h. *belső hallásjárat* [helyesebbnek tartanám a „hallóideg-járat“-ot a „belső“ elhagyásával s amott is elmaradhatna a „külső“ jelző a *füljárat* v. *fültölcsér* mellől]; *tetszhalál*, *tetszhalott* h. félhalál, álhalál, félholt, álholt mellett torontáli tájszóként ajánlja a „*vélt halál*“, „*vélt holt*“ kifejezéseket [valljon csakugyan népiesek?]; *gázizom* (musculus solaeus) h. *lábikraizom*.

Szó fér a „vena“ fogalma magyar kifejezéséhez. Szerzőnk Pápai-Páriz szerint az egyszerű *ér* szót ajánlja, mert hiszen a „vena“ és „phlebs“ szók sem magyarázzák, hogy a szív felé terelik a vért, mégis megértjük velük a dolgot: ajánlhatja különben a népies *kékér* kifejezést is. Én azonban jobban szeretném, ha az *ér* szóval általában a „vas“ v. „angion“ fogalmát fejeznők ki, mert épen nem vall magyaros észjárásra, ha a német „gefäss“ követésében „edény“ szóval élünk. A magyar ismer „viz-eret“ (folyócska, ér, Érmellék), ismeri a kősegeken áthuzódó fémek „erét“ „erek“ vannak a falevélben, „eres“ a gyalult deszka stb.; azért az orvos is magyaros észjárással *ér*-nek nevezheti mind a „vér-edényt“ (akár arteria, akár vena). mind a „nyirkedényt“. Szerzőnk szerint a *vívőér* (vena) szót sem érdemel; pedig származzék bár a „*viszér*“ *viassaér*-ből vagy a „vinni“ igetős összetételéből, a *verőér* párjául igen ajánlatos volna a már használatban is lévő *vívőér*, mert míg amarra jellemző, hogy ver, emez egyszerűen viszi a vért, a nélkül hogy szükségképpen ki kellene fejeznünk, hogy *elviszi* v. *viasszaviszi*. Meg kell itt még jegyezni, hogy „vas lymphaticum“ szerintem *nyirkedény* helyett *nyirokér*, volna. Szerzőnk ugyan védi a *nyirk*-et, csakhogy helytelenül hivatkozik a népies *nyirkos* szóra, mellyel hangrend tekintetében sem vethető egybe. (Különben Paszlavszky is használja a *nyirok* szót „lympa“ értelmében Thomé Állattana fordításában)

Vannak azonban csonka igei származásu alkotások, melyeket szerzőnk részben figyelmen kívül hagyás részben hibás értelmezés alapján meghagyott, sőt védelmébe vesz. Ezek közül mint legvilágosabb tévedéssel az *ev* szóval kezdetjük. Népünk csak *evés* és *evesség* szokat ismer, melyek világosan a „maró“ értelmű *evős* és *evösség* szóknak módosulásai. Az *ev* látszólagos tö elvonására nyilván ugyanaz a tévedés szolgált, mely az *üdvösség* (= üdvöz-ség), *üdvös* szóból az *üdv* alkotását létesítette. A *sérv* szót szintén nem lehet a népies *sérvés* szó helyességéből kimagyarázni. A *sérvés* deverbális főnév, melynek *v*-je a *sérüdik*, *sérül* igeik *ü*-jével egyezik, ennélfogva *sérv* főnévi tö nincs. Hogy a nép a *sérvés* szót inkább a máj és lép dagadására mondja, ne tartson vissza attól, hogy a *sérvés* szóval ne a „herniá“-t nevezzük el *sérv* helyett. Hiszen a „lépdagadás“, „lépna-gyobbodás“ elég a „tumor lienis“ kifejezésére. Természetesen szó sem lehet *léptültengés*-ről, *lépdag*-ról, vagy akár *lépdaganat*-ról (daganat -- neoplasma). — A *genyed* *genyedség* szókból elvont *geny*, a *senyved*-ből elvont *senyv*, a *vegyül* szókból elvont *vegy*, a *gerjed*-ből elvont *gerj*, a *táplál*-ból készített *táp*, a *lázad*-ból eredő *láz*, a *görnyed*-ből csinált *oldal-görnye* (görnyedés) — mind védhetetlen csonkítások. Ámbátor a *láz* és *geny* valószínűen már is véglegesen meggyökeresedtek nyelvünkben. — Figyelmet érdemel a *lobb* (gyuladás) szó; de a védelmére előrántott *lobbot vet*, úgy látszik, azt teszi szükségessé, hogy *lobb* alakban tartsa meg az orvosi nyelv, melynek szüksége van a *lobbos*, *lobbosodik* kifejezésekre; ezek aztán jól megférnének a *lobban* *lobbant* családjában — A *gyógy* igető főnévi összetételeit sehogyszem lehet Al-Gyógy, Fel-Gyógy községek nevével megvédelmezni, mert imezekben *Diód* helynév rejlik (v. ö. Diód, Diósd, Gyód stb). — Itt emlitem meg, hogy a bizonytalan származásu *szeru* (organon) és származékai mellett kár volt figyelmen kívül hagyni a régibb *életmü*, *életművi*, *életműség* stb. kifejezéseket, bár megvallom, magam sem bízom a *szeru* mellőzhetésében. — Nem tartom szerencsés kitoldásnak a *szülfogó*-ból lett *szülőfogó*-t, mellyel nem a szülőt, hanem a gyermek fejét fogják, tehát *fejfogó* lenne szerintem. — A *dülmirigy*-nek *dülmirigy*-gyé foltozásával is kár vesződni, így sem lesz értelme; talán jobb lenne *monytövi mirigy*-nek nevezni, ad normam *fültövi mirigy* (kevésbé helyesen *fültömirigy*).

Egyéb megjavított igei csonkítások a könyvben: *víziszony* h. *ebdüh* v. *veszettség*, *iszam* (prolapsus) h. *kiiszamlás*, *kórisma* (diagnosis) h. *kórmeghatározás* (elég volna *kórhatározás*). Figyelmen kívül hagyott hibás kifejezések: *hereborék* (scrotum), időszakos *kórroham* (időszakos kitörés v. támadat), *boncztan* (bonczolástan), *szakcsont* (nyelvtövi csont)

bennük (ál deverbális képzés *tartalom* helyett), *varrány* (*varrat*, *rhaphe*), *zsong* (*tonus*), *nyombél* (*duodenum*), *bűbor* (*pemphigus*), *lebeny* (*karély*), *gyomorcsuk* és *gyomornyit* [valaminek lehet ugyan „nyitja“, de inkább az átvitt értelmű *nyit* szót se használjuk, hogysem fölbátorítson a *csuk* használatára; miért ne lehetne *gyomornyitó* és *csukó*, a mint Paszlavszky használja is?]. — Nincs szava szerzőnknek a *hűdés* szó ellen, pedig már a Nagy Szótár is kárhóztatta a *szeélhűdés szeélhűdik* (v. ö. vénhűdik) képzőjének önálló használatát. Orvosi nyelvünk rá vetemedett ugyan a *meghűdítette* (bénít) csinálmányra, de népünk csak *megütötte a szél* kifejezést ismer a *szeélhűdés érte* mellett. És a *béntt bénul bénulás* mellett van-e szükség *hűdés-re*?

Védelmembe kell fogadnom szerzőnk ellen a *kér*, *agykér* szót, melyet ő a *kéreg* csonkításának tart. Ennek azonban ellene mond, hogy Pápai-Páriz Ferencz Pax Corporis című orvosi művében is használja „agyvelő bétakaró hártya“ értelmében, és hogy ő nála a *kér* alhangu („kér-nak“). Évvel azonban nem akarom a *mez* alkalmazhatását kétségbe vonni. — Viszont a *hevenyében* s *hevenyészett* szólások nem jogosíthatnak föl senkit a *heveny* szó elvonására. A *hevenyében* szólás a *heven* (fervide) igehatározónak épen olyan, még pedig birtokragos, tovább képzése, mint a hogy a valaminek *hián* (hiával) igehatározóból a *hiányos* melléknév lett; tehát a *heveny* is olyan hibás elvonás mint a *hiány* vagy a *versfutás*-sal egyértékű igehatározós *versenfutás* és *versentárs* kifejezésekből a *verseny* tőnek elvonása. A *hevenyében* alak inkább arra nézve lehet utmutatónk, hogy az *acut* fogalomra *hevenyész* szót alkothatunk, a mint ezt én a „Szemészet“ című orvosi lap több számában neologusaink megbotránkozására használtam is. — Van még egy otromba elvonás, melyhez e helyütt hozzá akarok szólni, t. i. a *rokonszenvi szemgyuladás*. Tegyenek a szépirodalmosok a „rokonérzést“ jelentő *rokonszen*-vel akármit, az orvosi nyelvben e szónak használata abszurdum. Az *iritis sympathica* kifejezésére én a „Szemészet“-ben a „közlető gyuladás“ kifejezéssel élek. Ugyanis Zalában az uton levő gödröket, hogy a szekérben hiba ne essék, a két kerékkal *közletik*, közrefogják. Az egyik elpusztult szemtől a másik szemben előidézhető gyuladás is nem közvetlen áttérjedés útján keletkezik, hanem beidegezés útján, a közbe eső részek átugrásával, közletésével. — Végül a *porhanyó*, *vizenyős*, *vörhenyes*, *vörhenyeges* igenévi alakokról kell még megemlékeznünk, mert ezek is szolgáltatnak okot hibás elvonásra; t. i. „oedemá“-ra alkalmazták a *vizeny*, majd *vizenyő* szókat, *vizenyősség* helyett, a „scarlatina“-ra pedig a *vörheny*-t *vörhenyeg* helyett (v. ö. sömöreg, tarjag, viszkeleg); ezeket tehát a szótárban is meg kell rónunk.

Teljesen helyeselhetem bizonyos népies és régi kifejezéseknek az orvosi műnyelvben való alkalmazását. Ilyenek: *ösztvér*; *tetem* „hulla“ helyett és származékai pl. *tetemház*, *tetemtüncemények*, *tetemplátás* v. *tetemvizsgálás* „hullakémlés“ v. „hullaszemle“ helyett, *tetemplátó* igen szép és jó kifejezés az ominozus „halottkém“ helyett; *tarjag*, *vérömlés*, *vérfakadás*, *patinca* a „vérömleny“ fogalomkörére (ellenben a szerzőnktől szintén használt *vérbeborulás*-t inkább a „belövelés“ fogalmára szorítanám); *tarjagos* v. *vérfoltos* a. m. „sanguinulentus“; *vérmesség* „vérbőség“ h.; *szád* (orificium) „szájda“ h.; *mesgye* (demarcatio) „lobgát“ h.; *emésztet* „bélsár“ h.; *gyujtvány* (gyujtovány v. gyujtó) *hideg* (febris larvata); a gyermek *feje-lágya* „kutacs“ h.; a *nagy lágy* (helyesebben *lágya*) v. homlok lágya, nyakszirt lágya; *mása* (secundinae, placenta) a hallatlan „szülep“ helyett (állatokról *poklá*-t mond a nép): *pokolkelet* v. *pokolvar* (anthrax); *vadhus* (hypersarcosis); *erlés* (érvágás); *szembogár* (pupilla).

Magyaros gondolkozásra vall a következő kifejezések ajánlása: *vérszin rák festlenyrák* h.; *sugárfogó* v. *fénysfogó* (condensor v. photophor); *hangfogó* (stethoscop); *szemrekesz* (iris, szemszivárvány, szivárványhártya); a szemrekesz *szinvesztése* [vagy *szinehagyása*] az eddig használt *elszinescedés* [germanizmus] és *elszintelenedés* h. (pedig csak a szín megváltozásáról van szó); *azonalakuság* (isomorphia); *dlazonosság* (metameria); *jó természetű* (nem veszélyes): *jóindulatú* helyett; *turószerű* sejtelfajulás (necrobiosis) a németes „*sajtos*“ elfajulás h. (kár, hogy alább a „nephritis caseosa“-t *sajtos* nak nevezi szerzőnk *turós* h.); *eresség* (varicositas), népies mondás pl. „eres a lábam“; a fény *visszavetése*: „visszaverése“ v. „visszaverődése“ h.; *rémlátás* (deuteroscopia); a varratok *szétfeslése* v. *fejlése*; *könnypergés* (illacrimatio) [de minek írja: *köny könny* helyett?]; *verejték-szakadás* (hyperidrosis); *szemhibázás* (amblyopia) „láttopulat“ h., népiesen „hibázik a szemem“; *szívszorítás* v. *szívszorulás* (angina pectoris) [Pápai-Páriz-nál *szűfogs*]; *testigazítás* v. *testidomítás* (orthopaedia) a hallatlan „testegyenészet“ h.; *erek megkötése*, *érkötés*, *érmegkötés*, a németes „alákötés“ h.; *borítás* (fascia): „bőnye“ h.; *szőrvesztő szer* (massa depilatoria); *orvosi elbánás* „gyógykezelés“ h.; *alkotás*, *műalkotás* (plastica) „képlés“ h.; *vértelenség* v. *vérfogyatkozás* v. *kevésvérűség* (anaemia) „vérszegénység“ helyett [*vérfogyott*]; *érzésvesztés* (torpor); *bőrszemzés*, *szaruhártya -oltás*, *jograkás* „átültetés“ (transplantatio) h.; *összenéző és szétnéző* kancsalság (strabismus convergens et divergens): „összetérő“ és „széttérő“ h.; *örültek háza* „tébolyda“ h.; *ellenfeles* (antagonista) pl. izom; *mandulafej*: „mandulafejet“ (emulsio) h.; *szagló csík* (tractus olfactorius) „huzam“ h.; *környékes* bénulás (illetőleg *környéki*): „környi“ (periptericus) h.; *méhtámasz* v. *méhtartó* (pessarium): „méh-

tartasz“ h.; *eredeti* bántalom (idiopathia): „önszenvi“ h.; lapoczká *gerincze* (spina scapulae): „tövis“ h.; *szerkalmár* (droguista); *bélfodor* (mesenterium); *csomós* v. *izes* test (corpus geniculatum); *fenegyik*, *fenés* *totokgyik* (diphtheritis), *fenés gégegyik* (laryngitis diphtheritica); *vérméltely* (distoma haematobium).

Az elősoroltak azt bizonyítják, hogy a szerzőt általában helyes nyelvérzék vezette a műszók megválasztásában. Vannak azonban elég számmal hiányosan alkotott vagy alkalmazott műszói is, sőt az eddigi nyakatekert orvosi nyelvből is bevett szótárába számos olyan műszót, melyet semmiképen menteni nem lehet.

Nem szabatos kifejezések pl. a következők. A „monstrum“ fogalmára „torzszülött“ helyett a *szörnyeteg* szót ajánlja, pedig ez már úgy is le van foglalva a valami szörnyű, ijesztő nagyságú lény fogalma kifejezésére; ezek a tulajdonságok pedig aligha illenek a kis *csodaszülöttek*-re. A „rudimentum“ fogalmára ajánlott *csenevész* helyesen csak „rudimentarius“-t jelenthet; ha jól emlékszem, Fialowski ajánlotta volt reá a Nyelvőrben a *csonkulat* szót, ha pedig ebből nagyon kiérzene a fogalomnak „megcsonkulás“ értelme, használhatnók a „valaminek *csonkája*“ kifejezést. A *szemkifulladás* kifejezésnek is nem a helyességét vonom kétségbe, csupán „ophthalmatrophia“ értelmét, helyesen csak „ophthalmorrhaxis“-t jelenthet. Szó fér a *vérszem* példájára alkotott *szőrszem*, *genyszem*, *érszem*, *légmell*, *genymell*, *vérizület* kifejezésekhez is. Ezek alkotására nem lehet analogia, a csak átvitt értelemben használatos *vérszemet kapott* kifejezés. Az említettek csak olyan kevésbé magyarosak, a hogy a bort tartalmazó kancsó nem *borkancsó*, a hogy nem mondhatjuk: *vizpohár*, *lisztbott*, *üveghintó* stb. Ugyan e kategóriába tartoznak a botanikában járatos műszóalkotások, melyekre Barts szótárából a *ragyabura* és *nőszírom* (sásliliom) szókat idézhetjük; továbbá a „gödrösfejű galandférgyet“ *széles gödörfejnek* nevezi. *Fertőtelenítő* nem helyes képzés, mert a fertőzésnek ellentéte csak *fertőtlenítés*, vagy a *fertőzöttségnek* csak *fertőzöttség* lehet. A „strictura“-nak *szoros* szóval jelölése sehogy sem fejezné ki azt, a mit a *szorulat* v. *szűkület* cselekvést jelentő főnevek, t. i. a kóros keletkezés vonását; a *tengerszoros* nem lehet analogiája annak, hogy valamely cső szűkülete helyett annak *szoros*-áról szólnunk. Az „urticaria“ kifejezésére a *csalánkiütés*-nél magyarosabbnak tartom a népies *csalánhimlő* szót. Általában a hevenyész kiütéseket közösen *himlő* szóval jelölhetnők, tehát *hólyagos himlő*, *bárány himlő*, *vörös himlő* (morbilli), *csalán himlő*. — *Szálag* helyett miért ne nevezzük a „ligamentum“-okat *szalag*-nak? Az egyik ilyen „szalag“ rovatában szerzőnk kifogásolja a régi *hollóorr-nyulvány*-t, mert úgy

mond a hollónak csőre van nem orra; már pediglen magyarán bizony orra van a madárnak, a csőr csak neologismus. — A „cornea“-t szerzőnk *porcshártyá*-nak meg *porcszoghártyá*-nak is nevezi; pedig minek hagyjuk el a természetes látszat szerint választott *szaruhártya* kifejezést az egy időre fölkapott s ismét elhagyott tudákosságra valló „chondrea“ utánzásából keletkezett *porcshártyá*-ért. — *Genybeborulás* helytelen kifejezés a „genyedés“, „meggyülemelő genyedség“ vagy akár „genygyülemelés“ kifejezésére, mert az analógiául szolgáló *vérbeborulás* is csak belőveltséget jelenthet. — „Szemölcsös *emeltény*“ (a fülben) helyesen *kiemelkedés* (eminencia). — Az „oxyuris“ nem „*végbeles* czérna-féreg“, hanem *végbéli*. — A „cerebrum“ helyes magyarsággal nem *agy*, hanem *agyvelő*, az agynak (koponyának) veleje. hasonlóképen mint *gerinczvelő*. — A nagyítás (hyper) fogalmát igen helyesen kifejezi itt-ott szerzőnk pl. *szertelen* csecsnövés, egyes részek *szertelen* fejlődése, *bujálkodó* daganat, vadhús, verejték-*szakadás* stb. s ezek helyes útmutatásul szolgálhatnának a *szívtúllengés*, *tütháplálkozás*, *túlteltség*, *erőtúltság*, *túlérzékenység*, a fehérrye *túlgyarapodása*-félék kerülésére. — *Szemkáprázás* egészen mást mond, mint a franczia *mouches volantes*. A „pseudocoë“, „pseud aesthesis“, „pseudaphe“ nevű *csalódások*-at épen nem lehet *hallás-vesztés*, *érzés-vesztés*, *tapintás-vesztés* megnevezésekkel illetni, mert az illető érzék megszűnését fejeznék ki; tehát a *szemfényvesztés* e tekintetben nem lehet analógia. — *Mellbeteg* helyesen csak *mellbajos* vagy *mellfájós* lehet, valamint *szírbeteg*, *szembeteg*, *fülbeteg* is helytelenek; magyarán csak pl. *beteg szemű*, *szemére beteg*, *szembajos*, *szemefájós* lehetségesek. Hasonló hibában szenved a *színtvak*-ság, melyet Imre József doktor igen szerencsésen *színtévesztés*-nek nevezett el. Hogy a magyar ember mit ért *színtvak* szóval. arra nézve igen érdekes, hogy egyik hirlapunk egy ízben „teljes vakság“, „merő vakság“ értelemben szolt színtvakságról. — Az „electricitas“ magyar megnevezésére kár a *villamosság*-hoz ragaszkodni *villámosság* helyett, ha ugyan az *elektromosság*-ot nem tartanók meg. — Nagy tévedés rejlik a *csőre* szó használásában, t. i. „enema“ értelmében nominativusként szerepel (pl. csőré, csőrébe), holott csupán *cső-re* (ad clyma) lehet valamit rendelni. — Az „alcuron“-t elnevezték *siker*-nek, szerzőnk tévedésből *siker*-nek írja, pedig emennek Somogyban „sekély“, „nem mély“ értelme van. — A *légcső*-t helyesen *légzőcső*-nek mondjuk; az is helytelen, ha *légzés*, *légzési* kifejezésekkel élünk, a mint a szótárban *légzés*-sel vegyest előfordul; *légvérség* nemcsak a *lég* miatt, hanem a *vérszem*-ről mondottak szerint is helytelen, de meg szükség sincs e fogalom magyar műszavára, mert a fogalmat világosan csak így fejezzük ki: „levegő hatolt a vérbe“; a *légse*-r helyett *levegőkiümlés*-t vagy *levegődaganato*-t aján-

lanék. — A rövidlátás nem magyar észjárás alkotása, helyesen közellátóság; a túllátás szintén germanizmus, sőt korcs is, magyarán messzelátóság (hypermetropia), a „presbyopia“-t pedig inkább nevezzük aggszeműség-nek; gyújtópont v. akár gyújtópont helyett jobb a gyújtópont.

Ennek kapcsán megemlítem, hogy az egyetemi szemkórházban a „retiná“-t ideghártyá-nak, a „scleroticá“-t in-hártyá-nak nevezzük az eddigi *reczeg* és *tülkhártya* helyett: *műlenni* helyett pedig *operálni*, *operálás* kifejezésekkel élünk.

Föltétlenül rosszalnom kell, hogy szerzőnk bevette szótárába a szerencsétlen magyar kémiai műszókat, pl. *éleny*, *élegül*, *élecs*, *köneny*, *halvány*, *halvacs*, *büzeny*, *mészény*, *timany*, *kénecssav*, *hamanyhalvag*, *villanysavas szikeny*, *zsiréd*, *vajgyök*, *növényalag*, *szunyal*, *szoral*, *hódony*, *mákony*, *égény*, *higany* stb., továbbá a *galandócz*, *fonalóc*, *karóca*, *orsónya*, *burkonv* stb., a *pozsga*, *porcz*, *méhszeny*, *függöly*, *sipoly*, *ruganyos kutasz*, *gőreb*, *ivar*, *gyurma*, *terimbél*, *rostonya*, *fehérnye*, *ébrény*, *agygyomrocs*, *agyacs*, *csontár*, *adag*, *kórhajlam*, *pörk*, *nyák*, *delej*, *górco*, *lágyc*, *habarcz*, *újképlet*, *büzaszat*, *festeny*, *líta*, *takár*, *hányszékelés*, *tudorság*, *tömkeleg-féléket*. — A *fehérnye* szóról megjegyzem, hogy a „Természettudományi Közlöny“-igen szerencsés választással a *fehérje* műszót használja, tehát *tojás-fehérje*, *vér-fehérje*. — A *mellső* szót hibás fölfogás alkotta a „hátsó“ analogiájára (hát és mell ellentétességénél fogva), mert *hátsó* csak *hátsó*-nak a kopása, -*ső* főnévhez járuló képző nincs, a *belső*, *alsó*, *felső*-félék mind igehatározókból származnak *szélső* és *hátsó* is csak *szélűlső* és *hátsó* kopásából lettek. Ugyan ilyen kopás az *első*, melynek teljesebb alakja *elűlső* (a néptől hallottam *belűlső*-t). Minthogy pedig a terminológiában a „primus“ és az „anterior“ megkülönböztetése szükséges, én az utóbbi fogalomra a teljesebb *elűlső* használatát ajánlanám s használok is.

Végül nem hagyhatom említés nélkül a „hevenyen *fellépő* felfekvés“ kifejezés borzasztó germanizmusát, annyi-
val kevésbbé, mert a *fellép* igének ez a használata orvosi nyelvünkben annyira megrögzött, hogy a „keletkezés“, „támadás“, „eredés“, „fejlődés“ stb. fogalmaknak majdnem kizárólagos helyettesítőjévé tolakodott.

Az utóbbiakban föltétlenül rosszalt neologizmusok nem ingathatták meg azt a meggyőződésemet, hogy szerzőnknek egészséges nyelvérzéke van. Azért azt hiszem, csak mulasztással lehet e tekintetben a szerzőt vádolni, hogy t. i. a használatos neologizmusokat gyakorlati czélból vette be szótárába, de elmulasztotta az ilyeneket „— nyomatékító jellel kitüntetni. Szótára új kiadásában ezt okvetetlen pótolnia kell s bevezetésében ezt ki is tüntetnie. Különben e kifejezések jó nagy részét bátran kitörülheti; orvosi nyelv-

vünk épen nem vallja kárát. Csakis a legmegszokottabbakat lehetne az említett megjelöléssel a szótárban meghagyni.

Kiváncos volna, hogy orvosaink nyelvérzékének megjavítására, az újabb orvosi nemzedékének pedig megóvására inkább azon lenne a szerző, hogy szótára újabb kiadásában szinonimákul mentül többet fölhasználjon abból a nyelvanyagból, mely a Magyar Nyelvőr hasábjain Pápai Páriz és Vajnócz János orvosi nyelve és népünk orvosi kifejezései ismertetésére vonatkozik.

Különbén még azt is tanácsoljuk a szerzőnek, hogy vesse ki szótárából azokat a nagyon is polemiás természetű orvosi dolgokat, melyek a művétől keltett jó hatást nagyon is alkalmasak volnának megzavarni.

Így aztán művére még szívesebben mondhatnánk fogadj istent.

CSAPODI ISTVÁN.

ADATOK A NYELVÚJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

'A tény' szó eredete.

A Magyar Salon márczius havi füzetében azt állítja Helfy Ignác, hogy Kossuth egyetlen egy szóval gazdagította a nyelvünket. E szó, H. szerint, a *tény*: factum. „A Pesti Hírlapban használta, mondja H., legelőször, azután a szószeiken s rövid néhány hónap alatt az új szó köztulajdonná vált“.

Bocsánatot kérek, de a dologban egy kis tévedés van. A Pesti Hírlap 1841-ben indult meg, holott a *tény* szó megvan már a M. Tud. Társaságtól 1834-ben közrebocsátott Philosophiai Műszótárban (az *actus* szó alatt), sőt megvolt már, e mű tanúsága szerint, az Imre János r. tagtól 1831-ben kéziratban benyújtott Philosophiai Kis Szótárban is. Nem tudom gazdáját adni, de én előttem úgy rémlik, hogy olvastam valahol, hogy a *tény* szót Toldy csinálta, és pedig a Szemere Pálféle *tény* (Phil. Műsz. *Wesen* cikke alatt) mintájára, a mi viszont a Baróti Szabó Dávid *löny*-ének (Kisd. Sz.) a módosítása.

Ha igaz az, a mit H. mond, hogy Kossuth csak egy szóval gazdagította nyelvünket, akkor nem a *tény*, hanem a *tekintély* szó az. Ezt csakugyan Kossuth használta legelőször a Pesti Hírlapban és rövid idő alatt köztulajdonná is vált. Hogy e szót valóban Kossuth csinálta, egykorú tanúk is bizonyítják, a Törvénytudományi Szótár szerkesztői, kik azt egyenest neki tulajdonítják (az *auctoritas* cikk alatt).

Abban igaza van Helfynek, hogy Kossuth, a stílus nagymestere sohasem találta a magyar nyelvet szűknek vagy szegénynek; a meglevő szókincs elég volt neki, sohasem szorult szófaragásra.

NAGY-SZIGETHI KÁLMÁN.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Salavári. E szó, a melyet a Nyr. előbbi füzetében (50. l.) a lat. *femoralia* magyar nevezetei közt olvastam, keleti emlékeket idézett föl emlékezetembe. Arab ajkú országokban ugyanis százszor meg százszor van minden utazónak alkalma, a vulgáris *širvâl* (az irodalmi nyelven *sirvâl*) szót hallani, mely legközönségesebb neve az araboknál a nadrágnak. Minthogy e szó, mint most látni való, a magunk nyelve szempontjából is érdekel bir, helyén lesz itt, hogy teljes genealogiáját bemutassuk.

Előre kell bocsátanom mindenekelőtt azt az egybeállítást, a melyet Miklosichnál (Türk. Elem.) találunk: „tör. *šelvar*, *šalvar*: *pumphosen*, *pluderhosen*: bolg. *šelvari*, *šalvare*; szrb. *šalvare*; or. és rut. *šarovary*, *šaravary*; lengy. *szarawary*, *sarawary*; cseh *šaravara*; rum. *šalvari*, *šavlari*, *šolovar*; alb. *šarvar*, *šandervar*; gör. *σαβαρι*; magy. *salavári*; úfném. (tájny.) *schariavari*; kuñ *salvar*. kurd. *šelvar*. kaz.-tat. *čalbar*. Vö. ar. *saravil* (a *sirval* többese): *hose*“.

Ez eléggé részletes adatokhoz még a következőket csatolhatjuk.

Az arabok az ő *širvâl* (*širvâl*) szavukat, mint sok egyéb ruházatnevet, a perzsából kölcsönözték: újperzsa *šalvar* (az arabban szokott metatezissel *širvâl*), a mely a zend *šārauāra*-ra megyen vissza. A főt említettekén kívül megtalálható ez a perzsa eredetű szó még más nyelvekben is. Első sorban emlitem a bibliai aramaeismust. Dániel könyvében ott van *šarballin* (singul. *šarball*); a talmud régibb alkotó részében (*mišnâ*) ott van *šarvâl*.

A közép-görög *σαβαρα*, melyet Suidas (vö. Gesenius) *ἐσθῆς περικνή*-vel magyaráz, egyenest a zend alakra vezetendő vissza.

A görögön kívül a közép-latinságba is átment s nagyon elterjedt használatú volt a szóbeli ruhanévezet, mint a következő változatok mutatják: „*sarabara*: *braccae*; *serabara*; *salabarra*: *vestis grossa*; *sarabola*, *serabula*, *sarabella*, *eadem notione qua sarabara*; *saraballa*. *Ugutio*: *saraballum* *lingua chaldaeorum vocantur crura et tibiae*; unde *brachiales*, *quibus haec teguntur*, *dicuntur saraballa*“ (Duc. Gloss.).

Ismeri a franczia is. Littré szótárában olvassuk: „*charivari*: *pantalon garni de cuirs et de boutons, pour monter à cheval*“.

Sőt még tovább haladt s eljutott északra is az angol néphez, a hol *šaravaries* annyi mint *reithosen*.

Most, hogy ismerem e szó történetét s látom, hogy két világrész népeinél el van terjedve, s a mi nyelvünkben is, habár most kevésbé, de a török világban bizonyára elég

használatos volt, szinte bánom, hogy ezelőtt vagy négy évvel furcsának találtam (Egy. Phil. Közlöny IV. k. 120. l.) Michaelis göttingeni tanárnak következő közleményét: „Hiezu kam noch, dass gebohrene ungarn, die damals (a mult század végén) den Daniel bei mir hörten. die wörter sarbâlin, haddâvrin in der ungarischen sprache fanden“ (Orientalische u. exegetische Bibliothek XVII. 72. l.). Nincsen kétség benne, hogy Michaelis magyar hallgatóinak közel egy évszázaddal ezelőtt a fentt közölt perzsa ruházatonév alkalmával, melyet a Dániel könyvének szerzője is használ, a magyar *salavári* jutott eszükbe; s mint látható, nincsen mit mosolyogni ötletükön.

Hogy a magy. *salavári*-nak alapjául a tör. *salvar* alakot kell tartanunk, azt kétségtelennek vehetjük; hogy azonban egyenest a törökből-e, vagy pedig a bolgár-szerb útján jutott-e nyelvünkbe. annak eldöntését másokra bízom.

GOLDZIKER IGNÁCZ.

A számára. E szólásnak valódi értelmét egész hitelesen földerítette Szvorényi József (Nyr. XIV. 83.). Jelentésére, használatára nézve hát tisztában volnánk vele, csak azt nem tudjuk még, hogy hogy jelentheti azt, a mit jelent: „űgyszólván, körülbelül“ stb. vagyis inkább, mikép hajlott el az eredeti jelentés (a szám) a maira. Szerintem ez a szólás tulajdonképp ennyit tesz: „ha számba vesszük, ha számítjuk, ha jól felvesszük“; s valóban, a Szvorényi-közölte valamennyi példa ezekkel szépen föl is engedi cserélni.

De nem találgatni akarok én. a kinek nincs is meg a nyelvérzékemben az „a számára“ (az én vidékem nem ösmeri), hanem a Joannovics közlését szándékom itt egyben-másban megigazítani. Arany János sehol sem mondja azt, hogy egy bihari ember szájából hallotta volna ezt a szokatlan szólást: egy torony a számára. Ő, a ki szintén bihari volt, bajosan is hallhatott volna bihari embertől oly szólást, a mely előtte teljességgel új. A tényállás ez. A „Szépirodalmi Figyelő“ I. évf. 37. számában „Visszatekintés“ cz. cikkében ezt mondja Arany: „Tompá egy versében ezt olvasom: „Csak egy torony a számára“; ez, vidékemen, annyira ismeretlen szólam, hogy fejet csóválnék magyarságára, ha nem tudnám azóta, hogy egész nagy környék népe ajkán használatos“.

Tompának szóban levő verse: „Arszlán pasa“ (VI. k. 126. l.), melynek első strófája így van: „Nógrádban állt Busu vára; csak egy torony a számára, s két hétnek már egy nap hijja, hogy a török folyvást vijja“.

Világos, hogy ez az értelme: „jóformán csak egy torony (a vár), csak egy toronyból áll“. A vers további

folyamán is ily kicsinylőleg van a vár említve: „Hatszáz karvaly s egy kis fészék“.

Erdekes volna még tudni, hogy mondják-e ily jelentésben ezt is: „a számomra, a számodra“ vagy kirekesztőleg a harmadik személyben. Mint ezt „hé-lelke“, de soha: „hé-lel-kem“. Végül még azt a kívánságomat fejezem ki, hogy Szvorényi vagy az illető vidékbeliek minél számosabb és különfélébb példákban mutogatnák be ezt a provinczialismust, mely hogy a felső megyékben nagyon közönséges, azzal is bizonyíthatom, hogy, (tiz esztendeje lehet már a számará), egy rozsnyói művelt nőtől is hallottam.

LEHR ALBERT.

Férj. „Igenis kérem alássan, majd elhozom a férjemet is“ mondá egyszer a palócz, s a meg nem értett *férj* szóval a feleségét gondolta, teszi hozzá a Budapesti Hirlap tárczaírója. (Nyr. XIV. 88.).

A dolog pedig voltaképen úgy van, hogy nem a palócz értette félre a *férj*-et, hanem a tárczaíró nem értette meg a palóczot. Nem csak a palócz, hanem a drávamelléki paraszt is *férj*-nek nevezi a feleségét s nem csak akkor. „ha úr elé kerülnek s finoman törekednek beszélni“, hanem maguk között is, mikor igazán a szájok íze szerint beszélgetnek.

Hogy pedig a *férj* szót régente, még alig 100 évvel ezelőtt, nemcsak a drávamelléki parasztok, hanem a somogyi urak is feleségre is értették, kitűnik a családi irományaim között eredetiben meglevő moring-levélből, melyet szép apám 1750. augusztus 1-én Csombárdon (Somogy megyében) állított ki, s mely szó szerint így hangzik:

„Charta bianca Super florenis Rhenensibus két ezer idest f. 2000, mellyeket én alább irtt az midőn Nemes és nemzeti Csák Justina Leány Aszszont Isten eő Szent Felsége mindenható rendeléséből és teczéséből magamnak örökös Társnak eljedgызtem, mind azon okból, hogy előbbenyi *Férjemtől* maradott neveletlen Gyermekeimnek Galibás daikálkodása, nevelése és terhes gondviselése fiatalságában reá hárámland, mind pedig hogy több érdemes Szerencsény között öszvegyi Sorsomban meg nem vetett említett és megnevezett Jegyessemnek Szabad dispositiojára moringoltam és in forma liquidí Debiti kötöttem, sőt ennek erejével kötök és moringolok, akar mely Ingatlan Javaimbulis megvehetőket. Azon fellül pedig ha én előbb meg találnék halni mind azon Ingó és ingatlan Javaimban mellyeket Isten kegyelméből Szerzettem, annyival inkább azokban mellyeket ennek utánna Szerezhetek, Törvénytől engedett Szabad rendelésemből pro Coaquisitrice declaralom. Melynek nagyobb és bizonyosb elhitelére ezen

Levelemet Saját Subscriptionnal és pecsétemmel erősíttem Csombárdon die 1.º Augusty 1750. Szily Ádám m. p. Coram me Ladislaus Bakó m. p. (P. h.). Coram me Alexander Somogyi m. p. (P. h.).

Mind ezekből én azt sejtem, hogy *férj* régente „házastársat“ jelentett; erre mutat, ha nem csalódom, a *férjfi* szó is, mely a férj két jelentése között különbséget állapít meg. Érdekes volna tudnunk, hogy a Nyelvtörténeti Szótár összegyűjtött adatai között nincs-e valami olyan, a mi e kérdésben felvilágosíthatna bennünket.

SZILY KÁLMÁN.

Boncsok. Patrubány Lukács a Phil. Közl. IX. 183. lapján a *boncsok* eredetét magyarázván, a *monile*-féle jelentésű szót megkülönbözteti a Mikes használta *bontsok*-tól; ez utóbbit jelentésénél (lófark, törökbíró) meg annál fogva is, hogy a Törökországban élő Mikes használta, idegen szónak mondja; mert Mikes még más török szót is használt leveleiben.

Helyreigazításom csak annyi, hogy a *lófark* jelentésű *bontsok* nem csak Mikesnél, hanem még más erdélyi embernél is elő jön, Zsarnóczay uramnál is, ki az Apafi Mihály hírvivője volt Buda ostrománál, s kinek a fejedelemehez beadott naplójában, mit a Századok XVIII. 882. lapján közölt Deák Farkas, többször van használva e szavunk. A 882. l. olvasható: „Még a szerdárságra adott császári levél confirmatioja, tiszta vont arany nyusztal bélelt subája is, három szép *boncsokja* oda maradt“. Továbbá a 883. lapon: „És az zászlót és *boncsokokat* egy török rab által kifüggesztvén a sánczokra, háromszor ellőtték a várfojáról a *boncsokokat*“. A „memoriale“ 1684-ben költ, s valószínű, hogy Mikes is, Zsarnóczay is egy erdélyi közkeletű szót használtak, nem pedig, mint Patrubány mondja, valami idegen szót.

KISFAL MIHÁLY.

(Az itt közlött adatokhoz, melyek a *lófark*, *szőr*-ékeesség jelentésű *boncsok*-nak megvoltát nyelvünkben igazolják, mi is járulhatunk nehánnyal. Bajony János végrendeletében (1566.) a többi közt eme tárgyak is föl vannak említve: „Hagyok az én hugomnak . . . két lóra való ezüst nyakban vetőt aranyast; *szőr bontsokot* feketést, ezüst kertvélyével“ (Károlyi-család Oklevéltára, III. 361.). „Tarczay Péternek hagyok egy kicsin *szőr boncsokot* ezüst almájával“ (u. o. 362.). Bajony István inventáriumában (1566.): „Egy darab nesd béllés; nyolcz farkas *bőr*, egy párducz *bőr boncsok*“ (u. o. 365.).

Ez utolsónak idézett *boncsok* jelentését határozottan meg nem tudjuk mondani, de annyi kétségtelen, hogy inkább a *lófark* mint a *kagyló* jelentéshez kell csatolnunk. Szerk.).

A lófuttatás néhány műszava. A M. Nyelvőr február 15-iki számában Kasztner Géza a lóversenysport műkifejezéseit bírálja. Bírálataának van több pontja, a melyekre nézve a cikkíró tévedett s a melyeket helyre kell igazítanunk.

Az egyik tétel így hangzik: „Bravienka (ló) a verseny után letört”. E műszó bírálója nem foghatván föl e szó értelmét, zárjel közt ezt mondja: „tán csak megtörődött, elfáradt?” Jó volt a „tán” szót oda írni, mentsegeül, hogy e szóról: „letört” nincs tiszta fogalma. Pedig csak a Bérczy Károly által 1860-ban kiadott „Versenyműszótár” kellett volna Kasztner urnak fölnyitni s megtalálhatta volna emez. a sportvilágban általában használt szó értelmét. Említett műszótár pedig ezt mondja: „*Letört* az a ló, a melynek futás vagy idomítás közben ina szakad. Egyéb-iránt a kifejezés minden lóra alkalmazható, mely sántítás miatt versenyképtelen”.

Ily értelemben használja a „letörés” szót az angol, francia, német, olasz sat., s e szerint a letört ló nem csupán megtörődött vagy elfáradt, mint Kasztner ur gondolja.

Főnakadt értekező a *vezetés* szón is, mondván, hogy az elsőséget jelent! Isten mentsen! Hiszen sok oly ló, mely az indulásnál vezet, a célhoz érkezéskor az utolsó helyen fut be. Vezet vagy kalauzol sportkifejezés szerint az a ló, mely az indulóponttól, a csapat élén járva, az utat mutatja s ha időközben egy másik ló elhagyja, akkor ez „átveszi a vezető vagy kalauz szerepét”. Továbbá elugrik valamely ló az induló ponttól, midőn az adott jelre rögtön kivál a versenyzők tömegéből, hogy e tömegnek az utat mutassa.

A mi az *idomár* és *idomító* szavakat illeti, ez a sportnyelvben két külön fogalom. *Idomár* (lásd Versenyműszótár 94. l.): (trainer) a ki a lovat versenyzésre készíti elő; *idomító* pedig az a hely, a hol a lovakat említett célra előkészítik.

EGY SPORTKEDVELŐ.

(E helyreigazításokra a következő észrevételeink vannak. A „*letörik* a ló” kifejezés, a mennyire mi tudjuk, nyelvünkben egészen szokatlan; használatát nem igazolja se Bérczy neve, se az a körülmény, hogy az angol, francia, német és olasz is így mondják; mondanak azok s mondhatnak helyesen sok olyat, a mit mi nem mondhatunk, mert a mi fölfogásunkkal ellenkezik. A mennyire mi ismerjük a lovaglás és kocsizás műkifejezéseit, ez esetben a *kidől* a szokott kifejezés.

A *vezetés* szónak alkalmazására sem adhatjuk meg helyeslésünket. A *vezet*, *kalauzol* fogalma ugyanis mindenkor barátságos viszony föltételéhez van csatolva. A versenyző lovak közt pedig, a melyeknek mindegyike a másikában

ellenest lát, ily viszony alig képzelhető. Ha tehát az *elsőség* szó már más fogalom számára van lefoglalva, talán alkalmazható lehetne helyette a *sornytítás*, *sornytító* (ló) vágy más alkalmas kifejezés.

Az *idomár* szó helyességét sem igazolhatni azzal a kifogással, hogy az *idomító* nem alkalmazható helyette, mert az azt a helyet jelenti, a hol „a lovakat előkészítik a versenyre”. Hogy minő szót lehetne helyette használni, azt oly született magyaroktól kell megkérdezni vagy ajkukról ellesni, a kiknek sokszor volt alkalmuk s talán hivatásuk is a lovakkal foglalkozás.

Különben, a mint a „Vadász- és Versénylap” idézett mutatványából meggyőződünk, nagyon ideje volna már, hogy az illető körökben is a mult idők fonákságainak kiküszöböléséhez hozzá látnának s helyesebb magyar kifejezéseket hoznának forgalomba. Szerk.).

Eméng. A magyar Calepinusban sok nevezetesség van, de van sok különösség és furcsaság is. Egy alkalommal, midőn e nevezetességekre, furcsaságokra került a beszéd, Simonyi Zsigmond többek közt fölemlítette az egész régi irodalomban egyedül álló *eméng* szót, melyet Calepinus a latin *dictator* magyar egyértékesének állít oda s kérdésül adta föl, vajjon minő származású lehet ez a különös szó. A fejtörés vége az volt, hogy senki se tudott alkalmas feleletet adni rá.

Azóta sokszor megfordult fejemben ez a furcsa szó, ha netán rá juthatnék eredetére. Kettő világos volt előttem. Az egyik, hogy itt, mint sok más esetben, nincs sajtóhibával dolgunk; a származékszók ugyanis: *dictatorius*: *eménghöz* való, *eménghi*; *dictatura*: *eméngség*, kizárják a hibás szedés föltevését. A másik, hogy a szó kétségtelenül idegenből került a magyar szótárkészítő szókészletébe; de vajjon melyik nyelvhez forduljunk fölvilágosításért származására nézve? Az *-éng* végzet első rendben német (*-ing*, *-ung*) eredetet gyaníttatott velem; de könnyen vissza lett volna vihető a hozzánk legközelebb álló román (olasz) nyelv *-ino* (lat. *-inus*) végzetére is. Azonban sem ott, sem itt eredetijének nem akadhattam nyomára. Végre is abba kellett hagynom s egy szerencsés véletlenre bíznom megfejtését.

S a véletlen, mint ez sok esetben meg szokott történni, segített is a nehézségen. Miklosich legujabb művének: „Die türkischen elemente in den südst- und ost-europäischen sprachen” átvizsgálása közben a következő cikkek megalapozta az addiglan hiába keresett magyarázatot: „ar. *émin*: aufseher; [tör.] *eminlik*; szrb. *jemin*: verwalter der dörfer, die den zehent dem kaiser zahlen; *eminluk*“. A szó tehát eredetére nézve arab, s legközelebbi

sebb jelentése, Goldziher Ignác értesítése szerint, annyi mint: „megbízható, hű, bizalmas ember”, s aztán általában: „a kit valamivel megbiznak, a kire valamit rábiznak”; az arabból átkerült e szó a perzsába és törökbe, s ebből a fönt említett nyelvekbe, s nevezetesen a velünk szomszédos szerbbe is. Karadžić szótárában így találjuk magyarázva a kérdésbeli szót és származékait: *jemin*: der emin. magistratus turcici genus; *jeminluk*: das eminthum, dignitas et munus τοῦ jemin; *jeminovac*: einer von des emins leuten, homo τοῦ jemin.

A magyar *eméng* szóban a *g* járulékhang, teljesen olyan a minő ezekben: rozmarin-*g*, sin-*g*, kontin-*g*, fájin-*g*; hasonlóak még: csalán-*g*, bojtorján-*g*, espén-*g*, osztén-*g*, megintelen-*g* sat.

Hogy az *eméng* egyenest a törökből, vagy pedig szerb révén jutott-e hozzánk, azt egész határozottsággal nem lehet megállapítani; a valószínűség a török kölcsönvétel mellett szól, a mennyiben Calepinus megjelenése korában (1590) a török gazdálkodás már jó félszázadig tartott hazánkban, a mely idő alatt elég alkalmuk volt a haza polgárainak a nem kedvelt *eminekkel*, az adóbehajtó török hivatalbeli-ekkel megismerkedni.

SZARVAS GÁBOR.

APRÓLÉKOK.

Két új szótár. A M. T. Akademia nyelvtudományi bizottsága már rég foglalkozik azzal a tervvel, hogy az eddig elé szerteszőrva megjelent népnyelvi adatokat sajátásaik szerint egybeállítva külön-külön egymás után közzé tegye.

A mi eddig csak terv volt, az immár testé is kezd válni; a megvalósítás munkája megindult. A bizottság tudniillik két új mű kiadását határozta el; az egyik a *Mesterszótár*, a másik a *Tájszótár*; amannak szerkesztésével Frecskai Jánost, emezével ifj. Szinnyei Józsefet bízta meg.

A két szerkesztőnek ismert buzgósága s szakavatottsága biztos kezesség arra nézve, hogy a rájuk bízott föladatot nem csak a lehető legrövidebb idő alatt, hanem hogy sikeresen is meg fogják oldani.

A nagy közönséget is érdeklő eme két mű tervéről, az előmunkálatok eddigi folyamáról s jelen állásáról a legközelebbi füzetekben részletes tudósítást adunk olvasóinknak.

Utcakeresztelés. A magyar főváros intéző urai nem minden esetben, sőt ha kissé szabadelvűsködünk, mondhatjuk, sok esetben nem tudják eltalálni a helyes választást.

A hivatalos fölíratok s köztük az utcanevezetek egynemelyikét akarva se lehetett volna szerencsétlenebbül megalkotni: „*Ferencz-Főzsef-rakpart! Koronaherczeg-utca!*“ sat. Megjegyezzük, hogy kifogásunkat nem a helyes magyarság szempontjából tesszük, nem a *rakpart*, nem a *koronaherczeg* szépséges voltán akadt meg a szemünk, hanem a czélszerűség, használhatóság nevében szólalunk föl. Az ily rőfnyi hosszú, nehézkes döcögős nevezeteket a közönség kényelemszerető nyelve soha se fogja megszokni.

Egy, csak a napokban kelt határozat ezt a dízsorozatot még egy újabbal szaporította: „a tanácstagok többsége által ki lett mondva, miszerint a *Sugárút* jövőre *Andrássy-sugár-útnak* neveztesse“.

S mit ér el a t. tanács e határozatával? Zavart. Azt, hogy az egyik rész „*Sugárútnak*“, a másik meg „*Andrássyútnak*“ fogja nevezni s vagy az egyik, vagy a másik jut érvényre. Ha marad, a mi volt, „*Sugárút*“, akkor hiábavaló az „*Andrássy*“ név; ha meg az „*Andrássy-út*“ lesz divattá, akkor haszontalan a „*sugár*“ szó.

Különben, ha a jó isten jó egészségben megtartja a t. tanács urakat, még megérhetjük, hogy ilyen fölíratokat olvasunk az utcasarkon: *Tiszavécszi-körút, Szapárdohány-utca, Trefortkerepesi-út, Keménybodzafa-utca, Pauler-István tér, Aranyakadémia-utca* sat.

Tattatás, tettetés. Napról-napra mindinkább erősebb gyökeret ver bennünk az a meggyőződés, hogy a művelt osztálybeliek egy jó részénél minálunk az a nézet uralkodik, hogy a tanulás az egyetemi vizsgálatokkal egyszerre mindenkorra be van fejezve; mert azt csak nem képzelhetjük, hogy ha akarnának tanulni, oly egyszerű dolgot meg ne tanulhatnának, hogy van különbség a „*viz ivása*“ és „*ítatása*“ közt s hogy „*ivattatásról*“ még akkor se beszélhetni, ha erőszakkal töltik be az irtózó torokba a vizet.

Kérjük a t. szerkesztőket, legyen gondjuk rá, hogy egyes rovatvezetőik ne bánjanak oly gonoszul ezzel a nyelvvél, a mely nem csak az övék, hanem a miénk is.

A B. Hírlap márcz. 11. számában — ezzel sem azt nem mondjuk, hogy többi számaiban nincs, sem azt, hogy egyéb lapokban nem található — különböző *tatások* és *tetések* sorában ezt is olvastuk: „az indigenák minden fennakadás nélkül követelhetik *meghívattatásukat* a főrendiházba“.

Minthogy egyrésről a parasztos „a vizet isszák“ s úrias „a viz iszatik“, más részről a parasztos „az indigenákat meghívják“ s az úrias „az indigenák meghívattatnak“ közt semmi különbség sincs, következik, hogy ha ez a helyes beszéd: „a viz ivása“, a másik is helyesen csak így van mondva:

„az indigenák meghívása”; ha meg kifogástalan az idézett hírlapi constructio: „az indigenák meghívattatása”, ennek is kifogástalannak kell lennie; „a víz itattatása”.

Mi legalább úgy gondoljuk. S a „Kompromisszum a főrendek és Tisza közt” cikknek az írója, mit gondol ő?

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Hasonlatok.

Kerüli, mint az ördög a kápolnát.
 Hire sincs, mint Hiripen a hiszekegyistennek.
 Tartja magát, mint az üres zsák.
 Télhetetlen, mint a pap zsákja.
 Olyan okos, mint a darnai kos.
 Ne hullasd el, mint a tót a miatyánkot.
 Úgy vagyunk egymással, mint a kutya a macskával.
 Ne ágájj, mint a kutya a talluseprűvel.
 Képzeli, mint a macska az esőt.
 Szereti, mint a kutya a botot, kecske a kést.
 Hátról hordta az eszed, mint a kondás a botját.
 Olyan szája van, megesne benne a csengeri baromvásár.
 (Kőmörő).

KAZAY GYULA.

Párbeszéd.

Én: Valjon itthon van-e a tiszteletes úr?
 Székely asszony: Úgy hiszem otthonjában lesz. (Felső-Sófalva, Udvarhelyszék).

Én (látva, hogy egy terhes asszony a csörgő patakhöz megy, lehajlik a kezével merítve, kétszer háromszor iszik): Ugyancsak jól esik a víz!

Székely asszony: Jól, met úgy megkérévtam vala.

Én: Hát hová megy?

Sz. asszony: Az aratóba.

Én: Hát ilyen állapotban tud-e aratni?

Sz. asszony: Meg kell lenni, a dolgozók már elmentek s nem lehet őket magukra hagyni; a gazdáknak pedig háromfelé is rendjük van, ide nekem kell menni.

Én: Úgy látom, magok valami nagy gazdák.

Sz. asszony: Hálá Istennek még nem tudjuk, hol a más borozdája, még mindig a magunkét miveltük. (Szóváta).

Sz. asszony: (88 éves apósáról): Illyen hosszú élet nem soknak jut, ő keme már a harmadik ember nyomdokát járja. (Szóváta).

DEÁK FARKAS.

Népmésék.

Elmegy az istenhez a török, oszt aszongya hogy:

— Uram add nekem a hegyet és a völgyet.

— Hát legyen a tiéd — aszt feleli az úr.

Azután oda megy a német, oszt aszongya:

— Uram add nekem a hegyet és a völgyet.

— De az már a töröké, aszt feleli az úr.

— Szép dolog! aszongya a német.

— Legyen a tiéd (t. i. a szép dolog), azt feleli az úr.

Azután oda megy a magyar, oszt aszongya:

— Uram add nekem a hegyet és a völgyet.

— De az már a töröké, aszt feleli az úr.

— Szép dolog! aszongya a magyar.

— Az meg már a németé, feleli az úr.

— Nagy dolog! aszongya a magyar.

— Legyen a tiéd, aszt feleli az úr.

Azután oda megy a zsidó, oszt aszongya:

— Uram add nekem a hegyet és a völgyet.

— De ez már a töröké, feleli az úr.

— Szép dolog! asszongya a zsidó.

— Az meg már a németé, aszt feleli az úr.

— Nagy dolog! aszongya a zsidó.

— Az még már a magyaré, aszt feleli az úr.

— Csupa csalás! aszongya a zsidó.

— Legyen a tiéd, aszt feleli az úr.

Azután oda megy a cigány, oszt aszongya:

— Uram add nekem a hegyet és a völgyet.

— De az már a töröké, aszt feleli az úr.

— Szép dolog! aszongya a cigány.

— Az meg már a németé, aszt feleli az úr.

— Nagy dolog! aszongya a cigány.

— Az meg már a magyaré, aszt feleli az úr.

— Csupa csalás! aszongya a cigány.

— De az meg már a zsidóé, aszt feleli az úr.

— Csupa cigányság az egész világ, asszongya a cigány.

— Legyen a tiéd, aszt feleli az úr.

Így az egész világ a cigányé lett.

(Makó).

VARGA IMRE.

Átkozódások, káromkodások.

Mind a dühös kutya úgy veszekédyem még, ha . . .

Dühüggyem még, vakullak még, ha . . .

Hogy erő a hērű soha e né méhessek!

Addég még né hâhass, még három szekér szóma e nem rohad alattad!

Dana (ördög) vigye! rozsdá, férég, kukacz, nyüvek, bűdös! (ezek gyermek-káromkodások).

Té netrebulás! — bolond. Té lófej! Té hat ökör!

Té bűdös! Té rohadt! Té lucziper! Té dühös álot! Té dühös éb! Té rosseb! („rosseb”: rák-vagy üszkösödött seb, és „bűdös” nagyon el vannak terjedve, kicsinyje-nagyja használja, nemcsak káromkodó és átkozódó szavakul, hanem csodálkozó és fölkiáltó kifejezésképen is. „Oh a bűdös! oh! a rosseb!”).

Nagy-Lengyel. (Gücsej).

GAÁL FERENCZ.

Szőlőművelés.

Rug a szőlő, elrugta, ha virágzás után kevés szem marad a fűrtön s ritka szemű lesz.

Lefol: a szem a fűtről, virágzás után mind lehull, hogy csak a nyele marad.

Disze van a szőlőnek, ez a szőlő szépen diszlik: szereti a helyet, sokat terem.

Mennyi szőlő vóna ezen, ha megvallotta vóna magát.

Egy vágó: darab szőlőföld, melyet egy folytában vágna, kapálnak, szednek.

Kenyérkő: szivacsossá vált bazalt darabok.

Még muszikol: össze zuzza a kádban a belehányt szőlőt.

Ragya: szőlő betegség, a leveleken kerek aszu foltok támadnak; az úgynevezett ragya-esőnek vagyis napsütéskor hulló esőnek tulajdonítják.

Tőppett szőlő: fonnyadt, de annál édesebb, asszú.

(Somlyó vidék).

CSAPODI ISTVÁN.

Balázsjárás.

Vitéz.

Én vagyok egy előjáró
Előszóló vitéz,
Önöknek *) szobája
Csakhamar légyen kész.
Uri méltóságuk

Mielőtt bejönnek,
Szálláskészítényi
Lengémet rëndültek.
Aki nekém szómat nem fogaggya,
Rokkákat, orsókat mingyár el
ném duggya,

*) Megvallom, hogy a versekben előforduló „Önök“-féle kifejezésre gyanum van, hogy nem valami avatatlan kéz működött-e közre, hogy a sokkal szokottabb „maguk” helyett az említett kifejezést használják a balázsjárók.

Megtörténik ugyanis nem egyszer, hogy az ilyen traditionalis verseket csak a tanítók őrzik meg, s hogy ők azokon semmi változtatást nem tesznek, ki kezkeskedhetik róla? Félek, hogy itt is ezen eset fordult elő. M. E.

Azt az én népem nem jó szívvvel

foggya.

Bizonnyára mondom önöknek,
Kárát tapasztalja.

Káplár.

Én káplár tisztemmel
Mély hívén eljártam,
Ténnap egy pajtásomra
Háromszázat váktam.
Úgy felhólagosztak
Az én tenyereim,
Maj könybe lábottak
Én gyöngé szémeim.
De még köllött ténni
Püspökünk szavára.
Mellek hogy bejönnek
Önöknek házába.

Közlegíny.

Bujdosásim közben
Voltam egy városba,
Láttam énnagy csudát,
Hogy ökör az ólba
Be nem tudott mennyi,
Bujt az egérlikba.
Majdném segre estem
Csudálkozásomba.

Püspök.

Szen Balázs Istennek
Egyik apostola,
Ki a bünösöknek
Szószóllója vala.
Kérjük őt minnyájan,
Légyen pártfogója
Szegény torokfájóknak,
Megvigasztalója.

Mind (énekelve).

Emlékezzél házigazda,
Ma van Balázs naptya,
Dobd el bundád az ágy alá,
Mongyad heje, huja!
Lám minékünk vagyon kedvünk,
Sémmivel mi nem törődünk,
Mesterünk régulájától,
Ma ippet nem félünk.

Püspök.

Konkolos szemékkal
Férhőzménő lányok
Néznek szemém közé,
Hogyha róluk versét mondanátok.
Tuttok-e fiaim?

Mind.

Igénis tudunk.

Püspök.

No hát mongyatok!

Mind (énekelve).

No hát lányok vigyázzatok
Ennyihán versünkre,
Vájjik néktek éneklésünk
Böcsületétékre.
Sarkon ugró Katicza
Szeretne anyácza,
De anyácza nem lehet
Maj lesz jó apácza.
Illégeti a fejibe
Fejkötőt a Panni,
Ha eivénné a Gyuri,
Szeretné fölkötnyi.
De elkukorította
A molnár kokassa
Az ő széréncsójüket
E hosszi farsangba.

Püspök.

Mondjunk énekét a házigazdának
És az ő szeretétt szerelmes hit-
véspárjának.

Tuttok-e fiaim?

Mind.

Igénis tudunk.

Püspök.

No hát mongyatok!

Mind (énekelve).

Vig versékkal, énekékkal
Telnek sziveink,
Vidám kedvel és örömmel,

Zöngnek ajakink!	Véle égyütt hűtőszűkkel
Úgy szemléli vig sorsát	Jó egíssíggel.
Min tündőklő csílaggyát;	Hogy íllen jó fiakat
A szén Balázs pátronánknek	Neveljén jó lányokat
Mégírtük naptyát.	A szén Balázs pátronánknek
Hát íljenek jó gazdáink	Mégírtük naptyát.
Míndíg örömmel,	Dicsírtessék a Jézus Krisztus!

(Sikátor, Veszprém m.).

MÓRO CZ EMILIÁN.

Tahó furesaságok.

(Tahó Baranya megye északnyugati részében, Somogy szélén. annyit jelent mint pásztorféle ember s aztán buta, tudatlan).

Hajcsunk ki a luhat bácsám!	Hajtsuk ki a lovat bátyám!
Ném ké nyanyám a kuriglyám?	Nem kell anyám a szénvonó?
Csöngé, toás, récze-tikmony,	Labda, tojás, réczetojás,
Ilyé morzsolí lud-tikmony.	Ilyenné morzsolja, lúdtojás.

Zsazsak, monyóru, börocška,	Pemete, mogyoró, baraczk,
Téddé réfes kapiszta?	Tiéd ez a nagy káposzta?
Há tégyelek szíva, óma?	Hová tegyelek szilva, alma?
Láti, halli, vaok szóma.	Látja, hallja, vagyok szalma.

Dönnye, dia, tössze, vössze;	Dinnye, dió, teszi veszi;
Keszte, üeg, vági össze;	Kesztyű, üveg, vágja össze;
Vérágosan készítgettye,	Virágosan készítgeti,
Kalázlibul építgettye.	Pohárból építgeti.

Látod-e, ké üsző küér?	Látod-e, kell üsző kövér?
Lá, mostat hin Rűsi küér.	Lám, mostan hí Rőzsi kőért.
Hógass, ésít biber Joskó;	Hallgass, ásít paprika Jóska.
Ném tom, há rin a falaskó?	Nem tudom. hová ri a flaskó?

Déráj Tindér! nenem mörges.	Gyi te Tündér! néném mérges,
Fiellón a foka förges.	Legelón a falka férges.
Fójjad Bandér, ha főhatod!	Faljad András, ha falhatod!
Csunyíjjon még a poczakod!	Vessen meg a poczakod!

Reg fusson el rebedeggel,	A nyavalya fusson el,
A gutta szele issén el!	A guta szele üssön el!
Barannya, iskálya, szapu,	Borona, lajtorja, kosár,
Taá küetkéznek hátú.	Távól következnek hátul.

(Baranya m.).

ZÁGONYI GYÖRGY.

Tájszók.

S z a t m á r m e g y e i e k.

- C s ü r ö l:** iszik, sokat iszik; innen: „jól becsürölt”: tele szitta magát, ittas.
- C s u f o n d á r o s:** mást kigúnyolni szerető.
- C s i m p a j k ó z i k:** bele akasz kodik; „úgy belém csimpajkóztott, hogy el nem tudtam tőle szabadulni”.
- C s e p e r e d i k:** gyermekek gyors növéseről szokták mondani; „szépen felcseperedett az ebazinge kölyke”.
- C s á m p a, - á s:** nehézkes, ügyetlen, lassú járású s lábú emberekre alkalmazzák; „te, te csámpa-fészek! ügyetlen, rest”.
- C z i h e l ő d i k:** holmijét összeszedve feláll, felkél; „czihelődjünk no! s induljunk”.
- C s á n g u r d i:** Szatmár vidékén a kissé buta, ügyetlen emberekre alkalmazzák.
- C s i t i t:** hallgatásra int, kényszerít; „csittatok! gyermekek! hallgassatok”.
- C z i n g á r:** sovány, vékony arcú ember.
- C z u l a:** mindenféle hitvány ruhánemű.
- C z á b é r, c z á b á r:** helytelen, szabadjára bocsátott gyermekekről szokták mondani.
- C s i p e s z k e d i k:** hozzá szegődik, bele aggatózik, ruhájába kapaszkodik.
- C z u l á p:** kerítés, vagy más faépületnél azon oszlop, melynek vésett hornyába a deszkát szokták beleilleszteni. Szatmárvidéki szó.
- C s a t a k:** locs-pocsos, hig sár az uton, mely a hosszú, különösen női ruhára, óhatatlanul (óvhatatlanul) felferődik s azt becsatkolja, be piszkítja.
- C s u m a:** rút, ijesztő valami; „eriggy, te csuma! pokolba”.
- C s u h é - p u h é !:** hangutánzása azon ütés-veréseknek, mikkel valakit jól elvernek, elpáholnak.
- D o h o g:** magában boszusan, érthetetlenül beszél, motyog.
- D ő f ő t ő l:** többszörösen dőf valamihez, ezzel rokonértelmű a
- D r i f i n y á l:** csakhogy kissé gyöngébb dőfölgetést jelent.
- D o n g s z e g:** nagy, vastag, csaknem fél lábnyi hosszú vasszeg; van fél és egész dongszeg.
- D u c z o l:** kis gyermeket ölben lóbál, s közben csókolgat, becéz; jelenti azt is, mikor egyik gyermek a másikat ököl-lel jól hátba ütögeti, megduczolja.
- D u s k á l:** válogat, különösen az ételneműekben; egyszersmind e szó felteszi azt is: hogy a duskálónak módja van a válogatásban.
- D u n d r á l:** magában dudol, dünnyög, érthetetlenül beszél, mortyog valamit; néha sebes, gyors beszédre is alkalmazzák. „Fogd be a szádát! s ne dundrálj annyit”.
- D a j n á l:** danol. „Nem valami szépen dalol, hanem csak dajnál”.
- D ü h e n:** lezuhan, leesik s estevel földhöz, fához ütődve, bizonyos tompa hangot ad. „Nem láttam semmit, csak a nagy dühenést hallottam”.

vel ismerttet meg bennünket s egyúttal művelődéstörténeti viszonyokra vonatkozó adatokat tesz hozzáférhetőkké. Kit nemzeti kultúránk fejlődésének története érdekel, az örömmel üdvözölheti a régi magyar könyvtár kötetének emez új kiadását.

II. köt. Telegdy Miklós Katechismusa. Az 1662. évi bécsi kiadás lenyomata. (Az keresztyensegnec fundamentomirol valo rövid keonywechke . . .) Szilády Aron jegyzeteivel. Kis 8° 143 l. — 1 frt.

Telegdinek ezen Canisius alapján írtsekkorig csak egy példányban ismert ifjúkori munkácskája — nem csak mint a későbbi nagy egyházi szónok — és a magyar kath. irodalom Pázmányig legjelesb képviselőjének már írói pályája kezdetén oly következetes orthographiával, az alaktan régi formáinak alkalmazása és tiszta világos értelmű mondatfűzéseivel kitűnő nyelvműve, hanem egyszersmind első magyar kath. katechismus minőségében is kiváló figyelmet érdemel.

Ballagi Mór: A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr. 8° 32 l. — 20 kr.

Barna Ferdinánd: Vámbéry Ármin. „A magyarok eredete” című műve néhány főbb állításának bírálata. 8° 98 l. — 60 kr.

Budenz József: Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. I. füzet. Igeképzés. 8° 175 l. — 1 frt.

Ezen munka mintegy kiegészítője a Magyar-Ugor összehasonlító szótárnak. Emez a magyar nyelv eredeti szókincsét hasonlítja össze a rokon nyelvekével, az összehasonlító alaktan pedig a nyelv szerkezetét fejtegeti a rokon nyelvekre való tekintettel. A megjelent első füzet az igeképzőket tárgyalja, a továbbiakban a névszóképzés és a névragozás lesz fejtegetve.

Goldziher Ignác: A muhammedán jogtudomány eredetéről. 8° 23 l. — 10 kr.

Dr. Kis Ignác: Káldy György nyelve. 8° 73 l. — 50 kr.

Dr. Kont Ignác: Seneca tragédiái. 8° 112 l. — 60 kr.

Közlemények, (Nyelvtudományi) XVIII. köt. 3 füzetben. 8° 478 l. à 1 frt.

TARTALOM: Értekezések és közlések: *Dr. Munkácsi Bernát:* Idegen elemek a votják nyelvben. — *Budenz József:* Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. I. Igeképzés. — *Dr. Asbóth Oszkár:* Szlávság a magyar keresztyén terminológiában. — **Ismeretések és bírálatok:** *Budenz J.:* Nyelvészeti észrevételek Vámbéry A. „A magyarok eredete” című munkájára. — *Budenz J.:* Genetz Arvid: Rövid kazánitatór nyelvtan. — *Budenz J.:* Ad Turcologiam. — **Kisebbs közlések:** *Dr. Patrubányi Lukács:* Magy. könyörög, könyöröl. — *Budenz J.:* A magy. -stúl, -stül comitativus rag. — *Dr. Halász Ignác:* Magyar elemek a déli szláv nyelvekben

Dr. Nagy Sándor: Szombatos codexek. 8° 41 l. — 30 kr.

Nyelvemléktár XI. kötet: Debreczeni Codex. Gömör Codex. Közzéteszi Volf Gy. 8° 383 l. — 2 frt.

Simonyi Zsigmond: A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete. III. köt. Az alárendelő kötőszók második fele. 8° 256 l. 1 frt 50. (1881-ben jelent meg az I. kötet, mely a mellérendelő kötőszókat. 1883-ban pedig a II., mely az alárendelők első felét tárgyalja. Mind-egyik kötet ára 1 frt 20.)

A M. T. Akad. bíráló bizottságának jelentése szerint e munka mind az összegyűjtött anyag, mind a tudományos módszer, mind a logikai és grammatikai felfogás dolgában alapvető műnek bizonyul s egyhangulag jutalomra-érdemesnek nyilvánított.

Szász Béla: A reflexiv és valláserkölcsei elem a költészetben és Longfellow. 8° 44 l. — 30 kr.

Dr. Szinnyi József: Finn-magyar szótár. — 3 frt.

Ezen munka hêzagot pótol nyelvtudományi irodalmunkban. A finn nyelv tanulmányozása szükséges mindazoknak, a kik az ugor összehasonlító nyelvészettel foglalkoznak. A finn nyelv tanulmányozóinak eddigelé nem csekély akadályukra volt az a körülmény, hogy a nyelvszövegeknek megértéséhez csak kerülő utakon.

vagyis idegen (svéd v. latin) nyelvű szótárak közvetítésével juthattak. Szinnyi *Finn-magyar szótár*-ával ezen a bajon segítve van. A szerző magukból az irodalmi termékekből gyűjtötte össze az anyagot, és a szótárakat csak segédkönyvekül használta; sőt Szinnyi szótárában sok olyan szó is található, melyek eddig semmiféle finn szótárban nem voltak megmagyarázva.

Vámbéry Ármin: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. Válaszom *Hunfalvy Pál* bírálati megjegyzéseire. 8° 52 l. — 30 kr.

A II. osztály és bizottságainak kiadványai:

Archaeologiai Értesítő. Szerkeszti *Pulszky Károly*. Új folyam. III. k. 5 frt.

E kötet foglalja magában Kecskeméti W. Péter ötvösmester által a XVII. század derekán a drágakövekről s azoknak búvós-bájos hatásáról, valamint az ötvös-műipar technikájáról írt könyvet. E munka a maga korában párját ritkító élénk történelmi érzékkel van írva. Ballagi Aladár a munkát szép bevezetéssel és glossariummal látta el.

Erdélyi országgyűlési Emlékek. Szerk. *Szilágyi Sándor*. X. k. (1637—1648.) 8° 534 l. — 3 frt.

Dr. Földes Béla: Nemzetgazdasági és statisztikai évkönyv. II. évfolyam 1884. 315 l. — 2 frt.

Jelen évkönyv, majdnem száz fejezetében az előző év állami, társadalmi és gazdasági életének, a sokágú közügyek és érdekek, az anyagi és szellemi munkásság minden egyes jelensége és eredményének oly világos, egyúttal pedig minden lényegre kiterjedő részletessége mellett, oly tömör áttekintését nyújtja, a minőből mindaz, ki a nyilvánosság bármely terén mozogván, Magyarország politikai, közgazdasági és közművelődési mérlege iránt a természetes mellett hivatalos érdeklődéssel is viseltetik, teljes s egyszersmind nélkülözhetetlen tájékozódást meríthet a gazdag foglalatban híven tükröződő hazai viszonyok felől; míg a párhuzamosan közölt nemzetközi statisztikai adatok útján, az összehasonlításban legjobb mértékét találja a honi életjelenségek helyes megítélésének.

Jakab Elek: Erdély katonai védereje átalakulása a XVIII. században. 8° 102 l. — 60 kr.

A magyar törvényhatóságok **jogszabályainak** gyűjteménye. I. kötet: Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai. Szerkesztették *dr. Kolozsvári Sándor* és *dr. Óvári Kelemen*. 8° 639 l. — 4 frt.

Ezen I. k. magában foglalja az összes erdélyi törvényhatóságok Statutumait és nemzeti constitutíóit, a legrégebb időktől kezdve a XVIII. század végéig; három csoportban u. m. 1. a *székely*, 2. a *magyar*, 3. a *szász* földieket, folyton kísérve felvilágosító, utaló és egyéb kútfőkkel, összehasonlító jegyzetekkel, melyeknek czélja ezen eddig legnagyobb részben ismeretlen becses kútfők megismerésének és tudományos felhasználásának megkönnyítése. Kiterjed a nemzet szellemi életének minden irányú nyilvánulásaira, politikai, köz és magánjogi, vallási, gazdasági s összes társadalmi viszonyaira s így nem csak kiválóan jogtörténeti, hanem általános művelődés történelmi jelentőséggel is bír.

Dr. Károlyi Árpád: A magyar alkotmány fölfüggesztése 1673-ban. 8° 68 l. — 40 kr.

Kerpely Antal: A magyar vasipar jövője. 8° 30 l. 20 kr.

Láng Lajos: Hazánk értelmi és anyagi fejlődése 1870-től 1880-ig. 8° 49. l. — 30 kr.

Levelek és Okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez. Szerkesztette *Szilágyi Sándor*. 8° 924 l. — 4 frt.

E vaskos kötet I. Rákóczy Györgynek a portára, tatár és kozáksországba küldött követeinek jelentéseit s a fejedelmnek azokhoz írt leveleit foglalja magában: mondhatni olyan teljességben mint egyetlen hasonló gyűjteményben sem találni. Úgyzólva új világot derít azon korra, mely 1631—1648 közt folyt le. Nemcsak

kipótolja, hanem helyre igazítja az egykorú memoireokat, sok jelentés valóságos naplóvá növi ki magát. Nemcsak Törökország történetéhez, hanem a portának a 30 éves háborúval szemben tanúsított magatartásához is nyújt adatokat, s nemcsak a magyar, hanem a külföldi diplomacziának főbb szereplőivel is megismerkedünk. Kiválóan fontosak művelődés történeti adatai is, s a nyelvész is bő anyagot talál bennök. Meg van bennük az mit évkönyvekből, történeti munkákból nem lehet megtanulni — a mindennapi élet részletes leírása. Kitűnő indexszel van ellátva.

Dr. Lipp Vilmos: A keszthely-dobogói sírmező. 8° 24 l. — 10 kr.

Marczali Henrik: Gróf Pálffy Miklós főkancellár emlékiratai Magyarország kormányzásáról. 8° 59 l. — 40 kr.

Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. II. kötet. 8° 533 l. — 3 frt. (Az I. kötet szintén 3 frton kapható.)

Az első kötetben szerző a török kiűzésétől, a szatmári békétől indulva ki, szembe állítja egymással a küzdelem két nagy tényezőjét: a régi nemesi, rendi alapon kifejlődött Magyarországot és a trónörökös, kinek czélja, mint őseié, a dynastia hatalma, de ki azok hagyományos politikájától eltérőleg a XVIII. század reform-eszméinek felhasználásával igyekszik elérni e czélt. Magyarország akkori állapotában a gazdasági, társadalmi, egyházi s nemzeti viszonyok rajzolva s eredmény gyanánt a független birtokú, törvénytudó köznemesség: a megye tűnik fel mint a régi állapot főtámasza. Ez elem erősítését rendkívül elősegíti az a nagy történeti processzus, melynek folytán a török által elpusztult Alföld legnagyobb részben újra magyarra lett. Az imént megjelent második kötet, melynek megírásánál a szerző a császári kabinetlevéltár aktáinak felhasználása által mintegy beláthatott II. József eszméinek műhelyébe, a császár egyházi alkotmányos reformjait adja elő. Tárgyalja a katolikus egyház szervezetére vonatkozó intézkedéseket, a tolerantiát, az iskolai reformokat és a régi tényezőknek ellenállását az átalakítás ellen. Alkotmányos téren látjuk, mint ragadtatik a császár elvei és a magyar uralkodó osztályok oppositioja által mind mélyebbre ható újításokra. A közigazgatás reformjára, a koronának Bécsbe vitelére, a conscriptióra és a német nyelvnek államivá tételére, míg végre a személyes kormány bevitele a megyébe alapján támadja meg a régi állapotot. Együttal fel van tüntetve a szerves összeköttetés a császár külső politikája és belső intézkedései közt.

Dr. Ortvay Tivadar: Egy állítólagos római mediterrán-út Pannoniában. Egy térképpel. 8° 77 l. — 50 kr.

Péchy Antal: Alsó-Magyarország bányaművelésének története. I. kötet. Egy térképpel. 8° 502 l. — 3 frt 50 kr.

A szerző, — ki bányászati szakmunkával már akadémiai nagy jutalmat is nyert, — jelen politikai, jog és művelődéstörténeti, de egyúttal földleirai és technológiai érdekű művében a Garam mentén elterülő s viszonylagosan alsó bányavidéket érti, mikor *Alsó-Magyarország* bányaművelése czímen, a jelzett terület bányászatának fejlődését, az egyes bányák történetét, mindig az országos események keretében tartva, egész a XVI. századig vezeti s gazdag okmánytárra épített világos és beható történelmi perspektívát nyújt közgazdasági életünk e fontos és nevezetes multtal bíró ágának ismeretéhez.

Pulszky Ferencz: A rézkor Magyarországon. Kiadja a M. T. Akadémia archaeologiai bizottsága. 21 ábrával. N. 4° 79 l. — 1 frt 20.

Szerző munkája a magyar régészeti irodalomnak egyik kimagasló terméke, mely a régészeti tudomány európai színvonalán áll. Azon vörös-réz tárgyak, melyek hazánkban az ősrégészeti leletek egyik sajátosságát képezik s más európai országokban ekkorig csak szórványosan fordultak elő, évtizedek óta képezik szerző tanulmányainak tárgyát. Ezeknek eredményét a fűt jelzett munka összegezi. Ebben szerző előadja a rézkorral foglalkozó szaktudósoknak nézeteit, ismerteti a római és szegedi réz-, továbbá a domahídi és lucskai végei leleteket, végül osztályozza az ekkorig felkutatott réztárgyakat. Tanulmányában azon eredményre jut: hogy a rézkor Magyarországon közvetlenül a kőkor után következett, ebből fejlődött, ettől kölcsönözte első formáit, melyeket később különböző irányban kifejlesztett; továbbá hogy megelőzi a bronzkort, mely az emlékek tanúsága szerint is egészen új idegen, sem a kőkorral sem a magyarországi rézkorral semmi rokonságban nem álló formákat hozott be, tehát egy új bevándorló hódító nemzettel jött be Európába.

Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor fehérvári síremléke és alapítványai. 8° 21 l. — 10 kr.

Thaly Kálmán: Az 1683-iki táborozás történetéhez. A kétszázados évfordulat alkalmából hg. Esterházy Pál nádor kiadatlan kézíratai s levelezései nyomán. 8° 45 l. — 30 kr.

Vécsey Tamás: Aemilius Papinianus pályája és művei. 8° 143 l. — 90 kr.

Aemilius Papinianusban a szerző egy nevezetes római jogtudóst mutat be, behatóan ismertetve jogtudományi munkáit, melyekben a görög alpműveltség nyomait látja; és nem feledkezve meg a nagy jogászban a nemes szellemű, — romlott korában csak annál jobban kimagasló ember méltatásáról, a ki, mint a magasabb erkölcsi érdekek védője, elveit az életbe is át vitte.

Wenzel Gusztáv: Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez. 8° 65 l. — 40 kr.

Wenzel Gusztáv: A vasúti ügy s a posta és távirdai ügy közti összeköttetés Magyarországon a közlekedési- és névszerint a vasúti jog szempontjából. 8° 36 l. — 20 kr.

A III. osztály és bizottságainak kiadványai:

Dr. Daday Jenő: Adatok a Cilioflagelláták ismeretéhez. 1 rajz lappal. 8° 16 l. — 20 kr.

Értesítő, (Mathematikai és természettudományi) II. kötet. (9 füzet) 8° 392 l. — 3 frt.

Dr. Erőss Gyula: A külső hőmérsék befolyása a csecsemők szervezetére. 8° 96 l. — 60 kr.

Dr. Fodor József: A lakásviszonyok befolyása a cholera és typhus elterjedésére. 8° 23 l. — 20 kr.

Gothard Jenő: Megfigyelések a herényi astrophysikai observatoriumon 1883. évben. Két táblával. 8° 34 l. — 20 kr.

Gothard Jenő: A Pons-Brooks tisztokös spektroskopikus megfigyelése a herényi astrophysikai observatoriumon. Két táblával. 8° 38 l. — 40 kr.

Gothard Jenő: Egy új spektroskop. Egy tábla rajzzal. 8° 9 l. — 20 kr.

Gothard Jenő: Astrophysikai megfigyelések a herényi observatoriumon 1882. évben. Egy táblával. 8° 27 l. — 30 kr.

Gothard Sándor: Adatok Jupiter és Mars bolygók physikájához. Három táblával. 8° 16 l. — 40 kr.

Dr. Hankó Vilmos: Hunyadmegye ásványvizei. 8° 16 l. — 10 kr.

Horváth Géza: A rovarok dimorphismusáról. Egy tábla rajzzal. 8° 49 l. 40 kr.

Kalchbrenner Károly: Új vagy kevésbé ismert hasgombák. 5 táblával. 8° 10 l. — 50 kr.

Konkoly Miklós: Astrophysikai megfigyelések, melyek az ó-gyallai csillagdán 1883. évben tettek. I. rész 1 tábla rajzzal. 8° 34 l. 30 kr. II. rész 3 táblával. 8° 18 l. — 30 kr.

Konkoly Miklós: A nap feltűtésének megfigyelése 1883-ban az ó-gyallai csillagdán. 8° 58 l. — 40 kr.

Konkoly Miklós: Hullócsillagok megfigyelése a magyar korona területén 1883-ban és azok 47 kisugárzó pontjainak levezetése. 8° 16 l. — 10 kr.

Konkoly Miklós: 615 állócsillag spectruma. A déli öv átkutatásának első része. 0°—15°-ig. 8° 27 l. — 20 kr.

Konkoly Miklós: Csillagászati megfigyelések az ó-gyallai csillagdán 1883-ban. 8° 50 l. — 40 kr.

Konkoly Miklós: Előleges vizsgálatok néhány szénhydrogen-gáz spectrumán spectroscoppal és spectralphotometerrel. 3 táblával és 2 fametszettel a szövegben. 8° 22 l. — 50 kr.

Közlemények, (Mathematikai és természettud.) XVIII. köt. 8° 367 l. — 3 frt 50.

TARTALOM: I. *Dr. Staub Mór:* Magyarország phaenologiai térképe. 28 l. II. *Dr. Staub Mór:* Az állandó melegösszegek és alkalmazásuk a Magyarország északi fel-földjén tett phytophaenologiai megfigyelésekre. 15 l. III. *Téglás Gábor:* Egy új csontbarlang Toroczkó vidékén, a bedellői határban. 12 l. IV. *Chyzer Kornél:* Zemplénmegye ásványvizei. 31 l. V. *Parádi Kálmán:* Jelentés az erdélyi vizek örvényférgeire tett kutatások eredményéről. 20 l. VI. *Dr. Tömösváry Ödön:* Adatok hazánk thysanura-faunájához. 14 l. VII. *Dr. Tömösváry Ödön:* A magyar fauna álskorpiai. 126 l. VIII. *Dr. Schaarschmidt Gyula:* Tanulmányok a magyar-honi desmidiaceákról. 24 l. IX. *Dr. Roth Samu:* Jelentés az eperjes-tokaji hegy-láncz északi részében tett utazásról. 15 l. X. *Lovassy Sándor:* Adatok Gömör-megye madárfaunájához. 33 l. XI. *Dr. Primics György:* A Kis-Szamos forrás-vidéki hegység kristályos palaközei. 20 l. XII. *Dr. Tömösváry Ödön:* A hazánk-ban előforduló heterognáthák. 19 l.

Közlemények, (Mathematikai és természettud.) XIX. köt. 398 l. — 2 frt.

TARTALOM: I. *Téglás Gábor:* A Buhuj nevű csontbarlang Stájerlak-Anina határában. 14 l. II. *Dr. Daday Jenő:* Új adatok a kerekas-férgek ismeretéhez. Egy tábla rajzzal. 30 l. III. *Dr. Tömösváry Ödön:* Újabb adatok hazánk thysanura-faunájához. 14 l. IV. *Hazslinszky Frigyes:* Előmunkálatok Magyarország gomba-virányához. 56 l. V. *Dr. Daday Jenő:* A Magyarországon eddig talált szabadon élő evezőslábú rákok magánrajza. 4 rajzlappal. 198 l. VI. *Hazay Gyula:* Az északi Kárpátok és vidékének mollusca-faunája. 70 l. VII. *Mocsáry Sándor:* Jellemző adatok Erdély hártaröppü rovarainak faunájához. 15 l.

Liebermann Leó: A petroleum lobbanási pontja meghatározásának egy új módszere. 8° 8 l. — 10 kr.

Dr. Ónody A. D. A csigolyaközötti dúczok és ideggyökerek fejlődéséről. 2 táblával. 8° 45 l. — 40 kr.

Dr. Primics György: A keleti Kárpátok geologiai viszonyai. 2 szelvénynyel. 8° 27 l. — 30 kr.

Dr. Tömösváry Ödön: Egy tömegesen tenyésző légyfaj az Alsó-Duna mellékéről. 3 tábla rajzzal. 8° 19 l. — 30 kr.

Az akadémiai könyvkiadó vállalat.

Thierry Amadé: Elbeszélések a római történehből. Ford. *Dr. Öreg János.* Kis 8° 520 l. Fűzve 2 frt 40, kötve 3 frt.

Taine Hippolyt Adolf: Az angol irodalom története. Ford. *Csiky Gergely.* IV. kötet. A classikus kor és az új-kor. Kis 8° 336 l. Fűzve 2 frt 40, kötve 3 frt.

Concha Győző: Ujkori alkotmányok. I. köt. (Belgium és az északamerikai Egyesült-államok alkotmánya.) Kis 8° 314 l. Fűzve 2 frt 40, kötve 3 frt.

Lavergne Leonce: Az angol mezőgazdaság. Ford. *Beksics Gusztáv.* 463 l. Fűzve 2 frt 40, kötve 3 frt.

A M. T. Akadémia legújabb kiadványai.

A

KESZTHELYI SIRMEZŐK

IRTA

DR. LIPP VILMOS

CSORNA-PRÉMONTRÉI KANONOK.

KIADJA A M. T. AKADEMIA ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

Nagy 4° 363 rajzzal. Ár 1 frt 60 kr.

A régi világ nagybecsű emlékeinek, melyek egyszersmind Pannónia történetéről nyújtanak igen értékes felvilágosítást, van a jelen kötet szentelve. A népvándorlás idejéből olyan nagy kiterjedésű sirmezők, minők a keszthelyi és közelében a doboói, alig ismeretesek Európában. Szerző 1879. óta háromezernél több sirt ásatott fel, melyekben négyezernél több arany, ezüst, vas, bronz, agyag és csont régiségeket talált, a tömördek tüveggyöngyön kívül. Jelen munkájában szakszerűen leírja és ismerteti azon leleteket, melyeket a keszthelyi két sirmezőből kiásott, kibővítve a leírást az ásatás körül tett tapasztalataival és észleleteivel. Igen behatóan ismerteti a különböző barbár és római emlékeket, azután áttér magukra a sírokra, melyeket felásatott s előbb a csontvázakat, azután a mellettük talált különböző eszközöket, öv-, fül- és melldiszeket, függőket s más dísz tárgyakat ismerteti. Végül a sírok valószínű korát igyekszik megállapítani s azon következtetésre jut, hogy a bennük talált pénzek szerint a temető a Krisztus utáni negyedik századból származik. A nagy munka a magyar föld régi történelmi és művelődési viszonyainak ismeretéhez igen értékes adalékkul szolgál.

A hazai és külföldi folyóiratok

MAGYAR TUDOMÁNYOS

REPERTORIUMA.

KÉSZITETTE

Id. SZINNYEI JÓZSEF.

I. Osztály: Történelem és segédtudományai. — II. Kötet: Hírlapok 1731—1880.

I. Rész. Nagy 8° XVI lap és 1647 hasáb. Ár 5 frt.

E kötetben hírlapirodalmunk kezdetétől 1880-ig megjelent közlemények vannak feldolgozva, még pedig 172 hírlap 919 évfolyama. Ezekből 28,283 cím került ki, melyek szakok szerint vannak osztályozva. Az egyetemes történelem, továbbá a hazai történelem és segédtudományai osztálya 2810 címet tartalmaz, az életrajzoké 6051-et, az életrajzi adatoké 4048-at, a helyrajzoké 1310-et, a földrajz és utazásoké 4556-ot, a műrégészeti 760-at, a művelődés történeté 2732-öt, az irodalom történeté 3829-et stb. Minden cikk címénél meg van jelölve a lap, az évszám, szerző s harmincegyezer számból álló hely- és névmutató könnyíti meg a keresést. Közli az álnévek és jegyek jegyzékét is, fölfejtve az alattok rejlő írók neveit. Minden kutatónak nagybecsű segítségére fog ez szolgálni s a „Repertorium“-ra bátran mutathatunk rá, mint oly műre, mely e nemből az első és egyedül álló a világirodalomban; ennek segélyével tudjuk csak igazán, mit birunk a történelem terén. Ezen oszt. I. kötete szintén 5 frton kapható.

Konkoly Miklós: Csillagászati megfigyelések az ó-gyallai csillagdán 1883-ban. 8° 50 l. — 40 kr.

Konkoly Miklós: Előleges vizsgálatok néhány szénhydrogen-gáz spectrumán spectroscoppal és spectralphotometerrel. 3 táblával és 2 fametszettel a szövegben. 8° 22 l. — 50 kr.

Közlemények, (Mathematikai és természettud.) XVIII. kötet. 8° 367 l. — 3 frt 50.

TARTALOM: I. *Dr. Staub Mór:* Magyarország phaenologiai térképe. 28 l. II. *Dr. Staub Mór:* Az állandó melegösszegek és alkalmazásuk a Magyarországi északi felföldjén tett phytophaenologiai megfigyelésekre. 15 l. III. *Téglás Gábor:* Egy új csontbarlang Toroczkó vidékén, a bedellői határban. 12 l. IV. *Chyzer Kornél:* Zemplénmegye ásványvizei. 31 l. V. *Parádi Kálmán:* Jelentés az erdélyi vizek örvényférgeire tett kutatások eredményéről. 20 l. VI. *Dr. Tömösváry Ödön:* Adatok hazánk thysanura-faunájához. 14 l. VII. *Dr. Tömösváry Ödön:* A magyar fauna álskorpiói. 126 l. VIII. *Dr. Schaarschmidt Gyula:* Tanulmányok a magyarhoni desmidiaceákról. 24 l. IX. *Dr. Roth Samu:* Jelentés az eperjes-tokaji hegylánc északi részében tett utazásról. 15 l. X. *Lovassy Sándor:* Adatok Gömör-megye madárfaunájához. 33 l. XI. *Dr. Primics György:* A Kis-Szamos forrásvidéki hegység kristályos palaközei. 20 l. XII. *Dr. Tömösváry Ödön:* A hazánkban előforduló heterognáthák. 19 l.

Közlemények, (Mathematikai és természettud.) XIX. kötet. 398 l. — 2 frt.

TARTALOM: I. *Téglás Gábor:* A Buhuj nevű csontbarlang Stájerlak-Anina határában. 14 l. II. *Dr. Daday Jenő:* Új adatok a kerekese-férges ismeretéhez. Egy tábla rajzzal. 30 l. III. *Dr. Tömösváry Ödön:* Újabb adatok hazánk thysanura-faunájához. 14 l. IV. *Hazslinszky Frigyes:* Előmunkálatok Magyarország gomba-irányához. 56 l. V. *Dr. Daday Jenő:* A Magyarországon eddig talált szabadon élő evezőslábú rákok magánrajza. 4 rajzlappal. 198 l. VI. *Hazay Gyula:* Az északi Kárpátok és vidékének mollusca-faunája. 70 l. VII. *Mocsáry Sándor:* Jellemző adatok Erdély hártarbpú rovarainak faunájához. 15 l.

Liebermann Leó: A petroleum lobbanási pontja meghatározásának egy új módszere. 8° 8 l. — 10 kr.

Dr. Ónody A. D. A csigolyaközötti dűczok és ideggyökök fejlődéséről. 2 táblával. 8° 45 l. — 40 kr.

Dr. Primics György: A keleti Kárpátok geológiai viszonyai. 2 szelvénynyel. 8° 27 l. — 30 kr.

Dr. Tömösváry Ödön: Egy tömegesen tenyésző légyfaj az Alsó-Duna mellékéről. 3 tábla rajzzal. 8° 19 l. — 30 kr.

Az akadémiai könyvkiadó vállalat.

Thierry Amadé: Elbeszélések a római történelemből. Ford. *Dr. Öreg János.* Kis 8° 520 l. Füzve 2 frt 40, kötve 3 frt.

Taine Hippolyt Adolf: Az angol irodalom története. Ford. *Csiky Gergely,* IV. kötet. A klasszikus kor és az új-kor. Kis 8° 336 l. Füzve 2 frt 40, kötve 3 frt.

Concha Győző: Újkori alkotmányok. I. kötet. (Belgium és az északamerikai Egyesült-államok alkotmánya.) Kis 8° 314 l. Füzve 2 frt 40, kötve 3 frt.

Lavergne Leonce: Az angol mezőgazdaság. Ford. *Beksics Gusztáv.* 463 l. Füzve 2 frt 40, kötve 3 frt.

A M. T. Akadémia legújabb kiadványai.

A

KESZTHELYI SIRMEZŐK

IRTA

DR. LIPP VILMOS

CSORNA-PRÉMONTRÉI KANONOK.

KIADJA A M. T. AKADÉMIA ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

Nagy 4° 363 rajzzal. Ára 1 frt 60 kr.

A régi világ nagybecsű emlékeinek, melyek egyszersmind Pannónia történetéről nyújtanak igen értékes felvilágosítást, van a jelen kötet szentelve. A népvándorlás idejéből olyan nagy kiterjedésű sirmezők, minők a keszthelyi és közelében a doboói, alig ismeretesek Európában. Szerző 1879. óta háromezernél több sirt ásatott fel, melyekben négyezernél több arany, ezüst, vas, bronz, agyag és csontregiségeket talált, a tömördek üveggyöngyűn kívül. Jelen munkájában szakszerűen leírja és ismerteti azon leleteket, melyeket a keszthelyi két sirmezőből kiásott, kibővítve a leírást az ásatás körül tett tapasztalataival és észleleteivel. Igen behatóan ismerteti a különböző barbár és római emlékeket, azután áttér magukra a sirokra, melyeket felásatott s előbb a csontvázakat, azután a mellettök talált különböző eszközöket, öv-, fül- és melldiszeket, függőket s más dísz tárgyakat ismerteti. Végül a sirok valószínű korát igyekszik megállapítani s azon következtetésre jut, hogy a bennök talált pénzek szerint a temető a Krisztus utáni negyedik századból származik. A nagy munka a magyar föld régi történelmi és művelődési viszonyainak ismeretéhez igen értékes adalékul szolgál.

A hazai és külföldi folyóiratok

MAGYAR TUDOMÁNYOS

REPERTORIUMA.

KÉSZITETTE

Id. SZINNYEI JÓZSEF.

I. Osztály: Történelem és segédtudományai. — II. Kötet: Hírlapok 1731—1880.

I. Rész. Nagy 8° XVI lap és 1647 hasáb. Ára 5 frt.

E kötetben hírlapirodalmunk kezdetétől 1880-ig megjelent közlemények vannak feldolgozva, még pedig 172 hírlap 919 évfolyama. Ezekből 28,283 cím került ki, melyek szakok szerint vannak osztályozva. Az egyetemes történelem, továbbá a hazai történelem és segédtudományaik osztálya 2810 címet tartalmaz, az életrajzoké 6051-et, az életrajzi adatoké 4048-at, a helyrajzoké 1310-et, a földrajz és utazásoké 4556-ot, a műrégészeté 760-at, a művelődés történeté 2732-öt, az irodalom történeté 3829-et stb. Minden cikk címénél meg van jelölve a lap, az évszám, szerző s harminceznégyezer számból álló hely- és névmutató könnyíti meg a keresést. Közli az álnevek és jegyek jegyzékét is, fölfejtve az alattok rejlő írók neveit. Minden kutatonak nagybecsű segítségére fog ez szolgálni s a „Repertorium“-ra bátran mutathatunk rá, mint oly műre, mely e nemből az első és egyedül álló a világirodalomban; ennek segélyével tudjuk csak igazán, mit birunk a történelem terén. Ezen oszt. I. kötete szintén 5 frton kapható.

Saját kiadványaink.

NYELVTUDOMÁNY ÉS NYELVTANÍTÁS.

TANÍTÓK ÉS TANÁROK FIGYELMÉBE AJÁNLJA

HUNFALVY PÁL.

Ára 1 frt 50 kr.

TARTALMA: Bevezetés. — I. Szótők. Segédhangok. — II. Nyelvtan. — III. A régi nyelvemlékek olvasása. — IV. A tárgyas igének vonzása. — V. Az idő-alakok (tempora). — VI. Milyen és hányféle legyen a magyar nyelvtan? — VII. A latin nyelvtanítás.

A mű nagyérdemű szerzője bevezetésében a könyv célját így határozza meg: „Az élénken folyó nyomozások igyekeznek a nyelvnek teljes mivoltát mind a jelen kor nyilatkozásaiból, mind az elmúlt korok irodalmi maradványaiból összeállítani. Az iskola érvényesíti a tudományos nyomozások eredményeit. De ha szabadon mozog a tudomány: az iskola megkötötten jár. A tudományt nem korlátozza semmi, csak a valóság: az iskolát paedagogiai tekintetek mérséklék még a valóság tanításában is. A tudománynak elég, ha igazán tudós; az iskolának nem elég, ha tudós, neki bölcsnek is kell lennie. Van tehát különbség a tudomány és az iskola között, s ezt a különbséget akarom észrevétetni a tanítókkal és tanárokkal.“

Hogyan csinálódik némely história?

PILLANTÁSOK

A RUMUN TÖRTÉNETÍRÁSBA.

I. SINKAI GYÖRGY KRÓNIKÁJA ÉS A CENSORI VÉLEMÉNY. II. MAJOR PÉTER MUNKÁJA.
III. DENSUSIAN TÖRTÉNETI FELFOGÁSA A HORA-MOZGALOMRÓL.

IRTA

HUNFALVY PÁL.

1885. Ára 80 kr.

HANGTANI ALAPELVEK

ÉS

VITÁS KÉRDÉSEK

IRTA

BALASSA JÓZSEF.

Ára 30 kr.

Ezen alapos tanulmány a Nyelvőrben történt megjelenése alkalmával a szakkörökben méltó elismerésben részesült.

Saját kiadványaink.

BUDENZ-ALBUM.

BUDENZ JÓZSEF 25 ÉVES NYELVÉSZETI MŰKÖDÉSE EMLÉKÉRE

KIADJÁK

TANITVÁNYAI.

(BUDENZ JÓZSEF ARCZKÉPÉVEL.)

21 sűrűn nyomott ív nagy 8°. Ára 3 frt 80 kr.

TARTALMA: Budenz József. (Életrajz.) Kalevi-poeg. Előhang. Dr. *Simonyi Zs.* Első ének ford. *Vikár B.* Az ugor népek. Dr. *Szinnyei József.* A finn igeképzés-tanból. Dr. *Szinnyei József.* Mássalhangzók gyengülése a finn nyelvben. Dr. *Szinnyei J.* Adalékok az ugor nyelvek jelentéstanához. Dr. *Szinnyei J.* Önállósított határozók. Dr. *Simonyi Zs.* A püü [fej] szó szerepe a finn nyelvben. Dr. *Szinnyei J.* Az ugor összehasonlító verstanról. *Négyessy László.* A magyar nyelv hangjai. *Balassa József.* A lapp nyelvjárások. Dr. *Halász Ignác.* A rythmus hatása a szóképződésre. *Kőrösi Sándor.* A Debreczeni Codex. *Volf György.* Gyarmathi nyelvmestere. *Hálm Adolf.* Bennünket, benneteket. *Tömlő Gyula.* A gücseji nyelvjárás alakтана. *Kardos Albert.* Faludy Ferencz nyelvéről. *Kasztner Géza.* Az ő ő képzős igenév a régi magyar nyelvben. *Könnye Nándor.* A „ki” ige-kötő használata. *Kúnos Ignác.* Az altaji nyelvek számképzése. *Munkácsi Bernát.* Lapp népdalok. Dr. *Halász Ignác.* Budenz József irodalmi munkássága.

A

POSTA-TAKARÉKPÉNZTÁRI INTÉZMÉNY

ÉS ANNAK

MEGHONOSÍTÁSA MAGYARORSZÁGON

IRTA

PÜSPÖKY GÉZA

BEVEZETÉSEL DR. LÁNG LAJOS EGYET. TANÁRTÓL.

2 táblával. Ára 60 kr.

A posta-takarékpénztárak meghonosítását a kormány felvette már programjába. Ha megakarjuk honosítani ezen üdvös intézményt, előzetesen elő kell készíteni a talajt, néptünket arra való népszerű dolgozatokkal tájékoztatni, az intézménnyel meg kell barátkoztatni, minthogy különben a siker elmarad. E cél felé törekedett a szerző a jelen munkájával s valóban hasznos szolgálatot tett vele az ügynek és irodalmunknak.

Saját kiadványaink.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

KÖZREBOCSÁTJA

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA.

SZERKESZTI

CSONTOSI JÁNOS.

IX. Évfolyam, ára 3 frt.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára ezen cím alatt 1876-ban folyóiratot indított meg, mely a magyarországi könyvészet és a hazai könyvtárak közlönye óhajtott lenni.

Közölni fog a régibb magyarországi bibliographia körébe tartozó értekezéseket és az újabb felfedezésekről szóló értesítéseket, ismertetni fogja a hazai könyvtáraknak történetét, szervezetét, nevezetesebb tudományos kincseit és szerzeményeit. Figyelemmel fogja kísérni a külföldi könyvtárakban létező hungaricákat, s tudomást vesz a külföldi bibliographia hazánkat érdeklő nevezetesebb mozzanatairól. Továbbá összeállítja a magyarországi sajtó irodalmi érdekű termékeinek és a hazánkat érdeklő külföldi munkáinak lehetőleg teljes jegyzékét.

Készséggel megnyitja hasábjait a könyvtárnokok és könyvgyűjtők felszólalásainak, javaslatainak és kérdéseinek; számít mindazoknak szíves közreműködésére, kiket hivatalos állásuk és irodalmi foglalkozásuk ezen térre vezet.

A „Magyar Könyvszemle“ nyolcz évi folyamaiban sok oly közlemény foglaltatik, melyek a hazai culturtörténethez egészen ismeretlen adalékokat szolgáltatnak. Itt látott napvilágot azon 280 régi magyar könyv ismertetése, melyeket az újabb nyomozások Szabó K. „Régi magyar könyvtárához“ mint ismeretlen adalékokat napfényre hoztak. Itt jelentek meg a *Corvina* maradványaira vonatkozó közlemények, a Vitéz könyvtár ismertetése és sok más a hazai könyvtári, irodalmi és tudományos viszonyokra világot vető ismeretlen adalék, melyek ismereteinket e téren jelentékenyen gyarapítják. A mit az utolsó évtizedben könyvbúváraink hazai és külföldi könyvtárakban napfényre hoztak, a legnagyobb részt e folyóiratban látott napvilágot, úgy hogy történeteink és irodalomtörténeteink a „Könyv-Szemlé“-t alig nélkülözhetik. Miért is tartalmasságánál és olcsóságánál fogva ajánljuk azt az irodalompártoló közönség figyelmébe.

A „Könyv-Szemle“ megjelenik évenként 30 ívnyi terjedelemben, időhöz nem kötött füzetekben, több műmelléklettel, díszes kiállításban.

Előfizetési ára egész évre bérmentes szétküldéssel együtt 3 frt.

Az első évfolyam elfogyott; a II., III., IV., V., VI., VII. és VIII.-dik folyam külön a rendes évi áron, együtt véve pedig 12 frton kapható.

Saját kiadványaink.

A

VILLAMOS TÁVIRÁS

KÉZIKÖNYVE.

Távirda-kezelők kiképzésére és távirdai mellékállomás-vezetők kézi használatára

KOLLER LAJOS

minist. tanácsos és országos távirdai főigazgató úr megbízásából

IRTA

Írj. KISS JÓZSEF

27 táv 165 ábrával. — Ára 3 forint.

Szakmunkákban irodalmunk egyáltalán nem bővelkedik s azért örömmel kell fogadnunk minden oly könyv megjelenését, a mely a szakismertetek megszerzését magyar nyelven teszi lehetővé, ha az a könyv mindjárt nem is ölelné föl a tárgyat egész teljességében; kétszeresen kell azonban üdvözlönnünk az oly szakművet, mely kimerítően ismerteti a telegrafozást s annak minden csínja-binjában megadja a fölötték kérdésre a fölvilágosítást keresőnek a választ. Az egész munka három részre oszlik. Az első részben a villamosság elméletét adja elő a szerző, a második részben a telegrafozás technológiáját fejti ki, a harmadik rész első felében a Morse-féle hírezés jegyeit ismerteti megtanulás céljából, s második felében a telegraf s telegrammok kezelésére vonatkozó szabályokat közli. Ez utóbbi, mely a munkának majdnem egy harmadát teszi ki, a nagy közönségnek is szól, mert belőle megtanulhatja a telegrammok szerkesztéséről s föladásáról, díjazásukról stb. fennálló szabályokat. E rövid ismertetés kapcsán még meg kell említenünk, hogy a mindenesetre hízagpótló munka KOLLER LAJOS ministeri tanácsos s országos távirdai főigazgató megbízásából készült, kinek magas intencióinak és ügyszeretetének a távirdatígy már számtalan üdvös intézményét köszönheti, s ki a jelen esetben is költséget sem kimélve, a fenti kézikönyv megjelenhetését is lehetővé tette.

Saját kiadványaink.

AZ

ÉLETBIZTOSÍTÁS KÉZIKÖNYVE.

AZ ÉLETBIZTOSÍTÁS TÖRTÉNETE,
TÖRVÉNYHOZÁSA, KOCKÁZATI STATISZTIKÁJA, DIJELMÉLETE,
A TŐKE- ÉS ÉVJÁRADÉK-BIZTOSÍTÁS MÓDOZATAI,
S A BIZTOSÍTÁSI SZERZŐDÉS NÉPSZERŰ ISMERTETÉSE.

IRTA

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

A M. T. Akadémia I. tagja.

Ára 2 frt 50 kr.

Az előszóból.

Alig van az újabbkor pénzügyi intézményei közt, a mely nemesebb érzenet alapulna, következményeiben üdvösebb hatású lenne, mint az életbiztosítás. E szavakkal kezdte husz év előtt gr. Lónyay Menyhért a Budapesti Szemlében értekezését, az első tanulmányt, mely az életbiztosításról irodalmunkban megjelent.

Kíváncsok, hogy irodalmunk jellegéje maradjon.

Azon időben indult volt első nemzeti életbiztosítónk, az Első Magyar Általános. Azóta életbiztosításunk nagy arányokat vett. Társaságok keletkeztek, a nemzet mint részvényes, igazgatósági s felügyelő bizottsági tag, s mint biztosító közönség, mind nagyobb számban kezd érdekelve lenni. Irodalmunk ellenben, ha a politikai számtanok közleményeit leszámítjuk, a növekedő igények kielégítésével nem sietett.

Külföldön az életbiztosítási irodalom egész kis könyvtár. Közgazdasági, jogi, technikai szempontból alapos monographiák jelentek meg. Minden nemzet siet katekban, vezér- és kézikönyvekben közönségével megismertetni. Ez indította e sorok íróját, hogy szerény igényekkel fellépő tanulmányát — mely sajátlag Népszerű Biztosítási Encyclopaediája harmadik kötetének első fele — előzetesen is közzé tegye.

Mit a jelzett katek, vezér- és kézikönyvek hoznak, az itt a harmadik szakaszt képezi. Rendesen a tőke- és évjáradék-biztosítás módozatait ismertetik. Gondolatom szerint a hozzászólást nekünk előbb kell kezdenünk; mielőtt a közönséget az életbiztosítás igénybe vételének módozataira figyelmeztetnők, az intézmény iránti bizalmat kell szilárdítanunk, s azt csak az által érhetjük el, ha feltüntetjük, hogy a tudomány és törvényhozás újabb civilizációjuk ezen egyik legnagyobbyszerű intézményét már is erős talpkövekre fektette.

Midőn azonban erre vállalkoztam, igen kellett éreznem, hogy az életbiztosításnak egy rendszeres kézikönyve, mely utmutatóul szolgált volna, a külföldi irodalmakban is hiányzik. Karup, ki hivatott lett volna, tizenhat fejezetet szánt volt kézikönyvének; de kora halála csak hat fejezet közrebocsátását engedte meg, s bár kiadója folytatására felhívta az illetők figyelmét, befejezetlen maradt.

S még ha be is lenne fejezve, a munka azok részére iratott, kik társaságalkotásra és vezetésre vannak hivatva. Míg a társasági képviselők, a társaságok és a biztosító közönség közt álló ezen közvetítők szüksége se nyert volna kielégítést.

Pedig — The modern Underwriting is a science.

Ez volt jelmondatom a francia akadémia azon pályázatánál, mely a biztosítást tűzte volt ki pályakérdésül, s melyre többek közt a jelen munka néhány fejezete szintén be volt terjesztve, s — 1883 nov. 10-én — dicséretteli felemlítésre — mention honorable — lett méltatva. S óhajtható volna, hogy a nézet, mikép a biztosítás tudomány, nálunk is elismerésre találjon s azon méltatásban részesüljön, melyet a nagy jövőjű intézmény méltán megérdemel.

Saját kiadványaink.

A

MUNKÁSSEGÉLYEZÉS ÜGYE MAGYARORSZÁGON

TEKINTETTEL A MUNKÁSBIZTOSÍTÁS KÉRDÉSÉRE.

IRTA

ECSE RI LA JOS.

„. 172 lap, függelékkel s számos statistikai táblázattal.

A Magy. Tud. Akadémia által jutalmazott pályamunka.

Ára 1 frt 40 kr.

TARTALMA: Bevezetés. — Iparos munkások segély-egyletei. — A bányászok társpénztárai. — A vasuti munkások segélyintézetei. — Következtetések.

Azon kiváló érdek, mely korunk nagy problémájához, a szocialis kérdéshez fűződik, s azon körülmény, hogy a munkások sorsának biztosítása hazánkban is mindinkább az égető napi kérdések sorában foglal helyet, kíváncsossá tesz az intézmények ismeretét, melyek segélyével a magyar munkások eddig is jólétüket előmozdítani, magukat s családjukat a nyomortól megóvni iparkodtak. Mert csakis ez intézmények továbbfejlesztése által érhető el, hogy a munkás osztály a helyett, hogy napról napra élőködő, a társadalmi békét s az államrendet fenyegető proletár tömeggé legyen, a haza erős oszlopává váljék.

Jelen munka nemcsak a magyar munkások betegsegélyző, temetkezési s nyugdíj-pénztárainak működését tárgyalja, hanem a munkások betegedési, balandósági s rokkantsági viszonyainak valamint az ezekre befolyással bíró tényezőknek, különösen az életkornak, a nemnek s a foglalkozásnak ismertetését is feladatául tűzte.

A talált eredmények annál nagyobb fontossággal bírnak, mivel a magyar népnek különösen a munkás osztálynak ebbeli viszonyai még majdnem teljesen ismeretlenek.

A munka továbbá behatóan foglalkozik a munkássegélyezés céljaira szükséges költségekkel s kimutatja, mennyiben feleltek meg az eddig működő munkássegélyező pénztárak a biztosító intézetek feladatának s mily reformokra volna szükség, hogy az általános munkásbiztosítás megvalósítható legyen.

Hivatkozás történik még a magyar törvényhozásnak a munkásbiztosítással szemben elfoglalt álláspontjára, amint az különböző törvényekben, főleg pedig az új bányatörvény s ipartörvény javaslatában nyilvánul, továbbá azon felvetett kérdések tárgyalatnak, vajjon a biztosítás az összes munkásokra nézve kötelezővé tétessék-e s szükséges-e, hogy a felmértelendő terhek egy részét a munkaadók s az állam viseljék?

Saját kiadványaink.

A mult esztendőben jelent meg, és már is számos iskolában használatban van:

ISKOLAI MAGYAR NYELVTAN

MONDATTANI ALAPON

KÖZÉPISKOLÁK HASZNÁLATÁRA IRTA

SZINNYEI JÓZSEF

EGYETEMI M. TANÁR.

I. Rész. Az első osztály számára. Ára 60 kr.

II. Rész. A második osztály számára. Ára 40 kr.

*A nagyméltóságú Vallás- és Közoktatás-ügyi m. k. Miniszteriumnak
22338/1884 sz. rendeletével a gymnásiumok és reáliskolák használatára engedélyezett tankönyv.*

RENDSZERES MAGYAR NYELVTAN

KÖZÉPISKOLÁK SZÁMÁRA IRTA

SZINNYEI JÓZSEF,

a M. T. Akadémia I. tagja, egyetemi m. tanár, stb.

Ára 1 ft 20 kr.

A február havában megjelenendő **Rendszeres Magyar Nyelvtan**, mely a középiskolák harmadik osztályának van szánva, a tantervnek és az Utasításoknak megfelelőleg, a nyelvtannak rendszeres áttekintését nyújtja, és három főrésze oszlik: hangtan-, szótan- és mondattanra. Magában foglalja mindazt, a mi az *Iskolai Magyar Nyelvtan* első és második részében el van mondva, csak hogy nem a mondattani, hanem az alaktani kategóriák sorjában, és teljesebben, részletesebben tárgyalja a magyar nyelv tényeit, sajátosságait, mint az előbbi részek. A szerző, a mennyire lehet, mindenütt határozott szabályokat és útbaigazításokat ad, s a szabályokat a legmagyarosabb íróinkból vett példákkal illusztrálja. Ezen kívül figyelmezteti a növendéket a magyar nyelvben elterjedt idegenszerűségekre, hibás szavakra és magyartalan szólásmódokra, s mindenik mellé odateszi a helyette használandó helyeset, mert ő nem csak azt tűzte célul maga elé, hogy a nyelv rendszerével ismertesse meg a tanulókat, hanem azt is, hogy megtanítsa őket, mikép kell magyarul beszélni és írni. A szaktanár urak bizonyára helyeselni fogják, hogy a szerző ezen praktikus célját sem tévesztette szem elől.

Főtörekvése ebben a munkában is az volt, hogy a nyelvtanítást, illetőleg tanulást lehetőleg megkönnyítse, azért a lehető legegyszerűbb nyelven, a legvilágosabb szavakkal adja elő a tárgyat.

Végül megjegyezzük még, hogy a szerző, tekintettel azon tanár urakra, kik a magyar nyelvtannak mondattani alapon való tárgyalását nem tartják célravezetőnek, úgy írta *Rendszeres Magyar Nyelvtanát*, hogy nem csak a harmadik osztályban, — melynek tulajdonképen szánva van, — hanem némi kihagyásokkal már az első és második osztályban is lehet használni.

Saját kiadásunk.

(Sajtó alatt.)

MAGYAR STYL.

Irta

Dr. RÉTHY LÁSZLÓ.*Díszes miniatur-kiadás. — Ára 80 kr.*

Szerző, szemben az eddigi felfogással, mely a magyar stylt az irodalom körén kívül kétségbe vonja: meggyőző érvekkel mutatja ki a magyar styl általános érvényét, bebizonyítva, hogy a styl emberben és nemzeteknél nem egyéb, mint a saját egyéniségük, a minek lenyomatát minden alkotásban meg kell találni. Ebből az általános természeti törvényből vonja ki a consequentiákat a magyar fajra is; több pontban konkrét példákkal igazolja a vezéreszme következetességét, egyszersmind körvonalozza a magyar styl kérdésében követendő kutatás módszerét.

Az eszme, mint látható, egészen új és eredeti, melyet szerzőnk tudományos irodalmunkban szokatlan költői nyelven fejteget, úgy hogy könyve az előszóban jelzett *naturalisztikus* iránynak méltó termékéül tekinthető.

Ugyane szerzőtől régebben megjelent:

ANONYMUS**AZ ERDÉLYI OLÁHOKRÓL.**

Ethnografiai tanulmány.

Ára 60 kr.

Szerző a rumén kérdésben új álláspontot foglal el, midőn a középkori oláh nemzetnevet magyarázza s kimutatja, hogy az oláh fogalma a byzanti és latin forrásokban nem volt egy a mai ruménnel, de általában balkánvidéki hegyi lakosokat jelentett. Ez alapon magyarázza Anonymus és Kézay feljegyzését az erdélyi oláhokról, kikben vegyesnyelvű déli bevándorlókat s görög-felekezetű új lakosokat lát.

A munkáról annak idején dicsérettel szóltak a szaklapok; többek közt a „Budapesti Szemle“ *Hunfalvy Pál* tollából, beható bírálatát hozta.

LEGUJABB AKADÉMIAI KIADVÁNYOK.

- Ugor vagy török-tatár** eredetü-e a magyar nemzet? Hunfalvy Pál r. tagtól. 20 kr.
- Ujgörög irodalmi** termékek. Dr. Télfy Iván l. tagtól. 40 kr.
- Középkori görög** verses regények. Dr. Télfy Iván l. tagtól. 30 kr.
- Idegen szók** a görögben és latinban. Dr. Pozder Károlytól 50 kr.
- A csuvasokról.** Vámbéry Ármin r. tagtól. 30 kr.
- A számlálás módjai** és az év hónapjai. Hunfalvy Pál r. tagtól. 20 kr.
- Teleldi Miklós** mester magyar katechismusa 1562-ik évből. Majláth Béla l. tagtól. 10 kr.
- Káldi György** nyelve. Dr. Kiss Ignácztól. 50 kr.
- A Muhammedán** jogtudomány eredetéről. Goldziher Ignác l. tagtól 10 kr.
- Vámbéry Ármin** „A magyarok eredete” című műve néhány főbb állításának bírálata, Barna Ferdinánd l. tagtól. Ára 60 kr.
- A nyelvfejlődés** történelmi folytonossága és a Nyelvőr. Ballagi Mór r. tagtól. Ára 20 kr.
- A magyarok eredete** és a finn-ugor nyelvészet I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálata megjegyzéseire. Vámbéry Ármin r. tagtól. Ára 30 kr.
- Finn-magyar szótár** Dr. Szinnyei Józseftől. Ára 3 frt — kr.
- A magyar kötőszók.** III. rész. Az alárendelő kötőszók II. fele. Irta Simonyi Zsigmond. Ára 1 frt 50 kr.
- Debreczeni Codex** — Gömöri Codex. Közzéteszi Volf Gy. l. tag. Ára 2 frt — kr.
- Magyar helyesírás** elvei és szabályai. III. kiadás Ára 10 kr.
- Nyelvtudományi Közlemények.** Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Budenz József. XVIII. kötet. 1 füzet ára 1 frt — kr.
- Tartalma. Felelet. Nyelvészeti észrevételek Vámbéry Á. „A magyarok eredete” cz. munkájára. II. közl. Irta Budenz J. — Votják nyelvtanulmányok. I. Idegen elemek a votják nyelvben. Irta Munkácsi Bernát. — Kisebb közlések.
- Komjáthy B.** Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Jegyzetekkel ellátva közzéteszi Szilády Áron. Diszkiadás hollandi papíron képekkel és initálékkal Ára 3 frt — kr.

Saját kiadásunkban megjelent:

- Nyelvtudomány** és nyelvtanítás. Tanítók és tanárok figyelmébe ajánlja Hunfalvy Pál. Ára 1 frt 20 kr.
- Budenz-Album.** Budenz J. XXV éves nyelvészeti működése emlékére. Kiadják tanítványai. Budenz J. arcképével. Nagy 8° 321 sűrűn nyomtatott lap Ára 3 frt 80 kr.
- Iskolai magyar nyelvtan** mondattani alapon. Irta dr. Szinnyei József I. és II. rész. A középiskolák I. és II. osztálya számára. Ára 1 frt. A nagymélt. közoktatási min. ur által a középiskolákra nézve engedélyezett tankönyv.
- Rendszeres magyar nyelvtan.** A középiskola felsőbb osztályai részére írta dr. Szinnyei József. (Sajtó a.)

AKADÉMIAI KÖNYVKERESKEDÉS

(Knoll K. és Társa)

Budapesten, az Akadémia épületében.

1885.

ÁPRILIS 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

S Z A R V A S G Á B O R.

XIV. KÖTET. IV. FÜZET.

BUDAPEST, 1885.

HORNÝÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

	Oldal
Szómagyarázatok. Pipere. <i>Szarvas Gábor</i>	145
A Németújvári Glosszák. <i>Tömlő Gyula</i>	149
A nyelvjárások tanulmányozásáról. <i>Balassa József</i>	157
A göcseji nyelvjárás <i>Kardos Albert</i>	163
A mester-szótár. <i>Frecksay János</i>	167
Nyelvtörténeti adatok.	
Tanuvallatások, a Révay család levéltárából. <i>Dedk Farkas</i>	170
Helyreigazítások. Magyarázatok.	
Ev. <i>Tömlő Gyula</i>	172
Tömkeieg. <i>Nagy-Szigethi Kálmán</i>	174
Pástétom. <i>Szarvas Gábor</i>	177
Kié az elsőség? <i>Torkos László</i>	178
Őn. <i>Simonyi Zsigmond</i>	179
Sérv. Mellső Rudimentum <i>Egy Doktor</i>	180
Fattyuhajtások. <i>Simonyi Zsigmond</i>	181
Aprólékok.	
A magyar igeidők	182
A mit óhajtanánk	183
Vegyeszi különlegességek	184
Kérdések a Nyelvőr olvasóihoz	185
Népnyelv hagyományok.	
Szólásmódok. <i>Szerlemhegyi</i>	186
Orvosi kifejezések a nép ajkán. <i>Csapodi István</i>	186
Babonák. <i>Versényi György</i>	187
Népmesék. <i>Bartók Jenő</i>	188
Találós mesék. <i>Bartók Jenő</i>	189
Tréfás kérdések. <i>Bartók Jenő</i>	189
Szójátékok. <i>Vozári Gyula</i>	190
Átkozódások, fenyegetések. <i>Csomár István</i>	190
Tájszók. <i>Samu József, Fatér József</i>	190
Ikerszók. <i>Tolner József</i>	191
Népdal. <i>Feleki Sándor</i>	192

*Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

*Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.*

XIV. kötet.

1885. ÁPRILIS 15.

IV. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Pipere.

Sokszor hallott igazság, a mely nem hogy fogyna, gyengülne, hanem egyre gyarapodik, erősödik, s a melynek minden új jelenség új erőt kölcsönöz, hogy a nyelv a bölcsen takarékoskodó gazdának igaz példaképe. E bölcs gazdálkodásnak egyik fényes tanújele, hogy a már meglevő eszközöket más és más műveletek végrehajtására, új meg új czélok elérésére tudja alkalmazni. Csak ha az embert tekintjük, az maga egy kimeríthetetlen kincsesbánya a nyelv háztartásában. Tud emberséget (becsületet); ez embertelenség (szívtelenség) volt tőle; emberül (vitézül) viseltétek magatokat; megemberelte (rábirta, rászánta) magát; három év alatt, hogy nekiemberkedett (megerősödött) ez a fa! Aggnó beszéd (mese). Gyermekes (éretlen) tréfa. Testes (szertelen) hazugság. Lelket (bátorságot) vesznek; lelketlen (kegyetlen) egy ember. Káposztafej, puskaagy, a könyv homloka, az ajtó szemöldöke. láncszem. a korsó füle. a csizma orra, a hordó szája, kerékfog, a síp nyelve, a szőlő bajusza, a kulcs szakállá, a kabak nyaka, a szék karja, a harang szíve, a kanta hasa, hajófar, asztalláb. czipósark' sat. sat.

S ezek mind csak általánosságok; s ha tovább ereszkedünk, beljebb és beljebb, le egész a részletek mélyére, csak akkor látjuk igazán, hogy a 'nyelv bölcs takarékosága' korántsem üres mondás, hanem a szó igaz értelmében vett valóság.

A mint a föntebbi példákból láttuk, a gyarapodás, gazdagodás e módja nem új eszközök előállításán, hanem a meglevő erők okos fölhasználásán alapszik. S a nyelv gazdagodásának ez a módja az, a melyet kiválóan ápolnunk,

művelnünk kellene, mert ez az, a mi igazán széppé teszi a nyelvet, a mi erőt, elevenséget, lelket önt beléje; de ez az, a melyet az új kor nyelvművelői kelletén túl elhanyagoltak s a melyet még manap is alig hogy figyelembe vesznek.

A metaforikus szók nagy osztályának egyik érdekesebb tagját akarom ez alkalommal bemutatni olvasóimnak.

Ha az érzékek birodalmát átvizsgáljuk, azt találjuk, hogy nem egy ajándékkal járult a nyelv háztartásának gazdagítására; nevezetesen a kellemes és tetsző, meg a kelletlen és visszatetsző szinonimáinak egy része az izlés terminológiájából van véve. Majdnem mindennapos kifejezések például a következők: 'Édes barátom! Cukros kis jószágom te! Beszéde nem csak tartalmas, hanem zamatos is. Az éjjel jóízűt aluttam. Keserű emlékek fűződnek e helyhez. Fanyar ember bizó kelme nagyon. Savanyú kedvvel kezdett a kelletlen munkához. Micsoda izetlen tréfa ez megint?'

Az étkek közül a csemege s az ízadó vagy ínycsiklandó járulékok más-más tulajdonságaik szerint a különböző nyelvekben a 'kedvesség, dísz, finomság, csipősség, gúny, elmésség' sat. kifejezőjévé váltak. Így a gör. *τραγίματα* (csemege) átvitelesen annyi mint 'kedvesség, elevenség'; a lat. *condimentum* (csemege): 'űdítő szer, vigasztalás'; a fr. *sauce* (lé) egyszersmind annyit is tesz mint: 'dorgálás', az angolban pedig: 'szemtelenység'; a ném. *brühe* (leves) átvitelesen: 'hinár, baj. A fűszer, nevezetesen pedig két faja: a bors és só az ismertebb nyelveknek majdnem mindegyikében a főnt elszámolt vagy belőlük folyó fogalmak kifejezőiként szerepelnek. A só már a görögöknél és rómaiaknál az 'elmésség, finomság' egyértékese volt; a bors pedig a nyelvek legtöbbszörében a 'csipősség' s vele rokon fogalmak szinonimájaként használatos.

Messzire vezetne, ha az ismertebb nyelvekből csak egyet-kettőt idéznék is az idevágó példákból; azért elég leszzen, ha csak a mi nyelvünkéből, nevezetesen Baróti Szabó gyűjteményes művéből (MagyVir.) egy pár mutatványt adok olvasóimnak. „Nem sok savát nyalta a Dialectica-nak. Sem vize malmának, sem sava szavának. Meg-hinti beszédit sóval, borssal.” (365. l.)

Ezek után áttérhetünk a *pípere* szóra, a mely. a mint egynémely olvasóm bizonyára már sejtette is, ugyan annyit tesz mint bors, s nem egyéb mint a borsnak latin egyértékese, a *píper*.

Hogy e tétel valószínűsége, mely az imént kimutatott jelentésátmenetek alapján minden töprenkedés nélkül amúgy bizonyítatlan is elfogadható, teljes meggyőződésre váljék, az egyben-másban mutatkozó különbségeket kell kiegyenlítenünk.

Ezeknek elseje és fontosabbika a lat. *píper* = pfeffer és magy. *pípere* = putz közt mutatkozó, föltűnő jelentésbeli eltérés.

A *bors* egykori ritkaságánál fogva s mint legkiválóbb fűszer magában egyesítette a ,drága (fructus [piperis] pondere emptus ut aurum et argentum Plin. 12. vő. szép de borsos is volt az ára; szerb *papren*: theuer, carus [tulajdonkép: borsos] Kar.), ízes, kedves, kellemes, tetsző' fogalmát. Hogy az érzések különféle kifejezői többszörté szerepet váltanak, azt már föntebb tapasztaltuk. s hogy nevezetesen, a mi a most tárgyalt kérdésre vonatkozik, az ízlés egyik-másik tulajdonságneve a látás tulajdonságnevévé válhatik és válik is, bizonyítják, hogy egyebet ne említsünk, e német és magyar kitételek: ,Sie kleidet sich immer geschmackvoll. Izléssel (díszesen, tetszősen) tud öltözködni'. Vagyis, nézetem szerint, a tetsző volt a hid, mely az ízest (inynek tetsző) a díszessel (szemnek tetsző) összekapcsolta.

Az alaki eltérést (lat. *piper*, magy. *píper*) akként magyarázom, hogy kezdetben valószínűen a melléknévi forma: *píperes* volt kiválóan használatos, a mely végtagja nyulásával idő multán *píperés*-sé változott; e nyujtott alakból vált ki aztán az eredeti jelentésevesztett s külsőleg is magyarrá lett *pípere*; tehát olyanforma jelenség, mint: *red*, *red-ös*, *red-ös*; *redős*, s ebből Ádáminál: *redő*.

Hátra van, hogy e magyarázat igazolására a hiteles szavú adatokat beszéltessek.

A rövid ,*píperes*' alak egykori megvoltáról három oly irónk tanuskodik, a kik az *e* és *é* hangot világosan megkülönböztették. Ezek Heltai: „Píperes tál étet“ (Mes. 203.). Alvinczy: „Píperes dicsőködes“ (ItinCath. 93.) és MolnA⁸: *Píperes*; *pípereskedik* (SummBon. 217.).

A rövid alak mellett azonban már MA^s-nál megtaláljuk a nyújtott alakot is: *piperéskedik*; továbbá Matkónál *piperés* (HRoml. 46. és BCsák. 123. 293.) és KCsipkésnél: *piperés* (Woll. el. 5.).

A *pipere* szónak eredeti bors jelentése ismeretlen nyelvünkben; hanem, a mint a Heltainál található első példa: „pipperes tál étec“ mutatja, már általánosított fűszer, íz, csemege értelemben fordul elő. A szónak e jelentését megerősíti MA^s szótára is, a melyben ezt olvassuk: „*Pipere*: condimentum, tragema“.

A szónak használatba jöttével nem sokára beállott a jelentésátvitel is s a *piperes*, *piperés* a fűszeresen kívül annyit is tett mint: ékes, díszes, czifra, sőt ez utóbbi az előbbinek rovására mindinkább erősödött s végre ki is szorította amazt a forgalomból. úgy hogy a XVII. század vége felé már csak a mai „piperés“ jelentés az uralkodó. Példák: „A jószágtól üres Pharsaeus inkább szokott dicsekedni egyebeknél piperés cselekedetivel (Matkó: HRoml. 46.). Piperés és szemén szedett szókból össze rakogattott orátio (KCsipk. Woll. el. 5.). Gazdagságnac bővségével piperéskedgyűnc“ (MA: Tan. 737.).

Az itt kimutatott jelentésfejlődés menetének igazoló tanúi a MA^s szótárának magyar-latin részében található emez adatok: „*pipere*: condimentum, tragema; exornatio — *piperes*: elegantulus, ornatulus, floridulus — *piperéskedni*: superbire, crispiozem elegantiam, ostentare, delitiari.

A rendelkezésünkre álló adatokból *pipere* szavunk története ekkép állítható össze. Átvétele a XVI. század második felében történt. Meghonosítói erdélyi vagy Erdélyben tartózkodó, még pedig protestáns írók valának: Heltai. Alvinczy, Molnár Albert; valamint használói és terjesztői is kiválóan e vallásfelekezet írói közül valók: Kézdivásárhelyi Matkó, Komáromi Csipkés, Tótfalusi Kis (Panasz 3.), úgy hogy a piperét per eminentiam protestáns szónak nevezhetjük.

Hogy a *pipere* a XVII. század kezdetén még jobbadán ismeretlen volt s csak egyes írók szórványosan használhatták, bizonyítja az a tény, hogy se Calepinusnál, se MolnA. első (1604) s második (1611) kiadásában nem fordul elő s

csak a harmadiknak (1621) magyar-latin részében találjuk először följegyezve.

Munkácsi Bernát *pipere* szavunkat a szláváságból, még pedig a szerb-horvát nyelvből való kölcsönvételnek tartja (Nyr. XIII. 314.). E föltevésnek minden jelenség ellene mond. Csak kettőt, a legfontosabbakat emeljük ki ez alkalommal. Az egyik, hogy a „*piperiti*: sich schmücken, *piperevka*: kokette“ alakok, a melyekre a kölcsönvételt építi, egészen új keltűek; legalább se Karadsiz, se Jambressich szótára még nem ismeri őket; valószínű, hogy az „Adalékok a magyar szókincs szláv elemeihez“ írója e szókat Filipović (1875) vagy Veselić (1853) szótárából vette. Ehhez járul, hogy a szerb-horvátban a *piper* alak, a melyen a *piperiti* és *piperevka* alapulnának, nem is használatos, hanem a horvátban a bors: *papar*, a szerbben pedig: *biber*; továbbá hogy „díz, ékesség, cziczoma“ sat. jelentése e latin eredetű szónak a szlávásban egyáltalában ismeretlen. A másik ellenmondó jelenség, hogy nyelvünkben a szó jelentésének majdnem egész története szemünk előtt tárva áll, s a „fűszer, ékesség, dicsőség, dicsekvés, büszkélkedés“ jelentésárnyalatokat már a XVII. században lassanként lábra kapni s egyszersmind megerősödni látjuk.

A most tárgyalt szónak van még egy másik, szintén a latinból vett, mind alakilag, mind jelentésileg közel rokona; ez a *piperátos*, mely a klat. *piperatum* (= condimentum, a pipere dictum Duc.) szónak magyarosított alakja, s melyet íz, lekvár jelentésben Balásfi Tamás „Epiñicia“ című művében olvasunk: „Nem veszik eszekben, hogy bűdös bocskor bőrt rághnak, Tók littarium gyanant, kit littusnak mondhatnak, de bizony nem piperatos“ (2.).

Végül mellékesen megemlíti, hogy származásra nézve egy eredetű vele *paprika* szavunk: szb.-horv. *paprika*, rum. *piparca*.

SZARVAS GÁBOR.

A NÉMETÚJVÁRI GLOSSZÁK.

A „Magyar Könyvszemle“ legutóbbi kötete (VIII. 114—134. l.) a magyar nyelvtörténetet egy új forrással gyarapítja. Az eddig ismeretlen nyelvhagyományok egy 1470-ből

való latin szentbeszédgyűjteményben maradtak fenn, melyet egyéb fontos kéziratokkal és incunabulumokkal együtt Dr. Fejérpataky László történettudósunk fedezett föl a németújvári ferenczrendi kolostor könyvtárában. E szentbeszéddek magyar papok számára készültek, azért írójuk (egy névtelen magyarországi szerzetes, Csontos sejtése szerint talán Temesvári Pelbárt, vagy Szombathelyi Tamás, u. o. 135) czélszerűnek látta a szöveg némely szavai és kifejezései után egyfolytában a megfelelő magyar kitételeket is odavetni, hogy a prédikátor munkáját a magyar szónoklatra való előkészülésben könnyebbé tegye. Később a codex valamelyik használója, de írásából és a nyelvből ítélve, mint a fölfedező mondja, egy még XV. századi kéz, a szók fölé s a lapszélekre jegyezgetett ilyes kisegítő értelmezéseket, s ezek az első kéztől, a codex írójától eredőket mennyiségre nézve jóval fölülmulják.

Nyelvemlékünk tehát nem összefüggő szöveg; de hogy ily glosszáknak is maradhat fenn sok becses anyag, azt már régiségükből is eleve elvárhatjuk. A Németújvári Glosszáknak fő fontosságot a bennük megőrzött értékes anyagon kívül kétségtelenül épen koruk régisége és az a körülmény ad, hogy a kézirat készülése idejét (1470) pontosan följegyezve találjuk. Nagyobb összefüggő emléket e nyelvtörténetileg fontos századból eddig csupán az Ehrenfeld-, Bécsi, Apor- (az első kéz, l. „Nemzet“ III. 309. tcza), Münchener és Festetich-codexekben birtunk. Ezeken kívül összes említésre méltó maradványunk, mely kétségtelenül e századra tehető, egy pár énekből, ú. m.: Szabács viadala (1476. körül, RMK. I. 23), Pannonia megvétele (a század végéről, u. o. I. 1), Siralomének Both János veszedelmén (1490. előtt, u. o. I. 28), Emlékdal Mátyás király halálára (1490, u. o. I. 29), s egy pár rövid okiratból és magánlevélből áll, ú. m.: Orvosi rendelvény mellbaj ellen (1416. RMNy. IIb. 4), Belkeny Péter záloglevele (1452, u. o. IIb. 359), Vér András menedéklevele (1473, Tud. Gyűjt. 1835: V. 99) és Albert apát levélkéje Tihanyból (1486, RMNy. IIb. 359), melyekhez még csupán az a kis, mintegy 70 szóból álló Nyirkállai-féle szógyűjtemény járul, melyet egy versbe foglalt jogi szabállyal együtt (l. RMK. I. 28) a pécsi püspöki könyvtárnak egy 1484-iki codexéből a múlt század

végén Kovachich Márton György tett közzé „Formulae solennes styli“ című munkájában.

Ennyi az összes ismert anyag, mely e századból eddigelé közkezen forog (a Festetich-codex sajtó alatt), mit most egy új és mennyiségre nézve nem csekély adalékkal gyarapít Fejérpataky szerencsés fölfedezése.

Minthogy magyar nyelvészetünk monumentális alkotása, a Magyar Nyelvtörténeti Szótár, épen befejezéséhez közeledik, szükségesnek tartom ezekkel kapcsolatban azon XV. századi nyelvemlékeinkre is föl hívni a figyelmet, melyek máig nemcsak, hogy kiadatlanul hevernek, de fölhasználva s figyelembe véve sem voltak s így merőben ismeretlen, holt tőkéi a legfontosabb kor nyelvtörténeti anyagának. E kiadatlan s eddigelé nem ismertetett XV. századi nyelvemlékek a következők:

1. Cisiók az Akadémiának egy 1462-iki latin codexében (Említi Toldy, Magy. nemz. irodalom. tört.^a 1862. II. 101).

2. Magyar naptár Batthyány Boldizsár miséskönyvében 1489-ből, a N. Múzeumban. E missalében az elején levő egészen magyarul írt naptáron kívül sok lapszéli magyar jegyzet is található. (L. Könyvkiáll. Kalaúz, 24. és Toldy, II. 101.)

3. Mátészalkai Zalka László iskolai kézikönyve, 1489—90-ből, az esztergomi főegyházmegyei könyvtár birtokában. E kézirat a pataki iskola akkori tanításanyagának nagy részét magában foglalja, s mint Toldy említi (II. 101), Theodulos Eklogáihoz írt sorok közti magyar jegyzeteket is tartalmaz, sőt az eredetinek egyes kifejezéseit itt-ott választékos magyarsággal kísérti meg visszaadni; tehát nemcsak szótári hanem phraseologiai emléket is birunk, illetőleg birnánk benne (Vö. Könyvkiáll. Kalaúz, 19).

4. „Sermones dominicales et super evangelia“, latin szentbeszédgyűjtemény a XV. századból magyar jegyzetekkel, az Egyetemi Könyvtár birtokában (Cod. Lat. Saec. XV. N° 98). E codexre a Németújvári nyelvemlék leírásánál Fejérpataky figyelmeztet (Könyvszemle, VIII. 111); tőle tudjuk, hogy a magyarázat eljárása benne teljesen ugyanaz, melyet Glosszáinkban is találunk, mint fentebb ismertettük.

Ez az a négy XV. századi codex, melynek magyar anyaga eddigelé teljesen ismeretlen. Nem említettem itt mint egyelőre kevésbé fontosakat, bár közzétételük szintén kívánatos volna, azon későbbi, XVI. századi codexeket, melyek emezek sorsában osztakoznak; valamint elégnék tartom egyszerűen utalni azon csupán említésből ismert XV. századi emlékekre is, melyeket Toldy egybeállít (II. 99, 100), de fölfedezésük napját még eddig nem érték el. Az említett négy codex magyar anyagának mielőbbi közzététele mind a szótármunkálat teljessége szempontjából, mind általában a nyelvtörténeti vizsgálódás céljaira elődázhatatlan szükség, hisz minden kis terület nyelvünk százados történetének e szakaszából szolgáltathat valami kiegészítő vagy megerősítő tanúságot s fényt deríthet megoldatlan kérdéseinkre. Ép ezért illetheti e részről is elismerés és köszönet a Glosszák fölfedezőjét, ki eredményes kutatásainak e ránk nézve legfontosabb részét szakértő másolatában azonnal hozzáférhetővé tenni is igyekezett.

De térjünk át magára az új nyelvemlékre.

Codexünk, mint említettük, latin szentbeszédeket tartalmaz közbeszótt, sorközi meg lapszéli, magyarázatokkal (glosszák). E magyarázatok sok eredetiséget is mutatnak. Minthogy az interpretálónak nem volt célja a beszédek teljes lefordítása, nem is volt megkötve a szolgálai utánzásnak azon általános nyügettől, melyben összes codexeink, mint megannyian latinból való fordítások, leledzenek. Hogy mennyire szabadon és önállóan fejezik ki a glosszák írói magyarázataikat, legvilágosabban oly helyek mutatják, hol az eredetinek pár szóból álló kitételéhez bő körülírással, egészen elütő fordulattal, sőt világosság kedvéért gyakran kétféle változattal is kifejezett magyarázatot jegyeznek. Pl. E kifejezés után „*experientia singularis*” azt írja az első kéz: *in maga byzonsagoth weth feletenk* 286. „*Exivit haec fama*” fölé a másik kéz ezt a magyarázatot teszi: *mind ah videk zerent kyterwle azaz ky hirhevek* 380. *Paraclitus suggeret vobis omnia: vigastalo zentlelek megsugia azaz elmetekbe hozza* 218. *Apprehensum: fogvan tapasztvan auag illetven* 340. *Intus est vacuus: nincen isten malastya nala* 337. *Quid esset?: my nemw allath?* 332. *Homo esse desinit:*

nem ember 376. *Ad infernum demergit: elneleti pokolat* 336. *Verbi gratia: veg példat* [olv. végy példát] 276. stb. Teljes közvetlenséget érzünk a következő magyaros jegyzeteken is: *chak ennalam vagyon, ninchen egebnel senkynel* 307, *ky gondolna vele hog felemelney zegent* 343, noha a megfelelő eredeti contextust itt kiadásunk hiányos közlése miatt pontosan nem tudhatjuk. Ugyan azért, hogy nem fordítani, hanem csak magyarázni akartak, az eredetinek mondatbeli, viszonyított alakjait is rendesen teljes önálló mondattal fejezik ki, pl. *hausto veneno: kizya a mergeth* 137, *movens mentem: megindetya embernek elmeyth* 337, stb.

Van a fölfedező szerint codexünkben sok szó és kifejezés, melyeknek megfelelőt a latin szövegben nem találni, de a beszéd fonalán egyes átmeneteknél bizonyára hasznos segítségül voltak. Több helyen meg a közbeszótt és sorközi magyarázatokon kívül lapszéli jegyzetek is olvashatók, s ezek nyelvükből ítélve még függetlenebbek lehetnek az eredetitől. Ilyeneket a 64. 126. 142. 209. és 336. lapokon találunk. Minthogy azonban a latin szöveg nem áll előttünk, a beszéd tartalmához való viszonyukat nem tudhatjuk. Egyikük jó ideig teljesen érthetetlen is volt előttem: *oh enne-kem merth en ydegen feld miue cssem meg hozula* 142, a mint hogy a közölt olvasásból alig is lehetett volna a valódi értelmet kisejteni, ha a föntebb említett pécsi Nyirkállai-féle codex adatainak vizsgálata közben véletlenül a következő mondatra nem bukkanok: *mert én ydegen földén nevelésem meg hozula* (a codex 238. lapján; az orthographiának félig modern színezete Kovachich pontatlan közlésének tulajdonítandó), azaz: „mert én idegen földén nevelésem meghosszúla“, mit egészen világossá tesz a latin mondat, mely fölé jegyezve van: *quia incolatus meus prolongatus est*. A Glosszák u. a. lapjának egyik sorközi jegyzete most már a marginális mondat odaillőségét is megmagyarázza; az illető lapon u. i. idegen helyre menésről, idegen földön tartózkodásról szólhat a szentbeszéd, mert ezt olvassuk: *ad loca aliena vadunt ydegen herre mennek*. (A két codexnek ez a szószerint egyező adata nem lehet pusztá véletlenség.) — A jegyzetek legnagyobb részét természetesen az eredetinek teljesen megfelelő sorközi vagy közbeszótt magyarázatok

teszik, de ezek közt is sok a tanulságos adat szavaink és szólásaink jelentéstörténetéhez.

A mi nyelvemlékünk általános jellemét és fontosságát illeti, főképp hangálladéknak érdekes régiségeit kell kiemelnünk, a mennyiben a magyar hangfejlődésnek oly fokát tünteti föl számos adattal, minőt csak legrégibb emlékeinkben (HB., oklevelek, EhrC.) találunk, a nálánál szintén idősebb Bécsi és Münchener cc.-nél pedig nem egy pontban eredetibb állapotot őrizett meg. Ugyanezt tapasztaljuk a laktánán, mely szintén ritkább nyelvtörténeti észleletekhez szolgáltat megerősítő tanúságokat. Mondattani tekintetben természetüknél fogva kevesebb anyagot nyújthatnak az összefüggéstelen glosszák, de szókincsük viszont annál több elavult és ritka helyről ismert, vagy jelentésileg is érdekes szóval gyarapítja nyelvünk történetét, melyek némelyike eddigi kétes adatainkra világot vet, vagy első forrásul szolgál ily messze még ki nem mutatott fogalmakra. Mind e jellemző és fontos sajátságok a rendszeres grammatikai földolgozásban lesznek részleteikben és együtt szemlélhetők, mellyel egy jövőbeli Történeti Magyar Nyelvtanhoz kívánunk könnyen áttekinthető adalékot szolgáltatni. Csak sajnálunk lehet, hogy az érdekes anyagnak egy részét egyelőre a kétesek és meg nem fejthetők rovatába kellett sorolnunk, mert olvasásuk helyessége bizonytalan, a megfelelő latin helyek teljes contextusa nélkül pedig értelmüket határozottan nem rekonstruálhattuk; érezhető e hiány a szók jelentésének megállapításánál is, mi szintén kárára van nyelvemlékünk hasznavehetőségének. Mindeme hiányokon csak újból való megtekintés segíthetne s e célból mindenestre kívánatos volna a codexet, könyvtáraink útján, ideiglenes használatra megszerezni.

Kijavítom itt azon olvasatokat, melyek a nyelvtörténet segítségével, s részben már codexünk parallel helyeiből is biztosan megigazíthatók: *mcgmenctes* ludibrium 348: olv. *mcgmeuctes* (*mcvet* ismeretes régibb alakja a *nevet* igének) | *kissebeytinoth* 126: olv. *kissebeytinoth*; vö. *bezelnek vot*: *conferabant* 105, *kinebet* *vot*: *alleviabat* 126, és *zugodnak vollh*: *resonabantur* 217, 293, stb. (l. a mondattani sajátságok között); „*mcgedwat* vindemiabat“ is valószínűleg *mcg-*

zedvot-nak olvasandó 250, noha akár *megzedval* [= megszed val(a)] is állhat az eredetiben (vö. *sortilega vetula* van közölve s. *vetula* h. 337, magyarul *varasus*) | *telemenel* cum effectu 34: olv. *telemenel* [azaz: *télem'nyel*]; vö. *harum telemen*: triplex effectus 344 | *megkenethnedh* reconciliari 277: olv. *megkeuthnedh* (megkövetem: reconcilio, placo MA.); vö. *kenethick*: secuti sunt 271, *ketelkezik*: sequitur 194 | *weren* occasionaliter 236: olv. *weru* z., azaz „örv szerint“ (l. a szójegyzékben) | *yene so* verbum terribilissimum 156: olv. *yene so*; *yenesseg* formido 292: olv. *yieneseg*; *neueseg* formido 282: olv. *iieneseg* (vö. helyesen olvasva *yeneseg* horror 355, *olyyene* stupidum 293); azaz *ijené*, *ijenéség* (l. az alaktani sajátságok között) | *weg zel* auster 222: olv. *weg zel* (azaz *jug-szél*, l. a szójegyzékben) | *birodalmal* confidenter 363: olv. *bizodalmal*, vö. *bizodalmasth* fiducialiter 207 (viszont *zacha* helyett *racha* olvasandó 277; vö. qui dixerit fratri suo *Racha*, reus erit concilio, Máté 5:22) | *ragado ferteze borsagy* in contagione et macula 299: olv. *r. f. korsagy* (azaz: ragadó fertéze kórság; vö. *ragado korsag* morbus contagiosus 209, 212; *borság* nem létezik) | *beytha* stolidus 144: olv. *heytha* (l. a szójegyzékben); a két utóbbi olvasatot is a nagy hasonlóság magyarázza meg, mely a hanyagul irt vagy elhomályosult *k* *h* betűk és a *ö* közt tapasztalható. A következők valószínűleg a codex íráshibái vagy sajtóhibák: *linor*: olv. *liuor* 80, *trinium*: *triuuim* 333, *naustat*: *nauseat* 295, *fastino*, *fastinavit*: *fascino*, *fascinavit* 282, *coangulatus*: *coagulatus* 78, stb.

Még nyelvemlékünk orthographiájáról kell szólnunk. Ebben a Glosszák igen tarkák és következetlenek s így nem nyújthatnak annyi tanulságot, mint a pontos orthographiájú Bécsi, Münchener, Jordánszky és Érdy kódexek. Kevés tanulságot meríthetünk pl. a magánhangzók hosszúságára nézve, minthogy ezt egy-két eset kivételével (l. a magánhangzók időmértéki sajátságainál) egyáltalán nem jelöli nyelvemlékünk; a mássalhangzók hosszúságát azonban már sokkal gyakrabban találjuk benne kifejezve. 1) Magánhangzó i orthographiájából megemlítem, hogy az *i* (illetőleg *j*) hangnak hol *i*, hol *y* (vö. a Bécsi és Münch. cc. *i*-vel, a Jord. és Érdy cc. kizárólag *y*-nal élnek), az *u* hangnak *u*, *v*, ritkábban *w* (pl. *thwenyasag* ignavia 32, *bwiasag* libido 300, stb.) a jegye. Az *ö* hang jegye többnyire *w*

(pl. *wthaz* quingenti 197, *themerdek* grossior 119, *ewezw* clavus 292, stb.), ritkábban *ew* (*ewyvaryw* [olv. *őji varjiű*] noctua 283, *megewrele* gavisus est 6, *nezew*: néző 240); *o* [talán valami diakritikus jellel?] e két helyen: *leson* [olv. *leszön*] 305, *illo innep* [olv. *illő* (= üllő) i.] feria celebris 194; ? *v*, *u*: *vrdeg* [ördég v. ürdég?] 287, *bekutum* [bekötöm?] 344, *lwnek* fuerunt 357, *buchuletesseg* solennitas 34. Az *ü* hang jelölői: *u*. *v* (pl. *zucseg*: szükség 138, *mendenwt* ubiqué 193, stb.) és *w* (pl. *kwld*: küld 380, *ege wzegh*: faces 333, *kwrtes* tibicen 380, stb.). 2) Mássalhangzó-i orthographiáját világítsák meg a következők. A *cz* hang jegye az I. kéz írásában *ch*: *kemenche* 300, *morchanasag* 301, *erch* aes 291; a II. kéznél *c*: *lacik tecik* videtur 346, *tecyk* videtur 374 (vö. az I. kéznél etymologikusan: *tethzik* 64), *temlec*: tömlőcz 25, *katronca* [tehát mély hang előtt is] sudarium 372 (az I. kéznél csak a latin eredetű *spacial* deambulare szóban 307), és *cz* e szóban: *ercz* metallum 197. A *cs* hangot az I. kéz egy hely kivételével (*io elkulczwt*: modestiam 339) mindig *ch*-val jelöli (? *chy*: *ronchya* olv. *roncsika* vagy *roncska*? 75); a II. kéz azonban e jegyen kívül szintoly gyakran használja az egyszerű *c*-t is, pl. *coda* 193, 194, *bocat* 207, 352, *menc meg* 251, stb. A *c* betűt különben mind a két kéz rendszeren a *k* hang jeléül alkalmazza, mint a latin orthographia (magashangok előtt csupán e két helyen: *leselcedik* 140 [vö. *leselkedik* 139] és *cintorna*: lyra 253, mindkettő a II. kéznél). Az *sz* hang jele rendszeren *z*, ritkábban de szintén igen gyakran *s* (pl. *somorusag* 379, *serzeth* 371, *serent* 16, 370, *sunadas* sopitus 292, stb.), egy helyen a II. kéznél *sc* (*termescet*: természet 145) *s* ugyanannál *sz* e két helyen: *tisztaság* 127 és *leszen* 135. A *z* hang jegye mindig *z*, az *s*-é *s* (egyszer *sch*: *tafsolasch* plausus 339), a *zs*-é *s*. Az úgynevezett jés hangok jelölésére codexünk csekély kivétellel az *y* mellékbetűt használja, jegyei tehát egészen a maiak: *gy ly ny ty*; — *i* csak e pár helyen található: *nagiob* 329, *ogiatok* [olv. *óggyatok*, azaz *óvjatok*] attendite 290, *tunian* 378, *zemem fenie* 126, *fekwl niulla voth* [a. m. felül nyúlja vót]: exten-debat 151 (*halogatia* 370, *altaliaba* 363 csak etymologikus írásmód, vö. *forgathia* 365, *meghozandia* 379, stb.) és *j* ebben: *hogj* ut 51. Igen sokszor azonban teljesen jelöletlenül hagyja nyelvelmélünk a jésülést [a kiadás legalább nem említi.

hogy diakritikus jeggyel élnének e helyeken a jegyzetek írói, tehát $g = gy$, $l = ly$. $n = ny$: de pusztán t , ty jelentéssel nem fordul elő, hanem e helyett két külön jelölésmóddal találjuk e hangot, ú. m. th -val, a II. kéz írásában: *fathra* inlegitimus 204 és *athank*: atyánk 5 különben mindig *atya* 134, 193, stb.) s ch -val egyszer az I. kéznél: *haborgacha* impugnat 31. Az előbbihez hasonló a gy hang jelölése két helyen: *feqh* [olv. *feegy*] corripe 190 és *meq'agh*: megfagy 336.

Mielőtt a grammatikai tárgyalásra térnénk, meg kell még jegyeznünk, hogy a két kéz jegyzeteinek nyelve közt lényegesebb általános eltérés valóban nem található, s nem főképpen olyan, mi miatt a második kézt jóval későbbinek, már XVI. századnak kellene tartanunk. E vélekedésnek különben az írás jellege is ellene szólana. A részletekben vehetünk ugyan észre eltéréseket, s ezekre, a hol szükségét látjuk, figyelmeztetni is fogunk, a nélkül azonban, hogy belőlük a korkülönbségre nézve pozitív következtetést vonni akarnánk, mit a nyelvfejlődésnek ingadozó, időhöz nem szabott természeténél fogva ferdeség is volna² kockáztatni.

TÓMLÓ GYULA.

A NYELVJÁRÁSOK TANULMÁNYOZÁSÁRÓL.

— Lundell I. A. 1901. —

Ha kevés szóval jellemezni akarjuk a mai kor nyelvtudományát, szembeállítva azon koréval, a midőn Bopp, Grimm s az ő tanítványaik állították fel a megoldandó kérdéseket s a módszert, azt kell mondanunk, hogy ez a tudomány ma egyrészt kritikaibb lett, mivel bizonyos elszántsággal vet felre minden metaphysikai kérdést, melynek megoldása ma még lehetetlennek látszik; másrészt, hogy

¹ Lundell 1881-ben olvasta fel ezt a dolgozatot Christianiában a skandináv philológusok gyűlésén; nyomtatásban nem rég jelent meg Teichmeyer folyóiratában Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft; I. Band 2. Heft. E dolgozat oly helyes szempontból bírálja a nyelvjárások tanulmányozásának minden egyes részletét, hogy leforrhatónak nagyon hasznosnak találta. Nehéz egy-egy a mai viszonyainkra utaló megjegyzést szűrni közé, [] közé téve azt. Mănuț meg, ha egyedül a keltákra érlelt dolgokról szól, elhagyom szavát; de ezt csak nagy ritkán tettem. B. J.

inkább az élő nyelvvvel foglalkozik, s míg azelőtt a jeleknél megállott, ma azokon keresztül igyekezik a valódi nyelvhez eljutni; tehát sokkal fontosabbnak tartja a mai beszélt nyelvet. A nyelvi jelenségeket egész új módon magyarázzák ma meg a fonétikai és psychikai törvények helyes alkalmazásával.

Az általános érdeklődés, melyet a tudósok a nyelvjárások tanulmányozása iránt mindenütt tanusítanak, kétségtelenül összefügg a nyelvtudomány ezen új irányával. Az igaz, hogy ez az érdeklődés nem egészen új, sem nálunk, sem másutt: a külföldön a XVII. század óta figyelemmel kísérhetjük ez érdeklődést [nálunk is már a múlt század végén kezdtek velük foglalkozni]. De a dialektusok tanulmányozása ekkor még nem függött össze szorosan a nyelvtudománnyal, hisz bennük csak a nyelv régibb alakjait kutatták, s ezeket annál érdekesebbeknek találták, minél régiebbek voltak. Oly szavakat kerestek a nyelvjárásokban, a melyek a mai irodalmi nyelvből kihaltak, de megvannak még a régi nyelvelmékekben. Leginkább arra törekedtek, hogy összeállítsák a nyelvjárás szótárát, és a szó létezése volt a legfontosabb előttük; tehát ha egy szót már akár az írott nyelvből, akár valamely más nyelvjárásból ismeretek, többé nem érdeklődtek iránta. Ma egész máskép történik a nyelvjárások vizsgálata, mert a nyelvtudománynak lényeges részét képezi. Természetes, hogy ezen új módszer mellett némelyek még mindig a régi módon dolgoznak.

Olyan időben, midőn a nyelvjárások iránti érdeklődés Skandinávia különböző vidékein számos társaságot hozott létre, melyeknek az a céljuk, hogy a mindinkább veszni induló népies formákat a nemzeti kultúra és a tudomány számára írásba foglalva megőrizték, midőn több és több tisztán az újabb elvek szerint készült tanulmány jelenik meg, e tudomány tárgyának és módszerének kérdése bizonyosan érdekelni fog minden nyelvészt. Nem szándékom itt arról a módszerről beszélni, hogy miként kell egy bizonyos nyelvjárást vagy nyelvet tanulmányozni. A nyelvjárástanulmányoknak a tudományban mindenütt egy és ugyanazon szerepük van és így e tanulmány tárgyának és módszerének kérdése az általános nyelvtudomány körébe tartozik.

Hogy mit értek a nyelvjárás vagy dialektus szón, azt megmagyarázni úgy hiszem fölösleges. Nem beszélünk itt ama régi dialektusokról, melyeket ma már csak írott emlékekből ismerünk. Nekünk a nyelvjárást úgy kell tekintelnünk, hogy az ellentétben áll az irodalmi nyelvvel; ez utóbbi ugyanis, habár a különböző vidékeken az illető nyelvjárás szerint változik, mégis nagyban különbözik magától a nyelvjárástól. A nyelv régibb életét feltűntető írott emlékek, mind a nyelv anyagára, mind pedig a formákra nézve, mindig nagyon töredékesek, az élő nyelv ellenben bővében tárja fel kincseit a kutató előtt.

Az irodalmi nyelv más törvényeknek hódol, mint a melyek a nép nyelvét fejlesztik és így azok az éltető erők, melyek a nyelvbe hatnak, nem működhetnek egész természetesen és szabályszerűen a kiművelt nyelvben. Ha az írásban fenmaradt, de ma már sehol sem beszélt nyelvet az organikus élet őskori maradványaihoz hasonlítjuk, akkor mondhatjuk, hogy az irodalmi nyelv megfelel a kertészet mesterséges tenyésztéseinek. Már ebből is látható, mily fontos a nyelvjárások tanulmányozása a nyelv pszichikai törvényeinek megismerésére. Mindazáltal nagyon is elismerem, hogy a nyelv régibb állapotainak tanulmányozása is nagyon fontos. A nyelvnek az a története, a melyet mi végig tekinthetünk, sokkal kissebb, semhogy meg tudnók érteni, ha csupán ennek vizsgálatával foglalkozunk, mindazon apró változásokat, melyeket akár naponként észlelhetünk. Tehát figyelembe kell vennünk a nyelv régibb korait is, a melyeket az írott emlékekből ismerhetünk meg. De, hogy ezt a traditiót kellőleg megérthessük, a mai nyelv aprólékos és pontos vizsgálata által meg kell szerezünk az általános szabályozó elvek ismeretét; hisz a nyelv physical és pszichikai föltételei majdnem mindig ugyanazok. Végre is, több egyidejű dialektus, vagy több ugyanazon családhoz tartozó nyelv tanulmányozása bizonyos körülmények közt helyettesítheti különböző korok tanulmányát, mert hisz ekkor rokon organismusnak különböző fokú fejlődését látjuk magunk előtt, tehát a mi különben egymás után következik, azt egy bizonyos körben egymás mellett szemlélhetjük, és így könnyebben is lehet hozzá férni. A nyelvjárások vizsgálata gyakran megvilágítja a nyelvfejlődés leghomályosabb kérdé-

seit is; egy nyelv dialektusainak vizsgálata is oly gazdag tenyészetet tár fel előttünk, s oly különböző anyagot nyújt a nyelv törvényeinek vizsgálata számára, hogy az összes indogerman nyelvek történeti emlékei sem nyújthatnak többet. [Az ugor nyelvek vizsgálatánál még fontosabb szerepük van a dialektusoknak, mert hisz a magyaron kívül a többi rokon nyelvnek nincs is története, s a magyar nyelvet is alig kísérhetjük visszafelé 600 éven túl].

Tehát azt hiszem, hogy a nyelvjárások vizsgálata ugyanazt a szolgálatot fogja tenni a jövő nyelvészenek, a mit a laboratoriumi gyakorlatok tesznek a zoologusnak vagy botanikusnak. Legalább annyi bizonyos, hogy senki sem lehet jó fonétikus, a ki nem vizsgálta pontosan ugyanazon nyelv különböző dialektusait, és aztán különböző nyelveket is, a mi még nehezebb.

Ha egy nyelv szókincsét, vagy még inkább, ha a szótöveket akarjuk vizsgálni több rokon nyelvben mind alakjukra, mind jelentésükre nézve, természetes, hogy a nyelvjárások szavait is fontolóra kell vennünk. Nem csak az tartozik valamely nyelv szókincséhez, a mit papírra vagy pergamenre írtak, a mit fára, kőre vagy érczre metszettek, hanem minden egyes kimondott szó. Ha szántsándékkal elhanyagolja valaki a szókincs egy részét, természetesen hamis eredményre jut, mert hogy az eredmény igaz legyen, teljes anyaggal kell rendelkezünk.

A philologusnak is, a ki régi szövegek értelmezésével, elmúlt korok társadalmi és kulturai kérdéseivel foglalkozik, nagyon becses útmutatásokkal szolgálhatnak a nyelvjárások. Természetes dolog, hogy a dialektusok fonétikai és alaktani szempontból sokkal gyorsabban fejlődnek, mint az írott nyelv, a melyben a változásokat késlelteti az irodalom konzervatív hatása; de szókincsében sok dialektus elmúlt idők becses emlékeit őrizte meg, és ily emlékek gyakran nagyban elősegítik a régi iratokban fenmaradt egyes szavak értelmezését.

A nyelvjárások tanulmányozásának céljáról szólva vizsgálnunk kell a kérdésnek azt az oldalát is, a mely némelyek szerint épen a legfontosabb. Ez, épúgy mint a helyesírás, praktikus kérdés. Hanem a nyelvészek, a ki illetékes bíró ez ügyben, kötelessége határozott színt vallani: a

nyelv tisztaságának kérdéséről akarok itt szólni. különösen arról, hogy hasznos-e az idegen szavak helyett a nyelvjárások szavaival élni. A nyelvjárás tanulmányozója maga nem vet erre ügyet, hanem az író elvárhatja, hogy szükség esetén tőle nyerjen útba igazítást. Ha a nyelv czélja az, hogy vele az ember gondolatait másokkal közölhesse, mindig oly szavakat kell választanunk, a melyeknek segítségével legkönnyebben értheti meg a hallgató a hozzá szólónak gondolatait. Arról pedig meg vagyok győződve, hogy a nép általában könnyebben tanulja meg az olyan szót, a melyik ismert tőből van képezve, mintsem egy idegen szavat. Ez nagyjában igaz, hanem azért egyes esetekben az ellenkező is állhat, pl. ha az idegen szót már mindenki ismeri. Minden egyes esetben nagyon sok függ az illető író ízlésétől és tapintatától. S mivel minden író arra törekszik, hogy művét minél több ember olvassa és megértse, már magától is a helyes úton fog megindulni. Csak azt kell megkövetelni, hogy a nyelvjárásokból átvett szavak az irodalmi nyelv törvényeihez simuljanak; ha ez nem lehetséges, akkor teljesen egy sorba helyezendők az idegen szavakkal.

Midőn a nyelvjárások tanulmányozásának szükségességéről szólok, utalni akarok arra is, hogy mily kívánatos volna, ha azok, a kiket valamely ország műveltsége képviselőinek tekintenek s ők maguk is annak tartják magukat, a kik rendszerint egyszersmind a közügyek élén is állanak, megismernék a népet, melynek függetlenségét, erkölcsi és szellemi művelődését elősegíteni kötelességük. De a míg az egyik párt gőgössége, a másiknak bizalmatlansága, félreértések és előítéletek mindkét részről elválasztják a társadalom különböző rétegeit, a hasznos együttműködés lehetetlen. Az igazi műveltség, a jellem műveltsége, épúgy megtalálható a parasztnál, mint a felsőbb körökben, az igaz, hogy más-más formában. Bár sokan tanulmányoznák a nép életét és a módot, a mint ő a dolgokat tekinti; legalább ehhez alkalmazkodnának követelményeikkel, bármily jogosak is azok különben. Ha megismerik a nép nyelvét, meséit, hagyományait, közmondásait és rejtvényeit, mindennapi foglalkozását, ha dolgozik vagy ha pihen, ez által közelebb lépnek hozzá, s megtanulják szeretni őt; az ember megismeri az embert.

Miután az eddigiekben elmondtuk, mi a célja a nyelv-járások tanulmányozásának, vizsgálunk kell, már most, hogy a tudomány mai állása mellett, mikép lehet e tanulmányt lehető legjobban értékesíteni.

Az ilyen tanulmányok módszerét megjelöli már a ki-tűzött cél: nem elég ha valaki elvégzi a dolgot, szükséges, hogy jól is végezze el. Ezt a megjegyzést nagyon könnyen teheti az ember, hisz sok, nagy fáradsággal és kitartó szor-galommal véghez vitt munka nagyon kevés hasznot hajtott; az igaz, hogy gyakran nagyon hanyagúl is dolgoztak; az oka ennek rendesen az, hogy az előismeretek nem voltak eléggé biztosak, s nagyon rossz nyomokon jártak. A m ű - k e d v e l ő címet nem hallja szívesen sem a tudós, sem a művész, és méltán: ha e névvel azokat jelöljük, a kik oly dolgokra vállalkoznak, a mit nem tudnak elvégezni. Más-részt gyakran olyan emberek, a kik nem állottak a tudo-mány magaslatán, vagy nem dolgozhattak a kellő eszkö-zökkel, igen értékes sőt megbecsülhetetlen munkát is vé-geztek. A legaprólékosabb pontosságot mindenkitől meg kell követelnünk, különösen ha magunk nem nézhetünk utána a legapróbb részletekig. A hanyagság olyan hiba, hogy méltán bizalmatlanságot kelt, de a nevelés gyakran segíthet rajta, vagyis ilyen esetekben a kritika. Csakis a szélhámosokat kell kiméletlenül üldözni.

Végre is, azt hiszem, a ki kedvvel fog az ily munká-hoz, elvárhatja, hogy jó tanáccsal és útbaigazítással szolgál-jon néki az, a ki ért a dologhoz, és a ki használni is fogja az ő munkáját. A nyelvjárások bő anyagának összegyűjté-sére és rendezésére a kitartó munkások nagy száma szük-séges, és ha egyöntetűen dolgoznak, a tudománynak igen hasznos szolgálatokat tehetnek. E meggyőződésen alapulnak a nyelvjárások tanulmányozása céljából alakult társaságok, milyeneket Skandináviában. Angliában, Schweitzban és má-sutt is találunk. [Mily lendületet venne nálunk is a nép-nyelv tanulmányozásának ügye, ha egy szakférfiakból álló társaság venné kezébe ez ügyet, s az ő felügyeletük mel-lett és utasításaik szerint dolgoznának az ország különböző vidékein lakó gyűjtők].

BALASSA JÓZSEF.

A GÖCSEJI NYELVJÁRÁS.

VII.

A mássalhangzók megőrzése.

Utolsó cikkem (Nyr. XIII. 493—499.) pótlására egy néhány szót akarok elsorolni: *szederj*, *eperj*. Simonyi bizonyítása szerint a *j*-s alak az eredeti. *Hangyál* a *hangya* mellett olyan mint *körtvél* a *körtve* mellett. *Kajált* és *kjatorog*, *innejd*, és *onnajd* mind eredetiebbek, mint közönséges alakjaik. Határozottan járulékmássalhangzókra, anorganikus hangokra kell ismernünk a következőkben: *csolk*, *szölke*; *cselérd*, *lérce*, *piarce*; szövegén: *kappant* és *szappant* (alanyeset); *ugyant-is*: különösen gyakori a *g* mint: *annyirag*, *cunvirag*, *mennyirag* (mennyire); *oszláng*, *éppég* és *szintig*; továbbá: *rozmaring* (v. ö. rozmarint), *könnyig* (könnyü).

Alaktan.

A göcseji nyelvjárás alaktani jelenségeit a Budenz Albumban (157—172.) igyekeztem összeállítani és megmagyarázni. Mégsem tartom hely- és idővesztegetésnek a már közlötkekből néhány érdekesebb adatot itt ismét lenyomatni. mivel a jelen dolgozat az alaktan híjjával sokat veszítene összefüggéséből, sőt talán értelméből is.

Mindenek előtt a szótövekről akarok szólni. Teljesebb tö van a *hangyál*-ban; de e ragos alakokat: *Lendváln* (Alsó-Lendván), *hélloba*, sőt *hélloba* (héba, hiúba, padlásra), *messzelebb* (messzebb), *sokálig* (sokáig; ennek *sokárig* változata is van), hamis analogia szülötteinél egyébnek nem tartathatjuk. E jelenségnek visszája is van, midőn a ragtalan vagy képzőtlen alak őrzött meg teljesebb tövet, mint: *közébb* és *fiatább* viszonyítva *közél*hez és *fiatal*hoz. Ellenben a *csepe* (fiatal tölgy) szónak nemcsak teljesebb, de eredetibb töve mutatkozik a *csepelés* (tölgyes) továbbképzésben.

A több mássalhangzón végződő szó minden mássalhangzós rag előtt teljesebb tövével lép föl. mint: *part*: *partonak*, *sáncz*: *sánczoba*, *Sárd*: *Sárdora*, *könv*: *könvőbü*, *töb*: *többebe*, sőt *kedd*: *keddetül* *uta*. Hasonló tűneményt látunk a határozói igeneveknél: *hajtova*, *mondova*, *mosdova*, *választova*, *osztova*, *bontova*, *föllátszistova*, *felejtöve*, *föstöve*; továbbá: *sa-*

vanyítottva, számlítottva, varrova, megérréve. Azt azonban nem merjük eldönteni, vajjon a teljesebb tő egyuttal eredetibbe is vagy pedig a rövid magánhangzó csak a kiejtés kedviért szűrődött-e közbe?

De bizonyára eredetibb a teljesebb tő az ú. n. hangugrató szavaknál, mint: *döglővő* és *hajlova*.

A magánhangzós tövek közül érdekesek az ilyenek: *disznu: disznaja, disznát; alá: alaja; tenni valaja, adó: adaja; temetü: temetei; szereti: szereteje; kérü: kéreje* (de *vő: vője*) *mellé: melleje, essü: essés.*

I. Szóképzés.

a) Igéképzés.

1) Deverbális igék. A gyakorító képzők közül az egyszerű *d, g, l*-nek képző voltát rendesen a gyökér szónak csak más származékaiból állapíthatjuk meg. Erre több érdekes példát mutat a göcseji nyelvjárás. Ilyenek: *koczog* mellett *koczul, föcsög* és *föcsül, föccsent* és *fécskend; kehiül, keheg* és *köhög; pillog* a *pillant* mellett; *izzad* és *szakadnak* göcseji mása *izzul* és *szakul*, tulajdonképp *izzol* és *szakol*. Élő alapszótól: *mosul*, tkp. *mosol* (mos), transitív értelemmel (v. ö. csángó *fogul, fog*).

A göcseji nyelv szereti az ilyen frequentatív alakokat: *kapdoz, fogdoz, futkoz, harapdoz* sat. A kombinált frequentatív képzőkre érdekes példák: *üddögel, hajgál, futonkol, fordulász, csóringál*. Leghasználtabb képző itt is a *-gat -get*. Ilyenek is hallhatók: *öjögét* (eveget), *lőjögét, vőjögét*. Átalában a frequentatív igealakokkal sokkal gyakrabban élnek, mint mi; rendesen ott, hol a használat nemcsak természetes, hanem szükséges is, mint: *kódigat, köppeget* (köppesztget); itt szoktam *fekügetnyi*, a hideg *fűzőgeti*; ott *ülőget* a felesége.

A momentán képzés említésre méltó példái: *várit, álltit* (állít), *zaborit* (zavar), *takarit* (takar), *kapálit* (kapál), *gágint* (gágog).

Nevezetesebb causatív alakok: *férit* (fértet), *elalít* (aléltta tesz), *köppeszt* (tengerit köppeszt; morzsol), mely mellett nincs sem *köpped*, sem *köppeszik*; *fogyat* (fogyaszt). *Göndörget* bizonyára *göndörítget*-ből állt elő, mint *hengerget* *hengerítget*-ből.

A reflexiv képzések közül hadd álljanak itt a különösebbek: *esenkedik*: erősen vágyik (a tehén esenkedik a répáért); *csömpörödik*: összeaszik, összezsugorodik, pl. hőség miatt a gabona; *biraszkodik*: támaszkodik (né biraszkoggyál az ódalho, mer elcsusszan); *űzckedik*: *turkodik*: gyürkőzik; *tanákszik*: találkozik; *mégfogamodik*: megfogamzik; *fókodik*. *futakodik*: fuvakodik, t. i. a szelen, tehát: megszárad; *zabarodik*; *sérödik*: sérül; *fargódik*: forgolódik; *küojtőzik*: kisarjazzik; *váritkoszik*: várakozik.

-úl -ül képző járja sok oly reflexiv igében, melyeket az irodalom inkább -odik -edik képzővel használ. Ilyenek: *gyarapul*, *mámorul*: mámorosodik; *mestérkül* mesterkedik; *kerekül*: kerekedik; *étőrekül*: összetörődik; *égyénül*, *csirásul*, *mégéggyesül*: megegyez; *mégéhül*. *Fésül*: fésülködik; ez talán hamis analogia szülötte. Ezek ellenében van: *meghődik*: meghül és *butálódik*: butul.

Egyszerű -ik teszi reflexiv igékké ezeket: *elveszik*, *kinlik*: kinlódik.

Említenem kell a *gőzöd* igét, mely a *győz*, Göcsejben *gőz* reflexivuma lehet; jelentése: megtelni, telve lenni.

2) Denominalis igék. A nyelvjárás szereti a *z* képzőt ott, a hol az irodalom -let használ, mint: *ebédcz*, *vacsordz*, *földstökömöz*, *vasaz*, *ékez*, *bagláz*, *bogaraz*, *tagoz*, *vízsgáz* (a földet vizsgázni), *neszcz*: lármáz és *neszcződik*: lármától megijed. Érdekes még *öröz*: őriz. Az -l képzős alakok közül említésre méltó: *porhál*: kapál, pl. tengerit, szóval porhanyóvá teszi a földet; *világol*: világít; *árnyékol*, *hűsöl*: árnyékon hever; *gógál*: hintázik, *góga* nevű hintától; *koráll* és *nehcztel*: korának és nehéznek tart.

Denominalis igék továbbképezve: *csepelig*: csepeg, *csöplel*: csépletet; *fajzik*: származik.

Eredeti frequ. képző, mint denomin. képző ezekben: *gombász*, *vorgányász* (vorgánya gombafaj), *rákász*, *csikász*, *tikász*; továbbá: *csálígal*, *hákogat*, *csáli*-t és *hák*-ot mond az ökörnek.

b) Névszóképzés.

1) Deverbális névszók. Először is ez igei mellékneveket említjük meg: *tippanu* meleg: rekkenő hőség; talán rokon a *tikkad* és *tikkaszt* igével; *szalu* kés: szíjjó

kés; *fürgetü*: szekérrész, *förgető* helyett, valószínűleg a *forgató* magashangú mása; *bökődös* pl. a bika. *foghatós*, a ki jól meg bír fogni valamit; különös még: *iszos*: iszákos. Érdekeselek az *i* végű igenevek, mint: *langali*: langaló, lángos; *sari*: sarju. Az *a*, *e* végű igenevek közül: *csapa* és *hulla*. *Csapa* ösvényt, csapást jelent; v.ö. „vadcsapás, egy csapáson halad”; Göcsejben rendszeren *szekércsapá*-ról. szólnak. A *hullá*nak értelme szekérről lehullott széna vagy szalma. (Ime tehát megvan az a szó, melynek élte jogát sokan kétségbe vonták. De a göcseji *hullá*nak élete nem szolgál az irodalmi *hulla* létrejöttének mentségére, s a neologus alkotások védője ne is igyekezzék e szóból védő fegyvert kovácsolni, a mint tették ezt a *szuhatar* szóval, melyet egy XVI. századbéli kodexben megtalálva. azonnal Jókai képtelen alkotásának, a történetesen e szóval egyező *szuhatarnak* paizsául állítottak elé; mert nem a *hulla* alkotóján, hanem csak a véletlenül múlt. hogy a német *Leiche* a magyar keresztségben *hulla*, helyett nem *hullany*, *hullag*, *hullma* vagy *hullnya* nevet nyert.)

A cselekvés jelentő igei főneveken gyakori az *-at* *-et* képző, pl. *fütet*, *kepehordat*, *takarat*, *kaszálat*, *porhálat*, *vetet*, melyek nem annyira magát a cselekvést, mint a cselekvés idejét jelentik, épen úgy. mint: *szüret* és a Balaton-vidéki *szőlő-metet*. *Vetet* öltő ruhát is jelent; *folyat* pedig folyót, élő vizet.

Érdekes e néhány fosztó melléknév: *maradatlan*: a ki nem tud veszteg maradni; *szeretetlen*: a kit nem szeretnek; *kölletlen*: a kit nem kedvelnek.

Egyéb igei névszók: *akadék*: akadály; *gyujtálék*: gyújtó. forgács; *vagyom*: vagyion (vö. öröm).

2) Denominalis névszóképzés. Ismeretes. hogy Göcsejben *szép*-nek, *jó*-nak így van a középfoka: *szébb*, *jobb*. A középfok képzőjét rendszeren *j* előzi meg, hacsak az alapszó sziszegő hangon nem végződik, tehát: *melegjebb*, *sétijebb*, *bodorodottjabb*, *kárjabb* (nagyobb kár); de: *magossabb*, *sebéssőbb* (vö. *hamarjabb* Faludinál).

Melléknévből képzett határozók: *daraboslag*: egyrészt; *külömlöslag*: különösen; *magánoslag*: magánosan; *egészleg*: egészen; *félésleg*: feles számmal; *vügyöst*: vegyest, vegyesen.

Valamihez tartozást jelentő melléknevek: *hávalusi*, *ide-odavavalsi*; *paraszi*, *haláli* (halotti).

Valamivel ellátást jelentő melléknevek: mi *drus* ez a ruha; *boriszkos*: részeges; *törtinets* könyv: históriás könyv; *vides*: vizes. *Üdöllén*: fiatal (vö. *idős*). *Fajtu*: fajú, fajta, pl. jó fajtu tehen.

A *rákászni*, *csikászni*, *gombászni*, *vorganyászni* igéknek névszói alakjuk is él, mint: *rákász*, *csikász* sat. Ide tartozik e családnév is: *Bugyász*, mely nyilván a *bugya* (bogyó) származéka.

KARDOS ALBERT.

A MESTER-SZÓTÁR.

A magyar tudományos akadémia mindjárt működése első napjaiban megtette „rendeléseit“, hogy a magyar nyelv szóanyaga minél teljesebben egybegyűjtessék. Figyelmét ebben kiterjeszté a „magyar mesteremberek között divatozó műszavakra“ is, melyek természetesen egyértékűek a nép egyéb rétegeitől használt szavakkal s ép úgy életforrásai a nyelvnek, mint a többiek. Szerintem azonban az akadémia-nak ebben, hogy nyelvatatok gyűjtésében a mesterszókat külön tartotta szükségesnek kiemelni, más célzata is volt. Gyakorlati cél lebegett előtte, az, hogy a mellett, hogy a technologia nyelvének veti meg alapját, egyszersmind a mesterembereknek (akkor még az volt az *iparosok* neve) rendelkezésére adja a nekik szükséges szavakat, hogy a műhely nyelve a társadalom nyelvével magyarrá legyen. Fölhívásának, melyet ez ügyben egyesekhez s törvényhatóságokhoz intézett, volt némi, de csak is némi sikere, mit bizonyít az a nagynak épen nem mondható iratnyaláb, mely a „Tájszótár“ második kötetének képezte volna anyagát, de egy félszázadon át megmaradt kéziratnak. Ennyi idő eltelte után, ez előtt két évvel az akadémia nyelvtudományi bizottsága ismét tett indítványomra gyűjtő-kísérletet. Ezer kétszáz fölhívást bocsátott ki jobbadán csak ipartestületekhez. Eredménye ugyan csak vagy száz válasz volt, de a melyeknek tartalma bizonyítja, mennyi ismeretlen szókincs rejlik még országszerte és hogy a kutatást ez irányban még nem tarthatjuk befejezettnek.

A válaszok beérkeztével a nyelvtudományi bizottság fölhevített engem, tegyek egy mesterszótár tervezete iránt előterjesztést, s a kívánt előterjesztés alapján megbízott annak megírásával a következő utasítással: 1. a mesterségek mindegyike irassék le elbeszélő hangon úgy, hogy abban

a mesterségek körében használt eszközök, szerszámok, mesterfogások szavai lehető teljességben előforduljanak; 2. az e foglalatba be nem illeszthető nevek külön magyarázó czikknek tartassanak fenn.

E szerint a mesterszótár két részre fog oszlani. Egyikben lesz az eddig fölvetett 85 mesteriség összefüggő leírása, mely alakot az teszi ajánlatossá, hogy a fogalom magyarázata sokkal rövidebben eshetik meg, másrészt meg teljesebb s világosabb lehet. A második rész pedig föl fogja ölelni azokat a kisebb-nagyobb szómagyarázatokat, melyek az elbeszélő leírásba nem foglalhatók be. Ehhez fog még csatlakozni egy szómutató, hogy a keresett szóra könnyen rá lehessen nyitni.

A mi már magát a szótár anyagát illeti, ezeket kell megemlítenem. A rendelkezésemre álló szógyűjtemény gazdag ugyan meglevő szótárainkban föl nem található szókban, de nem elég arra hogy minden egyes mesteriség műszavait kiadja. Egyes egyedül a csizmadiaság vagy vargaság az, mely hat-nyolcz vidékről került gyűjtésből leírható minden részemről eszközlendő hozzájárulás nélkül. És ez a hozzájárulásom, jobban mondva, kiegészítésem föl vállalt föladatomnak legnehezebb s nagy felelősséggel járó része. Ez elvezet engem és elvezetne bárki mást, ki e munkát föl vállalná, a „szófaragás“ síkos terére, melyen, mint nyelvünk újhodásának története mutatja, könnyen el lehet bukni s a melyen sokan el is buktak. Azért, hogy e veszélynek ki ne tegyem magamat, a hol csak lehet, óvakodni fogok új szók készítésétől s leginkább arra fogok törekedni, hogy a meglevő szótári anyagból valamely magyar elnevezés hijával levő fogalomra azt alkalmazzam, a mely tulajdonságainál fogva a fogalmat legjobban megilleti. Természetes, hogy e jelentés fölruházásnak nem szabad erőszakoltnak lennie. Hogy mikép járok el, annak megmutatására szolgáljon a k á d á r s á g b ó l v e t t p é l d a :

Élő szók szótárainkból: borválú (töltike, töltiklő), cifrázó gyalú. (párkánygyalú), csin, feszítő-abroncs, csipér, kákázni, eresztőgyalú, kihányni a fűrész fogait, lábitó, porzógyalú, faragószék, sulyok, szalú stb.

Élő szók gyűjteményeimből: botóka (sulyok), bukdosik (hedereg) a fűrész, csinromlás, csutak (paczka), czönk, döngölő, színlő-bálvány (faragó-oszlop), fejfa a faragószéken, fejező (kalapács), fölkaliczkázni, himzőgyalú. hordófal (donga), hozzáaprózni, ikergyálú (szarvasgyalú, négykézgyalú), kaffancs (rákláb, csipér), megdugni (kákázni), megosztani (kihányni) a fűrész fogait, kísérő, mestergyálú, papucsfa (nyomdikó, lábitó), sujókés (szívó-, vonókés), sujószék (faragószék), szádalló (szájzó, szájadzó), végellni (bütüzni) stb.

Nyelvadatok új alkalmazásban: ágas (bütűszék): endstuhl; alakszer: modell; aránytvetni: riss reissen; bütűfűrész: endsäge; bütűgyalú: stirn- vagy hirnho-bel; bütűkés: endmesser; csigázni: zusammenschrauben; csinászok: kimmbaum; csinrovás: gargelreissen; donga-alakzó: daubenleere; dongamás: lenkruthe; elüljáróvas: vorschneideisen; éltbutítani: kanten brechen; irdalni: reissen; irdalló: reisser; körzöt tátogatni: zirkel in die weite stellen; körzötátás: zirkelweite; megtökélleni: ausrüsten; megtakarítani: abrichten; sorjázni: aufsetzen (a dongákat); sorjázó: setzreifen; szakatkozni: absätze machen; szakatkozva gyalulni: mit absätze hobeln; sziatolni (szijokálni): lenken (a szivókéssel); vájkó: kröze; vigyor: fuge stb.

Mint e példából látni való, van úgy, hogy egy és ugyanazon tárgy jelölésére több szó is áll rendelkezésemre, melyek mindegyikével más-más vidék él, s van eset, mit az alkalmazott nevek mutatnak, hogy ezekre egyáltalán nincs a mesterembereknek magyar szavuk, még csak magyar alakot öltött idegen szó sem, hanem pusztán az idegen szó él ajkukon ferdített alakban. Ez utóbbiaknak. minthogy szótáromnak első sorban a mesterségek nyelvének irodalmivá tétele a célja, nem adtam helyet, bár művelődéstörténeti szempontból szintén meg van a maguk értéke s gyűjtésük azért nem értéktelen munka.

Az idegen szót magyarral helyettesítő működésében karöltve jár egy második munka, a nyelv törvényeivel ellenkező eddigi képzéseknek, melyekkel a közönség se tud megbarátkozni, lehető kiküszöbölése. Ilyenek, hogy ismét példát beszéltessek, ily kifejezések: *légüres*; *vizhallan*, *vizjáratlan*, *vizellenes*; *léghatlan*, *légmentes*.

Már az is, hogy e fogalmak jelölésére két-három nevet alkalmaztak. mutatja, hogy az elégedetlenség tétette az egyik rosszat a másik rossz helyébe. Mindenki érti rajtuk. hogy az összetételek tulajdonképen így volnának jók: 'légtől üres, viztől áthatatlan' s így tovább. Így azonban megszűnnek műszavak lenni s lesznek egyszerű körülírások. Szótáromban a *légüres* helyébe állítom a léghijast a népi foghijas példájára; a *vizhallan* helyébe pedig két nevet is kettős jelentéséhez képest. Az egyik vízálló, midőn szövegről, kalapról, vakolatról sat. van szó, melyek a vizet állják, a másik vízállató. midőn a 'wasserdicht' azt fejezi ki, hogy valamely edény a vizet nem bocsátja ki magából, megrekcenti, megállatja. A 'luftdicht' helyébe pedig állítom a közkeletű. szótárainkban föl nem jegyzett, a 'fojtott sör, fojtott must'-ból elvont *fojtottat*. Mert mit jelent a *fojtott* a sör sat. előtt? Azt, a mit a német 'luftdicht' a 'geschlossen'-nak mond. E szerint e népnyelvi adat alapján bátran és helyesen fordítjuk az ilyeneket: 'luftdichter

Verschluss, luftdichte Thür, Fenster' sat. ekként: ,fojtott záródásnak, fojtott ajtó, ablak' sat.

Bár az egyes mesterségen belül is nem csekély az ily alkalmazások száma, könnyelműség benne nem vezet. Mindennek eljárók hegyéről végére s végül is a Nyelvőr körül csoportosult jeles szakférniak egyikéhez másikához fordulok s élek szíves tanácsukkal. Nagyon kíváncsi azonban, hogy eme, habár helyes és más előhaladottabb irodalmakban is követett módja a szóalkotásnak minél szűkebb határok közé szoruljon. Ezt lehetővé tehetik azok, kik eddig is a népi nyelvi adatok gyűjtésével foglalkoztak s ebbeli buzgalmaikat ezentúl egyszersmind a műhelyekre is kiterjesztik vagy a nép körében különösen azokra a szókra fordítanak gondot s jegyzik föl, a melyek valamely házi ipart illető munkatételt jelölnek. Van, tudom, egy nehézsége a műhelyben való gyűjtésnek. Ismernie kell a gyűjtőnek a mesterséget legalább főbb vonásaiban, mert csak ez képesíti arra, hogy a műhelyben egyet-mást szóba hozzon és a művestől azt, a mit kíván megtudjon. Ez ismeretek elsajátítására azt hiszem elég jó a „Képek az iparos világból“ című könyv, és én a „Nyelvőr“ eddigi elismert buzgalma gyűjtőinek szívesen szolgálok egy-egy példánnyal. Erre vonatkozólag a Nyelvőr szerkesztőjéhez intézett óhajukra, s azon nyilvánított ígéretükre, hogy mesterszókat készek gyűjteni s azokat a szerkesztőség útján rendelkezésemre adják, a kívánt tiszteletpéldányt azonnal útnak indítom.

Vállvetett közremunkálással ekkép a mesterszótár mintegy két év múlva meg fog jelenhetni, melynek azt hiszem nem kis érdeme lesz abban, ha elmondhatjuk, hogy a hazai ipar nemzetivé tételében őt is megilleti egy kis rész.

FRECSKAY JÁNOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Tanuvallatások, a Révay család levéltárából.

I. Ajtó előtt járkáló fűtőhöz szól a szoba leány: „Nem sergелődjél itt, mert az asszony beteges“.

A szoba leány a kezében levő gyertyát el ótta és kérde, mi jár ód van most itt.

Mind egyfelől mind más felől kakucsálván.

Imhon szembenjön Suska (székelyesen: imhol, ahajt).

Az ablaktáblát belől závarlották.

Fársáng ruha (= álarcz, egész álarczos ruha).

Kétszer ízben volt vele Rácz István. (1606.)

II. Hiti után semmit egyebet vall, hanem hogy stb. (Nálunk székelyeknél, semmit egyebet nem vall, ha-

nem hogy stb. És ez a forma ezen tanuvallatásokban többször előfordulván, nem lehet a nem-nek tollhibából való kifeledése).

Felszóval = fennhangon.

Egy emberről, ki feleségét verte, mondja egy tanu: „az asztalra hányatta, dögtette“ (talán: döngette?).

Péter uram feddett igen Ferencz uramra (= Péter uram nagyon szidta Ferencz uramat).

Hohár = hóhér.

Éjjel . . . a leány elfutamék, a legény ott a gradits végén leloppada.

Azóta fogva = attólfogva.

Saskó, így nevezi férjét a haragvó asszony.

Vastagon tánczoltanak, egy víg társaságról van mondvá.

Beslia mente (?).

Ugyancsak az előbbi társaságról mondja egy legény: „még nekünk is haragos tánczot kellett tanulnunk tőlük“. Ismételten előfordul: haragostáncz, hindutáncz.

Feddett erősen reánk = szidott minket nagyon.

És hogy nem láta gyertya világot alitván hogy lefeküdtünk stb.

Alitom vala hogy a pap megyen a szent-egyházba, de ismég vélem. hogy stb.

Tyukmonysütetnyire (azaz: nem messze).

De arányzottam a járásáról, hogy Kutsera (= nem láttam jól, de gyanítottam, arányzottam a járásáról).

Azon közben, hogy a cipót behánytam (Székelyföldön: bevetni).

Vin be = vive be.

Selyedett = sülyedett.

„Csuda lenne ha te az dologról nem tudnál, mert immár kiterjedett szabásó volt az dolog“, mondja egy zsidó leány.

A trombitásnak bokáljával tánczot fuvatott.

Az úr ugyan elhala (e hír hallására) = nagyon megijede.

Néző asszony = jövőendő mondó asszony; parancsolta, hogy oda menjek és nézellem meg mikor fog meghalni az úr. (1607.)

(Nyitra vármegye).

DEÁK FARKAS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Ev. Az „Orvos-gyógyszerészeti Műszótár“ bírálatában (Ny. XIV. 123) Csapodi István az *ev* szót is a „csonka igei származású alkotások“ közé sorolja s mint „legvilágosabb tévedést“ a Műszótárból törölni óhajtáná. Azonban e hibáztatás és kitagadás ellen a nyelv határozott tényei tiltakoznak. Szükségesnek tartjuk tehát helyreigazításképen, s részben a Nyelvtörténeti Szótár adatainak kiegészítéseül is, elmondani a mit e szóra vonatkozólag megtudhattunk.

Az *ev* főnév megvan már Calepinusban (1590.) *pus* és *sanies* alatt, s innen kezdve valamennyi régi és újabb szótárunkban, Molnár Albertben, Pápai Párizban, Kresznericsnél s egész ugor rokonságával a Magyar-Ugor Összehasonlító Szótárban; tehát mint „látszólagos tő elvonása“ is immár háromszáz éves műltra hivatkozhatnék. De hogy az *ev* nem elvonás, mit csupán szótáríróinknak kellene tulajdonítanunk, azt a Történeti Szótár adatai kétségtelenné teszik. A készen levő E betű kéziratában ugyanis *ev* alatt ez a két világos idézet van följegyezve: „vynak vere es *ene*: sanguis et *sanies* digitorum“ EhrC. 103 (ez az adat közölve is volt Vozári Gy. „Nyelvemlékbeli szók“ című gyűjteményében Ny. V. 213), és: „ha a lónac *Eu* iár ki az lábából . . . nisd meg egy keuesse az lábát“ Cisio (XVI. száz.), O3.

E már magukban is eleget mondó adatokhoz részünkről még a következőkkel járulhatunk. Calepinus az *exanio* (= *ex-sanio*) igét magyarra így fordítja, „*euét* ki nyomom“, s e kifejezést megtaláljuk MA. összes kiadásainak latin-magyar részében, de már mindenütt ezzel a világosabb synonymummal együtt: „*gönyetséget kitisztítom*“. Hasonlóképp jár el PP.: „*exsanio: evét, genyetséget kinyomom*“. S így, Calepinus egy helye („*pus: eu*“) kivételével, magát az *ev*-et is mindig a megfelelő synonymumokkal találjuk a latin-magyar szótárakban. Sőt PP.-nak Bod-féle kiadásában (1767.) az idézett latin ige alatt már azt olvassuk „*vért* vagy genyetséget kinyomom“. Mind ez arra vall, hogy az *ev* szó nem tartozhatott a legáltalánosabb mindennapi szavak közé, s ezért az említett szótárak magyar-latin részében már hasztalan keresnők az *evét kinyomom* kifejezést, helyette u. i. mindegyiküknél azt találjuk „*evességet kinyomom: exsanio*“. Mindamellet íróból is idézhetünk még egy helyet, hol szavunk szintén ragos alakban fordul elő, tehát nem tartható pusztán szótárírói fictionnak. E hely Comenius magyar fordításának következő mondata: „az hussal egyben tekeredet (gyült) és össze nőt *évből* apro mirigy lészen“ Janua linguae lat. 60. — Mind emez adatok kétségtelenné teszik

egyfelől, hogy szavunk nem a nyelvújítás alkotása, hisz már legrégibb codexünkben, a XV. századi EhrC.-ben, is előfordul, másfelől hogy semminemű hibás elvonásnak nem bélyegezhető.

Hogy az *ev* a népnyelvben is ismeretes volna, arra csak a Tájszótárt (1838.) idézhetjük: „*Ev*, méreg a sebben v. daganatban; innen *eves*, genyedséges, *evedség*, genyedség. Székely szó. Pápa vidéki szó“. De meg kell vallanunk, a czikk fogalmazása nem oszthatja el abbéli gyanunkat, hogy az *ev* itt csupán a szótárszerkesztőnek tulajdonítandó, ki valószínűleg csak MA. vagy Kreszn. után írta föl czímszónak, mint a tényleg ma is létező két származék alapszavát. Kriza legalább e szót nem jegyzi föl, s mint látni fogjuk, egy más körülmény is növeli kétségünket. Mindenesetre újabb megerősítő értesülésekre volna szükségünk az illető vidékek gyűjtőitől.

Tovább menve megállapíthatjuk szavunknak voltaképeni helyes hangzását is. Calepinusnál és MA.-ben ugyan egyszerűen *ev* a szó nominativusa, de ez az ő tökéletlen orthographiájukban *év*-nek is olvasható. A nominativusi alak pontos megállapítása végett tehát oly forrásokhoz kell fordulnunk, melyek e tekintetben tökéletesebbek s megbízhatóbbak. S ilyennek szótáraink közül először Pápai Párizt ismerjük. PP.-nál, nem különben ennek Bod-féle kiadásában is, mind a magyar-latin, mind a latin-magyar részben (*pus* és *sanies* alatt) világosan *év* olvasható; csupán *tabum* alatt van sajtóhibából *ev*, a mit aztán természetesen Bodnál is úgy találunk. Sőt már MA. harmadik s utána negyedik kiadása is megadja egy helyt ezt a felvilágosítást: „*pus: eev* [olv. *év*], *gönyetség*“ (az I. és II. kiadásban e helyen is *ev*). *Év*-nek írja még a nominativust Simai Kristóf „Vég tagokra szedetett szó-tára“ (1809.) I. 210, és Kassai József „szármasztató 's gyökereszo magyar diák szókönyve“ (1833.); ez utóbbi lényegében helyesen jegyzi meg: „*sicut év in accusativo perdit accentum, et fit levet: sic ex év fit adjectivum leves et ex 'év' éves seb*“. Ezek mellé megerősítésül ismét „Comenius“ adatát idézhetjük: „*az évből apró mirigy lészen*“, hol szavunk egy ú. n. másodlagos raggal (*-ből*), v. i. oly. raggal van ellátva, mely előtt a tö a ragtalan nominativussal egyező alakot szokott mutatni (vö. *nyár: nyár-ból, nyár-nak*; de *nyara-l*). Kresznerics tehát, valamint CzH., Ballagi, a MUGSz. s a Történeti Szótár, kik mindnyájan *ev*-nek írják szavunk nominativusát, egyszerűen MA. írásmódját vették át, minthogy a mai nyelvérzék, mely a szót már nem ismeri, útmutatójuk s ellenőrzőjük nem lehetett. (Kreszn. ugyan *év* alatt is fölveszi, *ev*-hez utalással s „CM“-et [Calepinus magyarzója] jegyezve forrásul; de mi a kezünknel levő I. kiadásban csak *eu* alakot találtunk.)

Az ekként megállapított *év* szó e szerint a változó töveknek ugyanazon csoportjába való, hová a *hév* (hevében, heves), *lév* (levet, leves), *név* (nevet, nevez) és *rév* putredo (reves fa) névszóink is tartoznak. S így végeredményül mégis oda kell jutnunk, hogy a Műszótárba is fölvevett *ev* nem szabályszerű; de nem mintha csonka igetői elvonás volna, hanem mert — akár MA. hibás olvasása, akár egy nyelvérzékre nem támaszkodható újabb elvonás következtében — oly hangalakot öltött mai szótárainkban, mely a történeti ténnyel s a nyelv analog töveinek természetével ellenkezik. Ezért kell kétkednünk a Tájszótár adatának pozitív voltában is (ha ugyan nem pusztá sajtóhiba *év* helyett), noha Kriza a „Magyar Tájszótárban megjelent több székely szókra“ tett „észrevételeiben“ (NyK. X. 325) erre nem reflectál.

A felsorolt tövek közül még a *rév* (putredo) részesült hasonló eljárásban. MA. írása után ugyanis PP., Kresznerics és a NSzótár ezt is *rev* alakkal veszik föl. A Tájszótár pedig, két felé magyarázhatóan, itt is azt írja: „*Rev*: a' fa belső rohadása; *reves* fa. Székely szó“; csakhogy ez esetben már valószínűbb a sajtóhiba, minthogy *redv* (a *rév* mellékalakja) alatt azt találjuk: „*redv, rév; fa-redv, fa-rév*“. S ezt megerősíti a „bodrog-kiss-faludi születésű“ Kassai József szókönyve is, mely délibábos szófejtései daczára a benne található nem csekély tájnyelvi anyag miatt sokszor használatos forgatható. Kassai *ré, csont-ré, fa-ré*, („*caries, putredo ossium et lignorum aut arborum*“) szókat közöl Hegyaljáról s azt írja: „*ré* accentum amittit in accusativo et multis derivatis“; sőt meg is rójja Kresznericset, a mért nem *ré, rév* alatt hozza föl a szócsaládot.

Nyelvünk eme vallomásai alapján tehát az orvosi műnyelvnek is vagy más, testesebb és használatosabb szóhoz kell fordulnia, vagy *év* alakban kell elfogadnia a nominativust, melyet a megfelelő tövek szerint szabályosan így ragozhat: „az újnak *eve*“ „az *evet* kinyomni“ „az *évből* mirigy lesz“ stb.

Ezek után talán fölösleges is lesz a szó etymológiájára nézve a Műszótárban felsorolt rokon nyelvi alakokra utalnunk, melyek elég feleletet adnak arra, hogy az *evés* szót nem kell szükségképen a „maró értelmű *evős evősség*“ szók módosulatainak tartani.

TÖMLÖ GYULA.

Tömkeleg. Nagy fába vágom a fejszemet: egy bitagnak nyilvánított s az irodalom nyelvéből ebrúdon kihajított szónak akarnám az elvesztett becsületet visszaszerezni. Meglehet, hogy a kegyes szándék nem fog sikerülni; de annyit talán elérhetek, hogy bírák uraimék még egyszer előveszik

a tíz év óta porosodó iratcsomókat, s az új védelem meghallgatása után az eddigieknél nyomósabb okokkal fogják támogatni a már kimondott ítéletet.

E szó: a *tömkeleg*.

Nincs meg a szerencsétlen se Cal., se MA., se PP. szótárában. Az igaz, hogy SzD.-ében (még pedig * nélkül) és SI.-ében már megvan, de ez egymaga még nem hitelesítheti a törvényes származást, mert ezek a szótárak Barczafalvi korában, a rendszeres szógyártás megindulása után jelentek meg s bizonyos is, hogy több olyan akkori készítésű szót is befogadtak pl. *gyepleg, laplag, pamlag, páralag* sat., a melyeket a kényesebb ízlésű Kresznerics irgalom nélkül visszautasított. Az is igaz, hogy Kr. — noha a Bévezetésben kijelenti (XLIX. 1.), hogy SzD. és SI. szótáraiból csak azokat a szókat írta ki, melyekről meggyőződött, hogy nem koholt, hanem a régiség maradványaiból szedett szók — a *tömkeleg*et épenséggel nem utasította vissza. Azonban Kr. is tévedhetett, a mint hogy több esetben csakugyan tévedett is; tehát ez sem elegendő bizonyíték. És a gyanút nagyban súlyosbítja még az is, hogy az eddig közzétett adatok szerint, a *tömkeleg* Barczafalvinál az *emlep, közbönök, szörmény, üskeleg, vimály*-féle érthetetlen betű-habarcsokkal vegyest fordul elő legelőször. Nem ilyen betű-habarcso-e maga a *tömkeleg* is? miért jelentsen épen labirintust? mi benne a gyökér és mi a képző? mint a hogy Helmezy kérdezte a patvaristát, mikor ez a *krumpli* szót ki merete előtte ejteni. CzF. szótára megmagyarázta ezt is már t. i., hogy nem a *krumpli*t, hanem a *tömkeleg*et, persze az ő szokott módja szerint. Először is értelmét adja a *labirintus*nak: „sűrűn benőtt, tekervényes járású, úttévesztő kert”; azután áttérve a szó képzésére, úgy hiszi, hogy alkotója a sűrűségre vonatkozó *töm* igét vette fel alapfogalmul s a *gombolyag, gömbölyeg, huppolag* sat. szók hasonlatára alakította, melyek törzsei: *gomboly, gömböly, huppol*. E szerint a *tömkeleg* közelebbi törzse volna, mondja CzF., *tömege*l vagy *tömgel*, némi hangváltozattal: *tömkel*.

Ilyen etimologia után, természetes, hogy a Nyelvőrnek ki kellett mondani a *tömkelegre* a meggyalázó ítéletet. Ki is mondta egész határozottsággal: „a *tömkeleg* egyike a nyelvújítás legfonákabb alkotásainak s használata a legkiáltóbb bizonyosság, mennyire meg van romolva némely írónknál a nyelvérzék“ (IV. 146). A Faludi *úttévesztő*jét ajánlotta helyébe s az irodalom ez esetben szót is fogadott. A *tömkeleg* úgy eltűnt egyszerre a színtérről, mintha ott se is lett volna soha.

Már pedig én azt állítom, hogy a *tömkeleg* nem is csinált szó, hanem a régi népnyelvből került az irodalomba. Tüstént hozzá is látok állításom bizonyításához.

A mesterséges szócsinálás irodalmunkban, mint tudva van, Barczafalvi írói fölléptével 1786-ban, vagy ha egy magában álló, egészen különleges szárnyaverdezés is számba akarunk venni, Dugonics Tudákosságával 1784-ben indult meg. Ezen nem azt kell értenünk, hogy addigi íróink nem alkottak volna új szókat s nem hoztak volna forgalomba előbb ismeretlen s a kartársak fülében eleinte szokatlanul csengő szavakat, hanem azt, hogy 1784 előtt, a nyugvó gyökök és képzők elmélete még nem lévén kitálálva, érthetetlen betűhabarcok, ha csak sajtóhibából nem. egyáltalában nem juthattak irodalmunkba. A mely szó ezen évszám előtt is előfordul egyik vagy másik íróink művében, arról nem szabad azt mondani, hogy a nyelvújítás alkotása. Már pedig a *tömkeleg* szó 10 vagy 12-szer is előfordul *Molnár János*nak 1760-ban (Barczafalvi születése előtt) megjelent, „Régi jeles épületek” című nevezetes munkájában: „kivül a Torony derekán a szellőző kamarák, a világos paloták, a függő tornáztok s bálthajtásos tífra pitvarok egymást érik; belől az épületet a kerek udvarok, *tömkeleg* módjára készített tárházok ékesíték (148 l.). Tsodát támasztanak pedig a többi között Egyiptomban a nagy tornyok és oszlopok, a sugaras kövek, a mesterséges *tömkeleg*. Meris tója sat. (255. l.). De ez a *Tömkelegre* nézve merő aprólék épület. A *Tömkelegnek* szemlélésén annyira elhült, elbámult Herodotus. mint ha az egész világnak tsudájit mind egygyütt és egy tsomóban látná” (383. l.).

Ha az irodalom történetéből nem ismernők is a tudós jezsuitának, Molnár Jánosnak kiváló írói szereplését, már ebből az egy-két idézetből is sejthetjük, hogy itt nem valami „romlott nyelvérzékű”, hanem egy ritka zamatos, magyarságú íróval van dolgunk. Molnár János irodalmi működését épen az jellemzi legkiválóbban, hogy még az elvontabb tudományokban is a törzsökös népnyelvet akarta meghonosítani. Az olyan író, a ki még a Fizikában (1777.) is a rugalmas testeket *pöczköldökeknek*, a parányokat *piczinkeségekeknek* nevezi, bizonyosan nem gyártotta a *tömkeleget* s nem is fogadta volna el mástól sem, ha népies voltáról meg nem lett volna győződve.

De én nemcsak ebből az egy okból vitatom a *tömkeleg* szó népies eredetét. Van még egy más okom is és azt hiszem. ez még erősebb az elsőnél.

Szirmai Antal, Zemplén- és Szatmármegye kitűnő monografiáinak írója, 1806-ban egy kis törvénytudományi szótárt bocsátott közre *Glossarium vocum sat.* cím alatt. Álláspontja a legszigorúbb ortologia; nem akar semmiféle szokatlannak tetsző szót elfogadni, még az ügyész ellen is erősen tiltakozik. Az előbeszédben világosan kifeje-

lenti, hogy „a mostani újjabb s helybenhagyható kifejezéseket“ a régiektől akként fogja megkülönböztetni, hogy utánok fogja írni: „új szók“! Ezt a megkülönböztetést a szótárban végig is viszi; *íromány, engedmény, vallományos, ügyelet* sat. ilyenekül vannak megjelölve. És ez a rendkívül rigorozus, lelkiismeretes Szirmai a labyrinthus latin szó mellé minden megjegyzés nélkül írja oda: *tsal-kert, tömpeleg*.

Mind a két szó igen nevezetes! Az első azért, mert a *csel* mélyhangú párjának, a *csal*nak főnévi voltát bizonyítja, a másik pedig azért, mert a *tömkeleg*nek egy a nép nyelvén gyakran előforduló mássalhangzói váltakozásáról tesz tanúságot. Ilyen váltakozás tisztán irodalmi szókon, melyek papirosról ismét csak papirosra vándorolnak, példátlan, sőt lehetetlen is; ellenben az olyan szókon, melyek ajakról ajakra szállnak, igen gyakori, sőt igen természetes is. Íme néhány példa: *csüngeszke-dik-csimpeszke-dik, csempé-csonka, tompa-tonka, hemperég-hengereg, czölömp-czölönk, tömpöly-tönkő* (Somogyban: *döng* Ny. III. 141), *tömpe-tönkés, ténfereg-töngörög*.

Ezek után bátran merem kérdezni: nem történt-e nagy méltatlanság a *tömkeleg*gel, mikor tíz évvel ezelőtt becsületől oly irgalmatlanul megfosztottuk? Igazságos volt-e csak azért elítélni, mivel CzF. szótára, ez a szerencsétlen prókátor, oly ügyetlenül védelmezte?

NAGY-SZIGETHI KÁLMÁN.

Pástétom. Körösi Sándor „Olasz kölcsönszók“ című czikkében e szót is az olasz kölcsönvételek sorába iktatja, s ezt mondja róla: „Az olaszban *pasta* tészta, *pasticcio, pastello* pástétom. Világos, hogy ebből a családból való a mi pástétomunk. Igen ám! de alakilag egyiknek se felel meg egészen! A német *pastete*, mely maga is egy eredetibb olasz *pastetta*-ból származik, szintén magyarázatlanul hagyja a magy. *pástétom*-nak latinos *-om* végzetét. Másutt kell tehát kereskednünk. A milanói dialektusban *pasteccum* „pástétom“ és „pofon“. A szónak ez a két jelentése, mik sehogysem egyeztethetők össze egymással, már magában véve is arra vall, hogy itt két szó olvadt össze egy alakba. A *pasteccum* szó csakugyan a bérnáláskor történő arczlegyintés és a kíséretében járó *p a x t e c u m*-ból származik (Monti), mellyel aztán a *pástétom*nak hasonló alakú neve egybeforrt“ (Nyr. XIV. 65).

Megvallom, e magyarázattal nem tudok megbarátkozni; nem elégítene ki még akkor sem, ha más módja nem állna előttem megfejtésének; mert az „előke: előte“ analógiára való hivatkozás, a mi különben is ritka jelenség, épen nem oszlatja el a kétséget a *pasteccum* és *pástétom* egységes voltára nézve. Az igaz, hogy megfelelő párját ott, a hol talál-

nunk kellene, a közép latinságban, hiába keresünk; mindamelletts én e szót a latinból s nem olaszból való kölcsönvételnek tartom. E nézetemet egy teljesen hasonló analogiával támogathatom.

Mindegyikünk ismeri, sőt a nép nyelvében is szerte használatos a németből került *frustuk* (frustukolni) v. *früstök*, *fristök* szó. De ezek mellett egészen közönséges, sőt még gyakoribb használatú a *fölöstököm* (fölöstökömozni, fölöstökömozni) teljesebb alak is. Ennek se találjuk meg eredetijét egy nyelvben sem, legalább a szótárakban nem; s mégis valahonnan át kellett jutni nyelvünkbe; mert *-om*, *-öm* járulékelemnek példája nem mutatható ki a magyarban. Ez az alak csak is az ugynevezett konyha- vagyis barátlatinságból magyarázható, s egy, akár accusativusi, akár nominativusi *früstükum* formán alapszik. Vagyis a mai reggelinek a napjainkat megelőző időkben, mint ma is a népnél, *früstök* volt a neve; a mit a magyar barátok aztán az ő latin nyelvükön *früstökum* v. *früstikum*-nak mondtak. Hasonlóképp magyarázom a némely vidéken hallható *garádicsony* népies szót is. A latin *gradus*-ból lett idővel *garádics*, ebből a konyhalatinságban *grádicsum*, s ebből végre a népnél: *garádicsony*, *garádicsony*.

Nézetem szerint a *pástétom*-ot is így kell magyaráznunk. A szó hozzánk valószínűen először a németből került, s minthogy akkorta a művelt osztályok nyelve latin volt, csakhamar meglatinosodott s a német *pastete pastetum*-má, ez pedig a magyarban *pástétom*-má lett.

Már az olaszból való s a Kőrösi említette *pastello*-ra vezetendő vissza, a melyet azonban a kölcsönszók rovatában nem találunk, a régi magyar nyelv *pástély* szava. Előfordul többször a Radvánszky „Magyar családélet és háztartás” című művében foglalt XVI. századbeli magyar szakácskönyvben: „Fekete pástéllial tikfi (III. 38). Sárga pástéllial tikfi (39). Zöld pástéllial tikfi (u. o.). Őz pástély” (45).

SZARVAS GÁBOR.

Kié az elsőség? A „Magyar Nyelvőr” folyó évi I. füzetében Simonyi Zsigmond „Fordul elő” című cikkében többek között ezeket is mondja: „Az én nyelvtanom (t. i. Simonyié) az első, mely azt tanítja (a mit különben a ragozás is bizonyít) hogy pl. a *lédny*, *facék* szók mélyhangúak. Míg előzőim valamennyien azt tanítják, hogy ezek nem mélyhangú hanem egyes hangú szók (l. pl. Szvorényi 24. §. Ihász 11. §.). Hisz még 1884-ben is jobban tetszik Hunfalvy Pálnak a régi hármass felosztás, mely szerint vannak vastag, vékony és éleshangok sat.”

Legyen szabad a mondottakban rejlő kis valótlanságra s hasonló zavarra néhány észrevételt tennem.

Valótlanságot mond Simonyi (pedig elég nagy határozottsággal) midőn azt állítja, hogy előzői *valamennyien* *vegyeshangúaknak* nevezik az ilyen szokat. mint: *lány. fűzék* sat. Ha érdemesnek tartaná nyelvtanom akármelyik kiadásába egy kissé belepillantani, azonnal észrevehetné, hogy ott *vegyeshangú* szókról soha és sehol említés sem tétetik, — még a legelső kiadásban sem, mely pedig 1869-ben jelent meg, tehát jóval előbb, mint Simonyi nyelvtana. Sőt a magánhangzók is így osztályoztatnak fel minőség (magasság) szerint:

a) mélyhangúak: *a, á, o, ó, u, ú,* } *é, é, í, í.*
 b) magashangúak: *e, —, ö, ő, ü, ű,* }

Később emlitem csak, hogy az *é, é, í, í* hangok közlőknek, vagy középhangoknak is neveztetnek, mert mély- és magashangú szókban egyaránt előfordulnak.

A mi a zavart az idézett sorokban illeti, az abban áll, hogy Simonyi a szóknak és a magánhangzóknek magasság szerinti elosztása közt nem tesz semmi különbséget; mintha a hang magassága tekintetében nem lehetne háromféle magánhangzóról és mégis csak kétféle szókról beszélni. Mért különböztetnénk meg háromféle hangú szokat, midőn a ragoknak és képzőknek csak kétféle alakjuk van, s az egész megkülönböztetés csakis ezért történik? A német, latin, görög sat. nyelveknél egyáltalán nem szokás különbséget tenni magas és mélyhangú szók között (mert nem követik a hangharmoniót), de azért az *a, o,* és *u* azokban a nyelvekben is csak mély hang, az *e, ö, ü* pedig magas. Hogy épen nem fölösleges az *é, é, í, í* hangokat a többiektől megkülönböztetni, azt bizonyítja az a körülmény, hogy épen csak ezek fordulhatnak elő valamely szóban mély- és magashang mellett egyaránt, s nem tudom hogy adhatja okát Simonyi annak, hogy vannak olyan mélyhangú szók is, melyekben más mint *é* vagy *í* nem is fordul elő (*cél-ok, hid-ak*), ha az *é* és *í* csak olyan magas hang mint az *e, ö, ü*?

E zavar Simonyi nyelvtanában is feltalálható, s erre nézve valószínűleg (de határozottan nem merem állítani, mert *valamennyi* magyar nyelvtant nem ismerem) övé az elsőség.

TORKOS LÁSZLÓ.

Ön. Hunfalvi Pál a Philol. Közl. f. é. 5. lapján a *lész* *lész*-féle igék praeteritumát fejtegetvén, magyarázza a *lön* *hün*-féle alakokat, melyek többesei: *lőnek, hűnek* sat.; s egyebek közt ezt jegyzi meg: „Ezen osztálynak ikesei, mint *eszik evék, iszik ivék, fekszik fekvék, alszik v. aluvék* sat. természetesen nem mutathatják az *n* személyi ragot az egyes számban, hanem csak a többesben: *evének ivának, fekvének, aluvának* sat.

Mindezek az igék előfordulnak nyelvemlékeinkben az egyszerű *n* raggal is Így *fekszen* és *aloszon* a Bécsi s Münch.-ben, *észen* a Bécsi C.-ben, Káldinál. Lépesnél, *iszon* Komjáthinál sat. sat. (L. idézeteket Révai gramm. 862. Nyr. III: 348.) Az *eszik* igének még praeterituma is előfordul *n*-nel: „*meg eszon* engemet”: comedit me 68. zsolt. 10. Keszth., KulcsC. Minden füvet *meg ön*: comedit omne foenum Döbr. C. 173. 116. Az te háznak buzgó szereteti *ön* meg engemet: comedit me, Pesti G. Ján. ev. 2: 17.

Különben hasonló összevont alakok, csakhogy más személyekben, kimutathatók mind a főt említett igékből. Példák: *meg őm* = megevém Tel. C. 302, *Ewnek* = evének. „comederunt“ Ehr. C. 99; *Yum* = ivám u. o. 153, *Yunac*: biberunt Münch. C. 100, *Eenek ynak*: comederunt et biberunt Jord. C. 61, 173; *Fekewk* = (én) feküvém, „jacui“ Ehr. C. 74; *El alwk*: dormivi Keszth. C. 164. Nemde *nygom-e*? (olv. *nyugóm-e*: nonne quievi? Döbr. C. 519; *Meg eskűnek*: juraverunt Jord. C. 306. *Meg eskűm* = megesküvém Sylv. uj test. II: 101. *En le-fekűm és el-alum* Székely I. zsolt. 157. sat. sat. Sőt a háromszéki nyelvjárásban napjainkig fennmaradt az *eszik* igének ez a ragozása: *ém, él, én, énk, étek, ének*, csak úgy mint *lék, lél, lén* sat., l. M. Nyelvészet VI: 216.

SIMONYI ZSIGMOND.

Sérv. Mellső. Rudimentum. A jó magyar orvosi nyelv előharczosának, Csapodi Istvánnak márczius havi derék czikére (IV. 121) egy pár kisebbszerű megjegyzésem van.

Csapodi, valamint annak idejében az Antibarbarus is tette, rosszalja a *sérv* szót. Pedig azon nincs mit rosszalni (Nyr. X. 540.). Kecskemét vidékén a nép szeltében így nevezi a „herniát”; Kresznerics is ismeri és egy származékát is közli. (Vö. Mid s é r [fáj]? S é r (fáj) a kezem. Sz. D.)

„A *mellső* hibás alkotás, mert *-ső* főnévhez járuló képző nincs“. Hát a *végső* (M. A.), *középső* (M. A.), *szélső* (S. I.) mit vétett? (Vö. Simonyi Bud. Album 58. l.). És a népnél is megvan még ma is. Épen most lesz az ősszel 20 eszten-deje, hogy egy Keszthely melletti faluban, mikor a béresekszüret után teli hordókat eregettek le szokás szerint két kötelen a pinczébe, az öreg Vendel folyton-folyvást így kommandérozgatott: „ereszd a *nyugósót!* a *kelelsőt!*“ (t. i. kötelet). Az urak a tornáczon mind csodálkoztak a furcsa kifejezésen. Hanem azért az *elülső* nekem is jobban tetszik, mint a *mellső*.

A *rudimentum*ra sem a *csenevész*t, sem a *csonkulat*ot nem lehet használni, amazt alaki, emezt értelmi bajánál fogva. A Természettudományi Közlöny, a *csökik* ige alap-

ján s minthogy a székelyek a növéseben megakadt fát, gabonát *csökkentnek* nevezik (Tájszótár), a „rudimentumra” *csökerevényt* s a rudimentariusra *csökerevényes-t* vagy *csökerevés-t* használ. (Vö. Darwin. Az ember származása II. köt. 410. l. a glossariumban).

EGY DOKTOR.

FATTYUHAJTÁSOK.

Menevéd. Thaly Kálmánnak egy tárczájában az idei Egyetértés-ben (ápr. 3.) a következő exotikus virág illatozik: „Meghagyatik Lanzensfeldnek. hogy a nevezett kereskedő hajóit továbbra ne tartóztassa föl, sőt számukra *menevéd-leveleket* és katonai fedezetet is adjon”. És még egyszer: „Ferner boros hajóinak sem használt a császári *menevéd* és fődözet”.

Nem tudom, ki gyártotta ezt a szép szót, de sértés volna olvasóinknak már csak nyelvérzékével szemben is, ha apróra bizonyíthatnám, hányszoros fattyuhajtással van itt dolgunk. Ballagi szótára így fordítja a *geleitsbrief*-et: „*sabadlevél, védutlevél, védlevél; hitlevél*”, s a *schutzbrief*-et így: „*védlevél, menedéklevel, ótalom-irat*”. Mindezek közül, a *hitlevél*-en kívül, azt tartom, csak a *menedéklevel* számíthat általános elfogadásra, noha pár százakkal ezelőtt mást jelöltek vele (a mai nyugtátvány-t).

Mesény. „A dráma *mesényétől* (fabula) vagyis tartalmától meg kell különböztetnünk az *előmesényt* (vorfabel)” Thewrewk Árpád Ném. tan- és olv.-k. I. (2. kiad.) 176. stb. — Ballaginál is megvolt a magyar-német szótárban: „? *mesény*: anekdote”, de már teljes szótárában elhagyta. A színműnek fabuláját általánosan *mesének* nevezik.

Röpdé. Így nevezi Csernátony állhatatosan, a mit az egyszerűbb emberek csak nagy kalitkának mondanak. „*Röpdém előtt*” — ilyen címmel cikkez megint a Nemzetnek husvétii mellékletében.

Persze a francziának is, a németnek is két szava van a kalitkára: *cage, volière*; *käfig, bauer*; mért ne volna nekünk is kettő, mikor olyan könnyen meglehet. Csak tessék aztán következetesen folytatni. A német teszem a bőrben is két-félét különböztet meg (s ez már fontosabb is, mint a *cage* és *volière* különbsége): *haut, leder*; nem volna jó *bőr* mellé a *börme*? hiszen *szörme* is van némely ember szótárában. Jó volna aztán más nemzeteknek is ajánlani ezt a nyelv-gazdagító módszert. A német p. bátyját is öccsét is *bruder*-nek nevezi, holott az egyik *bruderer*, a másik *brüderling* lehetne. Az olasz meg éppen a kicsinyítő *fratello*-val jelöli még a legöregebb bátyját is. Csernátonynak nagy ismeret-

sége van az olaszok közt: ajánlhatná nekik, hogy ezentúl csak az öccsüket kényeztessék a *fratello*-val; a bátyjukat czélszerű lesz így nevezni: *fradronc*. Mért ne legyen külön szavuk rá, ha nekünk is van?! Hogy aztán a *testvér* kifejezésére minő szót faragjon a német, az olasz, a franczia sat.. arra már nem merek ajánlatot tenni. Ezt a kifejezést ők, úgy látszik, mindig irigyeelni fogják tőlünk, ellenben nekünk semmi okunk nincs az irigységre, mert minket elláttak a szócsinálók *fivér*-rel is, *nővér*-rel is, a kiknek azelőtt annyira éreztük hiányát. Nem is beszélnek a mi művelt társalgóink soha *bátyjukról* vagy *öccsükről*, hanem mindig csak *fivérukről* s esetleg „*idősebb*“ vagy „*ifjabb fivérukról*“. Habeant sibi.

SIMONYI ZSIGMOND.

APRÓLÉKOK.

A magyar igeidők. Hunfalvy Pál Simonyi Zsigmond legutóbbi akadémiai felolvasására, melyet kivonatban mi is ismertettünk (Nyr. XIV. 86.), a Nemzet márcz. 22. és 29. számában válaszképen megtette a maga észrevételeit. A válasz többek közt egy fontos kérdést is érint, a mely egykoron nagy vitát keltett, de az utóbbi időben egészen le-szorult a napirendről. Ez az igeidők kérdése.

Simonyi e kérdésben a multtal szemben a jelennek ad igazat s az igeidők használatában a népnyelvet akarja irányadónak tekinteni. Hunfalvy e nézet ellenében a multnak védelmére kel s az ott mutatkozó törvényesség vissza-állítását sürgeti. „Sokan szeretnék, úgy mond, a magyar irodalmi nyelvet a népnyelv szűk, bár legtisztább jelen vol-tába belésszorítani. Azért ellenzik, hogy felvegye a multat is, a meddig az még holtta nem válik, s avval is meggazdagodjék . . . A magyar nyelv történetei, a melyek az ige idő-alakokban szembetűnnek, nem holt, de maig élő jelen-ségek, a melyeket csak vissza kell iktatni a törvényes mű-ködésbe. Ezt a visszaiktatást az iskola teheti meg, kivált az egyetem magyar nyelvtudománya; s ha nem teszi meg, avval csak azt bizonyítja, hogy az igazi nyelvtörténetek iránt nincs érzéke“.

Mi is e nézeten vagyunk. E kérdésben a népnyelvre való hivatkozás, mely nem csak nálunk, hanem egyebütt is a lehető legszűkebb körben mozog, nyílt hadüzenet a lán-czolatos, kerekded, szabatos beszéd legszükségesebb kellé-keinek. Ha mondattanunkat ezen az alapon akarnók fölépí-teni, nem igen volna mit dicsekednünk vele; ez az épület inkább kunyhó, mint palota volna, szegényes, nyomott, szűk. a melyben alig mozoghatnánk. Ha a népnyelv rövidre sza-

bott határait nem szabad átlépünk, akkor, hogy egyebet ne említsünk, Simonyi részéről kárbavesztett fáradság volt, hogy három kötetet irt a magyar kötőszókról össze, s művének semmi gyakorlati értéke nincs.

Hasonlóképen Hunfalvy véleményéhez kell csatlakoznunk az *iránd* alak mivoltára nézve is. A hiteles nyelvhasználat, a mint az legrégibb nyelvemlékeinkben három száza-don keresztül elég érthetően nyilatkozik, ez alakot határozottan végzett jövőnek tünteti föl. Ennek ellenében Simonyi így nyilatkozik: „Hunfalvy a régi nyelvre nézve nagy tévedésben van, midőn az *iránd* alakot futurum exactumnak tartja, mint azt nem sokára részletesen meg fogom bizonyítani“.

Megvallom, hogy valamely állítás bebizonyításának alig néztem kíváncsiabb szemmel elébe, mint Simonyi e most hallott nyilatkozatának. Várom a bizonyítást, s hiszem, mások is várják. Akkor majd nem csak erről a pontról, hanem, a mit eddig szándékosan halogattunk, mert idejét még nem láttuk elérkezettnek, általában az igeidők kérdéséről, nevezetesen az egyes igeidők alkalmazásáról is részletesen, behatóan fogunk szólni.

A mit óhajtanánk. Hogy fordulna velünk egyet a világ s elközelednék az idő, mikor a magyar embert a politikán kívül egyéb dolog is érdekelné s érdekelné különösen az, a mit a nemzet legdrágább kincsének mond: nyelvünk ügye; érdekelné annyira, hogy művelt embereink nagyobb része legalább műkedvelésből foglalkoznék vele. Ez volna óhajtásunk.

Nincs vége a kérdések hosszú sorának, a melyekre az ország különböző részeiből feleletet várunk. Intéztünk is ilyenmő kérdéseket már több ízben olvasóinkhoz, de legtöbbször a feleletek vagy csak nagy gyéren szállingóztak, vagy teljesen elmaradtak. Ma is teszünk néhány kérdést olvasóinkhoz, s akkor jutottak eszünkbe a főttebbi gondolatok, midőn tollat fogtunk s belekezdünk leírásukba. Vajjon teljesezésbe megy-e óhajtásunk, kapunk-e feleleteket ez újabb kérdéseinkre? Hisszük. Ha a mult nem is, de a jelen legalább némi biztatót nyújt. Kedvező jelnek tekintjük, hogy a napi sajtó egy része is nagyobb figyelemmel kezdi kísérni a nyelvi mozgalmakat s helyel-közzel tudomást vesz egy és más jelenségről s ezzel olvasóinak figyelmét is s érdekelt-ségét föl iparkodik ébreszteni.

A Budapesti Hirlap egyik számában megemlíttette a márcziusi füzetben (132. l.) foglalt ama közleményünket, mely a *férj* szónak némely vidékeken „feleség“ jelentésben való használatát igazolja. E megemlítésnek megvolt az a haszna, hogy Alsó-Lendváról e közleménye alapján az em-

lített lapot arról tudósította valaki, hogy Lendva vidékén nemcsak a nép alsó osztálya, hanem a műveltebbek is a *férj* szón közönségesen feleséget is értenek.

Hozzánk is küldtek be, bár névtelenül, de a melynek hitelességében nincs okunk kételkedni, egy az említett használatra vonatkozó adatot, a melyet egész teljességében itt közlünk:

„Kivonat Szombathely város 1795. évi május 9-én tartott közgyűlése jegyzőkönyvéből. Anno 1795. die 9. May. Mentek ki penes commissionem dni. ord. judicis nzetes. Tóth Imre notárius és Banits Ferencz külső tanácsos uraimék Rába Ferencz csapó mester ember requisitiojára az első felesége néhai Horváth Zsuzsánnától származott Susi nevezetű 3 esztendő s leány gyermekének részére szolgáló mobiliáknak conscriptiojára, melynél is rendszerint így következik: sat. sat.

Ezen positiók többnyire az Istenben boldogult első férje Horváth Susanna allaturájából, mely fent irt Rába Ferencznek szája vallása szerint mintegy 120 forintokbul állott, szereztek. Actum Sabariae ut supra. Tóth Imre m. p. ord. notarius“.

Az eddigi adatok szerint tehát a *férj* 'feleség' jelentésben is a következő megyékben használatos: Nógrádban, Somogyban, Zalában, Baranyában és Vasban.

Vegyészi különlegességek. Az olyan közönséges fajta tanulatlan magyar ember, a ki lábát még soha sem tette be 'vegyészi dolgozdába', a *görebnek* még hírére se hallotta, *mireny*, *könkéneg* s más efféle ördögös dolgokról nem tud egy árva kukkot se, mondom, az ilyen mindennapi magyar ember fával tüzel, olajjal világít, hájjal keni kocsija kerekét, vízzel vegyíti borát, sat., de a chemikus, uraim, a magyar chemikus, az borszesz által tüzel, légszesz által világít, olaj által keni gépeit, szikviz által vegyíti borát, a mint azt tudomásunkra juttatja az országos közoktatási tanács, a ki a reáliskolai tantervhez adott utasításai-ban chemikusai által így szól hozzánk: „a kénsav *által* savanyított víznek helyesen eszközölt elektrolysise“.

A jó példa ragadás. Ha van keblünkben egy szikra fogékonyság a szépre s tudjuk követni a bölcs ujjmutatást, lehet kilátásunk rá, hogy mikorra tizedszer kihajt a bodzafa, rendőreink a tolvajoknak bot *által* üthetik a nyomát, korcsmárosaink bor *által* keverik a vizet, pecsenyénkhez eczet *által* savanyított uborkát eszünk, dob *által* fogunk verebet, száj *által* mentjük meg a hazát, apró pénz *által* fizetjük ki érdemes hitelezőinket.

El az, lassanként már elközelget az idő, a melyre profétánk mondása célzott: Nyelvünk valamint a phoenix madár megifjodva kél ki hamvaiból!

KÉRDÉSEK

a Nyelvőr olvasóihoz.

Hol és minő alakban s értelemben dívnak a következő szók?

1. Jókai M. Rab Rábyjából (a pozs. kiad. lapszámaival):

csula: „takarodj haza, csula!” (lánynak szól) III: 61.

„*csincsés* pióczatenyésztő” [föld; ellentéte: *primae classis* föld] I: 154; különben csak a *csincsás*, *dsindsás*, *gyingväs* alakokat emlegetik szótáraink „bozótos, nádas, csátés”.

petek. úgy látszik a. m. kudarcz: „nagy petek lett abból” I: 186.

petten: „meggondolta, hogy ez a petten ember még be találja törni az orrát” I: 251.

ragyabunkó: kontrázik neki egy köpczös termetű ragyabunkó I: 301. (Egy kurtanemesről van szó; egyszerűen a. m. ragyás? Szótárainkban előfordul ilyen értelemben: *ragyabari*).

2. „*eresztős* ez az élet vagy gabona” Gyarmathy, Nyelv-mester II: 181.

mármáros e h. *mámmoros*? „olyan mármáros arcot vág, mind mikor az ég zörög”; „ne vágjon olyan mármáros [savanyú] képet”; györmegyei lánytól hallottuk.

hébá: „menj föl a *hébára*” mondják állítólag Zala-Lövön.

rón: hol rövidíti így a nép a *rolna* alakot?

3. Miként nevezik egyes vidékeken a vágó állatoknak „disznó, marha stb.” különböző részeit, pl. *orja*, *tarja* stb., pontos leírással? Előkerül-e e részek közt a *lolja* vagy *lolta* nevezet?

4. Használják-e s hol és mily jelentésben a következő szókat: *top*, *topa*, *tomb*, *topos*? Ez utóbbi a Tájszótárban ugyan megvan, de jelentés nélkül áll.

5. Ismerik-e valahol a *mera*, *merás* vagy *méra*, *mérás* szókat, és minő jelentéssel?

6. Hol ejtik a művelt szokástól eltérően és mi módon a *fagy*, *megfagy*, *elfagy*, *lefagy* igét?

7. Előkerül-e a *jár* ige „használni” „érvényben lenni” jelentéssel: mondják-e pl. Ez a bankó már nem jár. Nálunk ez a káromkodás nem járja? stb.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Örökös czáfolkodásban éltek: folyton viszázkodtak. Léczáfol: lehord.

Nagy háborúság van köztük: veszekednek.

Az idei követünk nagyon szavas embér: szépen beszél, jól beszél.

Igén is, kérém ássan, maj jelenleg lészék: meg fogok jelenni. Hasmánt (hason) fekütt.

No ez ugyan sokat szórakozik, csak úgy zúg bele a fülem, még a szája is habzik, mikó beszél.

Két ludat temettem (tömtem), szépen méhhiztak.

Ménny a székbé! A székbü hozom: mészárszék.

A nagyháznál elirták a földemet: rosszul, hibásan jegyezték be.

Nagyon rátörte a kórét: utána, rajta volt.

Eszembe vágódott: eszembe ötlött.

Úgy neszőtem: úgy vettem észre.

E csak olyan rugd fő, hadd ott munka.

A trágyám jó elillett, földbü és levelekbü van: (megporhanyult? Szerk.).

Ha évégezté, gyere a kútra!

Asszonnak jó asszony a, de feleségbe mégis csak másfurmát szeretnék.

Píz dógába furán állok.

Enni, azt né mongya sénki, de a mi dógozni, vót: dolog volt elég, de enni nem adtak.

Nekém is van szemém, hogy ez nem a tied.

Fusson ki a szemém, ha csak éggy hangot is láttam a búzájábú!

Bizony ők is vékonyan állanak az isten színe előtt.

Nekém éhiheti ké, mer én nem szoktam a számbú seggét csinányi.

Iszonyú bé vót csudákozva: nagyon részeg.

Akar a féketőmet kűggyem: ügyetlenül járt el.

Akar nyakon, akar pofon: egyre megy.

(Kis-Kún-Félegyháza).

SZERELEMHEGYI.

Orvosi kifejezések a nép ajkán.

Vetk ézik a bőröm: hámlik. (Marosszék).

Gyujtovány-hideg: forró hideglelés. (Veszprém m.).

A hideg lövőgetett. (Tordacs, Fehér m.).

Itt voltam a gyógyítóban: a Rókusban.

(Tordacs, Fehér m.).

Szémgyógyító ház: szemészeti klinika.

(Muzsla, Esztergom m.).

Belevágott a szemembe a kukoricza csuta; monta az uram, hogy maj' csak elmulasztja (a szem a fájást), de bizon ném mulasztotta el, mindig jobban megöröködött.

(Tolna m.).

Az órom porczogója.

(Tolna m.).

Kiszűnt belüle a fájás.

(Tolna m.).

Senvedség, hidegség jött bele.

(Tolna m.).

Mégütötték a szemémet, bevérzett, aztán jött utánna a hályog.

(Újvidék).

Tiszta vérbe lett a széme, azután tüzte ki a szemét.

(Tolna m.).

A nappalt az éjjelt megtudja választani: annyit még lát.

(Berettyó-Ujfalú).

Versénként fáj: időnként.

(Marosszék).

Nagy csúsz vót rajtam, arra vetéttünk, hogy azt kapta el a szemém.

(Ugocsa).

Kiegésségésétem, a fájás kiszűnt.

(Ugocsa).

Vörös vót, mintha tarjagos lett vóna.

(Alsó-Németi, Pest m.).

Hirtelen ömëtem, osztán a vizhólyagom a testbe esett.

(Komárom m.).

Döbög a szívem.

(Komárom m.).

Porokat réndélt az orvos, hogy azokat éljem.

(Rákos-Palota).

Szenvedhető vót.

(Fehér m.).

Penzellel kellett a port bele szórni.

(Vadkert).

Pokolkő-oszlat: pokolkő-oldat.

(Erdély).

CSAPODI ISTVÁN.

Babonák.

1. Mikor a gabonát vetik, a föld szélire pozdorját szórnak, hogy a vetést megne igizzék sa zegér megne egye.

2. Ha a zálatba fíreg esik, keresnek éggymás mellett nőtt két földi bodzát. Fejül összefogják saszt mongyák a zéggyiknek: Hallod-é, te bodza? nekem van éggý fejer szórú disznóm, a mejéknek a fűlibe fíreg esett. Ha harmadnapok alatt onnan kinem hull, akko nem úgy jársz, mind aza másik, hanem ide jövök. Akkor én tégedet kilencz kapával kiváglak, kilencz baltafokkal összetörlek, megszáraztalak sa porodat a szélnek eresztém. Megértted jól? Akko, a mejéknek nem mondott semmit, túból kivágja, a fejin keresztül hánnya selmenyen, hogy vissza ne nízzen.

3. Hogy a veréb ne egye a búzát, így csinálnak: Valaki levetkezik csóréra, napfelkelte előtt kimenyen a főggyire, háromszor megkerüli s aszt mongya folyvást: „éggý nem éggý, kettő

nem kettő, három nem három, négy nem négy, öt nem öt, hat nem hat, hét nem hét, nyócz nem nyócz, kilencz nem kilencz“, akko kilencz szálat összeköt sújból kezdi, addig a még háromszor megkerüli a földet.

4. Miko tavasszal először hajtyák ki a marhákat, a gazda vagy bíres béteszi a zucczaajtót, kinyitja kétfelől a kaput, a szekérlánczot átköti a földön saszmongya: „Égész nyáron úgy összetarcsatok, mind ennek a láncznak a szemei. Értitek?“; ával a bottal mindéggyiket megüti.

5. Ha aszt akarják, hogy a mihék gonoszok legyenek, tavasszal először farkasgígen bocsátják ki, vagy veress posztón, vagy kokasvírral kenik bé a kijárást.

6. Ha a hagyma nagyon csipős, azír van, me aki ültette vót, fingott a még ültette.

7. Ha elveszett állatot vissza akarsz kapni, vagy azt akarod, hogy valaki hozzád mennyen, píntek vagy keddnap kiácsd a kímínybe: ez s ez addig se ne egyék, se ne igyék, se ne szarjék, se ne aluggyék, a még ide nem jön.

(Szucsák, Kolozs m.).

VERSÉNYI GYÖRGY.

Népmesék.

A k u t y a m e g a m a c s k a.

Kezdetbe, mikor isten a világot megteremtette, a macska ötte a szilvát, a kutya is a gombát. Egy darabüdő mulva mind a ketten megunták s cserélni akartak.

— Jó, aszongya a kutya, én cserélek, de ha hozzá mersz nyulni a szilvához, azon egybe megöllek.

— De én meg kikaparom a szemedet, ha az enyémhez nyulsz, mongya a macska.

Igy cseréltek űk, s egyikőjük se mer attúl az időtől fogva a másikéhoz nyulni. A macska megeszi a gombát még nyersen is, de a szilvához nem merészel közeledni. A kutya hasonlóképpen.

Ú j r a a k u t y a m e g a m a c s k a.

Valamikor régen került a kutyának egy kontraktussa. Féltszegény, hogy elveszti, azért elment minden állathoz, hogy őrizzék meg a kontraktussát. De biz azok nem vállalták fel. Utójára, mit tehetett egyebet, mit nem, elment a macskához. Még akkoriba űk jó baráccságba vótak egymással és a macska sok kérésre mégis felvállalta.

Sok ideig csak őrizte a macska, de utójára megunta. Gondolta magába, hogy felteszi a gerendára, ott nem lesz semmi baja. S csakugyan fel is vitte.

Az egér pedig a mint meglátta a kontraktust, hozzá megyen, osztán elrágja.

Nem sok idő múlva kéri a kutya a kontraktust. A macska felmegy a mestergerendára s lehozza.

A kutya csak bontogattya, bontogattya, hát láttya, hogy csupa üres. Kérdi a macskát, hogy mit csinált vele. Az elmongya az egész históriát s az ezért okozza. De a kutya nem hatta anynyiba, megharagudott nagyon a macskára s megesküdütt, hogy ahun csak egy macskát lát, azt nem kiméli. De a macska megharagudott az egérre s azóta a kutya a macskát, a macska pedig az egeret üldözi.

(Patóháza, Szatmár m.).

BARTÓK JENŐ.

Találós mesék.

1. Még él, mindég fut,
Hóttá után mindég lop? — L o p ó t ő k.
2. Még fiatal, könnyattan ál,
Ha megvénül, meretten ál? — M á k v í r á g.
3. Erdőn terem,
Réten hízik,
Asszonyoknál dombérozik? — S z i t a.
4. Az anya most nevededik,
A jányának hasznát veszik? — P e t r e z s e l y e m.
5. Két hét, hán hét? — H e t v e n h é t.
6. Hová teszi a kőműves a téglát először, mikor házat akar építeni? — M a g a e l é b e.
7. Mikor a szolgáló szapul, mikor mos? — A z ü s t (k o r m o s).
8. Mi lenne nagyobb egy akkora sarkantyúnál, mint a világ? — A m ű h e l y, a h o l k é s z í t e t t é k.
9. Meddig lehet a döglött lovon menni? — F ű l é t ő l a f a r k á i g.

(Patóháza. Szatmár m.).

BARTÓK JENŐ.

Tréfás kérdések.

1. Mi az: Porlepiczét? — P o r l e p i c c é t.
2. Mit tesz az magyarul: Ad fel comam abundat? — A d d f e l k o m á m a b u n d á t.
3. Mi az: Ónontolling? — Ó n o n t o l l i n g (i n o g).
4. Hát ez: Kantabéri? — K a n t e b é r i.

(Szatmár m.).

BARTÓK JENŐ

Szójátékok.

Eljöttek Derecskérül az ícczaka: dér volt az éjjel.
(Debreczen).

Nem vótam Bátorba: nincs bátorságom hozzá. (Szatmár).
Tarcsán lakik: sokra tartja az eladó jószágot.

(Szatmár).
Nem lakik Adomba: nincs hajlandósága adakozni.
(Szatmár).

Kain megölte Ábelt, Kmeti temeti (Kain és Kmeti orvosok voltak).
(Debreczen).

VOZÁRI GYULA.

Átkozódások, fenyegetések.

Verjen ki a hideg! Egyen meg a farkas! Kuttya egye meg a béledet! Hollók vájják ki a szemét! Döglessze meg az isten! Essen belé a féreg! Egyen meg a fene! Frász törjön ki! Üssön ki rajtad! Nyavaja verjen ki! Hogy a frász fogjon meg!

Megály te éhen kórász! Ird fel az órodra! Vigyázz az irhádra! Ne locsog mindég, mer bedugom a szádod! Fogd be a szádod! Ne járjon mindég a szád, mint a fosos tehen seggi. Edd meg a szurkot!

(Szürnyeg, Zemplén m.).

CSOMÁR ISTVÁN.

Tájszók.

I.

Alföldiek.

kerekólál: körben forog, kálimpózik, kerinbogáz. „Ki bántotta azt a függő lámpást, hogy kerekólál?”

keremít: kanyarít, karén vág pl. kenyeret. „Ne keremícsd le azt a kenyeret te, vágj a sorján”.

keze fogó: sürgős vevők, mindőn minden áru kézben van. „Volt-e jó vásár, szomszéd? Volt bizony, alig rakodtam ki, már mindegyiknek volt kezefogója”.

képebeli: személyese. „Emberek, látják kendtek ezt az urat, ez az uraságnak képebelije”.

későre-hára: valahára, nagy későn. „No, csak hogy későrehára itt vagy”.

kiebrudal: eb módjára kikerget. „No öcsém, téged ugyan kiebrudaltak”.

kieszél: kifundál, elmésen elkészít. „Ezt ugyan jól kieszelte az a német”.

kilincs-kalancs: tekervényes út. „Hol voltál oly sokáig? Hisz az a kilincs-kalancs annyira elvezetett, alig tudtam kivergődni“.

kocsos: keményhéjú dió. „Éds anyám, nem bírom ennek a diónak kivenni a bélit. Nem ám, mert kocsos“.

kohant: fél ugató hangot ad pl. a kutya. „A kutya csak kohantott, mindjárt odébb álltak“.

kollint: orozva bottal fejbe üt. „Úgy fejbe kollintá, hogy menten elesett“.

kondorka: pöndörke, pöndör, kaccs. „Ne bántsátok a szőlő kondorkáját“.

kopoli: mákfejeket szed. „Kopold meg a mákot“.

kordul: a has zavaros hangot ad pl. hasmenés előtt. „Korog“ szót akkor hasznájják,

ha az éhesség miatt zúgolódik a has.

kotú: nádtarló. „Úgy vágjátok a nádat, hogy ne maradjon nagy kotú“.

kotyvalék: különféléből összekevert eledel. „Zsuzsi! mi csoda kotyvalékot adtál te azoknak a gyerekeknek“.

köcsögtet: kényeztet, gűgyölget, kecsegtet. „Úgyan ne köcsögtesd azt a gyereket“.

kőhint: gyenge köhentéssel jelt ad valamire. „Vigyázz, ha köhintek“.

köttes: élesztővel kelesztett tészta, melyet cipó alakokba vagdalva, zsírban megforgatva, tepsziben szoktak sütni.

kuka: horog alakú fa, melyre a dohány-zsineget kötik és ezzel a zsinórra fűzött dohányt szárítóra akasztják.

kutakodik: kutat. keresgél valami harapni valót. „Éds anyám, Pörzsi kutakodik“.

SAMU JÓZSEF.

2.

Hetésiek.

bűrűkköl: 1. turbékol. 2. a vízben bulorikol.

fajtalan: magtalan, gyermektelen.

fékta! (szidalomszó). „Ejnye kutya fékta kölke!“.

hitfán: sovány.

pöröntyös, pérántyás: harmatlan elvizesült, lucskos.

reminkényi: könyörögni.

bésőpört: megcsalt.

szalándok: bontalan, járókelő, csavargó.

szökemény: szökevény.

(Dobronak).

FATÉK JÓZSEF.

Ikerszók.

Ágas-bogas. „Olyan ágas-bogas aza fa, ho' sehogyan sem tom éhasítányi“.

Agyba-főbe üt-ver. „Úgy ütötte agyba-főbe, csak ucs-csittégű-csattogott“.

Ákom-bákom. „De ákom-bákom írás e, ojan mint a tikvakarás“.

Ámul-bámul. „Né ámu-j-bámuj, haném erigy dógodra! Szónyi sé tudott, csak ámul-bámúl“.

Apró-csöprő. „Mennyi apró-csöprő gyeréke“!

Áta-bóta. „De áta-bóta ember e, csak u-lig-lóg rajt a ruha! Csak áta-botában végeszte el a dógot“.

Ázik-fázik. „Mikor a zembér egész nap ázik-fázik, jó a meleg szoba“.

Bű-bá. „Assé monta bű-jé vaj bá, csak mégát mind ét daraffa“.

Büvöl-bájol. A za lány ugye büvöte-bájóta ez ta gyérékét. csak ubbolondul utána“.

Czifég-czafog a rongyos, szakadozott ruha az emberen.

Czifít-czafat az emberen a ruha, midőn nedves, esős időben, vagy, ha harmatban nagy fű, gabna között jár.

Czók-mók; czokostúl-mokostúl: mindenestül, egész családjával elmegy az ember valahová; vagy például a róka czokostul-mokostul mégészi a ludat.

Csádé-bádé: mindenféle fű a szőlőben, gabna között; de csak akkor „csádé-bádé“, ha már nagyra megnőtt, különben gíz-gaz. „Kukoricza, csádé-bádé, Öreg legény vagyok már én“.

Csere-berél. „É csereberéné eza zőreg ördögöt is, ha mégfoghatná“.

(Csékut, Veszprém m.).

TOLNER JÓZSEF.

Népdal.

Harmatos a kukoricza levéle,
Kőrű fodros az én rúzsám kötője,
Két ujnívá hosszabb a szoknyájáná.
Ez a divat a bérényi lányokná.

Piros az én ustornyelém, nem sárgo,
Avvá hajtok az rúzsám udvaráro.
Kíső estig a csárdába mulatok,
Ha mégkisék, az rúzsámná maradok.

Főszántottam a bérényi nagy ucczát,
Veték belé rúzsát, székfűt, iboját.
Az a legíny, a ki azt léaratja,
A rúzsáját az igazán karúja.

(Lovasberény, Fehér m.).

FELEKI SÁNDOR.

ÜZENETEINK.

Általános értesítés. Megkaptuk a következő küldeményeket:

1. *Kardáson Imrétől*: a) Kilincs. Ablak. b) Bőngészetek régi íróból. c) Gyermekversikék. d) Tájszók.
 2. *Kulcsár Endrétől*: A nek névrag.
 3. *Gremsperger Mihálytól*: Szófejtések.
 4. *Balogh Andortól*: A meg y szinonimái.
 5. *Komjáthy Jenőtől*: Nő-e vagy asszony?
 6. *Wekerle Lászlótól*: Egyszerűbb interpunkció.
 7. *Barbarics Róberttől*: Határozók.
 8. *Mórocz Emiliántól*: Balázsjárás.
 9. *Kispál Mihálytól*: Gyaksa.
 10. *Ifj. Szinnyei Józseftől*: Az új tájszótár.
 11. *Bartók Jenőtől*: a) Népmesék. b) Babonák. c) Találós mesék. d) Hasonlatok. e) Párbeszéd.
 12. *Kertész Józseftől*: Néprománcz.
 13. *Berkesi S.-tól*: Baranyai nyelvsajátságok.
 14. *Vitéz Józseftől*: a) Szólásmódok. b) Tájszók. c) Közmondások. d) Hasonlatok. e) Bordal.
 15. *Könnyc Nándortól*: a) Szólásmódok. b) Tájszók.
 16. *Nagy Gábortól*: Tájszók.
 17. *Kazai Gyulától*: a) Tájszók. b) Határnevek. c) Szólásmódok. d) Családnevek. e) Gyermekjátékok.
 18. *Harcsár Gézától*: Babonák.
 19. *Vozdri Gyulától*: a) Tájszók. b) Szójátékok. c) Személynevek.
 20. *Gádl Ferencztől*: Babonák.
 21. *Korda Imrétől*: a) Kiskúnhalasi nyelvjárás. b) Szólásmódok. c) Közmondások. d) Tájszók.
-

A

MAGYAR NYELVŐR

ára:

egész évre 5 frt.

 Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

A pénzutalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, VI. kerület, Bakony-utca 6. sz.) küldendők.

 A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik, tizedik, tizenegyedik s tizenkettedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II—XIII. kötet pedig 45 frton kapható.

A II—XIII. kötet megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a 45 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.

 Reklamációkat csak egy hónap lefolytáig teljesítünk.

„MAGYAR NYELVŐR“
szerkesztősége s kiadó hivatala.

Tudnivaló.

A „MAGYAR NYELVŐR“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő segélyével jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

1885.

MÁJUS 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

S Z A R V A S G Á B O R.

XIV. KÖTET. V. FÜZET.

BUDAPEST, 1885.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

	Oldal
A német kölcsönszók. <i>Szarvas Gábor</i>	193
A Németújvári Glosszák. <i>Tömlő Gyula</i>	200
A nyelvjárások tanulmányozásáról. <i>Balassa József</i>	207
A göcseji nyelvjárás <i>Kardos Albert</i>	213
Az új tájszótár. <i>Szinnyei József</i>	216
Nyelvtörténeti adatok.	
Szólásmódok Nagybánya jegyzőkönyveiből. <i>Katona L.</i>	218
Babonák egy mult századi kéziratból. <i>Jánosi B.</i>	220
Helyreigazitások. Magyarázatok.	
Mellső. <i>Simonyi Zsigmond. P. Thewrewk Emil</i>	222
Ev, év. <i>Frecskay János</i>	222
Gyaksa. <i>Kispál Mihály. Szarvas Gábor</i>	223
Nagy kalitka. <i>Frecskay János</i>	223
Finom. <i>Szarvas Gábor</i>	224
A „megvédelmeztetett“ Arany János. <i>Simonyi Zsigmond</i>	224
Aprólékok.	
Egy zavaró hang	225
Nyelvérték és tudákoskodás	226
Különösségek	227
Válaszok. <i>Kispál M. Szerelemhegyi. Molnár J. Baráth F. Babics K.</i>	
<i>Kartal K. Dézs S. Tömösközi S. Márki A. Fábrián K. Tolnai I.</i>	
<i>Horváth A. Kárpáti E. Balassa J. Nagy P. Viski B. Bihari K.</i> . . .	228
Népnyelvahagyományok.	
Szólásmódok. <i>Korda Imre</i>	230
Babonák. <i>Gdál Ferencs</i>	232
Népetimológiák. <i>Bartók Jenő</i>	232
Gyors mondókák. <i>Csatáry Lajos</i>	232
Találós mesék. <i>Bartók Jenő</i>	233
Gyermekjátékok. <i>Fábrián Károly</i>	233
Tájszók. <i>Katona Lajos. Korda Imre</i>	234
Mesterszók. <i>Malenszky Károly. Frecskay János</i>	237
Népdalok. <i>Veres Ferencs. Gajdri Lajos</i>	240

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XIV. kötet.

1885. MÁJUS 15.

V. füzet.

A NÉMET KÖLCSÖNSZÓK.

Már többször találkoztunk, még pedig olyan oldalon, a hol az újabb tudományos kutatások eredményéről méltóképen tájékozva szoktak lenni, egy ítéletmondással, a mely pusztá, s az is alaptalan sejtelemnek a foganása, s a melyet, hogy közmeggyőződéssé ne válják, meg kell igazítanunk s való értékére szállítanunk.

Hogy ismétlésekbe ne bocsátkozzunk, meg rövidség okáért is csak e legutóbbit beszéltetjük, azt a szózatot, mely a Phil. Közlöny áprilisi füzetében hangzott el.

Balassa J. a magyar nyelv kölcsönvételeiről szólta-ban egyebek közt ezt mondja: „Hogy melyik volt a két (a szláv és német) nép közül nagyobb hatással a magyar nép fejlődésére, azt az idegen szavak tanúságából ismerhetjük meg. Ezek megmondják nekünk, hogy a német tudósok azon állításának, hogy a magyarok kulturájukat a németektől nyerték, semmi alapja sincs. A magyar nyelvbeli német elemeket harmadrészt sem becsülhetjük annak, a mennyit a szlávól vettünk át; elenyésző csekély az oly német szavak száma, melyek a magyar nyelv egész területén el vannak terjedve“. (288—289. l.)

Kutatásainkban még nem jutottunk egész addig a pontig, a hol számokat állíthatnánk számok ellenébe, de eddigi tapasztalatunk alapján már most is egész határozottan merjük állítani, hogy a németből került s meghonosodott idegen szók száma, ha nem is haladja meg, de bizonyára megüti azoknak a számát, a melyeket a szlávágból vettünk kölcsön.

A 'harmad résznyi' meg az 'elenyészőleg csekély számról' beszélő nézetnek megerősödését többféle mozzanat számbavétlenségének kell tulajdonítanunk.

Ezeknek egyike, hogy ide vágó szavaink egy jó részének magyaros hangzása idegen (német) eredetre még gondolni sem enged. Nem akarjuk az e pontra vonatkozó fejtegetések iránt az érdekeltséget csökkenteni, azért nem nyúlunk a jövőbe, s csak egypár a multból vett ide tartozó adatot említünk meg. Melyikünk gondolt volna még csak egy évtized előtt is arra, hogy német eredetű szók például ezek: *csödör, fogoly, foglár, csákó, mente, kalap, czinkos, rít, bükköny, zsákmány, csür, bitang, zománcz, zamat* sat?

A második számbavétlen mozzanat az, hogy egy nagy sereg idegennek fölismert szót nem igaz forrásukra, a németre, hanem valamely más idegen nyelvre vezetnek vissza. Ezek közé tartoznak: *gavallér, generális, kapitány, káplán, parola, parádé, bomba, kaszánya, pallér, pantalló, márvás* sat.

A harmadik, hogy a németből, vagy német révén nyelvünkbe került idegen szók nagy részét, noha minden magyar ember mindennap használja, noha teljesen meghonosodtak, s noha egy részére eredeti szavunk nincs is, vagy ha van is, sokkal járatosabb, közönségesebb az idegen, nem tudni mi okból, szótáríróink kihagyták a meghonosodott magyar szavak sorából. Ilyenek, hogy csak néhányat említsünk: *májszter, suszter, kellner, svindler; spájz, szalvéta, kifti, virsli, kók, ászetli, omlett, ászpik, szósz; másli, slepp, muff, verkli; kégli, ferbli; czúg, kúrliszta; matter* sat. sat. (Az itt elsorolt s még egy más nagy sereg szerte használt szók közül egy se található meg Ballagi 'Teljes magyar szótárában'.)

Van még ezeken kívül egy nagy osztálya a teljesen meghonosodott német kölcsönszóknak, a melyeknek kellő számba nem vétele szintén hozzájárult a kezdetben említett általános, de megállatlan vélemény megszilárdításához. Ezek a különböző szakbeli műszók. Akármelyik ágára vessük szemünket a foglalkozásnak, mindenütt találunk egy sereg megmagyarosodott német szót, a melyek az illető szakban annyira közönségesek, hogy a legtöbbször magyar neveztünk nincs is. Csak egyikéből, az asztalos mesterségből idézzünk néhányat, a mint azokat a Nyelvőr XI. k. 44. lapján följegyezve találjuk: *sliccszék, sváfszék, falez, szimsz, pájlás, kindrusz, csolstokk, rikksájt, srengájzni, strájmódli, czitling, gruntgyalú* sat. sat.

Igaz, hogy ezeknek legnagyobb része nem a köznyelv szavai, azonban elterjedésüknek nem idegen voltak érzete állt utjában, hanem mert a magyarságnak jó nagy része annyira nem áll közelebbi ismeretségben velük, hogy a legtöbbje még nem is látott teljes életében asztalos műhelyt. De azért az egyes mesterségekben általánosan elterjedt vagy az eredetinel inkább használt idegen műszókat kihagyni a nyelv szavainak sorából azon oknál fogva, mert az illető szakembereken kívül csak kevesen ismerik, ép úgy nem lehet, mint nem lehetne például a *kandallót* nem magyar szónak tekinteni azért, mert a magyar népnek legjava része nem tud róla semmit, vagy a *nyujtót, kisa-ít, marok-asat, bókonyt* sat. nem köznyelvi szóknak tartani azért, mert jobbadán csak a szakemberek élnek vele.

Ha mind e mozzanatokat számba vesszük s különösen a majdan egybeállítandó meghonosodott német szóknak hosszú lajstromát szemünk előtt látjuk, bizonyára tetemes változás fog beállani ama nézetünkben, hogy a német kölcsönvételek száma a szláv-sághoz képest elenyészőleg csekélyre rúg.

Az idegen szókinsnek a nemzetitől különválasztása szintén a nyelvtudomány feladatának körébe tartozik. Nyelvünk tudvalevőleg már Európába költözése előtt, különösen pedig új hazájában a vele szomszédos népektől (török, szláv, olasz, német, rumun) s a latinból nagy számú idegen szót sajátított el: ezek közül a török, szláv, olasz, német és rumun kölcsönszók egybeállítása már megtörtént; hogy minő sikerrel, elég azt az egy körülményt emelnünk ki, hogy közülük még a leghivatottabb kéz (Miklosich) munkája: „A magyar nyelvbeli szláv elemek” se nevezhető teljesen bevégezett műnek, mert igen sok még benne a pótolni való: más részt czikkeinek számában van több, a melyek ide nem értve az eddigi minden kétségen fölül álló kimutatásokat, még megigazításra szorulnak.

Ha még Miklosich műve számára se állíthatjuk ki a bevégeztség bizonyítványát, mintegy magától érthető, hogy a többieket annál kevésbé érheti eme kitüntetés. Nem csupán töredékszerű volta, hanem kivált módszertelensége miatt kétségtelenül legtökéletlenebb ezek közt s messze mögötte marad a többieknek a német kölcsönszók lajstroma

(„Germán elemek a magyar nyelvben” írta Vizoly Zakariás); azt az igazságot azonban ki kell szolgáltatnunk neki, hogy egy pár érdekesebb adatra s több figyelemre méltó újmutatásra akadunk benne.

Minthogy lassanként már elközelget az idő, a melyben a nemzet egyéb tartozásaink közt annak lerovására is föl szólít bennünket, hogy a mivel kötelesek vagyunk neki, adjunk kezébe egy tudományos alapon nyugvó etimologikus szótárt, meg kell osztani erőnket s az egész nagy térségen komolyan hozzálátnunk a munkához. Két nagy darab térség, a német és latin, mondhatni majdnem egészen parlagon hever s hogy meghozhassa a várt gyümölcsöt, szorgalmas kezeknek várja termékenyítő munkáját.

A sokféle hatás közül, a melyeknek nyelvünk viszonytagságos életének hosszú idején ki volt téve, kétségtelenül legerősebb, legmélyrehatóbb az a hatás, a melyet nyelvünkre a német gyakorolt. Hogy e hatás már kereszténységünkkel kezdődik, bizonyítják a német eredetű, vagy latin származású, de csakis németből magyarázható keresztneveink egy része: Imre, Gizela, István, József, Péter, Pál sat. s bizonyítják a legrégibb nyelvemlékeinkben nagy számmal található s már egészen meghonosodott ilyenféle szók: *herczeg, polgár, sáfár, gyilok, kehely, ércz, köböl, font, fáklya, czímer, példa, perém, tarsoly, czéh, frigy, farsang, kastély, major, gádor* sat. sat. A reformáció korszakában e hatás nagyot nyert erőben, s attól fogva le egész napjainkig mindegyre növekszik, öregbül, gyarapodik.

A német kölcsönszók nagy seregében, a melyeknek egybeállításával megpróbálkozunk, kétség kívül a legérdekesebbek ránk nézve azok, a melyeknek átvétele a régibb századokra esik, következőleg a melyek erősebb változásokon menve keresztül, oly magyaros hangzást öltöttek magukra, hogy idegen, s kivált német származást gyanítani bennük kétségtelen bizonyítékok nélkül valóban merészség volna.

Addig is, míg a német kölcsönszók hosszú sorának közlését megkezdhetjük, elő-előveszünk egyet vagy többet e tősgyökeresnek látszó megmagyarosodott szók közül, hogy bemutassuk őket, ha nem is mind, de legalább egynémelyikét, a nevezetesebbeket, olvasóinknak.

Nyissa meg a sort, mely költőink szerint már a 'döntő magyarok' kalpagjának, kardjának, ménjének sat. egészen közönséges ékessége volt, a *boglár*.

Ideiom a családfáját.

Első őse a lat. *bucca*, mely tudvalevőleg annyi mint: pofa; ennek legközelebbi származéka *buccula*, melyből a középlatinság egy melléknevet, a *buccularius*-t származtatta le. A középlatinságnak e szava átkerült a francziába s *bouclier* alakban honosult meg (Littré); tőle ezt aztán átvette a német. s a *buckler* a régi irodalomban, valamint a bajor dialektusban ma is járatos szava a németiségnek. (Sanders. Schmeller.). Innen tovább egy lépés, s következik a mi *boglár* szavunk.

Egybevetésünk igazolását ezekben adjuk.

Az alakegységben három föltünőbb csorba mutatkozik: ném. *u*, magy. *o*; ném. *ck*, magy. *g*; ném. *er*, magy. *ár*. a) A kezdő szótagbeli zártabb *u*-nak nyitabb *o*-ra változása különösen a kölcsönvett szókban egészen közönséges jelenség nyelvünkben: *kuhnja*: *konyha*, *duchan*: *dohány*, *punkt*: *pont*, *pfund*: *font*, *lump*: *lomp(os)* sat. b) A *ck:g* eltérés csak látszatos, mert a *boglár* nem az irodalmi *buckler*, hanem a dialektikus *buggler* (Schmell.) alakra vezetendő vissza. c) A végtagbeli mélyhang a magyarban a ném. magas hang ellenében rendes hangilleszkedés, olyan mint *gače* (*gatje*): *gatya*, kfném. *tübe*: *tuba*, *lampe*: *lámpa*, *kachel*: *kályha*, *fackel*: *fáklya* sat; a hosszúság azonban eredeti, azaz meg volt már magában a németben: kfném. *buckelaer* (Schmell.). Hasonló jelenségek: kfném. *schaffaere*: *sáfár*, *burgär*: *polgár*, *fogelaer*: *foglár* sat.

A *boglár* jelentését a NSzótár így határozza meg: általában valamely *ékesség*, mely *bog* alakúra van hímezve, kötve, verve, szöve vagy öntve.

Arról kell tehát beszámolnunk, mily csiszolás-faragással formálódott ki a 'pofa' 'ékességgé'.

Ducange a *buccula* átvitt jelentését e szavakkal magyarázza: nihil aliud est, quam umbo clypei, seu scuti pars eminentior et media, azaz: *buccula* = a paizs köldöke; ebből *buccularius* (t. i. clypeus): köldökös paizs, s aztán egyszerűen: *paizs*. S a francziában a *bouclier*-nek csakugyan ez az

uralkodó jelentése; valamint a régi németben is annyi mint „schild”.

A magyarban ugyane jelentését a *boglár* szónak igazolva találjuk Bod-Pápai P. következő adatával: „*boglár* a féken: das schild an einem gebiss”. Sőt a *buccularius*-nak eredetibb „köldök” jelentését is megjeljük már Molnár szótárában: „*boglár*: umbilicus, *bogláros*: umbilicatus”. melyek közül az elsőt a negyedik kiadás így adja vissza: „der nabel, das mittelste eines jeden dinges” s a másodikat: „wie ein nabel gestaltet”. A *boglár* további jelentései részint a pajzs, részint a pajzsköldök formájára vannak építve. Innen *boglár* általában annyi mint: *ékség, ékszer*, 1) a mely kerekded, gömbölyded mint a pajzs: „lunula” (Molnár); nevezetesen a) a rendesen kerekded könyv csatja: „*boglárja* a könyvnek: umbilicus libri, die spange am buch, clausur” (Bod-Pápai P.). b) a gyűrű kerete, mélyedésével együtt: „funda” (Molnár) = „die vertiefung des ringes, in der der stein sitzt, der kasten” (Freund: Lat.-Wört.) — Molnár negyedik kiadása helytelenül fordítja a *boglár*-nak e helyen álló latin egyértékesét (funda) *schleuder* (parittyá) szóval. — 2) Vert, kirakott vágy himzett, varrott csillag, rózsá, korsó, madár sat.

Példák: „A te két farod olyan, mint két ékes boglár (Gyulai: Sirah 97b). Eg byblya az boglarok ezwt es meg aranyazot rayta (Radv: MCsal. II. 5). Gyémántos nyakra való, negyven nyolcz boglárból és lebbentyüből álló (uo. 376). Egy gyémántos arany láncz, melyben vagy on ötven boglárban más félszáz gyémánt (uo. 348). Egy arany bogláros és gyöngyes füzér, kiben van boglár negyven (uo. 332). Fekre ualo rezlancz es cziatok boglalaral egiwt (uo. 103). Lóra való szerszám, az fék agyán három öreg ezüst aranyozott boglár vagy on köves (uo. 179). Egy czaprag, hold és csillag formára csinált ezüst boglárak vannak rajta (uo. 182). Egy kis suba, bogláros, hatvan boglár vagy on rajta, mindenikben négy-négy szem gyöngy (uo. 107). Egy spanyol köntös. nyolczvan arany boglár rajta, negyvene gyöngyös, három gyöngy mindenikben, gyöngy nélkül való zománczos negyven (uo. 106). Két gyémántos boglár [Rosen] mindenik harminczhat köböl álló (uo. 380). Boglár,

rózsa formán való (uo. 211). Boglár, virágmódra csinált (uo. 213). Vagyon boglár korsó módjára csinált tizenöt“ (uo. 159).

Kassai így fejtí meg e szavunkat: „*Boglár*nak a gyökere *bog*, ebből származik ezen ige: *bogol*; végre *bogol* igéből *ár* végezettel *boglár* kerekedék“. A NSzótár Kassainak e magyarázatát elfogadva ily értelmezést csatol hozzája: *bog* alakú ékesség. Ugyanezt mondja Ballagi Teljes magyar szótára is. Vámbéry egyrészt a török-magyar rokonság, másrészt amaz „igazság“ bizonyítékául, hogy „a magyarok az ákkori ázsiai művelt világ némely mozzanatát magokkal hozták, sőt hogy szomszédjaikat új hazájokban némely dologban oktatták. . . . E mellett bizonyít a többi közt az, hogy eredeti szókat találunk ékszeres jelölésre, melyeket a magyarok már mostani hazájokban való letelepülésök előtt ismertek“, a hiteles tanúk sorában az eredeti magyar *boglár*-t is föllépteti s melléje állítja kétségtelen török vérrokonait, a *bag*: szalag, *bag'la*: kötni szókat is.

Látnivaló, hogy ez az egybevetés találkozik s barátságosan megegyezik Kassainak s utána a NSzótárnak és Ballaginak *bog-ol-ár* magyarázatával; s ha két bőkkenője nem volna a dolognak — egyik az, hogy Molnár Albert idejében még nem volt divatban az a szokás, hogy azokat az eszközöket, a melyeknek szerinte latinul „funda, umbilicus, lunula“ a nevük, kötőtűvel készítették volna; a másik meg az, hogy a magy. *boglár*(r) és a tör. *bag'la* olyan formán egyeznek, mint ugyanez a tör. *bag'la*, meg a lat. *buccula*, vagy mint a gör. βούς és magy. *bús*, lat. *carus* és magy. *káros*, ném. *schaar* és magy. *sár* — mondom, e nélkül a két bőkkenő nélkül megállhatna az egybevetés s mi is készek volnánk „igazságnak“ elfogadni, hogy már Álmos vezér testamentomában a többi közt ez a pont is előfordult, természetesen szittya ortografiával: „Hagyok neki [Árpád fiamnak] egy más koronkát is, kiből vagyon apró rubintos boglár huszonnégy“.

SZARVAS GÁBOR.

A NÉMETÚJVÁRI GLOSSZÁK.

Hangtani sajátságok.

I. Magánhangzók. — Nyelvünk régi vocalismusa a maihoz viszonyítva a következő fő pontokban mutat eredetibb állapotot: 1) eredeti magánhangzók megőrzésében, melyek nyelvünk mai alakjaiban már nincsenek meg; és viszont oly magánhangzók hiányában, melyek a megfelelő mai alakokban csak újabb fejlemények; 2) az időmértékben, v. i. a magánhangzók kiejtésének hosszabb v. rövidebb tartamában; 3) a hangrendben és 4) a hangszinben, v. i. az articulationnak ugyanazon hangrendi soron belül mutatkozó változataiban.

De ezzel az általános eredetibb jellemmel szemben olyan fejlődésekkel is találkozunk a nyelvtörténet régibb korszakaiban, melyek nyelvünk mai állapotánál is újabbszerűek; ezeket azonban csak mulékony, ideiglenes jelenségeknek kell tekintenünk, melyek egyes korokban vagy vidékeken föl-föltündeztek, sőt itt-ott szélesebb elterjedésnek is indulhattak ugyan, de általános érvényre vergődni képesek nem lévén, a régibb alakok elől ismét kiszorultak. A nyelvnek történeti leírásában e fejlődésekre is figyelmet kell fordítanunk.

A felsorolt szempontok szerint Glosszáink említésre méltó sajátságait a következőkbe foglalhatjuk.

Magánhangzók megőrzése és hiánya.

Eredeti *i*-t őrzött meg a *ronchya* [olv. *roncsika*; *roncska* olvasás kevésbé valószínű a szokatlan mássalhangzócsoporthoz miatt] alak, a. m. 'vas' (edény) 75; a szónak ily teljes alakját, mely az ószlov. *račika*-nak ízről-ízre megfelel, másunnan nem ismerjük (*rocska* már a MünchC.-ben s ma is egyes vidékeken, pl. Ny. IV. 182, V. 229, VI. 373). — Eredeti teljes alaknak tartható a *kalamar* institor 354; a ném. *kramer*-ből u. i. a magyar alak fejlődését így képzelhetjük: **karamár*, *kalamár* (LevTár, I. 317; meg Beythénél, Hallernél), *kalomár* (Jord. és Erdy c.): *kalmár*; úgy mint a szerb *brekyňa*: magy. *berekenye* és *berkenye*, ószlov. *grebeni*: magy. *gereben* és *gerben* (vö. Ásbóth fejtegetését a *szolga* szóról, NyK.

XVIII. 364). — Egész szótaggal teljesebb az *ayaitathos* [valószínűleg csak *ájajtatos*, mint az EhrC.-ben is] 112, melyből a mai háromtagú *ájatos* lett, épúgy mint *mczej-telen* (*mczételen*, *mczítelen* alakokon át) rövidült *mcztelen*-né. — Teljesebb alak a *menekce*, *menekesz* ruha [olv. *ménycécsé*, *ménycézés* r.] 358, a mint a codexek korában, sőt a XVII. században is közönséges volt: ma *menyegző*, *menyegzős*. — Eredeti *tővégi magángzót* (ú. n. kötőhangzót) a *d* végű igék befejezett igenevében (*szakadott*, *ragadott* stb.) illetőleg a befejezett jelen egyes 3. szem. alakjában és a *vígáság* szóban őrzött meg nyelvemlékünk (l. az alaktanban, a töveknél); képzők közül az *-ít* igeképzőnek tartotta fönn teljesebb alakját s a *-talan -telen* fosztóképzőt oly esetekben is, hol ma *-tlan -tlen*-né rövidült (l. u. o. a szóképzésnél); a ragozásban a föltétes mód tárgyas alakjai és a *-ből* rag (s egyes lativusi eredetű igekötők?) mutatnak eredetibb teljességet (l. a ragozásnál).

Ellenben a mainál egy hangzóval rövidebb alakokat találunk a következő esetekben, hol e hang mint ejtés-könnyítő járulék csak újabban fejlődött ki, ú. m.: egyes *-l* képzős igékben, mint *unduklja* undokolja, *megkáromllak* megkáromollak stb.; az *-alom -elém* képzős főnevek csonka tőalakjában (a nominativusban és a másodlagos ragok előtt), pl. *értelem* értelm stb. és a középfok képzője előtt, pl. *témérdékb* tömérdékebb stb. (l. mindezeket az alaktanban, a töveknél). — Összevont alakkal találjuk a *lész*, *vész*, *hész* igék elbeszélő alakjait: *lén* lön (*yo kedwem len*: bene placui 101), *lőnek* levének (*hivatalosuk nem lvnek*: invitati non fuerunt 357), *vének* vevének (*ragadanak*, *venek*: rapuerunt 6), *hín* hisz vala, hitt (*hín a kis keral ah bezednek*: credidit sermoni 362); ezek közül a *lön* ma is megvan (sőt *lén* Háromszékben), a *lőnek*, *vőnek* (*vének*) helyett a teljesebb alakokat fejtegette ki ismét az irodalmi nyelv, a *hín* pedig már nem járatos. — A mai ejtésben nem divatos elisiót jelenthet code-xünknek egy adata: *mostohanya* [olv. *mostoh'anya*?] noverca 89; így írja Pesti Gábor is *mustohanya* (Nomencl.¹ 10. fej.; de *mustohafywn*, *mustohaleyan* u. o.); ilyenek még: zent *ursulazzonnac* [= Orsoly(a) asszony] aníña, NádorC. 459, *Kathazzon* [= Kat(a) asszony] Radvánszky: Magy. családél. II. 40, 41, 42, 43; — ha mindezek nem pusztá orthographikus rövidi-

tések (mint pl. codexünkben is *kizya*, e h. *kizya* ki-issza 137. *lend* 317: e h. *lend* 218), a *gazd'asszony*, *od'adta* kihagyásoknak volnának teljes analogonjai.

Eredeti hosszú magánhangzók.

Glosszáink orthographiája, mint említettük, csak kivételesen jelöli a magánhangzók hosszúságát, azért az összes tanulság, mit e tekintetben belőlük meríthetünk, a következő pár adatra szorítkozik: *megyfaagy* [olv. *mégfágy*] a. m. megfagy, az 1. kéznél (a 2. kéz u. o. *megfagh*-ot ír) 336; e magánhangzó hosszúságának nyomát a szó eredeténél fogva (l. MUGSz. 484) amúgy is elvárhattuk (vö. *fázik*; s ez a *fágy* úgy viszonylik a *fagy*-hoz, mint *hagy* a *hagy*-hoz), eddig azonban sem emlékeinkből, sem a népnyelvből nem volt kimutatható; — *eesmeg* (zomorvsagtok lezen eesmeg: tristitiam habebitis iterum) ismét 134, másutt a hosszúság jelölése nélkül *esmeg* 151, vö. Simonyi: Kötőszók, I. 5, 19; — *numdee* numquid 166 (*nemde* 290), l. u. o. I. 174; — *ee* te napodba: in hac die tua 301; e nyilván hosszú hangzót jelentő adatot megmagyarázzák az ÉrsC. *eez* (pl. 447, 448. l.) *aa:* (452, 453.) alakjai; nem lehet azonban határozottan a magánhangzó hosszúságát érteni a 2. kéznek ez írásain (noha a *h*-nak ily szerepe is van a régiségben, vö. *beh* [bé, be igekötő] WeszpC. 100, ÉrsC. 283 = *bee* KulcsC. 7, 48, ÉrsC. 453; *leh* [le igekötő] WeszpC. 101 = *lee* ÉrsC. 190b. 453, stb.): *eh yele* e jele 132, *ah nep* a nép 380, *ah bezed* a beszéd 362, *ah videk* a vidék 380, *ah vendegek* a vendégek 358, *ah nag yene zo* a nagy ijené szó 156, *ah lesbel* a lesbél, de insidiis 103, *ah mith hallok* a mit hallok 295, minthogy ezekben a *h* a kiesett *z* miatti pótló mássalhangzónyújtást is jelentheti (vö. *accapu felel* olv. ak kapu [a' kapu] felél 293, l. ezt a mássalhangzóknál); — *tolvay likaa* spe-lunca latronum 302; *berekestih* [olv. *bérkeszti*?] constringit 336 (l. a ragozásnál).

Hangrendi sajátosságok.

Eredetibb hátsóhangúságot (l. Balassa J. hangrendszerét, Budenz-Album és Ny. XIII.) találunk a *zanabana* dissensio szó előrészében, 107. l.; *zanabana* van Telegdinél is, *zanabona* Eszterházi Tamásnál, Lépesnél stb., csak

később (a XVII. században) lesz kizárólagossá a *senchona* alak, követve ikerszavaink nagy részének hangrendi jellemvonását (vö. *sete-suta*, *czefet-czafat*, *gyim-gyom* stb., l. Tanulmányok. I. 252); így lett a régi *zur-zavar*-ból *zür-zavar*, *haba-hurgya*-ból *hebe-hurgya*, *monda-mondá*-ból (Pázmány) *men-de-monda*.

Nem ment még végbe a hangrendi illeszkedés codexünk *angyel* (ma: *angyal*) alakjában: *fe angelok* archangeli 216, *coda teve angelok* virtutes, *hatal[m] teve angelok* potestates, *feyedelm erze angelok* principatus, *vralkodo angelok* dominatio-nes (de már: *zekes angyalok* throni) 217; a régiségnek e közönséges eredetibb hangrendű alakja még egészen megfelel forrásának, az ószlov. *andjelü*-nak, l. Ásbóth: Szlávság a magy. kereszt. terminológiában, NyK. XVIII. 361. (? Illeszkedés nélkül áll egyszer, ha nem hibából, a *-ra* rag, l. a ragozásnál.)

Hátsóhangú *o*-t mutat a *katronca* alak (*catroncaban* in sudario 372, így több XVI. századi codexben is) a MünchC.-beli és mai *katrinca* alakkal szemben: — továbbá a *-dék* képző mellett az illeszkedett *-dok* alak is előfordul egy pár hátsóhangú szóban (l. a szóképzésnél).

Hangszínbeli sajátosságok.

1) A nyelv függőleges mozgásában való eredetibb helyzet:

a) Eredeti zártabb (v. i. magasabb nyelvvállással ejtett) hangzók:

u: o (rég *u*: mai *o*). Tőszótagokban: *numtath* [a. m. nyomottat] coagitatam 263, de: *benyomoth* 325; *nyum* különben csak az EhrC.-ben fordul elő | *rumtas* rontás desolatio 201, de *romol* 333, *romlas* 3 | *chudalathus* 64 (1. kéz.; a 2.-nél mindig *coda* 193, 194, 217); a *csuda* ejtés ma is fön van még || *vsura* uzsora 331, | *lilium* liliom 136 | *harum* három, egy hely (*harom* 333) kivételével mindig így az 1. kéznél: 195, 231, 344, 381; a 2.-nél *harom* 313; *u*-val találjuk még az Ehr., Guary stb. cc.-ben | *zorvos* szoros 351; de *zoros* 25, 86, 138, 304. Kötőhangzóban: *megcuphulla* megcsúfolja 154, de *chufolas* 348 | ? *hivatalosuk* hivatalosok 357. valószínűleg hiba *hivatalusok* h., vö. *zorgalmazatusok* solliciti 293 | *atallum vala* átallom vala, verebar

190, vö. „kezenetem *colgalatum* ayanlassanak wtanna ezt *irhatum*.” 1548-iki levél, LevTár. I. 49 | és az -s képző kötőhangzójában, pl. *hasonlatus* hasonlatos stb. (l. az alaktanban). Képzőkben: *nyajascuddiek* [olv. *nyájaskudjék*] nyájaskodjék 142, de *nyajascoduan* familiariter 306, s más igékben is mindig -*kodik* van különben | *vnduklya* [a. m. undokolja, undoknak tartja] nauseat 295, de *vndekoyt* undokít 247 (vö. szóképzés) | *tuladunsag* tulajdonság 111, de *tulaydonsag* 376, vö. „annak attauona auag *tulaidunitotta* uona” TihC. 212.

o: a. Tőszótagokban: *morha* marha 280, 292, 379. | *morchona* marczona, pusillanismus 303. *morchanasag* 301; egyéb emlékeinkben csak *marczona* | *souanossag*, [olv. *sovanyóság*] *acedo* 143, *somanyo* olv. *sowanyo* 88. Kötőhangzókbán: *gyorsosag* gyorsaság 276, | *gorsob* gyorsabb 19 | *alkolmasson* alkalmasan 247, *ocoson* okosan 234; de *hewsagusan* curiose 227, (nem -s képzős mellékneveknél csak *a*, pl. *vigan* 250, stb.) Képzőkben: *megfogonik* megfogon 198, *bozzonkodvan* bosszankodván 256, *megyapontyak* meggyappantják (vö. Ny. X. 471) 259 | *alkolmas* 23, 120, 138, 247; de: *alkalmas* 181, 378 (magyarázatot l. Ny. XIV, 26) | (2 *octot* oktat 188, vö. *iochtot* HB. | *allot* 193, *herwadothossag* 80, valószínűleg írás- v. sajtóhibák, vö. *allat* 332, 365, 361, *hervadatussag* 83, *herwadattossag* 129; hasonló hibáknak kell tartanunk a következőket: *kerol* 362: e h. *keral* u. o. és 363, 367; mind w *hoza* [olv. itt is: *haza*], mind w *haza* nepe: *domus eius tota* 363; — és viszont *a* olv. *o* h.: meg ne *alvaganak*: ne liquefiant 382, vö. *megyoluadok wala*: liquefiebam 81; *tulaydansag*, vö. *tulaydonsag* 376; *nagyobaha* augeat: olv. *nagyoboha* 345, stb.)

i: é. Csak e szóban *kyner* [olv. *kinyér*] kényér 55, de *kenyer* 182.

(ü: ő?) Csak egy biztosabb adatban: *elkulcz* erkölcs 339, vö. még Decsinél és Szárászinál is *erkúlcs*. Ellenben *buchulctesseg* [vö. alább *é: ő*] becsületesség 34. és *vrdeg* [vö. *erdeg*, alább *é: ő*] ördög 287. *ő* hanggal is olvashatók.)

b) Eredeti nyiltabb (v. i. alacsonyabb nyelvválással ejtett) hangzók:

a: o. Csak a frequ. -*g* és a melléknévképző -*s* kötőhangzójában ezekben: *chachago* csacsogó 147 és *coltaguan* pulsans 165 (de *kolthog* 63. *coltogo* pulsans, *coltogyatok* pul-

sate 165); *varas* város 311, 362. — *Zalag* zálog 382 és *zaphareth* szaporít 147. szókban a szabályszerűen kifejlődött nyiltabb hang, mely egyideig általános volt a régiségben, az eredeti zártabb színezetnek adott ismét helyet.

o:u. Az alanyi igeragozás több. 1. szem. ragjának *s* a vele teljesen egyező 1. szem. birtokos személyragnak (*-nk*) kötőhangzójában: *hathonk* hatunk 378, *maragyonk* maradjunk 208, *tunyolygonk* tunyuljunk 360; *vronk* urunk 118, *my mywol-tonk* *zerenth* mi mivoltunk szerint 180; — nem különben a tárgyas igeragozás több. 1. személyragjában: *valyok* valljuk 102. (Mellsóhangú szókban kettős fejlődés történt *é:ö:ü*, l. alább.) — Nem világos a hangszin viszonya a *joh* oviss 290 (codexeinkben rendszeren így) és a mai *juh* között; továbbá *vayozyk* 180 és a közönségesebb *vajuszik* között (de *alluzik* dormit 380, míg némely emlékekben szintén *aloszik* van).

ó:ú. Képzői eredetű véghangzókbán: *bozo* boszú 1, másutt mindig *bozu* 146, 147, 184 stb. | *haboro* háború 166 | *somanyo* [olv. *sowanyo*] savanyú 88, *souanossag* savanyúság 143 | *tanosag* tanúság 62, 207 | és az *l* igeképzővel továbbképzett *arol* árú-l (venalem habet) szóban 88, de *clarultatyk* 51. Képzőekben az *ül* és *-ú*, ragokban az *ablat.* (illetőleg *essiv.*) *-úl* és a *-ből*, *-ról*, *-től* ragok őrizték még az eredeti nyiltabb (*ó*) hangszínt; a *-ből*, *-ról*, *-től* ragokat annyiban említhetjük itt, minthogy a mai köznyelvi kiejtésben már általánosan zártabb hangzóval járatosak; csak azt kell kiemelnünk, hogy míg a *-ből* és *-ról* codexünkben is mint egyéb nyelvemlékeinkben következetesen *ó* hangzóval járul hátsóhangú szókhöz, addig a *-től* rag már itt állandóan a mai köznyelvi zártabb színezettel lép föl, pl. *attul* attól 307, stb. (L. mindezeket az alakokban.)

é:í. Eredetibbnek látszik az *é* hang a *mënd* mind, *verág* virág, *kérdly* király, *veldg* világ, *ésmér* ismer szókban; — *mend-et* ír mindig az 1. kéz 72, 186, 339, míg a második, egy hely kivételével (*mendenvt* ubique 193) már állandóan *mind* alakot használ, pl. 336, 368 stb. (a nyiltabb hang megvan még a Csángóknál, l. Tanulmányok I. 81, és a köznyelvi *mentöl*-ben = **mendtöl*, *mindtöl*) | *veragos* virágos, 1. kéz 71, a 2.-nél *viragos* 101 (*verág* ma is a Csángóknál, l. Tanulmányok, u. o.) | ellenben

keral a 2. kéznél 362, 363, 367, de *kyral* a 1.-nél 314 | *esmer* 5, *esmeret* 150, *megesmeren* 219 | *velag* 193, de *vilag* 190.

É:Í. Töszótagokban: *enyemhez* [olv. ény: ínny] ragadt: adhaesit faucibus meis 97 (*ény* még Károlyi Gáspárnál is) | *ezetlen* [ma: *izetlen*] insipidus 236 (*éz* még Pósa-házinál is); az *iz* artus-nak ellenben nincs ily alakja a nyelv-történetben, vö. itt: *harom yzy habet tres effectus* 313 | *gera* talentum 368, későbbi emlékekben *gira* | *hewsagus* curiosus (később: *hívság*) 227, *heyth* stolidus (később *hit*, vö. *hitvány*) 144, *heyaba* hiába 82, 192 | *hertelen* [olv. *hértelen*] hírtelen 284, 300, *hertelenség* 300, 373, *hertelenkede* [olv. *hértelenkédé*] hírtelenkedő 300, *heresegy* híresség 124; csupán (2. kéz): *hirdethni* 155, *hirdesselek* 193 (*hér* ma is a Csángóknál, l. Tanulm. u. o.) | *ketelen* [olv. *kételen*] necesse 251, *ketelenség* 155, *ketelenyth* 310 (de *kytelenyth* 126); *kezeret* [olv. *készérét*] kényszerít 236, *kezereit* 286; ellenben a mai *kézt*, *kéztet* itt már következetesen *i*-vel: *kiztessem* movear 181, *kizteteth* corruptus 310, *elkiztet* disuadet 148, *elkiztet* dehortatur 171, 293, *elkizte[t]hvén* suadendo 288 | *kesert* [olv. *késért*] kísért temptat 346, *kesertet* kísértet 203, 336 || *zeled* [olv. *szeléd*] szeléd 143 | *mene* [olv. *mennyé*: *mennyi*]: *w mene volahoz* (ad staturam suam) azaz: ő mennyi voltához 329; a mai alakban ez az *i*, mint a *szeléd-szelid*-ben, és egyéb hasonló esetekben is, megrövidült. Képzők közül az *-ít* őrzött meg ily eredetibb hangszínt, a teljesebb *-ejt* és a mai *-ít* alakokkal vegyest (l. a szóképzésnél). — Újabbszerű hangszínnel találjuk ellenben már a *kiván* igét: *kywannya* kívánja 300, noha egykorú sőt későbbi emlékekben is még *kéván* olvasható (s ezt a Csángóság maig is megőrizte, Tanulm. u. o.); ilyenek még *bizonsaginth* bizonságént (vö. *szerént*: *szerint*) 363, és: *enim* enyém 218. — Sőt a mai köznyelvi hangszínnél is továbbmenő dialektikus hangalakot tüntetnek föl *code-xünk* következő adatai: *nyzw* [olv. *níző*] phitonissa 294. vö. *nezew* u. a. 240, *nezes* nézés 379 | *kye tyzed* magadat [olv.: kié (kivé) *tiszed* (teszed) m.]... te ipsum facis 5 | *abraztas-syg* [olv. *ábráztassík*: *ábráztassék*] ty bennetek: formetur in vobis 338, *pekethik* [olv. *pékédтік*: *pőkődтік*] conspuerunt 1; — e dialektikus (felsőtiszai és esztergomi) hangszíni saját-ságnak különben első határozott képviselője a legközelebb

(Nyelvemléktár. XII.) megjelent DöbrC., „bereg varmegei halabori falvból nemzett“ Bertalan paptól (1508).

ő:ű. A főntebb *o: u* alatt említett grammatikai alakokban s azon kívül a 3. szem. több birtokos személyragban míg egyéb egykorú sőt régibb (pl. B. és M. cc.) emlékeink is csak nyiltabb (de már szintén ajakhangú) *ö-t* mutatnak a mellsőhangú szókon, addig a Glosszában csekély kivétellel, csupán az ennél is eredetibb, ajakszínezet nélküli *é* hanggal találkozunk (l. mindezeket alább, *é:ö:ű* alatt).

ő:ű. Tőszótagokban: *zewl* [olv. *szől*] a. m. *sül*-disznó 125; vő. *szöldizno* Meliusnál | *zakala ki nywen* [valószínűleg *nyövének*-nek olvasandó]: *depilatus* 64; ma közönségesen *elnyüni* (a ruhát). Véghangzókbán: *cępw* csepű 221, *generwseg* gyönyörűség 112, *gepwkben* gypükben, in *sepibus* 256, *hegedw* hegedű 253, *zernyw* (vő. *zerne*: olv. *szérnyé* 155) szörnyű 80, 123; mindezek valószínűleg *ö*-vel olvasandók, ekként: *csépő*, *gyényérő*, *gyépő*, *hegedő*, *szérnyő*, a mint egyéb emlékeinkben is közönségesek. (Ajánlja ezt főkép az a körülmény, hogy hátsóhangú szókbán is nyiltabb *ó*-val találkoztunk, l. fönt *ó:ű*.) Képzők és ragok közül az *ó:ű* alatt említettek mellsőhangú alakjaiban kellene e hangszín megőrzését keresnünk, ha a codex orthographiája, mely *w*-vel, tehát az *ö* és *ű* hangok közös jegyével, írja őket, biztos feleletet adhatna e tekintetben. (L. az alaktanban.)

TÖMLŐ GYULA.

A NYELVJÁRÁSOK TANULMÁNYOZÁSÁRÓL.

— Lundell I. A.-tól. —

II.

A nyelvjárásokat tanulmányozva kétféle munkát kell végeznünk: előbb az anyag összegyűjtéséről kell szólnunk, azután arról, hogy hogyan kell azt feljegyezni és felhasználni. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a hangok jelölésének kérdését sem. A néptől elmondottak feljegyzése, a mit beszélt irodalomnak (littérature orale) nevezünk, szintén fontos része a nyelvjárások tanulmányozásának.

A nyelvjárás leírása szótárból, szövegekből és ehhez csatolandó pontos fonétikai bevezetésből áll. Ezen adatok alapján a nyelvtan különböző részeit, kisebb vagy nagyobb tudományos alapon később is össze lehet állítani; s az már mindegy, hogy ezt ugyanaz az ember végzi-e, vagy más valaki. Ezt a különbséget erősen ki kell emelnünk. Egyrészt a „tudományosság” nagyon rosszul sikerülne, ha hozzá nem értő végzi a munkát, a ki azt hiszi, hogy a nélkül fáradsága haszontalan volna. Másrészt sok dolgozótárs akadna, ha meggyőződnének az emberek arról, hogy a régi dialektusok és idegen nyelvek ismerete nélkül is igen hasznos feljegyzéseket lehet tenni; sőt, hogy az ilyen ismeretek nélkül elkerüli az ember azt a veszélyt, hogy értéktelen etymologiai vizsgálódásokba merül és elhanyagolja az élő nyelv pontos vizsgálatát; pedig ez sokkal fontosabb. Egy vagy két holt nyelv ismerete, egy kelta vagy szanszkrit szótár még nem tesz senkit etymologussá. Azt hiszem, hogy azoknak, a kik értenek a dologhoz, minden befolyásukat fel kellene használni arra, hogy utba igazítsák azokat, a kiknek kedvük van az ilyen vizsgálódáshoz, de hiányzik a kellő nyelvészeti ismeretük. Legjobb volna nyomtatott utasítást adni kezükbe; ez sok baklövéstől mentené meg őket. Az ilyen utasításnak nagyon részletesnek kell lenni, hogy mindenki használhassa, a kinek csak szüksége van rá; ha jól szerkesztik, rendkívül nagy hasznót hajthat.

Legjobb, ha fiatal emberek, kik a nép között nevedtek föl, s gyermekkoruk óta egy bizonyos nyelvjárást beszélnek, maguk szerzik meg a szükséges ismereteket, hogy tanulmányozhassák saját nyelvjárásukat. Senki sem tanulmányozhat egész kimerítően egy oly nyelvjárást, a melyen nem beszél. Sőt azt hiszem, hogy a nélkül a hangok, különösen a vocalisok kiejtését sem lehet pontosan meghatározni. Leginkább célhoz juttat, ha a tanult ifjak, a kik érdeklődnek az ilyes tanulmányok iránt, s a kik beszélnek valamely dialektuson, alávetik magukat egy tudományos módszerrel dolgozó szakférfiú vizsgálódásának. Ezen az eszmén alapszanak a svéd egyetemeken a tanulók között a nyelvjárások tanulmányozása céljából alakult társaságok. Természetes, hogy minden egyes ilyen társaságnak nem lehet nagyon kitűnő vezetője, tagjai sem ismerhetik mind-

nyáján eléggé jól nyelvjárásukat, ilyenkor nagyon sok függ a vezető ítélő képességétől. Ezek elkerülhetetlen nehézségek. Általában egy idegen alkalmi megfigyeléseiben sohasem szabad teljesen bízunk.

Gyakran egy-egy felvilágosodottabb ember a nép közül, ha hosszabb időn át jegyezgeti nyelvjárása sajátosságait, igen hasznos munkát végezhet, különösen ha időről időre jó tanáccsal szolgálnak neki, hogy mi módon kell munkáját végeznie. Például Svédországban két bérlő és egy kovács igen hasznos szolgálatokat tettek ennek a tudománynak. Kezdetben azt hiszi az ember, hogy a néptanítók legalkalmasabbak az e féle munkára, ha elvégezve tanulmányaikat szülőföldjükön kapnak alkalmazást. De azt tapasztaljuk, hogy a műveltségnek az a foka, a melyre a néptanítók eljutnak, alkalmatlanokká teszi őket arra, hogy a nyelvjárásokról helyes fogalmuk legyen. Rendesen ép úgy ítélnek felőle, mint a legtöbb félművelt ember; azt hiszik, hogy a nyelvjárások csakis az irodalmi nyelv elváltozásai, tehát mivel romlott nyelv, minden erejükkel azon igyekeznek, hogy kiirtsák a gyermekből. Egyes felvilágosodott elmék mégis megtalálják, merre van a helyes út. Époly kedvező helyzetben, mint a tanítók, vannak a papok is, mert folyton érintkezve a néppel. könnyen tanulmányozhatják művelődése nyilatkozásait; s ők még sokkal alkalmasabbak is erre, mert szélesebb körű tanulmányaik szemkörüket is tágítják. [A mi legkitünőbb gyűjtőnk Kriza János is lelkész volt.]

Leggyakrabban idegenek fognak a nyelvjárás tanulmányozásához. Még akkor is idegen az ember, ha már egy bizonyos ideig azon a vidéken lakott, de nem beszél az illető nyelvjáráson; habár már ez is nagyon kedvező körülmény. Senkinek sincs ahhoz ideje, hogy éveket töltsön el egy nyelvjárás tanulmányozásával. Rendesen egy-két hónap alatt el kell végezni a munkát. S így az összegyűjtött anyag nem is lehet teljes. Sok függ attól, hogy mikép fog az illető a nyelvjárás tanulmányozásához, milyen az ő általános nyelvészeti ismerete, mily finom a hallása, hogyan szokott e féle vizsgálatokat végezni, ismer-e más nyelvjárásokat is, különösen a vizsgálandóhoz közel állókat, végre van-e helyes módszere, melyet állandóan és pontosan követ. Ha az illető nyelvjárás szótára még nincs összeállítva, vagy pedig

ha nem teljes, lehet valamely szomszéd nyelvjárás vagy az irodalmi nyelv szótárát használni; természetes, hogy sok szó közös lesz a két nyelvjárásban. Ha csak a főbb hangtani és alaktani sajátságokról akarunk tudomást szerezni, akkor határozott programot kell készítenünk, hogy azon végig menve gyorsan és pontosan megismerhessük a hangtan és alaktan főbb törvényeit. Egy ilyen kellő gonddal készült programot lehet több rokon nyelvjárás vizsgálatánál is használni.

Ha az ember kérdéseket akar tenni, nagyon meg kell válogatni, hogy kihez intézze azokat. Meg kell győződni első sorban arról, hogy az illető azon a vidéken született és nevelkedett, nem pedig máshonnan költözött oda. Az sem elégséges, ha az illető ismeri a nyelvjárást; oly egyéneket kell keresni, a kik elég értelmesek ahhoz, hogy az embert megértsék és a tett kérdésre minden röstelkedés nélkül egész határozottan tudjanak felelni. Nem szabad a vizsgálatot úgy végezni, hogy kifárasza az illető türelmét vagy eszét. A paraszt könnyen kezd gyanakodni; azt hiszi, hogy kíváncsiságunknak valami titkos célja van, hogy ki akarjuk gúnyolni, vagy más e félét; s ekkor arra törekszik, hogy az igazságot minél inkább elrejtse előlünk. A kérdéseket nagyon ügyesen kell formulázni, s a felelet mégis gyakran épen arról nem világosít fel, a mit tudni szeretnénk. Ha rosszul választottuk az egyént, s rosszul kérdezőnk, gyakran akármelyik kérdésre is igenlő választ kapunk. Természetesen úgy nem szabad kérdezni, hogy a felelet egyszerűen „igen” vagy „nem” legyen. Egyes szavakról kérdezősködni sem ajánlatos. A kinek összes nyelvészeti ismerete abból áll, hogy tud olvasni és nevét le tudja karmolni, az olyat az e féle kérdések könnyen zavarba hozzák, s akkor hamis feleletet fog adni. A szó magában véve nem él a nyelvben; kiszakítva természetes környezetéből, a mondatból, könnyen idegenszerűvé válik. Tehát ragaszkodni kell mindig a mondathoz, s ezt úgy kell megválasztanunk, hogy megtudhassuk azt, a mit akarunk. Mondani is fölösleges, hogy még bajosabb egyes hangok felől kérdezősködni. Jó, ha az ember több szót, melyekben ugyanaz a hang előfordul, ismételtet különböző környezetben; hanem azért különböző módon kell még ezt a vizsgálatot is ellen-

őrizni. Minél többet tanult az, a kit kérdezünk, s minél nagyobb az elvonó képessége, annál kevésbbé kell ily kerülő utakon járnunk; hanem akkor az eredmény sem lesz oly biztos.

Ha az embernek elég ideje és alkalmja van, hogy egy nyelvjárással foglalkozzék, legajánlatosabb a monographicus eljárás. Például elhatározza az ember, hogy a névmásokat vagy az igéket fogja vizsgálni, hogy feljegyzi a madarak, a növények vagy a földművelés eszközeinek neveit, hogy összeírja a ház belső részeire, a különböző foglalkozásokra vonatkozó kifejezéseket, természetes rendbe sorozva a műkifejezéseket s a rájuk vonatkozó szólásmódokat. Ez nagyon hasznos eljárás, mert így olyan szavakat is megismer az ember, melyhez máskép csak nagy nehezen jutott volna. Ha segítségül veszünk más szótárakat, ez nem csak arra szolgál, hogy eldönthessük, vajjon az egyes szavak megvannak-e az illető nyelvjárásban vagy nem; hanem eszünkbe juttatnak gyakran más szavakat, melyekre eszmétársulás folytán valamiképp vonatkoznak.

A nyelvjárások mondattanával nagyon keveset foglalkoztak; ennek két oka van. Egyrészt a mondattan iránti érdeklődés a tudományban is egészen újabb keletű, nem igen vizsgálódtak még ezen a téren, s ha igen, akkor is csak a részletekben. Másrészt a mondattan a nyelvtudománynak minden tekintetben legnehezebb része. S kérdőzködéssel itt már nem lehet semmit sem elérni. Másképp nem lehet boldogulni, mint ha az ember hosszú ott időzése alatt folyton jegyezget; csakhogya ehhez nem igen van ideje az embernek. Ha a gyorsírást többen ismernék és használnák — a mi pedig nagyon kívánatos volna — könnyen gyűjthetne az ember anyagot mondattani vizsgálódás számára is. Ha más célra is használni akarja az ember, akkor külön meg kell jegyezni az egyes hangok pontos kiejtését. Hiszem, hogy a gyorsírás még nagy hasznára fog válni a nyelvjárások tanulmányozásának. A phonographtól is sokat várhatunk, ha szerkezete a mostaninál tökéletesebb lesz.

Mind a nyelvjárás feljegyzésére, mind pedig tanulmányozására nézve nagyon fontos a területet meghatározni, a melyen az kiterjed. Ha valaki egy vidék nyelvjárását tanulmányozni akarja, nem elégséges, ha majd itt, majd ott végzi

megfigyeléseit, mert nagyon ritkán esik egybe a dialektus határa a politikai határral. Egymással tökéletesen meg-
 egyező nyelvjárást ritkán hallunk nagyobb területen, mint
 egy-két járásban, néha a járásnak csak egy részében; ritkán
 terjeszkedik ki a dialektus csak egy-két helysége, de még
 ritkábban egy egész megyére. Nagyon hasznos volna, ha a
 gyűjtők úgy jelölnék ki vizsgálódó helyük határát, hogy az
 egybe essék a dialektus határával; s akkor ismerniök kell
 az azt környező nyelvjárásokat is, s azután, hogy mikép
 történik az átmenet az egyes dialektusokba a határokon. A
 nyelvjárást mint egy egész külön álló nyelvet kell vizsgál-
 nunk és egész határozott jellemzését kell adnunk. S ez
 nagyon fontos, egyrészt, hogy ethnologiai szempontból meg-
 ismerjük a nyelvjárások keletkezését és természetét, más-
 részt, hogy az illetőnek helyét pontosan megjelölhessük az
 ismert nyelvjárások sorában. A szó jelentése kisebb terü-
 leteken nem igen változik, s a szókincs több egymáshoz
 közel álló nyelvjárásban teljesen egyező. Ez esetben is pon-
 tosan meg kell állapítani a természetes határokat, s nem
 szabad a politikai felosztáshoz ragaszkodni. Természetes,
 hogy ezeket a nagyobb területeket is lehet a nyelvtan szem-
 pontjából vizsgálni, de csak akkor, ha elég anyag áll ren-
 delkezésünkre, vagy ha van elég időnk az egész területen,
 mindenütt gyűjteni.

Az összegyűjtött anyagot feldolgozhatja maga a gyűjtő
 is, vagy akár más ember, és pedig különböző módon. Nem
 akarok arról szólni, midőn valaki egy valamely jelenséget
 vizsgál különböző nyelvjárásokban; erről csak annyit kell
 megjegyezni, hogy az eljárás nagyon pontos és gondos
 legyen. A mi egyes nyelvjárások szótári vagy nyelvtani
 feldolgozását illeti, nagyon jó lesz az eljárás módjára nézve
 egy pár megjegyzést tenni. Már is észre lehet venni, mily
 nagy különbség van a régi módon készült dolgozatok és az
 újabbak közt.

BALASSA JÓZSEF.

A GÖCSEJI NYELVJÁRÁS.

VIII.

II. Szóragozás.

a) Igeragozás.

Szenvedő igét a göcseji nyelvjárás nem ösmer, kivéve a *dicsértessék*-et; annál sűrűbben használja a német nyelv hatása alatt támadt, *lenni* lét igével szerkesztett szenvedő alakot, kivált határozatlan alanyú mondatban. A határozatlan alany kifejezésére a magyar számos fordulatot használ; így az *ember*, a *világ* szót, mint alanyt, az infinitívust, a *-ható -hető* igenevet, az egyes második, a többes első és kivált harmadik személyű igét; csak a latinban és németben divatos szenvedővel nem él a köznyelv. A göcseji ember keveselte e fordulatokat, a körülírt szenvedővel szaporította számukat, mely hova-tovább nagyobb tért hódít; főképp az ige többes harmadik személyét pusztítja, sőt oly mondatokban is felüti a fejét, hol határozott alannyal való szerkesztés is lehető vagy épen várható volna. A míg az Alföld és Erdély magyarja így beszél: *a búzát megörlik, a lisztet megszitálják, téstát gyurnak belőle, osztán megsütik*, addig a göcseji ember ajakáról e mondatokat így halljuk: *a buza még lesz örvő, a liszt még lesz szitávo, a lisztébü tiészta lesz gyurva, oszt még lesz sülfő*. A földművelő a maga mesterségéről így szól: *a föld még lesz szántova, fogashva, be lesz vetfe* stb.

Az igeragozásban a következő sajátságokat figyeltem meg. A jelentő mód folyó cselekvésében a harmadik személy jele hallható még a *tészén, lészén*-féle igékben; ámbár ezek *tész, lész* alakban is előfordulnak; érdekes még: *fun fú, sén-rén* sí-ri. Föltűnő, hogy *nincs* és *sincs* többes száma: *nincsek* és *sincsek* tehát a harmadik személy jele nélkül, holott az egyes számban még járja a *nincsen* és *sincsen* alak, tehát a harmadik személy jelével. Azt hisszük, hogy *nincsek* és *sincsek* nem az *irtanak* — *irtak* analógiájára, hanem azért állott elő, mert a más személyben ismeretlen *nincs* és *sincs* névszóvá kezd válni és mint ilyen a maga többesét a rendes *-k* képzővel alkotja.

A többes első személy jele előtt a magashangú igék-nél nyiltabb hangot találunk, mint: *vesztelténk, kiérčnk, ve-*

szénk, veténk, de van *kiérünk, vészünk, vetünk* is; hasonló jelenség fordul elő a főneveknél is. A mélyhangú igék e személye nem tér el az irodalmi nyelvtől.

A tárgyas ragozásban már a mélyhangúak is nyiltabb hangot mutatnak, pl. *tuggyok, láttok, ájjok* (ássuk), *szokjok*; a magashangúak itt is váltogatják a nyiltabb és zártabb hangokat, mint: *kérjük*, de *keressék, kinyöjjök* a lent, de: *mégfözzük* a borsut; a befejezett cselekvésben a magashangúak kivétel nélkül a nyiltabb *é-t* vagy *ő-t* tüntetik föl, pl. *keresték* kerestük, *vetették* vetettük, *kinyöttök* kinyöttük; ellenben: *irtuk, láttuk*. V. ö. régebben *kertjek*, ma *kertjök* és *kertjük*, régebben csak *házok*, ma *házuk* is.

A tárgyas ragozásban meglepő, hogy némely magashangú igének egyes harmadik személyét teljes jelével halljuk. Két esetre biztosan emlékszem: né tégye aszt, mier *mégverje* az uristen; jábo (hiába) *kiérje* az ember; fölszóllító módról itt nem lehet szó, tehát e két alak nem egyéb, mint: *megveri* és *kéri*.

A *t* tövű igék a befejezett cselekvésben gyakran összevonást szenvednek, pl. *gyógyitta* gyógyította, *köttek* kötöttek.

Különös, hogy versben (danaj) halljuk a létige teljes alakjait *vagyon, vagyon*, közbeszédben pedig az összevontak szokásosak: *vaok, vaon*, sőt *vák, van* is.

A föltétes mód tárgyi ragozása nevezetes, mert egyes és többes harmadik személyében teljes ragokat őrzött meg, mint: az ifiur *mégénneje* az ebidét, csak *hoznájik* immán; a serpenyüt a cigán *mégfódoznája*; ién halálíg réník, ha túllem a liányomat *événnejik*, stb.

Ikes ige göcsejben *elveszik*; *kell* is a föltétes módban, *könik* kellenék.

Az igei főnévnek rendesen teljesebb alakja fordul elő a mélyhangúaknál, pl. *irnya, sirnya, rénya, tanítnya, dőgoznya*.

b) Névragozás.

A szóragozásban akarunk szólni a birtokviszony és a többes szám jelöléséről is.

Rövidebb birtokszóhoz a személy jele kétszer is hozzájárul, pl. *borjája, mádjája, zuzája, pihéje*.

E személy jelét némely határozó is megőrizte, mint: *beleje, alaja, feleje, melleje, róraja*; nyoma megvan az *elejbe* határozóban is; egészen elveszett a *rajt* és *benn* határozókban, pl. *rajt ülök* és *benn vagyok*.

A többes első személy jelénél igen figyelemre méltó, hogy a mássalhangzós tövek rövid magánhangzója nemcsak zárt *u* és *ü*, hanem fölötté gyakran nyílt *a* és *e*, pl. *házank, kulánk*, de *lábunk, utunk*; *velenk* és *kertenk*, de *köztünk* és *tehenünk*. E váltakozásra szabállyal nem szolgálhatunk, akkora még az ingadozás.

A többes harmadik személy jele rendszeren *-ik*, pl. *látik, ruhájik, magik, nevik, köztik, náluk, rajtik*; a magashangúaknál halljuk néha a régi *-ék*-et, pl. *tehenék* tehenők, *velék* velők.

Ismeretes, hogy a göcseji nép a személyjeles szavak többesét nemcsak a rendes *i* többes mutatóval alkotja, hanem a közönséges *-k* többes képzővel is, mert az *-i*-nek többesítő hatását már nem érzi. A személyjeles szavak többese lesz tehát: *házaik, ludaidak, bátyáik, testvéreink*; de nincsen: *házaikok* vagy *házokok*, vagy *házaitokok*. Ellenben hallani a többes alakokat *-i* nélkül is, ilyenformán: *luankok* lovaink, *tehenünkék, ruhánkók*.

A *-k* többes képzőt Göcsejben fölveszi a *másik* névmás, *másikók*; értelme 'többiek'.

A birtokjelölő *-é* képzős főnevek gyűjtőfogalmat jelentő többesét nem igen hallottam, hanem ilyen célra maga a többes képző *-k* szolgál; tehát: *Bugyászok Rózájik* Bugyászék Rózája, de van ritkán: *Varguék Elondájik* is. *Apáméi*-féle nem igen járatos; megelégszenek az egyes számmal: *apámé*.

A ragokra áttérve, meg kell említenem, hogy a tárgyrag több, kivált rövid szóhoz, kétszer is hozzájárul, mint: *asztal, esztet, ütet, pártot, arasztot*. A köznyelvtől eltérők: *levett, tehent, ötfent, hatfant* stb.

A többi ragok közül, tudjuk, a *-vel, -nál* és *-hoz* sohasem illeszkedik; eredeti magas hangját néha a *-be* és *-nek* is megőrzi, mint: *szájábe, Pákábe, arranek*.

A ragos névmások közül érdekes: *ežo, azho*, néha *ežnek, aznak*; továbbá *ežen* is él *erre* jelentésben.

A *-ban -ben* ragot mindig csak *-ba -be*-nek hallottam.

Az *-ért* okadó ragból egyszer *-ér -ir* (fűjér, ajír), más-kor *-étt -itt* (szekerétt, buzájitt) válik.

A *-vá -vé* némely határozóban egészen összevonódik, mint: *há* hová, *sohá* sehova, *máshá, valahá*; szintígy: *éggyü* eggyüvé, össze. Pl. *ébcson*t *éggyü* forr. A mint az *éggyü* ki-szorítja az *összé*-t, úgy tolja háttérbe a köznyelvi *együtt*-et a göcseji *összütt*, pl. *mink összütt* *kapátunk*.

Gyanánt Göcsejben *gyanábo*.

Figyelemre méltó több latin értelmű helyhatározónak újra ragozása *-nek*-kel és *-ig*-gel, pl. *főnek, lénék, odának, visszának, arranak, errenék, benek, kinek, hozzádnak, tüllednek, átínek* (által); *főlig, léig, beig*. Időhatározásnál is akad hasonló jelenség; erre a kérdésre 'mióta' Göcsejben így felelnek: *réggeltül uta, keddetül uta*; Debreczenben pedig így: *rég-ótátül fogva*.

A *kor* időragról csak azért emlékszem meg, mivel ér-dekés látnunk, mint válik valamely önálló szó képzővé, illetve raggá. A *kor*, tudjuk, régen csak az összetétel egyik részét alkotta és rag nélkül időhatározásra sohasem szol-gált; a göcseji nyelvben a *kor* végű szók ma is összetéte-lek, melyek határozókká csak ragok vagy névutók által válnak, pl. *vagyon-e már uzsonnakor?* (uzsonna ideje), *ebéd-korban, aratáskorban, szüretkoron; pünköstkor tájban* született. De *mikor* és *akkor* e nyelvjárásban is rag nélkül haszná-latosak.

A többi ragokról mi mondani valónk sincsen az alak-tan szempontjából; ezzel tehát befejeztük a göcseji nyelv-járás alakтанát.

KARDOS ALBERT.

AZ ÚJ TÁJSZÓTÁR.

A régi 'Magyar Tájszótár' megjelenése (1838) óta a népnyelvi közlések — kivált az utóbbi másfél évtized alatt — annyira fölszaporodtak, hogy egy új tájszótár kiadásának szükségessége egyre érezhetőbb lett. A Magyar Tudományos Akadémiának nyelvtudományi bizottságában az utóbbi évek-többször volt róla szó, de a dolog csak a múlt év vé-gén lépett át a tervezés stádiumából a végrehajtás stádiu-mába; a nyelvtudományi bizottság ugyanis deczember 15-diki

ülésében végre elhatározta, hogy új tájszótárt ad ki, és készítésével e sorok íróját bízta meg. Én a megtisztelő megbízást szívesen fogadtam, és a bizottságnak tervezetet nyújtottam be, mely szerint a tájszótár készítendő volna. A bizottság az én tervezetemet egész teljességében elfogadta, csak még néhány ponttal toldotta meg.

Talán e folyóirat olvasóira nézve nem lesz érdektelen, ha röviden bemutatom azt a tervezetet, mely szerint az új tájszótár szerkesztődik.

Az első és főkérdés az lévén, hogy mit kell mint tájszót a szótárba fölvenni, a nyelvtudományi bizottságra nézve a következőket állapította meg:

Ha a tájszót az irodalmi, illetőleg köznyelvhez mérjük, három nemét különböztetjük meg neki:

a) tulajdonképi tájszó, mely a köznyelvben teljesen ismeretlen, csak egyes vidékeken a népnyelv használatában él; pl. *bíncsó*: hitvány, apró gyümölcs; *foncsika*: ringy-rongy; *punga*: bugyelláris (Szolnok-Doboka m.);

b) jelentésbeli tájszó, a mennyiben valamely köznyelvi szónak egyes tájon valamennyire eltérő jelentése vagy külön átviteles használata van; pl. *fáradt*: sovány (Heves m.); *bátor* idő: szép idő; *ostoba*: rest (Alsó-Lendva).

c) alak szerinti tájszó, a köznyelvi szónak olyan hangalaki változata (variansa), mely az illető tájnyelvnek rendes és szabályba foglalható hangalaki eltérésén és sajátosságain kívül áll, úgy, hogy az egyes előforduló esetek följegyzése szükségessé válik; pl. *papírka* e h.: *paprika*; *döm* e h.: *töm*; *csihán* e h.: *csalán*.

Mind e háromféle tájszó tehát fölveendő a szótárba. Az a) és b) alattiak nemcsak kellő értelmezéssel közlendők, hanem a hol szükségesnek látszik, értelmük megvilágosítására szolgáló példamondatok, szólások is csatolandók hozzá. A c) alattiak mellé az illető szónak köznyelvi alakja kerül magyarázatul.

Fölvesszük természetesen az idegen eredetű tájszavakat is, s ha biztosan konstatálható, hogy az illető szó mely nyelvből való, rámutatunk eredetére is.

A tájszavakat a tényleges kiejtés szerint közöljük, de azért nem mellőzzük azokat sem, melyek az eddigi gyűjteményekben köznyelvi (irodalmi) kiejtés szerint vannak közölve; lehetséges ugyanis, hogy szerkesztés közben lesz módunk az igazi kiejtést restituálni, ha pedig nem lesz, a kiadásban ezeket a szavakat valamiképen meg fogjuk majd különböztetni a többiektől.

Minden egyes szónál megjelöljük a vidéket, a hol divatozik, továbbá a forrásmunkát, a melyből át van véve; azon szavaknál, a melyeket nem nyomtatott forrásból, hanem kézirati gyűjteményből vagy pedig valamely

írás- vagy szóbeli magánközlésből veszünk át, az illető közlőnek nevét tesszük ki.

Az anyagnak lehetőleg teljes összegyűjtése végett földolgozandók az eddig megjelent összes tájnyelvi közlések (Tájszótár, M. Nyelvészet, Nyelvtud. Közlemények, M. Nyelvőr, Vadrózsák, az Arany-Gyulai, Erdélyi és Kálmány-féle népköltési gyűjtemények), továbbá Krizának hagyatéka; sőt egyes írók műveiből is kiszemelendők azok a tájszók, a melyeket mint ilyeneket készakarva használtak.

Mikor majd az egész anyag össze lesz gyűjtve, betűrendbe szedve és kellőleg megrostálva, meg lehet kezdeni a nyomtatást. Ez az első nyomtatás azonban még csak kézirat-számba megy; ezt ívenként vagy füzetenként megküldjük a Nyelvőr megbízhatóbb és szorgalmasabb gyűjtőinek, és másoknak is, a kikről föltehető, hogy az ügy iránt érdeklődnek, — azzal a kérelemmel, hogy megtalálni megjegyzéseiket, javításaikat vagy pótlásaikat sziveskedjenek a szerkesztővel közölni. A végleges szerkesztés és kinyomtatás csak e beküldendő jegyzetek fölhasználása után fog történni. Így azután lehetőleg teljes és hibátlan lesz a Tájszótár.

Azonban már az anyag gyűjtése közben is sokszor rá fogunk szorulni a Nyelvőr buzgó gyűjtőinek és az ügy más barátainak szives támogatására; az eddig megjelent népnyelvi közleményekben ugyanis sokszor akadni olyan adatokra, a melyek ki nem elégítenek; ezekre vonatkozólag részint a Nyelvőrben, részint levél útján fogunk majd fölvilágosítást kérni. Reméljük, hogy a kikhez fordulunk, az ügy fontosságát ismerve, nem fogják megtagadni támogatásukat.

SZINNYEI JÓZSEF.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból, 1583-ik évtől kezdődőleg.

A garádics alatt lévő gerendákat felnyilaltattuk: felfeszítettük, s más új gerendához erősítettük.

A dézmások czirkálják meg a hegyi sajtókat: vizsgálják, járják meg, nem maradt-e itt-ott dézmabor?

Az már, jó uraim! egy huson két bőrvonás volna: egy rókáról két bőr.

Ezen dolgot nem lehet hivaikodva vennem: könynyedén, meggondolás nélkül.

Ámbár minden száj ellenkezőt szólott, a dolog mégis jó karban álltatott: minden ellenkezés daczára a dolog becsületesen intéztetett el.

Derekas buját fogja még ennek látni a város: erősen meg fogja bánni.

Hirtelen eltudta a háztól: ravaszsággal eltávolította, megszökni segítette.

Mikor a bor immár kezdett erősen megcsüggedni: meglágyulni, megnyulósodni.

Az agyagnak megnyomására polyvát is vöttünk: megtaposására, tapasztáshoz való elkészítésére.

Mert annyi itt az Ádám fia, mint a fűszál: igen sokan vagyunk itten.

Marháinkat a nyomásföldről elellenzette: az ugaros legelőről eltiltotta.

Erette magam is szívesen felrugaszodom: felrándulok, felmegyek.

Vigyázó füleket kell itten tartani: ügyes öröket, kémekeket.

Kegyelmetek dolgait forgattuk mindenekben: intéztük, igazígtattuk.

Bizony, sort vett a dologban: gyanusnak tűnt fel a dolog előtte.

Talpa munkáját kérte tőlünk: fáradozásai bérét, jutalmát.

Csak hitrészszel hagyván, el akar tudni a jószágból: kivetni, kiperelni a jószágból.

Díjon-maradást is felelt hozzá: tett költségeit is követeli rajta.

Erősen utánunk ereszkedtek a hegyi tolvajok: nyomunkban voltak, üldöztek.

Ezen idő alatt alkalmas földig mentek a szekerek: jó messze elhaladtak.

Elszakadásom a tolvajoktól nem lehetett: nem menekülhettem tőlük.

Törös Péter egy oszláson volt a bátyjával: együtt osztottak meg a mi vagyon maradt.

Az ötvös kezéhez, ló-öltözetéhez adtam egy tallért és egy ortot: megezüstözendő lószerszámhoz.

Magam indulati után ereszkedvén: indulatom által engedvén magamat ragadtatni

Kegyelmetek néhai jó atyai intését megvetettem: olykori kegyességét.

A' felső esztendőkből a nagy tűz mia' mazu rra lőtünk: a múlt években esett tűz miatt igen elszegényedtünk.

Becsapta magát a kegyelmetek városába: befutott, engedelem nélkül beszökött.

Halásban lévő betegségem idején, a novum iudicium a divisiót előlte: míg én halálos betegségemben sínlódtam, egy új ítélet az előbbi osztozást semmivé tette.

Istenünknek karját ellenünk felhuzva tapasztaljuk: csapásra, leütésre készen.

Cselekedeteidet a törvény szerint jóformán majd meg-rázogatják: megvizsgálják, megítélik.

Vigyázzatok! mert ma-holnap leestek a talygáról: ki-maradtok a jószágból; — leestek az ugorkafáról. — Fordul elő így is: „igen fennyen vagytok! pedig maholnap leestek az császár lováról“; — itt talán hivatalt is érthettek a ré-giek annak előtte; e helyütt azonban nem hivatalból való kimaradás, hanem egyszerű birtokviszony fordul elő.

Nagyon is mellette fogta a dolgot: védelmezte, segí-tett rajta.

Nagy zelussal kezde nekem szállani: igyekezett erősen megtámadni.

Meg akarod-e az adósságot tartani tőlem? nem akarsz-e megfizetni?

Ha ezen idő alatt pedig halomásunk történnék: ha elhalnánk.

Feles kárvallásaim igen megnyomtak: elszegé-nyítettetek.

Az actor felette sok kerengő beszédekkel él: csüri-csavarja a dolgot, egyenesen hozzá szólni nem mer, nem akar.

Becsületes levelünket corámozták s úgy küldötték ki: előttemezték, coramizálták.

KATONA LAJOS.

Babonák, egy a mult század végéről származó kéz-iratból*).

Nyelv és száj fájásról. A macskának farkát kell a szájába megforgatni, és el mulik meg gyógyul.

Fogfájás ellen. Egy pohár eczetben kell tenni a lónak meg tüzesült fogát s bé kell fedni a poharat, lágy melegen ved a' szájadba.

Hideg lelés ellen. A fris ló ganét ki kell fa-csarni, és annak levét kell meg innya. Probatum.

Tej elapadásról sat. A midőn a gyermeke meg-hal a Szoptató Aszonnak, es eltemetik, akkor a Sirjából kell egy marok földet hozni és az Annya nyakába kötni. Item: egy ocska sűrű fogu apro fogu fésüt és kénesőt(?) nyakába kell kötni.

Szömölcs elvesztésről. A vakondakot eleve-nen kettő kell vágni, és annak meleg vérivel meg kell dörgölni.....

*) Az aradi főgymn. tulajdonát tevő Vásárhelyi-féle könyvtárban. A kézirat más tárgyú művek közt egy nagy fejezetet foglal magában „Némelly házi orvosságok“ cím alatt. E fejezetből valók a közölt utasítások.

Szeplő ellen. A die 1^a may ad ultimam may minden reggel meg kell mosdani harmatba, minden bizonyal el vész.

Miképpen kell meg tudni ha Férjfiát vagy Leánt fog-é szülni az Aszony.

1. Ha job felől mozog Férjfi lesz.

2. Üllyön az Asszony a földre, és midőn fel akar kelni, ha a jobb kezére támaszkodik, midőn fel akar kelni, tehát Férjfi ha a balra Leány.

3. Egy kis Lócskát kell a fejére hinteni, de maga az Aszony észre ne vegye, ha az fejéhez vagy ábrázatjához kap akkor férjfi lesz, ha az farához kap, leány lesz.

A mely embernek szokása terhes korába a feleségét az Ágyon által lépni, s úgy le szállani az ágyról, tehát ha nehezen szül, vajlódásakor lépje által háromszor, és mindenkor kerülje meg, a job lábát tegye elől.

Fürdő készítés a ki akarja hidgye.

A Szeder indát (mellyet két egy másra véggel menő Dűlő föld között a borona érdeklött) az hol termett fel szakasztván mindjárt négy rét kell törni s haza vivén, házadban bé ne vid addig, hanem a küszöbre téven vagdald kétfelé, s a melly része belől esik, ted a Fürdőbe, a ki ki-vül esik vedd a szemétbe.

Item: Háromszor 9 szál borostyán korét (?) azaz 27 szedvén és ennek tövére Sot és kenyeret vetvén. Erős hasznos a több Praemissákkal együtt.

Ha fejősteheneket rossz személyek megvárárolják, úgy hogy mikor fejni akarnád, akkor ganéjlik, vizellik és hánykodik. Vegyed a Gazda Aszonynak viseltes főkötdjét tarcsd a Tehén alá ollyankor, hadd Ganéljon es Vizellyen azon főkötdbe, az után kösd öszve, akaszd fel a kéménybe és csinálly jó Füstöt alá. Akkor nap az, aki meg varásolta házadhoz vagy udvarodba megjelenik kérőért, de se magad se cseleded, azon háztul semit ki ne adgyatok, akár mint rimánkodgyon. Ha valamit ki adol néki Házadból, nem használ, ő neki ugmint a Varás-lónak ganéjja, vizellése el ál.

Ha a Tehened a Varáslás által rug és igen vaddá rontatik, holott az előtt szelid volt. Vegyen a Gazda vagy Gazda Aszony egy kapát, es a' midőn azon tehenet fejni akarják, azon kapát, a faránál hátul vágd a földbe, es hadd ott mig meg fejik, el hadgya mind a rugást, mind a Vadságot.

JÁNOSI BÉLA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Mellső. E képzésnek védelmére azon kívül, a mit a Budenz-Albumban idéztem s a mi a f. é. Nyr. 180. lapján van elmondva, fölhozhatók még a következők. A *nyugotsó, keletsó* szókat már Csokonai megemlíti, még pedig a másik két világtájjal együtt: „*napkeletsó, napnyugotsó, északsó, délsó*. Így ejtik ezt néhol magyar hazánkban“. A M. Nyelvészetben is V:161. megvan a *diéső* mint dunántúli szó. A pozsony-megyei Tárnokon a tótul *Kraiši*-nak nevezett szélső utcát (szóbeli közlés szerint) a magyar ajak így alakította át: *karéjsó* sor. Továbbá: *ódalsó* M. Nyelvészet VI:343; *balsó* Jókai Vadon vir. II:197; „a *jobbso* emelvény“ Pesti Hirnap 1884. IV/4. vcz.; *legközelebbso*, mint új szót említi Lovász „A nyelvuj. hib.“ 33; *hátsó*, az irodalmi nyelv él vele a *hátsó* mellett.

SIMONYI ZSIGMOND.

A *mellsó* semmi szín alatt sem hibás alkotás, sőt a legszigorúbb analogia szerint való. A Nyelvőr XIV. 180. olvasható adatokat még a következőkkel szaporítom.

Csokonai azt írja Dorottyája IV. énekében (Mind. Munk. 222. l.): „A mint a harmatos rózsákba öltözött Hajnal már feltetszett a csillagok között; S erőt vévén a már szendergő éjtszakán, Bésütött a szála keletsó ablakán“.

S ezt a tanulságos jegyzetet csatolja hozzá: „*Keletsó*, vagy *napkeletsó*: keleti vagy napkeleti. Így ejtik ezt néhol magyar hazánkban, és ítéletem szerint nagyon helyesen. Valamint ezekből *túl, innen, vég, hátul, elő* vagy *elő, utól, középs* stb. ezen szók jönnek: *tulsó, középsó* stb.; úgy, nem tudom, mi okon lehetne kicsúfolni azon helységeket, melyeknél szokásban vagy az *éjszaksó, napkeletsó, délsó, napnyugotsó* terminatio? kivált hogy a *só* és *ső* suffixumok mindig helyet jelentő szókhoz ragasztódnak“.

Magam ezt a két érdekes példát hallottam: *onnatsó* (komáromi cselédétől) és *falsó*: a fal felül való (szabadkai asszonytól).

PONORI THEWREWK EMIL.

Ev, év. Tömlő Gyula a Tájszótár szerkesztője ellenében azt a gyanúját fejezi ki (Nyr. XIV. 173.), hogy az az *ev* szót valószínűleg csak MA. vagy Kreszn. után írta föl címszónak. Ezt a gyanút eloszlatja a Tájszótár gyűjtőinek részben fennmaradt kézírata, melyet Kecskeméthy Csapó Dániel „írt ki“ (értsd: czédulázott), s a ki az akadémia akkori „titoknokához“ intézett levelének tanúsága szerint a Tájszótárt szerkesztette is. E fennmaradt kéziratokban megtaláltam egyaránt az *ev* és *év* szót; de K. Csapó D. elégnék tartotta, hogy csak az *ev*-et vegye föl a szótárba Kállay

székely szógyűjtéséből, a hol a szómagyarázat így van följegyezve: „*Év*: méreg a sebben v. daganatban; *eves*, *evett-ség* (tehát nem *evedség*): genetséges, genetség“.

Év alakjában előfordul Horváth Zsigmond gyűjtésében, de ezt a szerkesztő mellőzte, talán azért, mert nem találta sem MA. sem Kreszn.-ben. A gyűjtő ekkép közli: „*Év*: genyesség vagy enyekesség. Az *eves* seb úgy leghamarább meggyógyul, ha a v ö l g y e kinyomatik. Balatonmelléki szó“.

Megjegyzem itt, hogy jó lesz az új Tájszótár szerkesztőjének ezeket a kéziratokat újra átnézni; mert úgy látom, hogy a kiírás nem történt mindenben elég pontosan; s arról is meggyőződtem, hogy a rendelkezésre álló anyagból nem minden került be a szótárba. Az utóbbi különösen áll Ferenczi János székelyföldi gyűjtéséről, a melyből több érdekes szó kimaradt, melyeket a legközelebbi alkalommal a maguk helyén közleni fogok.

FRECSKAY JÁNOS.

Gyaksa. A Nyelvőr XIII. 558. 1. Szarvas Gábor a *gyaksa* eredetét onnan magyarázza, hogy Baróti Szabó Dávid és [vele együtt, vagy tán utána] Kresznerics a Bod-Pápai szótárában a kissé elmosódott *f* betűt hosszú */*-nek nézték, s így a *gyakfa* helyett aztán *gyaksá*-t nyomtattak.

Föl kell említenem, hogy egy alsófejmegyei technikus, Garda Dezső, tudósítása szerint ott a megyében a szekérlajtörja két végéhez függőlegesen megerősített karókat, melyek a szekéroidalt tartják, a nép *gyaksá*-nak nevezi; s így akárhogya s mint is került e szó a szótárakba, hogy valósággal megvan a nép nyelvében, az az egy bizonyos. A *gyakfa*, *gyaka* pedig ott nem ismeretes.

KISFÁL MIHÁLY.

A t. közlőnek igaza van; a *gyaksa* nem ferdített, hibás olvasáson alapuló, hanem valóban élő szó. Megvoltát kétségtelenné teszi nem csak a tőle idézett tanú, hanem magában a Nyelvőrben (IX. 32.) foglalt következő hely a 'Háromszéki szólásmódok' rovatában: „Hozd ide a meréklyét, jó lesz *gyaksának*. (A *gyaksa* karó alakú hegyes fa, melyet terehordozáskor a szekér oldalára szoktak felszúrni a teher megtartására.)“

E helyre Volf György tett bennünket figyelmetessé.

E szerint *gyakfa* és *gyaksa*, habár jelentésileg teljesen egyazon szók, alakilag mégis külön választandók.

SZARVAS GÁBOR.

Nagy kalitka. Simonyi Zsigmond a Nyelvőr XIV. 181. lapján kritika alá fogja a *menccvéd*, *mesény* s *röpdé* szókat, de míg az első két korcsalkotás helyébe mindjárt helyeset, jót ajánl, a röpdére nézve beéri azzal, hogy egyszerűen körülírást használ, a mely a legritkább esetben tehet mű-

szói szolgálatot. Ha egy lábnyi magas kalitka tegyük „kis kalitka”, akkor ehhez viszonyítva a kétszerte oly nagy már nagy kalitka, de azért még mindig nem „röpdé”, azaz nem olyan kalitka, a melyben a madár szárnyainak hasznát vehetné. Már pedig Csernátönyön kívül számos magános s azonkívül az állatkert is bir oly nagy kalitkával, a melyben a madarak, még olyan nagy is mint a sas. kiterjesztett szárnyakkal változtathatják helyzetüket. Ha az ilyen nagy kalitkának jelölésére az állatkert és mások is a „röpdé” szót használják, ezt bizonyára azért teszik, mert nem tudnak jobbat helyette s a nagy kalitkát nem tartják alkalmasnak a fogalom jelölésére.

Codexeink közül több fentartotta nekünk a *repeső* szót „madár” értelemben; de ma már nem élünk vele. Vajjon nyelvünk ezernyivel idevágó analogiáján elindulva, nem lehetne-e jó szívvel a *röpdé* helyébe a *repeső*t vagy a *repkedő*t, *repdeső*t állítani? Azt hiszem, igen. Sőt a szárnyaló is helyt állhatna.

FRECSKAY JÁNOS.

Finom. Simonyi a Budapesti Szemle f. é. májusi füzetében (297. l.) többi közt ezt mondja: „Némely szót nem az irodalmi latinból, hanem más nyelvekből vettünk. csak-hogy a konyhalatinság közvetésével. Ilyen úton vált a mi *finom* szavunk az olasz *fino* vagy akár a közép-főlnémet *fin* melléknévből”.

Ez a nézet annyiban helyes, hogy az európai nyelvek egynémelyikébe csakugyan az olaszból került e szó; azonban a mellé állított *fölöstököm* nem találó analogia, mert a *finum* irodalmi, csak-hogy középlatin irodalmi szó, míg a *früstiicum* legalább kimutathatólag sohase volt szava az irodalmi nyelvnek. Ducangenál a következőt olvassuk: „*Finus*: excellenter bonus . . . Quod excellentem vel optimum gradum bonitatis obtinet, *finum* vel *finissimum* vulgariter appellatur”. A középlatinságnak e *finus*, *finum* melléknéve az olaszból való kölcsönvétel.

Az olasz *fino* Diez szerint (Etym. Wörthb.) a *finito*-nak rövidülése; így lett a lat. *mansuetus*-ból az olaszban *manso*. A jelentésre nézve (beendigt = vollkommen), mondja tovább Diez, vö. lat. *perfectus* (bevégezett), gör. τέλειος (u. a.). Hasonló jelenség a magyarban *tökéletes* (*megtökél*: a régi nyelvben a. m. elvégez).

SZARVAS GÁBOR.

A „megvédelmeztetett” Arany János. A tavali Philol. Közlönyben Arany János műveiből egész lajstromnyit idéztek hibás szót és mondat-szerkezetet. Az utóbbiakat az idei Ph. K. 358—362. lapjain védelmébe veszi ugyan Brassai, de néhány kivételt enged (362): „Az ilyeneket mint: *volnánk kénytelen, vállak kapóssá, törvényeket megszorítóknak* (tar-

tomj, valának kénytelen. nem védelmezem, de bizony méltányos lenne egy meggyengült szemű ember írásbeli oly vétiségenek tulajdonítani, a milyeket egy párisi vagy londoni nyomda házi javítója tétovázás nélkül kiigazítana."

Tout comprendre c'est tout pardonner! Hadd ne maradjon hézag Arany védelmében, hogy újra bebizonyuljon ama közmondás igaz volta: Arany tűzben tisztul, a polyva megég. Az idézett négy kifejezés közül a középső kettőt nem védem újra, csak bátor vagyok Brassait figyelmeztetni a tavali Nyelvőrben közölt ily című cikkeimre: „Szóegyeztetés az állapothatározásban”; ott úgy hiszem, eléggé megbizonyítottam ezen szerkezetnek kifogástalan voltát. Ú. o. a 450. lapon. (azonfölül Nyr. IX:227. találhatók olyan szerkezetek is, minő a „*valának kénytelen, valának kénytelen*”. De hadd idézzek az utóbbiak védelmére ezúttal még találóbb analógiákat: „*számítalan lönck*” multiplicati sunt super numerum KeszthC. 121; „*egy egész héten eltemetetlen lettenek volna*” ErdyC. 551b; „*azért semmit ne bánkódjék, hogy borai eladatlan maradának*” LevTár. I:60; „*bár gyászos én életem, kegyetlen az égk.* csendesen azt szenvedem és holtig epedek” Amade versei 91; „*virági sinylenek, korlátja rozszant, fái tisztátalan*” Shaks. XIV:182. (Szász K. ford.)

Ennyi példa egyelőre elég lesz arra nézve, hogy itt nem egyéni botlással van dolgunk. Megfejtése pedig az, hogy itt a *számítalan* stb. szók nem nominativuskép, hanem adverbiumkép vannak használva, mint pl. *szüntelen folynak, hirtelen jöttek* sat. Kecskeméten ezt is hallottam: „*a lába mestelen van.*” (Nem emlékezetből mondom, hanem akkor jegyeztem föl, mikor hallottam. Az illető leány egy szót sem tud más nyelven, mint magyarul.) Különben ugyanott ezt is mondják: „*nézzük meg, kész van-e már a vacsora*” (ilyent többször hallottam); vö. „*A mesternek is van egy kis bosszúsága, mert itt van karácsony s nincs kész a nadrágja*” Népk. gy. III:281. A *kész* itt is határozó, a m. készen; mint Dunán túl hallani: *készebb* akármit megteszek, e h. készebben, inkább; *jobb* szeretem, e h. *jobban*.

SIMONYI ZSIGMOND.

APRÓLÉKOK.

Egy zavaró hang. A magyar tudományosság jó híre-neve az utóbbi időben kifelé is mind nagyobb és nagyobb hódításokat tesz; már oly helyeken is meg kezdette lábát vetni, a hol eddig csak gúnymosollyal szoktak felelni tudományosságunk emlegetésére. A mennyire örvendetes ez a kedvező fordulat, annyira ovakodnunk kell tőle, hogy a

mit komoly igyekezet, kitartó szorgalom s fáradságos munka szerzett meg számunkra, azt meggondolatlan könnyelműséggel vagy vigyázatlansággal kockára ne tegyük.

A Phil. Közlöny ez évi áprilisi füzetében egy kritika-féle jelent meg, mely a sokszor emlegetett „Die slavischen elemente im magyarischen“ mű egyes cikkeit igyekszik bírálgatni. Ez a bírálatféle nagy fitymáló hangon szól arról a tudósról, a kiről mindenütt, a hol a tudományos munkálkodást igaz értéke szerint tudják becsülni, csak a legnagyobb elismeréssel, tisztelettel szólanak — gúnyosan „az éles látású unbefangenheit nagy mesterének“ nevezgeti őt; más helyen azt mondja: „nevetség és állítás [Miklosich-tól], hogy a szlávok ismertették volna meg a magyarral a *sárlort*. Ja, dies ist sorgfältiges abwägen und unbefangenheit!“ majd így ítél róla: „Egyik fő hibája, hogy a török eredetű magyar szókat a szláv dicsőség emelésére használta durch sorgfältiges abwägen und unbefangenheit. A másik lényegesebb hiba az volt, hogy a kölcsön vett elemek forrásának megítélésében nem alkalmazott helyes kriteriumot;“ szemére lobbantja, hogy nem bizonyította, s okát is megmondja, miért: „Miklosich szerint a *tolmács* szláv szó és mi a szlávoktól vettük. Ennyiből áll az egész bizonyítás. De melyik az a fő, melyből sarjadt, ezt Miklosich nem mondta meg; mert nem tudta megmondani;“ oktatgatja egy Thúry József azt a Miklosichot, kit meg se tudott érteni; s a mi legerősebb, ráfogja, hogy a szóbeli mű „már a szerző által is bevallott hibás elvekből kiinduló munka“, s ismét: „A szláv elemek kimutatásában elkövetett hibáit maga Miklosich is bevallja“ — szóval oly kicsinyelő elítéléssel szól e tudósról, hogy pirulnunk kell rajta, hogy e tiszteletlen szavak magyar nyelven jelentek meg nyomtatásban.

Azt természetesnek találjuk, hogy „a búzakarász büszkén emelkedik az égnek, míg üres“; ily szembeszökö tájékozatlanságtól, mint a minőről egypár hasonló bírálat már eléggé meggyőzött bennünket, éretlen ítéletnél nem is várunk egyebet; de hogy a Phil. Közlöny helyt adott e közleménynek, mely a magyar tudományosság gyarapodó jó hírnévére sötét árnyékot vet s elleneseinknek kész ürügyet szolgáltat támadásaik megújítására, azon valóban csodálkozunk; s midőn sajnálkozásunkat fejezzük ki rajta, hogy ama méltatlan támadás megjelent, kötelességünknek tartjuk egyszersmind kijelenteni, hogy e támadást rosszaljuk s minden, vele való közösséget határozottan elutasítunk magunktól.

Nyelvérzék és tudákoskodás. A B. Hirlap ugyanazon egy számában (máj. 7.) a Hírek rovatában olvassuk a kö-

vetkező tudósítást: „A Piskí-telep részére következő adományokat vettük“ s alább: „Tolnay Lajos a Hunyadmegye eloláhosodott székelyeinek visszamagyarosításán fáradozó piskii népiskolának ügyét magáévá tette“. A megelőző számokban is váltakozva hol „piskí-telep“, hol meg a „piskii-telep“ ügyének mibenlétéről kapott egy-egy rövidke értesítést az olvasó.

Látnivaló, hogy itt a nyelvérzék s a mesterkéeltség hajba-hajba kapnak egymással, s hol az egyik, hol meg a másik kerekedik fölül; legutóbb azonban úgy látszik, hogy a „piskí“ le kezdi szorítani a harcztérről a „piskii“. Nem úgy a nemzeti színháznál. Ott hajdanában a „Portici néma“ ült a trónuson, de mióta a „színészi tanoda“ virágzik, a hol nem csak azt tudják, hogy *Portici* olasz város, hanem azt is, hogy a magyarban városnevekből *-i* képzővel alkotnak melléknevet, a „Porticii“ számüzte az előbbit s maga foglalta el az üresen maradt trónust, s azóta egy-egy operai napon a színlapok fönne hirdetik a „Porticii néma“ dicső uralkodását.

Arra a kérdésre, hogy az *-i* végű helységnevek, ha melléknevekként használjuk őket, fölveszik-e az *-i* képzőt vagy nem, megfelel Arany János „Szondi két apródja“-ban. „Feljöve Márton, az orosz pap“.

Tudjuk, hogy ama helynek Oroszi a neve. Arany szerint tehát, de meg a népnyelvi használat szerint is, az *-i* végű helységnevek, ha melléknévként szerepelnek is, nem vesznek föl *-i* képzőt; nem mondjuk például: *rezii* bor, *simonyii* határ, ezek már *olaszii* földek, *kilitii* malom“ sat. noha vannak Rezi, Simonyi, Oloszi, Kiliti helységeink. Sőt a hiatus elkerülésére még a *-falva*, *-háza*, *-hida* végű helységneveket is rendszeresen imígyen használjuk: apáthfalvi (Apáthfalva), balásfalvi (Balásfalva), illyefalvi (Illyefalva); nyiregyházi (Nyiregyháza), laczházi (Laczháza); bánhidi (Bánhida), várhidi (Várhida) sat.

E szerint: „A piskí csata. A portici néma“.

Különösségek. Nem is hittük, hogy már halászaink is kezdenek megművelt magyarosodni; legalább az országos kiállítás mezőgazdasági tudósításából azt kell következtetnünk, hogy az „ujhodás“ malasztja már a balatonvidéki, dunai, tiszai sat. halász népet is megszállotta. Az értesítés ugyanis azt adja tudtunkra, hogy „az élő hal kiállítás több napig fogja a látogatók figyelmét lekötni. A csinosan csoportosított *tartályokban* élénken uszkál a galocza . . . e halak egyévesek, s fejlettségük *betgazolja*, hogy tenyésztésük *előnyösebb* a pisztrángénál . . . a költségekben a víz hőmérséke rövid idő alatt kiköltötte a *halébrényeket*,

melyek duzzadt szikhólyagjukkal pihennek a *tartály* fe-
nekén“.

A mi különben örvendetes a dologban az, hogy a komolyabb irodalmi termékek is mind jobban kezdenek terjedni még a nép alsó rétegeiben is; példa rá a megúj-
hódott nyelv föntidézett két csemetéje, az *ébrény* és *tartály*,
melyeket magyar halászaink valószínűen a német-magyar
szótárakból tanultak meg, a hol meg van mondva, hogy
ébrény: embryo és *tartály*: behátniss.

Nem tudjuk, Herman Ottó fölvetette-e ezeket is a halá-
szati műszavak sorába; ha Szegeden nem is, de Kőrös-
Tarcsán bizonyára már nagyon elterjedtnek kell lennie az
ébrényféle fölsőbb ihletség szülte szavaknak.

VÁLASZOK

a Nyelvőr XIV. 185. lapján tett kérdésekre.

csula. Ez az alak a Jókai-ból idézett hely jelentésében a beküldött adatok szerint nem használatos; ellenben a *czulá*-t következő helyeken ismerik: a) „*Csula* ugyan nem, de *czula* járatos Kis-Küküllő megyében; értelme gyalázó, s lányoknak, különösen serdülő lányoknak hallottam, hogy mondják“ (Kispál Mihály.) — b) „Hallottam Kún-Félegyházán csitításul egy ittasságában henczegőhöz e mon-
dásban: *czo ki czula!* Nagyon használatos különben ez ikerszóban: *czele-czula*: szana-széjjel, rendetlenül heverő hol-
mik, czók-mók; pl. Szédd össze a czele-czuládat, oszt mennyi! Ez is éhoszta minden czele-czuláját“ (Szerelemhegyi.) — c) „A *csula* szót gyermekkoromban nagyon sokszor hallot-
tam otthon (Csallóközben, Duna-Szerdahelyen) saját boldo-
gult anyámtól is, meg másoktól is. Különösen 3—7 éves leánykákra szokták az anyák alkalmazni, ha azok valami
illetlen dolgot tesznek; pl.: Nem szégyenled magad te vén
czulla (de nem *csula*)!“ (Molnár József.)

A *czula* megvan Csokonainál is, a mint ezt Baráth Ferencz és Babics Kálmán tudatják velünk. Baráth ezt írja: „Sokszor hallottam, nőre (leányra) mondják meg-
rovó értelemben. Csokonai Dorotttyájában is előfordul, az öreg Gergő beszédében (IV. könyv) kétszer: Ténsűr, egy
tzulától én ezt fel nem veszem. Didergett a czula, majd
hogy meg nem fagyott“. — Babics az első hely idézése
után így magyarázza a szót: „*Csula, czurha, czurhó, csódlí* —
lotyó-féle, kevés becsületű, könnyelmű fiatal vászoncseléd,
ha félig tréfásan titulázzák. Az egész Dunántúlon így van“.

A *csula* (*csuli*, *csajla*) szót más jelentéssel négy helyről küldték be hozzánk: a) „*Csula*: Bia tájékán tehénről mondják, mikor riska tehén, apró szarvú, vézna, sovány“ (Kartal Károly.) — b) „*Csuli*: Kún-Félegyházán anynyi mint kajla, hosszú fülű, esetlen testalkotású“ (Szerelemhegyi.) — c) „A *csula*, *csuli* szókat csúfneveknek ismerem; gyermek koromban így csúfoltuk egymást“ (Deéz Sándor. M.-Vásárhely vidéke.) — d) „*Csajla*: Nagy-Körösön ökrökre mondják, ha lehajlik a szarvuk“ (Tömösközi Sándor.)

petek. a) „Sarkadon, Bihar megyében, használják a *petek*-et. Ha pl. egy duhaj legény korcsmába megyen s az ott mulatókat kiveri, midőn hősködését elbeszéli, azt mondja: Csaptam egy peteket. Ha többen valami fölött összekapnak s e miatt verekedés támad köztük, azt mondják rá: Nagy petek lett abból osztán“ (Márki Albert.) — b) „A *petek* közönséges szó Nagy-Körösön; használják ilyféle mondasokban: Nagy petek volt náluk. Állott a petek egész nap. Bezzeg tettek ám nagy peteket! Különösen a házi czivakodás perpatvar kifejezésére használják“ (Tömösközi Sándor.) — c) „*Petek* = veszekedés, láрма: Nagy petek vót ott, csak láttatok vóna!“ (Fábián Károly. Dorozsma.) — d) „*Petek* = dulakodás nagy lármával“ (Névtelen. Kecskemét.) — e) „Mikor a betyárt üldözik s ő tüskön-bokron keresztül megmenekülve végre föllélekzik, azt mondja: No, soha életembe ilyen petekém nem vót“ (Kartal Károly. Bia, Baja vidéke.) — f) „*Petek* igen közönséges és széltiben-hosszában használt szó Kún-Félegyházán: sok hűhő semmiért, láрма, csődülés jelentésekkel, melyekben azonban mindig benne látszik lenni a „kudarcz“ fogalma is; pl. Nem készítettem oda néki estére azt a baszom pipát, oszt olyan petekét csinát érte, hogy még a gyereksé áta még nevetés nekű. Nem akart a czédulájé fizetnyi (a helypénzszedőnek), de micsoda petek lett abból vót ott hat baktér is écczérre. A következő két mondást vándorkomédiások mutatványainak látása közben tették: Nézd a pojáczá, hogy méttészi a petekét! Úttészi a petekét, mintha avva ja rúdda gyütt vóna a világra“ (Szerelemhegyi.) — g) „Gyermek koromban sokszor hallottam Kún-Sz.-Miklóson, de nem „kudarcz“, hanem „czivakodás, veszekedés“ jelentésben: No, csinált aztán peteket! A volt a petek! még a harmadik faluba is elment a hire. No, te megttetted a peteket! A szó jelentése rokon a *patáliá*-éval: Akkora patáliát csinált azér az egy tyúkér!“ (Baráth Ferencz.)

petten. a) „Szülőföldemen Csékuton (Veszprém m.) az alacsony, de erős, vaskos termetű embert mondják *pöttön*-nek: Ném is hinné a zembér, ebbe ja pöttön emberbe

mennyi erő van!“ (Tolnai József.) — b) „Sopron megyében igen ismeretes szó a *pöttön*; jelent alacsony termetű, kicsiny embert; némiképen megvető gúny van hozzákötve: Mit akar ez a pöttön ember, mingyárt a zsebembe rakom! (Horváth Antal.) — c) „*Pöttön, pöttönke* megvan Győr megyében: Ojan pöttönke kis leányom született, hogy alig lácczik ki a bőcsőből. Ekkis pöttön kis pörsenis támott a kezén, osztán úgy emirgesédett, hogy doktor köllött neki“ (Kárpáti Endre.) — d) „A *petten* szót Sz.-Fehérvárott hallottam ily alakban: *pöttön*; értelme 'kicsi, vastag'; pl. *pöttön ember, pöttön ujj*“ (Balassa József.)

ragyabunkó. a) „A *ragyabunkó* csúfolódó szó ismeretes Gömör megyében; a gyermekek és suhanczok szokták ezzel csúfolni ragyás társukat“ (Nagy Pál.) — b) „*Ragyabunkó*-t használják Máramarosban Viskén, és értenek rajta himlőhelyes, ragyás fiatal, élénk embert“ (Viski K. Bálint.)

eresztős. I. a) „*Eresztős*-nek mondják Hajdu-Szoboszlón azt a buzát, mely a nyomtatáskor jól ereszt, vagyis sok magot ad“ (Bihari Kálmán.) — b) „*Eresztős* gabona — jól fizető, sokat kiadó“ (Viski K. Bálint. Visk.) — c) „Ha például egy kereszt buzából 2 vékát várunk, de az harmadfelet vagy hármát is ad; akkor *eresztős*-nek mondjuk az *életet* (gabonát); ellenkező esetben pedig azt mondjuk *vékonyan ereszt*“ (Márki Albert. Sarkad, Bihar m.) — d) „*Eresztős*-t használják Szatmár és Győr megyében (itt ritkábban), de csupán a szalonnára alkalmazva: Eresztős a szalonna = bőven sül belőle zsír. Nem eresztős a szalonna = kevés zsírt ad, sok a tepertője (Győrött: sok a *csörgéje*)“ (Kárpáti Endre.) — II. „*eresztős* liszt = nedves liszt; *eresztős* tészta = nedves lisztből gyurt tészta, a mely nem sül meg jól, nedves, nehezekes marad“ (Kartal Károly. Baja.)

mármáros. „*Mármáros* helyet *mármáros* elnevezést hallottam, de az nem tájszólásszokás, hanem csak egyes egyénektől használt kifejezés, kik a szót ügyetlenségből elcsavarják, egy betű hozzáadásával vagy elvételével“ (Dézsisándor.)

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Nincs ott egy sivalló lélek se (Csivalló lélek, Gömör Nyr. IX. 230.); nincs ott a kozokán se: egy lélek sincs ott.

Kihúzza a nyargalót: megverődik, kikapja a magát. (Nyargaló, jargaló, jargalás régenten: stipendium, zsold. Nagykőrösi

registrom 1634-ből: „Az szúbasáknak adtunk itt léteken nyargalló pénzt 2 tallért“. L. RMKT. II. 456.)

Dúvertibe vagyunk: össze-vissza, felfordult állapotban.

Fé kedvvé van. (Tinódynál: az ki szerzé, vagyon oly mint fél kedvében, Szeg. vesz. 322. Mostan is penig az nép fél kedvvel vagyon az itt való maradásra, hogy kevesen vannak és hogy fizetetlen Levelestár I. 279.)

Nagy döbbefakadva: nagy bosszúsággal. Pl. Itt vót a zsidó, hogy fizessék ké neki, alig birtam kianni rajta. De hát émönt má? Émönt osztán nagy döbbefakadva, de aszonta, hónap mögin égyün. (A kifejezés értelme világos Tinódy e sorából: Az tereknek vagynak dobjak fakadva, Egerv. 1274. Dobjak fakadva: re infecta Veresm. Intő Lev. 218. L. RMKT. III. 440.)

Köllös közepé. (Nyr. II. 87.)

Szegődi nem tőti: olyan cseléd, a ki mindig változtatja a gazdát.

Émőheccz oda, a hun a part szakad.

Farkas kaszára jut: pl. valamely vagyon, a melyet eltékozolnak, vagy valami tárgy, a melyet elrontanak. („Farkas kaszára veti“ Pázmán Préd. A „farkas kasza“: a farkas fogó vas.)

Az eszöd kosara, v. veleje: bosszankodó kétségbe vonása valamely állításnak. Pl. Hán hét még husvét? Kilencz. Az ám, az eszöd kosara, legtöbb ha hat hét.

Attyafia, térdig. (Ha valamely legény vele rokonságban álló lányhoz v. menyecskéhez jár, s mentségeül azt hozzák fel, hogy hisz atyjafia. Erre szokták azt mondani, hogy attyafia ám — térdig.)

Sort fog. (A malomban az őrlősök jelentkezésök sorrendjében örlethetnek; azért a gondos gazda jókorán elmegy „sort fogni“: jelentkezni, hogy mentől előbb ő legyen a „soros.“)

Vas körmöt hány: a ki sikos sárban jár, lába újjait begörbíti, hogy el ne csúszszék. (Átv. ért. aggatolódnak, kötőzködnak.)

Maga szopta az annyat: eredetileg állatról, pl. malaczról mondják s akkor: szép; ugyanis a mely malacz maga (t. i. egy maga) szopja az anyját, az rendkívül szépen fejlődik. (Legtöbbször azonban gúnyosan használják feltűnő rút férfiról v. nőről.)

A mire ért! (Igy szokták kínálni azt, a ki evés idején érkezik valahova. A megkínált ekkép szabadkozik: Csak tessék isten áldásává.)

A mióta kétágú gatyát visel. Pl. még ilyet nem láttam, a mióta stb. (Aranynál: „A légynek se vétett, mióta kétágú“. Ezt Simonyi Nyr. II. 199. úgy magyarázza, hogy „a mióta felesége van“. Sem a kifejezés természete, sem az illető hely értelme — Jókáról van szó — nem engedi meg e magyarázatot. „Mióta kétágú“: mióta két lába van, mióta a világon van.)

Még a pap sé szart. (Annak mondják, a ki nagyon korán reggel eszik.)

Mindön órás: a terhes asszony állapotának vége felé.

Szédi baba: (Kis gyerekekhez, midőn körben forgatják.)
(Nyr. III. 231.)

(Kis-Kún-Halas.)

KORDA IMRE.

Babonák.

1. Hogy sok tik mégkottollon, pemet-vizet kő a zivó-vállukba öntenyi (azt a vizet t. i., a melybe a pemetet kenyérsütés alkalmával megáztatják).

2. Hogy a tikok korán mégkotollanak, géréncsér-szómát kő alájuk ténnyi a féczékbe. (A fazekasok edénnyel terhelt szekerekkel eljárnak falukra árulni; s gabonáért adnak edényt. Az edényt sok szalma közé elcsomagolják s az ilyen sok falu határában meghordozott szalmát kell a tyukok alá tenni.)

3. Ha fő-szének (éjszak felé) ütetik a tikot, akkor mind kokasok kének; ha pedig ászének, akkor mind gérczék lesznek.

4. Ha a házos emberek fő-szének feküsznek a zágyba, akkor figyerékük lesz; ha pejig ászének, akkor leán-gyerék születik.

5. Ha télén a hó többször esik nappá, mind éjjé, akkor abb' a zesztendőbe több gyermek születik; ha pejig éjjé többször esik, akkor leán lesz több.

(Nagy-Lengyel, Göcsej.)

GAÁL FERENCZ.

Népetimológiák.

— Tudod, komé, hogy miér mongyák a dohányt dohánynak?

— Nem én, mom meg, ha tudod.

— Hát tudod, mikor a magyarok jöttek Sczithiából, osztán a Kárpátok köszt kóborásztak, egyik vezérök Doh lelt egy dudvát, osztán aszt megrágtá. De elkezdett tölle okádni; a többiek meglátták, osztán elkeszték mondani: „ni ni Doh hány!” Ébből lett a dohány neve.

(Patóháza. Szatmár m.)

BARTÓK JENŐ.

Gyors mondókák.

Turon tul, egy tón tul egy tiszta tarka kurta farku kan tur, annak a háta közepin van egy tiszta tarka kurta farku kan kakuk, csak aszt kiábájja: jobb nyak tyuknyak ludnyaknál.

Sajt! ha én téged meg tudnák karimásittalaníthatni, úgy megkarimásittalanítnálak, hogy úgy még sose vótál megkarimásittalanítva.

Pipa kupak, pap kalap.

(Déva-Ványa. Jász-Nagy-Kun-Szolnok m.)

CSATÁRY LAJOS.

Találós mesék.

Micsoda jóság van a szekírbe? — Meg lehet vele fordulni.

Mi nélkül nem lehet szántani? — Fordulás nélkül.

Miért áll meg a szántóvető ember a föld végén? — Me nem fél, hogy felbillen.

A szent léleknek mikor vót farka? — Mikor galamb képben szállott a födre.

Micsoda királynak nincsen országa? — Kártyakirálynak.

Mi legjobb a balhába? — Hogy nincs megpatkolva.

Éjjel nappal fürdik, mégis fekete? — Malomkerék.

Mikor hallotta az egész világ a számár ordítását? — A vízözönkor Noé bárkájában.

Milyen szőre van legtöbb a disznónak? — Tőves.

Milyen fa van legtöbb az erdőn? — Görbe.

Melyik a legerősebb állat? — A csiga.

Ki nem jár az orra után? — A rák.

Mit csinál a nyul, mikor a hegy tetején áll? — Völgybe megy.

Milyen disznó van legtöbb? — Görbe farku.

Miér tapogat a vak? — Mer az ujjain nincs szeme.

(Patóháza. Szatmár m.)

BARTÓK JENŐ.

Gyermekek játékok.

Dólé (paja, cigére).

A dólét tavasszal játszák; evvel a játékkal kezdődik meg a szabadban a játszás. A dólé egy 10 cmt. hosszúságú, henger alakú, mindkét végén kúpalakba megfaragott fa. Az 50 cmt. hosszúságú kissé lapos ütéssel legelőször is egy 1 méter átmérőjű kört írnak le, várat húznak a földre.

Rendesen kéttésbe játszanak, ritkán hármásba. Előre megegyeznek, hogy mennyibe játszanak: „Jácczunk ötszázba, ezérbe, kétezérbe!”

Hogy ki kezdje meg a játékot, azon könnyen megegyeznek; rendszeren a jobb játékos veszi fel az ütőt s megy be a várba ütni; a másik játékos pedig a váron kívül áll s igyekszik az elfutott dólét megkapni, vagy a hova az leesett, onnét a várba be-

hajtani. Ha ez nem sikerült, következik a briccz, bicc (bicczentés). A hova a dólé leesett, onnan történik a briccz. Ugyanis a bentlevő az ütővel a dólé végére üt, hogy az fölugorjon s ugrásközben minél messzebbre elűthesse. Akár érte az ütő a dólét ugrásközben, akár nem, a dólét arról a helyről, a hova leesett, hajíthatja be a kint levő. Ha ismét nem sikerült a behajítás, akkor a bentlevő tőt (Tőtők' mondja nagy hangon). Ekkor a dólét háromszor egymásután bicczeni s üti minél távolabbra.

Nagyon vigyáznak arra, hogy a dólét ugrás közben érje az ütő, ne a földről üsse el (kotorja); mert az kotra vót, s a kint levő behajíthatja a dólét.

A briccnél, ha a dólé ugrásközben a várba esett, a ki hamarabb mondja, hogy csűrvár, az megy be ütni. A tötésnél okvetlen kell egyszer érinteni az ütőnek a dólét ugrása közben, különben megint behajíthatja a dólét a kintlevő. Rendesen minden bricczet mindketten számítják nagy hangon: Ecczé nem vót, kécczé sé vót, háromszó sé vót', már a hogy elbirta a dólét ütni, a vagy nem.

A hova a dólé a harmadszori briccz után leesett, onnan számlálják, hogy hány lépés van a várig: minden lépést tizbe számitnak az összeget pedig oda írják a vár mellé a porba, s a játékot a bentlevő tovább folytatja a fent leirt módon addig, míg a kitett összeget valamelyik le nem játsza. Ha a kintlevőnek sikerült a behajítás, 'lé van' kiáltással siet be a várba ütni.

A behajításnál, ha a dólé a vár szélére esett, akkor fékéz, vagy is a bentlevő mind a dólét, mind az ütőt egy kézbe fogva a dólét magának fódja és elüti. Utána az egyszeres bicc következik s az után a háromszoros briccz. A ki lejátszotta az összeget, az még egyszer elüti a dólét s az ellenfélnek sántikáva kell onnan bevinni a várba; valahányszor a felemelt lábát a földre teszi, annyiszor üt a nyertes a korbáccsa font kendővel a hátára.

A kezdő játékosok a dólét rugásba is játszák, rendesen három rugásba. A kiütött dólét a kintlevő a lábfejére teszi s rugja be a vár felé; számítják egyúttal, hogy 'egy a rugás, kettő a rugás, három a rugás' s ezután hajítja be kézzel a dólét. Néha kiütéssel is játszák, a midőn a befelé hajított dólét hajítás közben kiütheti vissza, a mi az ügyes fiúknál tiz-tizenöttször előfordul.

(Dorosma.)

FÁBIÁN KÁROLY.

Tájszók.

I.

Szatmármegyeiek.

Dugacs: valami csekély kis alkalmazzák; erigy te! segglyuk betömésére használni szokott eszköz; kicsinylésre is dugacs!

- D u h a d:** bedugul, nyílása elzáródik.
- D u r u z s o l:** dalol magában, hal-kan, a nélkül, hogy a dalnak a szavát mondaná.
- É h e z e t e s:** aki folyton éhes, soha sem bir eleget enni.
- E l h e r g e l:** elpusztít; vagyonát elhergelte, elpusztította, elette-itta.
- E s z e g e t:** csendesen, lassan eszik; gyermekről, lábadozó betegről szokták leginkább mondani.
- E l ő r ü n n e n:** előlről; érü-
n n e n: erről.
- E g y ü t t:** valamit bizonyító, fe-nyegtetve erősítő szó: vigyázz! mert együtt kikapsz, bizony kikapsz. Szabolcs megyében az együtt helyett „i g y ó k”-ot mondanak: fuss, szilajon, mert igyók elverlek; Gömör-, Tor-na-, Hont megyékben már csak „j ó t”- vagy „j ó d”-ot hallottam, de ugyan csak az elmondott értelemben. A nagy-bányai régi jegyzőkönyvekben „e g y ü l d” alakban jön elő.
- E d e s - k e d v ü:** csak borra szokták alkalmazni; könnyű-italu, kellemes savanykás ízű bor.
- E m b e r b o r:** kemény, erős óbor, melyhez ember kell, hogy megbírja.
- E r ő s k ö d i k:** valamit erősen állít, bizonyít; mellőle nem tágít.
- E c s e l ő:** apró-, vékony- s sűrű-fogú gereben, melyen a fino-mabb szálú len- vagy kender-szószt szokták még tisztább-szálúvá tenni.
- E s z e l ő k ö s:** bolondos, tréfás.
- E d d e g é l:** lassan, kényelmesen, hosszasan eszik.
- F á s k o d i k:** alkudozásoknál szokták használni, mikor az elárusító fél az értékéből va-laminek nem enged, megkötí magát.
- F o n c z a:** bányázmécs, mely-nek világa mellett a bányász lent a bányában dolgozik.
- F e j t ő:** vastag, sodrott gyapot-fonal; van fehér, kék, vörös stb. fejtő.
- F i k a r c z:** valami megnevezhe-tetlen csekélység fogalma; nem engedett egy fikarcot sem: legkevesebbet sem engedett.
- F e d e l e n c z:** orgonafa vagy virága, syringa vulgaris.
- F e l ő r ü n n e n:** onnan felülről.
- F i r d e l:** lefarag, apránként le-metszeget apró darabkákat; csak kenyérre szokták alkal-mazni; „melyikötök firdelte így le ezt a kenyeret?”
- F i c z i m á n t o s:** cziczomás, mind a mellett is csinosan öl-tőzködő, kényes természetű, másokétól eltérő szokású, haj-lamú.
- F a r k a l ó d i k:** folyton utána jár, nyomában van, például: gyermek az anyjának.
- F i t i t:** mutat valamit, ami nála van; fitisd azt a kártyát! lás-suk mid van?
- F e l h e r r g e l:** felingerel, iszti-kél, valaki ellen bujtogat, fel-hecczel.
- F e l k é p e l:** pofon ver, pofon üt.
- F i r t a t:** vallat, valamit meg-tudni akarván, erősen kérdez-get; „hagyd annyiba, ne firtasd tovább!”
- F a r t a t:** félre nyom, barmot hátuljánál fogva félre szorít; „fartasd idebb azt a tehenet!.. farta barna!”
- F u t r i n k a:** ide-oda futkosó, ügyes, serény kis — különösen leány — gyermek.

- Félsalavári: gyengeeszű, ügyetlen.
 Feltápszakodik: lassan, restül feláll; vagy betegség, verés után ágyból, földről felkél.
 Frecskel: vizet vagy más hig anyagot szétfecskendez.
 Félkótya: , eszelős, gyenge-
 Féлкеgyel-, felfogású, gyáva, mü: ügyetlen.
 Fityinkó: e szóval a férfiaknak természetből örökölt tehetlenségét szokták kifejezni.
 Göngyő: hengeralakra összecsomózott tárgy; pl. kender, len, szősz, gyapju; innen: göngyöl, göngyölít: csomóba csavar.
 Öröncsős: érdes, durva felületű tárgy, anyag.
 Gezemicze: apró, vékony ág-bog, kóró, mellyel tüzet éleszt, rakni szoktak.
- Gürüzdöl: bizonyos, köhögéssel, nehéz huruttal együtt járó torokfájáskor szokott az abban sinlődő torka gürüzdölni, fájdalommal, nehezen nyelni, vagy a nyálkát torkán felköhögni.
 Ángá: ügyetlen, észtelen; ezzel rokon jelentésű a
 Gadonga szó, valamivel szeli-debb, tréfásabb a
 Golyhó.
 Guzsol: ruhát, kelmét kiméletlenül összeviassa csavar.
 Ajdol: éktelenül dalol, mint rendesen a részeg ember szokott.
 Gacsibás: görbe, bogos karó, fa, pálcza, a minek egyenesnek kellene lenni.
 Öcsös: bogos, csomós fa, bot.
 Gamó: az igen nagy lábról szokták mondani.

(Nagybánya. Szatmár m.)

KATONA LAJOS.

2.

Kiskunságiai k.

- Abézol: elpocsékol, elveszteget.
 ácsánkodik vmire: számot tart vmire, követel vmit.
 aggság: aggodalom, baj. (Nyr. VII. 231.)
 ágyás: 1) virágágy, veteményágy; 2) szérűn leterített gabona.
 alfa: a járom alsó vízszintes fája.
 álla dzó: 1) szíj vagy szalag, mellyel a kalapot az állhoz erősítik; 2) kis gyerekek álla alá kötött ruha.
 árguvállódik: kunyorál, hosszasan és ismételve zaklat vkit vmi kéréssel. (Nyr. VII. 39.)
 árgyelus: 1) káromkodásban: „az árgyelussát!” 2) Débéák nevű közeli homokpusztán így neveznek egy körülárkolt területet, mely állítólag valaha kert volt; 3) így hitták régen a Kiskunkerület székházát Félégyházán. „Félégyházán van egy ház, Árgyelus a neve. A mit abba főznek, Keserű a leve“. (Régi népdal. Vő. e palócz dallal: Amott van egy kis ház Árdélyus az neve. Nyr. XI. 384.)
 ár kány: félig lőszörből, félig kenderből font kötél, végén hurokkal, mellyel a szilaj lovat a ménesből kifogják. Ritkán használt s félig elfeledett szó, mivel az általa jelentett tárgy már nincs használatban.

- Arany helyette a pányvát használja: „Pányvával ezekből ha mikor kell fognak, Hajítva kötését repülő huroknak“ [Buda hal.] „Van erős pányvája lószőr kötelekből“ [u. o.] A pányva és az árkány közt az a különbség, hogy a pányvára legelni kötik ki az állatot valamely fához vagy czővekhez, míg az árkányt a szabadon legelő ló megfogására használták.
- ásitozik vmire: óhajt, kíván vmit, főleg a mi nem dukál neki.
- átatotába: összevissza rendetlenül. (Nyr. X. 189. Baranyában: felületesen, átalán véve (?) Nyr. III. 565.)
- babajkó v. bajkó: eszelős.
- bagjas: borzas fejű. (Nyr. IV. 560, III. 34. Pázmánnál: Baglyason ne hagyja fejem.)
- bajuszmók: nagybajuszu ember.
- bakádzik: vmi lökés következtében bukdácsol; pl. Úgy megrúglak, hogy hatot is bakádzó.
- bakhát: hosszú homokdomb.
- ballangó: gömbalakú tüsök-bokor, „ördögszekér.“
- bamba: gyöngye elméjű.
- bandsal: kancsal. (Nyr. III. 34.)
- bandsúr: dolmányforma posztó felöltő.
- bánomkert: olyan kert, melyet a víz gyakran megszokott nyomni. Bánomárok: melyet ilyen kerten át ásnak.
- barom: gyűjtőnévül pl. két barom, három ménös járja a főggyit: gulya, csorda.
- bazsal: néz (tréfás ért.); pl. má kibazsátad melyik a legszöbblán! (Nagykunságon bazsalyog: mosolyog Nyr. II. 135.)

(Kis-Kún-Halas.)

KORDA IMRE.

Mesterszók.

Bányászmozók.

Éjfél után két órakor kolompoznak első, háromkor másodikat, négykor kolompoznak rendelésre. Már ekkor összevannak gyűlve a munkások a karámban; itt előbb imádkoznak, azután kezdődik a rendelés; a hukmány (felügyelő) felolvassa, hogy ki-ki hol fog dolgozni azon a napon; a szakmányosokat a hónap elején rendelik el és akkor adnak nekik szakmánt (megszabják a munkabért); ezután mindenki meggyűjtja fonczáját s beménvén a bányába, munkához fog.

A foncza (bányamécs) különféle alakú; többnyire egyik végén keskeny, másik végén sokkal szélesebb; keskeny részéből kiáll a foncza óra, a hol a kanót meggyűjthető; része a fonczának a nyelv, mely előre és hátra tolható. Ha a foncza pislákol (pislog), a spádéval távolítják el a kanótról a hamvas részeket. (A mikor még faggyut használtak világító szerül, az eszközt, a melyben azt elégették, világ-nak hívták).

A ki tizenkét óráig dolgozik, egy-, a ki d. u. négyig, az másfél siten volt. A mint kijön a munkás a bányából, megy nő tálatatni (feljegyezteti a sitjét). Hetenként szombaton van a kőcs-sí-g-a-dás; ilyenkor osztanak olajat, port, dinomentet, spárgát, kápszlit, egy hétre való. Mindennap egy sitre-vagy másfélre való olajat tölt a bányász a csu-bujó-bá, s azt magával viszi a táskájá-ban. A (puska)port poros-zacskó-ban tartja.

A hukmány mindennap fárol (bejárja a bányát), az aknába fárt-okon (létrákon) kell lemenni, a melyek hepcz-czel (görbe szeg) vannak lefoglalva. A sitmáiszter (bányatiszt, hívják még permesternek, bányamesternek, bányanagynak is) a hónap végén megy bémírísre, ekkor a szakmányosoktól számba-veszi az egész hónap alatt végzett munkát. A ficzkó (inas) viszi elől a bányamécset és a mérőlánczot. A koncs-pásztor idő-közönként megnézi, vajjon nem hág-e a satt-ban (aknában) a víz, hogy a szerint kezelhesse a koncs-ot (régi szerkezetű víz-huzó gép). A kisebb verkes (magán, nem kincstári) bányáknál a gazda vezeti a munkálatokat, a direktor vagy princzipális a hivatalos iratokat vezeti és a munkásokat fizeti.

A 13—17 éves fiúkat különféle munkák végzésére használják: a zóborlók tekenyővel hordják kisebb távolságokra a kőveket, a mit a vájárok*) lefejtettek; a gyengverők olyan apróra törik a vontosokat (nagyobb kőveket), hogy az a stomp (ércz-zuzó) alá kerülhessen; a cserpálók a helyenként összegyűlt vizet cserpák-kal merítgetik. Ezek minnyájan sites-ek.

A hontfutók 17—22 éves ifjak, a kik a kőveket hont-ban hordják nagyobb távolságokra, többnyire futva. A hontnak négy kis kereke van, a melyeket valc-zoknak neveznek; a tengelyek közel állanak egymáshoz, ezen van a láda; a hontot maga előtt tolja a dón-on, lerakott száldezkákon; ha találkozna, akkor az, a ki a terhelt hontot taszítja, kiált előre: tedd ki!

A hontfutókra a számló ügyel fel, ez jegyzi fel, hogy ki hány utat tett meg.

A faművesek az ácsmunkát végzik.

A vájár*)-nak, a ki a szikla repesztéssel foglalkozik, szer-számai: fúró (véső), ezt a fájszli-val üti, a mely 3—5 kg. ne-héz kétféjű kalapács; prusztoló, rövid fúró, a mivel a lyukat megkezdi; garacz, a mivel a fúróport kiszedi; czinkus, hegyes vaseszköz, a mit feszítésekre használnak; csákány; léstrang, hosszú vasrúd; puczka, a mivel a már lefejtett nagyobb kőveket aprózzák.

A gazdagabb fémtartalmú kőveket ércz-nek nevezik; az érczet ki szókták rámolni, azaz rámlóval (kiseb-b kalapács) letörik a haszontalan kővekről; e haszontalan, tartalmatlan követ

*) Ezt a kifejezést a nép nem használja, ő csak azt mondja, hogy ő a strocczon dolgozik.

pusztá-nak hívják; pusztát és földet vegyesen píreg-nek neveznek; a silányabb fémtartalmú kőnek gyeng a neve; sarám-nak nevezik a fémtartalmú követ, ha azt a föld színén, vagy kisebb mélységben a föld közül szedik. Ha csak dió nagyságú a kő, vagy annál kisebb, grib-nek nevezik. A szép alakokban jegőcződött ásványoknak stufa, bánya virág a neve.

(Nagybánya vidéke.)

MALENSZKY KÁROLY.

Mesterműszók.

Szűcs mesterség.

(Az eredeti följegyzés szerint közölve).

Bőrök: berbéts-, juh-, bárány-, farkas-, róka-, nyest-, görény-, vidra-, nyulbőr;
irha; vékonyon készített bőrök.

Az érleléshez kell:

egy nagy kád,
só, timsó, korpa, hideg víz; ezekből lesz a tsáva.

A kikészítéshez eszközök:

egy kasza pad, abba egy nagy szélyes horgás éles vas;
egy tzorholo vagy igazitto vas, dient zum ausdehnen des felles.

egy színlő (lapos nagy) kés, fa nyéllel, igen éles.

A szabáshoz kell:

egy kés, egy ollo.

A meg varráshoz kell:

gyűszű; tű; fejr, kék, veres tzérna; atzél; kalapáts.

A bőrökből készülnek:

ujjos bunda;

kis bunda;

ujjos kosok, fekete szőrű, kívül a szőrivel;

hoszszu süveg (kutsma);
német süveg, a tetejét hideg üdőben ki duvaszszák (ki nyomják) s úgy a fejre egészen le húzzák;

bársony tetejű süveg;
fekete és fejr kerek sapka.

A süveg, kutsma és sapka kikészítéshez kívántatnak fa butukok (tőkék).

A bundán a varrásokat nevezik:

irházás, külső béllés, igen apron varva:

vorczal varrás, szeges forma, (würsteln, paspal);

lapos s gombojag szegés;
simpla és duppla lántozás, különbile tzérna és sellyemmel;

farkas fog varrás (a nyak hozzá varrásánál és egyebütt is a részek öszve tételénél);

agyon varrás (azaz két bőrt szembevarrani gombolyagon);

fenyő ág varrás (tzifrázás).

A czéhben vannak hivatalok:

fő czéh mester, kis czéh mester;

atya mester, különösen tar-
 tozik szorgalmatoskodni, ha
 valaki czéhbeli meg hal;
 fő láto mester, kis láto
 mester, ezek mindenre tar-
 toznak különösen vigyázni;
 fő decán, kis decán, a kik
 gyűlés és más öszvejövetel
 alkalmával az egész czéhnek
 szolgálni (udvarolni) tartoznak.
 A czéhnek öszve jövelete nevez-
 tetik czéh gyűlésnek vagy
 lakásnak, s mindég a fő
 czéh mester házában történik.

(Kézdi-Vásárhely.)

FRECSKAY JÁNOS.

Népdalok.

1.

Nyóczórakkor megütik a rézdobot,
 Édöss babám tölled elmasérozok.
 Méssze vagyon Dalmácziya határa.
 Aggy égy csókot utójjára arczámra!

Rozsmarintszál léhajtotta a fejit,
 Édöss anyám ésszetette a kezit.
 Hull a könyve két szemiből lefelé
 Úgy jött velem az ezredős úr elé.

Bérukkoltam, azt jelöntöm aláson,
 Itt vagyok, hogy minden lejány meglásson.
 Hadd lássa még kutya némöt káplárja,
 Hogy ményén a székéj legén csatába!

(Bardócz. Udvarhely m.)

VERES FERENCZ.

2.

Esik eső a mezőre, csak úgy dül,
 Bárcsak könnyű hullna babám szemiből;
 Eső után szépen vidúl a mező,
 Könnyezve zeng a lángszívű szerető.

Viszi a szél a féllegét lefelé,
 Borult után ragyogó nap jön elé;
 Bárcsak vinné búmat is el magával,
 Csak engémet hagyna itt a babámmal.

Virágos kert volt nekem a kalapom,
 Té voltál a kertésze szép galambom!
 Té tűztél föl rózsabokrétát rája
 Minden áldott nap hajnalhasadtára.

(Baja.)

GAJÁRI LAJOS.

LEGJABB AKADÉMIAI KIADVÁNYOK.

Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? Hunfalvy Pál
r. tagtól. 90 ki

Ujgörög irodalmi termékek. Dr. Tölgy Ivan l. tagtól 40 ki

Középkori görög verses regények. Dr. Tölgy Ivan l. tagtól 30 ki

Idegen szók a görögben és latinban. Dr. Pozder Károlytól 20 ki

A csuvasokról. Vámbéry Ármin r. tagtól 20 ki

A számlálás módjai és az év hónapjai. Hunfalvy Pál l. tagtól 90 ki

Teleldi Miklós mester magyar katechizmusa 1662 ik évől. Majláth Béla
l. tagtól. 10 ki

Káldi György nyelve. Dr. Kiss Ignácztól. 50 ki

A Muhammedán jogtudomány eredetéről. Goldzhofer Ignác l. tagtól 10 ki

Vámbéry Ármin „A magyarok eredete” című műve néhány helyéről
bírálat. Barna Ferdinánd l. tagtól. 10 ki

A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a nyelvész. Haller János
r. tagtól. 10 ki

A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvzet. Vámbéry Ármin l. tagtól 10 ki

Finn-magyar szótár Dr. Szennyey Józseftől. 10 ki

A magyar kőtöszök. III. rész. Az a kőtöszök, amelyek a magyar nyelv
Zsigmond 10 ki

Dobreczeni Codex 10 ki

Magyar helyesírás 10 ki

Nyelvtudományi Közlemények. 10 ki

Komjány R. 10 ki

Nyelvtudomány 10 ki

Dobozs-Alam. 10 ki

Magyar nyelv 10 ki

Magyar nyelv 10 ki

Magyar nyelv 10 ki

SECRET

SUBJECT: _____

[illegible]

A

MAGYAR NYELVÖR

ára:

egész évre 5 frt.

☛ Fél évre nem fogadunk el előfizetést. ☛

A pénzütalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, VI. kerület, Bulyovszky-utca 6. sz.) küldendők.

☛ A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik, tizedik, tizenegyedik s tizenkettedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II—XIII. kötet pedig 45 frton kapható.

A II—XIII. kötet megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a 45 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.

☛ Reklamációkat csak egy hónap lefolytaig teljesítünk. ☛

„MAGYAR NYELVÖR“
szerkesztősége s kiadó hivatala.

Tudnivaló.

A „MAGYAR NYELVÖR“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvör“
szerkesztősége.

1885.

JUNIUS 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

S Z A R V A S G Á B O R.

XIV. KÖTET. VI. FÜZET.

BUDAPEST, 1885.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

Figyelmeztetjük t. olvasóinkat, hogy a **Bakony-utcza** a

TARTALOM

	Oldal
Szómagyarázatok. <i>Goldsiher Ignác.</i>	241
A magyar névragozás. <i>Simonyi Zsigmond</i>	246
A Németújvári Glosszák. <i>Tömöl Gyula.</i>	252
A nyelvjárások tanulmányozásáról. <i>Balassa József.</i>	262
Helyreigazítások. Magyarázatok.	
Ev, sérv, mellső, csomkulat. <i>Csapodi István.</i>	269
Drida. <i>N. K.</i>	271
Fülaajtó. <i>N. K.</i>	271
Lukna. <i>Ponori Theurewk Emil.</i>	271
Aprólékok.	
Hogy kérdezzünk?	272
Félreértett kérdések.	274
Mit tanít a Nyelvőr?	275
Gyors mondókák.	275
Válaszok. <i>Dezs S., Kartal K., Kaprinay I., Sütő J., Tolnai J., Mersich J.,</i> <i>Hióy E., Kárpáti M., Bihari K., Kárpáti E., Bartók J., Jámboz J.,</i> <i>Viski K. B., Nagy P., Vozári Gy., Ungár S., B. H., Márki A.,</i> <i>Fábián K., Tömöskösi S., Szerelemhegyi, M. I., Baráth F., Steuer J.,</i> <i>Kispál M., Csapodi I.</i>	276
Népnyelvahagyományok.	
Szólásmódok és közmondások. <i>Májer István.</i>	281
Orvosi kifejezések a nép ajkán. <i>Csapodi István</i>	283
Tréfás mondókák. <i>Kolumbán Samu</i>	283
Találós mesék. <i>Bartók Jenő</i>	284
Babonák. <i>Bartók Jenő</i>	284
Tájszók. <i>Korda Imre, Juhos Béla. Hollósi, Rupert.</i>	284
Gazdasági műszók. <i>Kolumbán Samu</i>	288

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XIV. kötet.

1885. JUNIUS 15.

VI. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Vendég.

A *vendég* szónak mi az etimológiája?

E szó nem foglal helyet Budenz ugor szavai között; Vámbéry török-tatár szóegyeztetései során nem találjuk sem mint ősrökönságbeli, sem pedig mint kölcsönvett szót; még Miklosich szláv eredetű magyar vendégszavai között sem leljük helyét. Csak a NSzótár nem hagy cserben ez esetben sem, adván a kérdéses szónak a következő magyarázatját: „E szónak (vendég) gyöke *ven* a *jön* ige módosulatának látszik: mintha volna *jöndék* v. *jöendék* azaz *jövendék* mint *növendék*, nevendék. Szerkezete olyan mint a szinte igékből származott *un-d-ok*, *szán-d-ok* v. *szán-d-ék*, *ár-d-ok*, *nyom-d-ok* sat. szóké. Gyökre nézve egyezik vele a latin *venio*, melyből az *ad-vena* származott“. Tehát tiszta őseredeti magyar szó latin rokonsággal.

E helyt nem állható magyarázatot csak azért iktattuk ide, mert a *vendég* szónak a tót mythológiából való megfejtésén kívül, mely e folyóirat VI. kötetében volt mindnyájunk mulattatására bemutatva, aztán meg Dankovszky illető cikkén kívül, (mely szerint, *vendég* ugyanaz a mi az oláh: *venét*, és olasz: *venticcio*), eddig — tudtunkkal — az egyedüli behatóbb kísérlet a szó származásának kimutatására nézve. Ha túlradunk rajta, illik, hogy valószínűbbet tegyünk helyébe. E folyóirat olvasói elé adom e szóra vonatkozó véleményemet, már csak azért is, hogy reá irányozzam a szakemberek figyelmét. Bővebb utánjárás nézetemet vagy megdönti, vagy új adatokkal erősítheti meg. Annyi bizonyos, hogy a *vendég* a mi nyelvünkben másünnen kölcsönzött szó. Honnan kölcsönöztük? Ez a kérdés.

A görögöknél a ,szálló-, vendégfogadó'-nak, a melyet régebben ξενοδοχειον-nak is neveztek, rendesen πανδοχειον, πανδοχειον a neve.

Ennek a szónak valóságos világot hódító története van.

Legelőször a talmud korabeli zsidókhoz hatolt be. A bibliának aramaeus parafrásisaiban ez az idegen szó *pundóká*, *pundeká* alakkal teljesen honossá vált; sőt a *pundek-ithá* képzős alak a vendégfogadót tartó nő jelentése mellett még új jelentést is vállalt, tudniillik feslett erkölcsű nőt is jelent (kinek házában idegen férfiak járnak-kelek). Érdekes tudni, hogy a József könyve II. részében szereplő Ráhábból (Ῥαββή ή πόρνη Jak. lev. II, 25.) ez aramaeus szó kétféle jelentésének révén lett például Károli Gáspárnál is ,vendégfogadó asszonyi állat'.

A talmud nyelvén *pundok* mindennapos szó a vendégfogadó megjelölésére, gyakoribb használatú, mint a mellette előforduló *akhszanjá* = ξενα. A syri nyelvbe is átkölcsönözött e görög szó; ott az *n* eliziójával és ennek következtében a megelőző magánhangzó meghosszabbodásával *pûtekâ* (= *puntekâ*) lett belőle.

A byzanci görögség révén ez a πανδοχειον aztán a keleti nyelvek más ágaiba is behatott, közvetlenül az arabba, innen pedig, mint sok egyéb ily szó, a perzsába és törökbe. Az arab nyelvnek tudvalevőleg nincsen *p* hangja; kénytelen volt tehát a kérdésben forgó görög szó kezdő mássalhangzóját *f*-fel ejteni. Így keletkezett a *fonduk*, *funduk* arab szó, mely azt jelenti, hogy ,vendégfogadó'; ugyanezt jelenti a törökben, ugyanezt a perzsában. Ma már persze nem igen hallani, mert kiszorította az olasz ,*locanda*', mely keleten általán használatos, különösen olyan szállók jelölésére, melyek európai módra vannak berendezve s európai utazók vagy egyáltalán nem-muhammedán emberek befogadására vannak rendelve.

Másként volt ez a középkorban. Ekkor az arab-török *fonduk*, *funduk*-ot sajátította el a román ajku nyugat. A középkori latinságon kezdjük.

A keresztes hadjáratok eredményei az európai kereskedelemnek új utakat nyitottak, új célokat tűztek ki. Szíriának legnagyobb része és a Középtenger némely szigete keresztyén kormány alá kerülén, alkalom nyílt az európai

kereskedelmet ottan megtelepíteni. A nagyobb városokban európai kereskedelmi kolóniák keletkeztek, nemzetiségek szerint külön elválasztva. E kolóniáknak fő- és középpontja volt egy-egy nagy épület, melyben az Európából hozott árucikkek voltak felhalmozva. Az Európából ide utazó kereskedő az áruházakban őriztette magával hozott kincseit; arról is volt gondoskodva, hogy ő maga is oda szállhasson. Az ily házakat az egykorú okiratok és történelmi följegyzések a következő neveken nevezik: *fundicum*, *fundicium*, *fontacum*, *magnum palatium fontici* (Heyd W. *Geschichte des Levantehandels im Mittelalter*, Stuttgart 1879, I p. 168). Még több változatai is vannak a középkori latinságban az arab *fonduk*-nak. Ha fölnyitjuk a középlatinság szótárát, ott a *funda* alatt, a melyből származtatja Du Cange a kérdésbeli alakot, azonban, mint már Diez megjegyezte, hibásan, először is a *fundicus* szót találjuk, a melyhez a következő idézet van csatolva: „Les *Fondics* sont magasins, ou se serrent les marchandises, qui sont apportées des Indes et de Perse par la voie d'Alep. . . . Les marchands y logent aussi“ (De Breves. *Itinerarium Turcicum*); aztán következik *funticus* izez idézettel: „Est autem Fonticus domus grandis, in qua negotiatores et merces eorum conservantur, ubi et forum rerum venalium habent“ (Breydenbach. *Itinerarium*); s ezek után: *fonticus*, *fondicus*, *fondechus*, *fundicum*. E szókából képezetnek aztán: *fundicarius*, *fundigarius*, *fondegarius*.

Kétséget nem szenvedhet, hogy az épen felhozott latin szók az arab *fonduk*-nak, mely még mai napig is annyit jelent, mint a középk. latin *fundicum*, átkölcsönzött formái. Hogy nem egyenesen a görög *πανδοχείον*-ból származnak, azt először a szókezdő *f*, második sorban pedig az első szótag *u* vocalisa mutatja; a második szótagban az *i* magánhangzó alkalmasint a szyriai arabság azon kiejtési sajátására vezethető vissza, hogy az *ú*-t *ü* felé hajlóan ejtiki (*ÿ*). A *fundicumból* a köznyelvben aztán az olasz *fondaco* vált (többes: *fondachi*) ugyanazon jelentéssel, mint a latinos *fundicum*, *fontacum*. A ki a *fondaco*-k sűrű előfordulását nagy szerepéről akar meggyőződni, azt arra utaljuk, nézze meg Heyd épen idézett könyvének mindazon helyeit, melyek a *fondaco*-kkal foglalkoznak, és melyek e könyv tárgymutatójában el vannak sorolva. Azt fogja találni, hogy

Déleurlópa majd minden kereskedelmi városának volt a keleti nagy városokban fondaco-ja, azaz háza, melyekben az európai kereskedők árucikkeiket tartották, melyekben lakásaik is voltak, és melyekben egyéb szükségleteikről, még a valóásiakról is volt gondoskodás. A *fondaco* egyike azon kereskedelmi műszóknak, melyeket az európai kereskedelem keletről kölcsönzött, mely kereskedelmének kedvelt piacza volt (vö. például még a *magazint*, *doudne*-t, mely utóbbi = *dîwân*, törvényszék sat.) E hatás alatt később Európában is használták a *fondaco* elnevezést; a középkori *fondaco*-k emlékét Velenczében még mai napig is fenntartja az ismert *Fondaco dei Tedeschi*, meg Nápolyban a *Fondaco*-nak nevezett városrészt.

Az épen említett úton kívül még más alkalma is volt a görög *πανδοχείον*-ból származó *fonduk* arab szónak, Európába visszakerülni. Az arabok Spanyolországba hozták a *fonduk*-ot, és mint sok egyebet a portugál és spanyol nyelv elkölcsönözte tőlük, még pedig, mint rendesen szokták, *articulusostul*. Így támadt a spanyolban *alfondecas*, *alhondiga*, a portugálban *alhandega*, hol mind a kettőt jelenti; úgy mint „vendégfogadót” és „árak tárházát”: „hôtellerie” és „magazin destiné aux marchands qui venaient dans la ville pour y vendre leur blé” (Dozy-Engelmann, *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe* p. 139.). Ez alakokban az eredeti szó második szótagjának rövid *u* magánhangzójából hosszú *é*, illetőleg *i* vált. Ezen jelenséget onnan magyarázom ki, hogy a spanyol arabok valószínűleg nem *al-fonduk*-nak, hanem *al-fondûk*-nak mondták a *πανδοχείον*-t. Tényleg, a mint legújabbban Lenz Oszkár *Timbuktu* című utazási munkájának (Lipcse 1884) olvasása alkalmával e célból is figyelemmel kísértem, Marokkóban (pedig az arab nyelvnek marokkói ejtése megegyezik a hajdani spanyolországi arabságával) még mai nap is *fondûk*-ot mondanak. A hosszú *â*-t meg a spanyol arabok, még mint mai nap az éjszakaafrikaiak népies nyelvjárása, *é* felé hajlítták, különösen a hangsúlyos szótagban. (A kiejtés e sajátosságát az arab grammatika *imâlê*-nek, azaz „hajlítás”-nak nevezi, és e kiejtési sajátyságról Grünert M. Th. a bécsi cs. akadémia 1875-iki értesítője deczemberi füzetében egy terjedelmes külön értekezést tett közzé.)

E családba tartozik, véleményem szerint, a magyar *vendég* szó is, mely a *fonduk*, *fondaco*-nak, egyik változata. Jelentése kezdetben a dolog természete szerint nyelvünkben is 'deversorium, hotel' kellett, hogy legyen. A jelentésfejlődés menete, a mire nyelvünkben is találunk példákat, ez lehetett. Az átkölcsönzött idegen szó magyarázatául, mint ez elég sokszor megtörténik, egy hasonló értékű eredeti szó járulhatott hozzá, teszem azt *v e n d é g f o g a d ó* v. *-szállás* t. i. hely. Minthogy azonban maga a *vendég* (*fondaco*) már annyi mint 'jövevény-fogadó, idegenlátó', idővel a jelzőnév (jövevény) jelentésével ruházta fel a nyelvszokás az idegen szót. Minden valószínűség szerint így vált ki az eredetileg 'kép' (aztán 'mutató-kép = musterbild') értelmű idegen *pél*da szóból, a magyarázatul hozzácsatolt eredeti *kép* közvetítésével, nyelvünkben a mai általánosan ismert 'minta' (= mutató v. követni való kép) jelentés. Még világosabb analogia a mai *zömök* szó, mely eredetileg kígyót különösen pedig vaskos v. kurtakígyót jelentett s a vele járó *kígyó* (zomok-kígyó: *coluber* MA.) közvetítésével eredeti 'kígyó' jelentését elvesztvén, a 'vastag, vaskos' kifejezőjévé vált (*zomok*: *densus*, *crassus*, *solidus* MA.)

A *vendég*-nek ez elsőbben kifejtett 'jövevény' jelentését a MünchC. (Máté XXV. 35) még fenntartotta: „*v e n d é g v a l e c* (a JordC.-ben: „*z a r a n d o k v a l e e k*“) es befogadatoc engemet“. Nevezetes, hogy a MünchC. Lukácsnak e helyét ἵστατον αὐτὸν ἐς πανδοχάιον így fordítja: „monda a stallo tartónac“ [X. 34]. Világos, hogy a fordítás szerzője a Vulgata *duxit in stabulum* szavait félreértette, úgy hogy *duxit*-ot *dixit*-tel zavarta össze; aztán a *stabulum*-ból természetesen *stallo tarto*-nak kellett lennie.

Fennmarad azonban még egy fontos kérdés: mily uton kaptuk mi ez idegen szót? Nyelvtörténeti adataink e tekintetben nagyon hiányosak lévén, e kérdésre pontos feleletet alig adhatunk. Annyi tény, hogy sem délszláv, sem pedig éjszaki szláv forrásból nem kölcsönöztük; a szláv nyelvekbe nem szivárgott be az itt tárgyalt szócsoport. Négy eset lehetséges. Tekintetbe véve, hogy a gör. πανδοχάιον az egész keleten már réges-régen egészen meghonosodott szó volt s a törökségbe is bizonyára már a legrégebbi idők-

ben átkerült, lehetséges, hogy azok közé a szók közé tartozik, a melyeket őseink még új hazájukba költözésük előtt a szomszéd török népektől vettek kölcsön; vagy a keresztes hadjáratok idejében vehettük át a keletről haza térő harcosoktól és zarándokoktól, kik keleten hozzászótkak volt a házat, melybe szálltak, *fondaco*-nak nevezni; vagy harmadszor föltehető az az eset is, hogy az olasz érintkezés alkalmával az olaszból jutott át hozzánk; vagy végre negyedszer, hogy a török hódoltság idejében az itt lakó törököktől tanultuk meg a szót. E négy lehetőség közül legtöbb valószínűséggel a két első eset bir. A harmadik eset föltevését hangtani nehézségek ellenzik; a negyedik pedig már azért is valószínűtlen, mert a *vendég*-nek a XV. században, tehát a török hódoltság ideje előtt, rég járatos szónak kellett lennie nyelvünkben, legrégibb emlékeink ugyanis már másodfokú (jövevény, idegen) jelentésében használják.

A legnagyobb nehézséget mindenesetre a szó alaki magyarázata alkotja; de ha tekintetbe vesszük, hogy az arab *funduk* 'vendégfogadón' kívül még 'mogyorót' is jelent s e másik jelentésű *funduk* is átment az ozmanli törökségbe (*funduk*, *fendek*) s innen több más nyelvbe. a melyekben több-kevesebb változást szenvedett, nevezetesen az újgörögben lett belőle *φοντούκι*, a kúnban *fenduc* (CodCum. 125), a bolgárban s m.-rumunban *fentek*, *fendek*, a kurdban *bendik* (Mikl: TürkElem.): nem lehetetlen az a föltevés, hogy a 'vendégfogadó' jelentésű *funduk* valamely török dialektusban oly alakot ölthetett, a mely a magyar *vendég* szónak alapjául elfogadható. Hogy hol kell ezt keresnünk s meg lesz-e található, azt a további, különösen a törökségben teendő kutatások fogják eldönteni.

GOLDZIHER IGNÁCZ.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

(Mutatvány „A magyar határozók” című jutalmazott pályaműből).

Vázolni kívánom a magyar névragozás fejlődését nyelvünknek a többi ugor nyelvtől való elválása óta napjainkig. Biztos tények természetesen e korszaknak csak második feléből, csak régi nyelvemlékeinktől kezdve állnak rendel-

kezésünkre. Azért czélszerűnek tartom, ha mindenek előtt ezen ismert nyelvtörténet segítségével törekszem tisztázni egyes névragjaink viszontagságait s csak aztán — ezen biztos alapról — következtetek visszafelé a ragoknak eredetére. Végre befejezésül fogom tárgyalni a régibb, egyszerűbb ragoknak azon kis csoportját, mellyel a nyelvemlékeinket közvetetlen megelőző korban élhetett nyelvünk, s azon közös vonásokat, melyek a névragozás tekintetében nyelvünket összekapcsolják rokonaival.

1) A -ben, -ből, -be ragok.

Alakjaik és eredetük.

1. A -ben alakjára nézve a HB. *paradisumben, iorben, milostben, gimilsben, kebeleben* alakjai nem mutatnak a maihoz képest más eltérést, mint hogy e ragnak magánhangzója még nem illeszkedik hangrendi tekintetben. A Nyelvőr IX. 148. lapján a HB. -ben ragjait így olvastam: *bén*, pedig valószínűleg így olvasandó: *-bén*. A hosszúságnak nyomai megvannak még későbbi codexeinkben is: *dycherethbeen* Fest. c. 1. *iamborsagbaan* Érs. c. 470. Ezeket csak alkalmilag jegyeztem ki, de gondosabban utána járva ezen immár nyomtatásban megjelenendő nyelvemlékekben bizonyára több ilyen alakot is fogunk még találni. Másrészt néha két *n*-nel is írták e ragot (pl. *wrasagbannes* Érs. c. 447, jó remény *fejébenn* Orczy L. költ. szül. 187.), de nem bizonyos, vajjon volt-e ennek még alapja a kiejtésben. Mert ellenkezőleg, épen az *n* hangnak elveszése nagyon régi jelenség, úgy hogy ez a rag az előbeszédben mindinkább egybeesett a -be raggal, sőt voltak újabb időben, kik annyira mentek, hogy a külön -ben ragnak már léte jogát is tagadták. Erre azonban nincs okunk, mert ámbár a népnyelv ma csak a rövidebb formával él, az irodalmi nyelv még erősen ragaszkodik a különbségtetéshez, s ebben azért nem találhatunk semmi mesterkéltet, mert az önálló *benn* (vagyok) és *be* (megyek) országszerte ugyanazon jelentésbeli különbséggel járnak. De a régibb irodalomban és mai verses művekben is akárhányszor vegyest olvassuk a két alakot; pl. „*ebbe* azért az *misében* az testamentomról emlékezik“ Vásárh. Canis. 141. Mint víz ha erősen fakad a *bányába*, úgy tapos

a vérben a vitézek lába, Arany: Toldi Szer. 10:100. És arra is számos a példa már codexeinktől kezdve, hogy a két ragnak egybeesése folytán néha épen megfordítva a *-ben* ragot használják a hová kérdésre; pl. „mikoron *bel-*ment volna az *házban*, *eleiben* kele az idvezejtő“ Érdy c. 552 b. Bezprimől hozzattaték az klastromban Marg. leg. 4. Zrínyi pl. majdnem állandóan ezt a *-ben*-t használja. De nagyjából a régi irodalom is megkülönböztette a kettőt, csak úgy mint pl. a *sem* és *se* szócskákat, melyeknek sorsa annyira hasonlít ama két ragéhoz. A HB. korában még oly igen különbözött egymástól a két ragnak hangalakja (*-ben* és *-belé*), hogy összezavarásukról szó sem lehetett. Mikor azonban a *-belé*-ből is egytagú *-be* lett, a két rag a kiejtésben mindinkább közeledett egymáshoz. Hogy két ragos alak idővel egybeesik, az nagyon közönséges jelenség; csak gondoljunk az indg. nyelveknek úgynev. synkretistikus casusaira, vagy a finn accusativusra és genitivusra. A mi *-ben* és *-be* ragjaink összefolyásához egészen hasonló eset, hogy a cseremiszből is egybeesik az inessivus és illativus, épen úgy mint a mi népnyelvünkben (l. NyK. III. 453); a mordvinban pedig és az északi lappban az inessivus és elativus alakja vált azonossá (l. Budenz mordv. nyt. 16. §. végén). Az újjörögben is kizorította és az év praepositíót, csakhogy ennek az oka nem pusztán hangtani volt, mint a főntebbieké. V. ö. Pott präpos. 320.

Az önálló *benn* határozó szónak ma közönséges pleonasztikus alakja *bent*, mint *künn*: *künt*, *fönn*: *fönt*, *lenn*: *lént*. A *-bent* alak mint rag előfordul az Ehr. c.-ben, de csak egyszer: *masod estendewbent* sequenti anno 65. (még egyszer a 14. lapon, de itt a *t* ki van törölve). De ugyanezen *bent*-nek személyragokkal előfordul a teljesebb alakja az Ehr., Nád. és Érs. codexekben, azonfölül Komjáthynál: *ewnewnbennete*, azaz *önnön-bennette* Ehr. c. 71. (*ewnenbenneten*, *ewnbenneten* 10. 92.) *ewnewbnetek* ex se ipsis 94. (l. Ny. I. 412.) „önbennette id est intra se monda“ Nád. c. 417. Jézus fohászkodék *w bennette*: fremens in semet ipso Érs. c.; bízik ő bennette: credit in illum Komj. Róm. 10:11. én bennettem: in me u. o. 7:20. és 68. l.

2. A *-ból* rag a HB.-ben így van alkalmazva: *timnu-cebelevl*, azaz *timnüczébelől*, ma *tömlöczéből*. Magánhangzói akkor bizonyára nem illeszkedtek még, v. ö. u. o. *paradisumben*, *milostben*, *nugulmabeli*, *uruzagbele*. A teljes kéttagu alak megvan még a codexek régiebbjeiben is, csakhogy illeszkedve a két hangrend szerint; így az Ehr. c.-ben *heylbelew* de loco, *tarsimbalol* de sociis meis stb. (l. Ny. I. 412.), a Guary c.-ben *tömlöczbelől* 19, *bizonsagabalol* 31 stb., a Debr. c.-ben *metbelől* 565, *almatocbalol* felserkennetők 358 stb. (l. RMNy. I. LXVI. 1), a Nádor c.-ben *nemzetbelől* *kenbalol* (sz. Adorján mártir.); így még *ebbelől* Nagysz. c. 213. *ezökbőlől* Wink. c. 124. *nemzetybelől* Peer c. 265. Czech c. 9. stb. — Ellenben már a Bécsi, Müncheni, Apor, Jordánszky, Érdy codexek s a legrégebb nyomtatványok csak az összevont *-ból -ből* alakot ismerik (az összevonás csak olyan mint *előlső: első, elegendő: elegendő* stb.). A Jord. c.-ben előfordul ugyan „az várasnak *kapuja belől*” intra portas 236., de ez a szerkezet, — melyben a *belől* nem rag, hanem névutó, — még Tinódinál is megvan s váltakozik ezzel: *kapujának belöle*; mind a kettő a. m. a mai *kapuján belül*.

A *belől* és *-ből*-nek végső eleme az *-ól -öl -ul -ül* rag (l. ezt) s ez magyarázza meg az *-öl* hangcsoportnak változatait. Így pl. a *belöllem*, *belölled*, *belölletek* kiejtést (Bécsi, Münch. c.), ma is itt-ott *belüllem*, *belülled*. Továbbá a *-bül -bül*, *-bul -bü*, *-bü -bü*, *-bu -bü* alakokat, melyek ma majdnem kiszorítják az *ó ö* hangukat. (Kivételes alak: *abbun iszik* l. Ny. VI. 446.) — Ezekon kívül azonban codexeink tanúsága szerint a *-ból*-al szemben *belél* és *-bél* alakok is álltak valamikor, s erre hadd álljanak itt a következő példák: *belelee* ab eo Jord. c. 408. *belele* Keszth. c. 220. *menybelel*: de caelo 96. 154. (de *menybewl* u. o. 467.) *aar vyzbeel*: de torrente 330. *anyámnak mehebel*: de ventre 60. (aprosagabool 158. *markabool* 223. *veerbeel* Kulcs. c. 24. *menyebel*: de caelo 183. 29. *feldbeel*: de terra 147. (*saarbool* 163.) *bezedökbél* RMNy. IIb. 43. *bünbel*, Melius sz. Ján 501.

3. A *-be* rag szintén előfordul a HB.-ben, még pedig teljes alakjában és illeszkedés nélkül: *vilagbele*, *uruzagbele*, *nugulmabeli*, tehát már kétféle véghanggal: *belé belí*. Az

utóbbihoz hasonlók: nem sok nép fért *beli* XVI. sz. RMK. I. 384. sok tudomán *beli* férne Ny. II. 178. (Másképpen, bár meg ritkábban, ez is előfordul: *beleje* MA. Scult. 816. e h. beléje; és *belő*, azaz *belő* e h. belé, Melotai zsolt. 93.)

Göcsejben az illeszkedés még jelenleg sincs teljesen végrehajtva; pl. *férfi*be e h. férfiba Tud. gyűjt. 1838. VI. 29. mégse lehettem az *elő-táncz*be Ny. I. 372. *szájába*, *Pákába* XIV. 215. A codexekben már általános az illeszkedés.

De valamint a *-ben* ragnál, láttuk, úgy ennek a ragnak is találunk hosszú-hangzós alakját: *égbee* Ehr. c. 41. 64. *egyhazadbaa* Kulcs. c. 60. Ez a hosszúság pedig nem pótló nyújtás (**bel*: *bē*), hanem megvolt már a ragnak teljes alakjában is, mert a *be-*, *bel-* igekötőnek egy-két codexünkben még elég gyakran előfordul ez az alakja: *beel* = *bél*. Sőt az Érdy c. 19. lapján még ezt találjuk: „az harmadik éltető állat imez ég, kit *beely* vonszunk:“ itt *béli* vonszunk csak a m. *be*-vonjuk, beszíjuk magunkba. E szerint a HB. korában bizvást föltételezhetni a ragoknak ezt a kiejtését: *-bélé*, *-bélöl* = mai *-be*, *-ből*.

Mai nyelvünkben különös alak ez: *olybá* veszem, tartom, nézem, képzelem. Sokkal ritkábban hallható vagy inkább csak olvasható az *olyba* alak. Lehr (Toldi 222.) az *olybá*-ra való számos példán kívül ilyeneket is idéz a népnyelvből: „azóta lett *annyibá*; *annyivá* van, hogy már beszélni sem tud“ stb., tehát: annyira; és hozzá teszi: „E példák felelet arra a kérdésre, vajjon *-ba* vagy *-vá* raggal van-e itt dolgunk. Mert mind a kettővel“. Ezt úgy kell értenünk, hogy ebben a határozó szóban a *-ba* és *-vá* ragok összekeveredtek. Bizonyítja ezt az *olybē* alak is Ny. III. 423. mely a *kárré*, *lővé*-félék analogiáját követte (l. a *-vá vé* ragot); és némileg az *olyvást* alak is, melyet szóbeli értesülésem szerint Baranyában használnak. Igaz, hogy az utóbira nézve, melyet inkább így ejtenek: *olybást* („mint apátokat, olybást fogadjátok“ Sárosi, tromb. 73. Lehr is idézi a nép nyelvéből), úgy is a *folyvást*-féle alakok analogiájára kell hivatkoznunk (v. ö. *oldalvást*, *hátvást* ült a lovon Ny. V. 273. és szintén két alakban: *sorvást* II. 276. és *sorbást* Baján, Balassa J. ért. e h. *sorba*. Ezek közül legrégebbi az *oldalvást* s ez adott alkalmat a többi képzésére; maga azonban csak látszólag származik az *oldal* főnévből, valóban az *oldall*

igére viendő vissza.) — Végkép azonban természetesen csak a nyelvtörténet segítségével dönthetjük el a kérdést. Ez pedig azt vallja, hogy azelőtt csakugyan a *-rá* raggal mondták: pl. „*ollyá* tartja, mintha már béiktatott és béállattott volna a mennyországban” Debr. Kalocsa J. isteni ajánl. 1693. 19. l. — V. ő. még *iszré-porrá*, melyben az első tag szabályszerűen vagy *iszre* vagy *iszé* volna.

Térjünk most át a három ragnak s z á r m a z t a t á s á r a. Ma természetesen nem folyamadunk többé a héber *be-* prae-fixumhoz, mint azelőtt tették. [Révai is még gramm. kéz-irati III. részében. Sőt tovább menve a *-ben* ragot, mely szerinte *be-en*, a héber *bain*, *bén* inter. intra, in praepositio-val egyeztetni. (Beregszászi is azt mondja: „*benn* ist eine aus *b* und *nn* zusammengesetzte postposition“, Zeitschr. für Ung. IV. 89.) — Legmeglepőbb, hogy a *-ből* ragot Révai *be-ül-ből* magyarázza, holott ismerte a HB. *-ből* alakját.] Erre pedig annál kevésbbé van szükség, mert a magyar nyelv maga jóformán világossá teszi eredetüket. Valamint más ragok (pl. *hosszá-m: -hoz*, *éríttem: érf*), úgy ezek is maiglan megvannak teljesebben a személyes alakokban: *bennem*, *belőlem*, *belém*. Ezek pedig már a HB.-beli adatok segítségével nélkül is kétségtelenné teszik, hogy a három rag azonos ezzel a három határozó szóval: *benn*, *belül*, *be* (ered. *belé*, *bel*). Ezek egészen olyan sort képeznek, mint pl. *fönn*, *fölül*, *föl*, s valamint ezekben nyilván *föl* a közös alapszó, szint-úgy kiválik amazokból ez a töelem: *bcl*. Ugyanez a névszó a *-beli* melléknévvégzet alapja, és azonos a *bél* „viscera, pars interior” szóval. V. ő. „*a földnek belibe*, mely limbusnak neveztetik” Monoszlai invoc. 309 = *a földben* azon a helyen, mely l. n. „A mérhetetlen *oczeánnak beljén*, lakatlan szigeten” Vajda J. találk. 51. = *a oczeánban*. „Kiiparkodtak *a barlangnak beljéből*” Dug. szerecs. 151. = *a barlangból*. „*A kert belje felé*” Abonyi. A mi nótáink II. 56. = *a kertbe felé* (szatmáriasan). Egyéb analógiákból ítélve azt hihetjük, hogy valóban a testrészt neve szolgált alapul mind ezen határozóknak. Érdekes találkozás, a mit Pott idéz etym.forsch. I. präpos. 67. l. a vei nyelvből: „Um auszudrücken: es ist im hause, it is within the house, sagt man: *a' be kene-büro*, eigentlich in des hauses bauche, aus *hu* bauch, eingeweide,

mit einem lokalsuffixe“. [Hasonló a mande-néger nyelvben: *Bethlehem kono, kuluno kono* Bethlehemben, hajóból. szó sz. „B. has, hajó has“ (B. bél, hajó bél) Steinthal, mande-neger-spr. 103. Továbbá a csuvasban pl. *varman varibe* „erdő közepén, erdőben“, szó sz. „erdő gyomrában“, mert *var* gyomor. Más efféle példák Kúnos és Munkácsi értekezésében („A belviszonyragok haszn.“) 13, 14. — V. ö. még szanszk. *antra* „bél“ és *antar* „között“ stb., melyeknél azonban a jelentés fejlődése valószínűleg ellenkező irányban történt. Lehet egyébiránt, hogy az előbb említett kifejezések sem jelentettek eleinte szorosan véve hasat v. gyomrot, hanem általában belső részt, belsejét vminek.] — Tehát a magy. *ház-ban* eredetileg „a ház bélín, béliben“; v. ö. MA. 109. zsoltárában: „az átok mint a víz *ő belé* úgy folyjon, kivel teljék *béle*“. — Magának a *bél* szónak eredetéről l. Budenz szótárát. Érdekes, hogy a votják és zürjén nyelvek a magyar *bél*-nek megfelelő szót épen csak *ben*-féle viszonzyszókban őrizték meg, úgy hogy pl. a votják *poll* egyenesen a m. a magyar *belé, -be*.

A mi a *bel* alaprészhöz járult elemeket illeti, *belő* nyilván ép olyan ablativus, mint *felől, közől*, — *belé* pedig olyan lativus, mint *felé közé*. *Benn* a végén a locativ *n* ragot mutatja, tehát **bél-n*, mint **fél-n, fél-n: fenn, *kül-n: künn*. (Így *ón*, melynek régi tárgyesete *ónnat*, ered. **óln*, l. Budenz.)

SIMONYI ZSIGMOND.

A NÉMETÚJVÁRI GLOSSZÁK.

Hangtani sajátosságok.

2) Az ajak állásában való eredetibb helyzet (a mellső hangzóknál). — Általános vonása a magyar mellső hangzók fejlődésének az ajakállással módosított, v. i. úgynevezett ajakhangzók felé való törekvés; így a régi labialisizálatlan *i*-nek ma *ü*, az *é*-nek *ő*, az *é*-nek *ö* hangot látunk megfelelni. Hogy kivételesen mely szók vagy grammatikai alakok nem estek e fejlődés alá, s mi okból, még nincs megállapítva. — Codexünk e tekintetben sok eredetibb fokon álló alakot őrizett meg, s hogy hangszíne e pontban a B. M. sőt az Ehr. codexénél is eredetibb, az csak onnan magya-

rázható, hogy a Glosszák íróinak dialektusában a mellső hangzók e fejlődése még nem ment végbe, midőn az említett codexek nyelvjárása azt már végrehajtotta volt.

a) Eredetibb a j a k m ű k ö d é s n é l k ű l e j t e t t mellsőhangzók:

i:ū és *i:ũ*. Csak tőszótagokban: *yðvesseg* üdvösség 233, *yðvesseges* 136, 194, *idvezyt* üdvözít 363; de: *wd[v]ezyt* 382 | mind az *ygeket* [olv. *igyeket*: ügyeket]: *omnes causas* 370 | *illo* [olv. *illō*] *innep*: *feria celebris* 194, más emlékekben *üdlēni*, *üllēni*. ma „ünnepet *üll*“; ellenben az *ül* sedere ige már *ü*-vel: *wl auag men* [olv. *ülj avagy menj*]: *ascende*; *egben wlek eleth*: egyben ülők előtt 341 | *innep* ünnep 194, 341 | *yzes üzés* 300; de *éz*, l. *é:ö:ū* alatt | *bín* bűn 8, 187, 196, 276 stb., csak: *bun* 167 | *dyhesseg* dühösség 300 | *fignek* függnék 346, *figeszt* függeszt 156, *figesztel* függesztel, *infigit* 369 | *hivessseg* hívösség 111 | *kild* küld 218, 357, 374; csak: *kwd* 380 | *kilembkepen* külömbképen 123, *kylemb keppen* 303; *nekił* [olv. *nékił*] nélkül 379, de: *nekwł* 84, 111 | *kirtes* kürtös, *tibicen* 383, de: *kwrtes* 380 | *sythe* [olv. *sité*: süttő] *kemenche*: *clibanus* 300 | *zikseg* szükség 138, 195; de: *zucseg* [olv. *sziükség*] 138 | *ziletēs* születés 305 | *ziz* szüz 98 | *tiz* tűz 277, *thyzes* tüzes 87. — Ellenben csak *gywl* gyűl 380, *gwlekezes* gyülekezés 207. Említésre méltó, hogy az idézett *ü*-s alakok (*nekwł* 84 kivételével): *wl* sedet, *bun*, *gywl*, *kwd*, *kwrtes*, *zucseg*, mind a 2. kéztől valók.

é:ö. Tőszótagokban: *erul* örül 6, de: *megewrele* megörüle u. o. | *estwer* [olv. *esztöwér*] ösztövér 4 | *becwletlenseg* 158, de: *buchulettesseg* [olv. *böcsületesség?*] 34 | *belceseges* bölcseséges 287, de: *bwlcen* [olv. *bölcsen*] 315, *bwcheseg* [olv. *böcsesség*] 363 | *fedez* földöz 78 | *feld* föld 142 (de pl. *fewld* az EhrC.-ben) | *gethry* gyöttri 88, *gettrethni* gyötörtetni 376 | *ken* hordozó könyvhordozó 302, *kenben* könyvben 339, de *kwnbe* 314 | *kernekwzes* [olv. *környéközés*] környékezés 86, de: *myndkwnnyul* [olv. *mindkörnyül*] *undique* 344 | *megkelez* megkötöz 358, de: *bekutum* [olv. *békötöm?*] 344, *kwteles* köteles 156, *kwthelezet* kötelezett 315 (vö. *ketnie* HB. *ketēz* ThewrC.; *ketény* kötény Csallóköz Ny. I. 279; *fikető* főkötő Debreczen, VII. 189) | *keuethēk* követék, *secuti* sunt 271, *kevetkezven* következtvén 194, *megkeuethnedh* megkövetned 277; de *kwuessuk* [olv. *kövessük*] 380 (vö. *keuethnōnk*

a. m. követnünk, Ozorai: De Christo 371; és *kezetie stet* sequuntur eum, Molnár Alb.: Postilla Scultetica, 1031) | *azon kezbe* a közben, interim 146, *masod kezbe* másod közbe 313, *nepek keze* népek közé 64, *kezzül* közül 324, *kezepi* közep. 354, *kezeleyt* közelít 257, 319; de: *kwzeth* között 298, *kwzen-seges* közönséges 324 | *leth* lett (a *lész* befejezett igenevei 279, de: *lwth* [olv. *lött*] 280 (vö. *lött* és *vött*, alább) | *peketh-tik* pöködték 1 | *per* pör 141, *perelny* pörölni 139 | *setet* sötét 378 | *zerne* [olv. *szernyé*] 155, *zernyw* 80, 123: szörnyű | *teb* több 197 | *tekeletes* tökéletes 167, 264, 355 | *temerde* 201, *themerdwk* 119: tömérdék | *teredelmes* töredelmes 157, de *twretel* töretel, allideris 304 | *tertenet* történet 320 | *terven* törvény 16, 340, 346 | *theth* tett (*tész* befej. igeneve) 236, de: *twt* [olv. *tött*] 296 | *weth* vett 286 | *zeld* zöld 136. (De: *kwod* köd, nebula 361, vö. *ked* KeszthC. 219.) — Első és második szótagban: *semeldek* szemöldök 376 | *erdeg* ördög 100, 193, 336, de *vrdeg* [olv. ördög?] 287 | *erek* örök 118, *erekseg* örökség 378, 379, 381 | *generwseg* gyönyörűség 112 | *kelchen* kölcsön 348 | *kenykleth* [olv. *kény(é)klétt*] könyöklött, könyökölt 199 | *kenerwletes* könyörületes 131 | *temlec* tömlőcz 25. — Képzőkben a *-kéd-ik* *-kéz-ik* tüntetik föl a mai köz kiejtésben is főnnmaradt eredetibb hangszínt: *remenkedyel* confide 352, 389. *chelekedes* cselekedés 226, stb.; *igekezik* igyekezik 143, *emlekezik* emlékezik 194, stb., csak egyszer *kernekwzes* [olv. *kérnyéközés*] környékezés 86; — és a *tömerdek* szónak képzői eredetű végszótagja: *temerde* 201, de *themerdwk* 119. — Kötőhangzóknak is rendszerint a labiálizálatlan hanggal találkozunk: *yeles* jelés 308, *fenes* fényés 137, *ygekezetes* igyekézetés 202, stb. | *vezen* vészén 149, *lezen* lészén 21, 146, 304 stb., csak egyszer *leson* [olv. *lészön*] 305. Mind a tőszótagban mind a kötőhangzóban eredetibb hangszínnel: *i + é* (ma *ü + ö*): *binem* bünöm 8, *bines* bünös 258, *dyhesseg* dühösség 300, *hivesseg* hüvösség 111, *ydwesseg* üdvösség 233, 136, 194, *idwezyt* üdvözít 363, *kilemb* külömb 123, 303, *kirtes* kürtös 383 | *é + é* (ma *ö + ö*): *degeseyt* dögösít 140, 283. *degesegeth* [olv. *dégesséket*] morbidas 132, *megdegese* [olv. *mégdégésél*] megdögösül 141, *fedez* fődöz 78, *felden* (l. a bevezetést, Ny. XIV. 153) földön 142, *kényéklétt* könyöklött 199, *megkelez* megkötoz 358, *kezeth* között 311, *kezen-seges* közönséges 202, *keztenk* köztönk (pl. XVI. száz.), ma köztünk 336. *peketh-tik*

pöködték 1. — Érdekes átmeneti példák codexünk következő alakjai, melyeknek első szótagja már ajakhangú, míg a második, illeszkedés (labialis attractio) nélkül, az eredetibb hangszint mutatja föl: *ü + é* (ma *ü + ö*): *wsegh üszög* 333. *kwrtes kürtös* 380 (vö. *kirtés* 383) | *ö + é* (ma *ö + ö*): *vrdeg* [olv. *ördég*] *ördög* 287, *kwzeth között* 298 (vö. *kézett* 311), *kwzenseges közönséges* 324 (vö. *kézénségés* 202). — Mind a tőszótag, mind a kötőhangzó labialis hangszínnel csak ez egy adatban: *bekutum bekötöm*? 344.

é:ö. Tőszótagokban: *erze* [olv. *érzé*] *örző* 217 | ? (*eleth* [olv. *élet*] *megkeweznek*: ötöt megköveznék 6; vö. *wteth* ötöt 293, 379, *w ö* 118, 165, 335. stb.) | *fe* [olv. *fé*] *angelok*: fő angyalok 216 | *gegw gögü* (gög?) 133 | *gyez gyöz* 116, 188, *gezedelmet gyözedelmet* 125, *gezhetetlen gyözheteretlen* 203, 322 | *len lön* 101, de: *lvnek* [olv. *lőnek*] 357 | *venek vőnek* (vevének) 6 || *ele* [olv. *elé*] *foga a garadisnak*: előfoka a garádicsnak 194, *eleth* előtt 341, *mieleth* mielőtt 218 | *eres erős* 383, *ereseyt* erősít 194, *eretelen* erőtlen 305, 363, *erelelenyt* erőtlent 126, *mind te ereydel* ex omnibus viribus tuis 318 | *fertese* fertőző 299, *fertezetes* fertőzetes 134, 259 | *sepletelen* szeplőtelen 197, 221, de: *sephw* 72 || *kikety* [olv. *kikéti*: kikélti, kikölti] 140. és *vegyek* [olv. *vél*]/*gyek* v. *végyek*: vélgyek, völgyek] 136. alakokban az *l* kiesése miatt keletkezett az *é*, ép úgy mint ma a *költ*, *völgy*-ből *köt*, *vögy* lesz egyes vidékek ajakán. (Ellenben: *wz öz*, *cerva* 136, *kw kö* 201, 333, *meddw meddö* 333, melyeket nem is ismerünk *é*-s alakkal a nyelvtörténetből; *kevago* 146. és *megkewez* 6. is így olvasandók: *kövágó*, *megkövez*, tehát a codexkori orthographia szokott rövidítésével ezek helyett állanak: *kev-vago*, *megkew-vez*. Nem lehet eldönteni, hogyan ejtették codexíróink a következőket: *bew* [olv. *bév* v. *bö*] 370, *bewseg* [*bévség* v. *böség*] 373, *beuen* [*béven* v. *böven*] 246, *beuen* 154, *beuelkedes* [*bévélkedés* v. *bövélkedés*] 202; vö. *bév*, *bévséges* Madarásznál.) — Csak dialektikus fejlődésnek kell azonban tartanunk az *ewy* alakot: *ewyuaryu* olv. *őji varjú*: *éji varjú* 283, mely hangszínnel e szó különben csak az EhrC.-ből (*evnek*, olv. *őnek*, *noctis* 74) és Ozoraiból (*őzak* észak) ismeretes. Képzők közül az igenévképző *-ö* *-ő* és a melléknévképző *-só* *-sö* mellsőhangú alakjai őrizték meg az eredetibb *é* hangszínt, l. a szóképzésnél. (Ezekon kívül eredetibb *é*-t

őrzött meg codexünk sok oly esetben is, hol a mai alakig két fokon ment át a hangszín fejlődése, l. a következő pontban *é:ő:ü* alatt; az *enyé* alaknak pedig, melyet későbbi emlékeink *enyő*-nek írnak, ma már *enyü*, *enyv* felel meg, l. a töveknél.)

b) Ajakműködés nélkül s egyszersmind eredetibb nyelvvállással ejtett mellső hangzók (tehát a mai hangszínig két fokú fejlődés történt, még pedig kétféle sorrendben: vagy α) a nyelv függőleges helyzete változott meg előbb, mit az ajakállás módosulása követett [*i:é:ő*]; vagy β) az ajakállás szenvedett előbb módosulást s ezt követte aztán a nyelv függőleges helyzetének változása [*é:ő:ü* és *é:ő:ü*]):

i:é:ő. Ily menetű hangszínfejlődésnek eredeti kiinduló fokán codexünk csak egy adatot őrizett meg: *kinebety vot* [olv. *kinnyebbéti vót*] könnyebbéti volt, alleavat 126. A szó e hangszínnel igen közönséges a régiségben (pl. *kinnyen* RMNy. IIb. 43, *kinnyebb* DebrC. 319, *kinnyebben* LevTár I. 384, stb.); ez az *i* nyiltabb *é*-vé lett előbb, mellyel valóban találkozunk is (pl. *kennyen* Heltainál, *kennyü* Com. Bal. Menyh. árult. 34, stb.), s aztán az ajakhangú színezetet (*é:ő*) vette föl, minek a mai *könnyü* az eredménye. Ugyanily fejlődésnek utolsó foka a dialektikus *körösz*t (kérészt), mely az átvétel idejében **kiriszt*-nek hangozhatott, vö. *kyrezt* EhrC. 76, ószlov. *kristü*. (A magyar hangszínfejlődés menetével ellenkezik Ásbóth fölfogása NyK. XVIII. 345, ki szerint a **kiriszt* *i*-je „mint rendesen *ö*-n keresztül zárt *é*, végre nyílt *e*-be ment át.“) Így lett pl. a XIII. századi *kiz*-ből (*Kethyou-kyzi* 1246, *Kyzeþ Korompa* 1256) a későbbi *kéz* s a mai *köz*, *zild*-ből (1419) *zöld* s aztán *zöld*, stb.

é:ő:ü. Ily fejlődésen a fönt *o:u* és *ö:ü* alatt említett ragok kötőhangzói mentek át mellsőhangú szókban, miket codexünk a történetileg kimutatható legeredetibb hangszínnel őrizett meg: *leythenk* lejtünk 88, *legenk* legyünk 293 | *feletenk* fölöttünk 286, *kestenk* köztünk 336, *lelkenk* lelkünk 293, *mindenenk* mindenünk 335 | *egelchek* egyelítsük, elegyítsük, misceamus 125, *innen veszek* [olv. *i. vészjék*: innen vesszük?] inde apparat 360 | *wbennek* ő bennük 352, *kedvekre vannak*: kedvükre v., gaudent 190. Csak e két adat-

ban *ö* (*ü?*): *kwucessuk* kövessük, reconciliemus 280. *meneswk* menésük, eorum progressus 105.

é:ő:ü. Tőszótagban az *éz* *üz* és *szén-ik* szűnik tüntetik még föl a mainál két fokkal eredetibb *é* hangzót: *elczi egmastol* [olv. *elézi egymástól*] dispergit 130 (a közvető *öz* alak megvan pl. a Wesp., Döbr., Tel. cc.-ben); de már *é:i* változással *yzes* [olv. *ízés*] 300, mely szintén alapja lehetett a mai *üzés*-nek (vö. *i:ü*) | *megzenenek* [olv. *mégszénjenek*] megszűnjenek, requiescant 112; *zenethlen* [olv. *szénetlen*] szűnetlen (ma meg is rövidült *ü*-vel) 162, 202, így az EhrC.-ben is; a közvető *szönik* megvan pl. a NádorC.-ben. Vég szótagban a *szérnyé* (*zerne* 155; de *zernyw*, l. *ő:ü* alatt) szörnyű és *enyé* enyű, enyv mutatják e hangszínt (az utóbbit l. a töveknél). Képzőink közül az *-ül -ül* és *-ü -ü*, ragozók közül pedig az *-ül -ül* és a *-böl, -ról, -töl* (az utóbbi 3 mai köznyelvi kiejtésük alapján sorolható ide, vö. *ó:ü*) mellsőhangú alakjai állanak codexünkben a fejlődésnek emez eredeti fokán. (L. az alaktanban.)

II. Mássalhangzók. — Az ide vonatkozó jelenségeket a következő szempontok szerint vizsgálhatjuk, ú. m. a) mássalhangzók megőrzése és hiánya, b) eredetibb állapot az időmértékben, c) eredetibb állapot az articulatióban.

Mássalhangzók megőrzése és hiánya.

Az eredeti orrhangot megőrizte codexünk az *ördög* és *rocska* szókban: *erdenged* *vagyon* daemonium habes 5, de *erdeg* 100, 193, *vrdeg* 287, a teljesebb alakot a HB. *urduŋg-jén* s a mai továbbképzett *ördögös*-ön kívül másunnan nem ismertük; *roncsika* a magánhangzóknál (Ny. XIV. 200) már említve volt. — Eredeti *j* van megőrizve a *hozjám* (tegy tanosagot hozyam 62), *hozjájok* (hozyayok leythenk 88) alakokban, ma a *z* pótlónyújtásával: *hozzám* *hozzájuk*. a mint már codexünkben is előfordul: *hozam* 368, *hozaya* 208; ezen kívül az *-ít* képző teljesebb alakjaiban és a tárgyaz igeragozásban tartotta fenn e hangot nyelvemlékünk (l. az alaktanban). — Teljesebb alak a *wadnak* vannak 361, de legtöbbször már hasonulva: *vannak* 165, 231, 357; így mindig a *mennek* is 105, 142, 270 (vö. *mednek* vadunt EhrC.); ily újabbszerű alak a *vattok* vagytok 329; ellenben az egyes

számban csak a teljesebb *vagyon* (363) fordul elő. — A névelő és a közelre mutató névmás *z*-jét az 1. kéz mássalhangzón kezdődő szók előtt is mindig megőrizte: *az bárson* a bársony 69, *az ház* a ház 383, *az népek* a népek 64, *ez két nap után* e két nap után 51, *ez chereth* e cserét 74; míg a 2. kéznél a teljes alak mellett (*az varas* 311, *az zam* 367, *az feyedelmnek* 380; *ez világban* 190, *ez hir* 380, *ez felel való iras* 374) már a *z* nélküli pótlónyújtásos alakokkal is találkozunk, mely nyújtás gyakran jelölve is van (egyszer: *accapu* [így ír pl. a NádorC., 1. NyK. XVII. 211] a kapu 293; rendszerint azonban csak a *h* utal erre, pl. *ah vidék* olv. av vidék, stb. 1. fönt Ny. XIV. 202), de a jelölés nélküli helyeken is (pl. *a keral* 362, *a lelek* 336, stb.) mindenesetre úgy olvasandó; megjegyzésre méltó, hogy a közelre mutató névmás egy helyt alanyul is a kopottabb alakokkal áll, mint a mai népnyelvben: *e nagob* hoc est maximum 346 (de: *valamit ez mind meg feketheyt* 332), vö. *es a' monda*: et ille dixit MünchC. 46. — A *be* igekötő eredeti *belé* alakjának *l*-jét tartotta fönn egy adat: *belalkonottsak* [így javítható a kiadásbeli *belalkononsak*] olv. *belalkonyodtság* bealkonyodottság 104; a *bel* alak különösen a Jord. és Érdy cc. sajátága.

Ellenben csak a lat. *haereticus* utólagos hatásának kell a *h*-t tartanunk a *heretnek* alakban 322 (de: *erethnech* 232), a mint az ÉrdyC. és Heltai is írják, 1. Ásbóth cikkében. NyK. XVIII. 357; a *helhalastas* elhalasztás (67), *heltauozthat* eltávoztat (313) igekötőjében és a *herekseg* örökség (379) alakban pedig csak orthographikus fölösségnek látszik a *h*, egyebütt *el*, *erek* codexünkben is. — Hasonlókép nem láthatunk eredetibb hangot a következő alakokban, melyeknek *j*-je újabbszerű járulék elem a hiatus elkerülésére: *mulatas kedveyerth* mulatás kedvéért, *causa recreationis* 228, *w nemes . . . voltayerth* ő nemes voltájért 126; így olvasható ez is: *w untatasahert* ő untatásájért 165, vö. a *h*-nak ily értékére nézve Ny. XIV. 30.

Az elősorolt eredeti, teljesebb alakokkal szemben már sok újabbszerű kopással is találkozunk a Glosszáokban. Nevezetesen igen sok példában lép már föl az *l* hang elveszése mássalhangzók előtt (mi különösen a TihC. sajátága); még pedig: a) két mássalhangzó között: *eltikoztaték* e h.

eltékoztaték, *megkáromlak* e h. megkárom(o)l-lak, (? *érmény* e h. *értmény* *örölmény*); de *unduklja*; az *l* képző kiesése hasonló mássalhangzótorlódások esetén nem ritka a régiségben (l. a töveknél); b) hosszú magánhangzó után: *atal* által 335, 352, de: *altaliaba* 363. *altalsagh* (indecorum, absonum MA., ma: *átall* vmit) 359 | *nekil* 379, *nekwl* 84, 111: *nélkül* | *vtoso* [olv. *utósó* v. *utóssó*] utolsó 341 | *eloseb* [olv. *elésőbb* v. *eléssőbb*] *elésőbb*, *elsőbb* 95 (l. a képzőknél) | *tunyakodyal* [olv. *tunyázkodjál*] *tunyázkodjál* 339, de: *thvnyalkodyal* 201; c) rövid magánhangzó után, mely az *l* kiestével pótlónyújtást szenved: *bodogsagh* boldogság 371 | *bvcheseg* bölcsesség 363, de: *belceseg* 287, *bwlcen* 315 | *conak* csolnak 351 | *megfodoz* megfoldoz 332 | *meghodolt* (vö. *megholdol* még MA.-nél is) *meghódolt* 375 | *hónap* *honap* „ho(n)ap holnap“, *procrastinare* 154 | *kikéti* *kikölti*, l. *fönt* *é:ö* | *megyodatlan* megoldatlan 95 | *felrestut* [olv. *fél részt tölt?*] félig telet, *sempiene* 372 | *végv* völgy, l. *é:ö* | *vót*, *vóna*, *vóta* különösen igen gyakoriak *volt* *volna* *volta* h.: *vót* (írva: *vot*, *voth*, *wot*) 63, 105, 118, 126, 151, 335, 370, de: *volt* 83, 194, 217, 293; *vóna* 126, 296, de: *volna* 295, 380; *mindenható* *vóta* 382, *ö mennyé* *vóta* (l. *é:f*) 329, de: *mivolta* 246; — ellenben megvan még az *l* az *elkülcs* (339), *zöld* (136) szókban, melyek egyéb emlékeinkben szintén járatosak már *l* nélkül, és a *kollog*-ban (l. szójegyzék). — A *j* beolvadt már az *-ít* képző egyes adataiban (l. szóképzés). — A *v* hang kiesett két mássalhangzó között: *kenben* [olv. *kényben*] könyvben 339, *kwnbe* u. a. 314, *ken* *hordozo* könyv hordozó 302; hasonlókép a *t*: *zantzandoccal* [olv. *szánszándokkal*] 211, de: *zantzandokal* 178, *zantzandokual* 206; *zenlelek* [olv. *szenlélek*, ha nem pusztán hanyag orthographia] *szenlélek* 202, 347, de *zentlelek* 207, 218 (vö. *szengyörgy szemmiháj szemmárton* a népnyelvben); *v* veszett el a már (Ny. XIV. 201) említett *lén vén hín* alakokban is. — Hiányzik az *r* a *családság* *csalárdság* alakban: *erdeg chaladsaga* operatio satanae 100 (avagy *csalatság* olvasandó, mely közönséges alak a régi nyelvben?). — A *serkeget* (excitat 132) alak már két hanggal rövidebb az eredeti *serkentget*-nél; vö. *serkenget* és *serkeget* MA. — Pótlónyújtásos alakok lépnek föl már a következőkben: *illő* (e h. *idlő*) 194, l. *i:ü*; *vattok* vagytok 329; *vannak* a *vadnak* mellett (l. *föntebb*); *herre* (ydegen *herre*

142, *meleb* [mélyebb] *herre* 270) *helyre*; továbbá a névelő és *ez* névmás *z*-jének kihagyásánál (l. föntebb), és a *-vel* rag assimilatiójakor (l. alaktan).

Eredeti hosszú mássalhangzók.

A mássalhangzók hosszúságát ugyan gyakrabban jelöli nyelvemlékünk, mindazáltal tanulságosabb adatokat csak a következők szolgáltatnak. Hosszú *l*-et őriztek meg: *hallogat* *halogat*, *protrahit* 281 (*halagassuk* differamus 97, *halast* *halaszt* 164 szintén így ejtendők), e hosszú hang még a XVII. században is általános volt (vö. MUGSz.); *iellennen* *jelennen*, specialiter 280, vö. *jellen* *jelen* GyöngyC., Heltai; (? *alluzik* *aluszik* 380, vö. akár *allogiam* akár *vigyazak* VirgC. 115). Hosszú *r*-rel: *megfarraztia* *megfárasztja*, *fatigat* 336; így írja számos codexünk és Sylvester, Decsi, Zvonarics stb. Jelölve van még az eredeti hosszú mássalhangzó a *bozzusag* (376), *bozzonkodvan* (256), *kezzul* (közül 324) szókban (egyéb helyeken csak *-s*), továbbá az *-s* képző egyes ragos alakjaiban és az *ellenne* (ellene), *utánna* alakokban (l. alaktan).

Eredetibb jelenségek az articulatióban

Eredetibb zöngés hangot őrzött meg a *juh-szél* juh-szél 222 (l. a szójegyzékben). Viszont eredetibb zöngénélküli hang van a *kazdag* (általános alak a XV. és XVI. században) *gazdag* szóban 295, és annak látszik a *hezakul* hézagul, *evacuabitur* alakban is 137 (de: *meg hezagita magath* 151), vö. *hívzak* GKatonánál, *hízak* u. o. és Biró M.-nál (l. Lukács Lőrincz valószínű magyarázatát Ny. IX. 419).

Eredetibb állapot a szájüregbeli levegő megakasztás helyére nézve: *m:n* (ajakhangból lágyínyhang): *mevet* *nevet* 348 (de: *nevet* 380); *rumtas* *rontás* 201 (vö. régi *himt*, *imt*: mai *hint*, *int*) | *sz:s* (fogínyhangból keményínyhang): *zewl* [olv. *szől*] a. m. *sül-disznó* 125 (? *barzon* [olv. *bárszony*?] *bárszony* 69) | *sz:s:zs*, ilyen úton fejlődött a *zsolozsma* szónak kezdő mássalhangzója, mely a codexek korában még *sz* volt, így Glosszáinkban is: *zolosma* *officia divina* 7; közvető *s*-es alaknak tekinthető a *solosma* Illyés Andrásnál és a Glosszák egy másik helyén: *vete[r]nci solosmaba* 307 (vö. Ásbóth, NyK. XVIII. 364) | *g:t* (lágy-

inyhangból foghang): *esmeg* [olv. *ésmég*] ismét 151; analógiáit l. Ny. IX. 254 | *g:gy* (lágyinyhangból keményinyhang): *jógúl* gyógyul (l. a követk. pontban).

A szájüregbeli *levegő megakasztás* módjára nézve következő eredetibb alakokat őrzött meg nyelvemlékünk. Eredeti nyílt (spirans) hang van a *jógúl* (*meg yogulnak* bene habebunt 193, *meg yogulok* salva ero, *megyogula* salva facta est 380) alakban, mely nemcsak a codexekben, hanem Komjáthinál és Székely Istvánnál is előkerül még szókezdő *j*-vel, frappans igazolásául a MUGSzótár fölvételének, mely a *gyógyúl gyógyít* alapszavát „bizvást a *jog*, *jóg* változatának“ tekinti; a szóközépi *g*-t is (mely ma szintén zárt, explosív, *gy*-re változott) kétségtelenné teszik a codexek adatain kívül: *gyogét* (gyógyít) Decsinél, *giogit* Félégyházinál, Vásárhelyinél, *gyógul* (gyógyul) Heltainál, Magyarinál. Eredeti nyílt hang maradt fenn még a *garadis* [olv. *garádis*] alakban 194; a mai *gardács* zárt *cs* hangja épúgy keletkezett, mint pl. az őrségi *mukucs*, *golubics*-é (Ny. VII, 322) az eredeti *mókus golyóbis*-ből. — Eredeti *l* van az *elkülcs* erkölcs szóban 339, melyet a codexek korában még általában dissimilatio nélkül ejtettek.

A hangátvetés még nem történt meg az *ehnyét* (*ehnetetnek* compescuntur 147) *enyhít* szóban, mely ez alakkal igen közönséges a codexekben; hogy a két hang (*h-ny*) e sorrendje eredetibb, azt a *konyha* és *dunya* szók teszik kétségtelenné, melyeknek szláv eredetijében ugyanilyen hangcsoport van (l. Ny. VII. 344). — Ellenben a *pékédlik*-ben (l. *é:ö*) csak dialektikus hangátvetéses változatát kell látnunk a közönségesebb *köf*-alaknak. Említendő még *egyelit* 125, az *elegyít* alakkal szemben.

Szintén csak dialektikus hangváltozásnak kell tartanunk a *gyerjed* (*meg gyeryedeth* meggerjedett, aestuans 57, de: *gyeryedeth* ferventior 323) szókezdő *gy*-jét, mellyel még Komjáthinál (*györyed*) és Bornemisznál (*gyeried*) is találkozunk. Nem különben a *vadnak* alakot (361), az eredetibb *vagynak*-kal szemben. Hasonlókép nem vált általánossá az *öv* ige fölszóltató módjának *ógy* (*ógggy?*) alakja (e h. *övy*), mely a codexekben sőt a XVI. század nyomtatványaiában is közönséges: *ogiatok övjakok*, attendite 290 (a hangváltozásra nézve vö. **tevjen*: *tegyen*, **hivjen*: *higgyen* stb.). TÖMLÖ GYULA.

A NYELVJÁRÁSOK TANULMÁNYOZÁSÁRÓL.

— Lundell I. A.-tól. —

III.

Ha valaki egy nyelvjárás szótárát akarja megírni, össze kell gyűjtenie lehetőleg minden szót, a kiejtés hű megjelölésével; pontosan meg kell jelölnie, hogyan járulnak hozzá a ragok, a műkifejezéseket tökéletesen meg kell határozni s a nép ajkáról ellesett példákkal megvilágosítani; mert ily példák nélkül sohasem ismerheti meg az ember elég jól a szavak jelentését. Az igaz, hogy ezzel sokat követelünk; s ritka eset is, hogy e követeléseket mind teljesíthetné a gyűjtő. Hogy egy vidék nyelvjárásának szótárát összeállíthassa valaki, majdnem egy egész élet munkásságát kell ráfordítani; s ezt ritka ember teszi meg.

Ha teljes szójegyzéket akarunk összeállítani, nem szabad csak azokra a szavakra szorítkoznunk, a melyek csak az illető dialektusban fordulnak elő, másutt sehol. Ha mindenki elhagyja azokat a szavakat, melyek más nyelvjárásban is előfordulnak, honnan ismerhetnők meg ezeket? S ha valamely szó az irodalmi nyelvben is előfordul, az még mindig nem ok arra, hogy a nyelvjárás szótárába föl ne vegyük. Minden dialektus magában véve önálló nyelv, s mint ilyet kell vizsgálnunk. Egy ilyen szótár célja nem az, hogy a kíváncsiságot kielégítse, vagy hogy a nyelvtudomány egyes kérdéseit megvilágítsa. Rajzolni kell egy egész népet, annak egész életét, emlékeit és lelki állapotát. Célja tehát általában a civilisatio történetét megvilágosítani. Mindezt el kell követni, hogy a kép mennél teljesebb és pontosabb legyen. Jó volna, ha együtt volnának a tulajdonnevek, a személyek, a házi állatok s az egyes helyek nevei is. Hogy valamely szót egy ilyen szótárba fölvegyünk-e vagy ne, az nem függ a szó jelentésétől. Különös figyelemmel kell lennünk a műkifejezésekre. A trágár szavakat ép úgy fel kell venni, mint bármely másikat; hisz egy szótár úgy sem szolgál mulattató olvasmányul a családban. A kiejtést lehető pontosan meg kell jelölni. Rendesen nem sokat törődnek a szó jelentésével. Sem értelmét, sem használatát nem tudhatjuk meg pontosan, ha csak szá-

mos példa meg nem világosítja azt. Olyan példák, melyeket a gyűjtő maga csinál, nem érnek semmit. Ilyet adni csalás. A legtöbb hibát ugyanis lustaságból követik el; mert, hogy mindezen követelményeknek megfeleljen valaki, sok időt kíván.

Ha tudományos alapon készült a szótár, ez rendesen abban áll, hogy az egyes szavakat más nyelvjárások vagy nyelvek szavaival hasonlítják össze. Ezt a munkát rendesen így végzik: megszerez magának az illető minél több szótárt, végig lapozza őket, s kijegyzi mindazokat a szavakat, melyek egy kissé hasonlítanak a tárgyalt szóhoz. Avval nem sokat törődnek, hogy valóban az-e az a szó; hisz az azonosságot gyakran nagyon nehéz volna megállapítani, s ha megállapítanak, akkor sok egybevetést el kellene hagyni. Lehet, hogy a szavak tövei rokonok, és ezt érdemes is megállapítani. Egyáltalán nem akarom azt állítani, hogy különböző nyelvek szótárainak egybevetése nem nagyon hasznos. De ennek elvégzése nem tartozik a dialektusok vizsgálatához. Ha minden egyes tanulmány összehordaná a szavakat mind a rokon nyelvből, mennyi tényt és papirost pazarolnának el. Más nyelvjárás vagy nyelv szavait csak akkor kell felemlíteni, ha a tanult ember sem jöhetne rá magától, s ekkor rá kell mutatni arra is, hogy milyen törvény szerint képződött a szó.

Nem közönbös dolog a szótár külső berendezése sem, hisz ettől függ gyakorlati használhatósága. A szavak természetes rendje az ábécze sor, s ebbe a nyelvjárásban meglevő alak szerint kell besorozni őket. De ha valaki egy szóról azt akarná tudni, hogy meg van-e az illető nyelvjárásban, milyen az alakja és mi az értelme, akkor nem találhatja meg, a míg nem tudja, hogy hangzik az az illető nyelvjárásban. Ezt a kényelmetlenséget két módon lehet elkerülni; vagy más módon rendezzük a szavakat, vagy pedig egy indexet csatolunk a szótárhoz. A Blomberg vezetése alatt készült norlandi dialektikus szótárban az irodalmi nyelv illető szava van a címbe; s ha valamely szó nincs meg a nyelvjárásban, megalkották azt a hangtörvények szerint. Ez az eljárás nehéz, hanem az elv elég jó. Ha az ember inkább a nyelvjárásban előforduló alak szerint rendezi a szótárt, hogy az illető vidék fia könnyebben

észrevegye és kijavíthassa az esetleg becsúszott hibát, akkor lehet egy, az előbb említett elv szerint rendezett indexet csatolni hozzá. Más szerzők a címbe a szó legrégibb ismert alakját tették; ez nem helyes, mert az csak a véletlentől függ, hogy egyik szót régibb, a másikat meg újabb feljegyzésben találjuk először. Ha egy szótár több nyelvjárást ölel fel, akkor másképp módosulhat az eljárás. Ekkor minden szónak több alakja van, tehát vagy az egyik nyelvjárásból kell kiindulni, vagy pedig egy közös alakot kell megalakítani, mely mindnyájának etymologiai alapul szolgál. Ez az eljárás összefügg a historiai helyesírással, melyet a tájszótárakban legnagyobb részt még ma is használnak, s ez közel áll az irodalmi nyelv helyesírásához. Rendesen elhagyják a beszédben használt alakot, s az előre bocsátott kiejtési szabályok nélkül ki sem tudnók azokat találni. [Techmer megjegyzi itt, hogy legjobb volna tövek szerint rendezni a szavakat, s azután egy vagy több ábécze rendű indexbe lehet sorozni a dialectusban előforduló alakokat.]

A dialektusok nyelvтанából leginkább csak a hangtant és alaktant szokták vizsgálni. A mondattanról nem kell szólanom, mert avval eddig nem foglalkoztak, tehát nincs is mit bírálni. Ép így vagyunk a nyelvten né-mely más részével is. Viszont szükségesnek tartom, hogy egy pár megjegyzést tegyek a hangtan etymologiai részére s az alaktanra; és pedig arra az eljárásra, hogy össze szokták hasonlítani a nyelvjárás hangjait vagy alakjait más nyelvjárásokéval. Nagyon jó, ha előre figyelmezteti az ember a gyűjtőt, hogy ne bocsássa világgá etymologiai kísé-releteit; ha kedve telik az ilyesmiben, otthon szabadon üzheti. A nyelvészek mindenütt arról panaszkodnak, hogy a táj-szótárak etymologiai része soha sem ér semmit. Az alak-tanra nézve is elég, ha pontosan leírja az illető, határozott terv szerint, hogy milyenek az egyes alakok ma az illető dialektusban, s nem törődik az alakok eredetének fejtege-tésével. Az etymologiai hangtannak meg kell világítani a nyelv egész szókincsét; tehát előbb egy teljes szótárral kell birnunk, aztán meg annak, a ki ezt a munkát el akarja végezni, nagy tudományos készséggel kell birnia: jó fo-nétikusnak kell lennie; kitűnően kell ismernie a nyelv tör-ténetét; ügyesen kell használnia a tudományos forrásokat;

éles ésszel, hogy ne mondjam lángésszel kell birnia. Tehát folyton azt kell hangoztatnunk: procul hinc, procul este profani.

A hangtani rész berendezését két módon lehet végezni. Vagy egy régibb kor hangjait veszi alapul az ember, s ezeknek sorsát vizsgálja különböző körülmények között vagy pedig a nyelvjárás hangjaiból indulunk ki, s s ezeknek történetét vizsgáljuk. Ezt az eljárást szokták inkább követni; érdekesebb azonban a másik mód, mert a nyelvjárást nem szokták magáért vizsgálni, hanem mint valamely nyelv egy részét. Mi nem ismerjük eléggé a nyelv régibb állapotát s ez néha nehézséget okoz, s a hiányokat a régibb alakok rekonstruálásával kellene pótolni. S ekkor külön kellene előbb választani a nyelvjárás saját szavait a más nyelvekből átvettektől, mert ezek más törvényeknek hódolnak. Ez magában véve is hasznos munka volna; s így a nyelvjárást is a maga egészében tudnók méltatni. Most csak külső rend szokott uralkodni; egyes szónak ép úgy meg van a maga külön helye, mint akár száz szónak. Természetes, hogy más törvények szerint változik maga a nyelvjárás, mint a melyek szerint az idegen szavak asszimilálódnak. A compositio szempontjából nagy hiba, ha minden rend nélkül hányjuk össze a szavakat. Hisz ez akkor részletes index, nem pedig tanulmány.

Észrevételeim másodsorban a nyelvjárások hangváltásainak statisztikájára is vonatkoznak, ezt a szót eredeti értelmében véve. A tanulmányokban olvashatjuk, hogy a nyelvjárás egy hangja megfelel az irodalmi nyelv egy vagy több hangjának. elsorolnak azután néhány példát, a mely húsznál soha sem több; rendesen csak kettő vagy három. Mit ér ez? S a régi nyelvre való utalás csak néha ér valamit. Nekem tudnom kell, hogy hány esetben és pontosan, hogy mely esetekben felel meg a nyelvjárás hangja az irodalmi vagy a régi nyelv valamely hangjának. Mert csak így lehet vizsgálni, hogy milyen ezeknek a megfeleléseknek a természete, milyen törvényeknek hódol s hogyan kell őket magyarázni. Rendesen nagyon felszínesek az egybevetések, s csak a véletlen eredménye, ha az egy pontba sorozott esetek közt lényeges egyezés van, s az sem bizonyos, hogy a törvükre és jelentésükre nézve egyező

szavak teljesen ugyanazok vagyis hogy egy közös alakból fejlődtek-e; lehet, hogy különböző képzőkkel alakultak, vagy valamely más úton kerültek a nyelvjárásba. Mégis egymás mellé rakják őket s ez elég kényelmes eljárás. Ha az illető nem tud vagy nem akar tudományos hangtant írni, akkor csak a legközönségesebb megfeleléseket kell említenie, a melyek a nyelvjárást legjobban jellemzik.

Ép ellenkezőleg túlságig mennek a tanulmányozók a hangok topographiáját vagy változásait tekintve. Azt írják, hogy az irodalmi nyelv valamelyik hangja megfelel egy vagy több különböző dialektus valamelyik hangjának, legalább is néhány egymással semmi összefüggésben nem álló dialektus egy két külön szavában; feltéve, hogy a példák helyesek. Ezen kívül idéznek még valamelyik rokon nyelvet tárgyaló munkából. De semmi sem biztosít bennünket arról, hogy helyesen felfogott megfelelések ezek, hisz minden kritika nélkül idézik olyan szerzőktől, a kik a megfeleléseket a már említett rossz elvek szerint állítják egybe. Ha minden új nyelvjárástanulmány felhasználja a régibb tanulmányokat mind egy ily statisztika készítésére, magának a nyelvjárásnak leírása, a mi pedig fő dolog, nemsokára majd csak a féle függelék lesz egy ilyen statisztika mellett. A rokon nyelvjárások egyező jelenségeiből levonható eredmény nagyon fontos, és meg is kell azt világosan és pontosan állapítani.

Ugyanezeket a kifogásokat kell tennünk az alaktani egybevetések szempontjából. Csak az a különbség, hogy mivel az alakok sokkal szorosabban függenek össze, az összevetés gyakrabban talál. Másrészt meg, ha valahányszor valamely dolog előfordul, azt mindannyiszor az összes ismert nyelvjárásokban végig nézzük, vaskos köteteket lehetne összeírni; csakhogy ez többet árt, mint használ, mert a fő tárgytól elfordítja a figyelmet.

Nézzük más oldalról tárgyunkat.

A népnyelvhagyományok gyűjtése, mint már említettem, nagyon sok oldalról köti le a figyelmet. Ha költészeti, mythologiai, ethnologiai szempontból indulunk is ki, mégis szorosan összefügg a nyelvjárás tanulmányozásával, a mennyiben ezen irodalom némely fajtát csakis az illető vidék nyelvén szabad feljegyezni. Ehhez az irodalomhoz számítom:

1. a népdalokat (dallamukkal együtt);
2. a népmeséket, mondákat, legendákat;
3. helyhez kötött mythologiai vagy történeti mondákat;
4. a nép vallásos felfogását, babonáit (ide kell számítani orvosszereiket is);
5. a rejtvényeket;
6. közmondásokat, példabeszédeket és szólásmódokat;
7. játékokat, tánczokat, s az azt kísérő dallamokat;
8. a nép szokásos cselekedeteit az év bizonyos részeiben, s általában életmódját és erkölcsi felfogását.

Lehet, hogy ez az osztályozás nem hibátlan, hanem az nem sokat változtat a dolgon. — A daloknak, rejtvényeknek, közmondásoknak megállapodott alakjuk van; ezeket, minden változtatás nélkül, csak le kell írni. A zenére nézve csak azt jegyzem meg, hogy a tudomány csak akkor veheti hasznát, ha a dallamot egész híven adjuk, úgy, a mint a nép énekli; nem szabad se javítani, se cifrázni. Ha leírjuk a tánczot és az éneket, feljegyezhetjük az illető dallamot is. Úgy tudom, hogy a tánczleírásnak (chorègraphie) nincs megállapodott terminológiája, s ez baj. Természetes, hogy a leírást a közönséges nyelven kell végezni; ép úgy, ha a szokásokról, a nép életmódjáról, hiedelmeiről és babonáiról van szó. Mindig eredeti alakjában kell megtartani a szólásmódokat, közmondásokat. A nép szája után leírt hosszabb elbeszélés nagyon jó mintául szolgál, s jól megérteti a tárgyat. De nehéz ezt elég híven végezni; alig is lehet gyorsírás nélkül megtenni.

A népmeséknek nincs határozott alakjuk. Két ember soha sem mond el valamely mesét egészen ugyanazon a módon, sőt egy és ugyanaz az ember sem mondja el kétszer ugyanazokkal a szavakkal. A dal is más vidéken más változatban fordulhat elő, azért mégis szóról szóra úgy kell leírni, a mint éneklük. Nem úgy a meséket. Nem írhatunk oly gyorsan, a hogy a mesélő beszél; s ha félbe szakítjuk, megrontjuk a mese egyöntetűségét. Csak ritka ember tudja emlékezetből leírni a mese minden egyes részletét, minden egyes szavát. Csak a gyorsírás segítségével lehet pontos feljegyzéseket végezni. Ma még nem terjedt el annyira a gyorsírás, hogy nagy szolgálatokat várhatnánk tőle. Meg kell elégednünk avval, ha többször hallhatjuk ugyanazt a

mesét, tehát lejegyezhetjük és lassanként ki is javíthatjuk. Egy kis gyakorlattal elérheti az ember, hogy legalább a főbb részeket tekintve elég híven fog másolni. Kénytelenek vagyunk ezt a módot követni. Természetes, hogy egyes elbeszélőre van szükségünk, a ki emlékezete kincseit összefüggőleg és természetes rendben adja elénk. Gyakran meg-
esik, hogy ha egy legendáról fölvilágosítást akarunk szerezni, csak hosszú kérdezősködés útján halljuk meg egytől vagy akár többektől az egyes részleteket, s azután kell nekünk magunknak ezeket összeállítani. Ez a mód nagyon tökéletlen. Az eljárás egy másik módja az, hogy, ha az ember valamely mesét többektől különböző módon hallott elmondani, igyekszik a különböző szerkezeteket egybe olvasztani, kiválogatva az eredetinek és legjobbnak látszó részeket, és így analysis és synthesis által megalkotja a mesének szerinte legeredetibb alakját. Ez az eljárás lehet többé vagy kevésbé tudományos és az illető izlésétől és ügyességétől függ. Az így készült népi irodalom valójában soha sem népi irodalom; a psychologia, mythologia és a nép civilisatiójának szempontjából soha sem teheti azt a szolgálatot, mint az olyan mű, melyet a nép maga készített. Ebben mindig van valami művészet, s ezért lehet is nagy irodalmi becse. Ha annak, a ki evvel foglalkozik, elég tehetsége és izlése van, nagyon híven utánozhatja a nép egész gondolkozása módját. Hanem az nagyon ritka dolog, hogy tanult ember megőrizze vagy megszerezhesse magának a nép naivságát, pedig ez szükséges ahhoz, hogy úgy tudjon mesélni, mint a nép maga. Azt is megjegyezhetem, hogy a nép mással nem segíthet nekünk, csak azzal, hogy elmondja a mesét. Ha van köztük egyes mesélő, ez meg nem szokott a tollforgatáshoz, hogy le is tudná írni a mesét, természetesen, minden affectatio nélkül, úgy, a hogy elmondaná.

A nép elbeszéléseit a következő négy módon lehet feljegyezni: 1. a nyelvjárást a lehető legpontosabban, a fonetika követelményeinek teljesen megfelelő hangjelöléssel írjuk le; 2. a hangok jelölését nagyjában végezzük, a mennyire az irodalmi nyelvtől való eltérés a kiejtésben megköveteli; 3. az elbeszélésben a hangtant és alaktant az irodalmi nyelvhez alkalmazzuk, de nem változtatunk a szavakon és a mondat szerkezeteken; vagy 4. egészen lefordítjuk az

irodalmi nyelvre, csak a népies stíluson nem változtatunk semmit.

Az utolsó mód legkevésbé ajánlatos. Az irodalmi nyelv a kulturát tekintve annyira távol áll a néptől, hogy nem is tudja az ő élete körülményeit híven kifejezni. Az irodalmi nyelv nagyon abstract, s a nép concret gondolkozása módját csakis az illető dialektus fejezheti ki. A philologus nem elégszik meg az eredeti szöveg helyett fordítással, ép oly kevéssé elégtí ki a nép ismerőjét, ha az ő élete viszonyairól idegen nyelven olvas. Ha a nyelvjárás mondattana és szókincse megmarad, ez megfelel legalább a legszükségesebb követelménynek, hanem azért hiányzik mégis a pontos hangjelölés. Ez a mód nagyon hasznos arra nézve, hogy a nyelvjárás szókincsét ismertté tegye, s hogy így általuk az irodalmi nyelv is gazdagodhassék és szépüljön. A népies irodalomnak a fonétika törvényeinek teljesen megfelelő szabályok szerint való jelölése nagyon nehéz és fáradságos. S az olvasó, ha maga is nem ex professo fonétikus, nem is tudja használni a dolgozatot. Ha nagyjában jelöljük a nyelvjárást, meg van ennek az a haszna, hogy a ki ismeri a nyelvjárást, tudja pontosan olvasni; a ki pedig nem ismeri, az nem fogja érezni az anyag és az alak közti ellentét kellemetlen benyomását. Rendesen ezt az eljárást követik mindenütt a nyelvjárások irodalmának feljegyzésében. Hanem azért nem szabad egészen a történeti írásmódhoz ragaszkodni. Ellenben a szótárban és a nyelvtanban a lehető legpontosabb hangjelölés, okvetetlenül szükséges.

BALASSA JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Ev, sérv, mellső, esonkulat. A Nyr. III. füzetében közölt bírálatom egyes pontjai tanulságos méltatásban részesültek a IV. és V. füzetben Simonyi Zs., Ponori Thewrewk E., Frecskay J., Tömlő Gy. és Egy doktor részéről. Megjegyzéseikre a következő pontokban válaszolok.

Ev, tudtam, hogy benne van a Tájszótárban, de megbízhatóságában kételkedtem, mert a mai nyelvérzékből kiveszett s csakis *eves, evesség* alakjában él; ezekből bátorkodtam arra következtetni, hogy az *ev* hibás tőelvonás. Tömlő Gy.-nak a *hév lév név rév* csoportjába tartozó *év* tő-

szóra vonatkozó bizonyításai teljesen meggyőzők; de, a mint az *ev* ellenében ő is elismeri, „nyelvünk vallomásai alapján az orvosi műnyelvnek is vagy más, testesebb és használatosabb szóhoz kell fordulnia, vagy *év* alakban kell elfogadnia a nominativust“. A kik az *ev* szót megalkották, azoknak nem igen lehetett tudomásuk a régi *év* létezéséről. a minthogy sokkal köztudomásúbb igazságokat is ignoráltak. Ők biz a közkeletű *eves* szóból vontak „gyököt“. Az *ev* tehát csonka az *evesség* vagy *év* szókhöz képest.

Sérv védelmére Egy doktor a *sér* igét említi (vö. Mid *sér* [fáj]? *Sér* [fáj] a kezem. SzD.); de evvel csak az én fölfogásomat támogatja. mert utal a *sérés*, *sérvés* deverbális képzés igetövére, ellenben semmiképen sem bizonyítja egy *sérv* főnév lehetőségét. Különben is a nép nem *sérv*-et mond, hanem *sérvés*-t.

Mellső. A *-só -ső* képző az *utólsó hátulsó alsó fölső belső* stb. analógiája szerint eredetileg igehatározókhöz járult. Ugyancsak csoportjába illenek a gyakori igehatározói használat jogán a *végző* (végül, végre), *oldalsó* (oldalt, oldalvást), *középső* (közepütt), *szélső* (szélül). Az igehatározói származást bizonyítja a Riedl Szende fölfogása is, a ki e képzőt az *eső* igenéből származtatja (*közbülső* a. m. *közül* *eső*). Hogy a csonkult alakok a *-só -ső* képzőnek ragtalan főnevekhez is járulhatását elősegítették, a minthogy Somogyban én is följegyeztem a *kelető* és *nyugotő* alakokat, az a szabályt meg nem dönti, illetőleg nem bizonyítja, hogy minden tetszés szerinti főnévhez járulhat. Már pedig ilyen tetszés szerinti főnévnek kell tekintenem a *hát*-tal ellentétes *mell* szót, melyből neologus természettudósaink az „anterior“ jelentésű *mellső*-t alkották. Ez utóbbi szó tövéből az új jelentés hatása alatt kezdenek orvosaink új igehatározót formálni t. i. *mellül* (elül), *mellebb* (előbb). Pedig a *mellett* *mellé* *mellől* értelme oldalti viszonyt jelent, tehát még ha meg is engedjük a *mellső* helyes alkotását, ez semmiképen sem lehet az „anterior“ kifejezője. Emlékezzünk csak vissza, a mint én jól emlékszem, arra az időre, mikor az iskolában az állattanban először olvastuk a *mellső* szót, nem utasította-e vissza ép nyelvérzékünk. Ugyan ilyen ép nyelvérzékét nyilvánított a „Harmonia“ 1884. szept. 28. számában az operaház épületének ismertetője, a ki azt fejtegette, hogy az operaháznak a milyen díszes a főhomloka, olyan rideg a hátulsó és a két *mellső* (értsd: oldalsó) homloka, melyekre nézve jó, hogy szűk utczára esnek.

Csonkulat, *csonkaja* sem alaki, sem értelmi tekintetben nem kifogásolhatók, mert csonka lehet nemcsak a mit megcsonkítottak, hanem az is, a mi fejlődésre nézve csonka maradt. Ha azonban a két fogalmat külön meg akarjuk különböztetni, pl. a phthisis bulbi (szemkissebbedés) „szem-

APRÓLÉKOK.

Hogy kérdezzünk? Régibb olvasóink bizonyára jól emlékeznek még a küzdelemre, a melyet az *évad-ivad* támasztott. Ellene rohantak minden oldalról; az egyik jelentése ellen kelt ki, a másik formáját találta nevetségesnek, a harmadik megtagadta, hogy soha nem is létezett, hiteles személyek kutatták, nyomozták, de se hire se hamva. „Elmentünk hárman, vallatóra fogtuk, megkérdeztük Tar Sámuel atyánkfia ő kegyelmét, a kire Senki Miska hivatkozott, hogy tőle hallotta az *évad*-ot, s ő a leghatározottabban megtagadta. Mit is saját nevünk aláírásával ellátva s pecsétünkkel megerősítve ezennel hitelesen bizonyítunk“. Elhisszük; elhisszük, hogy nála voltak, hogy megkérdezték, s elhisszük, hogy megtagadta. Szinte látjuk magunk előtt az egész jelenetet. Egyszerre csak beállt Tar Sámuel ő kegyelméhez a község három hivatalos tekintélye, a pap, a bíró, meg az eskütt: Igaz-e, hogy kend azt mondta egy szalajtott embernek, hogy: Évad!? A jó ember elsápad, rettegés szállja meg, hogy mi rémséges bűnt követhetett el, s megtagadja, meg is esküszik rá, hogy ne mozduljon ki soha helyéből, ott álló helyében nyelje el a föld stb., nem hogy kimondta, hanem ha csak hallotta is, teljes életében hírét is annak a veszett, kriminális szörnyetegnek. S elhisszük azt is, hogy Tar Sámuel uram teljes jó hiszemben, igaz meggyőződésből tette e nyilatkozatot, hogy nem bocsátotta ki soha ajakán s nem is tudta, mi az: *évad*!

Nem egyszerű földes gazda, hanem egy jogvégzett földbirtokos, nem is vallatóra fogva, hanem bizalmas társalgás közben, s nem hivatalos személyiségek előtt, hanem jó ismerősök közt tagadta el saját szája vallását: „Mert mink hárman, mondá egyebek közt egy történetet beszélve el, Ákos, Katalin és én. egy o n o k vagyunk“. Elbeszélése végével kérdezem tőle: Mondják itt ezen a vidéken, hogy: o n o k? Kérdőleg tekint rám, mint a ki nem értett meg. Ismétlem s egész világosan, érthetően formulázom a kérdést. Nem, itt nem mondják, feleli röviden, határozottan. Soha se hallottam. — De hisz urambátyám maga mondta! — Én? Engedelmet kérek, de én nem mondtam! — Már bocsáss meg barátom, fordult egyike a jelenvoltaknak hozzá, de nekem is feltűnt, bizony modtad: Ákos, Katalin és én egy o n o k vagyunk. — No igen, hogy u n o k á k vagyunk!

A következő is megtörtént dolog. Ha kell, a személyeket is megnevezhetem.

Mikor először Miskolcra kerültem, beszélt valaki, mindjárt az első napokban föltűnt egy különös kifejezés, a melyet ott mindenki használt. Odafordulok egy ügyvéd

ismerősömhöz s kérдем tőle: Ugyan bátyámuram, mondja meg nekem, mi az: asszámára. Itt majdnem mindenki váltig azt mondogatja: „asszámára, asszámára!” És sehogy se tudok rájönni, hogy mit akarnak vele mondani. Az én emberem föltekint a szoba mennyezetére, mintha ott tartaná emlékezetének kincses házát, mereven néz egy darabig, aztán mondja: No már, édes öcsém, én asszámára húsz esztendeje hogy itt lakom, de én még ezt a szót soha se hallottam!

A belőle vonható tanulság világos. Egyes szók, legkivált olyanok, a melyek csak is valamely ragozott alakban (éjomra, vaktában, alattomban), vagy valamely rokon szóval párosulva használatosak (sebbel-lobbal, ia-fia, dinomdánom), ha összefüggésükből kiragadjuk, vagy ragjuktól, párjuktól megfosztjuk, elvesztik elevenségüket s a nyelvérzékre nézve megmerevedett holt tetemmé válnak.

Nekiment, amúgy hübelebalázs módjára, vaktában. Színültig tölté a poharat. Jó kuszipajtások voltak. Egyszerre csak lobbót vetett ruhája. Már annyira vannak, hogy tegezik egymást. Ezek mind jól ismert, szerte használt kifejezések, érti jól mindenki, művelt és műveletlen egyaránt, a ki birja jól a magyar nyelvet; de ha tudakozódásunkkal nem a nép fiához, hanem a tanult osztálybeliek valamelyikéhez fordulunk is s ily kérdést intézünk hozzá: Ismeri-e ön uram, hallotta-e valaha e szókat: *vakta*, *színület*, *kuszi*, *lobb*, *tegezek*, ha őszintén akarna felelni, aligha egyikükre tagadó választ nem adna.

Ha tehát ki nem akarjuk tenni magunkat a csalatkozás veszélyének, hogy hamis információra ne legyünk kénytelenek alapítani kijelentésünket, az ilyenmő jelenségek kipuhatolásában óvatossággal, körültekintéssel, s hogy úgy mondjam, bizonyos furfanggal kell eljárunk.

Legtanácsosabb, ha a kipuhatolandó szót magunk szőjük bele beszédünkbe, de megcsontosodott alakjában s abban a kapcsolatban, a melyben értesülésünk szerint rendesen használni szokták, s ha hozzá olyasmit állítunk, a mit a hallgató kénytelen legyen megigazítani. Válaszából a legtöbb esetben kivehető, megértett-e bennünket vagy nem; sőt többszörte az is megeshetik, hogy feleletében maga is használja a keresett kifejezést. Ha például azok, a kik az *évad-ivad* megvoltát a megnevezett helyeken nyomozták, kutatták, a a vidékek különbözősége szerint ilyforma kérdéseket intéztek volna ahhoz, a kit vallatóra fogtak: „Úgy beszélük, hogy kelmedet sokszor látták csavarogni *écczakának évagygyán* (Szeged, Czegléd, Szolnok) — *éjnek évodába v. évodán*“ (Toroczkó). „Úgy-e öcsém, hunczut annak még az *ivodája* is“? (Déva-Ványa).

Félreértett kérdések. A megelőző pontban említettük, hogy kérdéseink föltevésében nagy óvatosságra van szükségünk. Vannak esetek, midőn, a kiktől választ várunk, ha kérdéseinkre igaz, a valót föltüntető feleletet akarunk kapni, nem szabad sejteniök, mi a tulajdonképi célja kérdésünknek; tapasztalati tény ugyanis, hogy némelyek egy vagy más gyöngeségből az egyenesen tett kérdésre néha csak pusztá sejtalem alapján is szeretnek igenlő választ adni.

A többi közt ez évi áprilisi füzetünkben is található néhány ilyenmő kérdés: ezek: *héba*, *fagy*.

Az elsőre vonatkozó kérdésünkkel, a mint az oda állított példa mutatja, voltaképen ezt céloztuk: „Egy közlés szerint Zalában modják azt is: „Menj föl a *hébára*”. Látnivaló, hogy itt egy *-be* (*-ba*) ragos név: *hé-ba* (*héb*-ba: pallásba) még egy fölös (*-ra*) elemmel van szaporítva; kérdés tehát a) hallható-e valóban Zala-Lövön, vagy talán másutt is e pleonasztikus forma: *hé-bá-ra*; s ha igen, b) megtoldják-e más raggal is, pl. *hébá-ba*, *hébá-ból* sat., s végül c) használják-e netán ez alkalmazásból levonva nominativusként magát a *héba* alakot is, pl. Elég nagy a *héb*a, találhatsz ott neki helyet?”

A választevők közül csak egy felelt a kérdés értelmében, de tagadólag; a többi, a mi különben szintén méltó a följegyzésre, csak is a *hé* (*héb*, *híj*, *hi*) alakjának s jelentésének fejtegetésével foglalkozik.

A második kérdés ez volt: „Hol ejtik a művelt szokástól eltérően és mi módon a *fagy*, *megfagy*, *elfagy* *lefagy* igét?” E kérdésünkkel azt akartuk megtudni, mondják-e („ejtik-e”) valamely vidéken e szót hosszan is, pl. *fágy* vagy *fágy*. E kérdéseinkre, egynek kivételével (l. a Válaszok közt), ily feleleteket kaptunk: a) „A megfagyott sárról mondják, hogy meg merevedett. b) A gyöngé fagyást díbere-dés-nek nevezik környékünkön. c) Ide ne ütessen, koma, szöllőt, mer mingyá megveszi a hideg. Ojan hideg vót, hogy maj megvett az Isten hideggye. d) Olyan vékonyan van ótózve, hogy maj léfagy az istenatta. Maj léfattam, mikó ezt méghallottam. A száraz fagyokba minden kifagyott.

Nem mulaszthatjuk el, hogy ez alkalommal sajnálkozásunkat ne fejezzük ki a magyar tanító-kar egy részének nyelvünk irányában másszor is, de különösen a jelen esetben tanúsított hideg részvétlensége miatt. Utóbbi kérdéseink közt például volt két fölötte ritka, de több tekintetben igen fontos szó, a melyeknek megvoltára pontos és biztos fölvilágosítást akartunk szerezni. Mind a két szó, a mint egy-két adott válaszból kitűnt, bár elszigetelten s csak szűk körben és már kihalóban, de még él oly helyeken, a hol elég nagy számmal vannak tanítók, s köztük a magyar nyelv tanítói is, és egy se vette magának közülük azt a csekély fáradságot, hogy néhány sorral tudósított volna bennünket ama szavak

megvoltáról, életben létéről. Annál nagyobb köszönettel tartozunk ama lelkésznek, tiszviselőnek s egyetemi hallgatónak, a kik pontos leírás kíséretében beküldték hozzánk s ékként megmentették az enyészettől őket.

Mit tanít a Nyelvőr? Hiába, örökké igaz marad az, hogy a jó mag kikél és megtermi gyümölcsét!

Vizsgálaton vagyunk.

Vizsgáló: Menjen a táblához és vegye kezébe a krétát!

Tanácsstag (egyszersmind akadémikus): Ezt Szarvas Gábor és a Nyelvőr bizonyára így mondta volna: Vegye kezébe az *irmészt*.

Hogy megérthesd a dolgot, jó olvasóm, ha nem tudad, hát tudd meg, hogy a Nyelvőr tizennégy éves főnnállása óta kezdettől fogva folyton azt hirdeti, hallhatóan követeli, beszédben és írásban maga is sűrűn alkalmazza, hogy minden idegen szót, még azokat is, a melyek már rég meghonosodtak s a melyek az egész művelt világ nyelvébe átmentek, irgalmatlanul ki kell pusztítani s helyükbe olyan takaros magyar szókat ültetni, a minők: *kréta* helyett *irmész*, *epigramma* h. *bökövers*, *villanyka*, *szatira* h. *gúnyor*, *ballada* h. *regély*, *románcz* h. *regéncz* (l. Ballagi szótárában), *idyll* h. *mezőny*.

Ilyen tenyerekből pöndörödnek ki azok a tapsok, a melyek, mint ékes lakodalmi rigmusok végeztére a tus, mindanyiszor rázendülnek, valahányszor egy nekikeseredett ajak merész, lelkes riadót harsogtat a Nyelvőr romboló újításai ellen!

Gyors mondókák. Mesterségesen készült, tréfás czélra szerkesztett mondatok, a melyeket egy lélekzettel, pörgő nyelven s minden főnnakadás nélkül kell elmondani; s ép azért úgy vannak egybeszöve, hogy a szomszédos szókban ellenkező természetű hangok váltakozzanak egymással, vagy oly hosszúra vannak nyújtva, hogy kifogy az emberből a legutolsó szusz is, mire a végire jut. Eddigelé kizárólag csak a nép művelte, újabb időben azonban az irodalomban is nem egy kedvelőjük akadt nekik.

Ez alkalommal két mutatványt adunk belőlük:

I. „A magyar nyelvet s ezzel együtt a hazafias érzés- s gondolkodásmódot terjesztő, a magyarosodás nagyjelentőségű ügyét szolgáló, a nemzeti önérzetet s öntudatot felkölteni igyekvő, a kulturát hazafias irányban ápolni, fejleszteni, fajunk szellemi s erkölcsi nemesbülését előmozdítani és vég-eredménykép a magyar állameszme megszilárdítását tehetsége szerint eszközölni, hivatott egyesületünk buzdíttatva a szentírás ezen szavaitól: zörgesetek s megnyittatik nektek: — reménynyel s bizalommal fordul állami létünk hatalmas

oszlopaihoz, Magyarország főpapjaihoz, hogy nemzetünk szebb jövőjéért, nemzetségünkért érdeklődő, lelkesedő magyar sziv egész vorzalmával s a hazafias nemes kebel áldozatkész hozzájárulásával erkölcsileg s anyagilag fölkarolják, különösen a nem magyar ajku vidékeken égetően szükségessé vált, egyesületünket. Komoróczy Sándor s. k. a „Magyar iskola-egyesület“ titkára. Gerlóczy Károly s. k. a „Magyar iskola-egyesület“ elnöke.

II. Az országos kiállításon az első magy. cs. és k. szabadalmazott gőzhajótársaság épületében, az ajtótól jobbra a 2-ik szekrényben, egy tárgy fölé ez van írva: „Kazántápláló ásnál észlelt zavarok elhárítása végett eszközölt javítások alkalmával feltalált, az iszapos tápvíz következtében bedugult, kazánba nyúló tápcsőrészek“.

A ki ezt kétszer olvasás után elmondja, bizonyosan ingyen utazhatik Pozsonytól Dájáig a gőzhajón!

VÁLASZOK

a Nyelvőr XIV. 185. lapján tett kérdésekre.

héba. A 2. kérdésnek harmadik pontja így hangzott: „*héba*: „menj föl a *hébára*“ mondják állítólag Zala-Lövön“. (E kérdésre s a rá érkezett válaszokra nézve lásd még az *Aprólékok* rovatát.) A válaszokból kitűnik, hogy a *héba* sem mint nominativus, sem tovább ragozva (*héba-ra* stb.) nem használatos. Egy közlőnk, Deéz Sándor, ezeket írja róla: „*heja* vagy *hiu* vagy *héba* a székelyeknél és csángóknál közönséges neve a pallásnak, a mely nevezetet csak újabban kezdenek használni“. Egy másik, Kartal Károly, ezt mondja: „*Héba* — pallás, egész Somogyban, Zalában“. Esorokból tisztán ki nem vehető, vajjon a *héba* ragozott alak-e vagy nominativus. Valószínű, hogy az előbbi. A „pallás“ jelentésű *hěj* különben eme változatokban s a következő helyeken dívik: *hěj*, *hé*: a) „Zala megyében, nevezetesen Göcsejben a padlást általában *hěj*-nak, *hé*-nak nevezik: „Fél még a *héba*, vagy a *hiéba*“. *Hélik*-nak mondják a padlásablakot vagy ajtót“. (Kapriny István.) b) „Kecskeméten és vidékén a házpadlást *házhěj*-nak, vagy röviden csak *hěj*-nak nevezik; azért ily kifejezés, eredj föl a *házhėja*ra, *házhėja*ra vagy *hėja*“ szokásos“. (Sütő János.) c) „Veszprémben és Zalában a padlást *hé*-nak, *hi*-nak mondják: Fölmennek a *héba*, fölvisznek valamit a *héba*“. (Tolnai József.) — *hij*, *hi*: a) „Rábaközben a köznép a padlást általánosan *hij*-nak nevezi; pl. Mennyünk a *hijba* v. *hiba*“. (Mersich Jenő.) b) l. Sütő közlését. c) „Veszprém megye nyugati részén mondják: Eredj fel a *héba* vagy *hiba*! (ez utóbbi szokottabb). *Hiba* tyu-tyu, *hiba*, *hiba*, *hiba*! (e szavakkal csalogatják estén-

ként a tyúkokat a padlásra)“. (Hidy Ernő.) d) „Sopron és Vas megyében a nép pallás helyet mindig a *hí* szót használja“. (Kárpáti Manó.) e) „A pallást Hajdu-Szoboszlón *házhíd*-nak mondják, néha *házhéj*-nak“. (Bihari Kálmán.) — *híju*: „A padlás neve a Tisza mentén *híju*: Menny fel a *hijuba*, hozz le kukoriczát“. (Kárpáti Endre.)

vón. A *volna* szónak ily rövidült alakját a következő helyekről közlik: a) „A *volná*-nak *vón*-ra való megrövidítése Szatmár keleti vidékein nagy használatnak örvend“. (Bartók Jenő.) b) „*Vón*-t mondanak Szatmár megyében *volna* helyett. Pl. Elmentem *vón* a bálba, de amint délután az öcsémnek kávét töltöttem, kívül ment (kiömlött), és a báli ruhámat pocskékká tette“. (Kárpáti Endre.) — c) „A *volna* szónak *vón* rövidülése Szabolcsban közönséges“. (Jámbor József.) — d) „*Volna* helyett *vón*-t mondanak Békés megyében. Pl. Úgy *vón* az jó“. (Kaprinay István.) — e) „*Volna* helyett *vón* alakot hallottam közönségesen használni Sopron megyében a Rába közben Kapuvár és Csorna környékén“. (Sütő János.)

A teljesebb *vóna* alak használata felől a következő vidékekről értesítenek: a) „Mármarosban, Visken, azt mondják *vóna*. Pl. *Vóna* csak pénzem, sok *vóna* akkor az emberségem“. (Viski K. Bálint.) — b) „Gömörben csak a *vóna* alak járatos“. (Nagy Pál.) — c) „*Volna* helyett Hajdu-Szoboszlón mindig azt mondják *vóna*. Az *a*-t csak ilyenkor hagyjuk el, mint pl.: Bizony jó *vón* a', ha lehetne“. (Bihari Kálmán.)

A vágó állatok részei. 1) A marha testrészei. a) „A mint a marha a fején kétfelé hasítódik, látunk ojan szurókás húst, eszt nevezzük *csókoló*-nak; a csókoló mellett van az *állcsont*; a füle felől való ríszit *borsos fű*-nek, *füle tövi*-nek mongyák; a mint a nyaka alatt meghasítták a marhát, a nyakon fejjül van a *tarja*, se nem csont, se nem hus, hanem vegyes kövérű levesnek való. A marhának eleje a két első lába köszt a *szügye*, *szegye*; ez porczogós hús, levesnek főzni vagy vastag ítelbe. A szegynek aszt a ríszit, a hol a marhát megszúrák, az első vágást *szegyvíressé*-nek híjják; a szegynek a víresse után való vágását *szegyfű*-nek, ez is porczogós hús; a szegynek a tarja és ódal felől eső ríszinek a szílit *szegyszárnyá*-nak, a szegynek a szegy szárnya után való ríszit *szegyderéká*-nak, a szegynek a has felől való ríszit pedig *púpdagadó*-nak vagy *ködökremek*-nek, a lapoczká (két első lábon a sódor, mint a disznónál) a mint ketté vágódik, a húsos ríszit *lapoczkavastagá*-nak, a lapoczká belső ríszin lévő pecsenyét *tajtkavíknának*, a lapoczká bejebb lévő husát a *tajtkavíkná* után *tajtkavastagá*-nak, a lapoczká a mint kétféle vágódik, eszt a ríszit híjják *lábszárfordítás*-nak (hosszúcsont és rajta hús). A *járomtöris* a lapoczkának a felső végén van, hús porczogóval;

víkonyódal (a hasa a marhának) kettő van, mer kétfele hasították: két tarja, két lapoczka (két víkonyódal = két tarja). A víkonyódal mellett van *vastag* és *lapos ódal* vagy *hátszín* (hús, főzni való); a lapos ódalon hosszában benne fekszik a *bélszínvíknya*; a vastag ódal vastag vigít *víres-ódal*-nak vagy *ódalvíres*-nek hívjuk; a vastagódal víkon ríszin lévő meg *csipőremek*-nek (csontos hús ez is). *Horpasz*: a marhának a lába között lévő ríszin pöttyöngős, lágy hús. A *tüdő*-bül jön a *gége*, a mi a *nyelv*-re szógál. A *vese*-k mellett a marha jobb ódalán a *máj*, a májon alól a *tüdő* a *szív*-vel; a marhának a lapos ódalán vagyis a hátán van a *vesefaggyu*; a vesefaggyuba a lapos ódalon fekszik a két *vese*; a vesék mellett a bal ódalon fekszik a *líp*. A marha hátujjának a belső része, a mi pecsenyének való: *felső*; a külső rísze, a segge felől: *fartü*; a lábszár felől lévő húst *karmazsin*-nak mongyák; a karmazsinnak és fartünek az ina felől való ríszin lévő húst *fejirpecsenyé*-nek hívjuk; *gúdnárnyak* a hátulsó lábának az a rísze, a mejikkel a levágott marhát szegre, ösztörűre felakasztják; a lábszáron túl az körme felől lévő ríszit hívjuk *inashus*-nak; az inashuson túl következik a *lábszár* és *köröm*. *Agyvelő* van a fűbe, *csontvelő* a lábszárbá, *gerinczvelő* a hátujjába. *Vakmecczís*nek hívják azt, ha a bőr meg van darabolva, ha be van vágva". (Vozári Gyula. Szatmár-Németi.)

b) Debreczeni nőtől hallottam a következő elnevezéseket: *gámas ódal*, *gámatlan ódal*, *járomtörts*, *közp szegy*, *víres szegy*, *szegy szárnya*, *ködökretek*, *tarja* (nagy és kis tarja): elől az első lába közt kétfelé menő csont és hús, *bélszínvíkonya* (bélszínvékonya?), *bagdán*, *felső kissz szili*, *felső nagy szili*, *koncz húsa*, *szegyrítés*, *kali könyöke*". (Vozári Gyula.)

c) „Kecskeméten és környékén a marha egyes részeinek következő elnevezéseit hallottam: *tarja*: a nyak felső része a fejtől a vállig; *szegy-feje*: a nyak alsó része a fejtől az első lábak közéig; *szegye*: az első lábak között levő hús; *hátszín*: a vállcsonttól a farcsontig a gerincz hosszában terjedő vastag hús; *dagadó*: a lágyék vékony húsa; *fartü*: a gerincz azon részétől, hol a farcsontok találkoznak, a farkig; *far*: a farcsont vastag húsos része". (Sütő János.) — 2) A disznó részei. a) „A disznó egyes részeiről a következő elnevezéseket hallottam Kecskeméten és környékén: *sonka*: a lábnak a térdcsuklótól a far vagy vállcsuklóig terjedő húsos része; *orja*: a hátgerincz a koponyától kezdve a farkáig, és rendszeren a farkával együtt szokták kivenni; *oldal*: az oldalbordák, felül a hátgerincz mellett elvágva, az oldalborda csontok külső szélei mellett körül elválasztva, a csontok között levő vékony hússal együtt; *sódar* vagy *keresztcsont*: a farcsont húsos része a farcsuklótól a gerinczig; *lapoczka*: a vállcsont, a vállcsuklótól a gerinczig terjedő húsos rész; *topja*, vagy *top*, vagy *topos hús* (l. alább); *hosszú* vagy *fehér-pecsenye*: az oldal felső része

és a gerincz között a válltól a farig terjedő hosszú vastag hús; *nyúlja* az oldalak alsó részén két ágra elnyúló és a két első láb között együvé futó hosszú vékonyhús; *torkospecsenye*: a torkán az álltól a két első lábíg terjedő széles lapos hús". (Sütő János.) b) „A vágó marhának (disznó, birka, marha) a hátgerincz alatt futó hosszú, legnagyobb részt zsíros környezetben fekvő, szalagszerű pecsenyét, a melyet közönségesen a német ‚kaiserfleisch‘ után *császárhús*-nak, másutt *fehérpecsenye*-nek, vagy *pántlikáshús*-nak, vagy *királynéhús*-nak, ismét másutt *kivánathús*-nak szokás nevezni, Csallóközben általánosan *orja*-hús-nak nevezik. *Orja* egyszerűen a hátgerincz neve, melyet a rajta levő húsrészekkel megfőzvé *orjalevest*-t nyernek. A disznónál *orj*-nak, a birkánál *orjashús*-nak, a marhánál *vesepecsenye*-nek, nevezik az említett helyen fekvő szalagos húst. *Lollás* hús (l. alább).“ (E. P.) c) „A leölt disznónak van: *orja*, *sódarja*, *hemszije* (ha a lábát levágják a csombról, akkor a megmaradt rész *hemszi*)“. (Viski K. Bálint. Mármaros.) d) „*Orja*: a disznó hátgerincze a nyaktól a farig. leginkább a kimagasló része. *Tarja*: ugyanaz a tehénél. Mondják *hátszin*-nek is, sőt *háczi*-nak Baján“. (Kartal Károly. Bia.)

lolja, *lolva*. a) „Egy rimaszombati származású, néptantótól és vele lakó lánytestvérétől hallottam a *lolva* szót *sónka*, *sódor* jelentésben“. (Vozári Gyula.) b) „Tápió-Szelén, Pest megyében, *lolja* ugyanaz, a mit Kecskeméten *torkospecsenye*-nek neveznek, vagyis: a disznó torkán az álltól a két első lábíg terjedő széles lapos hús“. (Sütő János.) c) „A sódart (sertéscsombot) Rima-Szombatban és környékén főleg az idősebbek ma is *lolu*-nak vagy *lolvá*-nak nevezik; de e szó már enyészőben van s helyét a *sódar* foglalta el“. (Nagy Pál.) d) „A *lolva*, *lolja* Csallóközben már kiveszett; de még hallottam nagy ritkán, a mint a disznólapoczkán lévő húsrészeket *lollás-hús*-nak mondták“. (E. P.)

top, *topa*, *tomb*, *topos*. 1. a) „Kecskeméten *topja*, vagy *top*, vagy *topos-hús* a neve a keresztcsont mellett a far csúcsán levő kerekded vastag húsnak“. (Sütő János.) b) „*Top*-nak nevezik Kecskeméten a sertés csomb vastag húsat“. (Névtelen.) — 2. a) „*Top* Csallóközben mint főnév jelenti a lábfejnek alsó részét, és átvittén a lábat; jelenti még a lábnyomot. *Top* (*topni*), szokottabban *tap* (*tapni*) annyi mint lép. Pl. Lábod nyomába toptam: a. m. léptem. Topva megy: lépve megy. Van azonkívül még egy jelentése; *tapva* jár ugyanis az olyan ló, a mely hátulsó lábával az első lába nyomába lép. Így mikor a gyermek homokban vagy hóban lábnyomokat talál és úgy jár, hogy iparkodik lábával mindig a kész nyomba (*topba*) lépni (*topni*), akkor *topva* jár, mint a ló. *Topláb* csúfnév“. (E. P.) b) „Szigetközben mondják: ‚egy *toppot* se menj innen‘ e helyett: egy

tapodtat se". (K a p r i n a y István.) c) „*Topos* vagy *talpos*-nak Maros-Vásárhelyt a teletalpú embert nevezik." (D e é z s Sándor.) d) „A *topa* szó Kecskeméten használatban van s azt fejezi ki, hogy bicczegő vagy sántító. Én magam is ösmertem Kecskeméten egy leányt, kit sánta voltánál fogva „*topa* Eszter"-nek neveztek, és egy sánta üveges tótót, kit mindenki csak a „*topa* ablakos" név alatt ismert". (U n g á r Sándor.) e) „*Topá*-nak vagy *topa lábú*-nak nevezik Kecskeméten a meredt, rövid és általában hibáslábú embert, ha sántít vagy lábát húzza". S ü t ő János.) f) „*Topá*-nak hívják Debreczenben a befele görbült lábfejű embert. Pl. *topa* zsidó". (B. H.) g) „Sarkadon, Bihar megyében, *topá*-nak nevezik a lúdtalpú vagy esetlen járású, aztán általában az ügyetlen embert. Az ilyenre mondják, pl. ha valamivel dicsekszik: No nézd az ebadta topáját! Ugyan hallgass már *topa*! S ha az ily ember oly dolgot végez el, melyet nem hittek volna felőle, mondják: Pedig csak egy *topa* ember". (Márki Albert.) h) „A *topa* szót Dorozsmán a fejletlen lábfejű emberre alkalmazzák". (F á b i á n Károly.) i) „Hajdu-Szoboszlón a köznép a *topa* szót „sánta" értelemben használja". (B i h a r i Kálmán.) j) „A *topa* szót Ó-Kécskén a nehéz járás kifejezésére használják, mikor valaki úgy lerakja lábait, hogy még a föld is reng alatta". (T ö m ö s k ö z i Sándor.) k) „Győr és Veszprém megyében a fejletlen hülye embereket *topá*-nak nevezik". (Mersich Jenő.) l) „Bián a befelé álló lábú vagy csámpás járású embert nevezik *topá*-nak". (K a r t a l Károly.) m) „A nehéz járású, lúdtalpú emberről Kún-Félegyházán azt mondják, hogy *topa*; s igen gyakori mint ragadványnév. A *topa* „fére *topítja* csizmáját". Ikerítve az ismeretes találós mesében: Ére mén a *típe-topa* stb." (S z e r e l e m h e g y i.) n) „Veszprém megyében Csekúton a *topá*-t csak mint ikerszót használják; gyakran hallottam e találós-mesében: Úton mégyen *típe-topa*, Hátán viszi genye-gunya stb". (T o l n a i József.) — 3) K á r p á t i Endre, Viski K. Bálint és E. P. közlése szerint Győr megyében, Mármarosban és Csallóközben használják a *top* szót ebben: *toprongyos*.

mera, merász, méra, mérász. a) „*Mérász* Kecskeméten mint családnév fordul elő". (Névtelen.) b) *Méra* egy falu neve Kolozsvártól nem messze". (D e é z s Sándor.) c) „A *mera merász* szókat nem ismerem; azonban Győrött iskolás koromban pajtásaimtól sokszor halottam, különösen veszekedések alkalmával a *mernyász* szót: No híres! van-e mérnyászod (bátorságod) ide jönni?" (Mersich Jenő.)

jár. a) A *jár* ige Esztergom vidékén „érvényben van" jelentéssel használtatik; pl. Ez a pénz, öreg bankó már nem jár (nincs forgalomban). Azon szerint: Ez a nóta vagy kalap, ruha (divatcikk) még jár. (Ez gyérebbe használják.)" (M. I.) b) „Kis-Kunságban szokásos a *jár* használata a föl-

tett kérdésbeli jelentéssel: Ez a bankó már nem jár. Ez a hatos már nem jár“. (B a r á t h Ferencz.) c) „Arad megyében széltire mondják: Nálunk ez a szó-beszéd nagyban járja (széltére divatozik, nagyon el van terjedve)“. (S t e u e r J.) d) „A jár ige ,használni. érvényben lenni‘ jelentéssel nálunk Csallóközben is jár. Pl. Ez a módi nem jár. S a közmondásban: Rossz pénz nem jár“. (E. P.) e) „KisKüküllő megyében gyakran hallottam: Ez a pénz nem jár“. (K i s p á l Mihály.) f) „Vasban és Zalában közönségesen hallhatni az ilyeneket: Ez a hatos nem jár, a mire tréfásan így felelnek: Nem ám, mer nincs lábo! — Mast minálunk ez a nóta járgyo. Rígen nem jár már a Kossuth pénz“. (K á r p á t i Manó.) g) „Dorozsmán sokszor hallhatni: Ez a pénz már nem jár. — Nem hát, hanem viszik, mondják rá néha tréfásan“. (F á b i á n Károly.) h) „Szatmár megyében és a Tisza vidékén ,A te bankód nem jár‘ annyit jelent mint: A te állításod nem való“. (K á r p á t i Endre.) i) „A jár igét a Nyr. XIV. 185. lapján fövetett értelemben hallottam egy kis hontmegyei, szokolai születésű 3 éves fiútól. kivel egy János nevű ung-megyei legény évődött s ez tanította rá. hogy. minden Jánosra ezt mondja: Jankó! jár-e még a Kosut-bankó? (C s a p o d i István.)

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok és közmondások.

(A Nyelvőr XIV. 185. lapján tett 6. és 7. kérdésre való vonatkozással a szólásokat közölhetem, melyeket a jár és fagy ige alkotnak.)

1. jár.

Ez vagy az nem járja: nem szokás, nem illik, nem helyes.
 Megjárja: törhető (das geht an).
 Időjárta val: idővel, annak idején, később.
 Hírejár ennek vagy amannak.
 Ez a hír járta, futotta be a várost: ez a hír terjedt el.
 Járófélben van: megindult, útnak eredt.
 Jártában-keltében: mikor ide-oda vándorolt.
 Lejárta magát: erkölcsileg vagy anyagilag tönkre ment.
 Nem jár vagy nem áll a maga lábán: nem független ember. Gyenge láb on jár vagy áll: hanyatlóban van.
 Nem jár egyenes úton: azaz nem szilárd jellemű, nem correct ember, tévvező, ingaember.
 Megjárta rosszul járt.
 A Dunán gőzös járt: közlekedik, úszik.
 Nagy láb on járt: nagyon járszik, sokat tart magáról.

Ki-bejár: valamely házban igen otthonos.

Idestova jár: határozatlan, szédelgő.

Állás, kenyér után jár: kereset után néz, hivatalt, alkalmazást keres.

A lélek csak hálni jár bele: nyomorék, elcsenévészett.

Ez vagy az, például fizetés jár neki (competit).

Kijár neki: illetősége, hátraléka.

Utána jár: valakit megnyerni óhajt.

Hiába jár utána: haszontalanul fáradozik.

Jó úton jár: eljárása, számítása helyes.

A ló négy lábán jár, még is megbotlik: a gyarló ember botlásaiban menthető.

Addig jár a korsó a kútra, míg el nem törik: ki a veszedelmet keresi, annak vesznie kell.

Ki sokat jár vásárra, annak mindenét megveszik, azaz: ki sokat csavarog, az gazdaságát elhanyagolván, jólétét kockára teszi.

Óra szerént jár: pontos, igen rendes.

2. *Fagy.*

Megfagy például az ember, állat, sár, kocsonya.

Lefagy a vizes edény, vagy más eszköz, tégla.

Elfagy a vetés, a gyümölcs.

Jólfagy, ha erős; jól megfagyott tél elején az első fagyáskor.

Roszulfagy például a fagylalt, ha híg.

Gyengén fagy, ha változó.

Majd ha fagy: azaz későn, vagy soha napján.

El-el fagy: ismételve elfagy.

Kifagy például a baromfi, mire sültje puhább lesz.

Befagy például palaczkban a víz, vagy a Duna ha jég-háta lesz, s akkor azt is mondják, hogy „a Duna beállt“.

Keményre fagy: erősen, a mikor a jég „aczélos“ elnevezést nyér.

Erősen fagy, mikor a hideg nagy.

Állandóan fagy, mikor a hideg tartós.

Faggyal jár a hó.

Kővé fagyott, megmerevedett, sóbálvánnyá változott ijedtében, például a gonosz tetten ért tolvaj, sikkasztó.

Szinte vére is megfagyott: ijedtében még vérforgása is elakadt.

(Esztergom vidéke.)

MÁJER ISTVÁN.

Orvosi kifejezések a nép ajkán.

Hibás ölü ember vagyok, sérvésem van, a belem jár le. (Kecskemét.)

Levedzik: — „Foly-e még a vére? — Nem, csak levedzik (szivárog)“.

Neki jött a nagy viszketeg, a viszketegtől vót (a baj). (Virág-Pereg, Pest m.)

Nagyon eped a szám: kiszáradt, rossz ízű. (Nagy-Kőrös.)

Gyuladt vót a szemem, a hideg borzasztóan rázott rulla: a szemfájás okozta a hidegrázást. (Békés m.)

A mint elpihentem, azonnal fölrob bentem.

(Balaton-Füred.)

V. ő. Alighogy elszunytam.

Mégribbantany i. (Jánosháza, Vas m.)

Mégfakatt a fájdalom víggett; aszontam (azt mondtam: gondoltam) firég lóg ki a szemémbü, pedig a szemém bogara vót (a fekete füstékes szivárványhártyát értette). (Jánosháza.)

Rossz ez a hanyatt feksés; a kit az asszonyok úgy hínak hogy mátra, az fölgyün és osztán az öldős (fuladozik, ha hanyatt fekszik). (Tápió-Györgye.)

Mégfájdút a tompor-csontom, a tomporom.

(Balaton-Füred.)

Avval csöppödtük (a szemet): azt csöppögtettünk bele.

(Madocsa, Tolna m.)

Vendég szem: a kivett szem helyébe tett úgynevezett „műszem“ kifejezésére. (Szalonta.)

A csunya nyavalya is úgy kifogott (engem): kitört rajta.

(Gömör m.)

CSAPODI ISTVÁN.

Tréfás mondókák.

Ténnap álló délbe sétáltam egy kertbe,

Egy nagy fejr bolha akatt a kezembe;

Mégfogám a lábát, kivetém aóra,

Hát ugy jó hét szarka, mind a jú a sóra.

Nosza pétikula forgógygyál a tánczba,

Met nem ülhecz többet az ingöm ránczába.

(Erdővidék, Olasztelek).

KOLUMBÁN SAMU.

Találós mesék.

1. Eldl villa, hátul seprű, közepén meg széna tartó? -- Ökör szarva, farka, háta.
2. Szélessége nagyobb a világnál, ha bele lépek, nem ér csak bokáig? — Harmat.
3. Nekem olyan kis lovam van, a mék minden házba benyerít? — Dob.
4. Melyik neked a legpuhább párna? — Karod.
5. Egy szántya, négy lábával toszittya, kettő nézi, egy hajtya? — Disznó.
6. Mikor jó a kicsi óma? — Mikor nincs nagy.

(Szatmár.)

BARTÓK JENŐ.

Babonák.

1. Mikor a macska mosdik, osztán mosdás után gyerekre néz, az a gyerek megverődik.
2. Ha valaki a disznó orrát megeszi, mingyá eltöri a korsót.
3. Ha az üres edént befedik, a csirke a tojásba ful.
4. Ha valaki új házba költözik, őjjön meg egy kokast, osztán lökje ki az ablakon, ha aszt akarja, hogy senki se hajjon meg az új házba.
5. Új év napján a tyukokat egy abroncsból kell étetni, hogy egyövé járjanak tojni.
6. Mikor a tehén meg ellik, meg kell figyelni, hogy a kis bornyu mejik ódalára fekszik; és mielőtt megszoatná, aszt a fülét, a melyik ódalán feküdt, meg kell egy kicsit késsel hasítani, hogy egy pár csepp vér jöjjön ki; és aszt a vért az ember tegye az ujjával a kis bornyu szájába, hogy először aszt nyelje le: akkor nem lesz vértályogos.
7. Ha az asszony varrótűt lel, jánya, ha gombostűt lel, fija lesz.

(Patóháza, Szatmár m.)

BARTÓK JENŐ.

Tájszók.

I.

Kiskunságik.

bekcsiás: robotos, szolga. m. kelletlen, unalmas [?] Nyr.
 bélebűszödt: beteges, nyál VIII. 93.)
 valyás. (Felső-Csallóközön a. benyalós: bejárás pl. vmely

- úri házhoz. (Vö. Fehér m. Nyr. X. 186.)
b é l g a, **b é l g a n y é v ű**: akadozva beszélő, hebegő. (Vö. Tinnye, Nyr. VII. 39.)
b é v ö d e s t é j e: Szilveszter estéje. (Kecskeméten: bőved, Nyr. IV. 284.)
b i c z e: sánta; a sántát így csúfolják: „Sánta bicze-bócza”.
b i c z ő g: sántikál.
b i c c z e n t: sántít.
b i r i z g á l l: újjával piszkálgat. (Jászón: brizgál, Nyr. IX. 424.)
b i z s ő r é l l v. **b i b ő r é l l**: újja közt morzsolgat.
b i z s ő r ő g: pezseg. (Vö. Kecskemét, Nyr. X. 380.)
b ó c z é r o s v. **b ó c z é r t o s**: borzas.
b o d a g: zsirtalan lapos búzaliszt sütemény. (Vö. Kecskemét, Nyr. X. 380.)
b o d o r: göndör.
b ó k o l: bólintgat, szundikál.
b o n t a: disznó (tréfás ért.).
b o r k ú t: iszákos ember.
b o t o s: nagy meleg posztó csizma v. czipő; az ilyen csizmát másképp **s ű v e g c s i z m á n a k** is hívják. („Botos” Alsó Baranyában a. m. fekete harisnya, Nyr. XI. 238.)
b o t l ó: a kapunyílás közepén levő vastag czövek, melyre becsukáskor a kapuszárnyak sarkát fölteszik; botló, mert a lovak sokszor megbotlanak benne.
b o j s z á l l, **b o j s z i n t**: hederit; pl. „oda sé bojszáll.”
b o j s z o s: szőrös, bolyhos.
b ő g e: vizállás. (Csik megyében: **g ű b e**: mély víz, Nyr. VII. 139. A temesmegyei B é g a folyót, az itteni nép szintén B ő g e néven említi.)
b ő g ő j f e j ű: nagy fejű. (Kecskeméten: **b ő g ő s z ő m ű**: düledt szemű, Nyr. X. 380.)
b ő n d s ő: kis szőlőfűrt. (N. Igmádon: **b ő n g**: fűrt, Nyr. VIII. 94.)
b ő n g e: a bönghészés eredménye; „bönge dió”, „bönge szőlő”.
b ő r h ő l: akaratlanul, vigyázatlanságból elsöpör vmi könnyen mozdítható tárgyat; pl. „má lébőrhőtétők errű az asztárú a papirosokat”. (Vö. „Ádám és Éva fügefalevélből berhét csinálnak”. Pázmány. — MA. nál is: berhe: succinctorium. Göcsejben **b ő r h é s**: törekes, Nyr. II. 473; Debreczenben **berhel**: csen, lop, Nyr. VII. 91; Szabolcsban **berhel**: alkalmatlankodik, Nyr. XII. 47).
b ő h ő n y e: nagy kővér, hájfejtű ember.
b ő l l é r: disznóóldó, de nem professzionátus hentes, hanem csak alkalmilag, ha vhová elhívják. (Vö. Somogy, Nyr. II. 375; Kecskemét, Nyr. IV. 284.)
b ő l l ő n k ő d i k: ingerel, ködözködik vmivel; pl. „né böllönköggy avval a kutyává, mer mögharap”. (Somogyban a. m. perlekedik, Nyr. III. 140.)
b ő l ő m b i k a: erős bűgő hangot adó gémféle vízi madár.
b ő t ő n i k: előbukkan vmi apró tárgy, pl. alig hogy kibőtdönt a földbű ez a palánta, mingyá möglepte a bóha.
b u b o r c s é k: apró kinövés valamely sima felszínen, pl. arczon. (Vö. Őrség, Nyr. XII. 381.)
b u g a: 1) növénymag tokja; pl. „Kendőrt, napraforgót kibugázni”: magját kiverni; 2) apró szarvú marha; 3) korlátolt elméjű ember. — Össze-

- tételben: csilige-buga: bukti: bukás, veszteség; pl. csiga-biga.
 büge: gyöngye elméjű ember. „vöttem él lovat nyócivan frté, elattam hatvané, húsz frt a bukti.
 (Vö. Kecskemét, Nyr. X. 380.)
 búczorog: kóborol.
 budár: szőlőpásztor. (Szeged butú v. butí: buta. (Vö. butú, Rimaszomb. Nyr. X. 87.)
 vid. a. m. új fiatal szőlő, Nyr. I.)
 búggattyú: madzagra kötött butykáll: vájkál, áskál vmi-
 zindely vagy lénia, mely gyors- ben; pl. „hán döntést csinyát
 san körül csóválva bűgő han- kéd a télön? Kéteztöt, de so-
 got ad; játékszer.
 bugyli: fa nyelű, igen olcsó butykó: 1) kisebb kinövés pl.
 bicska. (Vö. K.-Baranya, Nyr. lábón, fagy miatt; 2) csomó
 IV. 236; Somogy, Nyr. III. (így is: bűtyök).
 140; Kecskemét, Nyr. X. 380.)

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

2.

Zilahiak.

- Akációzus: szőrszálhaso- bicsok: zsebkés.
 gató, kötekedő. bihaj: bivaly.
 alacsony: jellemtelen, aljas. bitolyog: inog, helyéből ki-
 álltány: erkély. mozdul, lóg. Pl. „Bitolyog a
 ángyélika: színezett, festett szék lába. Bitolyog az odvas
 papiros. foga“.
 ápperte: nyíltan, egyenesen, boldogtalan: hülye, egy-
 tartózkodás nélkül. „Megmonta üggyű, gyenge elméjű.
 ápperte“: megmondta nyíltan, borona: deszkakerítés.
 kitálalt neki.
 átalvető: középen nyitott s borza: bodza.
 ott vállra függesztett tarisz- bugyori: ügyetlen, együgyű,
 nya, melynek egyik ága elül, nem élelmes, felfogással nem
 másik hátul csüng. bíró.
 baggat: nagy ötésekkel varr. bugyuta: u. a.
 bandali: élehetetlen, ügyetlen, bőr: bőr.
 báméskodó. czábir: kétes jellemű, gyanus,
 békállér: hivatlanul megje- aljas, ember számot nem tevő.
 lenő, beavatkozó, hivatlan pró- czibabó: pele.
 kátor. czigány lakodalom: vesze-
 becsudálkozott } megré- kedés.
 bekaparászott } szegedett
 belbelni: kis gyermeket szó- czinterem: a templom ud-
 lítják így a lefekvésre. vara, előtornácza.
 berbécs: kos. czők: kovász.
 bestelen: idomtalan, esetlen, csanak: agyagból készült
 otromba. konyhai edény.
 csatak: harmattól, esőtől ned-
 ves fű, locs-pocs.

csatakos: lucskos, vizes.	dancs: ronda.
csatlós. kancsó, orros. (Bé- késben: orron di.)	darabont: mindenes férficse- léd.
csáklya: korcsolya, korcsolyát pótló eszköz fából. (Losonczon slutyifá-nak nevezték. 1858.)	déczka: deszka.
csáklyázni: korcsolyázni.	dégál: henyél.
csendevész: csenevész.	dőblecz: sütőtök.
csicsonkázni: csuszkálni.	elcsábul: elszédül, elkábul.
csimpolya: duda.	eleinteken: eleinte.
csorgó: forrás, melyből a víz kisebbsé magasságból esik.	elinal: megszökik, elfut.
csusznya: tengeri szára, csut- kája.	elsurgyál: elcsen.
csutkó: tuskó.	erössen nagy: igen nagy.
csutorás: azon iparos, ki a pipaszárakra szaruból csutorá- kat készít.	„Erössen mehetünk”: nehezen mehetünk.
	és: esik (az eső).
	esmé: ismét.
	észto váta: szövőszék.
	fanyaló: fanyar.
	fazakas: fazekas.

JUHOS BÉLA.

3.

Garamvölgyiek.

bakra virágzik a fa, ha sok virágot lehullat.	hálálni: hálai.
czvanczigolnak a zsidók, mikor többen együtt állanak és németül beszélgetnek.	hankalékos kut: gémes kút.
disznósajt: presswurst.	„Hankalék” a kútágasra fekte- tett gém; másutt „kankalék”- nak mondják és a kútgémen lógó ostort értik rajta.
élég: alig. Olyan nagy sár volt, hogy elég birtunk bemenni a városba.	háromszér, sokszér: há- romszor, sokszor.
erős: nehéz. Azoktól erős meg- kapni a pénzt.	hauznek: hausknecht.
elesétt a kedve: elment a kedve.	helyesíteni magát: jól vi- selni magát.
mégfogta a fa, megfogano- dik a fa, midőn gyökeret ereszt.	hiába: ingyen. A szilvát hiába adták.
folyik a pénz: folyamatban van. Ez a pénz már nem folyik.	hordály: hordár, tráger.
félfolyó virág: felfutó.	hővelykujj: hüvelykujj.
fuharos: fuvaros.	iszos: iszákos.
galand: szalag.	kereskedni: pörlekedni, pört viselni.
gyugni: dugni.	kevesesen: kevesen.
elhal: elájul. Egy asszony, mi- kor küpölyözték. egészen elhalt.	kinyér: kenyér.
	koczur: kandur.
	kohás fegyver: kovás f.
	kürül: körül.
	átlyukajtani: átlyukasztani.
	malina: málna.

manikulás őrmester: mánipuláns őrmester.	leromlik a kutya: lesóványodik.
maradhatós szoba: barátságos, kedves.	rompolni: rombolni.
muszkahal: hering.	rosszalkodni: czivakodni.
néhánkor: néha.	rőzsgye: rőzse.
nyesteni: nyesni (a fákat).	szobor: oszlop, czölöp a kerítésben.
palaczká: poloska.	teregrafus: telegráf.
palántálni: palántákat ültetni.	truppa: gruppe, csoport (kertenben).
part: halom.	tűszely: szobában a fal mellett néhány lábnyi magasságra emelt fal, padka, melyre egyet-mást ráraknak, vagy a melyen alusznak is.
elpártolni: átvenni, elvállalni.	uvit: vonít, kutyáról.
Valami portékát bizonyos áron elpártolni. Malaczt elpártolni felnövelés végett.	vetek vmire: okozok vmit. Én is arra (a meghülésre) vetek, hogy köhögök.
pirkallani: pirkadni, hajnalodni.	zsécskó: zacskó.
porongy: porond.	
rizsás katona: olyan katona, a ki már egyszer kitöltötte szolgálati idejét.	

(Zeliz vidéke).

HOLLÓSI RUPERT.

Gazdasági műszók.

Kézi szerszámok: fésze, kicsi fésze, balta, faragó fésze, bárd, szalu.

Furuk: bokázó furu, csapfuru, hosszú száru furu, bordicza furu, léczszégeresztő furu, kalán furu.

Vésők: kupás véső, vágó véső, kicsi véső; ráspor, vasreszelő.

Fűrész: harcsafűrész, ostorfűrész.

Kézvonó, kézvonoló pad, kerékfalozópad, hornyoló.

Gyaluk: simmittó-, porozó- és párkányozó gyalu.

Villák: vasvilla, takaró (fa) villa, kévehányó villa, ganyéhányó villa.

Gérebje, vasfogu gérebje.

Lapát, vaslapát; ásó; laposkapa, orotó kapa.

Kasza, kaszanyél, kaszamankó, kasza szorító, kaszakarika, kaszaüllő, kalapács, fénkő, fénkőtok.

Csép: csépnyél, cséphadaró, csépfej, csépköz; félésző, vágó gérebje, szórólapát.

Takarmánynevek: széna, sarju, rázott, pojva, törek, félésző, áztatott, izink, murha.

(Erdővidék, Olasztelek.)

KOLUMBÁN SAMU

ÜZENETEINK.

Cs. I. Budapest. A második válaszküldemény véletlenül más kéziratcsoportba került, s csak később, akkor akadunk rá, midőn a füzet már teljesen elkészült. A jövő számra marad.

Egy olvasónak. Hogy a *férj* szó 'feleség' jelentésben már közölve volt a Nyelvőrben, azt mi is tudtuk, hogy azonban nem említettük föl, annak az az egyszerű oka, mert az illető helyen (V. 180.) csak annyi van róla mondva, hogy Dunántúli szó; midőn tehát a megyéket soroltuk elő (Nógrád, Somogy, Zala, Baranya és Vas), a melyekben e jelentésben él, mint határozatlan adatot nem illeszthettük be a határozottak közé.

St. J. Budapest. Olyan üres handabandákra legjobb felelet a hallgatás.

V Gy. Szatmár. Kívánságát teljesítjük. A küldeményeket várjuk.

J B. Zilah A kért füzetet megküldtük. Azt írja: Ki-hagytam azokat, melyeket csak kivételesen használnak. pl. *minket* (minket); ezt Zsibón néha így is ejtik *mikünket*. Épen az ily kivételes használatok többnyire a legfontosabbak s különösen ezekre fordítandó fő figyelem; azért kérjük t. gyűjtőinket, hogy az ily különösnek látszó jelenségeket épen ne mulasszák el följegyezni. A további küldeményre számítunk.

B. R. Baja. A 'Miattam' jönni fog, a 'Létére' némi átdolgozást követel. Szeremle hallgat?

F. K. Dorosma. Értesülésünk szerint Dorozsma egy szigetcskét alkot a szeged-kőrösi tájbeszédben; az onnan jövő közlemények tehát annál becsesebbek, mennél hívebb képét tükrözik vissza az ottani kiejtésnek. Igen szívesen vennők, ha a múltkorihoz hasonló leírásokat közlene (Lakodalmi s egyéb szertartások. torok [disznótor. halotti tor], különféle mulatságok, aratás, szüret, népviselet [férfi és női öltözkészések] sat sat)

K E Besztercebánya. A küldeményt visszaindítjuk azzal a kijelentéssel, hogy használhatók; de hogy értékük teljes legyen, a mire előleg is szíves volt ígérkezni, kíváncs. hogy ama vidék kiejtése szerint legyenek közölve, a hol megszülettek. Azért kérjük hű lemásolásukat.

N. S. Budapest. A kérdésbeli szót mi sem ismerjük s így fölvilágosítással sem szolgálhatunk. Majd föl vesszük legközelebbi kérdéseink sorába.

Ungvárra. Az *és*, *s* használatára nézve még nem tudunk határozott utasítással szolgálni; hogy melyiket hol alkalmazzuk, arra nézve a nyelvérzék ad legbiztosabb utmutatást.

Sándor Kálmán, Kolozsvár. A mint az első küldemény megérkezik, a kikötött föltételek teljesülnek

Sárospatakra. Az *ural* épen a kárhoztatott jelentésben helyes, *s beherrschen* értelme esik erős kifogás alá.

Sz. B. Hajdu-Szoboszló. Legközelebb magánlevélben válaszolunk. A közérdekű kérdéseket a Nyelvőrben tesszük közzé.

B. S. Baja. A kérdésre még most határozottan nem válaszolhatunk; a szó eredetének akadtunk ugyan némi nyomaira, de a megállapításhoz szükséges adatok kellő számmal nem állnak még rendelkezésünkre Annyi bizonyosnak mondható, hogy a kérdésbeli szó nyelvünknek nem eredeti birtoka.

G. F. Nagy-Lengyel. A jelzett küldemények közül csak az egyik érkezett meg.

B. K. H-Szoboszló. K. I. Buda, E. P. Budapest, M. G. Nagy-Szőllős, F. J. Dobronak, Cs. L. Kopács és Vitéz Józsefnek: Az ígéretet köszönettel tudomásul vettük s teljesítését várjuk

A MAGYAR NYELVŐR

ára:

egész évre 5 frt.

 Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

A pénzutalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, VI. kerület, Bulyovszky-utca 6. sz.) küldendők.

 A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik, tizedik, tizenegyedik s tizenkettedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II—XIII. kötet pedig 45 frton kapható.

A II—XIII. kötet megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a 45 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.

 Reklamációkat csak egy hónap lefolytaig teljesítünk.

„MAGYAR NYELVŐR“

szerkesztősége s kiadó hivatala.

1885.

JULIUS 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIV. KÖTET. VII. FÜZET.

BUDAPEST, 1885.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA,

TARTALOM.

	Oldal
A magyar névragozás. <i>Simonyi Zsigmond</i>	289
A Németújvári Glosszák. <i>Tömlő Gyula</i>	297
A népnyelvhagyományok följegyzése. <i>Balassa József</i>	310
Irodalom. <i>Szarvas Gábor</i>	317
Helyreigazítások. Magyarázatok.	
Egy árva szó. <i>Simonyi Zsigmond</i>	322
A módosító igék szőrendjéhez. <i>Simonyi Zsigmond</i>	322
Létére. <i>Simonyi Zsigmond</i>	323
Mellső. <i>Frecskay János</i>	324
Csökevény. <i>Török Aurél</i>	324
Csákó. <i>N. A.</i>	324
Aprólékok	325
Válaszok. <i>Katona L., Baráth F., Csapodi I., Bartók Jenő, Kaprinay I.,</i> <i>Sütő J., Ifj. Hegyi M., a „Budapesti Hírlap“ egy olvasója, Csáthry L.,</i> <i>Balassa J., Verseghy N. R.</i>	328
Kérdések a Nyelvőr olvasóihoz	330
Népnyelvhagyományok.	
Szólásmódok. <i>Korda Imre</i>	331
Babonák. <i>Gádl Ferencs</i>	332
Gúnynevek. <i>Fatér József</i>	333
Tájszók. <i>Juhos Béla, Frecskay János</i>	333
Néprománczok. <i>Kertész József</i>	336

Megjelenik
minden hónap
15-én
három tnyvi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XIV. kötet.

1885. JULIUS 15.

VII. füzet.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

2) Az -n, -ról, -ra ragok.

Az -n rag alakjai és eredete.

Mindenekelőtt meg kell különböztetnünk nyelvünknek kétféle -n ragját. Az egyik, a melyik helyhatározókban is előfordul, csak *o é ö* hangzót tűr maga előtt: *házon, kézén, tűzön*. A másik, mely csak mód- és állapothatározókban használatos, majdnem mindig *a e* hangzót kíván: *készen, százan*, s amazokkal aránylag ritkán ejtetik: *nagyon, szépen*. Azonban e két rag, noha most alakjában is, használatában is egészen külön áll egymástól, eredetileg azonos volt. Ennek jelentésbeli bizonyítékaira itt csak röviden utalhatunk. Találunk analógiákat nem csak a rokon nyelvekben (l. Weske untersuch. 92), hanem más nyelvekben is, kivált a velünk érintkező szlávságban (*na* locativussal ószl. *na mnozê* nagyon, szlov. *na řeci* ritkán stb. Mikl. 666). Nem csekély bizonyító erejük van továbbá az ilyen megfeleléseknek: *magasan, magasról, magasra*; *visszán* = visszásan Ny. II. 278, *visszáról* v. *visszajáról, vissza* (Ar. ToldiSz. gloss.); a kötőféket *röviden* v. *rövidre* fogja; *pirosan* van festve, a mit *pirosra* festettek stb. — Az alaktani bizonyítékokat mindjárt bővebben fogjuk látni.

I. A helyhatározó -n rag alaktana röviden már KCsipkés nyelvtanában megvan (Corp. gram. 358. 359.): hogy t. i. a locativus, mint ő nevezi, a magánhangzó-végű névszókbl pusztán -n-nel készül: *buzán, képén, sarun, telön* stb., ellenben közbetett magánhangzóval, ha a név mássalhangzón végződik, még pedig mindig *o é* („cum e obscuro“) *ö* hanggal: *nyulon, vízen, bőrön* etc. Ma is határozottan állnak még e szabályok a köznyelvre nézve, és a zárt

magánhangzónak szabályos nyelvtörténeti fejlődését látjuk. ha a mai alakot összehasonlítjuk a HB.-ével: *nopun* ma *napon*, mint *pur* ma *por* stb. (*cuizicun*: *közükön*). De már nyelvjárásainkban találunk egyes eltéréseket.

Először is fölöttlő alakok, pedig különféle vidékeken kifejlődtek, ezek: *kiën miën* v. *kiön miön* e h. *ki-n mi-n*, a *ki mi* névmásokból; pl. Nyisd mög leveles kapudat, *kiön* bevezetik beteg leányodat (Halas, Népk. I. 209). Karácsony napját, a *kiön* is megszületék vala a te sz. fiad (szék., u. o. III. 275). Belebujt egy ómáriumba, a *miën* csak egy kis ablak volt (Veszprém, Ny. VIII. 329). Sőt hiátuspótló más-salhangzóval: Lovat kéne venni, de nincs *mi-vön* (Kunság, Ny. VII. 562); a *kijen* (Gyergyó, X. 43). — Azt mutatják ez alakok, hogy a mai nyelvérték az egész *-on -én -ön* szótagot ragnak veszi, még pedig valószínűleg az állandó zárt magánhangzónál fogva (l. Ny. X. 373).

Másfelől viszont fejlődött egyes keleti nyelvjárásainkban olyan alak, mely a zárt hangot nyílttal helyettesíti. A mi e nemből már nyelvemlékeinkben előfordul, az oly kevés, hogy hitelessége több mint kétes. Így: vadakan: super bestias Bécsi c. 104. földedet adtad fejeér lowan, Ének Pann. megv. 109. v.; siralmanné vagy vigasztaláson kezdjem, Medgy. 3 jaj I. 5. Ugyanazon emlékeink különben mindig a zárt hanggal élnek. De a Pannóniáról szóló énekhez csatolt jegyzeteiben (RMK. I.) megjegyzi Szilády Áron, hogy „a Királyhágón túl ma is sok vidéken (Torda, Küküllő stb.) *lovan-t* mondanak *lovon* helyett“. Ezt megerősíti az is, hogy az erdélyi Gyarmathi épen ezeket az alakokat mondja szabályosaknak: „*Lovan, havan, füven, köven*; minthogy az ilyenek a vádlóból [accusativusból, azaz ennek a kötőhangzójával] formáltatnak“ (Nyelvm. II. 112.; v. ö. „ő is *sokan* ment már keresztül“ u. o. 230). Ugyanilyen alakokkal találkozunk nem ritkán Orczi L.-nél a Révai kiadta Költ. Holmiban (pl. a *havan* 208. mulandó jókan kapni 235. stb.) és Kazinczy munkáiban (a harmatos ágan II. 274. által az árnyan VI. 32. stb.).

Kettős *-nn*-et is írtak gyakran a múlt században s még a jelen század elején; de már előbb is néha; pl. *labannes*: lábán is, *szőlőlenn* (NádC. 51); az *isteneñ* (Sylv. ujtest. II. 122); *siralmann-é* (Medgy., 1. fönt); „magam *káránn* tanul-

tam“ (Felvinczi erd. canc. dics. 12); „a' *kin* pánczél vagyon, . . *azonn* . .“ (u. o. 50). A mai népnyelvi közleményekben is találkozunk vele itt-ott; pl. „É *fánn* igen sok legyet látott“ (Csík m., Ny. VIII. 182); *funckinn* (Gyergyó, X. 45); *égenn* a csillag, *füddönn* a fűszál; *azonn* ül (Somogy, III: 90); *mezénn*, *utonn* (u. o. 318.).

II. A mód- és állapothatározó *-n* (*-an* *-cn*) rag rendszerint csak melléknevekhez és számnevekhez járul, s a helyhatározó *-n*-től csak annyiban különbözik, hogy mássalhangzók után nyílt *a e* a hangzója. Ennek azonban nincs etymologiai jelentősége, hanem csak olyan különbségtevés, mint hogy a melléknevek és számnevek ugyanazt a nyílt kötőhangzót kívánják a tárgyesetben s a többes számban is (innen az a különbség, melyet a főnévi *adósok*, *hősök* stb. s a melléknévi *adósak*, *hősek* közt teszünk, l. Szvorényi nyt. 129. §). A kivételek ritkák s mind a két esetre nézve azonosak: *nagyot nagyok*—*nagyon*, *vakot vakok*—*vakon*, *szabadot szabadok*—*szabadon*, *zapot*—*zápon*, *szépít szépek*—*szépén*; *ötöl*—*ötön* (Comen. jan. 49, Illyés pr. II. 436, Népk. III. 37), de az utóbbi, hogy a számnevek közt egyetlen kivételnek ne maradjon, mai köznyelvünkben szintén *ötön* alakban állapodott meg. Ha pedig főneveket használunk a *bátran*, *hálásan*-féle határozók módjára, csakugyan ingadoznak a zárt és nyílt kötőhangzó közt, s némelyeket amúgy, másokat emígy mondunk: *szarándokon* Pécsi imáds. 15. „ezen eszközökre *ákom-bákon* s irgalmatlanul van besütve a billyog“ Kuthy rejt. 32. *parlagon* hever; — viszont: „a dús földek között *ugaran* áll egy-egy hasáb“ Tompa, Kenyérkő; *gyöngyen* megy a paripa.

A két *-n* ragnak eredeti azonosságát bizonyítja azon kívül az a körülmény, hogy némely nyelvjárásban a helyhatározó *-n* ragnak is fejlődött ilyen nyílthangú alakja: *-an* *-cn* (l. fönt). Bizonyítja ezt végre az az észlelet, hogy az imént idézett köznyelvi kivételeken kívül, más esetekben is előfordul a zárt *o é ö* hang, a régi irodalomban is, a mai nyelvjárásokban is. Példák:

hívön, bevön, NádC. (hívön szolgál Tinódi 158. 160. bévön 170. bővön, Matkó bány. 184.) gyorsön, Pesti ev. 8. Valk. gen. 5. készön Tinódi 46. készön valának, készön

várja 153. röstön mennek Zvon. post. II. 177. gyakran MA. summ. bon. 53. (gyakoron Vitk. munk. I. 124. Vajda J. Béla k. 73. fáradton Erd. tört. ad. II. 299. — szükön (Tolna) Ny. VI. 131. szükön, szüzön, búson, hűvösön fú a szél, okoson (Debreczen) IX. 162. szárazon (u. o.) I. 149. — szorgalmatosson Zvon. post. I. 551. szorgalmatoson MA. bibl. I. 97. hatalmason u. o. előb. 2. hasznoson Pázm. Kemp. 7. préd. 34. világosson. alázatosson, Illyés pr. 284. micsoda gyönyörűség a maga gyümölcsfáit gyümölcsösön látni, alázatoson Mik. 74. lev. köntösösön és csizmáson 78. lev. ki micsodáson (Kisujszállás) Ny. IX. 520. bajoson, bőgyösön, dühösön, fagyoson stb. stb. (Udvarhely) I. 152.

haton DomC. 29. ketten avagy harmon Komj. 179. ezörön Tinódi 167. egyön-ketten 246. haton (Háromszék) MNyszet. VI. 240 ötön-haton ott valának Népk. III. 37.

Az *-n* rag eredetére nézve már Révai helyes nyomon járt, midőn grammatikája (kéziratban maradt) III. részében a lapp locativussal egyezteteti. Példái: „*zviész-u-on in domo, mádi-cn in grege avium*“. Ezek, mint most tudjuk, inessivusok, melyekben az *n* előtt egy *s* elem lappang, s melyek teljesebb *sne*, *sn*, *une* alakjaikban is ép oly szokottak. (L. Weske munkáját, melyben az ugor *n*-es casus tüzetesen van tárgyalva: Untersuchungen zur vergl. gramm. des finn. sprachstammes 70. 1. és vö. Halász svéd-lapp nyt. 14. 15.) De maga az *n* csakugyan a közös ugor locativus képviselője [az ugor nyelveken kívül más altaji nyelvekben is megtaláljuk, legalább a törökségben; vö. csuvas *hilin* télen, *šuren* nyáron stb.], s erre nézve elég lesz néhány ősrégi ugor locativus alakot idéznünk: lapp *kaska-ne(-te)* = finn *keske-nä(-tte)* = magy. *közö-(tökö-)n*, HB. *cuz-(icu-)n*; finn *koto-na*, ltv *konnö*, *konn* = magy. *honn*, otthonn (osztják *joda-n*, lapp *heime-n*); zürj. *kön*: magy. *hun*, hol; vót *tüve-nä* „bei, eigtl. an dem stamme, ende“ = magy. *tövö-n*, pl. *fül-tövön* „bei, neben dem ohre“; finn *talve-na* = mordv. *telne* = zürj. *töln* = magy. *télén*; vö. még vog. *kvan*, magy. *künn*, cser. *tü-nä* (l. példákat minden egyes nyelv tárgyalásában Weskenél).

Budenz föltevése szerint a magyar *n*-ben még egy névutói alapszó lappang, ugyanaz mely *l* alakjában jelenik meg a finn *-lla* (**l-na*), *-lla*, *-lle* (**l-ne*) ragokban. Ezt a föltevést

főleg két körülmény támogatja: 1) hogy a mi ragunknak *-nn* mellékalakja is van; vö. *fönn* = **fö-l-n*, *hun* = **hu-l-n*; 2) hogy ez az *n* nem veszett el, mint p. a genitivusi *-n* vagy a 3. személy *-n* ragja.

Az eredeti locativus inessivussá van specializálva a dorpati észtben (pl. *jalan* lábban) és a zürjénben (pl. *kitn* kézben, *paskömtn* ruhában). S épen ilyen eljárással jutott a mi nyelvünk oda, hogy az *-n* ragnak mai fő jelentése a superessivus. De valamint ama rokon nyelvekben, úgy a magyarban is, maradtak nyomai az eredeti általánosabb, határozatlanabb jelentésnek.

A *-ról -ra* ragok alakjai és eredete.

Ha az *-n* rag jelölte helyviszony mozgással van egybekötve, akkor a *-ról -ra* ragokat használjuk. Ezek semmi etymologikus kapcsolatban nincsenek amazzal, ellenben egy eredetűek azzal a *rajt* határozóval, mely magának az *-n* ragnak egyértékese s akkor lép föl helyette, ha ezt a helyviszonyt pusztán 1., 2. v. 3. személyre vonatkoztatjuk: *rajtam*, *rajtad*, *rajta* v. *rajt* stb.

Rajt ilyen alakban már régi nyelvemlékeinkben előfordul, de pl. az ÉrdyC.-ben rendszeren két *t*-vel: *raytha* 14. 505. 611. 11. stb. A Königsbergi töredékben *rohtonc*.

De szintén régi már az *a*-nak a *j* miatt *é*-re változása: „fák, és almák vadnak *reyta*“ TelC. 274. *reytha* Lev. I. 84. *reyta* Werb. trip. 199. — Így ma a háromszéki nyelvjárásban: „nem ember, isten az, ki *rejta* segíthet v. csak isten segíthet *rejta*, nem ember“ NyK. III. 9. s a csikiban és gyergyaiiban Ny. VII. 331, VIII. 480.

Ezen *rejta* alak továbbfejlődései: *reta* (Udvarhely) Ny. VIII. 144. *réta* (Szolnok-Doboka m.) XII. 429. (Gyergyó) VIII. 230. *rétta* (u. o.) X. 41. — *ritta*, *rittok* (csángó) III. 53.

Fontosabb mindezeknél az a teljes alak, melynek csak egyes nyomait találjuk, melynek hitelességéhez azonban nem fér kétség: *reyatam*: super me KulcsC. 29. 162. *reata* Lev. I. 91. azaz *réjatta*. Ez a *réjt*, *rajt* alakhoz csak úgy viszonylik, mint *közt* a *közt-höz*, *értt* az *ért-hez*, *helyt* a *helyt-hez*. A teljesebb alakot úgyis föltételeztük már, mikor még tényleg megvoltáról nem volt tudomásunk (**ra-ott* CzF. **rajott* Bud. szót. 645).

A *-ról* rag mint határozó szó: *rólam rólad* stb., de a népnyelvben többnyire *rúlam rúlad* stb. Így már a régiségben: *rulad* de te DöbrC. 6. *rúla* Melius, Jób 9. stb. — Kettős *ll* is van a népnyelvben és a régieknél: *rólla* Cser. perzs. fej. 98. *rulla* Pös. igazs. I. 112. stb. (l. az *-ul -ül* ragot). — *Rúra* Göcsej Ny. XIII. 354.

Az őrségi nyelvjárásban dívik ez a mellékalak: *réla* v. *léra*. A föltünő *é* hang vagy a *raj* alapszó *j* hangjából (Budenz szót.) vagy az *-ól -öl* ragnak mély hangú *tő* után is föltételezhető *-él* alakjából magyarázódik (Simonyi tanulm. 284). Vö. *dolgomryl?* Lev. I. 227. — A csángó *rióll-ik* (Bud. szót.) v. *rivól-a* (Munk. csáng. 77.) kétségtelen ebből lett: **rajól*, mint fönt *riitt* ebből: *rajt*, ámbár a teljesebb alakot nyelvemlékeinkben eddigelé nem fődözhattük föl. *Riólik* Kriza vadr. 557.

Maga a rag rendes irodalmi alakjában *-ról -röl*; így már a régieknél: *zorool* szóról KesztC. 400, *kararowl* RMNy. IIb. 10. *ezzeowl* erről u. o.; *hitowl* VirgC. 98, *ezzeowl* DomC. — De irodalmi nyelvünkben is találkozunk, főleg rímekben, a *-rul -rül* alakkal, mely a népnyelvben elterjedtebb amannál (így is: *-rú -rű* Göcsej Budenz-Alb. 171. Kecskemét stb.). Régibb íróinknál *-rül -rül*, pl. Pázm. pr. 49. stb. (Komjáthinál pl. többnyire *-rul*, de gyakran *-rol*.)

A *-ról*-nek régibb alakja *-rél* (l. az *-ul -ül* ragot) s ez gyakran előfordul nyelvemlékeinkben; a hosszúságot ugyan ritkán jelölik, mint *wedkezesyreel*, azaz *vélkezésirél* KesztC. 434., de kétségtelen, hogy így kell olvasni azt a *rel*-t is, mely a Pann. megv. szülő énekben, a KulcsC.-ben s egyebütt oly gyakran található. Vö. még *ezril* Lev. I. 142 — erről.

A *-ra* rag mint határozó ma többnyire *rá*: *ráül* a lóra, *rákezd* a nótát. Az irodalmi nyelv személyragozva inkább így használja még: *reám reád* stb., de a népnyelv így is inkább a *rám rád* alakokkal él. Ez az összevonás olyan, mint pl. *léány*: *lány*, *miért*: *mért* stb., és már a régi irodalomban is közönséges, pl. *te raad* in te KesztC. 59. *felölté raia* DöbrC. 465. de *rea* u. o. 3. — Révai a rövidebb alakot hiányjellel is írta, pl. *r'ánk*, *r'ád* Költ. holmi 6. 18. stb.

A legteljesebb alak, melyet emlékeink megőriztek, *réjá*: *reia* BécsiC. MünchC., *reiaia* DebrC. 15, *reiam* KesztC. 32,

reyayok 159. *reyank* 266. (de már *raad* is u. o. 59.), *reyaya* Beythe ep. 21, *rejám* MA. bibl. I. 4. stb. — Ebből vált az ÉrdyC. *red* alakja: *reea* 509b. 514. *reeaok* 542b. stb. Továbbá a *riá* alak: *rya* EhrC. 21. 61. stb. Komjáthinál *rea*- és *rya*-, de így is: *ryia* 146. A székely népnelvben is előfordul *riám*, Kriza vadr. 557. Végre *riá*-ból lett a csángó *rivá*-Munk. csáng. 77. (*Rivik* e h. **rivájok* Ny. X. 479. Ugyanilyen összevonás a többi székelységben: *rejik* Ny. VIII. 375. *reik* [de soha nem *redik* v. *ráik*] Székely egytl. évk. IV. 40. Vö. *nekik* e h. *nekijök*, *hézzik* e h. *hézzájok*.) — Világos, hogy mind ezen alakok eredetijét így kell fölvennünk: **rajá*, mint már rég fölismerte P. Thewrewk E. 1. NyK. II. 317.

A rag úgy látszik a *rá* alakból fejlődött, úgy hogy régebben így hangzott: *-rá -ré* (vö. *bé*: *-ba -be*), s a hosszú hanggal még találkozunk itt-ott; pl. *aneraa* annyira VirgC. 32. *reya* jövőnek az *ryurhee* Lev. I. 310. nagyub *rysree* Komj. 26. ha *akkorrá* vissza nem jönének Rák. art. 22. *mikorrá* érkezhetik be Mon. hist. XXI. 331. (ezek tán az *akkorára*, *mikordára* hatása alatt lettek?); *éré* (Halas) Ny. VIII. 87.

Állandó a hosszú hang némely székely nyelvjárásban, főleg Csíkban s Gyergyóban, a *hely* szóval képezett kifejezésekben: „a *hely* végzetű szavakat *ra re* h. *ré*-vel ragozzuk [Csíkban]: *Udvarhejré*, *Vásárhejré* jártam; *aharré* (oda) egy czüveket üttem, *eherré* (ide) tevém le a pipámat“ Szék. egytl. évk. IV. 41. *) menjünk *bé eherré* Ny. V. 467. *eherré* Marosvásárherre u. o. 519. egy *herre* VIII. 230. 231. a kabalák *aharré* elbogarzanak (Udvarh.) III. 553. (*Aharré* olyan illeszkedés, mint a székely *ahajt* e h. *a-helyt*; vö. *aharra* MNyszet. V. 353.) — Az *izré-porrá* kifejezésben (Udvarh. Népk. III. 184. Alföld u. o. II. 41.) talán a második tag hosszú magánhangzója miatt maradt meg vagy lépett föl újra az elsőé (vö. *vérbe fagyba* e h. *vérbe fagyva*; *olybá* = *ollyá* + *olyba*).

Föltűnő alakok: *Nyitráre*, *vásáre* (vásárra), melyek a nyitrai palóczoknál dívnak MNyszet V. 75. Ezek arra mu-

*) *Eherré* e h. *e helyré*: ugyanez a hangváltozás más kifejezésekben is előfordul, kivált a székelységben: *reggerre*, *távurrol* stb.; de már a codexekben sem ritka; pl. *más herre* Lev. I. 18. *halálról* Érdy c. 523. *szent Myharrol* 555. *pokorra* 568. stb. (L. NyK. XIV. 85.)

tatnak. hogy ott a *réd* v. *réd* alakból rövidült a rag. Ellenben ismét a *rá* alakra mutat az az ellenkező irányú nemilleszkedés, melyet a néhányszor előforduló *mennyira* szóban látunk, e h. mennyire: *mennira* Lev. I. 148. *mennyra* u. o. 158. Ezeket sopronyi és zalai levelekben olvassuk s így hitelességüket megerősíti az a legújabban vett értesülés, hogy ugyanazon a vidéken, Gőcsejben máig sem illeszkedik a *ra* „e két határozóban: *mennyirag*, *ennyirag*“ Ny. XIII. 307.

A népnyelvben ragunknak imént említett toldott alakja, az enklitikus *-g*-vel*), más példákban is előfordul: *annyirag* (Gőcsej) Ny. VI. 228. leülünk *aharég* elő (Udvarh.) Ny. VII. 378. *orrag esik* (Csík) X. 90. „*orrag esett, térreg állították* [térdre]; ez csak akkor fordul elő, ha magánhangzón kezdődő szó következik“ Szék. egyk. évk. IV. 41.

Az elsorolt alakokból kitűnt, hogy a *-ról* és *-ra* ragok a *rajt*, **rajatt* szó testvérei és a következő adverbialis alakok rövidülései: **rajól*, **raját*. Ez a három határozó nyilván úgy viszonylik egymáshoz, mint pl. *alatt*, *alól*, *alá*, v. *között*, *köst*, *köszöl*, *közé*. Tehát a *-tt*, *-ól*, *-á* végzetek a locativus, ablativus és lativus eredeti ragjai, úgy hogy mind a háromnak ez az alapszava válik ki: *raj-*. Minthogy *rajt* a *fölött* synonymuma, a *raj-* maga olyasmit jelent, mint a *föl*-alapszó, vagyis valaminek felső részét, fölületét, fölszínét. Azért bizvást elfogadhatjuk Budenz magyarázatát, ki ezt a *rajt*-t olyan ugor szókkal egyezteteti, melyeknek eredeti alakja *langa*, s melyek mind tetőt, födelet jelentenek. (A Königsbergi töredék *rohtonc*-ja még egy fokkal régibb alakot őrzött meg. De az a *rag* szó, melyet Budenz szintén ide állít, nem tartozik ide, hanem a szlovén *rog* „szarv, szarufa“ átvétele; l. Ny. IX. 555. A „rag“ ugyanis a háztetőt támogató, szarvalakú alkotvány; vö. még a szaru-fának *olló* synonymumát.)

*) A *g* nem pusztán „járulék mássalhangzó“, mint Ny. XIII. 307 magyarázták; még kevésbé áll az, hogy *annyirag* ebből vált volna: **annyilag*. mint P. Thewrewk E. magyarázta VII 538.

A NÉMETÚJVÁRI GLOSSZÁK.

Alaktani sajátosságok.

1. Szóképzés.

1) Igeképzés. Említésre méltó frequentatív képzések: *csacsag, kollag*: csacsog, koltog (l. *a:o*, Ny. XIV. 204); *nyomod*: *nomodya* conculcat 133 (vö. *bököd, döföd*, l. NyK. XVI. 241); *figgeszt* függeszt (156) mellett van *figgesztel*: *figesztelneye* infingeret 369 (vö. *magaszt* és *magasztal*, *maraszt* és *marasztal*, l. NyK. XVI. 254); *serkeget*: e h. *serkentget* (l. hangtan, Ny. XIV. 259).

A m o m e n t á n képzések közül érdekes az *ijen-* e származékában: *ijené* ijenő 156, 293, *ijenésség* ijenősség 282, 292, 355 (l. a helyreigazított olvasatok közt, Ny. XIV. 155); eddig csak a Keszth. és Kulcs. cc.-beli *ijenő* és *ijenetes* alakokban volt kimutatható, s a mindezekben fönmaradt *ijen-* úgy viszonylik az *ijed-*hez, mint a *dagan-* (ebben: *daganat*) a *dagad-*hoz; — *megrezzent*: *megrezz[n]tven* obiurgando 101 (*rezzent*: *rezzen* = *pattan*: *pattan*; *durrant*: *durran*, l. NyK. XVII. 58); — *rumt* ront (l. hangt., Ny. XIV. 260); — *fogonik*, *bosszonkodik*, *gyapfont* (l. *o:a*, Ny. XIV. 204).

R e f l e x i v képzések: *allusszik vajosszik* (l. *u:o*, Ny. XIV. 205), *elnugosik* occidit (sol) 151; az *-sz* képző előtt lappangó refl. *-v* elő is tűnik az elbeszélő alakban: *hirhévék* (mind ah videk zerent kyterwle azaz ky hirhevek: exivit haec fama, 380), folyó csel. *hirhészik*; e refl. *-v* magyarázza meg az *alkolmas* (l. *o:a*, Ny. XIV. 204) alak *o*-ját is, l. Ny. XIV. 28; — *sajgódik*: *ne zaygodyatok* ne murmuraveritis 295, *zaygodas* rumor 23; — áldeverbális refl. képzések: *nyájaskodik* (l. *u:o*, Ny. XIV. 204), *agarkodik* agyarkodik fremet 248, *terwenkedes* térvénykédés, iuris actio 10, *patuarkodok* patvarkodók calumniatores 280.

Az *-ül -ül* képzőt a követk. alakokkal találjuk nyelvemlékünkben: hátsóhangú szókban már a mai zártabb hangszín az általános (*lefordül* 116, *megnémül* 338, *meglágyül* 197, stb.), az eredeti nyiltabb *ó* csak két adatban van megőrizve: *tunyolyonk* tunyüljünk 360 (de: *tonyrol* 313), *mozdolhattatlansag* mozdülhatatlanság 355; mellsóhangú alakja azonban még a két fokkal eredetibb *é* hangszínt is megőrizte ezekben:

megewrele [olv. *mégöréle*] megörüle 6 (de: *erulne* örülne u. o.). *meg ne degeschlyenek* [olv. *dégéséljenek*] meg ne dögösüljenek, ne inficiantur 141 (vö. *örél* örül EhrC. 101, *megkeményél* megkeményül MargL. 21), a többi adatokban mindig *-wl* van (egyszer: *erul* örül 6), melyet *ö*-vel is *ü*-vel is ejthettek a codexírók (vö. *-ól* és *-ül* a hátsóhangú szókban), pl. *felserdwl* fölserdül 186, *elzeleswle* elszélesüle dilatatus est 146, stb.

Az *-ít* képző fejlődésének is csaknem minden fokát föltüntetik codexünkben előforduló *-oijt* (*-óijt*?), *-út*, *-éjt* (*-éjt*?), *-ét*, *-ít* alakjai; a teljesebb *j*-s alak van meg (*feszét* és *nagyít* kivételével, l. alább) az 1. kéz mellsóhangú igéiben: *remeyth* [olv. *réméjt* v. *réméjt*?] rémít 100, *kezcreit* készérijt kényszerít 286; *elegeyth* elégit 359, *ekescyt* ékesít 261, *epeyth* épít 201, *ketheleneyt* kételenéjt kénytelenít 69; s ezt a 2. kéz is megörizte még több adatban, ú. m.: *segeyth* segít 194, *tereytek* teríték straverunt 30; *degeseyth* dögösít 140, 283, *elegeyth* elégit 140, *ereseyt* eréséjt erősít 194, *epeyth* épít 374, *feketheyth* feketít 332, *kezeleyt* közelít 257, 319, *kisebeyt* kissebbít 47, 126, *neheseyth* nehezít 247; azonban ennél már a *j* nélküli alakok is gyakoriak: *indet* [olv. *indét*] indít 337, *kezeret* készérét kényszerít 236; *feyeret* fejerít 337, *kinebet* kinnyebbét könnyebbít 126, *puslet* pusztít 144, *zapareth* szaporít 147, *zerteleneth* szertelenít inordinat 144 (az 1. kéznél csak: *feset* feszt 51); ugyancsak a 2. kéznél lép föl már a mai *-ít* alak is ezekben: *epyt* épít 188, *meg hezagit* meghézagít 151, *üdvözyt* (363) *wd[v]ezyth* üdvözít 382, *keteleneyth* kénytelenít 310 (az 1. kéznél csak: *nagythya* nagyítja magnificat 317); — hátsóhangú szókban rendszeren a *j*-s alakkal találkozunk: *undekoyt* [olv. *undékojt* v. *undékójt*?] undokít 247, *zabadoyt* szabadít 378, *batoreyt* (a *j* miatt *é*-vé változva) bátorít 155; egyszer *j* nélkül zártabb hangszínnel *-út* (mint a Jord. és Érdy cc.-ben, l. Ny. XIV. 30): *meg zorwnak* [olv. *mégszorútnak*] megszorítanak angustabunt 301.

A *causativ* képző még egyszerű *(-t)* alakjával van ezekben: *gyétre-t-ni*, ma *gyötör-tet-ni* 376, *káramla-t-ik*, ma *káromol-tat-ik* 110 (vö. ezekről alább a töveknél), *nyomorga-t-nak* (s nem *nyomorga-t-tat-nak*) primuntur 221, *nomorgatho*, ma is *nyomorga-t-ó*, oppressor 146; — ellenben: *eltauoz-tath-ya* eltávoztatja devitabit 337, *ok-tot* oktat 188, s főkép a szenvedő alakokban: *hyzlat-tat-nak* saginantur 174, *ellékoz-tat-ék*,

s nem *tékozla-t-ék* (l. a töveknél); sőt: *halasztattatnak* halasztattatnak 164, *hoza-t-lat-ek* hozattaték oblatuſ est 367. (Vö. az *-at* és *-lat* végű causativumok keletkezéséről Budenz: Ugor alaktan 87, és Simonyi: Ny. XIV. 30.)

A *denominalis* igeképzések közül említendők: *fertehetes* [olv. *fertéhélés?*, egy **fertéhét* igéből; vö. *fertéhett* egy *fertéhészik* v. *fertéhedik* igéből BécsiC., l. Ny. XIV. 32; — a kiadásban *mala pax* van a lat. szövegből melléje téve] 123; — *thvnyalkodyal* tunyálkodjál 201, *tunyakodyal* 339; *munkalkodnak* laborant 330; — *hatalmazyk* praevalebit 120; *belegeszthe* [olv. *béllyégézte*] 246, *belegeszty* [olv. *béllyégézi* bélyegezi?] 231, mind a kettő a szövegnek *cauterium* (= *billegző vas* MA.; a kiadásban „*canterium*“) szava fölé van jegyezve*); — ily *-z* képzős igének nézte már a régiek nyelvérzéke az *ábráz* ‚facies‘ főnevet (vö. itt: *abraz* forma 294, *ábrázó* arcú ábrázatú 339), s azért olvasható már a Glosszáokban is: *zerelmel meg abrazatolh* caritate informata 112; — a denom. *-ül -ül* képzőt l. fönt a deverb. *-ül-lal* együtt.

2) *Névszóképzés*. A *deverbális* névszóképzések közül a következők érdemelnek említést. Az *-alom -elém* képző csak eredetibb *-alm -elm* alakjával fordul elő, még pedig nemcsak a ragtalan alakban: *ertelm* értelém 354, 358, *feyedelm* fejedelém 132, 217, *hyedelm* hiedelém 249, *hatal[m]* *teve* hatalom tevő 217; hanem a másodlagos ragok előtt is: *bizodalmal* bizodalommal confidenter 363, *feyedelmnek* fejedelmnek 380, *zerelmel* szerelémmel 112.

A *-dék* képző eredeti nem illeszkedett alakjával van meg az *undékojt* (l. az *-it* képzőnél) undokít szóban, egy más helyen pedig az illeszkedett alak zártabb hangszínnel: *vnduklya* (l. *u: o*, Ny. XIV. 204); eddig egyikük sem volt a nyelvtörténetből kimutatható (*undék: unduk: undok* = *szurdék: szurduk* (XIII. száz.): *szurdok*; vö. még *szándék: szándok* stb. Ny. V. 149); a többi adatokban már csak *-dok: zurdok* szurdok an-

*) Ide való helyesebben a fönt (Ny. XIV. 254) *-kés* képző alatt említett *kérnyékösés* is a *kérnyék* környék főnévtől; noha a NádorC.-ben ily alakot olvasunk: „nagy mondhatatlan fényösséggel ez szent embör *megkörnyűköstetec*“ 678. l., s ugyane codexben *megkörnyűköös* alak is van (105 190.), mely Tinódi-nál is előkerül: „az derék seregöt ám *megkörnyűkösték*“ RMK. III. 100; vö. *környület* MA. (l. Ny. IX. 12.)

gulus 361 (vö. „circa fossatum *Zurduk*zad uocatum“, 1288.). *szántszándokkal*, *szánszándokkal* (l. hangt., Ny. XIV. 259); mellsőhangú szókban *-dek* és *-dök*: *témérdék*, *témérdök* (l. é:ö, Ny. XIV. 254).

Érdekes adat: *daganagog* [olv. *daganagok*] *flacturae* (olv. *flatura*?; vö. „dagad: *inflat[ur]*“ 355, „*inflatio*: felfuvás, megdagadás“ PP.) 236, mely a WespC. hapax legomenon-ját (*dagonag*, l. Ny. IX. 57) megerősíti.

Az *-ó* *-ő* igenévképzőt mellsőhangú szókban itt következetesen *é*-vel találjuk: *evezek* evezők remiges, *evezey* evezői remi 354, *ege* égő 333, *ekeseyte* ékesítő 261, *ele* élő vitalis 95, *erze* érte őrző 217, *ferteze* fertéze fertőző 299, *gywle* gyűlő 380, *hertelenkede* hértelenkédé hirtelenkedő 300, *idvezyte* üdvözítő 363, *ijené* ijenő *ijenésség* ijenősség (l. fönt a mom. igéknél), *kerese* kereső 365, *kereskede* kereskedő 275, *kezeleytek* közelítők appropinquantes 257, *ményekézé* menyegző, *ményekézés* menyegzős (l. hangt., Ny. XIV. 201), *vakmerek* vakmerők 153, *rezele* reszelő lima 334, *sythé* sütő 300, *zenvedhete* szenvedhető tolerabilis 147, *tévé* (coda *tewe* 217, *hatal[m]* *tewe* 217, *hiedelm* *theue* 249) tevő, *wlek* ülők accumbentes 341, *perwisele* perviselő 23; az ajakhangú *ő* csak a következőkben lép föl: *ewezew* és *ewezew* evező 292 (vö. *evezé* 354), *nezew* néző 240, *nyzew* níző néző 294, *werew* verő (sudar) 65; hátsóhangú alakja állandóan *-ó*, pl. *zabalo* zabáló vorax 181, stb.

A határozó igenévképzőnek rendszeren csak teljesebb *-ván* *-vén* alakjával találkozunk: *megfoztvan* *haga* megfosztva hagyá, *depraedatam reliquit* 120, *maga mutogathvan* magát mutogatva 202, *nyaiascoduan* familiariter nyájaskodva 306, stb.; így olvasandó (mert valószínűleg csak orthographikus rövidítés) az efféle is: *en aytom beleve vagon* betévén vagon 165.

A *denominalis* képzők közül az *-s*, *-só* *-ső*, *-talan* és *-í* *-ü* tüntetnek föl érdekesebb alakokat. Az *-s* képző a) eredetibb hosszú mássalhangzós alakját őrizte meg a követk. ragos alakokban: *alkolmasson* alkalmasan 247, *sebessen* sebesen 284 (így ejtendőek ezek is: *ekesen* ékesen 328, *ocoson* okosan 234); *degessgeth* [olv. *dégésséket*] dögösöket morbidas 132 (vö. *mettosagossok* méltóságosak SándC. 2); egyszer a nominativusban is: *prophetak kwzeth ieless* prophetarum eximius 298; b) eredeti zártabb hangszínn

kötőhangzót (*u*) mutat hátsóhangú szókban. még pedig nemcsak az *-at* képzős főneveken (mely esetben az *u*-t az *-at* képző mögül kiveszett *-v* hatásának szokás tartani, vö. *kinzotv*- stb. HB.): *chudalathus* csodálatos 64, *chodalatus* 124, *hasonlatus* hasonlatos 346, *heruadatussag* hervadatosság 83 (de: *herwadattosság* 129, *herwadothossagh* 80), *zorgalmazatus* szorgalmazatos 293 (de: *zorgalmatos* 136), *vtalatus* utálatos 119, 212, 324 (de: *vtalatos* 73), *vanalatus* l. szójegyz.; ellenben: *halalatossá thesi* hálálatossá teszi, *habet gratificare* 383; előfordul ezeken kívül e hangszínnel *-ség* képzős és egyéb főneveken is: *garlosagus* gyarlóságos 80, *nayassagus* nyájasságos 380, *hevsagus* hívságos 227; *warasus* varázsos 337, *zauarus* zavaros 343; de: *dagalos* dagályos 133, *homalyos* 361, *viragos* 101, *veragos* 71; c) nyiltabb hangszínnű kötőhangzót őrzött meg a *váras* szóban (l. *a:o*, Ny. XIV. 204), mely úgy látszik csak újabban lett *város*-sá.

A *-sō -sō* képző mellsőhangú alakja codexünkben *-sé* (vö. *é:ö*, Ny. XIV. 255): *belse vigasagot* interiore[m] consolationem 152; *elésebb* prima (95) is így olvasandó *elésébb* (v. *eléssébb*; vö. *elesső* Gyöngyösön, l. Budenz-Album 58, 73) s e h. áll: *elél-sé-bb* azaz *elsőbb* (vö. *elsé* JordC. 358. ÉrsC. 166; *elölés* Bécsi, Münch. cc.); az *l* kiesett az *vtoso* alakban is (l. hangt., Ny. XIV. 259).

A *-talan* képző teljesebb alakjával van meg a hosszú magánhangzón végződő szókon is, hol ma már rendszerint *-tlan*-ná rövidült: *elmetelen* [olv. *elmételen*] elmétlen 127, 144, *elmetelenseg* elmétlenség 175; *eretelen* erételen erőtlen 305, 363. *eretelenyt* erőtlenít 126; *zepletelen* szeplételen szeplőtelen (ma is inkább így) 197, 221.

Az *-ű -ű* képző hátsóhangú alakja csak e két adatban kerül elő: (*ö*-val) *abrazo* ábráz(at)ű 339, (*ü*-val) *tudomanw* tudományű 287; mellsőhangú alakja egyszer még *é*-vel: *fél hithe* [olv. *fél hité*] fél hitű 1. (vö. *é:ö:ű*, Ny. XIV. 257); a többiekben *w*-vel lévén írva, nem tudni *ö* vagy *ű* hanggal ejtették-e: *erdemw* érdemű 268, *nemw* nemű 332, *nevw* nevű 311, 362.

Álde n o m i n á l i s képzések: *altalsagh* átalság (az *átall* igéből) *pudor* 359, *remélség*: *bynre valo remelsek-erth* 166.

II. Szóragozás.

E fejezetben előbb azon sajátosságokkal akarunk foglalkozni, melyeket a szótókben, teljesebb, rövidebb vagy más tekintetben eredetibb alakjuknál fogva, megemlítésre méltóknak találhatunk, s melyek, minthogy a ragozásnak alapjául a szótó szolgál, legalkalmasabban itt tárgyalhatók.

A teljesebb tő, tehát a tővégi magánhangzó (kötőhangzó) a követk. esetekben van megőrizve. A *d* végű igék befejezett cselekvésű igenevében, illetőleg a befejezett jelen egy. 3. szem. alakjában: *hythtwl zacadoth* hittül szakadott, schismaticus 12, *elanCADOT zyw* ellankadott szív, cor tabescens 293, *eneben* [olv. *enyében*] *ragadoth* inviscatus, enyvbe ragadt 163, *teryedeth* protensus 246, *elteryedeth* dilatatus 188, *mcghasadoth* 291, *geryedeth* gerjedettebb ferventior 323; *megfonyadot* imar *lelkenk* anima nostra arida est 293; de már van *ragadt* is (l. a követk. pontban). A több. 2. szem. ragja előtt e két mássalhangzón végződő igében: *megfogalcozandothok* megfogyatkozandotok defeceritis 296. Ebben: *mcgepeyteny* megépíteni 374; a *-lak -lek* tárgyas igerag előtt azonban kötőhangzó nélkül állanak az *-it* képzős igék, l. alább. (? A *hallgat* igében: *el hallogatod* dissimulas elhallgatod 134, csakhogy ez az 'auscultare, tacere' jelentésű *hallgat* nyelvtörténetünk kezdetétől fogva mindig kötőhangzó nélkül ismeretes; megkülönböztetendő tőle az ugyanazon elemekből álló, de később képzett 'frequenter audire' jelentésű *hallogat*, mely szintén kimutatható a régiségből.) — Eredeti teljesebb alak *vigaság* vígság 152. Teljesebb tőalakok még a változó tővek közül: *telkeket* (ma: *telkeket*) praedia 163, *lelkebe* (ma: *lelkébe*) secundum animam 373 (vö. „Ngod pusztá *telekire* bocsáthassuk ki“ MonOkm. XIX. 294; „*telekes*-botskor: carbatinae, crepidae“ PP.).

Rövidebb, kötőhangzó nélküli alakokkal a következőkben találkozunk. E ragos alakú befejezett igenevekben: *nyumtat* nyomottat, *púpoztat* púpozottat: „*vo merteketh thelyesth numtat ky chorgothath ky púpoztath* mensuram bonam confectam coagitatam effluentem 263; és e befejezett jelen idejű alakban *enyemhez ragath* ényemhez ragadt, adhaesit faucibus meis 97 (vö. *ragadoth* 163). Az igeragozás több. 3. szem. ragja előtt, két v. hosszú mássalhangzón végződő igékben

is; *mondnak* mondanak 146, 374, *ereztnek* auag *kildnek* ereszenek küldenek 374, *fignek* függenek függnek 346, *megzalnak* megszállnak (ma is inkább így) 301; és ebben: *megszorútnak* megszorítnak (l. az *-ít* képzőnél). A tárgyas igeragozás *-lak* *-lek* ragja előtt: *megdegeseytlek* te interficio 140, *megelegeythlech* reficiam vos 359, 140. — A 2. szem. több birtokos személyrag előtt ezekben: *ellensegtek* ellenségetek 116, *élettek* (erek *életek* *legen* vitam aeternam habeatis) életetek 118. A közép-fok képzője előtt ezekben: *vtalatusb* utálatosabb 212, *naualyasbak* nyavalyásabbak 325, *okosban* (*okos-b-an*) okosabban cautius 208; *merazbak* viliores, alapfoka: *meraz* pusillanimus (l. szójegyz.); *themerdukb* tömérdekebb grossior 119; *nyilvábban* is (*nyluaban* *wagyon* plenius exprimuntur 359) valószínűleg **nyilván-b-an* (azaz *nyilván-abb-an*) alakra vezetendő vissza; ellenben kötőhangzóval: *gorsob* gyorsabb 19, *rutab* rútább 356. A tárgyrag előtt ezekben: *teljest* (*yo merteketh* *thelyesth* mensuram bonam perfectam) teljeset 263, *mérgest* (*valamit* *mergest* si mortificum quid biberit) mérgeset 193, *alkolmasth* congruentem 23, *kementh* keményet densum 37. A locat. *-tt* rag előtt ebben: *kézténk* közöttünk. vö. *kézétt* között (l. é:ö, Ny. XIV. 254).

Az ú. n. hangugrató töveken a következőket tapasztaljuk. 1) Megvan a tövégi magánhangzó, tehát a két consonans közti segédhang kifejlődésének szüksége még nem állt be a követk. ragos és tovább képzett alakokban: *caromlottak* káromlo-tták (ma: *károm-o-l-ták*) illuserunt 1., *reaya kenykleth* réája kényéklé-tt (ma: *könyök-ö-l-t*) 199, *ellekozlota volna* eltékozlo-tta v. (ma: *ellékoz-o-l-ta*) dissipasset 295, *panazlani* panasza-ni (ma: *panasz-o-l-ni*) 333, *karamlatik* káramla-t-ik (ma: *károm-o-l-tat-ik*) 110; *gettrethni* gyétre-t-ni (ma: *gyöt-ö-r-tet-ni*) affligi 376; *kesergetek* keserge-ték (ma: *keser-é-g-ték*) plorabitis 118; vö. régen *ingerle-ni* *keserge-ni*: ma *inger-é-l-ni* *keser-é-g-ni* stb. — 2) Hiányzik a tövégi magánhangzó, a segédhang azonban még nincs kifejlődve az *-alom* *-elém* képzős főnevek ragos alakjaiban: *fejedel-m-nek* stb. (l. a képzőknél): továbbá ebben az *-l* képzős igében: *vnduklya* unduk-l-ja undok-o-l-ja (vö. *undoklo-m*, *undokla-ni* stb.) nauseat 295, vö. „az kégyó az ő fészket *megh ostromlia*“ (megostrom-o-l-ja) TihC. 16; sőt a segédhangzó híján el nem került mássalhangzótorlódás elől magának ez *-l* képzőnek kellett

lappangásba jutni ezekben: *eltékoz(tat)ék* *eltékoz(-o-l-)*taték *dissipata est* 292, *eltékoz(tat)ja* *eltékoz(-o-l-)*tatja 371, (vö. fönt *eltékoz(tat)ta*), *megkaromlak* *megkárom(-o-l-)*lak *subsannabo vos* 97, *karomkodik*: *károm-l-kodik *káromkodik* 352 (vö. fönt *káromlo(t)ák*), *remenkedyel*: *remény-l-kedjél *reménykedjél* 352, 380, (permen kw olv. érmény kő, lapis molendinarius: ér-l-mény-kő, ör-ö-l-mény-kő 201); vö. *vezértette(ni)* e h. *vezér-l-tet-tet-ni*: *vezér-é-l-tet-ni* EhrC. 107, *ostromlat* e h. *ostrom-l-tat*: *ostrom-o-l-tat*, Tinódinál stb. stb. — 3) Tővégi hangzó nincs, a mássalhangzók közt pedig segédhangzóval találkozunk: a) ragtalan alakokban: *panazol* *panasz-o-l* (vö. fönt *panasz-la-ni*) 305, *romol* *rom-o-l* *consumitur* (ma: *roml-ik*; vö. *romlas* *ruina* 3) 333, *tekerég* *teker-é-g* (vö. *tegerge-k* stb.) 63; b) ragos és képzett alakokban: *megcuphulla atyat* *mégcsuf-u-l-ja* *mégcsúfolja atyját* (vö. fönt *unduk-l-ja*) 154; *chufolas* *csúf-o-l-ás* (vö. föntebb *rom-l-ás*) 348, *perclny* *pér-é-l-ni* (vö. fönt *panasz-la-ni*) 139, *panazolvan* *panasz-o-l-ván* 1., *parancolat* *parancs-o-l-at* 346, *szemeremtelenség* *szemér-é-m-telenség* (noha ma is: *szemérme-tlen*) *impudicitia* 322.

A tővégi magánhangzók (kötőhangzók) hangszínbeli sajátságait a hangtani tárgyalásra utalva itt csak röviden egybe foglaljuk: zártabb hangszínt mutatnak: *csúful* *csúfol*, *átallum* *átallom*, *hasonlatus* *hasonlatos* (stb., l. az -s képzőt); *gyorsóság* *gyorsaság*, *gyorsobb* *gyorsabb*, *alkolmasson* *alkalmasan*, *okoson* *okosan*; nyiltabb hangszínt őriztek meg: *csacsag* *csacsog*, *kollag* *koltog*, *váras* *város*, továbbá az *o:u* és *ö:ü* alatt említett ragok kötőhangzói, az *e:ö:ü* alattiak pedig egyszersmind az ajakállásra nézve is eredetibb hangszínnel maradtak meg; eredeti nem labialis hangszínt még az *é:ő* alatt felsorolt kötőhangzós alakok tartottak fenn. — Külön csak az *enyé* (enyv) tőalakról akarunk még megemlékezni, mellyel egy adatban találkozunk: „*enben ragadoth* [olv. *enyében ragadott*] *inviscata*“, azaz: *enyvbe* ragadt 163; ily alakkal eddig nem került elő e szó, de a már kimutatható *enyő* s a mai *enyü* és *enyv*-vel ép oly v.szonyban áll, mint a KeszthC.-beli *keseré* a régi *keserő* és mai *keserü* és *keserv*-cs-sel, vagy mint a BécsiC.-beli *fenyé* a *fenyő*, *fenyü*, *fenyv-et* alakokkal.

1) Igeragozás. Eredeti teljesebb alakokat találunk a föltétes mód tárgyas ragozásában: *mondanaya* [olv.

mondanája] *mondand* 290, *figeztelneye* *figgesztelnéje* *függesztelné* *infigeret* 369, *megnerneye* *megnyerné* *obtineret* 372; *behinayak* *béhindják* *behívnák* *invitarent* 103, *tartanayak* *tartandk* 208, *tudnayak* *meg* *tudnák* *meg*, *utinam* *saperent* 313; érdekes átmeneti alakok a következők: *emelnéj* (ky gondolna vele, *hog felemelney* zegenth) e h. *emelnéje* *emelné* 343, *megremeytheney* *mégrémjtenéj* *mégrémítené* *provocaret* 100 (vö. „kenyergwnk the ke-nek, hogj *wiselney* gondukat“ LevTár. I. 272). A tárgyas ragozás *j*-je *meg* van őrizve még a követk. sziszegő végű igékben: *kihuzya* *kihúzja* *kihúzza* *extrahet* 341, *kizya* (a *mergeth*: hausto veneno) *kiiszza* *kiissza* 137, *veszjék* *veszjük* *vesszük* (l. *é:ö:ü*, Ny. XIV. 256); de: *elmetekbe* *hozza* (nem: *hozja*) *suggeret* *vobis* 218 (a fölszól. mód *j*-je már csak hasonulva fordul elő: *emlekezzel* *emlékezzél* 336, *keresse* *quaerat* 280, stb.); a *berekeztih* *bérekeszti* (constringit 336) alak azonban alig őrzött *meg* eredetibb hosszú *i*-t, a *h* benne valószínűleg csak orthographikus fölösleg. Teljesebb alakú még a bef. jelen több. 3. szem.: *voltanak* *voltak* 202. — A *vének*, *lén*, *lőnek*, *hín* összevont elbeszélő alakokat l. fön-
tebb Ny. XIV. 201. Az *-it* képzős igék fölszólító módját Glosszáinkban is az általános codexkori alakkal találjuk: *epehenk* *építsünk* 98, *nagyoboha* *nagyobbítsa* 345. — Ezekén kívül az igeragozásban még csak az *ábráztassik* és *pékédítik* alakokra kell utalnunk (l. *é:í*, Ny. XIV. 206).

2) Névragozás. A 3. szem. birtokos alak eredeti hosszú hangzója van megőrizve ebben: *tolvay* *líkaa* *spelunca* *latronum* 302, ez eredetibb alak egyébként főleg a Jord. és Érdy cc. sajátága. Ugyane személyragnak *-ja* alakja *meg* van még ezekben: *reaya* *reája* *reá* 155, 199, *hozaya* *hozzája* *hozzá* 208; de: *ereksegnek* *rea* *zallasaerth* *propter* *haereditatis* *successionem* 381. (Ellenben a *kedvéjért*, *voltájért* alakok *j*-je valószínűleg csak hiatus pótló elem, l. fönt Ny. XIV. 258.) Említendők még e 3. szem. alakok: *kezdeli* *kezdet* *principium* 347, (*haionak*) *kezepe*: *közepe*, (*naviculae*) *carina* 354, *teremtet* *alatoznak* *esmeretire*: *ismeretére*, *ad* *notitiam* *creaturarum* 150. Első szem. több birtokú alakok: *en* *germekym* *én* *gyermekeim*, *pueri* *mei* 165, de: *en* *madaraym* *én* *madaraim* 357. Így a 3. személyűek is: *w* *seregi* *auag* *hadi* *ő* *seregei* *hadai* 357, *belegin* *béllyegein*, *per* *signa* *sua* 132, *azoknak* *gondolatit* *gondolatait*, *cogitationes* *illorum* 352, *vilez* *tarsinak*

társainak 142; de: *w kezei labai* kezei lábai 358, *fenesség fyay* fényesség fiai 296.

A módhatározó *-t* rag van meg ez adatban: *bizodalmost* fiducialiter 207, mellyel legtöbbször az EhrC.-ben találkozunk (l. Ny. I. 368). A helyhatározó *-n* ragot megőrizte a *mikoron* alak, ma: *mikör* 51; ugyane ragnak eretibb alakját kell látnunk az *utánna* hosszú *n*-jében: *vtanna maradok* posteri 188, *olalkodik vtanna* 137, a mennyiben a közönséges *után* *nam utánunk* stb. személyragos alakokon kívül magát a puszta névutót is gyakran találjuk ekként írva a régiségben, pl. „per intervalla: egymásután” Bod-PP. lat. stb. Az *ellenne* (363) *ellene* személyragos alakban előtűnő *nn* is valószínűleg ugyanezt az elemet rejti (l. MUgSz.), s egyéb codexeinkben is gyakran találkozunk vele. Eredeti lativus ragot őrzött meg a *hanyatha* hanyattá, ma: *hanyatt* 70. Nem bizonyos azonban, hogy e lativus rag megőrzését láthatjuk-e a *még* igekötőnek többször olvasható *megy* alakjában is, annál kevésbbé ez egyszer előkerülő adatban: *ely amulas elámulás* stupor 51 (egyebütt csak *el*-, pl. *elamulas* stupor 271). Az előbbi a követk. helyeken található: *megyodatlan* megoldatlan 95, *megyoluvadok* megolvadok 81, *megyfaagy* megfagy 336, *megyheruad* meghervad 121, *maragyatok megymaragyatok* state state 292, *megy twnywl* megtunyul 313, (ez adatok, valamint a fön-
tebbi *ely* alak is, mind az 1. kéztől valók; a 2. kéz pl. így írja az idézett szókat: *megfagh* 336, *meghervad* 338, stb. de: ? „megyteri inflatur” 163); mindezek valószínűleg egyszerűen *meg*, *el*-nek olvasandók, s nem *megi* *eli*-nek, még kevésbbé *megy*-nek, mint Könnye véli (Ny. VI. 108); az *y* csak orthographikus dolog bennük, a minthogy az ingadozó codexkori írásmódban egyéb mássalhangzók után is gyakran találkozunk vele; vö. ugyancsak az 1. kéznél *korsagy* 299 = *korsag* 209, 212. — A mai *-vd* *-vé* rag *v* nélküli alakja van ebben: *kye tyzed magadat*: . . . te ipsum facis, kivé teszed m. 5; vö. *semmie* semmivé SándC. 37. NádC. 506, stb.

Érdekesebb adatokat az *-ül* *-ül*, *-ből*, *-től* és *-ről* ragok alakjai nyújtanak. Ezek közül a mainál teljesebb alakot már csak a *-ből* mutat egy adatban: *erchbelel* (aere) *lelettek* érczelél érczből lettetek 291 (különben mindig *-ből* *-bél*). Azonban *hangszínre* nézve mellsőhangú szókban valamennyiük magánhangzója a történetileg kimutatható legeredetibb fokot

tünteti föl (vö. *é:ö:ü*, Ny. XIV. 257), ú. m.: *-él* (ma: *-ül*): *ez felel* [olv. *félél:fölül*] *valo iras* suprascriptio 374, *atya istennek iogia felel* [olv. *félél:felöl*] 193, *accapu felel* a kapu felöl 293, *te feleledh* te felöled, de te 295, *kernel* [olv. *kérnyél* környül] *metelletet* circumcisis 37 (vö. *myndkornyl* undique 344), *hat megel* [olv. *mégél*] hát mögül 380; ide való még az idézett *-belél* teljesebb alak = *bel* + *-él*, és *eléssébb* e h. *el-él-sébb* elsőbb (l. a *-só -sö* képzőnél); — *-bél* (ma: *-böl*, illet. *-bül*): *negbel* [olv. *négybél*] négyből, ex quatuor 154, *ah lesbel* a lesből, de insidiis 103, *sam ky vetesnek se[te]thsegebel* [olv. *sététségébél*] a tenebris exilii 379; — *-tél* (ma: *-töl*, *-tül*): *eretelentel* [olv. *erétlentél*] erőtlentől, infirmo (fortior) 363 (vö. *tölem nagyobb*, l. mondattan); — *-rél* (ma: *-röl*, *-rül*): *zynrel zynre* színről színre 363, *binesrel* bűnösről, super uno peccatore 258. Ezek mellett azonban az *-ül* és *-töl* ragok már legtöbbször az ajakhangú színezettel járatosak; még pedig az utóbbit a hátsóhangú *-tul* alakok analogiája után ítélve valószínűleg már állandóan a zártabb *ü*-vel ejtették codexünk írói (*hythtul* hittől 12, *istentul* istentől 4, *zepleteletul* szeplőteltentől 221; *berestul* bérestől, de mercenario 132, *sizthul* szűztől 98); az előbbinek a kiejtésére nézve nem birunk döntő criteriumot, de valószínű, hogy ingadozás volt a régiebb *ö* és az új *ü* között (*belul* belül 290, *felul* fölül 151, *kezzul* közül 324, *kiul* kívül 207, *kornyl* környül 344; de: *monno felul* „undique“ bizonyára *ö*-vel hangzott, ma is: *felöl*, 301). Érdekes ellenben, hogy a másik két rag, a *-böl* és *-röl*, egyáltalán csak az idézett *é* hangszínnel kerül elő Glosszáinkban; s ez teljesen egybevág avval a körülménnyel, hogy ugyane ragok hátsóhangú szókban is egyedül az *ó* hangszínt ismerik (*iozagbol* jószágból 95, *bwyasagrol* bujaságról 293, stb. stb.), míg a *-töl* rag hátsóhangú alakja itt már következetesen a mai zártabb *ü*-t mutatja: *attul* 307, *atyatul* 207, *athanktul* 5, *fyaytul* 296, *galazastul* 115, *haborotul* 166; csak egyszer: *egmastol* 130, vö. *egmastul* 209. (Az *-ül* rag hátsóhangú alakja véletlenül csak az *utól* szóban 380. kerül elő, mely azonban ma is így hangzik.)

A *-ben* rag már kopottabb alakjával is gyakori, pl. *en nevembe* (erdegeth kivetnek) én nevemben 193, *tervenbe doctor legis* peritus 346, stb.; s viszont *-be* helyett *-ben* ragot találunk (az alakilag egybeesett két rag összezavarása folytán,

1. Ny. XIV. 248) ezekben: *egben mennek vot egybe mennek* volt 105, . . . *mith eleyben tennem* quod ponam ante illum 165, *menyetek zeles velagban* in mundum universum 193. A *-vel* rag már rendesen hasonul a mássalhangzós névszókon; hasonulás nélkül csak e két adatban: *zantzandokual* szántsándokkal 296, és *seregoel* sereggel 3. Illeszkedés nélkül áll a *-ra* rag ez egy adatban: *tiztessegra valo yzes ardor ambitionis* 300, de valószínűleg hibából (vö. *tistessegre walo* 355), mint-hogy így illeszkedés nélkül csupán a *mennyira* (LevTár. I. 148, 158, 271), *ennyira* (u. o. 271) és a göcseji *mennyirag*, *ennyirag* (Ny. XIII. 307) alakokban ismeretes. A már nem élő *-ent* rag van ebben: *byzonsaginth* [*bizonságént* h., é:í változással] *tenne* veritati praeiudicaret 363 (vö. *szerént* 172, 378, stb.: *ma szerint*).

Mondattani sajátosságok.

E tekintetben, a glosszák természeténél fogva, kevés említésre méltó anyagot találunk s az is nagyobbára összes codexeink nyelvének közös tulajdonsága. Ilyenek pl. a következő határozó igeneves szerkezetek: *vth teven* út téven (a. m. út téve, utat tévén) *iter faciens* 319, *hala advan* hálá adván, *gratias agentes* 378, *maga mutogatvan* magát mutogatva 202, *w alnoksagok megesmerven* 374, *w kezei labai megkelezven* *ligatis manibus eius et pedibus* 358, *haiok vonuan* subductis navibus 271, *zakala ky nywen* [szakállá kinyővén] *depilatus* 64, *w seregi auag hadi kildven elvezte* *missis exercitibus perdidit* 357; továbbá, hogy az összehasonlítás állapothatározója *-tól* raggal áll: *twlem* (ma: *ndlam*) *nagob maior me est* 218, *eretelentel* [erételentél] *infirmo (fortior)* 363; a *kívül* névutó ragtalan névszóhoz járul: *gwlekezesek kiwl* gyülekezéseken *kívül* 207, stb. — Külön figyelemre méltó adalékot csupán az igeidők alakjaihoz nyújt nyelvemlékünk, a mennyiben a folyó múlt kifejezésére az *ír* *vala* (pl. *atkoz vala* *maledicebat* 129, stb.) mellett leggyakrabban *ír volt* alakot használ, teljesen azonos functionálissal: *nem zugodnak volth* non resonabantur 217, *zugodnak volth* *Moyses ellen*, *madar hust kiuanak volth* desiderabant *carnes avium* 293, *bezelnek vot* conferebant 105, *egben mennek vot* („congressus“) 105, *tekercg woth* 63; *halogatia voth* distulit 370, *kinebety vot* allevabat. *kissebeytiuo*th kissebíti volt 126, *felemely woth* fölemeli volt

83, *nem velik voth* non sperabant 118; s ez az *ír volt* s a közönségesebb *ír vala* ép úgy viszonylanak egymáshoz, mint a szintén egy értékű *írt volt* és *írt vala*. Föltűnő idóalak: *erulne vala* örülne vala, exultaverit 6.

Érdekesebb és ritkább szavak.

Glosszáink szókincse, mint említettük, sok érdekes adalékkal gyarapítja az eddigi történeti anyagot, s számos tanulságot nyújt szavaink jelentésfejlődéséhez; nem egy szavunkra pedig itt találjuk az első adatot, mely a Történeti Szótár gyűjteményének kiegészítésére fog szolgálni. Ezeket azonban, mint nagyobbára pusztá szótári érdekű anyagot, mellőzve, befejezésül csak a követk. ritkább vagy⁸ más tekintetből is említésre méltó néhány szót akarjuk itt külön említeni: *gerla*: *zaz gerla buzaual* centum coros tritici 296; eddig mindössze három helyen került elő, ú. m. MünchC. 148 (*gírla*), DöbrC. 362 (*gerla*), u. a. bibliai mondat fordításában, és BécsiC. 184 (*eg' gerla arpa corus hordei*); szótáraink nem ismerik. *héjt* (vö. Ny. XIV. 155): *stolidus* 144; *hit* mellékalakjával együtt közönséges szava a codexeknek, a. m. *stultus*, *insipiens*. *jug-szél* (vö. Ny. XIV. 155): *auster* 222; *juh-szél* (Sylvesternél, az Alföldön Ny. III. 316, 364, és Aranynál) és *gyuk-szél* (Sopron m. Ny. III. 507) alakkal ismertük; mindkettőnek pedig egy eredetibb *jug-szél* alakból kellett kiindulniuk, melynek létezését Budenz (Ny. III. 365) a szl. *jug* alapján föl is tette, s most tényleg előbukkan. *koltag*, *koltog* (idézve Ny. XIV. 204): megvan a BécsiC.-ben (*koltag* 136.) és MA.-ben (*kótog*) is, de ritkább szó; a népnyelvből azonban ma is föl-fölbukkan: *kótog* (Debreczen) Ny. VII. 476, „a madárijesztő szélrepülők *kótogása*“ (Kazár Emil) Nemzet III. 85. sz. esti l. *lewsag*: *opprobrium* 212; ez érdekes adat bizonyára egybevaló az EhrC. *leuzat*, *lewzat* (*scandalum*) szavával, mely maga is még homályos (vö. Simonyi: „Nyelvtört. közlések“, Nemzet III. 309. tcza). *meraz*: *meraz auag morchona* pusillanimus 303, *merazbak* viliores 325; fontos új adatok, a mennyiben egy eddig magára áhó homályos helyet világítanak meg, melyet MNyilas „Agenda“-jában olvasunk: „oly *mera* dologért kapa belem ez s ez ember, hogy csak mondani-is utalsagh“ (közölve Ny. VI. 362); a *meraz* és *mera* bizonyára egy szó (vö. *zuzmaráz*

és *zuzmara*) jelentése mint látszik: „vilis, hitvány”. *néző*: *nezew* fitonissa 240, *nyzw* phitonissa 294, azaz: „*pytho*, *pytho-nissa*: ein zauberer, zauberin, weissagerin: *néző*“ MA.; közli Deák Farkas is: *néző asszony* jövőendő-mondó asszony (1607.) Ny. XIV. 171, s a nép nyelvében ma is megvan: *níző asszony* (H.-M.-Vásárh.) Ny. II. 420, *nezőke* (Klészse) VI. 374. *örv* (vö. Ny. XIV. 155); *wru zerenth* occasionaliter 236; vö. *omi-nek örvével* sub praetextu aliquo, obtentu alicujus, sub specie PP. *vanalat*: Glosszáinknak egyik legfontosabb szava, mely a követk. helyekből egészen biztossá válik: *nem lezen vanalaty*a non dirigetur 21, *vanalatot leson* (azaz: -od lészön) haedificaberis (így!) 305, *vanalattia* 150, -s képzős származékkal: *vanalatus legen* proficias 131; jelentése úgy látszik „siker”, és abból az igéből való, melyet eddig nyelvünk összes maradványai-ban csak egy helyről ismertünk: *bétégecré vetic kézekét es meg vanalnac*“ super aegros manus imponent et bene habebunt, MünchC. 106. (Vö. Nemzet, 309. tcza.)

TÖMLÖ GYULA.

A NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK FÖLJEGYZÉSE.

Lundell dolgozata, melyet a Nyelvőr legutóbbi három füzetében közöltem, kifejti azokat az elveket, a melyeket bármely nyelvjárás tanulmányozásában követnünk kell. Hogy a mi gyűjtőink ez utasításokat eredménnyel használhassák, szükséges lesz elmondani azt is, hogy mire kell különösen ügyelni a magyar nyelvjárások tanulmányozása alkalmával.

A legfontosabb kérdés az, hogy hogyan jegyezzük föl a hallott népnyelvi anyagot.

Az irodalmi orthographiát az ily közleményeknél természetesen nem alkalmazhatjuk, mert akkor nem igen használhatná az ember, hisz az így leirt közleményt mindenki a maga nyelvjárása szerint olvassa, s a palócz ember a debreczeni mesét is palóczul olvasná. Tehát a nép nyelvének leírására az irodalmi helyesírástól független s a beszélt nyelv hangjaihoz alkalmazkodó írásmódot kell használnunk. De ha valaki nem tudja a nép kiejtését híven leírni, inkább közölje a hallottakat irodalmi helyesírással, semhogy tökéletlenül jelölje a kiejtést, mert ez többet árt, mint használ. S nem is mindenféle közleményt kell okvetetlenül a kiejtés hű föltüntetésével

közölni. Az igaz, hogy legjobb, ha mindent, a mit a nép ajkáról hallunk, úgy irunk le, a mint hallottuk. Tehát a tájszavakat, szólásmódokat, egyes mondatokat mindig a kiejtés pontos megjelölésével kell közölni. A meséket azonban nem igen lehet rögtön, mihelyt halljuk, híven följegyezni, s azért nem is kívánhatjuk a közlőtől, hogy ezekben is pontosan föltüntesse a nyelvjárás kiejtése módját. Sőt emlékezetből rekonstruálni a kiejtést nem is szabad, mert ez gyakran tévedésre vezet, hacsak a közlő nem az anyatejjel szitta magába az illető dialektust. Mindenesetre nagyon tanulságos egy hosszú, összefüggő szöveg közlése, a mely mind az egyes hangokra, mind a nyelvtani alakokra nézve híven tükrözteti vissza az illető nyelvjárást; de a meséknél igen gyakran meg kell elégednünk egyedül az alak és mondattani sajátosságok föltüntetésével.

Mindenki, ki a magyar nyelvészet iránt érdeklődik, örömmel vett arról tudomást, hogy az Akadémia egy új magyar Tájszótárt akar kiadni. S a mint a szerkesztő tervezetéből láthatjuk, mindent elkövet arra nézve, hogy ez új kiadás a tudománynak minden tekintetben hasznára váljon. Már maga az is hasznos lesz, ha az eddig ismert tájszavakat teljesen összegyűjti, de a szerkesztő kevés fáradsággal még tökéletesebbé tehetné az új kiadást, ha minden egyes szónál a kiejtést is pontosan föltüntetné. Tervezetében igéri is ezt, s hogy valósítsa is arra nézve szükséges, hogy a szerkesztő a szótár számára elfogadjon egy fonétikus írásmódot, s azután minden egyes szóhoz oda kell tennie, hogy hogyan ejtik minden egyes vidéken, a hol csak előfordul.

A szerkesztő a kézirat-számba menő első nyomtatást úgyis szét akarja küldeni a gyűjtőknek; fölkérhetné őket ekkor arra is, hogy jegyezzék föl a náluk használt szavak mellé mindig a pontos kiejtést is. Ez által sokkal tökéletesebb és így értékesebb is lenne az új Tájszótár.

Külföldön nagyon sokan tettek már kísérletet egy, a nyelvjárások és műveletlen nyelvek följegyzésére szolgáló fonétikus írás megteremtésére. Azt mindenki belátta, hogy a latin ábéczé, úgy a mint van nem alkalmas a hangok pontos jelölésére. Hogy ezen segítsenek, kétféle módot követtek. Némelyek a latin betűktől teljesen független új jeleket találtak fel a fonétikus írás számára. Ilyen Brücke

írásmódja (Ueber eine neue Methode der phonetischen Transcription); továbbá az Angliában már eléggé elterjedt „Visible speech“, melynek fölfedezője Bell A. M. Mindketten arra törekedtek, hogy jeleik a beszélő szervezet működését is mutassák egyúttal. De egy ilyen czélt elérni akaró hangjelölést csak akkor lehet megteremteni, ha minden egyes hang képzése módját egész biztosan, s egész pontosan ismerjük. Ma még nem jutott ennyire a fonétika, s azért egy ily „látható beszéd“ megteremtése még korai.

Mások (Sweet, Sievers, Techmer stb.) a latin írásmódot vették alapul, s ennek tökéletlenségein úgy segítenek, hogy vagy egyes jeleket, pontokat, vesszőket tesznek a betű mellé, fölé vagy alá, vagy pedig magukat a betűket változtatják. „Hangtani alapelvek“ cz. cikksorozatomban én is megkísérlettem egy fonétikus abéczé szerkesztését a latin betűket véve alapul, s a hol ezek nem voltak elégségesek, a görög betűkkel pótoltam.

Egy ily általános, minden nyelv kiejtése módját pontosan visszatükröztető hangjelölés megállapítása és általános elfogadása mindenesetre nagyon fontos a nyelvtudományra nézve. De ha csak egy nyelv dialektusait vizsgáljuk, nem szükséges ily pontos jelölésre törekedni. Hisz, hogy valaki ily jelölést sikerrel használhasson, ahhoz alaposan képzett fonétikusnak kell lennie, már pedig ezt minden egyes gyűjtőtől meg nem követelhetjük. Egy nyelvet vizsgálva, egyszerűbb eszközökkel is kielégítő eredményt érhetünk el. Ha a magyar nyelvjárásokat akarjuk följegyezni, használhatjuk a szokott írásmódot, csak egy-két változtatást kell rajta tennünk.

A magyarban, mint azt már több helyen említettem, a rövid és hosszú hangzók nemcsak időtartamra nézve különböznek egymástól, hanem a képzés módjára nézve is. A rövid hangok mindig széles, a hosszúak pedig szűk ejtésűek; tehát ezen különbség számára külön jelölésről nem kell gondoskodnunk, hanem a szokott módon, a hosszú hangzót a betű fölé tett egy vagy két vonással jelölhetjük (*d̄, ű, ó, ű, ő, é, í*); a rövid hangnál vagy semmi sincs a betű fölött (*a, u, o*), vagy pedig egy (*i*) vagy két pont (*ü, ö*). Az úgynevezett közép *e*-t mindig pontosan meg kell jelölni a gyűjtőnek; eddig egy fölé tett ponttal jelöltük, de tanácsosabb

két pontot használni (*ē*), hogy így a különbség közte és az *e* között szembe tűnőbb legyen. Ép így az *ā*-nak rövidjét is jó lesz két ponttal jelölni (*ä*, pl. palócz *äz*, *ärrä*, székely *äpám*). Egyes dialektusok ejtenek a rövid hangoknak teljesen megfelelő hosszú hangokat is, melyeknél a nyelv alakja semmit sem változik, tehát szintén széles ejtésűek. Ezt a hosszúságot [^] jeggyel jelöljük; ilyen a hosszú *ē* potló nyújtás esetén (*ēmēnt*, *ēre*, *mēre*); a hosszú *ā* ugyanazon esetekben (*āra*, *ākszik* Dtúl); az *ē*-t is ejtik hosszan a székelyek, de úgy, hogy nem lesz belőle *ē*, ezt jelöljük *ē̄*-vel, pl. *ē̄n*, *ē̄let* (I. Ny. VII. 377, VIII. 480).

Ezekén kívül még két különös vocalis fordul elő egy-két magyar nyelvjárásban. Az egyiket Munkácsi említi a csángók nyelvéből s **e*-vel jelöli (Ny. IX. 447): *nem*, *beszéd*, *valehol*; előfordul ugyanez a háromszéki nyelvjárásban is (III. 374): *nem*, *templom*. A mint a közlők leírásából következtetem, nem lehet ez más, mint vegyes hangzó, melynek képzési helye a hátsó (mély) és mellső (magas) hangúaké között fekszik és pedig a nyelv alsó állásával ejtve; jelölésére használjuk a nyelvtudományban már úgylis szokott alul kártya *e* betűt: *ē*. Még egy különös hangzót említ Regner Tivadar (Akad. Értesítő IX. 538); azt állítja ugyanis, hogy a szegedi *ö*, mely más vidékek *ē*-je helyén áll, nem a rendes köznyelvi *ö*, hanem az *a*-nak megfelelő mellső (magas) hang, s az *e*-nek megfelelő ajakhangzó; jelöljük ezt így *æ*. Mind-ezen hangzók pontos megfigyelésére nagyon kérjük a gyűjtőket, hogy az itt adott meghatározásokat vagy megerősítsék, vagy megdöntsék és helyesebbel pótolják. Különösen kérjük az *öz* vidékeken lakó gyűjtőket, figyeljék meg, vajjon igazán van-e valami különbség azon *ö* között, mely más vidékek *ē*-jének fel meg, s a között, mely mindenütt *ö*; vagy egyáltalán van-e különbség az *ö-ző* és nem *öző* vidékek *ö*-je közt, s hogy miben áll ez a különbség.

Egyes vidékekről tudjuk, hogy orrhangú vocalisokat is ejtenek (Ny. V. 63, VIII. 460, IX. 542), ezeket is mindig pontosan kell jelölni az illető hangzó mellé tett kis *m* vagy *n* betűvel, a szerint, a mint az illető orrhang inkább foghangú, vagy inkább ajakhangú színezetű, pl. *lām*, *ménkü*, *isten*, *toromba*.

A magáhangzókat illetőleg még a következő jelenségek megfigyelésére kérjük a gyűjtőket:

1. Mely szavakat ejtenek az egyes nem *őz* vidékek is *ē* helyett *ō*-vel vagy állandóan, vagy pedig váltakozva? Ezeket minden egyes vidéken külön összegyűjteni nagyon tanulságos volna.

2. Melyek azok a szavak, a melyekben az *őz* vidékek is *ē*-t ejtenek?

3. Hogyan ejtik az egyes vidékek azokat a hangokat, melyek az irodalmi nyelvben, majd hosszan, majd röviden hangzanak: *ír, kör, ül* stb.? Mindig hosszan ejtik-e őket, vagy pedig fölváltva? Továbbá, mely szavakban ejt az illető dialektus hosszú hangot a köznyelvi rövid helyett vagy megfordítva?

A consonansok jelölésében a rendes írásmódon semmit sem kell változtatnunk. Néha a consonansokra nézve sem elég pontos ugyan a mi írásmódunk, pl. nem jelöljük a gutturalis nasalist, vagy az *m*-t se jelöljük külön, mikor *f*, *v* előtt áll, pedig ekkor nem bilabialisán, hanem dentilabialisán képezzük. Ezeket a népnyelvi közleményekben sem kell külön jelölnünk, mert csak bizonyos pontosan meghatározott esetekben fordulnak elő. A consonansoknál arra kell legjobban ügyelni, hogy a följegyzőt félre ne vezesse a szokott irodalmi orthographia. Ne is gondoljon a gyűjtő arra, hogy hogyan kell valamely szót rendesen leírni, hanem csak a hangokra figyeljen, a melyeket hall, s azokat jegyezze föl.

Legnagyobb nehézséget a diphthongusok írása okoz; mert nehéz pontosan megkülönböztetni az elemeket, a melyekből állanak, s nehéz ezt úgy följegyezni, hogy az olvasó is világosan lássa az illető diphthongus minőségét. A mint gyűjtőink eddig a diphthongusokat jelölték, abból azok természetére nézve eligazodni teljesen lehetetlen. Nekünk tudnunk kell, hogy milyen elemekből áll a diphthongus, s hogy hogyan fűzi össze a nyelv ezeket az elemeket. Szem előtt tartva a diphthongusoknak azt a meghatározását, melyet a Nyelvőrben (XIII. 532) adtam, hogy t. i. minden diphthongus áll egy teljes hangzóból, melyet vagy megelőz vagy követ egy kapcsoló hang, a jelölést úgy eszközölhetjük, hogy a teljes hang mellé teszünk egy kis betűt, a melyik a kapcsoló hangot jelöli. A gyűjtőknek ügyelni kell tehát arra, hogy a kapcsoló hang megelőzi vagy követi-e a teljes hangzót, azután hogy milyen vocalis a teljes s milyen a kap-

csoló hang. Például álljanak itt a göcseji nyelvjárás diphthongusai: *sziép, ién; juó, luó; szüőke*, és egy-két palócz diphthongus: *bad* (bácsi), *mingyád; még; zöd, kő*. Látjuk néha egyes közleményekben (pl. Ny. VIII. 177), hogy egy diphthongust úgy jelöl a gyűjtő, hogy ugyanazt a hangzót kétszer írja. Ezekre nézve szükséges volna fölvilágosítást nyerni, hogy miféle hangok azok, a melyeket így jelölnek. Egyáltalán oly kevésbé ismerjük nyelvjárásaink diphthongusait, hogy pontos megfigyelésükre minden egyes gyűjtőnek kiváló gondot kellene fordítania.

Ha a följegyzés egész pontos akar lenni, akkor a hangsúlyt is meg kell mindig jelölni. A magyar hangsúlyozás azonban oly szoros szabályokhoz van kötve, hogy attól az egyes nyelvjárások alig térnek el, úgy hogy jelölése is szükségtelen. Csak egyes vidékekről tudjuk, hogy ezen rendes hangsúlyozás mellett egy másikat is használnak. A debreczeniek kiemelik gyakran a mondat utolsó előtti szótagját; a székelyeknek is van egy különös hanghordozásuk. A gyűjtők kötelessége volna megfigyelni, hogy miben áll ez a különös hanghordozás, s milyen esetekben használja az illető vidék.

A hangsúllyal összefügg a szavak elválasztásának kérdése is. Beszéd közben ugyanis, nem választjuk el egymástól mindig az egyes szavakat, hanem gyakran kettőt, néha hármat is egybe ejtünk. S mivel erre nézve az egyes vidékek ejtése módja eltér egymástól, szükséges volna, hogy a közleményekben az egybe ejtett szavakat egybe is írjuk. Mielőtt azonban a szavak szétválasztását is fölvevessük az utasítások pontjainak sorába, magam is kíváncsi vagyok, hogy erre vonatkozó nézetem tüzetes megvitatáson menjen keresztül, s csak akkor tegyük közzé a megállapított részletes utasításokat, ha az a tűzpróbát már kiállotta.

Az itt ajánlott írásmódra szolgáljon például a következő mese (ez Bajmokról beküldve már egyszer megjelent a Nyelvőrben, VIII. 520), a felsőbácskai (különösen a bajai) nyelvjárás hű föltüntetésével, mely a bajmokitól csak a ki-ejtés módjában tér el egy kevésbé.

„Vót a világon ök kakas, annak vót el lába, még egy szárnya. Azon sántikát, osz kikapart en nétykrajczárost. Akkó elindút azon a nétykrajczároson mulatni. Amim mén,

rátalál ef farkasra. A farkas kérdészte tüle: hová mész tē kakas?

— Émék ezēn a nétykrajczáron mulatni.

— Én is émék veled.

— Hágy gyere, ha jē nem fáraccz.

Akkor osz tovább mēntek, osz rátaláltak ēk kutyára. Kérdēzi a kutya: hová mész tē kakas?

— Hát émék ezēn a nétykrajczáron mulatni.

Akkor osz ēggyütt továb mēntek, osz rátaláltak ēr rókára. Evvé jis tovább mēndégétek, osz rátaláltak egy árokra. Akkor osz aszonta ja kakas, hogy aki jeszt átugorja, az émén vele mulatni. A kakas körösztű jugrotta, a többijek mēg bele jestek.

Mikó mēgéhēszték, akkor ēkezdi ja róka: róka nēni szép név, farkas bácsi szép név, kutya jan nem szép. Azt ēgyük mēg. Mēg is ették, de ja róka ētette ja kutya csontját másnapra. Másnap mikó ropogtatta ja csontokat, kérdēzi a farkas: mit észō tē róka nēni?

— Hát kicsavartam a bélēmet, osz aszt észēm.

— Csavard ki jaz ēnyimet is, maj én is észēm.

A róka mēktette, kicsavarta ja bélit, oszt a farkas mēg-döglött. Akkó magányosan maratt a róka. Mēg a farkasba tartott, addig csak jó vót, de jasztán ēhēs lett.

Ára szádogát ēm madár, vótak néki jaz árok partyán kis madaraji, de jēn nagy róka má harmacczó mēgētte űket. Sír-t-rítt a madár, osz a róka kérdészte tüle, mé sír? Akkor ēmeséte néki ja madár, hogy ēn nagy róka má harmacczó mēgētte az ű kis madarajit. Ez a róka aszonta neki, hogyha űtet kivēszi a zárokbú, akkó mēgōrzi a kis madarakat. Akkó kivētte ja zárokbú ja madár. A róka mēg asz tanácsóta neki, hogy a fa alá temesse el űtet a falevelek alá, hocs csak az ēgyik füle lácczon ki. A madár ugy is tette. Kēsőbb az a nagy róka, aki jazelött is mēgette ja kis madarakat, oda mēnt, hogy mēgint mēgēgye űket, osz a másik róka fülejit a kis madaraknak nīszte, osz bekapta. Akkor a róka föl-ugrott, mēkkapta aszt a másikat, osz mēgētte. A madár gyerekeji mēg megmarattak.

Itt a vége, vezsd a vízbe, eriggy vele Bátaszékre“.

BALASSA JÓZSEF.

IRODALOM.

Germán elemek a magyarban. Írta Vizoly Zaka-
riás. E művecskéről volt már egyszer alkalmunk említést
tenni (Nyr. XIV. 196.). Akkori, csupán sebtiben való átte-
kintésen alapuló ítéletünk a szóban levő dolgozatról nem
volt egészen kedvező; most azonban, hogy tüzetesen, pon-
tosan átvizsgáltuk e kísérletet, bármennyire tiszteljük is a
jó akaratot, azt a csekélyebb fokú elismerést is, a mellyel
első ízben adóztunk neki, bár kelletlenül, de meg kell von-
nunk tőle. A 'Germán elemek a magyarban' ugyanis, még
ha ítéletünk enyhítésére latba vetjük azt a mozzanatot is,
hogy egészen töretlen úton járt, még úgy se mondható
egyébnek teljesen elhibázott, fölötte gyarló kísérletnél.

Más a l a p o s tudásnak azon az egyen kívül, hogy
szerzőnk magyarul és németül jól tudhat beszélni, bár-
hogy keressük is, egybevetéseinek elég hosszú sorában alig
akadhatunk látható nyomára. Szeme nem elég gyakorlott,
látása nem elég éles; azért csak a legmindennapibb, a mint-
egy maguktól föltohakodó, a fölszínen uszkáló jelenségeket
veszi észre; sőt ezek közt is van egy tetemes szám, a mely
teljesen kikerülte figyelmét. Az előbbiekből mutatványkép
ide iktatunk a sorozat első és utolsó cikkeiből négyet-
négyet: *anslóg, bak, bakter, bál; vinczellér, zeller, zsámoly,*
zsindely; kimaradt pedig egész hosszú sora az oly legközön-
ségesebb szóknek, a minők például: *zsandár, silbak, lámpa,*
lajbi, fájin(los), czúg(os cipő), maséroz, rezonéroz, muszáj, ko-
lompér, tubák sat. sat.

Ha például csak a játékokat s a játékok közül csupán
a kártyát vesszük: *tronf, adutt, figura; viszt: kör, káró, pikk,*
treff, pártner, impasz, bétli, trikk, slemm, ássz, dáma, gábli;
tarokk: skiz, pagát, honér, toletró, volát, ultimó; makaó: bren-
nél, sláger, apré; ferbli: forpassz, mitrezeru, czupassz, besszéröl
sat., a mely nevezetek bármily eredetűek legyenek is, de
német révén kerültek hozzánk, s a melyek közül egyetlen
egyet se találunk a germán elemek sorában: látatlanban is
megítélheti az olvasó, hogy a 316 cikkecskéből álló soro-
zat, a melybe több keresztnév is föl van véve, mennyi és
mily nagy hézagokat tüntethet föl.

Ez magában véve azonban még egyáltalán nem volna
ok, hogy kedvezőtlenül nyilatkozzunk róla, ha a hiányokhoz
a kifogások, tévedések, hibák hosszú láncolata nem fűződ-
nék. Ezek a következők.

1) Forrásokra, alig egy-két eset kivételével, sehol se
hivatkozik; az egybevetett jelenségek legnagyobb részt ugyan
ismeretesek s nem fér kétség hozzájuk, de vannak közöttük
olyanok is, a melyekről nem tudni honnan kerültek, élnek-e

valóban, vagy csak a szerzőnek saját kikövetkeztetései. Ilyenek a magyar szók közül, melyek semmiféle szótárban nem találhatók: *czitling*, *köfe*, *rápánt*; a németek közül: *borch*, *drautz*, *maullasz*, *ziehling*. Idevaló, hogy több cikket egyszerűen átvett a NSzótárból, a nélkül hogy forrását megnevezte volna.

2) A nyelvtudományi s különösen a tárgyára vonatkozó irodalomban nincs meg a kellő tájékozottsága, az eddig teljesített munkálatokat nem ismeri, a legegyszerűbb, egészen kezdetszerű, s azért nagyon is elégtelen segédeszközökkel fog föladatának megoldásához; innen van, hogy több oly szót hiába keresünk a sorozatban, a melyeknek német eredete egész világosan ki van mutatva, míg másokat német származásra vezet vissza, holott már korábbi kétségtelen megállapítások szerint egészen más forrásból jutottak be nyelvünkbe. Amazok közül valók: *bókony* (Nyr. VII. 246.), *foglár* (244.), *fustély* (245.), *gyilok* (I. 221. VII. 504.), *hopmes-ter* (VI. 505.), *kalap* (IV. 400.), *kastély* (VII. 245.), *kókonya* (247.), *köppöly* (243.), *kudarcz* (VI. 509.), *márvány* (441.), *mesz-szely* (VII. 243.), *mord* (VI. 505.), *mordály* (uo.), *pöröly* (VII. 243.), *ráspöly* (244.), *vöndöly* (uo.), *zsákmány* (III. 274.). Az utóbbiakhoz tartoznak: *Bodnár*, nem egyenest a németből, hanem szláv réven jutott a magyarba (Mikl.: SlavElem.). *Csőbör*, szerzőnk szerint ugyanaz, a mi az úfném. *zuber*; a szláváságból való: ószl. *čibri* (Mikl.). *Garaboly*, nem, mint a szerző állítja, a ném. *körbel*-ből, hanem az úszl. *krabulja*-ból való (Mikl.). *Mester*, melyet a ném. *meister*-ből származtat, holott ez, a mint mindegyikünk tudja, a magyarban is *májszer*; a *mester* a szerb-szlovén *mešter*-nek a képmása. *Saroglya*, a német *schrägen*-t tartja eredetijének, holott a szerb *šaraglja*-re vezetendő vissza (Mikl.). *Viasz*, helyesebben *viaszk*, szintén a szláváságból került át; a magyar szónak *i* hangja a ném. *wachs*-ból ki nem magyarázható.

3) Híjával van a kérdés alapos tárgyalásához megkívántató képzettségnek, mely a legelső, legközönségesebb elveket sem ismeri s egyes cikkei kezdettől végig a módszertelenség szemmelátható bélyegét viselik homlokukon. Nincs tudomása nevezetesen amaz alapelvről, a mely megköveteli, hogy mind a kölcsönadó, mind a kölcsönvevő nyelvnek szava alakra is, jelentésre is teljesen egyezzek.

E kellék szempontjából egybevetéseinek legnagyobb részét tarthatatlanoknak kell kijelentenünk. Ide tartoznak:

a) A melyek valamely régibb, többnyire középfőlnémet alak képmásai s a melyeknek eredetije gyanánt a szerző az újfőlnémet alakot állítja oda. Ilyenek: „*kaszvár*: úfném. *kästner*“, helyesen: kfném. **kastnaer*. „*Kémény*: úfném. *kamin*“, helyesen: kfném. **kastnaer*. „*Kémény*: úfném. *kamin*“, helyesen: kfném. **kastnaer*. „*Könting*: úfném. *quäntchen*“, helyesen: a kfném. *quäntin*.

„Trágár: úfném. *träger*-ből származik“; a kfném. *tragaere*-nak a módosulása. *Sörét* szavunkat szintén helytelenül a *schrott* alakra viszi vissza; holott világos, hogy a többes *schrött* formának a képmása. Ilyen a *spéhely* is, mely szerint a *spache*-n alapszik, pedig világos, hogy csakis a dem. **spächel*-nek másolata lehet.

b) Sok az olyan szó, a melyet újabb irodalmi alakra viszen vissza, pedig csak is egyik vagy másik tájnyelvi ejtésből magyarázható meg. Azt mondja például, hogy a magy. *tészta* a ném. *deichsel* szónak a képmása. Mindenki látja, hogy az irodalmi *dajkszel*-ből lehetetlen a *tészta* alakot kimagyarázni; ha e szó csakugyan németből került hozzánk, a mit különben mi is valószínűnek tartunk, akkor csakis egy **tájszlá* vagy **teslá* formán alapszik. Ide tartoznak a következő szók. Irodalmi *einschlag*, dialektikus *anschlag*: magy. *ánszlóg*; ir. *erdbeere*, dial. *erper*: magy. *eper*; ir. *fuhr*, dial. *fuar*, *fuor*: magy. *fuar* (*fuhar*, *fuvar*); ir. *geländer*, dial. *glänter*: magy. *galantér*; ir. *kohlrübe*, dial. *kölrábi*: magy. *kalarábé*; ir. *mörtel*, dial. *mortél*: magy. *mortály*; ir. *beitze*, dial. *pátc*: magy. *pác*; ir. *band*, dial. *pánt*: magy. *pánt*; ir. *pfütze*, dial. *pütze*: magy. *pöcze*; ir. *butte*, *bütte*, *büttel*, dial. *puttn*: magy. *putton*; ir. *schinken*, dial. *šunkē*: magy. *sunka* (*sonka*); ir. *schraube*, dial. *schrauf*: magy. *sróf*; ir. *schemmel*, dial. *šámel*; magy. **sámol* (*zsámoly*).

c) A legnagyobb számot azonban amaz egybevetések teszik, a melyekben a magyar szó egészen más (igen sokszor nem német) példaképen alapszik, mint a melyet a szerző eredetijük gyanánt állít oda. Ezek közül valók: *bodnár*: nem ném. *binder*, hanem cseh *bednár*; *bölöke* = *blöcke*, nem *blöckchen*; *czédula* = olasz *cedola*, nem ném. *zettel*; *edzeni*, a ném *ätzen*-ből a magyarban bizonyára *ecczelni* vált volna; *erszény*, nem kfn. *eser*, hanem, mint már Thewrewk Emil kimutatta (Helyes magy. elv. 13), a demin. *äserin* képmása; *espély* = *speil*, nem *speiler*; *fáncz*: „az akad. szótár az úfn. *faden*-ből származtatja, mi helyes is“ — nem helyes; *farsáng*, a szerző szerint „az úfn. *fastnacht* átalakulása“ = dial. *fäšsäng*, *färsung* (Schmell.); *fillér* = *vicrer* („ehmalige wälsche und tyrolische münze“ Schmell.), nem pedig *heller*; *fnom* = klat. *finum*, nem ném. *fein*; *fodor*: „úfn. *krausz*; az akad. szótár szerint talán a *feder*-ből“ — nem értjük mi akar lenni; *fürmender*, *vormund*-ból, a mint a szerző magyarázza, lehetetlen; *iskatulya*, *skatulya* = ol. *scatola* (Nyr. XIV. 68), nem *schachtel*; *kámza*, a szerző szerint „úfn. *hemde*, ófn. *hamidi*“, = lat. *camisia*; *kapiczan* = *kappzaum* („ein kappenförmig über der nase befestigter zaum für zu dressierende pferde“ Sand.), nem *kopfzaum*; *kóter* = *kotter* („käfig“ Schmell.), nem *gitter*, *gatter*; *kofa*, nem magyarázhatni, mint a szerző állítja, az ófném. *choufari* alakból, először mert alig van szó, melyet

ófnémetből vettünk volna át; másodszor mert a kfném. *koufari*-ból *kúfár* lett, a melyet a szerző szintén helytelenül az úfném. *käufer*-re visz vissza; *kurta* = ol. *corta* (Nyr. XIII. 546), nem ném. *kurz*; *ledér*, nem lehet a *lüberlich*-nek képmása; *operenczia*, egy latinositott **oberenciu* formán alapszik, az *oberenns*-ből bizonyára *operencz* lett volna; *pék* = dial. *peck*, nem *bäcker*; *persely* = dial. *persl*, nem *borch*; *pillér* = ol. *piliere*, nem ném. *pfeiler*; *polcz* = dial. *polz*, (ir. *bolz*), nem *pult*; *sáfár* = kfném. *schaffári*, nem *schaffner*; *táska* = ol. *tasca*, nem ném. *tasche*; *tégla* = lat. *tegula*, nem ném. *ziegel*; *vándor*, helytelenül származtatja a ném. *wanderer*-ből, mert egyszerűen a *vándorol* (= *wandern*) igéből van elvonva; *zacskó*, a szerző szerint = ném. *säckel*, de számot nem ad róla, miként mehetett végbe ez az eredetitől feltűnő nagy eltérés.

d) Még amaz egybevetéseivel sem lehetünk teljesen megelégedve, a melyeket különben helyeseknek kell elfogadnunk, mert sehol nem ad számot ama mozzanatokról, a melyek a magyar alak módosulását végrehajtották. A magy. *fánk* pl. helyesen van származtatva a *pfannkoch*-ből, de hogy miként lehetett s lett is valóban *pfannkoch*-ből *fánk*, azt meg se kísérli kellőképp megokolni. Szintügy magyarázatlanul hagyja a különben helyes példaképen alapuló következő magyar alakokat: *font*: ném. *pfund*, forspont: ném. *vorspann*, főlöstököm: ném. *frühstück*, kalmár: kfném. *krämare*, kehely: kfném. *kelich*, kötör (helyesen *kötör* TSz.): ném. *keher*, köfe: ném. *kufe*, pellengér: ném. *pranger*, polgár: kfném. *burgaere*, sógor: ném. *schwager*, torony: ném. *turm*.

e) Részben ellenmondást foglalnak magukban, részben határozatlanok a következő egybevetések.

„*Aratni*: úfn. *ärnten*. Az akdszt. nemkülönben *Dankófszky* és *Leschka* is az *ärnten*-ből származtatják. Származtatásuk azonban ingatag, a mennyiben nyelvünkben is feltaláljuk az „irt”, „ort” gyököt pl. *irtó*, *ortovány*, melyek mindannyian ugyanazt jelölik, mit az „*ärnten*” t. i. pusztitást, kopárrá tételt”. Először is a ném. *ärnte* nem jelent „pusztitást, kopárrá tételt”; másodszor méltán kérdezhetni, ha *arat* eredeti magyar szó, miért van mégis fölvéve a német kölcsönvételek sorába. Hasonló ehhez a következő; „*Cserep*”; a depr. grammat. 341 l. szerint az úfn. *scherben*-ből származnék. De ha a szót hangtanilag elemezzük, úgy csakhamar azon meggyőződésre jutunk, hogy közelebb áll a szl. *črepa*-hoz [helyesen ószl. *črépu*], mint a ném. *scherben*-hez”.

Tájékoztatlanul hagyja olvasóját a *goromba* szóra nézve, a melyről ezt mondja: „Imre S. a németből, Miklosich ellenben a szlávól származtatja. Így tehát e szónál is két különböző véleménynyel találkozunk, a nélkül azonban, hogy apodiktikus bizonyítékra találunk”. Hogy a *grob* milyen hangzású

lett volna a magyarban, elég világosan mutatja a latinból átvett *próba*, *poróba*.

„*Ház*: úfn. haus, gót, ó és kfn. hūs. Az etymologusok és magyarázók egy része, Imre S. Miklosich Dankfsz stb. határozottan a németből, míg mások akdszt. Budenz J. Hunfalvi P. stb. magyar eredetűnek tartják; amennyiben a finn ,hó‘ és ,az‘-ban, mely fedelet jelent, úgy a rokonhangzás, mint az értelem egyformán megvan. Ebből kifolyólag igazuk is van utóbbiaknak, csak az a nehézség forog fön, hogy az ősmagyarok, — Pannonia elfoglalása alkalmával a ház építését, és ennek szükségességét aligha ismerték illetőleg érezték lesz, és így azt szükségképen a szomszédságukban élő népek valamelyikétől kellett tanulniok, kiknél (németeknél) ez már meg volt“. Azaz, eredeti magyar szó, de a németből került.

„*Rokka*: úfn. rocken [helyesen: kfném. *rocke*]; azonban a finnben is megvan a ,rukki‘, és így e szót magyarnak is vallhatjuk“. A magy. *akna* is megvan a finnben: *akkuna*, sőt megvan a lappban, észtben, votjákban is (Ahlquist, ,Kulturwörter“), de azért még se vallhatjuk az *akna* szót magyarnak.

„*Várda*: úfn. warte. Összefügg vele a ,warten‘. De megvan a ,vuorde‘ a finnben is (Budenz J.), így tehát magyar eredetűnek is állíthatjuk“.

f) A hangtani fejtegetések közül megemlíjtük a következő különösségeket. „Ha valamely szónak tőjében alhangu hangzó fordul elő, (a magyarban) következetesen a ragban is csak alhangu hangzó állhat; így lesz pl. *palláschból* *pallós*, *pfundból* *font*. A német *au* a magyarban rendesen *u*-vá változik. pl. *maullasz*: *mamlasz*. Német *ei* a magyarban *i*-re változik, pl. *meister*: *mester*“.

Megjegyezzük még, hogy összes hangtani fejtegetései a következő pontokra szorítkoznak: A) A szókezdő két más-salhangzó módosulása, B) a hangzóvonzat; az előbbi öt, az utóbbi három rövid pontban van tárgyalva, a melyeknek végeztével ezt jegyzi meg: „Ennyit a hangtani változásokról“.

E záradéknál önkéntelenül eszünkbe ötlik amaz ismeretes, iskolai vizsgálaton esett történet: — Was thut die rose? — Sie riecht. — Was thut das veilchen? — Es duftet. — Genug aus der botanik!

SZARVAS GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Egy árva szó Ha áll Budenz szófejtése, mely szerint *árva* = 'elfeledett', akkor igazán árva a mi *dédelget* szavunk; mert úgy látszik összes szótáraink megfeleltek róla, pedig ma a művelt beszédnek egyik legközönségesebb szava. Jelentése legközelebb jár a német *hatscheln* igééhez. Származására nézve a rokon jelentésű *gedél* ige változata; emez már szótárainkban is megvan. SIMONYI ZSIGMOND.

A módosító igék szórendjéhez. Egy pályamunkában a *megedzve vagyok, elbocsátva van-féle* megrovandó szólások közt volt említve Kazinczynak következő mondata is: „A kit elcsábítottam, elcsábítva akart lenni“ (die ich verführte, wollte verführt sein, Miss Sara S. 11). A pályamunkának egy bírálója határozottan hibáztatta e megrovást, mert szerinte ezt a mondatot másképp nem is mondhatni magyarul. Azóta figyelemmel kísértem a dolgot, s megfigyelésemnek az az eredménye, hogy a pályamunka írójának volt igaza, nem pedig a bírálónak. Ez a szerkezet (módosító ige, igekötős -va -ve igenév s *lenni* segédige) nagyon ritka, úgy hogy én három év alatt mindössze csak tizenhárom esetben találok vele (tízszor nyomtatásban, háromszor élőbeszédben), de ezen eseteknek igen nagy többsége, kilencz a tíz közül, az említett bíráló ellen vall. Ezek itt következnek: „Oly jövőbeli cselekvések, melyeknek a fő-jövő beálltakor *be kell végezve lenniök* (Szarvas G. Igeidők 269; — egészen így Ihász G. nytana 125. §., 1883-i kiad. 82). A zsinagógából nyíló ajtó rendesen *be szokott zárva lenni* („Egyetértés“ 1883. júl. 18). A mely gyakran díszesen *ki szokott festve lenni* (NyK. XVIII:449). Az utóbbiaknak a tetőszerkezettől *el kell választva* és tűz ellen biztosítva *lenni* (Wanderley „Épületszerkesztés“ 123. velős magyarsággal fordított műszaki kézikönyv). Ennek a födélszéktől teljesen *el kell különítve lenni* (u. o. 125). A munkálatok, melyeknek e hó 14.-ig *be kell fejezve lenniök* („Pesti Hirlap“ 1884. ápr. 6., 5. l.). 8—12 napig *el kell neki lenni zárva* (itt a határozó igenév van hátra vetve; Dunán túl). Már *be is lehet csukva hagyni* (a többtől abban különbözik, hogy az inf. nem a létige infinitivusa; Kecskemét). A jó helyek [az előadás napján] már rendesen *el szoktak adva lenni*“ (Halas). Végre kétszer találtam így magánál Kazinczynál: „*El tudnak foglalva lenni* szerelmekkel, a nélkül hogy . . . (Rochefouc, max. 190). Nagyon *el kell rekesztve lenned* a világtól, hogy ezt sem tudod: du musst sehr abgeschrieben leben (Regék, 33)“.

Ezekkel szemben egyetlen egyszer olvastam olyan szórendet, a minővel Kazinczy írta az elül idézett mondatot,

t. i. Horváth Mihálynak egy régi cikkében „Athenaeum“ 1843. II. 38: „Az írónak . . . *elhatározva kell lennie*, nyugodtan meghallgatni mások észrevételeit“.

SIMONYI ZSIGMOND.

Létére. A Ny. IX. 218. lapján azt a kérdést intézik a szerkesztőséghez, vajjon „állhat-e a *létére* szó határozó ige-név helyett, pl. ilyen mondatokban: beteg *létére* nem mehetett el a mulatságba (e h. beteg *lévén*)“; a kérdéstevő szerint ugyanis „a *létére* leginkább a *trotz* árnyéklatával bír“. Akkor a szerkesztőség nevében így feleltem: „Azt hisszük (bár idézetekkel ezúttal nem erősíthetjük), hogy nem lehet hibáztatni a *létére* szónak efféle tágabb használatát, s hogy a nép is mond ilyeneket: ha nem vigyázol most az egészségedre, majd megbánod vén *létedre*. — Bizonyító vagy czáfoló adatokat szívesen vennénk“.

Eddigelé hiába vártunk mind a bizonyító, mind a czáfoló adatokra, sőt azóta is emlegették e kétséget a megoldásra váró mondatkai kérdések közt. Hadd soroljam tehát föl a következő adatokat, melyek az említett határozó használatára kérdését véleményem szerint eldöntik.

Már Révai azt írja (egy kézirati füzetében, a Nemz. Múzeumban Misc. V. Exercitia lingvae Hung.): „Magyar *létemre* jól kell magyarul tudnom: cum sim Hungarus, debeo bene scire Hungarice. Ő jó szomszéd *létére*, eszik az ő kedvelte barátjával: ille, cum sit bonus vicinus, comedit cum amato sibi amico“. „Nemesi felkelések módját s ajánlásokat merészlém, barátod *létemre*, K. ujságaiba beírni“ (Vitk. munk. III. 89). „Te kereskedő *létedre* illesz a khánhoz“ (Hunf. Vogul föld 178). „A nyelvérzék becsülni való segítsége, útbaigazítója a nyelvésznek, de ösztönféle *létére* csalóka“ (írja Lehr, Ny. IV. 542). „A századok . . erős és termékeny *létőkre* roppantúl megsaporodtak hat század óta“ (Csiky: Taine angol irod. I. 97). „Ezt tapasztalt asszony *létére* világosan bizonyítja be“ (u. o. 211). „Vásott gyerek *létemre* rámentem a part mellett megtorlódtott jégre“ (Borostyáni „M. Salon“ I. 280).

Mindezekben ok *határozásra* van használva a *létére*, és hogy pl. a székely népnelv is használja ily módon, azt következtethetjük ebből a megjegyzésből: „A *létére* kifejezést a *-be*, *-től* v. *-nek* is pótolja néha, pl. *ifjuba* v. *ifjutól* v. *ifjunak* elég az, a mit így megteszen“ MNyelvészet VI. 230.

Időhatározóul szolgál a következő mondatban: „Egy kányának öreg *létére* [öreg korára, vénségére] eszébe jutott, hogy sok lopásai után az isteneknek is kellene áldozatot vinnie“. (Vitk. munka II. 140; v. ö. sokan álmélkodnak pap-*léteden*, de nem én, u. o. III. 3.)

Igaz, hogy sokkal többször fordul elő megengedőleg, a német *trotz* értelmében, pl. „De hogy lehetnék hurkás léte m re oly nagy ember én?” (Arany Arist. I. 19). „Én erdélyországi léte m re sem szót, sem szólamot nem hallottam tőle [a bihari embertől], melynek értelmét kellett volna kérdeznem tőle”. (Brassai, Erd. Múz. kiadv. II. 47). „Gyermekek *létére* szivart szivul” (Ny. VII. 324).

Az irodalmi nyelvben a *daczára* hasonló hangzása is közreműködik abban, hogy a *létére* inkább a megengedő viszonyra szorítkozik.

SIMONYI ZSIGMOND.

Mellső. Hogy a *-ső -sö* főnevekhez is járul, bizonyítják e népnyelvi adatok is: *karéjső*: szélső, *derékső*: középső értelemben. A *mellső* helyett azonban jobbnak tartom ezt: *előded*, mely Matkó Istvánban ezt teszi: elő; *elődedin* levő: elején levő (Nyr. II. kötet), Mélotai Nyilasban pedig: *előded*: eleje valaminek (Nyr. VI. kötet). Technológiai iratokban e szót a *mellső* helyett már évek óta használom.

FRECSKAY JÁNOS.

Csőkevény. A Nyelvőr XIV. 271. lapján Csapodi István említi, „hogy a *csőkevény* szót Török Aurél professzor Erdélyből hozta magával”.

Egyszerűen az igazságnak tartozom vele, mikor kinyilatkoztatom, hogy eme sikerült s magyar tudományos műnyelvünkben valóban hézagot pótló szót a Természettudományi Társulat lelkes elnöke, Szily Kálmán, hozta legelőször javaslatba a *rudimentum* fogalmának magyar nyelven való kifejezésére, és így e töről metszett magyar tudományos műnevet irodalmunk egyenesen ő neki köszönheti.

TÖRÖK AURÉL.

Csákó. Sándor István Sokféléje IV. darabjának 128. lapján ez áll: „*Tsákó* vagy *Tsákó-süveg* nints igazán magyarul mondva, mert *Tsákosnak* vagy *Tsákos-süvegnek* kell mondan. A magyar Süveg és Ruha készítői (süvegesek és szabók) igen jól tudják, mi neveztetik *Tsáknak*, mert az elsőknél a' Süvegből hegyesen ki metszett Darab, melly olykor hátul le botsáttatik, annak neveztetik, a' Szabóknál pedig a' Dolmányoknak előlről való hegyes vége”.

Sándor Istvánnak ez adata kétségtelenné teszi, hogy a *csák* főnév, a melynek *csák-os* (*csákkós*) származékából utóbb a *csákkó* főnevet elvonták, a magyar mesteremberek közül a süvegeseknél és szabóknál még az ő idejében járatos szó volt. (l. Nyr. XII. 483.)

N. K.

APRÓLÉKOK.

A néptanítók és a népnyelv. Lundell svéd nyelvtudós a népnyelvahagyományok ügyét tárgyaló értekezésében, melyet a Nyelvőr utóbbi három füzetében mi is közöltünk, a gyűjtőkről szólóban a többi közt ezeket mondja: „Azt hiszi az ember, hogy a néptanítók legalkalmasabbak az e féle munkára [a népnyelvi adatok gyűjtésére], ha elvégezve tanulmányaikat szülőföldjükön kapnak alkalmazást. De azt tapasztaljuk, hogy a műveltségnek az a foka, a melyre a néptanítók eljutnak, alkalmatlanokká teszi őket arra, hogy a nyelvjárásokról helyes fogalmuk legyen. Rendesen ép úgy ítélnék felőle, mint a legtöbb félművelt ember; azt hiszik, hogy a nyelvjárások csakis az irodalmi nyelv elváltozásai, tehát mivel romlott nyelv, minden erejükkel azon igyekeznek, hogy kiirtsák a gyermekből”.

E kedvezőtlen nyilatkozat többeket kellemetlenül érintett s ebbeli visszatetszésüknek nyílt kifejezést is adtak. „Ez hát jutalma a szegény néptanító önfeláldozásának! mondja egyebek közt az egyik panaszlevél. Napszámosi fizetés mellett azért fáradjon a népnevelés mezején, száraz kenyeren, hogy még azon szerény elismerés is, melyet nehéz pályájukon önfeláldozásuk által kiérdemeltek, igaztalanul megtagadtassék tőlök, ezáltal is már aláásott tekintélyök még inkább csorbíttatván!” S különösen az érinti fájdalmasan a néptanítókat, kivált a lelkesebbeket, hogy az ítélet általános, s noha nem tesz semmi kivételt, a Nyelvőr szerkesztősége mégis minden észrevétel nélkül közölte a rosszaló nyilatkozatot.

A mi az utolsó pontot illeti, mi kezdettől fogva elvül tűztük ki magunknak, hogy a mit egészében közlésre érdemesnek tartunk, habár egyes pontjaira nézve nem értünk is vele teljesen egyet, hogy az olvasó szabadon minden nyomás nélkül alkothassa meg a maga ítéletét, minden észrevétel nélkül közöljük. Csillagos jegyzetek, rekeszes észrevételek s más az előadás zavartalan folyamát megakasztó megjegyzések közbeszurását mi a magunk részéről nem tartjuk igazságos eljárásnak. Ha a szerkesztőségnek itt-ott vannak ellenészrevételei, tegye meg azokat a legközelebbi vagy más erre kínálkozó alkalommal; de a mit a maga számára megkövetel s foganatba is vesz, hogy nem engedi, hogy közbevágásokkal csökkentsék állításainak s bizonyítékainak erejét, igazságos, hogy azt mások ellenében is gyakorolja s ne törekedjék zavaró közbeszólásokkal az olvasó ítéletét magának előre lefoglalni. Ez az oka, hogy a főntebbi helyet minden megjegyzés nélkül közöltük. Most megtesszük rá s megkülönösen a panaszhangra a magunk észrevételeit.

Kijelentjük tehát, hogy mi a svéd tudós főntebbi nyilatkozatát minden betűjében aláírjuk, aláírhatjuk annál inkább, mert ítélete nem kizáró, ő is megenged kivételeket, midőn hozzát teszi: „Egyes felvilágosodott elmék mégis megtalálják, merre van a helyes út”. Mi is ismerünk a magunk részéről több magyar néptanítót, a kiknek kellő képzettségéről elég alkalmunk volt biztos meggyőződést szerezni; de a mi a nagy részt illeti, Lundell kijelentése tapasztalati tényen alapszik, a melyet mi is megerősíthetünk; mert néptanítóink közül a legtöbben csakugyan ama balhitben élnek, hogy a nép rontja a nyelvet, s minden jelenség, mely az irodalmi használattól eltér, merő helytelenség, s azért egyik legfőbb föladatuknak tekintik s rajta is vannak teljes erővel, hogy e „világos fonákságokat” a nyelvből kiirtsák s a népet róluk leszoktassák.

De grammatikai képzettség dolgában is igen sok a kívánnivaló tanítóink jó részénél; szolgálhatnánk velük, mert bőviben vagyunk az adatoknak, hogy nem falusi, hanem városi tanítók, sőt könyvszerzők is akadnak többen, a kiknél egészen kezdetszerű grammatikai ismeretek hiányának jeleivel találkozunk, de nem tartjuk helyénlevőnek először azért, mert a hiba a legtöbb esetben nem bennük, hanem viszonyainkban keresendő, az iskolák rovására esik, a melyekből kikerültek; nem tesszük másodszor, mert nem volt célunk a vádalkozás, hanem a vád ellen való védekezés.

Kötelességünk egyébiránt kijelenteni, hogy újabban mind a két tekintetben örvendetes változás jeleit kezdjük tapasztalni.

A megfajtott titok. Mikor a Közmunkák Tanácsának elnöke, a ki egyszersmind két színháznak igazgatója is, valami bölcs intézkedésre határozza el magát s ennek nyílt kifejezést ad, bátran meg lehet esküdni rá, hogy azt ily szókkal teszi: *„El vagyok tökéltve, hogy ezt határozattá emelem s e határozatomról az egész színházi személyzetet értesítem”*. Meg vagyunk győződve, hogy hasonló körülmények közt az állatkert igazgatója is környezetéhez ilyformán beszél: *„Aztán kérlek benneteket, hogy ezekhez a tárgyakhoz egyitek se nyuljon”*. S hogy még egy példát idézzünk, a Budapesti Hírlap fordítója is a maga helyén és idejében bizonyára ekként fejezi ki magát: *„Elhatároztam magamban, hogy ilyen haszontalanságot többé nem fordítok le”*.

Mikor aztán arra kerül a sor, hogy az itt megnevezett, de meg más személyiségek is, hivatalosan intézik valakihez beszédüket, akkor már nem mernek a főntebbi mondatszerkezettel élni, hanem szólnak ünnepi hangon, hivatalos ékes-séggel, a mint itt következik: *„Miről a főváros átírat által értesíttetni határozottatik”*. (A Közmunkák Tanácsának jegyző-

könyvéből.) „*A közönség kéretik a zsiraffokhoz nem nyulni*“.
(Az állatkerti föliratok sorából.) „Salisbury el van határozva
a kormányt *nem elvállalni*“.
(A Budapesti Hírlap jun. 20. számából.)

Most már az új magyar nyelv tökéletességének teljességéhez csak az az egy hiányzik, hogy költőink is e helyett: „Arra kérem komiszáros uramat, ne lőjje ki alólam pejlovamat!“ jövőre így szerkesszék dalaikat: *Kéretik a komiszáros általalm, nem külön* alólam a pejlovam!

Mindeddig titok volt előttünk, miben rejlik oka e két, egymástól különböző (házas és nyilvános) beszédmódnak; a napokban azonban illetékes helyről fölvilágosítottak bennünket róla. Egy fogalmazó bizonyos határozat záradékául ezt jegyezte oda: „Kiadjuk elintézés végett a számosztálynak“; föllebbvalója azonban tudatta vele, hogy a *kiadjuk* semmiféle, bármi magas állású hivatal szájába nem való: „*kiadjuk* csak a király mondhatja; helyesen: *kiadatik* a számosztálynak“.

Nyelvészeti elmésségek. Egyvalaki jó kedvében, vagy a mi hihetőbb, azonvaló elkedvetlenedésében, hogy hazafiatlan kertészek mind több és több levelet tépdésnek le az eredeti magyarság lombozatos fájáról, elővett gúnyának tárházából egypár nyilat, kiköszörülte jó élesre és nekiröpitette a gonosz fosztogató szíve tájára.

„A ‚czápa és családja‘ értekezésénél“, így szól a gúnyirat fogalmazója, „eszembe jutott a franczia ‚*le cep* = szőlőtő. — A kis kézi cserép kancsót többször hallottam *csépe* néven említetteti Baranyában. — A Nyr. XIII. 322. l. a *kudarcz* magyarázatánál eszembe jutott a *coup d' arrest*“.

Igaza van epigrammatistáinknak. Valóban mulatságos dolog nézni, a mint ezek az újkori álmefejtők egymásután kihüvelyezik, hogy a hangzatos magyar *zamat* voltaképen ugyanaz, a mi a német (ge)schmack, a *csödör* = ném. *zeller* sat. sat.! Hogyne ötlenék az ilyenek hallatára okos embernek azonnal eszébe, hogy eszerint hát a magyar *kéz* se más, mint a német *käs*, a magy. *falka* pedig világos, hogy ugyanaz, a mi a lat. *falco*, a magy. *okos* = gör. *ωκός*, a magy. *szőr* pedig = francia *soeur* sat.? A *czápat* idegen fajzatnak csak oly eretnek magyarok mondhatják, a kiknek sem erős hitük, sem igaz tudományuk nincsen. Tudnivaló (l. a Bűdös egyik rejtkezugában legujabban fölfedezett s csak az avatottaktól olvasható s érthető régi székely betűkkel írt Krónikát), hogy a rengeteg geologiai átalakulások előtt Szittyaország egy óriás sziget volt, melynek partjait egykoron köröskörül az Adria hullámai mosták, s a czápa annyi volt benne, hogy a szárazra is ellátogatott s a bátrabb szittya suhanczok néha meg is nyergelték őket s úgy nyargalóztak végig Hunnivár

ragyogó márványpalotái közt. Különben magyar származása is egészen kétségtelen; *czápa* ugyanis voltaképen nem *egyéb*, mint *sápa*, azaz a *sáp* gyökből (vö. *sáp-kór*) a kezdő *s*-nek előbb *sz*-re, s aztán *cz*-re változásával.

Kudarcz is tősgyökeres régi magyar szó. Ugyanazon Székely Krónika szerint ugyanis az ősz szittyáknál szokás volt, hogy az elfogott ispiónt büntetésül kútba vetették. Midőn az ily halálra ítéltet, hogy végrehajtsák rajtuk a kiszabott büntetést, kötözve a kút elé hurczolták, a halálos ijedség eltorzította arcukat; az ilyenekről mondták aztán, hogy kút-arczot vágta, s ebből lett később a maig is járatos 'kudarczot vallani' kifejezés. Hogy Heltai e helyett 'kudarczot vallani' használt, az könnyen érthető s természetes is, mert ő is olyan szalajtottféle ember volt, a ki a legvilágosabb magyar szókat is elcsavarta, csak hogy idegeneknek (németnek) tűnjenek föl. A vér nála se tagadhatta meg magát — mint másoknál se.

VÁLASZOK.

Pótlékul a Nyr. XIV. 185. lapján tett kérdésekre.

czula. a) „A *czula* szót nálunk is széltiben használják, s csupán csak leányra vagy asszonyra szokták mondani. Eredetileg egyébiránt jelent: ócska, szennyes ringy-rongy ruhánéműt. *czele-czulát*; személyre átvitt értelemben: kétes erkölcsű, szennyes életű leányt, asszonyt, s e jelentésében közel áll a *czurhó*, *szaajha*, *kurva* jelentéséhez. Pl.: Béfogod a szádat te *czula*! mer megmondom a nevedet!” (Katonai Lajos. Nagybánya, Szatmár m.) — b) „Múltkori közlésem (Nyr. XIV. 228) kiegészítéseül a *czula* szóra nézve még a következőket közölhetem. Baksa y értesítése szerint népies használatú szó s jelentése annyi mint bagazsia (*bagage*), hasznátalan tereh, rongy, lim-lom, s szerinte erkölcsi megrovás nincs benne. Nekem is úgy látszik, hogy inkább a 'hasznátalan, hitvány, rongy, semmitérő' volt első jelentése. Erre mutat a *czele-czula* = ringy-rongy”. (Baráth Ferencz.)

petek. „E szót Szatmáron egy vén huszártól, ki bennünket gyermekeket a *hatvágás*-ra tanított, hallottam; s pedig így: *jobbra petek! balra petek!* már t. i. mikor jobb vagy bal felől kellett magunkat védenünk, fedeznünk az általa felénk intézett vágás ellen. Nálunk különben a *petek* szót nem használják, hanem e helyett *patáliá*-t mondanak, mely szó alkalmasint egy jelentésű a *petek*-kel. Én úgy vélem, hogy e szó a ném. *bedecken* igéből jöhetett át hozzánk, s így a *nagy petek* nagy veszekedést, czivakodást, összezsapást jelenthet,

a vívásnak említett német műszavától". (K a t o n a Lajos. Nagybánya.)

petten. „A *pöttön* szót kis emberre alkalmazva Sopron megyében közönségesen használt szóként ismerem". (C s a p o d i István.)

ragyabunkó. „Szatmár alsó vidékén hallottam e szót; jelentése: erősen ragyás, ragyavert, kinek arczát a ragya igen elégtelenítette. Pl. „Jaj te *ragyabunkó!* de csak rut vagy!" Mondják *ragyabimbó*-nak is". (K a t o n a Lajos.)

eresztős. I. a) „Az *eresztős* szó itten általános használatú. Eresztős nálunk a gabona, ha bőv magot ad; eresztős a szőlő borra, a szalonna zsirra, a szilva, törköly, borseprű pálinkára nézve. Tehát jelentése: gazdag, dus, bőv. Pl. „Hogy *ereszt* a szőlő? Bizony nem igen bőven, mer nagyon húsos", azaz nem igen leves". (K a t o n a Lajos. Nagybánya, Szatmár m.) — b) „*Eresztős az élet v. gabona*, e kifejezést Szatmár megye keleti részeiben egészen Nagybányáig s az ú. n. Avasig széltűben használják. Minél több buzaszem kerül ki valamely keresztből, annál eresztősebb: *eresztős a kereszt*. Egy értelmű vele: *jól fizet az élet*". (Bartók Jenő.) — c) „Csallóközben mondják: *egy szaput ereszt az élet*". (K a p r i n a y István.) — II. „*Eresztős ez az élet v. búza*, oly gabonára mondják, mely még nincs jól kiszáradva s nyirkosan vitetik a malomba, s mely a malomkö alatt nem porlik, hanem nyálkás nemű anyaggá válik". (Sütő János. Kecskemét.)

mármoros. „A Nyr. XIV. 185. l. tett kérdésre vonatkozólag közölhetem, hogy egy czeplédi származású budapesti asszony fülem hallatára többször is mondta férjének: „te is *mármoros* voltál". E szóalakon férje nem akadt fönn, az asszony pedig kérdésemre, hogy *mármoros*? ismételte: „bizony *mármoros*". Azt hinném ez afféle választékos kifejezés; megfordítottja annak, mikor *márma* és *mármost* helyett *máma* és *mámmost* szót ejtünk". (C s a p o d i István.)

vón. a) A *vón* alakot *volna* helyett a vidékünkbeli nép épűgy használja, mint a *kellene* helyett a *kén* alakot. Pl. Nem *kén* nekem egyéb gazdaság, csak az a pár ökör *vón* az enyém". (ifj. Hegyi Mihály. Deézs.) — b) „*Vón* a *volna* helyett nálunk általános használatú. Pl. Nem *vón* semmi bajom, csak pízem *vóna*". (K a t o n a Lajos. Nagybánya, Szatmár megye.)

A vágó állatok részei. a) „A marha részeiről itt a következő elnevezéseket hallottam: *tarja*, *lajtékpecsenye*, *lapaczka* (lapoczká), *felsár*, *fartő*, *gömböjű-pecsenye*, *csíkló*, *bél-pecsenye*, *szegy*, *ködökremek*, *vastagóda*, *karmanádli*. A disznón is ilyen formán nevezik az egyes részeket. A *lolja* vagy *lolva* szó azonban nálunk ismeretlen". (ifj. Hegyi Mihály. Deézs.) — b) „A *lolja* vagy *lolva* szót vidékünk egyáltalán nem ismeri; de van egy általános szavunk, mely alkalmasint

a *löljé*-nak változata. Van pl. a sertésnek egy testrésze, mely a mellkastól kezdődőleg lefelé két ágban a bordák egyes kinyúló csontjait foglalja össze: ezt nálunk *nyuljé*-nak nevezik; a kezdő bunkós részét *nyulfü*-nek, a *nyulja* *feje*-nek. Innen szokták tréfásan mondani: „jó a *nyulfü* káposztával“, természetesen nem a valódi nyul fejét, hanem a disznó *nyuljé*-ét értik“. (Katoná Lajos. Nagybánya, Szatmár m.)

topa. a) „A *topa* szót Torontál megyében Tordán b é n a értelemben használják; főképen arról mondják, kinek keze vagy lába ujjai, keze vagy lába feje hiányzik“. (A „Budapesti Hírlap“ egy olvasója.) — b) „Nálunk a *topa* szót oly emberekre mondják, kik menés közben mindég a földhöz ütik lábukat; vagy gyermekek közt olyanokra, kik futkározás közben nem emelik fel eléggé, hanem mintegy a földön huzzák a lábukat“. (Csatáry Lajos. Déva-Ványa, Jász-N.-Kun-Szolnok m.)

fagy. (Múlt füzetünkben véletlenül kimaradt. Szerk.) „A *fagy* igét annyiban ejtik Baján a művelt szokástól eltérően, hogy ott ikes ige, a mint ezen a vidéken az *ik*-es alak egyáltalán nagyon kezd elharapódzni, s más különben iktelen igét is mondanak ikesen: *fagyik* (az *éjjé befagyik a Duna: lefagyik az órod* stb.)“. (Balassa József.)

jár. a) „Az *ócska bankó mádn nem jár*, egészen közönséges kifejezés, s nem hiszem, hogy ezt a dolgot másként fejeznék ki akárhol“. (Baráth Ferencz. Kis-Kunság.) — b) „Torontál megyében Tordán a rossz pénzre azt mondják: *ez a pénz nem jár*“. (A „Budapesti Hírlap“ egy olvasója.) — c) Vidékünkön mondják az ilyenfélét: Nagyon *járja* az efféle betegség. Ez a szokás több helyen *járja* stb.“ (Verseghy N. Róbert. Esztergom.) — d) „Deészen egészen szokásos: Ennek az embernek a szava nem *jár*. A régi forintos nem *jár*.“ (ifj. Hegyi Mihály.) — e) „Vidékünkön általános keletű mondás: *Jár-e még ez a bankó? Honne, ha viszik! A család köztünk nem jár*.“ (Katoná Lajos. Nagybánya, Szatmár m.)

KÉRDÉSEK

a Nyelvőr olvasóihoz.

1. A mint a Nyelvőr ez évi VI. füzetének 271. lapján olvasható, Calepinusnál és MA.-nél a lat. *posticum* „belső ajtó“-n kívül *fül-ajtó*-val is van fordítva. Kriza Vadrózsáiban (502. l.) a székely szók sorában előfordul a *hülaajtó* s a következő magyarázat van hozzácsatolva: „a pitvarajtón egy külső ajtó léczből csinálva“. Kresznericsnél az *ajtó* alatt az összetételek közt ezt is ott találjuk: „*hül-ajtó*: porta tecti“.

Mily vidékeken élnek e szók? Kérjük pontos és tüzetes magyarázatukat, nevezetesen a ház melyik részén levő ajtót nevezik *fül-*, *hül-* v. *hél-ajtó*-nak, minő anyagból szokott készülni s milyen a szerkezete.

2. Használják-e másutt is s minő jelentésben a következő szokat: *mirhó* (Hajdu-Szoboszlón annyi mint: „erős, viharos szél”), *minor* (u. o. annyi mint: „hermaphrodita”), *czompó* (u. o. annyi mint: „segédbába”)?

3. Dívik-e a nép nyelvében a *kelengye* szó?

4. Hol és milyen értelemben használja a népnyelv a *lomb* főnevet?

5. Él-e valahol a *kígyó* szónak ez a kiejtése: *kija*?

6. Hallható-e valahol *fürdik* helyett *füröszik*?

7. Mondják-e valahol *más* helyett ezt: *másabb*? (Vö. . . . „Tempi passati! *Másabb* vendégekkel foglalkozik már a közvélemény, *másabb* dolgokat érlel magában és bocsát világgá a rotációs gépnek kopogó szelleme” — írja Latkóczy M. a Pesti Hirlapban 1884. júl. 30. tcza.)

8. A *tüsszent*, *trüsszent*, *prüsszent* alakokon kívül ejtik-e ezt is: *ptrüsszent*?

9. Él-e még valamely vidéken s mily értelemmel a Sándor István említette (l. a helyreigazítások közt) *csák* főnév s a *csákos* vagy *csákós* (-süveg) melléknév?

10. „Szép lovai vannak ennek a hunczut sovábnak. — Szép, de szebbek a mi *birónké*”. Mondják-e valahol a második mondatbeli birtokost (*birónké*) így is: Szebbek a mi *birónkét*?

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Sujkon üget: a mi még bizonytalan.

Köröszttű van benne a kutya: gonosz emberről mondják, mintegy kifejezve, hogy tehát nem is jöhet ki belőle.

Hallotta hírit, mint katona a kávénak.

Fahőgyőn a nap: este v. reggel, midőn a nap fa magasságban van az ég aljától.

Lógnak a násznagy-kendőők: a gerendáról lelógó pókhálóra mondják, kivált ott, a hol eladó lány van a háznál.

Éggy a kuczó a kemenczévê: akár a gazdával beszélj, akár a gazdasszonnyal, az mindegy. (MA.-nél: Egy a szoba a kemenczével. Debreczenben ugyanígy, Ny. VII. 424.)

Töszik a törvént: midőn értetlen emberek rájuk nem tartozó dolgokról vitatkoznak. Pl. „Töszik ám a törvént a malom alatt; aszondik, hogy má nem soká kiűt a negyvennyócz”.

Sé hótt, sé eleven: „Úgy mögijettem, hogy nem vótam én sé hótt, sé eleven“.

Veri az annya tolla: serdülő leányról mondják. (Eredetileg libáról, midőn a fehér toll kezdi kivenni.)

Fogó hêrel Fogó hely malomban az, a hol a lovakat befogják.

Lé tartja a szógát, átok szitok a gazdát: ha a gazda rossz élésen tartja a cselédet, elég alkalma van káromkodni annak rossz munkája miatt.

Mozgatja a fülit: jelentkezik vmi űtet illető járandóságért.

Nyirfa-nyerőg: sovány száraz vén asszony.

(Kis-Kún-Halas.)

KORDA IMRE.

Babonák..

1. Hogy a kutya harapós légén, tuskére kő ténny, mikor elősször a házbo beviszik.

2. Hogy a tehén megüzöggyék, keresetlen szurokká kő a csipejit még a farát köröszbe mékkennyi. (A kerék agyáról a surlódás következtében le-leesik egy-egy megkeménykedett kenőcs darab; ezt kell véletlenül megtalálni.)

3. Hogy a ló sállék (sárljék), ugyan illen keresetlen szurkot kő kényérbe neki beannyi.

4. Istenátkosza túske gubájábo van ék kukacz, aszt kő kényérbe beannyi a tehénnek, akkor megüzödik.

5. Hogy a palántot a bóha még né égye, karót kő űtnyi közibe, osztán a karó hégyire disznószart ténny.

6. A csikó nyakábo csöngő helétt disznószart kő kötnyi nyócz napig, hogy a zannyátú é né maradozzon.

7. Disznó-óbú kő a tikot megütetnyi, hogy a csibék még né tetveséggyenek.

8. Ha a gyérék éjjé sokat réjn akkor űtetett fűzfánok a hajtását kő mékfőznyi, avvá megfőznyi.

9. Ha szengyőrnep előtt kigyut fog a zembér, s annak a fejit a tikok válujába teszi, akkor a kányo nem viszi el a pizselléket.

10. Ha a bükkönt ujhold péntéken vetik, akkor a majorság nem veszekedik még tüle.

11. Hogy a gyérék könnyen évájék a csöcstű, disznuválura kő űnyi a zannyánok, és onnan mékszoptatnyi.

12. Sárgóság ellen lutszart kő borba innyi.

(Nagy-Lengyel, Göcsej.)

GAÁL FERENCZ

Gúnynevek.

Nyomcsék Gyurkó. Természetesen, emberünk kicsi levén, testalkatában „a zűdű enyomta, hát bizé nem nyótt még; naon formátlan embőr, hát tuggyok, a seggé nincs messzi a földtű; hozzá még gérnýáncsos (= görhes, sovány) is“.

Pikles Piku. Ez egy szegény embernek a neve, ki „gyerők korába pókákat legetetett a páskácziun; a pókák között fijaji és vótak, osztán eők aok után, mit mégőjttek, mindig aszonták pik, pik“. A szomszédos gyermekek hallván, hogy a pulykapásztor utánozza a kis pulykák „pik, pik“ hangját, megszületett vele a Pikles név; Pikura pedig a pap keresztelte, mikor azt mondotta hozzá „Miklós! én tégedet keresztellek“.

Lettyés Janku. Lusta, lomha magaviseletéről = lettyedett. „Imme-amma mőjőget a zuton, roggyog a zina, mintha vén embőr vóna“.

Rétes Peti. „Mikor u kedve vót, naon éhőn vót, dógoznya, kaszánya, fát, vaj gezdörnyit (= aprófa, rőzse) vágnya vót, mégehűt; ha elejbé tettik vóna, hát három tepszi rétest és mőgőjt vóna. Naon szerettté a rétest“.

Pihe Náczi. Habár őregségénél fogva már az Ignác nevét is megérdemelné „a Pihe Náczi csak am marad, a mi gyerők korába vót; ollan könnyig vót, mind a pihe (= pehely)“.

Ünőkös Dávid. Már a neve is elárulja, hogy „a Dávid bátyám, aki kjennek tesférsógora, mikor bócsukra egyár Bisztirczire még Márja Czellbé, szeret ünökügetni. Ev vezeti a porosecziut, akár ijott, akár őjott, még ehős gyomorre és ott dáviriku (= kiabál) a porosecziu elütt“.

Rofa Jóska. Rekedtségénél fogva mintha rőfőgősen ejtené ki a hangokat, azért már gyermek korában társai Rofának keresztelték el.

Főlöntü Pál. A garatra szokott felöntözgetni „mikor bérug, hát izej mikor részög“.

(Dobronak.)

FATÉR JÓZSEF.

Tájszók.

Zilahiak.

fersing: szoknya.	findsia: csésze.
félkótya: eszelős, féleszű,	gelebibe: kebelébe.
hülye.	gurdé: gyom.
füddző: fűző.	gyere nálunk: jőj hozzánk.
füdzfa, fűczfa: fűzfa.	gyökönt: bolyogat, bólintgat.
füttő: kályha.	győmőcs: gyümölcs.
fímlík: fénylik.	hajkal: csendesen, lassan.

- helyben hagyni: keményen elverni.
 hink-hank: kevés értékű, semmit érő, selejtes.
 honnat, honnét: honnan.
 hoplás: gézengúz, munkakerülő, naplopó.
 hirnyó: hernyó.
 ippeg: épen.
 istenitélet: vihar.
 ivutt: ivott.
 jóizű: csinos, formás.
 kaláka: evés- és ivásért végzett munka; mulatsággal összekötött munka.
 kalamistrál: munka közt alkalmatlankodik, utba van, munkájával semmit sem segít elő.
 kápás: képes (fáig). „Nem kápás reá”: nem tudja azt megtenni, elvégezni, nincs reá képessége.
 kárpál: sokat beszél, perel valakire, zsörtölődik. „Ne kárpálj: ne járjon a szád, hadd el már a perelést, szidást.
 kártyus: fa kanna.
 kastos: sáros, lucskos, harmatos vagy megázott fűtől nedves, piszkos.
 kasul-bakul: össze-vissza.
 kasornya: gyékény- vagy csepűfonadék, melyben konyhaedényt hordanak a mezőre; fazékfogó.
 kecskebukázni: bukfenczet vetni.
 kofa: gyümölcsáros férfi.
 kofáné: gyümölcsáros nő.
 kokas: kakas; pattogatott tengeri.
 kománé: komasszony.
 kopacz: kopasz.
 kóriczál: csavarog, bolyong.
 kócs, kaucs: kulcs.
 kótyagos: jó kedvű a bortól, ittas.
 köntös: női ruhaderék és vele egy kelméből készült szoknya.
 kukra ugrik: visszapattan, felszökik, fölfelé ugrik.
 kukraugrós: rugalmas.
 kukra emelni: függélyes irányban emelni.
 kukkazni: sárgolyót feldobni vessző végéről.
 kukuró: perecz kenyértész-tábol.
 küllő: harkály.
 lator: parázna.
 ládabeli: fehérnemű, kelengye.
 lefetel: nyelvel.
 légely: lapos dobhoz hasonló fa edény, melyben vizet vagy bort visznek a mezőre. (Békésmegyében csobolyó néven ismeretes.)
 liphendi } : léha gondolkodó
 liphecz } : zású.
 liu: lévő.
 lusta: ocsmány, ledér.

JUHOS BÉLA.

Székelységek.

(A Tájszótár kéziratából. Vö. Nyr. XIV. 223.)

- bakk fütty: gyermekek játéka; az egyik lebuvik négykézláb, a más keresztül szokik rajta s az is lebuvik s a többiek is rendre keresztül szokdósnek, és így tovább.
 balogos: békéle álló, p. o.
 balogos körmű ló, befelé hajlott körmű.
 élesz: sernek avagy pálinkának valónak felforrása; innen kis élesz; midőn a ser vagy pálinkának valót előre élesztővel megkeletik egy kisebb

- cseberben s úgy töltik a nagyobb kádba.
- felvájni: a ledőlt gabonát a földről; innen vájos gabona: ledőlt vagy nehezen aratható.
- fodrittó: a bőr színt fodorító fa eszköze a timárnak.
- keverés: a pálinkának befőrozott moslék forma higság.
- frisko: ingre fölvet s azt kiméllő derék közepéig érő kurta kendervászon másod ing.
- frekturás: különös fogásu ember.
- haskéreg: Mártonnál haskér.
- meglábbalni: a betegségen keresztülesni szerencsésen.
- megnyállani: a húsnak megnyulósodni.
- megnyergelni: felülkerekedni a feleségnek a férjén.
- megömleni: az ön öntésben az ijesztő tárgy képinek kiömleni.
- megragadni: megfogja a malota az üstöt; valakinél sokáig ülni.
- megránszkodni: megránszkodni.
- megreppenni: a veréb egy kisség felszáll s újra leszáll.
- megszemelni: a búzát szemenként megszédni.
- megtérülni: valakinél valami dologba boldogodni.
- méh-szin: méh tartó hely, apiarium.
- méltatni: általadni, p. o. én általméltatom, pro: adom.
- mihejszeg: a mihejpadba járó vasszeg, a melybe akasszák a deszkát.
- orozba maró: kutya, a ki nem ugat s megmar, lopva megmaró.
- őszveeresztteni: két deszkát gyaluval.
- őszveérni: a szilvának a kádba őszverothadni.
- őszvehadarni: a cséphadaróval őszveverni.
- őszvekuczorittani: a tűznek a szalonnabőrt őszvegombogtatni; a lábat őszvesugorítani.
- őszvesodrani: a tojás székít sodrófával őszvekeverni.
- ötves-olló: réznyiró olló a lakatosoknál.
- pappal hálai: midőn a fonalat a vetőre egészen föl nem tudja vetni a szövő s a házban éjczakára bennmarad a vető.
- sarok-iró: sarkot czipfrázó lapos fánccos csont.
- szinlő-fa vagy huslő-fa: két lapittoju fa, a melynek van mintegy kilencz fertályos két lába; a szőcsök műszere, a mivel a bőrnek a színét tisztítják meg a csávától.
- szinlő-kasza: a mivel a színét adják meg a timárok; nem éles, mert ha a volna, vakarna.
- szőkő-juk: egérnek, ráknak titkos juka, a melyen keresés elől kiszökhetik.
- szőrtőjó: egy sing hosszúságú vas, nem éles, a mellyel a timár letolja a szőrit a bőrnek.
- cselekedő-üst: mindennap kézbe forgó kicsid üst. (Olyan kifejezés mint a nyelvelékbeli: künnjáró edény: hétköznap használt edény. Fr. J.)

Néprománczok.

Jó estét, jó estét Sági biróné asszon!
 Itthun van-e lyányo, a kedves galambom?
 Itthun van, aluszik az ész szobábo,
 Az ész szobábo, piros paplanyos ágybo.

Ménnyén be, ménnyén be, híjja é a bálbo,
 Sárgo¹⁾ bronell czüpöt huzza a lábáro,
 Szép selém szoknyáját kösse dérékaro

Hangászok, hangászok²⁾, réggelig huzzátok!

Mast mulatok kedvemre Sági biró lányávuó,
 Sági biró lányávuó, az én kedves rózsámmuó.

Iczikém-piczikém, haggy ékkicsint pihennyi,
 Sárgo bronell czüpömbü a vért kiöntenyi!
 Ném léhet pihennyi, ném léhet nyugonnyi,
 Sárgo bronell czüpödbü a vért kiöntenyi.

Té tétté fogadást én előttem, ném más,
 Hogy én rajtam kívül sohásé szereccz mást.
 De té hamis vuótá, már engém mégcsuótáá,
 Éppár hamis csolkér máshuó folamottaá.

Vergyé még az isten aszt az idés anyát,
 Estétü réggéig ki ném látyo lányát.
 Vergyé még az isten azt az idés apát,
 Estétü réggéig ki ném látyo fíját.

Éfél után öt óra, harangoznak hajnóra,
 Szép szomoru verséket Sági biró lányáro.
 Még a más vendegnek³⁾ huzzák a vigadót,
 Sági Mariskáro huzzák a haldoklót.

Jó estét, jó estét, Sági biróné asszon!
 Aszt hallottam, hogy méghuót az én galambom.
 Méghuót maá, méghuót maá é is van temetvé,
 Té hitván rongy embér szenveccz a börtönbe.
 (Bókaháza. Zala partján.)

KERTÉSZ JÓZSEF.

¹⁾ „Sárgo bronell czüpöt” ugyan már nem viselnek, de a fekete még mindig a legnagyobb fényüzési czikk e vidék leányainál.

²⁾ Hangászok: zenészek (czigányok). A nép dalaiban szereti az urias kifejezéseket használni. K. J.

³⁾ Nem tollhiba a „vendeg”? S z e r k.

LEGUJABB AKADÉMIAI KIADVÁNYOK.

- Ugor vagy török-tatar** eredetü-e a magyar nemzet? Hunfalvy Pál r. tagtól. 20 kr.
- Ujgörög irodalmi termékek.** Dr. Télfy Iván l. tagtól. 40 kr.
- Középkori görög verses regények.** Dr. Télfy Iván l. tagtól. 30 kr.
- Idegen szók** a görögben és latinban. Dr. Pozder Károlytól. 50 kr.
- A csuvasokról.** Vámbéry Ármin r. tagtól. 80 kr.
- A számlálás módjai** és az év hónapjai. Hunfalvy Pál r. tagtól. 20 kr.
- Telegdi Miklós** mester magyar katechismusa 1562-ik évből. Majláth Béla l. tagtól. 10 kr.
- Káldi György** nyelve. Dr. Kiss Ignácztól. 50 kr.
- A Muhammedán jogtudomány** eredetéről. Goldziher Ignác l. tagtól. 10 kr.
- Vámbéry Ármin** „A magyarok eredete” czimű műve néhány főbb állításának bírálata, Barna Ferdinánd l. tagtól. Ára 60 kr.
- A nyelvfejlődés** történelmi folytonossága és a Nyelvőr. Ballagi Mór r. tagtól. Ára 20 kr.
- A magyarok eredete** és a finn-ugor nyelvészet I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálata megjegyzéseire. Vámbéry Ármin r. tagtól. Ára 30 kr.
- Finn-magyar szótár** Dr. Szinnyei Józseftől. Ára 3 frt — kr.
- A magyar kötőszók.** III. rész. Az alárendelő kötőszók II. fele. Irta Simonyi Zsigmond. Ára 1 frt 50 kr.
- Debreczeni Codex** — Gömöri Codex. Közzéteszi Volf Gy. l. tag. Ára 2 frt — kr.
- Magyar helyesírás** elvei és szabályai. III. kiadás Ára 10 kr.
- Nyelvtudományi Közlemények.** Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Budenz József. XVIII. kötet. 1 füzet ára 1 frt — kr.
Tartalma. Felelet. Nyelvészeti észrevételek Vámbéry Á. „A magyarok eredete” cz. munkájára. II. közl. Irta Budenz J. — Votják nyelvtudományok. I. Idegen elemek a votják nyelvben. Irta Munkácsi Bernát. — Kisebb közlések.
- Komjáthy B.** Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Epistolae Pauli lingua hungaricae donatae. Jegyzetekkel ellátva közzéteszi Szilády Áron. Díszkiadás hollandi papíron képekkel és initialekkel Ára 3 frt — kr.

Saját kiadásunkban megjelent:

- Nyelvtudomány** és nyelvtanítás. Tanítók és tanárok figyelmébe ajánlja Hunfalvy Pál. Ára 1 frt 20 kr.
- Budenz-Album.** Budenz J. XXV éves nyelvészeti működése emlékére. Kiadják tanítványai. Budenz J. arcképével. Nagy 8° 321 sűrűn nyomtatott lap Ára 3 frt 80 kr.
- Iskolai magyar nyelvtan** mondattani alapon. Irta dr. Szinnyei József I. és II. rész. A középiskolák I. és II. osztálya számára. Ára 1 frt. A nagymélt. közoktatási min. ur által a középiskolákra nézve engedélyezett tankönyv.
- Rendszeres magyar nyelvtan.** A középiskola felsőbb osztályai részére írta dr. Szinnyei József. (megjelent) Ára 1 frt 20 kr.

AKADÉMIAI KÖNYVKERESKEDÉS

(Knoll K. és Társa)

Budapesten, az Akadémia épületében.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára:

egész évre 5 frt.

 Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

A pénzutalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, VI. kerület, Bulyovszky-utca 6. sz.) küldendők.

 A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik, tizedik, tizenegyedik s tizenkettedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II—XIII. kötet pedig 45 frton kapható.

A II—XIII. kötet megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a 45 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.

 Reklamációkat csak egy hónap lefolytaig teljesítünk.

„MAGYAR NYELVŐR“
szerkesztősége s kiadó hivatala.

Tudnivaló.

A „MAGYAR NYELVŐR“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt czikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

1885.

AUGUSZTUS 15.

MAGYAR NYELVŐR.

—♦—

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIV. KÖTET. VIII. FÜZET.

BUDAPEST, 1885.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

	Oldal
A magyar névragozás. <i>Simonyi Zsigmond</i>	337
Egy második hangzóilleszkedés a magyarban. <i>Balassa József</i>	345
Kiktől tanultunk írni olvasni? <i>Volf György</i>	348
A névragok és névutók használata. <i>Könnye Nándor</i>	354
Nyelvtörténeti adatok. <i>Katona Lajos, Frecskay János</i>	356
Adatok a nyelvújítás történetéhez. <i>Kulcsár Endre</i>	359
Helyreigazítások, Magyarázatok.	
Golyó. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	362
Mogy. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	363
Házsártos. <i>Csapódi István</i>	364
Visszaigazított sajtóhibák. <i>Zolnai Gyula</i>	365
Néhány magyarázatlan szó magyarázata. <i>Herman Ottó</i>	367
Czápa. <i>Herman Ottó</i>	368
Kérdések és feleletek. <i>Szarvas Gábor</i>	369
Népnyelvhagyományok.	
Szólások. <i>Korda Imre</i>	374
Népmesék. <i>Gecser Béla</i>	375
Ráolvasások. <i>Cserép József</i>	380
Kiolvasások. <i>Kardos Matild</i>	381
Tájszók. <i>Katona Lajos, Korda Imre</i>	382
Néprománczok. <i>Kertész József</i>	384

Megjelenik
minden hónap
15-én
három fünyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
Szerkesztő
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XIV. kötet.

1885. AUGUSZTUS 15.

VIII. füzet.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

3) A -nál, -től, -hoz ragok.

A -nál rag alakjai és eredete.

A -nál rag illeszkedés nélkül nyelvemlékeinkben nagy ritkán fordul elő; pl. *Ferencz-nál* Lev. I. 2. (a HB.-ben egyáltalán nem fordul elő.) A *nél-kül* első eleme némely codexünkben még nem a következő *kül-höz*, hanem a megelőző névszóhoz illeszkedik (*-nál kül* és *-nél kül*). Annyival föltünőbb, hogy némely vidék ejtésében még maig sem hajtódik végre mindig az illeszkedés. Különösen a göcseji nyelvjárásban állandó a -nál alak: *ennál*, *erdűnél*, *embernél*, *kendernél*. (Budenz-Album 170.) Hasonló alakok dívnak még az Őrségben *kiná* e h. *kinél* Ny. IV. 38. és Halason: *Pétercéknél*, *Szekéréknél* VII. 562. *anná a ménősná* VIII. 85. (Vö. még Somogyból: *ménna* tovább, *anná jobb* III. 318.) — Palócz kiejtéssel: *-nuda(l)*, *nudllunk*.

Az *l* hang elveszésére régi példa „Szabo Istuanna voltam“ Lev. I. 76. Ma pedig a -ná -né az élőbeszédben egészen közönséges.

Viszont már a régiségben és szintűgy a mai nyelvjárásokban gyakran találkozunk kettős *ll* hanggal a személyragos alakokban. Így pl. a székelységből: *nállam*, *nállad*, *nálla* Gyarm. nym. II. 114. *nálla* (Háromszék) Ny. V. 466. Szatmár megyéből VII. 275, IX. 131.

A középfolk mellett eredetileg úgy látszik általános volt a -tól rag használata, ez pedig személyraggal ilyenformán hangzott: *töllemtől* stb. Aztán lassanként a *nál* rag lépett helyébe s pl. a Bécsi és MünchC. nyelve a kettő között ingadozik. Ez az ingadozás abban is mutatkozik, hogy egy-két codexben ilyen abajdocz személyragos alakot

találunk: *tölletecnél* MünchC. 203. *tölenel* TihC. 142. Később a régi *töllemtől* helyébe a tiszta *nálamnál* alakot vették használatba*), s a középfok mellett ez maradt a rendes személyragos határozó mai *glan*; pl. erősb vagyok náladnál Helt. mes. 210. A múlt század óta azonban előfordul, s nem ritkán, az egyszerű *nálam*, *nálad* alak is középfok mellett e h. *nálamnál*, *náladnál* stb., még pedig versben prózában egyaránt; pl. „sokkal többen vannak ők minálunk“ Jók. Erd. ar. 105. Sőt már Gyarmathi nyelvm. II. 114. egyenesen ajánlja a második *nál* elhagyását, de nem világos, vajjon az ő ötlete-e ez vagy pedig valóban a székely népnyelvre támaszkodott-e mint számos más szabályában**). Érdekes a következő vegyes példa: „boldogabb ily polgár *nálam* és *náladnál*, noha fényes kapa várja gunyhójánál“ Orczy L. költ. holmi 72.

Nálamnál azonfölül előfordul némely régi írónál a *kül* szócskával kapcsolatban. Midőn ugyanis a mai *nélkül* még ilyen alakban szerepelt: *láncsánál kül* és *törnél kül*, mégis már nem tetszett a magyar nyelvérzéknek e két elemnek illetén szétválasztása: *nálam kül*, *nálad kül*, s azért inkább ismételték a *nál*-t közvetlenül a *kül* előtt. (Igaz, hogy ez nem magyarázza meg a középfok melletti *nálamnál*-t, s hogy másrészt a két jelenségnek valami közös oka lehet, mert a *kül* v. *nélkül* elválasztó természetére nézve megegyez a középfokokkal.) Példa: „*mynalunknalkul* országot nyertetek“: sine nobis regnastis Komj. I. Kor. 4:8. Ebből a szerkezetből fejlődött aztán a mai *nálam nél-kül*, *nálad nél-kül* stb.; az imént idézett mondat már Károlynál így hangzik: *nálunk nélkül* országot vettetek.

Végre a mai népnyelvben hamis analogia útján meghatározókba is belopódzik az a pleonasztikus *nálamnál* alak. Ezt mutatja legalább a következő adat: „*nálunknál*: hozánk; *nálunknál jöttek*“ (Szabolcs m.) Ny. IX. 136.

*) *Nálamnak* VirgC. 3. (mire Sziládi hivatkozik RMK I. 343) csak toll- vagy sajtóhiba lehet.

**) Különben is kissé furcsán hangzik ez a szabály: „A [*nál*-ból képezett] birtokos névmásokba szépen elmarad végül a -*nál*, p. o. okosabb *nállam*, *nállad*, *nálla*, mégis meg lehet különböztetni ettől ama másik hasonlító birtokos toldalékot: *nállam*, apud me. De a többese megmarad: *szebb nállunknál*, *nállatoknál*“.

A *nál* ragot Révai gramm. III. részében az ész *neal*, *näüle* 'seite' szóval vetette egybe. Ez nem elégíthet ki bennünket, mert magashangú (az első alakban az *ea* diphthongus csak a hosszú *äü* hang dialektikus változata, így *pää* h. *pea* stb.), míg a magyar szó mélyhangú. — Gyarmathi már azelőtt összeállította volt a lapp *nala* névutóval (affin. 42.). Ez az egyeztetés alaki tekintetben elég találó volna, de itt meg az a baj, hogy más forrásaink szerint a lapp *nala* nem a. m. *-nál*, hanem *-ra*, *nalne* rajt, *nalde* -ről (l. pl. NyK. XII. 201. Halász lapp nyt. 20. l.) Ehhez a lapp névutóhoz tartozhatik az a két elavult ész alak: *jöge-nal* an oder in dem flusse, *vezi-nalle* auf dem wasser, melyeket Weske idéz (unters. 45. 91.), melyekkel tehát nem elég alapon állítja össze a mi *nál*-ragos alakunkat. — Kielégítőbb magyarázatot adott Budenz NyK. II. 313.: „nagyon valószínű, hogy a *nál* mint névszótó egyezik a mordvin *mal* tövel, melyből casusragokkal e postpositiók támadnak: *mala* v. *malasa* = nál, közel hozzá, mellett; *malasta* közeléből, mellől; *malas*, *malan* közel hozzá, mellé; . . . a [magyar] *mál* igen alkalmas szó arra, hogy a nyelv postpositionalis alapszónak alkalmazhatta“. *Mál* pedig édes testvére a *mell* szónak, melyből a *nál* raggal rokonértelmű *mellett* névutó van képezve. A *nál* Budenz szerint valamikor **nál-n* volt; a szókezdő hang elváltozása ugyanaz, mint a *mevet*: *nevet*-féle példákban. Csak az a föltűnő, hogy míg a **bel-n*, **kül-n* ezzé váltak: *benn*, *künn*, addig **nálnam*, *nálnad* ezzé lett: *nállam*, *nállad*. De itt tekintetbe vehetjük a dissimilatióra való hajlamot, mely a kezdő *n* után a következő hangcsoportból inkább az *l*-et tartotta meg, mint az *n*-et. Vö. *Anton*: *Antal*, *gyanánt*: *gyalánt*, *gyaránt*, és viszont a két *l* kikerülése végett: **sajlál*: *sajnál* (Budenz), *talál*: *tanál*, *szelel*: *szenel*.

A -tól rag alakjai és eredete.

Az *ó* *ő* és *ú* *ü* hangú alakok váltakoznak, mint ablativusi viszonyzóinknál általában (l. az *-ul* *-ül* ragot). Példák: *tewlem* ÉrdyC. 522b. *kytewl* 519. *istentewl* 520b. stb. De pl. Bornemisznánál kétféleképp: *mitől* *vagyon* — *attul* *vagyon*, Préd. 74. *fenektül* *fogua* 25. stb. A HB. szintén a zártabb hangot mutatja: *gimilcictul*, *gimilcetul*, *gimilstvol* (két-

szer), *istentől, ildetuitól, kinzotvától* (vő. uo. *charmúl, de másrészt: beleül, feleül*). Ugyanezek az alakok később is minden korban előfordulnak amazok mellett, pl. *fogsagtul* CzechC. 33. *en thywlem* RMNy. IIb. 140. *te táled* Kár. bibl. 453. *-tül* Pázm. préd. 49. stb. *Istentül, őrdőgtül*, Matkó bány. 74. A mai élőbeszéd többnyire ezt a kiejtést fogadta el, míg az irodalmi nyelv a *-tól -től-höz* ragaszkodik.

Azonkívül a *-tól*-nak néhol nem *-től*, hanem *-tél* felel meg; pl. *ideytel* EhrC. 1. *emberektel* 21. (de uo. *keppetewl* 2. *ysten-tewl* 3. és *angaltol* 1. stb.) *télem* RMK. I. 160. *teyled* a te KulcsC. 92. de: *een tulem* a me uo. 3.

Az *ú ü* magánhangzó Dunán túl ma rendesen rövid: *én tülem, attul is, ettül is*. Vő. a következő rímet: Ott a mezőn szól a *fülemüle*, fáj a szívem igen hamar *tüle*, Göcs. népd. 67.

Más vidékeken viszont nem csak a magánhangzó hosszú, hanem a személyragos alakokban az *l* hang is: *én túl-lem* stb. Ilyen alakokat régi irodalmunkban is gyakran találunk: *δ tollō* ab ea, ab eo BécsiC. 6. 36. stb. *tüllōc* Tel. ev. 558. *tüllānc* Matkó bány. 59. — Viszont a ragban az élő beszéd az *l*-et többször elhagyja mint nem, kivált más-salhangzó előtt és mondat végén; pl. székely közleményekben: az alma a *fájdító* nem messze hōngörődik Ny. VI. 465. ótalmazzon *bútó betegségő* V. 521. (de: lesz *kejedből* bíró 519.); az Alföldön: *attú, ettü*; Dunán túl: *attu, ettiü*.

Az *ettől* alak sajátosságos módon bővült az enklitikus *n*-nel a következő példákban: *enttolenfoghwa* [olv. *ettolen-*] nem észem hűbenne: ex hoc non manducabo ex illo JordC. 606. *ettülen fogua* ex eo Félegyh. bibl. 119. *ettülen fogva*, Szeged népe II. 140. Érdekes volna tudni, előfordul-e ez máshol is, és nemcsak a *fogva* szó előtt.

Középfok mellett a mai *nálamnál* helyett előfordul *tőlemtől, tőledtől* stb. az Érdy, Bécsi, Münch. cc.-ben; pl. ÉrdyC. 211b., *tölletől* [olv. *töllétől*] Münch. 97. Továbbá ezek az abajdocz formák: *tőlénél, tölleteknél*; 1. az előbbi ragot. — A *nálamnál* kül rokona ez a kifejezés: *tevetlewl megváln* HorvC. 270. GömC. 131.

A *-tól* ragot sokféleképp származtatták. Már régi a *től*ből való magyarázat (kié?), melyet Imre S. NyK. II. 330.

elvet, mert szerinte „*től* oly ösztönhangra mutat, mely egy odább v. távolabb eső helyre mozdulást jelez; valószínűvé teszi a *távol*, *taszít*, *tétova* és sok egyéb ilyféle szó“. Hogy ilyen késő-keltű ragnál nem mehetünk vissza „öszönhangokra“, az nem szorul ma bizonyításra. — Hunfalvy a *-tól* *-től* előrészében a finn ablativus *ta* ragját látta NyK. II. 31. Ez ellen először is ugyanaz a kifogásunk, melyet az imént tettünk; mert ha a *től*-ben olyan ősrégi rag maradt volna fenn, akkor nem élnénk mai napig az önálló *tölem*-féle határozókkal. Másodszor tudjuk, hogy *-ből* *-ról* *alól* *közöl* stb. mind ablativusok; tehát semmi sem bizonyítja, hogy a *től*-ben már az első elemnek is ablat. értéke van. Végre a finn *-ta* eredetileg *-da*, ennek pedig a magyarban szabályosan nem *t*, hanem *l* hang felelne meg. — Ezen ellenokok közül a másodikat nyomban kifejtette Budenz NyK. II. 296. Ő e ragot ugyanott egy **teh-*, **tej-* alapszóra vitte vissza, melynek megfelelői volnának a zürjén-votják *din-*, mongol *tegen* névutói alapszók, továbbá a török *jakin* és társai, „közel“. Már akkor megjegyezte, hogy „ugyancsak ezen alapszó megfelelője rejlik a mordvin *ti* dativusragban, mely tkp. lativusi postpositio“. Végre még uo. 305. az osztják *taga* „hely“ szót egyezteti az említett alapszóval.

Magyar-ugor szótárában visszatér Budenz a régi magyarázatra, mely ezentúl valószínűleg mindig meg fog állni: t. i. a *tő* főnévből *-tól* e h. **töv-öl*, mint *-ből* e h. *bel-öl*, *-ról* e h. **raj-öl*. Az eredeti **tövöl* etymologice a. m. tövéből, tövétől el, de praegnans értelme ez: közeléből el. Az utóbbi átvitelre idézi Budenz a *tő*-szomszédot, vagyis közel szomszédot (a minthogy a *hegy tövében* is a. m. egészen közel a hegyhez, a hegy mellett), továbbá a finn *tykö-paikka*-t, mely a. m. közvetlen környezet, *tő*-szomszédság. Ez a finn *tykö*, továbbá változata *tyve*-, és a már fönt említett zürjén *din* — mind a. m. „tő, fatő“, s nemcsak hogy mássai a mi *tő* szavunknak, hanem ép olyan értékű viszonzások alapszavául szolgálnak, minő a *-tól*. Pl. finn *tykö-nä*, dial. *tüve-n*, zürj. *dinin* a. m. bei, apud (vö. fül-*tövön* = fülnél, fül mellett); f. *tyköä*, dial. *tüveä*, *tüvöl*, zürj. *dintš* a. m. von, *-tól* stb. (Találó analogia még a Budenz idézte észt *jüres* bei, *jüre zu*, *jürest* von, *-tól* a *jüre* „radix, gyökér“ alapszóból.) Végre joggal ide állítja Budenz most is a mordvin allativus-dativus

jelét: a *te*, *te*, *ti* postpositiót (vö. finn dial. *tüve*, *tivi* ,zu, -hoz'). Kevésbbé bizonyos, hogy ide tartozik-e az a magyar -*té* (**tövé*?), mely néhány lativusi határozó szóban tűnik elé: *végtele*, *széltében* stb. L. Ny. VII. 97. A magy. kötőszók I. 92.

A -hoz rag alakjai és eredete.

A -hoz -hez -höz ragot már írott nyelvelméleinkben is ilyen alakban találjuk, csak hogy még a HB.-ben s kivételesen néhányszor az EhrC.-ben is egy fokkal zártabb a magánhangzója: *ozchuz* HB. *labayhuz*, *varashuz* EhrC. 10. 155.

Azonban a személyragos alakok a régibb codexekben (Ehr., Bécsi, Münch., Apor, Jord., Érdy, Keszth., Kulcsár cc.) még rendesen így vannak írva: *hoziam hoziad hoziaia* vagy *hoziam hoziad hoziyaya* v. *hozjaa* stb., azaz *hozjám*, *hozjád*, *hozjája*. De némely codexekben már a mai *hozzám* *hozzád* olvasható (Virg., Czech c., Marg. leg.). Ezek az alakok csak úgy fejlődtek amazokból, mint pl. az imperativusban a mai *űzze*, *végezze* ugyanazon codexek *űzje*, *végezje* alakjaiból; így olvasunk a mai *hosszú*, *asszú* helyén a codexekben *hoszjú-t*, *aszjú-t* stb.

Nevezetes, hogy az a *hozjám* alak, mely már első nyomtatványainkban majdnem nyomtalan eltűnik, egy kis vidéken Erdélyben, Gyergyó és Kőhalom székek egy részében, maiglan fönmaradt. Példák: *hojza* Ny. VIII. 232. X. 46. *hajzám* [így?] X. 42. (Gyergyó); *hojzánk* IX. 426. (Halmagy). Csak hogy ezekben hangátvetés történt, ugyanaz a hangátvetés, melyet azon vidékek nyelvjárása az imperativusokban is végrehajtott: *válajszanak*, *szakajsza* stb. e h. *válaszjanak*, *szakaszja*, mint az említett codexekben olvassuk. (Erre nézve vö. Ny. VI. 449.)

A *hozjám* alakból indulnak ki különféle székely alakok, még pedig úgy hogy az *o* hang a *j* miatt elváltozik, épen úgy mint a *tanojt*: *tanejt*: *tanét*: *tanít* vagy a *rajtam*: *rej-tam*: *rétam*-féle esetekben. Így található már gyergyai közleményekben *hejza* is Ny. VIII. 233. X. 42. Azután további hangváltozásokkal ezek keletkeztek: *tü hézzátok* (Udvarhely) IV. 372. *híza* V. 330.

De az egész székelységben legelterjedtebb kiejtés ez: *hézzám*, *hézzád*, *hézza* (rövid véghanggal, mint uo. *rea* e h.

réa), *hézzánk*, *hézzádtok*, *hézzok* (a nyugati székelységben, szintügy rövidítve uo. *réjok* e h. *redjok* Kriza 552.) és *hézzik* (keleti szék. l. MNyszet. VI. 224., mint uo. *reik* Kriza 552.). — Ha némely közleményben *o* hangot is találunk, ez nyilván csak az irodalmi nyelv s a művelt kiejtés hatása; pl. *hozza* V. 519. *hozzánk* VIII. 183. (Csík); *hozzuk* Népk. gy. III. 370.

Az illeszkedés megvolta vagy megnemvolta a HB.-ből nem tűnik ki, de a későbbi nyelvemlékekben már mindenütt megvan, úgy mint a mai köznyelvben; még pedig három alakja van e ragnak: *-hoz -héz -höz* (csak néhány codexben s a déli alföldi és dunántúli kiejtésben apad le kettőre e szám: *-hoz -höz*). — Annyival meglepőbb, hogy a göcseji nyelvjárás még ma is csak az egy *ho(z)* alakban ismeri e ragot: *ezho, azho, firho, kertho, löcsho*, l. Budenz-Album 170. Így a Nyelvőr közleményeiben: *legényho* III. 179. *feleségého* 180. *egyikho, eho* 425. *pékho* VI. 419. *istenhó* VIII. 82. stb.

A göcseji alakban részint nyom nélkül elveszett a szóvégi *z*, részint pedig pótló nyújtás hátrahagyásával. (Föltűnő jelenség azért, mert a magyar mássalhangzók közül különben csak *l r* szoktak pótló nyujtással elveszni, pl. *vóna, mikó* és: *öttözik, bossó*.) Mind a kettő megtörtént más nyelvjárásokban is. A *-ho -he -hő* kiejtés dívik a bihari, debreczeni, hegyaljai, hevesi nyelvjárásokban; pl. *mindenhe, karóho* (Pocsaj, Bihar m.) Ny. VI. 421. 463. *fejihe* (Debreczen, l. IX. 204. 165.); *kévekötéshe* (Tállya) VI. 82. *kovácshe, senkihő* (Sirok) VIII. 44. A dunántúli nyelvjárások pedig a hármas *-hoz -héz -höz* helyett rendszeren a kettős *-hó -hő*-vel élnek, pl. *ahhó ehő* stb.

Dunántúl azonban sokfelé és Dunán innen is hallható ez a kiejtés is: *ágyhol, páphol* (Szent-Gál, Veszpr. m.) Ny. II. 185. III. 278. *urakhol* (Fehér m.) V. 273. *férhöl, embörhöl, kirájhól* (Nagy-Kőrös) Népk. gy. I. ötödik mese, stb. *) Ez nyilván hamis analogia útján lett az előbbi *-hó -hő*-ből, mint *csolkol, pélpa* e h. *csókol, pípa* stb. (l. Az analogia hat. 7.)

*) Arany is használja egy helyt rímbe: *hódol — góthol* BHal. XI. én. és ezt így mentegeti egy jegyzetben: „Nagy vidék így ejti a *hoz hes* ragot. Az peréljen az én perlőimmal“. NB. Arany több évig tartózkodott Nagy-Kőrösön, hol szintén így ejtik.

Valószínűleg szintén így keletkezett a *-hon -hön* kiejtés, mely az Alföld déli részein dívik (Szegeden, Szentesen, Hódmezővásárhelyt, Makón stb.); pl. *fogdhon, férhön mégy, lábáhon* (Szeged) Ny. III. 30. 278. 320. *folyóhon* (Szentés) VI. 86. *ahhon való* (Hódm.) V. 417. *fődhön váglak, vágd a falhon* (Makó) IX. 378. Ezekre nézve legkevesebbé sem elégíthet ki bennünket Szilasi magyarázata Ny. X. 492., mely szerint a *-hon* alak „úgy juthatott szélesebb használatba, hogy közvetve a *hun* kérdésre is megfeleltetett, pl. *hun* voltál? felelet: elmentem barátomhoz“ és így az *úton, helyen-féle* helyhatározók *n*-je is hathatott rá. Azonban Szilasi is abból indul ki 491., hogy a *-hoz* előbb *-hó-vá* lett s csak ebből fejlődött a *-hon*.

A *-hoz* rag eredetéről is sokféle vélemény volt már. Révai szerint (gramm. III. rész) „non potest aliud esse, quam *chāze* hebr. *Pál-hoz* ergo proprie est Pauli-pectus“. A jelentést tekintve nagyon megfelelő magyarázat volna ez; hiszen a rokon jelentésű *mell-é* és *-nál* csakugyan a *mell, nál* szók származékai. — Budenz egykor azt vélte, hogy „a magy. *hoz*-nak párja a török *kat*, kojbal *kaz*“ (NyK. III. 297.); vö. még pl. a csagataj *kaš-t*, pl. *kašiga* hozzája. A „Szóegyezések“-ben meg a finn *kanta*, észt *kand* „sark“ szókkal egyeztetí, úgy hogy *-hoz* eredetileg a. m. sarkába, közelébe, in calce, auf den fersen. Végre előkerült a legközelebb rokon nyelvek egyikéből egy hangjában és jelentésében teljesen megfelelő viszonzyszó: az osztják *χοῖα*, pl. *pos χοῖα ταῖα*, a czél-hoz tartani, czélozni, *muñ χοῖα aśnal ul* mi hozjá-nk közel van. Erre nézve azt mondja most Budenz a MUGSzótárban: „Kétség nincs, hogy a magy. *-hoz* csak rövidültje a *hozzá*-nak (vö. *-be* és *belé-m*), ez meg e h. *hozzá*. Az is világos, hogy a vég *á*-ban hova-irányt jelező rag foglaltatik, úgy hogy tőszóul ez tűnik föl: *hozzá*. Szintígy van irányrag az oszt. *χοῖα α-ῖα*ban (vö. *puñlla* oldal: *puñlla*, *puñla* oldalra, félre); tője tehát *χοῖ-α*. Hogy ez „oldal, közelség“-félélet teszen, kitetszik a nyilván vele egybetartozó *χοῖα* szóból: *χοῖα ἔλλα* von der seite, *χοῖα ἔλλα* *χοῖα* nachbar [közel való ember]; *χοῖα ἔλλα* (loc.) bei, neben“. — Említsük meg itt a HB. *oz-chuz* alakját, mely kezdő hangjával még közelebb áll az osztják szóhoz; vö. oszt. *χολῖm*, vogul *χurum* = HB. *charm-ul*: ma három.

SIMONYI ZSIGMOND.

EGY MÁSODIK HANGZÓILLESZKEDÉS A MAGYARBAN.

Ismeretes dolog, hogy a magyar nyelvben mutatkozó hangrendi illeszkedés közös sajátsága az egész altáji nyelvcsaládnak. Némely török nyelvben előfordul ezen kívül a hangzóknak még egy másik illeszkedése is. Ezen második illeszkedés abban áll, hogy, ha a tőszóban ajakműködéssel ejtett hangzó van (*o, u; ö, ü*), akkor a ragban, vagy képzőben is ily hangzónak kell lenni; ha egyéb hangú a tőszótag (*a, i; e, é, i*), a rag is ily más hangzóval van. Természetes, hogy ezen illeszkedés mellett a másik is érvényesül, úgy, hogy ha a tőszótagban magas hangú ajakvocalis van, a ragban is csak magas hangú ajakvocalis lehet, és így tovább.

Radloff (Phonetik der nördlichen Türkssprachen, 59. l.) az ajakhangzók ezen illeszkedéséről szólva, mit ő *labialis attractio*-nak nevez, megemlíti, hogy ennek nyoma megvan a magyar nyelvben is. Nézzük meg, vajjon valóban ugyanaz a jelenség-e az a magyar hangtörvény, melyet Radloff ama török sajátsággal egybe állít.

Ha végig tekintünk a magyar nyelv ragozása és képzése rendszerén, valóban akadunk egy jelenségre, a mely nagyon hasonlít az említett török sajátságához. Ugyanis, a hol a mély hangú szavaknál a ragban és képzőben *o* van, ott a magas hangú szavak vagy *é*-t, vagy *ö*-t használnak, a szerint, a mint az előtte lévő szótagban *e, é, i* vagy pedig *ö, ü*, van. Például: *barátok: követék, törökök | irok: kérek, ülök | házhoz: kerthöz, földhöz* stb.

Tehát valóban, előfordul a magyarban is az ajakhangzók illeszkedése, de nem oly terjedelemben, mint azt némely török nyelvben tapasztaljuk. A magyarban ez csakis a magas hangú szavakban történhetik meg, s itt is csak a nyíltság második fokán álló rövid hangoknál (*é, ö*); de az *i*-ből soha sem lesz *ü*, ha előtte ajakhangzó áll is, s az *e*-nek nincs is a magyarban ajakhangú párja. Továbbá a magyarban ez illeszkedés csakis akkor történik, ha a kérdéses rag közvetlenül az ajakhangzós szótag után következik; de ha a két szótag közé valamely más hangzó kerül, akkor már nem történik meg az illeszkedés, pl: *ültök*, de: *ülteték, üljetek*. Tehát ez illeszkedés ereje csakis egy szótagra terjed ki.

Ez illeszkedés szerepét még jobban is meg kell szorítanunk, mert nem is terjed ki az egész magyar nyelvterületre. Vannak nyelvjárások, melyek nem ismerik ez illeszkedést. Ilyen Szeged és vidéke nyelve, s vele ebben meg-egyeznek mindazon nyelvjárások, melyeket *ö-zőknek* szoktunk nevezni. Ezek a nyelvjárások ilyen esetekben mindig *ö-t* ejtenek a magas hangú szavakban, akármilyen hang van is az előtte álló szótagban. Tehát: *ezők, kérők, keresőd, hiszöm, epröz* stb.

Kérdés már most, hogy szabad-e ezt a jelenséget úgy fognunk föl, hogy ez talán egy régibb teljes illeszkedésnek maradványa, nyoma, mint azt Radloff hiszi. Egy pillantás a régi nyelvbe rögtön meggyőz az ellenkezőről. Egész közönséges még a múlt századból való könyvekben is az ilyen alak: *könyvhöz, földhöz*; a codexekben ilyen alakok is gyakoriak: *ewsek* ÉrdC. *ökrem* Helt., *öldeklő, öldeklés* Helt., *ewltezet* PG., *ötzer* MünchC; és ellenkezőleg: *emelkődeek* ÉrdC., *kereskődik* DebrC., *erközik* ÉrdC. Tehát nem nyelvünk egy ősrégi saját-ságának fönmaradt nyoma az a kevés, a mi az ajakhangzók illeszkedéséből a mai nyelvben megvan, hanem ellenkezőleg csakis újabb fejlődés, vagy talán annak is csak a kezdete.

A magyar szavak hangalakjának ilyen irányban való fejlődésével találkozunk a tőszókban is. A mai magyar nyelvben ugyanis nincs oly tőszó, melyben egymás mellett állana *é* és *ö*. A régi nyelvben sok ily szavat találunk: *ördeg* JordC. ÉrdC., Helt., MargLeg.; *erull* (örül) ÉrdC., FestC. és *ewrel* WeszpC.; *ewtues* PG.; *öduesit* Melius, *öduessegős* WeszpC.; *ezön* (özön-viz) RMKT. II. és *özen* TihC.; *ürem* MA., Melius; *üszek* TelC., *wzeg* (üszög) Komj., Heltai; *önnen* Kat. leg. Ezekben a szavakban is ugyanaz a változás történt, mint a fön-
tebb elősorolt ragos alakokban, hogy a nem ajakhangzó illeszkedett az előtte álló ajakhangzóhoz. Tehát egyáltalán azt tapasztaljuk, hogy a mai magyar nyelv az ajakhangzók illeszkedése felé törekszik.

Azt kell még megvizsgálnunk, hogy azon esetekben, midőn *ew*-vel az illeszkedéssel találkozunk, melyik volt a kettő közül az eredeti hang. Vajjon mindig régibb *é*-ből vált-e igazán *ö* az előtte álló ajakhangzó hatása folytán; vagy talán régibb *ö*-ből is lett *é* ott, a hol nem állott előtte *ö* vagy *ü*.

E czélból két csoportra kell osztanunk az eseteket. Az első csoportba foglaljuk azokat, a melyekben a változás alá eső hangzó a tőhöz tartozik; a második csoportba pedig azokat, a melyekben az illető hangzó magában a ragban vagy képzőben van.

Az első csoportba tartoznak mindazon esetek, midőn az *é*, *ö* véghangzós szavakhoz valamely eredetibb rag vagy képző járul: *lelkék, törökök* | *lelkém, törököm* | *lelkéd, törököd* | *lelkét, törököt* | *lelkés, törökös* | (*második*) *ötödik* || *kérek, ütök* | *kérem, ütöm* | *kéred, ütöd* | *keverég, füstölög* | *éréz, kötöz*.

Hogy milyen volt mindezen esetekben a tő végső hangzója, azt ma már (vagy ma még) biztosan eldönteni nem lehet. A régi nyelvet vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az ilyen esetekben gyakran előfordul *é* is az ajakhangzós szavak után: *ewrek* (örök) Corp. jur. | *ewsek* ÉrdC., *törökek* Helt. || *ötet* (ötöt) MA., *üszöget* Zrinyi | *erkölcsöt* Rájnis || *ökrem* Helt. | *ewsem* PG. || *örmes* bor Web. | *ászóges* WinkC., VitkC. | *ösztonesen* PP. | *ördönges* Born., *evrdevges* CornC. | *dögesit* Progn. 23 || *ewted* (ötöd) JordC. || *meggyözöd* Kat. leg. | *meg-törem* uo. Tehát ebből, hogy a régi nyelvben az ajakhangzós szavakban is gyakran *é* a tő végső hangzója, másrészt abból, hogy a nem *ö-ző* nyelvjárásokat kivéve, alig találunk viszont nem ajakhangzós szavat, melyben *ö* ez a hangzó, azt következtethetjük, hogy eredetibb az *é* hang, s ebből lett valóban a tő ajakhangzójának asszimiláló hatása folytán az *ö*.

A második csoportba a következő esetek tartoznak: *kerthéz, földhöz* | *kétszér, ötször* | *kerlétik, szölötök* || *kérték, ültök* | *kérjén, üljön* | *verdés, lökdös* | *csörgedéz, lödöz* | *ereszkedik, öltözködik* | *érintkezik, ütközik* | *keményedik, crösödik* | *vénhédik, bünhődik*.

Ezek közül a *szér*-nél egész biztos, hogy ez az eredeti alak, mert mint külön szó is meg van ily alakban. A *-ték* és *-kéz* ragok még a mult században is egész rendesen ily alakban járulnak ajakhangzós szavakhoz is. Egyéb esetekben is találunk a régi nyelvben példákat az *é*-s alakra: *tisztöljen* Kat. leg., *böcsüljen* uo., *üllyen* Helt. | *öltetni* Helt., *ewltezet* PozsC., PG., *evldezik* MargLeg., *ewttez* (öntöz) DomC. | *dörgel* Kár. bibl. Tehát ezeknél is az *é* illeszkedett az előtte álló *ö*-höz.

Az utolsó négy képzőnél azonban ép az ellenkező körülménnyel találkozunk; ezeknél ugyanis a régi nyelvben igen

gyakran a nem ajakhangzós szók is *ö*-vel vannak, míg az *ő*, *ű* hangukat soha sem találjuk *é*-vel: *erezködik* Beythe ep., *emelkődeek* ÉrdC., *verekődgýunc* Zvon., *kereskődik* ÉrdC., | *igiekőszik* ÉrdC., Zvon., WinkC., Helt.; *ythkőzik* JordC., ÉrdC.; *ytkőzet* ÉrdC., SándC.; *eerkőzik* ÉrdC., Zvon., ÉrsC. || *megkeményödött* Cal. | *bynhőtnec* NagyszC.; *bizhőzik* uo.; *vénhűszik* GKat.; *vénhűdöm* Cal., DöbrC. Tehát ezekben a képzőkben az *ö* hang az eredetibb, s abból lett *é* ott, a hol nem állott előtte ajakhangzó. Etymológiájuk is erre mutat. Az első két képző egy a reflexiv *-odik*, *-őzik* képzőkkel (l. Budenz, Ugor alaktan 101. l.); tehát *ereszkedik* ebből lett *ereszkődik*, *keveredik* ebből *keverődik*, *rejtészik* ebből *rejtőzik*, *vetkészik* ebből *vetkőzik*, s Győrött ejtik így is *vetkőzik*. A másik képzőnek, a denominális *-od*, *-éd*, *-öd*-nek a hangzója szintén *ó*, *ő* volt régebben; eredeti alakjának Budenz egy *-m*- képzőt tart (Ugor alaktan, 153. l.). Tehát *keményedik* ebből lett *keményődik*, *fehéredik* ebből *fehérodik*, *vénhédik* ebből *vénhődik*.

E vizsgálódás eredményét tehát abban állapíthatjuk meg, hogy a mai magyar nyelvben van némi hajlam arra, hogy az egymás mellett álló szótagok hangzói ajakműködés szerint is illeszkedjenek: tényleg azonban ez csakis a magas hangyak második nyíltsági fokán történt meg.

BALASSA JÓZSEF.

KIKTŐL TANULTUNK ÍRNI OLVASNI?

Ásbóth Oszkár a magyar keresztény terminologia szláv elemeit kutatva, azt állítja, hogy „a c s e h térítők terjesztették először a magyarok közt az írást olvasást” (Szlávság a magyar keresztény terminológiában. Nyelvt. Közlem. XVIII. köt. 406. l.). Azt a meggyőződését pedig, hogy „az írást olvasást a c s e h e k t ő l tanultuk” (410. l.), abból merítette, hogy szerinte „a csehek voltak térítőink”, hogy „a csehek közvetítése által kaptuk a *zsoltár* kifejezést, általuk az *olvasni* legere-féle szóhasználatot”, hogy „náluk is” eleinte „s (š) az s és sz a z mint minálunk”, végre hogy „egytől egyig megtaláljuk régi helyesírásunk valamennyi sajátját a régi cseh forrásokban” (426—427. l.).

Mínthogy az értekező engem is belevont a kérdésbe, állítását és támogató okait kénytelen voltam valamivel kö-

zelebből is szemügyre venni. Vizsgálódásom eredménye azt mutatta, hogy amaz állításnak semmi elfogadható alapja nincsen. Megelégedhettem volna ugyan csupán ennek kimutatásával is, de a kérdés annyira vonzott, hogy nem tudtam ellenállni a kísértésnek és magam kerestem a megfejtést (Kiktől tanult a magyar írni olvasni. M. t. ak. érték. a nyelv- és széptudomány köréből XII. köt. 6. sz.). Legelőször is kitűnt, hogy itt sok cseh térítő nem járhatott, mivel ezt se történetünk, se nyelvünk nem igazolja. A magyar történetnek csak egyetlen egy cseh térítőről, R a d l á r ó l van biztos tudomása; a magyar nyelv pedig még annyiról se tud, mivel egyetlen egy cseh kölcsönszó se található benne. Arra meg, hogy a *zsoltár* szó és az *olvasni* igének „legere“ jelentése nyelvünkbe jusson, épen nem szükséges a csehek közbenjárása, mivel egyéb régi szláv kölcsönvételeink is mind közvetlenül az ó-szlovénból származnak; sőt a *zsoltár* a cseheket egyenesen kizárja, különben nem *zsoltár*, hanem *zsallárzs* vagy legfeljebb *zsoltárzs* volna, mivel a csehben e szó csak *o* helyett *a*-val és *r* helyett *ř*-vel *žaltár* alakban van meg. Az *š* hangra meg régenten nem csak a csehek alkalmazták az *s* betűt, hanem a németek, korontálok és lengyelek is, minél fogva ez írásmódot nem kellett okvetetlenül a csehektől elsajátítanunk. Végül „régi helyesírásunknak“ épen nem „egyedtől egyig valamennyi“, hanem csak az olyan sajátosságai találhatók „a régi cseh forrásokban“, melyek semmit sem bizonyítanak, mint pl. hogy eleinte a csehhez együtt a magyar helyesírás se különböztette meg a *c* és *cs*, *l* és *ly*, *n* és *ny*, *s* és *sz*, *sz* és *z* hangokat. Ez a csehbe is, magyarba is csak oly nyelv orthographiájából kerülhetett, a hol e hangpárok egyik tagja hiányzott vagy nem élt a köztudatban és így a megkülönböztetés szükségtelen volt. Itt nem egymástól való, hanem közös kölcsönvétel forog fön. Döntőknek csak a pozitív sajátságokat lehet elfogadni. Már pedig azok a magyarban egészen mások mint a csehben; pl. a magyarban eleinte a *gy* hangot mindig vagy diakritikus jegyű vagy pedig pusztán *g*-vel, az *sz* hangot meg rendesen *sc*-vel jelölték, a miről a régi cseh orthographia részben épen nem, részben pedig alig tud, minthogy a *gy*-t kivétel nélkül *d*-vel, az *sz*-t pedig rendesen *z*-vel, ritkán *s*-sel és talán soha sem *sc*-vel jelölte.

Ásbóth csak egyetlen egy *sc*-t tudott találni, azt se *cse* *h* nyelven írott emlékekben, hanem csak „csehországi latin okiratban“ (420. l.). Tehát összefoglalva mindent, nincs semmi olyan adat, mely azt bizonyítaná, hogy a magyarok *cse* *h* *e* *k* *t* *ö* *l* tanultak volna írni olvasni. Ásbóth egész okoskodását halomra dönti az a kétségtelen tény, hogy Magyarországon sok századon keresztül egyedül csak a latin nyelv uralkodott, még pedig oly korlátlanul, hogy minden vele ellenkező, akár itt támadt, akár máshonnan ide vetődött orthographiai sajátságot vagy szokást már csirájában elfojtott volna. Azért Hunfalvy Pálnak igaza van, mikor régi helyesírásunkat közvetlenül a latinnal kapcsolja össze (A székelyek. Budapest, 1880. 31. l.), mert az csakugyan vagy a latinból vagy sehonnan sem magyarázható meg.

A legföltűnőbb jelenség, mellyel e kérdésnél számolnunk kell, az *š* hangnak *s* betűvel való írása. Itt akadt meg eddig minden kutató. Hunfalvy Pál ennek magyarázata kedvéért azt gyanította, hogy a magyarban a latin helyesírás átvételekor „az *s*-sel írt szók legnagyobb 'része *sz*-es is vala“ és hogy „a vékony *sz* azután kezde lassankint *s*-sé válni“ (id. h. és l.). Ásbóth meg ugyanazért a csehekhez folyamodott. Én pedig latin kölcsönszavainkra figyelve azt sejtettem, hogy az *š* hangnak *s* betűvel való jelölése is a latinból ered. A kutatás sejtelmemet teljesen igazolta. Megvizsgáltam a magyarországi latin kiejtést napjainktól a XI. század elejéig, vagyis addig a korig, midőn a kereszténységgel együtt beszármazott a latin nyelv. Tudva levő dolog, hogy a magyar ajak szókölcsonvételekor az ideg^{en} sziszegőn nem változtat. Meghagyja az éles sziszegőt (*sz*, *z*) élesnek és a tompát (*s*, *zs*) tompának szó elején, szó közepén és szó végén egyaránt. Itt csak az fontos, hogy a vékony sziszegőt nem váltja vastagra. Erre bizonyosság a török származású szakál, szám, szán, szattyán, szűcs, arszlán, boszorkány, gyűszű, ürső, buzogány, ész, borz, hiúz, koboz; a szlávból vett szalma, szalonna, szarka, szerda, szilva, szolga, zab, zálog, haraszt, paszita, pesztonka, kárász, pénz, póráz; a németből kölcsönzött szaccz, szaft, szekli, pruszlik, smizli, ász, plajbász. Ebből következik, hogy a latin kölcsönszavainkban előforduló tompa sziszegő nem a magyar beszédben vált azzá, hanem szükségképen már magában a latinban volt tompa.

A sallárium, sekrestye, sillabizál, sors, summa, skandalum, skutika, spektákulum, spongya, stáció, statárium, stóla, sváda, ambitus, jus, mágnás, mendikáns, prímás, virtus tehát már kölcsönvétel előtt bírták azt a vastag *s* (*ś*)-üket, melylyel magyar beszédben mind e napig ejtjük.

E nyomon indulva azt találtam, hogy mai, csupán éles sziszegős latin kiejtésünk nem régibb az ötvenes éveknél, a mikor az osztrák professorok kezdték nálunk terjeszteni. Meggyökereztetni különben máig sem sikerült; mert igen sok gymnasiumunkban most is legalább az úgynevezett *s* impurumot, a mássalhangzó előtt levő *s*-t tompán *ś*-nek olvassák. Emlékeztetőül elég a *scala*, *schola*, *scio*, *smilax*, *speculum*, *squama*, *statua*, *suada* szókat említenem. Kivétel csak szó belsejében *t* előtt van, a hol az *s*-t mindenütt vékonyan *sz*-nek olvassák. Így *hasta* országszerte *haszta*, de *obliviſcor*, *vespera* ott, hol a többi *s* impurumot is tompán ejtik, mind máig csak *obliviſcor* és *veſpera*. Legismertebb példa, hogy öregebb papjaink még mindig *dominus vobiſcum*ot mondanak és hogy a felelet is még mindig *et cum ſpiritu tuo*. Ez előtt meg oly időnek kellett lenni, a mikor nálunk az *s* impurumon kívül a szóvégi *s*-t is tompán olvasták. Ezt bizonyítják az olyanok mint *skrupulus*, *státus*, *stílus*, *ſkális*. Hogy a többi *s*-t hogyan olvasták, azt mutatják a *series*, *subtilis*, *superintendens*, *ſupplicans*, *famosus*, *mathesis*, *phrasis*, *poësis*, *usus*, melyek magyar beszédben mindmáig *széries*, *szubtilis*, *szuperintendens*, *szuplikáns*, *famózus*, *mathéziſ*, *fráziſ*, *poéziſ*, *úſus*. Hogy a szóbelsei *t* előtt levő *s* impurum ez időben is kivétel volt, arról tanúskodik *Augustus* meg *ſemestris*, melyek a magyarba Auguſztus meg ſze-meſtris alakban vándoroltak át. Ismét ez előtt meg oly időnek kellett lenni, a mikor nálunk minden latin *s*-t tompán olvastak, a keményet *ś*-nek, a lágyat pedig *zs*-nek. Ezt mutatják a már idézett sallárium, sekrestye, sillabizál, sors, summa, valamint a muzſika, rózsa, uzsora szók. Ez időszak legalább hetedfél századig tartott.

Minden latin *s*-nek tompa ejtésére a legkésőbbi adatot, melyen innen már nem találtam biztos nyomot, Komáromi Csipkés Györgynek 1655-ben Leydenben megjelent „Hungaria illustrata“-ja szolgáltatja. A bevezetésben Csipkés sorban ismertette a magyar betűk kiejtését, az *ś*-ről azt mondja,

hogy vastagon hangzik, s fölvilágosításul a latin *ventus* és *sinus* szókat említi, melyekben tehát valamint minden más latin szóban is az *s*-nek tompán *ſ*-nek kellett hangzania. Különösen fontos a *sinus*, melyben nem csak szóvégi, hanem szóelei *s* is van. Az *sz*-ről meg azt tanítja, hogy vékonyan, sziszegve hangzik mint pl. a *széna* szóban. Ebben az a nevezetes, hogy Csipkés a magyar *sz* hangzásának illusztrálására a latinból nem tudott sem általában, sem különösen szóelei példát idézni. Ez a lehető legvilágosabban bizonyítja, hogy nálunk még a XVII. század közepén is magában a latinban az *s*-t válogatás nélkül szóelején szóvégén egyaránt tompán *ſ*-nek olvasták és ejtették. Ugyanazt mutatja Káldi György latinból fordított és 1626-ban Bécsben megjelent Bibliájának orthographiája. Káldi ugyanis az idegen neveket és szókat a tanulatlanabbak kedvéért magyarosan írva a Vulgata *c*-jét mély hangzó előtt és szóvégén, *ch*-ját pedig kivétel nélkül *k*-ra (Sekundus, Sókot, Sádok, Sesák v. Sésak; Sákár, Sekrona, Sennakerib v. Sennakerib, Sikem, Sóbak), *ph*-ját *f*-re (Sáf, Sáfán v. Sáfán. Sáfat, Sáfátia, sáfír), ékezetlen hangzóit gyakran ékezetekre (Sáanánim, Séla, Sílás, Sóbab, Síni), és a mi legföltűnőbb, mivel magyar olvasó különben se tévesztette volna el, *c*-jét magas hangzó előtt *cs*-re, *th*-ját *t*-re, *y*-ját pedig *i*-re fordítja (Sedecziás, Seleuczia, Salátiel, Samotraccia, Sefamol, Sefán, Sémaál, Sóstenes; Siczion, Siénes, Sákár, Sirakusa), egyedül csak *s*-ét nem változtatja *sz*-szé, holott a helytelen olvasás veszélye itt épen a legnagyobb, ha az az *s* nem hangzik tompán *ſ*-nek. Az *s*-en tehát Káldinak nem volt mit megváltoztatnia, mivel ugyan úgy ejtették a latinban is mint a magyarban. Kivétel egyes egyedül csak a *pastor* szó volt, melyet még Káldi is, noha nála még a *Krisztus* is mindig Kristus, következetesen pástornak ír. Erről az egy szóról aztán kitűnt, hogy *s*-e egész régiségünkben mindig *sz* volt. Ennek segítségével könnyű volt kimutatni, hogy minden régi bibliafordításunk, a mit élesen akar ejtetni, azt az éles sziszegő jelével írja; következésképp azt, a mit a tompa sziszegő jelével vagyis *s*-sel ír, azt tompán *ſ*-nek kívánja kimondatni. Az eredmény egész a XV. század közepéig ugyanaz volt, a mi Csipkésnél és Káldinál. A latin *s*-t nálunk ez időben is tompán ejtették. Ezt sikerült aztán megállapítanom

az Ehrenfeld-codex, Halotti Beszéd és legrégibb okleveleink alapján a XV. század közepétől visszafelé a XI. század elejéig terjedő időszakra nézve is. A nálunk hetedfél századig élővott tompa latin kiejtésből e szerint igen természetesen következett, hogy a magyar *ſ* hangra a latin *s* betű ragadt.

Fontos volt már most az a kérdés, honnan kaphattuk azt a sajátságos latin kiejtést, mivel csak így lehet megtudni, hogy kiktől tanultunk írni olvasni. Itt régi latin kiejtésünknek még két sajátságát kellett tekintetbe vennem, nevezetesen azt, hogy kezdettől fogva *e*, *i* előtt a *c*-t mindig *cz*-nek, a *g*-t pedig szinte napjainkig *gy*-nek ejtettük. Mutatják ezt olyan régi latin kölcsönvételeink mint *czédrus*, *czceremónia*, *czimbalom*, *cziprus*, *czirkalom*, *czitera* és *spongya* (*spongia*), *Egyiptom* (*Aegyptus*): *evangyéliom* (*evangelium*), *gyehenna* (*gehenna*), valamint különösen legrégibb okleveleink. A történeti adatok Olaszországra utaltak és régi latin kiejtésünknek mind a három tulajdonságát csakugyan ott találtam meg a velencevidéki tájbeszédben, mely a közolasztól eltérve az *s*-t általán sem *sz*-nek, sem *z*-nek, hanem a keményet *ſ*-nek azaz megközelítőleg *ſ*-nek, a lágyat meg *ſ*-nek azaz megközelítőleg *zs*-nek, a *g*-t meg *c*-t pedig *e*, *i* előtt nem *dzs*-nek meg *cs*-nek, hanem *gy*-nek meg *cz*-nek ejti. Így e tájbeszédben pl. *santo*, *sempre*, *sonno*, *scala*, *scherzo*, *spesso*, *stupido*, *basilico*, *invasero*, *rasojo*, *rosa* nem így hangzanak: *szanto*, *szempre*, *szonno*, *szcala*, *szcherzo*, *szepeszso*, *sztupido*, *bazilico*, *invazero*, *razojo*, *roza*; hanem ekként: *ſanto*, *ſempre*, *ſonno*, *ſcala*, *ſcherzo*, *ſpeſſo*, *ſtupido*, *baſilico*, *invaſero*, *raſojo*, *roſa*. Továbbá *gente*, *giglio*, *gita*, *Egitto*, *raggi*, *giubba*, *giugnere* nem *dzsente*, *dzsiglio*, *dzsita*, *Edzsitto*, *radzsdzsi*, *dzsibba*, *dzsugnere*, hanem *gyente*, *gyiglio*, *gyita*, *Egyitto*, *raggyi*, *gyubba*, *gyugnere*. Végre *cera*, *cerchio*, *certo*, *cifra*, *cinque* nem *csera*, *cserchio*, *cserto*, *csifra*, *csinque*, hanem *czera*, *czerchio*, *czerto*, *czifra*, *czinque*. A velencevidéki tájbeszéd tehát teljesen megfelel a mi régi latin kiejtésünknek. Ebből azt az eredményt vontam ki, hogy a kereszténységgel és latin kiejtésünkkel együtt az írás olvasás mesterségét is velencevidéki olaszoktól kaptuk. Hogy egyházi kifejezéseink legnagyobb része világosan szlávból került, az még korántsem bizonyítja azt, hogy térítőink szlávok voltak; mert az, mint Miklosich (*Die slavischen Elemente*

im Magyarischen. Bécs, 1871. 5. 1.) és Hunfalvy Pál (Magyarország ethnographiája. Budap., 1876. 272. 1.) nem alaptalanul hiszik, onnét is lehet, hogy keresztény szlávok. Miklosich és Hunfalvy Pál szerint a dunántúli szlovének olvadtak a magyarságba. Az ellen, hogy térítőink többsége oly szlávok lehettek, kik talán szintén velenczésen ejtették ki a latint, az a fontos ok szól, hogy nem található olyan szláv nép, melynek latin kiejtésére a velenczések oly erősen hatottak volna mint a mienkre. Így pl. a *gy* hangot a latin betűvel élő szlávok, kivéve a horvátokat, kik tőlünk vették orthographiájukat, mindnyájan elejétől fogva oly jeggyel jelölik, melynek fő alkotó része nem mint nálunk a *g*, hanem a *d*. A szlávok latin kiejtésében tehát semmi esetre sem lehetett a *g*-nek *c*, *i* előtt olyan következetesen *gy* hangzása, mint nálunk, különben ők is a *g*-t alkalmazták volna főjelül. Velenczésebb kiejtést pedig, mint a milyen nekik maguknak volt, velünk nem közölhettek. Így lehetetlen, hogy térítőink többsége akármilyen szlávokból is állott volna. Első és fő oktatóink legnagyobbbrészt csak velenczés olaszok lehettek.

VOLF GYÖRGY.

A NÉVRAGOK ÉS NÉVUTÓK HASZNÁLATA.

A -t és -tt rag.

Az egy *-t* vagy kettős *-tt* mint körülményviszonyító rag jelöl helyet és időt.

1. Hely.

a) Tulajdonnevek mellett. Pl. Colosvarat nyomtattot Helt: Zsolt. 1560; Gyula Feiervarat Karaczion huanac XXVIII. napián 1567. Dávid: Utmüt.: Nyomatot Velágos varat 1582. Beythe: Ker. tud.: Nyomatot Nymöt Vÿ Várat 1584. Beythe: Evang. magy.; Székes Fejér Várat Petthő: Krón. 225; Nyomatattot Kerestwrat Göncz Mikl.: A gyermek. credő. 1615; Egert (Egerben) Pázm.: Kal. 247. Csátárt (Csátárban) uo.; borbélyhoz ne vigyenek Segesvárott Bethl: Önél. 212; elvégezők Fejérvárt Bethl. lev.; megesmertem Eperjestt TörtTár. 1883. évf. 1710-iki levél; Szent-Miklóstt vannak. uo.

b) Egyéb nevek mellett. Pl. akar oldalt, akár hasmánt Thaly: VÉ. II. 67; Zsibó város szép helyt vagyón

Népk. Gyűjt. I. 213; Egy helytében Ny. IV. 175; a holt (a hol) Ny. X. 312. sohult Ny. VII. 352.

2. Idő. Pl. beytewle negyuen e nappot (ieiunavit 40 diebus et 40 noctibus) EhrC. 27; Czac keueset Prágában király lakéc Helt: Canc. B2; még czac őt esztendőť wralkodot vala, uo. 3; marcziusnak közepe táját Bethl: Onél. 340; várjál hát egy órát Népk. Gyűjt. I. 163; vissza se gyűvők többet, uo. 417; fokta magát, ek-kicsit ésétát, uo. 330; eleinte gondolkozott egy kicsit, uo. II. 400; ő idéťť (ő idejében). Ny. III. 360; elűbbet még és csak jobb világ vót, uo. VII. 467.

Az -é lativus rag.

Az -é helyet jelöl ezen kérdésre hová? Pl. Huszon négy gyaloggal Egré érénc Helt: Canc. R4; Az iő Király hammar Egré irata, uo. S4; Keuesed magáual Váradđá iőhete, uo. 14; Váradđá szakad az ut Pázm: Préd. 120; vissza Ny. II. 30.

A -kor rag.

A -kor időť jelöl. Előfordul -koron és -kort alakban is. Példák: Es micor tengeren altal mentenec uolna MünchC. 219. Az eynec kedeg neged vigilaia koron, uo.; my koron lassa magát kernyl vetethnek lenni WeszprC. 46; Ez az keep, melyet zent gergely papa az devg halalkoron, hvsvetnek jnnepyben az processioiban viseltetevt vala DomC. 167; anyadtwl my korth zyletel PeerC. 86; veczernękort soc Beckel készűlt vala Helt: Canc. Vű.; Elő ember mindenkor talál munkát Decsi: Adag. 196; Embernek néha-kor való maga meg-vonyásárul Fal: UE. 78. Hanem megtaláljuk szép piros hajnakor Népk. Gyűjt. I. 150.

A -képen rag.

A -képen hasonlításť jelöl. Pl. Feynek haytasaua mutattyauala menden keppen fogadny azokat EhrC. 73; Hogy ydew haznalatos keppen el vegeztessek WeszprC. 40; My keppen holth eleuen a feeldre magaath levethe WinklC. 114; En kedyg zerzetes kepen nem eltem VirgC. 259; Katherina Állatásképen való, tagadásképen való, Ember: Gaz. és Eb. 37; Igézés-képpen diczérni Decs. Adag. 366; Isten kétképpen jó nekűnk Pázm: Préd. 204; az ő neue csak egy képen vagyon, s te sok képen n irtad lenni Bal: Ép. 5; Három napig magát ekép vesztegette Arany: Toldi. IV.; muszájképen is kell egy szolgát fogadnom Népk. Gyűjt. II. 412.

A z -ént r a g.

E rag ma már alig használatos. A régi irodalomban gyakran találkozunk vele. Functióját tekintve módot, állapotot jelöl. Pl. Vérent való rokon BécsiC. 2; szája kedvént egyek EhrC. 86. ew akarratia scerent. uo. 35; ez vilagent megtelyeseyte uo. 12; vysely vala ewtet vele tarsaent uo. 100; Ha a falu derekasint meggyul Bethl: Önél. 324. Szivént való Kat. leg.; Látá hogy mig továbbá vina, Azént nagyobb kárt vallana, uo.; Magok szája izint s kedvek szerént való kívánságokban éltek Laur: Lv. 44; Zsidók ezen neki fejént megeskönek Fekete: Sáms.; erejént Ny. III. 361. jó formásint uo. III. 87.

A -ként r a g.

E rag hasonlítást jelöl. Pl. Ne eskeggétec mendenkent MünchC. 201; Kic kedeg felnek tegedet nagocleenec mendenkent BécsiC. 27; A' Kristus mondtaként Misk: VKert 196; magamkin: magam szokott mondása szerént (Őrség).

A z -nként r a g.

Ez összetett rag megosztást fejez ki.

a) Megosztás időben. Pl. Mellyekben naponként nagy sokat látnánac Helt: Canc. 14; naponként aggom Thaly: VÉ. I. 404.

b) Megosztás különféle fogalmakban. Pl. Ha ebben megyünc el, feienként veszünc Helt: Canc. B2. Rendenként vizes bőreket hagyánac uo. V4. A' Tanétvány nem tanul mindeneket egy szer s'mind. De részenként, falkánként Com: Vest. 74.

A -stul, -stül r a g.

Szintén összetett rag; együtteséget fejez ki. Pl. latom magad megfogattad mindenestül nekink adtad Lt. Bert. imáds.; Által kele seregestül Helt: Canc. P2.; Ott volt fiastul, feleségestül (Élőbeszéd).

KÖNNYE NÁNDOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból, 1583-ik évtől kezdődőleg.

Nagy hó lévén töretlenben nem utazhattam: egészen töretlen, járatlan úton.

Ha isten benünket majd jobb hírekkel értet: jobb hírek jönnek értésünkre.

A sacczoltatások nagyon megnyugodtak rajtunk: igen sokáig voltak rajtunk.

Olyan könnyen nem megyünk el a' dolog mellől: nem hagyjuk oda könnyedén a dolgot.

Bécsből más nap vette fel az utját: más nap indult utnak.

El-utoljára is azt végezte: végtére is, utoljára is.

Kérte, hogy leveleit Kővárba iktassák utána: Kővárba küldjék.

Ha rést kaphatunk, a hordókat azonban elküldjük: mihelyt időnk, alkalmunk lesz, azonnal elküldjük.

Ha ő nagyságával szépen elszerezhetnénk ezt a dolgot: elintézhethetnénk, elvégezhetnénk.

Feltörlött szemtelen homlokkal, Doegh módjára, szállott ellenem: kevélyen, gögösen állott ellenembe, miként Doegh, Dávid ellen, az ő testamentomi irások szerint.

Társaságot háborító, izvesztő, sutárló ember: egyiket a másik ellen ingerlő, kellemetlen, veszedelmes ember.

Első szinnel becsületes embernek mutatta magát: első látatra.

Minthogy a nemességnek nagy része most takarodik és arat: arató, betakarító munkával van elfoglalva.

KATONA LAJOS.

Technologia vagyis a mesterségek és némelly alkotmányok rövid leírása Gergelyffi András O. által. Pozsonyban Wéber Simon Péter költségével és betűivel. 1809.

gabonás: granarium (Előb.)

tóknak lebotsátások: lecsapolás (uo.).

hajóházo árkok: hajózható csatornák (uo.).

.Az állatok, melyekről emlékezetesik' (uo.).

szoptató állatok: emlősök (3. l.).

neheze: súlya .A mészárosnak érteni kell az állat neheze meghatározásához is' (3).

nehéz emésztő: nehéz emésztésű (5).

kajhák vagyis tze mpék: kályhacserép (5).

mesterlúg (szappanfőzésnél): feuerlauge (6).

azonban: azon közben (6).

.A lúg mértékít csak a gyakor tapasztalás határozhatja meg' (6).

.A gyertya belit gyapot fonalból siritik, vastagságát a gyertyához arányozván' (8).

szelőd: parázsos edény (8).

foljon: folyósan. .A fagyú foljon maradjon' (8).

jukatos szék: lyukas szék (8).

- rétenként: rétegekként.
 taknyosság: nyálka. 'A bélhurok minden taknyos-
 ságtól megtakarítottatnak' (10).
 'Az állatok bőre szijas rostok tömött szövéséből
 áll' (13).
 szorító szer: összehúzó szer (13).
 béhintezni: behinteni (14).
 'A varga a bőrt a tzorholó széken a görbe késsel meg-
 koppasztja' (14).
 szoros kamara: hermetikus kamara (14).
 'A bőrt sorral felaggatja, hogy össze meleged-
 jenek' (14).
 'Deggesztés által a bőr megvastagodik és feldagad':
 schwöden (15).
 'A bőrt 8 vagy 12 hetekig érleli': gar machen (16).
 'A bőrt a gödrökben hagyja miglen kiérnek': gar
 werden (16).
 deggesztő fürdő: schwödungs-bad (16).
 'Hammás, mely óltatlan mészből, hammuból és vízből
 készül': äscher (17).
 miniom: minium (17).
 tzip és kecskebőr (19).
 'A bőrt fél óráig kézzel forgatják és vatskolják' (19).
 'Mész és hammu kevertel': keverékkel (21).
 'Görbe vas kaszán (a bőrt) ide s tova huzván kidörsöli,
 puhátolja': puhítja (21), megpuhítatják (22), puhatolás':
 puhítás (25).
 'A vízbe lágyult nyers bőrnek szőre éles késsel leberet-
 váltatik, minden pácz és senyvesztés nélkül' (22).
 'Se mész, sem egyéb senyvesztő páczok-
 kal' (22).
 pargament: pergament (23).
 tajtékkő: bimsstein (23).
 'Szinhártyájakról megfosztott bőrök' (24).
 'Szép bőrt adnak a... nyest, nyust, hölgy....
 nyértz, rosomák' (25).
 'A kömves a szőrt a mész kevert közé elegyíti' (27).
 honyai: honi (28).
 'A kalapos a szőrt lészán megtsépli és pengő
 huron felpattogtatván, felpuhítja' (29).
 'A szőrt a kalapos megavatja vagy-is nedvesség és
 meleg által egybe veri' (29).
 'A nemeszt heven mongorolja' (30).
 'A kefe tsináló a kefe fáját meggyantározza':
 firnizeli (30).
 'A szitának, rostának kávját vagy-is kergét fenyő
 fából hasogatván, még azon nyersen kerékbe hajtsák' (31).
 sáhos szövés: köper (35).

„Az osztováta áll 4 lábokon, két vastag, szimült eg
ősze foglalt boronákból: vízszintes (36).

„Vasmat lábak: vastag, zömök (36).

„A zugolyra a vetett fonalt kertetik, az hasajó
ellenben, egy hõmpõjeg (36).

„Két lábnira az hasajon hátul két félölni magas rudak
állanak, ezeknek elé nyúló karjairól tsügg a borda héj
és a két sikatyu egyes vagy páros tsigáival együtt,
ezekben forognak a felsõ nyüst kötelek mert az alsók
a lábitohoz költettnek, hogy ennek nyomása által a
mejék rétyei változzanak (36).

ványoló agyag: argilla fullonica (38).

felkortozolni: felkarczolni, bolyhossá tenni a posz-
tót (37, 38).

„A posztó sajtolása egy erõs tsigás sajtóba esik,
öszvetürvén a posztót tétovázó formára és minden hajlás
közé sajtó deszkákat tévén, a tsigát erõssen reá fat-
sarják (38).

sáhoson szõnni: gekõpert weben (39).

„Hév értz oszlopok közt a posztó által huzatván
kifényesítették (40).

FRECSKAY JÁNOS.

ADATOK A NYELVÚJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

„Arithmetica vagy számvetésnek mestersége“. Maróthi
György. Debreczen. 1743.

Hogy a szántszándékos nyelvújítás nálunk nem Kazin-
czyval kezdõdik, az már régóta köztudomású dolog. Újított
csaknem mindenik nagyobb írónk, de föl se tûnt, minthogy
szemesen bánt vele.

Csak akkor jelen meg a nyelvújítás veszedelem gyanánt,
mikor a hamarkodó epigonhad a törvényt nem ismerõ szaba-
dosság sikamlós útjára lép. Ekkor vette csak észre az író-
világ, hogy van az emberek számára nyelvújító foglalkozás is.

Magában az a pusztaság, hogy föltűnt a dolog, már
egyszersmind elítélés is; mert míg jó szokat csináltak, senki
sem ütközött meg bennük, sőt inkább buzdította egyik író
a másikat. Szívesen fogadták pl. Geleji Katona új szavait,
ámbar gyéren használták. Ő utána a legnevezetesebb nyelv-
újító, vagy saját kifejezése szerint „szócsináló“ Maróthi
György debreczeni professor.

Fõnt idézett mûvének „elõljáró beszédében“ kijelentve,
hogy mûvét megbízás folytán írta, három régi magyar Arith-
metikát említ. „Egyik a Tolvaj Menyõi Ferentzé, mely
mindenek elõtt esmérletes és leginkább forog kézben. Másik az
Ónadi Jánosé, a ki kassai oskolamesterségében a maga

Arithmetikáját ugyanott Kassán a. 1693. in 12-mo adta ki. A harmadik legrégebb, mert még a. 1591. nyomtatott Kolozsváron“.

Ezekon kívül még létezni kellett vagy kettőnek, mindeniknél régebbnek — okoskodik Maróthi, — mert a kolozsvárban említve van, hogy Frisius magyar Arithmetikája után készült; ettől meg különbözik a Debreczenben nyomtatott Arithmetika, mely a kolozsvári 147. lapján említetik.

Megbírálva a három magyar Arithmetikát Maróthi, úgy találja, hogy valóban szükség van egy újabbra; rászánta tehát magát, hogy újonnan ír egyet.

Az újabb kor követelményeinek óhajtott megfelelni. Alaposságra törekedett, nehogy úgy járjon, mint szegény Tolvaj, ki „maga sem igen értette az arithmetikát“. A szent írásból se szedett példákat, mint Ónadi, mert „a szent írást nem az arithmetikában kell tanulni“.

Ránk nézve a maga elé szabott követelmények harmadik pontja fontos, melyben bevallja, hogy szükségesnek tartotta a deák nevek helyett magyar szókat tenni, hogy még az asszony nép is megérthesse. Ezért úgy reméli, egy okos ember se fogja elítélni, mert ezt nemcsak egyéb tanult nemzetek cselekedték a maguk nyelvén, mint régen a rómaiak, ma pedig legközelebb a németek, a kik még a philosophiában lévő „mesterséges szókat“ is mind németre fordították, hanem erre a magyar nyelvben is lehet példákat mutatnunk, melyeket bár többen követnének.

A szócsinálásban arra vigyázott — úgymond, — hogy a magyar szóban a deáknak a nyoma, sőt formája (!) is megmaradjon; p. o. „fractio“ magyarul *tört szám*; „multus, multiplex, multiplicare“ magyarul *sok, sokszoros, sokszorozni*. Szerencsére ez irányú törekvéseit nem igen koronázta siker. Tanít ugyan tört számokról és sokszorzásról, a „diametert“ is híven *általmérőnek* nevezi, de a „numerator“ helyett jobbnak tartja a *felső-t*, „denominator“ helyett meg az *alsó-t*, hogy tévedés ne legyen a dologban a gyengébbek részéről.

Panaszkodik, hogy nincs magyar számvető könyv, melyben a rhénes forintokkal s krajczárokkal való praktika megvolna, neki magának kellett „azt egészen kimunkálódnia“. Azért megeshetett, hogy valamit elhagyott, tehát kedvesen veszi, ha más emberséges emberek „elméjére adják“, hogy a „második nyomtatásba“ belé lehessen tenni; mert nem olyan dolog ám ez, hogy ebben a „könyvíró“-nak csak a maga elméjét kellene mutogatni, hanem a közhaszonra kell nézni.

A ki pedig könyvből a „számvetést“ meg akarja tanulni, renddel menjen rajta végig, ne ám hol utól, hol középbe, mert máskép nem felelhet róla, hogy homályos nem lesz-e

néhol. A tanító meg, „mentül idejébben lehet“, fogja az arithmetikára tanítványait. de ne dérrrel-durral ám, hanem játék módjára. apródonkint. Miután a gyermek egyszer belékapott az arithmetikába, ha az egyes „számvető betűk“ összeadását jól tudja: vesse föl elméjében. mennyi 13 meg 15 sat.

Ilyen formán végzi jó Maróthi György az előjáró beszédét. Munkája első részében a számok jelentéséről, ki-mondásáról és leírásáról való tanítást *számlálás*-nak mondja

A *számvető betűk* közt a cifrát, nullát vagy zérust *semmi*-nek, vagy mivel csak helyfoglalni való, *semmis*-nek nevezi; a többit *számos betű*-nek.

A számvetés közönséges nemei az *összeadás*, *kivonás*, *sokszorozás* vagy mint sokaknak tetszik, *sokasítás* és az *osztás*.

Az összeadásnál sok számok *summa*-jából jö ki a *derék summa*. Próbája a *kilenczesek kihányása*.

A kivonásban három szám fordul elő. Első a *summa*, második a *hija*, harmadik a *maradék*.

A sokszorozás egyik száma a *sokszorozni való*, másik a *sokszorozó*; a mi kijön, a *factum* vagy *facit*. Ebben egyéb-iránt sok *rövid utak* vannak. Ismerteti a *restek regulá*-ját is.

Az osztásban mindenkor van két szám: egyik a *summa*, másik az *osztó*, -- a mi kijön. azt *részes*-nek. deákül *quotus*-nak vagy *quotiens*-nek hívjuk. Megkülönböztet *egy* és *több betűs* osztást.

A *hármias regula* vagy *rendes* vagy *visszás*. A *törtek* vagy *igazak*, vagy *költöttek*, a mint a *felső* kisebb vagy nagyobb az *alsó*-nál. Itt tanít két szám legnagyobb *közosztó*-járól is. Az összeadás vagy kivonásnál pedig ki kell keres-nünk a *közalsó*-t.

Műve toldalékában megemlíti a *kétszeres tört számok*-at is (*fractiones fractionum*). Ezek után tárgyalja a *kétszeres regulát* (*regula dupli*), *egycetlenn osztás*-t (*divisio inaequalis*), *társaság*, *elegyítés* (*r. alligationis*) *reguláit* és *mesés regulá*-t (*r. falsi*).

Ez utóbbinál szerinte a vaktában fölvelt számot *ráfogás*-nak (*positiv, hypothesis*) nevezhetjük.

Az ő szavainak tartom még a következőket, melyek dőlt betűkkel vannak a szokatlanság miatt könyvében nyomva s a megérthetős kedvéért legtöbbször latin megfelelőikkel ismer-tetve: *pénzszedő*: *exactor*; *kalap*: *parentheseos nota*; *ónas sínór*: mérő ön; *kerék*: *circulus*; *kerület*: *periphéria*.

Igy újított jó Maróthi György.

KULCSÁR ENDRE.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Golyó. Pár évvel ezelőtt azt kérdezték a Nyelvőr szerkesztőségétől: mi az eredete a *golyó* szónak s vajjon nem ettől származik-e, vagy viszont, a *golyhó*? A felelet az volt, hogy „a *golyó* nem származik a *golyhó*-tól, sem ez amattól. A *golyó* nem más, mint a régies s a népnél még ma is általános *golyóbics* vagy *golyóbiss* szónak a megcsonkítása, ez pedig ugyanaz, mint a latin *globus*“. Nyr. XI. 423.

Megvallom, akkoriban magam is tökéletesen helyesnek tartottam e feleletet. Régi szótárainkban hiába kerestem a *golyó*-t, csakis a Kisded Szótárban láttam első megjelenését, s ott is azzal a megjegyzéssel, hogy „e szó bevétele felett még talán kérdés támadhat, ámbár pártfogói is találatnak“. Az idő tájt hasított le Dugonics a *gömbölyű*-ből egész egy *ölyű*-t, miért nem álhatott volna ki, gondoltam magamban, a *golyóbics* is egy eféle mütétet.

Régi természettudományi könyveink olvasgatása azonban másra tanított. Apátzai Csere János „Magyar Encyclopaediá“-ja (Utrecht, 1653) 210. lapján ezt olvasom a hódrról: „A monya *golyói* orvosságra jók, innen vagy onn hogy ha veszi eszébe, hogy a vadászok utánna leselkednek, a *golyóit* kiszakasztja és az ötöt üzőknek hagygya, hogy maga életben maradhasson“. — Miskolczi Gáspár „Egy jeles Vadkert“-je (Lőcse, 1702) 243. lapján ugyancsak a hódrról szóltaiban: „Az ő heréjének *golyói* rész szerint kedves, rész szerint pedig nehéz kedvetlen illatúak szoktak lenni“. Alább pedig az 504. l.: „(A tengeri halaknak) mint egyéb földi állatoknak vannak nemzésre való tagjaik, úgy mint: tüdejek, *golyójok*, nemző heréyek és méhek avagy mátrájok.“ — Milesz József „Orvoskönyv“-e (Bécs, 1778) II. köt. 104. lapján: „melly miá abban eltűrhetetlen, égő feszülés támad, és a *golyóknak* és a mellette levő részeknek-is öszve huzódása kinos fájdalmat okoz“. Alább a 118. l.: „Megesik néha az-is, hogy a meggyuladott, megkeményedett *golyókra* hirtelen a fene esik“.

Az imént idézett könyvek mind a szócsonkítás korát megelőző időkből valók, s ha még hozzá teszem, hogy Cserénél, Miskolczinál a *golyóbis* is számtalanszor előfordul, és pedig mindig csak 'globus' értelemben, azt hiszem egész bizonyossággal kimondhatjuk az eredményt: 1) a *golyó* nem származik a *golyóbis*-ből; 2) a *golyó* eredetileg nem 'globus'-t, hanem 'testiculus'-t jelentett; 3) a *golyó* szót nem a nyelvújítás gyártotta, már készen találta és a 'globus' jelentést csak reá ruházta.

De ezek után most már megint fölmerül a kérdés, hogy honnan származik hát a *golyó*?

E kérdésnek megfejtése nem tarthatik ugyan én rám, szabadjon mégis egy magyarázatot fölvetnem, mely, nekem legalább, igen hihetőnek látszik.

Az olaszban, melyből Kőrösi szép fejtegetései szerint (Nyr. XIII. XIV.) a magyar sok szót vett át, találjuk a *coglione* szót, a magyar *golyó*-val mind alakjára, mind régi értelmére teljesen megegyezőt. E szót az olasz *kolyón*nak ejti; az átvételkor a szóvégző *n* könnyen eleshetett, vö. ol. *pantalone*, m. *pantalló*; fr. *patron* (töltvény) a Balaton-melléken *patró*. A szókezdő *k* pedig nyelvünkben gyakran változik *g*-re: *kazdag*, *gazdag*; *kövecs*, *gövecs*; *kebel*, *geleb* Nyr. IV. 44, és kölcsönzött szókban is: ósl. *koliba*, Calep.-nál *kaliba*, ma *galiba* is; lat. *collare*, ném. *koller*, m. *gallér*; *cavalier*, *gavallér*, Pethénél (Pall. mez. Gazd.) még *kavallér* stb.

Figyelemre méltó még az is, hogy a *coglione* az olaszban kettős értelmű: 1) *testiculus*, *golyó*; 2) *uomo gaglioffo*, *balordo* (Antonini: *Dizionario*, Velencze, 1792) tehát ugyanaz, a mi a magyar *golyó*. Ezt a második értelmű szót átvette az olasztól a franczia is, *coïon* alakban, s nála az ma pernahajdert, kujont tesz. Ebből a *coïon*-ból lett a német s azután a magyar *kujón*.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Mogy. SI. óta megvan e szó minden szótárunkban s azt mondják róla, hogy elavult régi szó, mely hajdanában *bogyót* jelentett. CzF. sok regényes szófejtést is fűz hozzá, sőt Budenz is épít rá s azt állítja, hogy a magyar *mogy* (*mogyó*) éppen annyi mint a finn *marja*, lapp *muorje*, mordvin *mar*, cseremisz *mör* (MUGSz.).

Vajjon honnan vette SI. e különös szót? Gazdáját nem adja a szótárában s régi irodalmunk sem tud róla semmit. Léte egyesegyedül SI. hitelén alapszik.

Sándor István, mint tudva van, az ő történeti és nyelvészeti buvárkodása eredményeit „Sokféle” című gyűjteményes munkájában tette közzé. Itt nyomára akadhatunk a *mogy*-nak is.

A Sokféle VII. darabjában (165 - 256. ll.) „Többféle szavainkról való vélekedésem” cím alatt SI. egy szólajstromot közöl, melyben előadja, hogy az abban foglalt szavakat eleink hajdan miként ejtették; hozzá teszi azonban egész nyomatékkal, hogy „mindezek csupán vélekedései, és hogy noha sokakról bizonyos, de nem mindenekről”.

Van e lajstromban néhány talpraesett megjegyzés és temérdek sok délibábos szófejtés. A mióta e lajstromot és a Sokféle XI. darabjában levőt átolvastam, véleményem nagyon megcsappant SI. nyelvtudományáról.

A 217. lapon azt mondja: „*mogyoró*, hajdan *mogyorú*, azaz olyan mint a *mogy* vagyis *bogyó*”. Még furcsábban ér-

telmezi a 228. lapon Somogy vármegyét: „*Somogy, Somogyság, hajdan Sommogyság, azaz somfa gyümölcssel bőves föld, táj vagy környék, Cornetum. Mogy annyit tett egykor mint bogyo s abból jöhetett sommoggy azaz somfa bogyója; Sommogyság, azaz somos-táj*“.

Mind a két helyen egész bizonyosnak mondja, hogy a *mogy* annyit tett egykor mint *bogyó*; de már a VIII. darab 115. lapján határozottan megvallja, hogy mindaz, a mit a *mogy*-ről mondott, csupán az ő sejtelme. Itt ugyanis így szól: „Mit tehettek hajdan ezek a magánérthető szavak: *hom, mogy, szom, gyap, szap, kes, sany, isz, zör.* bizonytalan; de hogy belőlök származtak ezek a mással érthetők: *homorú, mogyorú, szomorú, gyaporú, szaporú, keserű, sanyarú, iszonyú, zörönyű, a bizonyos. Éppen olyanképen eredtek ezektől is: domb, mony, fa, ha (tempus), por, ször, vér, víz, gyöngy, gömb, imezek: domború, monyorú, fanyarú, hamarú, porhanyú, szörnyű, verhenyő, vízenyős, gyöngyörű, most gyönyörű, gömbölyű*“.

Világos ebből, hogy a *mogy* pusztá etimologiai koholmány; SI. gondolta ki, hogy a *mogyoró* ne legyen kéntelen gyökér nélkül élni. (A *mogyoró* eredetére nézve vö. Nyr. XIII. 262.)

E tapasztalat nagyon megingatja a SI. szótárában réginek állított (*R*-rel jelölt) szavak hitelességét. Az első marokra egész rakás koholmány hull ki belőlök, ú. m.: *alkony, állvány, állványkép, csek, dics, dicstelen, dicsvadász, éd, égi tűz, égi víz, ék (decor), élem, emeltyű, előd, előlni (anteponere), fegy, fegyház, figyelni, forgács (tornator), futam, hommivek, ind, izz, kapacs, károm, karölyű, kellem, kellevény, kömü, köz (insula), láz (tumultus), lobtyú, lúg (nemus), mag (altitudo), mez, mogy, olu, olu vaj, özön (oceanus), rez, rip, rom, szállongó (waldschnepf), szeg (districtus), szollóka, zajgó (corvus glandarius), szor (angustia), talpodni, tap, teker (schraube), telep, terep, tév, timársó, töm (multus), tömleni, tömlevény, utáltni (postponere), ülep (sedimentum), ür, ütű, vér (weiher), vevő legény.*

Bizony, igazat mondott Toldy Ferencz: Sándor István csakugyan czégyeres nyelvújító volt! NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Házsártos. Szarvas Gábor a *czinkos* szó magyarázatában (Nyr. XI. 449) említi, hogy *hasard* a régi francziában annyi mint „koczkajáték“: *hásártos* Molnárnál: „lusor“; a mai használat szerint pedig: „izgága, civakodó, veszekedő“.

A szónak „véletlen szerencsével járó, sok pénzt koczkáztató“ eredetibb jelentésben alkalmazását hallottam egy szabolcsmegyei származású budapesti iparostól, ki csak magyarul tud. Ugyanis egy afféle szerencsejátékra azt mondta: „Az olyan ház s á r t o s játék“. CSAPODI ISTVÁN.

Visszaigazított sajtóhibák. Szarvas G. a *föveg* szó keletkezésének kimutatásában (Ny. XIII. 461) Calepinus sajtóhibái közt említi a következőt is: „Petaso: *Top* zelet, az diznonak az *lollya*“, mi véleménye szerint így volna helyreigazítható: „*Láb* vagy tán *Tzób* (czomb) zelet, az diznonak az *oldallya*“ (uc. 462).

Nagyon természetes, hogy két oly alaknak valódisága iránt, minők *top* és *lollya*, melyek sehol, egyetlen szótárunkban sincsenek meg s a köznyelvben is egészen ismeretlenek, kétkedésnek kell támadni bárkiben is, főkép ha csak egyszer és oly helyen merülnek föl először, mely számtalan hibái miatt amúgy sem föltétlen hitelességű. Hogy Calepinusnak ezen a helyén is valami hibának kell lenni, abban a cikknek bizonyára minden olvasója megnyugodott, noha Szarvas a „kétesek vagy épen megfejtethetlenek“ közé sorozván az adatot, nyíltan kifejti, hogy olvasását nem kívánja föltétlenül bizonyosnak tekinteni.

Nem a kétségeskedés birt minket se rá, hogy a különös szóknak utána járjunk, hanem a pusztá véletlen, mely Felvinczi Györgynek következő helyéhez juttatott: „Disznó hús bor nélkül rosszabb a' jüh husnál, Borral ő jobb étel, s' orvasságul használ: Hurkája jobb egyéb állat hurkájánál; Kővériben pedig nincs jobb a' topjánál“. („De conservanda bona valetudine Liber Scholae Salernitanae“, ford. Felvinczi György, Lötse. 1694. 10. l.)

E világosan szóló adat, mely Calepinus *top*-ját teljesen igazolni látszott, most már természetesen arra ösztönzött, hogy a dolognak kissé jobban utána nézzünk.

Kutatásunk nem is volt eredménytelen. A *top*-ot ugyanis a helyreigazított helyen kívül még kétszer találtuk meg Calepinusban, ú. m. a *petaso* diminutivumánál: „petasunculus: *tób szetotetske*“ azaz *top-szeletecske*, és egy synonymumánál: „ila, pars lumbi seu lateris in sue. Vng. *Top*“.

Bizonyos, hogy e három egybehangzó hely tanúsága Felvinczi adata nélkül is fölmentené Calepinust a sajtóhiba vagy másnemű tévedés gyanujától, míg pl. a *föveg*-nek sajtóhiba voltát — mi Szarvas cikke után minden kétségen fölül áll — már eleve is elárulja az a körülmény, hogy így Calepinusban is csak egy helyen olvasható, szemben a süveg különböző fajainak elnevezéseivel, hol ő is mindig a nemnek közönséges nevét (*süveg*) használja.

Calepinus utódainál azonban már nincs meg a *top*. Ez alakjában végkép eltűnik a szótárakból s MA.¹ lat-magy. részében *ila* már annyi mint „diszno *tomp*“, „*petasio*: diszno *tompor*“, „*petaso*: oldal peczenye, disznoodal“ stb. (Megjegyezzük, hogy ez a *tomp* a magy.-lat. részben csak MA.² ban lép föl: „*tomp*: ila, coxa; die hüfte, die dicke des

beins über dem knie“. Innen aztán átmegy PP.-ba SK.-ba, Kassaiba, a NSzótárba és Ballagi Teljes Szótárába; a Tájszótár azonban nem ismeri.) Magát a *top* alakot, keresve a Tájszótárban s tájnyelvi anyagot tartalmazó újabb szótárainkban is, többé sehol sem találtuk följegyezve. Annál jobban meglepett tehát a Nyelvőr tájszóközleményei között ez a kétségtelen tanubizonyosság szavunknak máig is létezése mellett: „*top*: zsódér“ (azaz: *sódér*, *sódar*; vö. ugyancsak Somogyban: „*zsódér*: válcsont, melyet mint a sonkát felfüstölnek“ Ny. VIII. 525). Somogyból közli Kőrész, Ny. II. 377.

Ugyancsak a Nyelvőr tájszavai közt bukkantunk a következő fontos helyre is: „*lolva*: sonka“ (Rimaszombat, Bodon József közleménye) V. 272., mi azonnal a Calepinus *lollyá*-ját juttatta eszünkbe, melynek különben sehol egyebütt nem tudtunk nyomára találni. A jelentés egyezése s az alak egybevágó volta mellett semmi kétségünk sem lehetett a *lollya* és *lolva* azonosságában, melyek egyikét épen a már *top*-jáért is gyanús szótári hely, másikat egy rövid szavú s eddigi tudomásunk szerint egyedül álló népnyelvi följegyzés mentett meg a feledéstől.

Most már a két szó létezésének nagyobb hitelére s alakjaik egymáshoz való viszonyának megértése céljából is szükségesnek látszott a népnyelv közvetlen ismerőinek kérni ki vallomásait. A válaszok, melyek a szerkesztőség útján tett kérdéseinkre érkeztek, egyrészt megerősítik az eddigi följegyzéseket, másrészt új oldalról és újabb alakokban is bizonyosságot tesznek a két szó tényleges létezéséről (l. Ny. XIV. 279).

A *top* e szerint Somogyon (Ny. II. 377) kívül megvan még Kecskeméten, *top*, *topja*, *topos*-hús alakokban, két közlő tanúsága szerint; a Rimaszombatról (Ny. V. 272) följegyzett *lolva* alakról most két más gyűjtő is tanuskodik, egyikük pedig ugyanonnan *lolu* mellékalakot is közöl, mely az előbbivel hangtanilag bizonyára oly viszonyban áll, mint *salu* a (Mihály)*falvát*-val, *tollu* a *tollvas*-sal (vö. Ny. VIII. 106); a Calepinusi *lolja* („*lollya*“) személyragos alak megvan Tápiószelén (Pest m.); s végre nyilván ugyane személyragos alak maradt fenn továbbképezve a csallóközi *lollás-hús* elnevezésben (vö. *orjás-hús*, uo.).

Szókincsünk e két új elemének eredetét és rokonságát egyelőre még nem tudhatni: nem mondható meg egyebek közt, egybe tartozik-e, s ha igen, mily viszonyban áll a *top* a MA.-tól föllépő *tomp* alakokkal; mindkettőnek pedig van-e valami közük, s minő, a később helyükbe lépő *tompor*, *tompora* szóhoz. Minderre s egyéb fölmerülhető kérdésekre is egy szerencsés fölfedezés, minek napfényre jöttüket is köszönhetik, megadhatja majd a kellő feleletet. Elég ezuttal csupán

levonnunk a tanulságot ez újabb érdekes tapasztalatból, miként deríthetik föl a nyelvjárások lappangó kincsei régiségünknek leghomályosb s kétesebb helyeit, miket az ő napfényre kerülésük nélkül a nyelvbuvár már-már hajlandó lett volna kutatásaitól mint értéktelen hamis anyagot félredobni.

A népnyelvnek ily meglepő adataira nézve elég lesz olvasóinkat az *évad* (*ivad*) és *gyappanik* (l. Ny. X. 471) szókra emlékeztetnünk, melyeket összes irodalmunkban csupán egy-két codex őrizett meg s a nép nyelvében negyedfél századon át máig fönmaradtak. Ily ritka szava régiségünknek a *kisálkodik*, mely a codexeken kívül csak Komjáthinál és Sylvesternél, legelső nyomtatványainkban, olvasható, — s íme ma is dívik a következő helyeken: „*kisálkodik*: kísért, faggat, dévajkodik“ (Csallóköz) Ny. I. 279; „*kisálkodik*: kiáltoz fájdalmasan“ (Felső-Somogy, e megyéből közölték először a *top*-ot is) VIII. 525; „*kisázkodni* vkivel: czivódni“ (Simontornya, Tolna m.) V. 230; „*kisákonnyi*: ingerelni“ (Tata vidéke) uo. 329; „*kisánkodik*: ingerkedik“ (Naszvad, Komárom m., e megyéből tünt föl először az *ivad*) IV. 235. Ez utóbbi a *kisálkodik* alaknak oly hangbeli változata, mint *sirálkodik* az eredetibb **sirálkodik*-nak stb. (l. NyK. XVI. 253); a somogyi adat „fájdalmasan kiáltoz“ jelentése, ha a közlő megfigyelése helyes, szintén nem okozhat a szó azonosságára nézve nehézséget, a mennyiben itt csak egy esetleges mellékkörülményre szállt át az elnevezés az eredeti „czivódás“ „strepitus lascivientium“-féle fogalomnak.

Ily meglepő találkozásokat a régi nyelv és dialektusaink ritkaságai közt valószínűleg még nem egyszer lenne alkalmunk tapasztalni, ha — a mi napról-napra égetőbb szükséggé válik — egy szélesebb alapokra fektetett társaság venné valahára kezébe népnyelvhagyományaink rendszeres gyűjtésének s föl kutatásának fontos ügyét.

ZOLNAI GYULA.

Néhány magyarázatlan szó magyarázata. Csomár István (Nyr. XIV. 43) magyarázatra szoruló szavaihoz részemről a következőkkel szolgálok.

Gorczolni a *gorcz* és *korcz*-czal egy vagy rokonértelmű; a nádból készült *vejsz*-ének, csőszkunyhónak, a nádtetőnek falszerű kötése fűz vesszővel történik. A *gorcz* a kötés; *gorczolni* tehát fonással kötni; a *gatyakorcz* a ránczos kötés, melynél a ránczok úgy viszonylanak a madzaghoz, mint a nád a kötő vesszőhöz. *Gorcz* a Bodrog között: mocsáros helyen, apró, szilárd szigetecske. *Goroncz*, ugyan ez Porcsalma körül (Ecsedi Láp).

Azt hiszem, hogy *gorczolni* nem jelenthet mást, mint a

nádtető rohadt részeit kiszedni, fölújítani s lekötni, vagy letűzni, megerősíteni.

Pöcsik, az Oestrus-ok közé tartozó légyfaj, az ú. n. Hypoderma Bovis, mely éles tojócsővel kilyukasztja a marha bőrét s a sebbe petét csusztat; a petéből kikel az álcza s a keletkezett daganatból táplálkozva, végre a földre hull. betúrja magát, bábbá alakul, melyből ismét kikel a légy. A marha a legyeket igen jól ismeri s mihelyt rajzásukat megérzi, nyugtalankodni kezd, azaz: *gizsója* van.

HERMAN OTTÓ.

Czápa. A Pallas-tól fölállított s tudományosan elnevezett keszegék közt ez is van: Abramis *sapa*, nyilván a görög *σαπέρδης* = a sós hal bizonyos faja, s tény, hogy az Abramis = Keszeg nemhez tartozó fajok sokaságuknál fogva leginkább adják a „sóshalat”. A Linné-től fölállított Abramis ballerus, a Drávafok „Balin Keszeg”-e, németül *zope*, *schwuppe*, *schwoppe*. Végre *csabak* vagy *vezérhai* (Kőrös-Tarcsa, Szeged) = Aspius rapax Ag. szintén keszegszerű.

Ennek a sorozatnak az a tanulsága, hogy Szarvas Gábor magyarázata: *szápakeszeg* = *sturio salpa* nem állhat meg, mert a *szápa* csak a görög hálnévre vezethető vissza s csak sóshalra, illetőleg olyanra, a melyet leginkább sóznak, alkalmazható. A Szarvas-féle alkalmazásnak ellene van a *sturio* is, mely Tok vagy Viza féle hal s a *stör*, *sterlet*, *stirl* elnevezésekkel egyazon eredetű, ezeket a halakat pedig a Keszeggel, már tipikus okoknál fogva is egy kalap alá vonni nem lehet; végre a *sapa* és *salpa*-nak halra való alkalmazása két különböző dolog. A latin *salpa* a szótárak szerint: egy halfaj; a görög *σαλπη*: egy tengeri halfaj. tehát az édesvizek *keszeg*-je nem lehet. Az újkori természetrajzban a *salpa*, illetőleg *σαλπη* a Tunicata-k egy családjára van alkalmazva.

Megjegyzem, hogy ott, a hol állat vagy növény elnevezések etymologiai megfejtésén kívül arról is van szó, hogy egy állatfajra vagy növényre biztosan alkalmazzuk, ott pusztán a szótárakra támaszkodni nem lehet, mert a Linné előtt kelt szótárakban a név és tárgy, következetes módszer hiánya miatt, ingadozott s ez az ingadozás, az ismeretes „kifrás” révén Linné után is megmaradt, a miről a *sturio salpa* tanuskodik.

Ezeket Leunis „Synopsis”-a nélkül a nyelvész nem oldhatja meg; sőt még evvel is bajosan, mert itt a tárgy ismerete is föltétel.

De még ez sem elég, mert ismernünk kell még a szabályt is, a mely a tudományos elnevezésnek — a melyhez a népies név köthető — szerkesztését szabályozza. még pedig a synonymák elkerülése érdekében.

Miért nem mondjuk Abramis *saperda*, ha *σαπέρδης* sós halat jelent? Azért mert a *Saperda* Fabriciustól egy *bogár-nem* számára foglaltatott le, ez tehát a *lex prioritatis* értelmében — melynek rendeltetése az, hogy ugyanazon név ne alkalmaztassék több tárgyra — a modern tudományban halra nem alkalmazható.

HERMAN OTTÓ.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Egy asztaltársaságban heves szóvita támadt egy nyelvészeti kérdés miatt. A casus belli ez.

A. azt állította, hogy a *hullik* ige ép oly jó, mint a *hull*.

B. ennek ellentmond: a *hullik* rossz, sőt jó magyar helyen nem is hallható soha.

Mind a két fél szövetségeseket keresett bennünk; a kik mint vendégek voltunk jelen a társaságban.

Én azt mondtam: a *hullik*-ot én sem hallám, irodalmilag tudtommal még erdélyiek sem használják, pedig azok közt Kemény Zsigmondnál is a hős olykor „belépik” az ajtón, „belép” helyett. S nem látok okot arra sem, hogy a kettős formát mért használjuk, mint például van ok, szabály, törvény arra, hogy például a szerelmes térdre „omol”, míg a fal „omlik”, az ember a társaságban „megjelen”, a lap pedig „megjelenik”; továbbá léteznek *bomol-bomlik*, *foly-folyik*, *nyílnyílik* sat., de grammatikailag tudjuk köztük a különbséget. a használat okát, törvényét. (El is mondtam e törvényt, mit itt azért hallgatók el, mert hisz a szerkesztő úrhoz való főlebezést határozván el, úgy helyes, hogy csupán a kérdés tárgyát hallgassa meg, ne pedig az okoskodásokat is.)

Erre tört ki a második vita.

Vendégtársam és barátom C. ellent mondott. állítván, hogy *omol-omlik*, *jelen-jelenik*, *bomol-bomlik* igeformák közt nincs különbség s tetszés szerint használható egyik is, másik is.

A háziasszony indítványozta, hogy mind a két vitakérdést apellálni kell a Nyelvörhöz.

Jól van. Én vállaltam el az előterjesztést.

Kérem tehát szerkesztő urat, sziveskedjék a kettős pör dolgában „főlebbviteli” ítéletet nyilvánítani. Először a „hullik” ige-formáról. Másodszor arról, hogy mi az „omol-omlik”, „jelen-jelenik”, „bomol-bomlik” igék használati különbsége s törvénye, s általában van-e fogalmi különbség s létezik-e rá határozott törvény? Vagyis e két kérdésben melyik oldalon van az igazság?

Felelet. Igéink közt van egy jókora csoport, a melyek majd ikesen, majd iktelenül használatosak. Ezek két osztályt

alkotnak. Az első osztálybeliek, aszerint a mint átható vagy visszaható jelentésűek, két részre oszlanak: az áthatók iktelenek, a visszahatók ikesek; pl. „Az inas mákot tör, és: a cserép könnyen törik. Nagyot hall, és: az ágyuszó messze hallik. Füstöt érez, és: füst érzik“. Ilyenek még: *bán* és *bánik*, *bíz* és *bízik*, *tosz* és *toszik*, *gyak* és *gyakik* s a táj-szólásbeli *bír* és *bírik*, *old* és *oldik*, *szeg* és *szegik*, *zúz* és *zúzik*; továbbá egy része a -s képzős denominális igéknek, mint *poroz* és *porzik*, *vérez* és *vérzik* sat.

A második osztálybeliek — ide csak visszaható igék tartoznak — anélkül, hogy jelentésbeli változást tüntetnének föl, ikesen is, iktelenül is járatosak; pl. a régi nyelvben *asz*, ma *aszik*; régente *lépik* (vépik), ma *lép*; a régi irodalomban csak *bomol*, *omol*, *oszol*, *csúsz*, *mász*, *vágy*, *foly*, *hull*, ma azonban, részint az irodalom, részint a nép nyelvében szokottabbak ez ikes formák: *bomlik*, *omlik*, *oszlík*, *csúszik*, *mászik*, *vágyik*, *folyik*, *hullik*; ellenben régente csak *vdlík*, ma néha *vdl* is; a használtabb iktelen alakon kívül tájshólásilag hallhatók még: *fagyik*, *fájik*, *rogyik*, *termik*, *veszik*.

Az a különbség, a melyet némely újabb grammatikusok a második osztálybeliek ikes s iktelen alakja közt látni akarnak, se a történeti, se az élő nyelvben föl nem fódözhető, s nem egyéb eröltetett mesterkéeltségnél. Egy nyelvet sem ismerünk, még a fejlettség legfölsőbb fokán állók közt sem, a mely külön kifejezöt alkotott volna s mást alkalmazna az oly cselekvésre, a mely személytöl ered. s mást, a mely dologra vonatkozik. Ember, állat, föld, harang, ajtó, falevél sat. sat. mind mozog egyformán; a nyelv egyiknek és másinak mozgása közt nem tesz semmi különbséget; így nő a gyerek, fa, nap, adósság, hatalom, elkeseredés sat.; a botlás egyformán botlás, akár a legnagyobb bölcs kövesse el, akár valamely futó paripán essék meg ez a mindennapi gyarlóság. Nincs tehát ok, hogy ez ingadozó alakok közt jelentésbeli különbséget állapítsunk meg; de nem is tanácsos, mert ez könnyen nyelvromlásra vezethetne. Ha föllállítjuk a szabályt, hogy „Gusztáv Iduna előtt térdre *omol*, de: a porladozó köfal a földre *omlik*“, továbbá: Barátom *megjelen*, de az újság *megjelenik*“, majd jönnek furfangos grammatikusok és mindenféle nem-grammatikusok is, mert hiába, mindannyian szeretünk nyelvészkedni, s a „személy-dolog“ nyelvtörvényt jó tágra kibővítik s egyéb cselekvésekre is kiterjesztik: „*Hull* az ellenség, de: *hullik* a zápor. A nép *gyül*, de: az ár mindenünnen *gyülik*. Nem minden bokorban *terem* nagy költő, de: a felső megyékben nem *termik* szőlő. Péter *megrezzen*, de: az ablak *megrezzenik*. A haragos hamar *fölpattan*, de: az érett daganat könnyen *fölpattanik*“. Sőt ha ezek egyszer majd divattá válnak, nincs benne semmi lehetetlen. hogy jönnek más, még agyafurtabb proféták, a kiknek szava szerint

az ember *jő-megy, jár-kél, siet, fut, szalad, rohan*, de a *kutya jövik-menik, jár-ikelik, sietik, futik, szaladik, rohanik* sat.

De vannak, a kik e megkülönböztetésben fölsőbb fokú szabatosságot látnak. Az én szemem, megvallom, nem olyan éles; én, s velem többen, nem csak az utóbbi, hanem még az első osztálybeliek *ik-jében* s iktelenségében se vehetünk észre valami különös finomságot. A szó ugyanis egymagában merev, holt tetem; meleg vér csak akkor száll ereibe, csak akkor elevenedik meg, ha több tagja egy testté egyesül, ha a mondat egészébe illeszkedik. Nekem az erős hitem, s gondolom mindenki osztozik benne velem, hogy nem akadt még eddig magyarul beszélő és író, ha a leggondosabbat, legkényesebbet vesszük is, a ki például e két mondatot: *Fazekat törni szoktak, és: fazekak törni szoktak.* Kenyeret *szegett a koldusnak, és: nyaka szegett a korsónak*, egy pillanatra is félreértette, összezavarta volna, s a ki a két példa hallomása közben észrevette volna, hogy az egy közös *törni s szegett* alak, noha más-más jelentés rejlik benne, minden kifejező nélkül áll, s a ki arra gondolt volna, hogy ily esetekben az értelemzavar kikerülése végett új exponenst kellene alkotni.

Aztán, hogy a *barátom megjelen*, és: *az újság megjelenik* a szabatosságot egy lépéssel se viszi előbbre, abból világos, hogy a multban barátom is, az újság is csak *megjelent*, s a többes számban kivétel nélkül minden időn át, a nélkül, hogy a két megjelenés meg nem különböztetése legcsekélyebb kárával is járna az érthetőségnek, a szabatosságnak, barátaink is, az újságok is csak *megjelennek, megjelenének, megjelentek, megjelenendnek, hogy megjelenjenek, ha megjelennének, meg szoktak jelenni*.

Ezeknek előrebocsátása után a föltett kérdésre ez a válaszunk.

1) A *hullik* élő alak s több vidéken járatos, nevezetesen a Duna-Tisza közt, Bácskában a *hull* kizárásával csak is ezt használják; alkalmazása ellen tehát semmi kifogást se tehetni, s épen oly jó, mint a *hull*, csak hogy ez elterjedtebb.

2) A második osztályban elsorolt igék *ikes* és *iktelen* alakjai közt semmi jelentésbeli különbség nincs, s ilyesminek se a régi irodalomban, se az élő beszédben nem akadunk sehol nyomára. Ma szokottabbak: *aszik, bomlik, omlik, oszlik, ömlik, csúszik, mászik, válik*; ellenben: *foly, hull, lép, rogy, vesz*; de amazok iktelenül, emezek *ikesen* is használhatók.

2. Kérdés. T. szerkesztő úr! A Fővárosi Lapok egy szerkesztői üzenete (1885. júl. 29.) heves vitát idézett elő egy nagyobb társaság tagjai közt — de előre kell bocsátanom az illető szerkesztői üzenetet, mely egy kérdezőnek, M. I.—snak ezt mondja: „Bizvást használhatja a *bibornok*.”

levéltárnok és *pénztárnok* szavakat a nélkül, hogy a „nyelv-génuszát“ megsértené. Akkor írja majd *bíboros*-nak, *levéltá-ros*-nak, ha majd a *kanonok*-ból *kánonos*, a *szónok*-ból *szónos* (vagy *szavas*), a *tárnokmester*-ből *tárosmester* lesz. Addig ma-radhatunk a régi módinál“.

A társaság legtöbb tagja a Fővárosi Lapokkal tartott s a *bíbornok*, *pénztárnok* szók helyességét vitatta, de akad-tak hárman a társaságban s azok között egy magyarnyelv-tanár is, a kik azon biztatást a *bíbornok*, *pénztárnok* mellett nem tarták helyesnek, állítván, hogy a *-nok* tótos képző s az olyan szók. milyen a *tábornok*, *szónok* s hasonlók nem igaz magyar eredetűek.

Miután egyik fél sem engedett és fogadás is történt, végre abban egyeztünk meg, hogy a vitát a Nyelvőr szer-kesztősége elibe visszük, s bármelyik félnek ad is az igazat. az ellenfél megnyugszik ezen ítéletben, magát legyőzöttnek fogja tekinteni és — fizet.

Kérjük tehát a t. szerkesztőséget, méltóztassék ben-nünket e kérdésre nézve akár magán levélben, akár a Nyelvőr legközelebbi számában fölvilágosítani.

F e l e l e t. Az igazság a két fél közül annak a részén áll, a melyik azt állítja, hogy a *bíboros*, *pénztáros* sat. jó, a *bíbornok*, *pénztárnok* pedig helytelen.

Hátunk mögött jár már az az idő, mikor a nyelvújítás vi-szszas alkotásait védelmük alá fogták íróink. hogy helyes-nek tűntessék föl azt, a mi kétségtől helytelen. s a nyelv-tisztaság tekintetében. ezt örömmel tapasztaljuk, az utóbbi években kedvező fordulat állott be. Épen a Fővárosi Lapok egyike azoknak, a kiknél ez örvendetes változás, a tiszta magyarosságra való törekvés, világos jeleivel találkoztunk, s azért épen tőle nem voltunk rá elkészülve, hogy oly nyi-latkozatot olvassunk, a mely biztatást foglal magában a helyes ellenében a helytelennek használatára. Azt még tud-nók érteni, ha azt mondaná: A *bíbornok* sat. bevett, rég járatos közhasználatú szók; már nagyon megszoktuk, elél-hetünk s élünk is továbbra velük, de hogy helyességük mellett lándzsát tör s védelmükre sánczokat épít. míg a helyes használatot le igyekszik rombolni. annak a „mértje“, megvalljuk. érthetetlen előttünk.

A *pénztárnok*, *ruhatárnok*, *levéltárnok*, *könyvtárnok* fekete-ségét a sokszor emlegetett s védelmükre alkalmazott *tárnok* szappanával se moshatni fehérre, mert pl. a *pénztárnok* nem összetett (pénz + tárnok), hanem képzett szó: *pénztár-nok*; előbb volt meg ugyanis a *kocsi*, *hajó*, *kormány*, s csak azután lett a *kocsi-s*, *hajó-s*, *kormány-s*.

A mi pedig a régi *nok*-os szók, s általában a *-nok* képző használhatóságát, hivatalnevezetekre alkalmas voltát

illeti, kísértse meg akárki annak, a kinek felügyeletére, gondjára van bízva a *kápolna, harang, börtön, korona, szálló* sat. *kápolnánok, harangnok, börtönnök, koronánok, szállónök* nevezetet adni, s ha megkísérlette, kérdezze meg a nyelv-érzéket, hogy használhatjuk-e a *nok*-os szokat, a nélkül hogy vele a nyelv géniuszát megsértenők; aztán intézze hozzá azt a másik kérdést is, van-e legcsekélyebb kifogása ellene, nem volna-e helytelen, ha ezeket használnók: *kápolnás, harangos, börtönös, korondás, szállós* sat. s a mi választ kap a két kérdésre, abban bizvást megnyughatik.

Még a fölhozott *kánonos, szónos, szavas* példákra s a „régí módira“ volna egy kis észrevételünk.

Mind a kettő nem épen szerencsésen van választva. A *kanonok*-ot, így a mint előttünk áll, egészében vettük kölcsön, valamint a *komornok*-ot is, alapszavuk, a gör.-lat. *canon* s a ném. *kammer* nélkül; ezekből tehát ép úgy nem lehet *kánonos*-t, *kammeros*-t képezni, mint nem lehetségesek a *kasz-nár, boglár, bakter, prókátor* (procura-tor) sat. szókból *kasz-n-os, bogl-os, bakt-os, próká-s* vagy *prokúrd-s*. Ellenben a hol az alapszót átvettük, pl. a *bajnok, udvarnok, asztálnok* sat. mellett van *baj, udvar, asztal*, ott lehet, s mondják is, bár más jelentés számára vannak lefoglalva: *bajos, udvaros, asztalos*.

Hogy pedig mi a „régí módi“ s mi az új, legvilágosabban ki fog tetszeni, ha épen a régi hivatal és foglalkozás nevezeteket vesszük vizsgálat alá. Csak néhányat szám-lálunk elő: *feredős*: balneator, *karabélyos*: catapultarius, *pat-tantyús*: tormentorum moderator, *dobos*: tympanista, *udvaros*: aulicaster, *zászlós* (úr): baro, comes, *kapus*: janitor, *sekretyés*: sacristanus, *kamardás*: camerarius, *százados*: centurio; *zászló-tartó*: signifer, *számtartó*: rationarius, *tömlőcztartó*: custos carceris, *kincstartó*: thesaurarius, *levélhordó*: tabellarius, *bá-nyamester*: fodinae praefectus, *fő-tábornester*: archistrategus, *pinczemester*: cellarius, *udvarmester*: magister aulae, *udvar-bíró*: provisor, *ajtónálló*: ostiarius, *léfőző*: offarius, *hadnagy*: tribunus militaris, *udrnagy*: castellanus, *gondviselő*: curator sat. sat.

Sokféle tisztség, hivatal és sokféle foglalkozás volt őseinknél, le egész a múlt század végéig, de olyasmit, hogy *ferednök, karabélynok* sat. soha se jutott eszükbe készíteni. A *bíbornok*-félék tehát épen nem a régi, hanem nagyon is új módi alkotások.

3. Kérdés. Ha egy ember több helyen fordul meg s mindenütt más és más borral kínálják, hogyan fejezi ki magát e két szó segítségével sok és bor, hogy t. i. több faj bort ivott?

Vita tárgya lévén, eldöntését becses véleményétől várjuk.

Felelet. „Sokféle bort, vagy különféle bort vagy (szokottabban) különféle borokat, vagy sok fajta bort ittam“.

„Sok bort ittam“ nem fejezi ki azt, a mit ki akarunk vele fejezni, „sok borokat ittam“ pedig nem szokásos.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Meztéláb nadrágba, úgy gyűtt be a fene a határba. Így csúfolják egymást a gyerekek tavaşszal, mikor a csizma már „lepállik róluk“, de a nadrág még nem.

Ha szögén vagy, légy kevés; ha nincs mit őnni, válogass benne.

Ára szakad: megállapodik az ára vmi portékának. „Hogy attá kél a borát? Hát csak úgy vőtte mög ez a zsidó, majd a hogy szüretkő ára szakad“.

Leveles vagy: a rováson van még a számodra vmi. (Vö. Debreczen, Ny. VII. 274.)

Nem ugranék lé érte a patkárú. A ki vmi ételt nem szeret, az szokta arról mondani.

Összeszűrték a levét. 1) Egybekelés nélkül összementek lakni. 2) Titkon vkinek kijátszására egyetértettek.

Iszka dobár, kinn a pohár. Kurjantás tivornya közben; értelme: igyál poczakos, körben jár a pohár. (Vö. H.-M.-Vásárhely, Népk. Gyűjt. II. 273.)

Rúgd fő, hadd ott: végezd el hamar. (Vö. Hajdú m.: üsd össze hadd ott. Ny. VII. 179.)

Maj kiméröm a házhelet. Maj kiadom a bérbáránt. Fenyegetések, megverést jelentenek.

Viszi a ferhét: szalad (gúnyos ért.).

Gazat törzsrá: ellop. (E kifejezés eredete a következő: Szüreteléskor az állani való szőlőt lerakják a borozda hátjára, s aztán később szedik össze külön kosarakban. A mely szedő tehát el akar lopni ebből, alattomban egy-egy nyaláb gazat tesz a rakásokra, s azok ekkép ott maradván, másnap ő viszi el az akkor már pusztá és néptelen szőlőből.)

Hódvilágon eprőt szőnni: alkalmatlan időben végezni vmi munkát.

Holokos, holbolond: eszelős. (Ez egy szólamban a ,hol‘ nem változik ,hun‘-ra.)

Ott hatták az ébadóba: egy magát hagyták. (Vö. R.-Szombat, Nyr. X. 88.)

Időnap előtt: mielőtt az ideje eljött volna. (Vö. Debreczen, Nyr. IX. 476.)

Mindön rossz puszkának van egy fogó vége: minden hibára lehet találni vmi mentséget v. kifogást.

Tótú nevet: sír.

Nem áhat a keszöcze a nyárson: annak mondják, a ki minden titkot kifecseg, minden pletykát tovább ad.

Évesztötte a vaskót: elkésett az ebédről.

No, nem vagyok fattyú gyerekek! Ezt az mondja, a ki épen asztalnál találja azt a háznépet, a melyet meglátogatott.

Kivitte a kutya a kanalát: nem szívesen látott vendég.

Elegyős, mint a kúdússzar.

Séize, sébize, mint a rabszarnak. (Vö. MA.)

Ébügyűt szerdéknék, ébükő éveszni. (Vö. MA.)

Kuczóba a bögdő: cigány azaz fősvény a gazda.

A Banári kocsián, mög a Kopárdi lovain: gyalog.

Né főcséd (= fecsereid), mind Zseni a hurkát.

Összemönt, mind a Döme gatyája.

Tarka, mind a Baki lova.

Faj fajra üt, mind a Bacsó hegedűje.

Járkel, mind az Orbán lelke a pokolba.

(Kis-Kún-Halas.)

KORDA IMRE.

Népmesék.

Kirájmese. *)

Vót a hun nem vót, vót egy kiráj, annak vót egy ojan fája, a mejiknek a tétéjét soha se látta anyaszült émbér. A kiráj héted-hét országon keresztül kidótatta, hogy a ki félmászik ára a fára, neki aggya csudaszép leányát s vele féle-kirájságát. Héj! de nem mért ára a fára senki se félmászni, elfáratt a szem, s még az ajját is elig látta.

Hát egy kis kondás-fiju oda ment s nézte aszt a rémitő magos fát; élbúsult, hogy az ágatlan fára — mer a fa merő sima vót, nem vót annyi ág se rajta, mint az ujjamon né — hogy mennyen fél.

*) A t. gyűjtő e meséhez a következő észrevételt csatolja: „E mesében némely kifejezések kétféleképp is le vannak írva; ezt azért írtam így, mert így hallottam kiejteni“. Nekünk mindamellett különösen tetszenek különösen a zárt *e*-re vonatkozó némely följegyzések; ilyenek nevezetesen: *hétedhét, véle, fejed, fele kirájság, kéttő és kettő, tétéjébe és tétéjét, félfélé és elfele, ára fele; ecczer, ecczer és écczer, ment és ménnek; vedd ki, se, keresztül és keresztül; émbér, nem mért félmászni, élbúsult és elmént. Felőlők még: Zhetél (Éhetél); nem adott kócsot hozza, hozza tette a lábaszárát; továbbá, hogy az egy állandóan újabb szokás szerint egy g-vel van írva, még magánhangzó előtt is, pl. *égyet* lépek. Mi a *kidótatta*; nem íráshiba *kidobította* helyett?*

A fiju egy helyen leült s csak busult, busult. Ára még egy ecczer egy vén bábo s kérdeszte tülle:

— Min búsúsz fijam?

A fiju elmonta, hogy mijér' búsul.

— Azon könnyen segítünk, mondá a bábo. Eriggy el a kovácsnál, csináatass egy pár vas-bocskort, még egy baltát. Osztán a bocskort húzd fél a lábadra, a baltát meg mindég vágd az fába, így féljuthaccz a fa tetéjébe.

A fiju mégköszönte szépen a vén bábo tanácsát, elmént a kovácsnál s megcsináatatta a bocskort s a baltát. Mikor ez készen vót, elmént a kirájnál s jelentette magát, hogy ű félmászik az fára.

— Jól van fijam, mondá a kiráj; de ha visszatérsz, a féjed leüttetém.

— Nem térek én, mondá a fiju s azzal mászott magának félfélé.

Má jó messzire halatt, mikor az egyik bocskort ledobta, mer elszakatt. Megént csak mászott, mászott, hát ecczer csak ledobja a másik bocskort is. Má ha ennyibe van, gondóta magának, félmények a tetéjébe. Nagy-sokára fél is érkézett s ott egy réműletes nagy mezőre ért, a hol nem vót egy fa, egy fű, de semmi se vót. A mint így mént, méndégélt, hát écczer meglátott egy várt, mej úgy csillogott, mintha napsugárból létt vóna építve. Elmént oda, hát majnem mégvakult a nagy világtól, mer ott minden, de minden aranyból vót. Bémént a vár arany kapuján s kereste a gazdát, hogy szógálatba ájjon. Hát a gazda hejgett kijütt egy világszép leány. Szebb vót, mint a nap s az ég. Éhez a szép leányhoz állott szógálatba a kondás-fiju. Vót a kisasszonnak egy lova, ére ügyelt s a szobákat septe.

Vasárnap a kisasszon galambnak vállott s lemént a világra, a templomba. A fiju ezalatt a lovat takarétotta. Hát écczer megszollal a ló, a ki tatos vót.

— Ugyi szeretnéd a kisasszont feleségnek?

— Igen biz én?

— Hát eriggy ki, hozzá egy kis harmatot s mossál le engem.

Hát megmosta a fiju szépen s écczére tatosnak vállott. Akkor aszmonta:

— Nyúj nékem a bal filemben, ott van egy arany ruha, aszt vedd ki, őcsd magadra, üjj rám s ménnyünk a templomba. Én ott egy rossz tókének vállok, mikor pedig kijüssz, akkor a kantárt dobd rám. Ménny jó előre, s nézz hátra, ott meglátod a kisasszont. De jőjj ki előbb, me ha nem, méghalsz.

A mint bémént abba a szép arany ruhába a kondás-fiju, a kisasszony mingyár belészeretett, szeretett vóna vele beszélni is; de elébb kijütt a templomból mint ű, a kantárt a ló fejibe dobta, félült rá s haza repült. Otthol osztán végig nyút egy lóczán s fűtyölt, mikor a kisasszony haza mént.

— Fűtyölhetnél, ha ojan szép vónál, mint a mijen szépet láttam a templomba!

Hát asz mongya ére a fiju:

— Nem vót szebb, se csunyább mint én.

— Eriggy, ne beszéjj, mongya a kisasszon, még lába törülkőzőjének se vónál jó néki.

De a kisasszon elig várja a másik vasárnapot, hogy láthassa az legényt. Hát akkor eljött a másik vasárnap; el kezdett őtőzni felfele, egyiket vettette, másikat vette, addig, addig, hogy elmént a templomba. A fiju is elmént az ólba s mondá a ló:

— Mennyünk mi is, Eriggy, hozz harmatot, moss még engem. Nó, most nyujj a bal filembe, végy ki onnét egy ezüst ruhát s őtőzz fel abba.

A ló egy rossz ducskónak váltott. Ű bément a templomba s a kisasszony elejibe állott. Ecczer a mise elfele mullik, a fiju meg előre kiment, a kantárt rádobta a ducskóra, felült a tátosra s ott-hol vigan fűtyörészni kezdett. Mikor haza mént a kisasszon, asz mongya:

— Fűtyölhetnél, ha ojan szép vónál, mint a mijen szépet én láttam.

— Nem vót se szebb, se csunyább, mint én, mongya a fiju

— Ne beszéjj, még a lába törülkőzője se leheccz!

— Jaj! ha láthatnám, nem bálnám, ha még is hálnék.

Harmadik vasárnap a léány megint galambnak vállott s leg-szebb ruhájába elmént a templomba. Ekkor a ló asz monta a fijuinak:

— Eriggy bé a házba, az asztalfijókból végy ki egy penicziluskést, azon van a kisasszon neve, aszt tedd a zsebedbe.

Osztán mégmosta a lovat friss harmattal, kivett belüle egy gyémánt ruhát, azt vette fél.

— Na most várd meg a léányt, s mikor előtte jössz, üsd a kést az ajtóba, akkor üjj mingyár rám. A léány gondolni fogja, hogy az a legény ütöt keresi, s így osztán a tijéd lesz.

A mise a hogy mult elfele, ű kiment a templomból, a penicziluskést az ajtóba verte s haza repült. Elig jött ki a jány a templomból, hát meglátta a penicziluskést az ajtóba, s látta a nevit rajta. Nem tutta elgondolni, hogy honnét kerekedhetett az oda. Kereste a fiju, de má nem láthatta, mer a fiju gyorsan haza repült; a jány is galambnak vállott s haza ment. Otthol a legény má fűtyörészett.

— Fűtyölhetnél, ha oj szépet láttál vóna mint én.

— Nem vót se csunyább, se szebb mint én.

— Na, hát mutasd meg, mongya ére a kisasszon.

— Hát én nem tudom, én vótam-é, vagy nem.

— Mutasd meg, me, ha nem, meghalsz.

Addig, addig, hogy a fiju bément az ólba, félvütte első ruháját s bément a szobába. Hát a mint a kisasszon meglátta, annak

se kellett több, hanem a legény nyakába borult, megölelte, megcsókóta s asz monta: Te az enyim, én a tijéd, hótig, a még élünk! Ére a fiju nem szollott semmit, de semmit is, hanem kiment, s félvette a második ruháját, mikor a kirájkisasszon meglátta — met a vót — hát a nyakába borult s asz monta: Te az enyim, én a tijéd, hótig, a még élünk! Ekkor félvette a harmadik ruháját is, s a jány megint asz monta: Te az enyim, én a tijéd, hótig, a még élünk! Így együvé kerékettek s édegéltek szépen.

Ecczer asz mongya a férjinek:

— Én, fijam, most menyek a templomba. Te maraggy itthol. Itt van tizenégy kócs, bémeheccz azokba a szobákba; de a tizenkettődikbe bé ne próbájj menni, mer nagy bajt hozol rám is, rád is.

Ével elmént a templomba.

A legény mind megnézte a szobákat; az utosóba is szeretett vóna bémenni, de a felesége nem adott kócsot hozza. Nagy erőlködéssel kinyitotta azt is, hát ott égy tizenkét fejű sárkány vót mégkötözve.

— Jaj! fijam! de rég várlak, végy le innét.

— Dehogy veszek.

— Hát eriggy, hozz égy vider vizet az apád lelkijér.

A fiju gondolkozott; hanem gondolta, hogy az apja lelkijér csak hoz égy vider vizet. Hát mikor aszt a sárkány megitta, akkor asz monta:

— Hozz még égy vider vizet az anyád lelkijér.

— Ha má az apám lelkijér hoztam, hozok az anyám lelkijér is.

A sárkány aszt is megitta.

— Hát hozz még égy vider vizet a magad lelkijér is.

Hát hozott a maga lelkijér is, s a sárkány mikor asztat is megitta, megrázkódott ott hejbe háromszor s lehullott rolla mind a láncz. Akkor asz monta a fijunak:

— Na fijam, a lány nem a te feleséged, hanem az enyim.

Levett ére a gerendáról égy arany almát s égy arany vesszőt. Az arany vesszővel ráütött az arany almára s a nagy vár mind belé ömlött az almába. Ecczer jó haza a kisasszon:

— Ugyi montam, hogy ne menny bé az utolsó szobába, most nem leszek a tijéd, hanem a sárkányé. Hanem úgy még lehetek a tijéd, ha karóról karóra, szégről szégre jársz.

Ével eltűnt, mint a lehellet. A legény egyedül maratt a pusztá hejjen s igen busult, hogy mitévő légyen. Mégis asz gondolta, hogy lemászik a fáról. Eccze' láttyák, hogy jü le, hát a kiráj, a ki má igen megvénült vót, hozza a léjányát neki. Asz mongya a fiju:

— Nem kell nekem se a jányod, se a fële kirájságod; nekem ojan feleségem vót, hogy a lábaszára kécczer szebb vót, mint a jányod oyczája.

Hát ezér a kiráj úgy megharagudott, hogy fél akarta akasztatni a legényt. Má készen vót az akasztófa, mikor égy galamb repült ára fele, s ott jánynak változott, lehuszta a cipőjét, a

strinlijit s hozza tette a lábaszárát a kirájkisasszon orcájához, s nem hécczer, hanem nyócczor szebb.

— Tijéd az igasság, monggya a kiráj. Mit aggyak fáraccságodér?

— Ne aggy nekem semmit, uram kiráj, csak egy lovat, egy kardot, s egy puskát.

Aval kiválasztott magának egy kardot, puskát s egy lovat, és elmént, hogy félkeresse az ű szép feleségít.

Mént, mént hétéd-hét országon kéresztül, má a világból is kiért, mikor meglátott két szép fórást, oda leült pihenni. Hát écczer egy galamb repül oda — a ki nem vót más, mint az ű szép felesége — az egyikbe mégfürdik, a másikból vizet merét. Nem kéllett több a legénynek se, a nyakába ugrott s asz monta:

— Most má üjj fél ére a lóra s mennyünk.

— Hova mennyünk, mikor csak egyet lép a sárkány s mégfog.

De azétt csak félült. A sárkány lova elkeszte az arany patkót az arany hidlášó verni.

— Mit vered aszt az arany patkót a hidlášó? Kutyának a féjed, vargának a bűröd!

— Hát akar verjem, akar ne, viszik a kisasszont.

— Messzi faluba?

— Nem igen messzi!

— Ihatok ehétek egy nap, alhatok huszonnégy órát, mégtörhetek egy zsák magyarót?

— Ihatol, ehétel, csak egyet lépek s megfogod.

Hát a hogy a sárkány asztat megitta mégétte s huszonnégy órát alutt, félült a lovára s megfogta őket.

— Na fijam, most az apád lelkijér szabadultál meg.

Elvétte a kisasszont s elmént.

De hát ű másnap esmét elment a fórásho s monta a jánynak, hogy üjj fél.

— Hova menyünk? szen csak kéttőt lép s mégfog.

De azétt csak félült.

A ló otthol csak veri az arany patkóval az arany hidlást.

— Mit vered aszt az arany hidlást? Kutyának a féjed, vargának a bűröd!

— Akar verem, akar nem, viszik a kisasszont.

— Messzi faluba?

— Nem igen messzi.

— Ehetem, ihatom két napig? Két zsák magyarót mégtörhetek?

— Ihetel, ihatol, kéttőt lépek s mégfogom.

S a biz úgy vót, kéttőt lépett s mégfogta.

— Na, fijam ez az anyád lelkijér, s ával elvitte a kisasszont.

De a fiju harmadikszor is elmént, a sárkány csak hármát lépett s mégfogta.

— Na, fiam, most má többet még ne próbáld, met a halál fija léssel! — s ával elmént.

Busútába a fiju mént, méndegélt, az Operenczijás tengeren is tul mént vót má, s ott egy vén bábával találkozott.

— Jó napot édés öreg anyám.

— Köszönd, hogy így szollétottá máskülömben mégöltelek vóna.

— Há mi járatba vagy?

— Szógálatot keresek édés öreg anyám.

Elég a hozza, hogy béállott szógálatba s szógált egy ojan rossz lovat, mejik elig tudott a lábán megállani. Mikor valahogy kivitte az ólból, asz mongya a kis ló gazdájának: Na most moss még engem friss harmattal! Mégmosta, hát ojan tátos lett belüle, hogy párját a világon se lehetett tanálni.

— Na, kis gazdám, most mennyünk aho a fórásho!

El is értek csakhamar oda, mégvárták, még lejött a kisasszon fürdeni. Akkor asz monta a fiju neki:

— Üjj fél ére a lóra! most az enyim lész!

Ménnek, méndegélnek, hát écczer a sárkány lova az arany patkóval igen rugja az arany hidlást.

— Mit vered aszt az arany patkót az arany hidlásho? Kutyanak a fejed, vargának a bőröd!

— Akar verem, akar nem, viszik a kisasszont.

— Ihatom, ehetem?

— Már akár eszel akár iszol, nem lesz az a tije!

A sárkány mérgébe kihalott.

Visszamentek a várér; a fiju ráütött az arany almára s a városba egy szép vár kerekedett belüle. Osztan nagy lakadalmat csaptak, én is ott vótam inas, segéttetem a szakácsnének. Ittam egy kis bort, neki kavarttam tánczolni, hát négy zsákba bé vót kötve a Duna, Tisza, Dráva, Száva. A sarkantyum valahogy kivágta mind a négy zsákot, ojan nagy árviz lett, hogy az embereket csak úgy halászták ki, mint a halat. Én futottam a tűzhejre fele, ott kaptam egy tökmagot, széjjel haraptam, lett nekem egy hajóm; leltem egy zabot, lett nekem egy hajtóm. Hát kihajtottam magamat egy nagy heggyre, ott egy nagy csata vót, én is belé kevertem, egy katonát földhő csaptam, egy másik még mégfogott engem s ide hajétott.

Ha nem hiszik, hát nézzenek rám!

(Tamásváralja. Ugocsa m.)

GECSER BÉLA.

Ráolvasások.

A nyilamlásru való.

Uram, Jézus Krisztus, a hova én az öt újjamot rátészém, még-emlíkézők a Krisztus Jézusnak keserves kinszenvedésirül, annak ha-

sításáról, elindulok a Krisztus Jézussal és a boldogságos szűz Márijával, annak sokszámú ezzér angyalaival: ha a Krisztus Jézus engenné és a boldogságos szűz Márija kikönné ebből a bűnös testből (gyermeknél: ebből az ártatlan lélekből) a nyilamlást.

A ficzemédésrű való.

Mikor elindula Urunk Jézus Jeruzsálembe, Jeruzsálemből Érikóba, mikor mënne a kőhídon, ő lovának, számárkájának lábacs-kája kificzemédétt; úgy ezén szolgáltnak is lába mégficzemédétt. Haném azon Istenszájából jött szent ige szájjon réá, hogy sémmit izziben fájdalom még né marathasson, haném csont csonthó, vér vérhó, in inhó forjon össze; az atyának kégyelme, a fíjúnak szerelme, a szentléleknek ereje végye ki ezt a fájdalmat belüle.

Előtte két miatyánkot, utánna hármát a Krisztus Jézus kinszenvedésie.

(Kún-Pélegyháza.)

CSERÉP JÓZSEF.

Kiolvasó versek.

Egybe | begybe | keszkejnőbe,
Sárga | rigó | az erdőbe,
Tűz | Pál | Szabó | Pál,
Tücski | rücski | innen | Pál.

Egyedelem, begyedelem, bé-
bicske,

Hová való menyecske,
Szántó földre ugratni,
Egér jukba bujtatni.
Kong, kong,
Péter bácsi,
János bácsi,
Ezeket kongatom én ki.

Egyszer egy időbe,
Szilvási erdőbe,
Szajkót veregettünk,
Szilva papné megtutta,

Szalma kargyát kihusztá,
Hernyó bernyó leesett a fáról,
Igy mult ki a világból.

Mikor Boszniába voltam,
Egy törökkel találkosztam,
Aszt montam neki:
Hogy van, kend Peti?
Erre, arra, mégis kend a czi-
cza ni?

Lemámiskus, le,
Lándiburgus, de,
Május-kuli, kubáti,
Ó kuli, nándi-káti,
Tudod, ére, judicze,
Kukoricza, advencze,
Télímiben, tálentus,
Borban foly a tálentus.

(H.-Szoboszló.)

KARDOS MATHILDA.

Tájszók.

Szatmármegyeiek.

- gantár: azon vastag gerendák, melyeken a pincékben a boros hordók állanak; nevezik ászok-nak is; gantár-nak, vagy fazék-kötő-nek nevezik még azon vastag fonalból, vagy hársból készült s hálózott kötésű eszközt is, melybe az ételhordó edényeket helyezik s a mezőn dolgozó munkásoknak kiviszik; Szatmár vidékén kasornya-nak mondják.
- görongyő: a lisztelő, zúzó s fűrésztb. malmoknál azon hosszú s legalább húsz hüvelyknyi átmérőjű, nyolcz oldalról kifaragott gerenda, melyre a vízi kerék van illesztve, mely az egész gépezetet mozgásban tartja.
- gódavére, gódércz: cynadonia; vére hulló fű.
- gabalyit: könnyedén, jól-rosszul össze állít, alkot, pl. kunyhót, házacsát.
- gabalyodik: összefogózkodik, egymásba kapaszkodik, pl. játék vagy veszekedés közben.
- géra: az igen sós ételre szokták mondani, hogy „olyan sós, mint a géra“, vagy csak „olyan mint a géra“. Tulajdonképen mit jelent e szó, nekem nem tudták megmondani.
- gányol: valamit imígy-amígy, nagy könnyedén bekerít, épen csak hogy legyen.
- hópistál: nagy hanggal, kézzel lábbal beszél, ad elő valamit.
- hékám, hékás: bizalmas, tréfás megszólítás; pl. „gyere csak hékám ide!“
- hátúrunnan: hátulról, onnan hátulról.
- hillérkedik: hizelegve, émelgősen nyájaskodva beszél, s jár valaki körül, hogy bizalmát megnyerje.
- holyan? Szabolcs megye alsó tiszai vidékén hallottam; azt teszi, hogy: milyen?
- hornya: a fazsindelynek vastagabb élén hosszában kivágott válu forma ürege, melybe zsindelyezéskor egy másik zsindely vékonyabb szélét beleillesztik.
- huzkod: vonogat, huzogat.
- hünnýög: orrából, érthetetlenül, vagy alig érthetően beszél, dünnýög.
- hertyeg, hörtýög: rekedten, rikácsolva beszél, lármáz.
- huz: hasonlít; „huz hozzá“: hasonlít hozzá; teszi azt is, hogy „szereti“; — „huz halálra“: közeledik a halál perczéhez.
- hivákol: hívogat, gyakran hív.
- hurbol: kiméletlenül viseli ruháját, nyövi, gondatlanul szaggatja.
- hoplás: akarva ügyetlen, gondatlan, majdnem könnyelmű; innen: „hoplaskodik“: ügyetlenkedik, mulatságos félszégességgel csinál valamit.
- hötýög: akadozva beszél, garatyol, mint mikor a gyermek a leczkjét nem tudja; de azért nem hebegő.
- hájál: fekszik, alszik; gyermeknek szokták mondani; „hájá buba!“: feküdj, aludj!
- heppczias: kérkedő, üres fejű, kötölőzködő.

- hurdukál:** bosszusan összevissza beszél, veszekedik, mérgelődik.
- huruzsbál:** hurczol valamit a földön, koptatva vonczol.
- házmárol:** valamit forgatgat, pl. gesztenyét, hogy penészt ne kapjon; ide-oda hány, vet.
- huruba:** kunyhó, kaliba, viskó.
- hecsepecs:** a vad vagy parlagrózsa vörösa boggyójából főzés által készült íz.
- iszkarczos:** a forrásban lévő új borról szokták mondani, mely ivás közben a torkot karczolja; az alvidéken karczosnak mondják.
- italos:** a jó, kellemes ízű borról szokták mondani, mely mintegy itatja magát.
- iszontos:** a ki az italt szereti, de nem épen részeges; olykor azért megesik rajta, hogy lecsipi magát.
- irdas:** a nem egészen kisült kenyér, a melynek ugynevezett szalonnája van; ennél fogva kissé ragacsos, irdas.
- irótvány:** Szatmár vidéki szó, valamely erdős, vagy cserjés birtoktestből kiszakított rész, melyet tulajdonosa kiirtott s szelidebb használatra változtatott át.
- iskol:** vadász műszó; a nyúlról mondják, mikor ez a vadászt, vagy vadászebet észre veszi, s fülel, sűrög-forog s elillanni igyekszik.
- kuss!** a sertést e szóval szokták valahonnan kihajtani, kikergetni; Erdélyben Marosszéken pedig az ebet kergetik ki e szóval: „kuss ti te!”
- kaczkias:** csinosan öltözött, hetyke járású, több mint bátor, kihívó magaviseletű fiatal férfira, nőre szokták alkalmazni.
- kivűrűnne:** kívülről, onnan kívülről.
- kászolódik:** felkél, holmiját összeszedve menni készül, czihelődik.
- kottyánó:** mélyebb hely a víz fenekén, hirtelen mélyedés, melybe észrevétlenül elkottyán, elmerül a fordó, gázló.
- (Nagybánya, Szatmár m.)

KATONA LAJOS.

Kiskunságiai k.

- czafat:** lelógó apró rész; pl. „paprikásnak való a szive czafatja”; czafatos: lompos, vizes, sáros pl. ruha.
- czáfol:** gyaláz, ócsárol.
- czanga:** nőstény birka.
- czap:** vén korában kiherélt s járomba fogott bika. Átv. ért.: vén ember, ki ifjú korát kicsapongásban töltötte. (Páriz-Pápainál: czáp = hircus, geisbock. — Miskolczy Vadk. 215: „A herélt himkecskét Tzápnak szoktuk nevezni”. — Magy. Tört. Eml. XVIII. 223: „czap bőrből csinált kordován csizma”. — Tzáp székely szó: kecskebak. Tsz.)
- czapol:** fáradozik, „strapál”. (Vö. Szeged Nyr. IV. 328. Baranyában: czakol Nyr. II. 184.)
- czepe:** kancsó. (E szó czapa alakban a nyelvemlékekben gyakori. Czapa-pohár Radv. Magyar Csal. Él. II. 274. —

Páriz-Pápainál „czapa: ein trinkbecher, welcher mit solchen leder überzogen, welches auf fischotter art verfertigt worden“. — Szirmay „Hungaria in parabolis“ 98. lapján írja: „Czapa pohar erat poculum aureum v. argenteum deauratum tegumento corii Czapa dicti inclusum“.)

czékláz: hiába eltölti az időt, lebzsel. (Szintén régi szó, s czékláz és czékáz alakban fordul elő a nyelvelmékekben. Kúnos I. a Nyr. XI. 519. lapján a zech német szóból eredezteti, mely szó eleintén társaságot, azután iparosok társaságát s végül compotatorest jelentett. — A czékláz igének Halason többségre, vagy társas együttlétre vonatkozó értelme nincs.)

czigánkodik: 1) kunyorál; 2) hízelegve szeret; pl. „Tudom mé cigánkoccz, má mögen krajczár kék ugy-e“?

czíha: vánkoshéj. (Vö. Veszprém, Nyr. III. 184.)

czihelődik: készülődik, kácsolódik.

czimbál: rángat, cibál.

czimbráz: mássát v. párját szerez vminek. (Vö. „Társat czimborálván magukhoz“. Balásfi Tam. Tsepregi Isk.)

czinábor: nápicz. (Vö. Hajdú m. Nyr. VIII. 234.)

czinczáll: rángat, tépdés. (Vö. Komárom m. Nyr. VIII. 94.)

czinczár: kontár mészáros.

czírom: vékony szíjjakból font kötél; czirom-ustor. (Vö. Szilágyságban szírony: vékony fűzvesszőből készült fa abroncs-kötő, Nyr. IX. 565. — Szabolcsban szírony: keskeny bőrszalag, mellyel a „kőczét“ (kődment) cifrázzák ki, Nyr. XII. 143. — B.-Hunyadon szírony: a „kocsók“ (kődmen) himzéséhez való színes bőrfonál, Nyr. XII. 380.)

czók-mók: podgyász.

czucza: kis gyermek szájába adott szopni való, méz és kenyérből rongyba kötve.

czuczáll: megszop, szopás közben dőföl.

czupák: inas hús. (Vö. Kecskemét, Nyr. X. 380.)

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

Néprománczok.

Szempéturi csárda
Bé van szekuraávo,
Abba mulat Dombi Pista
Kilenczed magaávo.

Bemégy a konyhábo,
Rágyujt a pipáro,
Ékerétti csebogarát,
Még se gyullad rájo.

Hej ráül a székre,
Fűő teként az égre:
Jaj Isteném, mit vétettem!
Irgyák fűő levélre.

Csőtörtőkön dére,
Fé tizenkettőre,
Mast késérik Dombi Pistát
Az évesztő hère.

(Bókaháza.)

KERTÉSZ JÓZSEF

LEGUJABB AKADÉMIAI KIADVÁNYOK.

- Ugor vagy török-tatár** eredetü-e a magyar nemzet? Hunfalvy Pál r. tagtól. 20 kr.
- Ujgörög irodalmi termékek.** Dr. Télfy Iván l. tagtól. 40 kr.
- Középkori görög verses regények.** Dr. Télfy Iván l. tagtól. 30 kr.
- Idegen szók** a görögben és latinban. Dr. Pozder Károlytól. 50 kr.
- A csuvasokról.** Vámbéry Ármin r. tagtól. 30 kr.
- A számlálás módjai** és az év hónapjai. Hunfalvy Pál r. tagtól. 20 kr.
- Telegdi Miklós** mester magyar katechismusa 1562-ik évből. Majláth Béla l. tagtól. 10 kr.
- Káldi György** nyelve. Dr. Kiss Ignácztól. 50 kr.
- A Muhammedán jogtudomány** eredetéről. Goldziher Ignác l. tagtól. 10 kr.
- Vámbéry Ármin** „A magyarok eredete” című műve néhány főbb állításának bírálata, Barna Ferdinánd l. tagtól. Ára 60 kr.
- A nyelvfejlődés** történelmi folytonossága és a Nyelvőr. Ballagi Mór r. tagtól. Ára 20 kr.
- A magyarok eredete** és a finn-ugor nyelvészet I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálata megjegyzéseire. Vámbéry Ármin r. tagtól. Ára 30 kr.
- Finn-magyar szótár** Dr. Szinnyei Józseftől. Ára 3 frt — kr.
- A magyar kötőszók.** III. rész. Az alárendelő kötőszók II. fele. Irta Simonyi Zsigmond. Ára 1 frt 50 kr.
- Debreczeni Codex** — Gömöri Codex. Közzéteszi Volf Gy. l. tag. Ára 2 frt — kr.
- Magyar helyesírás** elvei és szabályai. III. kiadás Ára 10 kr.
- Nyelvtudományi Közlemények.** Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Budenz József. XIX. kötet. 1 füzet ára 1 frt — kr.
- Tartalma: A Nádor-codex nyelvi sajátosságairól (II. közlemény.) — Zoltvány L. Irén. Az egyszerű sziszegő hangok jelölése a régi magyar orthographiában. — Volf György Erza-mondvin nyelvmutatóján; a biblia történetéből. (1883.) Közli Dr. Kunos Ignác. Az előbbihez való szójegyzék és jegyzetek. — Budenz József. A szóvégző őnhangzók a magyarban. Balassa József.
- Komjáthy B.** Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Epistolae Pauli lingva hungarica donatae. Jegyzetekkel ellátva közzéteszi Szilády Áron. Díszkiadás hollandi papíron képekkel és iniálékkal Ára 3 frt — kr.

Saját kiadásunkban megjelent:

- Nyelvtudomány** és nyelvtanítás. Tanítók és tanárok figyelmébe ajánlja Hunfalvy Pál. Ára 1 frt 50 kr.
- Budenz-Album.** Budenz J. XXV éves nyelvészeti működése emlékére. Kiadják tanítványai. Budenz J. arczképével. Nagy 8° 321 sűrűn nyomtatott lap. Ára 3 frt 80 kr.
- Iskolai magyar nyelvtan** mondattani alapon. Irta Szinnyei József dr. I. és II. rész. A középiskolák I. és II. osztálya számára. Ára 1 frt. A nagy mélt. közoktatási min. ur által a középiskolákra nézve engedélyezett tankönyv.
- Rendszeres magyar nyelvtan.** A középiskola felsőbb osztályai részére írta Szinnyei József. dr. (megjelent) Ára 1 frt 20 kr.

AKADÉMIAI KÖNYVKERESKEDÉS

(Knoll K. és Társa)

Budapestben, az Akadémia épületében.

A

MAGYAR NYELVÖR

ára:

egész évre 5 frt.

☛ Fél évre nem fogadunk el előfizetést. ☛

A pénzutalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, VI. kerület, Bulyovszky-utca 6. sz.) küldendők.

☛ A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik, tizedik, tizenegyedik s tizenkettedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II—XIII. kötet pedig 45 frton kapható.

A II—XIII. kötet megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a 45 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.

☛ Reklamációkat csak egy hónap lefolytaig teljesítünk. ☛

„MAGYAR NYELVÖR“
szerkesztősége s kiadó hivatala.

Tudnivaló.

A „MAGYAR NYELVÖR“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámoltásával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvör“
szerkesztősége.

1885.

SZEPTEMBER 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S' KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIV. KÖTET. IX. FÜZET.

BUDAPEST, 1885.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

T A R T A L O M.

	Oldal
A magyar névragozás. <i>Simonyi Zsigmond</i>	385
Genitivus és dativus. <i>Kulcsár Endre</i>	389
A göcseji nyelvjárás. <i>Kardos Albert</i>	393
Verseghy mint neologus <i>Kirdly Károly</i>	398
Nyelvtörténeti adatok. <i>Frecskay János</i>	403
Helyreigazítások. Magyarázatok.	
Gúla. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	405
Egy elsőbbségi kérdés. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	405
Torzsa. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	406
Használatos, járatos <i>Szarvas Gábor</i>	406
Egy kifejezésünk magyarázatához <i>Szarvas Gábor</i>	409
Kérdések és feleletek. <i>Szarvas Gábor</i>	410
Népnyelvhagyományok.	
Vegyesek. <i>Szivos Béla</i>	421
Szólásmódok <i>Korda Imre</i>	423
Babonák. <i>Gádl Ferencz</i>	424
Népmesék. <i>Németh Sándor, Gádl Ferencz</i>	427
Találós mesék. <i>Bartók Jenő</i>	425
Névnapi köszöntők. <i>Várkonyi Endre</i>	426
Ráolvasások. <i>Cserép József</i>	426
Kiolvasó versek. <i>Kardos Matild</i>	427
Tájszók. <i>Katona Lajos, Korda Imre, Juhos Béla, Cseke Bálint</i>	427
Gazdasági műszók. <i>Csapodi István</i>	431

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

4) A -nek rag.

Mint rag két alakban használatos: *-nek* és *-nak*. Hogy ezek közül az első az eredeti, azt már csak a Halotti Beszéd *foianec, halalnec, pucalnec* alakjaiból is tudjuk, ha az önálló *nekem* stb. nem bizonyítaná is. Anonymusnál is előfordulnak ilyenek: *Oundunec* 40. *Tosunec* 41. *Cundunec* 46. *Usubunec*. A Leveles Tár I. 134. is olvassuk egy 1554-iki levélben: *teramunec* (kétszer). *Nagssaganec*. S a göcseji nyelvjárás, mely néhány más ragot is maiglan illeszkedés nélkül használ, ezt a ragot sem mindig alkalmazza a névszó hangrendjéhez: *uománec, szuómánec, nyatalínec* MNyelvészet V. 106, 139, 144; *átínec* (általnak) 107; *arranec* Ny. XIV. 215. (Csekélyebb jelentőségű hangváltozás: *afámnok* (Horpács. Sopron m.: mint *fáro* uo.) Ny. VI. 121; szintűgy Göcsejben, 1. Budenz-Album 168.)

Mint önálló határozót a *-nek* viszonyiszót kétféleképp ejtjük ki: *nekem* és *nékem*. Gyergyóból Ny. X. 43. ezt az ejtést is közlik: *néked*, nyílt és hosszú *e*-vel. Hogy ez az eredeti kiejtés, azt bebizonyította a XVI. század nyelvére nézve Budenz MNyelvészet V. és Ny. I. 32). A hosszú magánhangzó elsőbbségét az is bizonyítja, hogy nyelvemlékeinkben itt-ott még a ragul használt *-nek* is (melyben pedig a hangsúly nyújtó hatását nem vehetnők föl) megőrizte az eredeti hosszúságot: *kyneec* (olv. *kyneek*) ÉrdyC. 25. *zicssesegnec* NagyszC. 219. *istennek* WeszpC. 186. *branneknek* ÉrsC. 386. *kertnek* 387. *nefyneek* 470. *mynd szegenneek mynd bodognak* Kat. leg. 96. vers. Ellenben csak toll- vagy sajtóhiba lehet az a *n'ki*, a mely *n'ki* helyett olvasható Népk. I. 374. Szintűgy *keresegunok* *ibrazunak* a Németújvári glosz-szákban 260.

Ha a *-nek* önállóan használt alakjait tekintjük, a *nekém*, *nekéd*, *nekiünk*, *nektek* mellett a harmadik személyben *nekje*, *nekjük* volna várható; de emezek közül az első sehol, a második csak elvétve fordul elő („*nekjük*, *nekijük*: nekik-Veszprémben Ny. II. 185). Ezek helyett a rendes alakok *neki*, *nekik*. Hogy ezek *neki-je*, *neki-jük* rövidítései, azt bizonyítják nyelvemlékeink; pl. *nekye* LevTár. I. 12, *nékijec* MA. bibl. I. 16. stb. stb. és még ma is különféle nyelvjárások: *nekije*, *nekijük* Dunán túl; *nékie* Gyergyóban Ny. VIII. 230, *nékiek* uo. Ny. VIII. 232. (*Nekijök* h. *nekik* ép olyan összevonás, mint a régi és nyelvjárási *énnik* infinitivus e h. *enniök*. Pl. „*engednik* kelletik *nekiek*“ Landorf. bevét. 144, ma megfordítva: *engedniök* — *nekik*. Vö. *reájok*, *hozzájok* h. a nyelvjárási *reik*, *rivik*, *hézzik* alakokat; l. az utóbbi viszonzóknál. Vö. még *vernőjök* h. *vernő-k* stb.)

A *-nek* viszonzónak tehát teljesebb és eredetibb alakja *neki*, és e mellett bizonyítanak még Budenz nézete szerint a *neki-megy*, *neki-esik* féle kifejezések is (NyK. III. 305). Maga a *neki* nyilván olyan irányragos alak, minők *messzi*, *messzé-re*, *felé*, *közé* stb; és a *nekém*, *nekéd* alakok valószínűleg közvetlen *nekém*, *nekéd*-ből rövidült el. (LevTár. I. 2. *nekym* és *nekyedh* van írva; viszont LevTár. II. 22. kétszer *nekew* és egyszer *nekewk*, tehát *nekő* és *nekők* v. *nekőök*? e h. **neké*, **nekéjök*; vö. *mellew* *mellé*, és hasonlók a Pann. megv.-ről szóló énekben. A harmadik személynek egy különös megtoldott alakja fordul elő néhány régi levélben: „*azt montha hog nekyn vagyon egh atthiafya*“ LevTár. I. 287. 1558-ból; „*mongya ezth nekyn, ywy bhee wgymondh*“ 311. l. 1559-ből; „*ő nekin minden lovát elvettik az törökök*“ szintén 1559-ből idézik CzF. Más régi alakok ilyen enklitikus *n*-nel: *örökké-n*, *szinté-n*, *gyakortá-n?* *viszontá-n?*) „A *nak*, *nek*-ben tehát a lativusi jelentés már csak a megvolt alakjának értéke szerint van meg; maga a *nek-é*-ből kivett *nek* postpositionalis alapszó. az a mi *bel* (*belé*-ben), a *köz* (*közé*-ben) stb. Azt is megmondhatjuk, hogy mit jelent körülbelül ezen alapszó *nek*, mint a mely lativusraggal dativust, allativust teszen; azt jelenti a mit a *től* alapszáva, mely az *ól*, *ől* raggal ablativust fejez ki; egy szóval a közelség, mellettség egyik alapszáva“. Így Budenz NyK. III. 306.

Budenz ugyanott egy etymologiai magyarázatot is megkísértett, de ezt maga is elvetette, mióta a hangváltozások valószínűségét szigorúbban mérlegeljük. Budenz egyúttal természetesen ellene nyilatkozott azon nézetnek (Imre S., NyK. II. 328.), mely szerint viszonzszónk $nc+k$ elemekre bonczolandó szét. Weske (Untersuchungen zur vergl. Gramm. des finnischen Sprachstammes 91.) szintén így bontja föl: $nc+k$, s az első részben az ugor n -allativust, a másodikban a lativusi k -t látja. De az ilyen ősrégi rövid ragok nem maradtak fönnt maiglan önálló használatban, mint a mi *neck* (-em stb.) viszonzszónk. Azért nem fogadhatjuk el Ahlquist nézetét sem, ki a magy. *neck*-et a finn nyelvjárási *-nuck* végű lativussal egyezteteti; ebben a k úgy is csak enklitikus járuléknak látszik. I. Szinnyi NyK. XVI. 311. Ugyanazt az egyeztetést ismétli Donner is; de Winkler (Das uraltaische und seine gruppen 99—100) helyesen jegyzi meg: „Donner . . . hält ganz secundäre entwickelungen für ursprünglich . . . Für ebenso bedenklich halte ich die kühne zusammenstellung gewisser ähnlich lautender formen auf sonst weit auseinanderliegenden gebieten, wie des magy. *neck* und des im westfinn. vereinzelt auftretenden auch dativischen *neck*“.

Szintoly kevés fontosságot tulajdoníthatunk Fogarasi J. fejtegetéseinek (M. Ak. Értesítő. nyelvt. oszt. II. 144. és CzF. szótárában), melyek szerint e viszonzszónak a genitivusban a tatár *ning*, török *nin* rag felelne meg (ezt az egyeztetést Vámbéry megint külön fölfödözte, I. A magy. ered. 232.), a dativusban pedig „a *nc!* vagy nyomatékosabban *nch!* indulatszó“ szolgálna neki alapul. Nem lehetetlen ugyan, hogy különféle eredetű, nyelvtani alakok idővel egybe folyanak, hiszen erre világos példákat szolgáltatnak az indogermán casusok, melyek közül pl. a dativus, locativus és instrumentalis mind a görögben, mind a németben egyetlen egy casusba olvadtak össze. De semmi szükségünk ilyen föltevésekre ott, hol egy alaknak kétféle szereplése olyan könnyen összeegyeztethető, mint a jelen esetben a genitivus a dativussal. Itt az említett mesterkélt magyarázat még sokkal fölöslegesebb, mint némely régi franczia grammatikusoké. kik a fr. dativus *à*-ját a latin *ad*, *ab*, *habens*, *in* és *apud* szók rövidüléséből magyarázták.

A *-nek* viszonyszónak három fő jelentését helyesen határozta meg Imre S., NyK. II. 325: „A *nek* jelentménye: irány, — ebből folyólag tulajdonítás, és . . . birtokosság, összetartozás kifejezése“. Ugyanezt a hármasságot állapította meg már Révai, Grammatikájának kéziratban maradt III. részében, hol az irányjelentésre efféle példákat említ: *a tónak hajtott a lovait*, s a másik két jelentést ily szókkal magyarázza: „*A gazdának adom a pénzt*, vulgo redditur: heri dabo pecuniam, genuine hoc exprimit: heri directione dabo pecuniam. Etiam possessio ejus ope clarius indicata: *a gazdának pénze*, vulgo heri pecunia, proprie hoc valet: heri directione pecunia ejus“. E három jelentésnek összeférhetését fényesen bizonyítja a vogul nyelv is, melyben a *-ne* rag alattivust, dativust és genitivust képez. Nekünk azonban a három jelentéshez még egy rovatot kell csatolnunk: azokat a kifejezéseket, melyekben a *-nek* szerepe a térbeli jelentésnek könnyű átvitelén alapszik, melyekben a térbeli irányt a cselekvésnek képzelte iránya helyettesíti. Az ide tartozó kifejezések tehát véghatározók, sőt részben egyenesen célhatározók. Köztük legfontosabb a valamire való rendeltetés kifejezése, a factitivusi *-nek*. — Hogy mindezen jelentések, közül legrégibbnek a térbeli irányulást tarthatjuk, az nem szorul bővebb bizonyításra.

Révai az id. h. egy héber szón kívül a következő lapp viszonyszót egyezteteti a mienkkel: *neiga*, *njeik*, helyesebben *neiga*, *neik* „erga, recta ad“. Budenz a nélkül, hogy tudott volna Révai egyeztetéséről, szintén fölállítja szótárában ezt a magától kínálkozó egybevetést. A lapp viszonyzó megmaradt az eredeti helyi jelentésben, s az illető lapp mondatokban magyarra is mindig *-nek*-kel fordítható (még azokban is, melyekben Hunfalvy NyK. V. 330. a *-be* raggal fordítja): *neika mannet* neki menni; *nordesti muora neig* neki ütközött a fának.

Budenz szótárából a *nek* eredetére nézve még a következőket idézhetjük: „Mind alakra, mind jelentésre nézve a magy. *neki*-vel elég szorosan egyező a lp. *neik*, *neika*, melynek teljesebb *neika*, *neiga* alakja a végebeli *a*-ban még némileg a lativféle casusragot is föltünteti (vö. lp. *sisa*; magy. *-be*, *belé*; *sisne*: magy. *-ben*, *siste*: magy. *-ből*, *belül*-

ról). . . . Hogy mit jelentett eredetileg a magy. *nék*, lp. *neik* alapszó, azt egyelőre csak hozzávetőleg sejthetjük. Nagyrészen ugyanis a testrészek elnevezései („fej, láb, kéz, fül, orr, mell, hát, has“ stb.) használtatnak ilyen postpositionalis vagy helyadverbiumi alaptőkül, s így a *nék*, *neik*-re nézve is azt vélem, hogy talán eredetileg „orr“ jelentésű szó, legközelebb „előrész“ értelemben véve rejlik benne. Tekintve ugyanis, hogy a *nék*, *neik*-beli *-k* már képző is lehet, úgy mint a magy. *szék* „medulla“-ban. vö. lpF. *siske* internus, alapszavának a több ugor nyelvben előforduló **ner* „orr“ szót sejthetjük (mord. *när*, *ner*, cser. *ner*, zürj. votj. *nir* „orr“: votj. *nirts* „első“, magában a lappban *när* „orcza, gena“). E szerint a m. *nék*, lp. *neik* e h. való volna: *nerk*, *närk*, s az *r*-nek elnyomásából magyarázódnék a *nék*-nek hosszú vocalisa s a *neik*-beli *ei*; vö. lpS. *koik*: „hoz“, mely nyilván a lativféle társa a locativ-féle *kuoren* „nál“-nak, s tehát **kork* helyett való (s egyszersmind vég *k*-jával is szakasztott mása a *neik*, *neika*-nak)“.

Budenznek ama nézete mellett, hogy „nagyrészen a testrészek elnevezései használtatnak postpositionalis vagy helyadverbiumi alaptőkül“, bizonyítanak a rokon nyelveken kívül a magyarban különösen *mell*: *mellét*, *mellől*, *mellé*; és *bél*: *benn*, *belől*, *belé*. — Ez a körülmény támogatja leginkább Budenznek ama sejtelmét, hogy a *nek*-ben az „orr“ jelentés lappang.

Minden esetre nagyon messze megy Winkler (Die uralalt. völker und sprachen), midőn azt mondja, hogy B. e magyarázatának semmi alapja sincs.

SIMONYI ZSIGMOND.

GENITIVUS ÉS DATIVUS.

Nem szinte régóta haladunk a magyar nyelvészetben azon az uton, mely egyik-másik idegen nyelv skémáitól bizonyos határon belül elfelé s nyelvünk sajátosságainak ismeretére s méltatására vezet. Nagy nehezen vergődtünk ki oda, hogy nyelvtanaink jórészt felszabadultak a latin grammatika nyüge alól. De az agg szokás még folyvást kísért, mint bizonyosság erre Joannovicsnak a *-nek* ragú névről közölt érte-

kezése. Meggyőződhattünk belőle, hogy nekünk tulajdonképpen se genitivusunk se dativusunk nincsen olyan értelemmel s meghatározással, mint Joannovics véli.

Nem is látom át annak a szükségét, hogy a *-nek* ragú névszót némely nyelvtanban hol dativusnak hol genitivusnak nevezzük csak azért az egyért, mivel az idegen nyelvekben majd az előbbinek majd az utóbbinak felel meg. Nyelvészeink valamennyien érzik és hirdetik, hogy a *-nek* rag dativusi eredetű. Akár elfogadjuk rá nézve Budenz magyarázatát, akár nem, az mit se változtat a dolgon, hogy t. i. irányhatározó.

A miért a latinban, görögben, németben stb. imperativus is van a coniunctivus mellett, kell-e okvetetlen a magyarában is lennie a fölszólító módon kívül? Tudjuk, hogy egész a legújabb időkig imperativusnak tanították a fölszólító mód illető személyeit annak daczára, hogy a fölszólító módú alakok épen úgy nem különböztek a parancsoló módeitől, mint nem az úgynevezett *nek*-es genitivus a dativustól. Ha tehát mai nap már az imperativusról lemondottunk: minő következetesség van abban, hogy a két egyforma névragozási alakot külön-külön mégis fönntartjuk?

Joannovics értekezéséből teljesen meggyőződtem, hogy a szerinte kétféle *-nek* névrag közt különbség nincs. Ő legalább a kettő között határt jelölni hiába törekedett. Bajos is volna.

Ha mégis nehézség nélkül képesek vagyunk a *-nek* ragú nevet idegen nyelvre majd genitivussal majd dativussal fordítani, azt nem a Joannovics-féle szabályok segítségével tesszük, hanem tisztán annak a tudatával, hogy bizony a mai nyelvben a dativusnak van birtoka, de *-nek* ragú genitivusunk — én legalább a birtokos nevezetet erre értem — nincsen. Ha volna, valami külső jel csak mutatna különbségre közte s a dativus közt; ezt azonban nem találunk.

A következő példák: „ki egyenlő te szolgáló lányodnak egyikkel sem vagyok“ (BécsiC.); „négy úrnak mindenkör egyik ottben laknék“ (Tinódi); „két ember lakik vala egy városkában, kinek egyik nagy kazdag ember vala“ (Decsi S.); „az ő bejövéseknek 28-ik esztendőben“ (Heltai); mutatják, hogy a birtokszót nem volt szükséges ellátni sze-

mélyjellel, pedig a *lányodnak, úrnak, kinek, bejövéseknck* kétségtelen birtokosok. Tehát a személyjelekre nem lehet alapítani, mert a *-nek* ragú név birtokán nem voltak meg mindenha.

Vegyük azonban szemre a következő kifejezéseket: „embernek ő ellensége“ (BécsiC. 256); „a csufolóknak az ő székekben nem ül“ (Sélyei B. István Utitárs); „a tudósnak az ő tudománya“ (Arany J.). Azt kérdem, mire való a birtokszó elé az *az ő, ő?* Talán a nyelvnek tetszett szót szóra halmozni minden szükség nélkül csak azért, mert hát ráért?

Nem örömet állnék e fölött azokkal szóba, kik a nem könnyen magyarázható nyelvi jelenségeket a tetszés kényére bizzák. Kell hogy sokkal magasabban álljon mai nap a nyelvtudomány, hogysem benne olyas ötletekkel argumentálni lehessen. Részemről úgy értem az idézett kifejezéseket, hogy az *embernek, csufolóknak* stb. tiszta dativusok, az *az ő* ragjavesztett genitivus e helyett *az övé, az övék*. Hivatkozhatnám erre nézve más nyelvek példáira, de szükségtelennek tartom. Az ily szólás tehát: *Pálnak telke*, elliptikus. Általán ismeretes, hogy a nép — nagyon helyesen — még nem haladt annyira az összevonásban, hanem így beszél: *Pálnak a telke*, vagy *Pál telke*; s ez utóbbi esetben úgy tetszik a hangsúlyozásból, hogy a kifejezés összetett szóvá lett. Mire való azonban a dativus után a birtokos? Vagy birtokos is egyszersmind a dativus s ekkor a genitivus kétségtelen. vagy nem állhat meg a dativus magában mint birtokos, pedig az volt állítva, hogy van birtoka. Hát erre kénytelen vagyok elismerni, hogy a dativus valódi értéke szerint csakugyan nem volt birtokos, de azzá lett a nyelvfejlődés folyamán. Az úgyis ragjavesztett genitivus elhagyása után a *-nek* rag örökölte az iránynak közelebbi meghatározását s ez annál könnyebben történhetett, minthogy a genitivus *-é* ragja sem egyéb, mint irányhatározó. (Vö. lapp allativusi *-je, -i*, magyar *-é, -eje* ragokat, pl. *ki-eje = kié*). Úgy látszik, hogy ugyanez a határozó rag van meg a *felé, mögé* stb.-ben is; hogy aztán mily általánossá lett az elhagyogatása, bizonyítják az igekötők: *be, meg, el* stb.

Hogy az igazi birtokos csakugyan a *-nek* ragú név és birtokszó között foglalt helyet — már t. i. ha a dativus megelőzte a birtokot — kitűnik abból is, hogy ma se tet-

szik nyelvértékünknek, ha névelő nélkül állítjuk a kettőt egymás mellé; nem mondhatjuk pl. *Pálnak telke*, bizonyos kétértelműség nélkül; az igazi birtokost pedig nem választ-hatjuk el névelővel a birtokától így: *Pál a telke*. E szerint tehát nem volt épen mindegy *Pálnak a telke* és *Pál telke*, de mai nap már csak annyi különbséget érzünk a kettő között, hogy az elsőben két hangsúlyos szótag van, míg a másodikban csak egy. Ha az első vagy második személyt tesszük birtokossá, még jobban érezzük, hogy a ragtalan névmás genitivus, pl. *az én telkem* helyett mily helytelen volna: *az énckem telkem*, vagy: *az énnekem a telkem*, mert az értelem egészen más.

Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a *-nek* ragú név állhat a birtokszónak akár előtte, akár utána s ez utóbbi szerep épen nem vág össze a birtokosnak mint a féle jelzőnek a természetével, míg a dativusra nézve a hely közönbös.

Visszatérve J. nézeteire, igaz, hogy a dativusnak tulajdonképen nincs birtoka, de miután a genitivus annyira elveszett a birtokszó elől, hogy csak a névelő mutat még egykori helyére: a birtokos képét viseli s a ragtalan birtokossal egyértékűnek látszik.

A személyjelekre alapított megkülönböztetéseit semmitmondóknak tartom, mert azok csak kései fejlemények a birtokszón, de ha nem azok volnának is, ebben a kérdésben jelentéktelenek. Megmondom, miért. Joannovics az ily mondatokban: „emezek családneve Asztalos,” „emezeknek Asztalos a családnevük”, összetéveszti a határozott személyragozást a határozatlannal. *Családneve* t. i. nincs ellátva személyjellel, csak mutató elemmel, míg *családnevük*-ben a mutató elem lappang, de a személyjel világosan fölismerhető. Ezért egyaránt helyes: „hatóságoknak a tekintélyük” és „h. a tekintélye”, vagy: „emezek családneve” és „emezeknek a családneve”.

Röviden összefoglalva, a *-nek* ragú nevet ne tartsuk a ragtalan birtokossal egyrangúnak s a különbséget a birtokos és dativus közt ne úgy állapítsuk meg, hogy az elsőnél egyszerűen elmaradhat a *-nek* rag, míg a másodiknál állandó; hanem nevezzük csak a ragtalan birtokost genitivusnak, a *-nek* ragú névszót pedig általában dativusnak; így ez a nevezet megállhat a nyelvtörténettel szemben is, de a kétféle nevű *-nek* rag zavart okoz.

KULCSÁR ENDRE.

A GÖCSEJI NYELVJÁRÁS.

Jelentéstan.

A jelentéstan, a mint tudjuk, legifjabb és legmostohább gyermeke a nyelvtannak. A legújabb időkig nemcsak elhanyagolták, de nem is ösmerték. E csekély figyelem nem szól egyszersmind csekély fontossága mellett. Előbb-utóbb be fogjuk látni, hogy a nyelvtudománynak a maga erejét a jelentés- és mondattanra kell fordítania. Magasabb czélok elérésére szolgál mindkettő; egyik a lélektannak juttat fölötté érdekes adatokat, másik az emberi értelem megvilágítását segíti elő.

A jelentésbeli tünemények, akár az alakban akár az anyagban mutatkoznak, egyaránt fontosak és érdekesek. Mi ezúttal csak az anyagi jelentéstaánnal akarunk foglalkozni, és egyelőre csupán a nevező és igei fogalmak tartalmának részleges változásával, mint a mely a nyelvjáráásokban az irodalmi nyelvvel szemben legdúsabban tenyészik. Hogy a fogalmi tartalom teljes megváltozására kevesebb a példa, könnyen magyarázható onnan, hogy a népben mindinkább gyöngül az ezen nyelvbéli működéshez szükséges élénk képzelet, a naiv fölfogás, a fogékony apperceptio. A metaforai és metonimiai jelentésváltozások virágjukat a nyelvek őskorában élik, míg a mai jelentésbeli tünemények sokkal inkább megszorításokul és átalánosításokul mutatkoznak. Sőt vannak nyelvészek, a kik átalánosítást nem is akarnak megengedni, a mint hogy alig találni reá példát; ellenben a legtöbb szó, kivált nevező szó, megszorítás útján jött létre, úgy, hogy a tartalomnak valamely jegye mind határozottabbá vált és e határozottsággal a fogalmi tartalom mind kisebb körre illet, szóval a jelentés speciálizálódott.

Megszorítás tehát a legközönségesebb jelentésbeli tünemény. A mely adatok az átalánosítást bizonyítanak, azokban tulajdonkép jelentés-vesztést kell látnunk; így, midőn a *hat* igeinek eredeti értelme eltűnik és maga a szó képzővé süllyed.

A moldvai csángók nyelvéből Munkácsi az átalánosításra ilyen példákat említ: *júr*: a csángóknál a. m. megy

és jár; *tesz*: ültet; *büz*: jó és rossz szag; *kölyök*: emberi és állati magzat; *rend*: nemzedék. Ez esetek egyikében sem vagyunk hajlandók általánosítást látni. A rokon nyelvekre hivatkozást, hogy a *jár*-féle igék bennük is csak céltalan menést jelentenek, nem tartjuk helyesnek, mert ily csekély jelentésváltozásoknál nem szabad oly messzire visszamenünk. *Tesz* ültet értelmében nem általánosítás, hanem megszorítás. A *büz*-t bizonynyal a köznyelv szorította rossz szagra, mint tette ezt a *szagos*-sal s a mint eljárt minden nyelv analog esetekben, pl.: *fortuna* (secunda et adversa), *szerencse* (jó és bal), *kedv* (jó és rossz) mind szélesebb értelemben használtattak.

Szóval a nyelvjárások nem igen általánosítanak; ha mi jelenség ilyennek látszik, akkor tulajdonképp csak a régibb tágabb körű jelentést tartá meg a köznyelvi újabb megszorítás ellenében. Ilyen általánosításra minden nyelvjárás és így a göcseji is számos példát szolgáltat.

Általánosítás.

A névszók közül a következők őrizték meg eredetibb, általánosabb jelentésüket.

Bírodalom: földbirtok, fekvő jóság. Pl. „A Gólicza (egy határ neve) még a reszneki *bírodalomhoz* tartozandó. Az uraság *bírodalmába* sok sziena termett“.

Estáp: ostor, vessző. Ez a szó a német *stab*-nak a mása és ez megmagyarázza a szó nagyobb körű értelmét. A köznyelvi *istáp* metaforával vette magára a „gyámol“ jelentését.

Gomb: görcs, bog. A köznyelvben csak a ruhának van gombja, meg néhol a toronynak; de Göcsejben a kötél is „*gombra* van kötfő“.

Rogya egyaránt tesz növény-ragyát, valamint vasrozsdat. A köznyelvi két szó, a *ragya* és *rozsdá*, tulajdonképp azonegy szláv tőnek a kettős hajtása; az eltérő alakhoz később különböző jelentés is fűződött, a mely tüneményre a nyelvek története száz meg száz példával szolgálhat.

Part: nemcsak a víz partja, hanem bármilyen magasabb fektű föld, emelkedett, dombos vidék. Hullámos talajon a szántóföldnek van *lapja* és *partja* vagy *gerindje*. Egy találós mese így hangzik: „Mier fut a nyúl a *partonak*? Mier a *part* nem fut a nyulnak“.

A melléknevek is szolgálnak egy-két adattal. *Kedves* nemcsak a kedvelt, de a kedvében lévő embert is jelenti. „Mast nem vaok *kedves*, mier nincs dohányom“.

Szép: „jó“ értelmében is használatos. Pl. „A virágnak is szíep szaga van“. Tudjuk, hogy a szépnek rokon nyelvekbeli megfelelője épen jót jelent, mint a finn *hyvä*. A külső szépnek a belső széppel, a jóval való cseréje különben majd minden nyelvből ismeretes.

Tündéres, alakban, jelentésben egyaránt föltűnő szó. E melléknevet a *ló* jelzőjekép hallottam, még pedig „fékezetlen, kirugós“ értelemben. Nem tudom, a tündérmesék vad paripája adott-e alkalmat e jelzős kifejezés létrejöttére, vagy a *tűn*, *tünde* szók eredeti etimonja maradt meg a *tündéres*-ben.

Üdöllen általában kevés idejűt, kiskorút, fiatalat tesz. Pl. „Ez az asszony *üdöllencbb* az uránál“. A köznyelvi *idétlen* köre egyrészt megszűkült, midőn olyat jelent, a ki valamely kort idő előtt ért el; másrészt metonimiai úton megtágult, midőn a kora-érettséggel együtt járó formátlanságot, esetlenséget is jelenti.

Az igék közül is tartott meg egynehány ilyen régibb. általánosabb értelmet.

Aggani: az *aggódik* és *aggodalom* alapja; a lelkiállapotnak több fajtát illeti, mint származékaiból vélünk. „Gondol, gondja van rá“ értelmében használatos s az *aggság* főnév is inkább gondot, mint bánatot tesz. Pl. „Mit *aggok* ien rajt?\": mi gondom reá?

Diszlik: virágzik, jól, szépen terem. Pl. „A reszneki határon nem jól *diszlik* a dohány. Az idén nincs *diszc* a gyümölcsnek“. A *diszlik*, *dlsz* etimonja „valere“, s ehhez mindenesetre közelebb áll a göcseji „virágzik, bőven terem“ jelentés, mint az irodalmi „ék. czifraság“ értelem, mely úgylis újabb idők szülötte.

Elpusztít: elront, elrongyol. Pl. „A füttü *épusztította* a masinát. Minden esztendőben három pár csizmát *pusztítok el*“. Hasonlóan tágasabb a köre a *puszta* melléknévnek, midőn nem csak „kopár, terméketlen“, de „rongyos“ értelmében is használatos; pl. „puszta a ruha“. *Pusztá* és *elpusztít* a köznyelvben immár a megsemmisítésnek sokkal kevesebb fájára szorul, mint a göcseji tájszólásban.

Fajzik az irodalmi nyelvben a megvetés, a gúny némi árnyékát hordja magán; *fajzott* és *fajzat* a degenerációhoz hajlik. A göcseji ember nem ismeri e szó megalázó értelmét, magáról is elmondja, hogy kitől *fajzott*. Átalában a *nemz* reflexivuma gyanánt szerepel s gyakran felér az egyszerű *születik*-kel.

Jegyez nyelvjárásunkban épen úgy alkalmazható 'jelez', mint 'jelent' értelmében. Pl. „Mit *jegyez* az újság? Zúg a balfülem; ez aszt *jegyzi*, hogy mámo rossz hirt hallok“. Hogy *jegyez* a régi nyelvben nemcsak 'jeggyel megjelöl', hanem 'jelent' értelmében is élt, arra példát idézni a kódexek vagy a XVI. század irodalmából fölösleges. Ezuttal csak arról akarunk megemlékezni, hogy íme egy példa. midőn a nyelv az azon töből fakadt két ágat, mint *jegyez* és *jelez* jelentésdifferenciálásra használja föl. Ezt a differenciálást az irodalom vitte végbe és valóban irodalmi nyelv csak akkor alakul, mikor ily határozott, éles különbség származik az egyeredetű, de két vagy több alakban élő szavak között. Különben *jegyez* és *jelez* hangtanilag épen úgy viszonylanak egymáshoz, mint *fülel* és *figyel*.

Kerül, *kikerül* is, úgy tetszik, általánosabb értelemben maradtak meg a göcseji nép ajakán ilyes fordulatokban: „ebből az itelbű nem *kerü* (jut; telik) neked; úgy husztam, a hogy csak tüllem *kükerült* (kitelt, kifért)“. *Kerül* és *telik* régóta váltakozik egymással; Faludinál „sokba *telik*“ valamely dolog, míg a köznyelvben inkább „sokba *kerül*“.

Neheztel: nehéznek tart. Pl. „Kiet mterü buzát föl-emelni, aszt megis csak *nehesztelem*“. A köznyelv itt *neheszel*-t mondana. E különös denominális képzés még elfogadható megfejtésre nem talált. De akármi lappangjon a *-tal* képzőben (vö. *fiasztal* — szemz. Faludi), annyi bizonyos, hogy a szó eredetibb jelentése nem a mai irodalmi 'irascor' (vö. *sich beschweren*), hanem kétségkívül a nyelvjárásunkban élő 'nehéznek tart'.

Veszekedik: bolondul, bolondozik, ostobaságot követ el. Pl. „Ne *veszekedgy*, maradhass“: ne bolondozzál, légy nyugton. *Megveszekedik*: eszt veszti. Hogy e szónak göcseji használata közelebb áll az eredeti értelemez, mint a köznyelvi 'czivakodás' jelentés, az is bizonyítja, hogy már maga az alapszó, *vész*, főkép *megvész*, elég gyakran hallható a

külső-belső megromlás kifejezésére. Pl. *Vesztett* dinnye: rothadt dinnye; *vesztett* kutya: ühődött kutya; *eszevesztett*. Mind azt mutatják, hogy *veszekedik* csak a töszó értelmét őrzötte meg és semmi különösebb jelentésváltozás nem ment rajta végbe. A *veszekedik* ilyes alkalmazása után a göcseji népnek a civakodás-félére más szóról kellett gondoskodnia; meg is találta ezt a *víni* igében. Az irodalmi nyelvben *vív* hovatovább fegyverrel való mérközést jelent; csak *vita*, *vitáz* emlékeztet bennünket arra, hogy valaha szóval is lehetett *vívni*. A *vívás* pedig ma-holnap ha nem is a párbaj, de mindenesetre valamely testgyakorlat értelmét ölti magára. Nyelvjárásunkban *vi* sokkal nagyobb határnak az ura; elfoglalva tartja a *civakodik*, *veszekedik* és *verekedik* hármass birodalmát. Göcsejben a kakas is *vi* (*kakasviadal* különben az irodalomban is megesik), az asszonyok is *vínak* hol nyelvvel, hol körömmel, mikor egymás becsületébe vagy arczába kapnak; a legények is *vínak* bottal vagy késsel; *bucsu* (vásár) pedig ritkán mulik *víjjás* nélkül.

Meztilláb is tágabb jelentéssel él Göcsejben, mint a köznyelvben *mezilláb*. OrszágSZerte e szót csak emberre alkalmazzák; Göcsejben azonban a ló is *meztilláb* jár, ha patkó nincs a lábán.

A mint látjuk, az átalánosítás eddig ismertetett eseteiben tulajdonkép köznyelvi megszorítással van dolgunk. Valóságos átalánosító fejlődés talán csak az egy *tinu* szón ment végbe, mely fiatal szarvasmarhát jelent nemre való különbség nélkül, mint *borju*; holott a köznyelvben *tinó* csak fiatal ökröt tesz, a tehénborjut pedig *üsző* vagy *üő* jelöli. Valóban a nemi különbség a rokonság jelentő szóknál leghamarább eltűnik. A magyar ember fiának szólítja leányát is, atyjafiának akár női rokonát, és az asszony is megöcsézi magánál ifjabb leánytestvérét vagy ágyát. Ugyan-e körbe tartozó szavaknál a fejlődés ellenkező menetére is van példa, mint: *ember*, mely ma már inkább csak férfit jelent; a másik nem kifejezésére szükségesnek találta a nyelv a *néember* (nőember) szót megalkotni. Épen így vált a latin átalános *homo*-ból a francziában a csupán férfit jelentő *l'homme*.

Átalánosítás mutatkozik a *jőformán* kitételben, a mely „körülbelöl, jobbára, nagyobbbrészt” értelmében járja. Pl. „*Jőformán* elcsöpletünk a hiéten”. A *jőformán*-hoz analog a

már említett *jobbára*, továbbá *jobbadán*; az olasz is *buona parte*-t mond.

Az eredeti jelentés majdnem elveszett a *jobban*-ból, ilyes használatában: „*jobban* bolond, *jobban* igaz”: inkább bolond, inkább igaz. Az *inkább* különben hasonló értelmű szóból fejlődött s valaha nem is volt egyéb, mint egy *jó*-féle melléknév középfoka; bizonyítja ezt a még elég kései *jonkább* alak.

Az eredet: etimon így megy feledésbe a *vigabb* szóban, melyet a göcseji ember egészen az *inkább* értelmében használ. Pl. „*Vigabb* kaszálok, mint porhálok (kapálok)”. A *vigabb* ragtalan alakján nincs miért megütköznünk, oda sorakozik a „*jobb* szeretek, *inkább* akarok”-félekhöz; sőt Dunántúl él egy szó, mely nemcsak alakra, de jelentésfejlődésre is meg-egyezik vele: *készebb*; pl. „*készebb* meghalok, mint a szeretőtől elváljak”.

KARDOS ALBERT.

VERSEGHY MINT NEOLOGUS.

Nem volt ember, kit a nyelvújítók úgy gyűlöltek volna, mint Verseghy Ferenczet; de nem is volt az ő Révai-féle helyesírásuknak és az ő Révai-ellenes neológiájuknak nagyobb ellensége, tudósabb ostromozója, mint épen ő. Verseghy volt, Riedl Frigyes mondása szerint, az első magyar nyelvőr. Kortársai között ő ismerte legjobban a magyar képzők természetét; ő megtudta különböztetni a szóképzőket a szóvégektől, az élő képzőket a kihaltaktól, a denominálisokat a deverbálisoktól stb., a mik közt az újítók nem akartak észrevenni semmi különbséget.

És ez a Verseghy, a ki a szóképzés törvényeit, korához mérve, oly alaposan ismerte, a ki a hibás képzések gyengéit oly finoman kiérezte, más tekintetben egyike volt a legvakmerőbb nyelvújítóknak.

Verseghy volt ugyanis a nyugvó gyökök, vagy a mint ő nevezte őket, a szendergő gyökök elvonásának rendszeresítője, grammatikai státora. A mit Dugonics félve, aggódó kézzel kezdett meg (pl. *gömb*, *henger*, *kőb*, *kör*, stb.), azt ő rendszerbe foglalta és a grammatikus merevségével proklamálta. Példája, fájdalom, nagyon kapóra jött a törvényt nem tisztelő nyelvújítóknak. Ha Verseghynek szabad, miért ne szabadna nekünk? Ha neki lehet a századok óta szendergőket fölébreszteni, miért ne kísérhetnők meg mi a talán csak áthalottak föltámasztását? Hiszen még Révai is

kifigurázta Verseghyt, hogy különbséget akar tenni néma és szendergő gyökerek közt. Nincs is azok között különbség! Szabad mindannyiát. csak szép és rövid legyen, föl-támasztani!

Verseghyt nem törvénytelenkedés, sőt ellenkezőleg a regulákhoz való merev ragaszkodás csábította a ballépésre. Elvonásait, ha hibásak voltak is, a nép nyelvéből analog példákkal, kétségtelen nyelvtényekkel igazolhatta. Hibája nem is lett volna oly végzetes, csak abban a korban, a nyelv törvényeinek lábbal tapodása korában ne követte volna el.

Vádam, a mellyel Verseghyt illetem, oly hihetetlennek tetszhetik a Nyelvőr olvasói előtt, kik Riedl Frigyes érdekes dolgozatából (IX. 493.) más oldalról ismerték meg V. nyelvési működését, hogy valóban ideje lesz már, hozzá fogni állításom bebizonyításához.

A szendergő gyökerekről és életrekeltésükről V. több helyütt nyilatkozik. Így 1805-ben a T. M. (Tiszta Magyarország) 36. lapján: „A néma gyökerek közt sok szendergő fekszik, melyekkel a középküdbeli zab cultura azért nem élt, mivel a stylus szépségét a hosszú szavakban kereste. Ilyenek *kegy* és *köny*, melyek helyett a középküdbeliek *kegyelem*, *kegyelmesség* és *könyhullajtás* szavakkal éltek. Vigyáznunk kell azonban a szendergő gyökereknek a némáktól való megválasztásában; mert *irg*, *ak. tan* s több efféle néma gyökerek sohasem voltak elevenek és így velek formativák nélkül most sem élhetünk: *irgalom*, *akad. tanul.* stb.”.

1816-ban az *Analytica* I. 91. és 312. ll., noha speciális esetről szólóban, még határozottabban nyilatkozik: „Occurrunt nomina, in quibus *ü* et *ü* verae formativae esse apparent. Aliqua eorum e mutis radicibus sunt creata; alia vicissim e radicibus sopitis, quas moderato conamine et cum debita circumspectione in vitam revocare, ad partes culturae pertinet. Talia esse existimo; *domború*, *gömbölyű*, *háború*, *savanyú*, *gyönyörű*, quorum proinde radices sopitas: *dombor*, *gömböly*, *hábor*, *savany*, *gyönyör* in vitam pedetentim reduci possent, idque eo magis, cum sensus eorum e compositis et derivatis, universim usitatis, facile innotescit. Consulto repeto, istud cum omni moderatione ac circumspectione fieri debere, ne forte conatus, radices sopitas in vitam revocandi, in immoderatum illum fervorem degeneret, qui ipsas radices mutas, cum dispendio claritatis, in quovis sermone summae necessariae, animare contendit... Generatius eas puto e sopitis sine anxietate adhiberi posse, quarum sensus ex earum derivatis, primo intuitu innotescit, ut *szomor*, *tiboly* vel *tévely*, *hunyor*, *mosoly*, *hempely* vel *henger*, *szunder*, *könyör*“.

1817-ben a *Magyar Grammatica* 32. lapján pedig így: „Vannak nyelvünkben némely szenderedő gyökerek, melyeket életre hozni, de nagy vigyázással és megválasztással, magam

is javasoltam a végből, hogy a rövid versekre több rövid szavaink legyenek. De e javaslatot nem kell ám még a valóságos holt és kivált egyszersmind idegen gyökerekre kiterjeszteni, melyeknek soha sem volt, nem is lesz semminémű nyelvben szóképzők nélkül határozott értelmek“.

E nyilatkozatokból világosan kitűnik, hogy V. a képzőkön végződő szavakból a képző lemetésése után megmaradó szótörzsököket, ha különben még elég testesek, hogy értelmük a származékokból első pillanatra kiismersek, nyugvó gyököknek tekinti és életre keltésüket megengedhetőnek tartja.

V. nem elégedett meg a gyökelvonas elvének hirdetésével, hanem az elmélet mikénti alkalmazásáról gyakorlati példákat is akart adni. A T. M. függelékében összeállította a Cadentiák lajstromát, melynek, miként mondá, „a filologusok és poéták egyaránt hasznát vehetik“. E lajstromba fölvette V., minden megkülönböztetés, csillagozás nélkül, a tőle akkoriban szendergő gyökereknek tartott szótörzsököket is, mintha azok is valóságos élőszók volnának. E lajstrom, mely a nyelvújítóknak ad oculos demonstrálta a szóelvonás megengedhetőségét, tömérdek kárt tett irodalmi nyelvünk törvényes fejlődésének. E lajstromra és a V.-tól 1806-ban megjelent Magyar Aglájára hivatkozik Kazinczy, mikor egyik levelében azt írja, hogy V. merészebb szócsináló volt, mint ő; erre Helmezy, mikor a Berzsenyi kiadásában a nyelvújítók merész szóelvonásait igazolni akarja.

Lássuk már most a T. M. lajstromában foglalt szóelvonásokat részletesen. Az áttekinthetőség kedvéért, a cadentiás sorrendet mellőzöm, s az új szókat az elvonás mikéntje szerint csoportosítom. A Kisded Szótárban már előfordulókat SzD.-vel jelölöm: a meg nem jelöltek alkalmasint mind, vagy legalább nagyrészt, magától Verseglytől származnak.

1) Elvonás összetett szókból: *fén* (fénkő); *föl* (fólnagy); *mög* (hegymög); *nás* (násfa); *pocs* SzD. (locspocs); *porcs* (porcsfű); *tím* (timsó); *zúr* (zúrzavar, zérzur); *ded* (kisded) „Arczra esvén *ded* lábához, kértem fogja pártomat“ (Agl. 185).

2) Elvonás határozókból: *alattom*; *egyetem*; *fenny* „Büszke bosszuját fennyel igéri“ (Agl. 171); *heveny* SzD: *lobb* (flamma, Kreszn.) „Igy gerjednek visztüzekre rend nélkül a mennykövek, hogy lehullván a mélyekre, lobbjok közt elvessenek“ (Agl. 96); *űffél*.

3) Az utánhangok (Tiszta Magyarság. 57.) elhagyása: *csermely* SzD; *dics* „Illy dücs nékem elég“ (Agl. 26) *dombor*; *erny* (ernyő) „Az árnyék gyökere erny“ (T. M. 47) „Ernye alatt egy mulató lugasnak“ (Agl. 178):

gyönyör (P. Thewrewk Emil Ny. X. 174. helytelenül tulajdonítja Szemere Pálnak); *homor*; *iszony* „Csak uj habzása után vesszük iszonyal észre” (Agl. 180); *kaj* (kaja-bajál); *keser*; *kony* (konyha); *lejt* „Nézd mennyi renddel sürgeti a lejtnek (táncznak) módgyát” (Agl. 113); *porhany* (friabilis, nála voltaképen *porony*, minthogy szerinte a *h* epenthetika hibás); *sanyar*; *sarj*; *savany*; *szomj*; *szörny*; *vizeny* (humiditas); *vörheny* (rufus color, nála voltaképen *vöröny*).

4) Az *-s* melléknévképző elhagyása: *csöcsöm* (csecsemős); *czink* (czinkos); *egyen*; *ék* SzD. (decus); *gajd*; *gyilk*, SzD.; *kaland*; *kellemet* „Émberi kellemetet ébresztenének duzmadó kösziveinkben” (Agl. 50); *keserv* SzD.; *két* „Ez fonnyasztó kétemet szétosztotta” (Agl. 99); *köpcz*; *kör* SzD.; *körny* SzD.; *lak* SzD.; *magány*; *sáv*; *telly*; *tíl* (tilhajtás: impulsio, Baranya-vármegyei Tiszti Szótár, 1807); *verseny*; *viszony* (Toldy hibásan tulajdonítja Szemerének); *zsém*.

5) Az *-l* igeképző elhagyása: *bérma*; *kína*; *piszka*; *vizsga* (ezek a népnél is); *berbite* (berbitél: blaterat, murmurat, susurra MA.) „Úgy kezdett inogva berbitét morogni, mint a zsidók szoktak könyörgést zajogni” (Agl. 105); *czirka* (czirkál); *dorga* (dorgál) „Halavány szájokba kegyetlen dorgákat rakogat” (Agl. 159); *tápla* (táplál) „Felkap a fahasábokbul egyet, hogy tápla gyanánt a tűzre hagyítsa” (Agl. 167); *visza*; *zaba*. — E módon alkotta Barczafalvi a *szemlé*-t, Fogarasi a *számlá*-t s alkalmasint Döbrentei a *sétá*-t. Verseghy jellemzésére érdekes lesz itt megemlíteni, a mit az *eszmél* igéről mond. Szerinte (T. M. 72) az „*eszmél* a szokatlan *m* epenthetika miatt rossz szó”. A Lexiconban (321. l.) pedig ezt mondja: „Az *eszmél* igében a *mél* szótag nem lehet formativa; ha pedig csak az *l* betűt vesszük formativának, az *esme* nem tudom mit tehet magyarul. Az *l* formativa csak a vocalissal végződő nevekből szül igéket, mint *henyél*, *mesél*, *cserél* sat. Valamint tehát ezeknek gyökerei a *henye*, *mese*, *cserc* sat. úgy az *eszmél* igének gyökere sem lehet egyéb, hanem *esme*. Ezt pedig eggy Magyar sem érti a világon”. Az *eszmél* eredetét l. Ny. IX. 387.

6) Az *-ol*, *-él*, *-öl*, *-al*, *-el* igeképző elhagyása („Creat formativa *ol*, *él*, *öl*, *al*, *el* verba activa e mutis radicibus, e copiosis substantivis, e paucis adjectivis. Adversus regulas peccatur imprimis per hoc, quod ex verbis ope hujus formativae, nova verba creantur”. Analyticae. I. 314. és 318.): *abár*; *czáf*; *dörömb*; *epecs*; *figy*; *gúny*; *horony* „Most simogassa le homlokodról hornyait a szomorú magánynak.” (Agl. 45); *inger* SzD.; *kapcs* SzD.; *kóbor*; *pazar*; *pepecs*; *poncz*; *romb* (rombol); *taps*; *tatar*; *tékoz*; *tomb* (tombol); *trécs*; *vád* SzD.; *vány* „Stempely nagyon haszontalan a magyar dögöny vagy vány helyett” (T. M. 63); *vardzs*. — Ilyen el-

vonás a *parancs* már Calepinusnál, a *rajz* Kazinczynál, *boncz* Bugátnál, *zsar* Toldynál s innen a Szemere *zsarnok*-ja. (Vö. Simonyi „Az analogia hatásairól“ Nyelvtud. Érték. IX. köt.)

7) A *-g* igeképző elhagyása: *abaj*; *hars*; *hőmpöly* SzD.; *henger* SzD.; *hunyor* (nictus); *könyör* „Nyögve mutatja sebét a könyörű szívnek“ (Agl. 196); *szender* (hesperus); *szomor*; *tévely* SzD.; *téboly*.

8) Egyéb elvonások: *aj* (ajak) „Megköszönti nyers csókjával, bármint ójja szűz aját“ (Agl. 186); *hár* (háramlik) „melly helyett most már per aphaeresim *ár* vagy *árvi* mondatik“ (T. M. 89); *heru* (hervad); *genny* (gennyed); *láz* (lázad, lázul T. M. 71) SzD.; *senny* (sennyedék); *senyv* (senyved) „Egy csókkal, bármelley senyvesek, elfojtja gondgyait“ (Agl. 75); *toborz* (toborzok, tripudium MA.).

A mily vakmerő V. a képzők elmetszésében, ép oly félénk a hozzáragasztásukban. A következő jegyzékben alig találunk 6 vagy 7 ujonnan képzett szót, a többi csak öszszetétel vagy értelem-átvitel. Íme: *Allitmány*: SI.-nál institutum, fundatum, erectum; nála: praedicatum (Lexicon 7). *Áramlik* (Lex. 387). *Arány*: SI.-nál scopus, meta, objectum, propositum; nála: proportio (Lex.). *Élemény*: SzD.-nál élelem, eleség; nála: genuss (Lex.). *Ellen*: Kazinczy tanúsága szerint V. kezdte ellenség értelemben használni. *Előítélt* (Lex. 357). *Folyékony* (Lex. 487). *Függemény*: inhaerentia (Lex. 7). *Hiányjel*: apostrophe (M. Gramm.). *Jelkép*: symbolum (Lex.). *Kapcsolat*: conjunctio, copula (M. Gramm.). *Leányzani*: leánykodni; „Azok közt, kik most *lyányz* annak, legszebbnek hirdetik“ (Agl. 113). *Nyomadék*: SzD.-nál plasticum; nála: momentum; ma inkább: nyomaték. *Pontosság*: punctualitas (Lex.). *Sarkigasság*: axioma (Lex.). *Szárnyékony*: „Égek a karcsunak szárnyékony tánczáért“ (Agl. 131). *Szónok*: orator (T. M.); „Komornok, vulgo komornyék ex komra, fortassis et szónok orator, quod nunc nomen oppidi, Szolnok quoque dicti, est ex szó“. (Analyticae 100.) „A *nok* képző az országnak fő hivatalljait jelenti, mint tálnok, poharnok, tárnok. A szónok valaha mikor az egyik fejedelem a másikhoz szószóllókat, avvagy orátorokat küldött, az országnak nagyobb tisztviselői közé tartozhatott“. (M. Gramm. 99.)

Ez a furcsa hipotézis *Szolnok* nélkül bizonyosan nem jutott volna V. eszébe, s az is bizonyos, hogy a szónoki széken szónoklatokat tartó szónokainkat Versegghy szülővárosának, Szolnoknak, köszönjük. Ha Szolnok nincs, ma talán *beszédnökök* tartanának *beszédnökleteket* a *beszédnöki* széken. Helmeczy legalább így akarta.

KIRÁLY KÁROLY.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Technologia vagyis a mesterségek és némelly alkotmányok rövid leírása Gergelyffi András O. által. Pozsonyban Wéber Simon Péter költségével és betűivel, 1809.

„A magas és alacsony mejékűek (szövőszékek) csak annyiban különböznek egy mástól, hogy az első tsüggőleg, az utolsó pediglen színülteg teszi fel a mejéket: függőleg és vízszintes (40).

„A tollak és pihék könnyen egybe tsoznak: csepeznek (41).

„A lud tollak meleg porásába vagy hév homokba dugdostattnak (42).

oldaslag: oldalaslag (42).

„A tsontokat, szarvakat a kard készítőik vagy tsiszárokok maroklatnak fordittyák (42).

hülepedni: hülteni (45).

megszállapodni: a fenékre szállni (46).

félignyire: feléig (49).

„A viaszt sik márvány táblán más sima fa táblával hönnyörgetik (51, 52).

hosszuko: hosszas, hosszukás (51).

szinek felmagasztalása: az arany színének felélénkítése (52).

megvetkezés: vedlés (55).

buga: selyembogár gubója (55).

kádakra gyűjtött szilva (61).

„A gyümölcsöt, veteményt gyengén hevített kemenczébe rakják, mellynek simülteg (a felszinen) több jukai vannak, hogy a meleg a vetemények felett meg ne rekedgyen (62).

éledés: erjedés (63).

kiéledés vagy forrás (63).

olvadék: oldat (68).

„A meleget olajütésakor el kell távoztatni, melly az olajat leghamarább megvesztegeti: avassá teszi (68).

megszállás: megülledés (69).

borláng: alkohol (69, 82, 94).

repdékeny: illékony (69).

párkányos virágú füvek: verticillatae.

kémia: chemia.

„A liszt a szita zsákba hull, mely egy rudatska által, a fergetyűtől rázattatvan, lángját kiejti, durváját pediglen a lisztelőbe hulatya (73).

„Déli hevebb országok (74).

islandi tarjag: lichen Islandicum.

likatas: lyukas (74).

fitzko-ser: korpából főzött ser (75). 'A ser első főzésének malotáját még egyszer forró vízzel felöntik és kifőzik. az fitzkó sert ad' (79).

'Pityoka és némely növények bubokos (tuberosum) gyökerei' (76).

Szálladék: ülledek (77, 174).

'A magyar sert is az előtt kivált a Székelyföldön nagyon főzték, de már a borra kapván, le hagytnak vele' (79).

elsőtsorgatás: első destillatio (81).

'Az erdőt 30 vagy 40 nyilakra szokták felosztani és esztendőnkint egy-egy nyilat bévágni': turnus. mai nyelven: forda (84).

tsipőkők: czipők (85).

sikítás: fának pollérozása (85).

gyantározás: firniszölés (94).

fejér gyantár, sárga gyantár, olaj gyantár, szurok gyantár: firnisz.

gyapot: pamuk (101).

'Fejér agyag pogácsákat borogatnak (a czukorsüvegre)': decken (113).

tüzálló fazék: feuerfest (124).

fejér hevülés: fehér izzás (124, 179).

poronyó: porhanyó (124).

'Óltott mészből, kimosott fővényből és vízből készül a mészkevert': vakolat, malter (127).

kuvartz: quartzum (130).

üvegtsür: üveg huta (130).

nyúlánkos olvadék: nyúlós (132).

'Az üvegtáblákat is, hőmpőj formára felfujja' (132).

'Az üvegtáblákat úgy köszörülik ki, hogy egyik táblát az asztalba szinültegg beragaszák': vízszintesen (132).

kádakra hányni: kádakba gyűjteni (138).

letsorgatni: destillálni (147, 148).

'Vizet annyira megmelegítenek, hogy párolyon' (150, 151).

felfogó: recipiens (151).

félégre: felényire (151).

hév edény: hevitett edény (154).

'Hévkemenczében az érczek megpergeltettek' (155).

rotas deszka: rovásos (156).

nyulandó: nyúló (157).

tulajdon neheze: fajsúlya (157).

'A molybdenás arany szirtoló (?), on színű' (158).

'A roska arany. roska színű, hevüléskor kénkő lángot vet' (158).

hammadag (?) arany.

rudakra öntik (az ezüstöt) (163).

- fatyu arany: ál, hamis, nem valódi arany (165).
 tsalfa arany: u. a. (196).
 „Színes festékekkel kivilágosítja (a nyomott képet): illuminálja (171).
 „A tiszta vas legsükeesebb, ruganosabb és keményebb” (173).
 „A kotzkás vas (spatosum) mágnest nem követő és kaisza kotzkákra válik” (175).
 fejer on: ólom (180).
 tsalfa porcellán: nem valódi (183).
 „A veres on kajsza 4 szegeletű (184).
 Le tsorgatott eczet: destillált eczet (186).

FRECSKAY JÁNOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Gúla. „Szónyomozás. nyelvtörténeti adatok figyelembe vétele nélkül, sötétben való tapogatózás“. Íme a *gúla* szót CzF. a *gul* vagy *gúl* elvont gyökből, Munkácsi Bernát (Nyr. XIII. 365) a szláv *kulá*-ból, Körösi Sándor (Nyr. XIII. 500) az olasz *gugliá*-ból származtatja. Nyelvtörténeti adattal egyikök sem igazolja állítását. jöllehet már Kreszn. is nyomra vezethette volna őket.

A *gúlya* szónál, noha SzD. és SI.-nál is megvan, Kreszn. nem ezekre, hanem Molnár János „Régi jeles Épületei“-re hivatkozik, nyilván mint első forrásra. Így nyilatkozik Sándor István is (Sokf. IX. 59): „Ezeket Pyramis, Obeliscus, Spitzsäule Molnár Apátúr hol Gúlyának nevezi az olasz *gugliá*-ból, hol sugárkőnek“. Maga pedig Molnár János (Rég. jel. Épül. 296—7. l.) így szól: „Más egyéb tornyok Egyiptomban a görögöktől obeliscusoknak nevezettek; az Olasz fordítás szerént pedig *gúljának* hivattatnak. Kászálus ezt a szót Frantzia eredetűnek tartja, mert ezeknél *Aiguille* tűt jelent. Mi ezt a szózatot megtarthatjuk a magyar nyelvben, míg a többi olasz szózatokon ki nem adunk; de akinek kedve tartja, Hallerrel hegyes köveknek is nevezheti“.

Munkácsi B. ezt bizonyosan nem tudta; CzF. ellenben jól tudta, mert a *gugliá*-t emlegeti is, és mindamellett nem átalította magát s másokat holmi *gul*, *gúl* elvont gyökökkel átaltni.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Egy elsőbbségi kérdés A *-só -ső* képzőnek az *eső* ige-névből való származtatását Simonyi (Budenz-Album 58) és utána Csapodi (Nyr. XIV. 270) Riedl Szendének tulajdonítják.

Hihető, hogy Riedl csakugyan önállóan jött e gondolatra, de az elsőbbség mégsem őt, hanem Sándor Istvánt illeti, ki már e század elején (Sokf. XI. köt.) kifejezte abbéli vélekedését, hogy a *belső, felső, innenső, közelső, külső, tulsó, végső* szokat hajdanta *belül, fölül, innen, közel, kívül, túl*, és *végén végre eső*-nek ejtették.

'Ugyanerre a mintára SI., a szláv eredetű *szomszéd* helyettesítőjéül, új szót is csinált t. i. a *mellső*-t a *mellül eső, mellülső* összevonásaképen. Csapodi nagyon téved tehát, mikor a *mellső* szó készítését Bugátékra akarja róni.

Különben e képző szerepéről már Versegly is helyesen jegyezte meg (Lexic. term. techn. 17.), hogy csupán „helyjelentő szavakból szül adiectivumokat”.

Mellékesen megjegyzem, hogy az áprilisi füzetben említett főnévi eredetűek közé illenek még a következők is: *derékső* CzF., *karajső* (Csallóköz, CzF.), *székső* (Pécska, Nyr. VII.).

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Torzsa. Körösi Sándor a Nyr. XIV. 119. lapján azt mondja, hogy a magyar *torzsa*-ban az olasz *torso* végső *o*-ja *a*-ra változott.

Ebben tévedés van, mert a *torzsa*-nak eredeti alakja, a mint könnyen kimutatható, a népnyelvben ma is élő *torzs* volt és az *a* csak mint birtokrag függedt hozzá. Calepinusnál *caudex* magyarul *tors*, *caudeus*: *torsból való*, *caulis*: *Fűnek szára torsa*; MA.-nél ugyanez már *fűnek szára torsája*. E szerint a *torzsája* csak olyan pleonasztikus ragozás, mint a milyen országszerte a *súzája sűza* helyett és Zalában *májja mája* helyett.

Említésre méltó, hogy MA.-nél a *caudex* többek közt annyi mint *törzs*, *caudicalis*: *törcsi*, de már *caudicosus*: *sok farku, törzsökű*.

Vajjon a *torzs* eredetre nézve nem azonos e a *törzs*-zel és a *törzsök* nem plurális-e a *törzs*-nek vagy *törzs*-nek, úgy a mint Szarvas Gábor a *rétéget* a *rét*. Lukács Lőrincz (Nyr. XIII. 5) az *üreg*-et, *török*-öt stb. az *űr, tör* plurálisának tartja?

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Használatos, járatos. Baksa Sándor (Nyr. XIV. 85.) nem mutatkozik hajlandónak elhinni, hogy a mai irodalom a czimbéli két szót a nekik tulajdonított jelentésben helyesen alkalmazza.

Már sokszor volt alkalmunk szólani a nyelvgazdagítás ama módjáról, mely a jelentésátvitelen alapszik; s ily esetben nem mulasztottuk el egyszer sem, hogy ne fejeztük volna ki sajnálkozásunkat neologusaink eljárásán, a kik a fejlesztésnek e módját nem csak hogy elhanyagolták, hanem rideg merevséget állítottak vele szembe, s ha itt-ott egy-

egy egyszerű kísérlet történt, nyomban s ismételten a leg-határozottabb tiltakozással szállottak ki, bár ki volt is terjesztője, ellene. Nem mintha közjük tartoznék, hanem mert e pontra nézve úgy látszik egy véleményen van neologusainkkal, őt hozzuk fel példának, a kinek az ily átviteles kitételek ellen intézett s még ma is egyre tartó küzdelmét mindegyikünk ismeri. Brassai Sámuel. Azt mondja: a ,kéz-nek' van ügye, no meg talán a ,szemnek' is, de a ,fülnék, nyelvnek' sat. nem lehet; azt mondja, hogy *alk*-ból van *alkal* (species, forma), *alkolmas* (competens), de *kép*-ből (forma) *képez* (formare) s *képes* (competens) nincs megengedve.

Hogy miért? . . . azért!

S ily nézetűek vannak még többen, s épen azok, a kik nem csak törekszenek, hanem tudnak is jól magyarul írni; de csak egyről akarok még ez alkalommal közülük megemlékezni. Első rangú író, s egyes, dédelgetett szók alkalmazásának kivételével mindnyájunk meglegedésére jól, szabatosan ,kezeli a nyelvet'; de ha valaki ezt szemébe mondaná, menten elő állna kifogásával: „Azt értem, ha valaki a kapát, kalapácsot, kanalat, kést sat. kezeli, de hogy a nyelvet is lehessen *kezeln*i, az nem fér az én fejembe!”

Hát igaz, nem tagadhatni! De alkalmazzuk csak más esetekre is! Azt tudjuk, hogy a kenyeret, kalácsot, pecsenyét sat. már a ki hogy érti, jól vagy rosszul, süti; azt tehát értem, ha valaki sült kalácsról vagy sületlen kenyérről beszél; de szót, embert, még ha paraszt is, legalább manap, széles ez országban nem szoktak sütni; azért nem is fér, akárhogy erőltetem is, a fejembe, hogy emlegethet valaki ,sült parasztot', meg ,sületlen beszédet'. Aztán, hogy a végetlenség sorából csak még egyetkettőt idézzünk, ki látott valaha ,bosszut forralni, tervet főzni, szavakat szívbe vésni'; ki volt valaha tanúja annak, hogy a ,figyelmet lebilincselik, a tej alszik (alutt tej), a kíváncsiság fölébred, szorgalom és figyelem karöltve járnak'; hogy ,szivességgel lekenyereznek valakit. féket vetnek az indulatoknak, szárnyát szegik a szabad szónak, szellőztetik a kérdést sat. sat.?

Mi Baksayban nem csak az író, a jeles műfordítót tiszteljük, hanem tiszteljük benne egyikét legjobb magyar stilsztáinknak is; de ha e zsugori *nyelkezelés* Procrustes-ágyába erőszakoljuk bele kifejezéseit, mondatait, periodusait, bizony édes-keves marad meg abból, a mi őt tősgyökeres magyar íróvá teszi. Azért nem csak nagyobb, hanem a szó igaz értelmében jó szolgálatot tenne, s tennének vele a többiek is, nyelvünknek, ha a *képez*, *nyelkezelés*, *jdratos* s

hasonlók irtogatása helyett az *igénytelen, kedélyes, tanonc*-félék gazzának tövére vetnék sarlójukat.

Hogy *nützen* és *gebrauchen* egymásból folyó, karöltve járó fogalmak, vagyis hogy a *használ*-nak eredetibb, hasznot hajt' jelentéséből természetes az átmenet ama másikra, a melyet gyanuba vett Baksai: 'él vele', kétségtelen nyelvbéli tényekkel igazolhatni. A latinban *utor* annyi mint: 'élek vlmivel', *utilis* pedig — voltaképen, 'a mivel élni szoktak', azaz: *hasznos* és *utilitas*: *haszon*. A németben *nutz*, *nütz* Sanders magyarázata szerint annyi mint: '1) nutzen bringend, nützlich, 2) zu etwas brauchbar oder dienlich: *nutzen*, *nützen*: 1) nutzen (vorthail, gewinn) bringen, zum zweck förderlich dienen, 2) aus etwas nutzen ziehen, davon gebrauch machen, es benutzen'.

Idegen nyelvek tanúsága szerint tehát az egyik jelentésből a másikba való átmenet a mi nyelvünkben is lehetséges és természetes; de hogy nem csak lehetséges, hanem való is, tanúkkal bizonyíthatom. Pápai Páriz az *utor* igét e magyar kitételekkel adja vissza: 'élek véle, *hasznát vészem*'; s a példák közt: 'uti aliqua re: valaminek *hasznát venni*', azaz: *használok* (valamit); s a magyar-latin részben: '*hasznát vészem*: fruor, utor; ich genüsse, gebrauche, nehme nutzen; *hasznát veddegelem*: usitor, ich gebrauche oder nütze etwas oft'. Kresznerics pedig a *használ* igét e klatin szóval magyarázza: *usuat*, a mely Ducange szótára szerint annyi mint: *frui*, s a melyből való a mi, köznyelvben is szokásos *uszóvalni* (használni valamit, élni valamivel) szavunk.

Nem merem határozottan állítani hogy úgy van, de mint ha erősen emlékezném rá, s emlékezetemet e részben nyelvérzékem is hathatósan támogatja, hogy sokszor hallottam, még pedig tanulatlan emberektől az ilyféle kifejezéseket: 'A mi zsirom volt, azt már mind fölhasználtam. Szegénynek a ruhákból csak az jutott, a mit néneji már elhasználtak. Ez a föld egészen ki van használva. alig terem valamit. Ezt a gyereket semmire, de semmire se használhatom'.

A másik, jelentésileg gyanúba vett szó a *járatos*. Ennek tisztázása egészen egyszerű dolog. Ártatlansága, feddhetelensége mellett az ország legkülönbözőbb vidékei vallanak: 'A jár ige Esztergom vidékén 'érvényben van' jelentéssel használtatik . . . Kis-Kunságban szokásos a *jár* használata, használni, érvényben lenni' jelentéssel . . . Arad megyében széltire mondják: Nálunk ez a szó-beszéd nagyban járja (széltére divatozik, nagyban el van terjedve) . . . A jár ige, használni, érvényben lenni' jelentéssel Csallóközben is jár' sat. (Nyr. XIV. 280. l.). Országszerte ismeretes a szólás, hogy: 'ez nem járja'; a mi annyit tesz mint: 'ez nem illik,

nem szokás, nem szabad', vagyis minden olyan dolog, a minek nincs járata = nem járatos.

Bizvást kimondhatjuk tehát, hogy ma már a *használatos, járatos* használatos, járatos és a mellett egészen kifogástalan szók.

SZARVAS GÁBOR.

Egy kifejezésünk magyarázatához. A *Lexicon Budense* (Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum) cikkeinek sorában, melyek közt nem egy érdekes adat s még érdekesebb kijelentések olvashatók, egyebeken kívül ezt is ott találjuk: „*Bagsamā*: fors, forsitan, ut adverte, ut opinor, ni fallor, mihi videtur; talám, úgy tettszik; vielleicht, mir scheint, wo ich nicht irre“.

A hozzávetés e kifejezőjének etimonjára nem nagy fejtörésbe kerül rájutnunk; maga a szótár megmondja, minő elemekből áll: „compositum ex verbo *bag* et substantivo *samā*“. A *bagare* ige jelentése szótárunk szerint annyi mint: indere, inserere, immittere, imponere, injicere; a *samā* pedig: summa, numerus.

Ez utóbbi szóra nézve az Előszóban (41. l.) a következő észrevételt olvassuk: „*samā* venit a Latino *summa*, et denotat: ratio, calculus, ut: dā samā: redde rationem“.

A mint egy izben a magunkéről, legközelebb veszek alkalmat magamnak s szólok terjedelmesebben oláh szomszédjaink 'hódító törekvéseiről' is; most csak annyit jegyzek meg, hogy *Lexiconunk samā*-ja (= summa) olyan eredeti oláhság, a minő eredeti magyarság például a *NSzótár dohány*-ja = *doh-ány*. A *samā* ugyanis kölcsönvett. még pedig nyelvünkől kölcsönvett szó s ugyanaz, a mi a magy. *szám*.

Ezt csak mellékesen érintjük; a mi a dologra tartozik, az maga a *bagsamā* kifejezés, mely, magyar kitételrel élve, annyi mint: 'számot vetve, számba véve, ha számba vesszük', s mely aztán átvitelesen a hozzávetés kifejezőjévé vált: 'talán, mintegy, körülbelül'.

Ez a kifejezés annyiban érdekes, hogy, mint egészen analog jelenség, teljes világításba helyezi s megadja magyarázatát a már többször említett (Nyr. XIV. 13. 83. 131. l.) tájszólási *a számára* (körülbelül) kitétel keletkeztének. *Lehr Albert* (Nyr. XIV. 131.) helyesen mondja: „Szerintem ez a szólás (*a számára*) tulajdonképp ennyit tesz: ha számba vesszük, ha számítjuk, ha jól felvesszük“. Ez a magyarázat azonban csak a jelentésátmenetre nézve ad némi tájékoztatást, csak arra nézve igazít el, miként vált a *szám* (= numerus) ama másik *szám*-má, mely annyit teszen mint 'circiter'; de az alakra nézve (*a számára*) nem kaptuk meg belőle a kellő magyarázatot. A magyarázatokép fölhozott példákból: 'ha számba vesszük, ha számítjuk, ha jól

fölvesszük' ugyanis nem 'a számára', hanem 'számba vevve, számítva, jól fölvéve' határozói alakok következnenek.

En részemről az alaki s jelentésbeli fejlődés menetét egész végmegállapodásáig így képzelem magamnak.

Első alkalmazásában a *szám* természetesen eredeti 'numerus' jelentésben állott; tehát például: „Fegyveres embere, ha a számára nézek (– ha a számát tekintem, veszem), azt gondolom, úgy emlékszem, hogy nyolczvan volt“. Ez aztán idővel fokenként így rövidült meg: „Fegyveres embere, ha a számára nézek, nyolczvan volt“; aztán: „Fegyveres embere, a számára nézve, nyolczvan volt“; s végre: „Fegyveres embere a számára nyolczvan volt“.

Az a számára tehát csonka kifejezés s eme teljesebb helyett való: a számára nézve. Hasonló elliptikus határozók: „Termetére, hangjára, járására (t. i. nézve) szakasztott az édes apja. Ravaszságára igazi róka. Jobb lábára sántít, bal fülére nem hall. Számra (nézve) megfelelünk nektek. Számra (nézve) öten lehettek“ sat.

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Egyik idevaló társaságban szóba jöven az igeragozás és a ható alak, én — támaszkodva az itteni köznép általános használatára — iktelenül ragoztam az ikes igék ható alakjait s ama tételt állítottam föl, hogy a ható alak az ikes igét egyáltalában iktelenné teszi.

Bár utána jártam a dolognak fogadás folytán, nem találtam erre nézve a nyelvtanban utasítást. Megjegyzem azonban, hogy az itteni köznép kizárólag iktelenül használja az ikes igét a ható alakban. Így azt mondja: játszhatók, játszhatok, játszhat' — nem pedig: játszhatom, játszható, játszhatik; ehetek, ehetsz, ehet', nem pedig: ehetem, ehetel, ehetik sat.

Ujra hangsúlyozom, hogy a kezemben forgott nyelvtanok nem adnak felvilágosítást, továbbá azt, hogy én máig egyéb vidékbeli köznéppel, mint a szabadkai, nem érintkeztem még. Azért igen lekötözve érezném magamat, ha a Nyelvtörben a Kérdés és felelet' rovatban azon tiszteletteljes kérdésemre válaszolni sziveskednék, vajjon felállítható-e ez a nyelvtani szabály: „Az ikes igék a ható alakban iktelenné lesznek“?

Felelet. Az ikes és iktelen ragozás közti különbség pusztán formai; az illető alakok nem rejtenek magukban semmi jelentésbeli különbséget; így 'eszem körtét' és 'veszek körtét', noha az egyikben *-m* a rag, a másikban pedig *-k*, mind a kettő egyformán transitív jelentésű ige; ellenben

,télen sokat alszom' és ,télen sokat ülök', noha a ragok itt is különbözök, a jelentés mind a kettőben intransitív. Ehhez járul még, hogy *ettem, vettem, aludtam, ültem; ettünk, vettünk, alvástunk, ültünk; enni, venni, aludni, ülni; evő, ivő, alvó, ülő* sat. közt még alaki tekintetben sincs semmi különbség.

Világos tehát, hogy a két külön igeragozásnak a legcsekélyebb gyakorlati haszna sincs, mert annyit se teljesít, mint kardon a bojt, a mely legalább díszül szolgál, vagy a házon a szürke vagy zöld szín, a melyek közül az egyik tetszőbb mint a másik. Az élet századok hosszú folyamán lassanként szakasztott is vele; úgy hogy a jelen század kezdetén már csak egyes vidékek tartották fenn s azok se következetesen; különböző vidékek szerint ugyanis különböző ragozások divatosak: így: döglöm, döglesz, döglük: szököm, szöksz, szökiik; olvasok, olvasol, olvas; teszsz, tesz; veszekedjem, veszekedj, veszekedjék; vegyél, vegyen; legyek, legyél, legyék; bukok, buksz, bukk: ennék, ennél, enne' sat. sat.

Szóval a válaszfal a két ragozás közt erősen beáradó félben volt s már-már össze készült roskadni, hogy helyén egy új fal emelkedjék, a melyre azt érezték s ma is érzi a nyelv, valóban szükség van: a tárgyas és tárgytalan ragozás megkülönböztetésére. midőn jöttek a grammatikusok s a fejlődés egészséges menetének útját szegve a roskadozó falat kitoldították-foldították, tártatózó részt betoldították, s alkottak olyan zárvart, hogy az akkori nyelv fejét vesztette bele, a nagy rész, még a legelső is értekezés is, a tudákosok szerint hiába hibára halmoztak, s végülössze nem volt egy jó ideig a javítgatásoknak.

[illegible]

Innen mag man sich auf die Gefahr einstellen, dass man sich in die Falle des Kettenmagasins verwickeln kann. Man muss sich also auf die Gefahr einstellen, dass man sich in die Falle des Kettenmagasins verwickeln kann.

ebben nem is kell megzavarni a népet; mert ma is helyes, igaz marad az az ismert mondás, hogy: nem bánom én, akár eszem-iszom, akár eszek-iszok, csak ha én e h e t e k, i h a t o k.

A kérdés végpontjára, hogy „fömlállítható-e az a szabály, hogy az ikés igék a ható alakban iktelenné lesznek“, azt kell felelnünk: nem, legalább m o s t m é g nem; az ikés ragozás kérdése ugyanis egyike azoknak, a melyek még mint forrongásban levők tisztázva nincsenek. olyan sub judice lis est-féle kérdés; addig tehát, míg jobbra vagy balra eldöntve nem leend, tartanunk kell magunkat és alkalmaznunk a fönnálló szabályhoz, a mely azt rendeli, hogy „az ikés igék továbbképzésükben is az ikés ragozást követik“.

2. Kérdés. Gazdasági íróink a *kulturpflanzen-t*, *kultivirté pflanzen-t* rendszerint *művelési növény*-nek nevezik.

Tisztelettel kérdem: helyes-e ez elnevezés nyelvi szempontból, avagy nem volna-e helyesebb „*művelésbeli növény*“-nek, vagy egyszerűen „*kultivált növény*“-nek nevezni, — a miként némely helyütt olvasható.

Felelet. Sokszor fordultak szerkesztőségünkhöz, különösen a tudomány emberei, azzal a kéréssel, hogy egyik-másik fogalomra, a melyre még magyar szónk nincs, mondjunk alkalmas eredeti nevezetet. A dolog természetével jár, hogy ennek teljesítésére kiválóan az illető szakemberek vannak hivatva; ők tudják legjobban, miben áll a fogalom lényege, melyik tehát benne az a legkiválóbb tulajdonság, a mely leginkább szembe ötlik s a mely őt az egy fajbeliektől élesen megkülönbözteti. A tanácskérőkhöz tehát, még abban az esetben is, ha fölvilágosításuk nélkül tudtunk volna is alkalmas nevezettel szolgálni, rendesen azt a kérést intéztük, értessek meg velünk, adják meghatározását a magyar nevezetre vágyó fogalomnak; s alig volt eset, hogy az adott meghatározásban benne ne lett volna az a szó, s néha nem egy, hanem kettő, három, a mely kiválóan alkalmas a fogalom elnevezésére.

Elhibázott eljárás tehát s a legtöbb esetben visszaságra vezet, ha a magyar nevezet megválasztásában az idegen szó jelentéséből indulunk ki. Százakra meg százakra megy nyelvünkben amaz újabb szók száma, a melyek idegen, legnagyobb részt német példaképre szabva az eredetiség, elevenség tetemes kárával megfészkeltek magukat nyelvünkben, mi több, nem egy eredeti, törzsökös szót és kifejezést szorítottak ki az irodalmi nyelvből.

Ilyenek, hogy csak egy-két példát említsünk: *hegymenet*, *völgymenet*: bergfahrt, thalfahrt' (a gőzhajó társaság hirdetésein). Nem tekintve, hogy *hegymenet* annyi mint a hegynek menete', nem volt még olyan magyar ember, a

ki például a fővárosban hajóra szállni készülő ismerőstől csak egyszer is azt kérdezte volna: Merre utazol, *hegynek* vagy *völgynek*? — hanem: *fölfelé* vagy *lefelé*? *Véd* és *dacz-szövetség*: schutz- und trutzbündniss'. *Daczol* a magyarban annyi mint: 'makacsul ellentáll'; tehát korántse jelenti azt, a mit a trutzbündniss; helyesen: védő és támadó szövetség. *Járlat*: pass (a hivatalos nyelv műszava). Egyike a legfonákabb fordításoknak; ugyanaz akar lenni, a mi a köznyelvi *passzus*, *pakszus*. Fonák először, mert *járlík* ige nincs, *járlul* (járulat) pedig egészen mást jelent, mint a ném. *passieren*; fonák másodszor, mert a fr. *passé*, a mely a *lettre de passé*-ból rövidült meg, tulajdonképen annyi mint: 'eleresztő, átbocsátó levél', a mihez a járásnak semmi köze nincsen. A *pass* = *útlevél*, a *viehpass* pedig, a mint a nép közönségesen nevezi, *marhalevél*. A hivatalos nyelv idétlen *marhajárlat*-ára tehát semmi szükség sincs.

Az ily sikerületlen fordítások közé kell számítanunk a *miveleti*, vagy akár a *miveletbeli* kitétel is, mely a latin *cultura* jelentéséhez ragaszkodva, ellenkezésbe jön a magyaros észjárással, a mely nem csak megengedi, hanem helyesli is, hogy a földet műveljük — azért helyesen is nevezhető, a mint már réges-rég óta nevezzük is, az *agriculturát földművelésnek* — de állat, barom, méh, fa, gyümölcs, virág *művelésről* nem akar tudni semmit, hanem igenis ismeri a *barom-tenyésztést*, *méhtenyésztést*, *fatenyésztést*, *gyümölcstenyésztést* sat.

Ugyanazt a jelentést, a mely a ném. 'kulturthiere, kulturpflanzen' kifejezés alatt rejlik, meglehetősen jól visszaadja a nyelvünkben már rég szokásos 'házi állatok, házi növények' kitétel is, azaz olyan állatok, növények, a melyeket házi szükségleteink fődözésére tartunk, tenyésztünk; mint-hogy azonban a *házi* jelző több esetben félreértésre adhatna alkalmat, pl. Der weizen, die weinrebe sind kulturpflanzen: A buza, szőlő *házi* növények (érthetnők azt is, hogy *háznál*, *ház körül* termő növények): alkalmasabbnak, szabatosabbnak tartjuk a *kultur* szót ez esetben a *házi* helyett a *tenyésztő* jelzővel adni vissza, tehát: *tenyésztő állatok*, *tenyésztő növények* (vö. *vágó marha*, *szántó föld*, *ivó viz*, azaz: *marha*, a melyet vágni, *viz*, a melyet inni sat. szoktunk). E kifejezés elfogadásával nem tarthatunk tőle, hogy beszédünkbe kétértelműség férkőzik; bizvást mondhatunk ilyeneket is: 'Az eper bár erdei, de tenyésztő növény. Az egér, bár egyszersmind házi, de tenyésztetlen állat'; a mit, ha a régi 'házi állatok, házi növények' kitételhez ragaszkodnánk, az érthetőség kára nélkül nem lehetne mondanunk.

Midőn az itt közlött kérdés és válasz már megjárták a szedő kezét, ugyan csak a kérdés írójától a következő sorokat vettük.

„Többekkel megbeszélvén a dolgot, a ,kulturnövény' kifejezésére a ,tenyésztett növény'-t fogadtuk el, szemben a ,vad, vadon termő növény'-nyel. Úgy látszik nekem, ez léssen a leghelyesebb és legérthetőbb“.

A szó megválasztására nézve tehát mind a ketten egy eredményre jutottunk; eltérünk azonban egymástól a cselekvésszó igenévi alakjának alkalmazásában. Hogy a kettő közül melyikhez szegődjünk, arra nézve nem lehet semmi kétség, ha figyelembe vesszük, hogy a -# kifejezős igenév végzettséget, befejezettséget, az -ó, -ő pedig állandóságot. minden időbeli állapotot jelent: ,szántott föld, ivott viz, vetett mag' = a melyet meg szántottak, meg ittak, elvetettek; ,szántó föld, ivó viz, vető mag' ellenben = a melyet szántani, inni, vetni szoktak, most és mindenkor, a jelenben úgy, mint a múltban és jövőben. ,Tenyésztett növények' tehát csak azok, a melyek a tenyésztés műveletén átmentek, már tenyésztve vannak (kultivirte pflanzen), ,tenyésztő növények' ellenben kivétel nélkül mindazok, a melyeket tenyésztetni szoktunk (kulturpflanzen).

3. Kérdés. A jogtudománnyal foglalkozom s a Nyelvőrnek szorgalmas olvasója vagyok.

a) Jogi művekben gyakran olvasom ezen két szót „szóbeli és írásbeli“, különösen a peres eljárás magyarázásában újra meg újra előfordul. Kérdés, helyes-e? s ha nem helyes, mi volna e helyett a jó szó? Az én véleményem szerint „írásbeli“ helyett jobb „írásos“, pl. „írásos“ eljárás; de a „szóbeli“ helyett „szavas“-t mondani, aggodalmam van. Ugyancsak ezzel együtt „dologbeli“ helyett nem volna-e jobb „dologi“. pl. „dologi“, nem pedig „dologbeli“ jogok, mely kitételt Vécsey még magyarosnak is találja.

b) Egy másik kérdés, mely azonban csak a helyesírás szempontjából bir fontossággal, valjon „ez“ és „az“ mutató névmások, ha ragoztatnak, megkettőztetik-e a rag kezdő mássalhangzóját, mint pl. attól-ettől, abban, ebben sat. vagy nem?

c) Egy megjegyzést bátorkodom tenni a Nyr. XIII. 32. 33. lapján foglalt -mányoz, -ményez kezdetű cikkekre. Többek között azt olvasom: „Az alapigével szemben származékiigékre csak ott van szükségünk s alkalmazásuk csak oly esetekben engedhető meg, a melyekben a -mány képzős név jelentése kisebb-nagyobb mértékben eltér az alapige jelentésétől. Ebből a szempontból itélve meg tehát őket, helyesek: indítványoz, utalványoz, nyugtatványoz, mert sat. Ellenben adományoz, hagyományoz, kérvényez, minthogy jelentésük az ad, hagy és kér alapigékével ugyanegy, mint teljesen szükségtelenek, nem helyeselhetők“.

Az én véleményem erre nézve egészen más. Nevezetesen a „hagyományoz“ szót szükségesnek tartom, mert jogi műkifejezés. Mert ha azt mondom: „Néhány ezer forintot hagyományoztak nekem“, mindjárt tudom, hogy végrendeletben hagyták azt nekem, s nem pedig másképen; továbbá azért is szükségesnek tartom, mert különben nem volna szónk a „legatum“-ra, mit most magyarul „hagyomány“-nak nevezünk. „Kérvényez“ is eltérő jelentésű a „kér“ alapigétől. Mert ha azt mondom, hogy még a miniszteriumnál is „kérvényeztünk“, ezzel azt akarom, hogy írásbelileg kértünk valamit, míg a „kér“ vonatkozhatik szóbeli s írásbeli kérésre. „Tanulmányozni“ és „tanulni“ sem egy jelentésű. Míg az utóbbinál különösen az emlékező tehetséget használjuk, s a figyelem csak pusztán a tanulandó kérdésre van irányozva, addig az elsőnél nemcsak az emlékező, hanem az átalakító, egybevető, ítélő sat. tehetséget használjuk, s a figyelem nem csak a tanulandó kérdésre, hanem az azzal összefüggő mellékkérdésekre is kiterjed; pl. ha valakit a polgári törvénykönyv tervezetével biznak meg, az tanulmányozni fogja a kérdést, nem pedig tanulni, mert először is egybeveti a külföldi e nemű törvénykönyveket, azután tekintetbe fogja venni a magánjogi, büntetőjogi törvénykönyvet, az állampolgárságról sat. szülő törvényt.

Felelet. a) A *-beli* képző, a mint az önállóan használt s szerte ismert *bél* (bele) szó mutatja, „tárgyban lételt, bennlevőséget“ fejez ki, pl. „a várbeli nép“ = a várban levő (lakó, élő); „mennyei szentek“ = a mennyben levő sat., aztán tovább terjesztett alkalmazással: hitbeli cselekedetek, több rendbeli vétségek = hitre vonatkozó, rendbe tartozó. Tehát ugyanazt fejezi ki, a mit az *-i* képző s vele legtöbbször föl is cserélhető, mint: „mennyei v. mennyei irgalom, városbeli v. városi urak“; egyes esetekben ugyanaz az értéke van neki, a mi az *-ú, -ű* v. *-n levő* kifejezőnek, mint: *főrendbeliek* = *főrendűek, főrenden levők*; néha meg birtokviszonyt fejez ki, pl. *szívbeli* fájdalom — a *szívnek* fájdalma, *szív*-fájdalom.

A *szóbeli* (szóban álló, szóba foglalt) s *írási* (írásba foglalt) kitétel egész hiven visszaadja azt, a mit ki akarunk vele fejezni, hasonlóképen a *dologbeli* (dologra vonatkozó, dologra tartozó) jog is; s minthogy már elfogadtuk a *szó* szót, semmi ok, hogy kiküszöböljük őket s máshová helyükbe.

b) A helyesírásnak egyedül helyes alap lehet; az írás akkor helyes, ha az írott alak ízében megfelel, ha hű hasonmása a hang eleven, mozgó alak, élő test, amaz képe neki; ha a kép rossz, hamis, ha mit ábrázol, senki sem ismer rá. Így

alapra fektetett s még inkább az etimológián épült helyesírás; mind a kettő egy rég letűnt kort ábrázol, oly tárgyat fest, a melyeket manap hiába keresünk, a jelenben többé nem élnek. Az etimologiai helyesírás egy élő öregnek csecsemő kori képe, a történeti pedig gyermek, ifjú v. férfi korbéli ábrázatja; egykor hű hasonmások voltak, de ma már nem felelnek meg többé a valónak. Egyik is, másik is olyan helyes írás, a milyen ig az képe a három híd egyesítette fővárosnak a Mátyás korabeli Buda vagy a római Aquincum.

Ezt röviden mostanság, a míg majd bővebben szólhatunk e kérdéshez, s alkalomszerűleg különösen annak mondjuk, a ki egy hozzánk beküldött fejtegetésben kemény támadást intéz azok ellen, a kik *aggat, faggat, lyuggat, szaggat*-ot irnak, „nem véve figyelembe, hogy a gyök nem *ag, fag, lyug, szag*, hanem mint *ak-ad, ak-aszt, fak-ad, fak-aszt, lyuk-ad, lyuk-aszt, szak-ad, szak-aszt* bizonyíttják: *akgat, fakgat, lyukgat, szakgat*“.

Azért hát hagyjuk békében szunnyadni mind a kettőt s ne bolygassuk, midőn le akarjuk írni, se származását, se történetét a szónak, mert ez olyan nehézséget teremtene, a melyet összes nyelvtudományunk se tudna leküzdeni s maga a szófejtéspártoló volna egyike az elsőeknek, a kik összeáldának azokat, a kik az ő ajánlata foganatosítására segédkezet nyújtottak, midőn fejét kellene törnie rajta, miként írja jól, így-e *soha* vagy *sonha, somha, semha, ésnemha*, avagy talán még másképp; melyik a helyes: *malaszt, moloszt* vagy *maloszt; tömlöcz, temlecz, temnecz, timniucz v. timnucz; kehely, kelyeh, kelyh, kely, kalik v. kaliksz* (calix) sat. sat.

Engedjük tehát, hadd írják továbbra is, a kik úgy irták: *aggat, faggat, nyaggat* sat. s nagyon ajánlatos, hogy mindnyájan írjuk így, a *lyukgat* védője is.

Hogy most a voltaképi kérdésre, a mutató névmás (*az, ez*) ragozott alakjainak helyesírására térjek, a három közül akármelyiket követjük, szófejtés, hagyomány, kiejtés, mind a három ellene van s határozottan tiltakozik, hogy így írjuk: *anak, atól* sat. *annak, attól* helyett. Ide tartoznak: *anyi, enyi, melyet, egyet* sat., a melyeket szintén helytelenül írnak így a kiejtés, etimologia s hagyomány javasolta *annyi, mellyet, eggyet* helyett.

c) Bennünket a fölhozott ellenvetések se tudnak megingatni abbéli meggyőződésünkben, hogy a *hagyományoz*-félétet szükségteleneknek ne tartsuk.

Egyik ok a *hagyományoz* mellett, hogy azért „szükséges, mert különben nem volna szónk a *legatum*-ra, mit most magyarul „hagyomány“-nak nevezünk“. A *hagyomány* ép úgy megélhet a *hagyományoz* nélkül, a mint megél *olvasmányoz* nélkül, az *olvasmány*; nem a *hagyományoz* szülte a *hagyomány*-t, hanem megfordítva. A másik ok a *hagyományoz*

fénylő, Medea: ildomos, Calliope: bájdal sat.; a németben: Gottfried: istenvédte, Alarich: dúsgazdag, Humbert: hunnfény, Ruprecht: hírsugár, Gerold: kopjabíró, Bertram: fénylő holló, Wittekind: erdőfi, Berta: ragyogó, Gizela: tús (kezes), Mathilde: szűzharcos sat.; s bizonyára ilyenek voltak, bár mit jelentettek is: Álmos, Árpád, Taksony, Vid sat.

Midőn aztán a pogányságon hatalmat vett a kereszténység, e nevek helyébe nagyjából, legkivált nálunk, a szentek nevei (József, János, Anna, Katalin) léptek; mint-hogy azonban ezeknek száma amazokéhoz képest fölötte csekély volt, az egynevek tetemesen fölszaporodtak; a zavar kikerülése végett tehát megkülönböztetésre volt szükség, a melyet vagy a sorszámok teljesítettek, mint királyainknál (I. II. III. sat. László), vagy más megfelelő. apától, szülő vagy lakóhelytől, foglalkozástól, egy vagy más tulajdonságtól sat. vett jelzők, mint: Pálnak fia (Pálfi) János. Istvánnak fia (Istvánfi) Péter. Pesti Gábor, Kovács Károly, Nagy Sándor, Kardos Béla, Kövér Kálmán sat. A jelzőnévnek későbbi hozzájárulása magyarázza meg azt a különbséget, mely a nevek írásában köztünk s az árja nyelvű népek közt uralkodik. Mig ezeknél tudniillik az értelmezvényi, birtokos, származási sat. jelző a jelzett névnek rendesen utána áll: Fabius Cunctator, Pompejus Magnus, Ajax Telamonius v. Telamonius; Napoleon le petit, Paul de la Roche (Delaroche), Eugène de la Croix (Delacroix), Jaques de l'isle (Delille); Heinrich der Vogler, Johann Ohneland, Rudólf von Habsburg, addig a mi nyelvünkben a jelzőnév a jelzettnek előtte áll: Szent István, Könyves Kálmán, Földetlen János, Habsburgi Rudólf, Kún László sat.

Ebből a főntebbi kérdésre magától következik a felelet, a mely így hangzik: a magyarban a (jelző) vezetéknév mindenkor megelőzi a (jelzett) keresztnévet; tehát nem csak: Fekete László, Szántó József, hanem: Schmidt János, Momm-sen Tódor, Bopp Ferencz, Hugo Viktor, Lesseps Ferdinand, Turgenjew Iván, Obrenovics Milan sat., a mint már legrégibb magyar íróinknál találjuk, így hogy a több közül csak egyet említsünk, Heltai Krónikájában az idegenek közül ezek is meg vannak említve: „Bonfinius Antal, Asculán város-béli Polgár; Brandenburgiai Sigmund Morkoláb; Deszpót György, a felső Bolgárországnak fejedelme; a bán, Raguzai János; Matzedoniai Miklós, egy jeles vitéz ember“ sat.

b) L. a következő pontot.

5. Kérdés. Az annyit hányt-vetett „tanár“ szóhoz volna egy kis hozzászólásom. Nagyon sokan ellene vannak és mégis használják. Maga Simonyi sem helyesli, ez okból

irta neve alá Antibarbarusában az idegen „professor” szót. Ha helytelen, miért nem szakítunk vele végleg? Avagy szükségkép kell az idegen népeket utánoznunk? Akkor általánosítsuk a művelt nemzetek használat „professor” szót, mely már úgyis cosmopolita lett. Vagy ha magyart akarunk, akkor használjuk a „tanító” szót. végelemzésben ugyanis mind tanítók vagyunk, mert tanítunk, s csak a jelző tenné meg a különbséget, hogy *egyetemi* tanító, vagy *gimnáziumi* tanító vagy *elemi* tanító. A dignitashól mit sem vonna le, hisz az egyetemi és középiskolai tanárokat is e jelző választja el, míg viszont akárhány városi elemi iskolában a tanítók „tanárok”-nak írják és hivatják magukat, úgy szintén a magánintézetek tanfőurai; a polgári iskolák tanítói pedig általában „tanárok” cím alatt szerepelnek, jóllehet hivatalosan a tanító név illeti őket. Ne kicsinyeljük tehát a magyar „tanító” nevet, mely oly szép pályát jelez; a tudomány vagy állás fokát a helytelen *tanár* szónál is eddig az élére tett jelző mutatta meg; ha tehát lehet: *egyetemi*, *gimnáziumi* és *elemi* tanár (az életben akárhányszor hallhatjuk), miért ne lehetne: *egyetemi*, *gimnáziumi* és *elemi* tanító. Hogy ez a helyesebb, mutatja a német is, mert nála is csak a *lehrer* a nemzeti, tanáraitra kénytelen volt a *professor*-t kölcsön venni. Ha az életben felcserélik a két szót, s egyenértékűnek vesszük, akkor bátran foglalhatunk állást a kizárólag helyes tanító elnevezés mellett!

Helyesli-e a Nyelvőr a fentebbiekben kifejtett nézetemet? Elitélendőnek tartja-e a sokak által védett s dédelgetett *tanár* szót? Mit tegyünk, hogy jó szerével megmeneküljünk tőle?

Felelet. Ki érti ezeket: *dhár*, *senyár*, *konyár*, *jeszár*, *hajár*, *nyerér*, *sajdár*, *csédár*, *vásár* s még egy hosszú sorát a hasonló magyar szónak, a melyeket elszámálhatnánk, ha világos példáknak már a fölhozottak untig elegendők nem volnának. Bizonyára senki. Ilyen volt a *tanár* is; nem értette egy lélek se; s a ki először hallotta, ép úgy nem sejtette, hogy annak valami köze van a *tanít*-hoz, mint a hogy nem gyanítja senki, hogy *dhár*, *hajár*, *vásár* sat. *dhít*, *hajít*, *vásít*-ból vannak képezve. Helytelensége kívül áll minden kétségen, s nem is hiszük, hogy botránkozást ne keltene vele, a ki ma lépne föl ajánlásával.

De nem csak helytelen, hanem szükségtelen is. Ha a mindenkitől érthető s a régi irodalomban kozhasználati *tanító* nem volna is tanú szükségtelensége mellett, elege bizonyítaná az is, hogy abban a korban, mikor az íjtás általános volt, a mikor mindenki, kellett nem kellett, s az íjtás készítésével foglalkozott, még abban a korban sem akad senki, a kinek eszébe jutott volna, hogy a *tanító* (magster, professor) helyett más, sőt szót hozzon java latba.

A *tanár* szót, ezt ő maga beszélte egy alkalommal, Főgarasi alkotta, de nem a *tanító* helyébe, a melyet maga is minden tekintetben megfelelőnek, kifogás alá nem esőnek tartott, hanem mint a latin *doctor*-nak magyar egyértékesét; hogy aztán célzata ellenére előbb *lehrer* majd *professor* lett belőle, arról már ő nem tehetett.

Nagyon valószínű, hogy elterjedésének okát arisztokratikus hajlamainkban kell keresnünk. Ha a falusi ház viskó, vityilló, a városi pedig palota; ha a falusi előljáró bíró, a városi polgármester: világos, hogy ha a falusi iskolában *tanítanak*, a gimnáziumban, annál inkább az egyetemen. hogy volna az embernek kedve szintén *tanítani*?

Azért okokkal itt hiába állunk elő, hiába bizonyítgatjuk száz meg száz példával, hiába vetjük ellen, hogy a kuria és a kupaktanács közt bizonyára van akkora távolság, mint az egyetemi és falusi iskola közt, s amannak elnöke s emennek feje, mind a kettő egyként mégis bíró nevet visel, a mi különbség van köztük, azt a jelző adja meg: kuriai bíró, falusi bíró; valamint tanácsos mind a négy, noha van olyan különbség köztük, mint a gimnáziumi és elemi tanító közt, a városi, királyi, udvari és a belső titkos tanácsos; hiába mondjuk, hogy az öt ujjunk sem egyforma, s azért mégis mindegyiknek egyformán ujj a neve: az okok hangja elhal, a példák ereje megtörik, mert hiába no, apáink is azok voltak, mi is azok vagyunk: nemes, nemzeti és vitézlő nép; s vannak, a kik egész komolyan veszik a dolgot, nagy súlyt helyeznek a nevezetbeli megkülönböztetésre, és semmi áron sem akarnak közönséges tanítók lenni.

— Már bocsássanak meg az urak, fakadt ki egy alkalommal egy gimnáziumi, de nekem, a ki gimnáziumot és egyetemet végeztem, érettségi s tanári vizsgálatot tettem. csak más a műveltségem és rangom, mint a csetneki tanítónak; s mégis egy fokra akarnak helyezni vele?

— Igazad van! tüzelte egy gonoszkodó filologus kollégája, a ki hallgatója volt vitatkozásunknak. Az egyik, a tanító, mesterember, a másik, a tanár, művész. Azért, venter magister artium est, magyarul: „a gyomor a mesterségek tanítója”; de „historia est magistra vitae” szabatosan: „a történelem az élet tanára”.

A czímbetegség most járvány; a mint mondtuk, nem használ ellene sem ok. sem ellenvetés sem, hogy ha van a gimnázium és népiskola közt, van az egyetem és gimnázium közt is különbség; miért nem követelik, miért nem sürgetik tehát a gimnáziumiak itt is a megkülönböztetést? Szót igen könnyű volna találni rá, legalább oly szépet, minő a *tanár*; lehetne például (*oktal*-ból) *oktár*, a melyet már egy ízben javaslatba is hoztak. Nem fog az az ellenvetés sem, hogy a más-más nevezet szükségességéből korántse követ-

kezik a *tanár* szó használatának szükségessége; ha épen kell más nevezet. ott van például az *oktató*, a melyet már a gimnáziumi professzor, Dugonics András, használt: „királyi oktató“.

A kérdés utolsó pontjára ez a válaszunk: A ki nem akar, nem hajlik; minthogy tehát a rábirás nem használ, a kapacitálásnak nincs foganatja, a cselekvéshez kell folya-
modni, tenni kell s megkezdeni az „egyetemi, gimnáziumi, polgári s elemi tanító“ állandó alkalmazását.

6. Kérdés. A t. szerkesztőséghez bátorkodom azon kérelemmel járulni, miszerint megírni kegyeskednék, hogy e két szó közül: „*viszleszámítolni*“ és „*viszleszámítolni*“, melyik van helyesen írva.

Felelet. Ha a t. kérdő előbb megmondja nekünk, melyiket tartja e kettő közül helyesebbnek: „*Öt most Pál visz-*, vagy *viszkitaszította az ajtón*“ e helyett: „*Öt most Pál taszította ki viszont az ajtón*“, akkor majd mi is egész határozott s szabatos feleletet adhatunk kérdésére.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Vegyesek.

Hivatásomnál fogva is sokat forgolódván az idevaló nép közt, néha igen különös, s valószínűleg a nyelvészet előtt még ismeretlen szavakat és kifejezéseket van alkalmam hallani. Ezeket elhatároztam feljegyeztetni, hogy a tudománynak hozzáférhetővé tegyem, esetleg megemlegetsem. Nem lévén azonban nyelvész, biztosan nem is ítéltetem meg, ha valjon ezen anyag bir-e nyelvészeti, vagy általában tudományos beccsel. s érdemes-e annak további gyűjtögetése? Ezért vagyok bátor a t. Szerkesztőséghez fordulni s az alább következő mutatóványokat elébe terjeszteni.

A nekem nevezetesebbnek tetsző szavak és kifejezések közül a következőket jegyzem ide:

Mirhó: erős, viharos szél. Minor: hermafrodita. Czompó: segédhába. Laponyag: halom. Békator: egy egyenes, vékony kardhoz hasonló levelű gyékény faj. Hadigyikény: egy bronzkori kardhoz hasonló levelű gyékény faj. A falkában: minap. A falka esztendőben: 3-4 évvel ezelőtt. A mint a hajnal megperczent: a hajnalnak a legkezdetén. Meglippent: a hideg idő enyhült. Mindezen szavak és kifejezések, nem csak elvéve hallhatók, hanem széltere használatban vannak.

Különösen a két vízinövény névre, a „*békator*“ s „*hadigyikény*“-re vagyok bátor a t. Szerkesztőség becses figyelmét felhívni, a mennyiben ezek bizonyosan igen régi eredetűek lesznek. Vidékün-

kön a „tőr“ ma csak „schlinge“ jelentésben ismeretes, hogy pedig szuró vagy vágó fegyvert is jelent, azt senki sem tudja; a békatőr név tehát még akkor keletkezhetett, midőn a magyar nyelvben a mai „kard“ fogalmát, még a „tőr“ szóval fejezték ki, s egyszersmind azt is bizonyítani látszik, hogy a régi magyarok kardja csakugyan nem görbe, hanem egyenes volt. A „hadigyikény“ neve még tán régibb, a mennyiben ennek az alakja meg teljesen olyan mint a bronzkori u. n. kelta kardoké; már pedig az elnevezésnek akkor kellett keletkezni, mikor a kardoknak ez a bronzkori alakjuk volt.

A határrészek, halmok, vizek stb. nevei közül is közlök néhányat:

Halmok: Ondód halom. Czitra halom. Girót halom. Néki halom. Korpád halom. Kompár halom. Virpéter laponyag.

Határrészek: Vajó zug. Szelenczés. Kornyo. Gargócz. Kárác. Sopron. Görömböly.

Folyók: Kadarcs. Kősi.

Vízállások, völgyek: Sótár vagy Zsótár. Pirgon völgye. Bács. Macs. Dóg. Pecze. Mákocsi. Teke szarva. Tárkányfok.

Hajdu-Szoboszló és környéke tiszta magyar, a honfoglaláskor a helynevek tanúsága szerint (Szoboszló, Debreczen, Konyár stb.) szláv lehetett, s innen megmagyarázhatók, a legalább nekem szláv eredetűeknek tetsző szavak: Gargócz, Kárác, Szelenczés, Görömböly stb. s régi magyar nyelvmaradvány lehet a Kadarcs, Macs, Ondód, Teke, Kősi s más e féle; — de hol veszi magát a Girót, Pirgon, Czitra, Vajó stb., melyek sem szláv sem magyar sem kun-török szavak, sőt mint látszik nem is fordítások? Nem a talán itt is tanyázott gallokra utalnak e maradványok?

Melleslegesen bátor vagyok itt azon véleményt kockáztatni, hogy mennyi nyelvészeti kincs lehet országsherte az ilyen halom, határrész stb. nevekben rejtve, s ki tudja mily egyszerű eredménye lenne annak, ha országos mozgalom indíthatná meg ezeknek az összegyűjtésére, s mennyit nyerhetne ebből a nyelvészeten kívül a történelem és archaeologia is. Hiszen például csak én, tisztán az elnevezés után indulva, 3 régi földerdőítményt fedeztem fel határunkban. Sietni is kellene a dologgal, már csak azért is, mert hova tovább sok név feledtségbe megy, vagy legalább elváltozik s elmosódik. Így pl. itt is sok halomnév már teljesen feledtségbe ment, egy halom pedig, melyet a múlt század végén „Szanton“-nak hívtak, ma már „Szántott“-nak nevezetik.

(Hajdu-Szoboszló.)

Szívos Béla.

Szólásmódok.

Kiskunságiak.

- Jártányi ereje sincs.
 Kínnyín kedvín nyótt.
 A túrús lépén jó könyérmentség.
 Könyérgunyhó: az olyan gyerek, a ki mindig zabál.
 (Vö. borkút: iszákos ember.)
 Egy más bélit fágyják: verekesznek.
 Öt tőn kötött embőr: élheteretlen.
 Ötön vősz: lop (t. i. az öt újján).
 Fődtű möntű kéri: földtől mennytől, nagyon kéri.
 Alig van a harangozó pénz az órába: fél lába a koporsóban van.
 Nem kerepőtek ennek: az olyan rossz borról mondják, mely ellen erős a gyanú, hogy nem szőlőből készült; a szőlőbe ugyanis kerepelni szokták a seregek (seregélyek) elriasztására.
 Sé köp, sé hurut!: ne tétovázz, hanem fogj hozzá.
 Fogd be a lépénlesőt: hallgass.
 Nem annám egy kút garasé. (Vö. „Nem adom egy putton pótráért“. Abauj, Ny. II. 557.)
 Teröm, mind a háti bőr. (A háti bőr kikészítetlen birkabőr volt, melyet a mult század végén még viseltek.)
 Szögrehúzó: a ki mindennek ellent mond, s nem barát-kozik senkivel („szögletre húzódó“).
 Mőgmonta neki a lelkin valót: jól oda mondogatott neki.
 Jó befelét neki: u. a.
 Mi a fránca! csodálkozó felkiáltás.
 Faranczia vágja le.
 Nincs ki négy sarokra: hiányzik egy kereke.
 Ódá Pállá beszél: eloldalog. (Van „Ódal“ nevű család).
 Éveti a Petikéjit. Ha vki nagyon kíván vmi ételt, akkor mondják: „Adjatok neki, hogy é né vesse a Petikéjit“. Hihetőleg a terhes asszony kíváncsiságára való célzás.
 Sokszó mögtörűte nálam a bicskát: sokszor evett az asztalomnál.
 Belű van a lakaton: bezárták, tömlőczbe vetették.
 Kutyazsír rá kenyekszik: rossz ember.
 Háj! háj! tavaji háj! még az idei láb on jár: annak mondják, a ki mindig sopánkodik.
 Tők is este virágzik: Az mondja, a ki későn fog vmi munkába.
 Kitódta az órát: pipára gyújtott.
 Hogy vág a bajusz?: hogy vagy? Erre az a felelet: kétfelé.
 Hótává köpi ki: belehal, pl. vmi sérülésbe.

Hasára esött: bele betegszik, pl. vmi munkába v. mulat-
ságba.

Elődzik a bocskora: elmegy a kedve vmitől.

Lesi a lengyét: soká várakozik.

Maga szája vallása.

Szörít tőnni vminek. Így is: szört tőnni
vmire.

Kutya embőrt ötetgetsz.

Hánny az órod alá hamá: egyél gyorsan.

Kuhiba marad. (Vö. Aranyánál Vojt.)

Isten hirivé, mind a vizig szárazon.

Örül, mind vak Laczi a fészőminek.

Ámodta, mint macska az esőt.

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE

Babonák.

1. Mikor a bika lészáll a tehénrű, a gatyamazzag csomóját é
kő mecczenyi, s aszt kényérbe neki beannyi: akkor fog a tehén.

2. Keresetlen csonttá kő a ló himpókját (hóttetem) mékkennyi,
asztán aszt a felit léténnyi a földre, a mellikké még vót kenyeve:
akkor a himpók évesz.

3. A melyik papot a rózsafüzérésék (a rózsafüzértársulat
asszonytagjai) fejkötővé mégvernek: annak többet nem szabad miséznyi.

4. A legéső piros pergyukát bele kő ténnyi a tehén fülbe,
akkor virágvásárkor jó mégvészik.

5. Ha apostolok oszlásokor főszél fuj, akkor tavaszra főmegy
a buzaáro.

(Nagy-Lengyel. Göcsej.)

GAÁL FERENCZ.

Népmesék.

1. A kóré, s a kis madár.

Ecczer vót ékkis madár, s rá szállott a kóréra, aszonta a
kórénak: Kóré rengess engem.

A kóré aszonta: Bizén nem rengetlek, me mán rengettelek
eleget.

— Kecse rágd meg a kórét, mond a kis madár, me kóré nem
renget ingemet.

Mondá a kecske: Bizén nem rágom, me rágtom eleget.

— Farkas, edd meg a kecskét, me kecske nem rágja a kórét,
nem renget engemet.

A farkas vissza mondá: Nem eszen bizén, me má öttem eleget.

— Lődd meg falú a farkast, me farkas nem eszi a kecskét, kecske nem rágja a kórét, kóré nem renget engem. — Nem lövöm bizén, me má lőttem eleget.

— Tűz, ígesd el a falut, me falú nem lövi a farkast, farkas nem eszi a kecskét, kecske nem rágja a kórét, kóré nem renget engem.

A tűz aszondá: Bizén nem ígetem, me ígettem eleget.

— Víz ócsd el a tüzet, me tűz nem ígeti a falut, falú nem lövi a farkast, farkas nem eszi a kecskét, kecske nem rágja a kórét, kóré nem renget engem.

A víz aszongya: Én biza nem ótam, me má ótattam eleget.

— Őker, idd meg a vizet, me viz nem ótja a tüzet, tűz nem gyúttja a falut, falú nem lövi a farkast, farkas nem eszi a kecskét, kecske nem rágja a kórét, kóré nem renget engem.

Az őker aszongya: Nem iszam bizén, me ittam eleget.

— Járom rontsd ki az őker nyakát, me az őker nem issza a vizet, víz nem ótja a tüzet, tűz nem gyúttja a falut, falú nem lövi a farkast, farkas nem eszi a kecskét, kecske nem rágja a kórét, kóré nem renget engem.

Aszongya a járom: Bizén nem rontam ki, me rontattam eleget.

— Szúj edd meg a jármot, me járom nem rontja az őker nyakát, az őker nem issza a vizet, víz nem ótja a tüzet, tűz nem gyúttja a falut, falú nem lövi a farkast, farkas nem eszi a kecskét, kecske nem rágja a kórét, kóré nem renget engem.

A szúj megötte a jármot, járom kimentatta az őker nyakát, az őker megitta a vizet, víz elótatta a tüzet, tűz meggyútatta a falut, falú meglátta a farkast, farkas megötte a kecskét, kecske megrágtja a kórét, kóré rengette a kis madarat, s máji napég is rengeti.

(Domokos. Szolnok-Doboka m.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

Mér nincs jó asszony a világon?

Csak három jó asszon vót a világon; az égyyiket két karácson között a bogarak (legyek) étték meg, a másik kánikulábo két bunda között fagyott még, a harmadik még a maga nyavalájábo pusztút é; azóta egészen kiveszett a jó asszonyok fajja!

(Nagy-Lengyel. Gőcsej.)

GAÁL FERENCZ.

Találás mesék.

1. Mejjik a legkissebb hal? — A méknek a farka legközelebb esik a fejihez.

2. Mejjik napnak nincsen éczakája? — Az utolsónak.

3. Mejjik a legdrágább vizcsöpp? — A méket a prókátor a téntába önt.

4. Lik, végig lik, végestelen végig lik; csomó, végig csomó, végestelen végig csomó. Mi a? — Nádszál.

5. Sír, sír, mindég sír, asse tuggya, meér sír, derekába vér sincsen, vájújába víz sincsen. — Hegedű.

6. Töve tengerbe, levele Lengyelbe. Ága-buga Jeruzsálembe. — Nap.

(Patóháza. Szatmár m.)

BARTÓK JENŐ.

Névnapi köszöntők.

Örülök, örvendék, hogy jutottunk isten kegyelméből szent neve napjára. Éltesse az isten tés urat sokáig, de né legyen lelkében soha sémmi kára. Fejénél lobog az üdvösség ászlója. Ez az én szívemnek tejjes kívánsága. Ezen kívánságnak az ég a bizossága. (Szekszárd.)

(Váczi tartózkodásom alatt jegyeztem föl ezt a szólást, a melyet egy asszonytól hallottam, a ki kocsmába menő férjét intette.)

Osztán vigyázz, hogy szó né érje a ház elejét! Azaz: ne hozz szégyent a házra.

VÁRKONYI ENDRE.

Ráolvasások.

Pokóvarru való.

Három girisz foghagymát venni, három keresztét vetni rá.

† Én téged keresztöllek az atyának nevibe sémminek. † Én téged keresztöllek a fíjúnak nevibe sémminek. † Én téged keresztöllek a szentléleknek nevibe sémminek.

Uram, Jézusom, megemlíkézik a Krisztus keserves kinszenvedésirül, keresztfára való fölfeszítésirül, három vas szöggel való megcsöggözésirül, N. N. bűnös embernek meggyógyulásáru.

† Én téged keresztöllek az atyának nevibe sémminek. † Én téged keresztöllek a fíjúnak nevibe sémminek. † Én téged keresztöllek a szentléleknek nevibe sémminek.

Terémtetlen az atya, terémtetlen a fíjú, terémtetlen a szentlélek; mérhetetlen az atya, mérhetetlen a fíjú, mérhetetlen a szentlélek; oszlasson az atya, oszlasson a fíjú, oszlasson a szentlélek.

(Erre három miatyánk mondandó el úgy, hogy az elsőnél az első, a másodiknál a második, a harmadiknál pedig a harmadik gerezd foghagymával kell a pokolvert körülhúzatni s mindegyiket e szavaknál: 'itt a földben is' (e. h. földön is) a földbe rejteni. A földet e célra edényben is használhatni.)

(Kún-Félegyháza.)

CSERÉP JÓZSEF.

Kiolvasó versek.

Án | toj | toko | noj,
Teke | toka | vére | voj,
Szivem | korpo noj,
Tücske!

Ámen-dula, mendula,
Derekára, potyola,
Sziv-áros, takaros,
Mindörökké ámenos.

Reszelt tiszta, reszelő,
Fírhe ment a meszelő,
Asz kérdeszte szivonó,
Mikor lessz a kézfogó.
Két csupor vót a vőfi,
Elmentek hivogatni,
Nem találtak vendíget,
Elhatták a fejőket.

Kőkinfa, kőkinfa,
Győrösi, kellemesi,
Gyöngyösi, egy hétfü,
Két szerda, kedden járó,
Nagy csütörtök, dob szerda.

Elmentem én a szőlőbe
Szőlőt szedegetni.
Utánam jött egy vin asszony
Engem veregetni.
Bé szalattam a pajtába
Sípót csinálgatni,
Az én sípom csak aszt fujja:
Hogy te vagy a czicza, czicza.

Éger, béger, tarnóczi,
Zekczi, náczzi, kos, ák, pák.
Czik, czák, czicza.

(H.-Szoboszló.)

KARDOS MATILD.

Tájszók.**Szatmármegyeiek.**

k a b o l a: szatmárvidéki szó; azon két darab fából, háromszög alakra (de melynek egyik oldala nyitott marad), készített egyszerű eszköz, melyre szántáskor az ekét, boronát különös módon szokták ráfektetni, s rajta csúsztatva szállítani ki a mezőre s onnan haza.

k o m m a n t: csupán egy ütésre, különösen a fejre alkalmazott ütésre szokták mondani; más-ként: kollint. „Agyon kom-mantotta, kollintotta.”

k a c s: a szőlővesszőnek a levél és venyige között kinőni szokott hajtása, melyet gondosan le szoktak tisztogatni, hogy a vessző annál inkább erősödjék.

k o p e z i h é r: tekerdő, rest, nap-lopó, hetykélkedő, mihaszna.

k u n c z o g: majdnem siránkozva, síró hangon ker, könyörög, bönyörög.

k u n y o r á l: csaknem olyan jelentésű, mint a **k u n c z o g** szó, de nem siránkozva, hanem inkább kissé szentelenül, erőszakolva.

k á m p i e s o r o d i k: sirásra fogja a dolgot, siróba kél, sirni kezd.

k a t i p i l a: asszonyos természetű, magát az asszonyok dolgába avató férfi.

k a l a b i n t: elcsen, ellop, ügyesen félretesz valamit.

k a r d a l é s z a: a ki holmijével

nem gondol, pusztulni, isten számába hagyja jószágát.

kukuczi: alacsony természetű, hitvány, vékony bordájú ember.

kutusgál: keresgél, kutatgat, s e közben hány-vet holmit.

kotoz: majdnem olyan jelentésű, mint a kutusgál: kutat, keres, motoz.

kuncsorog: áncsorogva vára-kozik valamire, vagy valakire; kérőleg vár, mint a koldus az alamizsnát.

kasmatol: jár, jön s megy keresgélve valamit, ide-oda sűrőg-forog.

keringél: félénken kerülget valamit.

kornyadoz: gyengélkedik, betegeskedik; nem épen beteg, csak kornyadoz.

korhad: fáról szokták mondani; avul, porladoz, taplósodik

kushad: leül, leereszkedik, meglapul.

kurkász: vizsgálva, mindent szemügyre véve szorgosan keres valamit.

kentefitél: hebehurgyán, czéltalanul kenetet. „Mihint egy kiesit rosszul érzi magát, mingyárt kentefitélteti magát.“

konta: farkatlan, különösen tyukokra szokták alkalmazni.

kácsingózik: szerfelett óhajtozik valami után, hogy csaknem a nyála foly utána.

kuczorog: leguggolva, magát összehuzva ül.

kuksol: valamely szűk helyen, szögletben meghuzva magát, onnan félénken tekintget, néz ide-oda, mint a csinttevő gyermek szokta.

kukucsál: szűk nyíláson, lyukon nézeget át.

köntörködik: hizelegve, könnyörögve jár valaki körül, mi által valamit meg akar nyerni.

kukora: rövid, vékony, nyomorék; csak tehén szarvára hallottam alkalmazni; pl. kukora-szarvú tehén.

kuczik: a kandalló alatt, a tüzelő hely végén vagy mellette levő zúg, szöglet, hová a gyermekek fel szoktak ülni, kuczorodni; mondják pucziknak is.

kaczimbál: bottal, pálczával ide-oda üt, hadonáz, csápol.

kajkós: görbe, horog alakú; másként: kampós; szokták a görbe, lócslábra is alkalmazni: „kajkós lábu“.

kast, kastos: lucskok, lucskos, ha az ember harmatos fűvön, réten megy keresztül, óhatatlan, hogy el ne kastosodjék; kastos az is, a ki esős időben ruháját sárral beszennyezi.

kotyecz: disznó ól, pajta.

kulacsvirág } dyclitra
Krisztus szive } spectabilis.

kazup: cseresnye, hárs vagy fenyő héjából készült hosszú, keskeny edény, melybe gyümölcsneműeket, az apróbbakba fenyőszurkot szoktak szállítani.

koporcz, -os: apró s könnyen elmálló kő; köves szőlő földje, melynek az a tulajdonsága, hogy jobb bort szokott teremni, mint az agyagos föld.

kunkorgós: többszörösen megcsavart, mint a kos szarva vagy némely bajusz.

kocsorba: azon eszköz, melylyel a szénét a sűtőkemenczéből kivonják; az alvidéken: szivanó, szénvonó.

kencsével: össze-vissza ken, beken valamit, kenetet.

kusz-kusz: kis gyermek fogára szokták mondani, mikor még alig néhány van. aprókat lépegetve megy, nem lassan, de nem is nagy sebességgel.

koczog: lóról mondják, mikor

(Nagybánya. Szatmár m.) KATONA LAJOS.

Kiskunságiak.

csalamádé: takarmánynak vett sűrű kukoricza.

csal: csel fn., pl. csalt vet. (Győnyösinél: „Mint a syrén akkor szokott csalra vetni.” Mur. Vén. III.)

csajh: fűvön, ruhán, gazon stb. levő nedvesség; pl. „Nagy a harmat, csupa csajh vagyok. Né mönny oda, mer csajhos lössz a ruhád.”

csajkos: görbe lábú. (Sz.-Fehérvárt a. m. görbe, egyenetlen, Ny. VII. 138. Debreczenben: sáros, mocskos, pl. a ruha alja, Ny. VII. 137.)

csajbók: u. a.

csapó: az ostor végén levő szíj; erre kötik a „súdar“-t, mely selyemből vagy lószőrből van fonva.

csácsog: hiába való üres beszédet folytat. (Tinódinál: „Kiket sokszor hegedősök csácsogtak”. Zsigm. csász. 470.)

császár fasza: egy erős vastag szög a régi faékében.

csatragos: sáros, mocskos, pl. a ruha vkin. Ugyanattól ige: csatragol: sárba vízbe jár.

csemcsög: csámcsog. (Somogyban is, Ny. VIII. 432.)

csempé: csorba. (Kecskeméten: csömpé u. a. Ny. IV. 284. Komárom m.-ben csömpé: nagy cserép csésze (?), Ny. IV. 235.)

cserény: 1) a konyhaajtó előtt mintegy egy meter magas rács;

2) nád vagy vesszőfonadékból készült födeletlen pusztai hajlék pásztorok számára (Somogyban a. m. kocsi saráglya, Ny. XI. 238.)

cserepcsík: lóherélésnél alkalmazott csiptető fa. (Ormányságban: csipcsalap u. a. Ny. VII. 525. Szamosközőn: cserepcsép: két vékony rúd, mellyel a kendert áztatás alkalmával csomóba szorítják, Ny. XI. 92.)

csetrös: cserép edények gyűjtő neve. (Vö. Baranya, Ny. VII. 477.)

csigat: csöndesít (csittgat).

csila: kancsal.

csilige: csiga-biga. (Pannonthalmán: csigaliga, Ny. XII. 187.)

csiligéz: gyerek módra játszogat; pl. „Mind écsiligézi az időt”

csintova: pocsolya. (Vö. K.-Sz.-Miklós, Ny. IV. 382.)

csipdött: körömmel szétcsipkedett tészta.

csobojó: pásztorok víztartó faedénye. (Vö. Baranya, Ny. III. 565. Kecskemét, Ny. X. 380. Somogyban: csobilló, Ny. XI. 238.)

csócsál: összerág vmit s aztán benyálazva kiköpi; pl. „Nem őszik ez a malacz, csak csócsája a kukoriczát.”

csollák: félszemű.

csomó, csomóra köt: lehet vmit csomóra kötni vagy „bu-

korra kötni.“ A csomót elodani nehezebb.
 csomoros: csomós.
 csóré: a szopós gyermektől kihányt tej. Ettől ige: csóréz.
 csöcsfog: tejfog, csikófog.
 csők: keresztelőre rendezett mulatság, másképp paszita. (Vö. Csongrád, Ny. VII. 526.)
 csőkőnik: fogy, apad, alább hagy.
 csöllőngérőz vagy csellőg: czéltalanul, henye módra jár-ke. (Gyöngyösinél: „Noha csak csellelge és halkan menének“ Charicl. Tinódinál: csellel, Erd. hist. 439. Egerv. viad. 1341. Régi M. költ. Tára III. 396.)
 csőmbőlék: aprólék, hulladék.
 csőmöge: 1) nyalánkságra való eledel; 2) szüretlen must, mely a törköllyel még össze van keveredve.

csőpörődik: fölserdül. (Tréfásan, vö. Somogy, Ny. III. 140.)
 csörge: forgácsfánk, csöröge. (Vö. „Süti annál a csörögefánkot“. Arany.)
 csörmője: egy növény neve, mely a rozs közt terem, s magjától a kenyér kékesfekete lesz: csörmőjes kenyér.
 csösze: selypes.
 csuhé: prémes téli női felöltő, térdig ér, bundabőrrel készül s kívül szövettel van borítva; öreg asszonyok viselik.
 csutora: pipaszáron lévő szaruból készült szópóka.
 csűcs, csűcskő, csűcsők: a „csűcs“ diminutivumai. „Kitű van a gyerekek? Bizon nem a vánkus csűcsitű.“
 csüg: ló és marha lábán a köröm feletti iz, hova a lónak a békót vagy nyűgöt teszik.

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

Z i l a h i a k.

mácczó: máskor.
 m aj o r s á g: aprómarha, háromfi.
 mál: a kikészített bőr vékonyabb része, pl. has; összetett helyneveknél a. m. oldal.
 matrizál: piszkál, keresgél.
 megkánforodott: elment az esze.
 megkírgel: megver.
 megrőkönnyödött: megmakranczosodott.
 megtőklik: megrevesedik.
 méngyék: megyek.
 méngyén: megy.
 mián: miatt.
 móka: tréfa, tréfás.
 mókál: tréfál.
 moska, maska: macska.
 móríkalja magát: affektál.

motyó: batyu.
 mutuj: gyáva, ügyetlen, éhetetlen.
 mutyuri: együgyű, bohó.
 nálunkni: nálunk.
 nálunknul: tőlünk.
 -ni: személynévhez kötött helyrag, megfelel ezen kérdésre: hol, hova? Pl. Ferenczni: Ferencznél, Ferenczhez.
 -nul: személynévhez kötött helyrag, megfelel ezen kérdésre: honnan? Pl. Ferencznul: Ferencztől.
 nyurga: vékony és magas nővérsű.
 nyurgul: magasra és vékonyra hirtelen növekedik.
 onnén: onnan.
 osztég: azután.

osztózás: veszekedés, perlekedés, civakodás.	surgyé: szalmassák.
összejöttek: összevesztek.	sutu: borsajtó.
panusa: tengericsőn a szemeket fedő héj.	sutul: sajtol.
példa: utálatos, kiállhatatlan.	suprikál: gyöngéden megver.
pinczos: válogatós, finnyás, kényes.	símít: ruhát vasal.
pipe: fiatal líba.	sűnyöl: nagy ötésekkel, rosszul varr.
pipogya: beteges, vézna, gyenge.	szontyola: bús, kedvetlen, lehangolt.
pirkad: hajnalodik.	tányér: tányér.
pirkó: burgonya.	tantali: együgyű, hig eszű; vontatott járású, vánszorgó.
pityus, pityókás: jó kedvű, beszédes a bortól.	tavaly előtt: harmadéve. Így is használtatik: harmadidén.
policzár: rendőrszolga.	tégláz: ruhát vasal.
pogácsás: mézeskalácsos.	ténfereg: részegségtől dülöng.
pongár: pohárszék (kevésbé használt).	tésis, téisis: te is.
postáné: postamesterné.	tikog: fullad, piheg.
puczi: picziny, kicsiny.	tokány: pörkölt hús.
puczik: sut.	toprongyos: rosszul öltözött, piszkos, rongyos.
pulya: csecsemő, gyermek, törpe.	torongyol: gyűr, dömöcsköl, kínoz, nyaggat.
punyi: kicsiny.	tovább: odább.
pupegér: denevér.	tökéletlen: facsaros észjárású, furfangos.
puzduri: hirtelen haragra lobbanó, hirtelenkedő.	törpe: alacsony.
ránkör: haragtartás, bosszúforralás.	tücsk: tövis.
ránkörös: haragtartó, bosszúforraló.	ükli: a fának azon része, hol a törzse ágakra oszlik.
réz: ruhavasaló.	vaskó: életlen, csonka vágóeszköz.
rusnya: undorító.	vérszípó: piócza.
rusnyaság: genny.	zsemlekása: dara.
sóbafőtt: főtt marhahús.	zsigora: köszvény.
siligó: jellemtelen, semmirekellő; gyenge növésű, selejtes.	zsigorás: köszvényes.
sopótyál: összeség.	zsindikus: szolgálattevő.
	zsoldos: napszámos asszony.

JUHOS BÉLA.

Gazdasági műszók.

Aratás és cséplés.

Kasza, gráblás kasza, gráblo v. géráblo, saró: sarló.

Sásúnyi: mielőtt a vetés fejét hányná, szokás szerint levagdadják sarlóval a zöldjét, ez a sás, melyet étetésre használnak.

Aratnak: csak szemes termést, egyebet csak kaszánok; réndét vág a kaszás, utánno markot szénnek a tarón; szóma kötéllel kívibe kötik; a kíviket kérészbe horgyák; kérésztékbü van a képé.

Hordás: a betakarítás és ennek ideje (hordáskor); hordók: a kik behordják; nyomó rud: mellyel a szállítmányt leszorítják, a hozzá való erős kötél a rudazó kötél; nyujtó: a szekér elejét a hátuljával összekötő gerincz, hosszabb nyujtóval alakítják át a közönséges szekeret hosszú szekér-ré. Ódal: a hosszú szekér vendég oldala, ráccsa; otthon a behordott gabonát, illetét, asztagba raktyák. A gabonának van szómájo, feje, szemé, szákájo (szálkája, bőköje); szákátlon buza.

Csípűnyi, csíplő, csíp, csíphadaró (a csépnek ütője), csíplő gép v. masina; välla, vazsvälla; szürü: a megdolgozott föld, melyen csépölnek (vö. Ny. VI. 39. és 129.); tarázó; a szürü közepére vert hegyes czövek, erre huzva tarázák (köröskörül verik cséppel) a kévét, miután már előbb a földre fektetve megverték, végtére pedig kioldva s rendekbe terítve csépölik; rozsnál a tarázást elhagyják, mert szalmáját zsubba (zsupp-ba) kötik a kötő szég (akár vas, akár fa) segítségével; az üresz szómát nyárson (fa nyárs) horgyák kazóba; a zsuppból szécskát vágnak a szécska-vágón.

A csépletet a törek-rostávó (nagy szemű kézi rostával) garmadábo rostállák és lapátollák, a rostán maradt törek-et (összetört szalmát és üres fejet) pedig félre öntik. Szórás, szóró lapát; szelelő rosta: rostáló gép, melyet kézzel hajtanak; fölöző: czirokból készült, a tisztájára hulló polyvarészek letakarítására, lefölözésére való széles terpedt söprű; pélva: polyva; ócsó (Somogyban: ucsu): az értéktelen apróbb szem, konkoly s egyéb, a mit a gabonából kirostálnak (baromfit etetnek vele); konku v. konkol; cserméle: buzaszemhez hasonló mag a gabona közt (Melampyrum); üszög; rozsdá. Főmírís; kőbő v. kőből (kőblő, kőblit): 1 mérő, fé mírő: fél mérő, fértá: $\frac{1}{4}$ m., oktá: $\frac{1}{8}$ m.; a mérőt vagy erégetfé (pupozva) adják vagy lécsapfa a csapófávó; rísz: a mit az aratók és cséplők kapnak pl. a 10-ik kereszt, mérő; a föl mért gabonát, vagy a pallásro öntik, vagy hombárbo. Pallás: a lakó ház kövezett vagy sározott földű tetőallya, a hová grádicson v. gérádicson jutni föl; a hí: gazdasági épületek tetőallya, a hol szénát s takarmányt tartanak s a hová lajtérgyán (létrán) megy föl az ember, az istálló hijjának deszkázatán nyílás, lik van vágva, mely a kerék jászu-ba szolgál, ide vetik le az egy napi etetésre való szülességét; pajta: csűr; lábos pajta: kőlábakon álló tető, ha takarmánynak való, különben szin, kocsi-szin; pajtás kert: az uraság szérús kertje. Pajta bíró: egyik alsóbb rendű gazda tiszt (újabbban „ellenőr”), a kiből ispán, ebből kasznár lesz, majd meg számtartó, tisztartó lehet idővel; öreg bírés vagy gazda: első béres; bírés; gyalog bírés: ostoros.

(Horpács. Soprony m.) CSAPODI ISTVÁN.

LEGUJABB AKADÉMIAI KIADVÁNYOK.

- Ugor vagy török-tatár** eredetű-e a magyar nemzet? Hunfalvy Pál r. tagtól. 20 kr.
- Ujgörög** irodalmi termékek. Dr. Télfy Iván l. tagtól. 40 kr.
- Középkori görög** verses regények. Dr. Télfy Iván l. tagtól. 30 kr.
- Idegen szók** a görögben és latinban. Dr. Pozder Károlytól. 50 kr.
- A csuvasokról.** Vámbéry Ármin r. tagtól. 30 kr.
- A számlálás módjai** és az év hónapjai. Hunfalvy Pál r. tagtól. 20 kr.
- Teleldi Miklós** mester magyar katechismusa 1562-ik évből. Majláth Béla l. tagtól. 10 kr.
- Káldi György** nyelve. Dr. Kiss Ignácztól. 50 kr.
- A Muhammedán** jogtudomány eredetéről. Goldziher Ignác l. tagtól. 10 kr.
- Vámbéry Ármin** „A magyarok eredete” című műve néhány főbb állításának bírálata. Barna Ferdinánd l. tagtól. Ára 60 kr.
- A nyelvfejlődés** történelmi folytonossága és a Nyelvör. Ballagi Mór r. tagtól. Ára 20 kr.
- A magyarok eredete** és a finn-ugor nyelvészet I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálata megjegyzéseire. Vámbéry Ármin r. tagtól. Ára 30 kr.
- Finn-magyar szótár** Dr. Szinnyei Józseftől. Ára 3 frt — kr.
- A magyar kötőszók.** III. rész. Az alárendelő kötőszók II. fele. Irta Simonyi Zsigmond. Ára 1 frt 50 kr.
- Debreczeni Codex** — Gömöri Codex. Közzéteszi Volf Gy. l. tag. Ára 2 frt — kr.
- Magyar helyesírás** elvei és szabályai. III. kiadás. Ára 10 kr.
- Nyelvtudományi Közlemények.** Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Budenz József. XIX. kötet. 1 füzet ára 1 frt — kr.
- Tartalma: A Nádor-codex nyelvi sajátosságairól (II. közlemény.) — Zoltvány L. Irén. Az egyszerű sziszegő hangok jelölése a régi magyar orthographiában. — V. G. György Erza-mondvin nyelvmutatvány: a biblia történetéből. (1883.) Közli Dr. Kunos Ignác. Az előbbihez való szójegyzék és jegyzetek. — Budenz József. A szövegű őshangzók a magyarban. Balassa József.
- Komjáthy B.** Az zenth Paul leueley magyar nyelven. Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Jegyzetekkel ellátva közzéteszi Szilády Áron. Diszkiadás hollandi papíron képekkel és initialekkel. Ára 3 frt — kr.

Saját kiadásunkban megjelent:

- Nyelvtudomány** és nyelvtanítás. Tanítók és tanárok figyelmébe ajánlja Hunfalvy Pál. Ára 1 frt 50 kr.
- Budenz-Album.** Budenz J. XXV éves nyelvészeti működése emlékére. Kiadják tanítványai. Budenz J. arcképével. Nagy 8° 321 sűrűn nyomtatott lap. Ára 3 frt 80 kr.
- Iskolai magyar nyelvtan** mondattani alapon. Irta Szinnyei József dr. I. és II. rész. A középiskolák I. és II. osztálya számára. Ára 1 frt. A nagy mélt. közoktatási min. ur által a középiskolákra nézve engedélyezett tankönyv.
- Rendszeres magyar nyelvtan.** A középiskola felsőbb osztályai részére írta Szinnyei József dr. (megjelent) Ára 1 frt 20 kr.

AKADÉMIAI KÖNYVKERESKEDÉS

(Knoll K. és Társa)

Budapecsten, az Akadémia épületében

A

MAGYAR NYELVÖR

ára:

egész évre 5 frt.

☛ Fél évre nem fogadunk el előfizetést. ☛

A pénzutalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, VI. kerület, Bulyovszky-utca 6. sz.) küldendők.

☛ A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik, tizedik, tizenegyedik s tizenkettedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II—XIII. kötet pedig 45 frton kapható.

A II—XIII. kötet megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a 45 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.

☛ Reklamációkat csak egy hónap lefolytáig teljesítünk. ☛

„MAGYAR NYELVÖR“
szerkesztősége s kiadó hivatala.

Tudnivaló.

A „MAGYAR NYELVÖR“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvör“
szerkesztősége.

1885.

OKTÓBER 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

NYELVÉRTÉKELÉSE

ELŐZMÉNYE

SZARVAS GÁBOR

XIV. KÖTET. A KÖTET.

BUDAPEST. 1885.

HOFFMANN'SCHER VERLAGS-DRUCKER.

TARTALOM.

	Oldal
A magyar névragozás. <i>Simonyi Zsigmond</i>	433
Szótagok, szavak, mondatok. <i>Balassa József</i>	442
A göcseji nyelvjárás. <i>Kardos Albert</i>	448
A „Zsoltár” szó és még valami. <i>Asbóth Oszkár</i>	455
Nyelvtörténeti adatok. <i>Katona Lajos</i>	459
Helyreigazítások. Magyarázatok.	
Petten. <i>Szarvas Gábor</i>	464
Tenyésztő növények. <i>Egy Olvasó</i>	465
Torzsa. <i>Kőrösi Sándor</i>	466
Válaszok. <i>Kardos Albert, Timéskői Sándor, Szoboszlai, Ungár</i> <i>Sándor, H. O., Fátér József, Kertész A., Nagy Sándor,</i> <i>Hortváth János, R., Bussay Kálmán, Steuer J., Simonyi Elek</i>	468
Népnyelv hagyományok.	
Szólamódok. <i>Korda Imre</i>	471
Népmesék. <i>Kispál Mihály</i>	473
Kiolvasó versek. <i>Kardos Matild</i>	474
Mit beszélnek az állatok. <i>Soltész Árpád</i>	475
Tájszók. <i>Katona Lajos, Korda Imre, Samu József, Cseke Bálint</i>	475
Mesterszók. <i>Kőrösi Sándor</i>	480
Népdalok. <i>Wolf Vilmos, Kispál Mihály</i>	480

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Bulyovssky-
utca 6. sz.

SZERKESZTI

SZARVAS GÁBOR.

XIV. kötet.

1885. OKTÓBER 15.

X. füzet.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

5) A -vá -vé rag.

Mai irodalmi és művelt élő nyelvünk ezt a ragot magánhangzó után *v*-vel ejti, mássalhangzó után pedig a nélkül, de az illető mássalhangzónak kettőztetésével, illetőleg a kiejtésben megnyújtásával, tehát egészen úgy bánunk vele, mint a *-vel* raggal: *fávd, jóvd, széppé, helyessé* sat. Azonban a mai népnyelvben s a régi irodalomban különféle eltéréseket találunk.

A népnyelv meglehetősen ritkán él evvel a raggal, s azért a népnyelvi közleményekben nem is találkozunk gyakran vele. A mit azonban találunk, az korántsem mindig az irodalmi alakot tünteti föl, noha ilyenek is kerülnek elő. pl. *á'mdvá*, Kriza 448. *iszé-porrá* 443. *holtá* Nyr. III. 31. *ördöggé* VIII. 373. Az eltérő alakok ezektől legtöbbször abban különböznek, hogy vagy a *v* hang (illetőleg ennek úgynevezett hasonulása*), vagy a mély hangrendhez való illeszkedés, vagy pedig mind a kettő hiányzik. A székel közleményekben fordul elő e rag leggyakrabban; a háromszéki székelységben használatos alakokról ezt olvassuk MNyelvészet VI. 216: „A *-vá, -vé* viszonyragban sok szónál még magánhangzó után is a *v* betű kihagyatik, s ilyenkor az *á* is *é*-re változik mély hangzók után is, mint: *kárré* (kárrá v. kárba), *vezérré* (vezérre), *mivé* (mivé), *feketé*, *sárgá*. De néme-lyeket két-, sőt az áthasonulást is véve háromféleképpen is mondanak, mint *kékké* v. *kékké*, *nyomoréké* v. *nyomorékká* v. *nyomorékká*, *vasé* v. *vasá* v. *vassá*, *uré* v. *urá* v. *urrá*, *szolgá-jáé* v. *szolgájává*, *enyimé* v. *enyimmi*, *övéké* v. *övékké*, *tütöke*

*) Kérdés, a népnyelvből vette-e Vitkovics ezeket: *havásd*, munk. I. 157. *érdemesé* 160. Talán pusztán költői szabadságból írta így.

sat. Látni itt az írói nyelv szabályozó hatását. *Izzé-porrá* csak egyféleképpen^a. Így olvassuk más székely közleményekben: *nyomoréké*, Kriza 404. *vízé lett* NyK. III. 9. *hóhé* Népk. gy. I. 173. *rózsáé váljon* III. 161. *káré tenni* Ny. V. 377, VII. 324. *kárré vallottam* Gyarm. nyelvm. I. 47. II. 265. Hasonlóképp mondják a Kis-Kúnságban (Majsán, a szerző tapasztalata szerint): *lőé tenni*. Továbbá Temesközben: „*pá-pirossé, tintájé, kalamussé válna*“, Szeged n. II. 45. *) — Itt a középső szóban megint új jelenséget látunk, t. i. a hiátus kerülésére a *j* hang közbeszűrását, mint még u. o. 102: „*mögén csak kutyájé vált*“; és „*kőjé vált*“ Kálmány koszor. I. 241. 27. Ezt az alakulást leginkább a göcseji nyelvjárásban várhatjuk, mert ez a *-vel* raggal is így bánik (pl. *kapájé, kapájje* e h. *kapáével*), s csakugyan ezeket olvassuk a göcseji nyelvjárás leírásában MNyelvészet V. 107: „*kurtájá szabta, lőjá tette, puhájá gyúrta*“. — A palóczságban, hol a *-vel* rag *v*-je is megmarad mássalhangzó után, úgy látszik ez a rag is megtartja *v*-jét, akármilyen a tő véghangja: „*szárvá változik, gánájvá vált*“ (Nógrád) Ny. VI. 85. *szépvé leszem* (Bars) XIII. 377. — (A *-vé* rag *-vel* lel van összetévesztve a következő mondatban: „*Sarlós Boldogasszony naptyán ne süss, mer küvel válik a kenyered*“ (Sopron m.) Ny. VI. 369. Szintúgy: „*jóval hagyás*“ (e h. *jóvédhagyás*) Gubernáth Inst. II: 385.)

A régi nyelvben részben ugyanazokat a különösségeket találjuk, mint a népnyelvben, csak hogy ott a mai szabályos alakok gyakrabban fordulnak elő; ilyenek pl. *vendégge, aprodda, innceppé*, Bécsi c.; *hasonlatossa tute*: similem fecit Virg. c. 14. sat. sat. — A *-v* hiányát kivált mássalhangzó után s leginkább *i* után észleljük; pl. *halászivá* (halászivá) Münch. c. 72. *mié* 109; *semmie*, Bécsi c. Jud. 13:22. Bar. 6:45. Dán. 4:32; *mié* Debr. c.; *semye lezen*: ad nihilum deductus Keszt. c. 44; *semmie teue* Helt. kr. 33: *semmie ne legyunc* Born. pr. 619; *mind semmie lön* Born.

*) Illeszkedés nélkül van ez a különös alak is: *másüvé* (már MA.) sőt itt a második szótag illeszkedett a rag magas hangjához (v. ö. *legelább* e h. *legalább* Ny VII 378. *eladó* e h. *eladó* IX 162. és *másedszer* VII. 468 e h. *másodszer*); ha csak azt nem tesszük föl, hogy az *együvé, egyebüvé, mindenüvé* stb. analogiája szülte a *másüvé* alakot *másuvá* helyett, mely egyedül volt mélyhangú e határozó szók közt

ének. 351. (de: Isten *faiua* lenni u. o. 4.) Más magánhangzók után: *húzód* HB. *méltód* Debr. c.; *ingyen való* tegyem: sine sumptu ponam Helt. uj test. u4; *mindenű*, Landovics segíts. I. 384. — A *-já -jé* alakot szintén megjeljük nyelvemlékeinkben, még pedig leginkább *á é* hangok után: *inne-pecie*, Bécsi c. Eszter 9: 18. *barattaiia vallani* u. o. II. Makk. 7: 24. *örizdieie* u. o. Prolog. Sophon. stb.; *barlangaia* Münch. c. 52. *faiia* (*fájá*) 56. *faiia* (*fájá*: fává) 78. stb.; ne tegyétek kereskődőknek *hazaya* (*házájá*): nolite facere domum negotiationis Jord. c. 628. szerzé őtet ő házának *vraya*: constituit eum dominum domus suae Kulcs. c. 152; azokat *bírója* főgadjátok: illos constituite ad judicandum Komj. I. Kor. 6: 4. mindeneknek ennenmagamat *zolgaya* töttem u. o. 9: 19. *cüveye* (övévé) teszi az Krisztus jótéteményit, Beythe epist. 239. A Katalin legendában ez a *-já* két példában mássalhangzó után is előfordul: jobb *állatjá* tartja: praestantiorum habet 786. léssz *mártírjá* 1393. (l. RMKöltők I. 320.). Ezeket azonban helyesírási különösségeknek tarthatjuk, ha csak több társukra nem akadunk ezentúl. — A fönt idézett palócz *ganajvá* alakhoz hasonlókra is akadunk, de kérdés, nem grammatikai okoskodás vezette-e az illető írókat: „*jókvá* nem teszi“ GKat. titk. 8. *gyanusvá* tenni u. o. 10. *elégve* kipótolta 230. „tudom magamat *elégve* bölcsnek lenni“, László Petr. 15. *elégve* tudom 212. — Az *illesskedés* nélküli *alak* ritka az irodalomban, s nem csoda hogy legkönnyebben székelly írónál találjuk meg, Forró Curt. 628: „udvari *szolgakke* Perzsákat, környülötte *forgolodokke* Perzsákat rendele“: Persas satellites, Persas apparitores fecit. — A régiségben vannak nyomai egy (enklitikus, nyomatékosító?) *n*-nel toldott alaknak is: „fegyverekkel *cüekken* tévék“ Pann. megv. 157 = övékké; „*resten* teszem felkelni“ Dom. c. 52. Emezt hibának tartja Sziládi RMK. I. 246. de az előbbiről azt mondja, hogy „néhány hasonló eset szükségessé teszi, hogy az *n* betűt ne tekintsük véletlenségből esett hibának“, és idézi az *összén*, *fogván* alakokat, de szintén hibásnak tartja u. o. a XII. számban: „harmincz napnak *előtten*“. Megjegyezvén, hogy az utóbbi csakugyan alig lesz egyéb tollhibánál s hogy *fogván* is egészen másnemű képzés, mely nem vonható ide, elfogadhatónak csak az *össze* régi *összén* mellékalakjának a tanúságát tarthatjuk (noha így sem „szük-

séges", csak megengedhető, hogy az első két alakot ne tekintsük hibának), mert jelentését tekintve ez is nyilván lativus, csakhogy *össze* megrövidítette magánhangzóját, mint pl. *együve, másuva, hova* stb. V. ö. ezwee Lev. I. 193. A lativusok közül szintén ilyeneknek látszanak: *szinte szintén, viszontá viszontán? (viszontan?), gyakorta gyakortán?* De legkétségtelenebb példa éppen a *vá* rag megtoldására *örökkén*; pl. *örökkén való*: sempiternus, Samarjai Harm. 1. örökkén jár mint az Orbán lelke, Kovács közm. 84. Kónyi „Ábel“ 127. — Végre, valamint *szintén* mellett más járulékkal *szintég* is van, úgy van a *vá*-ragos kifejezések közt is néhány *g*-vel toldott alak (l. e *g*-ről az *ig* ragot): *kevesség, kisség, kicsiddég, többég*, melyek főképp a székelységben járatosak. Példák az irodalomban: mikor elaluszom is, micsoda keveség, ah! micsoda keveség tart félben szaggatott nyugodalmam! Báróczi munk. VIIIb. 121. figyelmezz egy kisség szavaimra, Bacs. vers.² 59.

A fölsoroltakhoz járulnak még ezek a kivételes alakok: *együvé, másuvá, egyebüvé, mindenüvé*. Itt a ragot megelőző *u ü* hangot nagyon bajos megmagyarázni; csak annyit mondhatunk, hogy arra a fölös *u ü*-re emlékeztet, mely az ablativusi *l*-et (= ugor *d*) előzi meg az *-ül -ül, ill. -ól -ól* ragban (l. ezt).

Ha már most azt keressük, mint vélekednek nyelvészeink a *-vá -vé* ragnak eredetéről, először is Révainál találkozzunk a magyarázatnak egy kísérletével. Grammatikája III. részében (kéziratban) a helyhatározó és az átváltoztató *-vá* ragot két külön eredetű ragnak tartja (holott a hasonló fejlődésű *-nek* ragnak különféle szerepeit, mint láttuk, szépen össze tudta egyeztetni). Amazt látja ő az *al-á, hoz-zá*-féle határozókban is, és azonosnak tartja a héber *Micraimā, arca* (Egiptomba, földre) lativusok ragjával. A másik *-vá* ellenben, melynek „mutatio“ a jelentése, szerinte „est semen verbi *vál-ik, mutatur*“. Most tudjuk ugyan, hogy *vál-ik* eredetileg a menésnek egy nemét jelenti s így még a helyhatározó *vá*-t is megmagyarázhatná, de azért nagyon gyöngye föltevésnek kell tekintenünk a *-vá* ragnak ilyenén rokonítását. Már azt is bajos volna elfogadnunk, hogy ez a *vá* teljesen azonos az *alá*-beli *á*-val. Az *alá fölé *hazá (haza) *messzé*

(*messzi*) sat. határozók *-á -é*-je bizonyára sokkal régibb rag, mint a mai *vá vé*, s emez valószínűleg amannak valami újabb névutói vagy képzőféle elemmel való bővítése. Így elemezte Budenz a *-vá -vé* ragot, még pedig kétszer, más-más módon. Először (NyK. III. 304. 74.) úgy magyarázta, hogy *vé* = **vel-é* s ez eredeti értéke szerint a. m. 'oldalra, felé'; az első elemet a cseremis *vel* 'oldal' szóval azonosította s ugyanezt látta a *hol* szó *l*-jében, úgy hogy *hol*: **ho-vul* (mely oldal) úgy viszonylanának egymáshoz, mint mordv. *kol-da*: *kovl-da* 'honnan'. Másik, újabb magyarázatában a népnyelvből közölt *holyá* = *hová* alakból indult ki, úgy hogy a *-vá* ragot eredeti *lá*-ra viszi vissza, melyet a *visszá* szóban is föltételez (I. MUG. Szótár 588. 1.) Noha ez a *lá* alak szép párhuzamot adna az *l*-es finn alakokhoz (*-lla, lta, lle*), sőt a vogulból is lehetne idézni melléje illő lativ, ill. prolativ végzetet (v. ö. északi vog. *kotäle* hová, merre = *kote*; *kosäle* sokáig = *kosäi*, *kosä* Hunf. Vogul monda 147. stb.): a magyarra nézve e föltevés nagyon kétes erejű. Először is kétes maga a *holyá*, mert csak egyetlen egy helyen van közölve, s akár így is olvashatjuk: *hojá* e h. *hodá, hová*. Másodszor, ha használják is valahol, újabb alaknak kell lennie a *hová*-nál, mert nyelvemlékeinkben s egész irodalmunkban semmi nyoma. Harmadszor, még ha a *hová*-nál eredetibb volna is ez a *holyá*, *l*-jét megmagyarázná a *hol* szó *l*-je, holott a rendes *-vá -vé* ragnak ilyen magyarázatára különben semmi alapunk nincsen. Mind ezeknél fogva részünkről Budenznek inkább első véleményéhez csatlakozunk, mely szerint *-vé* **vel-é*, azaz 'fel-é, oldal-ra', annyival inkább, mert mi a *-vel* ragot is ugyanazon alapszóból származtatjuk, s nézetünk szerint e két magyarázat egymást támogatja (l. *-vel*). A mi a hangbeli alakulást illeti, **velé*-ből *-vé* ép oly természetesen fejlődhetett, mint *belé*-ből *bé*, sőt *be*.

6) Az *-ül -ül* rag.

Ezen ragnak hangbeli változásai közül legfőbb mozzanatot az, hogy míg legrégibb irodalmi emlékeinkben még gyakran *-öl -öl*-nek hangzott (*seggedelmöl* BécsiC. *időendőöl*, *bennaöl*, *santaöl* MünchC. *áldozatöl* Kár. bibl. *raböl* Csúzi stb.), később mindig *-ül -ül* alakban használták, kivéve a hon-

n a n kérdésre felelő ragokat és névutókat, melyekben kivált mai irodalmi nyelvünk az *-ól -öl* végzetet tekinti szabályosnak. Egyes esetekben azonban a *hol* kérdésre felelő kifejezésekben is találkozunk még újabb időben is a régiebb alakkal; pl. Orczynál költ. szül. 13: „*kivől* a zsoldosok országokat nyertek, *belől* a polgárok földért veszekedtek”. (Nagyon gyakran olvasunk még ma is *alólirottat* és *előljárót*, holott nyelvtanaink szerint *alulirott*, *előljáró* a szabályos alak; v. ö. még: a Duna jege Bécsen *alól* még mindenütt áll, MSalon I. 192. Bikafalván *alól* Bögöz, Népk. III. 137. A nép ugyan azt mondja: *elől*, de megvan az oka annak is, hogy az irodalom inkább az *elől*-t használja; itt ugyanis maga a szótó *elő*, s *elől* ép olyan összevont alak, mint *jól* e h. *jó-ól*, *jó-ul*, mint *rossz-úl*. V. ö. még: „*semmire kellyúl* élsz vele e h. *semmirekellőül* Tel. ev. II. 424. *mindkettől* e h. *mindkettőül*, mindketten csángó nyj. Népk. gy. I. 280. — *Utól*, melynek töve *utó*, szintén mindig megtartja alakját, ha a *hol* kérdésre felel is. noha így ritkán fordul elő). Különben a két alak közti ingadozás nagyon régi, már codexeinkben kezdődik, s végig húzódik nyelvünknek egész történetén. Hadd álljon itt erre nézve egy pár csattanós példa: *távol* és *mezől* állnak vala Nagysz. c. 88. az győriek *szárnyúl* *mellékol* állának Tin. 100. *elől* és *oldalúl* megütni a sereget PP. s. v. *assultare*; egyik *hátul*, másik *elől* támadt Jók. „Apja fia” 2. fej.; a *felül* megindult jégzajlás Bécsen *alól* jégre akadt, MSalon I. 416. *főjjül*, *alól*, Udvarh. Ny. IV. 322. — Komjáthi azt írja: *közzöl*, *felöl*, *fejedelmől*, *tanacyol*, (= *közzöl*, *felöl*). de pl. *örökköl* *örökké* 89. Frdekes Komjáthinál az ablativusi ragok alakja: mindig *-ból -ből-t* ír (*bol ből*; csak elvétele *bol* azaz *bül* 57), ellenben mindig *-től -től-t* (*tul tol*; csak kivételkép *töletek* = *töletek*); a harmadik párt is többnyire így írja: *rul rol*, de ebben már nem olyan következetes, mert ismételve írja így is: *rol* 117. 118. 119. *röl* 116. 119. Ugyanezt a különbséget teszi Dévai helyesírása; ő az „Orth. Ung.” cz. munkájában mindig *-ból -ből-t* ír, de már a másik két párt így írja: *-től -től*, *rül rül*, az egyszerű ragot is: *-ül ül*, s ezek talán így olvasandók *-oul öül* sat.; de egy másik munkájában már a *-ról -ról* ragot is néha *ó ő*-vel írja; ebben tehát ép úgy ingadoz, mint Komjáthi (l. Balassa, Valami

az *ó ö és ú ü* hangokról; v. ö. *aiándécül, példáiül, ielül*. Dévai tíz par. 9. lev.) Ugyanazt tapasztaljuk az imént újra kiadott Telegdi-féle kátében: rendesen *-bol -ból, de -tul -túl, -rul -rúl* (az egyszerű *-ül -ül* is ingadozik nála: *gonoszul* 24. 82. *keresztynül* 74. *iozanul, iamborul* 88. de *mettatlanol* 71. *tanachol ad* 98. továbbá *felől* 22. *kiusle* 58. de *közül* 53.). — A mai népnyelv többnyire *-ul -ül-lel*, még pedig röviden, ejti mindezeket, csak Erdélyben tartja magát az *-ól -öl* ejtés, még pedig az eredeti hosszúsággal (v. ö. Nyr. VII. 272.). A rövidhangzós *-ol -öl* nagyon ritka; Tolna megyéből vannak közölve Nyr. VI. 82. ilyen alakok: *álombol, kigyótol, gyéktol, mástol*. Az irodalmi nyelvben csak egy határozó szó állapotodott meg rövid *o*-val: *távol* (azelőtt *távól, távül, távul* is; még a jelen század második negyedében: „távól légyen“ Sipos, Ó és új magyar 83).

A magashangú *-öl* helyett néhány esetben *-él, -el* alakkal találkozunk, mely nyilván még egy fokkal eredetibb, mert nem egy *ö* hangunk fejlődött régiebb *é*-ből, pl. *szélő: szölő, réf: rőf, lén: lön, tén: tön* sat. Így olvassuk a későbbi *többsül* helyett: „*thebel* [olv. *tebbél*?] is voltunk mi ilyen helyen“ Lev. 281. 280: a későbbi *együl* helyett *egyel*, azaz *eggyél* EhrC. Így a Katalin legendában: *különbel* = különbül, *belel, környel* (CzF. VI. 139. l.). *Kivel* Kat. leg. 3721. sat. = *kivől, kívül*; a székelységben ma is *küjjel* sat. Ide tartozik a fönt érintett *távol*-nak párja, *közel*, mely néhol ma is így hangzik még: *kösél*. Megjegyzendő végre, hogy a magashangú *-ból -ról -től* s a *h o n n a n* kérdésre felelő névutók nem egy nyelvemlékünkben *é*-vel vannak írva: *bél, rél, tél* sat. (l. ezeket) Az *él* tovább még *il*-re is változott; pl. kit *iégesil* vőtt Debr. c. 585. Nagysz. c. 260. Így Pesti Gábornál is. — A *tél-túl* első tagja szintén ide tartozhatik.

Fontosabb az eddigi változatoknál az, hogy néhány esetben mélyhangú szókban is magashangú *-él* alakjában jelenik meg ez a rag. Ilyen mindenekelőtt az az *arczél, orczél*, mely codexeinkben az *arczúl* gyakori változata. (Az utóbbit Budenz, azt hisszük, elégséges ok nélkül tartja a fölvett *arczúl*- névszó kopott végü lativusának e h. **arczúli*, mert használata az *-ül* rag egyéb használatával eléggé meg-egyeztethető. V. ö. jóizü venerékekkel *synetel* teljes, ÉrdyC. 432b. *vildgul ment* Nyr. X. 39. *kerülj hátul* Népk. gy. II.

300. stb. Mindezekben az ered. ablativus a locativusi jelen-tésen át fokozatosan lativusi értelemhez jutott.) Továbbá a *tarsel* = *társél* (pro socio) alak, mely, igaz, csak egy helyen fordul elő, Ehr. c. 61. Végre a göcseji *léra*, azaz **réla* = *róla*, szintén inkább magyarázható hangtanilag egy régibb **riéla*, **rééla* alakból (ered. **rajéla*, v. ő. csángó *rióla*), mintsem **réóla*-ból. — Gyergyóból Nyr. VIII. 230. *hátissó* = *hátulsó* (u. o. *esső* első) van közölve, s így talán még az ottani népnyelvben is élnek a fentebbiekhez hasonló *hátíl* (**hátél*) féle alakok.

A mi az *-ül -ül* ragnak mássalhangzóját illeti, ismertes az a nagyon elterjedt népies kiejtés, mely az *l*-et az ablativusi viszonzások személyragjai előtt megnyújtja. Ennek a megnyújtásnak számos példájával találkozunk már a XVI. század óta; ilyenek: *rolla* Tel. ev. I. 65. *mellőlle*, Decsi Jug. 24b. *felőlle* 25. *túlettec* 25b. *közüllőc* 27. sat. sat. A megnyújtás csak olyan, mint egyéb *l*-eké; pl. *csollán*, *szóllani*, *szal-lag*, *bollü*. — Szó végén ellenben az *l*-et a mai népies kiejtés többnyire elhanyagolja: *rosszú*, *magyarú*, *ebbü* v. *ebbü*, *attü* v. *attu*, *alü* sat. sat. (v. ő. Nyr. VII. 272.) — Itt említhetjük még ezt az alakot is: „*távój-rúl* jó szeretni a jó atya-fit“ Nyr. X. 134. (v. ő. *tavaly*, *tavaj* e h. *taval* sat.)

Az *-ül -ül* kezdő s a szótő végző magánhangzója közé a hiatus kerülésére néha *v* v. *j* szuródik, s ezt egy régi nyelvtanirónk szabályúl is állította föl: „endigt sich das nomen mit einem vocal, wird das *vül* dazu gesetzt: *franciá-vül*, *olá-vül*“ Ádámi sprachm. V. ő. „magam is mentem néha *látó-vül*“ Medgy. dial. 36. *tanú-vül*, Szeg. Aq. 18. Így ma is a balatonmelléki kiejtésben: *franciá-vü* sat. A göcseji népnyelvben: *adó-j-ul*, *adóju*, *fördőjü* sat. MNyszet. V. 107. 135. V. ő. már a régieknél: *fwivül* e h. főül Komj. I. Timoth. 3:5. *aruaiul* Kaz. c. 12. *példáiül*, Dévai tiz par. 9. lev. *bu-zaiul* 1614. RMNy. I. 20.

A mi az *-ül -ül* ragnak eredetét illeti, mindenek előtt megemlíthetjük, hogy nyelvtanaink többnyire két külön értelmű s külön eredetű *-ül -ül*-t vesznek föl. Így már Révai (Grammaticája III. kötetének múzeumi kéziratában) két *-ült*-t vesz föl: az egyiknek jelentése „motus de loco; hujus usus est tantum in augendis particulis: *al-ül*, *köz-ül*:

de imo, de medio; ház: *házúl*“ (s ép úgy *ház-vá* h. *haza*), s ez a rag szerinte azonos az észt *ülle* „oben, über“ s a finn *ylö* szóval (azonfölül a héber *al* „super, de, ex“ szót is összeveti vele); ellenben más az *-ül* „instar, modus, pro“ az ilyenekben: *zálogúl adlam*, *boldogúl*, *szentül*. — Mások az *alul*-féle helyhatározókat tekintetbe sem veszik, mégis kétféle *-ül -ül-t* különböztetnek meg, úgy t. i. hogy Révainak második osztályát ketté osztják s azt mondják, hogy van egy *-ül -ül*, mely névrag és főnevekhez járúl („*például*, *gazdául*; értelmezhető *mint* v. *ugymint* szókkal“ CzF. Előb. 139. l. *-ül -ül* alatt), s egy másik, mely képző és melléknevekből igehatározókat képez („*ostobául*, *vitézül*; az így alkotott szó megfelel e kérdésre: hogyan? s értelmezhető jobbára e szóval: módon“ u. o.). Hogy az utóbbi esetekben nem kell két külön ragot s még kevésbbé képzőt fölvennünk, azt alig szükséges bizonyítgatni. De még arról sem nehéz meggyőződni, ha szemünk előtt tartjuk a helyragoknak szokott jelentésbeli átviteleit, hogy a Révai két osztálya is azonos: „*-ül -ül* (*kirdlyül*) tudvalevőleg a lativusi *-vá -vé*-hez úgy viszonyulván, mint *essivus* vagy *locativus*, csakugyan nem más mint az *-ul -ül* az *alul elül hátul*-ban“. (Budenz, NyK. III. 307.) V. ö. ezt az időhatározó kifejezést: *örökül örökké* = öröktől örökig. — Végre, mint nyelvtörténeti tényekből láttuk, az *alól*, *közöl*-féle ablativusok ragja is azonos alakilag az *-ül -ül*-l; hogy pedig jelentésük kiegyeztethető, azt számos analogia bizonyítja. (V. ö. *innen* és *túl* a hol kérdésre; észt *alt*, *pealt*, *pólt* alul, fölül, oldalon: ablativusi alakok; szintűgy a latin *intus*, *subtus* sat.)

Az eredetibb *-ól -öl* alak nem hiába tartotta meg maiglan az ablativusi jelentést: ezt a jelentést kell e rag eredeti értékeül fölvennünk, különösen ha a *-ból*, *-ról*, *alól*, *mellől* sat. kifejezéseket összehasonlítjuk a *hol* és *hová* kérdésre felelő társaikkal (*benn*, *belé*; *rajt*, *rét*; *alatt*, *alá*; *mellett*, *mellé* sat.). Ez az *-ól -öl* tehát a régibb magyar ablativusi rag, mely különféle tőszókból képezte később a *honnan* kérdésre felelő különféle viszonzóinkat. Ha nézzük az ugor nyelvek ablativusi ragját, arra az eredményre jutunk, hogy a magyarban pusztán *l*-et kellene várnunk. A finn *-ta tä*, ill. *-da dä* ragnak a mi nyelvünkben ép úgy felelne meg az *-l*, mint pl. a finn denominális *-tu tü*, *-da dä* igeképzőnek a

magyar *-l* (*szól, énekel*). A vogulban már csakugyan *-let* találunk (más elemmel is szövetkezve, a *-nel* 'től' ragban; ugyanazon elemből lett a lativus raggal a dativusi *-ne* viszonyzó) 1. Hunf. nyt. 32. 33. Azonban a magyar *-ól -öl, -ül -ül* egészen más elemet mutat az *-l* előtt. Erre nézve Budenz azt a véleményt állította föl, hogy az *-ól -öl* mind a két elemre nézve azonos a Castrén-féle északi osztják *-ve-t* ablativussal (pl. *tau sagarivet kereš*: a ló a tehéntől nagyobb); NyK. III. 306. Szintúgy Hunf. oszt. ny. 80. és Winkler ural. grupp. 95. A *v* elemet Budenz a *tő* továbbképzőjének tartja, ugyanannak, mely pl. az *elő, utó* szókban az alanyesetben is megvan; tehát így elemzi az ablativusokat: *elő-l, utó-l, belő-l* sat. (1. Nyr. I. 155, jegyz.) Az utóbbi elemzést elfogadhatnók, csak hogy a *tő* továbbképzésében nem vehetünk föl *v* elemet, mert a fönt idézett *arcél*-féle alakok hangtanilag csakis *j* hang közbejöttével magyarázhatók (mint *taraj*: *taré, tanajt*: *tanét* sat.). De a Budenz idézte osztják *v*-hangú rag amúgy sem tartozhatik ide. Ott ugyanis az *-ivet* rag nem lehet régi, mert van még az osztjákban egy azonos jelentésű *evilt névutó*, mely nyilván amannak épebb alakját tünteti föl, 1. NyK. XVII. 141. sat. (V. ö. még a hason-értelmű osztják *-elta* ragot Hunf. osztj. 100.) — Másféle egyeztetésre szolgáltat alkalmat a vogul *tigil, tovul* (v. *toul*, Hunf. kondai-vogul nyt. 32) 'innen, onnan', melyeket összevont alakjuk, *tíl* és *tul*, a magyar *tíl-túl* (*tíl-túl*) szókkal egészen azonosaknak gyaníttat. E szerint a továbbképző *j*, melynek fölvételét szükségesnek láttuk, eredeti *g*-ből fejlődött volna; de ebből az egy vogul adatból természetesen nem dönthetni el a kérdést.

SIMONYI ZSIGMOND.

SZÓTAGOK, SZAVAK, MONDATOK.

A Nyelvőr júliusi füzetében a népnyelv hagyományok följegyzéséről szólva megemlítettem röviden a szavak elválasztásának kérdését is, máskorra hagyva a tétel tüzetes megvitatását. Ez alkalommal a szótagok, szavak és mondatok alkotásáról szándékozom szólni s mivel ez szorosan összefügg a szavak elválasztásának kérdésével is, hozzácsa-

tolom egyúttal a gyűjtők számára az erre vonatkozó utasításokat is.

Beszéd közben a hangok nem egyenkint fűződnek egymáshoz, hanem a hangszervezet folytonosan működik, úgy hogy a beszéd nem egyéb, mint hangok és hangkapcsok folytonos sorozata. De az így létrejöheto hangsorok még mindig nem egyeznek az emberi nyelvvel, mert hiányzik még belőle az emberi beszéd szabályos tagoltsága. Beszéd közben majd erősebb, majd gyengébb, majd magasabb, majd alacsonyabb a hangunk; továbbá a beszéd folyton majdnem egyenletes részekre oszlik. A beszédnek ezen részekre oszlása hozza létre a szótagokat, szavakat és mondatokat. A hang magasságának és erősségének különféle módosulását pedig hangsúllynak nevezzük.

A hangok képzésére a tüdőből kibocsátott levegőt használjuk. Mikor beszélni kezdünk, egy bizonyos mennyiségű levegőt lökünk ki s ezt használjuk föl hang képzésére; mikor ez a levegő elfogyott, újabb mennyiséget lökünk ki, ezt is fölhasználjuk, s ez így megy tovább, a míg csak elég levegő van a tüdőben; ekkor újra lélekzetet veszünk s a beszédet ismét úgy folytatjuk, mint előbb. Azt a hangcsoportot, melyet egy lehelletkibocsátással képezünk, nevezzük egy szótagnak. Több szótag után valamivel nagyobb szünetet tartunk, a mikor mintegy pihen a tüdő. A legnagyobb szünet, a lélekzetvétel csak egyes nagyobb időközökben fordul elő.

A beszéd tagoltsága függ tehát a beszélő szervezet, különösen a tüdő, mechanikus működésétől s nem igen függ össze a beszéd értelem szerinti részekre oszlásával. Az értelem szerint külön kell választanunk a tőszót a ragtól, külön kell tartanunk minden egyes szót s nagyobb szünetet kell tartanunk minden egyes mondat után. Beszéd közben nem így teszünk. Akárhányszor megesik, hogy a tőszótag egy vagy két hangja a raggal tartozik egy szótagba; így pl. ezt a szót: *háza-t*, értelem szerint így kellene tagolni *háza-at* vagy *háza-t*, pedig így tagoljuk *háza-t*. Ezt nem fogja senki különösnek tartani, mert egyrészt nem is érezzük a ragokat a szavakban külön elemnek, hanem az egészet egységes szónak fogjuk fel, másrészt az iskolában is így tanultuk a szótagolást.

Különösebbnek tetszik már az a megfigyelés, hogy a szótagcsoportok után tartott nagyobb szünetek nem esnek minden egyes szó végére; vagyis hogy a szavak beszéd közben nem válnak úgy el egymástól, mint az írásban. Néha három, négy szavat is egybë ejtünk, mintha egy szó volna. Furcsának tetszik ez mindenki előtt, ha soha sem figyelte meg pontosan legalább a saját beszédjét. Hozzászokunk ahhoz, hogy az írásban a szavakat mind el kell egymástól választanunk, s azt hisszük, hogy a beszédben is úgy van ez. A pontos megfigyelés könnyen meggyőz mindenkit az ellenkezőről. Pl. ez a mondat „hol van az aszszony?” négy szóból áll, pedig ejtése közben csak egy szünetet tartunk: „*holvna zasszony?*” S a mint látjuk, itt ez az egy szünet sem esik valamely szó végére.

Azt sem mondhatjuk, hogy a legnagyobb szünet, a lélekzetvétel, minden egyes mondat végére esik. Gyakran két három mondatot is egy lélekzetvétellel ejtünk, s csakis hosszabb időközökben veszünk újra lélekzetet. Az igaz, hogy ekkor arra kell törekednünk, hogy ez mondat végén történjék, nehogy a rossz időben történő lélekzetvétel a megértést nehezítse. Beszédközben minden mondat után legalább is a második helyen említett, tehát közép nagyságú szünet áll be.

Az emberi beszéd, mint láttuk, háromféle tagokra oszlik: 1) egy lehellet kibocsátás, vagyis egy szótag; 2) két pihenő szünet közé eső szótagcsoport, a mit szónak nevezhetünk, bár ez nem ugyanaz, mint az értelem szerinti külön szó; 3) két külön lélekzetvétel közé eső rész vagyis mondat, s ez sem egyezik teljesen az értelem szerint külön való mondatokkal.

A beszéd e háromféle részének alakulását külön-külön kell vizsgálnunk. Egy szótag, mint láttuk, az egy lehellet kibocsátásával képzett hangok csoportja. Minden szótagban van egy rész, a melyik a legfontosabb benne, a melynek képzésére fordítjuk leginkább a kibocsátott levegőt. Ezt a részt nevezzük a szótag s o n a n s hangjának; a többi hangot, melyek ezt csak kísérik, Sievers a szótag c o n s o n a n s a i n a k nevezi. Az elnevezés helyes, csak nem szabad össze téveszteni a rendesen c o n s o n a n s o k n a k nevezett hangokkal. A magyarban nincs szótag vocalis nélkül, tehát

a sonans részt könnyű megismerni, s a consonansoknak nevezett hangok a szótagban is mindig consonansok. De nem úgy van ez pl. a német vagy angol nyelvben, mert ott vannak szótagok magánhangzó nélkül is; s ekkor mindig a szótag leghangosabb része a sonans elem.

A consonansok a vocalisok köré sorakoznak; csak azt kell még vizsgálnunk, hogy milyen rendben. Ezt a szót *királyság* így osztjuk szótagokra *ki-rály-ság*; tehát minden szótag consonanssal kezdődik, némelyik azzal is végződik. Ha a szó után még egy másik is következik (*királyság alatt*), akkor így ejtjük *ki-rály-sá-ga-latt*, vagyis az első szó végső consonansát a következő hangzóhoz csatoljuk. A magyarban ez mindig így történik: a consonans egy szótagba tartozik az utána álló vocalissal, ha két külön szóhoz tartoznak is. A névelő *z*-jét is mindig a következő szóhoz ejtjük: *a zasszony*, *a zembér*. A német és angol nem vonja a szó végső consonansát a következő szó kezdő hangzójához. Sievers így tagolja ezeket: *hat-er*, *war-er*, *gibt-er*; az angol megkülönbözteti a kiejtésben *a name* és *an aim*, vagy *at all times* és *a tall man*. A magyarban semmi különbség sincs *a zápor* és *az álom* első két szótagja között ¹⁾.

Tehát a magyarban a szótag rendesen consonanssal kezdődik, hacsak két vocalis nem kerül egymás mellé (*fi-a-im*). Ha két vocalis között két consonans van, akkor az első az előbbi, a második pedig az utóbbi szótaghoz tartozik: *vol-tam*, *ír-tunk*; a németben is így van: *fin-den*, *ach-ten*. Ha két egyforma consonans kerül egymás mellé akkor is az első az előbbi, a második az utóbbi szótaghoz tartozik: *ad-tam* (adtam), *asz-szony*, *kös-sön*. A szótag vége ilyenkor az első consonans kezdő s a másodiknak végző kapcsa közötti időtartamra esik. Így van ez más nyelvekben is, a melyekben ily kettős hangok előfordulnak, mint az olaszban, svédben, finnben. A magyarban még akkor is, ha az egyik szó kettős mássalhangzóval végződik s a következő szó hangzóval kezdődik, a második consonans ehhez az utóbbi hangzóhoz tartozik: *vol-tott* (volt ott), *vezes-sel*.

¹⁾ Csakis a szavak ilyen ejtése módja magyarázza meg a *s* elveszését szók elején, mint *arat*, *as*, *ín*, *ő*, *ősz*, *újj* sat (v. ö. Budenz Szótárának megfelelő czikkeit); s a mai népnyelvben *álom*, *átszól*, *áp tojás*.

A németben vagy angolban gyakori eset az is, hogy a szótag két vagy három consonanssal kezdődik. A magyar nyelv nem kedveli az ilyen szókezdetet, saját szavai nem is kezdődnek soha két mássalhangzóval, s a más nyelvekből átvett ily alakú szavakat is szereti megváltoztatni. Ha egy szóban két hangzó közé három mássalhangzó esik, akkor az első hangzóhoz kettő tartozik, a másodikhoz mindig csak egy: *kert-ben, hold-nál*.

A magyar nyelv tehát ilyen alakot szeret adni a szótagoknak: elől egy consonans áll, ezt mindig vocalis követi; ez a vocalis bezárhatja a szótagot, de következhetik utána egy, sőt néha két consonans is.

Már előbb meghatároztuk, hogy mit nevezünk a fonétikában szónak és mondatnak. A beszédbeli kisebb szünetek közé eső részeket szavaknak, a lélekzetvételek közé esőket mondatoknak nevezzük. Azt is tudjuk már, hogy nem minden, az értelem szerint külön váló szó vagy mondat egyzersmind szó vagy mondat a fonétikában is.

A beszédnek szavakra oszlása — most már mindig fonétikai értelemben véve a szót — a beszélő szervek mechanikus működésétől függ; de nem csakis ettől. A tüdőnek szüksége van arra, hogy bizonyos időközökben rendesen pihenjen. De hogy hogyan oszlanak el ezek az időközök, az ismét más körülményektől függ. Ha azt mondjuk: 'tegnap egy könyvet vettem', két részre osztjuk 'tegnapegy könyvetvettem'. De ha azt akarjuk kiemelni, hogy *vettem* a könyvet, akkor így mondjuk 'tegnap vettemegy könyvet', tehát ugyanaz a mondat most három szóból áll: úgyszintén ha az *egy-et* akarjuk kiemelni 'tegnap egy-könyvet vettem'.

Ebből a példából láthatjuk, hogy a beszédnek szavakra oszlása nem történik oly határozott törvények szerint, mint a szótagokra oszlás. Ez nem változhatik, mert egy adott szót csakis egyféleképp lehet szótagokra osztani; de ugyanazt a mondatot ejthetjük különféleképp, másképp és másképp osztva szavakra. Szabályul csak annyit állíthatunk föl, hogy a mondathangsúly által kiemelt szótag mindig egy szó első tagja, mint azt ebben a példában a *lét*- és *egy*- szótagoknál láttuk. Másik szabály az, hogy minden szó elejére hangsúlyos szótagnak kell esni. A magyarban a szóhangsúly min-

díg a szó első tagjára esik, tehát minden fonétikai szó egy-szersmind értelem szerinti szóval kezdődik, vagyis egy értelmi szó nem oszthatik el két fonétikai szóra. Egy régiebb példánk ez volt: 'holvana zasszony'. Itt az első szó *z*-je a következő szóhoz van vonva; s mindig is így ejtjük a szavakat, ha az első consonansra végződik, s a második vocalissal kezdődik. Szabályunkon ez mit sem változtat, mert a **Rezdő** rész ekkor is ugyanaz a hangsúlyos szótag. A németben és angolban ez a szabály teljesen megbontja a szavak egybefüggését, mert ott a szóhangsúly nem esik mindig az első tagra, tehát a fonétikai szó nem fog mindig értelmi szóval kezdődni; pl. ezt a mondatot így kell szavakra osztanunk: 'wo | sind die ge- | fangen'.

Ha a szó elején mindig a leghangsúlyosabb szótag van, akkor *rythmusa* eső, s a magyarban kivétel nélkül úgy is van. De a németben kezdődhetik egy mondat hangsúlytalan szótaggal is s ekkor az első szó emelkedő *rythmusú*. De ha figyelünk arra, hogy hogyan ejtjük az ily mondatot: 'er gibt mir das buch', átláthatjuk, hogy itt sem lehet szó emelkedő *rythmusról*, hanem a hangsúlytalan *er* külön rész. s az első szó a hangsúlyos *gibt* szóval kezdődik: 'er | gibt mir das | buch'. Az *er* úgynevezett „auftakt“, s a szavak menete itt is eső *rythmusú*.

A mondatokra nézve annyit kell megjegyeznünk, hogy a fonétikai mondat végének mindig egybe kell esni egy értelmi mondat végével. Csak ügyetlen beszélők nem vigyáznak erre s vesznek mondat közepén is lélekzetet. De hogy a beszéd milyen nagyságú részeit kell egy mondatba összefognunk, az tisztán mechanikus dolog; különböző az egyes embereknél, s mindig az illető beszélő szervezetének minőségétől függ. Erős tüdejű emberek hosszabb ideig érik be egy lélekzetvétellel, gyenge tüdejűeknek gyakrabban kell a lélekzetet megújítani. Annyit megjegyezhetünk, hogy mikor a beszédben valami új dologra térünk át, akkor új lélekzetet is szoktunk venni.

A beszédnek részekre oszlása különböző módon történik különböző nyelvekben; s lehetnek eltérések e tekintetben az egyes nyelvjárások között is. Ez eltérések megállapítására szükséges, hogy a gyűjtők figyeljék meg s jelöljék is meg, miként oszlik vidékükön a beszéd egyes tagokra.

A szótagokra nézve aligha különböznek egymástól a magyar nyelvjárások, s azért megjelölésük csak akkor szükséges, ha nem egyeznek a fönt kifejtett szabályokkal. A mondatok eloszlása különböző majd minden egyes embernél, s azért ennek jelölése egészen szükségtelen. Csakis a szavakra oszlás érdemel különös figyelmet. Azt azonban nem kívánjuk a gyűjtőktől, hogy minden egyes közleménynél ezt is figyelembe vegyék; csak annyit kérünk, hogy minden egyes vidékről küldjön be egy gyűjtő egy kis szöveget, a melyik az illető vidék ejtése módját ebből a szempontból híven tükrözteti vissza.

Mintául s egyszersmind a szavakra oszlásról föntebb elmondottak megvilágításául, álljon itt a már multkor közölt mese egy része a szavak elválásának pontos jelölésével.

Vótavilágonék kakas annakvótél lábamégész szárnya. azonsántikátosz kikapartén nétykrajczárost. akkóelindút azona nétykrajczároson mulatni. amimmén rátaláléf farkasra. afar-kas kérdésztetüle hovámészté kakas? émékezéna nétykrajczáron mulatni. énisémék veled. hágygyereha énemfáraccz. akkorosz továbbmentek oszrátalátakēr rokára. evvéjis továbbmëndégétekosz rátalátakégy árokra. akkorosz aszontaja kakas hogyakijeszt átugorja azéménvele mulatni. akakas körösztüjugrotta, atöbbijekmég belejestek.

BALASSA JÓZSEF.

A GÖCSEJI NYELVJÁRÁS.

J e l e n t é s t a n.

Megszorítás.

Mindenekelőtt nézzük e tűneményt a névszók körében. A megszorítás e fogalmaknál vagy úgy ered, hogy a nem nevét adjuk a fajra, vagy hogy ama jeggyel nevezzük meg a fajt, mellyel a nemtől meg akartuk különböztetni.

A megszorítás első fejlődésére csattanós példa *gabona*, melyet rozsnak ért a göcseji nép, meg az erdélyi is, valószínűen azért, mert mindkét vidéken a gabonafélék közül leginkább a rozs terem meg. *Jószág* is hasonló változáson ment át, mely tudvalevőleg korábbi nyelvünkben egyaránt jelentett lelki jót, mint anyagi javat, vagyont. A göcseji

ember csak a vagyon, még pedig legfőbb vagyona, a gabonatermés értelmében használja. Pl.: Az idén sok jószág termett a reszneki birodalomban; a hőségtű megcsökkent a jószág (összeaszott a gabona szem). Más nyelvjárás ellenben a vagyonnak más faját nevezi meg e szóval, fekvő birtokát vagy szarvasmarháját, míg a kenyérnek valót életnek mondja (Hajdu megye).

A megszorítás második fejlődésére is akad egy pár példa. Legérdekesebb bugyogó, mely füles, csecses kis korszót alföldi butykos formát jelent olyat, melynek csecsén (lyukán) bugyborékolva szökdel ki a víz. Az alföldi butykos is így származhatott. *Hulla* és *vasmetsző* is e csoportba sorozható. A hulla széna vagy szalmahulladékot jelent. a mi rakodás közben a villáról vagy szekerről leesik; a *vasmetsző* pedig reszelő-, ráspoly értelmében divik.

A nevező szók birodalmától az igék országába a mellékneveken, az igei mellékneveken keresztül vezet az út. Itt a megszorítás jelenségére említendő példák: *Életre lett* nem egyáltalán világra jöttet jelent, hanem életre való, élelmes embert; éppen oly jelentés-megszorítás ment e szóban végre, mint a köznyelvi életre valóban, élelmesben. *Egyedült* (tulajdonképen *egyedült*) ember magában, házastárs nélkül élő özvegy ember vagy agglegény. *Ellenkező*: ellenpárti; pl.: nem vót ellenkezü. hát bé sem is mentünk a követválasztásro. *Helyén élő* az, a kinek jól folyik sorja, jól van dolga. *Forgódó* (forgolódó) értelme ügyesre szorúlt; forgyudu leány: ügyes, serény, leány. Vö. *πολιτροπός*, versutus, gewandt. *Időhuzó*: naplopó. Göcsejben a cigány nem csak vonó-, de időhuzó is. *Kölletlen*: nem tetszős. A mely leány későre jut főköthő alá, az kelletlen. *Rédég*: nőtlen, házasulandó fiatal ember. *Tudós* a tudákost, a javas asszonyt vagy embert jelenti. Pl. Mikor el kezdett semmedni a lábom, sok doktor nieszte, de csak a riedicsi tudós segített rajt. *Vonós* (vonyus): igavonó. Vonyus marha: jármos, igás ökör vagy tehén.

A melléknevekből képzett határozók közül említésre méltó: *Pörgén*: gyorsan, szaporán. *Tisztára*: egészen, éppen. Mire fő lett szántova a parrag, tisztára beakomodott.

Az igék több érdekes adattal világítják meg a megszorítás jelenségét. *Előtalál*: eltalál, kitalál. Te is előtanát-

tad szarva köszti a tögyit. *Esik*: a k a d értelmében szerfölött használatos. A világon ollan erüs ember nincs, kinek párjo ne essik. *Följár*: felbuktat, lábáról levesz. Annyirag fenn horta a fejit, maj föjárta az embert. *Kielégíti magát*: mérget, bosszúját kitölti, kifújja magát. A kasznár úgy megdühödött, egy nap se elégittette ki magát. *Megfogyaszt*: elgyöngít, erőt vesz rajta. Immár engem a viheder (vihar) megfogyaszt. *Megéri*: elég neki. Jelentése talán jobban kitűnik e mondatokból: Megierem eszt a zsákot estélig megfödani. Megierjük mámo a sánczot bekapálítani. *Meggyöz*: kielégít, jóllakat. Ezeket a lányokat könnyig borrel meggyözni. *Szóltt*: meghív. Maradjon itt fársángra, megszólítottam a vendigsigembe (lakodalmamba).

Érdekes frázis: *aszt teszi*. Jelentése: úgy gondolja, azt hiszi, abban a véleményben van. Takaratkor a paraszt nem megy el kicsi napszámér; mier aszt teszi, hogy illenkor szükség van rá, hát többet kier. Nem porhát (kapált) mámo semmit; aszt teszi, hónap is lesz nap. V. ö. latin *ponere*. *Föltess* pedig oly értelemben dívik, mint valakivel kiköt, kikezd.

Még csak a boronálás különböző fajait jelentő igéket sorolom föl: *fogasol*, *forogat*, *hordoz*, *kever*, *brándz*; mert igét még nagyon sokat gyűjthetne a figyelmes kutató, melyek mind ilyen speciálisabb jelentéssel használatosak.

Tulajdonkép ily jelentésbeli tüneményre ezer meg ezer szó szolgálhat például bármely nyelvjárásban is. — Szigorúan véve a dolgot, nem is beszélhetünk itt a fogalomkör szorosabbra vonásáról; a szó ugyanis megmarad köznyelvi használatában, de azonkívül még speciális jelentést is fejt ki.

E szavak ilyen értelmükben, mondhatjuk, a frázisok adják meg mindenik dialektusnak a maga ízét, a mi egy másiktól való megkülönböztetésre sokkal fontosabb tényező a hangtani jelenségeknél, ámbár ezt eddigelé kevésbé vették számba, talán, mert nem tűnik eléggé a szembe és nem hat eléggé a fülbe.

Ilyen apró jelentésbeli változás nemcsak a fogalmi, hanem a mutató szókon, a névmásokon is végbe megy, a mi csak növeli az egyes nyelvjárásoknak, így a göcsejinek is frázis gazdagságát, tehát érdekességét.

A személyi névmások semmi értelmi különösséget sem mutatnak. Csak a *maga* reflexivum használata érdemes föl-
említésre, t. i. hogy *h a z a* helyett Göcsejben mindig *m a g u n k h o z* járja. Haza megy? kérdi az idegen. Nem menek
ien haza — felel a göcseji — halom magunkhoz. V. ö. fran-
czia *c h e z n o u s*.

A mutató névmások közül érdekes: *akkora*, mellyel a
Göcsej sokkal gyakrabban él *a n n y i* értelemben, mint a
köznyelv. Csak akkora essü se vôt, hogy a hanyak (hantok)
átvidesütek vóna. E mutató névmástól módhatározó is szár-
mazik: *akkorán*, mely ide s tova kiszorítja a vele egyér-
telmű *annyirát*-t, a mely különben itt *annyirag*-nak hangzik.

A határozatlan névmások körében találni a legtöbb
és legfontosabb eltérésre. Különös sajátja e nyelvjárásnak,
hogy *a többi*, *a többiek* szót mellőzi. és helyében ezt alkal-
mazza: *a másíkok*. Mink együttünk. de a másíkok ákomast
émaradnak. Ha idegen azt kérdi: *a többiek hol van-
nak?* a göcseji ember tréfásan azt adja válaszul: *A z e r d ü n l e g e l n e k*. Ez aligha nem szójáték. mely a *göbe*
(kocza) és *többi* némi rokon hangzásából eredhetett. A *má-
sík*ról jut eszembe. hogy Göcsejben *másnap* nem beálló, de
a köznyelvvvel ellentétben befejezett cselekvést határoz és
így nem a következő napot jelenti, hanem *minap*ot,
*multk*ort. *Egyik-másik*, *némelyek-mások* is kiveszett e vi-
dékről, de szélteében járja az *egyszeri-egyszeri*. Ecceri már el
is csöpletett, ecceri mieg be se takarított. A *némely*, átalá-
ban a *né*-vel összetett névmások alig hallhatók. A *némelyt*
az *egyszerin* kívül az *olyik* is nyomja, melynek időhatározói
alakja, *olykor*, már a köznyelvben is becsapott a *néha* terü-
letére, Göcsejben pedig teljesen elűzte régi birtokáról. *Min-
denik* és *mindnyájan* sem igen divatoznak; helyettük *min-
deneggyi* és *mind a szála* használatos. Mindeneggyi meghát.
Mind a szálánkat korbáccsel vert meg a biru. *Mind a szá-
lánk* szépen mutatja, hogy egy önálló szó miként veszti el
eredeti értelmét és válik raggá vagy képzővé vagy vala-
mely átalános fogalom hordozójává. *Mindnyájunk*-ban a *nyáj*
megy így veszendőbe, *mind a szálánkban* pedig, melyhez
már közel áll a köznyelvi *mind egy szálig* kifejezés,
a *szál* szót nem érezzük többé és ki tudja, vajjon nem tá-
mad-e *mind a szála* mintájára *mind egy lábíg* mellett *mind*

a *lába* is, mely éppen úgy jelentene általános tömeget, mint a másik két szó, mert ezek is valaha csak oly fogalmakra vonatkozhattak, melyekre illet a *nyáj* vagy *szál* szerint való határozás. A csekélység kifejezőivé így lettek idővel: *egy szikra, egy csöpp, egy falat, egy mákszem*, mely frázisok használatában éppen nem gondolunk arra, hogy magukban véve elmondhatók-e arról a tárgyról, melynek a csekély mértékéről szó van. *Valami* és *valaki*, tudjuk, régente a *ha* és egy-két más kötőszó után egyszerűen, csak *mi* és *ki* alakban használtattak; a göcseji nyelv maig is ösmeri *ha* után a *vala* nélküli *mit* és *kit*. Ha mit az ien apám megfog, fölemeli az aszt. Ezt távolról sem kell a latin *si quis, si quid* utánzatának néznünk, mivel ezt sokkal természetesebben magyarázza a határozatlan névmásoknak egyáltalán az egyszerű kérdő *ki, mi, s mely*-ből való eredete.

A határozói névmások is sokféle értelmi különösséget tüntetnek föl. Az *oda*-ból elveszett a távolra mutató árnyékata; ezért halljuk Dunántúl: aggya oda nekem a lányát, s ezért mondják a Göcsejben *idestova* helyett *odastova*. Tisztára kipusztút a riepá, csak oda-toa maradt egy kevis belüllő. Hasonlókép nem érez semmi távolabbra mutatót a göcseji ember az *otthon* szóban. Saját házából is azt kiáltja ki a gazda: ma nem vaok *otthon*. Az sem érdektelen, hogy *odább*, mely a köznyelvben szorosán csak helyhatározó, e nyelvjárásban átvitt értelemben is alkalmazható s akkor a *tovább* szóval ér föl. Mongya, bátyám, odább a mesit. Hogy monhatnám, mikor nem tudom odább? A *tovább* (Göcsejben *to-iébb*) mint helyhatározó is felcserélődik az *odább*-bal. *Menj odább* helyett a göcseji ember *creggy tojébb*-ot mond.

A helyhatározói névmást határ vető raggal *ideig*-nak mondja a köznyelv és a hangzó illeszkedés e megromlása eddig még nincs kellőleg megfejtve. A Göcsejben nem találkozzunk e különös hangjelenséggel, mert itt e szó *ideig*-nek hangzik. Ideig a sáncig az üvejik a len, azontul a mienk. Ez annál érdekesebb, mert ha nem csalódom, e nyelvjárásban *idáfele* alak is él, melyhez jobban illenék az *ideig*, mint az *ideig*.

Különös módon cseréli össze a Göcsej ama helyhatározói névmásokat, melyek a *miután* és *mióta* kérdésre felelnek. *Azután* nem mint a köznyelvben. egyáltalán későbbi

időt, hanem egy bizonyos ponttól kiinduló időt határoz, szóval, értelme: *azóta, attól fogva vagy kezdve*. A tielen kiet hetig beteg vótam, *azután* nem jártam otthon. Ellenkezőleg a köznyelvi *azután, ezután, majd, később* szókat *azóta* és *ezóta* alakok helyettesítik. Közebb lesz ez utat Baksáro menni, ha az igyenes utat megcsinájok. Hasonló módon cserélődnek föl a *miután* és *mióta* kötőszók. Ez időhatározók mellett megemlítem ezt a különös helyhatározót: *körülközbe*, mely a *vidéken, a környéken* ragos főnevek helyét tölti be, és végül a következő módhatározókat: *egyként*, mely *egyrészt* helyett és *scmmihogy*, mely *semmikép* értelmében használatos.

Látni való, hogy e kisebb-nagyobb jelentéstani tünetmények, a nevező és mutató szóknak ilyen, gyakran csak apró használatbeli eltérései adják meg a göcseji nyelvjárásnak a különös ízt és színt, s jórészt ezeknek köszönhetjük, hogy korábbi nyelvkutatóink hajlandók voltak azt hinni, hogy a Göcsej egy önálló, külön életű, ősi magyar nyelvnek őrizte meg a maradványait.

Teljes jelentésváltozás.

A jelentés teljes megváltozása hasonlat vagy együttjárás útján áll be; az első esetben metafora támad, a másodikban metonímia vagy szinekdoché, hogy a retorika ez elfogadott szavaival éljünk.

A metaforikus jelentésváltozásra alig egy-két példát jegyeztem föl. E tünetény a következő névszókon mutatkozik: *estáp*: ostor, vessző; *medencze*, kis teknő; *fejall*: a szántóföldnek egy része, rakott szekér csúcsa; *csödör* név, ragaszték-, csúf név. A két elsőben a köznyelv hajtotta végre a metaforát, midőn a támaszúl, oszlopúl szolgáló *stab*-ot a szintén támaszúl, oszlopúl rendelt gyám (istáp) értelmében használja; az élettelen támaszték nevét így viszi át a zsoltárok dalnoka az örökkön élő támaszra, midőn istent „ő tornyának, várának, erős bástyának“ szólítja. A *medencze* bemélyedő alakjánál fogva hamar vált bármilyen mélyedéssé s ma már tenger, tó és folyam medenczéről szólunk. Itt a metafora élettelenről élettelenre történt. *Fejall* a Göcsejben elveszté a köznyelvi *vánkos* értelmét, s

immár csak a földnek keresztbe szántott végét vagy a szekérnek párna alakú részét jelenti. Hasonló átvitelrel beszélünk a szekérnek *v á n k o s á* ról, melyen a nyújtó nyugszik. A *c z ő d ő r* nevet a csődörtől lehetne származtatni, mert a csődör, mely a német *zelter*-ből ered, hangzik így némely nyelvjárásban. Ennek azonban ellene szól, hogy Vass József a dunántúli nyelv leírásában *csődornak* említi. Az igék közül *becsap*: megcsal, *rászed* és *teker*: megboszorkányoz. sorozható a metaforikus jelentésváltozások közé. Az elsőhöz közel áll a *b e h ú z s* még közelebb a *r á s z e d*, mely utóbbiban a *szed* aligha nem *ű t*, *c s a p* értelmében veendő. Példák: Minket becsapott a kasznár evvel a főddé, nem terem rajt semmi. Bántás vót a lábomon; három fértáj esztendűt fekűttem; asz mongyák, meg vótam tekerve, egy gonosz aszszony tekert meg.

Még egy szólásmódot kell itt fölemlítenem: *Szemre menni*. A jegybe lépők szoktak szemre menni a pap elé, hogy megjelentsék házasodó szándékukat és kérjék a kihirdetést. Pl.: Szeginy Jancsi aszt vette csak eszibe, hogy az aptya ment é szömre helette. (Népdal).

A fogalmak együttjárásából eredő, szóval a metonimikus jelentésbeli tünemények a következő csoportokba oszthatók.

Az *ok* nevével jelöljük az okozatot vagy talán az előzmény szava fejezi ki a következményt, mint: *megneszesödik*, *zajtól*, *nesztől* megijed. Ne pattogtass az ostorré. *mier megneszesödik a marha*. *Elborul*: elenyészik. elpusztul. Az üstökös csillag aszt jegyzi, hogy éburul a világ. Vö. felfordul. latin: *e v e r t i*. *Ijgedett*: félénk. Ne nyullon hozzá, *ollan ijgedett lány az*. *Rökkent*: fulladt, dohos. Rökkent szag van a szobábo; (t. i. a mi el van rekkenve, rejtve, az megromlik, megdohosodik.)

Ellenkezőleg a következmény helyettesíti az előzményt a *szemérem* szó használatában, mellyel Göcsej a *s z é g y e n* értelmében él. A futás *szemirem*, de hasznos. Szintúgy az okozatot említi a göcseji ember az *ok* helyett, midőn a kapálást *porhátatnak* mondja. A porhálás, a földnek porhanyóssá tétele ugyanis csak eredménye a kapálásnak; e magyarázatot a *porhó* is támogatja, mely omlós talajnak szokott a jelzője lenni.

Az anyag neve jelöli a belőle készült tárgyat, pl.: *zsombor*, melynek eredeti, itt is divó értelme sás, káká, de jelenti a belőle font kosarat; éppen, mint az Alföld gyékénynek mondja a gyékénysásból előállított külön fajta eszközöket, kivált a gyékény ponyvát.

Egy időben eső két fogalmat cserél föl a göcseji nép, midőn a vásárt is bucsúnak mondja, innen pedig a vásárfiát is bucsúfiának. Vö. vásárnap, messe. — Hasonló módon magyarázható az *ostobának* *rest* jelentése, mivel mindkét tulajdonság az emberen egyszerre szokott mutatkozni. Együttjárás útján magyarázható a *csődör* nek göcseji *monyas* neve.

Metonimikus változás ment végbe a *könyves* szón, mely immár nem könyvvel bírót, hanem *praegnante* r könyvhöz értőt, írni-olvasni tudó embert jelent. Pl. A ki könyves, a ki bötüt tud, az vesz kalendáriumot. Vö. Könyves Kálmán. *Könyves* ez értelemben szép párja a latin *litterarius* nak, mely etimon szerint betűt jelent; közel jár ehhez a göcseji ember, midőn *bötütudóról* beszél. Ilyen praegnans jelentéssel él a többi nyelvében az írástudó, a mely *bölcs. tudós* értelmet öltött magára. Ilyen praegnans értelmet vesz magára a *jó foghatós* kifejezés, midőn erőset, markosat jelent. Vö. *fegyverfogható*.

Jól tudom, hogy az élő göcseji beszédnek gondosabb megfigyelése és a belőle közlött anyagnak pontosabb átkutatása sokkal több adatot szolgáltathatna a jelentés, kivált a jelentés teljes megváltozásának tüneményére; de a jelentéstan szempontjából a többi dialektusok még ily mértékben sincsenek földolgozva és ez szolgáljon mentségemül, midőn a göcseji nyelvjárásnak jelentéstanát ily fogyatékosan végzem be.

KARDOS ALBERT.

A „ZSOLTÁR” SZÓ ÉS MÉG VALAMI.

Volf György több helyen megtámadt, mivel azt iparkodtam kimutatni, hogy nemcsak a keresztény hitet, a legfontosabb egyházi kifejezéseket kaptuk szláv néptől, hanem egy időben a szláv térítőktől írni és olvasni is tanultunk.

Ezekre a támadásokra ezúttal nem felelek, mert a kérdést ellenfelem oly t érre vitte át, a melyre csak akkor léphetek, ha tanulmányaim megengedik, hogy hosszabb időre

teljesen félbe szakítsam őket. Ez alkalommal csak egy apró részletet ragadok ki, hogy rajta megmutassam, mennyire készületlenül fogott Volf a támadáshoz.

A *zsoltár* szóról azt mondtam, hogy az ószlovén forrásokban nem találunk olyan alakot, a melyből a magyar szót meg lehetne magyarázni; de hogy azért kétség ahhoz nem férhet, hogy a magyar *zsoltár* szó szláv nyelvből került hozzánk; hiszen ott van az újszlovén *žoltar*, a lengyel *żoltarz*, a cseh *žaltář* (Nyelvtud. Közl. XVIII. 411. l.). A keresztény kifejezések ugyan rendesen ószlovén alakkal kerültek nyelvünkbe; hogy mikép, arról bővebben szóltam értekezésem bevezetésében, de mivel az írott tradíciónkba ütközik, egy ószlovén *žoltari*-t föltennünk, azt a lehetőséget érintettem, hogy ezt a szót kivételesen cseh alakban kaptuk. De mint-hogy a cseh szó *žaltář*-nak hangzik *a*-val az első szótagban, nem *o*-val, kénytelen voltam rámutatni arra a körülményre, hogy a csehben az idegen *a*-nak *o* szokott megfelelni az átvett szókban (*oltář*: altare, *kostel*: castellum, *komora*: camera, *komin*: caminus, *komnata*: caminata, *pohan*: paganus, *ocet*: acetum, *kmotr*: computer, *opat*: abbas ófeln. abbát, *půst* [gen. *postu*]: ófeln. fasta, *pop*: pfaff); hogy tehát valószínűleg a *žaltář* szóban is *o* hangzott eleinte az első szótagban. Megemlítettem, hogy a lengyel keresztény terminologia a cseh nyelv hatása alatt öltött végleges alakot*); jogom volt tehát rámutatni, hogy a lengyel *żoltarz* szó szintén a mellett tanúskodik, hogy a cseh szóban eredetileg *o*-t hallattak az első szótagban. Hogy az *o* azután *a*-vá változott, azt a német nyelv hatalmas befolyásának tulajdonítom, mely a cseh nyelven, egyebek közt az egyházin is, annyira meg-látszik, melynek a cseh nyelv a *vánoce*: weihnachten, *žehnati*: segnen, *farář*: pfarrer, *ofěra*: opfer s hasonló szókat is köszönheti.

Volf ezt az okoskodásomat talán még csak elfogadná: „de hát ott az *ř* és *rz*“. (Kiktől tanult a m. írni, olvasni. 29. l.). A Nyelvőrben (XIV. 349.) ezt így mondja: „sőt a *zsoltár* a cseheket egyenesen kizárja; különben nem *zsoltár* hanem *zsaltárs* vagy legfeljebb *zsoltárs* volna“.

Hogy ezt magyarul mondta el, azon még nem csodálkozom; de annál inkább csodálkozom, hogy e szavait német nyelven is közzé tette. (Ungarische Revue 1885 April 293. l. „ja *zsoltár* schliesst die czechische Entlehnung geradezu aus, weil es sonst nicht *zsoltár*, sondern *zsaltárs* oder allen-

*) J. Archiv für slav. Philologie I k. W. Nehring Ueber den Einfluss der altczechischen Literatur auf die altpolnische című cikkét, főleg a 61 lapot. Miklosich is több helyen utal erre a hatásra pl. Christliche Terminologie 17. l. (cs *kostel*: lengy *kościół*) és 32 l. (cs. *ofěra*: l. *afura*); én magam ezt a tényt más helyen is említem, pl. a 337. és 383. l. a *szombat* szó tárgyalásánál. Á. O.

f a l l s *zsoltárs* heissen würde“). A cseh szó végén hangzó *ř* t. i. semmi nehézséget nem okoz a magyarázatnál; mert a lágy (jésített) *r*-ből csak idő folytával fejlődött a mai sajátos *ř* (körülbelül *rs*); még a XIII. század végén rendszeresen csak *r* írást találunk olyan íróknál, a kik különben bámulatos pontossággal adják vissza nyelvük hangjait. (J. Gebauer a Listy filologické X. k. 108. l. és más helyeken. Németül is olvashat Volf róla egyet-mást pl. Arch. f. sl. Phil. II. 336 („Die ersten Spuren des *ř* (st. *ř*) sind 1237 Lukohorsan“ stb.), de ha ehhez a kérdéshez egyáltalában hozzá akar még egyszer szólni, *conditio sine qua non*, hogy legalább is Gebauer dolgozatait olvassa el, a ki a cseh nyelv fejlődésére legtöbb világot derített és mostanában a cseh nyelv legalaposabb ismerője.) Ez az *ř* annyira nem akadály a cseh *žaltár* és a magyar *zsoltár* összeállításánál, hogy egészen megfelelkeztem arról, hogy az *ř* hang fejlődését egy-két szóval megmagyarázzam azoknak, a kik nem foglalkoznak a cseh nyelvvel. Ez hiba volt tőlem, elismerem; de hiba mindenesetre Volftól is, a ki hozzá akar ezekhez a kérdésekhez szólni, hogy épen csak annyit tud róluk, mint a mennyit az én értekezésemben olvashat. Neki kötelessége lett volna önálló kutatásokat tennie azon a téren, a melyen megtámad.

De van a dolognak más oldala is. Volf csodálkozik azon, hogy én annyira vak vagyok, hogy nem veszem észre, hogy ha nincs is az ószlovénben *zsoltár*-féle szó, megvan az az újszlovénben: „Mert való az, hogy a z ó s z l o v é n n e k e g y e n e s ő r ő k ö s é b e n, a z ú j s z l o v é n b e n m e g v a n, u g y a n c s a k Á s b ő t h t a l s z ó l v a. , s z a k a s z t o t t m á s a a m a g y a r s z ó n a k, t e l j e s h a n g e g y e z é s b e n o - v a l é s t i s z t a r - v e l. (Kiktől tanult a m. í. o. 29. l.)

Volf azzal kezdte az akadémiában, hogy a tulajdonképeni értekezésemben (az értekezés 91 lapra terjed, az írásról szóló „függelék“ 15 lapra; az írásról szóló fejezet t. i. csak kis excursus) nincs semmi új, csak olyant mondtam, „a mit minden magyar nyelvész . . . réges régen ismer“.

Lássuk csak, mit tud némely „magyar nyelvész . . . réges régen“.

Volf minduntalan azt hajtogatja, hogy a szláv szók a magyarba az ószlovénből jöttek; a Nyelvőrben is azt mondja (XIV. 349): „egyéb régi szláv kölcsönvételeink is mind közvetlenül az ószlovénből származnak“. Az ember azt várna, hogy az a nyelvész, a ki beszél róla, csak tudja, mi az az „ószlovén“; hiszen annyiszor veszi tolla hegyére, de meg különben is annyira fontos nyelv ránk nézve, minthogy belőle kaptuk régi szláv szavainkat. Ílát bizony annyit tud róla, mint a többi szláv nyelvekről. Azt hiszi, hogy ha az ószlovén forrásokban nem találunk egy kifejezést, szabad

az újszlovénhez folyamodnunk; azt hiszi, hogy az újszlovén „egyeses örököse” az ószlovénnek. Pedig hogy ez nincs úgy, az annyira „régés régen ismert” dolog, hogy még az én értekezésemben is olvasható (335. l.), hol Miklosich *Alt-slovenische Formenlehre in Paradigmen* című művének bevezetésére híttam föl a magyar nyelvészek figyelmét, a kik igenis tartoznak tudni, mit értenek „ószlovén” alatt.

De hadd említsek még egy „régés régen ismert” dolgot, olyan régi dolgot, hogy nem is merem annak fejtegetésébe bocsátkozni; azt hittem, elég az egyszerű rámutatás.

Hunfalvy Pál azt mondta egy helyen: „a latin *s* az egész középkori Európában *sz*-nek hangzott”. Én erre értekezésemben (413. l.) azt mondtam: „Ha Hunfalvy Pál latin nyelven írt iratokra és a bennük előforduló latin szókra érti ezt, nincs ezúttal semmi észrevételem állítása ellen; noha nagyon sok szó fér ahhoz is”.

Mondom, nem tartottam szükségesnek kifejteni, hogy miért fér szó hozzá; hiszen azt minden művelt ember amúgy is tudja. És íme Volf mit mond rá: „E véleményhez pedig csak akkor „fér nagyon sok szó”, ha még „latin nyelven írt iratokban és a bennük előforduló latin szókban” is nagyon sok *s* *z* or nem *sz*-nek, hanem *s* (*š*)-nek hangzott”. (Kiktől t. a m. i., o. 14. l.). Volfnak igen sajátos véleménye lehet más embernek az ítélő tehetségéről. Én egyre azt bizonyítgatom, hogy a magyar helyesírás részben éppen azért nem fejlődhetett a latinból, mert különben a latin *s* (magy. *sz*) nem volna az *š* (magy. *s*)-nek a jele; és Volf mégis azt fogja rám, hogy én magam is nagyon sok esetben *š* értéket tulajdonítok az *s* jelnek a latin nyelvben. Ezt csak elfogultság mondathatta vele. Azt mondom, elfogultság; mert tudatlanságról itt szó sem lehet. Az a lehetőség ugyanis, hogy Volf ne tudná azt, hogy a latin *s* latin szókban régebben és ma a világ különféle részeiben, Rómában magában is, született rómaiak ajkáról is nem csak *sz*-nek hangzott és hangzik, hanem *z*-nek is, hogy a latin nyelvből fejlődött román nyelvekben a latin *s* hol az *sz* hol a *z* hangot jelöli; hogy mi magyarok is *z*-t ejtünk ilyen szókban, mondom az a lehetőség teljesen ki van zárva; és csak azon csodálkozom, hogy ezt a tévedést hónapokon át se vette észre. (Nem akarom hosszasan bizonyítgatni azt, a mit mindenki amúgy is tud; csak emlékeztetőnek jegyzek ide több nyelvből egy-egy esetet: a latin *casus*-t *kázus*-nak ejtjük, a latin *causa* a francziában *z*-vel hangzik (*cause*); ép úgy az olaszban a *rosa* szó; hogy a latinban magában is *z*-nek hangzott hangzók közt az *s* olvasható W. Corssen *Ueber Aussprache, Vocalismus und Betonung der lat. Spr.* című nagy művének I² 280. és k. lapjain. Hogy a német

a latin szókbán még a szó elején is *s*-t olvasott, a hol pedig a római *ss*-t hallatott, bizonyítja a *signare*-ből lett *segnen* szó.)

Teljesen megfoghatatlan pedig ez a tévedés, ha fontolóra vesszük, hogy Volf hosszú értekezésének éppen fő-fő tárgya a latin *s* kiejtése!

Ezek után azt hiszem. Volf támadásaival szemben méltó joggal utalhatok értekezésemre. Ama jámbor reményével szemben pedig, hogy erőtelen argumentumainak hatása alatt csak lemondok arról, a mit kutatásaim eredménye gyanánt közzé tettem, kijelentem, hogy egyetlen egy fontosabb kérdésben sem változott azóta meggyőződésem.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból 1583-tól kezdődőleg.

A quártélyos némettel ellenem megszegődött: összeegyeztet, összebeszélt ellenem.

Elfoglalván az malmot, tanáltunk benne egy szukmány-dürüczkölőt is: szűr- vagy guba-kallót, ványolót.

A Darabánth János lakadalmán egy köből bort mutattattunk fel: egy veder bort ajándékoztunk a D. J. lakadalmára.

Az tolmács sokat tapotván velünk együtt: sokat dolgozván, fáradván.

Az terhes házbán egy vékony ebédrel feltöltük: egy kis ebédet adtunk neki hirtelenében, s számára az éléstárban terítettünk asztalt. — (E terhes ház egyébiránt nem csak éléstárul, de egyszersmind a város gazdálkodásához tartozott különbféle eszközök, szerszámok elhelyezéseül is szolgált s nagy, téres szoba volt.)

Az ökrök nyaka a sok eső miatt kiveszett és elromlott: feltört, kisebesedett.

Elvégezvén a czeermányok a torony zsendelyezését: egy kevés jó akaratot kívántak: áldomást, ételt s italt kértek.

A város kerítése alatt való lyukat módjával kell becsinálni: jól, erősen.

Székely György uram a maga erején ment Szatmárra: a maga szekeren s lován.

A felsőbányai kovácsok kikövezték, a tanácstól, hogy ők is czéhet állítsanak: engedelmet kértek, hogy czéhet alakíthassanak.

Ez által csak költségeket akarják megrövidíteni: kevesbíteni, hogy dolguk kevesebb költségbe kerüljön.

Még az én politiám annyira meg nem vakult: felbirom fogni észszel, átlátom.

Bizony! félkézen maradsz, ha megtudják dolgodat: fél kezed levágásával fogsz bűnhődni. — (Levélpécset feltöréséről van szó.)

Nehogy mindnyájan fejjetlen lábság legyenek: hogy közöttük bizonyos rend s szabályok legyenek.

Amit eltehetsz az feleségeden, azt tedd el: amit elkövethetsz vele vagy rajta, kövesd el.

Ha ürithette dolgát, minden nap elment hozzája: ha dolga nem volt, ha szerit ejthette. — Fordul elő így is: ha dolga tárgult.

Vigyázz Istók! mert rossz főre hágsz!: rosszul fogsz jární, bajod lesz e dolgod miatt.

Mivel azon szőlő már igen pusztá és semmire kellő: annyira elpusztult, hogy semmi hasznot nem hajt.

Vigyázz! mert a fejedet a seggedhez teszi a magistatus: fejedet elütteti, fejedet veszi a tanács.

Alkalmasul be is adták ezen esztendei adójokat: nagy részét befizették.

Az molnárokat feddő haszonban intette az pap a reggeli predikációjában: azon célból intette, hogy a feddés által azoknak használjon.

A curátor is megintette őket és szépen leültette: lecsendesítette, s céljokról lebeszélte.

Ne bántsa kegyelmed. hadd távozzogáljon urgomba szedni: hadd menjen dolgára az istenadta.

Csupa unodalom ezen a síró réten a dolog. (Síró rét, határrész neve.)

Az idnepet sem várja ez a rudas legény: a kocsis vagy béres az ünnepet sem akarja megvárni.

Végy ki az istenfizesséből néhány denárt: az asztal vagy láda fiából.

Szent Miklós pénzében egy magyar forintot adott: felpénzül, előpénzül.

Vigyázz magadra! mert együld megverlek: mert bizony megverlek. — (Az *együld* szót ma, ugyan ez értelemben, itt, valamint Szatmár vidékén is *együtt*-nek. Szabolcsban, az alsó Tisza vidékén *ígyók*-nak, felső Borsod s Gömör megyékben jó d v. i ó d-nak hallottam kiejtetni.)

A menyűtő kü miatt égett meg a torony: villámcsapás miatt.

Akárhogy megcsepegették, nem vallott: akárhogy kinnózták, bár égő szurokkal csepegtették, — nem vallott.

Az iskola földeletét, és a fedeletét is helyesen megigazította: amaszt megtapasztotta, emeszt bezsindelyezte.

Az kocsist küttést-küttük (küldést-küldtük) faragványfáért az erdőre: sietve küldtük faragni való, épületi fáért.

Ujolan abajdóczos buzát vetett kegyelmed: ismét kétszeres v. elegybuzát.

Most már helyes, fegyhetetlen papot hozattunk: derék, jámbor papot.

Mit zajgolódtok annyit egymással: mit veszekedtek, zsörtölődtek.

Sok uttali (így) sikattása után jól elverte: visíttatása, ijesztgetése után.

A bikász jelenté: hogy a bika jókorelein csak egyre szaggaton-szaggatta a kötelit: eleintén egyre másra szakgatta sat.

Nem érdemes reá, hogy miatta annyit sajlódjatok: aggódjatok, gyötrődjete.

A fusárlásból csak egy tyukhaszonnyi haszna sincsen: a pletykázásból, árulkodásból annyi haszna sincs, mint egy tyuktojás.

A kalyika gárdázata készítésénél a kezét megvérrhette: a kaliczka (a börtön tréfás neve) rácsozata készítésénél kezét vérig megsértette.

A mester felütötte magát, hogy elmegyen: hirtelen s daczosan elhatározta magát, hogy sat.

Feltett szándékát még egyszer letette: felhagyott előbbi szándékával.

Hivatalja érkezett onnan alólrul, Szatmárról: meghivatott Szatmárra.

A hadakozás épen divatjában volt: javában folyt.

Patvart keresett ellene: okot keresett, hogy ellene pert, veszekedést kezdessen.

Most már tudjuk honnan árad a víz: hol van a hiba, honnan került a baj.

Ecclesiánk ellen felültetett bennünket: félre, tévutra vezetett, megcsalt bennünket; ma így mondjuk: fellovalt, felingerelt.

Gyakorlatossággal pénzt kiregetett fel: igen sokszor volt kénytelen pénzt kérni kölcsön.

Szabó Péter uram, reversalisa ellen, ma is odafűjtözik (fűtözik: melegszik): maig sem került elő, oda veszett.

Vásárából a vordány (pénzverőházi beváltó, felügyelő) kitartott 21 frtot: kifogott, kihuzott, visszatartott.

Leváltottam az város házáról: kiszabadítottam a fogságból.

Elrekesztette a kenyértül: nemadott ennie, elzárta előle a kenyeret.

Ugy az leányoddal is fikorlóldhattál volna: közösülhettél volna.

Utat adott az *feleségének*: elkergette, elcsapta feleségét a háztól.

Egy tyukmonysültig is alig feküdtem mellette: igenkevés ideig.

Megvesztetted az nyakamat: boszorkányságodnál fogva megkeleveníyesítetted.

Ne kiálts rám, ha mi esik rajtad: ne okolj engemet. ha valami rossz történik veled.

Megmérgehedett az fiam keze: elvetemedett, elmérgesedett a seb a fiam kezén.

Egy-egyszer felserkenyvén álmomból: a mint egyszer felserkentem, hát . . .

Te vajda! te olvasztasz meg *engemet*: te fogsz engemet előbb-utóbb megégetni.

Igen nagy gyanuságban vagyok hozzád: erősen gyanakszom reád.

Tyukhasznát adott, akivel szerszámot csinált. s avval gyógyított: tyúktojással készítette az orvosságot, amelylyel gyógyított.

Elláttam, hogy a pártaövem oda fog veszni: úgy látom, hogy . . .

Azzal akarja elberenálni a dolgot, de igen daraboson: azzal igyekszik elsimítani a dolgot, de sikertelenül.

Az pusztaságokon igenkönnyen ellophatja magát: észrevehetetlenül. figyelmet kikerülve, elhúzódhatik mellettünk.

Az kit füst alatt kaphatnak az törökök azt ugyan megkapják: A kit vagy a mit a háznál találnak, elrabolják irgalmatlanul.

Personalis urunk ő nagyságát is megudvarlók: meglátogattuk, fölkerestük.

Többire minden kétszer-árán van: kétszeres áron kél minden.

Mivelhogy úgy nyomozzuk a dolgot: úgy sejtjük, úgy vesszük észre.

Semmi derekas fogyatkozást hozzá nem látunk: semmi nagy vétkit nem láttuk, nem tapasztaltuk.

Ebbéli nagy kívánságát kegyelmetek csak tegye le: ne kívánjon efféléket tőlünk.

Semmi szót nem adott az *fiamnak*: meg nem intette, egy szóval sem figyelmeztette.

Meg nem fogadták *sok becsületes emberek* hívatalját: meghívását, megidézését nem teljesítették.

Semmi lött uton-módon: semmiképen.

Királyi s atyai tartozása szerint: kötelességszerint.

Személyünk szerint mezőben akarunk szállani: nem városban, de mezőn akarunk táborba szállani.

Az borok behozatalátul csak v e g y é k e l e l m é j e k e t :
ne is gondoljanak boraik behozatalára.

Ne injuriáltassunk az olyaténos emberektől: az olyan,
az afféle . . .

Szolgáltasson i n k á b b a n j ó a l k a l m a t o s s á g o t : m u t a s s o n i n k á b b . . .

Iudicialiter feleltettem az a s s z o n y h o z : t ö r -
vényes uton tanukat hallgattattam ellene.

K e z ü n k h ö z m é l t a t n i *ne nehezteljen!* hozzánk
juttatni.

Isten tud ó s b e n n e l ! . . . *mikor szabadulhatunk:* isten
tudja . . .

S z ú k ö s á l l a p o t t a l v a g y u n k : s z ű k s é g b e n , s z e -
génységben vagyunk.

Felhirdettettük annak rendi szerint: meghirdet-
tettük.

Ezen summában szállított le Rigó Lőrincz egy
ftot; apasztott belőle, fizetett vissza.

A z f o g t a t o t t , t ö r ö k t a r t á s a l a t t v a g y o n :
az elfogott — ember — törökrabságban sinlődik.

Kegyelmeteknek igen vékony válaszát elvöttük: nem
igen biztató, kedvezőtlen válaszát.

Kegyelmeteknek szokott e n g e d e l m e s k e d é s e
s z e r i n t : e n g e d é k e n y s é g e , j ó s z i v ű s é g e s z e r i n t .

U n s z o r o l v a - u n s z o r o l t a k m i n k e t r e á : e r ő -
sen rá unszoltak, rákényszerítettek.

Az contractust, az b i r o d a l o m e n g e d e l m é v e l
corroborálták: a jószágnak az illető birtokába való átbocsá-
tásával.

T e s s é k m e g j ó i n d u l a t a h o z z á j o k , f e j e k e t f o g ó
s ö l é b e h a j t ó f i a i h o z : i g e n b u s u l ó , a g g ó d ó f i a i h o z .

Avagy csak az külső sátor építésére valami kevés
kecskeszőrt vihet még fel kisebbik fiam is: az egyházi külső
s kisebb teendőkből, valami kevés segítséggel lehet ezen
kisebbik fiam is.

S z e g ű l - v é g ű l s z o l g á l h a t n á n k e z s z e g é n y h a z á n a k :
annyira-mennyire segíthetnek városunkon.

Mind az m a g a d f e j é n t e l í k a z : r a j t a d f o g a z
még mind beteljesedni.

Vér jöve az s z e m e b u g á j á b ű l : a s z e m ö l d ö k é b ű l ,
homlokából.

Pogányvallásu! elrontottad az fiamat: Istentelen! isten
nélkül való! . . . nyomorékká tetted a fiamat!

Ezen dolog miatt pántolódtanak: összeszólalkoztak,
veszekedtek.

Szélvetés formán keringetett egy lovas egy gyalogot: szélt fogva, elébe kerülve, utját állva igyekezett elfogni.

Kacsibalábu, ördögadta szászsza! görbelábu.

Megmondtuk neki: hogy túllünk magának legyen: maradjon magának, bennünket ne háborgasson.

KATONA LAJOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Petten. A szerkesztőség kérdéseinek sorozatában (Nyr. XIV. 185.) előfordult a czímbeli szó is. A beérkezett válaszból kitűnik, hogy igaz alakja *pëttën* v. *pöttön*, jelentése pedig, apró, kicsiny, törpe.

Eredete után tudakozódva, nézetem szerint alig lehet kétségünk benne, hogy itt latin kölcsönvétellel van dolgunk. Én ugyanis e szót a lat. *punctum* változatának tartom, mely mondhatni, közbirtokká lett s a művelt nyelvek legtöbbjébe átkerült.

Az alakulás menete a következő volt: a *punctum*-ból először is lett *puntum* (vö. *punkt* *punt*), aztán *pontom* (vö. *punkt*: *pont*, és *templum*: *templom* — a *puntom* a nép nyelvében is megvan; Baja vidékén magam is többször hallottam e kifejezésben: „nagyon akkurátos, *puntomos* ember“), ebből *ponton* (vö. *torom*: *toron*[y]; e mély hangú *ponton*, mint ez az idegen szavaknál igen gyakori eset (vö. ószl. *stlúpú*: magy. *czolop*: *czölöp*) utóbb magashanguvá vált: *pöntön*; a *pöntön*: *pöttön*-re nézve vö. *öntöm*, *öntö*, *öntetett*, *öntés* s a Molnár Albertnél előforduló *öttöm*, *öttö*, *öttetett*, *öttés* alakokat.

A *pont* fogalmából magától következik a „kicsiség, apróság, parányiség, semmiség“ fogalma; ez a jelentése meg is volt neki már magában a latinban: „*punctum*: *kleinigkeiten*“, s megvan mind ama nyelvekben, a melyekben ez a szó meghonosodott: „*punkt*: *bezeichnung des winzigen, geringen, kleinen*“ (Sand.) „Il n’ a *point d’argent*: semmi pénze sincs (voltaképen: egy pontnyi [csekélyke] pénze sincs): az olaszban is *puncto* annyit is tesz mint: *kleinigkeiten*.“

A *pöttön* szónak nyelvünkben, mint az idézett adatok bizonyíttják s a mint egyik közlőnk Horváth Antal meg is jegyezte („némiképen megvető gúny van hozzákötve“), kicsinylő, lenéző, fitymáló jelentése van. Az a magyarázat, a melyet Tolnai József csatolt hozzá, hogy „az alacsony, de erős, vaskos termetű embert mondják *pöttönnek*“, épen az idézte példából helytelennek bizonyúl be. Adata így hangzik: „Nem is hinné a zembér, ebbe ja *pöttön* emberbe mennyi

erő van!“; vagyis: alakja, termete (kicsiny, apró) és ereje (nagy) ellentétben állnak egymással s e kicsiny külsőben senki se sejtett volna ily nagy erőt. A szónak „kicsinyke, parányi“ jelentését egészen világossá teszi Kárpáti Endrének két adata: „Ojan pöttönke kis leányom született, hogy alig lácczik ki a bőcsőből. Ekkiss pöttön kis pörsenis támott a kezén.“

SZARVAS GÁBOR.

Tenyésztő növények. — Szarvas Gábor a Nyr. XIV. 413 és 414 lapján a „Kulturpflanze“-ra magyar műszóul a *tenyésztő növényt* ajánlja. Okosdása kifogástalan, példái találók, a mit mond az mind igaz, s még sem bírja bennem — s azt hiszem sokunkban — legyőzni az idegenkedést, a mit e kitétel az emberben kelt.

A „tenyésztő növény“ kifejezés nem azt a fogalmat ébreszti bennünk, a mit Sz. G. vele értetni akar; már pedig ez minden kifejezésnél, de különösen műkifejezésnél, igen nagy baj. Pl. festő szoba: hiába fogom rá, hogy ad normám szántóföld, ez olyan szoba, a melyet festeni szoktak, mégis mindenki a piktör szobáját érti rajta; tanító gyerekek: ezen sem értene senki, pedig az egészen az ivóvíz mintájára van, olyan gyereket, a kit tanítani szoktak, hanem a tanító gyereket, vagy valami kocza-tanítót. A nyomtató lovat sem szokás nyomtatni, hanem vele nyomtatunk. Az itató bojtár is szeretné, ha őt itatnák s nem neki kelleni a csordát itatni. Ilyen formán vagyunk a tenyésztő növényen is; sehogysem bírjuk kiérezni belőle azt, hogy tenyésztteni szokták; akaratlanul is azt kérdezzük magunktól, vajjon selyembogár, méh vagy gulya tenyészik-e rajta?

Minden idegenkedésünk mellett is, meg tudnánk talán e műszóban nyugodni, ha analógiákkal támogathatnók. Hiába keresek azonban a mai élő nyelvben csak egy példát is, a mi azt bizonyítaná, hogy az *aszt* végű miveltető igéből képezett *asztó* melléknevek olyan tárgyra is vonatkozhatnak, a melyet asztani szoktak. Gondolhatunk az *enyésztő*, *fárasztó*, *ébresztő* sat. melléknevek után akár milyen tárgyanevet, sohasem fogja e kitétel azt jelenteni, hogy e tárgyat *enyésztteni*, *fárasztani*, *ébresztteni* sat. szokták. A tenyésztő növényen sem érthetünk tehát olyan növényt, a melyet tenyésztteni szokás.

Ha már a tenyésztő és tenyésztett növény kitételek között kellene választanom, én inkább szegődném az utóbbihoz. Ha ugyanis egy lajstrom élén azt olvasom: „Magyarországban ezek a tenyésztett növények“, mindjárt megértem, hogy itt ezeket szokják tenyésztteni; holott ha

azt írnám, hogy „a budapesti nyomtató könyvek igen szépek“, aligha értenének meg az olvasók, hogy azokat a könyveket dicsérem, a melyeket Budapesten szoknak nyomtatni.

EGY OLVASÓ.

Torzs. Nagyszigethy Kálmán (Nyr. XIV. 406.) ki mondja, hogy *torzs*a nem származhatik az olasz *torso* szóból, még pedig azért nem, mert Calepinusnál *tors* alakban van meg; s hogy az *a* csak mint birtokrag függedt hozzá.

Én részemről Calepinusnak, főntebb idézett adata ellenére se változtathatom meg abbeli nézetemet, hogy *torzs*a szavunk az ol. *torso*-nak a képmása. A mi a látszólagos nehézségeket illeti, azt hiszem, könnyű lesz megküzdeni velük s legyőzni őket.

Hogy a Calepinusnál előforduló *tors* nem dönti meg a *torzs*a = *torso* származtatást, vagyis, hogy *torzs*a és *torzs* mint egy ág hajtásai egymás mellett megállhatnak, azt eredeti idegenből került szavainkkal is kétségtelenül be lehetne bizonyítanunk. Így használjuk egymás mellett *mája* : *máj*, *zúza* : *zús*, *méhe* : *méh*, *tompóra* : *tompör*, *évoda* : *évad*, *keccsele* : *keccsel* sat.

Ezek szerint nem következik szükségképp, hogy a *torzs*a a *torzs*-nak birtokragos alakja, a mint N. K. állítja s így nem oly könnyen mutatható ki, hogy a *torzs* szóból származik.

Ha N. K. következtetését elfogadnók, kissé különös eredményre jutnánk. Minthogy Calepinusnál csak a *torzs* alak van meg, Molnár A.-nál pedig már csak a *torzs*a, ebből az következne, hogy rövid tíz év alatt a birtokragos *torzs*-a általánossá vált a *torzs* tőszónak rovására.

Csak hogy egy kis tévedés van a dologban. Megvan Calepinusnál ugyanis a *tors* mellett a *torsa* is. Az általa idézett „*Fwneck szára torsa*“ után ott olvasható mindjárt: „*Cauliculus*, diminutivum a *Caulis*. Vng. *torsatska*“ (olv. *torzsácska*). Hogy ez nem a *torzs*-nak, hanem a *torzs*a alaknak tovább hajtása, azt nem szükség magyar ember előtt bizonyíthatnunk; azt mindenki tudja, hogy a *torzs*-nak *torzsocska* volna a kicsinyítője.

De lássuk a kérdés velejét: csakugyan az olasz *torso*-ból származik-e a magyar *torzs*a, úgy mint azt az „Olasz kölcsönszók“-ban állítottam? s mi köze van ennek a magy. *tors* szóhoz?

Lássuk először is a jelentésre vonatkozó adatokat.

*Torzs*a a NSz. szerint 1) káposzta, saláta torzsája, kukoricza torzs; 2) alma, körte torzsája — csutka; 3) a kontyvirág fajta növények virágzata.

Az olasz *Torso*-nak Tommaseo nagy szótára szerint következő jelentése van: 1) fűnemű növények szára, ha a levelektől megfosztottuk; különösen a káposzta tövé-ről mondják; 2) körte, alma sat. csutkája; 3) emberi törzs

a nyaktól az övig; 4) csonka szobor. törzsök. hol a fej, kéz és lábak hiányzanak; 5) minden, mi torony módjára egyenesen fölfelé emelkedik.

Nem feltűnő-e, hogy az olasz szó jelentésének sokkal nagyobb a köre, mint a magyaré, mert magában foglalja a magyar *tors törzs* és *törzsök* szók értelmét is? (a *torsra* nézve vö. Tájsz. *tors*: a kaszálás utáni kemény, vastag fű tarlója; — Ar. Toldi. „Nincs egy árva fűszál a *tors* közt kelőben“.) De *torso*-nak nevezhet az olasz mindent, a mi csupaszon és magánosan égfelé mered. Ez már arra vall, hogy az olaszban járatosabb a szó, mint minálunk.

Mindazonáltal meg kell vizsgálnunk, nem véletlen alaki és jelentésbeli hasonlatossággal van-e dolgunk? Megtalálható-e a magyar nyelvben a kérdéses szó etymonja? A felelet az lesz, hogy: nem; Budenz MUGSz.-ában nincs meg a *torzsa*, más se mutatta ki eddigelé a rokon nyelvek alapján a szó magyar etymonját, magunk is hiába keressük; a magyar nyelv rokonságának körén belül nem találjuk meg kulcsát.

Harmadik kérdés: kimutatható-e az olasz *torso* etymológiája a vele rokon nyelvekből? Diez szerint, mint az „Olasz kölcsönszók“-ban is említettem, a latin *thyrsus* „schössling“-ből származik, mely ismét a gör. *θύρσος*-nak köszönheti lételet. A latin *thyrsus*-szal egyeredetű az ófn. *turso*, *torso*, úfn. „*dorsch*“

A latin *thyrsus*, vulg. *tirsus*-nak Georges (Lat. Deutsch. Handwörterb.) szerint a fönnebb említett „fiatal hajtás“-on kívül a következő jelentése van: 1) bármely növénynek szára, der Strunk, *Dorsch*; Plin; — 2) Bacchusnak s a Bacchansnőknek borostyánnal és szőlőindával körülfont pálczája, melyet a lelkesülten felizgatott Bacchansnők kezükben hordtak.

Ez a *thyrsus*, mint említettük, a gör. *θύρσος*-ból származik, mely ugyancsak a Bacchanaliákon használatban volt pálczákat jelentette s a *θύω* igéből származik (Pape-Sengebusch. Griech.-Deutsch. Wörtrb. 1880).

A jelentés fejlődésének és elváltozásának menete oly világos, hogy fölösleges magyaráznunk.

Már most csak az alakkal kell számot vetnünk.

Az olasz kölcsönszók végső *o* hangja a magyarban rendszerint hosszú *ó*-ra változik; lehetséges-e tehát, hogy a *torzsa* az olasz *torso*-nak legyen mása? — Igenis lehetséges, sőt bizonyos is. Az olasznak kétféle *o*-ja van: egy zárt és egy nyílt. Az utóbbi csaknem *a*-ba csap át; pl. a *cosa*, *mostro*, *nove*, *piccolo* szók az igazi olasz szájában csaknem úgy hangzanak, mintha *cása*, *mostra*, *núve*, *piccola* volna. Nagyon természetes tehát, hogy a nyílt *o*-ra végződő *palió*, *pizzolo*, *burchiello* szók a magyarban *pálya*, *piczula*, *burcsella* (l. Nyr. XIII. XIV.) alakot nyertek. Ép így a *torso*-, velencei *torzónak* (l. Nyr. XIV. 119.) a magyarban csakis *torzsa* felel meg.

Azt kérdi N. K., hogy fejtem meg a *torzsa* alakból a magyar *tors* szót? — Sehogysem!

Főntebb láttuk, hogy a gör. *θώραξ* az úfnémetben *dorsch*-sá fejlődött, melyet dialektice *torsch*-nak ejtenek. Mi a szűk jelentéskörű *tors* szót minden valószínűség szerint innen kaptuk s így könnyen megfejtethető, mért nem említettem az „Olasz kölcsönszók“ között.

N. K.-nak azon kérdésére, vajjon a *törs* és *törsök* nem függnek-e össze a *tors* szóval, ki kell jelentenem, hogy nagyon könnyű volna azt mondani, hogy *törs* épen olyan magashangú változata a *tors* szónak, mint *zömök* a *zomok*-nak, *köntös* a *kantus*-nak, *göndör* a *kondor*-nak s hogy *törsök* épen olyan diminutivuma (nem pedig többese) a *törzs*-nek, mint *török* a *tör*-nek, *szék* egy eredetibb **szék*-nek s *fék* a *fej*-nek (MUGSz.); csak hogy . . . s itt a bökkenő! — — —

A vatikáni múzeumban a híres *Herkules-torzót*, „csonka testtörszösköt“ bámultomban jutott először eszembe, hogy *törzs*, *törsök* s az olasz *torso* egy töről fakadhatnak. Hozzáfogtam a kutatáshoz s rájöttem, hogy a *torzsa* olasz kölcsönszó, *törsök*-öt meg hallgatagon félretettem, mert nem találtam világosan bizonyító adatokra; nem is tudom, mikor bocsátkozhatunk bele ennek a szónak a fejtegetésébe.

KÖRÖSI SÁNDOR.

VÁLASZOK.

A. a Nyelvőr XIV. 185. s B. 330. lapján tett kérdésekre.

A. 1. *Csula*. a) H. Szoboszlón azt nevezik *csulának*, a ki akár ruhájában, akár erkölcsében elhagyja magát. *Kardos Albert*. — b) A *csuha* szót Nagy-Körösi sokszor hallottam, így is: lecsuha s általában, az ügyetlen, gyámoltalan. magukra mit sem adó, lusta személyekre alkalmazzák. Hallottam ilyen szólás formát: „De nagy lecsuha ember! Milyen volt a menyasszony? Egy nagy lecsuha! Ökrökre is használják, ha lehajlik a szarvuk így is: csajla. *Tömösközi Sándor*.

A Nyr. 277. lapján (*héba* cikk alatt) ez áll: „A pallást Hajdu-Szoboszlón *házhid*-nak mondják, néha *házhéj*-nak B. K.“ — Szoboszlón nincs sem *házhia* sem *házhéja*, hanem *hásszia* vagy *hásszija*. A közlőknek jó volna még 1001-ikyszer is a lelkükre kötni, hogy ne etimologizáljanak. *Egy szoboszlai*.

4. *Topa*. a) A *topa* szó Kecskeméten van használatban s azt fejezi ki, hogy: biczegő vagy sántító. Én magam is ösmertem Kecskeméten egy leányt, kit — sánta voltánál fogva — „topa Eszternek“ neveztek és egy sánta

üveges tótot, kit mindenki csak a „topa ablakos“ név alatt ismert. Megjegyzendő azonban, hogy a *topa* elnevezés csak azon sánta egyénnél alkalmaztatik, a kinek a lábafeje nem hiányzik, hanem csak elgörbült, elferdített. Ott a hol a láb egészen vagy részben hiányzik, a *topa* elnevezés nem nyer alkalmazást. *Ungár Sándor*. — b) A *topa* szót Tápén következetesen *t o m p a* értelemben használják. Így: *topa szigony, topa orrú, topa bárd*. *H. O.* — c) H. Szoboszlón *topa* annyi mint: liba-talpú, ügyetlen járású ember. *Kardos Albert*.

B. 1. „A ház melyik részén levő ajtót nevezik *fülhül* v. *hél-ajtónak*?“ Zalamegyében a padlás neve *hé* vagy *hél*. Így, ha azt kérdezzük: „Hol van a gereblye?“, azt kapjuk feleletül: „a héba“; de legtöbbször így: „a hélon“. Továbbá: „Ma reggel a *hél* tetején szarkát hallottam csörögni; vendég jön“. Ismét: „Bubos tikom tojott a *hélon*“. A padlásablaknak ezen a vidéken *héllek*, a padlásajtónak pedig *hélajtó* a neve. *Fatér József*.

2. *Mirhó, minor, czompó*. a) H. Szoboszlón igen közönséges a *minor* hermaphrodita s a *czompó* segédbába jelentésben; de a *mirhó* (erős, viharos szél) soha se hallottam. *Kardos Albert*. — b) *Mirhó* a Nagykunságban egy, már század óta meglevő roppant kiterjedésű gátot jelent, mely a Tisza kiöntése ellen védi a vidéket. Továbbá a hermaphrodita az egész Nagykunság vidékein népies szóval, közönségesen *minór*, nem pedig *minor*. Én legalább röviden ejtve nem hallottam. *Simonyi Elek*. — c) Gyoma községében *Mirhó* elnevezés alatt egy város rész ismeretes (a község fele); s ugyancsak annak egyik utcáját *Mirhó* utcának nevezik. Hogy eredeti értelme mi, azt nem tudom; de megjegyzem hogy a *Mirhó* város rész, valamint a *Mirhóutca* a község legmagasabb pontja. *Kertész A.* — d) Azt nem tudom, Szoboszlón használja-e a *czompó* szót, de a debreczeni köznép használja; Még pedig kettős t. i. állás vagy alkalmazáshoz kötött és mint tréfás és gunyos nevezést. Mint alkalmazást jelentő nevezést használja a bába mellett segédkező, inkább segítő, fürösztő asszonyra. Tehát nem a segéd bábákra, mert a segédbába a vajudó nő melletti teendőket végzi csak, de a *czompó*, vagyis fürösztő asszony vizet melegít, tüzet rak, vizet visz a fürösztéshez, a bébi ruháit mosza; fizetése nehány krajczár és keresztelői ételmi szerek maradéka. Tréfásan, néha gunyosan használják a *czompó* szót, midőn valaki, férfi vagy nő felügyel, esetleg tőle telhetőleg segítséget nyújt a vajudó állatnak. És a ki ez utóbbi minőségben teljesít munkát, haragszik a *czompó* névért; míg gyermek születésnél megtiszteltetésnek tartja a címet. *Nagy Sándor*.

3. *Kelengye*. a) Békésmegye Gyoma községében többször volt alkalmam a *kelengye* szót hallani. *Kertész A.* — b)

Torda-Aranyosmegye Harasztos községében *kelengye* név alatt a nép a menyasszonyi hozományt, s nem az ajándékot érti. Ez alkalommal megemlítek egy népies szokást, mely most, nem tudom, divik-e még, de huszonöt év előtt, mikor még ott tartózkodtam, Gerenden általános divat volt. Annanapkor ugyanis a nép Gerenden a vásárra összesereglett, melyet leányvásárnak neveztek s mely valóban az is volt. Az apák t. i. kiállottak a vásártérre rakódott szekerekkel és leányaikkal. A rakódott szekéren volt azon összes butorzat, mely egy gazda ember házához szükséges. Ez a butorzat képezte a *kelengyét*, a mit a leány szülői adtak. Gyakran megtörtént az is, hogy a rakott szekeret leányostul és igavonó marhástul együtt szerezte meg a vőlegény. Ez volt tehát a leány tulajdonképeni férjhez adója, *kelendéje*. Valjon nem innen származott-e a *kelengye*, mintegy *kelendő*, az az *kelendővé* tevő? *Horváth János*.

4. *Lomb*. a) Gyomán a *lomb* szót, valamint e származékát is: *lombos*, pl., 'lombos fa', a nép ismeri és közönségesen használja is. *Kertész A.* — b) Torda-Aranyosmegyében, Harasztoson, a *lomb* szót általában használja a nép, a fák ágain kifejtett, egymáshoz sűrűn álló levelekre nézve; sőt néha gúnyból a nagyhajú férfiakra is, ily formán: 'Olyan lombos a fejed, mint egy cserfa'. Ismét: 'Beh lombos farka van annak a juháskutyának'. *Horváth János*. — c) A *lomb* főnevet zöld fa-ág, többnyire nagy-ág értelemben használják Fazekas-Varsánd református magyarjai Arad megyében; pl. 'De nagy lombok leestek ebben a zivarban'. *Steuer János*. — d) Csanádmegye Mezőkovácsháza községében járván, hallottam a 'lombos farku kutyát' emlegetni; a kutya maga is, de a farka is hosszúszerű volt. *R.* — e) Hontmegyében Ipolyságh környékén — hol alulírott is nevelkedett — emlékezem, hogy *lomb*-nak neveztük a fákon, illetőleg azok ágain lévő levelek összességét; vagyis például télen a fa áll: törzsből és ágakból, az ágak tavasszal kihajtva, leveleznek, s ily állapotban *lomb*-nak neveztetnek. Erre nézve még egy fontos, talán igen sok nyelvész által alig ismert elnevezésre hívom fel a t. Szerkesztő úr b. figyelmét, mely fennti tapasztalatomat is csak megerősíti. Ugyanis Ipolyságh környékén a pór nép a topoly fát igen gyakran *limba-fának* nevezi. Ezen, elnevezést sehol másutt az országban nem hallottam, mint épen gyermek koromban a pór fiúk között. Természetesnek is találom, hogy a magas topoly fák sűrű lombok által úgy egymáshoz simúlnak, hogy azok összesen ismét egy-egy lombot látszanak képezni, — talán a *lomb-limba-fa* eredete is ezzel rokon lehet. *Bussay Kálmán*.

5. *Kija*. Szt. Leány-falván, Arad mellett a *kija* szó *kijó* helyett használatos, de csak a gyermeknyelvben. *Steuer J.*

6. „Hallható-e valahol *fürdik* helyett *füröszik*?“ Hallható Aradmegyében (pl. Zimánd-Ujfalun); egy makái asszonytól is hallottam. *Steuer* 7.

8. a) Harasztoson, Torda-Aranyosmegyében, közönségesen így mondják: *tpriüszkölni*; sőt még ezt is: *tpriücsök*. *Horváth János*. — b) Aradmegyében úgy emlékszem, hogy mind a hármat hallottam: *ptriüsszent*, *ptriüsszög*, *ptriüszköl*. *R.*

9. *Csúkos*. Nagyikunságban a *csák* főnévnek *csákós* melléknevét használják; pl. ha valakinek magasabb tetejű kalapja van, rendesen mondják: „Miféle nagy csákós ember ez?“ *Simonyi Elek*.

10. „Mondják-e valahol: Szebbek a mi birónkéi?“ a) Igen is mondják. Az ipolysági dialektus hatása folytán nevelkedvén, s magam is szeretvén a népies kifejezést használni, úgy hogy ennek befolyása alatt én is még ma is néha használom ezen kifejezést, pl. hol egy tulajdonosnak több, vagy csak két, sőt esetleg 1 páros tárgya értetik, azok többesben fejeztetnek ki. Ime itt egy példa: „Be szép pár malacza van a szomszédéinknak“. Válasz: „De sokkal szebbek az enyim apáméi“. Valóságos palócz kifejezés; de igen sokszor hallható, s mondhatom, még csodálkoztam, hogy a „Nyelvőr“ munkatársai ezt nem hallották, s hogy ily megszokott (legalább előttem az) kifejezés, vagy szólás formának valódiságát kétségbe vonják. *Bussay Kálmán*. — b) A mint én tudom Nagyikunságban mindenütt, pl. Kunhegyesen, Madarason, Kis-Ujszálláson, Karczagon, az ilyen mondásra: „Szép lovai vannak Bálint gazdának“, csak így szoktak felelni: „Szép, de szebbek a Samu gazdájé.“ *Simonyi Elek*.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Kiskunságiak.

Mindég bolon lössz ű, még az asztalos mög nem vaczkol neki: míg koporsóba nem teszik.

Kikeszték az új szalonnát: mikor a gyereket először verik meg.

Kinyút kilencz kutya hosszára: cifrán fölöltözve kevélyen jár, vagy más módon mulatva kitesz magáért.

Azt kapod a mit a Révész bérőse.

Vargát ránt: a csizma, ha a meleg kemenczére teszik.

Mögjárta száztű hosszát: Hiába járt.

Dőgrováson van. (A juhász rovást visz az eldöglött juhokról, s a melyik már nagyon rosszúl van, azt akár előre is

felróhatja. A fenti mondás tehát: egyik lába a sirban van. — Aba-
ujban is Nyr. II. 557).

Tüvirű högyire: nagyon alaposan pl. megvizsgál vmit.

Rá hágott a ló az erszényre ha t. i. nagyon lapos.

Fülem mellett a gazba: Így szokták útba igazítani, a
ki vmit nyakra főre keres, s folyton kérdi, hogy hol van ez s ez.

Kidugja a szőmit: vmi kevés értékű tárgygyal elégíti ki.

Kéz után keletlen, lapát után sületlen (kenyér).

Mén a béle: hasmenése van. (Veszprém Nyr. III. 184).

Befogták neki a könyér útját: torkon ragadták.

Szent életű vassfazék, csak a füle kormos: álszen-
teskedőről mondják.

Bekorczol: befon, rászed.

Kihögyöz, kisémmiz: osztózás alkalmával rövidségbe
ejt vkit.

Nem vőszik: nem „gilt“. Játékban vmely érvénytelen mű-
veletre, a mit újra kell megtenni, ezt mondják: Ezt nem vőszik.

Nem nagy lelke puffanására esik: nem nagyon vesz
vmit a lelkére.

Lélőkre! ha vkit nem igaz munkán vagy hazudozáson kap-
nak, ezzel szokták figyelmeztetni. Az egyszeri ember aztán így felelt
erre: Lélők, lélok! De hát én hogy élők?!

Puha embőr: dologkerülő, akár restségből, gyengeségből,
vagy kényeztető nevelés folytán.

Ráteríti a vizes lepedőt: rávall, vkinek bűneit elárulja.

Rávakar: u. a. de tréfás értelemben.

Hetet havat ígér: a ki vmely kötelezettsége teljesítésére
mindig más-más terminusokat tűz ki.

Üző-fútó. Bejár ahó üző-fútó: Mindenféle népség előtt
nyitva az ajtaja.

Kirántották alúlla a gyiként: meghalt.

Kétfelé vágták a könyeret: a házasselek, midőn el-
válnak. (Nagykunság Nyr. II. 274).

Kétfelé hánták a sonkát: u. a.

A jég is ott szakad, a hun legvékonyabb: szegény
embert leghamarabb éri a szerencsétlenség.

Az ördög is oda mén szarni, a hun legmagosabb
a högy: a gazdag embert hamarabb éri a szerencse.

Éső nyerés czigán vesztés: kártyázás közben mondo-
gatják. (Hm. Vásárhely Nyr. II. 334).

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

Népmesék.

A szegény ember sa zördög*).

A szegény ember meg vót erőssön szarúlvá, s elindúlt, hagy immá keressen cséplést. A min ment az után, eccé csak megtalálta a zördög, s aszkérdette, hagy:

— Huvá méssz te szegény ember?

A szegény embernek a csép s a gerebe a hátán vót. Asz mangya a szegény ember, hagy:

— Én biza csak ide menyek, a hunn éppeg kapak cséplést.

Aszmangya ére a zördög, hagy:

— Ájj meg te szegény ember; há nem jünnél velem?

— Vaj igen biz' én, jó szívvel.

Evel émentek, s égyg hejt el is kesztek csépéni. A szegény embernek csak ajan fa hadarója vót né, min nekem, s csak min verte nagy lassan, pik-pakk, pik-pakk, pik-pakk. A zördögnek vót egy fájin vas hadarója, már ő sakkal többöt tudatt csépéni. A mind é végzik a cséplést, mit, asz kérdi a szegény ember, hagy:

— Na te őrdög, itt van két rakás, há má neked mejik kell inkább, a kússebbik vaj a nagyobbik?

— Nekem a nagyabblk.

— Na nekem jó lessz a kússebbik is.

A min neki faktak, hagy immá vigyék el, eccé csak láttya a zördög, hagy a szegény emberé mien fene nehéz, s az óvé csak ajan mind a tallú. Asz mangya a zördög.

— Te szegény ember, te, a zén rakásam a nagyobbik, a téjéd még fél akkara sincs, mégis a téjéd a nehezebbik, hagy lehet az?

— A biz a csak úgy, hagy abba a nagyba csupa pajva van, s még égyg szem sincsen.

Erössön megharagudatt ére a zördög.

— Nem úgy nem, te szegény ember, asszuk másképpen el. Tésis (te is) csak addig verted, a még én, s nekem még se legyen még égyg szem tiszta búzám se? Min csak a téjéd legyen az egészsz? Asszuk csak el, újból.

— Én asse bánam, mangya a szegény ember. Prabájjuk meg, abból a más kalangyából a mejikünk több szemet ki vér: azé legyen a kússebbik rakás.

Na jal van; megörvöndött ére erőssön a zördög, hagy immá a zóvé lessz a tiszta búza mé neki vashadarója vót, savá többöt verhetett, mind a szegény ember a zóvével. A zördög el is keszte vágni istenesen a búzát, a szegény ember csak ütögte nagy lassan. Há amind évégzik: üsmét a szegény embernek vót több bú-

*) Az *ö*-vel jelölt hang az *e* és *ő* között áll, s úgy keletkezik, mintha *ö* hangot akarnánk kiejteni, de a rendesnél nagyobbra, kissé lefelé, hosszúra nyitott ajakkal ejtjük ki a hangot K. M

zája, mer a zördög vashadarója min ketté vágta a búza fejit, s éggy szem nem sak: de még annyi sem hullatt ki belőlő.

— Na már látam, hogy újból megcsaltál, te szegény ember, de háram a Zisten igazza; próbájjuk meg mű is háram versen, hogy mejikünk tud többöt. Gyere, fussunk verset!

Neki is futamattak, de a zördög jobban győztő, má el is hatta a szegény embert. Látta má a szegény ember, hogy a zördög huncvút s léveri, s gondalkazatt, hogy hagysmint tudná ő mégis legyőzni. A mind éppeg éggy, bákár felé futattak, aszmangya a szegény ember a zördögnek, hogy:

— Te őrdög, én biz a nem futak többöt vélled, hájsze te nem is igen tuce; hanem éppeg itt van nekem a kicsi őcsém, fuss te csak vélle, ha van kurázsíd.

Aval megrugta a zember a bakrat, s há ki ugratt éggy nyúl, csak éggy csepp vót, de mégis csak éggyet ugratt, s mingyá úgy éhatta a zördögöt, hogy a zasztán szégyenletibe abba a szen pilanatba úgy ément, hogy saha sem jött vissza többöt, s a tiszta búza mind a szegény emberé lett. Így járt a zördög a szegény emberrel!

(Szőkefalva, Kisküküllő megye.)

KISPÁL MIHÁLY.

Kiolvasó versek.

Jakóbnak vót hat fia.
Mind a hat csizmadia;
Simi, Samu, Sámuel,
Dini, Dani, Dániel.

Eggy-előre, két-kettőre.
Három hatra, hat kilenczre.
Üss ki tizet tizenegyre,
Kifutóra, befutóra,
Egy jó püfföt a hátára,
Óron bukk, s omol oda.

Hárman mentünk a gödörbe.
Ketten jöttünk ki belőle;
Nízz be, Pista zaflakon,
Ki pipál az asztalon.
Emez ur, amaz ur,
Az a tekintetes ur.

Néném süttött pogácsát,
De nem adott belőle;
Én is süttök kalácsot,
Én se adok belőle.
Tettem a kosárba,
Víttem a vásárba;
Kérdik a vásárba,
Mi van a kosárba.
Túrós béles, dereje,
Egyél Jancsi belőle.

Ej haj vad liba
Mit ettél a lakziba?
Tekintetes káposztát,
Méltóságos rátottát.
Bebűrődött a lencse,
Villámlik a zsendicze;
A zsidónak nincs országa,
Pokolba van koronája;
Itt verik a kőpedre, kőpedre.

(Hajdu-Szoboszló.)

KARDOS MATILD

Mit beszélnek az állatok?

Ha a kutyát megütik, így jajgat: Faviüg, faviüg, faviüg.

A disznók, mikor a kondás az esőben hazafele hajtja őket, így beszélnek. Az öreg: Ha én eztet tudtam vóna, köpenyeget vettem vóna. A kicsinyek: Én is, én is, én is. Este, mikor éhesen rohannak hazafelé a csürhéről, valamennyi ezt visítja: Áprillillis, áprillillis, áprillillis.

(Szatmár megye.)

SOLTÉSZ ÁRPÁD.

Tájszók.

Szatmármegyeiek.

- lapótya: egy bizonyos turóslépénynek, bélesnek a neve.
 lóstat: fut, fárad, szalad; valami után szorgosan jár, lótfut.
 labodázik: restsül, lomhán csinál valamit, dolgozik, csak az időt veszti.
 lingyik: tréfás, vagy inkább gunyos csufondáros neve a női ivarszervnek.
 lére hajt: koptat, nyü valamely ruhát, eszközt. Ezt ugyan hamar lére hajtottad: elnyűtted.
 lipistes: hanyagul, pongyolán öltözködő; mondják lipistán huszárnak is.
 lepcsés: durva, goromba, tisztátalan, szennyes öltözetű; innen: lepcsés száju: tisztátalan, fajtalan szavakat használó, veszekedő.
 lajhó: könnyelmű, bohókás, valamivel keveset gondoló, de jókedvű.
 locsból, locsból: vizet öntöz, locsol, vízben lobácsol, locsbátol, a vizet szükségtelenül vesztegeti.
 lerácsol: elhallgattat, hallgatásra kényszerít.
 lazsukál: játszva tölti, fecsérli az időt a helyett, hogy dolga után látna.
 lödörög: ide-oda lóg, himbálózik; ördögve le s fel jár-kél, lötyög.
 lödörgő: tréfás neve a férfi ivarszervnek; innen a találós mese: dombon ülő Demeternek kinn a lödörgője: a harangnak az ütője, nyelve.
 lupa: ügyetlen, otromba keze fogású, lomha.
 laktor: hosszúsági mérték: egy öl; a német klafter-ből.
 lögérezik: dolog nélkül jön s megy; kerüli a dolgot.
 lobban: hirtelen távozik, vagy érkezik valahonnan. Úgy ellobbant innen, hogy észre se vettem.
 lepetel: összeviSSza jár a szája, veszekedik, lármázik, kelepel.
 mázgital: mázol, mázolgat, beken valamit; ehez hasonló jelentésű a mázgál.
 mohog: magában, bosszankodva érthetetlenül beszél, dohog; ennél hangosabban, de szintén alig érthetőleg beszél az, a ki motyog: akadozva beszél.
 makog: mondják a nyúl szakadozott hangjáról; valamint az alvó emberről, mikor álmában dadogva beszél.
 muflí: ostoba, ügyetlen.

matahula: lassu, rest, nehéz járású, ügyetlen, otromba.

mereglye: a lekaszált s száritott fűből először mereglyét, apró boglyácskát csinálunk; ha a széna szárazabb, akkor a mereglye nagyobb lesz, utóljára boglyát, kazalt csinálunk belőle; e szerint a mereglye itt apró szénacsomó, boglya alakba rakva; az alvidéken: **bukó, rudas, petrencze.**

mellértes: olyan szövet, kelme, különösen selyem, a mely több színt játszik.

motoháricza: ügyetlen keze fogású, lassú.

maczakárkodik: gyermekekről mondják, mikor játék közben egymást tépik, ütik, verik.

maczurkodik: sokban szintén hasonlít a maczakárkodik szó jelentéséhez.

macskásodik: fonalról mond-

ják, mikor ez összevissza sodródik, bomlik.

mérekezik: összemérkőzik.

muszit: kényszerít, kényszerget.

matat: keresgél, kutat.

motrosál: babrál, ide-oda nyul, nyulkál.

monyászol: restül, lomhán csinál valamit.

megbakolta magát: megátalkodott, ellent áll.

mezga: azon nedve a fának, mely a fa teste s héja, kérgé között van s eszközli azt, hogy a kéreg könnyen lehámlik a fa testéről.

mula, muláta: ügyetlen, gyáva, mulya.

marczafánk: olyan térszövevény, melyet senki sem látott, nem ismer, csak hírét hallotta; az enni nem akaróra szokták mondani: talán bizony marczafánk kellene?

(Nagybánya. Szatmár m.)

KATONA LAJOS.

Kiskunságia k.

dadara: a ki hadarva beszél.

dagajos: döllyfős, gögös.

daku, dakuködmen: birka-bőr dolmány. A „ködmen“ csak derékig ért, de ezt már nem viselik, s újabban daku vagy ködmen mindegy.

darudőbögd: nagy, hosszú, kemény bőr daku (tréfásan).

daruláb: a Chondrilla juncea növény gyökerén levő madárláb forma gyöngye csirahajtás, melyből tavasszal salátát készítenek.

darvadoz: szállingózik; nagy területen ha kevés ember járkel, ezek „darvadoznak“ ott. Ezt is mondják: Éfélig fönn darvadoztunk: virrasztottunk.

(Somogyban: beteg, különösen gyomorban Ny. III. 141.)

dajna: rossz életű nőszemély.

dávirikol: esetlenül dalol, gajdol.

débella: nagy idomtalan testű nő (Szabolcs. Ny. XII. 47.)

denczöl: léhever, lenyomkod; pl. lédenczöli az ágyat a ki a felhalmozott vánkosokra rádől. v. ráfekszik. (Pannonhalm: denczöl. Ny. XII. 187.)

déli bátor: tolvaj. (Vásári műszó: dölben ugyanis a meseteremberek evéssel levén elfoglalva, ilyenkor a tolvaj bátor.)

dévérnyáz: tivornyáz (Kecskeméten devernýz Ny. X. 380.)

- difinyó, difinyós: jó, jeles, fain (gúnyos mellékért.) (Félegyháza: Nem valami difinya: n. vmi különös Ny. IV. 559. — Eredetére tán világot vethet e kifejezés: de finyi pipa: de fain pipa. Veszprém Ny. III. 89.) Difi: tündöklő (Ny. XII. 527.)
- dobár: kitömött (erszény, zacskó.) Hm. Vásárh. M. Népk. Gyűjt. II. 273.
- dobogó: gyaloghíd (Somogy Ny. XI. 238.)
- dóka: kabát, köntös (szövetből készült)
- dorbézol: tivornyáz.
- dsindsa, dsindsás: vizvette, tocsogós rét.
- duczi: a nők testhez álló rövid téli felöltője. Fiatal nők viselik, posztóból és vattából készül, az öreg asszonyok csubája bőrből. (Közép-Baranya Ny. III. 282.)
- duczifaros: kővér, széles farú.
- duhaj, duhajos: tolvaj, orgazda, betyár egy személyben.
- duruzsol: dörög, zúgolódik, morog. (Szeged Ny. VIII. 235. — R.-Szombat Ny. X. 88.)
- dúz: földúzza az órát: duzzog.
- ebihal: kutyahal, a béka első alakja (Somogy Ny. XI. 238).
- eligazít: elutasít.
- előcsahos: előljáró a munkások közt.
- előhasi: első borja a tehénnek.
- előz: 1. Elfogja vkitől a világoosságot. 2. Előre halad. Pl. Étagadtá 5 frtomat. pedig avvá nem sokat előző: nem sokra megy vele.
- előte: a sárkemencke szájának szintén sárból csinált félkör alakú ajtaja. (Szeged Ny. VII. 235. — Bihar m. Ny. IV. 44. — R.-Szombat Ny. X. 88. — Mezőtúr Ny. X. 437. — Szathmárban: elitő Ny. X. 525.)
- enczönbencz: vmihez való aprólék, kellékek.
- eresz, ereszet: a háztetőnek a csurgás és a fal közti része, máskép isztorhaj.
- eggyetmás, házi eggyetmás: házi butor.
- ébámul: ellep, elborít. Annyi a kácsa, hogy egészen ébámúja a vizet. A régi nyelvben: elbamol, bebamol. Tinódinál: Szögedi veszedm. 75. Ali basa. 285 (L. Régi Magy. Költ. Tára III. 420. l.) — Fajszról közli a Ny. VII. 281. Elbámolta a viz a folyó partját: elhordta. — Elbámul másik szokásos jelentése (elcsodálkozik) is megvan.
- ébérmáll: elkeresztel, elcsúfol.
- écsigáz: kifáraszt, kimerít.
- éfödel: eltékozol.
- éfog: elfogad (Gyöngyösinél: Vagy ha elfogja is, azt csak abban hagyja, t. i. a levelet. Mur. Vén.)
- éfűll (elfű): megesküszik vmire Pl. Azt nem hiszöm, ha csak é nem füllod. Az „elfűllás“-nak aztán ez a formulája: de biz isten, v. bizony úristen.
- éle vel: elpletykáz, vmi megtudott hírt gyorsan odább ad.
- émihájlik: elnyilik, elfeslik (Hajdum.: megmihályodik. Ny. VII. 235.)
- épántol: megver.
- éputtyan: semmivé válik pl. vmi terv, szándék v. kezdemény.
- étőkít: elrongál, elveszteget, elpocsékol. (Tinódinál: Törrel nyíllal igen tekitik vala. Zsigm. kir. krón. 205. l. U. o. 412.)
- édő: az anyját így szólítja a

gyerek. (Veszprémben éde Ny. III. 89. — Hm.-Vásárhelyt édős: anya Ny. VIII. 92.)
 é f ó t: (gúnyos) mindenféle felölthető ruhadarab. Vessd le mázt az éfót. A kis gyermek álladóját is hívják így.
 é g ő d e l ő m: égődelőm-rossz, é.-kegyetlen, é.-jószívű stb. összetételekben: rendkívül, képzelhetetlenül rossz, kegyetlen stb. Szilády Á. Ny. I. 122. az „ég”: szent régi szótól származtatja. (Székelyföldön: égédelem: harag, bosszúság, sze-

relem Kriza Ny. III. 423. — Ígedelem rossz cseléddel a dolgoztatás. Mezőtúr Ny. X. 285.)
 é h a: a kocszi belső részében levő keresztfa (a régi jóh változata).
 é h o m r a: éh gyómorra. (R.-Szombat. Ny. X. 88).
 é n y á l (éh-nyál v. éj-nyál?) reggel evés előtti nyál. A nyakmirigy daganatot pl. ényállal kell megkenni, hogy elmuljon.
 é t e t, m ő g é t e t: megmérgez. (Kecskemét Ny. X. 380.)
 é v ő e s z k ő z: ess-zeug.

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

A l f ö l d i e k.

l a p i n t: valami tárgynak lapjával kissé megüt. „Anyákám! Pista a léniával megütött. Csak éppen meglapintottam”.
 l e b e n k é l: libonkál pl. csónak a vizen. „Úgy lebenkélünk a csónak, hogy majd elmerültünk”.
 l e c c s: lány főzelék, elfőtt nővényétel. „Panni! vigyázz az ételre, ne legyen belőle leccs”.
 l e p p e n c s: éji papucs, csoszogó. „Fiam, hozd el a leppencset”.
 l e p p e n c s e s: lompos, lusta öltözetű, férjszöktető nő. „Ugyan Trézsi, hogy lehets menyecske létedre olyan leppencses, nem félsz, hogy az urad megszökik tőled”.
 l e p e n d e r í t: valamit gyorsan leír. „Ézt ugyan lependérittem”.
 l e s z í n e l: letisztáz, pl. mézet. „Színeld le a mézet”.
 l í p á n t o s: leppencses, nehézkes járású. „Ugyan ne lipántoskodjál, nem szégyenled ma-

gad? Nézd meg azt a lipántos csirkét, mi a baja”.
 m a j: valami üregnek belső része. „Nézd meg fiam a verem maját, szedd ki onnét is a buzát. Hol van a kulcs éds anyám? Ott van az ágy majban”.
 m á l l a d é k: felvált sár. „De sokáig jöttél haza Pista. Váti g s i e t t e m, d e a m á l l a d é k m i n d a k e r é k r e r a g a d t”.
 m á t r a: nádra, anyaméh. „Ugyan Kata néni, húzogasson meg; mert feljött a mátrám”.
 m e g k e s e r ű l: megbán. „Majd megkeserülsz te még azt”.
 m e g p e n d e r í t: megkondorgat pl. betűt. „Éds apám, nézze keed csak, ezt a betűt hogy megpendérittem”.
 m e g r á n t: megkárosít. „No az a rossz tinó engem ugyan jól megrántott”.
 m e z g e l e n í t: vagyonából kiforgat. „Engem ugyan az atyafiak jól megmezgelenítettek”.
 m i c z i n a: gancsó, kancsó, hón-

alj alatt támadt érzékeny fekélyes kelés. „Mi a baj Pista? Jaj barátom a miczinától nem bírok aludni“.

m ó v a: preló. Bácskában némely helyen még meg van az a jó szokás, hogy barátságból elmennek másnak közösen szántani vagy kukoriczát fosztani. Ilyenkor a gazda háza elé egy zászlót vagy zöld gallyat tűz,

vagy pedig valakit megbíz annak közhirré tételével. A munkáért nem fizet, hanem a munkásokat enni és innivalóval látja el. Néha azután a munka bevégezése után tánczra is penderülnek a munkások. E barátságból végzett munkát nevezik m ó v á n a k. „Gyerünk m ó v á b a szántani vagy kukoriczát fosztani“.

SAMU JÓZSEF.

S o m o g y m e g y e i e k.

a b á r o l n i: fonnyasztani, pl. húst vagy disznóöléskor a tüdőt, májat stb.

á s p á l ó: motóla, melyre az orsóról a fonlat felmotólálják.

b á b o s: mézeskalácsos.

b a l o g: suta, ki inkább a balkezét használja.

b o m h é c z: pohos, általában az evésben és ivásban telhetetlenkedő.

c s u h i: árva káka.

c s u m a: suska; némely vidéken: c s u h a j.

d u r u n g: dorong.

d ö n t e n i: homlítani, pl. szőlőt.

e r e s z t: rajzik, pl. a méh.

f o l a t: üzekedik, pl. a tehén.

f ü s t ö s: szennyes ruha.

g ö b e: emse, kocza disznó.

g ű m e c s: kavics; pl. g ű m e c s ö s (kavicsos) út.

g ö l ö n c s é r: fazekas.

h o r d o z n i: berenálni. pl. a földbe vetett magot.

h u m n i: hunyni; pl. behumta a szemit.

k ü e s z t ö t t: főtt sódar vagy szalonna.

k u k a: néma.

m o n y a s: csődör, ménló.

m e r ö g l e: mintegy 3 láb hosszú, ujjnyi vastag fa, melynek

mindkét vége ki van hegyezve, mit az asztal kerületibe szurkálnak, hogy az asztagra hányt szalma fedélzetnek fenntartója legyen.

m é g g y e r ő k ö z n i: szülni; pl. „Sára is meggyerőközött“.

m e l ő n c z e: kerek tekenő.

p o c s o v i c s: lakodalomra hívogató. Nem vőfély, hanem egy már éltesb. a faluban tréfáiról némi elmésségről ismeretes ember, pl. egy ket kapitulációzt kiszolgált katona.

p a s z i t a: komalakzi.

p é n z é s: pálinkás pohár.

r a f a n c z: élheterlen, haszontalan, pl. ember.

r e d v e s: revés, pl. fa.

t ű s k e s z ö l ő: köszméte; némely helyen p ö s z m é t e.

t é g l á z ó v a s: vasaló.

t ű s z k ű: kova.

t i k: tyuk.

t i k m o n y: tojás. Általában minden tojást tikmonynak neveznek; pl. l u d t i k m o n y.

z s i r k a: tepertő; némely helyen p ö r c z.

z s o n k a: sódar.

v o n y i g ó: szénahúzó, szalma-húzó.

v a s f a z é k: üst.

CSEKE BÁLINT.

Mesterszók.**Kerékgyártó mesterség.**

Kerejártó.

Eszterga. Eszterga-csap, e.-véső, e.-szolga, e.-ék, e.-állvány.
Vonószék, v.-kés.Fűrészek: kerekítő f. (schweifsäge), lyukf., kiakasztóf.,
kézif., erte czóg (erste säge), svábczóg, lukczóg, sliszczóg, gróczóg.Vésők: holkerv., gömbölyű v., lapos v., csapos v., füles v.,
gérviső (srégvėső), astókv., marokvas v.

Fűrűk: kerekagyf., furdancs (francia fűrő).

Gyaluk: nudgy., vėső gy., filung gy., szarvas gy., eresztő gy.,
karnisz gy.

Ráspolyok: lapos, félgömbölyű, finom r.; slikfájl.

Kapocska (gömbölyű fánál faragáshoz). Görbe czirkalom. Göm-
bölyű darabot átmérni (átmérőt keresni). Srégmónsz. vinklimónsz.
Hevedervágó. Strajmódli, famódla. Lokpályi. Faragó fejsze, kereszt-
fejsze. Szekercze (lyukas). Pank (faragó pad). Pangázli (bankeisen).
Vinkli. Czverhók. Tisztító vas, körömvás. Punczág. Sinór. Vízmér-
ték. Dongahúzó. Kerékszék. Kótis. Bunkó. Furkó, hasító furkó
(hošszúnyelű). Steklikis. Stóg (belejön a steklikisbe). Rajzkis (nye-
les, evőkésnagyságú fűrész). Czitling (tisztításra való: ziehlinge).
Czitlingfenő. Dórni (széget ütnek vele: dorn). Ropánt (rauchbank).
Rókás kís (rövid vonó kés, róka van rajta).Mit csinál a kerejártó? Farag, czirkalmaz, fel-
szabja a keréktalpat, osztán ráveri, leékeli, körülbár-
dolja; osztán simít, csapol (a küllőnek a csapját csinálja),
lapol, czíklíngel, kerékagyat fúr, vís, beküllőzi a
kerékagyat a székbe, talpal, osztán bepuskázzák a kerék-
agyat, ha vastengelyes, kifúrják, ha fatengelyes.

A kerék részei: keréktalp, küllő, kerékagy, végiglyuk.

(N. Kun-Madaras.)

KÖRÖSI SÁNDOR.

Népdalok.

1.

Este van, nem látok,
Gyűjcs babám világot;
Csókolom a szádat,
Piros két orcádat.Arra kérem komám uram,
Gunározza meg a ludam.
Gunára ketteje,
Szabad a mezeje.

(Kengyel. Heves megye.)

WOLF VILMOS.

2.

Fejér fuszujka virág,
Ne jűj hazzám napvilág;Gyere inkább sütétbe,
Uczu tel' hagy űjkek a zölődbe.

(Csapó. Kisküküllő megye.)

KISFÁL MIHÁLY.

ÜZENETEINK

Általános értesítés. Megkapjuk a következő küldeményeket:

1. Joannopoulos Györgytől: Válasz a Népszemle logikájára.

2. Bartó Józseftől: a) Örök Aukciók b) Aprólekkek.

3. Nagyassy Lászlótól: a) Magyar irodalom b) A szegedi nyelvírás.

4. Karász Alberttől: a) Ismeretlenek b) Válaszok. c) Egy nyelvészeti értekezés hirdata.

5. Kőrösy Sándortól: a) Helyreállítások b) Tűzszók. c) Nepromancz.

6. Kertész Józseftől: Népmese.

7. Tolnai Józseftől: Tűzszók.

8. Dalm Istvántól: Tűzszók.

9. Nemeth Sándortól: a) Nepsdalk b) Trányó-
vek. c) Találos mesék.

10. Schlesinger Zsöfiától: Tűzszók.

11. Harich Ottiltól: Tűzszók.

12. Halász Ignacztól: A csudálatos gyár.

13. Kardos Matildtől: Gyermekjátékok.

14. Soltész Árpádtól: a) Tűzszók. b) Népetymo-
logiák. c) Gyermekmondókák.

15. Halász Jánostól: a) Rábaköz nyelvhasználatok.
b) Népmesék: Kérmométi. A nádi kisasszonyok. c) Tűz-
szók. d) Állathívogató szók. e) Nepsdalk. f) Trányó-
dalk. g) Népromancz.

 Figyelmeztetjük t. olvasóinkat a boríték 4. lapján
foglalt Értesítésre.

ÉRTESÍTÉS.

T. előfizetőinknek és olvasóinknak tisztelettel tudomására
juttatjuk, hogy a

MAGYAR NYELVŐR

első kötetének második kiadása

megjelent.

Ára füzve 6 frt.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadó hivatalához
(Bulyovszky-utca 6. sz.) intézendők.

„MAGYAR NYELVŐR“
szerkesztősége s kiadó hivatala.

1885.

NOVEMBER 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIV. KÖTET. XI. FÜZET.

BUDAPEST, 1885.
HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

	Oldal.
A magyar névragozás. <i>Simonyi Zsigmond</i>	483
Szómagyarázatok. <i>Szarvas Gábor</i>	488
Miattam, tőlem. <i>Barbarits Róbert</i>	496
Egy kis szlavisztika <i>Volf György</i>	499
Válasz a nyelvészeti logikára. <i>Joannovics György</i>	502
Helyreigazítások. Magyarázatok.	
Tenyésztd növények. <i>Szarvas Gábor</i>	508
Tájékoztató. <i>Szarvas Gábor</i>	510
Létére. <i>Kardos Albert</i>	511
Petten. <i>Tolnai József</i>	512
Szivmátra. Boncs. Csimbók. <i>Sz. D.</i>	512
Román, rumuny. <i>Kispál Mihály</i>	513
Nyelvtörténeti adatok. <i>Katona Lajos</i>	514
Népnyelv hagyományok.	
Szólamódok. <i>Korda Imre</i>	516
Hasonlatok. <i>Vitéz József</i>	517
Párbeszédek. <i>Gyárfás I. T., Luka</i>	517
Népetimológiák. <i>Veres Ferencs</i>	519
Népmesék. <i>Haldoss János</i>	519
Gyermekjátékok. <i>Kardos Matild</i>	523
Gazdasági műszók. <i>Csomár István</i>	523
Tájszók. <i>Katona Lajos, Damó István, Szerelmhegyi, Tolnai József,</i> <i>Samu József</i>	524
Néprománczok. <i>Császár Lajos</i>	528

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XIV. kötet.

1885. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

7) Az -ig rag.

Az -ig rag, mint nyelvelmékeink bizonyítják, azelőtt -ég volt: *eddeglén* Münch. c. (de u. o. ilyenek is: *ideiglen*, *miglen*); *addeg*, *addeglan*, Bécsi c.; *mendaddeg* Ehr. c. 79. *napottesteg* 65. (de *menyg* u. o. 1. stb.) *adzeg* Debr. c. 12. (*adzyg* u. o. 97.) *valteg* váltig Lev. 1. 13. *valthegh* 167. stb. stb.

Ez az -ég a nép nyelvében itt-ott mai nap is hallható. Így különösen Háromszékben, de ott is csak némely határozók fordulnak elő állandóan ilyen alakban: *meddég*, *addég*, *eddeg*, *többég* stb. (l. MNyszet. VI. 208.) De más vidékekről való közleményekben is találkozunk vele; így egy veszprémben: „csak *e darabég* (egy darabig)“ Ny. IV. 82. egy ormánságiban: „*kicsinyeg*: kevés ideig“ II. 278. s egy szegediben: *addég*, Szeged n. II. 110.

Néhány régi írónk helyesírása azt bizonyítja, hogy a régi -ég és a mai -ig közt volt egy átmeneti alak: a hosszúhangú -íg. Vö. *torkig*, Decsi adag. 153. *estueig* Kár. bibl. I. 138. *napig* 314. *ezüstig*, *buzdíg* u. o. 424. *Istenig* 470. *esztendeig* MA. bibl. I. 114. *eggyúl egyig* MA. tan. 187.

Ismeretes alak az -ig ragnak az enklitikus -len-nel való bővülése. „Ehhez végül tétetik néha *lan*, mely valamicskével hathatósítja a szó értelmét, p. o. máj napiglan, egy ideiglen mind végiglen, untiglan, mind addiglan; míglen felejtess el Uram? én hozzámiglan“. Gyarm. nyelvm. II. 129. Ez a járulék kivált az időhatározóknál használatos.

Van azonban egy másik bővült alakja is az -ig-nek, de ez csak a régiségben található. Ugyanis a Kulcsár codexben (s a vele azonos tartalmú Keszthelyi codexben) -ig v.

-*iglen* helyett legtöbbször -*igen*; pl. „the byzonsagod mynd *egygen* vagyon”: veritas tua usque ad nubes Kulcs. c. 84. „*estigen* syralm meg marad:” ad vesperum demorabitur fletus” 64. „ygen kewes *ydéygen*:” adhuc pusillum Keszth. c. 109. stb. stb. Ez az -*en* szintén csak olyan nyomósító járuléknak látszik, mint a föntebbi -*len*; v. ö. *azért-an*, *hogy-an* stb.

Viszont elül van látszólag egy *d* elemmel bővülve az -*ig* rag ezekben: *addig*, *eddig*, *meddig*. Az első kettőben a *dd* valószínűleg az *az*, *ez*, *z*-jének eredetibb alakja, a harmadik pedig amazoknak analogiájára keletkezett a szabályosabb *míg* helyett. Említhetjük még ezt a csángó kifejezést: „nézz *kevesdég* e fejembe” Nyr. III. 335; ez talán a rokonértelmű *kicsiddég* kedveért van a kicsinyítő *d*-vel képezve, ha csak azt nem tennők föl, hogy mind a kettő összevonás útján keletkezett e h. *keves ideig*, *kicsid ideig*. Hasonló látszaton alapszik az -*ig* ragnak az a -*nég*, *nyég* mellékalakja, melyet a székelyek használnak ilyen kifejezésekben: *semminég*: nulatesus, Apáczai Csere enc. Kresz.; *egy szikrányég* sem vőnném számba (Udvarh.) Ny. IV. 227. „*járásnég*: egy mérföld járásnyira” II. 522. „A határvető *ig* rag h. *ég*, *nég* v. *nyég*-et használunk [Csík megyében]: *egy ólnyég* van kertünkötől; *egy óranyég* sem várom, *egy kicsiddég* v. *egy küsnég* leülök; *husznig való*: körülbelül húsz” Székely. egyeslet évk. IV. 41. Ezekben a -*né*, *nyé* *nyi* melléknévképző előzi meg az -*ig* ragot. (Fogjuk látni, hogy ezek régebbi nyelvünkben a *g* nélkül, tehát látszólag ragtalanul is előfordulnak. L. a ragtalan határozókról szóló cikket).

Lássuk most, mennyit mondhatunk az -*ig* ragnak eredetéről. Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy a rokon nyelvek közt csak még a zürjén-votjában van ilyen rövid terminativus, határvető rag, pl. *ar ősz*, *aröz őszig*. Evvel a m. -*ig*-et nem azonosíthatjuk, a többi rokon nyelv pedig olyan kapcsolattal fejezi ki a határvetést, minő pl. a latin *usque ad* vagy a német *bis zu*. Így hát a rokon nyelvek részéről nem is várhatunk közvetlen fölvilágosítást. A finn nyelvnek liv dialektusában van egy *aig* névutó (pl. *jag-n aig an den bach*, *aiga rand*), mely mind alakra, mind jelentésre nézve közeledik a m. -*ig*, -*ég* raghoz. Csakhogy ez a livben nyilván sokkal újabb kifejezés mód, hogysem a mi ragunkkal való

ősrokonságát föltehetnők; az eddigi egyeztetéseket pedig még kevésbbé fogadhatjuk el, mert nem is az ugor nyelvek alakjaiból indultak ki. Révai ugyanis az *-ig*-et az ugyanezt jelentő héber *ad*-dal tartotta egynek (az Elab. Gramm. III. részében); Vámbéry meg a csagataj *-deg* „usque” szócskával veti egybe (ezt Budenz NyK. X. 102. azért is kifogásolja, mert „tulajdonkép adverbium, csak dativus után áll”; v. ö. lat. *usque ad*).

Hátra van még az a lehetőség, hogy magának a magyar nyelvnek segédeszközeivel kísértsük meg a megfejtést. Ha a határvető jelentéshez keresünk alkalmas etymont, leg hamarabb az a magyarázat jut eszünkbe, hogy az *-ig -ég* ragban talán a *vég* főnév lappang. Összevethetnők pl. az *-ig* jelentésű angol *till*-t, mely nem egyéb, mint a német *ziel* „cél, vég” főnév; továbbá egy cseremis sz szerkezetet: *arha mučko-lan* egész héten át, egy hétig (NyK. III. 424.), szó szerint: hét-vég-nek, hét-véggé (dativus; az alapszóval v. ö. *mučas* finis, cacumen). De valamint itt a véget jelentő főnév mellett még egy latív ragot látunk, ép úgy elvárhatnók ezt a magyar *-ig* rag végén; ilyennek pedig az *-ig* rag alakjaiban nem találtuk nyomát. Azért nézetünk szerint ennél a magyarázatnál is találhatunk valószínűbbet.

Ha összevetjük ezeket az időhatározókat: *többé, kissé* ezekkel: *többé (többig) kissé*, vagy ezeket a fokhatározókat: *kevésbé, hagyításné, hanyattá*, ezekkel: *kevesség* („egy kevéség rebegő nyelvű volt” Haller hárm. III. 70), *hagyításné, hanyatlás* (szék. Népk. III. 352): akkor arra a gondolatra jutunk, hogy az *-ég* rajnak *g*-je talán csak enklitikus nyomosító elem (minők később újra járultak e raghoz: *-en* és *-len*, l. fönn), és az *-é* nem egyéb mint az ismert *-á é* latív rag. Hiszen a *kissé-g, kevésé-g* nem is az *-é*, hanem a *-vá vé* rag mellé vették föl ezt a *g*-t, s ugyanezzel az elemmel találkozunk egészen másnemű határozóknál is, pl. *innég, onnég* stb. Ha az itt adott magyarázat áll, akkor az *-ig* rag eredetileg csak lativus, csak irányítást fejez ki, mint a latin *ad*, német *zu* is használatos ilyen értelemben. Hogy pedig a nyomosítás helyén van, bizonyítja az újabb *-len* függelék s még inkább a szokásos *mind* és *egészen*: mind a vízig, egész az évig.

8) A -tt rag.

Magánhangzó után -tt, másahangzó után -t, pl. *Győrött, idött, de oldalt, mikort*; éppen úgy mint a perfectum képzője: *állott = állt*. A -tt helyragot is fölveszik némely szók mind a két alakban, a szerint, a mint megtartják vagy elvesztik kötőhangzójukat; így *Kolozsvárott: Kolozsvárt, között: közt, helyett: helyt, érétt: ért-, körü-lött: körült-, bennétt- (EhrC. stb.): bent stb.*

A kötőhangzó rendszerint zárt (*o é ö*), de vannak nyílt-hangú alakok is: *alatt, mellett, hosszatt, végett, rejatt (= rajt, l. -n ról ra), tájatt (= tájt, időről)*; így az ÉrdyC.-ben s egyebütt *Fejérvádratt* s más effélék.

Föltűnő *u ü* hang van az ilyen alakokban: *együtt, másutt, egyébütt, mindenütt, mindütt* Nyr. IV. 232., *többütt* GKatona: Váls. II. 1221., *helyütt, összeütt észütt* (Göcsejben) Ny. II. 234. III. 234. *végütt* Tud.-tár I. 217. jegyz. — Ezeknek régibb része valószínűleg összetétel útján keletkezett ilyenekből **más-hult (= más-hol), *mindén-hult (= mindén-hol)* stb. — vö. a régieknél gyakran s némely nyelvjárásokban ma is előforduló *schult sohult sohutt és néholt néhult néhutt* alakokat; — az újabbak pedig a megvoltak analogiájára képződtek. (Szingy magyarázódnak *más-hunna: másunna, *mindén-hunna: mindénünne, *más-huvá: másuvá* stb. s a hasonlóságukra képzettek, pl. *egy helyünne* Nyr. VI. 367. *más helyünne* „A Hon“ XIV. 296, 2. *semmünne, semünne* CzF. *hazunna* Gyulai: Költ. 132. stb. Hasonlókép *más-hová: másuvá, *mindén-huvá: mindénüvé* stb. V. ö. a -vá vé raghoz való második jegyzetünket. — Dugonics így írja: *másott* Szerecs. I. 255. *másonnan* 16. *másova* 351.) — Az itt-ott előfordult *másütt, másüvé* alakok (amaz már Pázmánynál, emez már MA.-nál) talán úgy magyarázhatók, hogy egyedül lévén mélyhanguak, átvették a többinek a végzetét s így a népetymologia mintegy újra összetett szókká változtatta őket: *más-ütt, mas-üvé*. (V. ö. a *kisdéd*-ből elvont *déd* szót s az *eggyügyü*-ből elvont *gyügyü*-t, továbbá a finn -*niekka* s a német -*selig* végzet történetét. L. „Az analogia hatásairól“ cz. értekezésem 14. l.)

A -tt ragnak eredetét Révai gramm. III. úgy képzei, hogy az *ott* adverbium járult az illető főnevekhez, s e szócs-

kát azonosítja egy lapp *aito* 'locus separatus' szóval. Azonban ha az *ott onnan oda* és *itt innen ide* alakokat összehasonlítjuk egymással, önként kínálkozik az az elemzés, mely szerint az elsők a távolra, az utóbbiak a közelre mutató névmás ragos alakjai, tehát az *ott* már maga is ezen raggal van képezve.

Czuczor-Fogarasi (*ott* czikk a.) valószínűnek tartják ezt a fejlődést: *alan* : *alant* : *alatt*, *hégyn* : **hégynt*, *hégýtt* ; *föln* : **föln* : *fölött* stb. Egyetlen bizonyítékul azt a körülményt idézik, hogy „*kün*, *ben*, *fén*, *lén* csak egy alakban léteznek: *künt*, *bent*, *fént*, *lént*, és nem *kütt*, *bett*, *fétt*, *létt*.” Pedig ez éppen ellenük szól; mert ha ezek nem vesztették el az *n*-et, miért kellett volna amazoknak elveszteni?

Kassai J. (Szókönyv I. 54.) szintén az *alann*-ból származtatja az *alantt* alakot, mint *fénn* : *fénnt* sat., úgy hogy a *t* pusztán járulékhang volna. Ugyanezt véli Szilasi Mór Nyr. X. 489., ki ezenfölül azt a sejtelmet is koczkáztatja újra, hogy „talán *fölött* is **föln*, mert *alatt* mellett még megvan *alant*”. A *t* hangot pedig Szilasi úgy magyarázza, hogy *fönt*, *kint* eleinte csak ilyen kapcsolatokban jártak *t*-vel: *fönt* lestem, *kint* se, melyekben e toldás hangtanilag igazolható (l. u. o. 486—488).

Ezen föltevéseket halomra dönti három tény: 1) *Bent* codexeink világos tanúsága szerint eredetileg így hangzott: *bennétt* (l. a *-ben* ragnál), tehát nyilván olyan pleonazmus, mint pl. *környülött(em)*, *körülött(em)*, *kivülött(em)*. 2) *Alant*-ról nem azt kell mondanunk, hogy „még megvan”, hanem hogy már megvan; mert Kassai előtt, tehát 1832 előtt egyetlen biztos adattal sem igazolhatni, s így bizonyosan csak a *lént* és *fönt* analogiájára lépett a régi *alatt* helyébe. 3) Némely nyelvjárás — legalább a háromszéki, l. MNyelvészet VI. 242 — maiglan sem ismeri a *fént* *künt*-féléket, hanem csakis a *fénn* *künn* alakokat; holott ugyanaz a nyelvjárás a *félétt* *alatt*-féléket csak úgy használja, mint mind a többi nyelvjárás.

Ha már most tekintetbe vesszük egyfelől azt, hogy a *-tt* nem bizonyult az *-n* rag fejleményének. másfelől azt, hogy a régiségben sokkal nagyobb szerepe van, mint mai nyelvünkben (nyelvelmlékeinkben sokszor fordulnak elő ilyen helynevek: *Vácsott*, *Solymost*, *Sopronyt* stb. s ilyen köznevek: *a vásárt in foro* MünchC., *Helt:UT*, *oldalfélt* *Helt:Krón*.

sat.): bizvást következtethetjük, hogy a *-tt* nagyon régi rag. sőt remélhetjük, hogy a rokon nyelvekben is megtaláljuk mássát. És csakugyan, nem hiába kereskedünk ezekben, mert mindjárt a legközelebb álló *vogulban* találunk elég gyakori használatban egy helyben-lételt jelentő *-t* ragot: *aül-t* menyben, *ma-t* földön, *pal-t* fél-t, *oldal-t* sat. 1. Hunf. KVogul. 31. S ez a rag ott ép úgy szerepel névutókban, mint mi nálunk: *çal-t* között, *jat-t* közepett, *farmel-t* rajt sat. u. o. 54. Az osztjákban néhány névutóban tűnik föl e rag; pl. *og* fő: *oxt* főnn, rajt, *il* al: *ilt* alatt, 1. Hunf. ÉOszty. 77. — Mind a két nyelvben megvannak a magyar *itt ott*-nak megfelelői (v. ö. NyK. III. 303.):

itt: vog. *tit*, osztj. *tet*, *tette*, *tetti*,

ott: „ *tot*, *tottä*, „ *totta*, *totti*.

A vogulban s osztjákban előfordul maga a mutató névmástő is *t*-vel továbbképezve: vg. *tit* ez, oszt. *sit*, *tot* az (megfelelő alakok más ugor nyelvekben is, 1. Budenz: MUGSzót. 763. l.), s ez magyarázza meg nemcsak a vogul *tottä*, oszt. *totta* sat. alakok kettős *t*-jét, hanem a magyar *itt ott*-ot is az *ide oda* lativusokkal együtt (amazok **id-t* **od-t*; v. ö. még főnn *addig eddig*). Hogy az *alatt fölött* sat. szintén kettős *t*-vel vannak, ezt talán az oly sűrűn előforduló *itt ott* hatása okozta, úgy hogy maga a locativusi rag eredetileg egyszerű *-t* lehetett.

Bizonyára fogunk még ennek a *-t*-nek más nyomait is találni. Megfontolandó lesz nevezetesen az a kérdés, nem tartozik-e ide a *vég-té-rc szél-té-bcn*-féle lativusok *-t* eleme (v. ö. a *-tól* czikk végét), továbbá a cseremis *kok-te* 'ketté, két felé', *lu-le* 'tíz felé, tíz részre' sat. lativus alakok (NyK. III. 466). Kérdés továbbá, vajjon az előbbi tőképző elemet vagy pedig a *t*-t mint névutói alapszót lássuk-e a votják *talln ottu* s a zürjén *talön setön* 'itt ott' szókban (votj. *tatis*, *otlis* 'innen, onnan' sat.). Budenz NyK. III. 305. az utóbbit hiszi s a *t* elemet az osztják *taga* 'hely' szóból származtatja, mely e szerint a mi *-tt* ragunknak is utolsó forrása volna. A lehetőséget meg kell engednünk, de bizonyító eszközeink egyelőre elégtelenek. Ezen föltevés mellett talán az *itten ottan* *n*-jében láthatnók az igazi locativus-ragot (v. ö. az idézett zürjén votják alakokat). sőt a régi *ittégyén ottogyon* alakok *gy*-jében a *taga* szó *g*-jének utódját.

9) A -nott nól ni ragok.

Ezeket a nevezetes ragokat először Gyarmathi S. közölte a Nyelvmestere (1794.) 290. lapjához mellékelt táblán: „*nít* plur. in loco: a papnit van a mi lovunk; *ni* plur. ad locum: a papni kérték a kantárt; Kapusiékni, Galgóczi uramékni vitték a nyerget; *nul* plur. de loco: a papéknul most hozták haza“. Ujabb időben Lőrincz K. szintén a székelységből, még pedig Háromszékből közölte MNyelvészet VI. 230.: „A *hoz nál tól* viszonyragok . . . helyett a *ni nitt nul nül* ragokkal élnek; pl. menyek a biróni, jövök a birónul, vótam a birónitt t. i. a bíró lakásán; vagy: menyek a biróékni, vótam a biróéknitt. jövök a biróéknul t. i. a bíró felekezetének lakhelyéről“. Hasonló példák vannak közölve a székelységnek különböző vidékeiről a Nyelvőrben IV. 373. V. 566. VII. 472. VIII. 479. IX. 33. X. 90. s a Székely-Egylet IV. évkönyvében 41.

De nem csak keleti, hanem északi nyelvjárásainkban is el vannak terjedve e ragok, még pedig nyugatról keletre menve Barstól Abaujig kimutathatjuk. Így idézi őket Szvorényi J. nyelvtana 362. cikkében: „Hova mégy? papni, Nagy Pál-ni, azaz papékhoz, Nagy Pálékhoz . . . Hol voltál? papnott, Hegedűsnött, azaz papéknál, Hegedűséknél. Honnan jössz? papnól, Hegedűsnól, azaz papéktól, Hegedűséktől . . . Így Bars megyében: mestérnyi, ispánnott Ny. III. 276. Abaujból (hol ritkán használják): a papnúl v. a kománúl gyüvök II. 521.

Használatukra nézve a palócz és a székely egészen megegyezik: Jánosnott v. Jánosnitt a. m. Jánoséknál, nem csupán Jánosnál; ritkábban mondják így: *Jánoséknitt*. — Rendesen tehát csak személynevekhez és személyt jelentő köznevekhez (*pap, bíró* stb.) járul. Azért nevezetes ez a mindennapi e gri szólás, melyről szóbeli közlés útján van tudomásom: „*az érsekudvarnyi voltam*“. — Érdekes még ez: *naállanónó* [nálunknól] = tőlünk, l. Ny. VIII. 88. Heves m. — A székely -nitt valószínűleg csak a gyakrabban használt -ni hatása alatt vette föl az *i* hangot *o* *ö* helyett. — (Hunfalvy Pál a Nytud. és Nytanítás 55. lapján ilyen alakban említi e ragokat: *nyi, nyut, nyul*. Emezeket sehol sem találtam; a *nyut nyul ny* hangját nyilván csak a *nyi*-ből

vette (melyben az *i* hang okozta), a *nyut u*-ját pedig a *nui*-ból vitte át hibásan.)

Legkülönösebb itt az a körülmény, hogy e ragokat régi irodalmunk nem ismeri. Ebből azonban korántsem következik, hogy újabb időben keletkeztek volna. Ezen föltevés mellett nem is lehetne őket megmagyarázni. Sőt ép ellenkezőleg: az irodalmi nyelv keletkezésekor ezek a ragok már csak az illető dialektusokban éltek, s ott is csak az érintett szűkkörű jelentéssel. A köznyelvből ellenben a *-nát* *től hoz* ragok rég kiszorították őket, s legfőlebb még az *innét onnét*-féle ablativusok régi *innél onnal* mellékalakjaiban kereshetjük nyomukat (erre még visszatérünk). — További fölvilágosítást tehát csak a rokon nyelvekben kereshetünk, s éppen a legközelebb rokon nyelvek egyikében, a vogulban, meglepően egyező alakokat találunk: ott az ablativusnak rendes ragja *-nel* = m. *-nól nöl*, s a lativusé *-ne* = m. *-ni*. Az utóbbival egyező ragok máshol is vannak: votj. *-nū* allativus, l. Weske 87. 84., finn *-nne* l. NyK. XVI. 311. stb. Azt is mondták, (pl. Szvorényi), hogy a *-ni* rag azonos az infinitivus végzetével (mely a zürjén-votjákban is *-ni*.) Ez sem lehetetlen; de akkor nem szabad azt hinni, hogy a névszók vették át e ragot az infinitivusból, hanem az egyezés csak úgy magyarázható, ha fölveszszük, hogy a névragot tették az igéhez, vagyis hogy a puszta igetöt névszóilag használták, mire más példák is vannak.

SIMONYI ZSIGMOND.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Dorbévol.

A nyelv honosító hajlama gyakorta a legtarkább változtatásokat viszi véghez, a melyet meg akar hódítani, az idegen birtokon. A hol az ő szeme rést lát, alkalmasan betölti; a hol meg neki fölös elembe ütközik tekintete, lassanként eltávolítja; a fülének nem tetsző hangokat fölcseréli; szóval addig ás-vés, fúr-farag, csiszolgat és simítgat rajta, míg idegen színét elvesztvén, többé-kevésbé nemzeti külsőt ölt magára. Így lett a ném. *sturm*-ból előbb *ostorom*, aztán *ostrom*; az olasz *scacco*-ból *oskak*, utóbb *osk*, végül

ostábla; az ószl. *stǫlpǫ*-ból (olv. sztlp) egy részt *osztlop*, *osztlop*, másrészt *sztolop*, *szolop*, *czolop*, *czölöp* sat. sat.

E változások közt fontosságánál fogva első rendű helyet foglal el s kiváló figyelmet követel a hangátvetés, minthogy az idegen szót sokszor annyira kiforgatja eredeti formájából, hogy a példaképnek s a képmásnak egybetartozása alig sejthető s kivált pedig egybetartozásuk bebizonyítása tetemes nehézségekkel van egybekötve, s nem egy esetben a pusztá valószínűséggel kell megelégednünk, mint: gör.-lat. *categoria*: magy. *teketória*; lat. *cymatile*: magy. *csemelyet* sat.

A NSzótár *dorbézol* szavunkat így magyarázza: „Nagy zajjal, széles kedvű kurjongással mintegy dorombolva dőzsöl, korhelykedik“. A tájszótár pedig e szóhoz magyarázat helyett a következő utasítást csatolja: „1. dombérozni“; s e szót egyértékesül a *dorbélyoz*-t iktatván utána, így értelmezi: „lármás mulatságot indítani. Göcsei.“

Ehhez megjegyzem, hogy a *dombéroz* alak Bácskában is járatos; s gyermekkoromban magamnak is többször volt alkalmam hallani, midőn zajosabb játékunkat egy-egy meglettebb korú e közbekiáltással háborította meg: Gyerekek, ne dombérozatok oly szörnyen!

E három alaknak, *dorbézol*, *dorbélyoz*, *dombéroz* egybetartozását, egységes voltát, a határozott, egységes jelentés egész valószínűvé teszi; a melyek közül az eredetihez legközelebb állónak, nézetem szerint, a *dorbélyoz* formát kell tartanunk. legkésőbbi fejleménynek pedig a *dombéroz* alakot. Én ugyanis e három igénknek alapszavát a *bordély* szóban látom, melyből először is a *bordély*-oz denom. ige keletkezett (vö. *kocma*: *kocsmáz*); ebből aztán hangátvetéssel lett egyrészről *dorbélyoz*, másrészről az egy működést végző *z* és *l* képzők fölcserelésével *dorbézol*; a *dombéroz* alakot pedig jelentést hajhászó népetimológiának tartom, mely az érthetetlen szót az ismert *tombol*, *dombol* igével hozta kapcsolatba.

E föltevésemet igazolja a *dorbézol*nak: *fornicari* jelentése, melyben először látjuk föllépni. Melius Apocalypsisében: „Forbeszoltak, tobzottac es paraznalkottac“ (442.).

Az a körülmény, hogy a fölvett metathetikus alak már a 16. század közepén (1568.) járatos volt, szükségesnek tűn-

teti föl ama másik föltevést, hogy ez igének *bordély* alapszava már jóval előbb meghonosult légyen. E föltevést két codexünkkel igazolhatjuk is: „Monda neky varius: az kenokath nem felőd, olyast tezők raytad hog kytól felz; az bordeelban vittetlek tegödeth“ (SándC. 28.). „Monda az wr: bordeeliba uitetlek s ki vzetóm ot a zent lölköt belőled“ (DebrC. 29.). Hogy a *bordély*-nak már jó eleve meg kellett települnie nyelvünkben, az a körülmény is tanúskodik róla, hogy a 16. század végén s a 17. elején már sok írónknál találkozunk nem csak vele, hanem származékaival is: *bordélybéli*, *bordélyoskodó*, *bordélytság*, *bordélygazda*, *bordélyház*, *bordélykapu*, *bordélymester*, *bordélytartó* sat. jó részben Calepinusnál, Decsi Gáspárnál, Molnárnál sat. S megtaláljuk e származékok közt a tájdivatos *dorbélyoz*-nak eredetibb *bordélyoz* alakját is. Geleji Katonánál (Váltság Titka I. előb. 35.) olvassuk: „A tseréken, a bokrok között a processio-járásban éktelenül *bordélyoznak*“.

Meliusnak látszólag némi nehézséget okozó *torbeszol* alakjára nézve meg kell jegyeznünk, hogy a kezdő *t* hang egyedül csak nála fordul elő, s a többiek, a kik e szóval élnek (Matkó, Martonfalvi, Miskolczy, Pápai sat.) kivétel nélkül *d* kezdőbetűt irnak; s így Melius *t-s* formáját nem minden kétségen fölül állónak tüntetik föl.

(Itt közbevetőleg megjegyezzük, hogy ez igéknek *bordély* alapszava minden valószínűség szerint az olaszból került hozzánk; a német nem lehetett a kölcsönadó azon egyszerű okból, mert a *bordell* csakis az úfnémetben s itt is jó későn lép föl. Az általánosan ismert alakon kívül előkerül még egy másik is Gvadányinál: *bordella*, valószínűen ugyancsak az ol. *bordello*-nak a képmása: A börtön igazi könyvek *bordellája* s a legmotskosabb könyvek gyűjteménye“ (Peleskei nót. pokolba menetele. 21.).

A NSzótár a *dorbézol* keletkeztét egy *dor-*gyökérszóra viszi vissza: „*dor*, hangutánzó. melyből *doromb*, *dorbézol*, *dorgúl*, *doroszol* származnak“. A *dombóroz* formáról pedig ezt tartja: „Ügylátszik, a *tombol* igével egy gyökről származott. ámbár így is elemezhetni: domborodásig (t. i. a has domborodásáig, felpuffadásáig) töltözködik.“

Végül ide csatoljuk, hogy Ballaginak szótárai egy *dorbéz* főnevet is ismernek; a német-magyar részben például *zecher* e magyar szókkal van fordítva: *dözs*, *dorbéz*.

Kesztyű.

Általánosan ismert dolog, hogy alig volt egyszerű vagy több hangból álló szóvég, a melyet az elmúlt évtizedek nyelvművelői új szók alkotására ne alkalmaztak volna; s ha a magukban álló *bojtorján*, *aggastyán* elegendők voltak arra, hogy képükre előálljanak a *nyak-orján* és *had-astyán*, nincs mit csodálkozni, ha olyan szóvégeket, a melyek egész szócsoporthoz fordulnak elő, képző erejével ruháztak föl. Ezek közül való a *sziivattyú*, *sarkantyú*, *förgettyű*, *pörgettyű* sat. szókból elvont *-tyú*, *-tyű* képző is (vö. *lábttyú* v. *lábttyű*). Imre Sándor (Hibás szólások 91.) e képzésről a következőt mondja: „Ha fergettyű, kallantyú, sikkantyú, csergettyű, ezektől vannak: fergető, kallantó, sikkantó, úgy *lábttyút* aligha védi meg a *lábtó* ellenében a *sarkantyú* és *kezttyű* tekintélye is“.

Hogy a *sarkantyú* és *kezttyű* nem együvé valók, azt csak mellékesen érintem. s a többi *-tyú*, *-tyű*-n végződőektől messze álló *kezttyű*-re térek át.

A NSzótár ekként elemzi e szót: „kez-tyű = kéz-tő azaz kéz-tevő, mibe a kezet tesz, mint előtő am. előtevő“.

Ismerve szótárunk gondolkozása módját, hajlandók volnánk e szófejtést, mint értelmezéseinek nagy részét, könnyed mosollyal fogadni s ama nagy tárház zára alá rejteni, a hol a többiek nyugszanak. A jelen eset azonban kivételt képez. s nincs is egyéb gyöngéje, mint hogy adós maradt a bizonyítékokkal. De föl kell hoznunk mentségére, hogy az akkori idők mostoha viszonyai közt, midőn nyelvünk hagyományai legnagyobbbrészt összegyűjtetlenül a feledtség sötétében hevertek, kellő adatok hiányában fejtegetését alig támogathatta számbavehető erősségekkel. A kényszerű mulasztást, a kik manap már e tekintetben sokkal kedvezőbb helyzetben vagyunk, mi akarjuk ez alkalommal pótolni.

Előre kell bocsátanunk, hogy a bizonyítéknak fölhozott *előtő* alaknak megvolta, legalább a mi tudunkkal még eddig hitelesen nincs bebizonyítva; előfordul azonban következő két változata: *előte* („a boglyakemenczének sárból tapasztott ajtaja. Biharmegyei szó“. Nyr. IV. 44.) és *előke* (ugyanaz mint az előbbi, Abaújban. Nyr. V. 70.). a melyek közül

eredetibbnek az előbbi formát kell tartanunk, a mely, e föltevést elfogadva, *előlé*-ből rövidült meg.

Itt hármat kell bebizonyítanunk. Először, hogy a *tevő*, mert csak ez esetben fogadható el a *kéz-tevő* elemzés, valóban használatos 'takaró, fedő' jelentésben; másodsor, hogy a *teve*, *tevé*, *tevő* alakokból egyberántással lehet *té*; harmadszor, hogy a *kesztyű*nek régibb formái közt kimutatható a *keztű*, *keztő*, vagy talán a *kezté* is.

Az elsőnek bebizonyítása semmi nehézséggel nem jár, minthogy az egyszerű *tévő* is, de kivált a *kemencze-tévő* (az úgynevezett banyakemenczék szájának fődele) egyes tájakon, így nevezetesen Bácskában egészen közönséges használatú.

A másodikra nézve a régi és újabb irodalomban egyként járatos és megszokott *vön* és *vén*, *lön* és *lén*, *tön* és *lén* egyberántott alakokon kívül bizonyítékul szolgál a *tevő*-ből rövidült *té* Zrinyinek következő mondásában: „Mint iszonyu menykú porrá té sisakját Vidnak“ (Adr. Syr. 206.).

A fölitélezett eredetibb alakokra vonatkozó bizonyítékokat a következő idézetek szolgáltatják: „Ég a zolgak közzül vas kez t ű s kezevel arcel vte (DebrCod. 619.). Chirotheca: k e s z t ű (Cal.). — Valahol szöcs volt, mind őneki miveltek ködmenőket és k e z t ő k e t (Landorfejtővár 154.). — Bélet süged és k e s z t y é d vagyon (Helt: Mes. 291;). Az ő bal kezebe k e z t e t visel vala“ (DebrCod. 299.).

Bátran, minden habozás nélkül elfogadhatjuk tehát mint megállót, helyeset. azt a föltevést, hogy a *kesztyű* összetett szó s *kéz* és *tevő* részekből áll. E szerint a *lábtyű* vagy *lábtyű* helyes analogiára készült szónak bizonyulna be, ha legalább is fél évezred előtt alkották volna, úgy hogy a gyakori használat következtében elég ideje lett volna a *lábtevő*-nek (lábfedő) *lábtyűvé* vagy akár *lábtyűvá* zsugorodnia; de így, a mint a sok század óta meréven maradt *jótevő*, *gonosztevő*, *semmíttevő*, *dologtevő* tanúskodnak róla, a melyekből még maig se lett *jótyű*, *gonoszttyű*, *semmitttyű*, *dologttyű*, a *lábtevő*-ből se válhatott rövid egy pár év alatt *lábtyű*. Maradt tehát, a minek hírében eddig állott, fonák-ságnak, oly rossz képzésnek, mint akár a *nyakorján*.

Torzsa, törzsök.

E szóra s változataira nézve két véleménnyel állunk szemben. Kőrösi Sándor olasz kölcsönvételnek s az ol. *torso* módosulatának tartja *torzsa* szavunkat, úgy hogy az olasz szónak vég *o* hangja a magyarban *a*-ra változott (Nyr. XIV. 119.) Ennek ellenében Nagyszigethi Kálmán (Nyr. XIV. 406.), támaszkodva Calepinusnak következő adataira: „caudex magyarul *tors*, caudeus: *torsból* való, caulis: *fonék szára torza*“, azt állítja, hogy a *torzsa* birtokragos alak, a melynek nevezője: *torzs*, s az *a* csak mint birtokrag függedt hozzá. Kőrösi, mint a Nyr. legutóbbi füzetében (466.) olvastuk, fönntartja első állítását, hogy t. i. a magy. *torzsa* az ol. *torso*-nak képmása s nem birtokragos, hanem nominativusi alak; s hivatkozik magára Calepinusra, a kinél *tors* mellett a *torsa* is megvan a kicsinyítő *torsatska* (olv. *torzsácska*): cauliculus szóban. A *torzs* alakra nézve pedig az a véleménye, hogy az az újfelnémet *dorsch*-nak, mely tájejtésileg *torsch*-nak hangzott, a kölcsönvétele.

A kérdés első pontjára, a *torzsa* alakra nézve részben mi is Kőrösi véleményéhez csatlakozunk s a *torzsa* szót nem mint Nagyszigethi K., a *torzs* birtokragos alakjának, hanem egyszerű nominativusnak tartjuk. A szó származására nézve azonban nem csatlakozhatunk föltétlenül Kőrösi nézetéhez.

Ismeretes dolog ugyanis, hogy a műveltségi szók nagy része köztulajdonává lett a műveltség egyesítő hatása alatt álló népeknek. E szók hódításainak történetét, vándorlásuknak fokozatos menetét nem minden esetben lehet pontosan megállapítanunk, s többükre nézve végeredménykép csupán a lehetőséggel kell megelégednünk. Ezek közé tartozik a kérdésbeli szó is. Maga Kőrösi említi ugyanis, hogy „az ol. *torso*-val egyeredetű az ófn. *torso*, úfn. *dorsch*“; mi hozzá tesszük: s a kfn. *torse*. Kérdés tehát, melyik volt a két nyelv közül a jelen esetben a kölcsönadó, az olasz-e, vagy pedig a német. A határozó mozzanatok közül, a melyek a kérdést egyik vagy másik nyelv javára döntenek el, egyet se találunk olyat, a mely elsőbbséget adna egyik nyelvnek a másik fölött; a magy. *torzsa* szónak ép úgy lehet a ktn. *torse*, mint az ol. *torso* az eredetije. Nevezetesen alaki tekintetben egyikkel is, másikkal is összeegyeztethető; a magyar

szó vég *a* hangja ugyanis keletkezhetett *o*-ból (ol. *torso*: magy. *torzsa* = ol. *palia*: magyar pálya), de keletkezhetett *e*-ből is (kfn. *torse*: magy. *torzsa* = kfn. *lade*: magy. láda). Ép úgy egyezik jelentés tekintetében is mind a kettővel: ol. *torso*: der strunk von kohl (Valent.), kfn. *torse*: der strunk oder stengel vom kohl (Schmell.). Ehhez járul, hogy a szóban levő két nyelv egyikéről se mutathatni ki, hogy abban a korban, melyben a *torzsa* átkerülhetett nyelvünkbe (mindenesetre a tizénhetediket megelőző századok valamelyikében), a másikanál erősebb hatást gyakorolt volna nyelvünkre; valamint íróink se nyujtanak, a kiknél e szóval először találkozunk, semmi biztos alapot, a mire csak valószínű következtetést is építenünk lehetne; de meg az se dönthető el, vajjon irodalmi, vagy szájról vett kölcsönzéssel van-e dolgunk.

Ugyanígy vagyunk a másik, a *torzs* alakkal is (mert így s nem *tors*-nak olvasandó Calepinus *torf* szava; ő ugyanis világosan megkülönbözteti az *s*-et, melyet szintén *s*-sel, s a *ss*-t, melyet *f*-vel ír), a mely akár az olasz, akár a német szónak lehet rövidült képmása (vö. ol. *liuto*: magy. lyiút (Pázmánynál), kfn. *kufe*: magy. „*kuf*: dolium, batús“. MA).

A *ss* hangváltozásra nézve vö. lat. *musa*: magy. műzsa, lat. Persa: magy. perzsa, ném. *hasard*: magy. házsárt(os) sat.

Egészen másként áll a dolog Molnár Albert *törzs* (olv. *törcs*): *caudex* szavával, a melyre nézve Kőrösinek kétségtelenül igaza van, hogy német forrásból jutott nyelvünkbe; a mint ezt a szónak vég *cs* hangja bizonyítja, a mely se *s*-ből, se *ss*-ből, hanem csakis a ném. *dorsch* szónak vég *sch*-éből módosulhatott át. A szóvégi *s*-nek *cs*-re változtát, hogy csak nehányat említsünk, a következő példák eléggé igazolják: *gimils* (HalB.) gyümölcs, lat. *globus*: magy. golyóbics, lat. *virgas*, magy. virgács, faragás: forgács sat. Ez a *törzs* tehát ugyanaz lehet, a mi a dialektikus mélyhangú ném. *torsch* (*dorsch*). Hogy mélyhangú, különösen idegenből került szavaink szeretnek magashangúvá változni, annak már nem egyszer s nem egy példáját idéztük; semmi se gátol tehát bennünket abban, hogy a MA. *törzs* szavát a ném. *torsch* változatának ne tartsuk.

Van azonban a németben a mélyhangú *dorsch*-nak egy magashangú *dörsche* változata is („Die zarte dörsche fast ganz durchgenaget“ Sand. Wörtb. *dorsch* alatt.); nincs kizárva tehát az az eset sem, hogy Molnár *törzs*-e nem a fön-
tebb említett *dorsch*-nak magashangú változata, hanem e tájbeszédi *törsch*-nek (dörsch) a mása.

Összefoglalva tehát röviden a mondottakat, mind a *torzsa*, mind a *torzs* lehet vagy olaszból, vagy németből kölcsönözve; a *törzs* ellenben csak a németből kerülhetett s vagy a *dorsch*, vagy pedig a *dörsch* formán alapszik . . .

Nagyszigethy Kálmán a *torzsá*-ra vonatkozó észrevételeihez záradékul a következő kérdést függeszti: „Vajjon a *torzs* eredetre nézve nem azonos-e a *törzs*-szel és a *törzsök* nem plurális-e a *törzs*-nek vagy *törzs*-nek“.

E föltevésben épen semmi lehetetlenség sincs; sőt, a mint Nagyszigethy is hivatkozik rájuk, egyes eddigi megállapítások e sejtelmet nagyon valószínűvé is teszik. Mi legalább Körösi nézetének ellenére is, a ki Nagyszigethy fön-
tebbi kérdésére tagadó választ ad s választát azzal rekeszti be, hogy ő is gondolt a *torzsa* és *törzsök* rokonságára, de kutatásának eredménye az volt, hogy „a *törzsök*-öt hallgatógon félretette, mert nem talált világosan bizonyító adatokra s nem is tudja, mikor bocsátkozhatunk bele ennek a szónak a fejtegetésébe“, mondom, én e kijelentés ellenére is, minthogy valószínűnek, azért lehetségesnek tartottam, hogy kutatásunk valamely látható nyomra vezethet s ezzel talán e kérdés megoldásához is eljuthatunk.

A kérdés tehát az: „vajjon a *törzsök* nem többese-e a (*torzs*) *törzs* szónak?

Hogy Nagyszigethy eme föltevésének helyességét elfogad hassuk, mindenekelőtt a jelentés módosulásával kell számot vetnünk.

A német szónak, a mint láttuk, *stengel* („inda, szár, tőkocsán“ Ball.) a jelentése; MA. a *caudex* magyar megfelelőjének a *törzs* mellé a *csulak* (= szár: stengel) szót is oda helyezi. A *torzs* és *törzs* jelentésének egysége tehát kétségtelen. A *torzs* (= egy szár) akkor változik mintegy *törzsök*-ké, ha több (sok) szár egyesül egy csoportba, úgy, hogy egészzet alkossanak, vagyis ha az egyes *tors* (*törs*) többes számúvá, (*torzsok*-ká) *törzsök*-ké lesz. A jelentés

fejlődésének ilyszerű lefolyását igazolni látszik a következő két adat. Pápai-Bod magyar részében a *törzsök* szó alatt ezt a példát is találjuk: „törzsök, melyből sok vessző nőtt-ki: thyrus”. A Tájszótár meg a *tőke* szóhoz ezt a magyarázatot csatolja: „levágott nagy fának még nyers töve; *törzsök* pedig fiatal korban levágott ifjú fának kisarangozott töve. Székely szó”. Különösen ez utóbbi magyarázat majdnem szóról-szóra azt mondja: *tőke* egy nagy darab egész; *törzsök* pedig több részből (szárakból, hajtásokból) alakult egész.

Ha ezekhez hozzá vesszük azt az adatot, a melyet Nádányi János „Kerti dolgoknak leírása. (1669)“ című művében (283. l.) olvasunk: „Jól tudom, hogy M. Cato minden parajoknak elejekben tette a káposztát és Plinius a kert fejedelmének nevezte; mindazáltal mind ezek arra nem vihettek engemet, hogy ez Orvos kert historiájában, a káposztát a saláta előtt írnam le, mellyet az ő nagy *torsokja*. és *karos vesszei* miatt *caulis*-nak is vagy *torsának* hívják. . . . Minden dagadás, fokadékra megtört káposztát, melynek gyenge *torsája*, és vékony levele légyen, ugyan azon Cato reá köt” — kijelenthetjük, hogy Nagyszigethy sejtelve nem volt alaptalan, mert a fölhozott adatok, nevezetesen a *torzs* és *torzsok* a *törzs* (*törcs*) és *törzsök* formák, továbbá a *torzsok* és *törzsök*nek „karos vesszők” és „ifjú fának kisarangozott töve” jelentései egészen valószínűvé teszik, hogy a *torzsok* a *torzs*-nak, a *törzsök* pedig a *törzs*-nek többszámi alakja.

Nem lehetetlen, hogy e fejlődés előidézésére maga a kölcsönadó német nyelv is hatást gyakorolt. a melyben a kérdésbeli szó, mint több más növénynév is (die rüben, die erdäpfel(n), die kirschen sat.), rendesen többes számban volt járatos: „die dorsen, dorschen, dorsten, daerschn, do'tschn: tuschen“ (Schmell.).

SZARVAS GÁBOR.

MIATTAM, TŐLEM.

A magyar mondatannak legszövevényesebb része kétségkívül a határozók tana. A nyelv játsziséga, rejtélyekben való gazdagsága itt legszembetűnőbb. Főlöskéges mondanom.

hogy még nincsen megfejtve minden rejtély. Úgy látom, hogy ép e rejtély, a nyelv csinje-binja az, melyet a grammatika nem egyszer óvatosan kerül, mert az rugalmas természeténél fogva a grammatika szabályainak merev keretébe nem igen illik be. Valóban mi sem biztosít engem, hogy az alábbiakban nem ily szűk keretet alkottam egy mozgékony kifejezésmód megrögzítésére. Mindazonáltal megkísérlem. Két idea egy harmadikat szül, mondja Széchenyi. Lássuk külön a három ideát, cikkem alkotó elemeit.

Simonyi Zs. szerint néha mintegy gúnyosan okhatározót használunk, pedig éppen ellenkezője történik annak, a mi az okból következne; pl. Én miattam elviheted. Én tőlem mehatsz, a hová akarsz (R. magy. nyelvt. 170. l.).

Elöttem először is föltűnt e példákban a potenciális használata; s a szóban forgó esetben nézetem szerint többet nyom a mód vagy inkább a potenciális, mint a határozó. A határozó ez esetben alakcserét is megenged: „miattam elviheted, tőlem elviheted, mehatsz”, míg a potenciális használata, mondhatni, kizárólagos. Nem mondhatom: „Miat-tam (tőlem) *elvigyed, elvisszed*”.

A második idea, mely a harmadiknak létrehozására befolyt, Lehr Alberté, a ki Toldihoz írt tanulságos kommentárjában (345. l.) a potenciális két különös árnyalatát emeli ki: Sirhat az az édes anya, kinek katona a fia; sirhat -- van oka sírni.

Hadd idézzek ez árnyalatra Erdélyi J. gyűjteményéből (II. 86. l.) Sirhatok én, ríhatok én, módomban van nekem miér.

Beszélhetsz jó vitéz, senkisem hallgat rád (Pet.) *Bessélhetsz* = hiába beszélsz. Azt hiszem, a főtebbi esetben (miattam elviheted) az utóbbi árnyalattal van dolgunk, csakhogy ennek az okhatározó új szint is kölcsönöz. Azután ha határozónak vesszük is ez esetben a *miatt, től* személyragos alakjait, vegyük számba az ilyen kifejezés interjekciós jellemét, melyet a vele járó akcentus eléggé éreztet. Simonyi gúnyra magyarázza az ily kifejezésmódot; szerény nézetem szerint benne az uralkodó momentum: nem törődöm vele, föl se veszem, a látszólagos (soi-disant) közönbösség, mely a gúnynak is lehet vonása. Ime egy-kétfizot-

nyiték: Miattam a nap szállhat s feljöhet (Arany: Testv. ünn.) = hiába száll s jö fel + nem törődöm vele.

Nem tudok én semmit a világról, én miattam leeshetik lábról (Tóth. K. „Hegedülnek“). Az érzés hevének a figurája; a költő szívét a „kis lány“ tölti be, ő az ő világa, a másik, a mi világunk, különbös valami reá nézve: leeshetik lábról.

Miattam teheted (hogya t. i. fiadnak nevezz), nem tiltom meg. (Czakó: Leona.) A rajongó Leona ismeretlen fiának gyermekét megfojtja s a szerencsétlen apában fiára ismervén, csak egyszer akarná fiának nevezni. Aquil részvétlenül mondja: miattam teheted. A fájdalom részvétlensége, különbössége ez.

Tőlük Bencze akár fején járna = járhatna (Arany: Toldi. E. 3. É.), nem töródnének vele a megszeppent gúnyolódók.

Mikor mondhatom tehát: „miattam elviheted“? Akkor a midőn különbösnek akarok föltűnni; holott nem vagyok az, mert a köztünk uralkodó viszonynál, egyéni körülményeimnél fogva teljesen nem lehetek az. A gondolatnak oly indirekt kifejezése ez, mely az ú. n. fordulatokat s a gúnyt is általában jellemzi. A hol az az egyéni körülményeken sarkalló, látszólagos különbösség nem forog fenn, a hol én e különbösséggel a helyzet fölé nem emelkedhetem, ott ez indirekt kifejezés mód stíltalan, helytelen. Mondhatom-e pl. „Miattam megjelenhetik e cikkecske“? Nem. E cikkecskét én írtam, nyilván avval a czéllal, hogy megjelenjék; oly nyílt cél ez, melyet elburkolnom nem lehet. S vajjon e folyóirat t. szerkesztője mondhatná-e ugyancsak: „Miattam megjelenhetik e cikkecske“? Nem. E cikk rossz, célját tévesztett lehet, s mint ilyen oly helyzetet teremt a szerkesztő számára, melynek föléje a fönnebbi fordulattal nem emelkedhetik: folyóiratának hírneve nem különbös dolog előtte. Nem is mondhatja tehát: „Miattam megjelenhetik“, hanem, ha érdemes lesz a közlésre, így: „Miattam jelent meg.“

BARBARITS RÓBERT.

EGY KIS SZLAVISZTIKA.

Mi túrés-tagadás benne, nem vagyok szlavista. Az általános tájékozódáson túl, melyet megszerezni minden nyelvésznek kötelessége, csak annyit iparkodtam elsajátítani a szlavisztikából. a mennyit a magyar nyelvtudomány még külön követel. Sajátságos helyzet tehát, hogy én ama téren oly valakit oktassak, a ki fönnen hirdeti szlavista voltát. Ime szembe kell állanom Ásbóth Oszkárral. Nagyon jól tudom, hogy a közönség már előre is inkább annak hajlandó hinni, a kit szakembernek tart; de azt is tudom, hogy csak ott hajol meg a pusztá tekintély előtt, a hol nincs módjában a saját szemével látni és a saját eszével itélni. Ez ad nekem erőt; mert oly döntő adatokat tudok Ásbóth ellen megszólaltatni, melyeket mindenki megért s melyekből mindenki tud követtetni. .

Ásbóth Oszkár a mult számban akadémiai értekezéséből (Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? Értek. a nyelv- és széptudom. köréből XII. köt. VI. sz.), melyben tüzetes kritika alá fogtam az ő cseh theoriáját (Szlávság a magyar keresztény terminológiában. Nyelvtud. Közlem. XVIII. köt.), saját szavai szerint egyelőre „csak egy apró részletet ragadt ki, hogy rajta megmutassa, mennyire készületlenül fogtam én a támadáshoz“. Nagyon sajnálom, hogy egyelőre én se lehetek loyálisabb ő iránta, mint ő volt én irántam; de a Nyelvőr tere az év vége felé nagyon szűkre van mérve. s így ezúttal viszont én is csak egy apró részletet ragadhatok ki az ő válaszából. Megfogadom azonban, hogy mostani mulasztásomat a januáriusi füzetben pótolni fogom.

De a dologra. Ásbóth szerint a többi közt az is mutatja, „mennyire készületlenül fogtam a támadáshoz“, hogy azt a véleményt, melyet az ó- és újszlovén közti viszonyról ő formált magának és bocsátott értekezésében (335. l. jegyz.) világgá, épen nem vettem semmi figyelembe. A ki a következőket figyelmére méltatja, tanúm lesz, hogy én a legnagyobb kimélettel voltam ellenfelem iránt, mikor véleménye mellőzését nem motiváltam. Akadémiai értekezésemben (29. l.) arra figyelmeztettem Ásbóthot, hogy kár volt a *szollár* magyarázatánál elhagynia az ószlovént és a csehekhez fordulnia, mikor jól tudja, hogy „az ószlovénnek egyenes örökösében, az újszlovénben“ megvan a *šollar*. „a magyar szónak szakasztott mása“. Hiszen igaz, hogy a *szollár*runak megfelelő ószlovén alak nem maradt fenn a régi ószlovén emlékekben, de hát a cseh alak se maradt fenn a régi cseh emlékekben. Ennélfogva egyházi terminológiánk rendes és legbővebb forrásának elhagyására nem forog fenn semmi kényszerítő szükség.

Igy mertem okoskodni, noha igen jól láttam Ásbóth értekezésében azt a szlavisztikában kétségkívül korszakalkotó megjegyzést, hogy „Miklosich és mások, ha ó-szlovén nyelvről beszélnek, határozott ellentétbe állítják a pannoniai szlovén nyelvet“ vagyis az ószlovént „a karintiai szlovén nyelvvel“ vagyis az újszlovénnel. Még az se riasztott vissza, hogy ez igen nevezetes állítás mellett ilyen erősítő utalást találtam: „L. Miklosich Altslovenische Formenlehre in Paradigmen. Wien, 1874. VII. és k. l.“ Mert, hogy Miklosich az ószlovént az újszlovénnel „határozott ellentétbe állítva“, annak lehetetlenségét megtekintés nélkül is fölismertem. Hiszen akkor igen nagy absurdum volt, hogy Miklosich e két nyelvet így nevezte el, és még nagyobb absurdum, hogy a többi szlavista azt a meglehetősen elnevezést lassan-lassan mind elfogadja. Azt gondoltam, Miklosich bizonyosan csak megkülönbözteti a kettőt egymástól. De még egyetemi tanuló koromból is nagyon jól emlékeztem, mit olvastam Miklosichnál az ó- és újszlovénnek egymáshoz való viszonyáról.

Ez az én hallgatag kritikám ilyen leckére ragadja ellenfeletem: „Volf minduntalan azt hajtogatja, hogy a szláv szók a magyarba az ószlovénből jöttek. Az ember azt várná, hogy az a nyelvész, a ki beszél róla, csak tudja, mi az az „ószlovén“; hiszen annyiszor veszi tolla hegyére, de különben is annyira fontos nyelv ránk nézve, minthogy belőle kaptuk régi szláv szavainkat. Hát bizony annyit tud róla, mint a többi szláv nyelvekről. Azt hiszi, hogy ha az ószlovén forrásokban nem találunk egy kifejezést, szabad az újszlovénhez folyamodnunk; azt hiszi, hogy az újszlovén „egyesen örököse“ az ószlovénnek. Pedig hogy ez nincs úgy, az annyira „régés régen ismert dolog“, hogy még az én értekezésemben is olvasható (335. l.). hol Miklosich Altslovenische Formenlehre in Paradigmen című művének bevezetésére híttam föl a magyar nyelvészek figyelmét, a kik igenis tartoznak tudni, mit értenek „ószlovén“ alatt“. Igaza van; a magyar nyelvészek ezt csakugyan „tartoznak tudni“: de, azt hiszem, a szlavisták is, sőt hogy ezek még inkább, kivált azok, a kik tanítóul lépnek föl.

Ő maga hitta segítségül Miklosichot: legyen az ő akarata szerint. Ki ne fogadná el a szlavisztika terén bírónak épen a legnagyobb szlavistát? Döntőn tehát Miklosich. Itt van legelőszőr is az a hely, melyre ő hivatkozik: „Was vom bulgarischen, gilt auch vom neuslovenischen. Auch dieses wandelt nicht erst seit gestern seine eigenen wege, ist daher vom pannonischen slovenisch zu trennen, obgleich niemand, der die sache ohne voreingenommenheit prüft, läugnen wird. dass die sogenannten freisinger denkmäler“ (a legrégibb újszlovén nyelvmaradványok) „den panno-

nischen texten näher stehen als irgend ein anderes denkmal der slavischen sprache, das nicht aus einem pannonischen texte floss“ (Altslov. Formenlehre in Paradigmen. Wien 1874. VII-VIII. 1). Itt van ugyanabból a munkából egy másik hely: „Kopitar scheint die sprache der pannonischen und der karantanischen Slovenen für identisch gehalten zu haben, was ich jetzt nicht billige, obgleich ich noch immer der überzeugung bin, dass trotz aller verschiedenheiten beide dialekte einander sehr nahe, ja sogar viel näher standen, als einer von ihnen irgend einem anderen“ (u. o. XXXII. 1.). Nos hol az Ásbóth határozott ellentéte? Nincs-e Miklosich szerint az ó- és újszlovén közt igen közel rokonság s e rokonság nem sokkal szorosabb-e mint bármely más szláv nyelv akármelyikükhöz? Szabad-e tehát az újszlovénből az ószlovénre következtetni? És nem kell-e a magyar nyelvészeket az újszlovénre inkább figyelmeztetni, mint óvni tőle?

De hát én az újszlovénról mint az ószlovénnek „egyenes örököséről“ szoltam. Lássuk megint, mit szól Miklosich. Legelőször is ezt mondja: „das bulgarische, gleich dem neuslovenischen aus dem altslovenischen entsprungen (denn jene Slaven. aus deren verschmelzung mit den fremden Bulgaren das volk der späteren Bulgaren hervorgegangen, waren, gleich den ältesten slavischen metanasten im westen, ein zweig des slovenischen stammes) das bulgarische, sage ich, hat auf seine mutter zurückgewirkt“ (Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. I. köt. Wien 1852. VII—VIII. 1.). Nehány sorral alább meg így szól: „Das bulgarische, das, wie schon bemerkt, aus dem altslovenischen hervorgegangen, hat durch den einfluss mehrerer sprachen, insbesondere, wie es scheint, des skipetarischen, solche veränderungen erlitten, dass es heutzutage eine in mehreren puncten ganz unslavische grammatik neben einem ziemlich rein slavischen lexikon hat, die bulgarische sprache hat sich auf diese weise von ihrer mutter unendlich weiter entfernt als ihre schwester, die neuslovenische“. (u. o. VIII. 1.). Az újszlovén az ószlovénből származott, az újszlovén az ószlovénnek leánya; ez tűnik ki Miklosich szavaiból! Egyebet mondtam-e én, mikor az újszlovént az ószlovénnek „egyenes örököseként“ említettem?

E kérdésben az itélt közöttünk, a kit maga Ásbóth állított fölöttünk bírónak: a jelenkor legnagyobb szlavistája, Miklosich. Én meghajlok ítélete előtt.

VOLF GYÖRGY.

VÁLASZ A NYELVÉSZETI LOGIKÁRA.

I.

Tisztelt nyelvésztársam az Erdélyi muzeum-egylet bölcsélet-, nyelv- és történelem-tudományi szakosztályának kiadványaiban (II. köt. I. füz. 32—39.) e címen: „Nyelvészeti logika eleven példákban“ megbirálja, azaz hogy megtámadja a Nyelvőr f. évi folyamában „A nek-ragú név és a birtokszó“ címen megjelent értekezésemet. Cikkének a fűszerei: leckézés, gúnyolódás. Brassai stylaris hibákat is lát dolgozatomban, mint mondja, csak azokat említvén meg, a melyek a logikába vágnak. Minthogy elsőben is ezek kiigazítását veszi foganatba, mindenekelőtt ezen a műtéten kívánok átesni. Lássuk tehát, helyesek-e az igazítások.

1. A *kérdéses* szót nem helyeselheti; „mert, ugymond, hiszen még csak kezdetén vagyunk a cikknek, tehát semmi sem foroghatott még szóban vagy kérdésben. A *kijelölt* vagy *aláhúzott* szavak: úgy jobban lesz vala mondva“.

Felelet. Kezdetén vagyunk a cikknek; csakhogy a cikk így kezdődik: „E cikksorozat folytatólag taglalja a multévi 10. füzetben . . . kérdést (XIII. 439—445). Ama cikkemben azt mondtam sat.“ — A multévi cikkben tehát épen úgy, mint az 1873. évi cikksorozatban folyton-folyva kérdésben forgott a *nek*-es név és a birtokszó; mostani értekezésem címe is ezt a két alakot jelzi; és én ne mondhasam teljes szabadsággal azt hogy: „kérdéses szók“, hanem azt mondjam: „kijelölt“ vagy „aláhúzott szavak“? És nem is: „jelölt“, „megjelölt“, hanem „kijelölt“ (talán „kipécézett“) szavak! Aztán: vége . . . *vitának*, így, kinyomva, aláhúzott szavak-e? — Úgy mint Br. javasolja, nem „jobban“, hanem absolute rosszul „lesz vala mondva“.

2. „Ilyenkor nem *is* birtokos“ Br. szerint „hibázik a szórend ellen, és így kell vala: ilyenkor *sem* (is nem) birtokos“. Látnivaló, mert hiszen azt akarja állítani [Joannovits? Dehogyan akarja!] hogy az idézett elv a felhozott szólás esetében is áll“.

Felelet. Az egész szakaszban csupáncsak egyféle szólásokról van a szó. Állítom-e ott azt, hogy az idézett elv másféle szólások esetében is áll? Minő logikával mondhatnám tehát a befejezésben, hogy . . . az az elv ilyenkor is. t. i. a felhozott szólásra is alkalmazható, és hogy a *nek*-es név e szerint ilyenkor sem birtokos? Az *is*-t, a mely itt csak emphasist ad a mondatnak, kihagyhattam volna, így: „hogy . . . nem birtokos, hanem dativus“. Ha így igazítja ki, rectius: egyszerűbbé teszi, — mert *is*-sel is hibátlan, — elfogadom; de úgy, a mint javított rajta, félreteszem.

E talpraesett két javítás végbevitelére, hogy ne mondjam elkövetése után, Br. a dologra tér ugyan; de zárjelben, jegyzetben még több javítást is tesz a stylusomban. Ezek közül azt bocsátom előre, a melyet magam is helyesnek tartok. Ez a kifejezésem: „eligazodás *próbája*“ hibás (I. 10). A rákövetkező szakasz végén mondom ugyan: „eligazodás *kulcsát*“, és *próba* csak lapsus calami; de ez is hiba; a javítás pedig helyén van.

A most említett szakasznak e szavai után: „... emez a dativusban álló nevet pótolja“, megjegyzi: „(akarja mondani *helyettesíti*; nem synonymák!)“

Felelet: *Helyettesíti*? Ezt nem akarom mondani; mert nem jó. De kérдем mindenekelőtt: Ebben a mondatban mik nem synonymák? A helyettesítés név, és a pótolige? Ezt a kettőt teszi párhuzamba? Helyettesít igét, a melynek pótol csakugyan nem synonymája, nem szabad ráoctróyalni a mondatomra. Mit jelentsen tehát az, hogy: nem synonymák? Ennek: helyettesít egyedül és kizárólag, substituit, *setzt an die Stelle* jelentést tulajdonítok; és így a helyettesítésnek sem lehet más jelentése mint: substitutio. A mit valaminek *helyettesíték* (substituálok), az *pótolja* (suppleálja azt a tárgyat. Ez a két fogalom bármely alakban is teljesen összefér egymással. *Pótol*, úgy a mint én használom, általánosan dívó és kifogástalan szó. Tág értelménél fogva a *supplet* többféle jelentésárnýéklata kifejezésére alkalmas. A szűk, mondhatnám hely-hez kötött értelmű *helyettesít* nem alkalmas rá. Br. mégis: 1. *helyette áll* értelemben akarja használni velem; 2. *közvetve pótol* jelentést is ad neki a következő tételben (35. legalul): „Ha a *nek*-es nev-et névelős személynév-mással *helyettesíthetni* sat.“ Br. tehát egyfelől tőle telhetőleg elősegíti a *helyettesít* használatában uralkodó amabilis confusió-t: másfelől minden alapos ok nélkül kifogásolja a *pótol* igének szóban forgó használatát. Ezzel átestem a javító műtételeken.

Nem becsmérlem én a syllogismusokat. Ha tehát a bírálatnak bevezető részében foglaltakra nem válaszolok, egyszerű az oka; lehetőleg rövidre szabván még így is hosszas védekezésemet, kénytelen vagyok a munkám ellen intézett támadásnak szorosan vett syntaktikai része czáfolására szorítkozni.

A mit a *nek* ragról most irtam, annak a Br. közt és köztem vitás része sem több, sem kevesebb, mint a Nyelvőr 1873. évi folyamában (II. négy cikk) megjelent cikksorozatomban néhány pontjának legrövidebb vázlata. A *nek* ragú birtokos és a dativus közötti határvonal itt is, amott is egy és ugyanaz; és a határvonásnak most kettőnk között szóban forgó módját mindeddig, tudtomra, senki se hibáztatta. Br. is ime csak tizenkét év lefolytával támadja meg;

csak most, ütközik meg ebben a tételemben: „A dativusnak nincs birtoka;” valamint abban is, hogy elvnek nevezem ez állítást, a melyben, szerinte, nincs meg az elvitázhatatlanság; a miért is „a további bizonyításban e tételre hivatkoznom szémbeszökő petitio principii sat.”

Br. így fejezi be logikai okoskodásait és nyitja meg a kérdésnek érdemleges tárgyalását: „Bármely *nek*-es szó a mondatban lehet 1. dativus és nem birtokos; 2. birtokos és nem dativus; 3. birtokos és dativus egyzersmind. Ezek már kettőnként véve valóban kirekesztik egymást . . . q. e. d. Tehát az én alternatíváim a logika törvényeivel egyeznek. És miben hibázott J. ellenők? Abban, hogy ő a harmadik combinatiót nem akarja elismerni. És miért nem? Mivel ő a birtokosnak bámulatos eredetiséggel oly fogalmat czúsztat önkényesen alája, a melyet a világ nem ismer. Ez a fogalom pedig . . . jaj! ezt maga sem bírja értelmezni, hanem hosszas, részletes, mesterséges eljárással akarja a birtokos és nem birtokos (dativus) *nek*-es szavakat megkülönböztetni imígy: A legelső kérdés mindig ez: A *nek*-es szó birtokos-e vagy dativus? Ez a kérdés, mint látók, a petitum principiumon alapul, s emezzel együtt áll vagy bukik. De engedjük el most és lássuk a különböztetés módját. „A . . . kérdésben való eligazodásnak két próbája van. [Kiigazítva: *módja* van; *próba* pedig az, ami a birtokos, illetőleg dativus megállapításának a helyességét tünteti ki.] Az egyik a kérdéses szónak *nek*-kel, vagy e nélkül állását, illetőleg állhatását tünteti fel. A mely név ellehet e rag nélkül, az birtokos; a mely nem állhat nélküle, dativus; pl. Megveszem a *Pál* telkét; v. *Pálnak* a telkét megvenném mindjárt. Birtokos tehát a *Pálnak* szó. Ellenben: *Pálnak* a feje fáj. E helyett nem mondhatjuk: A *Pál* feje fáj. Dativus e szerint a *Pálnak* név.” (Br. kihagyta idézetéből a dativusra vonatkozó e szavakat: „E helyett nem mondhatjuk stb.”)

Br. ezt mondja rá: „Megjegyezvén azt, hogy nem egy-két példa, hanem száz is általánosságot nem bizonyít és még kevésbbé, ha az állító a maga szükségére faragja őket, azt mondom, hogy az ajánlott próba számtalanszor cserben hagy. Lám a J. saját példájában: *Pálnak* a telkét megvenném, e helyett nem mondhatni: *Pál* a telkét megveszem, tehát *Pálnak* mellől nem hagyhatom el a *nek* ragot; tehát *Pálnak* dativus!”

Mais c'est une mauvaise plaisanterie! Ezután, mintha engem beszéltetne, mondja: „Igen, de hagyjuk el a névelőt is”. Erre azt felelem (feleli Br.), „hogy a próba nem parancsolja.”

En meg azt mondom rá, hogy a névelőnek érthető beszédben nem ott a helye; és ha mindamellett is ott hely-

telerkodik, ki kell küszöbölni. Ezt a vitatkozásnak a komolysága „parancsolja“. Br-t nem az ajánlottam próba, hanem az elfogulatlanság hagyta cserben. a mikor illetén fogáshoz folyamodott. Nem is állapodik ő meg ezen a lejtőn; íme így fejezi be a szakaszt: „Aztán, miért ne mondhatnók: „A *Pál feje fáj?*“ Hiszen *fáj* ige mellé nem kell okvetetlenül dativus. A népdal így hangzik: Fáj, fáj, fáj, fáj. fáj a szívem fáj, fáj, . . . sat. Tehát sat.“

„Miért ne mondhatnók?! Hiszen mondhatja tisztelt nyelvészünk, ha Brassai léteire ilyen magyarsággal akar élni! Ez a mondat épen oly hibás, a milyen lenne a latinban ez: *Pauli caput dolet* (e h. *Paulo . .*), vagy a németben ez: *Paul's Kopf thut weh* (e h. *dem Paul thut der k. w.*). Nem úgy beszél a magyar. hanem így: *kinck fáj a feje?* *Pálnak f. a f.* — *Neki fáj a f.* — *Pálnak a feje fáj.* *Ő neki a f. f.* — A feje f. *Pálnak* — A feje f. *neki* sat. Akárhogy rendezzük és nyomosítjuk a szókat. e mondatok mindegyikében ott kell, hogy legyen a *nek, nekem, noked* sat. pedig ott, a hol, mint az idézett népdalban, nincs kitéve, okvetetlen lap pang a mondatban.

Ha az, hogy „*fáj* ige mellé nem kell okvetetlenül dativus“, csakugyan okadatolás, akkor a következő mondatok is kifogástalanok: A *Jancsi* eszébe nem jutott ez; de jutott ám az *enyémbe*. *Ki* eszébe jutott a dolog? A *Pál*ba jutott. A népdal így hangzik: „Rózsám iszik a pinczébe“. Nem t'om, jutok-e eszébe?“ Hol van itt a (*neki*) dativus? Ebben sincs: Szememre hányod; „mondhatjuk tehát: A *Pista* szemére nem lobbantom. *Ki* szemére lobbantottad? sat.“ Mondhatjuk; csakhogy így irgalmatlan rosszul van mondva. Ezek hát a mindannyiszor gúnnyal kísért próbáim egyike ellen felhozott okok és példák. A két példa voltaképen csak változata az én két mondatomnak; de igen sikerült variatio!

Br. folytatja tételeim idézését: „A másik a helyettesítés próbája, jelesül (tehát több is lehet, csak hogy nem ily jeles?) a birtokosra nézve a névelős személynév más: *az én, a te* sat. (*háza-m, háza-d* sat.); — a dativusra nézve a személyragos *neki*:*) *nekem, noked* stb. (*szokásom, szokásod* stb.). Amaz a birtokost, emez a dativusban álló nevet pótolja“, (következik zárjelben a „pótolja“ ellen tett kifogás; de kimaradnak a példák magyarázatostul. Hát baj az? Hisz az én példáim!) Br. itt is mindenekelőtt elmésségét gyakorolja fejtegetésem.

Csak azután mondja: „No de ne cavilláljunk! Az idézett helyben nem logikai, hanem stylaris hiba van, mit könnyen kijavíthatni“.

*) Br. a *nak*-ot is oda tette; de nincs személyragos *nak* (*nakom, nakod, naki* stb.); kihagytam tehát.

Nem mondom, hogy nincs stylaris hiba benne. Hogy könnyen kijavíthatni, azt is megengedem; de hogy egyuttal jól is javítná ki Br. — — (L. mostani cikkem bevezető részét). „Hanem több az — mondja Br. — hogy a próbakő maga megbízhatatlan, mert éppen úgy mondhatni egyfelől: *nekem a házam*, mint másfelől: *az én szokásom*. „A szomszédnak a háza égett el”: ebben a „szomszédnak” nem dativus, mert nem neki égett el a ház”.

Ez már derék dolog. Így aztán ebben: *Nekem a sonkát, kovácséknak* pedig a kolbászu^{kat} lopták el még *nekem* sem dativus; mert nem nekem. (hanem maguknak) lopták el a sonkát. Ime ide vezet Br. logikája! Hogy az itt egybesorozott mondatok utóbbikában *kovácséknak* is dativus, kézzelfoghatóvá teszi az elsőben ugyanezen névvel szemben álló *nekem*; mert lehetetlen, hogy itt a párhuzamos társak egyike mint dativus; másika mint birtokos szerepeljen. Már ebből is kitetszik, hogy épen nem mindegy, akár az egyik, akár a másik alakkal pótoljuk a *nek*-es szót.

Folytatólag mondja nyelvészünk: „Sintúgy mondhatjuk: *az én szokásom*. „Nekem szokásom” = ich habe die Gewohnheit. „Az én szokásom az” sat. = Es ist meine Gewohnheit. Hangsúlyban is különböznek magyarul *Nekem szokásom*; és *az én szokásom*”. Mondhatjuk igen; csakhogy ekkor ugyanaz a harmadik személyű név, a szerint, a mint az egyik, vagy a másik alak állhat helyette: vagy birtokos, vagy dativus. Fődolog az, hogy az illető alak okszerűen legyen alkalmazva. „Ez az úgy *az ő* szívéⁿ. fekszik”. Ez hibás szólás (e h. — — *neki* fekszik a szívéⁿ. Hibás ez is: „*Nekem* az új házamat mindjárt megveszi (v. az új házamat *nekem* mindj. megv. stb.”.) Csak így van jól: „*Az én* új házamat (v. az új házamat) mindjárt megveszi.” — Szabályos mondat a következő: „*Te neked* pusztá időtöltésed, amazoknak pedig mesterségük a faragás.” Az utóbbi mondatban a *nek*-es nevet okszerűen nem pótolhatja más, mint: *nekik* (*ő nekik* pedig stb.) Itt már a szórend meg a hangsúly sem engedné az *az ő* helyettesítését így: *az ő* mesterségük pedig . . .; vagy így: *az ő* pedig mesterségük stb.; — „*Az én* gyöngeségeimet mindig észreveszed; bátyámnak a hibáit ellenben soha se látod”. Itt a *bátyámnak* szót helyesen csak *az ő* (*hibáit*) pótolja.

Megjegyzem, hogy a Br. hangsúlya itt szűk körben mozog ugyan, de még így sem bizonyít a próbám ellen. Példák: „A Fehérék szokásáról beszélünk” (*az ő* szokásukról besz.). — De van ennél gyengébb accentuálása is a bir-

tokosnak, némelykor jelzőjének. Ekkor *nek*-kel állhat a birtokos; a helyébe tehető névelős személynévmás pedig nem kap accentust; pl. „Molnáréknak ez a [~]fejessége új előttem (ez az [~]ő fejességök stb.).“ Molnáréknak ez [~]újabb szokásáról nem volt szó (erről az [~]ő újabb szok. stb.). — Mindez esetekben birtokos a *nek*-es név. Ellenben: Amazoknak [~]szokásuk az emberszólás (*nekik* szokásuk stb.) Itt dativus a *nek*-es név. Hát a Br. szerinti hangsúly-próbámnak ellene szól-e?

A hangsúly a *nek*-es szóra, illetőleg a helyette álló személyragos *nek*-re is áttehető, a nélkül, hogy megszűnnék dativus mivoltuk; pl. Ez Páléknak volt egykor szokásuk (*nekik* volt egyk. szok.) Pajtám [~]nekem égett le; házuk pedig Jánoséknak. Tehát a mikor dativus a *nek*-es szó, annak marad, akár magán van a hangsúly, akár a birtokszón. Kérdem: mivel mutatta ki Br. az én „próbakövem“ megbízhatatlanságát? Amaz egy példának (a szomszédnak a háza égett el) példátlan elemzésével? Vagy egypár szócsoporthoz (*nekem a házam, az én szokásom; nekem szokásom, az én szokásom*) egyszerű odavetésével és egyoldalú hangsúlyozásával, a mely (a hangsúly) még így is az én elméletem mellett tanúskodik?

Hanem azért mégis határozottan állítja, hogy „a jeles próba“ haszontalansága eléggé ki van mutatva; hogy a próbákban — hókusz-pókusz — szabályok lettek és ezek többekkel szaporodtak imígy: — Most — és erre különös figyelmet kérek — 1) és 2) alatt nem a szabályokat mutatja be, hanem többé-kevésbé módosított szerkezetben fölmelegíti a próbákról szóló két pontot, és csak a 3) szabályt ismerteti; ezt is példák idézése nélkül. Azután így szól: „És most már azt kérdem, lehet-e ezekből fogalmat alkotni? Aztán van magyar ember, a ki ama szabályok illetőleg „próbák“ alkalmazása nélkül is egyszerűen ne tudná, birtokos-e bizonyos név vagy sem?“

Első kérdésére azt felelem, hogy a szabályokból, úgy a mint közölte, helyesebben: nem közölte, csak arról a könnyelműségről lehet fogalmat alkotni, a mellyel bírálta dolgozatomat. Valamely értekezésnek ilyen bemutatása egyenértékű az eltemetéssel; és szintoly talpraesett is, mint a „próbáim haszontalanságának a kimutatása“.

Második kérdésére válaszom ez: Igen is, van magyar ember, a ki, ott a hol birtokszó is áll a mondatban, az én próbáim és szabályaim alkalmazása nélkül (nemhogy egyszerűen tudná, hanem egyáltalában) nem tudja: birtokos-e a *nek*-ragú név vagy sem? Erről a szóban forgó bírálat győzött meg engemet.

JOANNOVICS GYÖRGY.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Tenyésztő növények. Egy valaki, a ki észrevételeit Egy Olvasó aláírással a Nyelvőr legutolsó füzetében (465.) tette közzé, semmikép sincs megelégedve a címbeli műszóval. Azt mondja, „a *tenyésztő növény* kifejezés nem azt a fogalmat ébreszti bennünk, a mit Sz. G. vele értetni akar; pl. festőszoba: hiába fogom rá, hogy ad normam szántóföld, ez olyan szoba, a melyet festeni szoktak, mégis mindenki a piktör szobáját érti rajta; tanító gyerek: ezen sem értene senki, pedig az egészen az ivóvíz mintájára van, olyan gyereket, a kit tanítani szoktak, hanem a tanító gyereket, vagy valami kocza-tanítót. A nyomtató lovat sem szokás nyomtatni, hanem vele nyomtatunk. Az itató bojtár is szeretné, ha őt itatnák s nem neki kellene a csordát itatni.“

Ha eleink is úgy gondolkodtak volna, mint a mai kissé nagyon is aggróskodó nemzedék, akkor ma aligha volna analógiánk, a mivel a *tenyésztő növények* ajánlását támogatnunk lehetne, s ha valaki manap a *vető mag, kaszáló rét* sat. kifejezéseket mostani jelentésükkel használná, bizonyára ép oly idegenkedést keltene az olvasóban, mint az ajánlottuk, *tenyésztő növények*. Nyelvünk a melléknévi igeneveket kezdettől fogva napjainkig majd szubjektív, majd objektív, majd vegyesen mind a két jelentésben alkalmazta s alkalmazza: pl. hajtó szer (a mely hajt), hajtó kerék (a melyet hajtának); vesztett fél (a ki vesztett), vesztett ügy (a melyet elvesztettek); a mit megirandó voltam, és: a mi megirandó volt sat. Ha az Egy Olvasó álláspontjára helyezkedünk s az ő szempontjából akarnók eldönteni a kérdést, akkor el kellene vetnünk, mert mást értetnek velünk, mint a mit mondani akarnak, az ilyesek: „Mongyauala bodog Ferencz hogy yew meg az ewdew hogy ez frateroknak gonoz peldayaua Istennek zeretew zerzete (= a kit isten szeret) meg zydalmaztatyk (EhrC. 110.). Ennekokaerth ty es zerthw atyamfyay (= a kiket szerettek) az anyazentegy haznak ipeytysyre kereskegyetek (Komj: SzPál. 176.) Ha el osztandom zegynyeknek itelyre mynden en byro marhaymoth (= a melyeket birok) zeretetem kedyg nynchyen, semmyth nem haznal ennekem“ (Komj. SzPál. 173.).

Ezek a példák épen kezemnél voltak, nem kerestem őket; de a ki keresne, bizonyára találna is többet, elég szép számmal, mind a régi irodalomban, mind a nép nyelvén. Ezek s a hasonló példák pedig szakasztott másai a helytelennek bemutatott *festő szoba, tanító gyerek, itató bojtár* kitételeknek. Az *„Egy olvasó“* nem vette észre, hogy ezzel az ellenvetéssel nem csak a *tenyésztő növény*

ellen támadott ki, hanem megtámadta, kétségbe vonta a következő kitételek helyességét is: „köl t ő pénz (a helyre igazító szerint -- a költ ő pénze), kerít ő mente (--- a kerít ő mentéje), merít ő hál ó, visel ő szoknya, néz ő játék. ölt ő ruha, von ó kés' sat. sat.

„Minden idegenkedésünk mellett is, folytatja a fönn-
tebbiek után az „Egy olvasó”, meg tudnánk talán e műszó-
ban nyugodni, ha analogiákkal támogathatnók. Hiába keresek
azonban a mai élő nyelvben csak egy példát is, a mi azt
bizonyítaná, hogy az *aszt* végű miveltető igékből képezett
asztó melléknevek olyan tárgyra is vonatkozhatnak, a
melyet asztani szoktak.

A grammatikusok. régiek és újak egyként, az átható
igék közt, legyenek azok alap- vagy származott igék, nem
tettek s nem tesznek semmi különbséget: „átható minden
ige, a melynek cselekvése valamely tárgyra kihat.” E szerint
vet.: *vetél*, *ver.*: *verít*, *nyom.*: *nyomaszt*, *nyomint*, *nyomtat*, *nyo-*
mogat, *nyomdogál* sat. sat. közt semmi különbség sincs, egyik
olyan átható ige, mint a másik; s az élet gyakorta fölváltva
használja is őket; pl. *nyomó* vagy *nyomtató* műhely,
nyomó vagy *nyomintó* rúd; *ivó* pohár és *itató* vályu.
teljesen egynemű szerkezetek = pohár, a melyből isz-
nak, vályu, a melyből itatnak.

De van még egy másik körülmény, a mely csak fo-
kozza a „tenyésztő növény” elfogadásától való idegenkedését
az „Egy Olvasó”-nak, az, hogy nem talál az élő nyelvben
analogiát rá.

Ha ez igaz, a mit azonban nem mernék egész határo-
zottan állítani, annak is megvan a maga oka. A transitív
aszt, *eszt* mellett ugyanis rendesen ott találjuk az intransitív
(reflexív) -*d* (*ad*, *ed*) képzős igealakot is, mint *támaszt*: *tá-*
mad; *apaszt*: *apad*, *epeszt*: *eped*, *terjeszt*: *terjed* sat. s szubjektív
jelentésben az elsőt, objektív értelemben pedig a dolog ter-
mészete szerint az utóbbit alkalmazzuk, pl. „epesztő bú”, és:
„epedő szerelmes”; míg a cselekvésszók nagy részénél e
különbség hiányzik; azért a legény, a ki vág, a szék, a
hol vág, a fejsze, a mellyel vág, s a marha, a
melyet vág, egyformán, minden külső kifejező nél-
kül: *vágó* legény, *vágó* szék, *vágó* fejsze, *vágó* marha.
Különben, nem véve figyelembe a szintén objektív viszony-
ban álló „akasztó fa, dagasztó teknő, szakasztó
kosár, fűrésztó kád” sat. jelző igeneveket, a mit az „Egy
Olvasó” keresett és nem talált, arra is hozhatunk föl példát.
Radvánszky-nál (Magy. Családélet II. 287.) egy 1643-ban kelt
inventáriumban olvassuk: „Vagyon egy ezüstös nyakban
vető *eresztő* szijjam”. Pápai-Bod magyar részében az
eresztő szó alatt ezt is ott találjuk: „*eresztő* szij: *lorum*
vertagorum”; a Vectigal Transsylvanicum (22.) szintén föl-

jegyezte a „rab vagy e r e s z t ő szíj“-at s meg vagyok győződve róla, hogy ha az élethez fordulnánk, hogy szolgál-tasson ezekhez hasonló példákat, bizonyára nem egy adattal szaporítaná az analógiák sorát; valamint arról is meg vagyok győződve, ha neologusaink nem német mintára szabták volna kitételeiket, ma „mulasztási tény, halasztási idő“ s hasonlók helyett „mulasztó tény, halasztó idő“ járná a törvénykezés nyelvében.

Mind ezt egyébiránt nem azért mondtuk el, mintha szakembereinkre rá akarnók erőszakolni a „tenyésztő növény“ műkifejezést; ha e kitétel nem kedvük szerint való, ám keressenek más, megfelelőbbet rá; de a „tenyésztett“, mint már első ízben is említettük, erre nem alkalmas, mert a végzettség fogalmát rejtve magában, mást mond, mint a mit ki akarunk vele fejezni; „mosó ruha“ és „mosott ruha“, „viselő szoknya“ és „viselt szoknya“ szemmel láthatólag mást-mást jelentenek; s ki-kí tudja, a ki magyarul ért, hogy „hizlaló marha“, a melyet hizlalásra szántunk, és „hizlalt marha“, a mely keresztül ment a hizlaláson; szintígy „aszaló szilva“, a melyet aszalni szoktak, „aszalt szilva“ pedig, a mely meg van aszalva.

SZARVAS GÁBOR.

Tájékoztat. Régi irodalmunk nem ismerte e szót; nem csak hogy Molnár és Pápai, hanem még Kresznerics se tud róla semmit. Újabbkori képzés, s a mint általánosan tudva van, alkotói a német „orientieren“ jelentésével ruházták föl.

Itt magától jön elénk a kérdés: vajjon hát az előbbi századokban nem ismerte népünk az „orientieren, orientierung“ sat. fogalmakat? Nem valószínű; s látatlanban is bizvást az ellenkezőt állíthatjuk. Meg vagyunk győződve róla, hogy senki se tekint kérdőleg ránk s nem kér bővebb magyarázatot tőlünk, ha elbeszélésünk folyamában elmondjuk neki, hogy „annyira belebonyolódtunk a zig-zugos utcák tekervényébe, hogy sehogy se tudtunk eligazodni, hol vagyunk, merre járunk?“ Ez a kifejezés azonban a mai irodalmi nyelvből majdnem teljesen kiveszett, s alig van írónk, a ki ma *elgazodás* helyett állandóan *tájékoztatást* ne használna. Látnivaló tehát, hogy a *tájékoztat* ama szók közül való, a melyeknek megalkotására voltaképen szükség nem volt.

Ezzel azonban nem azt akarjuk mondani, hogy akár az alapszó (*tájék*) megválasztását akár a képzését (*tájékoztat*) rosszaljuk; kifogásunk más két pontra vonatkozik. Az egyik, hogy az új kifejezés miatt a régit teljesen elhanyagoljuk; a másik az, hogy a *tájékoztat* egy főlős elemet foglal magában, alakilag többet mond, mint a mennyit tartalma köve-

tel; vagyis a *-tat* képző szükségtelen, henye, sőt zavaró elem benne.

Ismeretes, hogy a *-z* igeképző tárgyszókból oly cselekvésszókat alkot, a melyek általában az illető tárggyal való ellátást jelentenek. Ritkább az eset, de nem szokatlan, hogy a *-z* képzős denominális ige azzá tevést fejez ki, a mit az illető tárgy tulajdonságneve jelent; pl. *kormoz, sároz, tintáz, csipkéz, hegyez, tornyoz* sat. annyi mint *„kormossá, sárossá, tintássá, csipkessé, hegyessé”* tesz; s teljesen egy erejű ezekkel: *kormosít, sárosít* sat.

E szerint *tájékoz* annyi mint: *„tájékossá tesz. tájékosít; tájékozás* pedig — *„tájékossá tevés. tájékosítás”*. Következik, hogy *„az olvasó tájékoztatása végett”*, meg *„hogy tájékoztatásuk a közönséget”* helytelenek, mint volnának ezek: *„inged összetintáztatása (összetintáztatása helyett) miatt ma nem kapsz ebédet”*, vagy: oktalan követelés, hogy ez a szegény gyerek azzal az életlen baltával *hegyeztesse (hegyesse helyett)* meg a karókat; helytelenek, mert világosan látható, hogy egészen mást fejeznek ki, mint a mit mondani akarnak.

Tehát: jemanden orientieren = valakit tájékozni, sich orientieren: tájékozódni, vagy magát tájékozni; das orientieren: tájékozás, és orientierung: tájékozódás.

SZARVAS GÁBOR.

Létére. Simonyi (Nyr. IX. 218) azt állította, hogy a *létére* szónak tágabb használata is lehet állapot-, ok- vagy időhatározó értelmében, a megengedés minden árnyéklata nélkül, s hogy az efféle használat nem hibáztatható.

Most a Nyr. XIV. 323. lapján a mit akkor élmulasztott, sorol is föl több kétségtelen és klasszikus bizonyítékot, mint: *„Magyar létemre jól kell magyarul tudnom”*.

E bizonyító adatokból, a mire a régi irodalom olvasójának magától is reá kellett jönnie, kitűnik, hogy *lévén* helyett a *létére* szó használata magyarság szempontjából kifogás alá nem eshetik. Simonyi azonban — úgy látszik — ebből azt következteti, hogy a mai irodalom is bizvást élhet a *létére* szóval tágabb értelemben is.

Azt hiszem, e következtetés kissé messze megy. Az irodalmi nyelv nem ismerheti el mindazt helyesnek, a mit a régibb irodalom használt vagy a mi a mai nyelvjárásokban is él; szóval a mi ellen a magyarosság nem tesz kifogást, azt az irodalmi nyelv gyakran megróhatja. Mert, ha az irodalmi nyelv dolgában ily szabadelvűen, jobban mondvá, szabadosan gondolkoznánk, akkor mindenféle archaismus és soloecismus jogos volna. Akkor bátran írhatná mindenki: észben vesz észre vesz helyett, kenyérben eszik kenyeret eszik helyett; vagy: aszt nem tudhassuk nem

tudhatjuk helyett, k e l l e s z majd kell, k e l l e n i f o g helyett. S milyen tarkaság uralkodnék akkor az irodalom minden terén. — Egyik novellairó a társalkodónót ö r e g a s s z o n y -nak, másik frájnak nevezné. Egyik gazdasági tudósító az életről, másik a jószágról küldene a földmivelési miniszternek levelet, ha a g a b o n a minőségéről akarná értesíteni. Erdélyre nézve a büntető törvény az a l a c s o n y szót is becsületsértőnek deklarálná, Magyarországon csak az a l j a s t s a t. s a t

Szóval akár hány régi irodalmi vagy népnyelvi adattal bizonyítsuk is a *létére* szó tágabb használatát, ma az irodalomban csak megengedő értelmével állhat meg e határozó, mert újabb íróink és költőink legjobbjai ezt a szűkebb értelmet ruházták reá; és tőlük nem tagadhatjuk meg, hogy író létükre az irodalmi nyelvet ne fejlesszék, ne módosítsák.

KARDOS ALBERT.

Petten. Szarvas G. a *petten* szónak eredetét kutatván, úgy találja, hogy az a l a t i n p u n c t u m-ból származott át hozzánk és így azon magyarázat, melyet én csatoltam hozzá, épen saját idézett példámból helytelennek bizonyul be (Nyr. XIV. 464.).

Én a szónak eredetét nem vizsgáltam, az igaz, de nem vizsgálja, úgy hiszem, a használóknak ezred része sem; így tehát mást nem tehettem, mint a szónak azon értelmét adtam, a miben használják (Veszprém m. Csécut). Magyarázatomat, hogy „az alacsony, de erős, vaskos termetű embert mondják p ö t t ö n n e k“ főntartom most is; mert ott csakugyan azt mondják annak. Az alacsony, termetére nem magas, de különben erős vaskos termetű ember: p ö t t ö n n ember; az olyan embert ellenben, a ki alacsony termetű, de különben vézna, vékony, erőtelen alkatású, ha gúnyosan akarják megnevezni t ö k m a g z a c s k ó. néha s e g g d u g a s z embernek mondják.

TOLNAI JÓZSEF.

Szív mátra. Boncs. Csimbók. A *szív mátra*, melynek kétségbe vont helyességét s használatban létét Volf Gy. a Nyelvőr múlt évi folyamában (514.) Ballagi legújabb szótára alapján kimutatta, nálunk (Zala megyében), a mennyire tudom, egészen ismeretlen; de van egy rokon szó, mely a boszorkánynyomáshoz némileg hasonló betegséget jelent. A nép között ugyanis Tapolczán és vidékén igen el van terjedve a *nádra* kifejezés. „Nádrája van“, szokták mondani. Több ilyen *nádr* s beteget kikérdeztem s egybevágólag mindannyian akkép nyilatkoztak, hogy időszakonként a gyomorból valami kökeménységű tárgy felmegy egészen a nyeldekliőig s meg akarja őket fojtani. Valószínű tehát, hogy a

gyomorgörcsöt nevezik *nádrának*. Régi orvosi könyvekben ez a *nádra* szinte előfordul, míg a *mátra* kifejezést sehol sem olvastam.

Ugyan csak az idézett helyen Volf Gy. említést tesz a *boncs* virágnevezetről, a mely Kresznericsnél minden forrás megnevezése nélkül található; Volf mind ennek ellenére, ismerve Kreszn. lelkiismeretességét, nem vonja kétségbe e szó lételetét.

Hogy Kresznericsnek a *boncs*-ra mint virágra vonatkozólag igaza van, kitűnik abból, hogy Zalában, Somogyban s talán az ország több vidékein is a nép a télizöldet *boncs*nak nevezi.

A *boncsok* és *boncsik* alakok ismeretlenek. Czuczor-Fogarasiék ez utóbbinak *csimbók* és *böncsölék* értelmét nem magyarázzák meg. Nálunk a nép a szíj ostorra bogozott csomókat nevezi *csimbóknak* (c s i m b ó k o s o s t o r); hajdanta pedig, mikor a hosszú hajat viselő paraszt emberek (a negyvenes években már csak a pásztorok, különösen a kanászok Somogyban) elől mindkét oldalon a hajukra gombot kötöttek, ezen csomót szintén *csimbóknak* nevezték.

A *csimbókkal* rokon szó a *csömbölék* (*böncsölék* ismeretlen). *Csömbölékesnek* mondják a rántást, mikor rosszul van föleresztve s apró csomókba össze áll; *csömbölékes* a liszt is, ha nedves helyen tartják és nem keverik. Tehát mind a *csimbók*, mind a *csömbölék* voltaképen c s o m ó t jelent.

Sz. D.

Román, rumuny. A németeknél nagy divat, hogy egy s más népet a saját maga használta névvel nevezzenek. Így lettünk mi magyarok is m a g y a r e n-né, u n g a r lévén még a szász ember is. ha Magyarországon él. A német divatot nálunk is elkezdték utánozni, s fölkapták többek között, különösen az újságok. a r o m á n nevezetet, a mit az irodalmi oláh nyelv alkotott az oláh köznyelvi r u m u n y-ból. Ha az oláhok használják, az ő dolguk; de hogy nálunk ne használják, ezért szólnom kell.

Naponként olvashatni, hogy: r o m á n n y e l v, r o m á n n é p; pedig e szóknak, így összetéve, az a furcsa tulajdonságuk van, hogy csak többes számuk van; minthogy r o m á n n y e l v e k e n az összes neo-latin (francia, olasz, spanyol, portugál, oláh, provençal, rhätoromán) nyelveket szoktuk érteni; r o m á n n é p e k e n pedig azokat, kik a nyelvek közül valamelyiken mint anyanyelvükön beszélnek. A r o m á n név tehát nem alkalmazható egy népnek a megjelölésére, mert ez gyűjtő, összefoglaló neve, nem egy népnek vagy nyelvnek, hanem egy számos tagú nyelvágnak; épen mint a hogy a g e r m á n vagy u g o r sem

egy törzsöknek a neve. A román tehát nem lehet az oláh név helyettesítője.

Lássuk a rumunyt. Ők így nevezik magukat; a németek, francziák is ilyen formán: rumänisch, rumunisch, roumain s ha én mégis azt mondom, hogy ez sem az igazi, azért mondom, mert 1) a magyar egyik vagy másik idegen népet ritkán szokott azzal a névvel nevezni, a melyet az maga magának adott pl. olasz: italiano, lengyel: polak, német: deutsch sat.; s ha nevezte, ama nevezetet a magyar ajkhoz illesztette. meghonosította, mint: franczia: français, orosz: preuss sat. Ha tehát a rumuny szót vette volna át, nagyon valószínű, hogy az másképpen hagzanék. 2) Az oláhokkal népünk manapság is folytonosan érintkezik; s ha az oláh szó nem volna eléggé életre való, avagy a rumuny inkább tetszenék neki, rég átvette volna. a mint más szót eleget is kölcsönözött. 3) Mert csak a dísz-stylus, a melynek az a jelmondata, hogy „ne úgy írj, a mint beszélsz“, csupán csak ez akarja ezt a legújabb idegen szót ránk ruházni. No meg az oláh rómaiaskodás, a mely gúnyt, tán sértést lát e szóban.

Mi azonban maradjunk csak meg az oláh nevezet mellett!

KISPÁL MIHÁLY.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok Nagybánya város regi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból 1583-tól kezdődőleg.

A néző Bálintra mondotta a dolgot tulajdon: a varázsló egyenesen, világosan Bálintra fogta a dolgot.

A kegyelmeteken régóta megfeküdt inséggel: régóta rajtok lévő nyomorúsággal.

Hűtivel fizetett meg neki: esküvel erősítette, hogy az adósságot lefizette.

Az embereknek talpak munkájokért adtam 2 ftot: jövés-menésökért, fáradozásukért.

Lássa kegyelmetek! hogy a pénzt mód nélkül ki ne adja!: ügyeljen, vigyázzon: hogy biztosíték nélkül ki ne adja a pénzt.

Semmiben hajtotta a commissio végezéseit: felesette, nem tartotta meg legkevesbbé sem.

Ezen dagályos actussokért: vakmerő, törvénnyel való gondolasokért.

Az tanítást az városban semmi lett uttal meg ne engedje: semmiképen.

Orczájára tér, ha rosszul üt ki az dolog: megpirul érette, szégyen éri.

Külön rekeszben volt az templomtul: külön határban, nem a templom czintereméhez tartozó területen.

Ezen házakhoz mindig azon emberek eleik birtak: elődeiké voltak e házak mindenkor.

Nehéz helyeken vannak azon restántiák: olyanoknál, kik fizetni nem birnak.

Egy kis ösztövr collatit is készítettünk: csekély, kevésbe kerülő.

Az pinczének gerendái az régiség miatt elvesztek: elrothadtak, elkorhadtak.

Ugyanazon bakot nyujta Szatmári uram is: ugyanazon haszontalan munkán dolgozott: ugyanazt akarta kieszközölni, de sikertelenül.

Együgyűscholánk directiojára mestert hozattunk: kevesebb osztályra leszállított, szegény iskolánk...

A Dancs uram praetensioja sem mire kellő: nem igaz, hamis.

Talán isten elbontja rossz szándékát nékie: megakadályozza szándékában, nem engedi végrehajtani.

Kik istenesen megintéznék azon pusztá kőfalakat, mit érnek?: kik lelkiismeretesen vizsgálnák s becsülnék meg: mennyit érnek?

Generalis uraimék Megyesen egy hálást fognak tenni: egy éjt Megyesen fognak tölteni.

Csakhamar utána ült, nyavalyás olának: utána, nyomába indult s üldözőbe vette.

Két hamarutat kellett egymásután önagyságához tennünk: kétszer egymásután, gyors utat kellett tennünk.

A mint most utólszor megirtam elmémet: véleményemet, szándékomat.

Bőv költséggel fordult vissza háza népéhez: sok pénzt, szép nyereséget hozott haza.

Feleségem szökését jó formában megértvén: bizonyosan megtudván.

Hitetlenül való elszökésnek utára tartott feleségem: hitetlenül megszökött tőlem.

Alig szereztethettük el a kirendelt szekereket: alig menthettük meg a teherhordás alól.

Most semmi derekas szükségben nem vagyok: valami nagy szükségem most nincsen.

Elvonták tőlem erővel az szűrőket: erőszakkal elrabolták.

Egyszer-másszor sok adósságokat raktak fel: sok adósságot csináltak.

Vigyázzatok! mert bizony füstöt vet az helyetek: felégetem, felgyujtom várostokat, házaitokat.

KATONA LAJOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

K i s k u n s á g i a k.

Úri pompa, kúdús konyha.

Nincs tiszta gatyá (vmit megtenni): nincs bátorság. (Hm.-Vásárhely Nyr. II. 367.)

Ú van a latba: ő róla van szó (Hm.-Vásárh. Nyr. II. 368.

Orozva köt: há a tyúk rejtekben tojik s a tojásokat kikölti. az ilyen csibe orozva köt. Átv. ért. f a t t y ú g y e r e k.

Hasára süt a nap: sokáig alszik, későn kel. (Hm.-Vásárh. Nyr. II. 368.)

Né aj ott, mer valami bolon némőt hozzád köti a lovát! (A dológtalanul ácsorgónak mondják).

Né beszélj ujan fére: haszontalanságokat.

Szöre möntibe bänni vkivel: simán, szeliden.

Ebbe a teremtésbe: legitt, rögtön.

Fődúzta az órát: duzzog, haragszik.

Csecse gájának: bolondnak a rossz is jó, csak cifra legyen.

Odáig van: oda van. Így is: szarodáig van.

Főrázta az abroszt: bőzölt.

Életmagra kap: felüdül, magához tér. A k a p igével sok szólásmód van alkotva, mint a köznyelvben is. Kevésbé ismertek: O d a k a p (csoportosan v. sűrűn kezd járni vhova.) Pl. odakaptak borinni a tolvajok, má harmacczó jártak ott. F ő k a p: divatba hoz. Pl. főkapták a lányok a piros szoknyát, most minnyájának a van. Ezt a kocsmát az idén nagyon főkapták. L é k a p: vele hál.

Majd eleje válik: majd elkallódik.

Nem mai, mind a Barnáné tyúkszara.

Ugy kapták, mint az epörszömmöt: a mi igen kapós volt, pl. vmi korai gyümölcs a piacon.

Szögén mienk! (gúnyos szánakozás).

Jó hère tötte a gatyát: jól házasodott.

Nem vőszel el a kutya a könyerit: tömlőczben van.

Felit felibő, felit harmadábú vágni el a munkának (Hm.-Vásárh. Nyr. II. 238. Erdélyinél 2743.)

Vörös hajma fokhajma, az is mindjá egy nóta. (Tánczszó.)

Égy hujjába: egy füst alatt.

Fécsipecjű gazda: kevés vagyonú. (Nagykunság Nyr. II. 274.)

• Kihúzta az őrdög a dugót: ha valahova sok vendég, vagy ügyes-bajos ember megy egyszerre.

Csak az imádság tartja: csak alig állhat fent (pl. vmi épület a rozzantság miatt.) Erd. 3836.

Kunkötésbe van az óra: duzzog.

Fére áll az óra: u. a.

Avvá vagyok: azt tartom, a mondó vagyok. (Avvaló vagyok Nyr. I. 231.)

Nem ér az égy kögyelmes kurjantást.

Nehéz ott lopni, a hun a gazda is tolvaj.

Akar a lóvá imádkozz, akar avvá beszéj.

Hát ha a szömöd úgy kopog, mint a fogad. (Tréfás elutasítása a kunyorálónak.)

Összehúzza magát, mint Gőmőre végén a guta. (Debreczenben: „Homoró végén“. Nyr. II. 464.)

Gazzá mivé befűtöttek. Babot mit főztek: babon kívül még egyebet is, de csak olyan félét. A mi ilyenkor teljesen hangsúlytalan.

Csupa attá sár vagy: csupa merő attá viz a ruhám: teljesen sáros vagy vizes.

Szarvat ad vkinek: engedi v. eszközli, hogy vki „vérszemet kapjon“. Kezére beszél v. tesz vkinek.

Szömügyet vősz: felháborodik.

Kinyillik a szöme: u. a.

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

Hasonlatok.

Kapott, mit Kemin Mihály a vármegyén.

Ollan piros, mint a pipacs.

Ollan kőviér, mint a tök.

Tipródik, mint a szaró galamb.

Passogat, mint az ur Istvány birkájo.

Ollan sok bajja van, mint a kőkes macskánok.

Unnáz, mint a kinek kukoricza föld nem gyutott.

Bolog, mint a zsidóba a szegezis.

Teli van hálakodással, mint a barát állelujjával.

(Bágyogh. Rábaköz.)

VITÉZ JÓZSEF.

Párbeszéd.

1.

— Hol voti ké Mári nene?

— Nyőni (kendert) votam a szomsziédba.

...

— Hova valósi ké?

— Barátiba.

— Mit visz ké?

— Morványt (örömkalács, melyet a násznép a lakodalmasházhoz szokott vinni.)

— Ettéd á (Tied az?)

— Az ott! Az á! (Igen.)

... ..

— Be szép az a kert!

— Hollyan? (Milyen?)

— Szép.

... ..

— Mit hozti kéték? (Mit hozott kend, maga? Ezt az öregeknek szokták mondani.)

— Egy sirányt (gőbre, kis fazék; Csalóközben: pohár) kiertem köcscsön.

(Ide jegyzek még egy-két sajátos kifejezést és használatot).
E m m i n k, annyi mint: a miénk.

m a g u k n y i, p a p n y i s a t. annyi mint: maguknál, papnál.
k i s s e b b i k u r a m: a nő férjének öccse = sógorom.

m á s i k a p á m: nagyapám.

m á s i k a n y a, m á n y a, m á n y i: nagymama.

b o r z a n g, b o r z i n g: gyalogbodza.

b á b a b u k o r: szivárvány.

(Kemencze. Hont m.)

(IVÁRFÁS I. T.

2.

— Jó regget!

— Adjon Isten!

— No hoa mész olyan hámisan (gyorsan)?

— Loaimékat akarom a koacshó hajtani; de előbb megnízém, itthun van-e? Már esek még kő őket patkótatni.

— Oaz ám. Dészkaér' vótam s csek ez íjjé gyűttem még dészkaév. Az út rossz vót, a teréh még nehíz; ómát is hosztam.

— Meccsesz velé?

— Hát mast főrakom a héba; maj ha osztán léménék Zalábe, éviszém magammé; osztán becserélém gabonáv.

— In nekém meg haza kő menni foklyát (gyantás fából hasított vékony hosszú faszeletek, melyekkel némely háznál még most is világítanak) metszeni; széginy vagyok, nem tuok gyércsát vaj olajat venni. (A *ty* és *gy* hangzókat rendszerint *cs*-nek mondják). Kék-é (kellenék-e) óma?

— Kék ám. Accza é párt!

— No maj küdők. Osztán dugja é a szuppos fazékba (tejes fazék vagy köcsög), hogy a gyerekek még né találják.

— Jó léssz, jó.

— Jó egissigét kívánok.

— Aggyon Isten!

(Felső-Vasmegye. Őri-Sziget.)

LUKA.

Népetimológiák.

Honnan vették a csángók nevüket?

Tudvalevő, hogy a barcasági tíz magyar falu lakói csángó néven ismeretesek. Érdekes, hogy ezek a csángók honnan származtatják nevüket.

Háromszék és Udvarhely megyében él ez a kifejezés: csángál azaz: rosszul harangoz. E barcasági magyarok pedig csángálók, vagyis olyanok, a kik nem egyik vagy másik oldalhoz tartoznak, hanem egészen félre-félre csángálnak, félre járnak, vagyis: sem a magyarhoz, sem az oláhokhoz nem tartoznak egészen, hanem félig csak. Ebből a csángáló-ból lett aztán a csángó.

Igy magyarázta meg nekem ezt a szót az öreg Magdó bácsi.

VERES FERENCZ.

Népmesék.

A nádi kisasszonyok.

Ecczer vuót ek kirának égyetlen éf-fia, mindig azo könyörgött az aptjánok, hom-má mikor házodoshatik még. A kirá még azonn biztatta, mindig avvuó készítetté be az oskolábo, hom-majd iévéheti a nádi kisasszonyokat.

Ecczer a gyerék má séhossé engedett az aptjánok, mivié má sokáig hallogatta, hát má mégházodosik, akárhogyan léssz. Aszonta az aptya: No hát, idés fiam, ép-paripát adok, ha annyi üdüönn méktudod kerünyi a várost, ameddig ién, akkor iéméheccz a nádi kisasszonyokiér, mégházodoshatol.

Gondúta, hogy ussé tuggya elüőbb mékkerünyi mim-maga. Oda atta neki a rosszabbik paripát, maga még a jobbikra út; de a fia miég éf-fiél uórávol elüőbb haza ért, mind a királ. Mas má mit vuót mit ténnyi, eleresztétte a nádi kisasszonyokho. Adott neki kiétszáz forintot, még a jobbik paripát, hogy azom-ménnyén el.

Aztán mént égy esztendeig a királi; mikor égy esztendüő iémút, ír él-lassu szelet; oda köszön neki: Juó napot szíél uram! hallotta-é hirit a nádi kisasszonyoknak?

Aszongya lassann a szíél: Ném hallottam; de csak ménny uóra égyenést.

Evvel iébocsátotta. Megin oda ír ész-sziélhé, a jobban fujuó szíélhé; aszongya: Sziél uram, hallotta-é hirit a nádi kisasszonyoknak?

Em-má ek-kicsint gorombábbon szuót: Ném hallottam; de csak ménny uóra égyenést; ott van a mírges fujuó szíél; de szípe szuóll hozzájo, mer maj mírgesen beszíl.

Oda még a fi (ifju, legény); juó messzi méktaláto, szípenn oda szuót: Sziél uram ném hallotta-é hirit a nádi kisasszonyoknak?

Rákátt mírgessenn a szíél: Ném hallottam; de csak ménny uóra a forguó szíélhé.

Kiérdészté: Hallotta-é hirit a nádi kisasszonyoknak? Csunyaúl rákátott; aszongya: Hallottam; mit keress?

— Azokho akarok ménnyi, aszongya neki szípenn.

— Ménny odább, ott van a házdöntűő szíél, majd az iévezet.

Oda írték a vizpartra; kiérte (kérde) tőlő a házdöntűő szíél, hov-van-é juó iélés kiésé.

Aszongya, nincsen.

Zsebgýibe nyút, adott neki éj-juó iélés kiést; aztán aszonta a házdöntűő szíél: Ne ez a kiés, ménny bele a vízbe, ott van nígy szá nád, mezsd lé mind a nígy szálot hamar, gyere ki, vissza se nizz, mer összöszabduónak.

Hamarossann lémecczétté, kimégy a vizpartra; utánno még azt kátották: Köszönd az Istenédnek, hogy elűőbb kiméntié, mer összöszabtunk vuóna!

Erre iébocsátotta a házdöntűő szíél utnak vissza; aszonta neki, hom-maj messé föl a nádszálókat, a hun vizet talál.

A kiráfi mékköszöntő a szüvessígit, adott neki égy ötven forintot; azon föllő miég visszamént a szelekhé, mindéniket még-ajándíkozta annyira, hogy haza gyüvetre má nem vuót pínzé; miég a lovát is iéküllöttő annyi.

Mikor écczér má égy esztendejé hom-mént, osztán a határgyokho írt, látott messzirül ek-kutat; igén nehezeñ vuót a nádi kisasszonyokiér; fűőmecczétt én-nádot. Kiugrik a nádi kisasszon, aszongya a kiráfinak: Szüvemnek szíp szerelmé, aggy écs-csópp vizet!

De a kut igen messzi vuót, ném tudott neki vizet annyi, iétünt.

— Jaj mas má az eggyik iétünt, má csak három szá van!

Ment tovább; mégin csak nehezeñ vuót; fűőmecczétt én-nádszáló, mégin kiugrik a nádi kisasszon: Szüvemnek szép szerelmé, aggy écs-csópp vizet!

De mégin ném tudott neki vizet annyi, iétünt.

A kiráfi má igén sajnákodott, hogy a kiét nádi kisasszon iétünt. Sietétt tovább, más kutat írt; egísszenn ott vuót a kutná, de a vődröt ném huzta fűő. Mégin fűőmecczétt én-nádszáló, mégin kiugrik a nádi kisasszon; aszongya neki: Szüvemnek szíp szerelme, aggy écs-csópp vizet!

De mire fűőhuzta a vődröt, mire vizet tudott vuóna neki annyi, iétünt.

Má igén sajnákodott a kiráfi, hocs-csak én-nádszálo van; ott maratt hát, má egísszenn a város vígin vődröt. Víz meritt a kalptyábo, aztán fűőmecczi a négyedik nádszáló is. Kiugrik a nádi kisasszon; alig hogy iészuólla magát: Szüvemnek szíp szerelme aggy ék kis vizet, — adott neki écczérre; ném is tünt el, égy gyönyörű nádi kisasszon ugrott ki belüllő; a kiráfinak is igen meg-tecczétt.

Mas má azonn tüpelődött, hogyan kísírgyé be így a városba; mer ruhát is küő neki hozni, még mas má kiét esztendeje fárod iérté; megíérdemli, hogy hintuónn vügyő be a városba. Aztán fölöttette a kiráfi a nádi kisasszont a kut mellett éf-fáro, hogy ié né süsső a nap mire kigyün; bemént addig hintuóier. Alighobbeírt a kiráfi, kiét czigán mént uóra; czigán asszon még a ljányo. Beleníz a czigán lján a kutba, láttyo ott a nagy gyönyörű fényességét. fűőtekintenek a fáro, hát ott út a nádi kisasszon.

Hát té mit keress itt? oda kátt a czigán asszon.

— Mit keresnik? A kiráfi ütettét föl; míg a nígy lovas hintuónn kigyün, addig itt küő várnom, míg ruhát hoz a számomra.

A czigán asszon még fűőküttő a ljányát a fáro, hot-taszincsa a kutba, maga üllön fűő helétté.

A nádi kisasszont béletaszintották a kutba, ott arañ hallá változott.

Kimégy a kiráfi, oda mégy a kutho a fa alá, fűőkáttyo neki: Szüvemnek szíp szerelmé, gyere lé a fáru.

Légyütt a fáru, iébámíszkodott a kiráfi, hom-mikor ott hatta (hagytá) méllen kimondhatatlan vuót a szípsigé, mas még méllen feketé. A kiráfi iégondúkodott, aszongya neki: Méllen szíp vuótá! Miér vagy illen feketé?

— Ó szüvem szíp szerelmé iégén soká gyüttié, iésütött a nap; maj mégfehiérülők a palotábo.

A kiráfi iégén szomorkodott; kiét kocsissal, négy lúval gyütt, a hintuó ablakait kinyittatta, hom-majd úgy mégy a városba; szuótak a harangok, trombiták. Mikor a városho írt oda izent az embéréknek, hogy a harangok, trombiták csak szünnyenek még; az aptya még naf-fínyességét nyitott, hom-mas hozzák a nádi kisasszont; — de iémént az aptya kedvé is túló, mer csunya feketé czigán lján vuót.

A kiráfi mindén nap kimént a kut mellé a tuóba fürönni. Écczér este kimént vizet mernyi, meg is fürödött; látto, hogy ott elüőttő éggy arañ hal uszkál, mintha még akart vuóna szuólluónyi. A kiráfi még akarta fognyi, de ném tutta.

Másnap réggié koránn kimént mégín; az ara . halat mindaddig (utóvégre) belevetté a kötínnyibe*), kivüttő a partra, fölűőttözött, még haza ment; a szobájábo tetté éggy üvegbe.

A kiráfi ami fűőkiét, sohasé hatta a czigán ljánnok bevetnyi az ágyát, haném ami fűőkiét becsukta, aztán iémént, mindig szomorkodott.

Écczér, mikor má az aranyhalat bevüttő a szobájábo, fűőkel réggié kimégy az udvarra, siétágot, szomorkodik, hogy a nádi kisasszont ném taláto föl; utuóbb bemégy dí (dél) felé, hát a szobájo tisztánn állott; pedig becsukta. Akkor gondúkodott, hogy ki takarította őssző az ű szobáját.

*) Uszogatya helyett a falusiak kötényt kötnek magok elé a fürdésnél. 14 J.

Másnap réggel ami fűőkiét a kiráfi, má sejdített valamit. Becsukta az ajtúót; de másocczor kicsukta, aztán huóguatózótt. Écczer csak megrázkuódik a hal a vízbe, nádi kisasszonnyá létt. A kiráfi még belesétt a kujcs likonn, hom-mi léhet a szobábo. Láttyo, hogy a nádi kisasszon takaríttya a szobát, veti az ágyot.

Erre a kiráfi be akart ugornyi, de megrázkodott a kisasszon, araň hallá létt. Akkor suóhajtozott a kiráfi: Itt vagy szüvem szíp szerelmé, gyere ki az üvegbül!

De az araň hal csak uszkározott, mintha csak hiziékédétt vuóna neki.

Másnap még in fűőkiét a kiráfi, még in mintha becsukta vuóna a szobáját; de ném csukta be. Az araň hal még in kigyútt a vízbül. Vetí a kiráfi ágyát. A kiráfi lassann kopogtat a szobábo, a kisasszon még in megrázkodott, hob-beleugrik a helire, de a kiráfi ekkorra még kaptá: Ién szüvem szíp szerelmé, még vagy, a kijér má rigénn fájt a szüvem! Hát hogyann léttié té araň hallá?

Akkor panaszkodott el a kisasszon, hogy a czigán asszon beletaszintotta a kutha: am-még, a ki a te felesigéd, a czigá lján, fűőmént heléttem a fáro.

A kiráfi ész-szuót sé suzótt, bemént a szobábo: aszonta a czigá ljánnok: No té gyilkos, tisztuggy a házomtul, mer máskíbb elemésztlek!

A czigáň lján uttétt, mintha ném is hallotta vuóna, mer nem tutta, hogy az ara hal a nádi kisasszon. Igéň betegnek tétette magát, hogy a kiráfi sajnákgogyík rajta. De a kiráfi még in rászuótt, hot-tisztuggyík onnajt, mer mégóli. Erre iéhivatta a czigáň lján az annyát, csunya vín czigán asszon vuótt; mintha orvosságot akart vuóna neki annyi, kiérte túló mi bajja? De a kiráfi kitutta, hogy ez a czigáň lján annya, mer a nádi kisasszon mégmonta. A kiráfi mégparancsúta a cseliédéknek, hogy emísszík el űket.

Elemísztéttík a czigán asszont ljányostul, éggyiket zsákbo vorrták, az öreg czigán asszon medvíevié létt, agyon ütöttík, asztán a város vígíre téttík.

A kiráfi mégparancsúta, hogy az egísz falu kocsióját kűggyík hozzá, aztán mégtartották a lakoduómat a nádi kisasszonnyal. Az egísz város teli vuótt, sok urat összőhítak, nagy vendígsíg létt. A czigányokat az ucczáro dobták, éggyike medvé kípike, ott vuóttak mindaddig annyostul, míg mindéň koci kéresztű ném mént rajtok: aztáň kiszégeztek űket a faluvígíre; miég mast is ott vannak, ha a kányák ié ném horták (hordták) űket.

A nádi kisasszon még (és) a kiráfi még (ellenben) mast is ínek, ha még ném huóttak.

(Rábaköz.)

HALÁSZ JÁNOS.

Gyermekjátékok.

Kőrösi.

1.

(Több gyermek össze-fogózik; egy a kör közepére áll és forog maga körül; a többiek pedig ő körülötte. Később a bennlévő a körülte forgók valamelyikéhez közeledik s annak a kötőjébe megtörülkőzik; ez azt jelenti, hogy ezzel akarja magát helyettesíteni, rendesen a kit legjobban szeret, annak a kötőjébe törli meg az arcát. Mielőtt azonban ezt tenné, az alább következő versben rászabott dolgokat pontosan teljesíti.)

Fejér lilium szál,
Ugorj a Dunába,
Tedd az ódaladra
Az arany virágot,

Fülsülkőgygyél meg te,
Mozgyálkogygyál meg te,
Türülközzél meg te.

2.

(Többen össze fogóznak körbe és együtt forogva ezt mondják.)

Felmennyünk Bécsbe,
Lengyelországba,
Lovakat is vegyünk,
Nyereg alá tegyük,

Aranyos a zabla,
Ezüst patkó rajta.
Én kincsem,
Fordulj egyet ránczba.

Ugyanaz más változatban.

Most jöttünk Bécsből,
Lengyelországból,
Lovakat is hoztunk,
Aranyos a sarka,

Sikos a talpa,
Csillagom Julcsa,
Fordul ki az utra.

(H. Szoboszló.)

KARDOS MATILD.

Gazdasági műszók.

A kender földolgozása.

A kendert először nyúvik, aután eláztatik, a kiázott kendert kivágják, majd a simítón kisimítik; a menynyit egy-czere a markába fog vágás és simításkor, az lessz egy marok; két vagy három marok összetéve lessz egy fej. 32—42 fej egy csomóba kötve: kita. Ezután meg gerebenyezik; a meg gerebenyezett kendert koszoróba kötik; 24—32 fejből lessz koszoró. A vágáskor kihull belőle a pozdornya; a gerebenezés alkalmával kiszedett első durva szosz: csepű. a finomabb: szosz, a legutolsó: lágy szosz. Áztatáskor 4 pózna közé rakják, ez a: csiripcsik. Ha nagyon éles a kender — hideg volt a víz,

vagy hamar kihánták — a köjübe viszik, vagy sulyokkal törlik otthon, vagy lábbal tapossák.

Panczákot is törnek a köjüben, mely abból áll, hogy az árpát beáztatják és azután lehajazzák; olyan forma lesz, mint a gersli.

Mielőnap fonni mennek a jányok a fonóba. A font kenderből lesz a fonál; egy darab fonálban 32—42 pászma van; egy pászmában 60 ige (szál.)

Szombaton este a jányok csak motolálnak; de vasárnap se nem fonnak, se nem motolálnak, hanem csak hancuznak a legernyekkel.

(Szürnyeg. Zemplén m.)

CSOMÁR ISTVÁN.

Tájszók.

Szatmármegyeiek.

- nyevere: beszédes, fürge, ügyes leánygyerek.
 nyácza: valami meg nem határozható rossz, baj. Erigy a nyáczába!
 nagy idő, nehéz, terhes felleg közeledtekor szokták mondani. Nagy idő jön. Mondják idő multára is: Nagy ideje, hogy nem voltál nálunk (azaz régen).
 noszogtat: munkára hajt, biztat, ösztönöz.
 náspágol: megver, megoldgat.
 nyáskálódik: utána jár, nyomában van, kémlel.
 nyálad, az állott húsról mondják, mikor kissé megnedvesedik, de még meg nem rőkőnyödött.
 nyakal: erősen iszik, boroz.
 nyakonkent, bizonyos egyszerű bélesnek a neve.
 öblöget: tele szájjal, hebegve beszél, veszekedik.
 orrol: haragszik, orrán akadt valami.
 pitonka: némely ehető gomba neve; van őszi, tavaszi, fehér, barna, piros.
 papsapka, a kecskerágó bogyóját, magtartóját négycsúcsú alakjáért nevezik így.
 parol, palól: valamely nővény magvát, szél elébe tartva a portól megtisztít, kiszeelel.
 paráhol: valamit vízzel gyengén meghint, megöntöz. Nem esett, csak egy kicsinyt paráholt az eső.
 prőhöl: bort, vizet ügyetlenül elöntöz, elveszteget.
 paraszt: a könyvnek, lapnak azon széle egész körül, melyre nincs betű nyomtatva: margo. Ennek a könyvnek nagyon keskeny parasztja van.
 peszteñez: valami aprólékos dolgot végez, lassan dolgoztat, hogy az időt épen hiába ne ölje.
 poronyó: porhanyó, omlékony.
 palozsna: azon tojás vagy csak az üres héjja, melyet a tojós tyúk alá szoktak tenni, hogy annál hamarabb s könynyebben tojjon meg.
 pászogat: dologra, munkára hajt, ösztönöz, gyorsabb járásra kényszerít.

- pászog: lassan, lomhán jár, mozog, dolgozik.
 páhog: melegség vagy sebes járás miatt gyorsan lélegzik, puszog, piheg, páhog.
 párol, párgol: gőznek, páranak tesz ki valamit. Forró eczetgőzzel szokta a fejfájós fejét megpárolni.
 perés, gyors sürgést forgást szoktak vele jelezni. Sűrőg-forog mint a perés, mint a sajtkukacsz.
 pereszlen, a gerendás borsajtónak orsóján, csavarán legálól függő azon négyszögű alkotmány, melyre a súlyokat, általában több darab s több mázsás köveket szokták rakni.
 pillis: a kenyérnek azon része, melyet a megkezdéskor arról leszelnek.
 piczigál: megcsipkedi, pl. a madár a szőlőt s egyéb gyümölcsöt.

(Nagybánya.)

KATONA LAJOS.

Szolnok-Doboka megyeiek.

- bajol: az üritkezésnek egy kifejezése.
 hereg (hangutánzó): morog, különösen állatról (kutya), de emberről is átvitlen. „Ne heregj”: ne zsémbelj. (Hereg rokon hóróg-gel.)
 kireg: kotol (tyúkról). „Ne kiregj”: ne duzzogj!
 kívájni: elvenni, vmit megtudni. „Nem lehet kívájni tőle, mint a kutyától a haját”.
 korczo: ránczol; korczo: ránczos; korc: ráncz. „Korczoold össze a béled”: ne egyél annyit.
 kormány: szél, széle egy pászmának; kormányt viszen: vezeti a munkát; kormányos: a munkások között a legszélső, rendszerint az a vezető is, a ki a szélén megszabja, hogy mekkora darab földet mivelnek meg egyszerre; kormányon van: kormányt viszen.
 naccz: nó hiszen!
 pramázní: cifrán varrni.
 szemlél: hasonlít. „Úgy szemlélsz vele”: úgy hasonlítasz hozzá.
 templomba jut: ha a munkás elmarad a többiek sorából, az templomba jut, mert az elmaradt és megdolgozandó földet bekerítik neki, mint egy templomot. (A mondás különben eredetileg oláh.)

(Apanagyfalu.)

DAMÓ ISTVÁN.

Kunságiaiak.

- acsarog: vihog, nevetgél.
 ácsánkodik: irigykedik.
 ágyás: lóval való nyomtatáshoz készített s búzakévékből álló rakás.
 bandúkol: részeg embernek tántorgó járása, vagy ehhez hasonló lassú menésről.
 csapda: csintalan, pajkos gyermekről.
 csuma: féreg. Ne egyen a csuma!

- csiba! menj ki! (kutyának kiáltják).
 czafrinka: pajkos.
 difinya: különös.
 fesztelenczia: csinosabb tanyai épület.
 gebulyás: nyavalyás, gubbaszkodó.
 göthős: beteges.
 gurnyaszt: szundikál.
 gyapaj: gyáva, testileg gyengéről is mondják.
 gyatra: ugyanez.
 hanczúrozik: vigan játszó gyermekről mondják.
 haczuka: könnyebb női felöltő.
 hibban: rándul (csak pólyás gyermeknél).
 hetre-füles: szeles, szélgörcs.
- hincz-hancz ember, a kinek szavára nem lehet adni.
 kásmálódik: lassan készül valamire.
 keszmeredik: nagy nehezen rászánja magát vmre.
 kacza bajka: parasztnő felső öltönye.
 marul: zsibbadtsághoz hasonló állapotot jelent.
 patracz: szalmafütésnél használják, nagy darab durva vászon, melyben a szalmát hordják be.
 tahó: sült paraszt.
 tilajgat: a tilosba szabadult jószágot szép csendesen visszahajtja az istállóba.

SZERELEMHEGYI.

Győr megyei k.

- abázol: valamivel bőven bányik, valamit kelleténél nagyobb mértékben használ, pazarol. „Az idén nem lehet a takarmányban abázolni, kevés van”.
 belga: akadozva, érthetetlenül beszélő, a ki hangokat ugyan hallat, de azokat kellően, hogy az ember jól megérthetné, nem tagolja. Pl. a boros ember, kinek nem akar fordulni a nyelve.
 belgáz: akadozva, érthetetlenül beszél. Olyan emberről hallottam, a kinek nyelvét szélütés érte s ennek következtében jó beszélő tehetségét elvesztette, megbénult a nyelve.
 böng: kisebb és közép nagyságú szőlőfürt, szőlőfej. Veszprém-ben és Zalában: biling.
 böngész: szüret után a szőlőhegyet járja, hogy a tévedésből elmaradt szőlőfürtöket, fejeket összekeresse, szedje. Veszprém-ben és Zalában: bilingérez, kórész. Böngészni egyébiránt járatos nem csak szőlőre, hanem kukoriczára, krumplira, répára vonatkozólag is, a mennyiben az elmaradoztat összekeresik, szedik. Innét irodalmi használata is: egyet-mást innét-onnét összegyűjteni, szedni.
 bögöz: gereblyél, széles, nagy gereblyével, a mely egyszerre egy ölet vagy nagyobbat is elfog, az aratók után a tarlót, hogy az elmaradt fejeket, kálászokat összehuzzák, gyűjtsék. Veszprém-ben: geráblál.
 czo bor: szobor, azon fa, mit deszka és lécz kerítésnél a földbe ásnak, hogy a deszkákat és léczeket rá szegéljék. Veszprém-ben és Zalában a szőlő

- körül-bekerítésénél k a r f á -nak mondják.
- c s a l a m á d é: sűrű, vetett, takarmány kukoricza, mit nyáron és ősszel a marhákkal nyersen megetetnek.
- d ő z s ő l: ellenkedik, ingerkedik, akarva azon van, hogy valakivel összevesszen. Már régóta dőzsöltek egymással; utoljára összeverekedtek.
- é g y e z *) (répát). Így nevezik azon munkát, midőn a répa veteménynél az egymás mellett lévő szálatat kiszedik, hogy egy helyen csak egy szál maradjon. Ugyanezen munka megnevezésére használják az é g y e l í g é t is. Mindkettőt hallottam sopronymegyei, horpácsi emberektől is.
- e l g y u r: eltaszít, eltipor. A tinókat, mikor tanogatják, vezetni szokták, előttük szoktak nekik menni, hogy jobban elmenjenek. Azokról mondják, hogy e l g y u r j á k az embert, mikor megijednek vagy elszaladnak.
- e l l i k a tehén, ló, disznó, szóval minden nagyobb házi állat; míg Veszprémben pl. a ló v e m h e z i k, a tehén b o r j a z i k, a disznó m a l a c z o z i k, a kutya k ö l y k e z i k.
- f a r k a s s ő t é t: bizonyos szembetegség, melyben az ember már a nap elnyugodta után nem lát. Veszprémben a „tíkhályog”. — „Ném méhet este séhová sé, farkassötétje van”.
- f e j ő p i t l i, zséter: edény, a mibe fejnek.

(Bőny.)

TOLNAI JÓZSEF.

Alföldiek.

- n a g g y á z: nagy czímekeket ad. „Ugyan mit naggyázod azt a leszek-urat?” E l n a g g y á z: felületes munkát végez. „Aprókat öltö Zuzsi, ne naggyázd el a varrást”.
- n a p h a l a d a t k o r: este felé. „Éppen naphaladatkor értünk oda”.
- n a p v e t ő: redő, zsalu. „Bátran kiveheti azt a lakást ténsz úr; mert az ablakokon napvetők is vannak”.
- n e s z e t e l: gyenge zajt csinál. „Hallga! valami nesztel”.
- n y e s t e l é k: szérű készítéskor felnyezett giz-gaz. „Pista, a nyestelékkel talyicskázd a szemétdombra”.
- n y i h á r o z: sikoltva pajzánkodik a legény a leánnyal. „Ugyan ne nyihározzatok, lássatok a dologhoz”.
- n y i l a z: rét vagy nádas felosztásakor nyilat vetnek, hogy melyik darab kinek esik, ezt nyilazásnak mondják; a felosztott darab pedig nyilas. „Nekem ugyan kijutott a nyilazásból, mert ugyancsak hitvány nyilas esett”.
- n y i g g a t: nyikorogtat hegedűn. „Tedd le azt a hegedűt, ne nyiggasd”.
- n y i r b o l é k: nyirdalék pl. szűcs és szabó munkájánál apró bőr- vagy posztó-nyira-

*) Egy gy-vel ejtik ezt a szót:

dék. „Te gyerek, szedd össze a nyirbolékot“.

nyitorgat: nyitorogtat pl. ajtót. „Ne nyitorgasd azt az ajtót“.

nyosztol: nyuzgál, apró darab húst vagdal le. „Te János, nyosztold meg a szalon-nát, azután a nyosztolékot tedd a kolbászba való hús közé“.

nyulánköl: lassan, húzó-

dozva dolgozik. „Láss a do-loghoz, ne nyulánkölj“.

nyüstöl: koptat. „No gyerek, két szemed ez a ruha, el ne nyüstdöl“.

nyüszög: maszog, moszog. „Mit nyüszögsz ott, nem látod a többit?“

nyüstöl: ki s bejár. „Lódulj dolgozdra, ne nyüstdölj abba a Konyhába“.

SAMU JÓZSEF.

Néprománczok.

Gajnok Jucza.

Gajnok Jucza kimént a kis kerbe,
Léfekütt a rózsfa tövibe;
Török Firel kiátotta néki:
Jöj be Jucza, mer meglát valaki.

Török Firel utra indút,
A gőz kocsi masírozott;
Czédulát vátott magára,
Gajnok Jucza bánatjára.

Mégégőtt a török Firel háza,
Benne égőtt Gajnok Jucza ágya;
Benne égőtt piros kis czipője,
Gumilásztí kapczája kötője.

Gajnok Jucza koszorúja,
Nem zöldelik többé soha;
De má mostan kóróvá vált
Török Firel hozzá nem jár.

Gajnok Jucza koszorús szoknyája
Habot ver a bölesi utcába,

Habot ver a bölesi utcába.
Török Firel szíve fájdalmára.

Gajnok Jucza piros pántlikája
Né tégye azt többet a farára;
Tégye el a láda fiókjába,
Maj ha lesz lány, tégye a farára.

Gajnok Jucza fáj-e még a szive.
Hogy elhatta kedves szeretője!
Hogy né fájna, mikor maj még-
hasad
Kék jáczintus bimbó nekün marad.

Gajnok Jucza ablakába
Kinyilt a rózsfa magába,
Kétfelé hajlott az ága,
Mint a Gajnok Jucza lába.

Gajnokékná ég a vélág,
Most varik a tunikáját;
Azér varik olyan este,
Hogy a törvény bekereste.

(Drávamellék.)

CSÁSZÁR LAJOS.

ÉRTESÍTÉS.

T. előfizetőinknek és olvasóinknak tisztelettel tudomására
juttatjuk, hogy a

MAGYAR NYELVŐR

első kötetének második kiadása

megjelent.

Ára füzve 6 ft.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadó hivatalához
(Bulyovszky-utca 6. sz.) intézendők.

„MAGYAR NYELVŐR“
szerkesztősége s kiadó hivatala.

A

MAGYAR NYELVÖR

ára:

egész évre 5 frt.

 Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

A pénzutasványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, VI. kerület, Bulyovszky-utca 6. sz.) küldendők.

 A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik, tizedik, tizenegyedik s tizenkettedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II—XIII. kötet pedig 45 frton kapható.

A II—XIII. kötet megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a *45 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.*

 Reklamációkat csak egy hónap lefolytáig teljesítünk.

Tudnivaló.

A „MAGYAR NYELVÖR“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámoltásával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt czikkeért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvör“

szerkesztősége.

1885.

DECZEMBER 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSABÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIV. KÖTET. XII. FÜZET.

BUDAPEST, 1885.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

	Oldal.
A magyar névragozás. <i>Simonyi Zsigmond</i>	529
Szómagyarázatok. <i>Szarvas Gábor</i>	537
Régi nyelv. népnyelv. irodalmi nyelv. <i>Kardos Albert.</i>	543
Válasz a nyelvészeti logikára. <i>Joannovics György</i>	547
Helyreigazítások. Magyarázatok.	
Egy különös „ö” hang a magyarban. <i>Balassa József</i>	553
Kiépiteni. <i>Sz. D.</i>	554
Kesztyű. <i>Csapódi István</i>	555
Mellő. <i>Csapódi István</i>	555
Hordáros. <i>Szabosszai.</i>	555
Helytelen magyarázatok. <i>Szarvas Gábor.</i>	556
Kérdések és feleletek.	558
Kérdések a Nyelvőr olvasóihoz.	564
Nyelvtörténeti adatok.	
Szólásmódok. <i>Katona Lajos.</i>	565
Régi székely népdal. <i>Chalupka Rezső.</i>	566
Népnyelvahagyományok.	
Szólásmódok. <i>Kolumbán Samu</i>	566
Hasonlatok. <i>Paszlavszky Sándor.</i>	567
Orvosi kifejezések a nép ajkán. <i>Csapódi István.</i>	567
Népetimológiák és ferdtések. <i>Feleky Sándor, Csapódi István,</i> <i>Újhelyi Kálmán.</i>	568
Népmesék. <i>Haldoss János, Kertész József.</i>	569
Tájszók. <i>Korda Imre, Katona Lajos, Kispál Mihály, Pilissy Győző,</i> <i>Mártonfi Lajos</i>	570
Tartalom.	577

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XIV. kötet.

1885. DECEMBER 15.

XII. füzet.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

10) Az -ént rag.

Az -ént rag egészen elavult s ma csak a *szerént*, *szerint* névutóban s néhány határozó szóban lappang. Hogy ma újra föllevenítsük — mint egynémely tudakos akarja — s így szóljunk: *cselekedjél tetszésedént!* vagy: *azé legyen a díj, kinek dala szívemént fog zengeni!* — az nevetséges indítvány. Nincs elég eleme a mi irodalmi nyelvünknek, mely az élő beszéd-től eltávolítja? vagy érdekében van tán a nemzeti műveltségnek, hogy az irodalmi nyelv mind jobban eltávolozék a nép nyelvétől, a köz-érthetőség rovására? Költőknek sokat megbocsátunk, tehát azt is, hogy régieskedve kivételkép ezt a ragot is alkalmazzák; pl. bár rokonom vérint Ar: TSz. 5:38. mukkanni se hagyatok, ámabár nem volt a dolgotok ínyént Ar: Arist. II. 352. hogy Paris az elrablott nő édes birtokában ne élhesse a világát szája ízént bátran, Csengeri J. Catull. 72. — De az már izléstelenség volt, mikor Döbrentei prózában is azt írta: *szeremént*, *szeréént* e h. *szerintem*, *szerinte*.

A míg eleven volt az -ént rag, majdnem mindig ilyen alakban használták, noha a XVII. században már némelyek így szólnak: *szája izint*; ma azonban a fönmaradt alakokban, mondhatjuk, általános az -int ejtés: *szerint*, *részint*, *alkalmasint* stb. Az átmeneti alak, úgy látszik, -int volt. hosszú í-vel; pl. *szerint* Gvad. Fal. nót. VIII. IX. XVII. II. stb. — Ezenkívül e ragnak csak egy mellékalakja van még, mely erősebben eltér, a mennyiben elejti a szövegi / hangot talán azért, hogy a legközönségesebb -u ragozó módhatározókhoz hasonlítson. Már a régieknél előfordul *jobb részín* a rendes *jobb részint* helyett; v. ö. még: „nincs oly szakács,

ki minden embernek *szája ízén* tudjon főzni“ Kovács közm. 105. Ezekben ép oly kevésbé láthatjuk az egyszerű *-n* névragot, mint a következőkben, melyekkel ma dunántúli nyelvjárások élnek: *alkalmasén', a' szerén'* (Göcsej) MNyszet. V. 107. „jó *módin* v. *módiént*: jócskán, meglehetősen“ (Sopron) Nyr. II. 560.

Az *-ént* ragnak eddigi megfejtései semmikép sem elégitenek ki. Révai ötlete szerint (gramm. III. rész kézír.) az *-ént* rag, melynek jelentése nála „penes, cum“ stb., egy az arab *ind* „penes, apud, prope“ szócskával s összefügg a héber *anad* „ligavit“ igével. — CzF. szótára az *-ént* czikkben így elemzi: **-an-t*, mint *hosszant, alant* (megjegyzendő, hogy ez a két fölvilágosító alak csak a múlt század óta keletkezett e h. *hosszatt, alatt*), de itt nincs megmagyarázva a hosszóság; a *ként* czikkben pedig három elemből rakja össze: **e* (mutató nm.) *-en-t*, „mintha mondanók *es-ent* vagyis ezen állapotban“, de itt nem értjük, mire való a mutató elem.

Azonban meg kell vallanunk, hogy ép oly kevésbé kielégítő a mi magyarázatunk, melyet egyébiránt csak lehetőséggé említettünk. *Szerént* előfordul helyhatározásban is, még pedig prolativus értékével (példák: Menden vidék szerént folyosván: per omnes provincias discurrentes, BécsiC. 66. Mind világ szerént méne: in omnem terram exivit KulcsC. 34. Országok szerént eloszlottanak az apostolok. ÉrdyC. 542. „A folyóvíz szerént, mentében, könnyű uszkálni“ Com: Vest. 64.); — továbbá az egyszerű *-ént* is a. m. a latin *secundum* s ez a latin *praepositio* szintén mozgást, még pedig érintő, párhuzamos mozgást jelent: lehetséges tehát, hogy az *-ént* ragban a magyarban valamikor szintén megvolt ugor prolativusnak egy képviselője maradt fön. Akkor az *é*-ben a lativus *-é* végzetét láthatnók, melylyel az *-ént*-nek úgy is az a közössége van, hogy mélyhangu szókhöz is a magashangu *é*-vel járulhat; az *n* és *t* pedig homályos, talán nyomósító elemek.

11) A *-ként* rag.

A *-ként* rag mellékalakjai csak csekély eltéréseket mutatnak. A közönséges *é:í* hangváltozást mutatja a *-kint* alak: kelletekint le nem írhatja senki, Misk. vadk. 605.

bolygó juh kint, Rimai ének. 87. *) *másként* (még hosszú *i*-vel, Csik m.) Nyr. V. 519. — Más alakja *-kén*, mely a *t* elejtése által szintén az *-n* ragos módhatározókhoz csatlakozott, mint az *-ént* rövidülése: *-én*, *-in*; pl. *jutalomkén* (Göcsej) MNyszet. V. 107. *máskén* csinálta (Örség) Nyr. II. 189. Ez a *-kén* néhányszor codexeinkben is előfordul, de kérdés. ott rövidülés történt-e már, vagy kezdettől fogva volt-e egy *t* nélküli mellékalak, vagy végre pusztán tollhiba-e az egész. Így *kénkén*: sponte, Bécsi c. 25. „hogy örökké meg ne halna, de *miken* isten, oly lenne“ Kat. leg. 1920. „ez földi urakat *csodaken* dicsérik és szeretik“ Virg. c. 95.

Az irodalmi nyelvben ezt a ragot személyre vonatkozva. főnév nélkül nem használjuk, de a népnelvben itt-ott ilyen alakokkal is találkozunk: *én kéntem*, *te kénéd*, *ü kéné*, *mi kénünk* stb. (Göcsej) MNyszet. V. 107. *tekintéd*: te szerinted (Somogy) Nyr. III. 318.

A *ként* ragot már többféleképp elemezték. Kassai J. szókönyve ebből magyarázza: *kép-ént*; Riedl szerint (M. Grammatik 162.) **képent* volna az eredeti alakja; de ilyen erős összerántás már magában nem valószínű. CzF. szótára azt véli, hogy *ként* = **ki-ént*, s azzal támogatja e nézetet, hogy *mint* = **mi-ént*; csak hogy emebben van célja a relativumnak, míg amabban semmi okunk a névmási elem fölvételére. Azonban u. o. az *önként* szó ragja már másképp van magyarázva: „*önként* szóban, azt véljük, hogy *kéjént* szóból húzatott össze; mert eléjön a régiségben: *ö kéjén*, *önnön kéjén*: ultro, suo sponte“ (a *ként* cikkben); „önakarátát, saját indulatait követve: spontanee“ (az *önként* cikkben). — A mi nézetünk szerint az utóbbi magyarázat kiterjesztendő a *ként* ragnak egész körére. Erről meggyőződhetünk, ha az *önként* szónak eredetét, illetőleg jelentését nyomozzuk.

Az *önként* szót ma többnyire így írják: *önként*. Kimutatták, hogy ez az írásmód, mely etimologizálva a *kény* főnévhez s a mai *önként*-hez kapcsolja a szót, csak a jelen

*) Révai is külön, névtóként írta ezt a ragot; pl. *maga ként*, *fogadásom ként* „Figyelő“ 1882. XIII. 311. 312. (Számtárgy írja pl. a Költ. Holmiban: *napon ként*, *fejen ként*.) — Így régebben mások is. V. ö. még Vitkovicsnál Munk. I. 78. ezt a két verssort: Drága földünként sebesült orosz/lán-, Ként viaskodnak . . .

század harminczas évei óta dívik (*önkéntes* 1833. Bugát szóhalm.; *önként*, *önkénti*, *önkéntes* 1845. Nagy J. egyh. műszótár). holott régibb szótáraink csak *önként*-et ismernek (így pl. Révainál is: „és ezt maga *ként* cselekszi“ Rév. lev. Figy. 1882. XIII. 311.). Csakhogy az a helyesírásbeli etimologizálás mégis közel jár a valósághoz, mert csakugyan föltehetjük, hogy az *önként*-ben megvan a *kény* szó. Az újabb *önként* helyén ugyanis azt mondták régebben: *ön kéjén*, később pedig: *önnön kényén*, *magunk kényén*, *magok kényén* stb.* *Kéj* és *kény* egyértékű szók, akár csak hangtani változata az utóbbi az előbbinek (mint *borju* : *bornyu* stb.), akár pedig valami képzővel bővült alakja (v. ö. *vad* : *vadon* stb. l. Budenz szót. 12. l.) S így a mai *önként* csakugyan így keletkezhetett: **ön-kéj-ént* v. **ön-kény-ént* (v. bár **ön-kénye-ént*, mint „a maga erejént“ e h. *creje-ént*, szintúgy *szája kedvént*, *szájok izént*; mindezek előfordulnak nyelvemlékeinkben). Lehet, hogy ezek valamelyikét még napfényre is hozhatjuk nyelvemlékeinkből, hiszen találunk nagyon közel járó alakokat: „maga *kéjént*“ sua sponte. Martonfalvi tan. theol. 70. (idézi Kresznerics szót.); *kedvént* MA. *szája kedvént* Ehr. c.**) De az sem volna lehetetlen, hogy *önként* egyenesen *ön-kény-t*, a helyhatározó -t -tt raggal, mint *irány* : *iránt*; akkor állana ez az arány: *önkén-t* : *önkény-én* = *hely-t* : *hely-én* = *fölött* : **fölön*, *fönn* = *egy-kor-t* : *egy-kor-on* = *elő-szer-t* : *elő-szer-én* (l. a *kor* és *szer* ragokat) stb. Ezen föltevés mellett azt is lehetne sejteni, hogy a codexeinkben néhányszor előforduló *-kén* ebből lett: *kényén* v. *kéjén*.

*) Példák a *kény*-es alakra: maga kényén Moaviának engedé az uraságot, hogy ezért vér ne ontatnék Pázm. kal. 435. maga kényén magát a halálra nem vetné Mad. evang. 299. maga kényén ment Barkótzai ezerébe Gyöngy. Char. aj. lev. (v. ö. „*önkéntes* katona“; „vezeklő sóhajok s *önkéntes* szerű fájdalmak töltik el“ Sárosi tromb. 274.) Még Daykánál: „holott szabad voltát a szív bilincseli s a sanyarú viřtust *önkéntén* öleli“ (Abań kiad. 73.). sőt Czuczornál is mint archaismus (költ. I. 74.): „Nem bír rejtőzni valóbb érzelem, *önkéntén* foly az és szétolvad ajakról“.

**) Budenz (szót. 10.) és Szarvas (Nyr. XIII. 472.) tényképp említik a *önnön kéjént* alakot is, de nem idéznek régi forrást. Az utóbbi azt mondja, hogy *önként*-et írni következtetlenség, mert azt sem írjuk, hogy „*hőskén*“ viselte magát“. Szarvas nem vette tekintetbe sem az imént említett *önkéntén*, *magu kényén*-féle régi alakokat, sem pedig a mai *önként*, *önkéntű*, *önkéntes*, *önkéntelen* szók befolyását az *önként* írása módjára.

Úgyde még az a kérdés, hogyan jutunk az *önként*-től a *-ként* raghoz. Mert *önként* a. m. saját akaratából, önkénye szerint, tehát van benne helye a *kéj*, *kény* szónak; de már pl. *más-ként* nem épen a. m. „másnak a kénye szerint” v. akár „a maga más tetszése szerint”. hanem általában a. m. más úton, más módon. --- Szerintünk, eredetét tekintve, *önként* is a. m. ön útján, a maga útján, a maga módja szerint (auf eigenem wege, aus eigenem antrieb, seinem willen freien lauf lassend), mert a *kéj*, *kény* szónak alapjelentése „út, via”. Ez legkönnyebben abból következtethető, hogy a *kégy* szó, melyet minden nehézség nélkül tarthatunk a *kéj* mellékalakjának (v. ö. *vagy* : *vaj*, *hagyma* : *hajma* stb., sőt *kéj* : *kégy* : *kény* = *borju* : *borgyu* : *bornyu*, *varju* : *vargyu* : *varnyu*, *sarju* : *sargyu* : *sarnyu*), nyelvemlékeinkben elég gyakran előfordul „via, stadium” jelentéssel. A stadium jelentésére a példákat l. NyK. V. 252.; az „út, pálya” jelentésre pedig van példánk az Érdy c.-ben 594 : „kinek harczolására nagy mesterséggel *keegy*t alkottatott, kiben az bajt vínák”. Azonfölül a rokon nyelvekben is találunk bizonyító adatokat: mordvin *ki* „út”, finn *keino* „semita, via, m o d u s”, lapp *käja* *vestigium*; l. Budenz szót. 16. sz.

E szerint a **ként* rag eredetileg a. m. úton, azaz módon, származik pedig a *kéj*, *kény* főnévből, vagy a prolatív *-ént* raggal s akkor *ként* a. m. „út szerént”, vagy a locatív *-t* raggal s akkor a. m. „úton”; sőt a *kén-kén*-beli *-kén* a locatív *-n* ragot foglalhatja magában e h. **kéljén* v. *kényén*. — Ez a *kén-kén* (sponte, Bécsi c. 25.) a. m. kény-ként, azaz kénye szerint; v. ö. „saját házában rab gyanánt, egy szolgálja *kényeként* hunnyázkodik” Czuczor költ. I. 64. Itt a viszonyzó ugyanazt. a szót határozza meg, a melyből maga származik; v. ö. *bél-ben* (-ben = **bélén*), „fél felé” (a régiéknél a. m. félre), *daczossága daczára*; finn *pään päällä* fejen, fej fölött; ném. *wegen des weges* stb.

12) Az *-nként* rag.

Az *-nként* ragot nem csak azért kell elválasztanunk a *-ként* ragtól, mert egységes ragul használjuk, hanem azért is, mert eredetileg semmi köze sem volt a *-ként* raghoz. Az *-nként* ugyanis számos nyelvemlékünkben *-nkéd* alakban jelenik meg, s nem áll (a mit CzF. szót. mond a *-ként* czikk-

ben), hogy itt *-kéd* a *-ként* összevonása volna. Mert akkor teljességgel érthetetlen volna, miért történt ez az összevonás éppen csak az *-nként*-ben, s miért nem húzták össze az egyszerű *-ként*-et, sőt az *-ént* ragot is *-kéd* és *-éd*-be. Már pedig emezeket sehol sem találjuk, holott az *-nkéd* (*-nkíd*, *-nkét*) alak nyelvelmékeinkben egészen közönséges. (Azért némelyek, kik — tán a Müller Miksa-féle nyelvtromlás elméletét vallva — mindig a régibbet tartják czélszerűbbnek, mai irodalmi nyelvünkben is ezt az *-nkéd*-et akarták divatba hozni. Föltétlenül csatlakozhatunk Brassai nézetéhez M. mondat III. 349., hogy ez „szükségtelen is, nem is sikerül“.)

Példák:

eztendenkeed: per singulos annos Jord. c. 111. hazan ked: domatim 724. 713. yzenkeed, Érdy c. 205. 222b. stb. varasonkeed 205b. hazankeed járni 654. hazanked Virg. c. 72. (de: hazonkent u. o. 58.) feienked Tih. c. 16. eggenked Tel. c. 8. 175. — eggenkid Sylv. uj test. I. 139. izenkid 50. — naponkeeth Kulcs. c. 11. 108. szintűgy: naponkét Debr. c. (CzF. a *-ként* cikkben.) — naponkend, Apor c. 25.

De az újabb *-ként* is előfordul már a XVI. század elején (előbb is? v. ö. Münch. c. 215: minden kent megirat-tatnának: scribantur per singula, Sylv. eggyenkid. Pesti: myndenestyl fogva; — de ez valószínűleg minden + ként: így a Virg. c.-ben a régi alakkal váltakozva; aztán mindjárt az első nyomtatványokban, részben már *i*-vel is (mint a *-ként* *-kint* és *-ént* *-int* ragok): utonkent, Ozorai Chr. 214. naponkent Born. préd. 268.; feyenkynth, fenkynth Komj., de u. o. így is: esztendönkenth sat.

Néhányszor csak *-két* *-ként* alakban találjuk ragunkat, a megelőző *n* nélkül: *esztendökét* Debr. c. (lög., id. CzF. s. v. *-ként*); *esztendökint* RMNy. IIIb: 72. *esztendökint* Vásárh. Canis. 510. (bírd sok jószággal, legyenek bárányid *cserként*: Vitk. munk. I. 95. — kies ősszel, *délutánként* a sétát úgy kedvelem, Gyul. költ. 261.) — Ilyen alakok volnának az elavult *korosként* és *kicsinyesként* e h. koronként, mindenkor, ill. kicsinyenként: de ezek a melléknévi alapszó miatt inkább *-ként* ragos módhatározóknak látszanak (v. ö. ném. *täglich*). — Végre ide tartozik az a ritka eset, mikor többes számhoz járul e rag: „a barmot századokként és százaljaként“ a népnek osztotta“ Decsi Sall. Jug. 78. tudakoló leveleket

csonókként kell írnom, Kaz. lev. II. 229. „így foglalatoskodnánk kertünkben *reggelékként és esteékként*“ Vitk. munk. II. 62. majd jönni fognak fölKentjei nem tizenként, sem százanként, hanem *ezerekként*, „Ellenőr“ XIII. évf. 13. sz. 2. (Egészen kivételes kifejezés mód: „jelöljük a nyomást *a görbe hosszegységeiként* [hosszegységeinként] *p*-vel“ Wanderley, Mérnöki kézikönyv 1884. 187.) -- Még ritkább az, hogy az egész *-nként* megvan a többesképző után: *grádicsokonként*, Nadányi kert. 223. ha füledben *cseppékenként* csepegteted a párhagyma vizét, u. o. 306. akár adunk ki munkát *periodusokonként*, akár nem, Kaz. lev. I. 19.

Az imént idézett alakokban észszerű ugyan a többes szám; de ezen alakoknak ritkasága, sőt kivételessége azt bizonyítja, hogy nyelvünk szelleme az *-nként* végű kifejezésekben inkább az egyedet, a fölrészelést, az elaprózást és elszigetelést érzi. „*Házanként jár*“ azt emeli ki, hogy az egyes házakba, egy-egy házba jár, s nem azt jelenti, hogy házakba általában vagy éppen valamennyi házba jár. A tánczosok *páronként* jöttek - egy-egy pár jött egyszerre, s így tovább. Tévednek tehát, a kik e rag jelentésében lényegesnek tartják a többség fogalmát, sőt a ragnak származtatásában is többes-számú alakból indulnak ki. Így CzF. szótára azt mondja: „A töszó mindenütt többszörös értelemben vétetik. mintha volna: *százak-ként, városok-ként, korok-ként, éjek-ként, napok-ként*, azaz százak, városok, korok, éjek, napok száma szerint. Még *egyenként* is a. m. egyen-egyen“. Hogy ez egyúttal az *-nként* ragnak etymológiája legyen, ahhoz kettő kellene: először, hogy a régi *-kéd* azonos lehetne a rendes *-ként*-tel; másodszor a *kk:nk* hangváltozás. Hunfalvy Pál azt írja Nyr. III. 258: „A *ként* *n*-képzős szóhoz járul, pl. *egyen, ketten* stb. S itt azt a sajátságot látjuk, hogy ezen *n* többes számot jelent. . . . A *ként* tehát ezen alakokhoz járul, sőt lehetségessé teszi, hogy ez *n*-es alak egyes szám gyanánt is álljon, mint *egyenként, darabonként, óránként* stb“. Mellőzzük itt annak a kifejtését, hogy a *ketten n*-je nem többes-képző, hanem határozó rag; l. erről Lehr cikkét „Határozó-e a határozó?“ Nyr. IV. és Munkácsi. Budenz-Album 289. 291. De még ha megengedjük is, hogy *kettenként* a *ketten* alakon alapszik (mert hisz *ketten-ketten* is ugyanazt fejezi ki), kérdés, föltehető-e, hogy

e képzés a számnevektől egyszerűen átment a főnevekre. Nyelvemlékeink a *hármanként*-féléket legkésőbb mutatják. leghamarabb pedig a *naponként*-féléket. — Azt pedig már láttuk, hogy itt eredetileg nem a *ként* módrag, hanem egy egészen másnemű *kéd* elem szerepelt, mely tehát más magyarázatot is kíván. — Azért nem elégedhetnénk meg olyan magyarázattal sem, hogy teszem a helyhatározó *-n* (*-on*) raghoz járult volna a *ként* rag, noha van eset, melyben az egyszerű *-n* a. m. *-nként*: *szemen szedett* = *szemenként szedett* (így: „Én is a mit ide híven följegyeztem, korunk ponyvájára szemem szedegtettem, tisztán adom néktek a valódi magot“ Sár. tromb. 5. V. ö. még: „9000 arnót, bosnyák titkon az Maroson, Tiszán általjőjön csoporton“ Monum. Irók XXVII. 227. = csoportonként?)

Magyarázatunkban az *-nkéd* alakból kell kiindulnunk, mert annyit kétségtelennek tarthatunk, hogy e rag csak régi nyelvemlékeink korában, tehát a XV. században vette föl lassanként az *-nként* ragot. Ha pedig a régibb alak példái közt szétnézünk, a többi közt ezt találjuk egy nyelvemlékünkben: „the eretted eldeztetteenk *napon keet*“: *propter te mortificamur tota die* (Kulcsár c. 108. l. 43 zsolt. 22. v.) Itt *napon keet* a ‚tota die‘ fordítása, tehát még nem a. m. minden egyes nap, hanem a. m. napon át, napestig. egész nap. Lehetséges e szerint, hogy *naponkéd* eleinte pusztán időhatározó volt a ‚mikor‘ kérdésre s csak később vette föl a mai jelentési árnyalatot. Ugyanez az eset ismétlődik a mai irodalmi nyelvben a *naponta* alakkal, mely voltakép csak a. m. napon, nappal, de mai irodalmunkban a. m. minden nap; a *napjában*, *háromszor egy esztendőben*, *ang. daily*, *ném. täglich, jährlich* stb. kifejezések sem foglalják magukban etymologice azt, hogy ‚egyes napokon‘ v. ‚minden egyes napon, minden egyes esztendőben‘ stb. Annyival biztosabb e föltevés, mert éppen régi íróinknál gyakori ez a bővebb kifejezés mód: *minden naponként, minden esztendőnként*, holott később ama jelző fölöslegessé vált. mikor e ragos alaknak újabb jelentése megállapodott.

Ha tehát joggal föltehetjük, hogy *naponkéd* eleinte annyit fejezett ki. mint *napon* — csak hogy valamivel nyomósabban — akkor alapot kaptunk a további magyarázatnak is. A *kéd*-ben ugyanis időt jelentő szót kereshetünk, mely

csakugyan megvan egy elavult, de régibb nyelvünkben gyakran előforduló kifejezésben: *ekkedig* = ekkorig, e korig, ez ideig. (Ugyanezen alapszóból magyarázható a *kedig pedig* kötőszó; I. M. Kötőszók I. k.) S így *napon-kéd* a. m. napnak idején, napkor, első tagja pedig a főnévnek *-n* ragos alakja, időhatározó jelentéssel (*egyik napon, egész napon át* stb.); vagy talán az ugor *n*-ragos genitivus maradványát tisztelhetjük benne (napnak idején, v. ö. éjszakának idején, évadján)?

Magyarázatunk szerint az *-nkéd* rag eredetileg csak időhatározókban volt helyén, s ez azért is hihető, mert írott nyelvemlékeinkben időhatározáson kívül alig fordul elő más-kép, mint e két kifejezésben: *háznakéd* és *fejenkéd*. Ezekbe és egyebekbe (nevezetesen az *egyenként*-féle számnévi alakokba) csak akkor mehetett át a *kéd*, mikor idő-jelentése már elhomályosodott. Később ez a kategória-csere még abban is érvényesült, hogy a *kéd* elem egészen a módhatározó *ként* raghoz vált hasonlóvá. (V. ö. szintén módhatározó alakokkal: *párosával, hármásával* stb. = páronként, hármanként; ném. *paarweise, stückweise* stb. = páronként, darabonként, *täglich, jährlich* = naponként, évenként; lat. *acervatim, diutim*, stb. = rakásonként, naponként, mint *raptim, furtim* s más módhatározók.) — Minthogy az *egyenként, hármanként* helyett ilyen kifejezéseink is vannak: *egyen-egyen, hárman-hárman*: azt hihetjük, hogy a számnéveknél ezek a rokonértelmű alakok, melyekben már úgy is volt egy *n* elem, megkönnyítették az egész *-nként* rag alkalmazását.

SIMONYI ZSIGMOND.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Nosza.

Egészen jelentéktelen, s magában véve alig figyelemkeltő hangbeli mozzanatnak látszik, hogy pl. a Dráva mellékén, Eszék körül *samat* helyett azt mondják: *samak* (Nyr. VIII. 180.), vagy hogy *sománcz, sászló* a régi nyelvben ilyenképen is előfordul: *somalcz* (Radvánszky: MagyCsal. II. 57.), *sászló* (JordC. 122. ÉrdyC. 28. 50. 536.); úgy hogy hajlandók volnánk e hangbeli eltéréseket hibás kiejtés vagy írásbeli tévedés rovására írni föl. Pedig az ily. csekélynek látsz

jelenségek nem ritkán fontos tünetények magyarázói lehetnek, s nem egy esetben homályos s nélkülük alig megfejtethető kérdések zárának kulcsát szolgáltatják kezünkbe; más-kor ismét csupán analogiákra támaszkodó kombinációkra a helyesség bélyegét nyomják rá. A ki tehát nyelvbeli kérdések megoldásával foglalkozik, minden, bárminemű jelenséget folyton figyelemmel kell kísérnie. minthogy ezeknek egyike vagy másika gyakran rávezetheti ama nyomra, a melyet addiglan hiába keresett.

A Nyelvőr XII. kötetében (477—480) Bánffy-Hunyadról egy Bethlehemes vers van közölve, a melynek egyik helye így hangzik: „Pásztorok: *Nősza* pajtás kējünk utra! . . . *Nősza*, *nősza* jó gazda, ha elküdesz utunkra, istének áldása szájjon a házadra! Mindnyájan: *Nősza* pajtás kējünk fel, hamar is indójunk el“.

A bánffy-hunyadi bethlehemeseknek eme *nősza* szava fölkelte figyelmemet. Legott utána is néztem a nyelvtörténeti szótár anyaggyűjteményében, s a hol meglehetőnek véltem, a népnyelvhagyományok egyes tárházaiban, vajjon nem akadhatnék-e nyomára egy vagy más adatnak, a mely az idézett szó hosszú *ó* hangjának megfejtésére némi utbaigazítással szolgálna. A kutatás eredménytelen volt. Mind a régi irodalom, mind a népnyelv, a hol rája akadtam, csupán a köznyelvi *nosza* alakról tudott vallomást tenni.

Idő multával, mikor egy izben Pereszlényi grammatikáját olvasgattam, forgatás közben az „Adverbia“ rovatban Hortandi alcím alatt a következő példákon akadt meg szemem: *nó*, *nofzsa*.

E két jelenség egybevetéséből már biztosan lehetett következtetni, hogy a bethlehemes versbeli *nősza* szónak hosszú hangja pótló nyújtás. A kérdés csak az volt, vajjon a kiveszett hang az első (*no*), vagy a második (*sza*) tagnak volt-e alkotó eleme.

A további kutatás eredményét röviden egybefoglalva ezekben adom. Molnár A.-nak mind a négy kiadása a latin és magyar részben egyként következetesen *nofza* alakban írja a szót; Calepinusnál ellenben így találjuk följegyezve: *nofssa*. Pápai Páriz s Pápai-Bod Molnárhoz szegődnek azzal a nevezetes különbséggel, hogy a latin részben az „a ge-

dum: nofza hozzá“ után ezt az észrevételt függesztik:
„Antique: *noifza* hézza“.

Az első kérdés immár, a mely feleletre vár, az, miként kell olvasnunk e *noifza* szót, így-e: *noi(noj)-sza*, vagy pedig imigyen: *no-izza*. Tekintetbe véve, hogy már Pápai Páriz. annál inkább Pápai-Bod az *i*-t és *j*-t határozottan megkülönböztetik egymástól, pl. *fűi*: ligneus, *sói*: salarius, ellenben: *kajfűin* baratzk: persicum rubrum, *rajfzolom*: delineo: az utóbbi olvasást kell igaznak tartanunk, vagy is a szót így taglalnunk: *no + izza*.

A második. az előbbire következő kérdés, magyarázható-e s mikép e szónak első vagy második, vagy talán mind a két tagja.

Előre is kijelentjük. hogy biztos, határozott adatok hiányában csak is pusztá sejtelmet mondhatunk s magyarázatunk számára a valószínűség erejénél többet magunk se követelünk.

Vannak a nyelveknek világosan beszélő példái, a melyek minden kétségen kívül helyezik, hogy az úgynevezett indeclinabiliák. nevezetesen a kötőszók, indulatszók egy része igebel szarmazást tüntet föl, vagy is, hogy közülük némelyek nem egyebek, mint többé-kevésbé megfogyott igealakok. Hogy a többiekről hallgassunk, saját nyelvünkéből a következőket mutathatjuk föl.

Minthogy kevés változást szenvedtek, igékül egész könnyen fölismerhetők az *akár* és *vagy*. Az első minden valószínűség szerint egyes második személyi alak s *akard*, *akarol* v. *akarj*-ből rövidült meg. A másodikat egyes harmadik személyi alaknak tartom: *vagyon*(on). Vö. Simonyi „Kötőszók“. I. 227.

Teljesebb alakjukban igevoltukra szintén könnyű szerrel ráismerhetni még e kettőnek: *híszén* és *talán*; a melyeknek mindketteje egyes első személyi alak: *híszem*, *találom*. Ez utóbbi *talán*, *tám* fokokon keresztül *tán*-ná rövidült meg; míg az előbbi a legtarkább változatokban járatos s a csonkulásnak legvégsőbb határát érte el, vagyis a *híszén*-ből lett egy részben *híszé*, *hísz*, másrészt *íszén*, *is é*, s ebből ismét *isz* és *sze*, s legvégül *sz*. Vö. az élő beszédbeli *dejse* (de-isz), *hácsé* (hát-szé), *szmontam* neki, *szugya* kő kitételeket.

Már nehezebben, de mélyebb vizsgálódás után hasonlóképpen egykori igealakoknak ismerjük föl a következőket.

Monnal, ma már teljesen elavult, a codexirodalomban azonban elég gyakran használt szó; jelentése annyi mint a mai *mintegy*: quasi, tamquam. Budenz J. s vele Simonyi Zs. ezt *monnál*-nak olvassák s az ohajtó egyes második személyi alakjának tartják: *mondnál* (mondanál) = „mondhatnád”. E nézet helyessége ellen magában véve semmi kifogást se tehetni. Van azonban az Apocodexnek egy helye (7.), a melyben így találjuk írva e szót: *monual*, vagy is mai olvasással: *monval*. Ha ez nem írás- vagy sajtóhiba, egészen más magyarázatnak szolgáltatja kulcsát kezünkbe. Az úgynevezett igei módhatározók (*látva, hallva,*) mind a régi irodalomban, mind a népnyelvben egy teljesebb -val, -vel alakot tüntetnek föl; pl. Az ajtó be van zárral. Mé nincs az a fa fölívágral? (Népnyelv.) Minden bozzosagokat ewrewlu el (gaudens) el mulatuala (EhrC. 21.) Lewlua ewtet fewldrewl fel emeltett uel: invenit eum elevatum a terra (42.). Sőt ugyancsak az Ehrenfeld codexben a még teljesebb *vala* képzővel is előfordul: En nyluala latlak tegedet: ego clare video te (52.). E szerint a *monnal* a *mondval* (mai *mondva*) alaknak volna változata. E magyarázat elfogadását fölötte ajánlja a *mintegygyel* egy értékű s vele váltakozó eme kitétel: úgy szólva = úgy mondva.

La, az ily mondatokban: Ott van la, az a csikó még in elszabadút! Itt van la, elhosztam sat. *Lá*: „Lá meg ötlettel Zrini kezétül (Zrinyi. I. 56.). Lá ottan ottan az ő dűtsósége ki tsillagzott (GKat: Válts. I. 122.). Lá ki nagy kint vallok (Balassa: Ének. 62.). Lá h menyi innep napokat Krisztusnak minden titkai nékem szolgáltatnak” (Illy: Préd. I. 131.). *Lám*: „Lám bolond uág (SándC. 26.). Lám kiczin város az (MA: Bibl. I. 16.). Lám, néha jó Oculár mester vagy” (Czegl: MM. 134.) sat. Ez indulatszók a *lát* igének egyes alakjaiból fogytak meg; nevezetesen a *lám* az egyes első személyi *látom*, a *lá*, *lu* pedig a második személyi *ládd* (látd, *látod*) alaknak csonkult előrésze.

Am. Minden habozás nélkül hozzájárulhatunk s magunkévá tehetjük, mert már az eddig fölhozott analógiák is természetesnek tüntetik föl, Budenz J. származtatását, a ki ez *ám*-ot az *ádom* (adom) csonkulatának tartja: *ádom*: *ám* =

látom: lám. Az *ám*, a NSzótár szerint ugyanis „ráhagyást, beleegyezést is jelent, pl. *ám* legyen szabad! annyi mint: Adom (megengedem), legyen szabad. Ezt az eredetileg megengedő jelentését mind maig kiválóan megtartotta (vö. *ám-bár, ám-bár: et*, etsi, quamquam).

Cs. Calepinus Plautusnak *bat* szavát ekként magyarázza: „vox est qua uti solemus, quum quempiam corripimus, jubemusque eum tacere. Vngarice: *bat*”. Baróti Szabó a *csi* szó egyértékesének ezt teszi oda: hallgass. (Kisd-Szót.) Ez az indulatszó kétségtelenül a ma is szerte használt hasonló értékű *csit*-nek megfogyott alakja, a mely ismét e helyett való *csit*. E *csit*-nek további származékai: *csitli*, *csitlen* „vette nékly czyttenetet: imposuit silentium” EhrC. 135., *csitög* (BSz: Kisd-Szót.).

Né s kettőztetve: *né, né*. Kriza Vadrózsáiban a székelv szólások közt ezeket is ott találjuk: „Né te! mind vigyorgnak a csillagok!” (372.) „Né, né, miken erőssen járkák a sógorok a német dajcsot!” (374.) „Né te, miken kevés!” (379.) Világos, hogy ez a *né, né* ugyanaz, a mi a közbeszédbeli *né, nini*, s hogy ez utóbbi annak változata. Valamint a főntebbi *ni* a *nina*-nak, a *csit* a *csitlen*-nek, úgy e *né* mi is kétségtelenül a *nina*-nek kopott alakja. Hasonló rövidülését, csak hogy a harmadik személyben, látjuk a *né* igének eme példában: „Né kend nézze kend!” (KálmányL: Szeged Népe II. 234.).

A most eisorolt, elég tekintélyes számú analógiákra építve, most már bizvást kimondhatjuk, hogy a *nosza* szónak mindkét tagjában szinten valamely megkopott igealakot kell gyanítanunk. Hogy melyik két ige ez, melyiket tekinthetjük a *ni*, s melyiket a *sa*, vagy inkább a minden esetre eredetibb *laza* osenek, azt, mint egyéb esetben is, az alakí s jelentésbeli egyezősegr szabja meg.

Az elsőre, a *nosza* nézve fő részében elfogadhatónak tartom a NSzótár nézetét, mely így nyilatkozik róla: „E szó előhangváltozattal rokon azon elvont *ni* gyökhöz, vagyis gyökelemhez, melyből mozgást jelentő származékok erednek, mint: *mozol*, *mozog* sat.” A buzdítás, unszolás, biztatás kifejezésére ugyanis kétségtelenül legalkalmasabbnak kínálkozik valamely indulást, mozgulást jelentő cselekvésszónak

fölszólító második személye; e szerint tehát a *no* a második személyi *mozg*j v. *mozd(ul)*j rövidülésének tekinthető épűgy, mint főntebb a *lásd*, *látd* és *nézd*-ből a *lá*, *la* és *né*, *né*, *ni* indulatszók. A pótló nyújtásból keletkezett hosszú *ó* hanggal a régi irodalomban még igen gyakran találkozunk. Hogy a példákat hasztalanul ne szaporítsuk, csak Molnár szótárára hivatkozom, a kinél így találjuk írva: *nó*. A szó kezdő *m:n* változásra nézve lásd MUSzótár 383; s vö. a régi *mevet*-tel a mai *nevet*-et.

A mit e *no*-ra nézve mondtunk, ugyanaz mondható a *nosza* második. eredetibb *isza* tagjáról is. Ebben is a buzdításra alkalmasnak ajánlkozó, valamely *mozog*, indul értelmű igének maradványát kell látnunk; s ezt véleményem szerint meg is találjuk a még ma is élő *iszamik* igében, melynek alapszava a MUSzótár szerint: *fluere, currere*, de mely a Tájsz. szerint a székelyeknél ma is egyértelmű a futamodik igével, úgy hogy az *isza* a fölszólító egyes második személyi *iszamj* csonkulásának tekinthető.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk még a *sza*-nak magashangú *sze*, *szí* párját sem, melyeknek mindketteje mély hangú szavakhoz is hozzáfűgged: „*fogd sze* (Homoród vidéke), *add szí*, a palóczoknál“. (l. NSzótár *sze* alatt.) Ugyane helyütt Czuczorék e jelenség alapján a *sza*, *sze* közül eredetibbnek ez utóbbi alakot tartják. Mi a főntebbiek alapján az eredetiséget a mélyhangú *sza* számára követeljük meg. Az *i* tudvalevőleg az a kiválóan két oldalra hajló hang nyelvünkben, mely egyként könnyen párosul mind mély, mind magashangú elemekkel; s a mint az eredetileg mélyhangú *nyír* ige (MUSzótár 419.) némely vidéken magashangúvá vált s csakis magashangú alakjában használatos: *nyírtem*, *nyírés*, *nyírctlen* sat., ép úgy változhatott magashangúvá (*sze*) a kezdetben mélyhangú *sza* (*isza*) s vált kizáró használatúvá a székelység egy részében.

... Bizonyára lesznek olvasóim közt, a kiknek e most tárgyalt *isza* eszükbe juttatja a Hal. beszédbeli sphynxrejtvényt, azt a megfeythetetlen *í/a* szót, s a kik fölteszik a kérdést, vajjon nem egy és ugyanaz-e ez a két szó. Bármennyire iparkodnánk is azonban, hogy egyazonságukat kimutassuk, minden fáradozásunk kárba vesz. Nem számítva ugyanis a jelentésbeli nehézséget (*í/a*: mert, hogy, és:

isza: rajta, előre), a két alak (*isa* és *isza*) származásra nézve teljesen különbözőnek látszik egymástól; s a HB. *isa* szava marad ezutánra is, míg egy Oedipusa nem kerül neki, a mi eddig volt: találós mese.

SZARVAS GÁBOR.

RÉGI NYELV, NÉPNYELV, IRODALMI NYELV.

A Nyelvőr mult évi folyamában (559. l.) megróttam e mondatot: „Varga Francziska házasodni készül“. Megróttam azon hitben, hogy a magyar nyelvben csak a férfi házasodik, a nő pedig férjhez vagy feleségül, nőül megy.

S íme a t. szerkesztő pártját fogja ellenem e mondatnak; megengedi, hogy a nő is házasodhassék; mert ha férj és feleség házastársak, házasfelek, akkor a nő maga is lehet házas személy, maga is léphet házasságra, maga is megházasodhatik, sőt a régi nyelv nem egyszer nevezi a feleséget házasnak, a régi atyák gyakran házasították leányaikat. vagy megengedték nekik, hogy házasuljanak.

Én azonban azt hiszem. hogy a mai magyar embernek nem szabad megengednie, hogy a nő is házasodjék.

Mindenek előtt meg kell vallanom, hogy a t. szerkesztő bizonyítását és történeti adatait hallva, sem általános logikai vagy pszichológiai okokból, sem a magyarság szempontjából nem nyilváníthatom helytelennek e kifejezést: a nő házasodik, mert a mai nyelvben van analógiája (házastárs) és mert a régi nyelv használta is a szóban forgó kifejezést. De nem tehetem Sz. (i. abbeli véleményét magamévá, hogy az irodalom is egész bátran alkalmazhatja. Az irodalom ugyanis számos kifejezést és még több szót sohasem fog elismerni, ha magyarsága mellett a régi vagy a népnyelv, vagy akár mind a kettő tanúskodik is.

Nincs senki, a ki kétségbe vonja, hogy a határozói igenév joggal ragozható: meg es mer vém, meghalvád, szólvája sat.; de azért nem tiltakoznék-e az irodalmi nyelv e ragozás megújítása ellen? Avagy ki fogja hibáztatni a magyar embert, ha nincs neki egy falat kenyere, a

kit megegyék, de azért nem hiszem, hogy fogja-e valaha az irodalmi nyelv a kit tárgyra vonatkoztatni.

Szóval megvan az irodalmi nyelvnek is a maga joga, melyről a régi és népnyelv kedvéért se mond le; de nem is szabad lemondania.

Az irodalmi nyelvnek é jogával szemben, nekem úgy tetszik, nem járt el a Nyelvőr eddigelé elég határozottan. Sokat hibáztatott, a mit az irodalmi nyelv elfogadott, de a mi még nagyobb baj, sok olyat javallott, a mit az irodalmi nyelvnek meg kell tagadnia.

Midőn a Nyelvőr megindult, heves harczy szózatot hangoztatott; de nem indulót, hanem takarodót. Takarodót, mert úgy találta, hogy századunk elején a merész nyelvújítók, a liberalis reformatorok nagyon is messzeragadták nyelvünket; tulajdonkép csak Arany szavait bizonyígtatta, ki már 1865-ben (Koszoru 619. l.) kimondotta: „Van kora az újtásnak, van kora a conservatióknak; az utóbbi most szükségesebb nyelvünkben, mint az első.

Mily különös, azaz mily természetes! A mely térre először hatol be a merész reformáció, a forradalmi szellem, ugyanott halljuk is legelőbb a conservatiót, restauratiót hangoztatni. A nyelvújítás ébreszti a nemzetet társadalmi és politikai megújódásra, és a nyelv érzi először a megtartóztatás szükségét. Az eszmék világán is törvény uralkodik.

A Nyelvőr tehát kiméletlenül megtámadta nyelvújítóinkat. Elismerte ugyan egy Kazinczynak, az Aurorakörbeli nyelvújítóknak elévülhetetlen érdemét, rendkívüli hatását a nemzet teljes újjászületésére, de föltárta hibáikat, ostromozta bűneiket, s ha nem is birta fölépíteni azt, a mit leromboltak, a romboló iránynak útját állotta, midőn a nyelv fejlesztésére egyedül a régiek és a mai nép romlatlan nyelvét nyilvánította jogos törvényhozónak.

De a mily szűkkeblűnek, konzervativnek mutatkozott a Nyelvőr a korlátot nem ismerő újítók iránt, oly szabad-elvűen, liberalisan viselkedett a pedáns grammatikusokkal, a nyelvet korlátok közé szorítani törekvő irodalmi férfiakkal szemben. Megtámadott majdnem minden grammatikai szabályt, melyeket az Akadémia évtizedeken át alkotott, néha, igaz, faragott; tiltakozott, ha nem is elméletben, de

gyakorlatban azon eljárás ellen, mely a szókat bizonyos értelemre lefoglalta, a kifejezéseknek sajátos árnyéklatot adott, szóval, több-kevesebb tudatossággal ellene működött a magyar irodalmi nyelv megalakulásának.

A Nyelvőrnek ez utóbbi eljárásán nincs mit csodálkoznom. Dolgozótársai jobbára az újabb nyelvtudomány emlőjén növekedtek; megszokták a nyelvet olybá venni, mint egy eleven természeti szervezetet, mely annál tökéletesebb, mennél szabadabban fejlődik; melynek mindenféle működése helyes és szabályos. mert a természet útján nincs eltévedés. Könnyű belátni, hogy e férfiak az ikes igék szabályát, melyről a nép nem tud, a nyelvre erőszakolt zsarnoki bilincsnak nézik; hogy kárhoztatják azt az irányt, a mely meg akarja különböztetni a *becset* az *értéktől*, a *tulajdont* a *birtoktól* (a jogban), a *borzasztót* a *rettenéstől*, az *undokot* az *undorítótól* (az esztetikában), az *elegyülést* a *vegyüléstől* (a vegytanban). s a mely a *házasodás* jogát csak a férfinak adja meg s nem a nőnek is.

A Nyelvőr dolgozótársai a természetbuvár szemével nézik a nyelv növényeit, míg az irodalmi ember a kertész eszével gondolkodik. A természetbuvár sokkal becsesebbnek tartja a szabadon nőtt vadalmazfát, melynek virága tökéletes, porzója mind meg van, termője satnyulást nem mutat; mit bánja ő. ha gyümölcsének az ember nem veheti hasznát! Ellenben mit tesz a kertész? Addig nyesi, oltja, szemzi a vadfát, míg alig ismerünk reá. de eléri célját, midőn izes gyümölcsöt tehet elénk, párisi, kormos sat. almát. Ebből az következik, hogy más mértékkel kell mérni a népnyelvet, mással ismét az irodalmi, a mint hogy a kettőnek a fejlődése váltig eltér egymástól. A nép nyelve szabadon nő, dúsan hajt ágakat (dialektus), sűrűn lombosodik (tájszók); az irodalmi nyelvnek a kertész (író és grammatikus) kijelöli a maga irányát, ágat csak meghatározott rendben, levelet csak meghatározott számban enged fejlődni, mellék-ágat (patois) és fattyúhajtást (soloecismus) meg nem tűr.

De ne beszéljünk allegóriában. Az irodalmi nyelvnek könnyenérthetőség a célja. E végre egy dialektus uralkodónak tolja fel magát a többinek fölébe: a népben élő szók, alakok és kifejezések egy részét magába fölveszi, a többit kizárja; a szók fogalmi körét nagyon megszorítja.

midőn valamely szót csak egy vagy igen kevés jelentésre foglal le; a kifejezéseket rangba sorozza, midőn az egyiket fenségesnek, a másikat kedvesnek, a harmadikat rútak nyilvánítja.

Természetes, hogy e fejlődés folyamán a pedantériának a kákán görcskeresésnek kiváló példáira találunk; de e kettő nélkül nincs el, a mi csak konvenczió eredménye. A francia akadémiának majdnem egy századig a legkicsinyesebb pedantériából áll a története, mert egységes, könnyen érthető, világos irodalmi nyelvet akart alkotni. A mi Akadémiánk is átvette e czélt Kazinczytól; sokat is fáradozott, kivált elméletben, az irodalmi nyelv megteremtésén, a nélkül, hogy a szörszálhasogatásba fölöttébb belemerült volna.

De nem is állíthatjuk, hogy a mi irodalmi nyelvünk a szabatosságnak és világosságnak oly magas fokára jutott volna el, mint a francia. A mi irodalmi nyelvünk még jóformán forr; a leszűrődés, a kristályosodás csak ezután várható. E processust nekünk siettetnünk kell s nem késleltetnünk. Már pedig a Nyelvőr épen a kristályosodásnak áll utjába, midőn a korlátlan fejlődés szabadságát hirdetve, feltámad a grammatikai szabályok ellen, melyek már majdnem vérünkbe átmentek; kigúnyolja azon irodalmi férfiakat, a kik, bár néha pedáns módra, a szók jelentését szabatossá tenni, kifejezésbeli árnyéklatokat teremteni. *differe n c z i á l n i* törekedtek. A Nyelvőr nagyon jól teszi, ha irodalmi nyelvünk további fejlődésébe beleszól, ott a maga elveit érvényesíti. de a miben író és grammatikus körülbelől megállapodott, azt ne ingassa, mert különben isten tudja mikor lesz irodalmi nyelvünk. (Hogy a félreértésnek elejét vegyem, nem hallgathatom el, hogy megjegyzéseim jobbra a prózára vonatkoznak és nem a költői nyelvre: a mint hogy a hol irodalmi nyelv fejlődik, ott a kötött és kötetlen beszéd csakhamar messze eltér egymástól.)

Szóval a Nyelvőrnek meg kell változtatnia eljárását az irodalmi nyelvvel szemben. Szó, alak, kifejezés lehet a legmagyarabb, használatos voltát a Nyelvőr a régi és a népnyelv számtalan adatával bizonyíthatja, de azért az irodalmi nyelvben számára helyet ne kérjen. Így magam is rosszul tettem, midőn Dóczi „*m á t k a p á r j á t*“ (*m á t k a* értelmében) föltétlenül helyesnek nyilvánítottam; mert helyesnek

csak a magyarság szempontjából mondható: mint irodalmi szónak azonban nincs joga élni a jegyes, menyasszony és ara mellett; annyival kevésbbé, mert könnyen összezavarható azon mátkapárral, mely vőlegényt és menyasszonyt együtt jelent.

Ellenben nagyon is nagy joggal róttam meg a „Nemzet” azon hírét, hogy: „Varga Francziska házassodni készül”; mert mondták legyen bár a régiek, hogy leányaik házassodnak, sőt mondja akár ma is a nép (noha a nép szájáról sohasem hallottam, népnyelvhagyományban sohasem olvastam), hogy a leány házassodik, ez igének ily értelemben való használatát az irodalmi nyelv soha se fogja helyesnek elismerni.

KARDOS ALBERT.

VÁLASZ A „NYELVÉSZETI LOGIKÁ”-RA.

II.

(Vége.)

T. bírálóm áttér ezután a birtokviszony magyarázatára. Taglalásainak a veleje az, hogy: a mikor ezt a viszonyt más-kép nem jelölhetjük, „egy rokonos alakot, a dativust veszszük segítségül, s a többi jelek hiányában ezzel tüntetjük ki a birtokost”. Ennek rövid okadatolása után ezeket mondja: „J. mindezek ellenére, a birtokos nek-es szóból egy a tulajdonképpen dativustól különböző specialis külön ejtést akar teremteni nyelvünk számára; pedig az elkülönítést még ama három hatalmas szabály nagy készülékével sem lehet biztosan végrehajtani, és azon dativus, a melyiket azok annak mutatnának ki, egyszersmind birtokos is lehet, mihelyt birtokszó járul hozzá”.

Tehát: dativus és birtokos is egyszersmind! Megdőbbenve látom a latifundiumokat, a melyekkel Br. megajándékozza a magyar dativust. Íme saját példája: „A gyermeknek sarkantyút ígértem; nemde ebben” -- mondja -- „mint az igéhez való viszonyából világosan kitetszik, a gyermeknek dativus. De ha hozzáteszem, hogy a csizmájára, birtokot adok neki s ez, szintoly világosan birtokossá teszi, dativusi viszonyát azonban legkevésbbé sem változtatja meg”. -- Óriás tévedés! Nem járulhat birtokszó a már egyszer az állítmány vonatánál fogva keletkezett (eredeti) dativushoz. Semmi köze hozzá, akármely módon egészíti ki a mondatot. (Ezt a mozzanatot tárgyalja 1) szabályom, a melyet Br. nem ismertett). „A gyermeknek sarkantyút

ígérttem“. Itt már bevégezett ténnyé vált a dativus, akár azt teszem hozzá hogy „a csizmájára“, akár ezt: „a csizmára“ vagy „karácsonra“. Ilyenkor ott sem válik birtokossá az eredeti dativus, a hol a birtokszó a mondatnak alkotó részét teszi; pl. (másik mondata Brassainak) Az *inasnak* a szabó elhozta a nadrágát. „Ebben“ — így szól Br., — „az, *inasnak*“ kétségtelen birtokos, mert a nadrág az *inasé*. Hagyjuk ki a személyragot az utolsó szóból, azonnal megszűnik az „*inasnak*“ birtokos volta, és tiszta dativussá válik“. — Hát azért birtokos (ha ugyan birtokos) az „*inasnak*“, mert a nadrág az *inasé*? Beh kényelmes módja ez a „birtokszerezésnek“!

„Az *inas!* hiúvá tette szép ruháját. Az *inasól* elvettem új ruháját“. A ruha itt is az *inasé*. Birtokos nevek-e ezért „*inas!*“ és „*inasól!*“? Igaz, hogy itt nem *nek-es* az „*inas!*“, de szintoly bizonyos az is, hogy a Br. mondatában az *inasnak* és *nadrágát* közötti kapocs mákszemnyivel sem szorosabb annál, a melyet az utóbbi példák tüntetnek föl az illető alakok között. A birtoknév itt is, amott is egyszerűen rámutat az illető alakokra: emitt a tárgyesetre és a távolító ragú névre; amott a tulajdonító esetre. Mármint ha ez a rámutatás semmit se változtat az accusativusnak és a távolító ragú szónak a mivoltán, a melyet az állítmány-adta rectorio teremtetett, hogyan változtathatna a szintilyen rectorionak alávetett dativus szereplésén?!

A módosított mondatban: „Az *inasnak* a szabó elhozta a nadrágát“, *inasnak* Br. szerint is dativus, „tiszta dativus“. Itt tehát bátran mondhatom nemde: *Neki* a szabó ^{el}elhozta a nadrágát (*nekem* ^{nem}nem hozta el). No s ha, se a szórenden, se a hangsúlyon nem változtatva, ezt mondom: Az *inasnak* a szabó ^{el}elhozta a nadrágát. már ekkor nem *neki* hozta el, és „*inasnak*“ már nem dativus többé. hanem legott birtokossá vált? Még mire nem alkalmas ez a csodatevő birtokviszonya Br.-nak! Megjegyzem, hogy *hoz* (*elhoz*) nem mindig vonz dativust; „*inasnak*“ e szerint birtokos is lehet; de más szórendezéssel és hangsúlyozással. így például: „A ^{hoz}hozta az *inasnak* a ^{hoz}nadrágát“. Itt már nem *neki* hozta el, hanem egyszerűen: *elhozta* a nadrágát (az ő nadrágát), akár kinek adta is át. Ez a szerkezet felel meg a 2) alternatívának (birtokos és nem dativus); nem pedig a Brassaié, a melyben „*inasnak*“ kétségtelen dativus. De ne bolygassuk ezt. Lássá nyelvészársam, hogy boldogul a combinatióival.

Brassainak úgy látszik, hogy én „birtokos álnév alatti genitivust akarok nyelvünkbe becsempészni sat.“ — E gyanúsító rémlátásra legjobb nem felelnem — „a mi sehogy sem

sikerül nekem, a mint a két első szabályra nézve (a melyet be nem mutatott) megbizonyította; és most egyjárást kimutatja az én saját példámon: vége szakadt a vitáknak". „Ebben" — mondja Br. — „azt állítja J., hogy a vitáknak nem birtokos, hanem dativus. Hagyjuk ki belőle a birtokszót: vége, és legott kiviláglik, hogy szakadt és vitáknak nincsenek dativus viszonyban, tehát vitáknak nem dativus, és így J. conclusiójával ellenkezőleg birtokos". — „Daran erkenn' ich meine Pappenheimer!" „szakad a vitáknak" — és így tovább úgy-e: „reped a fiúknak; korog Pistikának; vettem a czivódásnak". E megtestesült értelmetlenségből, e majdnem artikulálatlan hangokból „világolják ki" a bővített állítmány vonzata! Az ilyen szólásokban az ige csak a birtokszóval együtt tesz ki teljes állítmányt; és nyelvészünk íme épen a birtokszót hagyja ki a „vitáknak" helyett. Vége szakad; minek szakad vége? A vitáknak. Elejét vettem; minck? A czivódásnak (nem: az ő elejét, nem: a czivódás elejét, hanem: a czivódásnak elejét vettem — neki vettem elejét). — Ugyan mit „mutatott ki Br. az én saját példámon"?

„A birtoknak a birtokviszony kifejezésében uralkodó hatalma" — Brassainak a bálványa — semmi, ha szemben áll az állítmánynak a vonzatok birodalmában uralkodó hatalmával; ez pedig dativust parancsol az itt tárgyaltam szólásokban. „Mere m állítani" igen is, hogy a személyrag (ja je) nem mindig jelöl birtokviszonyt, és hogy a személyragos névutó nem birtokszó. „Lám"! — így kiált fel Br. — „az elfogultság Hiszen a birtokot nem veszi a nyelvtan a vastag, anyagi értelmében". És ezt Br. mondja, a ki azt tanítja, hogy abban a bizonyos mondatban inasnak azért birtokos, mert a nadrág az inasé! Képzhető-e ennél köpczösebb értelme a birtoknak?

Igen kíváncsi vagyok ugyan e kérdésnek bővebb kifejtését; de itt nem bocsátkozhatom belé. Még sok a mondani valóm. Egy perczre mégis visszatekintek Brassainak e tételére: „Ha hát két külön név birtokviszonyban van egymással, akkor az egyik birtokos, a másik birtok". (36.) — Szentigaz! kérdem mármost: név-e a névutó, vagy határozó? A mi nem név, azt teheti-e birtoknévvé (birtokszóvá) a személyrag? Hiszen akkor azzá válhatnék még a személyragos infinitivus is (látom, látnod, látnia sat.), meg a személyragos névrag is (velem, veled sat., és így tovább: tőle, benne, rajta, belőle, hozzája sat.). Ezeket csak nem sorozza Br. a birtoknevek közé. Benne és alatta; tőle és felőle sat. úgy hasonlítanak egymáshoz, mint egyik tojás a másikhoz; alig lehet megkülönböztetni. — A tárgyra szorosan vonatkozólag elégséges annak a kimutatása, hogy a személyragos névutó, ha máskülönben lehetne is bir-

tokszó, nem birtoka a *nek*-es névnek. Hivatkozom e részben az I. cikk 14. lapján előadottakra. Tehát: a *fiúnak* előtt álltam; a *távozonak* után néztem sat. Itt *előtte* *utána* sat. személyragos névhatározók; a *nek*-es nevek pedig dativusok: *előtte* álltam, — *utána* néztem (*neki*.) — De Br. szerint: *előtte*, *utána* sat. „mind birtokszók, csak jól

kell hangsúlyozni: a *fiúnak* *előtte*...; holott a személyragok és *nek* nélkül: a *fiu* előtt stb.” — A hangsúlyozás itt is csütörtököt mond. Hasztalan accentuálja itt Br. a *nek*-es szónak állítólagos birtokát: A dativusnak nincs birtoka.

Nyelvészársam ott, a hol a genitivus-csempészést pengeti (37. l. 1) jegyzet), mondja a t. k., hogy „a német olykor a dativusból csinál birtokost az ilyen szólamokban: „Dem König von Garba seine Braut“ (Goethe). Úgy van. „Garba királyának a menyasszonya“. „Királyanak“ és „dem könig“ mind a kettő dativus a lakú birtokos. De nem is esnek ám egy osztályba a következő dativus alakokkal: „Ich habe dem kinde sporen versprochen zu seinen stiefeln“. „Dem diener hat der schneider seine kleider gebracht“. „Dem kinde, dem diener“ itt épen olyan, — a birtokviszonyt határozottan visszautasító — tiszta dativusok, mint „a gyermeknek, az inasnak“ a Br. mondataiban. Szerinte azonban: „gyermeknek“ birtokos és dativus; „inasnak“ birtokos. Az utóbbit már a szavak elrakása is dativussá teszi. Vessünk még egy pillantást a másik mondatra: „A gyermeknek sarkantyút ígértem a csizmájára“. Br. elmélete szerint a *nek*-es szó itt azért, hogy birtokszó kacsint feléje, boldog birtokos; másfelől pedig az állítmány vonzatánál fogva szintoly boldog dativus is; tehát jobbra is, balra is szolgálatra kész teremtés; de épen ezért hasznavehetetlen.

Ugyancsak a 37. lapon (2) jegyzet) így szól Brassai: „Hogy felüdítsem az emlékezetét J.-nak idézek egy helyet nem nagy tekintélyű könyvből: „Eine erschöpfende Definition der Bedeutung des Genitiv's lässt sich nicht geben; er drückt sehr allgemein die (enge) Beziehung eines Begriffs auf einen andern aus; . . . (der Herr des Hauses) . . . genit. possessivus . . . (die Hälfte des Hauses) genit. partitivus . . . u. s. w. Alle diese Eintheilungen sind in sich schwankend, treffen höchstens den Gebrauch einer Sprache, und erschöpfen auch diesen nicht“ (Brockhaus Conv. Lex.)“ Mit keres itt a (nem magyar) genitivus? De legyen. Alkalmazzuk ez állításokat a magyar birtokviszonyra. Ez egypár szó: „die enge beziehung eines begriffs auf einen andern“, már ez is ellene szól Br. elméletének, a mely a *nek*-es név és a személyragos szó közti leglazább vonatkozásra is legott birtokviszonyt alapít. Az elősorolt példák is: „der herr des hauses“ sat. annyira elütnek a Br. példáitól, hogy

sem használja (nem mondja: „a dolgok rendükben, ezek valamelyikök, a részeknek szervies kapcsolatuk“ sat., hanem mondja: *rende, valamelyike, kapcsolata* sat. sat. („A magy. mondatról“. Akad. Értesítő III. 1—5. l.). Mégis szabályul állítja fel és így szól: „meg kell egyezniök (személyben és) számban. Hát nem a mai tények, a mostani nyelv szokás, hanem elavult formák nyomán alkotunk szabályokat? Ezt nevezi Br. „elfogulatlan inductionnak“!

A bírálatnak ez a végső szakasza az egész kérdésre kiterjeszkedik; mégis csak a birtokos és birtok szerepét tárgyalja; holott a *nek*-es név, a 3) combinatio szerint lehet: birtokos és dativus egyszersmind. Okát abban keresem, hogy a szóban forgó elmélet szerint a *nek*-es szó, a mikor birtokszó is szerepel a mondatban, a 3) alternativa körében is csak tiszteletbeli dativus. Cselekvőleg így is mint birtokos működik; csak mint ilyennek „van alakító hatása a birtokszóra“; csak e végre készült a „kiváltsággal való élés“ gépezete is, a melynek fő fő rugói a „belátás, izlés, lelkiismeretesség“. Egykor furcsán nézett volna Br. annak a szemé közé, a ki az ilyen tényezőkre kívánta volna bízni a nyelvészeti kérdések tisztábahozatalát. „A magy. mondatról“ cz. dolgozatában (Ak. Értes. I. 336.) így szolt: „A szlávféle nyelvekről ilyenformán nyilatkoznak könnyelmű grammatikusaik: „... und man kann die Worte jederzeit so ordnen, wie es die Gemüthsbewegung (sic) des Redenden mit sich bringt“. Prosit!“ — Nos „belátás, izlés, lelkiismeretesség“ útbaigazítónak különb-e a „gemüthsbewegung“-nál? Ilyet én is tudok akárhányat, péld. „inspiratio, hevület, lelkesedés“. Ez a három egészen oda illik a többihez. Egyébiránt, ha vissza találja is utasítani Br. az én ajánlottaimat, így is sok szerencsét kívánok neki a kérdés megoldását ennyire megkönnyítő „tögráshoz“.

Lássunk most példákat a rosszából: *Amazoknak* Halász a neve (e h. *nevük*). A *csevegőknek* lakatot teszünk a szájára (e h. *szájukra*). Az *utasoknak* nem lett semmi baja. Ezeknek is akad pártfogója. Csak a *béresnek* eszébe jutott; a *gazdatiszt*-be nem jutott. Hogy ne esnék ez

a *fiúk* nehezökre (v. nehezére!) A *szomszédok* foguk fáj rá, nem az *enyém*. — A birtoknevek ragozása itt igazán siralmas; és a hol nem hibás, (nehezükre, foguk), ott hiba a *nek* kihagyása; a mi aztán helytelen szórendet is szül.

„Csak a *béreseknek* jutott eszükkbe“. A *szomszédoknak* fáj a foguk rá, (nem *nekem*). Így beszél a magyar. De kérdem: támad-e kétség vagy félreértés ama hibás mondatokból? Dehogy támad. Megérti akárki fia is; és Br. íme beéri ezzel. Hogy az ilyen szép magyarságot a „belátás“, vagy a másik két faktor teremti-e, nem fürkészem; nem is

az én dolgom. Annyi bizonyos, hogy ilyesmire az egyik oly alkalmas, mint a másik.

Nyelvéstársam, mint látjuk, könnyebb végét fogja a diolognak: Nézi a más munkáját, és azután „haszontalan distinctiókkal vesződésnek“ és „Sisyphus köve hengergetésének“ gúnyolja. Kétségtelen, hogy ebben a kérdésben jökora követ kell hengergetni. Ez együttjár vele. Br. „a hegytető közeléig kísért engemet“ (elég óvatosan csak közeléig), és ott „elbúcsúzott tőlem“. Bátran fölkiérhetett volna egész a hegytetőig: nem gördült vissza a kő.

Ez alkalommal egypár jó szót is mond munkásságomról, azzal a hozzáadással, hogy „gondosabb elemzés, és első ötleteim olykori megtagadása nyelvészeti működésemet idve-sebbé tennék“. — Még friss emlékezetemben lévén a Brassai-foganatosította elemzések, jobbnak tartom hallgatni erről. A mi a másik jó tanácsot illeti, arról csak azért nem mondhatom, hogy követni fogom, mert megelőztem. Így — hogy kevésbbé fontos esetekről ne szóljak — a *nek* ragot tárgyzó III. cikkben (Nyr. 1885. 102—116.) lényegesen módosítottam régi értekezésemnek egypár fontos mozzanatra vonatkozó szabályait. Ama mozzanatokra nézve egyébiránt a végeldöntést már akkor is további kutatástól tettem függővé. — Veterán tudósunk kitűnő nyelvműveléséről szerény véleményem az, hogy e téren kifejtett tevékenysége a más munkáinak higgadtabb vizsgálásával és kevesebb cavillálással többet használna nyelvünk ügyének. Hogy így is nagy szolgálatot tesz neki, nem kell bizonyolnom.

JOANNOVICS GYÖRGY.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Egy különös „*ö*“ hang a magyarban. A hangtan szempontjából nagyon érdekes az a mese, melyet a Nyelvőr mult számában közölt Kispál Mihály Kis-Küküllő megyéből. A közlő egy oly vocalisról szól, melyről eddig nem tudtuk, hogy megvan valamely magyar dialectusban. Ő *ö*-vel jelöli, s a mint leírásából következtethetjük, ez nem egyéb, mint az *e*-nek ajakhangú párja, épűgy mint az *ē*-é az *ö*. vagyis az a hang, melynek jelölésére a népnyelvhagyományok följegyzéséről szólva (Nyr. XIV: 313) az *æ* jegyet ajánlottam, mint a melyik kifejezi, hogy ez a hang az *æ*-nak magashangú, az *e*-nek pedig ajakhangú párja.

Hogy valóban evvel a hanggal állunk szemben, azt kétségtelenné teszi a dialectus vocalismúsának egész jelleme. A köznyelvi rendes vocalisok közül nem ismeri ez a dialectus a rövid *o*, *ö*, *ē* hangokat, vagyis a nyelv középső állásával

ejtetteket, s helyettük mindig a nekik megfelelő alsó nyelvállással ejtett hangokat ejtik; *o* helyett *a*-t ejtenek (*útan, kapak, tudatt, nagyobb* sat.); *ö* helyett *e*-t (*émentek, nekem, szegény* sat.); épúgy az *ö*-nek megfelel az *æ* (*eræssan, ærdag* sat.). A megfelelő hosszú hangok azonban ugyanazok, mint más nyelvjárásokban: *ó* (*vót, jó* sat.), *é* (*éggv, ügyék* sat.); hosszú *ö* csak egy szóban fordul elő, s ez a névmás *ó*. Jó volna, ha a közlő több ily szavat is említene, hogy annál kétségtelenebb legyen a nyelvjárás e sajátossága.

Tehát azt a különösséget tapasztaljuk, hogy míg a rövid hangok mindig alsó ejtésűek, a hosszúak középsőek: *a: ó; e: é; æ: ö*. Egy-két esetben találkoznak alsó állású hosszú hanggal is: *ê* (*eccê* = egyszer, *émentek, êre, csépéni*), *â* (*arâ* = avval), de mindig csak pótló nyújtás esetén.

Erre nézve azonban nem elég pontos a közlemény, néha meghagyja az *l*-t, a hol épúgy el kellett volna vésnie: *megcsaltl, gúndalkazatt, avall*, egyszer meg a rendes hosszú hanggal jelöli a pótló nyújtás által keletkeztetett is (*vót*). Nagyon jó volna, ha a közlő határozott fölvilágosítást adna arról, hogy elvész-e az *l* mindig hangzó után; hosszú lesz-e ekkor a vocalis; s ha igen, milyen az így létre jövő vocalis színezete.

Természetesen bő példatár a legvilágosabban magyaráz.

BALASSA JÓZSEF.

Kiépíteni. Úgy látszik, hogy ez a kifejezés, abban az értelemben, a melyben most már közönségessé vált, nyelvünknek virágos kertjében a mákvirágok egyik különváló példányát képezi.

Most már nem csak a vasutakat, hanem a nagyobb épületeket is *kiépíteni* szokás, tekintet nélkül arra, hogy ezeket voltaképen hova építik ki; mert ha valamit kiépítenek az útszélre, az utcaszínre, a juhszélre, ennek tagadhatatlanul van értelme és minden kétséget kizárólag magyarosan is van mondva, hanem mikor csak úgy oda vetve azt mondják, hogy a jövő tavaszra az új országházat is *kiépítik*, azt hiszem, hogy tapintatosan járok el, ha az ilyen kifejezést az új magyarság mákvirágainak diszes társaságába helyezem. Ha szabad azt mondanom, hogy az országház *kiépítése* óta a képviselők abban mindig tömegesen jelennek meg, mért ne mondhatnám azt is, hogy a világ *kiteremtése* óta a tudomány mindig előbbre halad?

A ,vasutat, vagy egy szárnyvonalat kiépíteni' teszem azt Keszthelytől Szentgyörgyig, vagy az ország határán megnevezett bizonyos pontig, ennek van értelme, mert arra a kérdésre, hogy meddig vezetik a vasuti vonalat, a felelet az volna, hogy kivezetik (kiépítik) egészen Szentgyörgyig, vagy az ország határáig, de ezen körülírás

mellőzésével minden esetre hibás kifejezésnek tartom minden lépten-nyomon, akár illik rá, akár nem, a vasut *kiépítést* hangoztatni.

A vasútról és a házról azt mondjuk, hogy épül. Míg a ház épülőfélben van, hallotta-e valaha valaki magyar ember ajkáról azt a félszeg kifejezést: „majd ha a házam *kiépül*”, e helyett: „majd ha a házam elkészül vagy fölépül, megépül”.

Hanem hát a németben „*ausbau*” van, meg „*ausbauen*”, s lehetne-e ez „megújhodott” magyar nyelven másképp, mint: *kiepítés*, *kiepíteni*?

Isten őrizz!

Sz. D.

Kesztyű. Szarvas Gábor a Nyr. XI. füzete 492. lapján a *kesztyű* eredetét kutatva elfogadja a *kész-levő*-ből való magyarázást, ha „a *kesztyű*nek régibb formái közt kimutatható a *kesztü*, *kesztő* vagy talán a *keszté* is”.

Ennek olvastán jut eszembe gyerekkoromból egy találos kérdés: „Télen kölkeszté, nem nyáron kölkeszté, mi az?” (mintegy: Micsoda állat, a mely télen kölykezte a fiát?). Felelet: „Igenis, télen köll keszté. nyáron nem köll keszté”. Ezt a kérdést mink Soprony megyei horpácsi gyerekek mind tudtuk, habár a *kesztyűt* *kesztyű*-nek hittuk.

Soprony megyében élők adhatnának fölvilágosítást, hogy önállóan járja-e még a *keszté* alak.

CSAPODI ISTVÁN.

Mellső. E szónak fölvetett ügye még mindig kísért. A Nyr. IX. füzetében Nagyszigethi Kálmán kel védelmére, hogy nem Bugáték csinálták, hanem Sándor István. Ezzel azonban nincs megczáfolva, hogy az orvosi nyelvben *anterior* értelemben használása nem bugáti önkénykedés-e.

S. I. ugyanis a *szomszéd* helyett ajánlotta a *mellső*-t, a mint ez ellen nem is lehetne kifogás, mert szépen bele ille-
nék a *mell* egyéb származékai csoportjába (mellett, mellé, mellül, mellől). Azonban ugyancsak e csoport értelmének fölforgatása veszélyével járna a *mellső* értelmének *anterior*-ra átmódosítása, a mint a figyelmet is fölhíttam rá, hogy az orvosi nyelvben már is hallani a *mellül*, *mellebb* (elül, előbbre) kifejezéseket.

Ellenben *elülső*, mint a *hátsó*-nak természetesen kínálkozó párja, éppen nem kifogásolható.

CSAPODI ISTVÁN.

Hordáros. Ezt a szót ajánlotta legújabban a Budapesti Hírlap (1885. decz. 5.) a *hordár* jelzésére. Erre csak azt jegyezzük meg, hogy a keresztapa, ki a *-ság* *-ség* képző ter-

mészetét az ajánló cikkben fejtegette, egyúttal az *-os -ös* képző természetére is kiterjeszthette volna figyelmét, s akkor rá jött volna, hogy mivel az *-os* képző csak főnévhez járul. sőt minden képző és rag csak valamely már meglevő és önmagában is értelmes szóhoz járul. a *hordáros* teljesen helyes képzés, mihelyt *hordár*-unk van.

De ez a bökkenő, a *hordár*! Ki van ugyan mindegyiknek írva a sapkájára az ő titulusa, ki közszolga, ki targonczás, ki bizománys. de mindez nem elégíti ki germanizmushoz szokott fülünket, minthogy nem érezzük ki belőlük a zengzetes. és egyedül üdvözlő *trager*-t; mert hát nekünk a germán észjárás szentírás. Ha a német a *tragen*-től veszi az elnevezést, nekünk is kötelességünk onnan venni; sőt úgy látszik, az is meg van már a csillagokban írva, hogy a *tragen*-t csak *hordás*-sal szabad lefordítani. Híjába, ez már belénk rögzött; de ha bevettük, utóljára is meg kell emésztetni. De a *trager*nek jó magyar fordítása csak a kifigurázott *hordó*. Jó, hát legyen *hordó*, még pedig *pakhordó*; le vélhordóink talán nem veszik rossz néven. ha ily atyafiságba keverjük őket.

SZOROSZLAI.

Helytelen magyarázatok. A Nyelvtörténeti Szótár szerkesztése közben majdnem szakadatlanul kell forgatnunk a régi irodalmi termékeket s majd egyik majd másik munkába bele-beletekintünk. E gyakran forgatott művek közé tartoznak Thaly Kálmán gyűjteményes kiadásai is, nevezetesen a 'Régi magyar vitézi énekek' és 'Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez'. Thalynek köszönettel tartozunk e régi iratok kiadásáért; de e köszönetünk mellé sajnálatunkat is kell csatolnunk. Sajnálunk kell először, hogy a t. kiadó nem tartotta meg az eredeti írásmódot, hanem átírásban, modernizálva közölte e régi hagyományokat. Ebből az a visszásság támad, hogy kénytelenek vagyunk még oly esetekben is, a melyekben méltó okunk van a kételkedésre, adatait, minthogy az eredetihez nem férhetünk, hitelesekül iktatni be a szótárba. Sajnálunk kell másodsor, hogy Thaly, midőn magyarázó jegyzeteit összeállította. a nyelvi részt illetőleg megelégedett a maga hiányos ismereteivel s nem fordult e tekintetben fölvilágosításért valamely szakemberhez. Ha ezt megteszi, tisztán állna gyűjteménye ama ferdeségektől, a melyeket elég számmal találhatni e két kiadásban s a melyekkel nem hogy fölvilágosítaná. hanem még inkább megtéveszti tájékozatlan olvasóját.

Ide iktatjuk a föltűnőbbeket e hibás magyarázatok közül s azoknak utbaigazításául, a kik e gyűjteményeket olvassák. mindegyiket a maga helyén megigazítjuk.

„Adalékok”. Első kötet. „Polises feieknek hoduli magyar nemzer” 8. l. E helyhez a következő jegyzet van csatolva: „*pólis* = papi süveg”. Molnártól kezdve minden szótár le egész Balagni-ig egyértelműen tonzurának magyarázza, és sem ezek, sem a régi írók nem ismerik a „papi süveg” jelentést.

„Megfordul azonban, mozdul az ajka is, lassú sebéggessel sugallik szava is” 125. l. A jegyzetben így van magyarázva: „*sebé* = sebéggessel ma: *sebéggéssé*!”, Ha nem hibás olvasás *sebéggéssé* helyett, akkor *sebéggéssé*-nek kell lennie, amely a régi nyelvben igen gyakori szó, s annyit jelent mint gemitust: sóhajlás, a mi itt helyen is van.

„Elmémet kordélyban s világi hívságban immár nem futtatom” 188. l. A magyarázat szerint *kordélyban* annyi mint: „nyaka-szakadtában, vakmerő dolgokon”. Pápai-Bod szótara a lat. *nugae* szót eme magyar kitételekkel adja vissza: „hívság: hivalkodó, hazudozó beszéd, *kordély*: beszéd”. Sándor Istvannal pedig ezt olvassuk: „*kordély*, *kordi*: *nugae*, scurrilitas”. E szerint: „kordélyban (v. kordén) futtatom” eimemet annyi mint: „haszontalanságokon, cselcsapságon: a mint vele járó értelmi párja: „világi hívságban” is elég világosan tudunkra adja.

Második kötet. „Az nagy sarcozoltató adót megúntatók, majdán sos kenyeret tenni nem tudtok” 16. l. A jegyzetben: „*majdan* = majdnem, alighogy, Odon”. A majd-nak teljesen alakja, s ma is járatos: értelme egykor, majd *Majdan* tenet semmi más mint: *majd*, épen úgy mint *regén* = rég.

„Nem adatott nekünk soha jó választunk — *válaszunk* helyett, regies”. 17. l. Régi es annyiban, a meny nyiben regiesek ezek: *rékék*, *létok*, *válat*: más szóval, a nép nyelvében ma is él nem csak a *válat*, hanem élnek még *rékészt*, *létészt*, *arvst* vagy *arvst*, *arvst* sat. főnevek.

„Read hagytuk immár minnen magunkat — *önnön-magunk* helyett, helyesebben” 62. l. Ertsd: helyesen! A *helyesebben* itt épen úgy nincs helyén, mint nem volna ebben: „De maga aztat nem érti” — „de maga aztat nem ért helyett, helyesebben.

„Jer ki Kata, ha kell neked, főles *habarnicza*” 108. l. Kiadonk így magyarázza a szót: *habarik*. Népetimológiának elfogadható magyarázat, de komoly mibe nem való. *Habarnicza* a fűszotar szerint: „tejjel főjeresztett leves”.

„Rakózi tábora torpad az síkságon — *torpad*, ma: *torped* synonymjában el meg” 117. l. A *torped* a *torpad*-nak nem synonymja, valaminek a *körhöz* sem azza a *körhöz*-nek, hanem magashangú változata.

„Kettent háznepevel pinczebe rejtezik, fejszével ajtórde sok razz erkezik, ottan egyik, mint van? erkekezik

adjon enni, inni, mert éhezik" (171. l.). Kiadónk az *értekezik* szót így magyarázza: „*tudakozik* értelemben. régies. Hogy régiesen mi volt az igaz értelme, hadd világosítsák meg a következő adatok: „Boldog, ki vagyotlanon és szegényen értekezik: beatus qui intelligit super egenum, et pauperem (DöbrC. 94). Ugyan ez a hely a Kulcsár codexben így hangzik: Boldog, ki értekezik navalyáson es szegyénen (100). Mignem be mennyek istennek sanctuario-maba és értekezjem ő utollyokban: donec intrem in sanctuarium Dei: et intelligam in novissimis eorum (AporC. 27). Ugyanez a Keszthelyi codexben: Migen bel megyek Istennek szentségébe, és meg értekezem ő nekik végein“. Tehát „mint van, értekezik“ = megérti. mint van.

„Másnap az bíróhoz ebédre intetünk. ő nálla sokat is köppöntünk — *köppentünk* — iszunk. Ódon“ (347. l.). Annyira nem ódon, hogy bizonyára maga Thaly is él vele a közbeszédben, csak hogy némileg módosult, azaz *hörpöntünk* alakjában. Különben a *köppenteni* is használatos a Balaton mellékén: „*köppenteni*, köppögetni, iddogálni. Balaton melléki szó“. (Lájsz.)

Végre a hely jól föl nem fogott értelmére, s ebből folyólag hibás szerkesztésre vall a „Protestánsok üldöztetéséről“ éneknek következő versszaka: „Az üldözőket is kár nélkül nem hagyja, Farahót tengerbe csakhamar borítja, Ellensége előtt Saul elfuttatja, — Végre az ő maga tőribé taszítja. Hámánt, Akítófelt majd felakasztatja, Jákóbot, Jezábelt az ebeknek adja, Heródest az *angyal-mentést* megcsapatja, A férgeknek gyomra lészen koporsója“. *Angyalmentés* Heródesről egyik evangelistában sincs tudósítás; az illető verssor így olvasandó: Heródest az angyal mentést (= *menten*: azonnal, rögtön) megcsapatja.

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. a.) Egész bizodalommal bátorkodom kérdeni: a *kínt* és *kínt* ragok között van-e, az újabb magyar nyelvtudomány s ennek szabályai szerint, különbség vagy se? Nem ok nélkül kérdek; mert már annyiszor találom itt-ott s végül a M. Nyelvőrben is e két ragot egymással kicserélve, hogy végtére már zavarba jövök aziránt, vajjon jó uton járok-e. midőn e két ragot egymástól megkülönböztetem s így használom is? Mert én úgy gondolom, hogy e két rag közt lényeges különbség van. A *kínt*, miként valamikor én tanultam és most is használom, hasonlatosságot jelez, s a főnévhez suffixum nélkül ragad, például: napként fénylenek az ő

ként), a másikat *kéd*-del (*naponkéd*) kellene írniok. A kik ellenben helyesírásukat a kiejtés szerint óhajtják rendezni, minthogy az élő beszéd az első esetben határozottan *ként*-et (*atyaként*) használ, a másodikban pedig a *ként* és *kint* közt ingadozik. s minthogy az irodalom konzervatív irányánál fogva, ha az egyként járatos régibb s újabb használat közt kell választania, mindenkor a régibbhez csatlakozik: mind a két esetben *ként*-et használnak: *atyaként*, *naponként*. Hogy megkülönböztetésre semmi szükség sincs, minthogy az értelemzavar esete ki van zárva, azt a t. kérdező egyik példájának alkalmazásával legfényesebben igazolhatni. Van-e magyar fül, a mely világosan meg ne értené, s összetévesztené e két mondat velejét: *N a p k é n t* tündöklének erényei. és: *N a p o n k é n t* tündöklének erényei?

b.) A második kérdés, az *ő* és *az* alkalmazása bővebb fejtegetést kíván, minthogy itt néhány rövid sorral végezhethetnénk vele; de ígérjük, hogy legközelebb mindjárt a jövő év kezdetén belebocsátkozunk a mutató névmás tárgyalásába.

c.) Kérdés: „A comparativusban van-e okvetetlenül szükség a két *b*-re?” Felelet: Nincs. — Kérdés: „Nem lehetne-e az egyiket száműzni a magyar nyelv sérelme nélkül?” Felelet: Nem. — Kérdés: „Mit nyernénk ezzel?” Felelet: Azt, hogy másként irnánk, mint a hogy beszélünk. — Kérdés: „Nem mutatja-e az *egyb* és az *inkább* is, melyet így ejtenek és irnak, a két *b* fölösleges voltát a comparativusban?” Felelet: Nem. Először az *inkább* szót, ha írják, kevesen írják és rosszul írják egy *b*-vel; az *egyb*-nek mivolta pedig még nincs világosan kiderítve, e szerint nem is hivatkozhatni rá. Ha a gazdálkodás elvét a t. kérdező óhajtása szerint akarók alkalmazni, akkor, hogy kényelmesebbé tegyük a kiejtést s szebbé nyelvünket, mint fölőseket, ki kellene küszöbölününk a két mássalhangzó írását az ilyenekben: házzal. lát/am, hosszú, cseppet, kul/áncs, orrát sat. sat. A „Debreczen városának, ékesen, helyessen” szólására való hivatkozás se fogadható el döntő bizonyítéknak a *bb* ellen; mert a „várossának, ékesen, helyessen”-nek is épen úgy meg van a maga oka, mint a hogy meg van annak, hogy azt mondjuk, s ha következetesek akarunk lenni, úgy is írjuk: sassa, kassa, mássa, ellenben: hasa, vasa. kését.

2. Kérdés. Kasztner Géza Faludi nyelvét ismertető cikkében a Budenz album 185. lapján a tőszó jelentéssajátságairól szólva azok közt a példák között, melyek a melléknévnek főnév gyanánt való használatát tüntetik föl, említi ezt is: „Ezek a jóságok peniglen nem a mente újjában, sem az skófiummal varrott deliekben, hanem benn a szüvében laknak az emberséges Uri embernek”. Mindjárt első olvasásnál megjegyeztem, hogy ez a *deli* bizonyára nem

az a melléknév, mely a mai nyelvben s már Molnár Albert-nél is „celebris, insignis, strenuus” jelentésben fordul elő; s gyanításomat úgy látszik igazolják a következő adatok: „Kewlgyethek egy fewlsew rwhara valo pozthoth negy kapczat, ketthey zaras legyen, ketthey *deli* legyen (LevTár I. 320.) A Püspök a’ lábain *deli*-sarut viselleyen (Pósa-házi: Görösös bot 15.). *Deli* toppantós *saru*” (uo.)

Melléknév-e ez a *deli* vagy főnév s mi lehet a jelentése?

Felelet. Egészítsük ki legelsőbb a fönt idézett három példát azokkal, a melyek egyelőre rendelkezésünkre állanak. Molnár szótárában a *deli* után ez áll: *deli* legény: strenuus et egregius juvenis, insignis celebris.” Székely krónikájában (224.): „Éz igen *deli* pápa vala, mer jobban tud vala hadakozni, honnem mint tanittani.” Melius Arany Tamásában (112.): „Ágya furot *deli* cifra szentség-házi szolgálac.” Haller Hármas Historiájában (I. 70.): „*Deli* ifjú legény volt.”

A most hallott példák szerint a *deli* 1) annyi mint: hős, vagyis a mint Molnár latinja értelmezi: strenuus juvenis.

Zrinyinél (I. 88.) van „*deli* öltözet,” MNYilasnál (Irto-vány 132.) „*deli* *saru*,” MTörkmlékekben (229.) „*deli* *sarkantyú*,” KecskTörténetében (II. 71.) „*deli* *csizma*,” a Leveles Tárban (204.) „*deli* módra” és Faludinál (NE. 51.) „*deli* erkölcs.”

Ezek szerint *deli* 2) annyi mint: diszes, ékes, s a mint Melius mondja: cifra. Ugyanezt vallja róla Molnár szótárának latin *insignis* szava.

Ez adatok, a mint látjuk, nem támogatják szavazatunkkal a t. kérdezőnek ama gyanítását, hogy Faludinak idézett *deli* szava, valamint az a másik, a mely a kapcza és csizma szónak jelzője, nem ugyanegy a hős értelmű *deli*-vel. Kétségtelen ugyanis, hogy itt átvitelről van dolgunk; a mi először csak valamely személy jelzője volt, azt utóbb tárgy- és dolognévre is ráruházták.

Hogy egészen tisztán álljon előttünk a kérdés, szükségesnek tartjuk a fentebbiekhez a következőket csatolni.

Deli török származású szó s eredetileg annyi mint bolondos, hóbortos; aztán: vad, vakmerő, vitéz. E szó átkerült a bolgár, szerb és rumun nyelvbe; nevezetesen a szerbben *deli* annyi mint: bátor, büszke. *delija* pedig: harcos, a vezír testőre (Mikl: Türk. Elem.).

Ha a szerb nyelv *deli*, *delija* szavaival egybevetjük a magyar *deli*-nek következő változatait: *delia* (MA.), *dalia* (Balásfi: Csepregi Isk. 138.), *dali* (MA.), kétségtelenné válik, hogy a magyarba e szó a szerb nyelv révén jutott által, mert csakis belőle magyarázhatók meg a *delia*, *dalia* és *dali* ala-

kok; a melyeknek mindegyikét ugyanabban a jelentésben látjuk szerepelni, a mellyel a *deli*-nél találkoztunk. Nevezetesen mind a hárma 1) annyi mint: ,vitéz, hős, harcos'; 2) ,díszes, ékes, czifra'. Álljon itt csupán ez utóbbi jelentésre egy-két példa. *Dalia*: „Ország gyűlésére nagy tollasan, dalián (= büszkén) bementek. (Szalárdi: Krón. 27.) *Delia*: Minden termete deliáb (= délczegebb) nálánál. (Zrinyi II. 21.) Termetre deliáb. (Gyöngy: K. J. 102.) *Dali*: Négyszáz válogatott dali fegyveres. (Szal: Krón. 70.) Dali termet. (Miskolczi: VKert. 231.) Dali csizma. (Monumenta Hist. XI. 349.) Dali térdhajtás. (Szentmárt: TFiú. 12.) Dali nótá. (Thaly: VÉ. I. 319.) Vö. alább 567. l.

Hogy visszatérjünk immár Faludinak kezdetben idézett, főnévként álló *deli* szavára, az minden valószínűség szerint lábbelít, a lábbelinek (cipőnek, sarunak) egy különös fajtát jelöli. Ha tekintetbe vesszük, hogy a LevelesTár idézett helyén a ,deli kapcza' ellentétben állónak van föltüntetve a ,száras kapczával', továbbá, hogy Pósa-házi szerint „a püspök a lábain deli-sarut visel”: azt kell következtetnünk, hogy a ,deli csizma, deli saru, deli kapcza', s a cate-xochen *deli* Faludinál ,díszesen kivarrott, ékes, czifra, száratlan lábbelít, cipőfélét' vagyis azt jelentett, a mit topán-nak, topánká-nak nevezünk.

A *deli*, mely eleinte csak jelzője volt a csizmának, sarunak. gyakori alkalmazásánál fogva később egymaga vállalta át azt a jelentést, a melyet addiglan a jelzett névvel együtt viseltek, épen úgy, mint: *kalap* (süveg), *ujjas* (mente), *bugyogó* (nadrág), *pendel* (ing), *szűr* (régebben *szőr*-ruha) sat.

3. Kérdés. Ezen helyhatározót: *le* (valamint sok más szót is) az irodalomban kétféleképen használják. majd így: *lejebb* (ez a szokottabb), majd pedig így: *leebb* (ezt a másodikat már sokkal kevesebb írónál találtam).

Melyik e kettő közül a nyelvtan szerint szabályosabb? Én azon kevesebb írókhoz járulok, a kik *leebb*-et írnak; mert világos, hogy a tö *le*, a fokrag pedig *-abb*, *-ebb*, tehát nem *le-jebb*, hanem *le-ebb*. Ha kimondjuk a szót, igaz ugyan, hogy *lejebb*-et ejtünk, de ez csak a hanyag és lusta kiejtésből származik, a mi a nyelvtan ellen van; mert a mi vidékünkön (Dunántúl) így is, azaz csakis így mondják: *lelebb* — természetesen elrontva, de azért szabatosan senki sem írhatná — valamint nem is írja e szót: *lelebb*.

Felelet. Ha valamelyik grammatika azt tanítja, hogy a *leebb* a helyes, a többi pedig nem, s ha valamely író e szabályt követve csakugyan *leebb*-et ír, akkor a grammatika is, meg az író is nagy tévedésben élnek. Hogy melyik ezek közül az igazán helyes írásmód, az tisztán kiderül abból a magyarázatból, a melyet a *le* szónak eredetéről Budenz

József adott: „Könnyen sejthető, hogy a *le* latív-féle határozó, úgy a mint most van, nem az eredeti teljes alakját őrizte meg; hiszen a hasonlóan rövid *be*, *ki* társai régebb *bélé*, *kivé* és *kilé* helyett valók. Hogy ily módon csakugyan a *le* is régebb **lélé*, *lélle* helyett valók, mutatják is még a fokozó ragos alakok: *lejjebb*, *lelebb* e h. *lejjeb*, *lelebb*, illetőleg *lejjebb*, *lelebb*, miszerint teljes alakú tőszava, a melyhez a latív *-i* rag járult. *lel*, *lell* (*lelle*)². (Magyar-Szótár 627. Azután a rokon nyelvekkel való egybehasonlítás alapján kimutatja, hogy ez a *lelle* v. rövidülve *lell* eredetileg ezt jelentette, hogy: láb. s ebből az illatívi *-i* hozzájárulataival, úgy lett *lelle* v. *lelé* [tulajdonképen: láb-hoz, láb-fele], mint a mell főnévből *mellé*.

Hogy pedig ez a magyarázat nem a legelőbbi van kapra, hanem tiszta valóságon alapszik, azt a régi nyelvvel, a régi adatokkal bizonyíthatjuk, a melyeket Budenz e származtatás írásakor még nem ismerhetett.

De előre kell bocsátanunk, hogy van nyelvünkben egy *le* hangváltozás, vagyis, hogy egy eredetibb *l* hang nem ritkán *o*-be megy át. Ez kétségtelenné válik abból a tényből, hogy a *bél* szóból származó *beül* némely vidéken *béul*-nek hangzik; továbbá hogy a *külső* (*külső*), ellenében a határozó szó *küül*, de, bár ritkábban, a régi nyelvben megvan az eredetibb *küül* is.

A Budenz kikövetkeztette teljesebb *lelé* alakot ugyan nem, de ennek *o*-es változatát *-leu* s egyberántva *le* még megtaláljuk a Jordánszky codex némely helyén. Hű átírásban itt következtetjük az illető helyeket: „Besznek az mor salékból, kik *leu* hulnak hű uroknak asztaláról (402). Valának hű velők sok betegők és *leu* hányák hű lábainak előtte (403.). *Leu* esvén a szolgálta hű előtte (előtte) kéri vala hűtet (411.). *Leu* hagyítván a templomban a pénzeket, ki jeve elélék“ (444.). A *leu*-re szolgáló példák közül is egy kettőt ide iktatunk: „*Le* vonván hű ruháját, palástot takarójtának hű reá (440.). *Le* vetköztetek hűtet a hársomból (430.). *Le* hajtván hű fejét, ki bocsátá hű szent lelkét“ (466.).

Következik, hogy a *lelebb* nem romlott kiejtésen alapszik, valamint a *lejjebb*, *lejjebb* sem, s nem hogy szabálytalanul volna, hanem ez az igazán helyes. Azért ajánljuk a kérdézőnek s azoknak, a kik vele együtt *lelebb*-et használtak és használnak, irják ezentúl helyette a járult *lejjebb* *lejjebb*-ből módosult s nagyobb tisztán, a hangzó, a hangzó kifogástalan és szabályos *lejjebb* alakot.

4. Kérdés. A szerkesztő úr (Latomos), ki abból a folyóirat szívesen foglalkozik a nyelvvel a talán még nem is, a t. szerkesztő úr (Latomos) ki abból a folyóirat

Mondhatom, nem a legutolsók közül való; meg fogja ütni a mértéket. Itt van:

Se keze, se lába; se értelme, se veleje; se fénye, se színe; se íze, se bíze; se ép, se szép. Mi az? — *Omvéd.*

Hogy se a t. szerkesztő, se a t. olvasó ne törje hiába rajta a fejét, ide teszem megfejtésül: *ausbauen*. Így van ez kinyomtatva betűről betűre Ballagi német-magyar szótárában: „*Ausbauen*: *omvédni*. *Ausbau*: *omvédés*.”

Hanem most már én kérem a t. szerkesztő urat, hogy fejtse meg nekem e rejtélyt. A *védni* szót azt értem; de hogy mi Isten csodája lehet az az *om*, az már nem az én gyenge fogamnak való dió.

Felelet. Fogas kérdés! Nem tudjuk, sikerül-e megfejtenuk; mert, megvalljuk gyarlóságunkat, mi nem rendelkezünk azzal az égi adománnyal, az ihlettséggel, a mely újtóinkat lelkesítette, s mint sokszor dicsekedve emlegették, a hetedik évig ragadta. De elmondjuk, ha a t. kérdező megelégszik vele, sejtelmünket. Mi úgy gyanítjuk, hogy ez az *om* ugyanaz az „elvont gyök”, melyből a NSzótár szerint „*omlik*, *omlad*, *omlaszt*, *omlít* és származékaik erednek;” úgy hogy *om* a neologia tanítása szerint az *omlás*-nak teljes egyértékese azzal a különbséggel, hogy amaz takarosabb, díszesebb, ékeesebb. Ha e gyanításunk nem alaptalan, akkor ez az *omvéd*, *omvédni* egyike a legtökéletesebb alkotásoknak, a mely valaha a neologia műhelyéből kikerült. A tökéletességnek egyéb kellékein kívül különösen az újság varázsa az, a mely megragadja lelkünket. Eddig így beszélt a magyar ember: „Védem a hazát a veszélytől”, de: „a veszélyt elhárítom a hazától”. Egészen új s ezzel homlokegyenest ellenkező ez az új-magyar *ausbauen*; ez nem elhárítani, hanem megvédeni akarja az omlást, hogy kitől, azt nem tudjuk, csak gondoljuk, hogy talán a bányászoktól. S mily érthetően, mekkora rövidséggel és szabatosséggal mondja ezt: Én *omvédek*, te *omvédsz*, ő *omvéd*. Ti, ha akartok, *omvédjétek*, de mi az apátok lelkének se *omvédünk*.

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK

a Nyelvőr olvasóihoz.

Használja-e a nép és milyen értelemben a következő kifejezéseket?

1. *Arványszülött* (posthumus): az olyan gyermek, a k apja halála után született. A németből *utószülött*-re fordították.

2. *Remese*. Az orvosi nyelv a vastag bél egyes részeit nevezi „fölhágó, haránt és lehágó remesé”-nek.

3. *Cseplecs*: az orvosi nyelvben a kötényszerűen lecsüngő reczés hashártya. Kriesch növénytanában *cseplecs* a. m. hozót, élő sövény.

4. *Csorra*, *csorvás lész*, *gyomorcsorra*: gyomorrontásból származó forróság, lázas betegség.

5. Mondják-e valahol *csigerek*-nek a test belső részeit, u. m. májat, lépet, veséket, beleket? Arany a *johok* régi szót használja: „Bőrét lefeszíték, johait fölmeteszék“ (Buda halála.) A magyarázatban *johót* is említ Arany, valamint a „székér juhát“ vagyis belrészét.

6. Ismeri-e a nép a *bönye* szót? Ezt az orvosi nyelv inszerű takaróhártyák megnevezésére alkalmazza. Czeglédi származású asszony szájából hallottuk a *bönyeg*, *bönyeges hús* kifejezést.

7. Használja-e a nép a *csökevény* szót, hiányos fejlődésű, csenevész értelemben? *Csökött* szó előfordul Somogyban.

8. Népies szó-e a *fan*, *fanször*, *fanosodás*? (L. alább a kiskúnsági tájszók közt. Szerk.)

9. Az orvosi nyelv egy belső mirigyet, mely csak az első életkorban van meg *kedeszmirigy*-nek nevez. Ismeretes-e valami értelemben a *kedesz* szó?

10. Az orvosi nyelvben *nyombél* elnevezés járja a „duodenum, zwölffingerdarm“ kifejezésére. Hogyan nevezi a gyomorvégi belet, vagyis a vékonybél kezdő szakaszát?

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból 1583-tól kezdődőleg.

Olyat mondok, hogy meghülnek belé az szomszédok: megijednek, megrémülnek.

Az irigyek ellen igazsággal akarom jó jussomat állítani: tanukkal fogom igazságomat bebizonyítani.

Kénytelen vagyok törvényes és fátadtságos mediumokra fakadni: költséges perutra, s tanuvallomásokra bocsátani.

Elugrott mert a szolgálat nem tért a nyakára: elszökött, mert a dolgot nem szerette.

Szégyenlem-szabásu az egész dolog: szégyenleni való, gyalázatos dolog.

Nem szabad az egyik oltárt megfosztani, hogy a másikat felékesithessük: nem szabad egyik ember ügyét elnyomni, azért. hogy egy másikat megmenthessük.

Nem kevés gonoszt látok feküdni ezen dolog alatt: ezen dologból még nem csekély baj lehet.

Kivették az jármot a nyakokból: megszabadultak a tehertől, büntetéstől.

Külön akarja a maga dolgát forгатni: elintézni, végrehajtani.

Szívesen bánom, hogy ígéretemet nem tehettem meg: igen bánom, hogy nem teljesíthettem ígéretemet.

Vérhadt szándékkal volt utánunk: gyilkos szándékkal tört. rohant ránk.

Ugy megütött, hogy elmémet nem tudtam: eszméletemet elvesztettem, elsédültem.

Nyolczszáz bomlott forintaink közül csak másfélszázat vettek be: forgalomból kivett, értékében megcsonkitott

Az mostani bolyagó állapotokhoz képest: háborus, zavaros időhöz képest.

Minthogy most az idő nagyon tolvajos: mindenféle igen sok a tolvaj

A hust egy óráig sem szabad tágitani: egy óráig sem szabad hus nélkül hagyni a várost. (Rendelet a mészárosokhoz.)

KATONA LAJOS.

Régi székely népdal.

Tege delben*) Kayantoban,	Sarbol gay lesz tavazara.
Biró lett az csik a tóban,	Lobol zapon kolosmara.
To kizarad ebhawára,	
Biró kerewl kosolyára.	Gewye rag az kapu zaben,
	Endrew yukat ver az feyen.
Ola falwan az wasarban	Lofew zekel lez Endrewbewl.
Belefult az lo a sarban,	Zalona hat az gewyebewl.

CHALUPKA REZSŐ.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Üti a kutyát bot nélkül: teszi magát, mintha nem tudna a dologról.

Szémédbe mozsikál s ha tekéntöd, hát ellenségöd.

Hét tetővel aggya tovább, a mit hall.

Tétte a czélt, hogy így csugy tézén.

Elbeszélt ő neküm mindént tőviről hégyire.

Innya sém viheccz neki: meg sem közelited.

Vízhordó pipe: legkisebb pipe. (Alkalmazzák emberre, de más élő lényekre is.)

*) olvasd: Tege (tegnap) délben.

Vészék neköd szép ruhát, dali vérésset, hoppi kéköt, látatlan színűt, hallatlan hírűt.

Bolondnak bot kell s fapénz a markába, ha elveszti ucs-csem kár.

Nem üti ki a vak ló szémit: nem szokott bőkezű lenni.

Ért hézza, mind a bagoj az ábc-höz.

Bolond nem vagyok, hogy a vőgyből a heggyet tőcsesem.

Ojan vékon, hogy csak az íge tarsa.

Mindénbe ne üzd az orrodot!

KOLUMBÁN SAMU.

Hasonlatok.

Ugy kaptam magamba, mint a strucczmadár a követ.

Olyan görbén megy, mint az ököré.

Sorba megy, mint Golopon a kutyaugatás.

Ugy fémlik a szeme, mint a kőrös bugár.

Ugy jácczik az eszével, mint a kutya a farkával.

Kapós vagyok, mint a heringfej.

Olyanokat sóhajtozik, mint egy cselédkenyér.

Olyan a lelkiismerete, mint Pámeré Tokajban.

Olyan fejr, mint a kit a meszesgödörbül huznak ki. (Nincs köszönet a fehérségében.)

Ugy jár a nyelve, mint a kupai malom.

Ugy megy belé, mint Ladányba a mennykő.

Felőtőzött, mint a bányai embőr. (A telkibányai emberről szokták Abaujban mondani gúnyosan, hogy egy tarisnyát akaszt a nyakába, melyben egy fanyelű bicskakés van, s ezzel megy a templomba.)

Hajlik, mint a német imáccság.

Ráviratt, mint a kövesdi farkasra.

Megtisztelte, mint a kutya a verem tetejét.

Mindennek móggya van, mint a perecztáncznak.

Válogat, mint Mudri a botokba.

(Zemplén m. Dereglyő.)

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

Orvosi kifejezések a nép ajkán.

Görvélyék, csomók támattak a nyakán. (Gömör m.)

Buborcsó: pattanás. (Tolna m.)

Kuprecz vagy sünyedék: rüh, kosz. Kupreczés zsidó: piszkos, sebes hátú. (Azt mondják, a zsidók azért kérik a deret s szent Mihálykor meghenteregnék benne, hogy „még né kupreczés-séggyenek”. (Jánosháza, Vas m.).

Sz é m é m h ő l ő (hüvely): szemhéj. (Szombathely.)

Szémém pillántója: szemháj. (Pécs és Veszprém.)

Belső gyűllés, kis gyűledés. (Nógrád m.)

Kihányásai vannak a testén: kiütései. (Kecskemét).

A kérészt tetemém: kereszt csontom. (Kaposvár, Sopron m.)

Nagyon csökkent: hitvány, fejletlen. (Tarany, Somogy m.)
(vö. csökevény: rudimentum, Szily Kálmán, Nyr. XIV. 324. l.)

Mögörgözött a birka, vérfutás érte: lépfenében hirtelen eldőglött. (Tarany.)

Kipöködöm a hurutot, slájmot: hurut itt annyi mint turha; orvosi értelemben hurut annyi mint 'katarus'. (Jánosháza, Vas m.)

Hevül a béső m. (Jánosháza.)

Ném iszom bort, mer nagyon izzok tőle: izzúnyi, hevülni. (Zala m.)

A hideg is bőrzögetett. (Jánosháza.)

Széréncse hogy másra el nem ragályozott: át nem ragadt a betegség. (Nógrád m.)

Létőszí magát a sok sirással: elepeszti, elgyöngíti. (Kecskemét.)

Lappad: lohad a dagadás.

CsAPOSI ISTVÁN.

Népetimológiák és ferdítések.

Egy ismerős földművessel találkozván, e szavakkal hitt meg szüllejébe, a hová épen indulóban volt: Nem tartalmazna az úr velém; kimégyek a szülőbe.

Egy másik egy patakon áthaladva ezt a kérdést intézte hozzám: Hun van ennek a forrásnak az eredménye?

Ugyancsak egy földművestől hallottam a következőt: Émégyek a fiam vizsgáztattya, meghágotom mit tanút.

FELEKI SÁNDOR.

A mássalhangzók, nevezetesen az / kihagyása miatt történő hangzó nyújtás a nép nyelvének egyik általános tulajdonsága. Azonban az iskolákban ezt hibaként tanítják. Ennek lehet aztán tulajdonítani, hogy a választékosan beszélők, kivált pedig ha írnak, olyan szótagokba is toldanak kihagyottnak képzelt mássalhangzót, a hová nem tartozik. Az uriaskodó mesteremberektől, városi cselédektől, hajduktól, sőt iskolázott parasztoktól is nem egyszer hallhatni *pípa* helyett *pélpa*, *csépel* helyett *csélpel*.

Egy somogymegyei tanító, a kinek nagy fáradtságába került, míg 'tanonczaival' meg tudta értetni, hogy Somogy megyében hibásan mondják: *sziwa*, mert ennek helyesen *szilva* a neve, e grammatikai szabálybűszke tudatában így szólítja meg a korcsmárosnét: Kérem, adjon nekem három darab két krajzáros szilvart.

Synechia a szemészetben a szem irisének kóros lenővése. Magyaráztuk pedig fiatalabb kollégáknak, hogy ennek az embernek a szemén *synechia* is van. Közbevág a beteg: Igen is kérem, *szinechia* vagyok: nem tudom a színeket megkülönböztetni.

CSAPODI ISTVÁN.

Szép nyári alkonyat volt. A családtagok együtt ültek a verandán. A nyitva álló kapun egy úri vendég nyargal be, leugrik lováról, s az ott babráló bérestől kérdezi: Itthon vannak az uraságok?

— Igenis kérem. Ott ülnek a *reverendán*.

— Hol?

— A *reverendán* vagy mi *fenén*.

ÚJHELYI KÁLMÁN.

Népmesék.

K é r m o m i é t i.

Écczér vuót éggy öreg asszonnak éggy unokájo; aztán az öreg asszon iéküttő mindén réggel az erdőbe a liánt. Má igen hidegék vuótak, a lián lédűt a fa tövibe, sirt, ehés is vuót. Uóra mént éggy embér, kiérté tölő: Miér sirsz té kis lián?

Honné sirník, mikor ehés vagyok; éggy öreg anyám van, de addig ném ád énném, míg ét-téré fát nem vűszök az erdőből; de igen fádom.

Aszongya az embér. Gyere kis lányom, majd adok ién énnéd.

Azután iéméntek, év-város végihé értek. Ott vuót ék-kis iér, a liánt mégfőrösztöttő a vízbe; aztán mikor kigyütt a vízből, hietszer ollan szíp vuót, mind előőbb. Azután bevezetté a városba; a királfi ippen akkor házósodott. Má mindén liánt odavűttek a királfinak, de égysé tecczett neki.

Oda vezeti a Kérmomiéti is a liánt; a királfinak ez tecczett még; aszongya hogy ez lész az ő felesigé; a többiek iémehetnek. Haném mégmonta a Kérmomiéti a liánnok miég kint, hogyha a királfi felesigé lész, mast tizénhat esztendűös, mikorra tizennyuóc esztendűös lész, ha még ném tuggya mondani, hogy Kérmomiéti a neve, akkor iévűszi.

Elűögyütt a tizenhetedik esztendűös, má csak éggy vuót hátro; a királnié asszon még iéfeletté a Kérmomiéti nevét. A királ ném tutta, miér ollan szomorú a felesigé. Kimént a katonáiho; aszongya: mast itt vattok mind, ha valamellitek a királniét mégnevetteti, annak odaadom a királságom felit.

Vuót köztök éh Bolom Miska; aszongya: ién mégnevettetem.

A Bolom Miska bemegy a királnié ő fölsige elejbe; a királnié még éh-huszast adott neki, hoess csak mēnyyén elűllő. A Bolom Miska iémént a kocsmábo, mégitta mind a husz krajczárt, aztán kimént részégén az erdőbe letekütt, elalutt.

Mikor fölfbrett, messzire lát ék-kis tüzet, azt keréngüli valaki. aztán mindig azt számlálto: Örülök, hogy a kiránié asszon nem tuggya hogy Kérmomiéti a nevem.

Ezt a Miska meghallotta, mingyá fölirta ékkis pappirosra, aztán haza mént; aszongya a királnok: Mast mégnevettem a kiránié ű fölsigit.

No Bolom Miska, ha mégnevetted, felé királságomat mégkapod.

Bemegy; akkor még kiét huszast akart neki annyi a kiránié, hocs-csak ményen elüllő. De a Bolom Miska oda nyújtotta a pappirost; aszongya: addig nem ménék el, mig ezt ié nem uóvassa. A kiránié nem akarta iévénny, de miégs csak eluóvasta; aztán iénevette magát.

Bemént a királ is, igen mégörűt neki; Bolom Miskánok oda atta felé kiráságát.

Elüőgyün a tizenyuóczadik esztendű; ífietájbo mégy a Kérmomiéti. Koczogat az ablakon: Kiránié asszon mi nevem?

Jésűőbe nem szuól sémmit.

— Kiránié asszon mi nevem?

— Ördög!

— Kiránié asszon mi nevem?

— Kérmomiéti, Kérmomiéti, Kérmomiéti, Kérmomiéti!

Erre akkora szelet hajtott, hogy a ház tetejit mind iévüttő.

(Rábaköz, Potyond.)

HALÁSZ JÁNOS.

T r é f á s m e s e.

Hát écczér vuót nekém két ökröm, azt én éhajtottam a temetőbe legényi; amég azok att legétek, én addig csinyátom bozzábu szekeret még igát. Odahaza vuót kilencz zsák rozsom, azt beletettem egy tökhéjba, akkor évittem a mónárba.

Kérdém hun van a malom; aszongyák évan sétányi.

Nahát én addig léfeküttem, a szekeret kieresztettem legényi, az igát még az ökröket a fejem alá raktam; oztan elaluttam.

Hát écczér csak főébretem, hát en na körtefa vuót a fejem alatt; ére főmásztom. Egy odvas lik teli vuót madártojásso; amint azt kiszéttem, écczérre lésüllettem. Hama haza szalattam a kisfejszejér, kiástom magamat a fábu; de akkor főkaptak a madarak és vittek e naffológ.

Ott sokan mostak és amind engém mégláttok, mind azt kiátották: Oh Isten segéccs!

En az gondótam, hogy asszongyák: tágéccs! Azér kihusztam az üngömet a gatyámbu, akkor a madarak érőpütek; én még léestem.

Akkor beméntem a faluba; égy házbo ippen lakodalom vuót. Én oda betoppantok, mingyár a ményasszon szoknyaránczába ugortam; de ott nem kaptam égyebet ek kemén tojásná. Amint azt éttem,

évesztettem benne a késémet, azt ott kerestem efféle óráig a tojásbo, de nem talátom.

Óra gyün egy ember, kérdi, ho mit keresék. Émondom neki; ű még aszongya: Jábo keresi azt kee, én écczér évesztettem benn a kisfejszémet, álló hét hétig kerestem, még se talátom még.

Akkor én éballagtam a mónár felé; utközben gyün égygy ember és kérdi, hun a fejem. Tapogatom a fejemet, Uram fia! csak a kalapom van. Akkor visszaménék; hát ott vuót a fejem ahun a madarak lédoptak.

A fejemet a kalapomba tettem és émentem. Hát mire a mónárho értem, má a malom is otthun vuót. Mégöllöttem a rozstot és hazaméntem. A lisztét léraktam a szekérrü és a liszt má kécczér is éfogyott, de én hála isten mast is élék.

(Zala m. Bókaháza.)

KERTÉSZ JÓZSEF.

Tájszók.

Kiskunságiak.

- Fabók, e szólásban: Kigyütt v. fékető: fejkötő.
 rágyütt a fabókja — veszekedő fékéz kómár: tolvaj.
 kedve. Fabók a Fábán féleszű: kevés eszű.
 diminutivuma; a nyelvjárások- féna drágos: u. a.
 ban Habók Nyr. XIII. 525. fére fingó: szerető tartó (asz-
 fágy: összeszed, összehajt pl. szony).
 kötele, vásznat. (Ormánys. fá- ficzertős: sánta.
 gyás: egy csomó vmi. Nyr. ficzkó: 1) vékony fenyőszál;
 II. 278. Fajszon fágy: kutat, 2) a sörétnél nagyobb, de a
 motoz Nyr. VII. 428.) golyónál kisebb ólomdarab,
 melyet puskába töltenek.
 fagérézna: eredetileg szőrből fitít: mutat. (Somogy Nyr. IX.
 készült ruhaneműt jelenthetett; 283. Debreczen Nyr. VII. 189.
 most csak (átv. ért.): sovány, Kecskemét Nyr. X. 380. Gyön-
 száraz. (Fan: szőr. „Gubás győsinél: „De kigyó volt belül
 ebnek fanos eb társa“. Káldy kiftített hal a.“ Chariklia).
 I. 101.)
 farczináz: faggat, vallat.
 faszarági: zsugori.
 ferhel: [?]. E szólásban hall-
 ható: Viszi a ferhét = elszal-
 lad (gúnyos ért.)
 fejeték. Így hívják a tó felső
 részét, hol annak forrása van;
 ugyanott azonban van egy víz-
 vezető árok is. (Baranyában:
 fejeték-árok = hó és esővizet
 vezet le Nyr. II. 184.)
 forduló: takarodáskor a szőlő-
 lőbe v. tanyára kimenetel és
 onnét egy szekértereknek be-
 szállítása. (Fehér m. Nyr. X.
 189).
 főkél: feldagad.

főkontyol: fejbe ver.
 főjhódzik: fél, tart vmitől;
 pl. „Ugyan főjhództem ám,
 hogy rám is kerül a sor“.
 (Megfelhőzni hasonl. ért.
 nagykunsági szó Nyr. II. 326).
 fukuzáll a gyermek, midőn
 hazulról az iskolába indul, de
 máshol elcsavarogja az időt.
 Átv. ért. henyél, hever. (Szen-
 tes. Nyr. VIII. 187).
 fullér: előhírnök (Tapoleza
 Nyr. X. 475).
 fullákol: fuldokol.
 furbicz: egy csapat, egy szál-
 lítmány; pl. „Má emőnt éggy
 furbicz, most küdöm a má-
 sikat“.
 fűköröm: a szarvasmarha két
 kisebb körme.
 fűmőnt: jó, jeles, finom, de
 gúnyos ért. (Kákonyi P. Akas-
 verusában: „És alája egy
 fejementő jó lovat“. Ugyan
 e helynek egy másik válto-
 zata így hangzik: „És alája
 egy fűmentő jó lovat“. L.
 Régi Magy. Költ. T. III. 287.
 és 474. l.).
 galacsin: sárból csinált s

megszáritott golyó, melyet pa-
 rittyából dobálnak.
 gamó: horgas végű bot; tulaj-
 donképen az ennek végén levő
 horog. Égamóz: elcsen.
 gángó, gángol: rossz, so-
 vány ló.
 ganczos, ganczol: borzas,
 borzal. (B o n c z o s u. a. Nagy-
 kunságon Nyr. III. 233. Sza-
 mosháton Nyr. X. 139).
 garád: felhalmozott sárból ké-
 szült kerítés.
 gaja: hígeszfű.
 gajcsos: girbe-gurba.
 gányó: kertészek csúfoló neve.
 (K e r t é s z n e k hívják a más
 tanyáján lakó szegény embert).
 gebed: döglik (tréf.); pl. Ge-
 bedj mög.
 gebeszkődik: (tréf.) nyúj-
 tódzkodik, ágaskodik.
 gezemicze: gizgaz, aprólék,
 törmelék. (K.-Baranya Nyr.
 III. 282. Debreczen Nyr. VII.
 189. Szatmárm. Nyr. X. 431).
 gesznye-gusznya: apró-
 lékos holmi, többnyire ruha-
 nemű, genye-gúnya.

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

Szatmármegyei k.

Rohog: a tűz, mikor nagy
 lánggal s erős zugással, lobo-
 gással ég, csapkod.
 rëppen (a cserép- vagy fa-
 edény): kissé meghasad, meg-
 reped. Ami egyszer megreppen,
 tovább is hasad.
 riczu: szűk, ügyetlenül, ferdén
 szabott s varrt ruhadarab.
 Riczu dolmány, rövid is, szűk is.
 ribol: koptat, ront, nyű valamit,
 ruhát, eszközt. Elribolta: el-
 nyűtte.

rohoda: avult, összehullásnak
 indult nagy épület, vagy láda-
 féle eszköz.
 rideg: hitvány, sovány. (Csak
 sertésre hallottam mondani):
 rideg sertés: sovány, hit-
 vány sertés.
 romincs; a gyors futásnak
 induló jelző szava. Alló! ro-
 mincs! elfutott!
 révézetes; erősen megijedve,
 nagy lihegéssel, akadozva be-

- szélő, s ki azzal mást is ijedtségbe ejt.
- rőnkő: a nagy, vastag fának azon része, melyből deszkát szoktak fűrészelni, vagy zsin-delyt hasogatni; másként tőke, testfa.
- sórál: lassan, mintegy alatto-mosan jár-kél, s szégyenkezve távozik.
- sündörög: sűrűg-forog valaki körül, vár, kíván, óhajt valamit tőle. Addig sündörgött körül-lötte, míg meg nem nyerte amit kívánt.
- szármol: szétfejt, szétszed, dara-bokra, szálakra tép valamit.
- számlik, a szántó földről szok-ták mondani, hogy: jól, könny-nen, vagy rosszul, nehezen számlik: szántódik.
- szedelőskodik: összeszedi magát s holmiját, különösen ruha-neműjét.
- szukmány: durva, szürdarócz-ból készült férfi felső ruha.
- sudrimankó: kicsiny, rövid, szűk felső ruha, melyből a testet ügyetlenül kiszabták; el-rontott ruha, vagy egyéb ügyet-len, haszna vehetetlen eszköz.
- szűrő: lassan iszik, mintegy csak a foga között szűri, amit iszik.
- Suhadozott, nem tudni mit jelent; jómódú, s jókedvű emberről szokták mondani: Könnyű neki! tele van a segge suhadozott mogyoróval: jól van dolga.
- siláp: levágott nagy darab kenyér.
- satrafa: vén emberről, asszony-ról mondják, kikkel nem lehet bármit elkövetni.
- sopotyás, setyepotyál: lassú hangon suttogva beszélget valakivel.
- slampál: lassan, lomhán megy valahová. Egy cseppet se siet, hanem csak slampál.
- sug, sugdál: dob, hajít, hajigál.
- sullog: szégyenkedve lassan elmegy, kullog, ballag, elkot-ródik.
- sűrüllőm: sűrűnek, igen sűrű-nek tartom, pl. vetést, ami jobb volna ha nem volna olyan sűrű.
- sűrít: szorgosan jár utána, körül-lötte valakinek, gyorsan jön, megy.
- szálvonáz: a vászon, vagy általában a fehérnemű varrás-nál a vászonból egy vagy több szálnak gondosan való kivonása, melynek nyomán megy aztán a varrás, a lyukacsos prámázás.
- szőszmőtől: keresgél, kutat-gat, ide-oda tesz-vesz valamit, holmi haszontalanságon, cse-kélységen dolgozik.
- sütkölőzik: melegszik, közel a tűzhöz áll, sütteti magát.
- szüklő: az ebnek bizonyos ijesztő hangon való vonításá-ról szokták mondani.
- sillom: valami csekélység, semmiség. Sillomba vette az egész dolgot.
- szalmáz: hebehurgyán, hányd el-vesd el módra csinál valamit.
- sasfa: kerítésnél, faházaknál azon hosszában kivésett oszlop, mely-be a deszkát illeszteni szokták.
- sunyi, sunyáta: kissé alatto-mos, lomha; innen: szunyog: lomhán, gyanusan ide-oda tekintgetve somfordál, el-oldalog.

szotyka: ügyes, bátorbeszédű
leánygyermek.

selyme: a málé virágának a

csövekből kinövő selyem-forma
szirma; a felső himvirágát
zabjának szokták nevezni.

(Nagybánya.)

KATONA LAJOS.

Kis-Küküllő megyei ek.

Állkapcza: állkapocs. „Sze-
gény alának még a zállkapcája
is mind összö törött“.

beszéd: mese. „Ajan beszédet
senki se tud mandani az egész
faluba min Pendsi nén“.

barza: bodza. „Ki kéne má
azakat a barzafákat is vágni“.

bugyborék: búborék. „Úgy
bugyborékal a viz mind a fene
akkora bugybarékakat hány
mind dégy pujka tajás“.

buzdugány: buzogány. „Ajan
macsukás battya van, min degy
buzdugány“.

czafrangas: haszontalan,
rosszféle; csak lányra mondják.
„Má újbó itt vót az a czaf-
rangas. Vigyázz magadra, té
kicsi czafrangas“.

czikk volt: a labdajáték mű-
szava, akkor mondják, ha a
sulyosan, fölötte sebesen dobott
labdához ütve, csak alig érinti
a bot a labdát. „Menynyetek
csak csügni, me czikk vót“.

czandra: ujjatlan köppönyeg.
„Há nem veszi fel ké a czan-
dráját?“

csemáj: haszontalan, pipogya.
„Csemáj egy legény még ő is.“

csujány: csihány, csalán. „Sa-
base ülsz veszteg, mindétig
tekeregsz; mast is min csupa
csujány csípés vagy“.

csurdé, csóré: meztelen.
„Eleget kentem a csóré testit,
de biza csak annyi vót. A
zö kème gyermekei mindég

csurdén járnak, minha éppég
czigányak vónának“.

csügni: összeütni. „Gyere Jóska
csügjünk, lássuk kinek erősebb
a pirastajása“.

döng: hátbaütés. „Vigyázz fíjam
Benedek, ha utánnad eredek
ajan döngöt ereszték, hagy a
szemed kimered“.

éggya: éggy. Csak számlálás
közben járatos ez alak. „Eggya,
kettő, három, négy, kicsi kutya
huvá méssz?“

elnyűni: elhasználni. „Ha vóna,
istálam az úrfit, valami rassz,
ényótt nadrágja“.

facsaroskodni: huncut-
kodni, alattamoskodni. „Kutya
facsaras lelkű, mindég facsa-
raskadik“.

faláb: gólyaláb. „Ijen sárba
csak falában mehetek“.

feledes: a földet felében bíró
ember, a ki t. i. a fele haszon-
ért megműveli a földet. „Hijja
ké a feledeseket is“.

füttő: kemencze, kályha. „Ne
menny a füttőhez, mé elégeted
magad, fíjam“.

galy: rög. „Ma ehbe a gajba
négy tehén se elég“.

galambbug: galambdúc. „A
bakk macska minmegette a
galambakat, mas má éggy sincs
a galambbugba“.

gyavúl: gyógyul. „Séhagyse
akar má meggyavúlni a kicsi
újam“.

hivatalos: hivatalnok. „A hivatalasak is min fájúttek“.
 Kapuzábé: kapufélfa. „Hargasan áll a kapuzábé“.
 katipila: anyámasszony katonája. „Ne légy ajan katipila tē, ne űjj mindētig a kanyhába“.
 katlanazni: jőni-menni, bolyongani. „Ne katlanazz annyit, hanem láss a dőgad után, egymásután.“
 kecskebuka: bukfencz. „Vessünk kecskebukát, vaj men-

nyünk a kazalra, s kecskekázzunk annét le“.
 kalbászrasta: trieur. „Ékéne hagy kérjük aszt a kalbászrastát, me ha ma nem rastálunk: hónap még éggy szem se lesz hagy mit vessünk“.
 kóréba tánczóni: versenyt tánczolni; a tánczosok ilyenkor szembe állnak, s egy helyben maradvá tánczólnak. „Ájjaatok ki, Pista, kóréba, lám ki tud jabban“.

(Szőkefalva.)

KIS PÁL MIHÁLY.

Hont megyei e k.

Agacs: ákácza.
 bandsa: kancsal.
 bocsora: vacsora.
 bóta: balta.
 cséngér: silány bor.
 csérba: csorba.
 csóvány: csalán (urtica).
 csulya: azon kutyákról, juhokról sat. mondják, melyeknek a füléből egy rész le van vágva.
 czupka: gyümölcsnek a szára, csutkája.
 didéllé: barátfüle (tésztás étel).
 dutka: búbos banka.
 elletés: fiatal szőlő pl. kevés bor termett az elletésben.
 elpártolni: elvállalni.
 elvintérédik: megromlik pl. A bor elvintérédik vagyis megsavanyodik.
 észtréngálni: arra mondják, ha valaki a juhakolból egy kisebbszerű ajtón egyenkint kihajtja a juhokat, a juhász pedig azokat megfeji.
 észtri: eresz.
 ércze: jércze.
 fölház: emelet.
 gēbre: bőgre.
 gészkenye: gesztenye.

girin: görény.
 gyűkör: tükör.
 hambit: folyosó.
 háromszér: háromszor.
 hátyikas: négyszögletes kas, melyben fűvet sat. szokott a falusi nép hátán haza hordani.
 ház: szoba pl. első ház, hátulso ház pl. „Be ne menny az első házba“.
 héhő: gereben.
 hidorni, hircgálni: kotorni pl. „Le ne hidord a babot az asztárú“.
 hóka: olyan ló, a melynek homlokán fehér csillag van.
 huborka: ugorka.
 ívelődni: vesződni.
 kalántál, midőn a gyermek többet magával karácsony előestéjén az ablakok alatt énekel, hogy valami jutalmat kapjon.
 kécsége: köcsög.
 kicsap: sáros vízzel kismítja a szoba vagy konyha talaját.
 kísálkodik: ellenkezik, veszekedik (luctari).
 krasnyog: midőn a kis gyer-

mek apja csizmájában járkál, csoszog.	peggy: pedig.
kürtő: kémény, kürtősőprő, kéménysőprő.	pítvar: konyha.
leromlik: lesóványodik.	pitykő: kavics.
lévóka: edény, melynek segélyé- vel a bort a hordóba töltik.	poczik: egér.
méczka: párbér.	polosnyik: záp tojás.
mindítyig: mindig.	présmog: 1. a ki kelletlenül teszi a munkát; 2. présmog az eső: permetez.
nyaffatt: kedvetlen.	présmítál: sok haszontalan- ságot össze-vissza beszél.
nyirbálikodik: nyugtalan- kodik; pl. de rossz gyerek ez, annyt kő vele ívelőnyi, egész nap nyirbákogik.	puplik: szénahordó kas.
nyólya: nyavalya.	rőzsgye: rőzse.
őregobbikuram; így hívja az asszony férjének a bátyját; az öcsét pedig: fiatalabbik uram.	tromba: kisebbféle zsupp.
pampuska: fánk.	tronsnyok: kukoricza torzsa.
	vérnyog: a ki este a kellő időn túl hosszabb vagy rövidebb ideig fönmarad.
	zavadzál: lábatlankodik, mást a munkában akadályoz.
	zsítár: sajtár.

(Páld.)

PILISSY Győző.

Szilágyságiak.

bakafánczos: makacs, mak- ranczos.	dib-dáb: tekergő emberről mondják.
berena, sőviny: vessző ke- rités.	csonkatollas: a fiatal madár- fiókot hívják így.
birtyóka: éretlen, nyomorék szilva.	csermálni: ellopni.
bujbeli, bujka: téli felső öltözete a nőknek.	elsinkópálni: ellopni.
bécsi tők, ludáj: sütő tők.	eltökíteni: ellopni.
bicsaklik: akadozik a nyelve.	elsomforgyálni: elillanni.
bikacsol, bicsakol: pl. „megbikacsolta (v. megbicsa- kolt) magát“.	eltángálni: megverni valakit.
bumfurdi: ügyetlen.	favágító: rendszeren egy gübös. bőkös fatörzs, a melyre rá- fektetik a széthasítandó fada- rabokat.
biczeg: sántít.	fekíjj: seb.
	ficzfa: fűzfa.

MARTONFI LAJOS.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIV. KÖTET.

BUDAPEST

1885

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.

TARTALOM.

Értekezések.

		Oldal:
Ásbóth Oszkár:	A „szoltár” szó és még valami.....	455
Balassa József:	A nyelvjárások tanulmányozásáról.....	157, 207, 262
	A népnyelvhagyományok följegyzése.....	310
	Egy második hangzöilleszkedés a magyarban.....	345
	Szótagok, szavak, mondatok.....	442
Barbarits Róbert:	Miattam, tőlem.....	496
Frecskay János:	A mester-szótár.....	167
Goldziher Ignác:	Vendég.....	241
Joannovics György:	A „nek” ragú név és a birtokszó.....	9, 52, 102
	Válasz a »nyelvészeti logika«-ra.....	502, 547
Kardos Albert:	A göcseji nyelvjárás.....	163, 213, 393, 448
	Régi nyelv, népnyelv, irodalmi nyelv.....	543
Kasztner Géza:	Írtás.....	78
Király Károly:	Verseggy mint neologus.....	398
Könnye Nándor:	A névragok és névutók használata.....	354
Kőrösi Sándor:	Olasz kölcsönszók.....	65, 118
Kulesár Endre:	Genitivus és dativus.....	389
Kúnos Ignác:	A helynevekben levő népetymologiaról.....	97
Munkácsi Bernát:	A magyar-ugor szótár.....	15, 58, 110
Simonyi Zsigmond:	Budenz ugor alaktana.....	24
	A magyar névragozás.....	246, 289, 337, 345, 433, 481, 529
Szarvas Gábor:	A „czápa” családja és származása.....	1
	Dugába dőlt.....	49
	Pipere.....	145
	A német kölcsönszók.....	193
	Dorbézol.....	488
	Kesztyű.....	491
	Torzsa, törzsök.....	493
	Nosza.....	537
Szinnyei József:	Az új tájszótár.....	216
Tömlő Gyula:	A Németújvári Glosszak.....	149, 200, 252, 297
Volf György:	Kiktől tanultunk írni olvasni?.....	348
	Egy kis szlavisztika.....	499

Irodalom.

Nyelvtudományi Közlemények XVIII. k. 3. füz. <i>Simonyi Zsigmond</i>	69
Die slav. elemente im magyarischen. Von dr. Fr. Miklosich. Zweite auf- lage. Besorgt und eingeleitet von dr. L. Wagner. <i>Szarvas Gábor</i> ...	73
Orvos-gyógyszerészeti Műszótár. Írta Barts József dr. <i>Csapodi István</i>	121
Germán elemek a magyarban. Írta Vizoly Zakariás. <i>Szarvas Gábor</i>	317

Nyelvtörténeti adatok.

Növénynevek. <i>Babics Kálmán</i>	32
Béldi Kelemen inventariumából (1627). <i>Deák Farkas</i>	82
Tanuvallatások, a Révay család levéltárából. <i>Deák Farkas</i>	170
Szólásmódok Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból. <i>Katona Lajos</i>	218, 356, 459, 514, 565
Babonák, egy a mult század végéről származó kéziratból. <i>Jdnosi Béla</i> ...	221
Technologia vagyis a mesterségek és némelly alkotmányok rövid leírása Gergelyfi András O. által (1809). <i>Frecskay János</i>	357, 443
Régi székely népdal. <i>Chalupka Rezső</i>	566

Adatok a nyelvújítás történetéhez.

A »tény« szó eredete. <i>Nagy-Szigethi Kálmán</i>	129
»Arithmetica vagy számvetésnek mestersége«. Maróthi György. (1743.) <i>Kulcsár Endre</i>	359

Fattyuhajtások.

Menevéd. Mesény. Röpde. <i>Simonyi Zsigmond</i>	181
---	-----

Helyreigazítások. Magyarázatok.

Melleszt, mellyezni. <i>Herman Ottó</i>	35
Fügét mutatni. <i>Ponori Thewrewk Emil</i>	36
Fordul elő. <i>Simonyi Zsigmond</i>	36
»A számára«. <i>Szvorényi József</i>	83
Figé. <i>Kőrösi Sándor</i>	84
Tűrhetetlen. Használatos, járatos. <i>Baksay Sándor</i>	85
Csentész. L. A.	86
Salavári. <i>Goldziher Ignác</i>	130
A számára. <i>Lehr Albert</i>	131
Férj. <i>Szily Kálmán</i>	132
Boncsok. <i>Kispál Mihály. Szerkesztő</i>	133
A lófuttatás néhány műszava. Egy <i>Sportkedvelő. Szerkesztő</i> ..	134
Eméng. <i>Szarvas Gábor</i>	135
Ev. <i>Tömlő Gyula</i>	172
Tömkeleg. <i>Nagy-Szigethi Kálmán</i>	174
Pástétom. <i>Szarvas Gábor</i>	177
Kié az elsőség? <i>Torkos László</i>	178
Őn. <i>Simonyi Zsigmond</i>	179
Sérv. Mellső. Rudimentum. Egy doktor.....	180
Mellső. <i>Simonyi Zsigmond. Ponori Thewrewk Emil</i>	222

TARTALOM.

579

	Oldal
Ev, év. <i>Frecskay János</i>	222
Gyaksa. <i>Kispál Mihály. Szarvas Gábor</i>	223
Nagy kalitka. <i>Frecskay János</i>	223
Finom. <i>Szarvas Gábor</i>	224
A »megvédelmezetteti« Arany János. <i>Simonyi Zsigmond</i>	224
Ev, sérv, mellső, csonkuiat. <i>Csapodi István</i>	269
Drida. N. K.	271
Fül-ajtó. N. K.	271
Lukna. <i>Ponori Theodoresk Emil</i>	271
Egy árva szó. <i>Simonyi Zsigmond</i>	322
A módosító igék szorendjéhez. <i>Simonyi Zsigmond</i>	322
Létére. <i>Simonyi Zsigmond</i>	323
Mellső. <i>Frecskay János</i>	324
Csökevény. <i>Török Aurél</i>	324
Csakó. N. K.	324
Golyó. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	362
Mogy. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	363
Hazsártos. <i>Csapodi István</i>	364
Visszaigazított sajtóhibák. <i>Zolnai Gyula</i>	365
Néhány magyarázatlan szó magyarázata. <i>Herman Ottó</i>	367
Czapa. <i>Herman Ottó</i>	368
Gúla. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	405
Egy elsőbbségi kérdés. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	405
Torzsa. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	406
Hasznalatos. jaratos. <i>Szarvas Gábor</i>	406
Egy kifejezésünk magyarázatához. <i>Szarvas Gábor</i>	409
Petten. <i>Szarvas Gábor</i>	464
Tenyésztő növények. <i>Egy Olcson</i>	465
Torzsa. <i>Kőrösi Sándor</i>	466
Tenyésztő növények. <i>Szarvas Gábor</i>	508
Tűjekortat. <i>Szarvas Gábor</i>	510
Létére. <i>Karác, Albert</i>	511
Petten. <i>Tolnai József</i>	512
Szivmátra. Boncs. Csümbök. Sz. D.	512
Román, rumuny. <i>Kispál Mihály</i>	513
Egy különös ó hang a magyarban. <i>Balassa József</i>	553
Kiepiteni. Sz. D.	554
Kesztyű. <i>Csapodi István</i>	555
Mellső. <i>Csapodi István</i>	555
Hordáros. <i>Szoboszlai</i>	555
Hejytelen magyarázatok. <i>Szarvas Gábor</i>	556

Aprólékok.

A nyelvtörténeti szótár ügye	38
Új germanizmus	38
Délihabos nyelvészek	38
A magyar szótövek	86
Ki a Zapolya ?	87

	Oldal
Jobb idők jele	88
Fővárosi tudósítás	89
Két új szótár	136
Utcakeresztelés	136
Tattatás, tettetés	137
A magyar igeidők	182
A mit óhajtanánk	183
Vegyészi különlegességek	184
Egy zavaró hang	225
Nyelvérzék és tudáskodás	226
Különösségek	227
Hogy kérdezzünk?	272
Félreértett kérdések	274
Mit tanít a Nyelvőr?	275
Gyors mondókák	275
A néptanítók és a népnyelv	325
A megfejtett titok	326
Nyelvészeti elmésségek	327

Kérdések és feleletek.

Helyesek-e a <i>növény</i> és <i>futoncz</i> szavak? Szarvas Gábor	39
Mit jelentenek és honnan erednek: <i>hay regvio</i> és <i>kaszahugy</i> ? Szarvas Gábor	40
Helyes-e a <i>különlegesen</i> e. h. <i>kivültképen</i> (specialiter)? Szarvas Gábor	40
<i>Vállal</i> vagy <i>válat</i> , s mi az etymonja? Szarvas Gábor	41
Helyes-e a <i>nyádrspolgar</i> elnevezés? Szarvas Gábor	41
Helyes-e a <i>hullik</i> alak, s van-e az <i>omol</i> és <i>omlik</i> stb. közt jelentéskülönbség? Szarvas Gábor	370
Helyesek-e <i>bibornok</i> , <i>pénztárnok</i> -féle szavak?	371
Hogy fejezhető ki, hogy különböző helyen különféle borokat ittunk?	373
Ragozhatók-e az <i>ikes</i> igék a <i>ható</i> alakban iktelenül? Szarvas Gábor	410
<i>Kulturpflanze</i> , <i>kultivirte pflanze</i> -nak mi a helyes magyar neve? Szarvas Gábor	412
Helyesek-e az <i>írásbeli</i> , <i>szóbeli</i> (eljárás) és <i>dologbeli</i> (jog) kifejezések? Szarvas Gábor	414
<i>Atól</i> , <i>aban</i> vagy <i>attól</i> , <i>abban</i> ? Szarvas Gábor	414
Hogyan mondjuk és írjuk az idegen neveket? Szarvas Gábor	417
Mivel helyettesítsük a hibás <i>tanár</i> szót? Szarvas Gábor	419
Visszleszámítol vagy viszleszámítol? Szarvas Gábor	421
<i>-ként</i> vagy <i>-kint</i> ? Szarvas Gábor	558
<i>Az</i> vagy <i>ø</i> ? Szarvas Gábor	559
<i>Jobb</i> vagy <i>job</i> ? Szarvas Gábor	559
Mi a <i>deli</i> szó jelentése Faludinál? Szarvas Gábor	560
<i>Leebb</i> vagy <i>lejobb</i> ? Szarvas Gábor	562
»Ausbauen: <i>omevédniu</i> (Ballagi)? Szarvas Gábor	563

Kérdések.

A Nyelvőr olvasóihoz	185, 330, 564
----------------------------	---------------

Válaszok.

A Nyr. XIV. 185. lapján tett kérdésekre	228, 276, 281, 328, 468.
A Nyr. XIV. 330. lapján tett kérdésekre	468

Néprajz- és nyelvhasználatok.

Oldal

Tábori beszédanyagok...	142
Szóhasználatok, hasonlatok, közmondások...	89, 138, 186, 230, 281, 331, 374, 423, 471, 516, 566
Átkozódások, karomkodások...	94, 139, 190
Parbeszéd	42, 138, 517
Elbeszélések	42
Népmesék	43, 91, 139, 188, 375, 424, 473, 519, 569
Babonák	44, 187, 232, 284, 332, 424
Ráolvasások	390, 426
Orvosi kifejezések a nép ajkán	44, 90, 186, 233, 567
Népetimológiák	90, 232, 519, 568
Mit beszélnek az állatok?	475
Misztériumok	140
Tájalós mesék	189, 233, 284, 425
Szójátékok	190
Tréfas kérdések	189
Tréfas mondókák	233
Gyors mondókák	45, 232
Gyermekjátékok	233, 523
Kioldvasó versek	381, 427, 474
Lakodalmi köszöntők	45
Névnapi köszöntők	426
Tájszók	46, 95, 143, 190, 234, 284, 333, 382, 421, 427, 475, 524, 571
Ikerszók	191
Mesterműszók	48, 237, 480
Gazdasági műszók	43, 140, 288, 431, 523
Helynevek	144, 422
Gűnynevek	144, 333
Népdalok	192, 240, 480
Népmánccok	96, 336, 384, 528
Vegyesek	421

TÁRGYMUTATÓ.**H a n g t a n.**

A beszédnek szótagokra, szókra és mondatokra oszlása 443.
 Hangsúly 315, 443, szerepe a fonetikai szó alakulásában 446.
 I. Magánhangzók: Diphthongusok 314 | Magánhangzók megőrzése és elveszése: a NémGl.-ban

200 | szóközépi hangzó kiesése 67, *rédm* : *rám* stb. 294, *pisk(i)i, nyíregyház(a)i* 227, véghangzó elkopása 4 | összevonások: *jó-ól* : *jöl* stb. 438, *tevé* : *té* stb. 492, *nekijök* : *nekik* stb. 386, *-helől* : *-ből* stb. 249 || Időmérték: hosszú hangzók a NémGl.-ban 202 |

rövidülések : szóvégi *a* *e* : *a* *e* 436, *-be* : *-be* rag 250, *-hén* : *-ben* 247, *-nek* : *-nek* 385, *-rá* : *-ra* 295 | kezdő szótagbeli hangzó megnyúlása 3, olasz szóvégi *o* : magy. *ó* 467. Hangrend : magánhangzóink hangrendi fölosztása 37, 179; hangrend az ugor alapnyelvben 15; »hangrendi párhuzam« az ugor alapnyelvben és a magyarban 60; vegyes hangzó *e* (*é*) 313, hangrendi sajátosságok a NémGl.-ban 202 | hangrendi emelkedés 58, 464, 468, 494, *j* beolvadása miatt 19, 59, 293, 342; hangtörés (*tapod* : *lipod* stb.) 59 | hangrendi mélyedés 16, beolvadt *v* miatt 21, 22, 23 | illeszkedés 345, 434, ném. *lampe* : magy. *lámpa* stb. 197, 494, nem illeszkedett ragok : *-be* 250, *-hoz* 343, *-nál* 337, *-nek* 385, *-ra* 295, *-vá* 433, 435, Göcsejben 215 || Hangszín : meghatározása az ugor alapnyelvben 110, sajátosságok a NémGl.-ban 203; szegedi *e* hangzó 313, u. a. Kis-Küküllő m.-ben 554 | nyiltabbá válás : *u* : *o* 197, 464, *o* : *a* 119, 467, 494; zártabbá válás : *a* : *o* 385, *ó* *ö* : *ü* *ű* 438, *e* : *i* 120, *é* : *i* : *i* 439, 481, 529, 530 | labialisatio : *e* : *ö* 346, 347, *e* : *ö* 439, ajakhangzók illeszkedése 345 | *ö* : *ö* : *é* 348 | Járulékhangzók : *i* 68.

II. Mássalhangzók : *gy*, *s*, *sz* hangok magyarázata lat. eredetű szavainkban 351, 353, a lat. *s* ejtéseiről 458 | Mássalhangzók megőrzése

se : Göcsejben 163, NémGl.-ban 257; eredeti *j* 163; *-vá* rag hasonulás nélkül (*gyanusvá* stb.) 433, 435 | elveszése : NémGl.-ban 257; *k* elvesz 464, *l* 70, 440, (*-lól* : *-tű*, *tu*) 340, (*-nál* : *-ná*) 337, *n* 363, (*-ben* : *-be*) 247, *l* (*-ent* : *-en*) 530, (*-kent* : *-kén*) 531, *v* (*mic* : *miré* stb.) 433, 434, *z* 343, 445 | pótlónyújtással : *volna* : *vón* stb. 277, 329, 343, 554; *dl* : *ll* 31, *zj* : *zz* 342, *lt* : *ll* 343, *lr* : *rr* 295, *rs* : *ss* 343, *nt* : *tt* 464. Időmérték : *-nn* : *-n* rag 290, *-ben* : *-ben* 247; hosszú mássalhangzók a NémGl.-ban 260 | rövidülés (*gutta* : *guta* stb.) 7; *l* megnyúlik 440. Hangváltások : *p* : *k* 177, *z* : *sz* 494, *m* : *n* 339, 464, 542 | *s* : *cs* 494, *sz* : *cz* 3 | *k* : *g* 67, 363, *p* : *b* nincs a magyarban 1 | *rj* : *rny* 70, *nj* : *ny* (nem *ngy*), *lj* : *ly* (nem *lgy*) 28 | *l* : *r* assim. útján 67 | Dissimilatio 339 | Hangátverés 342, 489 | Articulációbeli eredetiségek a NémGl.-ban 260 | Járulékmássalhangzók : *g* 120, 136, 163, *l* 163, 568, *r* 163, *t* 120, 163 | hiatusöltő *v* 440, *j* 434, 435, 440.

Orthographia : magy. orth. eredete 348, 458; az etymologiai elv 415; a népnyelv hangjainak jelölése 312, fölő *h* 258, NémGl. orthographiaja 115 | *atól* vagy *attól*? 414, *jobb* v. *jobb*? 559, *-kent* v. *-kint*? 558, *leebb* v. *lejobb*? 562, *önkent* *önkényt*? 531, *válal* vagy *valal*? 41.

Alaktan.

- I. Összetétel: Ikerszók hangrendi fejlődése 203. Hibás összet.: I. Antib.
- II. Szóképzés: Göcseji nyelv-jarásban 164, NémGl.-ban 297 | a) Igéképzés: freq. -sz 27, -h 29, -ál 28, -gy praesensképző 28; mom. -am, -an 28; caus. -ít 30, -tat 30, -szít végűek 27, -al, -lal 31; refl. -v 26, 27, -ód 31, -kodik, -kozik 29, 348, -ik 370; honosító -z, -l 77, -ál 120 | denom. -h 32, 69, -hot -het -höt, -hodik -hudik, -hoszik 32, -adoz 70, adzik 69, -od -éd -öd 348, -ödzik 70; denom. j nyomai 26, 32, 70; -el (avél stb.) 32; denom. -m, -n -t 70 | b) Név-szóképzés: -k többesképző 495; melléknévképző -i 227, -só, -ső 128, 180, 222, 270, 301, 324, 405, 555; -l, -d-vel továbbképzett névmások 486; -va ve igenévképző 163, 540.
- III. Szóragozás: Göcsejben 213, NémGl.-ban 304 | a) Tövek: tövégi hangzó, kötőhangzó, tárgyalva 86; tö-alakok Göcsejben 163, NémGl.-ban 302 | b) Igeragoz-ás: -u 3. szem. rag 180, -szu -sze -szí rag 542, eszik-félék praet.-a 180, ikés igék ragozása 410 | c) Névra-gozás: -á latív. 436, -ben -ből -be 247, -bőlt 438, -ent 529, -hoz 342, -ig 481, -ként 530, -lag 166, -n 289, -nál 337, -neg, -nyég 482, -nek 385, -nkéd, -nként 533, -nőtt nöl -ni 487, -ről -ra 293, -ról 438, -t módhat. rag 166, -tt 484, -té (végtére stb.) 342, -től 339, 438, -ul 437, -utt (másutt stb.) 484, -vá 433 | enklitikus ragok: -g 269, 436, 483, -lan 481, -n 340, 386, 435, 482; pleonastikus alakok 485 | nél-kül 338, rajtam 293.

Jelentéstan.

- I. Alaki j.: denom. -z jelen-tése 511, -ad és -aszt képzős igék 509, ik-kel képzett refl. igék 370; a ható alak használata 496, türethetetlen, türethető 85 | -beli jelentései 415, -ó -ő igenév jel. 465, 508, különbség -ó -ő és -tt között 414, 510; -talan használata 225; többesképző elhomályosulva, továbbképezve 495.
- II. Anyagi j.: boglár jelenté-sei 198, boncsok 133, eresztős 230, 329, fagy 282, férj: 'feleség' 88, 132, 183, hagy: 'hagyományoz' 417, használ 85, 408, helyettesít és pótol közti különbség 503, jár 280, 281, 330, 408, járatos 85, kisálkodik 367, letére 323, mell-ső 270, 555, mikvel és tenyeszt közti használati különbség 413, szám 409, tevő: 'fedő, takaró' 492, vendég 245, világ 'mundus' jelentésének eredete 72, zömök 245.
- A dalékok: 5, 6, 7, 51, 65, 85, 118, 136, 145, 146, 165, 197, 364, 407, 464, 543, 557, 561 stb. Göcseji nyelvjár. je-lentéstana 393, 448. Hivatal-és foglalkozásnevek kifejezés módjai 373. Vágó állatok ré-szeinek elnevezései 277, 329. Vezetéknevek eredete 417.
- Népetymologiai adatok: 90, 97, 232, 519, 568.

Mondattan.

Alany: általános alany kifejezés módjai 213.

Allitmány: igeidők használata 182, *irand* fut. exact. 183, *lett terítve* stb. 79, *irva lesz* (Göcsei) 213.

Határozók: ragok használata -*d* lativ. 355, -*ént* 356, -*ként*, -*nként* 356, -*képen* 355, -*kor* 355, -*nál* 337, -*nek* 9, 52, 102, 388, 390, 503, 547, -*stul* 356, -*től* 337, -*tt* 354, -*ül* 441 | *azután*, *azóta* 453, *leire* 323,

miattam, *lőlem* 496 | ragtalan határozók 225.

Jelző: birtokos j. 9, 52, 102, 390, 503, 547.

Szóegyeztetés: 9, 52, 102, 224.

Szórend: szerepe a fonetikai szó alakulásában 446; módosító igék szórendje 322, vezeték- és keresztnév szórendjének magyarázata 418, is kszó 36.

Mondattan isajáts. a Ném-Gl.-ban 308.

Antibarbarus.

Idogenszerűségek: 79, 87, 89, *sánczba dob in die schanze schlagen* 38, *arczot csinál* 79, *kiepít* 554, *letörik a ló* 134, *tenyésztett növény* 414 | hibás összetételek: igezős ő. 121, *irmész* 275, *véd- és dacz-szövetség* 413; *mellbeteg* stb. 127, *túltengés*, *túlteltség* stb. 127, *légűres*, *vízhatlan* (helyes magy. nevei) 169, *hegymenet*, *völgymenet* 412 | hibás képzések és szóalkotások: *fer-*

lőztelenít 126, *járlat* 413, -*má-nyoz* 416, *menevéd*, *mesény* 181, -*nok* 372, *omvéd* 564, *önnön-magunk* 557, *röpdé* 181, 224, *tanár* 419, -*tal* fölösen 510, -*tattatás* 137, *tény* 129; hibás csonkítások, elvonások 123, 124; Verseghy elvonásai 399, szóalkotásai 402 | szenvedő alak 89, 326, *lett összehtva* stb. 88; -*n* rag hibásan 88, -*ru* 80, *által* (-*vel* h.) 184, *fölött* 87; hib. szórend 80, 326.

SZÓMUTATÓ.

Addig 482.
aggani 395.
ajátos 201.
akár 539.
akna 321.
alant 485.
alkolm- 26.
alkot 26.
ám 540.
angyal 203.
angyalmentés 558.
ánszög 319.

apad 77.
arat 320.
arczél, *arczül* 439.
a számdra 83, 131, 273, 409.
aszó 99.
Bagsamá (rum.) 409
bajol 31.
basa 1.
becsap 454.
benn 252.
bent 248, 485.

berek 72.
berhe 50.
bibornok 372.
birodalom 394.
bitang 50.
bodnár 318, 319.
bodza 77.
boglár 197.
boncs 512.
boncsok 133.
bordély 490.
bors 147.

- borza 77.
 bot 72.
 bozza 77.
 böjtű boszorkány 100.
 bölöke 319.
 bugyogó 449.
 Bűd 100.
 Csaba-ire 1.
 csajla 229.
 csák, csákó 324.
 csákös 471.
 csalkert 177.
 Csallókőz 100.
 cseklye 84.
 csemelyet 489.
 csentész 86.
 csepe, csepeles 163.
 cserep 320.
 csi, csitt 541.
 csimbók 512.
 csizik 49.
 csonkulat 270.
 csöbör 318.
 csökevény 181, 271, 324.
 csömbölék 513.
 csuha 468.
 csula 228, 468.
 csuli 229.
 czájzli 49.
 czáp 3, 7.
 czápa 1, 368.
 czédula 319.
 czele-czula 228.
 czimbora 50.
 czolop 50.
 czompó 469.
 czödör 454.
 czölöp 50, 489.
 czövek 50.
 czula 228, 328.
 Daganag 300.
 dalia 561.
 dalma, -hodik, dalmás 32.
 dédelget 322.
 deli 560.
 Diákfalva 102.
 dimatlan, dimos 29.
 Diód 123.
 diszlik 395.
 divallan 29.
 dologbeli 414.
 dombéroz 489.
 donga 51.
 dorbélyoz, dorbézol 489.
 dömhöl 29.
 drida 271.
 duga 51, dugába dől 49.
 durgolódik 70.
 Ecs, ecell, ecellő, ecset 31.
 edzeni 319.
 egres 50.
 egy: szent 98.
 egyediűt 449.
 éj 255.
 előded 324.
 előke 491.
 elől 438, 442.
 előte, előtő 491.
 első 259, 301.
 elpusztul 395.
 elűlő 555.
 elve (Havas-) 98.
 ember 397, -kedik 70.
 eméng 135.
 eper 319.
 Erdély 98.
 eresztős 230, 329.
 erkölcs 204, 261.
 erszény 319.
 értekezik 558.
 espély 319.
 est 20.
 év, év 123, 172, 222, 269.
 évad 273.
 éves 123.
 Fagy 202, 274, 330.
 fajzik 396.
 fáncz 319.
 fánk 50.
 farsang 319.
 Fedetesfalva 100.
 fejall 453.
 fejer gözü, fejer köz 99.
 Fénlak 100.
 fent stb. 485.
 Feriháza 100.
 férj 88, 132, 183.
 ferteget (BécsiC.) 32.
 fertőtelenít 126.
 feszület 72.
 fiadzik 69.
 filler 319.
 finom 224.
 fojlik 29.
 fordul elő 36.
 Földesfalva 100.
 Föllegvár 100.
 föllép 128.
 fölöstököm 178.
 Fönlak 100.
 fönn 293.
 futonc 39.
 futrinka 39.
 fuvar 319.
 füge 83, fügel mutat 36, 84.
 fül-ajtó 271.
 fűrmender 319.
 fűröszik 471.
 Gabona 448.
 galantér 319.
 garaboly 318.
 garádics 261.
 garádicsony 178.
 gerla 308.
 golyhó 362.
 golyó, golyóbis 362.
 gomb 394.
 gorcz, -ol 367.
 goromba 320.
 goronc 367.
 gula 405.
 gyakfa 223.
 Gyákfalva, Gyákfalva 102.
 Gyaksa 223.
 gyógy 123, gyógy-ít, -ul 261.

Gyógy (Al-, Fel-) 123.
 Gyülevesz, Gyülevíz 101.
Habarnicza 557.
 Hadház, Hatház 101.
 hagy, hagyományoz 414.
 hangyál 163.
 hant 70.
 haragutni 27.
 használ 408, -atos 85, 406.
 Havasalföld 98.
 hay regyio 40.
 ház 321, -asodik 543.
 házartós 364.
 heba, hebara 274, 276.
 hegymenet 412.
 Hegykő 98.
 hejt 309.
 hel, -ajtó 469.
 heloba 163.
 helyettesít 503.
 hejfő 71.
 házag 260.
 Hidegséd, Hidegség 99.
 hiszen 539.
 Hódmezővásárhely 101.
 hol 437.
 holya 437.
 hordáros 555.
 Hosszuszó 99.
 hová 437.
 hűg: stella 40, 99.
 hulla 166, 449.
 hun 293.
 hűdés 124.
 Igy: szent 98.
 ijen- 297.
 írásbeli 414.
 irmész 275.
 ir volt 308.
 is 36.
 isa 542.
 iskátula 68.
 istáp 394, 453.

* isza 542.
 ill, olt 486.
 ittegyen, otlogyon 486.
 ivahodik, ived, ivik 32.
Jár 280, 281, 330, 408, -atos 85, 406, -lat 413.
 játszond- 27.
 jegy 28, -ez 396.
 jobban 398.
 jóformán 397.
 Jósafő 99.
 jóság 448.
 jug-szél 309.
Kalarábe 319.
 kalmár 71, 200.
 kályha 50.
 kámzsa 319.
 kanonok 373.
 kápizán 319.
 Kapor 101.
 Karahát 101.
 kaszahügý 40.
 kasznár 318.
 kaszni 50.
 *kéd 537.
 kedd 72.
 kedves 395.
 kegiggen, kegilm (HB.) 26.
 kégy 533.
 kegyelem 26.
 kej 532.
 kelengye 469.
 kemény 318.
 kény 532.
 kër (agy-) 124.
 Kerellő 100.
 keresz 256.
 kerül, ki- 396.
 kesztyű 491, 555.
 kevesdeg 482.
 kezel 407.
 kicsiddég 482.
 kiépt 554.
 kija 470.
 kincses Buda 40.
 kisálkodik 367.

Koczkaszállás 101.
 kofa 319.
 koltoz 309.
 komornok 373.
 kompót 50.
 kordely 557.
 körjűl 70.
 kornyad 70.
 kóter 50, 319.
 könnyű 256.
 könting 318.
 könyves 455.
 köppent 558.
 környekez 299.
 közel 439.
 közletni 124.
 kufár 320.
 kujon 363.
 kurta 320.
 Kurtaker 101.
 Kurvahát 101.
 Kurvakér 101.
 különleges 41.
La 540.
 le, lejebb 562.
 lécz 50.
 ledér 320.
 légüres 169.
 lény 129.
 lera 294, 440.
 létère 323, 511.
 levé 563.
 lewsag, lewzat 309.
 limba-fa 470.
 lob, lobb 123.
 lolja, lollya, lolva 279, 365.
 lomb; -os 470.
 lukna, lukna 271.
 lyiut 50.
Macsola 101.
 magasztal 70.
 majdan 557.
 májszter 50.
 mál 339.
 mándli 50.
 mármaros, mármoros 230, 329.

- másikok 451.
 masnap 451.
 másannan, másolt,
 másuá stb. 484.
 mátkapár 546.
 medencze 453.
 mednek 28.
 megyen 28.
 mellbeteg 127.
 melleszt 35.
 mellső 128, 180, 222,
 270, 324, 406, 555.
 mellyez 35.
 meneved 181.
 menyegző 201.
 méra, mérász 280.
 meraş 309.
 mernyasş 280.
 mesény 181.
 mester 318.
 meşilláb 397.
 miattam 496.
 mind a szála 451.
 minnen-magunk 557.
 minor 469.
 mirbó 469.
 mível 413.
 Mocsolya 101.
 mogy 363.
 monnal 540.
 mortály 319.
 mozdlt 77.
 Nadra 512.
 négy 28.
 neheztel 70, 396.
 nélkül 338.
 Nevetlen (falú) 102.
 néző 310.
 ni 541.
 nosza 537.
 növény 39.
 nugulm (HB.) 26.
 nyárspolgár 41.
 nyirok 122.
 nyomaszt 31.
 nyomvad 31.
 nyugalom 26.
 nyugotni 27.
 Ojlik 29.
 oldalvast 250.
 ölik 29.
 olybá, -st 250,
 omvéd 564.
 onok 272.
 operenczia 320.
 ostábla 488.
 ostrom 488.
 osztlop 489.
 Őcsel 31.
 ön 179.
 önként 531.
 öntanulás 79.
 ördöng 257.
 örökkén 436.
 örv 310.
 őszven 435.
 öved(ő)ş 69.
 őzőn-vész, -víz 101.
 Pácş 319.
 panaszkodik 70.
 pánkó 50.
 pánt 319.
 párbaş 87.
 paróka 65.
 part 394.
 pasa 1.
 pástely 178.
 pástétom 65, 177.
 paszomán 65.
 patália 65.
 pék 320.
 persely 320.
 petek 229, 328.
 petten 229, 329, 464,
 512.
 piacz 66.
 piczula 66.
 pika 66.
 pilis 557.
 pillér 320.
 pipa 66.
 pipératos 149.
 pipere 145.
 pirnyad 70.
 pisa, pisal 66.
 pogány 66.
 pojácza 66.
 polcz 320.
 poroszló 78.
 posta 67.
 pótol 503.
 pöcsik 367.
 pöcz 319.
 prüszköl 471.
 putton 319.
 Raf 50.
 rag 296.
 ragya 394.
 ragyabimbó 329.
 ragyabunkó 230, 329.
 rajlam 293.
 rajzol 77.
 rédeg 449.
 regrula 67.
 reik, rejlik 295.
 réla 294.
 remete 67.
 remonda 67.
 reskontó 67.
 resztó 67.
 rev, reves 174.
 riólik 294.
 rivá 295.
 rivóla 294.
 rocska 200.
 rokka 67, 321.
 román 513.
 rőf 50.
 rőpde 181, 223.
 rudimentum 180.
 rumuny 513.
 Sáfár 320.
 saláta 67.
 salavári 130.
 sárít 32.
 saroglya 318.
 sebegés 557.
 séd 99.
 segillek 31.
 serv 123, 180, 270.
 Sikel-er 100.
 sin, sing 50.
 skatula 68.
 skiz 68.

- só 146.
 sonka 319.
 sörét 319.
 spébely 319.
 sróf 319.
 stilet 68.
 szalámi 68.
 szám 409.
 számár 68.
 száp-, szápa-, szápó-
 keszeg 3, 368.
 Szarvasszó 99.
 Százhalom 101.
 szekely 98.
 szekundál 69.
 szélleben 486.
 szép 395.
 szerda 71.
 szerént 530.
 Szíhalom 101.
 szívmátra 512.
 szöbely 414.
 szóda 69.
 szolga 71.
 Szolimán (helynév)
 102.
 Szőkefalva 101.
 Szőke-víz 100.
 Szőlőmál 102.
 Tabó 142.
 tájékoztató 510.
 talán 539.
 talián 118.
 tanár 410.
 tarhó 78.
 táska 320.
 tata 118.
 távol 439.
 téglá 320.
 teletória 489.
 tekintély 129.
 tempósan, tempózik
 118.
 lenta, tinta 118.
 lény 129.
 lenyész 413, -ett nő-
 vény 414, -ő n.
 413, 465, 508.
 lesz, léteti magát 72.
 letív- 27.
 levő 492.
 lézla 319.
 tilt 27.
 tilut (HB.) 27.
 tilut (HB.) 27.
 tinó 397.
 tisztára 449.
 tombola 119.
 top 279, 365.
 topa 279, 330, 468.
 torpad 557.
 tors, torzs, torzsa 119,
 406, 466, 492.
 torta 119.
 tö 341.
 tölem 496.
 tömbeszt 29.
 tömböl 29.
 tömbüdt 29.
 tömkeleg 174.
 tömpeleg 177.
 törcs 406, 494.
 törzs, törzsök 406,
 468, 493, 495.
 trafik, -ál 119.
 trágár 319.
 trombila 120.
 tulipánt 120.
 tultengés stb. 127.
 turó 77.
 tünderes 395.
 türhetellen 85.
 Ungot-berkel összejár
 100.
 utól 438, 442.
 uzsorval 408.
 uzsora 120.
 Üdöllen 395.
 üt 21.
 Vadnak : sunt 28.
 vagy 539.
 vagyon : ést 28.
 vaklandos 31.
 vaklok 31.
 vaklyás 31.
 választ 28.
 vállal 41.
 vanal, -at 310.
 vándor 320.
 vanília 120.
 véd- és dacsszövetség
 413.
 véglére 486.
 vendég 241.
 verhödik, verhödik 29.
 vész, veszekedik 396.
 vezet, -és 134.
 vi 397.
 viasz 318.
 vigabb 398.
 világ 72.
 virjad, virnyad, vir-
 rad 70.
 vitéz-el, vitéz-l, -kedik
 70.
 vízhatlan 169.
 von 277, 329.
 vonakodik 29.
 völgyemenet 412.
 Zacsó 320.
 zamat 537.
 zárkozik 29.
 zászló 78.
 zenebona 202.
 zománc 537.
 zömök 245.
 zámoly 319.
 zsolozsma 260.
 zsoitar 349, 456.

FÖLDRAJZI MUTATÓ.

Dunántúl:

- a) Dráva-mellék: 528.
- b) Göcsej: 163, 213, 276, 393, 448; (Alsó-Lendva vid.) 144; (Nagy-Lengyel) 94, 139, 232, 332, 424.
- c) Rába-köz: 276, 277, 519; (Bágyogh) 517, (Potyond) 570.
- d) Baranya m.: 142; (Pécs) 568 | Fehér m.: 44, 187; (Lovasberény) 192, (Perkát) 44, (Somlyó vidék) 140, (Székes-Fehérvár) 230, (Tordacs) 91, 186 | Győr m.: 230, 280; (Bőny) 526, (Győr) 280 | Komárom m.: 91, 187 | Somogy m.: 91, 276, 479, 568; (Kaposvár) 568, (Tarany) 568 | Sopron m.: 230, 277, 329; (Csorna környéke) 277, (Horpács) 431, (Kapuvar vidéke) 277 | Szigetköz 279 | Tolna m.: 187, 567; (Madocsa) 283, (Szekszárd) 426, (Tápé) 469 | Vas m.: 90, 277, 281; (Janosháza) 283, 567, 568; (Ori-Sziget) 518, (Simonyi) 44, (Szombathely) 567 | Veszprém m.: 90, 186, 276, 280; (Csékut) 191, 229, 280, (Pápa) 45, (Sikátor) 140, (Veszprém) 568 | Zala m.: 44, 90, 276, 281, 469, 568; (Balatonfüred) 283, (Bókaháza) 336, 384, 570, (Dobronak) 191, 333, (Pölöskefő) 43, (Zala-Lövő) 276.

Dunáninnen:

- a) Csallóköz: 279, 280, 281, 329; (Duna-Szerdahely) 228.

- b) Esztergom m.: 330; (Esztergom vid.) 280, 281, (Muzsla) 187 | Nyitra m.: 170 | Pozsony m.: (Pozsony) 48.

Palócság: 90 | Bars m.: (Zeliz vid.) 287 | Borsod m.: 84 | Gömör m.: 44, 91, 230, 277, 283, 567; (Rimaszombat) 279 | Heves m.: (Kengyel) 480 | Hont m.: (Ipoly-ság környéke) 470, 471, (Kemen-cze) 517, (Páld) 575, (Szokola) 281 | Nógrád m.: 568.

Duna-Tisza-köz: Bács-Bodrog m.: (Baja) 230, 240, 279, 315, 330, (Újvidék) 187 | Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún m.: 91; (Alsó-Németi) 187, (Bia, Baja vid.) 229, 279, 280, (Czegléd) 329, (Kecskemét) 44, 229, 276, 278, 279, 280, 283, 329, 468, 568, (Kis-Kún-Félegyháza) 186, 228, 229, 280, 380, 426, (Kis-Kún-Halas) 230, 236, 284, 331, 374, 383, 423, 429, 471, 476, 516, 571, (Kis-Kún-Laczháza) 91, (Kún-Szent-Miklós) 229, (Nagy-Körös) 229, 283, 468, (Ó-Kécske) 280, (Rákos-Palota) 187, (Tápió-Györgye) 283, (Tápió-Szele) 279, (Vác) 426, (Vadkert) 187, (Valkó) 44, (Virág-Pereg) 283 | Kis-Kunság: 280, 330.

Tiszaninnen: Jász-Nagy-Kún-Szolnok m.; (Dévaványa) 232, 330, (Kisujszallás) 45, 471 (Kúnhegyes) 471, (Kún-Sz-Márton) 44, (Nagy-Kún-Karczag)

- 471, (Nagy-Kún-Madaras)
 471, 480; Nagy-Kunság
 469 | Zemplén m.: 576;
 (Dereglyő) 567, (Szür-
 nyeg) 43, 190, 523.
- Tiszántúl: Arad m.: 281,
 471; (Fazekas - Varsánd)
 470, (Szent - Leányfalva)
 470, (Zimánd-Ujfalu) 471 |
 Békés m.: 44, 277, 283;
 (Gyoma) 469, 470 | Bihar
 m.: (Berettyó-Ujfalu) 187,
 (Sarkad) 229, 230, 280,
 (Nagy-Szalonta) 283 | Csa-
 nád m.: (Makó) 139, (Me-
 zőkovácsháza) 470 | Cson-
 grád m.: (Dorozsma) 229,
 233, 280, 281 | Hajdu m.:
 (Debreczen) 190, 280, 469,
 (Hajdu-Szoboszló) 230, 277,
 280, 381, 422, 427, 468,
 469, 474, 523 | Márm. m.:
 279, 280; (Visk) 91, 230,
 277 | Szabolcs m.: 277 |
 Szatmár m.: 189, 230,
 277, 281, 329, 475; (Kö-
 mörő) 90, 138, (Nagybá-
 nya) 96, 143, 234, 237, 328,
 329, 330, 382, 427, 475,
 524, 572, (Patóháza)
 188, 189, 232, 284, 425,
 (Szatmár - Némethi) 190,
 277, 284, 328 | Szilágy m.:
 576; (Zilah) 44, 91, 286,
 333, 430 | Toron-tál m.:
 (Torda) 330 | Ugocsa m.:
 187; (Tamásváralja) 375.
- Alföld: 95, 190, 478, 527 |
 Kunság: 525 | Tisza-vidék:
 277, 281.
- Erdély: 187.
- a) Székelység: 47, 276, 334 |
 Barcaság 519 | Három-
 szék m.: (Kézdi-Vásárhely)
 239 | Maros-Torda m.:
 96, 186, 187; (Maros-Vá-
 sárhely) 229, 280, (Szová-
 ta) 138 | Torda-Aranyos
 m.: (Gerend) 470, (Ha-
 rasztos) 470, 471 | Udvar-
 hely m.: (Bardócz) 240,
 (F.-Sófalva) 138, (Olasz-
 telek) 89, 283, 288, 566.
- b) Kis-Küküllő m.: 228, 281;
 (Csapó) 480, (Szökefalva)
 46, 473, 574 | Kolozs m.:
 (Szucsák) 187 | Szolnok-
 Doboka m.: (Apanagyfalva)
 525, (Deéz) 329, 330, (Do-
 mokos) 42, 424.
- Csángóság: 276 | Moldva:
 (Klész) 42.

A MAGYAR NYELVŐR 1885. évi dolgozótársai és gyűjtői.

	Abri Mózes		Hidy Ernő
	Ásbóth Oszkár		Hollósi Rupert
	Babics Kálmán	35	Horváth Antal
	Baksay Sándor		Horváth János
5	Balassa József		Jámbor József
	Baráth Ferencz		Jánosi Béla
	Barbarits Róbert		Joannovics György
	Bartók Jenő	40	Juhos Béla
	Bihari Kálmán		Kaprinay István
10	Bussay Kálmán		Kardos Albert
	Chalupka Rezső		Kardos Matild
	Csapodi István		Kárpáti Endre
	Császár Lajos	45	Kárpáti Manó
	Csatáry Lajos		Kartal Károly
15	Cseke Bálint		Kasztner Géza
	Cserép József		Katona Lajos
	Csomár István		Kazay Gyula
	Damó István	50	Kertész A.
	Deák Farkas		Kertész József
20	Deézs Sándor		Király Károly
	Fábián Károly		Kispál Mihály
	Fatér József		Kolumbán Samu
	Feleki Sándor	55	Korda Imre
	Frecksay János		Könnye Nándor
25	Gaál Ferencz		Kőrösi Sándor
	Gajári Lajos		Kulcsár Endre
	Gecser Béla		Kúnos Ignác
	Goldziher Ignác	60	Lehr Albert
	Gyárfás I. T.		Luka
30	Halász János		Májer István
	ifj. Hegyi Mihály		Malenszky Károly
	Herman Ottó		Márki Albert

- 65 Martonfi Lajos
Mersich Jenő
Molnár József
Mórocz Emilián
Munkácsi Bernát
- 70 Nagy Sándor
Nagy Pál
Nagyszigethi Kálm.
Németh Gyula
M. Németh Sándor
- 75 Paszlavszky Sándor
Pilissy Győző
Rokonföldi
Samu József
Simon György
- 80 Simonyi Elek
Simonyi Zsigmond
Soltész Árpád
Spitzer Arnold
Steuer János
- 85 Sütő János
Szarvas Gábor
Szerelemhegyi
Szily Kálmán
Szinyei József
- 90 Szívós Béla
Szoboszlai
Szvorényi József
P. Thewrewk Emil
Tolnai József
- 95 Tolner József
Torkos László
Tömlő Gyula
Tömlő Lajos
Tömösközi Sándor
- 100 Török Aurél
Újhelyi Kálmán
Ungár Nándor
Varga Imre
Várkonyi Endre
- 105 Veres Ferencz
Verseghy N. Róbert
Versényi György
Viski K. Bálint
Vitéz József
- 110 Volf György
Vozári Gyula
Wolf Vilmos
Zágonyi György
Zolnai Gyula.

ÜZENETEINK.

Általános értesítés. 1. Ásbóth Oszkár. Ószlovén és újszlovén. 2. Brassai Sámuel. A dativus ügye. 3. Simonyi Zsigmond. a) Visszaható ige tárggyal. b) Fejében. c) A magyar névragozáshoz. 4. Albert József. Névutó és névrag. 5. Halász János. a) Rábaközi nyelvsajátságok. b) Tájszók. c) Állathivogató szók. 6. Kispál Mihály. a) Tájszók. b) Szólásmódok. 7. Veres Ferencz. a) Népballada. b) Tájszók. 8. Harcsár Géza. Babona. 9. Halász Ignác. Népmesék. 10. Soós Pál. Pünkösdjárás. 11. Hantos János. a) Szólásmódok. b) Köszöntők. c) Tájszók.

Veres Ferencznek. Az tévedés lehet, hogy a Nyelvőr nem közöl tájszavakat; minden egyes füzete az ellenkezőről tesz tanúbizonyságot. Csak küldje be gyűjteményét, mindenesetre napvilágot látnak. A Barcaságból úgyis csak nagy ritkán kapunk közleményeket.

Veress Ignácznak. A megrótt kifejezést mi nem találjuk hibásnak; azért hogy a némettel egyezik, még nem szükségkép germanizmus. A kérdésre *íggel* válaszolunk; csak a mikorra nézve nem szabhatunk határidőt. Sokan vannak a kik régebben várakoznak; a mint lehet azonban, sorra kerül.

Ajtai Józsefnek. Minden hiteles közlemény becses s bizton számíthat a megjelenésre. Csak arra kérjük, hogy a gyűjtött anyagot a kiejtéshez híven másolva küldje be; továbbá, hogy a különnemű közlemények külön papírra, s a tájszók ábéczérendben, s ha lehet, példák kíséretében legyenek leírva.

Kardos Albertnek. A Mondattani sajátságokat óhajto módba foglaltuk. Az említett két bírálat közül az egyik, a sürgetett, oly művel foglalkozik, a mely komoly tárgyalást épen nem érdemel.

M. Németh Sándornak. Csak folytassa kitartással; a csipkedésekért kárpótlást nyújt a méltatás, a melyben közleményei részesülnek.

Halász Jánosnak. Érdekeselek. Várjuk beküldésüket.

ELŐFIZETÉS

a **Magyar Nyelvőr 1886. évi folyamára.**

Az új év közeledtével kérjük tisztelt előfizetőinket az előfizetés szives megújítására.

A **MAGYAR NYELVŐR**

ára:

egész évre 5 frt.

 Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

A II—XIV. kötet egyszerre megrendelve 70 frt helyett 50 frton kapható. Ez esetben a t. megrendelőket még abban a kedvezményben is részesítjük, hogy az 50 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.

 Reklamációkat csak egy hónap lefolytáig teljesítünk.

ÉRTESÍTÉS.

A **MAGYAR NYELVŐR**

első kötetének második kiadása

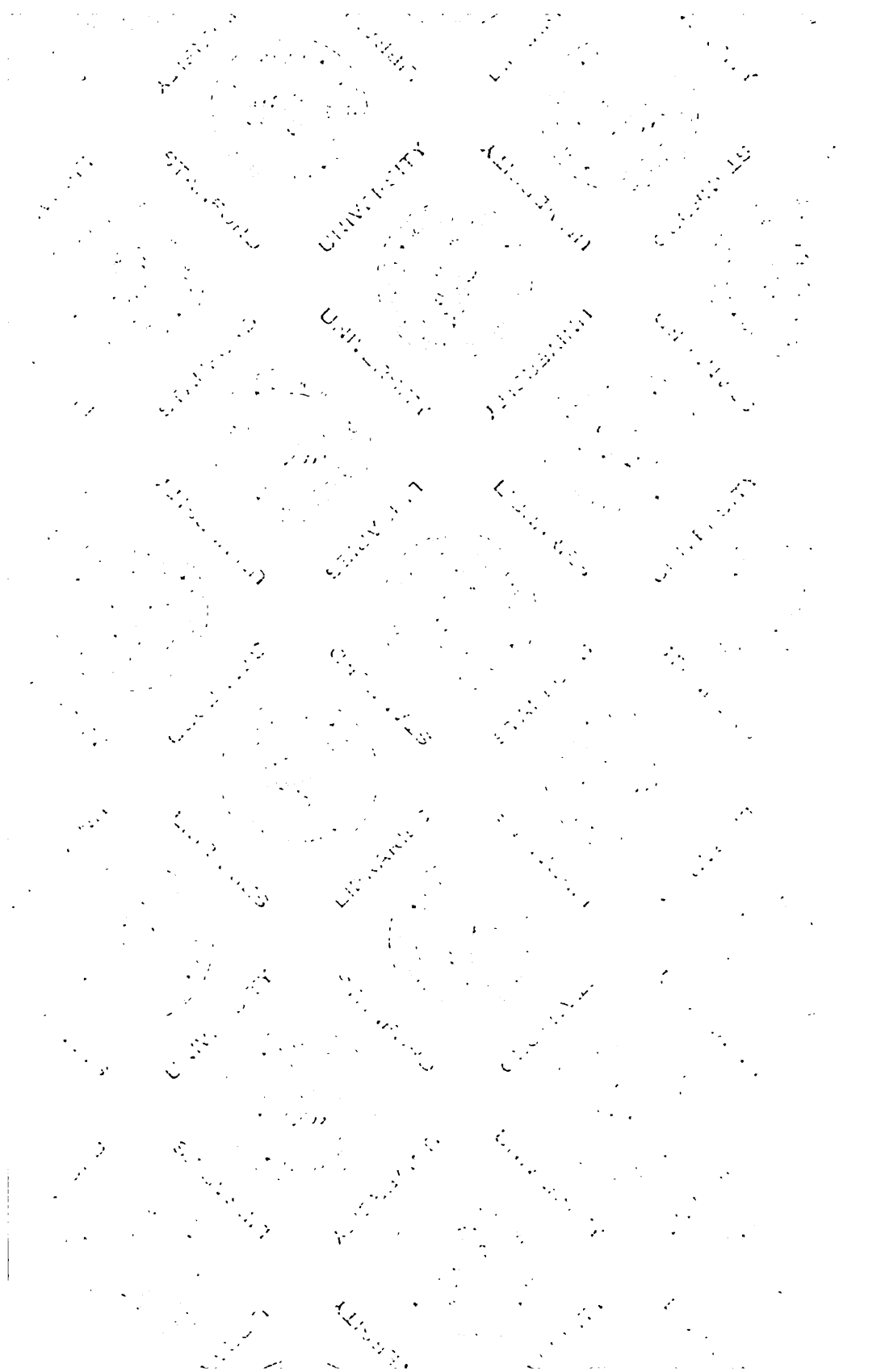
megjelent.

Ara füzve 6 frt.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadó hivatalához
(Bulyovszky-utca 6. sz.) intézendők.

„MAGYAR NYELVŐR“

szerkesztősége s kiadó hivatala.

PH
2001
M35
v. 14
1885

**Stanford University Libraries
Stanford, California**

Return this book on or before date due.

--	--	--

